

E. 41.

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

3.

053/4

1951.



12+1

1. SZÁM

1306

T A R T A L M Á B Ó L

JERMILOV: Életünk új jelenségei és az irodalom

LENGYEL BÉLA: Gorkij — az írók és kritikusok tanítómestere

ESZE TAMÁS: A kuruc költészet problémái

ARANY JÁNOS kiadatlan versei

PÁNDI PÁL: Szabó Ervin és Bresztovszky Ernő vitája a proletárköltészetről

RADÓ GYÖRGY: Orosz versek József Attila fordításában

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(V, JÓZSEF NÁDOR-TÉR 7.)

Elnök:
LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:
BARTA JÁNOS FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár: Jegyző:
KIRÁLY ISTVÁN KLANICZAY TIBOR

Pénztáros: Ellenőr:
SZABOLCSI MIKLÓS SZAUDER JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1951

1. SZÁM

<i>Jermilov: Életünk új jelenségei és az irodalom</i>	1
<i>Lengyel Béla: Gorkij — az írók és kritikusok tanítómestere</i>	8
<i>Stoll Béla: Heltai Gáspár könyve a pazarlás ellen</i>	23
<i>Esze Tamás: A kuruc költészet problémái</i>	31
<i>Horváth Károly: Vörösmarty szerelmi lírája</i>	48
<i>Arany János: Bonczék. — Párviadal</i>	59
<i>Pándi Pál: Szabó Ervin és Bresztovszky Ernő vitája a proletárköltészetről</i> ..	64
<i>Bóka László: Juhász Gyula</i>	80
<i>Radó György: Orosz versek József Attila fordításában</i>	95

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Benda Kálmán: Ismeretlen politikai költemény 1790-ből</i>	100
<i>Bisztray Gyula: Adalékok Vörösmarty összes költeményeihez</i>	105
<i>Scheiber Sándor: Ady Endre levele Kiss Józsefhez</i>	110
<i>Csasztvai István: Juhász Gyula és az 1914—18-as imperialista háború</i>	111
<i>Lay Béla: A haladó német irodalomtudomány problémái</i>	114

SZEMLE

<i>Dobroljubov: Orosz realizmus (Bóka László)</i>	121
<i>Magyar Klasszikusok: Csokonai válogatott művei (Szauder József)</i>	125

V. JERMILOV:

ELETÜNK ÚJ JELENSÉGEI ÉS AZ IRODALOM

Napjaink, a mi sztálini korszakunk nagyságának érzése áthatja az egész szovjet népet. Már kirajzolódnak a kommunista társadalom körvonalai mai munkánkban, az új építkezésekben, a természet hatalmas sztálini átalakításában, mindabban az újban, ami az emberi viszonyokat jellemzi. És egész munkánkat új fény világítja meg, új izgalmas öröm, amely különösen nagy erővel fog el bennünket a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 33. évfordulója előtt. „Büszkék vagyunk arra, hogy a kommunizmus századában, a természet átalakításának századában élünk”, — Lidia Taranyenkónak, a Zaporozsje terület Csapajev mezőgazdasági arteljéből való kolhoz-parasztónak e szavai kifejezik a szovjetemberek érzéseit.

A szépirodalom, amely a szocialista realizmus követelményeinek megfelelően helyesen ábrázolja a mai életet, egyre jobban tükrözi feltartóztathatatlanul a kommunizmus felé haladó országunk hősi romantikáját.

Teljes joggal elmondhatjuk, hogy megvalósult Gorkij álma, amelyet az 1934-es Összszövetségi Írókongresszuson tartott beszámolójában foglalt szavakba:

„Könyveink főhőisévé a munkát kell tennünk, vagyis azt az embert, akit a munka folyamatai formáltak ki, aki nálunk a modern technika egész hatalmával fel van fegyverezve, azt az embert, aki maga is átalakítja a munkát: könnyebbé és termékenyebbé teszi, művészi fokra emeli. Meg kell tanulnunk, hogy úgy fogjuk fel a munkát mint alkotást.”

A Gorkij által megjelölt témának mind nagyobb szerepe van háborúutáni irodalmunkban. Elég, ha olyan népszerű műveket említünk meg, mint P. Pavlenko „Boldogság”, „Pusztai nap” c. művei, V. Azsajev „Távol Moszkvától” c. regénye, Sz. Babajevszkij „Az aranyesillag lovagja”, V. Popov „Acél és salak”, J. Malcev „Szívvel lélekkel” c. regénye, vagy ha csak az idén megjelent orosz széppróza példáira szorítkozunk, A. Ribakov „Vezetők”, G. Nyikolajeva „Aratás”, V. Zakrutkin „Úszó falu”, A. Kozsenyikov „Éltető víz”, Sz. Babajevszkij „Fény a föld fölött” c. műve.

A kommunizmust építő szovjetemberek munkája mindinkább a tudományos alkotás jellegét ölti magára. És a mi háborúutáni irodalmunk nagyszerű sajátossága, hogy hősei, kik a közönséges dolgozó emberek millióit képviselik, résztvesznek abban a tudományos építésben, amely hazánkban Lenin—Sztálin Pártjának bölcs vezetésével kibontakozik. Emberek milliói ébrednek tudatára annak, hogy az életet teremtik, a történelmet teremtik, a természetet teremtik. Még soha cunyre konkrétan nem éltük át, mit jelent a valóságban, hogy elmosódik a testi és szellemi munka közötti határvonal. Ezek a kommunizmus előhírnökei mai életünkben, ezek irodalmunk új témái.

Gorkij azt írta, hogy „a költők még sohasem hívták fel az embert arra, hogy küzdjön a természet ellen, hogy kerítse hatalmába és ha — bár nem gyakran — merészelték is haragra gerjedni a kétlábú zsarnokok ellen, nem

haragudtak meg a vak zsarnokra... Szeretnék... rámutatni arra, hogy a költészetnek revideálnia kell a természethez való viszonyát..."

Irodalmunk megkezdte ezt a revíziót! Az idei irodalmi termelés egyik újszerű vonása éppen az, hogy a természet megváltoztatása, átalakítása különösen nagy helyet foglal el benne.

G. Nyikolájeva az „Aratás”-ban elbeszéli, hogy a járás legelmaradottabb kolhozparasztjai hogyan tették virágzóvá rossz földjüket és hogyan került kolhozuk az élenjáró kolhozok közé.

Sz. Babajevszkij „Fény a föld fölött” c. regényében a villamosítás témája egyben a győzelem felé haladó kommunizmusnak, az élet boldogító átalakításának témája.

V. Zakrutkin „Úszó falu” c. regényében egy doni halász-artel kolhozparasztjai azt a tudományos feladatot oldják meg, hogy micsurini-liszenkói elvek alapján új halfajtákat tenyésztenek ki. A „második természet” megteremtésében való részvétel hatalmas erőt önt az emberekbe, rendkívüli módon szélesíti látókörüket, gondolkodásuk és érzelmeik körét, megerősíti bennük azt a tudatot, hogy a szovjet nép, a bolsevik párt minden akadályt legyőz. Vannak a regényben részletek, amelyek különösen jól érzékeltetik mai életünk levegőjét, amelyek megmutatják a szovjetemberek alkotó viszonyát a természethez. Az öreg ichtiológus, aki alkotó munkájában egyesíti a tudományt a gyakorlattal, az imént fogott óriási halat szemléli.

„Setyinin állt a víza mellett, ujjával megérintette a hal sikos homlokát és elgondolkozva mondotta:

— Voltaképpen micsoda archaizmus ez! ... Micsoda prehistórikus formák!..."

Ezen az elégedetlenségen, azon, hogy az „elaggott” természetet szigorúan, kötekedően, a gazda szemével szemléli, önkéntelenül elmosolyodunk — és ez a mosoly az újnak szól —, de az ilyen viszony a természethez, mint alkotásunk anyagához, mind megszokottabbá válik.

A Kozsevnnyikov az „Éltető víz”-ben a pusztaság legyőzését beszéli el Hakasszban, az új, csodálatos öntözési rendszert, amelyet most már az egész országban megvalósítanak. Elbeszéli azt, miképpen virágoztatják fel a szovjet emberek szülőföldjüket.

Nemcsak „haragudni” tudnak a mi embereink a természetre, — meg is tudják védeni.

V. Zakrutkin, Kozsevnnyikov regényeikben megdöntik a természet burzsoá, maltuziánus, weissmanista megrágalmazását, azt a tehetségtelen, aljas kiagyalást, amely szerint a természet elszegényedik, elsiváru, — azt a kiagyalást, mely arra van hivatva, hogy a parazita kapitalizmusnak, a föld kifosztójának, az emberek és a természet gyilkosának bűneit palástolja. Az imperialista reakció „irodalma”, amely nem más, mint émelyítően egyhangú gyilkosságra-nevelés, azt a „hőst” dicsőíti, aki gyönyörűséggel lőne agyon, robbantana fel minden embert, magát a természetet is. „Halállal a lelkében” — Sartre regényének a címe jellemző az egész modern reakciós irodalomra, amint jellemző rá ennek a regénynek a hőse, aki szeretne volna lelőni még az élet törvényeit is: „Lőtt, a törvények a levegőbe repültek... Rálőtt az Emberre, az Erényre, magára a Világra... Most az egész világ a levegőbe fog repülni és én is vele... És lőtt... a Föld Szépségére, az utcára, a virágokra, a kertekre, mindenre, amit szeretett... Tiszta volt, mindenható volt, szabad volt...”

Az imperializmus irodalma az amerikanizált SS-legények kádereit képezi ki, akik teljesen „szabadok” mindentől, ami emberi, akik a halál, a „totális” megsemmisítés szolgái.

A szovjetirodalom élénk állítja az építő hatalmas alakját, akit lelkesít a mindent legyőző szeretet az élet iránt, annak minden szépsége iránt, a világ-

béke iránt, a természetnek az ember érdekében történő boldogító átalakítása iránt.

Íróink műveinek gyakori tárgya valamely építő munka növekedésének, kiszélesedésének története, és ez a történet egyben leírja az emberek szellemi növekedését is, látókörük hallatlan kiszélesedését, a munkához, az élethez való új, kommunista viszonytól áthatott új gondolatokkal, érzelmekkel való gazdagodásukat. A történet során kiderül, hogy a mi életünkben bármely alkotómunkának, bármely újító kezdeményezésnek a távlatai végtelének, és végtelen a szovjetemberek szellemi növekedése az építés során. A határtalan tér, az alkotás lendülete — ezek irodalmunk forradalmi romantizmusának forrásai.

És csakis, ha a műben ennek az egységes folyamatnak — a kommunizmus építése folyamatának, — mindkét oldalát, az anyagit és a szellemi megtaláljuk, — csak akkor arat a szerző győzelmet, és csak ebben az esetben válnak az olvasó számára érdekessé, élednek meg, „válnak emberivé”, válnak poétikussá a termelésből vett részletek. Az ellenkező esetben olyan hibákat ejt az író, mint például P. Sebunyin, „Sztahanovisták” c. regényében (Novij Mir, 1950. 7. sz.), amelyet a lap szerkesztője sietett leköszölni ahelyett, hogy segítségére lett volna a szerzőnek műve alapos átdolgozásában. Erről a regényről elmondhatjuk, hogy „valami technikai dologról” van benne szó, működnek a mechanizmusok, csinálnak valamit a gépesoportok, de hogy mit csinálnak — azzal alighanem a szerző sínes egészen tisztában. Bizony hiába mondja Sebunyin regényhőse olyan magabiztosan: „— Általában minden érthető. Éppen most akartam megkérdezni, mennyi időre van szüksége a motornak az irányváltozáshoz? Ha ugyanakkor húzóhorgokkal mozgásba hozzuk a motort, mekkora lehet a kallózási fordulatszám! Az öntés befogásakor?” Vagy: „— Meglazultak a lendkerék csavarjai a főtengely kerékagyánál. Utasítást adtam a kiesztérgályozásra.”

A regényalakok csak úgy ontják magukból a szerző által sebtiben felszedett szakkifejezéseket, és eszünkbe juttatják Revunov-Karaulovot, a nyugalmazott, de mindazonáltal halhatatlan ellentengerészt Csehov „Esküvő egy generálissal” c. elbeszéléséből, aki szerette azokat a szavakat, amelyeknek, ahogy ő mondta, „megvan a maguk titkos... hm... értelmetlensége... Például: Árbókeresztfások az oldalkötelekhez, az előárbóchoz és a főárbóchoz? Mit jelent ez? Ez azt jelenti, hogy azoknak, akiknek az a feladata, hogy a sudárvitorlát megerősítsék, feltétlenül az árbocnál kell lenniök, különben azt kell vezényelni: Fedélzetiek, az oldalkötelekhez! Ennek már más a jelentése...” De hogy mi a jelentése, azt a mélyen tisztelt ellentengerész úr nem tartotta szükségesnek megmagyarázni, nyilván feltételezte, hogy „általában minden érthető”.

Gorkij határozottan elítélte az olyan könyveket, amelyekben a lakatosokról úgy írnak, hogy azt csak a lakatosok érthetik meg. A „Sztahanovisták” c. regény szerzőjének ilyen természetű fogyatkozása alapvető hibájából következik: abból, hogy nem törődik a szellemi vonatkozásaival annak, amit leír. Ebben a regényben a hősöknek emberi nevük van, de híján vannak minden emberi vonásnak, hol csikorognak, mint a vas, hol recsegnek, mint a fa, inkább gépekhez hasonlítanak, mint reális emberekhez.

Az ilyen művek csak vulgarizálják mai életünk nagy témáit. A szovjetemberek munkája — öröm, anyagi és szellemi gazdagodás, s éppen ezért elszakítani a munkát az embertől — azt jelenti, hogy nem értjük meg sem az egyiket, sem a másikat. Éppen az alkotó munkában növekszik az Ember.

Íróink műveiből kiviláglik, hogy hazánkban bármely „legkisebb” alkotás is az egész nép nagyszerű építésének része, és a hősök szellemi növekedése elsősorban abban nyilvánul meg, hogy az emberek kezdik érezni munkájuk nagy fontosságát, azt, hogy része az egész nép építő munkájának, a Lenin-Sztálin Pártja ügyéért folyó történelmi küzdelemnek!

V. Akszajev regényének hőse, Alekszej Kovsov, a fiatal mérnök, Moszkvába utaztában, ahová azért megy, hogy jelentést tegyen az olajvezeték építéséről. mohó kíváncsisággal tekint le a repülőgép ablakából. A nagy magasságból látja azokat a helyeket, ahol az építkezés folyt, az az építkezés, amelyben annyi teremőerővel vett részt.

„Felvillant az állomás, akkora volt, mint egy gyufaskatulya. Alekszej néhány nappal ezelőtt is átrepült e felett az útvonal felett, és ismét meglepte őt az építkezés lendülete. Most pedig boldogan gondolta: az egész országhoz viszonyítva a mi óriási olajvezetékünk sem nagyobb egy gyufaskatulyánál!

Szinte fizikailag érezte, milyen mérhetetlenül nagy az ország és mindaz, ami térségein történik. Az érzések szokatlan teljességét élte át, énekelni szeretett volna, ő, Alekszej Kovsov azelőtt még sohasem látta, érezte és képzelte el magában ilyen jól és világosan saját helyét nagy hazája életében, a jövőért folytatott titáni harcban.“

Ez a mi mai életünk, a kommunizmusért folytatott harcunk magávalragadó romantikája. Ha valaki érzi, hogy az ő alkotó munkája része egy fantasztikus méretű közös építésnek — ez azt jelenti, hogy megérti a méreteket, a távlatokat; ha nem látjuk az egészet, akkor az, ami közvetlenül körülvesz bennünket, vagy elhomályosít minden egyebet, vagy túlságosan kicsinek tűnhetnek fel: a távlat eltorzítása mindkét esetben gátolja, korlátozza az ember szellemi növekedését. Az idézett részben a magasság nagyon helyénvaló, valóban költői kép: a magasság, amelyből a „Távol Moszkvától“ hőse *saját* művét szemléli, egyúttal az országos szempontból való szemlélet magaslata, a hős szellemi növekedésének magaslata.

Az „Üszó falu“ hősei — egy fiatal házaspár, a moszkvai tanfolyamon először értették meg egészen világosan, milyen óriási, az egész népre, az egész országra kiterjedő építkezés része a távoli falucskának az a szerény halgazdasága, amelyért ők annyira lelkesednek.

„Nézték a zászlókkal teletűzdelt térképet, amelyen fel voltak tüntetve a szovjet halgazdaságok, és úgy érezték, hogy a világ legmagasabb hegyének a tetején állanak és onnan mindent látnak...“

...Zubov és felesége, elkábulva a titáni lendületétől mindannak, amit láttak, szomorú gyengédséggel gondoltak a sztyeppék közé ékelt kis falujukra, és most a falut alig észrevehető kis pontnak látták...“

...De Zubov ugyanakkor, amikor a halgazdaság fellendülésére gondolt, a különféle tengeri és folyami tenyészetekre, megértette, hogy a távoli halászfalu, embereivel, varsáival... és haltenyészetével, szintén a nagy egésznek egy kis részecskéje.“

Ismét az óriási magasság hasonlatával találkozunk. A szovjetemberek, a történelemben még sohasem látott építés résztvevői, „a világ legmagasabb hegyének tetején“ érzik magukat.

Az emberek szellemi növekedése tevékenységük szakadatlan szélesedése során, — ez a tárgy határozza meg A. Ribakov „Vezetők“ c. regényének egész tartalmát és menetét.

Ebben a regényben egy kis gépkocsitelepnek mindennapi életéről, és azt mondhatnók, teljesen prózai, mindennapos problémáiról van szó.

Ribakov regénye érdekesen mutatja meg, hogyan nőnek ki a „kis“, „közönséges“, látszólag teljesen jelentéktelen dolgokból szokatlan, új dolgok. hogyan szélesedik és növekszik szakadatlanul a tömeg teremő munkájának folyamata, és hogyan válnak ebben a folyamatban az emberek mélyebbé, határozottabbakká, jelentékenyebbé. Feszült érdeklődéssel olvassuk, hogy a gépkocsitelep munkásai, miután legyőzték a vállalat vezetőjének bürokratikus ellenállását és számos más nehézséget, hogyan építenek a telep számára javítóműhelyeket és hogyan lesz ezekből a műhelyekből területi viszonylatban is jelentős üzem; miután a gépkocsitelep megépítette a műhelyeket, le kellett mondania róluk, a terület birtokába mentek át, — szertefoszlott a *saját*

javitóműhelyeikről szőtt álmuk. Ezzel szemben a terület megkapta a számára feltétlenül szükséges gyárat, és a gépkocsitelep munkásai Poljakov igazgató és a többi élenjáró dolgozó példáját követve megtanulták országos szemszögből nézni a dolgokat, széles távlatokban, „helyi” korlátozottság nélkül. A szerző éppen azért választhat ilyen „prózaí” témát, mert képes arra, hogy a belső vonatkozásokat ábrázolja, az emberek szellemi növekedését, — sőt arra is képes, hogy minden alakja erkölcsi fejlettségének próbakövévé az építéshez való viszonyát tegye: előbbrevizí-e a dolgot vagy hátráltatja? Márpedig előbbrevinni valamit csak alkotó módon lehet, anyagtakarékossággal, racionalizálással, a szakmai tudás emelésével, állandó szellemi munkával.

A tömeges alkotás lendületében, amelyet e regény leír, egyre új művek születnek meg, amelyek éppúgy mint a javitóműhelyek, már szétfeszítik eredeti kereteiket; ezek az új kezdeményezések önálló vállalatokká nőnek. Így keletkezik a rakodóhivatal, amelynek vezetőjévé Korolevet, a volt hordárt nevezik ki, s amely eleinte szűk keretek közt működik, de Poljakov már látja óriási távlatait. Sajnálja, hogy meg kell válnia a rakodó irodától, ahogy sajnálja, hogy „búcsút kellett mondania” a javitóműhelyeknek, — annyi energiát, szeretetet fektettek be a közösség alkotó munkájának gyümölcseibe! De az olyan embereknek, mint Poljakov, éppen abban van az erejük, hogy képesek állami szempontból — széles távlatokban — gondolkozni és érezni. Poljakov azt mondja Korolevnek és Valjának, a forgalmi tisztnek, aki nemrég még autóbushalauz volt:

„— Bizony, nagyon nehezen válunk meg töletek... De itt ti elsenyvedtek, a ti vállalatotoknak térre, nagy méretekre van szüksége... Területi szervezet lesz belőletek, Moszkvával, Tulával, Voronyezssel, Kurszkkal fogtok dolgozni... Most néhány tucat gépet raktok be, de többszázat fogtok berakni, minden útvonalon lesz megbízottatok... Még csak a kezdetén vagytok a munkátoknak.

...Poljakov tovább beszélt. Valja talán először látta komoly arcát ilyen lelkesnek, először hallotta hangját ilyen izgatottnak és erősnek. Gyönyörködött benne és arra gondolt, hogy az ilyen emberekről mondotta Gorkij: „Ember — ez büszkén hangzik!”

Nagyon jó, lírai a regény befejezése.

„Vajjon nem a kicsi hozza-e világra a nagyot, és ez a nagy majd nagyon kicsi lesz ahhoz képest, amit maga szül...”

...Elmennek Korolev és Valja, a volt hordár és a volt kalauz, de azért mennek el, hogy egy nagy művet valósítsanak meg, amelyet ők teremtek meg és amely megteremtette őket... Elmegy Tyimosin, a volt esztergályos-tanuló — tehetséges feltaláló, igazi bolsevik. És helyükbe majd új nemzedékek lépnek... Hát talán nem érte meg, hogy erre annyi évet szenteljek életemből, és vajjon nem ebben áll-e az élet?!

Poljakov nem tudta levenni tekintetét az esztergapadokról és így szólt:

— Műveink olyanok, mint gyermekeink: mire felnőnek, elmeunek tőlünk és saját életüket élik.

— Igen — mondotta Tyimosin, és kitárta az ablak másik szárnyát —, de azért nem szeretjük őket kevésbé.”

Jól érzékelteti a regény a szovjet emberek viszonyát a közös állami ügylőz, amelyet szívügyüknek érznek, a gyermekükön érzett atyai büszkeségüket, a növekvés, a gazdagodás, az állandó előbbre, magasabbra törekvés érzését. És nagyon helyesen kidomborítja, hogy a szovjetemberek által teremtett mű teremti őket magukat, — az emberi növekedés összefonódását az emberi kéz alkotta mű növekedésével. És azt, hogy sohasem szabad megállni, hogy nem szabad elhanyagolni a kis dolgokat, segíteni kell őket növekedésükben, együtt kell nőni velük! Igen, ez a mi szovjet elképzelésünk az eszményről, az igazi életről.

„Kispolgárok“ c. darabjában Gorkij Nyil-nek, a mozdonyvezetőnek az alakjában testesítette meg az élet szüntelen forradalmi előrehaladását. Nyil-tan szembehelyezte a kispolgárság megcsontosodott mozdulatlanlanságával. A darabban Gorkij kidomborítja Nyil foglalkozásának poétikus vonásait, és azt szimbolizálja velük, hogy az élet állandóan az új, a jobb felé törekszik.

A. Ribakov a gépkocsivezető foglalkozásának költői voltára mutat rá, és ezzel összekapcsolja életünk előrehaladásának romantikus témáját.

„Messzi út! Csak a soffőr ismeri e két szó költészetét. Benne van ebben a szél zúgása, a forró nap, a végtelen mezők hűs estéje, az erdő illata, a tavak és folyók ezüstje, a városok és falvak, ismeretlen éjjeli szállások, új emberek, új helyek. Távolság és térség!“

Igy kezdődik a regény egyik lírai részlete. Lássunk egy másikat, ahol a gogolji lírai hang átvétele valóban művészi igazolást nyer.

„Forrásban és mozgásban van a mi nagy országunk, de minden esodálatos mű közül te, közönséges szovjetember, — te vagy a legesodálatosabb. Külsőd egyszerű, öltözedek szorény, szavaid keresetlenek, de a munkádat egy nagy eszme lelkesíti, és a nagy munkában megtestesülő gondolat meg fogja rázni a világot... Eddig ismeretlen látvány tárul a világ elé, mert az élet alapját — a munkát — nagy örömmé avattad. Rád tekintenek a megrendült népek, és te műveiddel megmutatod nekik az igazi és örökös boldogság felé vezető utat.“

Gogolj romantikus áhna a trojkaról, amely Hazánkkal a Jövő felé rohan, testet öltött napjainkban. A szocialista államnak győzelmes, új magaslato, az emberiség legnemesebb eszményei felé vezető útja — feltartóztatlan és dicső út! És ebben van irodalmunk romanticizmusának forrása — ez az előrehaladás, a harc, a tevékenység, a még szebb Jövő felé való törekvés romanticizmusa. És életünk legkisebb és legszerényebb részletét is a térség, a nagyság romantikája ragyogja be. Hozzunk fel még egy példát: úgy véljük, hogy éppen szerénységében van szépsége. A. Kozsevnyikov „Éltető víz“ c. regényében leírja az új öntözőrendszer terméshatékony hatását.

„Az öröktől fogva szomjazó föld hihetetlen bőkezűséggel válaszolt az öntözésre: három héten belül már olyan magas volt a fű, hogy le lehetett kaszálni, és olyan sűrű, hogy a kaszapenge alig birkózott meg vele.

Szélesendben, szélfúvásban egyaránt friss szénaillat leengedett...

...A kuesendajaiak kaptak két háromtonnás gépet. Amikor a szénát kazlakba rakták, Anicsah boletemette a fejét és soká így feküdt: valószínűleg ilyen illata van az erdei tisztásoknak és a nagy jenyiszeji, obi, volgai, kámai réteknak, amelyeket minden esztendőben eláraszt a víz. A széná illata a messzeségbe hívta a lányt, éppúgy mint a felhők, a vándormadarak hangja: minek ülsz otthon? Repülj velünk! Látunk majd hegyeket, erdőket, folyókat, városokat. Sok szép dolog van a földön.“

Az egyszerű hakaszi kislány lelkében a Haza bejárhatatlan térségének, a csábító messzeségnek érzése összekapcsolódott a szénaillattal, a földet virágba borító víz tisztaságának gondolatával. Ez — egyszerű. És gyönyörű. A romantikának úri-kispolgári, lapos felfogása, amely szerint a romantika valami exotikus dolog, ami a reális földi élet „felett“ van, — nem engedi, hogy meglássuk az igazi költészetet irodalmunk ilyenféle témáiban és motívumaiban. De irodalmunk a megtestesítő elméletek ellenére is megtanulja, hogy a romantikát ne az életen kívül keresse, hanem éppen a mi valóságunkban, abban az újban, ami a kommunizmus felé való haladásunknak az ismertetője.

Közeledünk a kommunizmushoz — ez a tárgya Nyikolajeva „Aratás“ c. regényének. Az író nő különös figyelemmel kíséri életünknek azokat a jelenségeit, azokat a viszonyokat, érzéseket, konfliktusokat, amelyek szemléltetően mutatják életünk új, kommunista vonásait.

Ime — egy konfliktus, amely baráti mosolyt vált ki belőlünk! Az öreg Vaszilisz Mihajlovna, aki a kolhoz juhtenyésztését vezeti, megjutalmazza a kiváló munkájáért.

„Tekintete hirtelen a bárányra esett, amelyet Avdotyja nyakára kötött zsineggel vezetett...”

— Hová viszed, Dunyaska? Hiszen ez a Beljanka! Hová viszed? Hiszen magad mondottad, hogy nagyon szép kis bárány!

— Hát szépeket választunk ám neked! — mosolyodott el Avdotyja. — Csak nem csúnyákkal fogjuk jutalmazni a munkádat! Beljanka, Beljanka, mit mokaeszkodol, buta állat vagy!

Avdotyja nagyon szerette volna megajándékozni Vaszilisz anyját, és kiválasztotta számára a legszebb állatokat, de Vaszilisz nemcsak, hogy nem örült, de megharagudott, sőt meg is sértődött.

— Beljankát nem adom oda! — jelentette ki határozottan, mintha a bárányt nem neki, hanem másvalakinek szánták volna. — Beljankát nem engedem el magam mellől! A legszebb bárányt akarod tőlem elvinni? Hát még ilyet ki látott?

Majdnem ellenségesen nézett Avdotyjára, aki merényletet tervezett az ő kincse ellen...”

Ez az epizód maga az élet, valóban a mi mai életünket ábrázolja, és egyúttal mintha a jövőből volna kiragadva, hiszen azt mutatja, hogy a kommunista öntudat, a kommunista érzések milyen mély gyökeret vertek a szovjetemberek lelkében. Az „enyém” és „nem enyém” fogalma megváltozott, az egyéni és közösségi annyira összefonódott, hogy valóban nem választható szét.

A kommunizmus levegőjét érzékelteti a regény befejezése, amely művészi összefoglalása mindannak, amit elmondott:

„— Miért olyan jó minden? — mondotta csendesen, szinte magában. Valentijina. — Miért van olyan békesség és olyan boldogság körülöttem? Talán, mert erdő, égbolt és juhnyájak vesznek körül? Vagy mert mi teremtetjük meg mindezt? Nem... Nemcsak azért... Most éppen elképzelttem magamban, hogy mindez nem a mi közös tulajdonunk, hanem például csak az enyém. És olyan visszataszító ez az elképzelés még egy pillanatra is! Egy csapásra összeomlik minden szépség. Egyesek jogos felháborodása és dühe. Mások félelme és kapzsisága lépne helyébe. És nem lenne körülöttünk sem boldogság, sem békesség, sem egyetértés.”

Irodalmunk romantikájának, a közeledő kommunizmus romantikájának semmi köze sincs a békés idők „összeütközésnélküliségéhez”. A haladás: az új, a teremtő harc az elmaradottal, megmerevedett, megcsontosodottal; — ezt a harcot, amely az összeütközések alapja, a művek általában a jellemek harcában személyesítik meg: az egyik oldalon — azok az emberek, akiknek minden álma, törekvése, hogy a széppel együtt haladjanak előre a cél felé, a másik oldalon — azok az emberek, akiknek nincs álmuk. Ezek azok, akik hajlamosak arra, hogy megelégedjenek azzal, amit elértek, hogy kényelmesen megálljanak.

Mindazt, ami a szovjetemberekben a legjobb, haladó, alkotó, a bolsevik párt nevelte, formálta, ápolta féltő gonddal. A bolsevikoknak, a pártembereknek központi szerepe van háborútáni irodalmunk minden jellegzetes alkotásában.

Feljük, ezek felé a regényalakok felé futnak a történesek száalai és az emberi sorsok, és a nép szeretete veszi körül őket. A bolsevikok ábrázolásának új vonásai elsősorban abban nyilvánulnak meg, hogy irodalmunk különösen nagy figyelmet fordít a pártfunkcionáriusoknak azokra a jellemvonásaira, amelyek a bolsevikoknak azzal a sajátosságával kapcsolatosak, hogy irányítani tudják az emberek szellemi növekedését, segíteni tudják az embereket abban, hogy magasabb fokra emelkedjenek. Íróink feltárják a bolsevik

embernevelés útjait, módszereit, stílusát, megrajzolják azoknak az alakját, akik szakavatott mesterei annak a nagy művészetnek, amelyet nálunk Sztálin zsenije teremtetett meg. Ilyen Voropajev alakja P. Pavlenko regényében, Kondratyev járási bizottsági titkár Sz. Babajevszkij regényében, Sztrelpov járási bizottsági titkár G. Nyikolajeva regényében és mások. A sztálini férfias, atyai igényességű és gyengéd szeretetet a szovjetemberek iránt — a bolsevikoknak, Sztálin tanítványainak ezt a jellemvonását irodalmunk mindteljesebben feltárja.

„A kommunizmus, — írta Lenin — váljon a munkástömegeknek olyan szívügyévé, amilyen saját ügyük.” Irodalmunk megmutatja, hogy a nép összeforrott a kommunizmussal, hogy a sztálini korszakban megvalósult Lenin álma: a kommunizmus a szovjetemberek millióinak szívügyévé vált.

Vannak lényeges hiányosságok is íróink háború utáni műveiben, nyelv, szerkezet, jellemábrázolás szempontjából, vannak nyomai a felületességnek, a kidolgozatlan részleteknek azokban a művekben is, amelyekről fentebb szoltunk. A kritikának az a feladata, hogy — tekintet nélkül a téma jelentékeny voltára — rámutasson az említett művek hibáira. Mai életünknek még számos nagyfontosságú sajátságához nem nyúlt hozzá az irodalom. Ámde ebben a cikkben csupán néhány pozitív jelenségre akartuk felhívni a figyelmet, amelyek mai életünk és irodalmunk új vonásait mutatják.

A kommunizmus közelsége berágyogja jelenünket. A kommunizmus romantikája napról-napra melegebb fénnel fogja besugározni irodalmunkat, melyet a gigászi teremtés korszaka, a nagy Sztálin korszaka ihlet új alkotásokra.

LENGYEL BÉLA:

GORKIJ — AZ ÍRÓK ÉS KRITIKUSOK TANÍTÓMESTERE

„...A feudális középkor végén, a modern tőkés korszak kezdetén egy óriás áll: egy olasz, Dante, aki a középkor utolsó költője s egyúttal az újkor első költője. Ma is, mint 1300 körül, új történelmi korszak van kialakulóban. Vajjon Olaszország fog-e megajándékozni bennünket az új Dantéval, aki hirdeti majd ennek az új proletár korszaknak a megszületését?” (Engels előszava a Kommunista Kiáltvány olasz olvasóihoz, 1892 február 1.)

Engels zseniális tudományos előrelátását — hogy hamarosan meg kell jelennie a tőkés korszakot lezáró és a kommunizmus születését hirdető nagy írónak — még ugyanaz az esztendő igazolta. De nem Olaszország ajándékozta meg a világot az új Dantéval, hanem egy másik nép: az a hatalmas, rettentően elnyomott nép, amelynek forradalmi erejétől joggal várt oly sokat Marx és Engels. Az orosz nép mérhetetlen szenvedéséből és legyőzhetetlen forradalmi akaratából született meg az új irodalom.

Az orosz proletárforradalom felemelkedésének küszöbén kezdődött Gorkij írói pályája. A legmélyrehatóbb forradalmi átalakulás kezdete ez a világírodalomban, — az esztétizmus szűk normáival fel sem mérhető. Távlátát csak azok a mély gondolatok érzékeltetik, amelyeket Marx a kommunista társadalomban felszabaduló művészetéről fejt ki.

Gorkij forradalmisága mellett a jelentéktelenségig összezsugorodnak a polgári korszak terméketlen, mert távlat nélküli formái és stílus-, forradalmi „Gorkij tudatosan kapcsolódott a politikához, a fejlődés távlátát merítette belőle. Minden sora szétszúzza az „apolitikus”, öncélú művészet hamis jelzavát. A néphez szólt, a világ minden dolgozójához: előremutató műveivel forradalmi cselekvésre ösztönözte a tömegeket. Győzelemre vitte az irodalom

szabadságharcát a tőkés társadalom megvásárolható művészetével szemben. Tanítványaival, a szovjet irodalom mestereivel valósággá váltotta Lenin szavait az új, szabad társadalom irodalmáról:

„Ez szabad irodalom lesz, mert nem a haszon és a karrier, hanem a szocializmus eszméje és a dolgozókkal való együttérzés verbuvál új meg új erőket soraiba. Szabad irodalom lesz, mert nem valamely életúnt hősnőt fog szolgálni, nem az unatkozó és elhízástól szenvedő „felső tízezret“, hanem a dolgozók millióit és tízmillióit, akik az ország virága, ereje, jövődjője. Szabad irodalom lesz, amely az emberiség forradalmi gondolkodásának legújabb eredményeit megtermékenyíti a szocialista proletariátus tapasztalataival és eleven munkájával, amely állandó kölesönhatást létesít a múlt tapasztalata (a tudományos szocializmus) közt (amely befejezte a szocializmus kifejlődését primitív, utópisztikus formáiból), és a jelen tapasztalata (a munkás elvtársak mostani harca) közt“ (1905).

Gorkij az emberiség „előtörténetét“ felváltó szabad, kommunista társadalom első és messze kimagasló hirdetője az irodalomban. Forradalmi humanista szemléletén és alkotó módszerén, a szocialista realizmuson épült fel a szovjet irodalom — „a legeszméibb, a leghaladóbb és a legforradalmibb irodalom“ (Zsdanov).

Gorkij nagy alkotásait, új szemléletét és alkotó módszerét el sem lehet képzelni a marxizmus-leninizmus szilárd alapja nélkül. Ifjúkori lázadása az ostoba, álszent, kegyetlen polgárság ellen szükségszerűen elvezette Marxhoz és Leninhez. Eszmei fejlődése jelzi művészi fejlődésének útját.

Világnézetének magvát megtaláljuk Marx Feuerbachról írt téziseiben:

„...a viszonyokat éppen az emberek változtatják meg...”

„A körülmények megváltoztatásának és az emberi tevékenységnek egybeesése csak mint forradalmi átalakító gyakorlat fogható fel és érthető meg észszerűen.”

„A filozófusok a világot csak különbözőképpen *magyarázták*, de most arról van szó, hogy a világot *megváltoztassuk*.”

A fiatal Gorkijt mélyen megragadta a marxizmus tanítása az emberi értelem és akarat adta lehetőségekről, a munka szerepéről az emberré válás és a kultúra felépítésének folyamatában. Ugyanakkor, amikor Lenin a Párt élén a tömegek gazdasági és politikai felszabadításának harcát vívta, Gorkij utólérhetetlen művészettel hirdette a szabad, alkotó munka szépségét a születő új társadalomban. Megtisztította a munkát sokezeréves, az osztálytársadalomban rátapadt, megszégyenítő, kínos jellegétől és műveinek igazi hősvé tette. Erejük, képességeik tudatára ébresztette ezzel a forradalom előtt elnyomott milliőkat: milliőkat: megmutatta nekik, hogy ők a világ urai, hogy munkájukkal meg tudják változtatni önmagukat és a világot.

„Az ember tudata nemcsak tükrözi az objektív világot, hanem alkotja is”; „a világ nem elégíti ki az embert és az ember elhatározza, hogy cselekvéseivel megváltoztatja azt” (Lenin, Filozófiai Füzetek, Partyizdat, 1936, 203—204. l. Oroszul).

A munka forradalmian új, szocialista szemléletében és ábrázolásában látta maga Gorkij is alkotásainak igazi újságát:

„Ha kritikus lennék és könyvet írnék Makszim Gorkijról, azt mondanám, hogy az az erő, amely Gorkijt azzá tette, ami, ... abban rejlik, hogy az orosz irodalomban elsőnek... ismerte fel a munka rendkívül nagy jelentőségét, a munkáét, amely a világon minden értékeset, minden szépet, minden nagyot létrehoz.”

*

A munkán, mint az ember és a világ megváltoztatásának eszközén alapul Gorkij művészetszemlélete. Ebben is egyenes folytatója Marx és Engels tanításainak, továbbfejleszti az orosz forradalmi demokraták örökségét. A munkában egyesülnek az erkölcsi és esztétikai kategóriák: a művészet a

szabad, alkotó munka egyik megnyilvánulása. Munka, vagyis tanulás által valósul meg a művészi tehetség az alkotásban.

Gorkij munkássága fényesen tükrözi a marxizmus tanítását az elmélet és gyakorlat egységéről: Gorkij nemcsak messze kimagasló művelője a szocialista társadalom új irodalmának, hanem egyik legnagyobb teoretikusa is. Az irodalomról szóló tanulmányai beleilleszkednek széleskörű publicisztikai-kritikai tevékenységébe s távlatukkal túlnőnek a szakmai érdeklődés keretein. A szocialista forradalom és a szocializmus építésének időszakában alkotóan továbbfejlesztik az új társadalom művészet szemléletét és elválaszthatatlanul kiegészítik azt az útmutatást, amelyet Lenin és Sztálin, valamint a Bolsevik Párt irodalmi határozatai adtak az íróknak, az irodalomtudomány és a kritika művelőinek.

Gorkij magyar nyelven megjelent, válogatott irodalmi tanulmányai (Irodalmi tanulmányok, Szikra, Budapest, 1950) feltárják a nagy írónak mintegy három évtized alatt megtett ideológiai fejlődését. A fejlődés hosszú útjának egyes szakaszai világosan mutatják Lenin és Sztálin baráti segítségének és a Forradalom tapasztalatainak mély, megtermékenyítő hatását. Ez a fejlődés a szocialista realizmus fejlődését tükrözi.

A tanulmányok két csoportra oszlanak. Az egyik csoport (az írói arcképek csoportja) Gorkij forradalomelőtti harcát tükrözi: azt a harcot, amelyet Gorkij a dekadencia és naturalizmus, a hanyatló polgárság nihilizmusa, az irracionális, ködösítő, az elnyomást és kizsákmányolást támogató filozófiák, az idealizmus örvénye ellen folytatott. A másik csoporthoz tartozó tanulmányok már a győztes Forradalom után, a szocializmus építésének távlatában keletkeztek: a szocialista realizmus kérdéseinek ragyogó fejtegetései, gyakorlati útmutatások a tömegesen jelentkező fiatal munkás- és parasztíróknak.

Az írói arcképek az írásnak olyan mestereit jelenítik meg mint Lev Tolsztoj és Csehov, olyan jelentékeny írókat, mint Korolenko és Leonyid Andrejev.

Anton Csehov arcképe azzal a gyengédséggel és iróniával készült, amely magának Csehovnak legszebb írásait juttatja eszünkbe. Gorkij fejlődésének századforduló körüli, 1905 előtti korszakát tükrözi. Ki kell ezt emelni, hiszen az 1905-ös forradalom és Lenin útmutatása mélyreható változást idézett elő Gorkij forradalmi gondolkodásának megszilárdulásában. Csehov-arcképe lényegileg megváltoztatja azt a hamis képet, amelyet az orosz polgári kritika alkotott a polgári korszak utolsó nagy írójáról. Gorkij felhasználta a személyes kapcsolat gazdag élményanyagát. Megmutatta, hogy Csehov egyáltalán nem az a felszínes mulattató, aminek a polgári kritika szerette volna feltüntetni. Feltárta igazi humanizmusát (felejtethetetlenek az elnyomott, nyomorgó orosz tanítóról mondott szavai!), egyéniségének hatását: „Anton Pavlovics társaságában akaratlanul is felébredt minden emberben a vágy, hogy egyszerűbb és igazabb legyen, jobban önmaga, mint addig.” Megmutatta azt is, hogy milyen világosan látta Csehov a pusztuló polgári társadalom hibáit. De az a gyengéd szeretet, amely Csehovhoz fűzte, nem homályosította el Gorkij kritikai látását: mélyen elemzi nagy író társának világnézeti ellenmondásait, amelyek művészetében tükröződnek. Csehovban állandóan harcolt az uralkodó társadalmi igazságtalanságok miatti felháborodás a kétellyel, az elszántság a kétségbeeséssel.

„Szemérmesen szerény volt és nem engedte meg magának, hogy nyíltan megmondja az embereknek:

— Legyetek tisztességesebbek!

Remélte — persze hiába remélte —, hogy az emberek önmaguktól is ráeszmélnek arra, milyen fontos, milyen szükséges, hogy tisztességesebbek legyenek. Csehov gyűlölt minden piszkot és aljasságot. A költő nemes nyelvével írta le az élet szörnyűségeit. Ezért van az, hogy elbeszéléseinek gyönyörű külseje mögött olyan kevésbé szembetűnő a belső értelmükben rejlő keserű szemrehányás.”

Csehov hőseiről szólva Gorkij fejlődő forradalmár nézőpontjáról egyenesen elmarasztalja a csehovi világnézetet:

„Néhányan közülük arról álmodoznak, hogy milyen szép lesz az élet kétszáz év múlva, de senkinek sem jut eszébe az egyszerű kérdés: ki fogja széppé tenni az életet, ha mi csak álmodunk róla?”

Rátapint Csehov tragikus, megoldhatatlan ellenmondásainak igazi okára:

„Néha az volt a benyomásom, hogy az emberekhez való viszonyában van valami reménytelenség, szinte hideg, csendes kétségbeesés.”

Csehov világosan látja a fennálló társadalmi rend hibáit, kívánja, hogy szűnjenek meg, de nem tud harcolni, mert nem hisz az emberben. Ez a vonás nem egyéni: tipikusan jellemző a 19. század nagy kritikai realistáira. De Gorkij olyan vonásait is kiemeli, amelyek előremutatnak, amelyek éppen Gorkij művészetében valósulnak meg teljesen. Így kiemeli, hogy még nem látott embert, „aki Csehovnál mélyebben átérezte volna, hogy a munka minden kultúra alapja”. Másutt idézi Csehov szavait az irodalomról, amely nem a „kiválasztottaké”, hanem a népé.

Gorkij helyesen, a fejlődő marxista nézőpontjáról ítéli meg Csehov világnézetét. De ekkor még természetesen maga sem szabadult meg egészen az idealizmus vonzásától. Erre mutatnak Csehov „belső szabadságáról” mondott szavai. Úgy gondoljuk — és erre később, adott helyen határozottan rá fogunk mutatni — akkor érik meg teljesen, Lenin és Sztálin baráti segítségével, a szocializmus építésének távlatában, Gorkij marxista világnézete, akkor szabadul meg az idealizmus utolsó maradványaitól, amikor felszámolja a „belső szabadság” illúzióját.

Lev Tolsztojról szóló feljegyzései 1900 és 1910 között készültek. Olvasásuk közben rögtön szembetűnik az a minőségi változás, amelyet az 1905-i forradalom, Lenin „Pártszervezet és pártirodalom” című, az irodalom új korszakát bevezető cikke (1905) és általában személyes hatása váltott ki Gorkij forradalmi tudatának fejlődésében.

Az alkotó marxista irodalomkritika felülmúlhatatlan példái, Lenin Tolsztojról szóló cikkei is ebben az időközben jelentek meg. Lenin ragyogó világossággal fejtette ki a nagy művész világnézetének ellenmondásait, amelyek

„nem csupán egyéni gondolkodásának ellentmondásai, hanem tükröi azoknak a rendkívül bonyolult ellentmondásos viszonyoknak, társadalmi hatásoknak és történelmi hagyományoknak, amelyek az orosz társadalom különböző osztályainak és rétegeinek lelkivilágát a reformot követő, de a forradalmat megelőző korszakban meghatározták.”

„Az ő ajkával az orosz népnek az a sokmillió tömege szólalt meg, amely már gyűlöli a jelenlegi élet urait, de még nem jutott el a tudatos, következetes, mindvégig engesztelhetetlen harcig ellenük.”

Lenin rámutat, hogy a tolsztoji feudális szocializmusból következő reakciós és utópista nézetek, a „ne állj ellen a gonosznak” tolsztoji elve „az első forradalmi kampány kudarcának legkomolyabb oka volt.” De Tolsztoj, a művész az egész orosz nemzet kincse.

„Hogy nagy alkotásait valóban *mindenki* tulajdonává tegyük, harcra van szükség, harcra az ellen a társadalmi rend ellen, amely milliókat és tízmilliókat kárhozottatott sötétségre, elnyomásra, kényszermunkára és nyomorúságra, szocialista forradalomra van szükség.”

Lenin Tolsztojról szóló írásai hiánytalanul megmutatják a kritikai realizmus szükségszerű fogyatkozásait s egyúttal felvetik a marxizmus által feltárt társadalmi törvények ismeretén alapuló, jövőbemutató új irodalom, a szocialista realizmus körvonalait.

Gorkij egyízben így indokolja meg, miért kezdett feljegyzéseket készíteni Tolsztojról:

„Nagyon figyelmesen szemügyre vettem Tolsztojt, mert mindig kerestem, most is keresem és halálomig keresni fogom az eleven, valóságos hit emberét. Azonkívül azért jegyeztem mondásait, mert A. P. Csehov egyszer, mikor műveletlenségünkről beszélt, így panasz odott:

— Goethének minden szavát feljegyezték, Tolsztoj gondolatai meg szétoszlanak a levegőben. Ez, barátom, kibíratatlanul orosz vonás. Majd csak később kapnak észbe, akkor kezdenek irkálni holmi visszaemlékezéseket és összehazudoznak tücsököt-bogarat.”

A lángész csodálata késztette Gorkijt a feljegyzésekre. De Tolsztojhoz való viszonya kezdetől fogva más volt mint Eckermann viszonya Goethehez. Gorkij és Tolsztoj viszonyában lángész állott szemben a lángésszel: Gorkij kezdetől fogva kritikailag állott szembe Tolsztojjal. Tolsztoj nagysága, nyomasztó ellenmondásai szorongást keltettek benne: „ő — ördög, én csecsemő vagyok — ne bántson”. „Orosz istennek” látta, aki „aranyhárs alatt juhartrónon ül” és „bár nem valami fenséges, minden más istennél ravaszabb.” „Van benne valami abból a Szvjatogor óriásból, akit nem bír el a föld.” — „Írántam tanúsított érdeklődése — néprajzi érdeklődés. Szemében én csupán egy kévessé ismert faj példánya vagyok — semmi egyéb.” Gorkij tiszteli és olykor gyűlöli ezt az „istent”, aki nem prédikál neki — mint másoknak — a felebaráti szeretetről, hanem odaadja neki naplójegyzeteit, megdöbbeneti erőszakos paradoxonaival, önfejtésével, kínzó ellenmondásainak feltárásával. Következetes materialista szemlélete kialakulásának már ebben a korai szakaszában is idegenkedik Tolsztoj fő problémáitól. „Az istenről, a muzsikról és a nőről beszél a legtöbbet. Az idealizmus veszedelmes vonzása ellen harcolva, Gorkij feltárta azt a szakadékot, amely Tolsztoj, a művész és az életet — saját művészetét is — megtagadó prédikátor között tátong. Meglátta, hogyan vergődik Tolsztoj saját ellenmondásainak hálójában, a hit vágya és az ateizmus között, olyasmit tanítva, amiben maga sem hisz. Meglátta az elmulástól való félelmet Tolsztoj gondolatainak mélyén. Tolsztoj megoldhatatlan ellenmondásaiban megint csak az emberbe, a haladásba vetett hit hiánya nyilvánul meg; Tolsztoj „lelke mélyén — közönyös az emberekkel szemben”. Ezért nem érti meg az orosz nép hatalmas forradalmi megmozdulását.

Abban a levélben, amelyet Gorkij Tolsztoj „futása” alkalmából Korolenkónak írt, a lélekrajzot az orosz nemzeti lélek mély elemzése és az orosz társadalom éles kritikája egészíti ki. A levél széles távlatai, politikai tudatossága és harcossága jellege nyilvánvalóvá teszik, hogy Gorkij sokat tanult Lenintől Tolsztoj megítélésében. Szembeszáll Tolsztoj liberális és menseviki meghamisítóival, akik azáltal, hogy a maguk politikai érdekeinek megfelelően magyarázzák Tolsztojt, szentet faragnak belőle, el akarják téríteni a tömegeket a forradalmi mozgalmától. Különösen káros ez az 1905-i forradalom veresége után, a forradalmi mozgalom hullámvölgyében, az ingadozók csüggedése és megfutamodása idején. Tolsztoj óriás. „Puskin és ő — nincs egyebünk, ami drágább és fenségesebb lenne...” — „Tolsztoj a fogalom legigazibb és mindent átfogó jelentésében nemzeti író: óriási egyéniségében megtestesítette a nemzet minden hibáját, csonkaságát, melyet történelmünk kínzásai okoztak.” — „Tolsztojban minden nemzeti jellegű. Egész tanítása — a mult reakciója, atavizmus, amit mi már kezdtünk levedleni, legyűrni.” — — „Óriási hegyként akar nemzetünk Európa felé vezető útjába feküdni, holott ez a pálya visz az aktív élet felé, amely minden szellemi erő legnagyobb megfeszítését követeli az embertől.”

Gorkij Tolsztoj és a régi orosz társadalom hibáinak kíméletlen feltárásával a Lenin által vezetett forradalmi felszabadító harcot szolgálja: ki akarja kényszeríteni népét a passzivizmus mocsarából.

Az a mélyen költői kép, amelyet Gorkij a régi orosz nemzeti jellemről fest, még kifejezéseivel is felidézi bennünk Ady tragikus elképzelését az „elvédt lovas”-ról.

Igen érdekesek Tolsztojnak az orosz és a nyugati irodalomról, valamint a nyelvről tett nyilatkozatai és Gorkij műveiről szóló kritikai megjegyzései. Kifogásolja, hogy Gorkij

„minden parasztja nagyon okosan beszél. A parasztok az életben ostobán, értelmetlenül beszélnek — nem lehet azonnal megérteni, mit akarnak mondani. Ezt szándékosan csinálják: szavaik ostobasága alatt mindig az a kívánság bujik meg: hadd beszélje ki magát a másik fél. Az igazi paraszt sohasem árulja el azonnal okosságát, mert ez hátrányos lenne számára. — Önnél mind kitarja lelkét. Minden elbeszélésében afféle bölcses zsinata gyűlik össze. És valamennyien aforizmákban beszélnek. Ez megint helytelen — az aforizma nem az orosz nyelv sajátja.

— Hát a közmondások, szólások?

— Ez más! Ezeket nem ma csinálták.

— Hisz ön is gyakran beszél aforizmákban.

— Soha! Azonkívül ön mindent megszépít: az embereket is, a természetet is. De kivált az embereket!”

Más alkalommal azt mondta Gorkijnak:

„— Ön füllent! Ezek a Kuvaldák mind merő kitalálások.”

Hiába mondja el Gorkij Tolsztojnak a Kuvaldával való ismeretségét, Tolsztoj kitart álláspontja mellett:

„— Ön mégiscsak romantikus, ön tódít, vallja be!”

Gorkij válaszában már felvetődnek az új irodalom, a szocialista realizmus körvonalai, a Tolsztoj által képviselt kritikai realizmussal szemben:

„Azt mondtam, valószínűleg minden író tódít egy kicsit, hisz olyanoknak ábrázolja az embereket, amilyeneknek látni szeretné őket az életben. Hozzátettem, hogy szeretem a cselekvő embereket, akik minden eszközzel, akár erőszakkal szembe akarnak szállni a rosszal.

— Az erőszak a legfőbb rossz! — kiáltott fel és belémkarolt. — Hogy evickél ki ebből az ellentmondásból, kedves füllentő? „Utitárs“ a kitűnő, mert ez nem kigondolt történet. De ha ön gondolkozik, mindig lovagok, Amadisok és Siegfriedek születnek tolla alatt...

Megjegyeztem, hogy mindaddig, amíg ama kikerülhetetlen „utitársaink“ szűk társaságában élünk, akik csupán hasonlítanak az emberekhez — minden, amit építünk, ingatag talajra, minden ellenséges környezetben épül.

Elnevette magát, enyhén oldalba lökött könyökével.

— Ebből nagyon-nagyon veszélyes következtetéseket lehet levonni. Ön kétes szocialista. „Ön romantikus, a romantikusok pedig feltétlenül monarchisták. Mindig azok is voltak.”

A rövid párbeszéd-részletből kitűnik, hogy miért nem értette meg Tolsztoj a forradalmian újat Gorkij művészetében: ugyanazért, amiért nem értette meg az 1905-ös forradalmat.

Tolsztoj szerint „a hős — hazugság, koholmány“, „a művészet hazugság, csalás és önkény — tehát árt az embereknek“.

Gorkij nem találta meg az „élő hit emberét“ Tolsztojban, de a vele folytatott eszmei harcban megszilárdult az ő hite: hite az emberben és az elnyomottak szabadságharcának közelgő győzelmében.

Tolsztoj feleségéről írt feljegyzéseiben Gorkij kitűnő példát ad, hogyan kell tárgyalni — kendőzés nélkül, kritikával, de a megillető tisztelettel és mértéktartással — a kiváló ember magánéletét. Ez a tanulmány pellengérre állítja a polgári „leleplező“ életrajzírókat, akik tehetségtelenségük miatt érzett, tehetetlen kispolgári gyűlöletükben és hogy érdekessé tegyék magukat, sárba rántják a kimagasló embert, „papucsban“ mutatják meg, „hálószobatisztaik“ után szaglászni. Gorkij ebben a tanulmányban Tolsztoj magánéletével foglalkozik s az undorító kispolgári rágalmozókkal szemben helyes megvilágításba állítja Tolsztoj feleségét, akivel egyébként nem volt jó viszonyban. Hősnek mondja ezt az asszonyt, — Tolsztoj egyetlen barátját — aki vállalta Xantippe hálátlan szerepét, hősiesen védte az alkotó nyugalma,

távoltartotta a tolakodókat és „sokszor háritotta el Lev Tolsztojtól a számárpataák rúgását, s védte őt meg sok mocsoktól, mérges nyálak fröcskölésétől”. Az „örök női” elve alapján Gorkij merészen feltételezi, hogy az asszonynak mély hatása volt férje művészetére:

„Én azt hiszem, hogy Tolsztoj óriási történelmi regényében több „filozófia” és kevesebb harmónia lett volna, ha nem érződött volna meg rajta a női hatás. És a „Háború és béke” filozófiai része talán éppen ennek a nőnek a kívánságára vált ki és került a könyv végére, ahol semmiben és senkit sem zavar”.

Ezek a feljegyzések új vonásokkal gazdagítják azt a képet, amelyet Gorkij Tolsztojról alkotott.

Leonyid Andrejevéről irt megemlékezésének végén azt mondja Gorkij, hogy a kibékíthetetlen ellenmondások magas fala mögött „azt a nagy és sajátos embert” látta benne, „aki olyannyira közel állott hozzám hosszú éveken át s egyetlen barátom volt az irodalmárok közül”. Aligha lehetne meggyőzőbb példával igazolni az „ellentétek vonzását”. Gyökeresen különböző természetűek voltak, ellentétes felfogást vallottak az életről, az élet legfőbb dolgairól. Andrejev könnyelműen pazarolta tehetségét, gondatlanul, felületesen dolgozott, — Gorkij „igáslónak” tartotta magát, nem „arabs paripának”: „tudom, hogy sikereimet nem annyira velemiszülett tehetségemnek, mint inkább dolgozni tudásomnak, munkaszeretetemnek köszönhetem”. Andrejev rosszul ismerte a valóságot, nem is érdekelte, erős intuícióval, dús fantáziával elbeszéléssé fejlesztett egy-egy ötletet, — Gorkij szenvedélyesen belemélyült a körülötte folyó élet, a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek tanulmányozásába. Andrejev lusta volt, nem szeretett olvasni, az írás is fárasztotta. untatta, Gorkij állandóan fejlesztette világirodalmi ismereteit és érezte „az éji aszkétamunka kéjét, mikor csendben és magányosan hajol az ember a tiszta fehér papírlap fölé”. Andrejev nem hitt az emberi értelemben és akaratban, pesszimista, misztikus volt és a halállal való foglalkozást fölébe helyezte az életnek, Gorkij pedig megvetette a meddő metafizikai töprengéseket és a győzelemről győzelemre törő emberi értelem himnuszát zengte:

„Az én szememben az ember mindig — még, ha halálos seb éri s haldoklik is — győztes fél. Nagyszerű az ember törekvése önmaga és a természet megismerése felé, és bár küszömvédés számára az élet, — mégis egyre jobban kijebbelj határait s a bölcs tudományt, a csodálatos művészetet teszi meg vezérlő gondolatává”.

Andrejev idült alkoholista, szertelen kicsapongó, nihilista volt, aki „dekadens, elfajzott, beteg ember”-nek vallotta magát s Lombroso akkoriban divatos könyve alapján azt hitte, hogy a lángeész szükségsszerűen együttjár az elfajulással, — Gorkij a megtestesült egészség, aki hatalmas szellemi és erkölcsi erejével kezdettől fogva harcolt a művészetet eltorzító dekadencia ellen.

Ebben a különös baráti kapcsolatban Gorkij közvetlenül szemlélhette az idealizmus elrettentő megnyilvánulását és egy nagy tehetség szomorú elvesztegetését. Fejlődött az olykor mulatozással összekapcsolt, éjszakákon át tartó vitákban, amelyek a 19. század orosz klasszikusainak alakjait juttatják az olvasó eszébe. Világosan látta Andrejev emberi és művészi hibáit, mégis erősen vonzódott hozzá és sajnálta őt. Az évek során folytonosan távolodott Andrejevtől. Ez az eltávolodás ideológiai fejlődését tükrözi.

Korolenko arképe Gorkij művészi fejlődésének legkorábbi szakaszára vet fényt. Korolenko mintegy tíz évvel volt idősebb Gorkijnál. Gorkij úgy jellemzi, hogy „derék ember”, „aki baráttan figyelmes és közvetlen az egész világ iránt”. Korolenko nagy hatással volt Gorkijra, különös gonddal foglalkozott vele, találoán rámutatott éppen kibontakozó művészetének hibáira, helyes irányba terelte, eltérítve korai szentimentális, pesszimista lírájától, a romantikára való hajlamtól. „Realista ön, nem romantikus”, — mondotta

neki. Ösztönzésére írta meg Gorkij első nagy elbeszélését, a „Cselkas“-t. Vigyázott Gorkijra, hogy el ne kallódjon, állást szerzett neki egy vidéki lapnál. Gorkij kiemeli Korolenko egészséges materialista gondolkodását, azt a lelki függetlenséget, amelyről Csehovval kapcsolatban is beszélt. Korolenko is nagy humanista volt. „Művelt oroszok között nem találkoztam senkivel“, — mondja Gorkij — „akit úgy kínozt volna az igazság és igazságosság olthatatlan szomjúsága, aki oly bensőségesen átérezte volna, hogy ezt az igazságot feltétlenül meg kell valósítani“. Korolenko szakadatlan harcot folytatott az önkényuralom ellen s bár a század elején még nem ismerte fel a forradalmi proletariátus világtörténelmi hivatását és a marxizmus elméletéről csak kezdetleges elképzelése volt, rendületlenül hitt a nép vulkanikus erővel bekövetkező feltámadásában.

*

Az írói arcképek — a válogatott tanulmányok első csoportja — Gorkij fejlődését tükrözik a művészi útján megtett első lépésektől az Októberi Forradalomig. Marxistának senkisémet születik, s köztudomású, hogy a Forradalom előtti fejlődési szakaszaiban Gorkij sem volt mentes az ideológiai ingadozásoktól, az idealizmus maradványaitól, amint ez tanulmányaiból is kitűnik. De éppen ezekből a fejlődésének korai szakaszait feltáró írásokból is nyilvánvaló, hogy Gorkij kezdettől fogva helyes irányban haladt és — ha még kezdetben nem is tudatosan — magasabb nézőpontról vizsgálta az életet, az élet egyes jelenségeit, mint az arcképekben bemutatott nagy kortársai. A velük folytatott eszmei harcban lett Gorkij az új, szocialista társadalom viharadara, nagyszerű művészi ábrázolója. Felismerte a tőkés társadalom elembertelenedését, látta, hogyan veri béklyóba a pénz uralma, hogyan fosztja meg a haladás hitétől a legjobbakat is, látta a polgári humanizmus tehetetlenségét: ...„Elgyötrődtek, elcsigázódtak az emberek, szörnyű szakadék tátong közöttük, mindegyiküket bilincsbe veri a magány, amely kiszívja belőlük a lelket“ — mondja Tolsztojról írt feljegyzéseiben.

„Hitre van szükség“, — mondja Andrejevnek, az idealizmus útvesztőjében reménytelenül eltévedt művésznek.

Lenin baráti segítsége, elvi kritikája, a győzelmes Forradalom tapasztalatai révén alakult ki teljesen Gorkij marxista világnézete.

Ahogy az írói arcképekből is kitűnik, a pártosság lenini elve, a szocialista esztétika alapelve, 1905 után egyre határozottabban érvényesül Gorkij irodalomszemléletében. A döntő fordulatot kitűnően szemléltetik a Tolsztojról készült 1905 előtti és a későbbi feljegyzések. Lenin nevezetes cikkében (Pártszervezet és pártirodalom, 1905) megmutatta, hogy a pártosság elve milyen mélyreható erkölcsi tisztulást eredményez az irodalomban. Leleplezte a polgári esztétizmus prostituált, „szabad“ művészetét: kimondotta, hogy amíg az osztálytársadalom fennáll, az irodalom csak osztályirodalom lehet. Csak a pártos irodalom szabad és igazán emberi irodalom, mert nem adja el magát, a népet szolgálja és nyíltan harcol az osztály nélküli társadalomért, amelyhez a proletárforradalmon keresztül vezet az út. Csupán az amorális polgári individualizmus és anarchizmus tekintheti a pártosság elvét a művészi szabadság korlátozásának. Lenin útmutatásából következik, hogy egy becsületes író sem utasíthatja el a pártosság elvét, ha nem tagja is a pártnak, de őszintén kívánja az elnyomás és kizsákmányolás megszüntetését.

A pártosság elve mégis csak az Októberi Forradalom után érvényesül teljesen Gorkij irodalmi tanulmányaiban. Gorkij felszámolja az idealizmus utolsó maradványait is, a polgári humanizmus örökségét, felszámolja a „belső szabadság“ illúzióját, amelyről Csehov és Korolenko arcképeiben még mint pozitív jelenségről beszélt.

„Az irodalmár — osztályának szeme, füle és hangja. Lehet, hogy nincs tudatában, lehet, hogy tagadja, de mégis mindig és elkerülhetetlenül osztálya szerve, érzékelő eszköze. Osztályának, rétegének hangulatát, vágyait, aggodalmát, reményeit, szenved-

délyét, érdekeit, hibáit és erőnyeit érzékeli, formálja meg és ábrázolja. Mindez őt magát is korlátozza fejlődésében. Az irodalmár sohasem volt és nem is lehet „belsőleg szabad ember“, és nem lehet „ember csak úgy általában“. (Az én kiemelésem. I. B.)

Vagyis Gorkij megerősíti Lenin tételét: az osztálytársadalomban nem lehetséges osztályok feletti irodalom, tehát az író „függetlensége“, „belső szabadsága“ illúzió.

Gorkij marxista világnézetének teljes kialakulását Lenin hatásán és a Forradalom győzelmén kívül elősegítette az egész épülő szovjet valóság, Sztálinnal való termékeny kapcsolata, az első ötéves terv szédítő távlat. A Forradalom után készült irodalmi tanulmányai erősen polémikus jellegűek, mint a marxizmus-leninizmus klasszikus alkotásai. Ezek az írások az első és második ötéves terv időszakában keletkeztek. Szorosan kapcsolódnak a fejlődés által felvetett kérdésekhez, a nemzetközi helyzet és a szocializmus építésének kérdéseire. Gorkij irodalmi tanulmányaiban is a legélesebb harcot folytatja a világot pusztulással fenyegető fasizmus ellen. Harcol a tudat kispolgári maradványai és a NEP-korszakban újjáéledt kispolgárság bomlasztó hatása ellen. Harcol az új irodalom megszületéséért — amely irodalomnak ő az atyja — minden erejével segíti a munkásság és parasztság soraiból kikerült fiatal írókat. Nehéz harc ez, hiszen az irodalomra éppúgy érvényesek Sztálin sorai, mint más felépítményekre:

„Életünkben mindig elhal valami. De az, ami elhal, nem akar egyszerűen elhalni, hanem harcol a létéért, védelmezi idejétmúlt ügyét.

Életünkben mindig születik valami új. De az, ami születik, nem születik egyszerűen, hanem visít, kiabál, védelmezi a léthez való jogát. A régi és az új, az elhaló és a keletkező közötti harc — ez fejlődésünk alapja“. (A kritikáról és önkritikáról.)

Mint hogy „az eszmei oldal fejlődését, a tudat fejlődését megelőzi az anyagi oldal fejlődése, a külső viszonyok fejlődése“ (Sztálin, Anarchizmus vagy szocializmus?), az irodalom területén is bonyolult és szívós küzdelemre került sor az épülő szocializmus, az ötéves terv előrerohanó valósága és a szükségyszerűleg később csatlakozó tudat — az új tartalom és a régi forma — között. Az irodalmi tudat csatlakozását rendkívüli mértékben elősegítette az 1925-ös és az 1932-es irodalmi párthatározat. A Gorkij tanulmányaiban tárgyalt kérdések a legszorosabb kapcsolatot mutatják ezekkel, szervesen kiegészítik a Párt irodalmi útmutatásait. Az 1928 és 1935 között megjelent tanulmányok a szocialista realizmus elméletének és gyakorlatának rendszerbe nem foglalt, felbecsülhetetlen értékű módszertani-elvi útmutatásai. Ebből az élő hagyományból napról-napra merítenek a szovjet írók, irodalomtörténészek, kritikusok. A tanulmányok alapja a mélyreható elvi kritika és önkritika, a társadalmi viszonyok éles marxista elemzése. Gorkij megtanít az irodalmi jelenségek helyes értékelésére, meghatározza az irodalom helyét az életben, az író feladatát, felelősségét. Tárgyalja az alkotás kérdéseit, a nyelv, az ábrázolás, a mű megalkotásának, a téma helyes feldolgozásának, a stílus, a tartalom és forma viszonyának kérdéseit. Megtanít a világirodalom és ezen belül a 19. századi orosz irodalom, a hagyomány helyes értékelésére. Különösen tanulságosak a kritikáról szóló megjegyzései, harca a túlzások, a vulgarizálás ellen. Ismeretes, hogy az 1932-es párthatározatig milyen súlyos elvi harcok folytak az irodalom területén. Az elvi kérdések, a szocialista realizmus fő kérdéseinek tisztázásában a sztálini útmutatás mellett döntő szerep jutott Gorkijnak. Saját fejlődését feltárva, rámutat a fejlődés erkölcsi követelményeire, bátorítja a fiatal munkás- és parasztírókat; az 1925-ös párthatározat értelmében (és nyilvánvalóan a Sahti-ügy tanulságaitól sem függetlenül!) hirdeti, hogy „a munkásosztálynak ki kell nevelnie a maga kultúrájának mestereit“ Feltárja a fiatal szovjet irodalom eredményeit, rámutat gyengéire és — ugyancsak az 1925-ös párthatározat szellemében — szigorúan bírálja a kritika gyermekbetegségeit. A huszas évek végéről és a harmincas évek elejéről

származó útmutatások különösen kell, hogy érdekeljenek bennünket, hiszen népi demokráciánk jelenleg fejlődésének azonos szakaszában tart. Most zajlik nálunk a kulturális forradalom városban és falun; most kezdi utólérni a tudat az előrerohanó anyagi valóságot.

Gorkij állandóan hangoztatja a marxista művészetelmélet alapigazságát a művészet osztályjellegéről. Erre a tételre támaszkodva — amelyet különben saját írói gyakorlatával is igazolt — megjelöli az irodalom szerepét és az író feladatait az épülő szocialista társadalomban. Az irodalom már nem az unatkozó „felső tízezer” szórakoztatója, nem is az elnyomottak vigasztalója, hanem mint a tömegek számára leghozzáférhetőbb művészet, hatalmas nevelőeszköz a forradalom, a társadalmi átalakulás szolgálatában. A burzsoázia fasizálódásának időszakában felfegyverzi az értelmet és megszervezi a tömegek alkotó forradalmi akaratát. Gorkij a szovjet írók I. összszevetségi kongresszusán így határozta meg az irodalom egyik fő feladatát:

„Az irodalom egyik legfőbb kötelessége, hogy fejlessze a proletariátus forradalmi öntudatát, magateremtette hazája iránti szeretetét, s védelmezze a hazát“.

Az irodalom feladata elősegíteni a társadalom forradalmi átalakulását az egész világon:

„támogasd a felkelőt.

- mennél erősebben támogatom, annál hamarabb összeomlik végleg az első“.

A középutas, tehetetlen, nem ritkán áruló polgári humanizmussal ellentétben a proletár humanizmus megtanít az igazi emberszeretetre, amely elválaszthatatlan a népek gyilkosának, a kapitalistának a gyűlöletétől.

Az irodalom adója a társadalomnak, az író felelős saját korával és az utókorral szemben. A kispolgári írónak, aki közömbösen szemléli a világtörténelem legnagyobb átalakulását, meddő metafizikai problémákon, kiesinyes magánügyeken rágódik és magányát félti, ideje lejárt. Az új íróknak „jól meg kell érteniök koruk jelentőségét és céljait. Ez a kor a benne érlelődő és kifejlődő történelmi folyamat mélységénél és szélességénél fogva jelentősebb és tragikusabb, de gyümölcsözőbb lesz — feltétlenül gyümölcsözőbbnek kell lennie — minden eddigi átélit korszaknál“. Az épülő szocialista társadalom írója nem állhat meg a kritikai realizmus módszerénél és célkitűzéseinél: ábrázolja az új valóságot és ezzel tegyen hitet mellette. Az író maga is felelős ezért az új valóságért, hiszen a valóság az ember műve s az új író már nemcsak „a világ és az emberek bírója“, „az élet kritikusa“, hanem „a lélek mérnöke“, aki közvetlenül részt vesz az új élet építésében, „a világ megváltoztatásában“. Kettős szerepe van: bába és sírásó egyben, az új világ bábája, aki nem feledkezhet meg az új irodalom történeti hivatásáról: „véggép elpusztítani és eltemetni mindazt, ami ellensége az embernek — ellensége még akkor is, ha szereti.“ Világosan meg kell értenie, hogy „a munkásosztály s a burzsoázia közt kibékíthetetlen az ellentét, s csak a teljes győzelem vagy a pusztulás oldhatja meg“. Jól kell ismernie a kispolgári multat, hogy eredményesen harcolni tudjon mérgező maradványai ellen.

Az írónak nemcsak a társadalmi felelőssége növekedett meg az épülő szocializmusban. Az eszmei tartalom mellett nem kevesebb figyelmet kell fordítani a művészi ábrázolásra, a mesterségbeli tudás kérdéseire, ha méltó akar lenni korához és nem akar elmaradni a mult klasszikus öröksége mögött. Azokban a felbecsülhetetlen értékű módszertani tanácsokban, amelyeket Gorkij a fiatal munkás- és parasztíróknak adott, újra meg újra visszatér a tanulás fontosságára. A művészetre vonatkoztatja a marxista társadalomtudománynak azt a tanítását, hogy az ember a munka által lett emberré: a művészi tehetség tanulás, vagyis munka által valósul meg a műben. Kritikáiban

lépten-nyomon rámutat a műveletlenség és felületesség következményeire a nyelv használatában, a jellemzésben, a mű megalkotásában. Andrejevéről készült arcképében mondotta: „nem tartom magamat arabs paripának, hanem csupán igáslónak: tudom, hogy sikereimet nem annyira velem született tehetségemnek, mint inkább dolgozni-tudásomnak, munkaszeretetemnek köszönhetem“. Ezt a gondolatot még élesebben — a társadalmi felelősséggel összekapcsolva — fogalmazza meg a Forradalom után, a szocializmus építésének időszakában:

„A tehetség az ügyszeretettől fejlődik ki, sőt lehet, hogy a tehetség tulajdonképpen — csakis a foglalkozás, a munkafolyamat szeretete. Az írótól éppúgy megkövetelhetjük, hogy tisztelje az olvasót, mint a péktől, hogy tisztelje a fogyasztót... A mi országunkban különösen alapos joga van az olvasónak a tisztelőre, mert — történelmi szempontból tekintve — olyan ifjú, aki csak most lépett ki az életbe. Számára nem szórakozás a könyv, hanem oly eszköz, amellyel kibővíti az életre, az emberekre vonatkozó ismereteit“.

Ugyanítt figyelmezteti a „rideg lélekkel“ dolgozó, gyors sikerre törekvő „író-iparosokat“, akik összecsapják, elrontják a szocialista verseny erejüket felülmúló, nagyszerű témáját:

„Az ilyen téma mögött mindig eleven emberek, nagy drámák, napjaink hőseinek, a munkásnak szenvedései rejlenek. A munkás nem köszöni meg Önöknek, ha elferdítik azt a valóságot, melyet ő húsából, véréből teremt“.

Szerénységre int: a munkásosztály nagyszerű hőstettei korábban helyesebb, ha a fiatal írók az igényes „alkotás“ helyett inkább munkáról beszélnek.

A művészi munka sikertelen lesz a valóság mély megismerése nélkül:

„Az írónak ismernie kell mindazt, ami körülötte végbemegy, ismernie kell a valóságot, amelyben él, s azoknak az öröknek a munkáját, melyek ezt a valóságot mozgatják. A múlt és jelen erőinek ismerete alapján azután, képzelete segítségével, képet tud alkotni a lehetséges jövőről“. — „Ahol hiányzik a pontos tudás, ott a feltevések kapnak zerepet — már pedig tíz feltevésből kilenc mindig téves“.

A művészetben éppúgy, mint a tudományban kiegészíti egymást a tapasztalat és a képzelet. A művészi alkotás „mindig kitalálás, költés, jobbanmondva sejtés“, de egyes fiatal írók az ihletnek túlzott szerepet tulajdonítanak:

„Úgy sejtem, tévednek, mikor az ihletet a munka rúgójának tartják, mivel az ihlet valószínűleg már a sikeres munka folyamán jelentkezik, mint a munka következménye, örömének érzete“.

A fiatal íróknak feltétlenül meg kell ismerniük az irodalom fejlődését, a nemzeti és a külföldi irodalom történetét, „mivel az irodalmi alkotómunka lényegében azonos minden országban, minden népnél“.

A mesterségbeli tudás, az irodalmi technika elsajátítása lehetetlen a klasszikusok alapos tanulmányozása nélkül. Éppen ezért kártevők azok a „baloldali“ túlzók, akik a Pártra támaszkodva iparkodnak elnyomni a szépirodalmat, amelyet egyikük „természeténél fogva reakciónak“ mond. Ezzel a kártevővel durván megsértik a marxizmus klasszikusainak az irodalomról vallott felfogását és a Párt Központi Bizottságának 1925-i határozatát. Lehettélenné teszik, hogy „a legegyszerűbb, legrövidebb úton elérjük kitűzött célunkat: kineveljük a munkások tömege közül a kultúra mestereit“. Lebecsülik a munkásosztályt, akik a klasszikusok ideológiai befolyásától féltik. A régi ideológia egyre érthetlenebbé válik a szocializmust építő munkásosztály számára, amely „a könyv meséje, külső érdekessége, a tartalomnak, a megfigyelésnek és ismereteknek bősége, a szó ábrázoló művészete“ miatt olvassa olyan szívesen a klasszikusokat. Gorkij Lenint idézi:

„Nem tagadjuk meg örökségünket“ — mondta 35 évvel ezelőtt, s egész életével, egész munkájával bizonyította, hogy valóban nem tagad meg semmi értéket a burzsoá

kultúrából. Szerintem ő ebből a technikát számította a legnagyobb értéknek, a „mester ségbeli tudást” minden munkaterületen, az irodalomban is.

Gorkij a klasszikus orosz és nyugati irodalom marxista elemzésével ragyogó példát mutat a hagyomány helyes, kritikai szemléletére.

Az írói munka alapja, a művészi megelevenítés és jellemzés legfőbb eszköze: a nyelv. A munka sikere döntő módon attól függ, hogyan bántik vele az író.

„Az író, munkája közben, egyidejűleg alakít tetteket szavakká és szavakat tettekké. Munkájának a szó az alapanyaga”. „Az irodalmi munka technikája elsősorban a nyelvnek: minden könyv, de kiváltképpen a belletrisztikai könyv alapanyagának tanulmányozásában merül ki. — A nyelv igazi szépségét — mint ható erőt — a könyvek eszméit, jellemeit, képeit kialakító szavak szabatosága, világossága és jóhangzása teremti meg. Az író-„művész”-nek feltétlenül tüzetesen ismernie kell egész gazdag szókincsünket, tudnia kell, hogyan válassza ki a legszabatosabb és leghatásosabb szavakat”. „A szavakat a legszigorúbb pontossággal kell használni.” Meg kell ismernie a nép nyelvét, hiszen „a nép alkotja a nyelvet. A nyelv felosztása irodalmi és népi nyelvr” csak annyit jelent, hogy van egy „nyers” és egy másik, szakszerűen kidolgozott formája”.

A közmondások, szólások ismerete nemcsak a stílust fejleszti, hanem feltárja a nép gondolkodását is. Gorkij egyik művével, a „Foma Gorgyjejev”-vel igazolja, hogy milyen nagy jelentősége van a közmondások, szólások ismeretének még a típusalkotásban is. A fiatal írók kísérleteit elemezve, rámutat a valóságot eltorzító, a művészi hatást megsemmisítő hatásvadászó, eredetieskedő, „költői”, modoros, szürke, ismétlődő, ízléstelen kifejezésekre, a zavaros, pongyola szerkezetekre, a nép széles rétegei előtt ismeretlen provincializmusokra: „az irodalmárnak oroszul, nem pedig vjatkaiul vagy balahoniul kell írnia”.

Az élő alakok teremtése, a művészi jellemzés a valóság ismeretén alapuló képzelet munkája. A képzelet absztrakciós és konkretizációs tevékenysége alkotja meg a típusokat. Ez különbözteti meg a felszínes naturalista ábrázolást a lényegét ábrázoló realizmustól:

„Egy ismerős szatócs, hivatalnok vagy munkás leírásával annak az egy embernek a többé vagy kevésbé sikerült fényképét alkotja meg az író, de ez pusztán fénykép lesz, hiányzik belőle minden társadalmi, nevelőérték, s szinte semmivel sem szélesíti ki vagy mélyíti el ismereteinket az emberről, az életről.

De ha az író el tudja vonni hűsz, vagy ötven, vagy száz szatócs, hivatalnok, munkás mindegyikéből az illető osztályra legjellemzőbb vonásokat, szokásokat, gusztust, gesztust, hiedelmet, beszédmodort stb. — ha elvonja ezeket s egyesíti őket egy szatócsban, hivatalnokban, vasmunkásban, akkor ezzel az eljárással „típust” alkot az író, s ez már művészet”.

Igy jöttek létre a világirodalom nagy típusai, Faust, Hamlet, Don Quijote, Oblomov, stb. Amit Gorkij Balzac emberábrázolásáról mond, lényegében egyezik Engels megállapításával:

„A széleskörű megfigyelés s a gazdag élettapasztalás nem ritkán olyan erővel fegyverzi fel az írókat, amely legyőzi szubjektívizmusát, személyes viszonyát a tények iránt. Balzac szubjektíve a burzsoá rend híve volt, de regényeiben meglepő, kíméletlen nyíltsággal ábrázolta a nyárspolgári lét aljas és sivár voltát”.

Az egyezés annál érdekesebb, mert Gorkij a szovjet irodalomtudomány megállapítása szerint nem ismerhette Engels idevonatkozó sorait.

Gorkij figyelmezteti a fiatal drámaírókat a puszta osztályjelleg szerinti ábrázolás sablonszerűségére:

„A mai irodalmárnak, drámaírónak a mindennapi emberrel van dolga, aki századokon át az osztályharc viszonyai között nevelkedett, mélyen fertőződött állati individualizmussal s általában végtelen sokszínű, nagyon bonyolult ellentmondásokkal teli jelenség. Ha tehát át akarjuk nevelni — már pedig akarjuk — akkor nem bagatellizálhatjuk el ezt a mai, mindennapi embert, hanem meg kell mutatnunk őt önmagának, belső zavarosságá és ziláltsága minden szépségével, eszének és szívének minden ellent-

mondásával. Az ábrázolt egyének mindegyikében meg kell találnunk az általános osztályjelleg mellett azt az egyéni vonást, amely a legjellemzőbb rá s amely végeredményben meghatározza szociális magatartását“.

Mélyreható kritikával elemzi, hogyan torzította el a paraszt alakját a 19. századi klasszikus orosz irodalom, még akkor is szelíd rabszolgának ábrázolva, amikor „a gyárosok, hajóépítők, kereskedők — tegnap még jogtalan senkik — merészen helyet foglaltak az életben, a nemességgel egy sorban“. S mennyire nem vett tudomást ez az irodalom a forradalmárokról, pedig „a határozott, aktív orosz ember . . . elég zajosan — bombákkal — adott életjelt magáról“. De nemcsak a nemesi írók, hanem még az utánuk jövő razucsinyec és narodnyik írók is — ugyanannak a valóságtól elszakadt, passzív romantikus szemléletnek eredményeképpen — idealizálták, meghamisították a paraszt alakját.

Egy fiatal író elbeszélését elemezve, kitűnően megvilágítja az objektív, naturalista ábrázolás hamisságát, felszínes voltát. Egy, a kulákok közé felkapaszkodó muzsik kiszolgáltatja falubelijeit, saját családját is a fehéreknek. sőt az egyik fiát tulajdon kezével öli meg. Az elbeszélés szerzője bemutatja a fia holtteste mellett elméledő gyilkost. Ez az érzelmes jelenet súlyosan vét a pártos, tipikus ábrázolás ellen s esetlegességével gyengíti az alak művészi hitelét. Az írónak

„arra kellett volna gondolnia, hogy Pjotr Kerin pontosan az a muzsik, aki igyekszik megállítani a történelem kerekét, körmeszakadtáig védelmezi a föld termőerejét hiába, haszontalanul kiszipolyozó s az ország szempontjából oly káros, kezdetleges egyéni gazdálkodást, komszomolistákat ló agyon, kolhozokat gyújt fel és minden eszközzel — amivel csak tud — hátráltatja az új kultúra, az új történelem kialakulását, kifejlődését. Ha erre a sokrétű, de minden tekintetben egyaránt vad és ádáz jellemre gondolt volna — megalkotta volna ama konok anarchisták képviselőinek művésziileg hiteles, meggyőző típusát, akiket pusztulásra ítelt a történelem. Az író úgy teremti a művészi hitelt, mint a méh a mézet: minden virágból keveset szedveget — de a legszükségesebbet szedi ki“.

Kritikaiban, a fiatal íróknak adott tanácsaiban feltárta az elemzett kísérletek megalkotásának hibáit, a jó téma eltorzítását, ami végeredményben az író közömbösségéből, az olvasó iránti tisztelet hiányából ered.

A szocialista realizmus ma is termékenyen vitatott központi kérdését világítja meg a realizmus és romantika fogalmának és viszonyának elemzésével. A realizmus meghatározása egyszerű:

„Realizmusnak az emberek és életkörülményeik hű, szépítgetés nélküli ábrázolását nevezzük . . . A romantikában mindenestre meg kell különböztetnünk két élesen elkülönülő irányt. Egyik a passzív romantizmus: ez vagy ki akarja békíteni az embert a valósággal, megszépítve azt, vagy pedig el akarja vonni az embert valahova a valóságtól. Elvonja a saját benső világában való terméketlen elmélyülésre, „az élet végzetes rejtélyeiről“, szerelemről, halálról való gondolatokhoz — olyan rejtélyekhez, amelyeket spekulatív, szemlélődéssel nem lehet megoldani, csak tudományos úton. Az aktív romantizmus viszont erősíteni igyekszik az ember életakarátát, lázadást szít benne a valóság, s annak mindenféle nyűgja ellen“.

Az író realista vagy romantikus szemléletét — Gorkij saját tapasztalata, művészi gyakorlata szerint — az szabja meg, hogy „honnan kél az írás vágya“. A nyomorúságos életet romantikus „kitalálásokkal“ szépíti meg a művész, az élmények gazdagságából pedig realista szemlélet fakad. Abból, amit Gorkij a romantikus szemlélet eredetéről mond, arra kell következtetnünk, hogy az élet romantikus „kitalálásokkal“ való megszépítése lehet negatív, a valóságtól az álom, a ködös ábránd felé eltávolító — ekkor passzív romantikáról beszélünk — és lehet pozitív, amikor az író a valóság fölé emeli az embert anélkül, hogy elszakítaná attól. Ez a kétfajta romantika természetesen minőségileg különbözik egymástól, egymás ellentéte, mint az egészség és a betegség. A realizmust kiegészíti az aktív, forradalmi romantika, „amely elkerülhetetlen és törvényszerű az egészséges szellemi fellendülés korában“. Kell egy olyan „romantika“ — Gorkij is idézőjelben használja a szót —, amely

„a valóság iránti aktív magatartást, a munkát és az életakaratra való nevelést hirdesse, az élet új formáinak megalkotására lelkesítsen s gyűlöletet keltsen a régi világ iránt, melynek gonosz örökségétől olyan nehezen és kínálódva szabadulunk meg“.

A forradalmi romantikának, mint a régi világhoz láncoló kispolgáriság leghatékonyabb ellenszerének döntő szerep jut a világ megváltoztatásában.

Gorkij elítéli a tartalom és forma látszólagos elentétéről folytatott meddő vitákat. Nem lehet szétválasztani a tartalom és forma szerves egységét. „Minél komolyabb társadalmi jelentősége van az anyagnak, annál szigorúbb, pontosabb, világosabb formát kíván.“

A fiatal szovjet kritika rendkívül fontos útmutatásokat kapott Gorkijtől, aki feltárta annak gyermekbetegségeit és megjelölte a fejlődés útját.

A kritika rosszul teljesíti hivatását, amikor nem az író nevelésében, hanem ledorongolásában látja feladatát. Az ötéves terv gigantikus építőmunkájának, a kulturális forradalomnak nagyszerű korában, amikor egyre erősebben megnyilvánul a felszabadult tömegek művészi alkotóereje, súlyos hiba, ha a kritika egyéni hangulatoknak enged, céhbeli és klikk-szempontokat érvényesít, megzavarja a fiatal tehetségek fejlődését. A kritika segítséget kell, hogy nyújtson az irodalomnak, hogy ez megtalálja a hősi korhoz méltó alkotó módszert és megteremthesse a monumentális kor szintézisét.

A dogmatizmusban, a skolasztikus élettelenségben és a felületességben látta Gorkij a kritika fő hibáit. Alkotó kritikát követelt, amely követni tudja az élet gyors fejlődését és nem akadályozza, hanem segíti az irodalmat a forradalom és a szocializmus építésének szolgálatában.

„A kritika — különösen az újság, melyet leginkább olvasnak az írók, tehetség-telenül, skolasztikusan és bárdolatlanul nyúl hozzá az eleven valósághoz. A könyvből és újságból összeszedett ismeretek teljes értéktelensége különösen feltűnően megmutatkozik napjainkban, melyeket a valóság gyors átalakulása, a sokoldalú cselekvés gazdag bősége jellemez. Kritikáinknak nincs egységes, filozófiai, kritikai vezéreszméje, nem dolgozott ki ilyet, állandóan ugyanazokat a Marx-, Engels- és Lenin idézeteket használja; a témák és jellemek, az emberek közti viszonyok értékelésénél szinte sohasem támaszkodik azokra a tényekre, amelyeket az élet viharos lendületének közvetlen megfigyelése szolgáltat. A mi hazánkban, a mi munkánkban természetesen sok minden van, amit Marx és Engels nem láthatott előre. Kritikánk általában azt mondja a szerzőnek: „Ez, amit írtál, nem igaz, mert tanítómestereink erről mást mondanak. Azt viszont nem tudja mondani, hogy: „Ez nem igaz, mivel a valóság tényei ellen mondanak a szerző állításának“. A sok kölcsöngondolat közül, amit a kritikusok használnak, úgylátszik, épp Engelsnek ezt az igen értékes gondolatát felejtették ki: „A mi tanításunk nem dogma, hanem vezérfonal a cselekvésre“. Kritikánk nem elég aktív, hajlékony és eleven. Végül pedig: a kritikus nem taníthatja meg arra a szerzőt, hogy egyszerűen, színesen és gazdaságosan írjon, mivel ő maga bőbeszédűen és zavarosan ír, s ami még rosszabb: vagy egykedvű, vagy túlságosan lelkes. Az utóbbi eset akkor fordul elő, mikor személyi szimpátiák, vagy a „vezér-mítosz“, a kispolgárság ragályos betegségében szenvedő emberek klikk-érdekei fűzik a kritikust az írchoz. — A kritika túl nagy teret enged a félművelt bírálóknak, akik csak elképesztik és megsértik a szerzőket, de a világon semmire nem tudják őket tanítani“.

Gorkij a szovjet írók I. összszevetségi kongresszusán mondotta el ezt az éles kommunista bírálatot a fiatal szovjet kritikáról, amely azóta megteremtette eszmei alapját, lerázta dogmatizmusát és az alkotó marxizmus módszerével szolgálja az irodalom fejlődését.

A szovjet írók I. összszevetségi kongresszusán tartott beszéd határkő a szovjet irodalom és kritika fejlődésének útján. Gorkij megmutatta a Szovjetunióban épülő szocialista társadalom mérhetetlen erkölcsi fölényét a fasizmus felé haladó, a történelem által pusztulásra ítélt burzsoáziával szemben. Együttal megmutatta a polgári irodalom hanyatlását, a fiatal szovjet irodalom felfelé ívelő útját és megjelölte az utóbbi feladatait. Gorkij tisztában volt azzal, hogy imperialista támadás készül megzavarni a szocialista társadalom békés építő munkáját. A szovjet irodalom egyik fő feladatát a proletár nem-

zetköziséggel összeforrott igazi hazafiság felkeltésében látta. Felszólította az írókat, hogy az alkotó munkát tegyék könyveik főhőisévé, vagyis „azt az embert, aki maga is átalakítja a munkát: könnyebbé és termelékenyebbé teszi, művészi fokra emeli“. Mélyebben ismerjék meg az új írók a valóságot, az új életet, amely gyökeresen más, mint a régi volt; terjesszék ki a szovjet irodalom témakörét. Hangoztatta, hogy „az irodalom pártirányítását szigorúan meg kell tisztítani mindenféle kispolgári hatástól“. Meg kell szüntetni a kritika dogmatizmusát és skolasztikus jellegét, durvaságát és szubjektívizmusát és ki kell fejleszteni az önkritikát. Meg kell szervezni a szovjetirodalmat „egységes egésszé, a szocialista kultúra hatalmas fegyverévé“. Ez az egységes egész magában foglalja a párttagokat és pártönkívülieket. A lényegében negatív kritikai realizmus után át kell térni a szocialista realizmusra.

*

Aligha lehet túlbecsülni Gorkij ösztönző hatását a szovjet irodalom, irodalomtudomány és kritika fejlődésére. Gorkij felismerte a felszabadult tömeg művészi alkotó képességeit s minden erejével segítette a tömegből jelentkező munkás és parasztírókat. Feltárta előttük saját fejlődését, szigorúan elemezve hibáit, amelyekkel vétett a valóság és a művészi hitelesség ellen. Példát mutatott a fejlődés belső parancsára, az önkritikára, a szerénységre és önmérsékletre, a pártos szemléletre, a szocialista haza szeretetére. Feltárta a fiatal írók előtt a művészi munka sikerének feltételeit; félretolta az alkotás folyamatának misztikával körített arisztokratikus elképzelését. Megtanította őket a valóság mély megismerésének és a mesterségbeli tudás elsajátításának fontosságára. Széles távlatokat tárt fel előttük, saját ifjúságát szembeállítva a szocializmus építésének hősi napjaival. Egész írói gyakorlatával és elméletével igazolta előttük Lenin szavait: „A művészet a népé, legmélyebb gyökereit a széles dolgozó tömegek sűrűjébe kell lebocsátania. Ezek előtt a tömegek előtt kell érthetőnek és kedvesnek lennie. Ezeknek a tömegeknek érzéseit, gondolkodását és akaratát kell összefognia, őket kell felemelnie. Bennük kell a művészt felébreszteni és kifejleszteni.“ A kulturális forradalom megteremtette a kollektív művészetet, amelyről Marx írt, s amelyet Gorkij annyira várt: a nép művészi alkotóerejének közvetlen, magasszínvonalú megnyilatkozását. Rendkívül nagyjelentőségű az az ösztönzés, amelyet Gorkij a fiatal szovjet kritikának és irodalomtudománynak adott. Megtanította a hagyomány megbecsülésére és helyes, kritikai szemléletére. Megállapításai tökéletes összhangban vannak a sztálini korszak irodalmi párthatározataival és azokkal az útmutatásokkal, amelyeket Sztálin személyesen adott egyes szovjet íróknak. Harcolt a kultúraellenes elhajlások ellen, az egészséges szocialista irodalmi élet kialakításáért. Mindig harcolt a dogmák ellen, az ellen is, hogy műveit és nézeteit mások dogmaként elfogadják. A szovjet irodalomelmélet és kritika alkotóan használja fel Gorkij útmutatásait, hiszen sok új kérdés vetődött fel az irodalomban is a Nagy Honvédő Háború alatt (amelyet Gorkij előre látott s látta a győzelmet is) és a kommunizmus nagy építkezéseinek küszöbén. A szocialista realizmus kérdései, amelyeket Gorkij fejtegetett — így például a forradalmi romantika kérdése —, ma is termékeny viták tárgyai, állandó ösztönzést adnak az irodalomelméletnek és a kritikának.

Nem kétséges, hogy fejlődésünknek éppen a mostani szakaszában felbecsülhetetlen értékű ösztönzést adnak íróinknak, kritikusainknak, irodalomtörténészeinknek Gorkij irodalmi tanulmányai. Ezt a megállapítást Révai elvtárs iránymutató tanulmánya, — „Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez“ — és a Magyar Dolgozók Pártja második kongresszusán elhangzott felszólalása is igazolja. Révai elvtárs elemzései kulturális forradalmunk kezdeti periódusának lényegében ugyanazokat a hibáit tárják fel, amelyek ellen Gorkij harcolt a szovjet irodalom fejlődésének megfelelő időszakában. Ilyen hibák az önkritika hiánya, az irodalmi pártszerűség elvének meg nem értése.

a vulgarizáló tendenciák, az önhittség, a „baloldali túlzások — a hagyományok lebecsülése és türelmetlenség az útitársakkal” szemben — az élet szegényes, sablonos ábrázolása. Íróink igen sokat fognak tanulni Gorkij módszertani útmutatásaiból, hiszen a művészi munka, az új élet ábrázolásának hasonló nehézségeivel kell most megküzdeniük, mint annak idején a szovjet íróknak. Gorkij a mi íróinkban is fokozottan tudatosítani fogja a világtörténelem legnagyobb átalakulását. Akik lemaradnak a fejlődés mögött, megtanulhatják, hogy a remélt „halhatatlanság” helyett kihullnak az idő rostjából. A Bolsevik Párt irodalmi határozatai máris termékenyen hatnak irodalomtudományunkra és kritikánkra. Ezt az ösztönző hatást még jobban elmélyítik majd Gorkij irodalomelméleti és kritikai megállapításai. Kritikánk Gorkij segítségével könnyebben és hamarabb esik át az elkerülhetetlen gyermekbetegségeken; irodalmunk tudományos újjáértékelésében pedig komoly segítséget nyújthat az irodalmi hagyomány marxista elemzése Gorkij tanulmányaiban.

*

Néhány szót a válogatott tanulmányok magyar fordításáról. A fordítások általában sikerültek, jól olvashatók. Nem mehetünk el azonban szó nélkül néhány többé-kevésbé súlyos hiba mellett, amelyek kellő gondossággal elkerülhetők lettek volna. Magyartalan, pongyola kifejezések: „jön az eső” (az orosz „dozsgy igyot” szolgai fordítása; a fordítónak „esik az eső”-vel kellett volna fordítania, és lapalji jegyzetben utalni az orosz kifejezésre); „gyenge oldalait” (oldalát helyett); hibás kép: *öblösen* (!) mosolyog; provincializmusok (amelyek ellen Gorkij harcol!): ragódzik, horpasz (mint jelző), cök (az utóbbi szó éppen azon a lapon fordul elő, amelyen Gorkij megállapítja, hogy „az irodalmárnak oroszul, nem pedig vjatkaiul vagy balahoniul kell írnia”!). Helytelen a köztudatban élő Köpenyeg-et (Gogol elbeszélése, Arany János fordítása) *Kabát*-tal felcserélni. Hibás fordítások: *vjatszki* (vjatkai helyett); Lityeraturnaaja Ucsoba: *Irodalomtudomány* (Irodalomkutatás, Irodalmi leckék helyett). A magyar olvasó előtt ismeretlen fogalmakat (például: stundista szektáriusok) lapalji jegyzetben meg kellett volna magyarázni. A klasszikus „leiterjakab” sem hiányzik a kötetből: „Porosz Frigyes nagyon találóan mondta: „Mindenkinek *meneküljön* (!) a sa facon” (üdvözüljön helyett). Meg kell jegyezni, hogy csaknem valamennyi felsorolt hiba a legutóbbival együtt Makai Imre tollából ered. Egyik legjobb orosz fordítónak több szeretettel kellett volna ezt a munkát végeznie.

STOLL BÉLA:

HELTAI GÁSPÁR KÖNYVE A PAZARLÁS ELLEN

A XVI. század közepén jelentős irodalom bontakozott ki hazánkban. Az írók élen jártak az elnyomott nép érdekeinek támogatásában, a haladás kérdéseit sokoldalúan, gazdagon vetették fel. Támogatták a török és német hódítók elleni küzdelmet és segítették a népet a feudális főurak és a katolikus egyház gyűlölt uralma elleni harcában. Különösen a reformáció írói tettek sokat a feudális anarchia elleni küzdelem érdekében. Műveikben megmutatták a földesurak állati kegyetlenségét jobbágyaikkal szemben, leleplezték — a katolikus papságéval együtt — fényűző, henye életmódjukat. Rámutattak arra, hogy a földesurak és a papság pazarló életmódja a termelőerők pusztulásához vezet. A kor egyik fontos irodalmi alkotásának, „A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus”-nak éppen ez utóbbi a központi problémája.

Szerzője, Heltai Gáspár, a mű megírásakor, 1552-ben Kolozsvárott a lutheránus szászok plébánosa és az ottani nyomdának tulajdonosa és legfőbb irányítója volt.

Egyházi pályája a délerdélyi szász városok valamelyikében indult. Az életére vonatkozó első biztos adat tanúsága szerint résztvett az 1542 novemberében Brassóban tartott zsinaton, ahol a lutheránus szász egyház Honterus-készítette szabályzatát vitatták meg és fogadták el az összegyűlt papok és polgárok. A brassói zsinat jelentős esemény volt a szász városok történetében. Itt szentesítették a szász városoknak a haladás elől elzárkózó, reakciós politikáját azzal, hogy az egyházszervezetet megmerevítették és megakadályozták a lutherizmuson túlmenő, radikálisabb vallásfelekezetek elterjedését. Heltai elég jelentős szerepet tölthetett be ezen a zsinaton, mert őt bízták meg azzal, hogy a szabályzatot kivigye Wittenbergbe és megmutassa Luthernek és Melanchtonnak. Ez a következő évben, 1543 elején történt meg. Melanchton — Engels jellemzése szerint „a hektikás nyárspolgári szobatudósok mintaképe” — nagy lelkesedéssel fogadta ezt a „mérésékltre” intő, polgárian korlátolt szabályzatot és rögtön ki is nyomatta. Heltaira nagy hatással volt Melanchton. 1566-ban megjelent Fabuláiban „nagy ember”-nek nevezte ezt a megalkuvót, a feudális uraknak behódoló prédikátort.

Hazatérve, Heltai Kolozsvárra került és az ottani lutheránus szászok plébánosa lett. A lutheri szász egyháznak itt ekkor már nagyjából ugyanaz volt a feladata, mint a többi szász városban: elejét venni annak, hogy a plebejusok érdekeit vallásos köntösben kifejező többi protestáns felekezetek elterjedhessenek. Heltai élénk kapcsolatban állott a délerdélyi szászszággal: közösen tárgyalnak egyházi kérdésekről. Nagyszében városi tanácsa pedig ajándékok küldésével mutatja meg, hogy meg van elégedve Heltai működésével.¹

Ez a szász egyházakhoz való kötöttség, amely alól csak később és akkor is csak hosszas vívódás után tudott kiszabadulni, mintegy fokmérője Heltai ingadozásainak, megalkuvásainak a haladás kérdéseiben. Akkor, amikor a feudális rendről, mint isten megmásíthatatlan akaratáról és rendelkezéséről, a nemesekről, mint isten földi helytartóiról ír, a szász lutheránus egyház megalkuvó, az uralkodóosztálynak behódoló szólamaait hangoztatja.

Heltai azonban nemcsak lutheránus plébános volt, hanem nyomdatulajdonos is. Nyomdájának helyzete más volt, mint a többi magyarországi nyomdáé. A magyarországi nyomdák nagy többsége a főúri vagy városi patrónustól függött. A főurak, vagy patríciusok irányítása alatt álló városi tanácsok a céljaiknak leginkább megfelelő ideológia tömeges terjesztése érdekében a nyomdák tevékenységét erősen befolyásolták. Ezt főleg úgy érték el, hogy kezükben tartották a fenntartásukhoz szükséges anyagi eszközöket. Ez a feudális jellegű függőségi ellentétben állott a nyomda, mint termelőeszköz jellegével, amely ekkor megkövetelte a tulajdonos önálló kezdeményezését, a szabad lehetőségeket. Ezért a magyarországi nyomdák a XVI. században viszonylag elég korlátolt működést fejtettek ki. A délerdélyi szász városok nyomdáinál sem volt más a helyzet. A brassói nyomda sem volt Honterus magántulajdona, hanem működése erősen a városi tanács kegyeitől függött.

Egészen másképp állt azonban a helyzet Kolozsvárott. Az itteni nyomda 1550-ben mint önálló, tőkés vállalkozás született meg, főúri vagy városi mecénástól függetlenül. Később sincs adat arra, hogy a város beleszólt volna

¹ A Heltai életére vonatkozó adatok: Borbély István: Heltai Gáspár. Bp., 1907. és Lakos Béla: Heltai Gáspár reformátor és kora. Bp., 1913.

A brassói zsinatról és Honterus szabályzatáról: Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. 151—3. l.

Melanchtonról Engels: A német parasztháború. Szikra, 1949. 42. l.

Heltai Melanchtonról: Heltai Gáspár esopusi meséi. RMKtár IV. 129. l.

Heltainak a délerdélyi szászokkal való kapcsolatáról: Czöbel Ernő: Heltai Gáspár Dialógusa a részegségről és tobzódásról. Bp. 1911. 5—6. l.

a nyomda ügyeibe. Heltai teljes mértékben rendelkezett vele és fejlett üzleti érzékével úgy irányította a nyomdát, hogy pár éven belül a város legvagyonosabb polgárai közé emelkedett.²

Mindezt annak köszönhetette, hogy nem rekedt meg a szász céhpolgárok szűk körében. Fel tudta ismerni, hogy mint könyvkiadó csak úgy tud eredményesen működni, ha nem a szászok korlátozott igényeit elégíti ki, hanem tömegcikké teszi a könyvet. Ez pedig csak úgy volt lehetséges, hogy írói működésében (majd később hitelveiben is) szakított a szászszággal és a szélesebb perspektívát mutató magyarnyelvű könyvkiadásra tért át. Könyvkiadói politikájában ez világosan látszik: eleinte kinyomtat egy pár németnyelvű könyvet, később azonban főleg magyar- és latinnyelvű munkát ad ki. Ez azt mutatja, hogy sokkal tágabb látókörrel rendelkezett, mint az orruk hegyénél tovább nem látó szász céhpolgárok. Első Fabulájában jól jellemzi ezt a korlátoltságot: „...a Szebeni szöcs mondgya vólt, midőn a szép török lovat dicsérik vólt előtte: Bizony szép és kellemes marha vólna ha ködment tudna csinálni: De nem tud: Mire való ezokáért?”

Heltai nem ezeknek a polgároknak a szemével nézte a világot, hanem annak a széles látókörű, feltörő polgárnak a szemével, aki felismeri, hogy fejlődésének legfőbb akadálya a feudális anarchia. Ezért írói működésében élesen fellépett a feudális nemesség ellen, leleplezte bűneiket és ezzel az elnyomott jobbágyok törekvéseit is kifejezte. Mindez persze ellentétben áll azzal a kenetes, isten akaratába belenyugvást hirdető plébánosi hanggal, amely még legélesebb hangú társadalomkritikáiban is lépten-nyomon elő-
átközik.

Ezek az ellentmondások jellemzik az 1552-ben megjelent Dialógust is. Művével — mint címéből kitűnik — „a részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltát” akarta bebizonyítani. Az Ajánlásban pontosabban megjelöli, hogy mik azok a bűnök, amelyek ellen művét megírta: „isznak az emberek, tobzódnak és külemb-külembféle heába való költséget művelnek”. (A3 a-b.) Heltai igazi szándéka itt derül ki. A pénznek italra, fényűzésre való elvesztegetése, a „sok heába való költség” akadályozta a tőke felhalmozását, a polgárság anyagi fellendülését. Heltai maga is vagyonosodó tőkés volt, ezért bélyegezte meg a részegséget, tobzódást és fényűzést „iszonyoságos bűnek”-nek, ezért állnak ezek a bűnök ellentétben „isten parancsaival”.

Heltainak ez a főtendenciája jól megvilágítható, ha műve keretét és a dialógus egész felépítését vesszük szemügyre. A dialógus Antal és Demeter között folyik le. Antal a józan, mértékletes élet képviselője, Demeter ezzel szemben részeges, költekező ember, aki a hét napon (és ennek megfelelően hét fejezeten) keresztül folytatott beszélgetés eredményeképpen javul meg. Az egyes fejezeteket bevezető beszélgetésekből megtudjuk, hogy Demeter, bár „elég marha marada atyjától”, a sok költekezés miatt teljesen elszegényedett. Az Antal és Demeter közötti beszélgetés csúcspontja, mintegy csattanója a 7. fejezet bevezető része, ahol Demeter elmondja, hogy teljesen megjavult és sikerült három forintot megtakarítania.

A hét fejezet közül a legalaposabban a negyediket dolgozta ki Heltai, amelynek summája, „hogy nemcsak a lélek, a test, a jó hírnév, a jó erkölcs és szemérmesség vész el a tobzódás és a részegség miatt, hanem elvész a

² V. ö. *Gulyás Pál*: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.

A Honterus- és Heltai-féle nyomda közötti különbségre utal az a tény, hogy a brassói kiadványokon csak ennyi szerepel: „Ex Inclyta Transylvania Coronae”, „Impressum Coronae” stb., míg a kolozsvári kiadványokon világosan fel van tüntetve: „Nyomtatott Heltai Gáspár Műhelyébe”. Ugyanezt látjuk, ha a két nyomdában használt papíros vízjegyét vizsgáljuk meg. A brassói papír vízjegye Brassó város címere, a kolozsvári Heltai monogramja. (C[aspar] H[elth]). Ez a vízjegy csak 1565-től kezdve (RMK II. 97.) szerepel; korábban Heltai is brassói papírost volt kénytelen használni. Hogy saját papírmalmet tudott létesíteni, az anyagi fellendülését is mutatja.

marha is és az emberek elszegényednek miatta, koldússágra és egyéb nyavalyákra jutnak". Heltai itt bővíti ki legjobban forrását, Franck Sebestyén: Von dem grewlichen laster der trunkenheit c. művét.³

Mindenekelőtt az országban uralkodó nagy drágaságot magyarázza meg: „Nagy panaszolkodás vagyon mindenütt a mostani időről, mivel hogy szűkség vagyon és minden drága. Ez így vagyon, mert szükség és drágaság vagyon. De vajjon honnan vagyon ez? Ki ismerre, ki amarra vét. De igazán mondom, nem kellene senkire vetnünk, hanem csak a nagy torkosságra és a nagy tobzódásra: mert a sok lakásnak nincsen vége. Ahol kedig untalan sokat költnék, ott sokat kell keresni ismét helyébe.“ (G6a-b.)

Amikor a mértékletesség példaképeül a régebbi idők embereit állítja, akkor is azt emeli ki, hogy azok milyen gazdagok voltak: „...ezelőtt a mi atyáink, mind nemes, mind közember, mértékletességben éltek, akkor pénzek elég volt, marhájuk bőven. Akkor raktak nagy várakat, nagy palotákat, jó házakat: most a fiak e nagy szertelenség miatt még a fedelét sem foldozhatják rajta.“ (H2a.)

Nagyon jellemző, hogy a néhány bibliai idézet között, melyet Heltai nem Franck könyvéből vesz át, hanem önállóan alkalmaz, szerepel ez is: „Eltávoztasd a tobzódást és ne szoktasd magadat a tobzódásra hogy ne essél a koldusságnak veszedelmébe, mikor elhagy tégedet az erszény és kényszerítetel az uzsorásoktól kölcsön vened. A részeges munkás meg nem gazdagul, és aki a keveset nem kiméli, naponként megfogyatkozik.“ (H2a—H3a.)

Ezekkel a gondolatokkal Heltai a fejlődés egyik alapvető kérdésében, a termelőerők fejlesztésének kérdésében foglal állást. Ennek egyik döntő eszköze a pazarlással szemben folytatott harc, a tőke felhalmozása érdekében. A kérdés éppen akkor merült fel, amikor a feudális társadalmon belül már megindult a kapitalista termelési mód kialakulása. A kérdést természetesen a városi polgárság vetette fel, „amelyben a termelésnek és a forgalomnak, a művelődésnek, a társadalmi és politikai intézményeknek haladása megtestesült“.⁴

Heltai azt is felismerte, hogy a pazarlás bűne elsősorban a hanyatló osztálynak, a nemességnek a bűne, az ő „életmódjuk“ a legfőbb akadálya a gazdasági fejlődésnek és a polgárság felemelkedésének. Ez a magyarázata a Dialógusban található nemes-ellenességnek. Ez a nemes-ellenes tendencia megfelelt a kizsákmányolt jobbágyok törekvéseinek is, hiszen a nemesek fényűző életmódja elsősorban őket sújtotta. A polgárságot gátolta gazdasági fejlődésében, de a jobbágyok számára a teljes elnyomorodást jelentette. A polgárság és a jobbágyság érdekei tehát ezen a ponton egybeestek. Innen ered a nemes-gyűlölettel párhuzamos együttérzés az elnyomott néppel és ez a magyarázata annak, hogy Heltai az alapvető társadalmi kérdést — a földesurak és a jobbágyok közötti ellentétet — a dolgozó nép szempontjából tudta ábrázolni. Ezt az ellentétet pl. egyhelyütt így jellemzi: „Az urnak ő magának is kell, az is ró, vonszon, nyuz, kóborl. Ha tekinted, tehát a szegénynek csak mezitelen teste, gyermeke és felesége marad, egyéb semmi.“ (H7a.) A háborúban is elsősorban a szegény nép szenved: A drabantok... „ha pedig egy faluba bemennek, ott hallanál parancsolást a szegény nép házánál: valamit erővel el nem vihetnek, avagy meg nem emészthetnek, azt ellopják és elenyésztik“. (L5b.) A nemesség mint teljesen haszontalan, élősd osztály jelentkezik: A nemes ifjút „lóra ütetik hosszú sarkantuval, lakásról lakásra mégyen, észik, iszik, tobzódik, marta ördeg: és minden gondviselést a tisztartókra hárít“. (L6b.) Kiténik ezekből az idézetekből, hogy Heltainak, a

³ Ld. *Waldapfel József*: Heltai Gáspár forrásai. Bp. 1934, Irodalomtörténeti Füzetek 34. sz.

⁴ Engels i. m. 142. l.

polgárnak a nemességgel szembeni állásfoglalása egybeesett a jobbágyok nemesgyűlöletével, akik a nemesek fényűző életmódjában — teljes joggal — nyomoruk fokozódásának legfőbb okát látták.

A fenti megállapítások részben Czóbel Ernő idézett tanulmányán alapulnak, aki részletesen megvizsgálta a reformáció fényűzés elleni harcának gazdasági alapjait. Nagy anyagot összegyűjtve és elemezve kimutatta a kapcsolatot a fényűzés elleni harc általánossá válása és az igények lefokozásának szükségessége között. Nagy érdeme, hogy hazai viszonylatban igen korán, marxista szempontokat igyekezett érvényesíteni a kérdés tárgyalásában. Tanulmányának azonban megvannak a korlátai is. A fényűzés elleni harc kiszélesedését ugyanis kizárólag a gazdaságtörténetből magyarázza, az osztályharcot lényegében figyelmen kívül hagyja. Szerinte a részegség és a tobzódás ellen azért harcoltak a reformátor-írók, mert ez az életmód az uralkodóosztályok számára is terhessé vált.

Hasonló okokra vezeti vissza a jobbágyok elnyomása elleni harcot is. Annak is az volt az oka, hogy „a polgárság kénytelen volt felismerni, hogy a jobbágyok teljes elzüllesztésével megrendült és összezilálódott az az alampont, amely az egész társadalomnak és az államnak is, minden osztály jólétének, boldogulásának, avagy csak fennmaradásának is a XVI. században még inkább egyedüli alapja volt, mint a középkor utolsó századaiban: a földművelő munka. Általános társadalmi szükségletté lett az, hogy a jobbágyok áldatlan sorsát törvénnyel, joggal, jobb bánással valamennyire megenyhítsék. Hiszen ez a szükséglet még a földesurakat is rákényszerítette annak a belátására, hogy az általános inségnek egyik legfőbb oka éppen a tömegek elnyomásában van”.⁵ Ilymódon a Dialógus jobbágy-rokonszenvét és nemes-ellenességét ugyanazzal a belátással, tudatos felismeréssel magyarázza, mint azoknak a rendi országgyűléseknek az intézkedéseit, amelyek a 40-es és 50-es években Erdélyben különböző jobbágymentő határozatokat hoztak.

Ezek a téves megállapítások az ökonomiai materializmust jellemző tévedések, amely általában az „ökonómiából” indul ki a történelmi jelenségek magyarázatánál, nem pedig „a legfőbb, alapvető gazdasági tényezőből, a kizsákmányolás meglétéből, vagy hiányából”.⁶ A Czóbel által idézett jobbágymentő országgyűlési végzések hozatalára nem a gazdasági szükséglet belátása, vagy a „maró önvád” vitte a földesurakat, hanem a parasztok egyre fokozódó ellenállása a földesúri kizsákmányolással szemben. Heltai Dialógusa ennek a fokozódó ellenállásnak is hangot ad, mégpedig pozitív értelemben, a jobbágyokkal együttérezve, amit a Dialógus éles nemes-ellenessége bizonyít. És a részegség és tobzódás elleni agitáció, vagyis az igények lefokozásáért vívott harc és a jobbágyok elnyomása elleni küzdelem összefüggése sem abban van, hogy mindkettő az uralkodóosztályok akaratából, a gazdasági viszonyok felismeréséből keletkezett, hanem abban, hogy a földesurak fényűző, henye élete a polgárság anyagi gyarapodását és a kizsárolt jobbágyok pusztá létét egyaránt veszélyeztette. Hiszen amikor Heltai a polgárok fényűzéséről beszél, akkor is arra mutat rá, hogy ez a bűn a nemesek bűne, a polgároknak a nemesi életmód felé hajlását kárhoztatja: „...ez előtt való időkre polgár uram eljárhat vala a fekete bárán bőrral bélet hacokába nagy urak előttis: De most szégyennek tartja.” (G8b.) „A bokoról támadott látja a nagyságosnak fényességét, mindgyarást őis arra igyeközik...” (H1a—b.)

Ezeket a következtetéseket még jobban megvilágíthatjuk, ha a Dialógust már említett forrásával vetjük egybe.

⁵ Czóbel i. m. 55—56. l.

⁶ V. ö. *Porsnyev*: A középkor története és Sztálin elvtárs útmutatása a feudális társadalom „alapvető jellegzetességére” vonatkozólag. Történettud. Int. Ért. 1950. 1—3. füzet.

Heltai a részségnek és tobzódásnak veszedelmes voltát — a kor ideológiájának megfelelően — elsősorban olyan érvekkel kellett, hogy bebizonyítsa, amelyek az isteni tekintélyen, a biblia tekintélyén alapulnak. Egy olyan műhöz fordult tehát, amelyben a részségre vonatkozó bibliai idézetek, a részség veszedelmes voltát igazoló tételek össze voltak gyűjtve. Ilyen volt Franck Sebestyén műve is.

Ugyanakkor Heltai megtalálta Franck könyvében annak a társadalomkritikának az alapjait is, melyet a magyar viszonyoknak megfelelően átdolgozhatott. Lényeges különbség van azonban a két társadalomkritika között. Ezt a különbséget úgy világíthatjuk meg a legjobban, ha bemutatjuk a két írónak a néppel szemben elfoglalt álláspontját.

Mindkét író a lutherista polgárság írója volt. De kettejük helyzete között döntő különbségek is vannak. Heltai társadalmi helyzete — mint láttuk — nem volt teljesen azonos a konzervatív céhpolgárságéval. De ettől függetlenül a magyarországi és németországi „polgári ellenzék” egészében is különbözött egymástól. Franck Sebestyén a nagy vízváltató, a német parasztháború után írta művét, amikor nyilvánvalóvá lett a polgári ellenzéknek a néptől való féltelme és a nép iránti gyűlölete. Ezt a néppel szemben ellenséges magatartást Franck kifejezésre juttatja művében. A X. fejezetben pl., melynek tárgya az, hogy „a részségből és tobzódásból jó mind háborúság s mind nyughatatlanság”, az első Salamon-idézet után (Heltainál az I3a lapon) Franck a következőt fűzi hozzá: „... das war sey, findt es sich auf der pauren kirchweich wol, wann sie zu vesper zeit den applass ausstheilen, und der wein der nechsten auffrur nit ein klein ursach ist gewesen” (hogy ez igaz [hogy t. i. az erős ital vaddá teszi az embert], jól láthatjuk a parasztok búcsúján, mikor este a bűnbocsánatot kiosztották; és a bor nem kicsiny oka volt a legutóbbi fölkelésnek). Franck itt a német parasztháborúra és azokra a búcsúkra céloz, amelyek jó alkalmat nyújtottak a tömegek forradalmasítására. A parasztháborúban Franck a parasztok iszákosságának következményét látja, tehát a parasztok bűnéül rója fel a részegeskedést. Heltai ezt a részt és a többit is, ahol Franck a parasztok részegeskedéséről beszél, elhagyja, vagy megváltoztatja. Így pl. Franck a XI. fejezetben a mértékletesség javallására azt a közmondást hozza fel, amely a polgári képmutatás jellemző példája: „Az éhség pedig igen jó szakács: Mert az éh gyomornak a legalábbvaló kenyér is mézes pogácsa: És úgy örül a víznek, mint a bornak.” (Heltai fordításában az I6b. lapon.) Franck a néppel szembenálló polgár képmutató módján teszi hozzá: „... darumb ich nit sihe, das die herren besser leben haben dann die pauren... Weil nun dem paurn sein muss so wol schmeckt als dem herren sein Forchenn und vogel, ist ein gleich leben auff erden.” (Ezért nem látom, hogy az urak jobban éljenek, mint a parasztok... Mivel a parasztnak éppúgy ízlik a főzelék, mint az úrnak a pisztráng és a madár, egyenlő élet van a földön.) Heltai ezzel szemben a közmondást nem az osztályellentétet elkenésére, az uralkodóosztályok esetleg furdaló lelkiismeretének elaltatására használja fel, hanem a nemesek haszontalan, elősdi voltának bebizonyítására: „... mikor az ember dolgozik, úgy ehetik jó izüen. Nem hallottade valaha a nemesektől és az egyéb hivolkodóktól, mint panaszkodnak, akár mely jó étel legyen előttük, mondván. Kár hogy nem ehetem e jó étekbe: tudgya veszél mi lelt, hogy nem kell ennem etc. DEM. Gyakorta hallottam: De látode, nem tudtam akkor az okát, miért nem ehetnek. ANT. Az az oka, kit mondtam: Miért hogy semmi munkát nem tesznek, nem éheznek.” (L6a—b.)

Waldapfel József túlértékelte Franck haladó voltát, amikor ezt írta róla: „... a nép sanyarú sorsát sokkal fájóbban érezte Lutheréknél.” Ellenkezőleg, Francknak a néppel szemben elfoglalt álláspontja a lutheri állás-

pontnak felelt meg és Heltai a hazai viszonyok hatása alatt adott más hang-
súlyt ezeknek a részeknek.

Egyébként Franck elég éles hangot üt meg a polgárság fényűzésével szemben, sőt nemcsak a felesleges költségeket ítéli el, hanem a pénz iránti mohóságot és magát a pénzszerzést is. Waldapfel József megemlíti tanulmányában, hogy Heltai „a mások fényűzéséből meggazdagodó kereskedők kipellengérezését elhagyja.“ Ezen túlmenőleg Francknak az ilyen általános-
ságokban mozgó kárhóztató megjegyzéseit, mint „da stelt man nach gelt, wie man mag“, „gelt regiert die welt“, Heltai mindenütt mellőzi. A pénz-
gyűjtést elítélő hang ugyanis ellentétben volt a Dialógusnak azzal a tenden-
ciájával, hogy elősegítse a polgárok meggazdagodását. Annál erősebben húzza
alá viszont azt a Francknál is meglévő gondolatot, hogy a polgárok fény-
űzése a nemesi életmód utánzásából származik. A fényűzéssel „egyik ugyan
űzi a másikat: a pór a városbéli, a városbéli a nemes, a nemes a zászlós
urat.“ (G7b.)

Heltainak a nemesek ellen irányuló kritikája is sok ponton megegyezik
Franckéval. Így Franck gondolatmenetén alapulnak a H8b. lapon elmondot-
tak, ahol arról van szó, hogy nem a nemesi cím tesz valakit nemessé, hanem
az, hogyan bánik „alattvalóival“, a jobbágyokkal. Heltai azonban nem elég-
szik meg ennyivel, hanem hozzáfűz egy önálló részletet a nemesek művel-
tségéről, sőt a nemes-ellenes tendenciát még külön kiélezi azzal, hogy meg-
jegyzí: „...ha valaki a nemesek közül ezt hallaná: Vaj mint haragodnejék
érötte: Talam a széke idézne érötte.“ (I1a—I2b.) Egy másik ilyen betoldott
részlet, ahol a törvénykezés igazságtalanságáról van szó (H6a—H7b.), szin-
tén Franck egyes gondolatain alapszik, csakhogy Heltai sokkal élesebben,
konkrétábban fogalmaz, sokkal részletesebben, mint forrása. Franck ezen a
helyen a részeges fejedelmekről beszél, akik tanácsosaikra bízzák a kormány-
zást. A tanácsosok visszaélnék helyzetükkel és az alattvalókat megszarolják.
Heltai is a „részeges és tobzódó fejedelmekről és bírákról“ kezd beszélni, de
tanácsosok helyett már tisztartót, alattvaló helyett jobbágyot emleget.

Heltai stílusa is éppen ezeken a betoldott helyeken a legerőteljesebb.
Nem véletlen, hogy Szabó Károly, aki még nem ismerte a Dialógus forrását,
a két legterjedelmesebb eredeti részletet közölte a Vasárnapi Ujság 1868. év-
folyamában: ezek művészileg is a legsikerültebb részek. Kitűnik ebből, hogy
Heltai írói tehetsége a magyar társadalmi valóság ábrázolása közben fejlő-
dött ki, még akkor is, ha valamennyi műve idegenből való áttűtetés, fordítás.

Stílusának legszembetűnőbb sajátága, hogy szereplőit folyton beszél-
teti. Azért alakította át Franck művét dialógussá, hogy a két szereplő, Antal
és Demeter párbeszédével közvetlenebbé, szemléletesebbé tegye a Francknál
sokszor elvont, skolasztikus fejtegetéseket. De egyébként is ahol embereket
ábrázol, legszívesebben saját szavukkal jellemzi őket. Jól láthatjuk ezt annál
a résznél, ahol kipellengérezí a nemesek fejedelmválasztását, a városbeliek
bíróválasztását és a falubeliek plébánosválasztását. (F2a—F7a.) Az egész ösz-
szefüggésből kiderül, hogy a „falubeliek“ itt azok a gazdagparaszrok, akik a
községi igazgatást és így a plébánosválasztást is a kezükben tartották. Heltai
írásművészetének jellemzésére hadd mutassuk be, hogyan jellemzi a mai kulá-
kok 16. századbéli elődjait: „...egybe gyűlnek, és mikor jól laktak immár,
hogy a sok kolbásznak büze, a fokhagyma és a bornak szaga által verte feje-
ket, akkor elkezdik nagy móddal a plébános választást: Jó komáim, kit
válasszunk plébánossá?“

Annak ellenére, hogy Heltai a földesurak és jobbágyok közötti ellentétet
lényegében helyesen ábrázolta, földadalmi következtetéseket nem vont le
belőle. A polgárság — fejlődésének ezen a fokán — még nem gondolhatott a
feudális társadalmi rendszer megdöntésére. Legfeljebb olyan politikai rendre
törekedett, amely a feudalizmuson belül nagyobb lehetőséget biztosít gazda-

sági fejlődésének a feudális anarchia visszaszorításával. Ezt a feladatot a központosított monarchia végezhetné el. Ezzel a törekvéssel kapcsolatos — mint Czöbel Ernő kimutatta — a Dialógus ajánlása. Heltai ekkor „az Izabella visszahívására szervezkedő nemzeti pártnak vezető embereivel összeköttetésben volt.”⁸ Kendi Antal, akinek Heltai a Dialógust ajánlja, szintén ehhez a párthoz tartozott, mely Izabella uralmától a Ferdinánd meg szállását követő zűrzavar és anarchia megszüntetését remélte.

Törekvés a „rend” felé a feudális anarchiával szemben: ez a tendencia a Dialógus más helyein is észrevehető. Így pl. amikor arról van szó, hogy a bor az ember elméjét elhomályosítja. Heltai megjegyzi: „Mikor kedig egy országba avagy egy városba bíró avagy fejedelem nincs, ott minden rendtartás nélkül való dolog vagon.” (L4a—b.) Ez a törekvés érezhető abban a már említett hosszabb önálló részletben, ahol Heltai a választásokról szól. Egy másik helyen Heltai megjegyzi: „...a Fejedelmek, Nemesek, Birák... itt e földön az Ur Istennek heltartói.” Feladatuk „az ő alattak valóknak igyeket tiszta esszel és jó tanáccsal forgatni.” (H8a—b.)

A „rend és békesség” hangoztatása azonban nemcsak a földesurak garázdálkodásai ellen szólt, hanem a számban egyre növekvő városi plebejus-tömegek ellen is. Akkor, amikor Heltai a rendet a meglévő feudális társadalmi rendszeren belül akarta elérni, amikor később Fabuláiban a rendbontókat élesen elítélte, a plebejusok forradalmi magatartását akarta leszerelni, akik nagy számban éltek akkor Kolozsvárott és sok gondot okoztak a városi tanácsnak. Így éppen a Dialógus megjelenését megelőző évben, 1551-ben történt egy nagyobbarányú plebejus-megmozdulás, amikor Erdély átmenetileg Ferdinánd kezére került és az átadással járó zavaros állapotok a város plebejus-elemeinek a felkelésére adtak alkalmat. A nép dühe elsősorban a városban élő szerzetesek ellen irányult. Betörték a barátok zárdáiba, a berendezést elpusztították, a szerzeteseket elűzték. Ferdinánd szigorú utasítást küldött a városi tanácshoz, hogy a barátokat engedjék vissza rendházaikba és az okozott károkat térítsék meg. A tanács készséggel fekezte meg a „lábadó” elemeket és teljesítette a király parancsát.⁹ Később ezek a mozgalmak megtalálták a nekik megfelelő vallásos ideológiát: a szakramentarizmust, majd az antitrinitarizmust. Valószínű azonban, hogy a szakramentárius irány már ekkor jelentkezett. Ezt látszik bizonyítani az a tény, hogy a Dialógus végén Demeter az úrvacsoráról akar hallani. Dogmatikailag a szakramentarizmus főleg az úrvacsora kérdésében hirdetett új tanokat.

A polgárok jól tudták, hogy a plebejusok mozgalma ugyanolyan erővel ellenük is irányulhat. Heltainak, mint minden vagyonos polgárnak fölöttébb kellemetlenek voltak az ilyen zavargások, hiszen megakadályozták „békés” vagyongyűjtő tevékenységében. Ezért hirdetett megalkuvást, ezért ítélte el a rendbontást és hirdette azt, hogy mindenki elégedjék meg azzal, amije van.

A Dialógus egészét értékelve azonban megállapíthatjuk, hogy ezek a vonások nem a legjelentősebbek. Sokkal fontosabb számunkra az, ami benne haladó és előremutató: a feudális uralkodóosztály éles kritikája, leleplezése annak a fényűző, tékozló életmódnak, amely egyik legfőbb akadálya volt a termelőerők fejlődésének. Heltai egyre közelebb került élete további során a néphez. Ezt tükrözik vallásváltoztatásai: végül a plebejus érdekeket leginkább kifejező antitrinitarizmusig jutott el. Irodalmi alkotásai is egyre haladóbbak lettek. A Dialógusban — első írói kísérletében — már megtaláljuk arra a Heltaira jellemző vonásokat, aki megírta a nemes emberről és az ördögről szóló fabulát és a harcosan antiklerikális Hálót.

⁸ I. m. 7. l.

⁹ *Jakab Elek*: Kolozsvár története II. 70. l.

A KURUC KÖLTÉSZET PROBLÉMÁI

Előadásomnak már a címe is elárulja, hogy nem a kuruc költészet nagy problémájára felel, hanem a kutatás során felvetődött egyes kérdéseket veszi számon. Bizonyára sokkal több megvitatásra és megoldásra váró kérdése van a régi magyar irodalom e fontos részletének, mint amiről most szó fog esni. Mégsem volt felesleges a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak az a döntése, hogy a kuruc költészet problémáit már most — a kutatás e kezdeti stádiumában is — éppen a további kutatás érdekében vigyük a közönség elé, mert a kérdések megvitatása, új kérdések, új szempontok felvetése hasznos támogatást fog nyújtani a további munka számára.

I. A kuruc költészetről csak akkor beszélhetünk, ha már megmondottuk: mi a kuruckor, mikor kezdődik és mikor ér véget?

Bár a kuruckorra vonatkozó ismereteink elég fogyatékosak — jóformán csak a felszínén, az események külső rendjében tudunk tájékozódni — s a kurucság fogalmát sem tudjuk mindnyájunk számára megnyugtató módon meghatározni, mégsem szabad irodalomtörténeti előadásunkat hosszú történeti bevezetéssel terhelni. Meg kell elégednünk azzal, hogy nagy vonásokban felvázoljuk a kurucság történetéből azt, ami okvetlenül szükséges költészetének megértéséhez.

Ha a kuruckort a szorosan összetartozó események rendjével mérjük, kuruckor az a negyven esztendő, mely 1672-től 1711-ig, az első kuruc támadástól a szatmári békéig terjed. Mikor azonban a kurucság irodalmi termését vesszük számba, kissé tágítani kell ezeken a határokon.

Mindjárt az eredet kérdésénél is. A kurucság Zrinyit tekintette szellemi ősenek, s nem is ok nélkül: az első kurucok Zrinyi utolsó politikai gondolatait mondták ki és próbálták megvalósítani, mikor szabadságharcot kezdtek a kíméletlen bécsi abszolutizmus ellen. A kuruc költészet első hangjai a Zrinyit sirató énekekben csendülnek fel.

A kurucvilágot elindító nagy esemény a Wesselényi-féle összeesküvés. Ez a hőhőrbárd alatt elvérző főúri kísérlet ürügyet szolgáltatott a bécsi udvarnak arra, hogy abszolutisztikus törekvéseit most már a fegyveres erőszak eszközeivel is érvényesítse, s lesújtson — a megtorlás jogcímén — azokra, akik útjába állottak: a Wesselényi-összeesküvés társadalmi bázisát alkotó protestáns középnemességre. Az első kurucok a vérbosszú elől a Partiumba futó nemesek: ők alakítják ki az új, törökbarát, németellenes magyar politikát. Nemzeti sérelmeket panaszoló, németgyűlölettel telítődő verseik a kuruc költészet első termékei. Keserű, hontalanságukat s a haza dicsőséges multját sirató szép énekeik először ütik meg a kuruc költészetben oly sokszor feltörő fájdalom és az elnyomók iránt érzett szenvedélyes gyűlölet hangját.

E nagy középnemesi nemzedék nyerte meg a nemzeti függetlenség kivívására szövetséges társul a magyar jobbágyságot, midőn 1672-ben jobbágysorból való felszabadulást ígért a fegyvertörő szegénységnek. Így jelennek meg a történelem színén az első kuruc jobbágyok: a szétzüllő végvári katonákból és az elnyomás elől erdőbe futó parasztokból toborzódó szegénylegények, akikre még nagy feladat vár a kurucság történetében. Ki ne ismerné őket a Buga Jakab híres énekéből?

A kurucvilág történetének két nagy szakasza van. Az első a törökre épül Thököly Imre vezérletével, s a török bukásával ér véget. Thököly hadinépét minden történeti studiumnál jobban megmutatja a *Tököly haditanácsa*, ez a félig még Tinódira emlékeztető, de mondanivalójában már egészen a kuruckort tükröztető ének. A kuruckor másik szakasza II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. A két nagy hullám között jó másfél évtizedes szakadék áll, ez a népi kurucság ideje a kurucvilág történetében. A Thököly kezéből kihulló kuruc zászlót a szegénylegények emelik fel és adják át Rákóczinak.

A kuruc költészet java termése a Rákóczi-szabadságharc idejéből való. A Thököly-korszak termése jóval szegényesebb, s még jórészt a protestáns vallási költészettel fonódik össze. A jeremiádok a vallásos és a hazafias költészet határán állanak. Jó példa a vallásos és a hazafias elem egybefonódására egy 1700-ban, tehát már a Rákóczi-korszak kezdetén keletkezett jeremiád: *A Zokogó sírással sirhatsz magyar nemzet kezdetű ének*. Eleje a kuruc költészet java termékeiből való, de azután hirtelen helyi jellegű református sérelmek felsorolásába fullad. A Rákóczi-felkelés elején katolikus színezetű hazafias énekek is születnek, de a kuruc költészet ekkor már az elvilágiasodás jegyében áll. Újra megjelenik egy-két, Thököly idejéből már ismert, régi szabadságot és dicsőséget sirató nemesi ének, de a hadi eseményeket lírai feszültséggel tárgyaló históriás énekekben már jól felismerhető a nép hangja is, akárcsak a táncdalokban; a szegénylegény-énekek pedig már egészen a felszabadulás reménységében fegyvert fogó jobbágyok forradalmi lelkesedéséről, majd csalódásról számolnak be. Van azután a kuruc költészetnek egy sajátos, korhoz és eseményekhez nehezen köthető műfaja is: a bujdosó ének. A német megtorlás előtt a kurucok kezdetén Erdélybe bujdosó nemesek és a szatmári béke után kibujdosó kurucok, s a közben eltelt fél század minden hazátlan kuruca bujdosó énekekben panaszkolt el nyomorúságát és adott hangot reménységének. Gazdag anyag ez is. Hányféle hangot üt meg Buga Jakab énekének nyers és mégis művészi naturalizmusától a Rákóczi-nak tulajdonított énekek zsoltározásáig! E széles kedvvel áradó folyó irodalmi lomokat is sodor magával: versebe tördelt prózát, kibírhatatlan abecedarumokat. Mindezeknek a történetíró hasznát veszi, de az irodalomtörténet mit kezdjen velük? A kuruc költészet végül a Tisza vonalán hal el. a Rákóczi-nótával és a Rákóczi-kesergőkkel — jóval a szatmári béke után.

A történetírás, az irodalomtörténet is, a kuruckort lezárja a szatmári békével. Egy nagy történeti korszak azonban nem úgy hal meg, mint az emberek, az idő egy pontosan meghatározható pillanatában, hanem úgy, mint a hullám, vagy mint a hang. A kurucság a 18. században is hírt ad magáról és pedig pontosan úgy, amint az a kurucság társadalmi képletének megfelelő: van egy nekikeseredő protestáns középnemesség, mely falvaiban megülepve Kolinovics kuruckronikáját másolja, s a jozefinizmus bukása után — közjogi kurucságának indításából — a Rákóczi-nótát énekli a megyei szolemnitásokon. A népi kurucság két alföldi felkelés során, 1735-ben és 1753-ban, még megnutat valamit régi erejéből. A kurucság mint egy lassan elsimuló hullámverés át meg át fodrozza a 18. századot.

II. Próbáljunk most felelni arra a kérdésre: mi tehát a kuruc költészet, hogyan viszonylik saját korának és a megelőző kornak kéziratos költészetéhez. A fenti alapvetésből az következik, hogy a kuruc költészet a nemzeti függetlenségért vívott kuruc háborúk hazafias költészete. A kuruc költészettel foglalkozó újabb irodalom nyomatékosan rámutatott arra, hogy e fogalom szűkítő értelmű s úgy jött létre, hogy a kuruckor felfedezője, Thaly Kálmán, a kor költői terméséből, a szerelmi és a vallásos versek társaságából, mintegy kiszakította a politikai jellegű költeményeket. Az irodalmi szempontot tehát politikai-pedagógiai szemponttal váltotta fel és ezzel kettéhasította a kuruckor költészetét.

Nines-e igazuk azoknak, akik helytelenítik a kuruc költészet kiszakítását a kuruckor lírai-epikai anyagából, s nem hamisítjuk-e meg a kuruckor költészetének képét, midőn csak a történeti jegyeket hordozó verseket mutatjuk be? Nem kellene-e egészen elejteni a kuruc költészet fogalmát, s kuruc költészet helyett a kuruckor költészetéről beszélnünk?

A kérdés felvetése valóban jogosult. Ha az irodalom mértékével mérünk s egy irodalomtörténetileg nagyon jelentős kor kollektív terméseiből mégis csak a hazafias énekeket tekintjük a kort meghatározó és jellemző költészetnek, nyilván helytelenül járunk el. Hiszen ha például Balassa költészetéből a

zsoltározó verseket és a szerelmi dalokat kiszakítanánk, s csupán a végvári énekekből akarnánk költészetét megismerni, elégséges ismeretünk nem lenne róla, teljes költői természetét kell számbavennünk. A tudomány követelményei ellen nem vétenénk tehát, sőt az egyedüli helyes módszert alkamaznánk akkor, ha a kuruc költészet fogalmával végképpen szakítva, a kuruckor egész költészetét vizsgálánk, s együtt mutatnánk be mindazt, amit a magyar költészet a két nagy korszakhatározó esemény: Erdély bukása és a kuruceság bukása között lefolyt félszázad alatt hozott létre a kéziratos költészet területén. Természetesen külön kell tárgyalnunk a kuruckorban élő jól ismert szerzők (Gyöngyösy, Koháry, Petrőczy Kata, Palocsay, Ráday Pál) verseit.

Ez a helyes követelmény azonban a kéziratos költészetre irányuló irodalomtörténeti kutatás jelenlegi állapotában megvalósíthatatlan. A történeti jellegű énekek között, a bujdosó énekeket nem számítva, alig van olyan darab, melyet a kor eseménytörténetét és belső fejlődését ismerő kutató ne tudna egy esemény vagy történeti helyzet keretei közé beilleszteni. Nehézebb dolgunk van a bujdosóénekekkel, mert egyiknél sem lehet pontosan meghatározni, mikor és milyen körülmények között szerezték, de megmutatkoznak bennük mégis olyan vonások, amelyekből keletkezésük idejére, s a kuruckor egyes szakaszaival való kapcsolatukra következtetést vonhatunk. A bujdosóvá lett végvári vitéz panasza a *Buga Jakab éneké*-ben memyire más, mint a német bosszú idején Erdélybe futó nemesurak és prédikátorok panaszolkodása, s ezek is egészen másfajta énekek, mint a Bocskor-dalokkönyv 18. századbeli bujdosóénekei. A szerelmi és vallási líra körébe tartozó versekből azonban nem igen tudjuk megállapítani a kuruckori eredetet, s még azt sem, hogy éltek-e, alakultak-e a kuruckor embereinek ajkán. A történetileg jól datálható költemények mellett tehát van a verseknek egy olyan csoportja, melyeket még ezután kell filológiai, stíluskritikai vizsgálat során, vagy az egyes kéziratos énekeskönyvek korjellemző jegyeiből kiindulva a kéziratos fejlődés rendjébe beállítani.

A kuruc költészet kiszakítása a kuruckor költészetéből tehát szinte szükségszerű. Ki ne kívánná, ki ne örülne annak, ha a kuruckor hazafias költészetét ki lehetne szélesíteni kétségtelenül kuruckori szerelmi dalokkal és egyéb tárgyú énekekkel? Ennek a követelménynek a megvalósításától azonban még messze vagyunk, s egyelőre a kuruckor költészete helyett meg kell elégednünk a kuruc költészettel. Ez sokkal helyesebb megoldás, mint az a másik, amelyre olykor kísérletet is tettek, hogy a kuruckor hazafias költészetét ízlésünk szerint egészítsük ki réginek tetsző szerelmi énekekkel.

A kuruc versek társaságába jó lelkiismerettel csak a kuruckor törökellenes hazafias költészetét vehetjük be. A kuruckor epikai szemléletű termése a kurucvilág első, a törökre építő szakaszában sok szállal szövődik a kuruckor törökellenes vitézi költészetéhez. A kor hősei közül nem egy a török ellen is, a német ellen is harcolt. Bottyán János ifjúságában híres törökverő vitéz, venségére legendás hírű kuruc generális. Buga Jakab a valóságban kenyerét vesztett, kóborló végvári katoná, a hagyományban kuruc szegénylegény. A kuruckori törökellenes költészetnek remek példája az *Oláh Geci éneke*. Ez az ének Buga Jakab említésével és *Csinom Palkó* egy strófáját tartalmazva és hangulata szerint idézve, kuruc remiszscenciát támaszt az olvasóban, pedig Oláh Geci még pogányt vág. A törökellenes és a németellenes verseket a 17. század második felében egy bordában szőtte a történelem, mind a kétfajta ének a magyar függetlenségi harc költői emléke.

A kuruc költészet toldozgatására azonban nincs is szükség, mert sajátos jellegét és értékét éppen az adja meg, hogy belőle a hazája szabadságáért küzdő és szenvedő kuruckorbeli magyar teljes érzésvilágát ismerjük meg. Benne a hazafias elem elválaszthatatlanul összefonódott a kor lelkületének vallási és szerelmi elemeivel. A kuruc költészet ötvözte mindannak, ami a kuruckor emberét a költészetben megszólaltatta.

A kuruckorban a társadalom vallásos szemléletű. A katolikusok és a protestánsok világnézeti és érdekharca azonban politikai tendenciák szolgálatában áll, s még az eszkatológikus váradalmak mögött is politikai aspirációk húzódnak meg. A protestáns jeremiád akkor is politikai magatartást fejez ki, mikor egyetlen szó sem esik benne politikáról, s ezért legjellegzetesebb darabjait nem is lehet kiszakítani a kuruc költészet köréből. A vallási költészet másik fajtája, a zsoldtározó líra, átszívdízik a kuruc költészet jellegzetes műfajába: a bujdosódalba. Maga a műfaj is biblikus eredetű, s összefonódva egy humanista gyökerű helyzetdal-fajttal, lassan telik meg nemzeti tartalommal, amint ezt az *Őszi harmat után* genezis-történetén is látjuk. Sokszor szinte lehetetlen eldöntenünk: szerelmi énekkel, katonakesergővel, vagy zsoldtározással van-e dolgunk. S mit szóljunk azokhoz a zsoldárparafrázisokhoz, melyeket csak azért nem vethetünk ki a kuruc költészet köréből, mert némelyiket a hagyomány, s néha egy-egy kutató is Rákóczi szerzeményének tartja!

A másik szintén nyitvavaló nagy kérdése a kuruc költészetnek, hogy miként viszonylik fejlődés rendjében a megelőző kor költészetéhez? Ha ezt a kérdést már megoldottuk volna, bizonyára a történeti jegyeket nem hordozó költemények jó részét, a szerelmi és a vallásos költészet körébe tartozó verseket is be tudnánk állítani a fejlődés rendjébe. Ma még igen kevés ismeretünk van arról, hogy milyen fejlődési állomásokon áthaladva jutott el kéziratos költészetünk a kuruc költészetben való kivirágzásához. Mik azok a formai és tartalmi elemek, amelyek a régiből származtak át s mi az új? Elgondolkoztató, hogy egy Zrinyit sirató, török ellen izgató vers (*Keserv Zrínyi Miklós halálán*) egyes strófái a maguk egészében átkerültek a több változatból ismeretes Rákóczi korabeli *Koroncói harcra való gyászének*-be, e két igen jellemző sora is:

De ha az magyarban négy vagyon egy nyomban,
Tíz is találkozik ott az elbontásban!

Mennyire igaza van Erdélyi Pálnak: A kuruc költészetet a vele foglalkozó irodalom „elfelejtette a fejlődés rendjébe beállítani“.

De hát volt-e rá módja? Nem is lehetett, mert a kuruc korban keletkezett kéziratos költészetünket senki sem gyűjtötte olyan el nem fáradó buzgósággal és olyan teljességre törekvő alapossággal, mint Thaly Kálmán. Thalynek elévülhetetlen érdeme, hogy a történetírás figyelmét ráirányította a kuruckorra, néki köszönhetjük a kurucköltészet fogalmát és anyaga jelentős részének összegyűjtését is. A kutatás még ma is — a kuruc költészet termésének jó fele részében — Thaly kiadványaira, a *Vitézi Énekek* és az *Adalékok* kötetire, meg a *Tanulmányok*-ban található versgyűjteményre van utalva.

Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy kéziratos költészetünk fejlődését csak kétségtelen hitelességű szövegek birtokában lehetett volna megállapítani. Thaly szövegei azonban — ezt már kortársai is észrevették — nem hordozták magukban a hitelesség minden jegyét. Thaly ártott is annyit a kuruckor és a kuruc költészet megismerésének, mint amennyit használt. Értékes forráspublikációkat adott ki pontatlanul, zavaros és csak adataikban használható hadtörténeti munkákat írt, s roppant munkásságot fejtett ki egy rajongó fanatizmusával és szüklátókörségével a Rákóczi-kor glórifikálása érdekében. A társadalmi valóság és történeti hűség iránt nem volt érzéke. Öreg napjainak kortársa, Ady Endre, verseiben többet mutatott meg költői intuícióval a Rákóczi-kor társadalmából, mint Thaly valamennyi munkájában. Thaly szövegei alapján kutatni a kuruc költészet előzményei után reménytelen vállalkozás lett volna.

III. Elérkeztünk a kuruc költészettel foglalkozó irodalomtörténeti kutatás nagy problémájához: a kuruc versek hitelességének kérdéséhez, mely még ma sem teljesen lezárt kérdése a kuruc költészettel foglalkozó kutatásnak.

A kuruc költészetet az irodalomtudomány abban a formájában, amint Thaly gyűjteményeiből megismerte, egészen Riedl Frigyes híres tanulmányának megjelenéséig, úgy tekintette, mint valami magában álló, rendkívüli irodalmi jelenséget, melyet egy rendkívüli kor rendkívüli szellemi energiája vetett fel, hasonlóan azokhoz a hegvekhez, amiket a földrengés dob fel a tenger színére. Körüljárták, megcsodálták és nem értették. Nem is érthették meg benne azt, ami hitelesen kuruc, mert figyelmük arra irányult, amire irányították: egy romantikus színekben csillogó kurucvilágra. A Thaly-teremtette kurucvilágot jóformán mindenki — Gyulait, Lánczy Gyulát s még néhány reális látású kortársát kivéve — valóságos kurucságnak fogadta el és Ferenczi Zoltán egy felénken megfogalmazott mondatát (1880) nem számíttva, egyetlen kuruc vers hitelességében sem kételkedett senki s még Gyulai Pál is csak szövegközlési módja s vers-kontaminációi ellen emelt kifogást.

A vitássá tett kuruc balladákat is tartalmazó *Adalékok* 1872-ben jelent meg; Thaly gondolatában ünnepi kiadványnak szánta az első kuruc támadás kétszáz esztendő fordulója. Kevés könyvnek volt akkora hatása irodalmunkban, mint ennek a kiadványnak: megteremtette a kuruckultuszt és megajándékozta az irodalomtörténetet a kuruc költészet fogalmával.

Elég jól rekonstruálni lehet az *Adalékok* kiadásának és a balladák létrejöttének körülményeit. Thalyt, a költőt, érdekelte a népköltészet, lelkesítette Erdélyi és Kriza példája, s figyelmét korán felkeltették a kuruc okmányok között felbukkanó verses szövegek. Szertejárván az országban, kéziratot verseskönyveket nyomtat kezébe és régi, szájhagyományként élő verstörödek csapódtak a füléhez. Ilyen indítékok hatása alatt elhatározta egy nagy, három kötetre terjedő gyűjtemény kibocsátását: első részében „az ó-magyar vitézi és történeti énekek és régiebb dalok“, második részében „kurucvilági énekek“, a harmadikban pedig a 18. század kéziratot költészetének termékei kerültek volna a közönség elé. Nagy tervének csak két első részletét valósította meg. Jórészt azért nem került sor a harmadikra, mert a 18. századi énekek javát már előre kiadta sorozatának első darabjában, az 1864-ben megjelent *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* című nagy gyűjteményében. Ebből „készenkárva kizárt minden a kurucvilágra vonatkozó vitézi és történeti dalt“. A *Vitézi Énekek*-et a közönség s részben a kritika is szívesen fogadta, s nagy várakozással tekintett „a kurucvilági énekek“ elé. A várakozást Thaly maga is fokozta: éltető eleme volt a nyilvánosság, szeretett önmagáról és terveiről beszélni, nem mindennapi öntudat és hiúság élt benne, így egyre növekvő váradalmat keltett a *Kurucvilági költők tára* iránt — ez volt az *Adalékok* eredeti címe —, melyet ki kellett elégítenie. Anyaga azonban nehezen gyűlt, bár „hévvel és eréllyel“ igyekezett gyarapítani. Kutatása nem volt széleskörű, rendszeresen csak a budapesti közgyűjteményeket vizsgálta át, s amit még levéltári kutatásai során talált, azzal gyarapította gyűjteményét. 1862-ben hírlapi felhívást intézett a közönséghez, de ennek sem lett nagyobb eredménye. Nem szabad komolyan vennünk tehát a *Vitézi Énekek* előszavának ama bejelentését, hogy „immár összesen 60—70 különféle kurucvilági ének várja fiókjában a kiadást“ és „az erre alkalmas időviszonyokat“, mert az *Adalékok* verseiről készített statisztika ellent mond ennek. Az *Adalékok* két kötete 127 (43 + 84) költeményt és két prózai művet tartalmaz. Szedjük csak ki ezek közül a Thaly szerzeményének bizonyult 9 verset, ugyancsak kivehetjük a műköltők (Koháry István 13, Palocsay György 6, Petrőczy Kata Szidónia 1, Gyöngyösy István 1, Mikes 2, Pálóczi Horváth Ádám 1) 24 költeményét, valamint az egyes verseknek — sokszor csak egy-két szóban különböző — variánsait, 19 szöveget a két prózai szöveggel egyetemben, s a versek száma már is 75-re csökken. Ezek közül 19 költemény már korábban megjelent különböző helyeken. Thaly gyűjtése tehát mindössze 56 vers. Egy azonban hamisítványnak bizonyult, 3 pedig vitás hitelességű szájhagyomány alapján közölt töredék, illetve szövegkiegészítése, 1 pedig zászlófelirat. A fennmaradó 51 vers túlnyomó része két kódex-

ből való: 19 a Szeu-sey-énekeskönyvből, 10 az Boeskor-féléből, tehát valójában csak 22 olyan vers van az *Adalékokban*, mely más forrásokból került össze: 2 ponyvanyomtatványból, 20 pedig énekeskönyvekből és levéltárakból. Thaly ezzel az eredménnyel nem volt megelégedve, pedig 12 esztendei kutatás után újabb leletekre már nem számított, s abban a meggyőződésben élt, hogy a fennmaradt verseket az elérhető teljességig összeszedte. Bizonyára tűnődött azon, hogy érdemes-e a világ elé lépni ezzel az anyaggal? Szilágyi Sándorral és Salamon Ferencsel a nyilvánosság előtt lefolyt izetlen vitája során megint felvetődött a kiadásra váró kuruc versek dolga. Talán még ellenfelei sem kételkedtek abban, hogy sok költői szépségű és történeti forrásértékű *kuruc* vers van a birtokában, pedig valójában mindössze 17 olyan versszövege és 4 olyan töredéke volt, amelyeket kapcsolatba lehetett hozni a kurucvilág eseményeivel, a többi nem volt jellegzetesen kuruc. A Szeu-sey-kódexből inkább jeremiádokat, a Boeskor-kódexből pedig időhöz nehezen rögzíthető bujdosó-énekeket kapott. A szükség is kényszerítette rá „a kurucvilági énekek” számának szaporítására.

Termékeny lírikus volt, négy esztendő alatt öt verseskötettel lépett a nyilvánosság elé. Jó tíz évvel az *Adalékok* kiadása előtt már írt „ódon modorban” kuruc tárgyú költeményeket: *Thököly bujdosói* című versét „énekli egy hegedős II. Rákóczi Ferenc táborában”, *Petrőczy István bujdosó éneke* pedig így végződik: „Jó Petrőczy István, — Magát siratozván — Szörzé Törökországban”. Archaizáló versei jóval az átlagon felüliek. A kuruc balladák szerzését Riedl Thaly archaizáló hajlamával és a kuruckor iránt táplált rajongásával magyarázza, mi arra szeretnénk rámutatni, hogy nem csak a „rajongás szülte a névtelen ballada-utánzatokat”, hanem a szükség is, s a balladákkal nem csupán „a kuruc szabadságharc nagy emlékét akarta glóriába vonni”, de a maga veszélyben lévő, s az említett vita során jócskán megtépzott tekintélyét is védelmezni.

Először a kuruc korból szájhagyomány útján fennmaradt verstöredékek átköltésével és kiegészítésével próbálkozott. A *Vitézi Énekek* egyik jegyzetéből megállapítható, hogy a *Te vagy a legény Tyukodi pajtás* kezdetű kuruc tábori dal már 1865 előtt készen volt. Az átköltések sikerén felbuzdulva fogott hozzá balladáihoz. Óvatosan járt el, a versek hatását barátain próbálta ki, s mikor baráti köre az előtte felolvasott költeményeket eredeti kuruckori alkotásoknak fogadta el, Thaly aggodalom nélkül szerkesztette archaizáló történeti énekeit az eredeti kuruc költemények közé. Vakmerő cselekedet volt, a siker azonban megnyugtatta Thaly fel-feltámadó nyugtalanságát.

A Thaly-szerzette és a még mindig vitás kuruc verseket vizsgálva, mindig tekintetbe kell vennünk, hogy versgyűjtő munkássága történetírói pályafutásának első évtizedeire esik: 25 éves, mikor kiadja a *Vitézi Énekeket*, 32 az *Adalékok* megjelenésekor. Nagy forrás-publikáló tevékenységének még csak a kezdetén volt: az *Archivum Rákocziánium* első kötete csak az *Adalékok* megjelentetését követő évben látott napvilágot, tehát a kuruckorra vonatkozó ismeretei ekkor még elég hiányosak voltak. Ismeretei bővülése során később maga is észrevette a balladáiban vázolt történeti helyzet és az egyes adatok hibás voltát. rájött, hogy éppen abban számította el magát, amire legjobban vigyázott: a történeti hitelesség dolgában. Említsünk meg egy igen jellemző példát. Thaly az *Esztergom megvételéről* szóló énekben roppant gondossággal szedgette egybe a történeti adatokat, s nagyon vigyázott arra, hogy adatokkal minél jobban hitelesítse a verset. De éppen ezért esett meg a baj: talált egy jegyzéket az Esztergomban zsákmányolt mundaérok kiosztásáról, ezekből Esze Tamás hajdúi is kaptak. Thaly azt következtette, hogy nyilván azért részesültek az ostromon nyert hadizsákmányból, mert ők is ott voltak Esztergom vivásánál. Esze Tamás nevét belé is szerkesztette a költemény seregszemléjébe. 1875-ben, három évvel az ének megjelenése után, eszmélt rá a lesújtó valóságra: Esztergom ostroma idején Esze Tamás ezrede az utolsó szál emberig odahaza

volt Beregben. Nincs igaza tehát Riedlnek: Esze Tamás neve nem azért került a versbe, mert az ezredes-kapitány kedvelt hőse volt Thalynak; a történetíró Thaly a költő Thalynak meg nem engedett volna semmi pontatlanságot. Thaly okmánymásolataiból többnyire jól megállapítható, mit honnan vett a balladák történeti háttérének megalkotásához, éppen ezért keletkezési körülményeik felderítésére a forráskutató-módszer a legalkalmasabb. Célravezetőbb, mint az általában alkalmazott nyelvészeti, melynek gyakran megvan az a hibája, hogy nem az egykori kuruc szövegeket vizsgálja, mikor analógiákat keres. Thaly rossz lelkiismeretére vall, hogy élete főművét, a Beresényi-család történetét, mely a Rákóczi-kor történetévé szélesült, abbahagyta, mikor Esztergom ostromához ért, mert történeti tárgyismerete már régen meghaladta azt a szintet, melyen a ballada szerzősekor állott, s bár Beresényi nem volt ott Esztergom alatt, mégis szembe kellett volna néznie azzal a kínos kérdéssel, hogy a vers feltételezett szerzője: „egy igaz magyarfi“, miként követhetett el szemtanú létére nyilvánvaló történethamisítást.

Perdöntő bizonyítékok ellenére Thalynak még ma is van egy hívő tábora, mely védi a balladák eredetiségét, ha nem is az *Adalékok* szövege szerint, hanem feltételezve egy általa feljegyzett vagy feltalált összöveget, melyet ő csak átsimított, legfeljebb kiegészített. Meglepő, milyen sokan hisznek, kitűnő szakemberek is, ebben a feltevésben. A védelem három főérvet hoz fel Thaly mellett:

a) Az első érv erkölcsi természetű: Thaly jellemével nem férhetett össze hamisítás. Ha ezt az érvet világosabban fogalmazzuk meg, akkor Thaly tudományos megbízhatóságának kérdésével állunk szemben. Vizsgáljuk meg ezt egy olyan területen, mely nem érintkezik az irodaloméval, mondjuk, a kuruc ikonografia tekintetében. A magam kutatási területén maradva, hadd hivatkozhassam megint egy Esze Tamást érintő példára: Thaly 1868-ban, tehát a *Vitézi Énekek* és az *Adalékok* megjelenése közötti időben, arcképekkel ékesített cikksorozatot közölt a Vasárnapi Ujságban, s szüksége volt Esze Tamás arcképére is. A brigadérosnak nem maradt fenn arcmása, ezen a hiányon azonban Thaly tudott segíteni. Rákóczi hét armálisa közül egyetlenegy eredetiről tudunk, az Esze Tamáséről. Címerképében egy marcsona kuruc talpas áll „harci vágtyól égő ábrázattal“, ezt fényképeztette ki a nagyapám kezénél lévő armálisból, s erről rajzoltatta meg Esze Tamás „egykorú képét“. Ez a cselekedete azonban, akárcsak az *Esztergom megvételéről* szerzett ének, megbosszulta magát. Thaly egész pályafutása alatt kutatta a Rákóczi-armálisokat, de csak másolatokat és fogalmazványokat talált: három cikket is írt R. nemesítéseiről, de az egyetlen eredetiről, a művészi és heraldikai tekintetben is jelentős Esze-armálisról hallgatnia kellett és hallgatott is. Vayer Lajos figyelmeztetett arra, hogy a közismert Bottyán-arckép is ilyen Thaly-alkotta fikció. A kutatás más területéről is hozhatnánk fel hasonló példát, de talán ez az egy is elégséges arra, hogy kellő értékére szállítsuk le a Thaly megbízhatóságáról hangoztatott nézeteket.

b) Híveinek egy másik érve a kuruc balladák rendkívüli esztétikai értékét emeli ki: egy harmadrangú költő ilyen verseket nem szerezhetett. „A kételkedők — mondják — a kuruc költészet mítoszt akarták szétoszlatni, s nem vették észre, hogy ugyanakkor lélektani és irodalmi szempontból tarthatatlan mítoszt fontak Thaly köré. Nem lehet elhinni azt, hogy Thaly sekélyes költésze a sajátjának nem vallott versekben rendkívüli költői magasságba emelkedett.“ Ebben a kérdésben én Király György véleménye felé hajlok: „E balladák eddig csak azért tűntek föl szemünkben abszolút becsűeknek, mert visszavetítettük őket a multba. Ha valóban utánzatok, melyek már Arany és Petőfi verstehnikájának nyomait árulják el, akkor értékük nagyon relatív, mint minden utánzaté, még a legsikerültebbé is.“ Thaly kuruc versei valóban szépek és hangulatosak, különösen azok számára, akik a valóságos kuruckort nem ismerik, de van nem egy kétségtelen hitelességű kuruc ének, mely szebb és értékesebb bármelyik Thaly-balladánál. Gyulai Pál is a valóságos kuruc ver-

sekben látta a kuruc költészet igazi értékeit, pedig ő még nem kételkedett a többi hitelességében és a balladákat csak „említésre méltó csinos énekeknek” minősítette. Thaly kurucos versei közül egy-kettőt még bátran felvehetett volna az *Adalékok*-ba.

c) Következik a védelem amaz érve, hogy Thaly költeményei szájhagyomány útján öröklődött, módosult és torzult, de eredetük szerint egykori szöveg-hagyományok átírásai, kiegészítései vagy kontaminációi. E kérdés felvetése jogosult: Thalynak valóban van négy olyan darabja az *Adalékok*-ban, amelyeket a szövegkritika szét tudott bontani alkotórészeire, az eredeti sorokat elkülönítve az összekötő és kiegészítő szövegtől. Ezek az énekek: a *Kuruc tábori dal*, *Rákóczi búcsúja*, az *Őszi harmat után* és a *Most jöttem Erdélyből* kezdetű ének. Az utóbbiról, de csak erről, maga is megvallja, hogy kontaminációs vers: „Több ódon följegyzésből, melyekben némely strófái össze valának zavarva, sikerült így egybeállítanunk vagy mint hisszük: az eredetire visszavinnünk.” A most említettek azonban nem fordulnak elő a Riedl kifogásolta versek között, azoknak egyetlen sorát sem lehet visszavinni a régiségbe, mert azok nem töredékes sorokon, hanem töredékesen ismert történeti adatokou épültek fel. Az *Őszi harmat után* kezdetű verset elemezve, rámutattam Thaly rekonstrukciós módszerére, a *Rákóczi búcsúja*-nak egész irodalma van már, s a végső megoldás felé közeledik annak a kuruc versnek a szövegkritikája is, melynek eredetiségéről legfájdalmasabb lemondanunk, a Tyukodi pajtás híres éneke: a *Kuruc tábori dal*-é is. — Ezen a téren még sok munka vár a kutatókra: meg kell vizsgálniok azokat a verseket is, melyeket a kritika nem tett ugyan vitássá, de hitelességük mértéke mind a mai napig kérdéses: szájhagyományon alapuló öt-hat darabját az *Adalékok*-nak. A Thalynak tulajdonított versek keletkezési történetében is sok még a nyitva lévő kérdés. Turóczi-Trostler József tanulmánya: *A Thaly-pőr és a kézzel rakott domb* figyelmeztetésül szolgál a kutatóknak arra nézve, hogy nem szabad megállniok a balladák történeti alkotóelemeinek kutatásánál, az irodalmi eredetű motívumok kutatása is hálás feladat.

Riedl felfedezése után hasznavehetetlenné vált a kurucköltészettel foglalkozó monografiailrodalom is; szinte egész terjedelmében elévült az a sok tanulmány, amely felgyűlt az *Adalékok* megjelenése óta. Ma már könyvészeti adalékok csupán. A hitelesség kérdésének viszont gazdag és értékes irodalma támadt, ez az irodalom azonban nem csak Thalyt leplezi le, hanem azt a kort is, amely létrehozta. Az ál-kuruc versek körül támadt viharban alig jutott észébe valakinek, hogy vannak valódi kuruc költemények is, az igazi kuruc költészet pozitív kutatása is hozhat szép eredményeket. A Riedl szerezte csalódás után a kritika az ellenkező végletbe ment át: a gyanú pókhálószálaival fonta körül a hitelesség minden jegyét magukon hordozó verseket is. E hyperkritikának elrettentő példája Szerb Antal: siettében készült s bizony elég felületes dolgozatában olyan kuruc versek alá is odaírta a „kétes” jelzést, mint a *Csinom Palkó* vagy a *Bezerédi búcsúzó éneke*. Ha valaki elolvassa Szerb Antal tanulmányát, könnyen arra a véleményre juthat, — némelyek el is jutottak erre a véleményre —, hogy kuruc költészet nincsen, mert ami van, az már nem is költészet, csupán irodalomtörténeti adalék.

IV. Van kuruc költészet, s ez jóval gazdagabb és értékesebb, mint a Thaly által feltárt része — erre szeretnék rámutatni további fejtegetéseim során.

Thaly Kálmánnak igen nagy érdeme, hogy a tudósok figyelmét ráirányította a kuruckorból való verses szövegekre. A politikai történet és az irodalomtörténet munkásai szinte vetélkedtek, ki talál egy újabb kuruc költeményt. E kutató és közreadó munka terjedelemben nagy és értékben jelentős anyagot eredményezett. Gondoljunk pl. arra, hogy a *Nimród ágyékából* kezdetű gyönyörű verset Thaly nem ismerte, mit sem tudott *Bónis Ferenc búcsúzó énekéről*, alig halála előtt jelent meg a Felvinczi Györgynek tulajdonított ének, s szinte már napjainkban a *Rákóczi Ferenc buzgó éneke*. Nem ismerte a szegény-

legények serkentő énekét: *Magyarország, Erdély hallj új hirt, A szegénylegény éneké*-nek csak értelmetlenné torzult töredékeit találta, s a részek együvé tartozását fel sem ismerte. 32 évvel az *Adalékok után* Erdélyi Pál adta közre a *Két szegénylegény egymással való beszélgetése*-t. Egy kritikailag elég jól megrostált anyag várja a kutatókat, Varga Imre és mások kutatásai után már olyan meglepetés senkit sem érhet, hogy álkuruc szöveget kap kuruc cégér alatt. Éppen ezért a sok hasznos és a kuruc költészet birtokállományát tisztázó, de mégis csak negatív jelentőségű munka után a kutatásnak végre a valóságos kuruc verseket kell megvizsgálnia és költészetünk fejlődésrendjébe iktatnia.

E munkának még csak kezdetén vagyunk. El kellene álmélnodnunk azon, ha társadalmi okait nem ismernénk, hogy az elmúlt kor mennyire alkalmatlannak bizonyult a valódi kuruc költészet megértésére és értékelésére. Egy jellemző példa: a kuruc költészet két szép, népi gyökerű darabját az irodalomtörténet kirekesztette a kurucok történeti határai közül. *A szegénylegény éneké*-t Rugonfalvi Kiss István, a *Két szegénylegény beszélgetése*-t Alszegehy Zsolt a szatmári béke után keletkezett kései éneknek tekintette. Mind a ketten azt vélték, hogy e szegénylegény-énekek császári mundérba öltöztetett egykori kurucok multba visszatekintő panaszkodásai. Viszont a *Rákóczi nótá*-t, mely jellegzetesen 18. századbeli kései kuruc termék, s csak visszasóhajjtása a Rákóczi-kornak, irodalomtörténetírásunk — elfeledve Gyulai Pál figyelmeztetését — ma is a Rákóczi-kor termésében tartja nyilván. A kuruc kor és a kuruc költészet félreértésének legjobb példáját éppen az úgynevezett „népi” irány szolgáltatta, amikor a kuruc költészetből kizárta a népet, mondván, hogy „bár II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát jobbágyok társadalmi forrongása indította út-
nak, társadalmi eszméket a kuruc költészetben még sem találunk; ez a hiány azt bizonyítja, hogy a kuruc költészet megteremtésében nem volt komoly szerepe a népnek.” Voltaképpen nincs mit csodálkoznunk ezen az állításon, azon kellene meglepődnünk, ha az elmúlt korszak hozzá tudott volna férni a kuruc versek súlyos mondanivalóihoz. Sem szeme, sem bátorsága nem lehetett annak felismerésére, hogy a kuruc költészet nagy társadalmi igazságok és nagy történeti tanulságok hordozója, s a versek társadalmi mondanivalója nem kevésbé fontos, mint történeti értékük és költői becsük.

A kutatásnak tehát — éppen a versek megértése érdekében — elsősorban a bennük rejtőző társadalmi igazság felderítésére kell igyekeznie. Mihelyt egy kuruc szöveget érintkezésbe hozunk a mögötte rejlő társadalmi valósággal, élni és világítani kezd. Ha Thaly kuruc verseinek álkuruc voltát semmiféle filológiai apparátussal nem tudnánk bizonyítani, kései eredetüket elárulná teljes alkalmatlanságuk arra, hogy beillesszük őket a valóságos kurucokba. Thaly balladáit mögött nem azok a kurucok állanak, akiket ezredük szerint felsorol az *Esztergom megvételéről* szóló ének, hanem a Rákóczi hamvait fogadó megyei küldöttségek. A kurucok dehogy is építettek sátorhegyet a fejedelemnek a párkányi mezőn, úgy kellett nekihajtani őket az esztergomi falaknak. Nem azért, mintha gyávák lettek volna, hanem mert éppen az ostrommal egyidőben zajlik a katonáskodó parasztság szinte forradalmi megmozdulása megígért felszabadulásáért. 1706. augusztusában nem az esztergomi éneket szerzette az „igaz magyarfi”, akiről ott szó van, hanem a szegénylegény-énekeket.

Vegyük egy másik példát. A *Csinom Palkó*, a kurucok híres táncdala, a 35. strófaig németellenes, ott azonban hirtelen a parasztok ellen fordul:

Nosza rajta hadnagy uram
Duljuk fel jószágát,
Mint ellenségünknek
Hajtsuk el marháját!

Eckhardt Sándornak méltán tűnt fel e különös fordulat. Arra gondolt, hogy talán Thaly szövegközlésében van hiba, pedig nincs, Thaly a Bocskor-kódex

szövegét adta. Majd arra vet, hogy a paraszt ellen izgató sorok csak eszmé-
társítás útján kerülhettek a versbe. Megértéséhez mondjuk el: a *Csinom Palkó*
friss, derűs hangja a Rákóczi-szabadságharc kezdeti idejére utal, a fegyverbe
álló jobbágyok vidám reménységét tükrözi, akárcsak testvére, az *Erdélyi hajdú-
tánc*, vagy a *Serkentő ének*. A felkelő parasztok ilyen jókedvvel csak 1703
őszéig énekeltek, csak addig, míg Rákóczinak a jobbágykérdést szabályozó
vetési ediktuma el nem vette a kedvüket. Figyeljünk arra is, hogy mind a
három vers erdélyi eredetre vall. Sehol sem volt olyan bátor a kuruc jobbá-
gyok hangja, mint Erdélyben, a jövő felől való reménységük is ott volt a leg-
erősebb. Ezek az énekek tehát a felkelés elejéről valók, a kuruc szabadságharc
ama forradalmi szakaszában születtek, amikor — az adatok bizonyossága sze-
rint — a fegyverrekelő parasztok otthon lakos társaikat is kurucságra akarták
kényszeríteni a szabadság megnyerése érdekében. A falvak meghasonlottak
ebben a kérdésben, roppant érdekes dokumentumok beszélnek arról, hogy az
otthon ülő, földesurát szolgáló paraszt megvetésre méltó személy a kuruc
katona szemében, a szabadság ügyének akadálya; úgy kell vele bánni, s úgy
is bántak vele, mint ellenséggel. Milyen más értelmet kap a vers, ha ebből a
távlathból nézzük!

Ugyanesek megviláglik előttünk a *Rákóczi-nóta* értelme is, ha rapszó-
dikus sorait a kvártélyos német katonaság zsarolásáról szóló, s a 18.
század első felében oly gyakori nemesi és jobbágyi panaszokkal exegétáljuk.
„A német rajtuk hever”, „csak mind többet kér”, s „alig vagyon országunk-
ban miatta kenyér” — a kvártélyozás és a porció miatt feltörő panaszok ezek,
akárcsak a Rákóczi-felkelést megelőző esztendőkből. A kvártélyos-katona
naponként ötszöri étkezést követelt magának, zsarolta és kiélte a népet, alkal-
matlanná tette a földesurának járó szolgálat teljesítésére, tehát közvetve a
nemességet is kipusztította. A század elején Rákóczit hazavárta a nép, melyet
„megemésztett a porció”, a század 20-as, 30-as éveiben visszavárta. Milyen
erőltetett Thaly ügyeskedése, hogy a *Rákóczi-nótá-t*, felhasználva a két
árulóvá lett kurucvezér: Bezerédi és Ocskai említését, a trencsényi csatavesz-
tést követő napok komor hangulatából eredeztesse! A 18. századeleji szem-
lélet Bezerédiben tragikus hőst látott, a német mesterkedés jobb sorsra
érdemes áldozatát; népszerűsége igen nagy volt: búcsúzójának több variánsa
van, mint a *Rákóczi-nótá-t* nem számítva, akármelyik kuruc költeménynek.
Bezerédi-verbunkot énekeltek, s megsiratták korai vesztét. Tanulságos lenne
megvizsgálni ebből a szempontból az Ocskai-kérdést is.

Az egyes versek történeti-társadalmi háttérének felderítésével megtesz-
szük az első lépést a kuruc költészet kronológiájának elkészítésére. E munka
során, ha mindenegyres versre nézve nem is pontosan, de nagyjában mégis
tisztázódik az egyes költemények keletkezési idejének kérdése. Nehéz dolgunk
lesz a bújdosó énekekkel, s ha pontosan nem is lehet meghatározni, melyik
mikor született, hiszen — amint láttuk — egymásba fonódtak, s különböző
hangulati és tartalmi elemekkel ötvöződtek, de máris megmutatkoznak bennük
a kutató előtt olyan vonások, melyekből egymásra rétegződésükre következ-
tethetünk.

A tetszhalott kuruc verseket élő kuruc versekké tenni, az ál-kuruc versek
romantikus csillogását a valódi kuruc versek nevelő és öntudatosító erejével
pótolni, kevés ilyen fontos feladata van a régi magyar irodalomra irányuló
kutatómunkának!

V. Az irodalomtudomány ezt a feladatát nem valósíthatja meg a maga
eszközeivel, szüksége van a történettudomány támogatására — viszont a jól
megértett kuruc költészet becses, sőt nélkülözhetetlen forrása a kuruckorra
irányuló történeti kutatásnak.

A történetírás azzal segítheti és kell is segítenie az irodalomtörténet mun-
káját, hogy a kuruckor társadalmi fejlődésének kidolgozásával szilárd alapot
vet a kutatás számára. Ezt a követelményt azért kell nyomatékosan kiemel-

nünk, mert még csak — követelmény. Már rámutattunk, mennyire egyoldalú volt eddig a kuruckor kutatása: főként a hadtörténetre irányult, s legfeljebb még a diplomáciai összeköttetések történetét vizsgálták. Rákóczi és a nép viszonyával pl. csak néhány vérszegény tanulmány vagy fejezet foglalkozik: Marczali és Márki írásából kurucos retorikát, nem pedig komoly tájékoztatást kap az olvasó. Kétségtelen, hogy a feltárt forrásanyag is elég szegényes, a fő baj mégis a kuruckor hibás szemlélete. A kuruc költészet által felvetett történeti-társadalmi kérdésekre a történetírásnak kell válaszolnia. Ha a történetkutatás a kuruckor forrásainak számbavétele során kiterjesztette volna figyelmét a kuruc költészet forráskritikai vizsgálatára, nagy segítséget nyújtott volna ezzel az irodalomtudomány számára s maga is gazdagodott volna. A kuruckor és a kuruc költészet megismerése a történet- és az irodalomtudomány szoros együttműködése során valósulhat meg. A kezdeményező lépést már meg is tettük a szegénylegény-énekek társadalmi hátterének felvázolásával.

Az eddig hozzáférhetetlen, vagy még át nem vizsgált levéltárak anyagában bizonyára rejtőzik még néhány kuruc költemény. A Felvinczi Györgynek tulajdonított ének a sósölgői vereség után így énekel a hazáról:

Mindenfelé rólad siralmas verseket,
Inak könnyhullással telyes énekeket.

Az erdélyi bujdosó pedig a *Nimród ágyékából* kezdetű gyönyörű éneke szerint:

..... buvában
Csak mintegy álmában
Siralmas verseket ír.

A kurucság történeti- és bujdosó-költészete sokkal nagyobb termést hozott, mint amennyit belőle betakarítottunk. De ha egyetlen újabb verses kéziratot sem találnak, a levéltárakban a kuruc költészetre világot vető értékes adatokat könnyen lelhetünk.

Példaképpen megemlítem a Szoboszlai Sámuelről előkerült érdekes adatokat: Szoboszlai 1696-ban debreceni diák, 1706-ban sólyomkői, 1710-ben eesedi kuruc várkapitány. Állhatatos kuruc, mikor a nagy összeomlás idején már minden katonája átáll, ő még mindig megmarad Rákóczi hűségében, pedig Balassához hasonló temperamentumával milyen nehezen tud beleilleszkedni a katonai fegyelem rendjébe. Ez az érdekes ember, akiről elég sokat meg tudunk rozsdavörös tintával írt leveleiből, verseket ír, s abban a korban ritka költői öntudattal verseit nyomtatásban szeretné látni. Károlyi generális ígéretében bízva el is küldi „prelud alá“, de a váradi német őrség elfogja a küldeményt. Viszontagságos sorsú versei közül egyet sem ismerünk, pedig alig hihető, hogy valamennyi elkallódott volna.

A másik kuruc poéta, akinek szintén csak állítólagos életrajzi adatait ismertük eddig: Losárdi Zsuzsánna. Regényes elemekben bővelkedő életéről Zilahi Károly 1858-ban cikket írt a Marosvásárhelyi Füzetekbe és egy levelét is közölte. Ez a levél misztifikáció, a Rákóczi-korban senki sem írt le ilyen mondatot: „Síratom a hanyatló magyar napnak elenyészését.“ Mesének látszott Zilahi amaz állítása is, hogy Losárdi Zsuzsánna „a fejedelmet harcaiban kíséri, a sereg elején saját szerzeményű lelkesítő csatadalokat énekel, s 1704-ben Rákóczi erdélyi fejedelemmé választásakor Erdély rendihez dícsérő ódát írt, melyet Rákóczi Gyulafehérvárt kinyomat s több ezer példányban széjjelosztat.“ Már kételkedtem Losárdi Zsuzsánna létezésében is, mikor Kazinczy iratai között, az ő írásával, a *Rákóczi-nóta* szomszédságában egy verset találtam, címe: „*Rákóczynak tábori-éneke, mellynek írása egy Asszonynak tulajdoníttatik.*“ Úgy látszik, van valóság a romantikus színezetű adatok mögött, de mekkora kitartásra, s milyen szorgos levéltári munkára van szükség a probléma tisztázása érdekében.

Csak levéltári kutatás segítségével, a történeti és a filológiai kutatás közös munkájával lehet tisztázni, amennyire tisztázni lehet, a kuruc költészet egyik igen nagy problémáját, a szerzők kérdését. Az imént láttunk két szerzőt versek nélkül, a gyakoribb eset az, mikor a vers megvan, de a szerző hiányzik. E bajon leginkább a versfő-kutatás segíthet. Thaly némely helyen csak jelzi a versfőket. máskor a neveket is adja, megtoldva rájuk vonatkozó, nem igen helytálló, megjegyzéseivel. A versfők még nincsenek mindenik versből kihámozva, még azokból sem mindig, amelyben a strófák eredeti rendjéből jól kiolvasható a szerző neve, vagy valami más, a vers megértéséhez szükséges adat. Vannak azonban olyan költemények is, de inkább a kuruckorra valló szerelmi költészetben, amelyekben a versfő mesterséges: olykor a strófák megfordított rendjéből adódik a versfő, más esetben minden második versszak első betűje adja ki a rejtve lévő adatot, talán éppen a szerző nevét. Máskor — rímekhez hasonló módon — kereszt vagy ölelkező formában találjuk meg az elbujtatott mondanivalót. A kutatás még sok új szerző nevét fogja felvetni, de milyen keveset érünk egy-egy névvel! Mi hasznunk van pl. abból az értesülésből, hogy az *Ideje bujdosásomnak* kezdetű szép bujdosóéneket Janóczy András szerzette, a *Gondviselő édes atyám* kezdetűt pedig Geszti István, ha személyüket és sorsukat homály takarja? Payr Sándor érdemes munkája Szencsei György és Mislai András kilétének felderítésére jó például szolgál, eredményeinek vitatható volta ellenére is, arra nézve, hogy hol kell a névszerint már ismert szerzők adatai után keresgetnünk. Ott, ahol rejlenek, így a kuruc mustralajstromokban sok tiszt nevénél ott áll a „deák” nevezet, jelezve, hogy hordozója literátus ember. E „deákok” a református kollégiumok neveltjei, s a kollégiumok *Series studiosorum*-aiból is meríthetők életrajzi adatok. Az ilyen aprólékos kutatáshoz nagy kitarítás szükséges, de nélküle sötétben tapogatódzunk a kuruc költészet sok kérdésében, részben a népi eredet kérdése dolgában is.

A kuruc költészet érdekes kérdése: írt-e verseket Rákóczi Ferenc? Hogy francia verssel próbálkozott, ezt tudjuk, s van két olyan magyar versünk is, amelyekben maga a fejedelem beszél. A nevezetes emberek megszólaltatása azonban régi költői divat, s a kuruckorban sem ismeretlen. A versíró Rákóczi-ról való hagyomány igen régi, s a még kiadatlan anyagban ilyen verseimmel találkozunk: *Rákóczi egyik szomorú nótája, mikor Magyarországot elhagyta*, vagy az *Őszi harmat után* egyik kiadatlan változata felett: *Mikor Rákóczi Erdélyből kijött, az a Mikor Rákóczi Lengyelországba ment* című pedig szintén Rákóczi szájába adott ének. Thaly az *Adalékok*-ban hét verset tulajdonított a fejedelemnek: a hét közül három alighanem ő kötött Rákóczi személyéhez. A *Győzhetetlen én* költszám kezdetű szép egyházi éneket az erdélyi hagyomány valóban *Rákóczi Ferenc bús énekének* tudta, a *Gondviselő édes atyám* azonban Geszti István szerzeménye. Badics Ferenc a *Rákóczi buzgó éneké*-t tekintette a fejedelem szerzeményének. Nem lehetetlen, de nem is bizonyítható, hogy Rákóczi magyar verssel is megpróbálkozott, a kutatásnak azonban inkább arra kell irányulnia, miként szövődtek az egyes szövegek a fejedelem személyéhez. A *Rákóczi éneke Bocskairól* versről már is meg tudjuk mondani, hogy bár kétségkívül Rozsnyai Dávid szerzeménye, miként kerülhetett Rákóczi neve alá.

Említsük még a megoldásra váró kérdések között a történet és az irodalom érdekes párhuzamaként a kuruc költészet elvilágiasodásának mozzanatát, mely pontosan a kuruc-mozgalom elvilágiasodásának folyamatát tükrözi. Rákóczi szabadságharcában a protestáns vallási fanatizmus már a föld alá szorult, s megjelennek a katolikus szemléletű kuruc énekek, jelezvén azt, hogy a jermiadokban jajongó felvidéki és tiszai protestáns ellenállásból a kurucság nemzeti közügyévé fejlődött.

A történeti kutatás fontosságát a kuruc költészet irodalmában nem a filológiai kutatás rovására emeltük ki. Bár a kuruckorra irányuló történeti

kutatás valóban értékes szempontokat és adatokat szolgáltat, arra is rá kell mutatnunk, hogy a legalaposabb történeti kutatás sem pótolhatja a filológiai munkát. A versek egymással való rokonságára a gondos elemzés világított rá. Így derült ki, hogy az *Erdélyi hajdútánc* és a *Magyar városokrul* való verset alighanem egy bordában szőtték, s minden valószínűség szerint egy szerző művei: az 1697-ben írt *Oh szegény magyarság* és az 1703-ban keletkezett *Rákóczi Ferenc buzgó éneke*.

VI. A legszebb Rákóczi-vers: a *Rákóczi kesergője* vizsgálata során fel-tárul előttünk a kuruc költészet igen nehéz és még alig tisztázott kérdése: a folklórhoz való viszonya. A kérdésnek a kutatás mai kezdetleges állapotában három ága van: a) vannak-e népi eredetű kuruc versek, b) a műköltészet körébe tartozók közül — még ha töredékesen és módosulva is — melyek szál-lottak le a néphez, c) milyen mértékben gazdagította a népköltészet a kuruc költészet nem népi eredetű anyagát? Ma még hozzávetőleges választ sem tudunk adni e problémákra.

Az *Adalékok*-ban 13 olyan szöveget találunk, amelyet Thaly valamikép-pen kapcsolatba hoz a népköltészettel. Ha az Erdélyinél már meglévő *Székely kurucok dalá*-t nem tekintjük, öt olyan verse van a gyűjteménynek, amit a forrás-megjelölés szerint a nép ajkáról jegyeztek le (*Ne higgy magyar a németnek, Mikor virrad megint, Bezerédi árulásáról, Balogh Ádám nótája, Rákóczi kesergője*), a hatodik (*A koroncói harcról*) a kéziratos költészetből régen ismeretes. *A szegénylegény éneké*-nek három töredéke, a *Kuruc tábori dal*-nak az alapszövege megy vissza szóbeli közlésre. Négynek pedig csak sorait és motívumait találta meg idegen szöveg közé ékelve a nép ajkán. (*Csinom Palkó, Erdélyi hajdútánc, Labanc gúnydal, Gondviselő édes atyám.*) A *Tanulmányok*-ban is van egy olyan vers, amit Thaly „régí népballadának” nevez, s Udvarhelyszékről a Nyikó völgyéből, s Szeged-Makó vidékéről szár-maztat: a *Bujdosó Rákóczi*.

A szájhagyományból való versek tekintetében is fel kell vetnünk Thaly szerzőségének kérdését, annál is inkább, mert a Riedl által kifogásolt tíz bal-lada közül kettő (*Bujdosó Rákóczi, Balogh Ádám nótája*) ebből a csoportból való. A *Bujdosó Rákóczi*-t a kritika ízekre szedte, s megállapította, hogy egy részlete valóban Szeged vidékéről való és pedig Kálmány Lajos kuruc vers-töredékekben gazdag gyűjtéséből, a Nyikó völgyében azonban Vikár Béla hiába kereste, többi eleme — Thaly szövegkiegészítéseit leszámítva — a *Rákóczi kesergőjére* megy vissza. Nehezebb dönteni a *Balogh Ádám nótája* hitelessége dolgában. A körülötte gyülekező adatok mintha arra vallanának, hogy népi magja van, nem úgy mint a *Mikor virrad megint* kezdetű szép versnek, mely — bár Riedl nem kifogásolta — alighanem Thaly szerzeménye s a kuruc vereséget sirató koroncói ének kuruc győzelmet zengő ellenpárjá-nak készült. A többi élelőszóval hagyományozott ének hitelesnek látszik, a *Koroncói harcról* szólót és a *Rákóczi kesergőjé*-t még Thaly előtt lejegyezték, legfeljebb a *Ne higgy magyar a németnek* kezdetű versecskéhez fér némi kétség.

Feltűnő, hogy Thaly élelőszájáról szedett énekei közül három — jegyzetei szerint — egy bokorban termett: a *Koroncói harcról*, a *Bezerédi árulásáról* és a *Mikor virrad megint* kezdetű Győr táján, a *Balogh Ádám nótája* sem messze, Csornán. Folklór-kutatásunknak nagy mulasztása, hogy ezt a kuruc költészet tekintetében fontos vidéket nem kutatta át. S általában nem nézett utána az egyes szájhagyományra utaló versek lelőhelyének, pedig a Thaly megnevezte vidékeken kívül még fel kellett volna keresnie azokat a falvakat is, ahonnan a Rákóczi-szabadságharcot elindító parasztfelkelések kirajzottak, mert Rákóczi-hagyományuk még abban az esetben is becses terméke a fol-klórnak, ha nem verses formában maradt fenn. Illesse hála Kálmány Lajos emlékére: népköltészeti kiadványaiban s még kézirathán lévő gyűjtésében előt-tünk áll Szeged vidékének gazdag, bár töredékes Rákóczi-hagyománya. Az ő

gyűjtésén kívül én csak egyetlen olyan kurucverset ismerek, melyet az *Adalékok* után jegyeztek le a nép szájáról: egy öreg parasztember diktálta le 1895-ben a *Megjártam a hadak útját* kezdetű szép költeményt Keviczky Ferencnek, ő bizonyára simított e hibátlannak tetsző éneken, mert azt írja, hogy „alig tudott elmenni az öreg diktálásán”. A *Rákóczi kesergőjé*-nek szalontai változata az egyetlen olyan kurucversünk, mely a modern folklór követelményeinek tekintetbevételével került megörökítésre.

A legeredményesebb folklór-kutatás is a levegőben lóg, ha nem tárjuk fel pontosan a folklórt hordozó népi közösségnek a hagyományban megjelenő eseményekhez való viszonyát. Kálmány szegedi gyűjtését azóta tudom igazán értékelni, mióta megismertem munkám során a szegedi nép részvételét Rákóczi Ferenc szabadságharcában. Ezt a példát azért hoztuk fel, hogy reámutassunk a történeti és a folklórkutatás együttműködésének szükséges voltára is. Megemlítjük még az *Őszi harmat után* példáját is. E gyönyörű költeményt — néhány változtatással és hozzátoldott sorokkal elkurucosítva — Thaly kötötte hozzá a Rákóczi-korhoz. Az irodalomtörténeti kutatás cáfolhatatlannak látszó érvek alapján törölte is a kuruc versek közül. Egy missilisből azonban kiderült, hogy Thaly sejtése helyes volt: Rákóczi kurucai énekeltek, érthető, ha töredékei felbukkannak azokon a vidékeken, ahol a fejedelem kurucainak maradékai élnek s azon sem kell meglepődnünk, hogy a nép kezén az egykori szoltár — alighanem kuruc közvetítés útján — szerelmi énekké formálódott:

Fújjad szellő, fújjad zöld erdő harmatját,
Hogy ne lássa senki piros eszím nyomát,
Piros eszím nyomát, selyem kendőm habját,
Selyem kendőm habját, bús szívem bánatját.

Van egy énekünk, melynek életét másfél századon át tudjuk nyomon követni: *A szegénylegény éneke*. Szövegét 1706 őszén írták, egy elszakadt strófáját dallamával együtt 1836-ban a Duna—Tisza közén még lejegyezték. A vers a két dátum közé eső hosszú idő alatt darabokra tört, törmelékeit Thaly Szatmárból, Zemplénből, Vásárhelyről, Erdélyből próbálta összeszedgetni, de még összetartozásukat sem ismerte fel világosan. Az ének sorsán megfigyelhetjük, mint hull szét, s a szétesés során mint válik értelmetlenné és vész el egy roppant jelentős vers, mely a maga idejében sokezer kuruc vitéz fájdalomának adott hangot. De megfigyelhetjük transzformációját is: sorai Zöld Marci betyárénekében éltek tovább rejtett életüket.

Thaly négy kuruc ének jegyzetében figyelmeztette olvasóit arra, hogy egyes soraik és motívumaik a népköltészetben is fellelhetők. Ki ne hallotta volna szállóigévé vált híres sorait a *Labanc gúnydal*-nak: „Jaj már minékünk... — Nagy pipájú — Kevés dohányú — Magyar nemzetnek.” Az a kérdés, hogy a népköltészet vette-e magába a kuruc költészet ízeit, vagy pedig a kuruc költészetbe szívódtak át a népköltészet elemei? A példák inkább az előbbi esetre mutatnak. Ezen a nyomon indult el Deák Ferenc érdekes kísérlete: népdalainkban kimutatni a kuruckor jegyeit. „Népdalgyűjtéseinkben — írja — a kuruc életnek sok becses emlékére bukkanunk, egész népdalkincsét állíthatunk össze, a kurucvilág jellemző élete-szokásai, szólásmódjai, műveltségi viszonyai nyomán, melyeket csak úgy sajátíthattak el népdalaink, ha kuruc időkben is éltek... Ezek a dalok a kuruc hagyományokat örökölték, vagy maguk is éppen kuruc dalok.” Érvelése olykor naiv, vannak megmosolyogtatói példái is a „kurucság” bizonyítására, de elmélete mégis elgondolkodtató és kutatásra serkentő.

Ez az elmélet visszavezetett bennünket oda, ahonnan fejtegetésünk elején elindultunk: a kuruc költészet köréből a kuruckori költészet világába, kiindulásunk ama tételéhez, hogy a politikai és történeti vonásokat hordozó kuruc

költészet mennyire összeszövődött a kor egész költészetével. Most arra figyelhetünk fel, hogy a kuruc költészet a népköltészetbe feloldódva is él.

Végezetül még arról kell szólnunk, hogy előadásunk szükségképpen hiányos és egyoldalú. Nem a népköltészetben és az irodalomtörténetben jártas szakember szólott hozzá most a kuruc költészet nagy kérdéséhez, hanem a vendég, akit a kurucság, helyesebben a népi kurucság történeti kutatásának területéről hívtak át az irodalomtörténet területére, hogy ő is mondja el gondolatait egy mindnyájunk számára fontos és kedves kérdésről.

Valóban a régi magyar irodalom történetének nincs kedvesebb, fontosabb feladata a kuruc költészetre irányuló kutatásnál. Aki e munkát kedvvel és hűséggel végzi, kettős szolgálatot végez: világosságot gyűjt és épít. A kuruc költészetből gazdagon áradó igazság fényénél építi az új Magyarországot.

JEGYZETEK

I. Az előadásban említett versek lelőhelyét csak abban az esetben jelzem, ha nem Thaly gyűjteményeiben (*Régi magyar dítézi énekek és elegyes dalok*. Pest, 1864. — *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*. Pest, 1872. — *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Bp., 1885.) találhatók. — Zrínyi hatását a kurucokra még nem vizsgálták meg. Ezen a hiányon szeretnék segíteni *Zrínyi és a kurucok* c. készülő tanulmányomban. — A kurucvilág előzményeire nézve l.: Pauler Gyula, *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. 1664–1671. c. kétkötetes munkáját* (Bp. 1876.). Kezdetekre nézve pedig: *A bujdosók támadása 1672-ben c. tanulmányát* a Századok 1869. évf.-ban. — Thökölyre nézve Angyal Dávid munkáját: *Késmárki Thököly Imre. 1657–1705.* (Bp., 1888–89. Magyar Történeti Életrajzok.) — A népi kurucságnak nincs összefoglaló története. Okmánytárát most gyűjtöm a Történettudományi Intézet megbízásából. A szegénylegényekről l.: *A szegénylegény Esze Tamás* c. cikkemet a Műveltség 1946. évf.-ban. — II. Rákóczi Ferenc életrajzát Márki Sándor írta meg három kötetes nagy munkájában: *II. Rákóczi Ferencz.* (Bp., 1907, 1909–10. Magyar Történeti Életrajzok.) — A Póro-mozgalom történetét Hadrovics László, a Törő–Pető mozgalomét Wellmann Imre készíti.

II. A kuruckori költészet és a kuruc költészet megkülönböztetésére nézve felmerült véleményeket: Bajza József, Riedl Frigyes, Erdélyi Pál és Császár Elemér nézeteit. Varga Imre foglalta össze *A kuruc költészet hitelessége* c. dolgozatában. (Bp., 1936. Irodalomtörténeti Füzetek. 57.) — A kuruckor történeti énekeit Erdélyi Pál egészítette ki szerelmi énekekkel *Kurucz költészet* c., kiadatlan szövegeket is tartalmazó gyűjteményében. (Bp., 1903. Magyar Remekírók. 4.)

A jeremiádok és a kuruc költészet viszonyára l. Varga Imre fejtegetéseit. — Az *Ősi harmat után* elemzését az It. 1950. évf.-ban megjelent tanulmányomban. — Gyulai Pál a kuruc költészettel az 1893–94. tanév első felében *A XVIII. század magyar lírai költőiről* tartott előadásában foglalkozott. A *Rákóczi nótá*-t elemzve ezt írja Thaly szöveghűzlési módszeréről: „Eljárása nem helyes. Mert ahelyett, hogy mind a tizenhét variánst közölte volna, azokból önkényesen egy Rákóczy-nótát rak össze maga, egyik dal strófaival egészítve ki a másik hiányzó részeit.” — Ady kuruc verseiről a *Két szegénylegény egymással való beszélgetése* c. szegénylegény-ének tárgyalása során írtam. (It. 1949. évf.)

III. Riedl tanulmánya: *A kuruc balladák* az It. 1913. évf.-ban jelent meg. — Ferenczi Zoltán *A kurucvilág énekei* c. dolgozatában (Bp., 1880.) a *kölesdi harcról* ezeket mondja: „A mű egészen népies modorra, hangra vall egyaránt s későbbi, a nép ajkáról való feljegyzés nyomait érzem rajta. Thaly jegyzete ellenére is, mely szerint ő az éneket a vörösvári ... levéltárban, egy 1708-ból szóló jelentős hátlapján lelő leírva. Ez azt tenné, hogy az ének egykorú a magénekelt eseménnyel ... Ez belső okok miatt nem valószínű, ámbar az eredeti feljegyzés figyelmes vizsgálata döntené el a dolgot.” — Gyulai kemény, de igazságos bírálatot írt Thaly Bottyán-könyvéről (*Bottyán János, II. Rákóczi Ferencz fejedelem vezénylő tábornoka*. Pest, 1865.): „Régóta nem olvastunk oly rosszul írt könyvet, mint a minő e történeti életrajz.” (BpSz 1867.) Angyal Dávid Thaly Ocskay-könyvéről (*Ocskay László, II. Rákóczi Ferencz fejedelem brigádéros a és a felső-magyarországi hadjáratok 1703–1710.* Bp., 1880.) így ír: „Az életrajz regényességében kevés az igazság, az egész művet csupán a terv, szerkezet és stíl formátlan terjedése növelte naggyá.” (U. o. 1882.) — A kuruc-kultusz kialakulásának történetét a kuruc-kor reális szemlélete érdekében kívánatos lenne mielőbb elkészíteni. — Thaly

költészetéről I. Borbély Margit disszertációját: *Thaly Kálmán költői munkássága*. (Pécs, 1931.) — A *Vitézi Énekek*-ről szigorú bírálatot tudomásom szerint csak Toldy Ferenc (y-f) adott a Koszoru 1864. évf.-ban. Thaly válaszához Arany János, a szerkesztő, megjegyzést fűzött, mely ezzel a kérdéssel zárul: „Mikor tanuljuk már túrni a véleményeket?” — Az említett elfajult vita a Budapesti Közlöny és a Századok hasábjain folyt 1869-ben és 1870-ben. — „Régies modorban” írt költeményeit maga Thaly gyűjtötte össze, „a Rákóczi-szabadságharcz kétszázados évfordulója alkalmából” *Kuruczvilág* címen. (Bp., 1903.) Előszavából érdemes idézni: „Gyűjteményeim anyagának összehordása s közzététele idejében a kurucz versekkel so' at-sokat, nagy szeretettel és a legbehatóbban foglalkozva, — egészen beleéltem magamat a kurucz költészet szellemébe és modorába; a mire önkéntelenül is, mintegy ösztönszerűleg kedvet kaptam a nevezett korszak szabadságharczai — legalább egyes, regényesebb vonatkozású — mozzanatainak költői alakú verses feldolgozására a magam részéről, az eredeti kurucz énekek, balladák, dalok mintájára.” — A *Kurucz tábori dal*-ra nézve I. a *Zöld Marciról* szóló ének jegyzetét a *Vitézi Énekek* II. 401. lapján, ahol a „Kuruczvilág” c. gyűjteményében „teljes épségben meglevő tábori dal” e soraira hivatkozik: „Szegény-legénynek olcsó a vére — Három-négy fillér egy napi bére.” E sorok nem voltak meg a tábori dal Varga Imrénél (391. l.) olvasható alapszövegében, Thaly a *Szegénylegény éneké*-nek egy kezénél levő töredékből vette, s dolgozta bele az alapszövegbe. E jegyzet bizonyossága szerint a *Kurucz tábori dal* a *Vitézi Énekek* kiadásakor már készen volt. — Az esztorgomi mündérokát Esze Tamás tisztjei Rozsnyón 1707. január 27-én nyugtatják. (Országos Levéltár. Lymbus. Ser. I. Fasc. 72—73.) Az irat másolata Thaly kézírásával megvan *Kuruckori Okmánygyűjtemé*-ben. (Orsz. Széchenyi Könyvtár. Fol. Hung. 1389.) Esze Tamás ezredének hollétére nézve I. Bercsényi Jászerényből 1706. augusztus 31-én Rákóczinak írt levelét: „Bár csak Esze Tamás fogadná szót; ... az csak ezrestül otthon van most.” (*Archivum Rákóczianum*. V. 124.)

a) Márki Sándor hangoztatta a Magyar Tudományos Akadémián mondott emlékbeszédében: „Thaly egyénisége kizárja azt, hogy el tudta volna követni a hamisítás bűnét.” (*Thaly Kálmán emlékezte*. BpSz 1918.) Ezt az érvet ismétli Veszprémy Dezső is. (*Thaly Kálmán védelme a tíz kuruc ballada hitessége kérdésében*. Eger, 1931.) — Esze Tamás armálisának címerképe a Műveltség 1946. évf.-ban látható. A címerpajzsban álló kuruc vitéz arcának nagyított fényképét Thaly a *Rákóczi Album*-ban (II. Rákóczi Ferenc és kurucái. A Pesti Napló kiadása.) közölte. Erről készült a Vasárnapi Ujság 1868. évf. 27. sz.-ban lévő rajz.

b) Az idézett sorok Féja Géza könyvéből valók. (*Régi magyarság. A magyar irodalom története a legrégibb időkől 1772-ig*. 3. kiad. Bp., 1943.) L. még a *Kurucok* c. versgyűjteményének (Bp., én. Magyarok Könyvtára. 3.) bevezetését: „Habozás nélkül besoroztam a Thalynak tulajdonított verseket. Ezekről a versekről különben az irodalomtörténet megállapítja, hogy remekművek, de a kuruc költészetből kizárja őket. Határozottan azonban nem állítja, hogy Thaly Kálmán versei.” Néhány sorral alább azonban maga is „visszateremtés”-nek mondja a kuruc balladákat, akárcsak Ady kuruc verseit. — Király Györgynek a vitát összefoglaló tanulmánya: *A kuruc balladák hitelességének kérdése*. (BpSz 1915.)

c) Király György is e vélemény felé hajolt, Féja egészen magáévá tette. Viszont a sárospataki tanárok (Harsányi István, Gulyás József, Simonfi János) szerint „Thaly híven ragaszkodik a forrásul használt” szövegekhez, „s csak helyesbítő értelmi változtatásokat tesz itt-ott, a hol romlott szöveget talált és a helyesírást modernizálja.” (*A kurucz dalok forrásairól*. Ethnographia. 1914. 232.) — A *Bujdosó Rákóczi* irodalmáról jó tájékoztatást fog nyújtani Kálmány Lajos hagyatékának, Dégh Linda gondozásában készülő kiadása. — Turóczi-Trostler tanulmánya a Magyar Nyelv 1947. évf.-ban jelent meg. — A kuruc költészet irodalmának nincs bibliográfiája. — Szerb Antal dolgozata: *A kuruckori költészet a Rákóczi Emlékkönyv számára készült 1935-ben*.

IV. A *Nimród ágyékából* kezdettű ének Erdélyi Pál gyűjteményének 21. darabja. A *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése* is nála található az 53. szám alatt. — A *Bónis Ferenc keservé*-t Harsányi és Gulyás adta ki az ItK 1917. évf.-ban. — A *Rákóczi Ferenc buzó éneké*-t Badics Ferenc u. ott 1927-ben. — *Felvinczi György kurucz énekei*-t Kanyaró Ferenc az Erdélyi Múzeum 1908. évf.-ban. Kézíratáról: Szabó T. Attila, *Egy ismert és egy ismeretlen kuruckori ének*. (U. ott. 1930. évf.) — A V. Szolga Mihály diáriumban fennmaradt énekeket (*Magyarország, Erdély hallj új hirt, — Nincs becsületi a katonának*) Századok 1904. évf.-ban publikálta R. Kiss István. — A *Szegénylegény éneké*-ről R. Kiss Istvánnak az a véleménye, hogy „több évvel a szatmári béke után keletkezett, oly időben, mikor a győzők a legyőzöttekkel éreztetni kezdték hatalmukat, a mikor 'sok vitézek, próbált legények rossz becsbe' jutottak.” V. ö. *A szegénylegény éneke* c. tanulmányommal (*Magyar Századok*. Bp., 1948.), ahol az ének szöveg-

változatainak felsorolása is megtalálható. Egy, ott nem említett, töredéke előfordul Tóth István énekgyűjteményében. (Fabó Bertalan, *Egy ismeretlen nótagyűjteményről*. Magyar Zenetudomány. 1907. évf.) — Alsóghy Zsolt így értelmezi a *Két szegénylegény egymással való beszélgetését*: A szegénylegény „a katonasorból kopott ki. A kuruc időben nagy becse volt. . . . De lerongyolódott állapotjukban katonának sem fogadják őket, a vén vitézt lenézik, eljárójává úgyis csak németet tesznek.” (A *XVII. század lírai költészete*. ItK. 1935. 243.) V. ö. a versről szóló tanulmányommal: It. 1949. évf. — Gyulai idézett egyetemi előadásában ezt mondja a *Rákóczi-nóta* keletkezési idejéről: „Álkalmasint a Rákóczy-forradalom után keletkezett, mert csak kétségbesést fejez ki. Az elkeseredett panasz egyhangúságát nem szakítja meg a mult dicsőségének egyetlen büszke emléke, a jövő reménységének egyetlen halvány sugára sem. Nincs benne sem erély, sem elszántság. Mintha a magyar többé nem bízne magában és csak Isten kegyelmétől várna mindent.” — A nép szerepéről a kuruc költészetben l. Féja id. irodalomtörténetét. — Eckhardt cikke: *Apáti Ferenc feddő éneke és a Csinom Palkó*. It. 1912. évf. — Az erdélyi kuruc jobbágyságok folyamodványait R. Kiss István adta ki *II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása* c. könyvének adattárában. (Bp., 1906. Közlemények a br. Radvánszky-család levéltárából. V. 4.) — A falvaknak a szabadság kérdésében való meghasonlására nézve l. a salánki és a nagyszöllősi példát. (*Archivum Rákócziánum*. I. 240., 233–234.)

V. Rákóczi és a nép viszonyára: Marezali Henrik, *II. Rákóczi Ferenc és a nép*. (BpSz 1907.) Márki Sándor fejtegetése (*Rákóczi és a köznép*) a fejedelem életrajzában (I. 285–294.) hasonló értékű. — Szoboszlai Sámuel sólyomközi kapitány verseit 1708. február 12-én és 26-án Károlyi Sándorhoz és Varasdi Istvánhoz írt leveleiben említi. (Károlyi-levéltár. Kuruckori iratok. 1708. Febr. Fasc. A. no 46. és Irregstrata.) — Kazinczy másolata *Rákóczynak tábori-énekéről* a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában van: Polit. 2. r. I. III. 39. — A versfőkutatásról: F. Deák Ferenc, *Irodalomtörténeti tanulmányok a kuruc költészet köréből*. (Bp., 1909.) — Payr Sándor cikke: *Miszlai András, a kurucvilág költő-papja*. (Protestáns Szemle. 1928. évf.) — Rákóczi francia versét Markó Árpád találta meg. (*A versíró Rákóczi*. Magyar Szemle. 1936. évf.) — A Rákóczi neve alá foglalt verseket a sárospataki tanárok említik. (*A kurucz dalok forrásairól*. II. *A sárospataki főiskola könyvtárában lévő kuruckori dalok*. Ethnographia. 1914. 238–239.) Az egyik (*Mikor Rákóczi Lengyel Országba ment*) ki van adva *A kuruc balladák hitelessége* c. könyvükben. (Spatak, 1914.) — A *Győzhetetlen és köszálom* kezdetű éneket a Gyallay—Pap daloskönyv mondja Rákóczi énekének. (Szabó T. Attila, *Kézírtatos énekeskönyveinek és verses kézíratainak a XVI–XIX. században*. Zilah, 1934.) — A Rozsnyay-kérdést a *II. Rákóczi Ferenc és Rozsnyay* c. cikkemben tárgyalom.

VI. A Balogh Ádám nótája hitelességének kérdésére nézve l. a sárospatakiak idézett cikksorozatát: V. A Balogh Ádám nótájának zenei hitelessége. (Ethnographia. 1916. 225–229.) Továbbá László Zsigmond kísérletét: *A kuruc balladák*. (Bp., 1917.) Megállapítása szerint „az egyetlen ballada, mely nem egyeztethető össze Thaly hangegyéniségével a Balogh Ádám nótája.” — Kálmány Lajos gyűjtését *Szeged népe* c. háromkötetes kiadványában (Arad—Szeged, 1881, 1891.) közölte. A *Hagyományok* I. kötetének (Vác, 1914.) 213–216. lapjain azt bizonyítgatja, hogy a *Bujdosó Rákóczi* „valóságos műalkotmány”. — A *Megjártam a hadak útját* kezdetű éneket Keviczky Ferenc jegyezte le. (*Egy Rákóczi-kori dal*. Ethnographia. 1900. évf.) — A *Rákóczi kesergőjének* modern lejegyzése a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* XIV. kötetében található. (Szendrey Zsigmond, *Nagyszalontai gyűjtés*. Bp., 1924.) — Az *Őszi harmat után* népdal-változatát F. Deák Ferenc idézi Vikár nyomán, említett könyvében.

VÖRÖSMARTY SZERELMI LÍRÁJA

Vörösmarty Mihály szerelmi költészete nem mutatja a közélet és magánélet olyan szoros kapcsolatát, egymásba szövődését, mint Petőfié vagy József Attiláé, — amint erre Horváth Márton is rámutatott.¹ Azonban az adott társadalmi viszonyok kifejlesztették az egyes osztályok tagjaiban egy bizonyos magatartást, amelynek a szerelmi életben való viselkedésre is megvannak a szabályai. A köznemesi társadalomban a nő és főleg a leány helyzete, a nő és a férfi viszonya, a nőről való felfogás együttesen kialakították a szerelmi viselkedésnek bizonyos szokásait, melyek alól Vörösmarty sem vonhatta ki magát. Másfelől pedig a társadalmi harcokban való részvétele, aktív közéleti működése, világnézeti fejlődése átalakították Vörösmarty egész jellemét, és ez az átalakulás a szerelmi életben való viselkedésére is kihatott.

Tudjuk, hogy Vörösmarty Mihály egész írói és emberi pályáján egy felé ívelő fejlődés állapítható meg a tunyaságba süllyedt nemességet tette serkentő eposzaitól, a szentszövetségi elnyomást támadó lírai műveitől kezdve egészen a Vén cigányig, az emberiség, a haza és a haladás végső győzelmét hirdető hatalmas vallomásig. Ennek az eszmei emelkedésnek megfelelően változnak költői hangja, képei, stílusa; az eleinte sokszor elégikus, borongós hangulatokból, képekből, eljut a konkrét harcokra serkentés vagy a nagy emberi távlatok megéneklésének pátozsaig. Szerelmi költészetének fejlődése is ezen az úton haladt: az esengések, ábrándozások, hosszas szerelmi panaszok után a mélyen emberi őszinteség és a nagy érzés szenvedélyes pátozsa lesznek benne uralkodóvá.

Szerelmi lírájának fejlődésében kétségtelenül döntő tényező, hogy két lényegesen különböző szerelmi helyzet hatása alatt alakult ki. Egészen mástermészetű kapcsolatok fűzték Vörösmartyt Csajághy Laurához, mint Perczel Etelkához. A két szerelmi élmény közötti időben azonban maga Vörösmarty is mássá lett, férfivá érett, és ebben a férfivá érési folyamatban döntő szerepük volt azoknak a társadalmi tényezőknek, melyek elősegítették Vörösmarty világnézetének kialakulását, megerősödését, és jellemét is megédzették a közéleti harcok tüzeiben. E tényezőknek megmutatása révén Vörösmarty szerelmi költészetét is mélyebben megérthetjük.

Általánosan elfogadott vélemény volt Gyulai életrajzának második kiadása óta, hogy Vörösmarty költészetének egész első korszakában a szerelmes versek ihletője Perczel Etelka volt. Gálos Rezső² tanulmánya hívta fel először a figyelmet azokra a jelenségekre, melyek az Etelka-élmény kizárólagosságának ellene mondanak. De ha nem volt is Etelka az ifjú Vörösmarty egyetlen szerelme, mégis az ő iránta érzett szerelem volt az a döntő élmény, mely kialakította Vörösmarty szerelmi költészetének tematikáját, motívumkészletét és hangnemét hosszú időre.

Az ifjú Vörösmartynak 1822-ig írt versei nem feltétlenül lemondó hangulatúak. Reménykedő, sokszor érzéken forró esengős, sőt a boldog szerelem hangja is megszólal bennük a bánat mellett. Persze lehet, hogy a szerelmi boldogság pusztá elképzelés, költői ábránd csak, — erre látszik utalni az ekkor írt *Alom és való*.

Ezeknek a verseknek lehetett talán ihletője az a szőkehajú völgyesi Jola, akiről Gálos Rezső tanulmányában olvasunk.³

¹ Horváth Márton: A nemzeti öntudat ébresztője. Társadalmi Szemle. 1950 december.

² Gálos Rezső: Etelka. Irodalomtörténet. 1950. 4. szám.

³ Gálos Rezső: Etelka. Irodalomtörténet. 1950. 4. szám. 72 — 73. l.

De 1822-től kezdve szinte kizárólagossá válik szerelmi lirájában a lemondás, a panasz. Ez már Etelka hatása, hiszen e korszakról már úgy ír Stettnerhez intézett egyik levelében, hogy ekkor Etelka egy tekintete hónapokig elábrándoztatta.⁴ Ettől kezdve 1828-ig⁵ kialakulnak szerelmi költészetének alapformái tematika, motívumkészlet és hangneme tekintetében, melyek később gazdagodnak, a stílus szempontjából módosulnak, de lényegében véve megmaradnak egészen a negyvenes évekig. Maga Vörösmarty is érezte, hogy Etelka hatása alakította ki voltaképpen szerelmi költészetét: ismeretes nyilatkozata: „általa fejlett ki minden érzeményem.”⁶

Vörösmartynak Etelkához fűződő kapcsolatai Gyulai életrajza alapján élnek a köztudatban. „Vörösmarty titkon és reménytelenül szeretett, s minden erkölcsi erejét össze kellett szednie, hogy elfojtsa évekig táplált szenvedélyét, visszariadjon a vallomástól, s ne kösse minden világi kilátás nélküli pályájához azt, kit annyira boldognak óhajtott... Vajon szerette őt a leány? Nincs reá biztos adat... Úgy látszik, kedvelte társaságát, s Vörösmartyéhoz hasonló tekintetek korlátozták érzéseit. Titkos, néma szerelmi viszony lehetett közöttük, melyet egyik fél sem segett meg soha... Vörösmarty... tulajdonképp a szeretett leány boldogságáért mondott le szerelméről, s az általa annyira tisztelt család nyugalmaért többre becsülte, mint saját szenvedélyét.”⁷

Hajas Béla tanulmánya⁸ is megállapítja már, amint ez a versek tartalmából és az 1825. évi Stettner-levelekből is következik,⁹ hogy aligha lehetett szó kölcsönös szerelemről. „titkos, néma szerelmi viszonyról” Vörösmarty és Etelka között. A reménytelen hangú versek, a szeretett lány hidegsége miatti állandó panaszok arra vallanak, hogy Vörösmarty érzéseit Etelka nem viszonozta. Ugyanakkor a versekből és az egyik Stettner-levél halvány célzásából¹⁰ az tűnik ki, hogy Etelka viselkedése korántsem volt mindig egyértelműen visszautasító. Inkább úgy látszik, Etelka eleinte, mélyebb érzelmek nélkül még enyeltett is egy kicsit a szegény nevelővel egy kis ártatlan leányi kacér-sággal, s ezzel az ifjú költőben alaptalan reményeket is keltett, apró kedves-

⁴ „A napokban itt lesz E... nem tudom, megláthatom-e. Talán fogom látni, de mért nem oly szemmel, mint őt ével ezelőtt? Akkor egy tekintet hónapokig álmodtatott volna...” írja Vörösmarty Stettner Györgynek 1827. aug. 23-án: (Kiemelés tőlem.)

Vörösmartynak ezt a nyilatkozatát — Gálos Rezsővel ellentétben — úgy értelmezem, hogy 1822 őszétől kezdve Etelka uralkodik Vörösmarty érzésvilágán.

Erre utalnak a reménytelen, epedő hangú versek, így 1822-ből *A szánakodóhoz*, 1823-ból *A bátoratlan szerelem* és a *Bucsu* ugyanebből az évből, mely meg is nevezi Etelkát.

⁵ 1827. febr. 15-én Fábián Gábornak így ír: „... a földön is angyal után jártam...” Nyilvánvaló célzás Etelkára. Az 1825. aug. 27-i Stettnerhez írt levélben olvassuk: „Ha a setéség országában mennék, nem esnék nehezen, mert mondhatnám: Uram! te setétnek teremtetted ezt, és ez szép nem is volt soha, de én láttam a déli völgy világát, s most ő nincsen ott.” Így Vörösmarty maga kapcsolja össze a verseiben oly gyakran szereplő „déli völgy”-et Etelkával. Ennek alapján feltételezhető, hogy az 1827. aug. 23-án Stettnernek írt nyilatkozata ellenére később is foglalkoztatta Etelka s az 1828-ban írt *Helvita* (reménytelen hangú és a déli völgyet emlegeti) még Etelkához kapcsolható. Egyébként Etelka emléke még sokkal később is visszajár, lásd az 1833-ban Etelka esküvője alkalmával írt *Az elvölk* c. verset.

⁶ Stettner Györgyhöz. 1825. nov. 6.

⁷ *Gyulai Pál*: Vörösmarty életrajza. Franklin kiadása. 54—55. l.

⁸ *Hajas Béla*: Vörösmarty és Perczel Etelka. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931.

⁹ „Láttam, nem a szerelem szólamlik meg belőle... Mint az örömnak angyala, úgy fogadott tiszta búttan tekintetével.” Stettner Györgyhöz. 1825. szept. 28. A *búttan* jelzőt „nem szerelmes” értelemben használja Vörösmarty *A bátoratlan szerelem* c. versében is: „a szabad szívű lány búttan néz szét a látkörig.”

¹⁰ „... erősen fogadtam ötlet holtig életem angyalának tartani... De mily erőtlen vagyok feltételemben! Akármít beszéltem felőle, tudd meg, hogy az mind hiba volt. Óh, csak valami kivetni valót találhatnék benne...”

(1825. szept. 28. Kiemelés tőlem.) Mintha Vörösmarty előzőleg barátjának, Etelka viselkedésére panaszkodott volna!

kedéseivel szította is a költő szerelmét. Nagyon jellemző e szempontból az 1825-ben Börzsönyben írt *A búcsúzó* című vers, mely a Stettner Györgynek küldött levélhez¹¹ csatolt változatban világosan fel is tünteti Etelka nevét:

Óh, itt keltek, itt szövődtek
Életem reményei,
Itt repestek, itt enyésztek
Tarka álmképei.
Őket egy szem villanása
Alkotá és nevelé,
S ismét egy szem fordulása
Összedúlá, temeté.
A tiéd, szelíd E . . .,¹²
Bájtugárzó szép szemed
Volt az, amelynek változásán
Lelkem, testem így eped.
Gondolád-e, hogyha édes
Hódolással rám tekintsz,
Mennyet, poklot nyitsz szívemben
Melynek vége, hossza nincs?
... Nem tudád-e, hogy minden kis
Hajlandóság s kegy jele,
Melyet adtál, bűnne lesz, ha
Visszaandalogsz vele?
Nem tudád, mint zöld mezőben
Könnyen élő szép madár,
Mely után a kis fiúnak
Szíve, szeme, lába jár,
Egy bokortól más bokorhoz
Fut, forgódik, meg-megáll,
És ha úzójét kicsalta,
Énekelve tovaszáll,
Úgy jövének enyelegve
Könnyű pillantásaid,
És kicsalták rejtekéből
Szívem égő vágyait:
A reménynek és kétségnek
Fájdalmát és örömét,
A gyönyörnek, gyötrelmennek,
Áldó, féltő szellemét.

Nem volt itt szó kölcsönös szerelemről, melyről mindkettőjüknek boldogságuk feláldozásával le kellett volna mondani. Etelka leányi álmait, a férfiakról való felfogását meghatározták azok az előítéletek, melyeket családja, egész környezete, az egész nemesi osztálygondolkodás alakítottak ki benne. Etelka nem tudott, nem is akart ezekből az előítéletekből kitörni, nem volt ő olyan, mint Petőfi Júliája, még olyan sem, mint Csokonai Lillája; ő a „jól nevelt” nemeskisasszonyok s nem a lázadó, romantikus nők típusába tartozott. Szüleivel egyetértőleg valószínűleg olyan kőrőről ábrándozott, akinek nemesi rangjához megfelelő anyagi helyzet és tekintélyes pozíció is járul, s nem pedig Vörösmartyról, az elszegényedett nemesi értelmiségiről, akinek helyzete semmiben sem különbözött a polgári eredetű honoráciorokétól. Annál kevésbé szerethetett bele Etelka Vörösmartyba, mert aligha volt benne hajlam a költészet iránti rajongásra. Vörösmarty egy szóval sem emlékszik meg — sem verseiben, sem egyebütt — imádottja szellemi érdeklődéséről, csak apró kedveskedéseiről és szépségéről énekel. Mikor a *Zalán futása*-nak megjelenése után Börzsönyben találkozik vele Vörösmarty, — csak hogylétéről érdeklődik,

¹¹ 1825. nov. 6. Vörösmarty emlékkönyve. 1900. 196. l.

¹² Etelka nevének jelölése. L. az 1827. aug. 23-i Stettner-levelet is.

a nagy költői sikerről nincs egy szava. Apja, Perczel Sándor tíz példányt vett meg a Zalán futásából, de vajjon Etelka át tudta-e törni elméjét a hexameterek rengetegén, — azt bizony nem tudjuk. Vagy éppen a műben foglalt nyílt vallomás miatt hallgatott? Lehet, bár egy tizennyolc éves leány már ért ahhoz, hogy úgy nyilatkozzék egy költői sikerről, hogy az csak a költőnek szóljon, és ne a férfinak is.¹³

Vörösmarty kétségtelenül tisztelte a Perczel-családot, de aligha riadt volna vissza a küzdelemtől, ha közösen óhajtott és eltervelt boldogság kivívásáról lett volna szó. Aligha áldozta volna fel a közösen érzett szenvedélyt a család békéje kedvéért, s aligha korlátozta már akkor olyan mértékben a nemesi osztályfegyelem, hogy a lány jövőendő boldogságát, viszonzott érzés esetén, a szerelemtől való lemondásban lássa. Ennél Vörösmarty már ifjúkorában is „forradalmibb“ ember volt. Azért nem mert ő nyilatkozni, mert Etelka nem adott rá neki megfelelő biztatást. Úgy látszik, a börszönyi nábob leánya el-eljátszadozott a szegény nevelő érzelmeivel, de soha komolyan nem vette. A társadalmi előítéletek nem úgy szakították el egymástól a két fiatalt, — ez volt a helyzet Csokonai esetében, — hanem már ott szerepeltek a leány tudatában és meghatározták annak érzéseit. Etelka nem szegény költő alakjában képzelte el az álmodott kérőt, hanem mint nagybirtokos és magas vármegyei tisztségeket viselő nemesurat, aki hatlovas hintón röpti majd a boldogságba. Férjhez is ment 1833-ban egy tolnamegyei nagybirtokoshoz, Bajsai Vojnits Barnabáshoz. Hogy azután a hatlovas hintó nem a boldogságba, hanem a boldogtalanságba röpítette, az már olyan tényezőkön múlt, melyeket a nemesi leánynevelés nem tekintett döntőknek a férj megválasztásában.

Az a tény, hogy a szerelem nem volt kölcsönös, s hogy az osztályelőítéletek nem közvetlenül, csak közvetve gátolták Vörösmarty szerelmét, a leány tudatán keresztül, döntő fontosságú Vörösmarty ifjúkori szerelmi költészetének kialakulásának szempontjából. Így ugyanis Vörösmartyban nem ébredt fel a lázadás a nemesi előítéletek ellen, hiszen az ok a leány érzelmeiben volt. Nem lázadt fel, mint Csokonai „a tirann törvény és a szokás“ ellen, mint tette volna talán, ha Etelka szereti őt és vele együtt szenved a kényszerű elválás fájdalmait. Így Vörösmarty számára nem maradt más, mint a tehetetlen keserűség, a panaszkodás a kedves hidegsége miatt. A lázadás értelmetlensége, mindenféle küzdelem eleve reménytelen volta magyarázza meg ezt a kiüttlanságot, a teljesen a panaszokba, az álmok világába, nem egyszer a beteges halálvágyba való menekülést, mely Vörösmarty fiatalkori szerelmi líráját jellemzi, ellentétben politikai költészetének előremutatásával, magasba lendülésével. A politikai költészet területén Vörösmarty ifjúkori romantikájának — Horváth Márton szép szavai szerint, — „sasszárnyait köszönhetette“: a „fantázia szabad csapongását és korlátatlan merészségét, amellyel beszárnyalta nemzetünk dicső multját“, úgy hogy „a harcós és dicső mult költői idézése a harcós és dicső jövő előkészítője lett.“¹⁴ Ez a romantika a szerelmi költészetben, minthogy Vörösmarty az adott tényeket sem elfogadni nem tudta, sem harcolni ellenük, a valóság talaját elhagyva a szerelmi lamentációkba, a gyöttrő önelemzések területére és az ábrándok színes világába menekült.

Így alakul ki az Etelka-élmény hatása alatt szerelmi lírájának tematikája, motívum-készlete. Ezek a motívumok mint költői formák akkor is megmaradnak, amikor az Etelka-keltette gyötrelmeket már megennyhati az idő, mikor ez a szenvedély csak emlékké válik, sőt újabb hangulatok, futó női ismeretségek jönnek Vörösmarty életében. Megmaradnak egészen a negyve-

¹³ Minthogy Gálos Rezsővel ellentétben, Vörösmartynak Etelka iránti komolyabb lángolását 1822 őszétől kezdve számítom, a Zalán futása IX. énekének ismert sorait is Etelkára vonatkoztatom.

¹⁴ A nemzeti öntudat ébresztője. Társad. Szemle. 1950. december.

nes évekig, amikor egyszerre és véglegesen eltűnnek. A Laura-dalok egészen más elemekből vannak szöve.

Ilyen témák, ilyen motívumok:

1. Panaszkodás a kedves hidegsége miatt. A költő sokszor már előre lemond arról a reményről, hogy szerelmét viszonzni fogja a lány: *Csaba szerelme. A bátoratlan szerelmem. Börzsönyben. A búcsúzó*. Későbbi versek: *A szerelmes* (1828), *A csermelyhez* (1829), *Idához* (1836), sőt ez a témája az 1839-ben írt *Ő c. versnek* is.

2. A kedvesnek csak álomban való birhatása, melynek édességét megkeseríti a valóra ébredés: álom és való ellentéte. Ilyenek: a talán még a Jolákorszakból való *Álom és való* (1822), az 1824-re datált *Álom*. Legszébb az 1828-ban írt ismert *Helvila*.

3. A reménytelen szerelmem gyötrelmei elől a halálba sóvárgás, sokszor csak abban az értelemben, hogy azzal ostromolja a kedvest: hallgassa meg, különben belehal szerelmébe: *A szánakodóhoz, A lanthoz, A tűnődő, Csaba szerelme, Börzsönyben, A búcsúzó*. Később is: *Idához* (1836).

4. A feszült lelkiállapot után a fásultság, apátia, „szerelmetlenség” miatt való panaszkodás: *A szerelmetlen* (1823), *A szív temetése* (1825), *Az elhaló szerelmem* (1833).¹⁵

5. A kedves csalfasága miatti panasz. Hogy Etelka „csalfasága” miben állott, láttuk az idézett *A búcsúzó c. versből*. Ilyen tartalmú versek még: *A lanthoz és A fellegekhez* (1823). A lány csalfasága egyik főtémája Vörösmarty szerelmi verseinek később, a húszas, harmincas években is. Gondoljunk a *Melyik jobb* (1836) vagy a *Hűség* (1835) szellemes csattanójára: az első vég-szava „a barna csapodár”, a másiké pedig szelid humorral, némi férfi-öngúnnnyal még csattanósabb: „A leány hű nem lehet — férfi-csontból vététt.”

Ez a humoros hang, az egykori szerelmi gyötrelmeknek szelid öngúnyban való feloldódása a boldogtalan szerelmet a halállal kapcsoló témákban is megszólal. Az 1836-ban írt *A holdhoz c. versében* ezt olvassuk:

Mondjad, hogy én őt szeretem,
Míg el nem hágy lélekzetem,
S hogy, a! ha szíve meg nem szán,
Még szent Mihál visz el lován...

A humornak ez a szerelni epedést gyógyító, feloldó szerepe a népköltészet hatásának tulajdonítható. A húszas évek végén írja Vörösmarty legtöbb népdalutánezatát. Tudjuk, hogy a népdalok természetességében, egyszerűségében, naívságában a hang könnyedségét, a humort, a könnyes vidámságot, a „dévajságot” látták meg első sorban a kor költői, mint olyan vonást, mely újabb indítékokat adhat költészetüknek.

Kölcsey Szemeréhez írt önéletrajzában megírja, hogy a parasztdal tónjának találgatása közben az ünnepélyes szentimentális-lirai hangról átvitte lelkét a szuvedélyesen dévaj és mégis mély hangra.¹⁶ a vidámságnak és komolyságnak arra a vegyülékére, melyet ő maga a Nemzeti Hagyományokban humornak nevezett¹⁷ és az újabb költészet jellemző vonásaként ismert fel. Így a népiességnak e korban elfogadott elmélete — tudjuk, Vörösmarty Kölcsey értelmezését magáévá tette és túl is haladta¹⁸ — hozzájárult ahhoz, hogy a

¹⁵ Az ugyancsak 1833-ban írt *Az elválók* után keletkezett, melyet Vörösmarty Etelka esküvője alkalmával írt. Az *elválók*ból az tűnik ki, hogy Vörösmartyban a menyegző hírére ismét felébredt a régi gyötrelmem. Ámde ezt a végleges kihülés követte, amint ez *Az elhaló szerelmemben* meg is nyilatkozik.

¹⁶ Kölcsey Ferenc: Összes művei. Franklin kiadás. 1499. 1.

¹⁷ U. az. 628. 1.

¹⁸ Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. 214. 1.

népdalok természetessége Vörösmarty költészetének felüdítésén felül még az eleinte sokszor fellengős hangból való kigyógyulást is eredményezze. Természetesen a költői gyógyulás együttesen és kölcsönhatásban járt Vörösmarty emberi gyógyulásával.

A népdalszerű humor révén történő érzelmi gyógyulásnak érdekes példája az 1831-ben megjelent *A kérő* című vers, mely a szerelemnek egy inkább szellemesen szomorkás, mint gyötrelmes meghatározását tartalmazza. A vers Csaba¹⁹ név alatt jelent meg, s ez a nagyobb személyességre utal.

Vica lelkem! hova sétálsz?
Tudod-e, hogy rossz helyen jársz?
Szerelem van itt elvetve,
Reá bűbánát ültetve;
Mebánod, ha leszakaszod,
Mebánod, ha nem szakaszod:
Mindenképen veszedelem,
Másnak, magadnak gyötrelmem.

Vörösmarty ifjúkori költészete nagy kísérlet volt a nemesi szabadságszeretet felkeltésére, de egyben arra is, hogy szerelmi vágyainak is tárgyat találjon, aki ösztönzés és ihletforrás legyen számára. A pusztán nemesi szabadságesszmény korlátaira az 1825–27-es országgyűlés kompromisszumos befejezése után döbben rá a költő, aki már szárnyát szegte a szerelmi boldogság keresésében is. Árpád idézése nem serkentette olyan tettekre a haza fiait, mint Vörösmarty várta volna, s a délszaki tündér könnyörgő szavai nem hatották meg Etelkát. A csalódásban találkozott a közeletben és a magánéletben tapasztalt keserűség.

Jó gyermekem! a haza szebb idejét
— Elmult az örökre — ne zengjed.
Ah, ifjú, nem érez a lányka, nem ért,
És nincs koszorúja szerelmeidért:
Némuljon utána keserved.
Vagy zengj, de magadnak, örömtelentül,
Hol vad sas az éjjeli bérceken ül,
S a bús dali bért
Tűzd árva fejedre, az árva babért.
És így koszorútlan az ifjú megyen,
Nem tudva, hol napja, hol éje legyen,
S míg honja bolyongani hagyja, kihál
Bús éneke, tört szíve lángjaival . . .

Így ír 1827-ben *A magyar költő* című versében.

A csalódásból többféle út vezetett. Az egyik út az álmok világába vitt, menekülésbe a valóság elől. Vörösmarty szerelmi költészetének is ez az egyik útja. A magánélet boldogságába nem húzódhat vissza, mert ilyen nincs, hát megteremti ezt költői képzeletének világában. Egy-egy futó ismeretség, múló kaland meg-megdobogtatja a szívét, s ilyenkor megír egy-egy szerelmi darabot, de egyelőre olyan szerelem nem lép be életébe, amelyik át tudná formálni motívumkészletét, az Etelka-korszakban kialakult szerelmi tematikáját. Megalkotja hát eposzi és drámai nőalakjaiban: a nyughatatlan lánykában, Tündében s a tragikus szép Enikőben.

Sokkal távolabbra megy azonban a másik út, s ez a népköltészetten át vezet. Vörösmartytól a reformkori irodalmi népiességnak mind a két irányát megtaláljuk: a népdal-utánzást és a műköltészetnek a népköltészet-forrásaiból

¹⁹ Legtöbb szerelmes verse ezen az álnéven jelenik meg a Laura-korszak előtt.

való felüdítését. Az utóbbinak, a Csaba-típusú verseknek²⁰ a népi humor és természetesség által eszközölt megtisztításáról már szövegtünk. De itt vannak a népdalutáinzatai is: a *Haj, száj, szem...* a *Gyászkendő*, melyek Keledi és Pata néven jelentek meg, ezzel is jelezve az ihlet másneműségét. Ez a vonal megmarad a Laura-korszakban is, és olyan kis remekeket alkot majd, mint a *Feledés* vagy a *Sok baj*. A népköltészettel való találkozás a szerelmi költészet területén épűgy a megűjűlásra, a nagy lírai hang megtalálására vezet, mint ahogy a nép felű fordulás segítű Vűrűsmartyt, hogy a reformkori nagy nemzeti kűzdelemben megtalálja helyűt a jobbűgyfelszabadítű Kossuth oldalán. Az 1843-ban *Laurának* írt nagy versűben az érzelem természetes friss hangű kifejezése a népdalok tanulmányozása-űtűnzása közben szerzett, kitisztult költűi gyakorlat eredménye. Műyen kűlűnbűséget jelent a rűgebbi versek fellengű hangjához képest mindjűrt az első két sor:

Nagy szállka vagy szememben kis leányt!
Nem látok, bár szememben nincs hiány . . .

Vagy műyen művészivű teszi a népdalokban szokásos helynevekhez kapcsolás a *Szomjűnak* a kűvetkező sorait:

Szomjas vagyok; de nem bort szomjazom,
űs szomjamat vízzel nem olthatom.
Nem oltaná el azt a Balaton,
Nem a műzes szűlűjű Badaacson.

1836 kűrűl Vűrűsmarty, tudjuk, megtalálja helyűt a nemzeti kűzdelemben, űs lírűjűban űj hang jelenik meg, a jelen harcait megűneklű hatalmas pátosz, mely ezután költűi egyűnisűgűnek egyik legjűllemzűbb vonása lesz. A nemzeti feladat megtalálása keműnyebbű, harcosabbű edzi emberi űs költűi egyűnisűgűt, űs stűlusa is tűműrebbű, hangja sorsszerűbbű lesz. Annak a tudata, hogy ű az orszűg űtalakulásának a nagy költű-agitátora, hogy ű az irodalmi vezűr s hangja a politikűban is szűmít, saját hivatottsűgűra űs űrtűkeire is űntudatosabbű teszi, s ez meglűtszik versei hangjűn is: panasz, borongás űs reműnykedűs helyett a szenvedűlyes intűs, ostorozás űs buzdítás hangzik fel lírai műveiben. Ennek az űntudatossűgnak talűn az orszűgos hírnűvnűl is fontosabb tűnyezűje az, hogy a költű megtalálta a haladű ellenzűk harcaiban a saját hivatottsűgűt: megtalálta „a merűsz űs nagy“ gondolatot, melyre „rűtette űletűt“.

Ez az emberi űtalakulás lassankűnt szerelmi költűszetűre is rűnyomja bűlyegűt. Az ű meg a rűgi lemondű hangű versek kűzű tartozik, de az 1841-bűl valű *űj űs csillag* műr űj hangot űt meg. Az iműdott hűlgyet meg magasan maga fűlűtt lűtja: ű a csillag, de a költű műr nem csak kűr szerelmet, hanem saját kűneseit is kűnűlja.

Fel kívűnom vinni
Amit rejt a hit,
A fűld gyermekűnek
űdes titkait,

²⁰ A „Csaba“ űlnűv az Etelka-korszakban keletkezett. (*Csaba szerelme*, 1824.) Kűsűbb a Koszorűban Vűrűsmarty legtűbb komolyabb hangű versűt (vidűmabb nűpdal-űtűnzatait nem) űgy írja alá. Az űlnűv hasznűlatűt Kazinczyhoz írt levelűben (1828.) azzal indokolja: nem akarja, hogy „versgyűrtűssűggűl“ vűdoljűk. Kűsűbb az Aurűrűban űs az Athenaeumban is megmarad ez az űlnűv, de kűvetkezetesen csak a reműnytelen szerelmet űneklű versek alatt. (*Idűhoz, ű*). A Csaba-nűv vűglegesen csak a Laura-korszakban tűnik el. Csaba-tűpusű verseknek ezek alapjűn a reműnytelen hangű szerelmes verseket neveztűk el.

Mit nem esküdött szó,
Nem súgott ajak,
Amit bánat és éj
Gondolhattanak.

Fel kívánom vinni
Gyászos arcomat,
Hogy világosabb légy
Árnyékom miatt.

A nemzet koszorús költője nemcsak a férfiakat buzdítja és korholja a hazafiság nevében, a nőket is jutalmazza vagy elítéli aszerint, hogy teljesítik-e honleányi kötelességeiket, résztvesznek-e a reformkori építő munkában. Vörösmarty a maga társaságában is megtalálja a honleányt Bártfayné személyében, akit egy epigrammával tüntet ki. *A színház nemtőjében* Széchenyi mostohaleányát dicséri a honi művészet pártfogásáért, s Vörösmarty dicsérete már előkelő hölgyeknek is jutalom. De ostorozni is tud, fájdalmasan, mint az *Elhagyott anyában*, vagy a csalódott férfi elfordulásával, mint *A magyartalan hölgyhöz* intézett versében, sőt szenvedélyesen, számonkérően, a sorsra hivatkozó határozottsággal is, mint az *Uri hölgyhöz* írt költeményben. A híres „fürtidben teugervészes éj, szemekkel mint a csillagtűz” kép nagy feszültsége, szenvedélyessége mutatja, hogy a pátosz hangját tudja hallatni akkor is, ha a női szépséget festi.

Így átalakult — és jelentős mértékben a közéleti harcok tüzeiben — Vörösmarty Mihály emberi és költői egyénisége, mikor találkozott Csajághy Laurával.

Megismerkedésüket 1841-re mondja Gyulai Pál, viszont Laurához írt első verseit 1842-re teszi és ugyanerre az évre Vörösmarty vallomását is.²¹ Laura fiatalabb volt Vörösmartynál több mint húsz évvel, s nem volt benne, legalább is kezdetben, olyan vonás, amely ezt a különbséget kiegyenlítette volna. Am ez már nem volt a Perczel Etelka-helyzet, Vörösmarty ekkor már országos hírű költő, s — Gyulai életrajzának tanúsága szerint — a leány tiszteletet érez iránta, de a vallomásra inkább megijed, annyira, hogy Gyulai szinte sajnálkozik rajta: „Szegény leánynak olyan különösnek tetszett Vörösmartyt látni lábainál, kit költői dicsőségben oly magasra képzelt maga fölött.” A szerelmük kifejlődését Gyulai így határozza meg: „Laura mindinkább érezte kedélyén Vörösmarty szelleme uralmát.”

Így hát Vörösmarty második szerelme sem indult meg akadályok nélkül, s Laura viselkedése is ébreszthetett nem kevés aggodalmat a hirtelen új szenvedélyre ébredő költőben. Később, mikor már Laura neje lett, szelíd humorral emlékezteti is kezdeti ellenkezésére. Egyik levelében egy sikertelen felvidéki szalonkavadászatról írva, tesz rá neki kedves célzást: „Szalonka elég volt, de oly szilaj, mint Te egykor voltál: egy sem akart illőleg bevárni.”²²

De amire később már ilyen kedélyes derűvel emlékezik, a szenvedély első lángolásában, a gyötrő bizonytalanságban koránt sem volt ilyen vidám, tanúk rá Vörösmarty versei. Vörösmarty ismét a szenvedélyes epedés hangjait szólaltatja meg, de a helyzet kezdeti bizonytalansága ellenére egy percre sem szólal meg költészetében az a lemondó hang, amely pedig 1839-ig verseinek egyik fontos vonása. *A merengőhöz* írt híres verséből sem hangzik az ki, mintha egy pillanatra is fel tudná adni a reményt, hogy boldog legyen.

A Csaba névvel együtt eltűntek az Etelka-korszakban kialakult formák végső maradványai is. Álleveit ugyan használ ezután is: a *Szomju* Kalóz néven jelenik meg, bár a legtöbb Laura-verset csak házasságuk után engedti kiadni. A versek tömörebbek, rövidebbek; a költő nem könyörög hosszadalmasabban, élesebb kontúrokkal, határozottabb képekben adja tudtára Laurának.

²¹ Gyulai: Vörösmarty összes művei. 1884. I. LXV. l.

²² Vörösmarty-emlékkönyv. 1900. 139. l.

hogyan szereti. A vallomások hangja a nagy hazafias költészetében kialakult pátosz: a szenvedély ékesszólása. Már a *Szomjú* szerkezete olyan, mint egy nagy körmondat, melynek végén a szerelemre hívás úgy következik be, mint az érvek sora után a következmény. A „szomjúzom“ szónak a sorok elején való ismétlődése és az utána következő tartalom fokozódó szenvedélyessége mutatja, hogy Vörösmarty a szerelem ékesszólását is megtalálta. Ez a szerkezet egyébként még az 1842-ben írt *Laurához* című versben is megtalálható, ahol az első három versszak elején az ötször megismétlődő „Rád nézek“ ad bizonyos szónoki egységet a versnek. Ugyanez teszi a *Haragszom rád* kezdetű versnek egységes hatását is. A hangsúlyozott rész megismétlése mellett a tartalom fokozása fejezi ki a költő szenvedélyének hevességét.

A legszebb értelemben vett pátosz, költői ékesszólás megnyilatkozása az is, hogy a költő lelke nagy feszültségét merész ellentétek segítségével adja vissza. Nézzük az 1842-ben írt *Laurához* címzett verset:

Rád nézek, mert szeretlek,
Rád nézek, mert gyűlölök,
Míg bájaid veszélyes
Dacával meg nem ölsz.

Rád nézek, mert gyönyört ád
Szemlélnem arcodat;
Rád nézek, mert öröm lesz
Meghalnom általad.

Szerelem és gyűlölet, gyönyör és halál: a romantika merész ellentétei adják vissza Vörösmarty szerelmének hevét. Az *Abránd*: egyetlen nagy ellentét: a költő eltépi önmagát, hogy újjáteremtve „dicsőbb erőnnel“ ékesítve adja oda Laurának.

A Laura-korszakban az álom-való-ellentét fel sem merül Vörösmarty részéről. Még a kétely pillanatában sem. Sőt egyenesen óvja Laurát az üres álmodozástól, és kéri, hogy a valóság talaján maradjon. Vörösmarty a negyvenes évek nagy nemzeti nekilendülésében és Laura megtalálásában a valóságot szereti, nincs többé szüksége az álmokra. Romantikája a valóság szépségeit és a valóságból kibomló távlatok szépségeit énekli meg politikai, szerelmi költészetében egyaránt.

A halálra való hivatkozás két népdalszerű versében hangzik fel: a *Sok baj* és a *Feledés* címűekben, de itt is egyrészt a népdal humora (a szó vázolt értelmében) őrizte meg ezt a motívumot, a másikkban pedig ez a motívum éppen a szerelemnek az erejét festi. A halálra való hivatkozást a sors fel- említése váltja fel:

Sorsom te vagy, egy szód, lehelleded,
S élek, halok amint te végezed. (*Laurához*. 1843.)

Vörösmarty *Laurához* már nem csak eseng a szerelemért, hanem fel is ajánlja neki mindazt a kincset, amit az ő gazdag érzésvilága adhat Laurának.

Ennek a lírai felajánlásnak legnagyobb szerűbb darabja az *Abránd*. Benne az értékeire tudatos költő ajánlja fel érzelmi- és képzeletvilágának minden kincsét szerelmesének. Hatalmas metaforákkal mondja el: mit tenne érte, mit szenvedne, mit adna neki, milyen mérhetetlen gazdagságot rakna a lába elé, csak viszonzozza érzéseit. Vörösmarty itt úgy szól, mint aki tudja, milyen kincs az ő nagy érzelmi gazdagsága, képzeletének csodálatos világa, mint aki tudja, milyen értéket ajánl fel vele Laurának. Az *Abránd* jelenti a csúcsot Vörösmarty szerelmi költészetében, ebben legforróbb az érzés, ebben jut el az öntudatosság a legmagasabb fokra.

Vajjon olvasta-e Laura már az *Abrándot*, mikor Vörösmarty 1843 március elején szüleinél, a komárommegyei Csepen meglátogatta? Vajjon

megértette-e, hogy a magyar irodalom egyik legforróbb és leghatalmasabb versének lett a birtokosa? S ha elolvasta, vajjon megérezte-e a versből, hogy micsoda kincset ajánlanak fel neki? S ha nem tudott úgy lángra gyúlni, mint Vörösmarty kívánta volna, tudta-e ezt a verset a megajándékozott áhítatával fogadni? Nem tudjuk, s valószínűleg Vörösmarty erősen kételkedett benne. Különben nem írta volna meg a *Merengőhöz*-t.

Az *Abrándban* Vörösmarty „képzelmi édes tartományának“ minden gazdagságát ajánlja fel Laurának. A *Merengőhöz* írt versben pedig, mint Gyulai írja, „nem a szerelem dithirambját intézi hozzá, hanem a boldogság bölcselétét fejti meg neki“. Ez a bölcsélet pedig itt az óvatos kispolgári filozófia: érd be a kevéssel, szűk távlatokra szabjad vágyaidat, ne keresd a nagy élményeket, ha boldog akarsz lenni.

Tudjuk, hogy Laura éppen a *Merengőhöz* írt verset szerette legjobban, ennek elsárgult kéziratát őrizte különös áhítattal, és e versről mondotta Gyulainak; „Kapott-e valaha menyasszony ennél szebb nászajándékot?“ Gyulai szerint Vörösmarty „kímélni“ akarta Laura érzelmeit, mikor a *Merengőhöz* írt verset intézte hozzá. Úgy látszik, Laura nem volt az a fajta fiatal leány, akinek vágyait éppen egy nagy költő szerelme tölthette volna be, aki a „szerelem dithirambjaira“ lett volna fogékony. Nem volt romantikus, irodalomrajongó nő, egyszerű, vigkedélyű fiatal leány volt, mikor Vörösmarty megszerette, s nem voltak olyan vonásai, melyek ilyen értelemben kiegyenlítették volna a közte és a negyvenéves Vörösmarty közti korkülömb-séget. Köznemesi családban nevelkedett, és a kapott nevelés, társadalmi környezet és felfogás az ő érzésvilágát is meghatározta.²³ A romantika hatalmas képzelet- és szenvedélyvilága nem lehetett alap köztük valódi érzelmi közösség kialakulására, maradt a nemesi családok leányainak tudata számára megfelelőbb út: Vörösmarty felvette az idősebb és tapasztaltabb férfi védelmező szerepét, aki gyengéden tanácsol és nevel, nem a nagy lángolást kínálja, csak az otthoniasság szelid érzelmeit. Ezen az úton alakulhatott ki a viszonzás-szerlem lehetősége, így változhatott szerelemmé Laurában az, hogy egyre jobban „érezte Vörösmarty szelleme uralmát“.

Mindenesetre érdekes, hogy az *Abránd* költője vállalta ezt a szerepet, és miután szinte kozmikus távlatokra vetítette szét érzései hevét, le tudta írni, hogy szerelmével csak „virágot“ kínál, nem „rózsaberket“, „zöld ágat“ csak; s nem „egész erdő virányát“. A *Merengőhöz* a romantika nagy röpte után kétségtelenül megtorpanás. De ez a megtorpanás éppen Vörösmarty szenvedélyének nagyságából következik. Vörösmarty minden áron meg akarja tartani Laurát, még az ábrándok feladása útján is. Kétségtelenül szubjektív tényezők is nagy szerepet játszhattak abban, hogy Vörösmarty vállalja ezt a megoldást. Mikor végre találkozik a szerelemmel annyi csalódás után, nem tud többé lemondani róla. „Mult és jövő nagy tenger egy kebelnek“, s Vörösmarty most nagyon erősen meg akar fogódzni a jelenben. Laura bontakozó szerelmét meg akarja őrizni a maga számára, visszaemlékezik, hogy a boldogságot már egyszer „csalúton keresé“. Magános életében talán végre tartós emberi kapcsolatokra, családi életre is vágyódott. Kétségtelen azonban, hogy objektív társadalmi tényezők is szerepeltek az ő tudatában, és ezek tették lehetővé számára a *Merengőhöz* írt versben megnyilatkozó megtorpanást. A köznemesi-polgári felfogás a nőről, mely Lauránál is szerepelt, Vörösmarty magatartását is befolyásolhatta: a nőnek mint gyengébb, a férfival nem egyenlő, éppen ezért védelemre szoruló lénynek a megítélése, akinek számára a nemesi-polgári társadalom szűk keretek közé szorította az érvényesülés lehetőségeit, aki tehát jól is teszi, ha vágyainak távlatait korlátozza.

A költemény szépségét éppen azért nem a szószерinti tartalma teszi, hanem az az ellentét, mely Vörösmarty nagy szenvedélye és éppen a szerelem

²³ V. ö. Bisztray Gyula adatközlését alább, e számban. — Szerk.

megvalósulása érdekében a kevéssel megelégedés, a szűk távlatú életbe való beletörődés között van: ha Laurát ezen az úton tudja csak megnyerni Vörösmarty, hát ezt az utat választja. Ez az ellentét nyilvánul meg a mű nyelvében is: a romantika nagy ábrándjairól való lemondást Vörösmarty a romantika színes és ábrándos nyelvén éneklí meg.

Vörösmartynak azonban magának is éreznie kellett, hogy a *Merengőhöz* voltaképpen az *Ábránd* nagy, szenvedélyes lángolásának feladása. A közzététel körülményei erre utalnak. Az *Ábrándot* maga adta ki az Életképekben, a *Merengőhöz* csak úgy került a nyilvánosság elé, hogy a feleségétől elkérte később a Honderű szerkesztője, mikor valamelyik rokontól hírét hallotta, hogy Vörösmarty e verssel kedveskedett menyasszonyának.²⁴

Vörösmarty és Laura esküvője 1843. május 9-én volt. A költő megtalálta a családi boldogságot, az áhított nyugalmat. A honfi-tett hívta, de ennek útján felesége nem követte. Laura nem volt annak a honleánynak sem a típusa, aki a nemzeti költő hitvesének szerepét kereste volna, hogy férjét a közélet nyilvánosságában bármilyen tekintetben is kövesse, még olyan értelemben sem, mint a reformkori honleányok, pl. Bártfayné. Vörösmarty és Laura házasságának természetét jellemzően világítja meg az a kis epigramma, mely 1845-ből való. „Vörösmarty egy délután kilépve szobájából szótlan adta át nejének és eltávozott hazunna. Kiadásra soha sem szánta.”²⁵

Nem fáradsz-e reám mosolyogni, ha csüggedek, és ha
Megszédít a gond, túrni szeszélyeimet?
Nagy feladás vár rád: fiatal szívednek erényét
Tenni napul megtört életem árnya fölé.

Laura, ha először meg is ijedt a „nagy feladás”-tól, hogy a nagy költő élettársa legyen, tudjuk, hogy ezután egyszerű jóságával, megértő szeretetével, a szabadságharcot követő nehéz napokban pedig hősies asszonyi magatartásával jól betöltötte Vörösmarty mellett ezt a feladatot, s mint jó költő-feleség kegyeletesen őrizte Vörösmarty kéziratait is.

Laura tehát az óthont, a megpihenést jelentette Vörösmartynak, a nyugalma biztosította, hogy teljesen a költői és közéleti hivatásnak szentelhesse magát. Nem volt cselekvő részese sem költői, sem politikai harcának, mint ahogy Júlia az volt Petőfi számára. Vörösmartynak nagy műfaja ezután a líra, s ezt a lírát teljesen a haza és emberiség szolgálata hevíti. A magánélet a nyugalmat adja a férfinak, hogy egészen a köz szolgálatára rendelkezhesse magát. Laura teljesen betöltötte azt a szerepet, amelyet a nemesi s a polgári világ a nőtől, a feleségtől várt. Nem okozott gondokat, problémákat, mint a későbbi hanyatló polgári korok exaltált, rossz értelemben véve „romantikus” egyéni érzelmi álproblémába, öncélú önelemzésekbe bonyolódó női, de nem tudott a férfinak küzdőtársa sem lenni, állandó újabb ihletforrás, a harcok Múzsája, mint Szendrey Júlia. Így egyénisége nem adott problémákat Vörösmartynak. A *Merengőhöz* irt vers tanácsait megfogadta, és megtetétzte azzal az áhítatos tisztelettel, amellyel költő-feleséghez méltóan őrizte nagy férje minden kéziratát, emléket az utókor számára. Nem adott problémákat rossz értelemben, ami az idegtépő győtrelem érzéseit szóaltatta volna meg Vörösmarty lírájában, sem jó értelemben, ami a csodálat és a hála hangjait keltette volna fel benne. Különben is a nemesi-polgári társadalomnak a nőről vallott egész felfogása nem volt alkalmas arra, hogy Laura ilyenné váljék, hogy Vörösmarty ilyen nőt megértsen, ilyen nőt kívánjon magának. Ennyire előre-mutató szerelem csak Petőfi szerelme volt, aki Júliának a szabadszállási választásnál tanusított viselkedésének hatása alatt meg tudta írni a *Három madárt*.

²⁴ *Gyulai*: Vörösmarty összes munkái. 1884. I. 445. l.

²⁵ *Gyulai*: Vörösmarty összes munkái. 1884. I. 451. l.

Vörösmarty szerelme nem volt ilyen, és a *Merengőhöz* írt ódával volta-
képpen befejeződött szerelmi költészete. Laura megértő, jó élettársa lett
Vörösmartynak, de nem lett további ihletforrás.

*

Mindezek alapján Vörösmarty szerelmi lírájában a következő fejlődési
vonalat láthatjuk. A líra kezdetei homályba nyúlnak vissza (Jola). 1822 után
Perczel Etelka alakja uralkodik benne, a versek hangja reménytelenül epedő.
Az Etelka-élmény hatása alatt alakul ki szerelmi költészetének első temati-
kája, és ez a motívum-készlet meg is marad a Laura-korszakig, bár 1827–1828
közül Etelka személyének kizárólagos uralma megszűnik. 1828-tól kezdve a
népdalok üdesége árad be Vörösmarty szerelmi lírájába, és szelíd humorban
kezd feloldódni a fájdalmas epekedés és fellengés. A reformkori küzdelmek-
ben való harcosabb részvétel Vörösmarty egész jellemét átalakítja, megedzi,
és ennek hatása 1840-től érezhető szerelmi lírájában is. Főleg, mikor 1841-ben
Csajághy Laura belép életébe, ekkor egészen új líra kezdődik, új témákkal, új
költői hangokkal. A Laura-versekre a népdalok üdesége éppúgy rányomja
bélyegét, mint a nagy politikai költészet pátosza. Vörösmarty romantikus kép-
zelete a szerelmi költészet területén a Laurához írt *Abrándban* szárnyal a
legnagyobb távlatokig, s a *Merengőhöz* írt versben kifejezett megtorpanást
mélyen emberi indokok teszik érthetővé, és emelik fel magasabbra, mint a vers
szószzerinti tartalma.

Így Vörösmarty szerelmi lírája párhuzamosságot mutat politikai költé-
szetének alakulásával. Szerelmi versei az epedéstől, az esengő panasztól a
pátoszig, a szenvedélyességig fejlődnek, és követik politikai verseinek egyre
konkrétábbá, határozottabbá, harcosabbá válását. Magánéletének és közéleti
szereplésének összefüggése visszatükröződik lírájában.

ARANY JÁNOS KIADATLAN VERSEI

BONCZÉK

Boncz urat, én dalom, el ne feledd!
Verebet fog, ha megénekeled,
Mert hiu a fiu rettenetes:
Hírre ha kap neve, szíve repes.

Nem fiu már ugyan Boncz, az öreg,
Sőt fia, Náci se mái gyerek,
De kifog ősz hajon, ócska koron
A pamacs, a kefe, bécsi korom

Szép ősi birtokon él a család:
Kapja örökbe a hivatalát:
Napdijon kezdte az impetrátor,
Nyugdijon végzi a többi fráter.

S merje tagadni akárki fia,
Hogy nem a fő arisztokratia!...
Fiai, lányai mind csupa Boncz,
Kit csak az új divat ingere vonz.

Játszik evésben, ivásban urast,
Félre dehogy tesz egy árva garast,
Volna hat annyi a jövedelem,
Jelszava: „a kiadást emelem!”

„Piszkos“ az őneki, nem „zsenerőz“,
Aki — talán fukar és maga főz?...
Nem, hanem aki, — ha elveri mind, —
Ad neki ál ökonómia-szint.

Már neki mindene drága legyen!
Hármat ígér, ha te tartod egyen;
Tán nem is étel az, amit eszik,
Hanem az ár, ha magasra teszik.

Látszani, játszani, vágy szerepet,
Otthon elég neki barna retek,
Mert mikor ingadoz a sulyegyen,
Tud takarítani, hogy — páholyt vegyen.

Élj „urasan“, apa és fia Boncz,
S hogy ki ne essék szádbul a konc,
Soh'se köszöntsd a lenyugvó napot,
Ami kel, annak emelj kalapot.

1877. augusztus 30.

PÁRVIADAL

Paulo majora canamus

Asszonyért nem méltó vívni,
Mert, ha tiszta, nincs is ok;
Ha nem az már, olyanért meg
Egy lövet port szánni — sok.
Amit erről álmodám,
Az sem tréfa dolog ám:
Elmesélem, hogy más ember
Hadd okuljon a csodán.

Meneláosz hősöm neve;
Róla irt volt már Homér,
S amit ő irt, nem is adnám
Ezer ilyen álomér'; —
De az álom, ész ne'kül,
Mindent össze-vissza csűr,
Hogy jelen, mult és jövő közt
Semmi hézag, semmi űr.

Meneláosz nője szép volt,
Ám nevezzük így: Helén;
De *Paris* után bolondult,
(Csak a várost értem én):
Drága köntös, pipere,
Csalta onnan: jöjj, gyere!
Addig csalta, egyszer arra
Fordult férje szekere.

S minthogy ott nem a „jó erkölcs
És isteni félelem“
Uralkodnak; hanem olló,
Csipke, rojt, cafrang, selyem;
És ott minden eladó:
Minden asszony „mutató“;
Ezer nézi: nő ruháját,
Magát, utcakoptató.

Nő bírál, csodál, irigyel,
Tanul, gunyol és nevet;
Férfi angyal-mit fecseg, de
Gondol aztán egyebet.
S ki ne vágnék a deli
Szép Párisnak tetszeni?
Nőben épen megfordítva
Voln' természetelleni.

Hát Helén nem tudná hogy — mint
Köntös-farkán por, szemet,
Ugy tapad rá sok rejtett vágy,
Ugy vonszol minden szemet?
„Hadd süpörjön! hisz selyem;
Hadd tapadjon! — leverem!“
A királylány így von „arany-
Polyosót“¹ azt képzelem.

S már az utca sem elég tág:
Hadd nyilják meg a *szalon*.
Idehordva szór, selyemrongy,
Üveg, forgács, drága lom,
S minden, amit nézni kell;
Miben ész s kéz remekel,
Hogy divatnő csóka-fészkét
„Fényesen“ tüntesse fel.

Meneláosz e zsibvásárt
Győzi kincessel — hisz király;
Ő is beáll „műértőnek“:
Rendel, választ és bírál;
Lássa meg, ha jó, Paris.
Hogy izlése volt, van is:
Mikor nőjét választotta,
S most egyéb dologban is.

Már kitűzve a hét napja,
Nap' órája-ideje,
Amikor Parist „fogadja
Monsieur Ménélas s neje.“
Pontban (illőt késve) jó
A *madame* és *monsieur*;
(Mert az is van: hol Paris jár,
Hogy maradna el a nő!)

¹ A népmesében. A. J. jegyzete.

Bók, köszöntés megtörténik
Mindkét részről *comme il faut*,
S megindul a nyelv-ballettánc,
Lábujjhegyen jár a szó;
A társalgás kellemes,
Fürge, finom, szellemes:
Drága szőnyeg: a fonája
Sem lehet más, mint nemes.

Másszor őket látja „otthon“
Vendégül monsieur s madame: —
És ez így foly, váltva mindig
(Ha ugyan jól álmodám.)
Így foly télen, tavaszon,
Ameddig tart a *saison*;
Meneláosz mondja végre:
„Közelebb elutazom“.

De „királyok“ szándokát is
„Boldog Isten birja“ lám!
Meneláosz homlokában,
Kétfelől, az oldalán,
Támad olyan valami,
— Röstelem is mondani —
Mint bakóznak, ha tavaszra
„Címert“ készül hajtani.

Út szeget mindjár' fejébe,
Tompán bámul, hogy mi a?
Majd gyanít, sejt, elborítja
Sötét melancholia.
Érzi, hogy nő két kis ág,
De tükörből mit se lát;
Ő nem látja, csak tapintja —
Nem tudom, más? a világ?

Csak tapintja, tapogatja,
Amint homloka fölé
Széles körben felkanyarul,
Mint a lombár ököré.
Dühös érte: nem tűröm!
Monsieur Parist megölöm!
Ezt az izét a fejemről,
Az ő testén letöröm.

Most tíz évi harc — — Bocsáss meg,
Homér apánk szelleme!
Azt nekem leénekelni
Másik tíz év kellene:
Hol leszek én akkor ám!...
Hadd fuvom el szaporán;
Csak jól végződjk az affaire:
Mindegy, későn, vagy korán.

Küldené hát bajsegédit,
Ez rövid harc és *modern*,

(Bárha még „majom korunkból”
Maradt józan elve fenn:
Tegyenek az okosok
Fejjel úgy, mint a — kosok:²
Akkor a szüz becsületről
Tisztul minden seb, mocsok.)

Küldené, mondom, segédit,
De bizonyítéka nincs,
(Van bizony, de hogy szerezte,
Földerítve még a' nincs.)
Szerencsére jó Paris;
Összenéz a két hamis,
Össze is mosolyg; de hátul
Suhog a szíjj, csattan is.

Meglévén a casus belli
(Ez művelt kor divata,
Méltó az ős „majom elvhez”³)
Szentessítve a csata.
Kupak-tanács egyre tart.
Kérdik: pisztoly-é vagy kard?
Meneláosz nagyot gondol
És sötétén mondja: — szarv!

Ez bolond!... álomnak is... de
Kérem: „*aegri somnia*”;
Már csak így kell a kalandnak
Valahogy lefolynia;
S ha Paris vagy embere
(Nincs hasonló fegyvere)
Kifogást tesz: vivjon karddal;
Mit törődöm én vele.

Kinek szarvat ad az isten
Vívni ösztönt is nyere, —
A komort³ is hajtja mindjár
Tülkölődés ingere.
Meneláosz vére forr,
S mint Nabuchodonozor
All ki, ahogy meg volt szabva
Az idő s hely: hol? mikor?

De Paris *nejét* küldé csak —
(Hisz Homér is dalolá:
Hogy' szaladt meg a csatából,
Egyenest az ágy alá;)
Szivességből a madame
Megteszi, de kölesön ám,
Holmi apró elnézésért,
A multban és ezután.

² Lásd a szerecsen párbajt leírva s rajzolva valamelyik képes lapban. —
A. J. jegyzete.

³ Így nevezik a fiatal bikát vagy a bikás ökörtinót. — A. J. jegyzete.

Ugy láttam, mint most... azaz jól
 Láttam, szem-behúnyva is,
 Vörös plaidben s parasollal
 Hogy állt ki Madame Paris.
 A királyt riasztja: *hők!*
 Az dühében vágtat, bög:
 S ne vón' ott a *Vendôme*-oszlop:
 Megsiratnák, drága nők!

Madame oly ügyes ugrással
 Terem az oszlop mögé,
 Hogy Meneláosz ur annak
 Törzsökén szarvát szegé.
 „Beesületem mentve!” mond.
 „Enyém a vivó porond!” —
 S haza indul és Helént is
 Haza viszi — a bolond!

De azért tört szarva könnyen,
 Mert alul nő uj kis ág.
 Mind tapintja, s hallgatódzik:
 Mit szól már most a világ?
 A világ — üt gúnykacajt,
 Pletykaszót pletykára hajt; —
 Szép Helén meg könnyű szívvvel
 Mondja el a — „kutyabajt”.

1877. okt. 4.

Arany Jánosnak két kiadatlan költeményét közöljük itt, műveinek készülő kritikai kiadásából. Egész, befejezett ismeretlen vers csak e kettő van a kiadásban, töredék több is, melyekben nagy költemény csírája rejlik, az *Őszikék* korából, de nincsenek kivíve. — A *Párviadal* be van írva a *Kapcsoló* könyvbe, 37. sz., az *Intés* és a *Tetemreklivás* közt; kelte: 1877. okt. 4. A költő nem adta ki, fia sem vette fel a *Hátrahagyott Versek* közé, nyilván apja szándékát követve. — Valami pesti pletyka volt az alapja, minek kifürkészése a vers megértéséhez nem szükséges. A költő talán nem is találta egészen sikerültnek a nagyvilági gúnyos hangot. — A másik verset nem írta be a *Kapcsoló* könyvbe, egy kis papírlapon maradt meg.

Közli: Voinovich Géza

PÁNDI PÁL:

SZABÓ ERVIN ÉS BRESZTOVSZKY ERNŐ VITÁJA A PROLETÁRKÖLTÉSZETRŐL

A II. Internacionálé opportunistá pártjaiban az általános elvi megalkuvás, a proletárforradalom útjáról való letérés megmutatkozott a művészet, az irodalom-elmélet területén is. A megalkuvó szociáldemokrácia főtörekvése a forradalom tagadása volt; a munkáosztály eltérítése a forradalmi marxizmus útjáról a burzsoázia aklába terelő revizionizmus felé. A párt által vezetett és a széles tömegek bevonásával vívott politikai harcok helyett a szakszervezetekben feloldódó párt, a parlamenti frakció kezébe került vezetés és a bér-sztrájkok nivójára szorított mozgalom jellemezte a II. Internacionálét. A Marx tanításaihoz forradalmi szellemben hú vezetőkkel és ideológusokkal szemben egyre nagyobb tért hódítottak a nyugati munkáspártokban, elsősorban a német pártban a megalkuvást hirdetők: Bernstein, Kautsky — és követőik a külön-

böző országok szociáldemokrata pártjaiban. A forradalmi útról való letérés természetesen egyet jelentett a tőkés kizsákmányolás fenntartására irányuló törekvással. Ezt a törekvést ugyancsak jól szolgálták — minden hangzatos frázis mellett is — a különböző megalkuvó irányzatok. Kautskyról írta Lenin: „nagy tökélyre vitte azt a művészetet, hogy szavakban marxista, a valóságban pedig a burzsoázia lakája legyen”.¹ Kiáltó eltérés a szavak és tettek között: jellemző vonása a II. Internacionálénak.

A II. Internacionálé opportunizmusának talaján nem virágozhatott tovább Marx és Engels forradalmi irodalomszemlélete sem. (Mehring, aki helyesen alkalmazta, forradalmi szellemben használta fel Marx és Engels tanításait, mindezt az opportunizmussal, reformizmussal szemben, mint a szociáldemokrata párt baloldali ellenzéke tette.) A megalkuvók, revizionisták a liberális burzsoázia szellemében igyekeztek „átalakítani” a marxizmust, így művészet- és irodalomelméletük is az opportunizmus hirdetője lett. A polgári kultúra, az imperialista kor polgári művészete előtti behódolás elméletét terjesztették. Lenin küzdelme a II. Internacionálé opportunistái ellen felöleli az irodalom területét is, hiszen *Pártszervezet és pártirodalom* című tanulmánya nemcsak a nyíltan jelentkező polgári állásfoglalással szemben, hanem a munkáspártokon belüli, forradalmi frázisokkal leplezett opportunisták nézetek ellen is joggal és okkal hirdette, hogy „az irodalmi munkának az egyetemes proletármunka részévé kell lennie, «kerekévé és csavarjává» annak az egyetlen egységes nagy szociáldemokrata gépezetnek, amelyet a munkásosztály öntudatos élcsapata mozgat. Az irodalmi munkának a szervezett, tervszerű, egységes szociáldemokrata pártmunka alkotó részévé kell lennie.”²

* * *

Közvetlenül az első világháború kitörése előtt parázs vita indult a Nyugat, illeti a Népszava hasábjain a proletárköltészet, általában pedig a proletárművészet kérdéseiről. A vitát Szabó Ervin cikke indította el,³ amelyben kereken tagadja, hogy az *irodalmi alkotások tárgya* elsődleges fontosságú. Ezzel szemben határozottan állásfoglal a formai szempontból történő értékelés elsőbbsége mellett; a „minősítések alapja nem lehet más — írja Szabó Ervin — mint az alakító erő, a színek, a formák, a hangok gazdagsága és szépsége.”

Éles hangon támadja azt az irodalmat, amely pártprogramot fejez ki, s a pártprogramot mint „bizonyos tömegérdekek és bizonyos gyakorlati lehetőségek kompromisszumát” fogja fel. Cikkének harmadik gondolata: a proletárköltészet létjogosultságának tagadása, mondván, hogy nincs „semmiféle művészeti elem, amely által különbséget tehetnénk művészet és művészet közt s valamelyiket is valamelyik osztály különleges termékének minősíthetnők...” Ez a formális szemlélet az irodalomnak, a költészetnek bizonyos társadalomfelettséget tulajdonít. S ami ebből szorosan következik: az irodalmat hatalmas *osztályok feletti egységnek* tekinti, amelynek minden esetben közös mértéke a forma. Szabó Ervin ezzel az elméletével egyrészt megkönnyítette az uralkodó burzsoázia irodalmi behatolását a munkásosztály sorai közé, hiszen az imperializmus körülményei között a proletáriródalom jogosultságának tagadása szinte föltétlenküli fegyverletételt jelent a polgári kultúra előtt. Másrészt pedig tagadja ezzel az irodalomnak valóság-alakító, nevelő-öntudatosító szerepét a proletariátus kezében.

Álláspontja tulajdonképpen a l'art pour l'art (művészet a művészetért) — esztétikát, az öncélú művészetet hirdető burzsoá szemléletet súrolja, amelynek leghatásosabb magyar hirdetője a század elején Ignotus volt. Ignotus cikkek hosszú sorában fejtegette, hogy a művészet értékét nem az alkotások tartalmán, hanem formáján kell mérni; nem az a fontos az írói produktum-

¹ Lenin: Válogatott Művek II. 420. l. Szikra, 1949.

² Lenin: Az irodalomról. 11. l. Szikra, 1949.

³ Szabó Ervin: *Proletárköltészet. Nyugat, 1914. 641. l.*

ban, hogy *mit* ír az író, hanem az, hogy *hogyan* írja meg. Az író szerepét az öncélú gyönyörködtetésben látta, s alapelvének — a „művésznek semmi egyéb kötelessége nincs, mint szép dolgokat alkotni“ — kártékonyságát nem menti az sem, amit *Hadi Készülődések* című cikkében írt: „akik nálunk az irodalomnak a politikától való függetlenítéseért, a közönségnek művészi érdeklődésre, éhíttatásra és türelemre való neveléseért... küzdenek, küzdelmükben nem utolsó hevítőjük az a tudat, hogy politikai munkát végeznek, s nemzeti életérdekekért küzdve, a nemzeti politikát szolgálják.“ Ignótus a polgári liberalizmus és radikalizmus eszméinek területén mozgott. Esztétikájának alapelve szerint liberális, de irodalmi harcai között nem egyszer vállalta a radikális irányzat kispolgári „rebelliójának“ ellenzékiességét. Az ő megítélésében nem mellőzhető az a szempont, hogy élesen szembefordult a „perszekutor esztétikával“, a feudális-nacionalista konzervativizmussal, Beöthy Zsolték földesúri akademizmusával. Amennyiben Ignótus *ezen* ellen harcolt, annyiban helyesen járt el. Amennyiben a régít, a letűnőt kritizálta, működése a haladás érdekét szolgálta. De Ignótus szembenállásának *elvi alapján* — a művészet a művészetért elmélet alapján — amelyet ellene szegzett Beöthy Zsoltéknak, nem bontakozhatott ki haladó irodalom. S amikor mi Ignótusnak bizonyos érdemeit elismerjük, akkor a feudális-nacionalista, ókonzervatív iránnyal való szembe-helyezkedését helyeseljük és nem a l'art pour l'art elvét fogadjuk el. Azért foglalkoztunk itt Ignótus személyével és elveivel, mert az irodalom, a művészet területén ő képviselte azt a *polgári* álláspontot, amelynek talajára Szabó Ervin az irodalom kérdéseiben gyakran ráállt.

Szabó Ervin a formai értéket tartja elsőrendűnek és a tartalom kérdését másodrendűvé degradálja. De vajjon nem veti-e el teljesen az író mondani-valójának fontosságát, vajjon nem kívánja-e teljesen elsőkélyesíteni a proletariátus számára a művek eszmei tartalmát, amikor azt állítja: „Alakító készség és az emberi lehetőségek átérzése: ezek viszont a zsenit teszik. Nem is lehet művész, akiben a zsenialitás szikrája nem ég. De mert így van és mert a lehetőségek érzése és a zseni természete egyformán magukba foglalják a lehetetlenségek és a végtelenségek fogalmát: nem lehet az igazi művészt bármiféle pártprogram kereteibe szorítani. Minden pártprogram bizonyos tömegérdekék és bizonyos gyakorlati lehetőségek kompromisszuma. Ez az utilitarizmus, ez a többé vagy kevésbé racionális belátás, ez az óvatos kiegyezés, szóval mindez az érzelmi és akarati korlátozás szabja meg a művészi elképzelés és alkotás határát?... nem lehet művész az, akinek alkotásaira rá lehet húzni a szociáldemokrácia vagy a néppárti, vagy az alkotmánypárti pártprogram pontjait és megállapítani: kitűnően illenek össze... Nem lehet tehát proletárköltészetről, proletárművészetéről beszélni.“

Szabó Ervin itt hamisítatlan Ignótus-i álláspontot képvisel. Amikor azt hangoztatja, hogy „nem lehet az igaz művészt bármiféle pártprogram kereteibe szorítani“, — akkor nem attól félti a proletárművészetet, hogy nyersen, művésztlenülül válik az osztály képviselőjévé, hanem elvileg leszögezi azt, hogy a művészet nem válhat a mozgalom részévé, nem lehet az egyetemes proletármunka kerekévé és csavarjává, mert a mozgalom programja „utilitarista“, „korlátolja“ az érzelmeket és akaratot. Már pedig szerinte a művészet a *végtelen és lehetetlen* felé tör. Szabó Ervin *általában* beszél itt pártprogramról. A kérdésnek ilyen általános felvetése mit sem változtat azon a tényen, hogy Szabó Ervin helytelenül ítélte meg a munkáspárt programját is. Szabó Ervin tévedésében *ezen* a ponton, a pártprogram helytelen megítélésén van a hangsúly. Ha ő helyesen látta volna a program szerepét a munkáspárt politikai mozgalmában, akkor nem úgy vetné fel a művészi színvonal kérdését, hogy szembeállítja a programot kifejező irodalmat az „igazi“ irodalommal. Szerinte az előbbi csoporthoz tartozó író „lehet jó alkalmi verselő, jó agitátor, jó újságíró, de a művészethez kevés a köze“. Bármennyi igazság is van abban, hogy még a forradalmi munkáspárt program-

ját kifejező irodalom sem jelenthet igazán színvonalas művészetet, ha az író pusztán „megrimeli“, nyersen, a művészi kifejezés sajátos eszközei nélkül visszhangozza a program szavait, — Szabó Ervin helyes és jogosult törekvése az irodalmi színvonal emelésére zsákutcába jut. Azért, mert Szabó Ervin az irodalmi színvonalért küzdve, kirúgja maga alól — és az irodalom alól is — a forradalmi munkásmozgalom programját, politikáját, amely nemhogy gátja, korlátja, de hatalmas segítője a forradalmi írónak a jelen mélyebb megismerésében, a jövő széles távlatainak feltárásában.

De Szabó Ervin sokkal alaposabb és szándékaiban forradalmár ismerője volt a marxizmusnak, semhogy ne látta volna a tartalom és forma éles szembeállításának antidiialektikus voltát. Fejtegetéseiben eljutott arra a pontra, ahol már forma és tartalom egységét érinti: „a művész az emberi közösségből kiszakítva el sem képzelhető: anyagából, tárgyaiból arra következtethetünk, hogy a művészen megvannak az emberinek azok az attributumai, melyek nélkül nem lehet nagy művész“. Ez a meghatározás elméletileg helytálló, de Szabó Ervin nem tud mit kezdeni ezzel az elméleti igazsággal. Amikor a gyakorlatba vinné át, akkor éppen a párt, a program, a politikai mozgalom helytelen megítélése miatt csak szintelen általánosságokat mond. „Átfogó értelem“, „a világot mindenkor mozgatónak átértése, szeretete, tisztelete“, — ezek az emberinek azok az attributumai, melyek nélkül Szabó Ervin szerint nincs nagy művészet. Ezért nem tudja levonni a fentebbi helyes megállapítás tanulságait sem, ezért nem látja az irodalom helyét a mozgalomban, ezért csúcsosodik ki fejtegetése a formalizmus hirdetésében.

Szabó Ervin formalista nézetei az irodalom területén nem függetlenek alapvetően helytelen álláspontjától a párt, a mozgalom, stb. kérdéseinek megítélésében. Esztétikai fejtegetése lényegében a polgári irodalomszemlélet közélébe juttatta, ami közvetlen következménye annak, hogy politikai téren is eljutott a burzsoázia álláspontjához. Szabó Ervin harcolt a szociáldemokrata párt opportunizmusa ellen, de támadásának elvi alapja helytelen volt. Szindikalista nézetei már eleve a munkásosztály politikai pártjának lebecsülését jelentették; a „szindikalista kritika a reformizmussal szemben így csap át maga is reformizmusba.“^{3a} Ha valaki politikai téren nem látja a párt jelentőségét, az irodalom-kulturális vonatkozásban is csak tévesen ítélné azt meg. Így Szabó Ervin is. A fentebb idézett fejtegetésben nem arról van szó, hogy a magyarországi szociáldemokrácia reformizmusától, megalkuvó programjától félt a proletárforradalmat. Szabó Ervin itt általános elvi megállapításokat tesz, amelyeknek az a lényege, hogy egyetlen párt, tehát egyetlen proletár párt programja sem (eszerint forradalmi munkáspárté sem) jelenthet lendítő-irányító erőt az irodalomban. De ahol nincs ott a proletariátus, ott a burzsoázia terpeszkedik el. Szabó Ervin kivonja a proletariátust a művészet területéről, s ezzel — szubjektív szándékai ellenére is — a burzsoá befolyás zsilipét nyitja meg.

Szabó Ervin nem azért látta helytelenül a pártprogram jelentőségét, mert az irodalom területén téves nézeteket vallott, hanem azért tévedett irodalmi nézeteiben, mert nem látta — ebben a vonatkozásban sem — helyesen a párt, a pártprogram mibenlétét. Ő az írói szabadság korlátozásától tart, ha az író magáévá teszi a pártprogramot. Azért, mert már magát a programot is úgy tekinti, mint megalkuvást, mint kompromisszumot, mint „érzelmi és akarati korlátozottság“-ot. Ha mégoly jogosult is ez a kiábrándultság a revizionista, oportunista szociáldemokrata párttal szemben, Szabó Ervin általánosítása mind elvileg, mind gyakorlatilag helytelen.

Téves állásfoglalásának gyökerei azok a szindikalista nézetek, amelyeket „A góthai program kritikájá“-hoz írott bevezetésében kifejtett, s amelyek-

^{3a} Révai József: Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban. Marxizmus, népiesség, magyarság 50. l. Szikra, 1949.

ből kiindulva eljutott az opportunizmus politikai stratégiájának igazolásához.⁴ Szabó Ervin itt arról beszél, hogy „...megdől az az elmélet is, hogy a politikai párt éppúgy szerve és eszköze az osztályharcnak, mint a gazdasági szervezet.” Majd arra a következtetésre jut: „Az a politikai párt... amely oly igénnyel lép fel, hogy ő a proletárság igazi osztályszervezete... az olyan párt — írja Szabó Ervin — a csak gazdasági szervezet és harc által betölthető szerepet bitorolja, zavart és rendetlenséget visz bele a munkásmozgalomba...”⁵ Szabó Ervin tagadta a proletariátus politikai pártjának szükségességét; tehát nem láthatta helyesen a forradalmi munkáspárt *programmjának* jelentőségét sem.

Nem felesleges itt megvilágítani néhány mondattal a forradalmi munkáspárt programjának igazi szerepét, már csak azért sem, mert a pártprogram kérdése a vita folyamán még felmerül. A II. internacionálé opportunista elméletével és gyakorlatával szemben Lenin olyan pártprogramot dolgozott ki, amely magában foglalta egyrészt a munkásosztály előtt álló legközelebbi feladatokat (minimális program): „a cári önkényuralom megdöntését, a demokratikus köztársaság kivívását, a munkások számára 8 órás munkaidőt, a faluban a jobbágyság csökevényeinek megszüntetését, azoknak a földeknek („otrjezki“) visszaadását, amelyeket a földesurak a parasztoktól elvettek.”⁶ Másrészt a program magábafoglalta a munkásosztály pártjának távolabbi főfeladatát (maximális program), a szocialista forradalomnak, a kapitalista uralom megdöntésének, a proletárdiktatúra megvalósításának feladatát. Lenin — megsemmisítve az opportunisták ellenvetéseit — győzelemre vitte ezt a programot s az OSZDMP II. Kongresszusa ezt a programot fogadta el. A SZUK(b)P története a pártprogram kidolgozása és az Iszkra szerepének meghatározásánál pontosan ismerteti a pártprogram jelentőségét is: „A munkáspárt programja... rövid tudományos fogalmazásban kifejti a munkásosztály harcának céljait és feladatait. A program meghatározza a proletariátus forradalmi mozgalmának végecélját, úgyszintén azokat a követeléseket is, melyekért a párt a végecélhoz vezető úton harcol.”⁷ A forradalmi munkáspárt programja tehát világosan meghatározza a proletariátus harcának célját, a marxista elmélet tudományos megállapításaiból kiindulva. A program nem kompromisszum, nem megalkuvás, hanem a nagy célok feltárásával, a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra megvalósításának feladatait kitűzve, hatalmas mozgósító erő, mely rövid és világos megfogalmazásban tudatosítja a forradalmi munkásmozgalom feladatait és célját. „A marxizmus programja — írta Sztálin elvtárs 1923-ban — az elmélet adataiból kiindulva meghatározza a proletariátus mozgalmának céljait, amelyek tudományosan vannak megfogalmazva a program pontjaiban.”⁷

Szabó Ervin a pártnak, mint a munkásság politikai osztályszervezetének jelentőségét lebecsülte a gazdasági szervezetekkel szemben. Erre a súlyosan téves megállapításra az opportunista szociáldemokrata párt jogos kritikájának helytelen, szindikalista általánosítása révén jutott el. Szabó Ervin a pártprogramban is a szociáldemokrata opportunizmus megtestesülését, kifejeződését látta. Helyesen. De amikor emiatt minden programot elvetett, azaz minden programot eleve megalkuvásnak tekintett, megint csak helytelen következtetésekhez jutott — az irodalom terén is. Szabó Ervin a művészi ábrázolás „korlátlan” lehetőségeit feltette a szerinte megalkuvó, tehát korlátozott programtól. De nem vette észre, hogy miközben támadja a megalkuvó szociáldemokrata pártra épülő és építő proletárköltészetet, a helytelen

⁴ L. m. f. 50. l.

⁵ A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története 44. l. Szikra, 1949.

⁶ L. m. f. 42. l.

⁷ *Lenin—Sztálin: Párt és pártépítés* 41. l. (Sztálin: Az orosz kommunisták stratégiájának kérdéséhez.) Szikra, 1950.

általánosításon keresztül *ő maga is eljutott a burzsoá formalizmushoz*, mely a költészet értékét és határait *a formai tényezőkre szűkíti le*. S így a munkáosztály harcának alapjáról átlépett a burzsoázia platformájára, ahol a költészet, az irodalom „osztályfelettségét” hirdető ál-objektív elmélet megteremhetett.

Szabó Ervin fejtegetéséből nem a helyes mozzanatokat, hanem a hibákat emelte ki és karolta fel — a szociáldemokrata utókor. S nem véletlenül. Szabó Ervinnél olyan súllyal esik latba a politikai párt lebecsülése, olyan biztonsággal állítja szembe a párt *programmját* az igazi *művészettel*, hogy nem nehéz ezt kiolvasni belőle annak, aki ehhez az elmélethez vonzódik. Kassák Lajos például *Egy ember élete* című regényének az első világháborúról szóló részében megemlíti a Szabó Ervin és Bresztovszky Ernő között lezajlott vitát. Kassák ezt írja: „Emlékszem még — mondom — arra a vitára, ami Bresztovszky Ernő és Szabó Ervin között folyt le a szocialista művészetről. Szabó Ervinnek volt igaza. Azzal, hogy valaki a pártfrázisokat versbe szedi, még nem csinál művészetet. A pártfrázisok a napi praktikák után igazodnak, a művészetben pedig az alkotó ember legmélye, érzelmi és szellemi karaktere fejeződik ki.” Ha Kassák arról beszélne, hogy a politikai állásfoglalás nyers tükrözése az irodalomban művészietlen, — akkor igaza volna. De Kassák a munkásság „elpolitizálása” ellen: „... az emberi értékek legnagyobb zsibvásá fel ezt a gondolatot, s eleve „pártfrázisokról” beszél — „napi praktikákról” — amelyeket ingerülten szembeállít a művészettel. Részigazság még ebben is lenne. Nyilvánvaló, hogy az opportunistá szociáldemokrata párt „frázisai” és „praktikái” nem alkalmasak a művészet eszmei fellendítésére. De Kassák nem erről beszél. Kassák itt *általában* minden politikát elutasít, s nem látja meg azt, hogy az opportunizmusmal szemben hozhat ugyan bizonyos korlátozott kritikát az anarcho-szindikalizmus, de forradalmi eredményre nem vezethet. Kassák lebecsülte a proletariátus politikai szervezetét, szót emelt a munkásság „elpolitizálása” ellen: „... az emberi értékek legnagyobb zsibvásárának tartom a politikát, s most is, mindazt a sok aljasságot a politika számlájára írom. Szabó Ervinre gondolok, aki már évek óta küzd a munkásság elpolitizálódása ellen és a szocializmus elárulását látja benne.” S ez a harca az „elpolitizálás” ellen elsősorban nem azért érintette a szociáldemokrata pártot, mert *megalkuvó* volt, hanem azért, mert *politikai* párt volt. Ebből következik, hogy a politikai irányításnak a lebecsülése a forradalmi politikai irányításra is vonatkozott, tehát szembenállott minden olyan törekvéssel, amely a proletariátus politikai öntudatának fokozására irányult.

Hangoskodó forradalmi frázisokkal válaszolt Szabó Ervinnek Bresztovszky Ernő.⁸

Cikkében megvédi a proletár költészet jogosultságát és a tartalom elsőbbségét, *a formával szemben*. De Bresztovszky úgy védi meg a proletárköltészetet, hogy tulajdonképpen lekapcsolja azt magának az eleven munkásmozgalomnak a testéről. És úgy védi meg a tartalmat a formával szemben, hogy lényegében tagadja tartalom és forma dialektikus egységét, s a tartalom jelentőségét nem ezen belül veti fel. Vulgarizálja Marx és Engels tanításait, akik — pl. Lassale-nak Franz von Sickingen című drámájáról írott levelekben — útmutatást adnak ebben a vonatkozásban is.⁹

De ne gondoljuk azt, hogy Bresztovszky csupán az esztétikai fejtegetések sűrűjébe rejtette „tévedéseit”. Korántsem. Élesen támadja Szabó Ervint azért, mert „szándékosan” összetéveszti a mozgalom elméletét a párttal és annak programjával. Ezzel szemben *mi* — írja Bresztovszky (értsd: opportunistá szociáldemokraták) — „nem tévesztjük össze szándékosan a proletármozgalom világnézetét a mozgalom gyakorlati célokra való szervével: a párttal és pro-

⁸ *Bresztovszky Ernő*: Játsszunk a szavakkal. Népszava, 1914. május 10.

⁹ *Marx—Engels*: Művészetről-irodalomról 50. l. Szikra, 1950.

grammjával.“ Bresztovszky tehát tulajdonképen azt mondja, hogy van marxista elmélet, és van — ettől függetlenül, gyakorlati célokra — párt és program. Ő azért támadja Szabó Ervint, mert a marxista elméletet össze-tévesztette a „marxista“ párttal, holott Bresztovszky szerint más ez és más az: az egyik elmélet, a másik gyakorlat. Szerinte Szabó Ervin azért téved, mert a párt programja alapján álló proletárköltészetet tagadja, holott ő, Bresztovszky a párt világnézete alapján álló proletárköltészet létjogosultságát védi. Ki beszél arról — cseng ki Bresztovszky szavaiból — hogy lehetséges költészet a párt programja alapján? Hiszen a párt programja csupán „gyakorlati célokat“ szolgál — írja — s ezzel lényegében aláhúzza mindazt, amit Szabó Ervin állított a pártprogramról: hogy az „kompromisszum“, „utilitarizmus“, „óvatos kiegyezés“, „érzelmi és akarati korlátozottság“. Bresztovszky tehát elfogadja azt, amit Szabó Ervin kifejtett a pártprogram és költészet kapcsolatáról és csak azt veti ellen, hogy a proletárköltészetet nem ebből, hanem az irodalom és a proletariátus világnézetének kapcsolatából kiindulva kell igazolni. Szerinte Szabó Ervin abban téved, hogy világnézet helyett programról beszél és nem abban, hogy tagadja a program alapján álló proletárköltészetet. Bresztovszky ezzel nemcsak az elméletet és gyakorlatot választja szét, nemcsak a pártprogram elvszerűségét, a marxizmus forradalmi világnézetéből való következését tagadja, de azzal, hogy a proletáriródatmat függetleníti a mozgalom konkrét „gyakorlati“ feladataitól és az eleven élettel szemben csak egy elvont világnézettel kapcsolja egybe: tagadja az irodalomnak, mint a proletár osztályharc részének és fegyverének jelentőségét. Bresztovszky tehát minden forradalmi szólama mellett valójában forradalom-ellenes nézeteket vallott az irodalom, a költészet szerepét illetően is.

Fejtégetése, ott ahol elismeri, hogy a párt programja nem lehet a költészet irányítója, találkozik Szabó Ervin nézeteivel. De vajjon ténylegesen azonos-e a két álláspont? Korántsem. Szabó Ervin álláspontjának van egy egészséges, a forradalmi marxizmus irányába mutató magva; mégpedig az, hogy ő az opportunist szociáldemokrata párt kritikájából indult ki, s ha bírálatának elvi alapja mégoly helytelen is, maga a bírálat jogosult a reformista párttal szemben. Bresztovszkynál egészen más a helyzet. Ő tulajdonképpen a forradalmi frázisok leple alatt az opportunizmust védelmezi. Szabó Ervin egy helytelen alapról gyakorolt jogos és szándékában forradalmi kritikán keresztül jutott helytelen következtetésekre a pártot és programot, s ezzel kapcsolatban a proletárköltészetet illetően, Bresztovszky számára a főcél: a párt és a program opportunist beállítás, a proletárköltészet elszakítása a párt gyakorlati feladataiból. Bresztovszky fölényesen, magabiztosan fejt ki álláspontját, érezni hangján, hogy a párt képviselőjének tartja magát és mint ilyen fordult szembe — a szociáldemokrata párt vonalának védelmében — Szabó Ervinnel. Valóban, az opportunist Bresztovszky joggal tarthatta magát az opportunist szociáldemokrácia képviselőjének.

Az opportunizmus, a proletárforradalmat tagadó és a munkás-mozgalmon belül a burzsoát kiszolgáló szociáldemokratizmus nem hordja a homlokán az árusági jegyét. Az opportunist irányzat álcái igen sokszerűek és éppen ezért megtévesztőek. Nemcsak koronként, a mozgalom szakaszainak jellege szerint változnak, de egyidőben is változatosak. Bresztovszky Szabó Ervinnel szemben látszólag „baloldaltól védte“ a proletárköltészetet. Könnyed szerepváltás ez nála: néhány évvel azelőtt az Ady körül ki-robbant vitában „jobbrol“ támadta a „baloldaltól“ vagdalózó Csizmadia Sándort. Bresztovszky akkor azt az Adyt védte meg, akinek eltorzított képét a burzsoá esztéták dajkálták bele a polgári köztudatba, s lírájának éppen dekadens vonásairól hirdette, hogy mindez „nem lehet idegen“ a „vergődő lelkű proletártól“.

Az Ady körül zajló viták idején jelent meg Bresztovszkynak egy „elvi” igényű cikke a Nyugatban.¹⁰ Ez a fejtegetés kibővítve napvilágot látott egy tanulmánykötetében is.¹¹ Amit ebben a könyvében Bresztovszky kifejt, az a művészetelmélet terén megnyilatkozó reformizmusnak alig leplezett példája. Bresztovszky többek között ezt írja:

„A művésznak alkalmazkodni kell a piacához, s nem csoda, ha a fiatalabb generáció éppen a még el nem foglalt szűz területet keresi ki magának: a művészet számára nemrég felfedezett *proletár világrészen gyarmatosít*.”

És ez a gyarmatosítás nem mindig tetszik a bennszülötteknek. A gyarmatosítótól meghonosodást, betelepülést kívánnak. Szerencsére nem megy nehezen ez a betelepülés. A proletár-világnézet gyorsan hódít azok között a művészek között, akik proletároknak akarnak dolgozni. Meg a többiek között is. ... Emellett a belföldi termelők is szaporodnak egyes spekuláns gyarmatosítóknak rémületére ... A remélt gyarmatot nem hódította meg az anyaország, sőt a gyarmat költözteti át, honosítja meg az anyaország legjobbjait s az küldi ki a maga szülötteit is hódítani. Az anyaország urai — nem csoda — félnék. Veszítik a teret, bár nem könnyen adják föl hadállásukat ...”

Majd így zárja le fejtegetéseit Bresztovszky:

„... a művészetek és a proletár világnézet közelednek egymáshoz, mert életszükséglet egyiknek a felfrissülés, a másinak a kiegészülés esztétikai elemekkel; a művészeknek ezzel kapcsolatban a proletársághoz kell közeledniök gondolkodás és ízlés tekintetében, a proletárrá lett és a proletárból lett művészeknek ki kell elégíteniök az új fogyasztóközönség igényeit és, hogy maguk is, irányuk is megéljenek, el kell foglalniök a ponyvának nevezett és annak nem nevezett, de hasonló értékű irodalom és egyéb művészet elől a piacot ... A művészetek válságának más megoldása nincs ...”

Az opportunizmus azzal kezdődik Bresztovszky fejtegetésében, hogy elszakad a tényektől, s az osztályharc kemény valóságát behelyettesíti holmi gondolati konstrukcióval, amelynek a való társadalmi helyzethez semmi köze nincsen. Bresztovszky a művészetben nem a gazdasági, társadalmi, politikai harcok tükrét látja, az irodalmat nem az osztályharc fegyverének tekinti, amely nagy erő lehet a haladás érdekében, ha a munkásosztály, a dolgozók életét és akaratát fejezi ki, de veszélyes, a haladást veszélyeztető eszköz az imperialista burzsoázia hatalmában. Bresztovszky mit sem lát a kultúrának ebből az alapvető kettősségéből. Számára a művészet valamiképpen egy *egységes folyamat* jelent, amelyet felfrissít a proletariátus. Amikor arról beszél, hogy a fiatal írógeneráció „a művészet számára nemrég felfedezett proletár-világrészen gyarmatosít”, akkor tulajdonképpen azt mondja, hogy a művészet (természetesen a burzsoá művészet) előbb behatol a munkásosztály sorai közé s *miután* behatolt, megindul benne egy átalakulási folyamat a proletariátus „gondolkodása” jegyében. Ez lenne az egyetemes, egységes művészet fejlődési útja. Megállapítja, hogy „ez a gyarmatosítás nem mindig tetszik a bennszülötteknek. A gyarmatosítótól meghonosodást, betelepülést kívánnak. Szerencsére nem megy nehezen ez a betelepülés.” Nyílt opportunizmus ez, amelyet, hogy ne legyen olyan feltűnő, Bresztovszky megtűzdel bizonyos forradalmi látszatú terminológiával: „a proletár-világnézet gyorsan hódít azok között a művészek között, akik a proletároknak akarnak dolgozni”. Bresztovszky azt „képzeli”, hogy a gyarmatosítók, miután megvetették lábukat a gyarmaton, bennszülötté fejlődnek. De akkor miért kell gyarmatosítani? Az az író vagy költő, aki a kizsákmányoló osztályokból származik, de ilyen vagy olyan körülmények hatására felismeri a társadalmi fejlődés igazi útját s ezért szembefordul osztályával: az az író éppen az osztálya ellen vívott harcban válhat a proletariátus szövetségesévé. De szó sincsen arról, hogy előbb *gyarmatosít* a proletár világrészen, aztán bennszülött lesz. De nem is ez a leglényegesebb Bresztovszky elméletében. Sokkal fontosabb az, hogy ő a gyar-

¹⁰ Bresztovszky Ernő: Új hedonizmus, Nyugat, 1903. május

¹¹ Bresztovszky Ernő: Művésznymor és művészgög ... Magyar Könyvtár 607.

matosító betelepülésben törvényszerű folyamatot lát, amely lényegében létrehozza a proletár művészetet. Íme, így fest a II. Internacionálé Bresztovszkijának művészetelmélete — forradalmi mozgalom, harcok proletariátus és proletárforradalom nélkül.

Forradalom nélkül! Ez a veleje Bresztovszky ködös fejtegetéseinek. Mert miután a gyarmatosítók bennszülötté honosodnak (burzsoából proletárrá lesznek), akkorra már a bennszülöttekből is kikerülnek egyes művészek és írók és „a gyarmat... küldi ki a maga szülötteit” hódítani. Kényelmes elképzelés. Eszerint a kizsákmányolt, elnyomott proletariátus a művészet és kultúra birtokosa lesz, mert egyrészt a burzsoák „meggyőződnek”, másrészt a proletárok „meghódítják” a területet. S hogy el ne felejtjük: forradalom nélkül, mélyreható társadalmi átalakulás nélkül — Bresztovszky szerint. S a reformizmus igazolására máris előáll egy szegről leakasztott újabb elmélet: „Az átalakulás folyik. A „capillarité sociale” törvényein nem fog ki a művészeibe tolakodó politikai reakció...” A „capillarité sociale”-t — a társadalmi osztályok közötti folyamatok törvényét — forradalommal, a meg nem alkuvó osztályharccal állítja szembe Bresztovszky. A politikai reakció emlegetése megint csak ködösítés. Mi az a „művészetbe tolakodó politikai reakció”? Megint csak ott tartunk a hamisítatlan idealizmusnál; a művészet társadalomfeletti, *egységes folyamat*, amelybe *kívülről tolakodik be* ez is, az is. Hiba lenne tagadni azt, hogy a művészetekre hatnak külső, nem szorosan művészeti jellegű tényezők is a termelési mód, s ezen belül a termelési viszonyok alapvető hatásán kívül. A művészet a társadalom anyagi alapjának felépítménye, de a felépítmények között vannak olyanok — pl. a politika —, amelyek közelebb állanak az alaphoz, azaz annak változásaira közvetlenebbül reagálnak. Ezek a felépítmények természetesen erősen hatnak a művészetre, sőt az anyagi alap általában ezeken keresztül, elsősorban a politika tudatosító közvetítésén keresztül alakítja ki a maga művészi felépítményét. Tehát semmiképpen sem tagadjuk azt, hogy az irodalmat a művészet területén kívülről jövő eszmék, áramlatok is alakítják. Azért szögezzük ezt le határozottan, hogy elhatároljuk magunkat Bresztovszky álláspontjától. Ő ugyanis az irodalmat az imperializmus korszakában (!) *egységesnek* tekinti és a „capillarité sociale” törvényét — a társadalmi osztályok közötti kapcsolatot, érintkezést, közös vonásokat döntőbbnek látja, mint a társadalmi osztályokat egymással élesen szembeállító ellentéteket. Bresztovszky szerint a politikai reakció az irodalomnak eleve adott egységét bontaná meg, de ez meghíúsul a „capillarité sociale” törvényének erején. A marxizmus-leninizmus arra tanít, hogy a kizsákmányoló osztályoknak irodalma, művészete egy nemzeten belül a kultúra *egyik részét teszi*. „Két nemzet van minden jelenkori nemzetben — írta Lenin 1913-ban —. Két nemzeti kultúra van minden nemzeti kultúrában. Van egy nagyorosz kultúra, amely a Puriskévicské, Gucskovoké és Sztruvéké. De van egy olyan nagyorosz kultúra is, amelyet Csernisevskij és Plechanov neve jellemez.” Az előbbi „papi és po'gári” kultúrájának nevezi Lenin, az utóbbit a „demokrácia és szociáldemokrácia” kultúrájának.

Bresztovszky szívesen és gyakran hivatkozik a proletár-világnézetre, a marxizmusra. De mit képzelhet erről a világnézetről, ha azt hangoztatja, hogy „a proletár világnézet... életszükséglete... a *kiegészülés* esztétikai elemekkel”. A burzsoá ideológusok ostoba átkozódása kap itt megértő visszhangot; s ha Bresztovszky azt hallja, hogy a marxizmus „mechanikus”, „sívár” stb. stb., akkor erre úgy válaszol, hogy valóban, ez így van, ezért ki kell egészülnie esztétikai elemekkel. Hogy mik lehetnek ezek az esztétikai elemek, s hogy mi lenne a jelentőségük a munkásosztály számára, minderről készséges felvilágosítással szolgál Bresztovszky. *Éhe a szépnek* című tanulmányában¹² arról ír,

¹² U. o.

hogy a proletariátus vonzódik a szép felé. Mi a jelentősége az emberiségre nézve ennek a *szép* iránti vonzódásnak? Hallgassuk meg Bresztovszky önéleplező válaszát: „A vérszag csak addig részegít undorítás helyett, míg a tömeglélek esztétikai örömekre éretlen. Nagy, véres katasztrófákat hárít el a világról, hogy van valami a modern munkás miliójében, ami fölébreszti az elzsibbadt éhséget a szép után“. Ha ezt a ködös fejtegetést lefordítjuk a világos szavak nyelvére, akkor körülbelül azt értjük, hogy az esztétikai élvezetre érett proletariátus (és az esztétikai elemekkel „kiegészített“ marxizmus) irtózik a vértől, a haretől, a háborútól, ha úgy tetszik: a forradalomtól. Mindezt elháríthatja a világ feje felől a munkásosztály érlelődő fogékonysága a művészi szépség iránt és a proletár-világnézet ilyen irányú „megfejelése“. Ha Bresztovszky a vérszag és véres katasztrófák rémében a háborút féli, akkor tulajdonképpen azt tanácsolja a munkásmozgalomnak, hogy nevelje a tömegeket esztétikai fogékonyságra, mert az a proletariátus, amely tudja, mi a szép, meg tudja akadályozni — éppen ezért — a háborút. Nem más ez, mint a dolgozó tömegek lefegyverzése az első világháború előtt egyre feszülő nemzetközi helyzettel szemben a béke megvédéséért vívott forradalmi harcban.

De Bresztovszky elsősorban nem a háborúra, hanem sokkal inkább a forradalomra, konkrétan a proletárforradalomra gondolt, — amelynek tagadása a II. Internacionálé opportunizmusának, reformizmusának főfeladata volt. Bresztovszky az esztétikai örömekre érettséget szembeállítja, mint a fejlődésnek egy magasabb fokát, az „abszolút esztétikai éhséggel“, mely a proletárok „barbarizmusának“ okozója, „elitélendő“, „véres“ eseményeket vált ki, — már pedig semmi sincs, amitől jobban irtózna a „humanista“ Bresztovszky; az opportunista szociáldemokrata. „Véres forradalmak csak addig lesznek — írja —, amíg az abszolút esztétikai éhség az uralkodó.“ Ha ez a különös éhség megszűnik, akkor már nem kerülhet sor véres forradalmakra, s elhárulnak a társadalom felől a fenyegető „katasztrófák“. Ez az igazi értelme Bresztovszky körülményes fejtegetéseinek; így lép elénk a megalkuvó szociáldemokrácia egyik hazai „kultúrpolitikusának“ elképzelésében a művészet, a kultúra, a munkásosztály érdeklődése az irodalom iránt — mint a forradalmat leszerelő, a forradalmat feleslegessé tevő erő.

Valóban van olyan irodalmi erő is, amely segít leszerelni a proletárok forradalmi elszántságát. A burzsoá, a kispolgári irodalom, a szociáldemokratizmus megalkuvó szellemétől átitatott művészet alkalmas erre a forradalomellenes szerepre. Amikor tehát Bresztovszky azt állítja, hogy a munkások esztétikai érettsége, közeledése az irodalom felé nagy katasztrófákat, véres forradalmakat hárít el az emberiség felől, akkor valójában a nyílt polgári s a megalkuvó szociáldemokratizmust tükröző irodalmat ajánlja a munkásosztály nevelésére. S hogy állításait megtámogassa, Bresztovszky azt írja, hogy az imperializmus korában — mert erről van szó — a művészet olcsóbbá válik, a tömegek számára hozzáférhetőbbé. „Emellett az árcsökkenés mellett nő a fogyasztóközönség is: a munkástömegek jövedelme nő...“ Egyszóval, a munkásság helyzete — Bresztovszky szerint — egyre javuló (!) az imperializmus korában, képes fizetéséből megvenni a kultúrát, művészetet „esztétikai örömet“, — amely forradalmi átalakulás helyett békés és síma megoldást biztosít.

Bresztovszky oportunizmusa a kultúra, a művészet területén egyenes következménye annak a velejéig megalkuvó, szinte nyílt osztálybékét hirdető állásfoglalásnak, melyet társadalmi politikai síkon vallott. *Az ember függvény* című tanulmányában¹³ azt a nézetét fejtette ki, hogy egy társadalmon belül sokkal nagyobb az az erő, mely a különböző osztályokat összetartja, mint az, mely elválasztja őket. Szerinte több a közös vonás kapitalista és proletár kö-

¹³ U. o.

zött, mint az ütközés. „Egy társadalomban is különböznek egymástól a rétegek, az osztályok. Ellenfelei vagy barátai egymásnak, ellentétei egymásnak, vagy hasonlítanak egymáshoz osztályuk társadalmi feladatai, szerepe, helyzete szerint. De az osztályok ellentéteinek megvan a maguk határuk... az ellentéteknél több a közösség: nagyjából ugyanazt látja az élet javának a munkás, mint a kapitalista, ugyanabban a művészetben gyönyörködik... A mai kultúra nagyjában egyforma minőségű — bár nem egyforma mennyiségű javakkal szolgál mindenkinek.“ Magukért beszélnek ezek a mondatok, nemigen kell kommentárt fűzni hozzájuk. De kapcsolódva az előbbi fejtegetésekhez, emeljük ki ebből azt a képtelen állítást, mellyel Bresztovszky az osztályok közösségét bizonyítani próbálja. A proletár „más feladatokat érez a társadalom iránt“ — olvassuk —, mint a kapitalista. Virágnyelven beszél ez a fogalmazás, megkerüli a forradalommal kapcsolatos nyílt állásfoglalást. Mindenesetre könnyebb ezzel a megfoghatatlan proletár „feladattal“ szemben a tőkések és munkások közös vonásait előtérbe hangsúlyozni, mint a proletárforradalom feladatával szemben. S a közös vonások között ismét ott találjuk, mint egyik döntő érvet, a közös, egységes kultúrát, mely a valóságban ugyan nem létezik az osztálytársadalmak korában, de annál inkább a megalkuvó szociáldemokrata Bresztovszky elképzeléseiben.

Onnan indultunk el, hogy Szabó Ervinnek adott válaszában Bresztovszky a forradalmi szölamok lepleiben az opportunizmust csempészi be és megvédi azt az álláspontot, mely szerint a proletárköltészetnek, a munkásosztály fel-emelkedését tükröző irodalomnak csak a „világnézetéhez“ van köze, de a párt-hoz és programhoz, ezekhez a „gyakorlati“ eszközökhöz nincs. Tehát Bresztovszky szerint — végigkövetkeztetve gondolatmenetét — lehetséges olyan proletáriradalom, melyet a könyvekből elsajátított elmélet, a mozgalomtól légmentesen elzárt íróasztal ihlet. Ez az opportunista nézet szorosan következik a reformista szociáldemokrata párt lényegéből. Ennek a pártnak a szervezeti szabályzata megfelel a mensevik álláspontnak, Martov álláspontjának abban a sarkos kérdésben, hogy ki lehet a párt tagja:

„1. §. A szociáldemokrata párthoz tartozik: aki a pártprogramot magáénak vallja, annak megvalósításáért küzd és a pártot anyagilag és szellemileg erejéhez képest állandóan támogatja.“¹⁴

De hogyan támogathatja a pártot az, aki nem vesz részt valamely alap-szervezetének munkájában? A fenti meghatározásban pusztá frázis a párttag kötelességének emlegetése — „a pártprogramot magáénak vallja, annak megvalósításáért küzd“ — ha nem határozza meg azt is, hogy mi az a szervezeti forma, amelyben dolgozhat a pártért. A szociáldemokrata párt mensevik álláspontja tehát a szerveztlenséget, az anarchiát propagálja, kiteszi a pártot olyan polgári, értelmiségi rétegek szeszélyének, amelyek egy s más kérdésben együtt mennek a munkásmozgalommal, támogatják azt, de nem hajlandók alávetni magukat a párt szervezeti szabályzatának. Amit a SzK(b)P a martovistákról mond ezzel kapcsolatban, érvényes a magyarországi szociáldemokrata pártra is:

„Végeredményben: az egyöntetű, harcoss, gondosan szervezett párt helyett, amelyért Lenin és a leninisták a kongresszuson harcoltak, a martovisták egy tarka, szétforgácsolt, alakatlan pártot akartak, amely már csak azért sem lehetett volna harcoss párt, mert különböző elemekből állt volna és soraiban nem lehetett volna vasfegyelem.“¹⁵

A szociáldemokrata párt szervezeti szabályzatában kifejezésre jutó opportunizmus leszereli a munkásmozgalmat az imperialista korszak kiéleződő osztályharcában és a burzsoázia uszályába vezeti. Ez a lényege ennek a kérdésnek, s nem a pártprogram elfogadásáról és megvalósításáról szóló frázi-

¹⁴ Népszava, 1910. október 9.

¹⁵ A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története 46. l. Szikra, 1949.

sok, melyek csak arra valók, hogy takargassák a forradalmi tömegek előtt a megalkuvást. Bresztovszky — hasonló céllal lobogtatott frázisok mögött — a munkásosztály irodalmát szakítja el a mozgalomtól, annak gyakorlati harcaitól és ezzel megfosztja az osztályt az irodalom leleplező, nevelő, mozgósító fegyverétől. A szociáldemokrata párt és Bresztovszky oportunizmusa nem kettő, hanem egy és ugyanaz a vonal. A kulturális kérdésekben Bresztovszky képviselte a szociáldemokrata párt oportunizmusát.

A vita továbbfolyt, egyre hevesebb hangon, egyre súlyosabb tévedéseket vetve a felszínre Szabó Ervinnél, egyre ravaszabb oportunizmust rejtve Bresztovszkynál. Szabó Ervin *Vulgär-marxizmus* című cikkében¹⁶ válaszolt Bresztovszkynak. Helyesen támadja a marxizmus vulgarizálót — általában. De amikor a vulgarizálókkal szemben megvédi előbbi álláspontját — a proletárköltészet tagadását — akkor már ő maga is egy mechanikus materialista nézetet hirdet:

„... ez a vulgär-marxizmus az, amely nagy hevében végül kirúgja maga alól a saját alapjait is, azt a marxi tételt, hogy a gazdasági struktúra kialakulását kíséri az Überbau átalakulása, követi tehát, nem megelőzi — és proletártudományról, proletár-bölcsészetről, proletárköltészetéről beszél, amikor még nyakig benne vagyunk a kapitalista termelőrendszerben...”

Annak a marxi tételnek, hogy a társadalmi lét határozza meg a tudatot, helytelen értelmezésével állunk itt szemben. Lényegében a tudományos szocializmus tagadása ez. Szabó Ervinnek ez a fejtegetése erősen hasonlít a revizionista Bernstein törekvéséhez, aki a marxizmus tagadásával tette hírhedtté nevét. Ő bizonykodott amellett, hogy: „Minden igazi tudomány alapja a tapasztalat, amelyet az együttes tudás dolgozott ki. A szocializmus pedig a jövődől társadalmi rend tudománya, így hát elérhetetlen számára a legjellegzetesebb elem: a tudományos felépítés.”¹⁷

Bernstein tulajdonképpen a forradalmi elméletnek szervező, mozgósító, átalakító szerepét sikkasztja el. Eszerint tudományos szocializmus csak a szocialista termelőviszonyok között lehetséges, tehát a proletariátus úgy jusszon el (nyilván békés úton) a szocializmushoz, hogy ne tudja tudományos biztonsággal, hogy mi felé halad. Ez nyilván abszurd állítás. Sztálin elvtárs ezt a kérdést már „*Anarchizmus vagy szocializmus*” című tanulmányában zseniálisan megvilágította, amikor rámutatott arra — 1906-ban —, hogy „elkövetkezik az az idő, a mai idő, amikor a termelés újra társadalmi jellegűt ölt, tehát a tulajdon is csakhamar társadalmi jellegűvé válik — és az emberek tudatát éppen ezért fokozatosan áthatja a szocializmus.”¹⁸ Sztálin elvtárs tehát a *termelés jellegéről* beszél, mint a szocialista elmélet feltételeiről. Nyilvánvaló, hogy a termelés társadalmi jellege és a tulajdon magánjellege között kibékíthetetlen ellentét van, s a szocializmust éppen az a társadalmi szükség hívta létre, amelyet a proletariátusban az ellentét megszüntetésére irányuló törekvés támasztott. Sztálin elvtárs így ír „A dialektikus és történelmi materializmus” című munkájában erről a kérdésről:

„Új társadalmi eszmék és elméletek éppen azért jönnek létre, mert a társadalomnak szüksége van rájuk, mert szervező, mozgósító és átalakító munkájuk nélkül a társadalom anyagi életének fejlődése folyamán megárett feladatok megoldása *lehetetlen*. Az új társadalmi eszmék és elméletek, miután a társadalom anyagi életének fejlődése által felvetett új feladatok alapján létrejöttek, utat törnek maguknak, a néptömegek közkincsévé válnak, mozgósítják, szervezik őket a társadalom hanyatló erői elleni harcra s ilyen módon megkönnyítik a társadalom sorvadó erőinek megdöntését, amelyek gátolják a társadalom anyagi életének fejlődését.”¹⁹

¹⁶ Népszava, 1914. május 17.

¹⁷ Idézve: M. Leonov: A marxizmus-leninizmus a tudományos előrelátásról. 26. l. Szikra, 1949.

¹⁸ Sztálin Összes Művei I. 331. l.

¹⁹ A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története, Szikra.

Bresztovszky válasza Szabó Ervin cikkére nem sokáig késett. „*Vulgär-költészet*” című cikkében²⁰ támadja Szabó Ervin állításait és megvédi a proletártudomány létjogosultságát a kapitalista környezetben. De nincs benne sok köszönet. Azt írja Bresztovszky, hogy a proletariátusnak „van tudománya is, van művészete is, — csak hogy tudománya is, irodalma is olyan, mint a kenyere: még szegényes, kevés, keletlen, de *van*.” Hogy a tudományok és a művészetek a proletárforradalom győzelme után soha nem látott fejlődésnek indulnak és soha nem látott eredményeket érnek el a felépülő és felépített szocializmus országában, azt napjaink bizonyítják a legjobban. De hogy a kapitalista korszakban élő proletártudomány szegényes, kevés, keletlen — ez nem igaz, Marx, Engels, Lenin, Sztálin művei cáfolják ezt a képtelen állítást.

Hogy Bresztovszky alapvetően helytelenül látja a tudomány és művészet helyzetét, azt világosan bizonyítja az a fejtegetés, amelyhez — azonosítva magát vele — Szabó Ervinnek egy 10 év előtti kijelentéséből jut el. Nem véletlen, hogy az opportunistá Bresztovszky éppen azt építi bele reformizmusába, ami Szabó Ervin nézeteiben helytelen:

„Voraussetzunglos, vagyis teljesen objektív, elfogulatlan tudomány nincsen. Összes tudásunk annyira determinálva (meghatározva) van osztályhelyzetünk által, annyira függ gazdasági és társadalmi helyzetünktől, hogy voraussetzunglosse Wissenschaftról, a dolgok teljesen objektív megítéléséről szó sem lehet. 'Ezt idézi Szabó Ervintől Bresztovszky'. És ami igaz a tudományra, még igazabb a művészetre: az igazság mégis objektivebb, mint a szépség, s ha a tudományban is szerepel a szubjektivitás, ami enyhített formája a fanatizmusnak, a művészetben mégjobban szerepel: igazi művészet az, amit annak érezek.”

Igy Bresztovszky. Nézzük előbb, amit Szabó Ervin szavaival állít: elfogulatlan tudomány nincsen, a dolgok teljesen objektív megítéléséről szó sem lehet. Bresztovszky e megállapítás „általános érvényének” hüvös, leplező tárgyilagossága mögül tulajdonképpen a marxizmust veszi célba, s annak a tudományosságát vitatja. Nem áll egyedül ezzel a nézettel. Egy táborba került mindazokkal a revizionistákkal, opportunistákkal, akik hasonló ostobaságot károgtak a marxizmusról és akiket Lenin oktatott ki a tudományos megismerés objektivitásáról *Materializmus és empiriokriticismus* című művében. Bresztovszky látszólag az objektív, objektív tudomány kifejezéseket nem ismeretelméleti értelemben használja, tehát látszólag nem azt vonja kétségbe, hogy a marxizmus elmélete objektív igazság, hanem azt, hogy a marxizmus tárgyilagosa, elfogulatlan. De a kettő nem elválasztható. *Elfogult* tudomány végső soron sohasem juthat *objektív igazsághoz*. Lenin bírálja Avenarius egyik tanítványának, F. Bleinek *Metafizika a politikai gazdaságtanban* című munkáját, amely Marx és Engels tanításait igyekszik cáfolni. Lenin megsemmisíti Blei hamis nézeteit, s mint Blei egyik érvét a marxizmus ellen kritizálja az elfogultság, a szubjektivizmus vádját:

Ötödik érv: Marx elméletének pártserűsége, elfogultsága, eleve elhatározott megoldásai. Az egész empiriokriticismus, és korántsem csak Blei, pártonkivüliségre tart igényt, mind a filozófiában, mind a társadalomtudományban. Se szocializmus, se liberalizmus. Az alapvető és kiengesztelhetetlen filozófiai irányokat, a materializmust és az idealizmust nem kell elhárítani egymástól, hanem arra kell törekedni, hogy följük emelkedjünk. A marxizmusnak ezt a tendenciáját nyomom követtük az ismeretelméleti kérdések hosszú során, és nincs okunk csodálkozni, hogy a társadalomtudomány terén is találkozunk vele.

Hatodik érv: az „objektív” igazság kigúnyolása. Blei nyomban megsejtette és tökéletesen helyesen sejtette, hogy a történelmi materializmus és Marx egész gazdasági tana át és át van itatva az objektív igazság elismerésével. És Blei helyesen fejezte ki Mach és Avenarius tanának tendenciáját, amikor, ahogy mondani szokás, a *limine* elvetette a marxizmust — éppen az objektív igazság eszméje miatt —, amikor minden

²⁰ Népszava, 1914. május 24.

további nélkül kijelentette, hogy a marxizmus tanítása mögött semmi sincs Marx „szubjektív” nézetein kívül.²¹

A marxizmus ellenségei voltak azok, akik a pártszerűséget igyekeztek szembeállítani a tárgyilagossággal. A marxizmus ellenségei hangoztatták az elfogultság vádját, miközben a burzsoá objektivizmus pózába vágva magukat — hamisították a valóságot — a burzsoázia érdekei szerint. A marxizmus-leninizmus pártszerűsége a marxi-lenini világnézet legmélyebb tudományos-ságát fejezi ki:

„A marxista-leninista filozófia pártszerűsége egyáltalán nem jelent szubjektivizmust a valóság értékelésében. Ellenkezőleg, szigorúan megköveteli a környező élet jelenségei megismerésében a tárgyilagosság elvének követését. Nem szépíti sem a multat, sem a jelent. Filozófiai alapja a marxista-leninista tükröződési elmélet.

A történeti jelenségek értékelésében a szubjektivizmus: a polgári objektivizmus, a polgári történetírás, politikai gazdaságtan és társadalomtudomány csálhatatlan jele. A mult eseményeinek pártszerű vizsgálata kizárja ezek idealizálását vagy más részről jelentőségük alábecsülését. A marxizmus-leninizmus megköveteli, hogy a történeti jelenségeket a történelmi materializmus álláspontjáról értékeljük, amikor ezeket a jelenségeket és eseményeket a társadalmi gazdasági környezetben, a korabeli osztályharc körülményei között szemléljük.

A marxizmus-leninizmusnak semmi köze sincs a pártszerűség szubjektív értelmezéséhez a társadalomtudomány területén. Pokrovszkij és iskolája eltorzították a marxista-leninista pártszerűségi elvet, úgy ábrázolták azt, mint „osztály-szubjektivizmust”, ami az objektív igazság tagadását jelentette. Ilyen kiinduló pontja az idealizmusnak van. Pokrovszkij tétele a történelemről, mint a „multba vetített politikáról” antimarxista és tudománytalan. A történeti események megvilágításánál a szubjektív kritériumok és értékelések elismérését jelenti, ami végeredményben a valóság megvilágításánál különböző álláspontok (beleértve a burzsoáziát is) „egyenjóságának” elisméréséhez vezetett. A proletár pártszerűség elve viszont objektív tudományos megismerést tételez fel, mivel a történelmet — tanítja Sztálin elvtárs — nem lehet sem megjavítani, sem elrontani. A marxizmus-leninizmus a történetiség elvének szigorú betartását követeli meg. A konkrét történeti elemzés a proletár pártszerűség belső tartalma.”²²

Szabó Ervin tévedett a tudomány tárgyilagosságának kérdésében, s ezt a tévedést Bresztovszky felkarolta. Felkarolta és elmélyítette — idealista irányban. „És ami igaz tudományra, még igazabb művészetre: az igazság mégis objektívebb, mint a szépség”. „És ha a tudományban is — folytatja Bresztovszky — szerepel a szubjektivítás, ami enyhített formája a fanatizmusnak, a művészetben mégjobban szerepel: igazi művészet az, amit annak érzek.” A gondolat közössége itt is opportunizmust takar. Bresztovszky azt mondja, hogy a tudomány, tehát a proletártudomány is elfogult, mert érvényesül benne az osztályszubjektivítás. Szerinte ez fokozottabban érvényes a művészetre. Elfogult, szubjektíven értékelő már maga az író is, de elfogult az olvasó, hiszen szerinte „igaz művészet az, amit annak érzek”. A szemléleti elfogultság, az objektivítás hiányának hangoztatása itt átcsap a művészi produkció objektivításának nyílt, ismeretelméleti tagadásába. Meg kell állapítanunk Bresztovszkyval szemben, hogy a valóság művészi megismerése is objektív érvényű, a művészet is objektív tartalmakat ad, akár a tudomány, csak más eszközökkel. Senki sem tagadja, hogy a művészetnek, az irodalomnak megvannak a maga sajátosságai. „Nem vitás — írja Lenin —, hogy ebben a munkában feltétlenül nagyobb teret kell biztosítani az egyéni kezdeményezésnek, az individuális hajlamoknak, a gondolat és fantázia, a forma és tartalom szabadságának. Ez mind vitathatatlan, de mindez csak azt bizo-

²¹ Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus 325. l. Szikra, 1948.

²² B. A. Csagin: A filozófia pártszerűsége és a polgári objektivizmus elleni harc. 59–60. l. Szikra.

nyítja, hogy a proletariátus pártmunkájának irodalmi részét nem lehet sablonszerűen azonosítani a proletariátus pártmunkájának más részeivel.²³

De Bresztovszky nem erről beszél. Bresztovszky azt állítja, hogy az igazi művészet az, amit annak érzek. Végso soron tehát a művészet, a művészi-költői szépség valójában a szubjektív megítélés kérdése és objektív kritériuma nincs. Bresztovszky szerint lehetetlen, hogy „teljes objektivitással értékeljem a nem nekem, nem értem és nem belőlem való szépséget...” Eszerint nem objektív igazság az, hogy a kapitalista társadalom viszonyai között a nép kizsákmányolását, fokozódó ellenállását, a burzsoázia kritikáját kifejező, esetleg már a munkásmozgalom alapján álló írói, művészi alkotás magasabbrendű, s a kifejezésnek, a művészi ábrázolásnak nagyobb esztétikai lehetőségeit hordozza magában, mint a dekadens burzsoá művészet ormóttan és eszméletlen vonaglása. Bresztovszky szerint a művészetek értékelése, megítélése nem adhat objektív igazságot, hanem pusztán szubjektív megítélés kérdése az, hogy nekem a proletár, másnak a burzsoá művészet tetszik jobban. Azt, hogy a kettő közti különbséget a marxizmus világnézete mint objektív különbséget értékeli, amihez semmi osztályszubjektivitás nem szükséges — tagadja Bresztovszky. Nem akarja látni azt, hogy itt egy objektív igazság felismeréséről van szó, amelyre éppen azok képesek, akik a forradalmi munkásmozgalom talaján állva, a marxista világnézettel felfegyverezve törnek a valóság minél teljesebb megismerésére. Bresztovszky a megalkuvó szociáldemokratát képviseli és fél az objektív igazságok erejétől, elsősorban a proletárforradalomnak az erejétől. Ezért helyettesíti be az objektív igazságot — lángoló frázisok burkában — osztályszubjektivizmussal, melynek a marxizmushoz semmi köze sincs. Bresztovszky először a munkásmozgalom „gyakorlati szerveitől”: a párttól és programjától szakította el az elméletet, a proletárvilágnézetet, s vele együtt a proletár-költészetet is. Most a materializmustól szakítja el világszemléletét s belegázol a valóság tényei előtti meghatározás idealista posványába.

Szabó Ervin a maga részéről válaszában lezárja a vitát.²⁴ Fenntartja korábbi álláspontját, de a vita során most először hangsúlyozza azt, ami vitaindító Nyugat-beli cikkében helyes mozzanat volt: „Azt tartjuk, hogy az ember fogalmában is van fejlődés, viszont a művész az emberi közösségből kizsáktva el sem képzelhető: anyagából, tárgyaiból arra következtethetünk, hogy a művészen megvan-e az embernek azok az attribútumai, melyek nélkül nem lehet nagy művész?” Ez a fogalmazás forma és tartalom dialektikus egységét érinti. Feltétlenül helyesebb, az igazságnak megfelelőbb ez, mint amit néhány sorral előbb hangoztatott Szabó Ervin, t. i. azt, hogy „az alakítás erején mérem meg, hogy milyen művész valaki; tárgyain azt mérhetem, hogy milyen ember”. Maga Szabó Ervin is látja, hogy ez a szétválasztás merev, mert lejjebb már megszünteti ezt a kettősséget.

De ha el is jutott Szabó Ervin a megközelítően helyes állásponthoz a fentebbi megfogalmazásban, odáig már nem jutott el, hogy látna ennek ellentmondását a forma elsődlegességét hirdető nézettel. S helyes véleményével is megmarad az elmélet síkján, abban a rossz értelmében a szónak, hogy nem hatja át állásfoglalását a gyakorlat, konkrétan a proletároosztályharc tényei és követelményei. Továbbra is tagadja, hogy a proletárköltészet létjogosult, hogy a munkásozstály gazdasági és társadalmi helyzetéből „új, sajátos formák, színek” s amit nem említ — új igazságok, tartalmak folynak. És arra a kérdésre, hogy mik az emberinek azok az attribútumai, melyek nélkül nem lehet nagy művészt elképzelni, Szabó Ervin általánosságokkal, bizonytalan meghatározásokkal válaszol.

²³ Lenin: Az irodalomról 11. l. Szikra, 1949.

²⁴ Szabó Ervin: Mégegyszer a proletárköltészetről. Népszava, 1914. május 31.

A Népszava szerkesztősége Bresztovszkynak adta az utolsó szót, az ő cikke rekeszti be a vitát.²⁵ Csak egyetlen mozzanatot emelünk ki ebből a vitázásból, amely a maga sekélyességével jól jellemzi Bresztovszky és a szociáldemokrácia elvtelenségét s a mozgalom általános ideológiai gyengeségét a tizes években. A vita záró gondolatáról van itt szó. Bresztovszky továbbra is kitart korábbi álláspontjánál s a vita lényegét, a Szabó Ervin és közte felmerült ellentéteket abban summázza, hogy „Szabó Ervin annyira szereti az elméletet, hogy már alig látja meg tőle... a gyakorlati életet...” „Ezzel szemben — mondja Bresztovszky — szerény magamat jobban leköt az életnek, a társadalom gyakorlati szükségleteinek szeretete...” Micsoda farizeus szemforgatás! Néhány héttel előbb még arról beszélt Bresztovszky, hogy a proletárköltészetnek az elmélethez kell kapcsolódnia, s nem az olyan „gyakorlati szervekhez”, mint a párt és a program. Majd Bresztovszky lírai pózba vágja magát s befejezésül mindent elmos-áthidal:

„Ez azonban már líra, életfelfogásbeli eltérés, az egyéni látás különbsége, amiről egyikünk sem tehet és ami legföljebb versben tartozik a nyilvánosság elé. Úgy látszik, a vita anyaga is ilyen különbségekből támadt.”

A befejezés könnyed zsurnalizmusa — cinikus elvtelenség kifejezője. A vita elvi jelentőségének lebecsülése ez, az elvi ellentétek opportunista bagatellizálása, leszűkítése a vitázó felek egyéniségének különbségeire.

* * *

Nem halottidézés volt a szándékunk, amikor ezt a vitát bemutattuk. Nem annyira magáért a vitáért tettük ezt, hanem inkább azért, hogy világosabban lássuk a megalkuvó szociáldemokratizmus szépirodalmi tevékenységét, bizonyos fokig annak „elvi” alapját, s azt, hogy a munkásosztály megtévesztésének, a forradalmi útról az irodalom eszközeivel támogatott eltérítésének gyökerei nem pusztán egy irodalmi, művészi „irányzat”-ból nőttek ki, hanem magának a megalkuvó szociáldemokratára pártnak az opportünizmusából. S ami a megalkuvó szociáldemokratizmus lényege: a proletárforradalom kiküszöbölése, a burzsoázia kiszolgálása a munkásmozgalmon belülről — az a szociáldemokrata irodalom és irodalomelmélet fő vonása is. Bresztovszky ebben a vitában a megalkuvó párt képviselője. Szabó Ervin szándékaiban forradalmi volt, célja az opportünizmus támadása. De mert ezt a támadást eleve helytelen nézetek alapjáról indította, helytelen eredményekhez jutott. Nem mindegy azonban számunkra, hogy kit vezettek forradalmi és kit opportünista szándékok. Nemcsak azért nem mindegy ez, mert a vita anyaga tanulságos példáját nyújtja a szociáldemokratizmus taktikájának (v. ö. Bresztovszky magatartását az Ady-vitában és Szabó Ervinnel szemben), hanem azért sem, mert Szabó Ervint forradalmi marxista törekvései az első világháborúban egy forradalmi antimilitarista csoport vezetőjévé, irányítójává tették; Bresztovszky forradalmi frázisokkal álcázott opportünizmusa pedig a burzsoá álláspont mellett való agitációban nyilvánult meg a háború folyamán.

A szocialista realizmus felé haladó magyar irodalom a felszabadulás előtt is, de főleg 1945 óta kemény harcokat vívott a pártos irodalom elvének érvényesítéséért. A párszerű irodalom ellen, a munkásmozgalmon belülről, a szociáldemokrata pártból is erős agitáció folyt, amely szociális frázisok leple mögül tulajdonképpen a burzsoá művészfelfogást szegezte szembe a szocialista realizmussal. A jobboldali szociáldemokraták által az új, haladó magyar irodalom elé tornyosított akadályok jelentős részben, főleg elvi alapvetésükben azokra a nézetekre mentek vissza, amelyek Szabó Ervin és Bresztovszky vitájában kezdtek kifejeződni.

²⁵ *Bresztovszky Ernő válasza: Népszava, 1914. május 31.*

JUHÁSZ GYULA

Ady Endre 1909-ben, „Irodalmi háborgás és szocializmus“ címen cikket írt a megújuló magyar irodalom körüli viták során. Talán ez volt az első kísérlet arra, hogy irodalmunk forradalmi fejlődését ne magából az irodalomból magyarázza meg valaki, hanem felvesse annak társadalmi okait. Cikkében megállapította, hogy „ez az egész új, mai irodalmi kalamajka sohse lett volna meg a szocializmus magyar felnövekedése nélkül“. Ady szava nem tűrt félreértést, nem állította azt, hogy új irodalmunk szocialista, de leszögezte, hogy a „szocializmus révén“ született meg.

Pontosabban azóta sem tudjuk megfogalmazni a magyar irodalom megújulásának okát és legnagyobb íróink helyét, kik — Ady Endre, Móricz Zsigmond és a mögéjük sorakozó Juhász Gyula — nem voltak szocialisták, de a szocializmus révén szólhattak „új időknek új dalaival“ népünkhöz.

Ady Endrén kívül kevés író ismerte föl s még kevesebb vállalta ezt az irodalmi viták pergőtüzében álló „Holnap“-anthológia és a „Nyugat“ írói közül. Juhász Gyula azzal magasodott Babits Mihály, Kosztolányi Dezső fölé a mi szemünkben, hogy ő is ezt vállalta, nemcsak irodalmunk formai megújítását. Ady Endre azt is írta idézett cikkében, hogy: „Akiknek mesterségük, hivatásuk, vagy hivataluk, nézzenek utána, hogy az új irodalom mit használ a magyar nyelvnek s az úgynevezett géniusznak. Az igazság, hogy ez az új irodalom (a ravasz kufárokat kivésem) az embernek használ, a jobbulásnak, annak a társadalmi fejlődésnek, mely lehet zavaros is néhol és olykorokban, de — bizonyos.“

Ez az emberért való irodalom, a jobbulás, a társadalmi fejlődés irodalma, nagy próbát állt meg 1919-ben. Ady, a forradalom viharadara, meghalt, mielőtt a polgári forradalom helyét a proletárforradalom elfoglalta. Kortársai számára döntő fordulatot jelentett a proletárforradalom élménye: volt, kinek kibontotta szárnyát, volt, kit gyáva rettenet fogott el s olyan is akadt, aki a forradalom, a haladás ellenségei közé állt.

Juhász Gyula ezt a próbát is megállta. Ekkor sem lett ugyan szocialistává, de fölismerte a forradalom jelentőségét, nem szegült szembe vele, hanem maga is elindult a forradalom útján s a polgári Magyarország költői közül kevesen jutottak ezen az úton oly messzire, mint ő. Az 1919-es esztendő vezércikkben köszöntötte: „Lehet, hogy a legemlékezetesebb év lesz, mióta a világnak története van... Ma *kezdését* érezzük valaminek, ami még nem volt...“ Leírta e cikkében Lenin nevét s a régi államot „a legszörnyűbb szörnyetegnek“ nevezte, idézve Marxot, a „német óriást“.

E lázas forradalmi napokban nemcsak ő szólt merészen, sokan mondtak olyat, mit később letagadtak, megtagadtak, meghamisítottak. Juhász Gyula sohasem tagadta meg azt, amit költészete a szocializmus révén nyert: hűséges maradt. Nem véletlen, hogy az Ady utáni irodalom nagyjai közül az ifjú József Attila őt választotta mesterének. Lehetett Babitsnak folyóirata, uralkodhatott az ifjú írók soka felett a Baumgarten-díj odaítélésének hatalmával, az igazi mester Juhász Gyula lett, mert ő bocsáthatta szárnyra maiglan legnagyobb kommunista költőnket, József Attilát.

Az az út, melyet Juhász Gyula a maga szegénységétől a munkásmozgalom jelentőségének felismeréséig megtett, nem az affajta vidéki költők szokványos útja, amit életének és művének meghamisítói szántak neki. Műve méltó arra, hogy a szocializmust építő, dolgozó magyar nép megismerje és megszeresse.

Igazi arcát a róla szóló irodalomból aligha ismerhetjük meg.

Költészetének dekadens vonásait emelik ki méltatói és kritikusai, politikai jelentőségét elhallgatják, vagy meghamisítják, értékét alábecsülik.

Schöppflin Aladár, a „Nyugat“ vezető kritikusa, „A magyar irodalom története a XX. században“ című munkájában, kurta másfél oldalt szentel Juhász Gyulának (jóval kevesebbet, mint a proletárdiktatúrát gyalázó Tormay Cecilnek, vagy a kozmopolita Molnár Ferencnek) s így summázza róla véleményét: „Kevéshúrú költő. Teljesen passzív, szenvedésre teremtett lélek, akinek természetes levegője a halk búsongás . . . Nem élt a való világban . . . A filozófia feldereng költészetében, de nem zárul világnézetté, hangulattá olvad lényében . . . Fejlődése későbbi szakán a maga passzív módján sokat foglalkozott a magyarság sorsával, de a szemlélődő magatartásból ekkor sem tudott kiszabadulni . . .“

A klerikális irodalomtörténészek a maguk céljaira formálják a költőt. „A jelenkor romlottsága keseríti el a költőt“ — írja Alszegehy Zsolt — „Nem született harcos magyarnak: Botond bárdja és Kossuth tolla nem illik a kezébe.“ Sik Sándor pedig megvédi az öncélú művészkedés, a dekadencia vádjá ellen Juhász Gyulát, de csak azért, hogy a testetlen idealizmusnak, a valiasnak ajándékozhasa: „A foghatóság és láthatóság szűkös világa mögött érzi és szomjúhozza a végtelent, az Istent, az örökkévalóságot.“ Mivel azonban Juhász Gyula költészete olykor a valóság vaskos kifejezője, Sik Sándor az „alföldi magyar“ különleges lelkialkatához folyamodik s így alkot valamilyen fából-vaskarika-idealizmust: „érzése a foghatóban, az élet köznapot alakító valóságában akarja megvalósítani a megfoghatatlant is“.

A polgári és a klerikális irodalomtudomány torzításaihoz és hamisításaihoz méltó módon csatlakozik a népi írók jobbszárnyának véleménye. Németh László azt írja róla, fölényeskedve, lebecsülve Juhász Gyula értékét, hogy „Juhász Gyula azok közül való, akikről vagy egy féloldalon mondja el az ember a leglényegesebbet vagy sohasem“. Figyelmezteti a Juhász Gyulával foglalkozókat, hogy „tétova dolog egy költőt a kor áramaival jellemezni“, — így akarja elejét venni annak, hogy Juhász Gyula kapcsolata a munkásmozgalommal, dicsőséges proletárforradalmunkkal szóba kerülhessen. Ehelyett az „igazi bánat“ költőjét ünnepli benne, az élet céltalanságának költőjét, aki a bús magyar szerepét csak azért játssza el, hogy ürügye legyen a bánatra „s míg az utolsó magyart, szerek és borulatok fiát alakítja, sokszor azokra a színészekre emlékeztet, akik hamis darabokban nyújtanak igazi emberi alakítást“. Féja Géza, aki a német irodalomtudomány idealizmusát, szellemtörténész módszereit ojtotta a narodnyik-búsmagyarkodásba, először forradalmiságától fosztja meg Juhász Gyulát: „Juhásznál azt a szerepet tölti be az álom, amit Adynál a lázadás... Ady a föld mámorát érezte, Juhász felsóhajtó álmait . . . Szervesen épülő szellemi folyamat lett Juhász Gyula álmából . . .“ Végül, holmi vallásalapító, megszállott torzul Juhász Gyulából Féja kezén. 1943-ban, a faszizmus elleni szabadságharc döntő ütközeteinek idején, Féja azt tanította Juhász Gyuláról, hogy odaérkezett „a kinyilatkoztató mítosz csúcására, melyről belátni a létezés határtalan egymásmellettiiségét, ahonnan nyugodt hőmpölygésű hullámnak látszik mindaz, ami közelről nézve: végzetes ellentét, megmagyarázhatatlan torlódás, halálíg tartó harc“.

Költőtársai sem bántak különül vele.

Kosztolányi vállveregető elismerése tele van fölényes becsmérlelssel: „Hangköre nem tágabb, mint húszéves korában, hogy pályáját elkezdte. Az évek alig hoztak eléje új tárgyat . . . Szavai gyakran a szokványosság határán járnak.“ És siet Juhász költészetének politikai jellegét közömbösíteni: „Nem politikai, hanem magyar költészet“ — írja, mintha e kettő, magyarság és politizálás ellentétes fogalmak lehetnének Petőfi és Ady irodalmában.

Babits Mihály pedig behörtönzi a vidéki költők sorsába: „Egy város és egy táj költője lett, vidéki költő, s egyre tudatosabban az. E vidéki végzet úgy nehezült rá, mint egy eredeti bűn, mely magában hordja büntetését, a melabút és a fogyatékossági érzést.“ Költészete, Babits szerint, „nem olyan, mint a nagy boldog dalnokoké... Vidéki költészet, nem nagy skálájú és szürke, mint a tanyai homok... a költő jobb, mint versei.“

Irodalomtudósoknál és nagyhírű költő-barátoknál többet tudott róla József Attila kisdíák és többet tudtak róla azok a szegedi munkások, akik Gyula-napkor megjelentek ablaka alatt és munkás-indulókkal, népdalokkal köszöntötték.

2.

1883. április 4-én született, Szegeden.

Parasztok, mesteremberek voltak ősei, apja postatiszt volt. Abból a félproletár-kispolgári környezetből származott, mely felett elérhetetlen magasságban lebeg a polgárság világa, az úri társaság. Juhász Gyula csak egy családi hagyományt őrzött. 1866 őszén beállított nagyapjának, Káló Antal gombkötő mesternek Serház-utcai házába a koránderesedő Petőfi István és otthagya kosztosdiáknak Petőfi Zoltánkát, Petőfi ifjan sírba hulló, elhagyott fiát.

Tehetsége korán kibontakozott, alig volt tizenhat esztendő, mikor közölték első verseit a Szegedi Naplóban. Az első kísérletek ígérését hamarosan érett művek váltották be: húszéves korában öt-hat helyen közlik rendszeresen verseit.

Költői hangvétele arról tanúskodik, hogy az a költészet hatott rá döntő erővel, melyet először értett meg a dolgozó nép, Petőfi, Arany nép felé forduló költészete. Ezt akarja folytatni az a húszesztendő ifjú, aki így versel:

Learattál édes magyar népem,
Ott az áldás csüröd közepében,
Osztrák finánc szemét veti rája,
— Szükség lesz még arra a kaszára...

A Habsburgok császári Himnusza ellen ír verset, a népballada hangjával kísérletezik, a Kossuth-nótát danoló parasztlégyenyen akad meg a szeme. Nem akarategyenge, nem élettől idegen, lemondó lélek.

A sors kevély. A sors goromba.
Ó emberek álljunk a sorba,
S ha végzetünk vak és kegyetlen:
Tegyünk mi a hatalma ellen.

Így ír a „Credo“-ban. „Legyen e földön szent szövetség. Melyből a gazságot kivessék.“

Nincs köze első versei hangjának sem a századforduló epigon-népiességéhez, sem a műkuruckodáshoz. Mikor arra biztatja a magyar népet, hogy tartsa készen a kaszáját, forradalomra, függetlenségi harca gondol. Mikor a „Gott-erhalte“ ellen ír verset, azt írja benne: „Beethoven, bár Bécs adta, elragad, S Wagner, bár lelke német, elvarázsol.“ Nem sovíniszta németgyűlölet utálatja vele a császári himnuszt, hanem „Bitók, bitók és hóhérok s lakájok.“ Mikor a népballadával kísérletezik, nem a népi hang néprajzi hitelességére ügyel, hanem arra a hiteles társadalmi helyzetre, melyben a hadnagy úr, a tiszt úr elcsalja s aljasul becsapja a szegényember szeretőjét.

A nyugati műveltséggel való megismerkedése sem távolítja el hazájától, nem esik bele kortársai kozmopolita rajongásába. Oláh Gáborhoz írott verses

levele (melyet antik versmértékben írt, „Mert gyönyörű nyelvünk antik mértékre legillőbb“) vall erről:

Én, hazai rimeket s idegen lánnglelket imádó,
Nemzetem és a világ mestereit tanulom.
Életem olyan most, mint ez a puszta nagy alföld:
Egyhangú, néma, óh de azért gyönyörű!
Mint itt tündérként palotát rak a déli verőfény,
Lelkem vára aként épül a csend közepett.
Hamlettel csak a port, a halált keresem szemeimmel,
Most a magány s szeretet ifjui kedvre derít...
... Természet s lángész szemlélete érleli bennem
Azt a magot, melyből még aratand a hazám...

Nemzete és a világ mesterei, természet s lángész szemlélete, haza és emberség, természet és ember egységes, egészséges szemlélete neveli-növeli igazi költővé. Pályája elején hiányzik belőle az a megtört vallásosság is, melyhez később oly reménytelenül, oly hiába menekült olykor nehéz óráiban. Pedig a hatodik gimnázium elvégzése után (taníttatása addig is nagy teher volt a szegény családon!) a szegény gyerekek útjára kényszerül, kispap lesz Vácott. Nemsokáig tudta elviselni a kolostori életet, összesen nyolc hónapot töltött kolostorban, aztán hazamenekült. Ha olykor gyermeki hite vissza-vissza is tért, nem kétséges, hogy egy életreszóló antiklerikalizmust hozott a rendházból. Önéletrajzi értékű kisregényében, az „Orbán lelké“-ben élesen suhint a klerikális reakció kongreganista ügynökei felé: „Malik karriert csinált és Végvárra csupán azért helyezték át, hogy mint lelkes és erélyes kongregációs, figyelemmel kísérje azokat az aggasztó jelenségeket, amelyek némely tanár és az ifjúság viselkedésében mutatkoznak. Különösen Orbán Gergely volt gyanús, aki a templomban a diákmise alatt profán könyveket olvas és nem térdepel szabályszerűen.“ Gyermeki hitével egyidős volt korai kételkedése is a hitgázságokban. Kamaszkorában, — mint egy kolostori életére emlékező novellájában írja — „már egyszer istentagadó volt, olvasta Renant és egy ideig nem hitt Jézus istenségében. Olyan fiatal volt és olyan fogékony minden iránt, ami új és ami bátor.“

1901 őszén a pesti egyetem bölcsészettudományi karára iratkozott be, mint magyar-latin szakos tanárjelölt. Zavar és bizonytalanság ekkor lopakodott először szívébe. Ekkor kezdi megismerni a szegénység reménytelenségét. Ő, a tehetséges költő, a professzorok büszkesége, csak úgy tud megmenekedni az éhezéstől, csak úgy tud tetőt szerezni feje fölé, hogy nevelőtanári állást vállal László Mihály hírhedt magániskolájában, hol az iskolai fegyelemtől óvoit, tehetségtelen, elkényeztetett mágnasesemeték, ifjú bankár-ivadékok, földbirtokos-úrfieskák körül teljesít szolgálatot. Tanulmányi sikerei sok mindent kárpótolják, de nem tudják feledtetni vele többé soha az osztálykülönbségek elébemeredő válaszfalait.

De megzavarja az a fajta műveltség is, melyet egyetemi társai, bárha olyik fiatalabb nála, olyan fölénytel képvisel. „Mindennél több Ibsen és Nietzsche, ők a mai kor megváltói“ — írja neki egy vakációs levelében Kosztolányi, ki előszeretettel nevezi Juhász Gyulát „Zarathusztra Gyulának“. Jean Richepinre hívják föl figyelmét, dekadenciáját és pornográfiáját emlegeti Kosztolányi. Közös barátjuk, Zalai Béla viszont azt magyarázza, hogy Csehov „Sirály“-a és a „Három nővér“, az orosz kritikai realizmus e két korszaknyitó remekműve, „komisz drámák“. Barátai szakadatlanul váltogatják véleményeiket, ma rajonganak valakiért, holnap sárbarántják s új eszmény, új „dekadens“ után futnak.

Az értékeknek ez a bizonytalansága, az öncélú mohóság és inyeskedés, a rothadó burzsoá-kultúra e jellegzetes életformája, elérhetetlenségével von-

zotta is, de meg is zavarta. Főlkeltette becsvágyát, de megrontotta életkedvét, alkotókedvét s szívébe csepegtette a nihilista kétely mérget.

Küzd ez ellen a bomlasztó hatás ellen s az nem is könnyen uralkodik el rajta. De tanári pályája megőrli ellenállását. Megismeri azt a sivár nélkülözést, amit a kapitalista társadalom az értelmiségnek szánt: a nyomort, a méltatlan robotot és a klerikalizmussal karöltve uralkodó bürokrácia hatalmaskodását. Mármaroszigeten, Léván kezdi tanári pályáját, a piaristák iskoláiban, hol a világi tanár alárendelt, alsóbbrendű lény a szerzetestanárok között. Iszonytató magányban és szegénységben él. „Öcska ágy, rozoga almárium, kis asztalka és egy szék: az asztalon könyvek, néhány klasszikus és modern író művei, a falon két olajnyomat és pár reprodukció: ez volt egész világa.“ 1907-ben el akarja dobni az életet magától.

Egyre többet veszített erejéből s kedvéből, — s hogy nem veszett el egészen, ezt annak köszönheti, hogy olyan környezetbe kerül, hol az álmodó, multba-süppedt felvidéki kisvárosok csöndje után megismeri a kapitalizálódó, iparosodó ország eleven életét, a nyílt kizsákmányolást, a mohó versenyt, de a növekvő válságot is és meghallja Ady merész szavát.

3.

1908-ban — emlékezik Juhász Gyula — „Nagyváradra vetett a sorsom, amelyet tanári pályának is lehetne mondani és ekkor néhányan, fiatal költők, Ady Endrével együtt összeállottunk, hogy kiadunk egy modern lírai antológiát.“ Juhász az antológia legbuzgóbb szervezői közé tartozott: ő ajánlotta a hét költő közé Babits Mihályt, „aki némi szabódás után fölcsapott közénk“, ő ajánlotta Balázs Bélát, Kosztolányt is, Oláh Gábort is ajánlgattahivogatta, — nem rajta múlt, hogy azok nem lettek holnaposok, s erős a gyanúnk, hogy a holnapot, a mi szép mánkat, ekkor kezdték elvesztegetni.

Juhász Gyula újjáéledt a Holnap szervezési munkái és harcái közepette: „mindnyájan fiatalos hittel és reménységgel néztünk az új költői vállalkozás elé“. Ady Endre neve volt a harci jelszó. Ady kiszabadította őt és vidéken kallódó társait a vidékiességgel járó búsmagyarkodás karjából (az antológiát előbb „Hétmagyarok“ vagy „Göncölszekér“ címen akarták kiadni. Ady nevezte el „Holnap“-nak!), megoldotta jelenlétével a magyarság és európaiság ellentétének kérdését és közibük vitte a politikát. Anatole France-szal akartak a Holnapba először íratni s asztaluknál sokszor esett szó egy eljövendő radikális polgári forradalomról, annak várható következményeiről és a szocializmusról.

Juhász Gyula érdeklődése amúgyis e felé a terület felé fordult. Kiss József és Ady mellé odasorolhatjuk Juhász Gyula nevét is azon kevesek sorába, akik fölfigyeltek az 1905-ös orosz forradalomra. „Az élet második esztendejében (így számítják az időt az első proletárforradalom óta) . . .“ — így kezdi egyik cikkét 1907-ben. Első kötetében, az ugyancsak 1907-ben megjelent Verseiben látott napvilágot a „Himnusz az emberhez“ („Az emberhez száll himnuszom ma, Hittel hadd harsogom dalom“), melyben megjelenik már a munka, megjelenik már a dolgozó ember eszménye:

Nézzétek; izzad tar mezőkön,
Sarcot a rögből életet,
Nap égati és tüske marja,
Tépázza ág és föld viharja,
Csókolják fény és fellegek!

„Utód az Isten örökén“, — így nevezi az embert. Meunier-hez, a munkások szobrászához ír verset. Azok felé fordul, kiket a társadalmi rend elzúz: „Nem hallottam én altatót nótát, Nekem a dalt a gyárak dudolták . . .“

A Holnap kötetében is ez a Juhász Gyula szólal meg, de mintha tudatosabbá, érdeesebbé válnék máris a hangja. „Az ember rab csupán az ég alatt“ —

írja. Kölseyst élesztí, „Ki félszemével a jövőbe látott“, a gályarabok énekét zendíti meg: „A tenger a hazánk, Bár fogva tart a gálya.“ És ha „Tisza vizének egyhangú magányán“ messzi szabad hajók felé fordítja arcát, akkor félreérthetetlenek vágyai: „Piros vitorlát tártí új szeleknek...”

Ami benne égett szegény-gyereksége óta, amire ráébresztette egyetemi hallgató korának szegénysége és a László-magángimnázium úrfijainak gondtalan jó módja, amire megtanította a vidéki tanár megalázó társadalmi helyzete és koldussága, az Nagyváradon tudatosodik benne, mert visszhangra lel. És Ady példája rányitja a szemét arra, hogy az elviselhetetlen sors ellen verssel is lehet harcolni, hogy a vers fegyver. Ady környezetében ébred rá a költészet társadalmi szerepére.

Adyval való találkozására, hogy Ady harcához szegődött, hogy vállalta nemcsak Ady dicsőségének rá is sugárzó fényét, hanem Ady küzdelmeit, ez persze nem változtatta meg őt egycsapásra. Nem tudott sohasem teljesen megszabadulni a nyugati dekadens polgári művészet hatásától. Nem tudja teljesen soha levetkőzni azt a magatartást, mely hajlandó meddő bűba merülni egy vélt egyetemes magyar sors csapásai miatt. Móricz Zsigmond sem tudott ettől teljesen megszabadulni, Babits is csak ritkán és rendszerint a kozmopolitizmus felé. Ady volt az egyetlen, aki kinőtt belőle, ő sem fájdalom nélkül.

Ady Juhász Gyula számára mindannak a jelképe volt, ami benne égett már régen a szívében, de amit Ady szabadított szóra. Ezért esett oly zokon Juhász Gyulának, mikor Ady, a hírhedt „Dukk-dukk-affér“ idején, cserben látszott hagyni holtapostarcostársait. Juhász keserű szavakkal vádolta Adyt és Ady, — kinek szerepe ebben az ügyben még nincs teljesen tisztázva, de egyre valószínűbb, hogy több volt az igaza, mint a tévedése ekkor is, — oroszlánereje kiméletlenségével vágott vissza. „Nekem kevés írás volt hasznosabb és becsesebb, mint ez a kegyetlenül szókimondó támadás, melyet ellenem intézett Ady Endre“ — írta erről, páratlan erkölcsi tisztaságról téve tanúságot. Soha többé nem került szembe Adyval. A forradalom eljövételét várta s hirdette ezentúl s Ady a forradalom hírnöke volt szemében.

Hű maradt Adyhoz.

Hű maradt a forradalomhoz.

4.

A váradi forró, eseménydús, tevékeny napok után ismét magányba taszítják a közoktatásügy urai, akik nem szeretik, hogy Juhász Gyula nem éri be tanfelügyelők, tankerületi főigazgatók elismerésével, hanem a közvélemény porondjára lép. Szakolcára, majd Makóra száműzik. „Szakolcán két évig voltam tanár. Nagy magányosság és sok szenvedés köt ehhez a kisvároshoz: itt múlt el ifjúságom“ — írja később a szakolcai évekről.

Magányosságát csak az ifjúság töri át. Juhász Gyula vezeti a szakolcai önképzőkört. Irodalmi hírneve megelőzte jöttét s diákjai nem csalódtak benne: kitűnő előadó, versmondása félig-meddig versmagyarázat is már. Az iskolai értesítőkben is tanítványaihoz fordul: „Poétikai tanításom kistükre“ és „Néhány szó az irodalomtörténeti tanításról“ címen értekezik s vezeti diákjait a legújabb irodalom, Ady Endre felé.

Az ifjúságon kívül azonban csak a fájdalom ért a szívéig. „Itt inni kell, itt borban az igazság“ — írta a szakolcai életről. Nagy dárídók és ölmos-álmos idogálás, ez volt a szakolcai „intelligencia“ életformája. A kulturális élet... „Az öreg doktor német lapba sülyed. Mint vén kámzsás, nézi a gót betűket.“ Az úri házakon, a szegényes kaszinón kívül pedig azt a nyomorúságot látta, melyre egyre inkább rányílt a szeme:

Itt ólomlábon jár a gond a hóban
És Amerika rémlík a viskóban.

Amerika, az aranyhímű távol,
Szöve remény és kétség fonalából . . .

A kivándorló, amerikai szegény szlovákok világa volt ez, a kivándorlásra csábító ügynökök legjobb terepe. „Könyvekre hajtom le fejem” — írta egyetlen menekvéséről, — a boros mulatozások és a pozsonyi kirándulások tiltott örömen kívül. Mert mindkettőért meg kellett szenvedni. Felettes hatóságai felrótták neki, ha kitört szürke hétköznapi egyhangú sorából és elmenekült a városba, vagy elmerült a borba.

Szüksége volt a feledésre.

Nagyváradon megismerkedett egy Sárváry Anna nevű vidéki primadonával és belészeretett. A halk, a szomorú, a magányos költő a hangos, a nevető, az egész világgal kacérkodó asszony felé fordul ámulatával. Alig találkoztak. Egyetlen látogatásáról Anna így emlékezett meg: „Otthonomban szerénykedő, halk hangon válaszolt, ha kérdeztem; különben Juhász Gyula csak hallgatott, hallgatott.” Csak versekben vallotta meg szerelmét, egy ország színe előtt mert nyilatkozni, — négy szemközt sohasem jutott odáig. Anna, számára a könnyű, a vidám, a sikeres élet jelképe volt; meg sem próbálta elérni. Hogyan is hívhatta volna, hova is hívhatta volna Annát a színpadról? A vidéki tanár nyomorúságos hónaposszobájába, a száraz kenyér mellé társnak? Könnyű, röpké kalandra pedig nem tudta hívni ez a tisztaszívű ember, ez a tisztaerkölcsű költő.

Mikor Szakolcára került, Annától is örökre elszakadt. Elszakadt? Egy életen át küldte Anna felé, az elérhetetlen boldogság felé verseit. Szakolcáról egyszer egy képeslapot küldött Annának. A lapon Velasquez Anna királynőről készült portréja. „Megint Annára gondolt s ezt a briliánsokkal ékes Annát küldi a szépséggel ékes Annának a költő” — ezt írta rá. A bókban benne van a szemérmes kívánság: ha egyszer ő is királynői dísz, selymeket, bársonyt és mélytűzű, aranybafoglalt ékköveket küldhetne...

Nem a lemondás mélabúja teszi oly megindítóvá ezeket a reménytelenül sóvárgó verseket, hanem az érzés nagysága, tisztasága, — és éppen ez, hogy az elérhetetlen felé nyújtja kezét a költő. „Tűnt Anna, te tünde, Te édeni kert, Ahonnan örökre Sors kardja kiver” — ez nem a lemondás verse, hanem a végzeté. „Neked mit adjak Anna” — ez nem szónoki kérdés, hanem a szegénység kérdése. Ha volt eddig verseiben valami elvont, a valóságtól elvonatkozott, önmagáért való irodalmiság, a könyvek között, magányban élő ember lírismusa, ettől megszabadította ez a szerelem, egy nagy és mély szenvedély áradását szabadítva föl.

Aldott vagy Anna! Messze, messze mentél,
Hogy megmutasd, mily mélyen bennem élsz,
Hogy egy hatalmas és bus szerelemnél
Érezsem, hogy életem egész!

Anna elérhetetlen szerelme is kellett ahhoz, hogy meglássa az Anecsákat, a kis szolgálókat, kiknek muszáj volt elérhetővé válni, „Ha az urak mulattak ott a csendben. A fásult jegyző, s zordon szolgabíró... Egy-két vad vendég megölelte néha...”

Közelebb került a világhoz.

5.

Szakolcáról Makóra helyezik át 1913-ban.

Ez az áthelyezés nagyon fájdalmasan érinti: abban reménykedett, hogy Budapestre vagy legalább Pozsonyba helyezik. Hiszen ekkor már ismert költő abban a szűk körben, melyben azidőtűt könyvet is olvastak, sőt a hivatalos irodalom is tudomásul veszi létét s 1912-ben a Bulyovszki-díj szerény koszorú-

jával jutalmazták. Reményei végkép szertefoszlottak; a makói áthelyezés cinikus válasz volt kérésére.

Pedig aligha várhatott mást attól a társadalomtól, melyet még mindig nem ismert egészen, ha egyre kritikusabb szemmel is nézte. A makai áthelyezés kegyetlen pofonja eleinte megbénította, tehetetlenné tette s 1914 tavaszán ismét az öngyilkosságba menekült.

Nemcsak az orvosok mentették meg az életnek. Makón, hol eleinte senkivel sem akart érintkezni, hamarosan körülveszik őt azok a haladó értelmiségiek, akikben egy radikális, polgári forradalom igénye érik. Ügyvédek, orvosok, mérnökök, egy-egy messzeblátó közigazgatási tisztviselő, egy-egy robotjába még bele nem fásult tanár, egy-egy elvetélt, vidéken rekedt művész; — ezekből áll a társasága. Teljesen ezek közt sem tud feloldódni (sok közöttük a szabadkőműves s hiába hívják páholyukba, Juhász Gyula, jó ösztönnel, nem áll közéjük), de még sincs egyedül és szava mégsem visszhangtalan. Amíg a proletárforradalom valószínűsége szemükbe nem tűnt, addig ez a radikális polgárság szívesen tetszelgett abban a látszatban is, hogy szocialista s szívesen, méltánylással hallgatták Juhász Gyula egyre több társadalmi tartalommal telítődő verseit. Ezekben a versekben a munkás még csak a hasonlatokban tűnik fel s inkább áldozat még, mint az új kor hőse, de megjelenése mégis forradalmi újdonság:

...A vers ünnepi est, mint munkásnak a szombat...
S ilyenkor vágyaim s emlékeim zokognak,
Mint kocsma asztalán a munkás, hogyha végre
Szivarra gyújt szegény s ringatja füstje kékje ...

A vidék, ahol él, forradalmi hagyományokat őriz, a magyar agrár-szocialista mozgalmak hagyományait. Hódmezővásárhely, Békéscsaba, Oroszló háza nincs messze — és ezen a vidéken még Dózsa György hagyománya, a szabadságharc hagyománya is elevenebb, mint másutt s egy-egy kis akácsonál még meg tudjuk mutatni, hogy onnan ugratott ki váratlanul Rózsa Sándor ... Juhász Gyula ezt a világot is megismeri. Az ő látköre sem tágabb, mint a radikális polgárságé, ahová csatlakozott, de a szíve nagyobb, belefér a szegénységgel vállalt szolidaritás is s ha egy proletár-forradalom lehetősége dereng föl előtte — neki nincs mit félnie attól, mert nincsen mit féltenie.

Az imperialista háború kitérése még közvetlenebbé teszi a társadalomhoz való viszonyát:

Kikért szenvedtem, kiktől messze éltem,
Megélik életem, értik szenvedésem.
Utolsó vacsorámnak bus borától
Ma egy világnak fájó lelke lángol.

A háború elleni tiltakozásában még sok az olyan indítóok, mely a vértelen polgári humanizmus eszmeköréből származik. De egyre inkább lelepleződik előtte az a társadalmi rendszer, melynek természetes következménye az imperialista háború s egyik cikkében szembe is állítja a szabadságharcot az imperialista háborúval.

Allásfoglalása egyre inkább egyértelmű, egyre inkább a forradalom felé fordul. Petőfi és Ady fekete-pirosát idézi a „Kalózhajó“-ban: „Fekete zászló és piros vitorla: Így indulunk az éjbe a tilosba.“ Az öncélú művészet szavait elveti olykor:

Nem a mulandó, tarka szókat,
Mik zengnek utcán és teren,
De a magányba elbuvókat,
Miket láz és örvény terem ...

Ezeket az új szavakat keresi és ekkoriban már sok kétség nem lehetett afelől, hogy milyen lázak és örvények vonzzák! „Piros zászlót lengetek hiában: Forradalmas, titkos régi vágyam.“ Szavaiból a régi megbántottságon, érzékenységen túl olykor már a lázadás, a fenyegetés hangja is kicsendül: „Egy költő járt itt, kit vész és láz űzött . . . Pipálj csak polgár, cirpelj csak tücsök!“ 1918 nyarán kérdései már olyanok, hogy érezzük, a forradalom fog felelni rájuk:

Mi lesz ha egyszer szikrát vet a szalma
És föllángol e táj, e néma, lomha?

Ha megutálva száz here pimaszt már,
Vihart aratva zendül a magyar nyár?

6.

Az 1918-as forradalom már nem találja Makón.

1917-ben végleg kitepte magát a közoktatásügyi bürokrácia fogaskerekei közül. Végkép elviselhetetlenné vált számára növekvő politikai öntudatának szakadatlan ütközése a hazug és bárgyú tananyaggal, az ostromsattogtató iskolavezetéssel, az egész akkori kultúrpolitikával. Majdnem belepusztult a kettős életbe, idegei felmondták a szolgálatot s végre akadt emberséges orvos, aki kimondta, hogy alkalmatlan a tanításra.

Hazaköltözött Szegedre.

S ahogy rohant az ország a forradalomba, úgy tért vissza az életkedv is Juhász Gyulába. Már a makai évek alatt is egyre többször vált a haladó polgári erők központjává. De Szegeden megújhdott egészen. Ez az ideges, emberek elől futó, szelíd és csendes költő mindenütt ott van, ahol a jövődőt kovácsolják: agitál, szónokol, cikkeket ír. Az októberi forradalomhoz lelkesen csatlakozik, a Szegedi Radikális Párt alelnökévé választja, a Szegedi Nemzeti Tanácsnak ő a jegyzője — nem sokáig. Mert néhány hét múlva lemond jegyzői tisztjéről és kilép a Nemzeti Tanácsból, mivel a Tanács konzervatív elemeket is magába fogad.

Minden elő van készítve lelkében a döntő fordulatra. És 1918 késő őszén megjelenik a Kommunisták Magyarországi Pártjának országos vidéki titkára Szegeden. Sokan ismerik a városban, valaha ő is szegedi diák volt. Megjelenése felbolydítja a várost — hiszen még nemrég Leningrádban volt —, most csupa tűz a szava, az lángol föl benne, amit Lenin gyújtott föl az emberiség szívében. Juhász Gyula találkozik Rákosi Mátyással és egy pillanatra értelmet kap multja és célt jövődjéje, amikor azt mondja, hogy hajlandó lenne csatlakozni a kommunista mozgalomhoz. 1918 december 30-án Rákosi beszél Szegeden és — hiába a szociáldemokrata munkásáruslók minden dühe — a szociáldemokrata munkásság nagyrésze csatlakozik a kommunistákhoz. Juhász Gyula meghallgatja Rákosi beszédét. A szociáldemokrata vezetők tüzet fujnak Rákosira — csak Juhász Gyula lapjának ifjú munkatársai írnak tisztességes hangon róla.

1919 január 1-én a Tűz című folyóirat újévi irodalmi estjén „Petőfi és a kommunizmus“ címen tart előadást Juhász Gyula. Ady halálakor ő az emlékező ünnepség szónoka. 1919 márciusában az ifjúságnak olvassa föl forradalmi verseit. Leszámol szomorú multjával, leszámol azzal a világgal, melyben olyan sok szomorúság felhőzte az emberek homlokát és egy olyan világ felé fordul arccal, melyben a boldogság derül:

Kivánom és ez testamentumom,
Akarom és ez így is lesz tudom:

Hogy meg ne értse többé senkisé,
Miért vérzett el lassan a szívem . . .

Mért sírtam én, mint az elátkozott:
Ne értsétek meg azt, ti boldogok!

Így fordul az ifjúság felé. Verseiből a jövőndöbe vetett hit fénye tüzel:

Már az agyak homályán
Deregni kezd a hajnal,
Egy emberibb jövőndö
Kijózanult világa . . .
Az Embert ünnepeljük,
Az Embert, aki alkot . . .
Hogy ezután a földön
Ünnep legyen az élet . . .
S ember legyen az ember . . .

Szegedet hamarosan megszállják az imperialista csapatok. Az imádott nyugat szenegáli négereket hajszol Szegedre a magyar forradalom eltiprására. Ady meghal, Rákosit Pesten börtönbe vetik az áruló szociáldemokrata vezérek. „Tavaszi van újfent” — írja Juhász Gyula — „A bihari hegyek Nem ekhózzák ma énekedet Ady, A Szajna partja erre küldte Mostoha népeit Afrikából.” Juhász Gyula egyre többször esik ágynak. De betegen is vállalja a proletárdiktatúrát, ő a szegedi színház direktóriumának vezetője, munkáselemlásokat rendez, az előadások előtt bevezetőket tart, kijár a tanya-világba agitálni. De persze, most lenne a legnagyobb szüksége segítségre — és a demarkációs vonal elvágja Pesttől. A szovjet forradalmi fejlődésről csak rémhírek jutnak hozzá és polgári humanizmusa visszaretten a hírek megettől valóságtól is: nem tud következetesen haladni azon az úton, melyen elindult.

Juhász Gyula sohasem volt olyan öntudatos politikus, mint Ady Endre volt. Még a radikális polgári forradalmat sem akarta olyan öntudatosan, mint Ady és oly gyakran belehullt kora vermeibe, beleveszett beteg álmaiba, oktalan búbanatokba, hogy nem csodálhatjuk, ha támaszaitól elszakítva, betegen, egy megszállott városban, hol már a nyugati burzsoá tőke diktált és amely hamarosan az ellenforradalom gyűlevész hadának lett tábora, nem tudta megvalósítani szándékát s nem lett kommunistává.

Hűtlenné sem lett.

A maga forradalmiságát ő jellemezte a legjobban abban a szívszorító versben, melynél szebben, becsületesebben nem lehetne jellemezni ma sem:

Dalomb halkulva szölt és ringatón,
De mélyén titkosan
Ott zsongott mégis a forradalom.

Zászlóm fehér volt, szűz, szelid selyem,
De rajta pirosan
Világolt vérem és rejtelmesen . . .

És én tudom, hogy árva temetőn,
Fáradt szívem felett
Lidérc lebeg majd, hajnalt keresőn.

Ilyen és ennyi volt az ő forradalma.

7.

1920 augusztusában a „Munka” hasábjain feltűnik a neve. Fittyet hányva a mohó fehér-terrornak, mely az ő kis állami nyugdíját is elvitte, mivel szerepet vállalt a proletárdiktatúra alatt, „Munka” címen tesz közzé egy verset:

Én őt dicsérem csak, az élet anyját;
 Kitől jövőendő győzelmünk ered.
 A munkát dalolom, ki a szabadság
 Utjára visz gyász és romok felett.
 A gyárkémény harsogja diadalmát
 S a zengő sinen kattogó vonat,
 A béke ő, a haladás, igazság
 Mely leigazza a villámokat . . .

A munkáról énekel e korban, kinek „nővére Szépség és Szabadság S kinek világa most hajnalodik“. Nem lehet megszelidíteni, nem lehet a reakcióhoz aljasítani. A szegedi imperialista megszállás elfoszlatta nyugati álmait, végkép hazatalált és osztályára lelt: „Koldus vagy és paraszt vagy“ — invokálja önmagát. „Itt bujdokoltál hosszú éveken, Nehéz robotban, messze végeken, Tanítva és tanulva éjt, napot, Megsüvegelve urat és papot.“

Dózsa fejét mutatja a reakciós hatalomnak: „Lenn a sírban, némán, mélyen, Alszik a fej vaksötétben“

Ó de néha éjten éjjel,
 Mikor csak a kakas éber,
 Kigyul egy láng, mint az őrszem,
 A szegedi temetőben.

Nézi más láng lobogását,
 Földi tüzek égi mását,
 Vár egy napot fölkelőben,
 Régi magyar temetőben!

Csak Ady Endre melengette úgy Dózsa emlékét, mint ő, csak ő merte megmutatni a párhuzamot a Horthy-rémuralom és a Dózsa utáni korszak emberirtó kegyetlensége között: „Mint a kopó, jár vadászni Szapolyai katonája“

Nagy uraknak vára fénylik,
 Nagy kutyáknak szava hangos,
 Kicsi kunyhók csöndje rémes,
 Véres farsang tora van most.

Suba alatt összenéznek
 Bus legények, de nem szólnak.
 Káromkodás lenne ugyis,
 Várni kell, mit hoz a holnap!

Zrínyit, Petőfit, Széchenyit, Kossuthot, Ady Endrét idézi: tudja, kiket kell költszögetni, ha a nemzet lelkét akarja felriogatni. „Meg akarjátok ölni a pacsirtát“ — hívja tetemre a népellenes hatalom cenzúráját:

És mit akartok a fáradt dalostól,
 Ki bus robotban vigaszt énekel
 És áhitattal az ünnepre gondol,
 Mely jönni fog még, ó mert jönni kell!

Ez a „lesz még egyszer ünnep a világon“ hangulata. Amúgy is egyre többször emlékeztet Vörösmartyra, a szabadságharc utáni Vörösmartyra, — nemcsak megtörhetetlen hűségével, hanem verseinek növekvő erejével, elmélyülő, kiteljesedő szépségével.

A hajdani elefántsonttoronybeli magány is más most: lázadás. „Szolgálatok ti mulandó uraknak, Az öröm asztalánál üljete” — izeni könnyen megalkuvó barátainak, — ő lázadón őrzi „Egy nagy magányos élet tiszta gögjét.” Azt hirdeti: „A szenvedő mind egytestvér velem.” Petőfi centenáriumiára megintcsak félreérthetetlenül suhint a fehér terror felé: „Elég babona, máglya, bamba gazság És napod virrad szent Világszabadság!”

Nem rajta múlik, hogy nem jelenhet meg „Szegény katona” című verse, melyben 1914 lövészárokásós esztendejétől kíséri nyomon a szegény magyar katona sorsát:

Tizennyole őszén forradalmi szél
Hazasodorta és ő büszke lázban
Érezte, most a nép itél
S ő nem hazátlan!

Tizenkilenc őszén börtönben ült,
Fagyos szelek fűtyültek a világban.
Fölötte zug itéletül,
Hogy ő hazátlan!

Még az íróasztalfiában rekedt versek között sem akadt más költőnek ilyen verse vörös hadseregünk hőseiről: csak az emigrációban őrizték így emléküket a kommunista költők.

Versei, még a megjelent versek is, csak igen szűk hatósugárral árasztották az igazság fényét a fénytelen hazai egek alatt. Hatásáról alig tudunk valamit: annál többet, hogy milyen kíméletlenül üldözték. A szegedi reakciónak ő volt a céltáblája; nyilvánosan gyalázták, megszegyenítették s attól sem rettentek vissza, hogy tetleg bántalmazták. Egy szűk kör ügyelt csak szavára, néhány becsületes író, néhány fiatal fiú, egyetemi hallgatók s azok a szegedi munkások ismerték verseit s cikkeit, akik közé — utolsó emberi társaságába — eljárt Juhász Gyula.

8.

A harcós újságíró harcairól nem tudott az ország. A szegedi lapok szűk nyilvánossága előtt folytatta küzdelmeit, helyi ügyekbe bonyolódott, kis-királyokkal kelt vitára. Aforizmáinak ötletességét, szellemességét alig néhányan méltányolták. „Szakállszárító” — ez volt az ő rovatának címe a szegedi Délmagyarország hasábjain s valóban alig volt nagyobb publicitása szavának, mintha egy parasztház előtti padkán üldögélve mondotta volna el kemény bírálatát. Verseinek sem volt méltó tere. A „Nyugat”-nál háttérbe szorult, — maradt-e más, mint a napilapok vasárnapi melléklete; nem is mindig a legméltóbb napilapok és mindig méltatlan honorárium. Ő maga nem értett az érvényesüléshez, verseit barátai és ismerősei szedték össze s küldözgették a lapokhoz. Így aztán megesett, hogy a legjobbak az íróasztal fiókjában maradtak, elkallódtak s ugyanakkor olyik többször is megjelent. Kötetei is ilyenformán készültek, avatatlan kezek kontárkodtak bennük, — s még ezért a kétes értékű közreműködésért is hálásnak kell lennünk, mert Juhász Gyula elvesztegette és elveszítette kéziratait.

Versei mégsem maradtak hatástalanok.

1920 őszén Makóra került diáknak József Attila. Egyik tanárja és Juhász Gyula makói barátai révén hamarosan megismerték egymást. Juhász Gyula iett József Attila első mestere, útbaindítója. Horváth Márton pontosan megírja, mit tanult József Attila Juhász Gyulától: „a kifejezés prózánál egyszerűbb világosságát és közvetlenségét”. Nem kétséges, hogy Juhász Gyula

példájának nagy szerepe volt abban, hogy József Attila sohasem tudott egészen beleveszni a formabontó irodalmi irányok útvesztőibe és hogy a „Nyugat” kifejezésbeli arisztokratizmusától is elkülönült.

Juhász Gyula költészete nem volt ment dekadens vonásoktól. A kapitalista társadalmi rend azt az érzést lopja az emberek szívébe, hogy végezetesen egyedül vannak s hogy életük fordulatai érthetetlenek, hogy kegyetlen és vak végzet irányítja az ember sorsát. A reménytelenség olyan fölhordhatatlan, hogy megrontja az ember életkedvét, lerombolja belső ellenállását s ugyanakkor sóvár vágyat lop szívébe, a menekülés vágyát. A gyenge, ellenállásra erőtlen lélek beleroppan a magányba. A reménytelenség, a betegség s a valóság elviselhetetlensége helyett kápráztató álomvilág: ez a dekadens költészet tematikája s ez keres magához méltó formát, különleges kifejezéseket, félhomályt és a kifejezési formák öncélú játékosságát. A költő alig veszi észre, hogy az álom, a különesség, a formák játékossága végülis a burzsoázia célját szolgálja, eszközzé válik aljas hatalmak kezén. A századforduló magyar költészetében is fellelhetők ezek a dekadens vonások. A valóságos társadalmi helyzetből következtek, de kifejezésüket erősítette a nyugati burzsoá kultúra kifejtettebb dekadens költészetének példája. Elég, ha eszményeikre utalunk: Récgnier, Albert Samain, George, Rilke, Valéry...

Juhász Gyula ezeket a hatásokat első kézből kapta: mohó olvasó volt és olvasmányait sokáig ifjúságának barátai, Babits, Kosztolányi irányították, a nyugati burzsoá irodalom legfogékonyabb tanítványai, kik nemcsak dekadens költőkhöz vezették el, hanem dekadens ideológiákhoz is. Tőlük kapta az indítást arra is, hogy Nietzsche, Bergson filozófiájának uszályába szegődjék.

Volt idő, mikor mélyebbre hullt ezeknek a hatásoknak vermébe, mint mesterei. „Beteg rózsák utolsó illatáról”, „fáradt, fantasztikus és beteg” zenéről írta verset. „Néha ódon gemmák és aranyimív hermák Dekadens cézárának érzem magam” — vallotta „S reménytelen szemekkel néztem szűz csillagokra.” A „képzelt utazás villámröptű vonatján” kelt ő is útra, hogy elmeneküljön a valóságtól s új álmokat keressen, mert a valóságos tájakon hiába nézne szét: „És minden táj halott, hasonló és hibás”. Ezekről a dekadens hangulatoktól, ettől a reménytelen s önmagáért való beteg álmodozástól sohasem tudott egészen megszabadulni. De nem rekedt meg a dekadens költészet állóvizében soha és mindig volt költészetében valami, ami túlmutatott ezen.

A kifejezési formáiban — ahol a dekadencia ki szokott teljesedni — sohasem vált igazán dekadenssé. Hiába verselt a feloldhatatlan magányról, verse sohasem vált a magános ember mások számára érthetetlen monológjává, költészete nem ismeri a félhomályt, az érthetlenséget, a zavart. A szegedi szegényemberek gazdag, népi ízekkel fűszeres nyelve s első költő-eszményeinek, Petőfinek, Aranynak hatása, a nép iránt érzett szeretete mindig erősebb volt benne, mint a nyugati burzsoá kultúra vonzása. Azt mondhatnók: olykor akarata ellenére is szép magyar nyelven, világosan és egyszerűen, egészséges, bőzengésű szavakkal írt magányáról, betegségéről, arról, hogy nem érdemes írni... A formabontó kísérletek divatjának idején a legzártabb formákat kereste, a szonett fegyelmét vállalta. A nyugati versformák egyeduralkodója idején népdalformákkal élt olykor és a nyugati versformák sajátos magyar ízt kaptak az ő szájában: a jövevény versidom magyar ritmussal zeng, jambusai megett ott döng a hangsúlyos magyar verselés súlyos lépte. A feszes rímek, a virtuózkodó rimjáték helyett legtöbbször asszonáncot csendít; verse szóismétlésekkel, alliterációval, gondolatritmussal muzsikál, mint a népdal.

Általában: verselése szorosan kapcsolódik a magyar népköltészethez. A verskezdő természeti kép és a nyomába következő mondanivaló éppúgy egymásra utal versében, mint a népdalokban. „Őszi verőfényben pirosak a

lombok, Egy kis dicsőségtől nem leszek én boldog“ — írja s az őszi verőfény pirosa valóban olyan, mint a későn jött kis dicsőség, nem a virágzás színpompája, hanem az alkonyé és a hervadásé. Hasonlataiban megjelenítő erejű, teljes és szép képek mutatnak túl a pusztá ábrázoláson. „Az ablakok kis, vaksi fénnel égnek, Öreg parasztok néznek így az éjbe...“ — ha ezt írja, ebben nemcsak a falusi alkonyat képe van benn, hanem az is, hogy e vaksi, kihúnyó fényeket pillogtató falusi alkonyat valamikép az öregség, az elmúlás képzetével társul. A falu fölé nemcsak az alkony száll, hanem egy életforma múlandósága is... Rendkívüli tehetséggel tud megjeleníteni ilyen gyűjtőfogalmakat, mint a „tél“. „A kocsma ajtaját kitárják, S hozzák subában a telet...“ — mire kimondja a tél szót, már eleven és konkrét tartalmú fogalom, már látjuk a kocsmajáton bedöccenő nehéz subákat.

Egészséges, szép, kifejező képei s nyugodtan hömpölygő, folyamsodró hangja Arany János nyomába viszi léptét. De olykor rendkívüli erővel is tud szólni, képe nem pasztikusan kimunkált, mint egyébkor, hanem csak megvillan, mint a táj a villámfényben; ilyenkor Vörösmarty erejét idézi:

Magányos szenvedésem odujába,
Mint sebzett medve, behuzom magam
S tavaszig ott maradok hangtalan.

A szép szó pusztába kiált hiába,
Károg a varju, vijjog a vihar:
Betakarózom vad dalaival.

Jó nyomon járt József Attila, mikor Juhász Gyula kezét fogadta el vezetőnek. Nemcsak a dekadenciától megtisztuló költő szép magyar nyelve, nagy kifejezőereje volt az, amit megtanulhatott tőle.

9.

Hiába üldözték a fehér-terror aljas bérencei, hiába tették minden útját vesszőfutássá. Nem tudtak változtatni rajta. A „boldog szegény“, ahogy önmagát nevezte, a „mély magány ölen“ nem az öncélú művészet dalosa volt már, benne „új ige forr, mint részegben a bor“. Még a régi halál-hangulat is forradalmi érzületté forr: „S a hant alá úgy térek én, Mint a mag, mely kihajt tavaszra!“ Régi vallásossága már csak jelképeket ad neki ahhoz, hogy a kizsákmányoltak nyomorúságát égre kiálthassa. Így szólongatja a tápai fészületet:

A falu népét nézi csöndesen,
Amint ballagva munkából megyen

Az ősi népet, mely az ősi föld
Zsellére csak és várja az időt,

Mikor saját portáján ur leszen,
Mikor az élet neki is terem . . .

„A magad cigányát Lásd bennem, ó magyar, ki nektek élek“ — így éleszti Vörösmartyt a hazugságok sírjából. Így jutott el lassan költészetének ahhoz a csúcshoz, mely a legnagyobb magasság, mire a polgárság költője följuthat:

Minden szerelmet most rád pazarolva
 Szeretlek nép, munkás és szenvedő,
 Te vagy reményem óriási tornya,
 Mely mélységekből az egekbe nő . . .
 . . . Minden gyűlölség szálljon most felétek,
 Kik a szabad jövődöt félitek,
 Kik renyhe jólét párnáin henyltek
 S tagadjátok az egyetlen hitet:
 Hogy szent az élet és hogy szent az ember,
 Ki jövőt épít, mint korállt a tenger,
 Ki a sötét odukból fényre vágyva,
 Majd győzni fog a földön nemsokára!

Hatalmasabb verset nem írtak Ady halála óta az „Új vallomás“-nál és hatalmasabbat csak József Attila írt Juhász Gyula halála után ennél. Ady után a magyar költészet látszólag megtört folytonosságát nemcsak emigráns költőink tartották fenn, hanem Juhász Gyula is. Szerepe irodalmunkban nem jelentéktelen: Adytól József Attiláig az ő lírája az összekötő lépés s példája ma is eleven példa arra, hogy milyen messze juthat el valaki, aki a polgári irodalom útjáról indult el a munkásosztáy felé.

Juhász Gyula sohasem lett kommunista költő, de eljutott a munkás-otthonig, melynek homlokzatára már ő írt verset:

Ki itt belépsz, jövőbe lépsz be,
 Mely millióknak ad jogot,
 Vérért, veritékért cserébe,
 Hogy legyenek mind boldogok!
 Hogy a gyalázott ember képe,
 Ragyogjon, mint a nap lobog,
 S a munka ne legyen robot csak,
 De himnusza a dolgozóknak!

Ezt a jövőt ő nem láthatta meg. Belerokkant a nyomorúságba, az üldöztetésbe, az útálatba, mely elöntötte a világot. 1937. április 6-án meghalt veronálmérgezésben. „Fölmondjuk sok szép versedet“ — írta „Meghalt Juhász Gyula“ című versében József Attila. Valóban sok szép verse él ma is és érdemes arra, hogy idézzük. Nézetein túllép az idő, verse se mind időálló, különösen azok nem, melyeken a kor divatja túlságosan rajthagyta nyomát. De az a küzdelem, mely a magányból a társadalomba vezette, a tétlenségből a forradalomba vitte s az a sóvár keresés, mely végül a munkához és a munkáshoz vezérelte, hősies emberi erényeket tár föl versei szép szavával. Az a hűség, amivel megállt — olykor nem is a fölsimert igazság mellett, — az a hűség, mely mindig a kizsákmányoltak, az üldözöttek, az igazak mellé állította, erőt és hitelt adott szép szavának. Az a meghitt gyengédség, amivel a dolgozó embert és a hazai tájak bensőséges, rejtett szépségét ábrázolni tudta, az igazi hazaszeretet költői kifejezőjévé tette művét. Az a tisztelet, amivel a nagy magyar hagyományok felé fordult, Dózsa, Vörösmarty, Petőfi hagyományához, az a bátorság, amivel Ady mellé állt és Ady mellett kitartott és az a felelősség, amivel megfogta József Attila kezét, ma is példát mutat. Művének ott a helye Ady és József Attila kötetei közt, a magyar klasszikusok sorában. Klasszikus, mert ma is van mondanivalója. A munkáról azt írta: „A béke ő, a haladás, igazság, Mely leigazza a villámokat...“ *

* Jegyzet. Ehhez az arckép-vázlathoz hozzáárult adataival a szegedi Juhász Gyula munkacsoport, és tanítványom, Garamvölgyi József budapesti bölcsészettan-hallgató.

OROSZ VERSEK JÓZSEF ATTILA FORDÍTÁSÁBAN

József Attila műveinek minden eddigi gyűjteményéből kimaradtak azok a versek, melyeket oroszból fordított. Két fordítása 1932-ben jelent meg egy riportlapban, azóta szövegük feledésbe merült, a harmadik fordítás viszont csak 1949-ben bukkant elő, korábbi sorsa még egyelőre ismeretlen. Mindhárom fordításnak csupán a címe került nyilvántartásba két bibliográfiai műben.¹

Hogy József Attila szovjet költőket fordított — ez önmagában véve is nagyjelentőségű tény. Ha már most ezt aényt egybevetjük az ő költői magatartásával és műfordítói formakészségével, akkor néhány olyan megállapítást tehetünk, melyek fényt vetnek műfordításunk általános problémáira.

A műfordítás elméleti kérdéseinek valamikor eléggé jelentős irodalma volt magyar nyelven. Elegendő olyan művekre utalnunk, mint Szász Károly 1859. évi akadémiai székfoglalója „A műfordítás elveiről“, vagy Radó Antal két műve: „A magyar műfordítás története, 1772—1831“ (Egyetemes Philológiai Közlöny, 1883.) és „A fordítás művészete“ (Franklin Társulat, 1909.). Ha ezeknek a műveknek tételei ma már legnagyobbbrészt nem állják is meg helyüket, egyedül a témának ilyen mértékű felvetése folytán irodalomtörténeti jelentőségük igen nagy. A legújabb magyar szakirodalomban, sajnos, a műfordítás elmélete igen elhanyagolt terület — szemben a Szovjet-unióknak és egyes népi demokráciáknak gazdag és értékes ilyen vonatkozású irodalmával — és ez selejtes fordításoknak, sőt egyenesen téveszméknek felburjánzására ad alkalmat.

Cikkünk a műfordítás kérdéseivel nem általában, hanem József Attila fordításaival kapcsolatban foglalkozik, még pedig két szempontból. Az egyik szempontot így határozhatjuk meg: *a fordítás és a tárgyválasztás*, — a másikat pedig így: *fordítás és nyelvismeret*.

Hogy a műfordító miként választja meg a lefordítandó verset — ennek megállapítása mind az illető fordító értékelésében, mind pedig a műfordítás történetének megírásában alapvető szempont. Döntő, hogy *ki mit* fordított, *mikor* és *miért*. A fordítás — függetlenül attól, hogy jó-e vagy sem — lehet merő kenyérkereset, sőt egyenesen prostitúció, viszont másrésről lehet harcos kiállítás is, legalább olyan mértékben, mint a virsírás. Van fordító, akinek munkásságában évről-évre, szinte hónapról-hónapra nyomon követhető a konjunktúra görbéje, míg másoknál a tárgyválasztás töretlen vonalat mutat: a költő-fordító belső fejlődésének vonalát. Az utóbbi csoportéhoz tartozó fordítók művei sokszor évekig íróasztalfiókban heverték, vagy kevésbé ismert sajtótermékekben láttak napvilágot.

Hogy a műfordító ismerje azt a nyelvet, amelyből fordít, ez ugyan nem elengedhetetlen feltétel, de — majdnem az. Létezik *vis maior*: például kazáh, grúz vagy albán verset ma még, a műfordítók nyelvismerete híján, csak közvetítő fordításból lehet magyarra átültetni, de még ebben az esetben is jobb a kitűnő és megbízható orosz versfordításokra támaszkodni, mint holmi művésziellen „nyersfordításra“. A nyersfordítás ugyanis általában merev falként áll a mű és a fordító közé, a fordítást mechanikus rimbeszedéssé degradálja, bőséges tárgyi és alaki hibák forrása. Ez általában van így: kivétel az a nagyon kevés fordító, aki igyekszik nyelvismeretének hiányát szorgos kutatással, fokozott műgonddal és művészi alázatossággal pótolni.

¹ *Kozocsa Sándor*: Az orosz irodalom magyar bibliográfiája. Budapest, 1947. Országos Széchényi Könyvtár kiadása. 147., 175. old. — *Kozocsa Sándor* — *Radó György*: A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája, 1945—1949. Budapest, 1950. Új Magyar Könyvkiadó N. V. 188. hasáb.

Mindkét sarkalatos műfordítási problémára félreérthetetlen választ ad József Attila — a műfordító.

A három orosz vers fordítását beleillesztve József Attilának egész fordítói munkásságába, több megállapítást tehetünk a költő tárgyválasztását és nyelvismeretét illetően.

Kiktől fordított József Attila? A francia Villon-tól és Rimbaud-tól, a belga Verhaerentől, szovjet-orosz, cseh és román költőktől, fordított továbbá régi protestáns zsoltárt és — Engels után — paraszt-forradalmár dán népballadát — az eddig ismeretes adatok szerint. Már ez a felsorolás is sokatmondó, de ha a szerzőkön kívül még magukat a verseket is szemügyre vesszük, teljes élességgel ismerjük fel, hogy József Attila tárgyválasztása töretlen vonal: következetes harcos kiállás, melyet egyrészt a proletár nemzetköziség határoz meg, másrészt az a sajátos dunatáji feladat, amit méltón csak magának a költőnek szavaival fejezhetünk ki: „rendezni... közös dolgainkat“. Ebben a *kiktől fordított?* és *mit fordított?* kérdéseken kívül a *miért fordított?* kérdésre is megvan a válasz.

Hogy a szovjet versekhez milyen forrásból, a Horthy-rendszer szellemi sorompóinak milyen kikerülésével jutott, ezt majd megállapítják életrajzának kutatói; most csak annyit jegyezhetünk meg, hogy azt az igen csekély lehetőséget, amely Magyarországon a harmincas évek elején szovjet versek megjelentetésére kínálkozott, József Attila kihasználta.

Tehát a tárgyválasztás terén József Attila, a műfordító, gerincességben, harcos kiállásban, vonalának töretlenségében a legjobb példát mutatja pályatársainak.

Ami műfordításainak az eredeti versszövegekhez való viszonyát illeti, itt is meg kell állapítani, hogy József Attilának — bár viszonylag keveset fordított — a magyar műfordítás történetében a legnagyobbak között van a helye. Alázatosan elmélyed az eredeti szövegben és kiváló műgonddal, pompás technikával gyönyörű magyar versben adja a lehető legtöbbet az eredeti versből.

Ezt nyilvánvalóvá teszik Villon-fordításai, amelyeknek francia eredetijéhez könnyen hozzáférhetett, és ez derül ki akkor is, ha a pontos nyersfordítások alapján műgonddal készült cseh, román fordításait mérjük az eredeti vershez.

Az orosz versek fordításánál azonban József Attila súlyos dilemma elé kerülhetett. Kellott szovjet verseket fordítania — erre kényszerítette belső politikai, emberi magatartása. De oroszul nem értett és a rendelkezésére álló források, segédeszközök olyan tökéletlenek lehettek, hogy csakis a másik, a magatartásbeli szempont súlya készíthette költői, fordítói engedmény megtételére.

Mindez nyilvánvalóvá válik, ha arra gondolva, hogy a fordítói hűségnek és a költőiségnek milyen kiváló együttes érvényesítésével fordított József Attila például Villont, — egymás mellé helyezzük Majakovszkij-, Jeszenyin- és Blok-fordításainak eredeti és lefordított szövegét.

Ma már műfordítóink között szép számmal vannak, akik oroszul értenek és így közvetlenül, művészi élményszerűséggel tolmácsolhatják a szovjet és a klasszikus orosz verseket. 1932-ben emigráns-íróinkon kívül senki sem adott közvetlenül oroszból színvonalas magyar műfordítást, és József Attila, amint ez az alább közölt szövegekből kitűnik, még tisztességes nyersfordításhoz sem igen jutott. Majakovszkijt és Jeszenyint nyilván egy harmadik nyelvű verses fordításból ültette át. Az alapul vett két szöveg nem volt egyenlő értékű, mert az eredeti szöveg és a fordítás közt a Majakovszkij-versnél lényeges tartalmi és alaki eltérés látható, míg a Jeszenyin-fordítás kitűnő. A Blok-fordítás hitelessége, sajnos, igen kétes. Eddig megállapíthatatlan forrásból 1949-ben belekerült egy versgyűjteménybe, előbbi időből egyelőre nincs rá

adat. Ennél a versnél József Attila, ha ugyan egyáltalán tőle származik a fordítás, közepes közvetítő fordítást használhatott.

Ezek után lássuk a három vers és fordítás szövegét.

Vlagyimir Majakovszkij:

150 000 000

150 000 000 мастера этой поэмы имя.
Пуля — ритм.
Рифма — огонь из здания в здание.
150 000 000 говорят губами моими.
Ротационкой шагов
в булыжном верже площадей
напечатано это издание.¹

Százötven millió

Egyszázötven millió!
E vers költőjének ez a neve.
Csapkodó lövedék-jégeső
A ritmusa.
Cikk-cakokban vetődő tűz-szelek,
Bányalégviharok, csapódó aknák —
Terek pattognak,
Ház házra ugrik.
Én beszélőgép vagyok.
Uccakövek örvénylenek.
Lépteitek a talajba sajtolódnak
Csőrömpölve, mint betűk:
Egyszázötven millió:
Sulykol.
S hát így nyomattatott itt eza kiadás.²

Szergej Jeszenyin:

Преображение

Ей, россияне!
Ловцы вселенной,
Неводом зари зачерпнувшие небо, —
Трубите в трубы.

Под плугом бури
Ревёт земля.
Пушит скалы златоклыкий
Омеж.

Новый сеятель
Бредёт по полям,
Новые зерна
Бросает в борозды.

Светлый гость в колымаге к вам
Едет.
По тучам бежит
Кобылица.

Шлея на кобыле —
Синь.
Бубны на шлее —
Звёзды.³

Idők beteljesedése

Oroszok, hejh!
vadászai a mindenségnek,
kik az eget
most hajnalpír hálójával
merítitek...
Fujjátok meg a kürtöket!

Nyög a föld a fergeteg
ékéje alatt.
Sziklákat vet ki aranyat
követelő ekék serege.

Uj magvető megy
a földeken át.
Uj magot vet
a barázdákba.

Fényes vendég jön hozzátok
csúf kocsiban.
Kancája
üget
a fellegek felett.

A kanca kantárja
az ég kékje.
A kantár csengettyűi
csillagok.⁴

¹ В. В. Маяковский: 150 000 000 (Отрывок из поэмы.) Полное собрание сочинений. Государственное издательство „Художественная Литература“. Москва, 1936. Том II. стр. 69.

² A Hét. Társadalmi, irodalmi és művészeti közlöny. Budapest, 1932. jan. 22. 18. old. (Nem tévesztendő össze az azonos című irodalmi folyóirattal.)

³ Сергей Есенин: Пресбражение. (Отрывок из стихотворения. Часть 3.) Стихотворения. Государственное издательство „Художественная Литература“. Москва. 1934. стр. 92—93.

⁴ A Hét. (Lásd fent.)

Не слышно шуму городского,
Над невской башне тишина,
И б лье нет городского —
Гуляй, ребята, без вина!

Стоит буржуй на перекрестке
И в воротник упрятал нос.
А рядом жмётся шерстью жесткой
Поджавший хвост паршивый пёс.

Стоит буржуй, как пёс голодный,
Стоит безмолвный, как вопрос.
И старый мир, как пёс безродный,
Стоит за ним, поджавши хвост.¹

Elült az ucca, semmi zaj,
Hallgat mélyen a Néva partja.
Rendő se jár. — Nincs bor se baj,
Ma tor lesz annál, aki tartja.

A burzsuj homályban oson.
Lapul, nyakát beh zza fázva,
Bevont farkokkal, kushadón
Vén éhes eb híz a nyomába.

A burzsuj némán néz a ködbe
S mint az a koszrágta, kizárt
Behúzott farku eb, mögötte
Kushad a régi világ.²

A Majakovszkij-vers fordítása, mint említettük, kétségkívül másnyelvű versfordításból készült: benne van az eredetinek vázlatszerű képe, felvillan benne egy-egy szó az eredetiből, de alaposan felhigitva bizzarr, egyáltalán nem Majakovszkij-szerű képekkel (Terek pattognak, — Ház házra ugrik, — Én beszélőgép vagyok.) Hiányoznak a rimek.

Elvész az eredeti versnek jellegzetesen Majakovszkij-szerű tömörsége:

az eredetiben: Пуля — ритм.

a fordításban: Csapkodó lövedék-jégeső

A ritmusa.

A vers az eredetiben 7, a fordításban 15 soros. Érdekes az eredeti vers gondolatait nyomon követni a fordításban.

Az eredeti 1. sorát igen jól tolmácsolja a fordítás 1—2. sora. — Az eredeti 2. sorát, mint már említettük, túlzott mértékben felhigítja a fordítás 3—4. sora, a gondolatnak csak a magva marad meg. — Az eredeti 3. sorából, amely a rimet lakónikusan hasonlítja utcai harchoz, épületek közti tüzeléshez, a fordítás 5—8. sorában csak futurisztikus képek maradnak, a rímre való utalás, ami a gondolatot világossá tenné, elmarad. — Az eredeti vers 4. sora, amelynek a fordításban a 9. sor felel meg, már teljesen elvész gondolatilag; Majakovszkij egyszerűen azt mondja: 150 000 000 (vagyis a szovjet nép) szól az én ajkammal... — a fordításban: Én beszélőgép vagyok. — Az eddigi tömör, egy-egy befejezett gondolatot tartalmazó sorok után most az eredetiben az 5—7. sor Majakovszkij-szerű ritmusfordulattal, három egymásba szövőődő, bár nem kevésbé tömör, sorban adja a vers kifejtését, szószerint így: Lépések rotációs-gépével — terek terméskő-nyomópapirosán — nyomattatott ez a kiadás. A fordítás 10. sora egészen szükségtelen, a 11—14. sor ködös képpé változtatja az eredeti vers reális hasonlatát, végül a 15. sor szószerinti hűséggel visszakanyarodik az eredeti vershez, sajnos, már későn, mert az olvasó ekkorra végleg nem érti, hogy hogyan is nyomattatott ez a kiadás.

Az ilyenfajta fordítás ellentétben áll József Attila fordítói erköléseivel: kétségkívül az történt, hogy József Attila, mint a közvetítő fordítás áldozata, a tőle megszokott műgonddal ültetett át magyarra egy olyan harmadik

¹ Александр Блок: Двенадцать. (Отрывок из поэмы. Часть 9.) Полное собрание сочинений в двух томах. Советский Писатель. Москва, 1946. Том I, стр. 581.

² Szovjet Versek. Budapest Székesfőváros Irodalmi Intézete. Budapest, 1949. 11. old.

nyelvű fordítást, amelynek „elkövetője” a, sajnos, ma is dívó laza fordítói erkölcsök alapján „Majakovszkij témájára saját verset írt”. Az életrajzi kutatás talán felleli majd ezt a közvetítő fordítást.

A Jeszenyin-vers esetében a feltételezett közvetítő fordítás lényegesen jobb lehetett, és így József Attila is önmagához méltó, kitűnő fordítást adhatott.

A Jeszenyin-versnél mindössze annyi formai eltérés van az eredeti és a magyar fordítás között, hogy két szakaszban a fordító egy-egy hosszabb sort több sorra bontott (ami szintén nem József Attilára vall, és inkább a közvetítő fordítónak — vagy talán a tördelő szerkesztőnek? — műve lehet).

A szabadritmusú eredetinek gondolati ütemezését a fordítás tökéletes hűséggel adja vissza. Tartalmilag is olyan kitűnő tolmácsolása az eredetinek, hogy minden részletekbe menő összehasonlítást ömaga feleslegessé tesz. Még olyan finom árnyalatokat is átültet, mint az eredeti 16. és 17. sorában a кобылица és a кобыле közti különbség: az előbbi szóképzési forma (szemben a tévhittel, melynek legtöbb műfordítónk is áldozatául esik) nem kicsinyítés, hanem az orosz nyelvre jellemző individualizálás: az -ица képző azt jelenti, hogy egy bizonyos, meghatározott kancáról van szó, míg a кобыле szó a „kanca” általános, fogalmi neve. A magyar nyelvben ilyen individualizáló képző nincs (ezt pótolja részben a határozott és határozatlan névelő), József Attilának mégis sikerül ezt az igazán elenyésző árnyalatot is értelmi és egyben formai hűséggel tükröztetni, amikor az első esetben azt mondja „kancája”, a másodikban pedig „a kanca” — tehát birtokraggal individualizál. — Szinte taláalomra ragadtuk ki ezt az apró részletet, hogy így is bemutassuk azt a bámulatos fordítói művészetet, amellyel József Attila ezt a Jeszenyintörödéket magyarul tolmácsolta. Talán azért is sikerült ilyen kitűnően ez a fordítás, mert költő és fordító találkoztak a forradalmiság kifejezési lehetőségeiben is: a forradalom szenvedélyes szeretetét Jeszenyiünél ugyanolyan mértékben tompította alkati individualizmusa, mint József Attilánál a Horthy-cenzúra kényszere; így mindketten egyforma erővel írták az Októberi Forradalomra *célozva* például a vers 3. strófáját.

A kétes hitelességű Blok-fordításban felcserélődik az eredeti vers férfi- és nőrimjeinek rendje, ami ugyan nem tekinthető hibának, de a nagy műgonddal fordító József Attila, ha ismerte volna az eredetit, bizonyára nem tette volna. Tartalmi hűség szempontjából ez a fordítás középen áll a Majakovszkij- és a Jeszenyin-fordítás között: nincsenek benne olyan eltérések, mint az elsőnél, de nem is olyan árnyalatokba menően kitűnő, mint a második. — A 4. sorban az „aki tartja” csak a rím kedvéért kerülhetett oda. A fordítás burzsuja, aki a „homályban oson” (5. sor) banálisabb kép, mint az eredetié, aki „orrát gallérjába rejtve áll az útkeresztveződnél”. Hiányzik a fordításból az eredetinek ez a kitűnő hasonlata: „áll szótlannul, miként a kérdés” (10. sor) — stb.

A három bemutatott fordítás között ez a nagy minőségi különbség nem magyarázható mással, mint azzal, hogy József Attila legnagyobb műfordítóink egyike, akinek fordításaiban „a jó sajátja, míg bűne” — a közvetítő fordításoké.

Az elmondottakból bebizonyítottaknak tekinthető, hogy József Attila a tárgyválasztás szempontjából itt is hű maradt önmagához: szovjet versek fordításával 1932-ben Magyarországon hitet tett a társadalmi forradalom, a proletár nemzetköziség eszméje mellett. A művészi megoldást illetően pedig az akkori siralmas lehetőségeket a legnagyobb mértékben használta ki, hogy jó magyar versben tartalmilag és formailag minél többet adjon az eredetiből. És ma is, amikor lehetőségeink felmérhetetlenül gazdagabbak — műfordítóink a tárgyválasztás elvszerűségének és a megoldás művészi színvonalának tekintetében példát vehetnek József Attilától.

ISMERETLEN POLITIKAI KÖLTEMÉNY 1790-BŐL

A II. József halálát követő politikai mozgalmak számos röpirat és alkalmi költemény megírására adtak alkalmat. Az alábbiakban egy eddig csak töredékesen publikált politikai költeményt közlünk 1790-ből. Jelentőségét emeli, hogy irodalmi szempontból magasan fölülte áll a kor átlagos politikai versirodalmának.

A versnek négy másolatát ismerjük: 1. *Dugonics András vegyes magyar munkái* c. sajátkezüleg írt gyűjteményében a Széchenyi könyvtár kéziratárának Fol. Hung. 10. jelzésű kötete 72. levelén. A kötet első kilenc darabja valóban Dugonics írásainak másolata. A tizediktől kezdve azonban ismeretlen szerzők alkalmi verseit másolta be. Kéziratában a költemény az epigrammával kezdődik, majd közli az első hét versszakot. A vers előtt Dugonics következő megjegyzését olvashatjuk: „1790-dikben iratott versek, midőn József császár kilencz esztendeig uralkodván magát meg nem koronáztatta, s diétát nem tartott. De minek-utánna a belgák tőle elszakadtak, a magyarokat magához akarván hódítani, nekik a diétát megígérte.” (A költeménynek ezt a hét versszakos töredékét Dugonics beillesztette emlékirataiba is, s nyomtatásban is megjelent: *Dugonics András följegyzései*, Bp. 1883. Olcsó Kvtár 162. sz. 50—52. l.) — 2. *Aranka György kéziratoss versgyűjteményében*, ugyancsak a Múzeum kéziratárában, a Fol. Hung. 126. III. kötete 6. levelén. A hetedik versszak végéig terjedő részt tartalmazza ez is. Előtte és utána az 1790-es évekből való alkalmi költemények találhatók. — 3. A múzeumi kéziratár Fol. Hung. 29. jelzésű, *Alkalmi költemények* c. kötetében, Révai Miklós *A hazatért magyar koronának ünnepére* c. versével együtt. Ez az egyetlen másolat, amelyikben címe is van a költeménynek: A magyarokhoz. A többi másolatban található hét versszak után még négy további közöl. A vers végére ugyanaz a kéz ceruzával ezt írta: 1790. febr. — 4. Az Országos Levéltárban, a magyar jakobinusok elleni felségérséti és hűtlenségi perben, 1795 tavaszán kivégzett Óz Pál periratai közt. (Vertrauliche Akten 47. fasc. Óz periratai 7. sz. mellékl.) Ez is a hetedik versszak végéig terjedő részt tartalmazza. Elejétől végéig Óz kezeírása; elfogatásakor lefoglalt írásai közt találták, — az ügyész éppen ezért úgy vélte, ő a szerzője is. Őzt meg sem kérdezte erről. Perbeli bizonyíték-ként kezelte a költeményt, s a fiatal ügyvéd „láztó és felségérséti magatartásának” bizonyítékként csatolta a vádirathoz. Óz azonban nem vállalta a szerzőséget. Védőügyvéd-jéhez írt följegyzésében kijelentette, a verset nem ő írta. „Ez a költemény — olvassuk följegyzésében — 1790 elején közkézen forgott az országban. Abban az időben, amikor egész Magyarország a mintegy újjászületett szabadság tűzében égett. Hogy ki a szerzője, vagy hogy honnam írtam le, — nem tudom.” Több szó a költeményről a per folyamán nem esett: úgy látszik, az ügyész nem látta lényegesnek a szerző személyének tisztázását. Nem szólt a versről a királyi tábla sem, Óz halálos ítéletének indoklásában. A feljebbviteli fórum, a hétszemélyes tábla azonban kitért a költemény „láztó és felségérséti” voltára, s a nélkül, hogy szerzőségét Óznek tulajdonította volna, elrendelte a vers nyilvános elégetését. Ez közvetlenül Óz kivégzése után, 1795 június 3-án hajnalban, a mai Vermezőn, meg is történt. A hóhér máglyát rakott a vesztőhelyen, s a kivezényelt katonaság és nagyszámú néző szemeláttára, több más irattal együtt ezt is elégette. Igaz, nem az eredetit, amelyik a periratok közt ma is megvan, hanem valószínűleg egy, a táblán készített másolatát.¹ Az így nevezetessé vált vers szövege a következő (az epigram-

¹ Az ügyész (Németh János jogügyi igazgató) vádirata, Óz feljegyzése védője számára (B. mellékl.), valamint az ítéletek eredetije: Bp. Orsz. Levéltár, Vertrauliche Akten 47. fasc. Az ügyész utasítása a vers elégetésére a kivégzést vezető főszolgabíróhoz: Pest megye levéltára, Kútfők, 1795 VI. 1288. sz.; a főszolgabíró jelentése az alispánhoz: Orsz. Levéltár, Vertrauliche Akten 40. fasc. 684. sz. — Itt mondok köszönetet Cs. Gárdonyi Klárának, azért, hogy felhívta a figyelmemet a versnek a Múzeum kéziratárában lévő másolataira és Esze Tamásnak, akitől a vers értékelésére vonatkozóan kaptam értékes útmutatásokat.

mát és a költemény első hét versét Őz kéziratából, a nyolcadik versszaktól kezdve a múzeumi kéziratár Fol. Hung. 295. jelzésű másolatából közöljük. Az egyes másolatok közötti eltérések jegyzetben utalunk: *a* = Dugonics másolata; *b* = Aranka György másolata; *c* = a múzeumi kéziratár Fol. Hung. 295. jelzésű másolata):

Rajta magyar! mit akarsz? Van példád, nagyra mehetsz most.
Boldog időt, utat francia, belga mutat.
Francia, belga indít, nem mersz?² Készen van a sírod.
Melly eleven tetemed rusnya gödörbe tegye.

- | | |
|---|---|
| <p>1. Jer magyar sírj velem,
Gyászoljad szüntelen
Hajdani voltodat,
Mostani sorsodat;
Mi valál, gondold meg,
S mint veszett népünk meg.
Hogy nyomorult lehess
Oly futva ne siess.
Becses nagy vér.</p> <p>2. Sógorbul cimbora
Lettél. Atok óra,
Melly így tántorított
S vesztedre taszított!
Németnek mért hittél?
Tőle sok kárt vettél.³
Igy bilincsed szerzéd,
S önként azt felvevéd,
Tedd-le most már.</p> <p>3. Oh, hol van hazádért,
Szép szabadságodért⁴
Gerjedező szived
S nagyra kísztó kedved!
Oda van! El-vetéd.
Kész akartva tevéd
Cégeres csúfságra,
Vidék pajkosságra.
Jajj, mit tettél?</p> <p>4. Nyakadon a' német,
Lesi életedet,
Fojtja szabadságod,
Rontja tartományod,
Feji erszényedet,
Ki szopja véredet,
Fényedet torkolja.
Neved marcangolja,
Szenveded-ezt?</p> | <p>5. Most szédül elméje,
Szepeg dühödt feje,
Magyarul invitál,
Diétával kínál;⁵
De e nyujtott remény
Csak elme csaló fény.
Lépet rak s törbe vesz.⁶
Ha hiszel, tönkre tesz,
Ébredj tehát.</p> <p>6. Ha van még benned vér,
S szíved hazádért⁷ vér,⁸
Gyullaszd fel lángodat,
Hamvas parázsodat!
Ne engedd nevedet,
Dicső nemzetedet
Sírba⁹ tapodtatni,
Csúful rongáltatni,
Még van időd.</p> <p>7. Igaz pörért fáradsz.
Sajátodért izzadsz,
Ne félj az árnyéktól.
Remegő páráktól.
Magyarok Istene,
Reménye 's mindene
Igazságot szeret,
Megsegít tégedet.
Menj 's boldogulsz.¹⁰</p> <p>8. Ébredj fel hirtelen,
Mert a baj szertelen;
Időt ne vesztegess,
Ne szóval fenyegetsz,
Hanem fegyvert fogjál,
Mennydörögj, csattogjál,
Úgy meglesz, mit akarsz.
Hogyha földbe takarsz, [!]
Aki téged bánt.</p> |
|---|---|

² *a* és *b*: mész

³ *b*: Németnek mért hittél, — Tőle sok kárt vettél.

⁴ *c*: Ah, hol van házáért, — szép szabad sorsodért

⁵ *a*: kénál

⁶ *a*, *b* és *c*: vesz

⁷ *c*: házáért

⁸ Őz másolatában a sorkezdő *S* hiányzik, de ez csak másolási hiba lehet.

⁹ *a* és *c*: Sárba

¹⁰ *a*: Merj s boldogulsz, *c*: Csak mozdulj.

9. Vajjon nem szegény-e?¹¹

Menny- s földnek Istene,
Hogy illen vitéz nép,
Ki mindent össze tép,
Németnek bolondja.
Már alig van rongya,
Mégsem fegyverkezik,
Még több baj érkezik.
Addig vár.

10. Indul[j] már...¹²

Bendegúz fajzatja.
Talán nem isméred,
Hogy kitül van véred?
Világ ostorai
Nemzeted karjai! —
Mindenek kiáltják,
Mert érzik, mert látják,
Ami nyilván.

11. Menjünk hát, kedvesim,
Szép magyar nemzetim,
Németet rontani,
Véreit ontani.
Úgy meg lesz, mit kérünk,
Arany időt érünk,
Virágzó hazánkban,
Szép Pannóniánkban,
Még egyszer.

Első olvasásra feltűnik, hogy a költemény stílusában, hangjában és versmértékében két részre bomlik. Bevezeti egy négysoros epigramma, majd következik páros rímekben, 9 soros versszakokban, a költemény. Hogy az epigrammát csak utólag fűzhették a költeményhez, azt valószínűsíti az is, hogy a kéziratban a versszakok számozása az epigramma utáni strófával kezdődik.

Nézzük már most a költeményt. Erőteljes nyelve, izes, ódon zamatú kifejezései, vers-szerkezete egyaránt a kuruc költeményekre emlékeztetnek. Elkeseredett, panaszos hangon indul, ahogy a szatmári béke körüli s utáni németellenes költészet talán kivétel nélkül mindegyik darabja. Mintha csak a „Jaj, régi szép magyar nép“, vagy a „Zokogó sírással sírhatsz, magyar nemzet“ ikerestvére állna előttünk: hangszíne, mondani- valója, sőt néha még szavai is ugyanazok.

Költeményünkben a „szabadság“ a rendi kiváltságokat jelenti tehát, melyeket a németellenes dallal. A sérelmek felsorolása azonban újszerű. Nem a porciózást, az idegen katonaság dülását, garázdálkodását, nem is a forspontot fájlatja: a szabadság megfojtásáról, az erszényéből kivett pénzről, birtoka romlásáról, régi tekintélye s „énye csorbításáról kesereg. A XVIII. század köznemesei sérelmei sorakoznak itt fel előttünk. Mert lám, — olvassuk — most bajban van a német, „szédül elméje, szepeg dühödt feje“, még arra is hajlandó, hogy magyarul szóljon, s ígéri az orvoslást: diétával kínálja a nemzetet.¹³

Költeményünkben a „szabadság“ a rendi kiváltságokat jelenti tehát, melyeket a jozefinista reformok erősen meglepáltak. A földfelmérések, amelyek előrevetették az adózás közelgő veszélyét, a mindenkit sújtó vámok, az úrbéri rendelkezések: mindezek elevenébe vágtak a nemességnek. A német hivatalos nyelv bevezetése is őket érintette legközelebről. Nemcsak azért, mert magyarságuk töretlenebb volt, mint a Bécs vonzási körében élő főnemeseké, hanem mert németül alig tudtak néhányan közülük, s így kiszorultak a nagyrészt német polgárság elől a hivatalokból. Nemzeti sérelmeik egybefonódtak osztályhelyzetük romlásával, s ez egyre jobban szembefordította őket az udvarral. A vers „dicső nemzet“ kifejezése tehát nem a magyarság egészét, csak őket, a „populus Verblöcziánust“ takarja.

¹¹ Értelem szerint inkább így kívánczok: Vajjon hát szegény-e?

¹² A kéziratban is kipontozva.

¹³ „Magyarul invitál, diétával kínál“ — mondja a vers. Bármily kézenfekvő volna is ezt szövszerint értelmezni, s magyarnyelvű országgyűlési meghívót keresni, ezt a szövetségi magyarázatot el kell vetnünk. Egyrészt a XVIII. századi országgyűlések meghívói mind latinnyelvűek voltak. (Lényegében azonos szövegeket ld.: Orsz. Levéltár, Magyar kancellária 4206/1790. sz.) Másrészt a Bécs elleni sérelem sohasem a latin, hanem a német nyelv erőszakolása volt. A kifejezés helyes értelmezése tehát szerintünk ez: már a német hivatalos nyelvhez sem ragaszkodik. Ahogy tudjuk, hogy II. József halálos ágyán nyelvi rendeleteit is visszavonta.

Az 1780-as évek egyre erősödő rendi ellenállása adja kezünkbe a költemény kulcsát, s ez magyarázza záró sorait is. A XVIII. századi németellenes költészet termékeit rendszerint a rezignált lemondás, vagy az Isten segítségéhez való fohászkodás zárta le.¹⁴ Versünkben ennek nem találjuk nyomát. E helyett szinte lázadóan csattan a költő hangja: „szenveded-ezt?” Tűrhető ez tovább? Mivel nem: „Ébredj tehát,” „ha van még benned vér,... gyullaszd fel lángodat, hamvas parázsodat.” Ne engedd „nemzedetét sírba tapodtatni.” Itt a jó alkalom: bajban a német, most engednie kell. De vigyázz, — emeli fel szavát a költő — nehogy lépre menj, csapdába essél. Ha hiszel a német ígéretésének, ugyanarra a sorsra juthatsz, mint Szatmár után. Légy óvatos, de vágj neki bátran. Lelkesítsen, hogy „igaz pörért fáradsz”, a sajátodért küzdesz. A „magyarok istene” meg fog segíteni, az igazságnak győznie kell.¹⁵ A rezignációval indult vers hangja hirtelen magasba csap, a költő, aki eddig csak virágos példákkal fejezte ki gondolatait, egyszerre nyersen szókimondóvá válik: „Időt ne vesztess! Ne szóval fenyegezz, hanem fegyvert fogjál, mennydörögj, csattogjál...” Indulj „németetrontani, véreit ontani, úgy meglesz, mit kérünk, arany időt érünk virágzó hazánkban.”

Merőben új hang ez, korábban ismeretlen, 1790-ben azonban nem ritka. A rendek önbizalma megnőtt, s a közeli változás érzése hangos örömkialtást vált ki az alkalmi költők ajkán. „A vak öröm mindeneket poétává formált,” — jegyezte fel naplójába az egykorú szemlélő. S valóban, se szeri se száma a szabadság újraéledését ünneplő, a németek ellen tüzelő költeményeknek. Ahogy az egyik versben olvassuk:

Örülj magyar!...
Szabadságodnak dicsőült halmára
Eljutsz, édes hazám, hidd el, nemsokára.

Egy másik költemény óvatosságra int:

Magyar! hajnal hasad, de meg nem virradt még:
Hát estvig ki tudja milyen leszen az ég?...
Örülj, de okosan; ne hirtelenkedjél.
Sok vagyon még hátra, azon törekedjél.¹⁶

Az „Egy igaz magyar hazafi... sörkentő verse”, a kor talán legnépszerűbb költeménye, még félreérthetelenebbül fejezi ki versünk gondolatát:

Ébredj magyar nemzet, nyisd fel már szemedet,
Régen, hogy aluszol, tekénsd meg ügyedet.
A te szerencsédnek csillaga támadott,
Régi szabadságod napja fölvirradott.
Most van az ideje, hogy te igyekezzél.
A német igábul egyszer kivetközzél.
Ha most a német tégedet meg ejthet,
És a plundrájában újra belérejthet,
Talán soha többször te lábra nem állasz,
Hanem örökösen rabságban szállasz.
Ne higgy neki, mert ő esküdt ellenséged,
Irigyli, mint kutya, a te dicsőséged.
Mézet ígér mostan, mérgit nyújtja alatta,
Hogy megfujtsen téged, elszánt akaratja...¹⁷

Költeményünk hátterében az 1790-es évek tetőpontjára érkezett, magabiztos köznemesi mozgalma áll. Megírásának időpontját rögzíthetjük, éppen a „diétával kínál” kifejezés alapján. II. József 1790. jan. 28-án vonta vissza rendeleteit, s ekkor tett ígéretet.

¹⁴ V. ö. pl. Portio Pál és Forspont Péterről szóló verset a század közepéről. Közli Mód Aladár 460 év. *Küzdelem az önálló Magyarorszáért*, Bp. 1943, 55. l.

¹⁵ A költemény 4 másolatából három ezzel zárul is, Ez a hét versszak önmagában is kerek egész, — lehet, hogy a rákövetkező négy versszak utólagos hozzátoldás.

¹⁶ Minderre id. Keresztesi József, *Kronika Magyarország polgári és egyházi köztétéből a XVIII. sz. végén*, Pest, 1868, 202. és 216. l., továbbá Nemz. Múz. Ms. Fol. Hung. 129. II. k. 73. levél.

¹⁷ Számos másolata ismert. Így: Nemz. Múz. Ms. Fol. Hung. 129. II. k. 72. lev.

hogy 1791-ben összehívja az országgyűlést, 1790 júniusának legelső napjaiban viszont a II. Lipóttól összehívott diéta már megkezdte tanácskozásait Budán. A közben eltelt időből való a vers.

A vers keletkezésének politikai és társadalmi háttere magyarázza meg a benne fellelhető kuruc reminiszenciákat is. A kuruc hagyományok, Rákóczi képe, meghalványult, de el nem tűnt a XVIII. század folyamán. Fenntartotta egyrészt a jobbság, mely egyre nehezedő scrsában egy új „kurucvilágtól”, egy új Rákóczitól várta fölemelkedését, ahogy a század paraszti megmozdulásai (Péró, Törő—Pető lázadás stb.) mind Rákóczi nevében indultak és a kuruc hagyományokra támaszkodtak. Másrészt ápolták ezeket a hagyományokat azok a nemesi rétegek, amelyek — főként az ország keleti részein — végig megőrizték ellenzékiességüket, mindenekelőtt a protestánsok, akiket a dekretális esküvel minden hatalomból kizártak. A jozefinista reformok egyszerre feléjük hajlították az eddig naposabb oldalon lévő katolikus nemességet is. s az elégedetlenek tábora erősen megduzzadt. Ezzel az eddig titokban s vékony érben csörgedező kuruc hagyományok is széles körben hangos életre támadtak. Az 1790-es nemesi mozgalom, az egykorúak megfigyelése szerint, külsőségeiben teljesen kurucos volt. Előkerült a kuruc viselet, s Rákóczi nevétől, kuruc nótáktól visszhangzott az ország. A Bécsből hazahozott koronát, „a magyar szabadság zálogát”; „sebünk orvoslását”;¹⁸ városról-városra nagy ünnepléssel fogadják, melyre kivonul a nemesség minden valamirevaló tagja, s tüntet magyarságával. Váradon pl. a környék nemesi lóháton, fegyveresen, tárogató, sípok és trombiták harsogásai közt gyűltek egybe, s zengett a nóta: „Hejj, Rákóczi, Bercsényi, Vitéz magyarok vezéri, Hová lettél Bezerédi, Nemzetünknek fényes csillagi, Ócskai.”¹⁹ A háromszéki bálon „Rákóczi táncát” járták, a királybíró nagy bosszúságára,²⁰ Laczkovics János pedig Martinovics Ignác *Oratio ad proceres* című munkáját fordítva magyarra, az 1790-es évek nemesi típusának jellemzésénél felelti, hogy állandóan az „Offítzium Rákotzianumot” forgatja nyelve alatt, s „Bertsényi, Rákóczi Bezerédi nótáit” danielja szüntelen.²¹ Az országos hangulatot tükrözi az ország vezető törvényhatóságának, Pest megyének javaslata, hogy a „hütlenség ürügyével” száműzött Rákóczi és Bercsényi ivadékok kapják vissza a polgárjogot és nemességüket.²² Ennek az újraéledt kuruc hagyománynak a terméke az itt közölt költemény is (mely talán régi kuruc versek felhasználásával íródott), s hozzátehetjük, talán legszebb terméke az eddig ismertek közt.

Ahogy költeményünk kuruc köntösbe öltözteti mondanivalóját, úgy torkollik az 1790-es évek nemesi mozgalma is a kuruc szabadságharc hagyományaiba s így válik a bécsi udvar kizsákmányoló politikájával szemben a rendek küzdelme, feudális jellege ellenére a nemzeti szabadságot védelmező legszentebb nemzeti hagyományok hordozójává, s az egész magyarságot érintő ígéretek továbbvivőjévé. Ez a vers utolsó láncszeme annak a németellenes költészetnek, mely ha változó hangon és módosuló tartalommal, hol lefojtva, hol hangos szóval egybefogta a XVIII. század haladó nemzeti törekvéseit. A névtelen, nem egyszerű népi költők kora ezzel lezárul; de a kurc szabadságharchoz kapcsolódó hagyományokat átveszik a nagy költő egyéniségek, alig pár év múlva Kölcsey, majd az új szabadságharcban Petőfi.

Vessünk egy pillantást ezek után a költemény elején lévő epigrammára. Ha stílusában, versformájában élesen elüt is a költeménytől, mondanivalója beleilleszkedik annak végső kicsengésébe. Igaz, a francia és belga példa követésére buzdít, ez azonban 1790-ben korántsem jelentette a szociális tartalom hangsúlyozását. A belga forradalom elsősorban nemzeti megmozdulás volt II. József németesítő és központosító törekvései ellen. A francia forradalom pedig ekkor még olyanokat is bámulói közé számíthatott, akik alig néhány hónap vagy év múlva merev tagadással utasították vissza minden vívmányát, bezárkózva megerősített rendi kiváltságaik bástyái mögé. Csak nagyon kevesen vannak, akik, mint Batsányi János, meglátják a forradalom igazi arcát — a legtöbben csak azt érzékelik, hogy egy évszázadnál is hosszabb idő után össze kellett hívni az országgyűlést, s hogy a király és a főnemesség hatalmát visszaszorították. Hiszen tudjuk, hogy mindaddig Rousseau tanait és szívesen hallatták a megyék és követeik az

¹⁸ Révai Miklóstól fogalmazott feliratok a győri ünneplés alkalmára: Keresztesi i. m. 199. l.

¹⁹ U. o.: 213. l. V. ö. Esze Tamás, „Őszi harmat után...“ *Irod. tört.* 1950. II. 66. l.

²⁰ Michael Konrad von Heydendorff, *Selbstbiographie*. Idézi Haraszti Emil, *II. Rákóczi Ferenc a zenében. Rákóczi Emlékkönyv*. Bp. 1935, II. 181. l.

²¹ *A Magyar Ország gyűléseiben egyben gyűlt mélt. és tek. nemes rendekhez 1790. esztendőben tartott beszéd*, 1791, 130. l.

²² Marczali Henrik, *Az 1790/91-i országgyűlés története*, Bp. 1907, I. 197. l.

országgyűlésen, míg azt saját magukra vonatkoztathatták. A magyar nemes csak 1792—93 körül veszi észre, hogy a francia forradalom útja nem egyeztethető össze Werbőczy követelményeivel: akkor el is fordulnak tőle, s a jakobinus perben már csak néhány író és lelkes fiatalember képviseli a nemességet. 1790-ben azonban a francia és belga példa nem a szociális vívmányokat jelentette a magyar rendek előtt: sokkal inkább a rendi előretörés sikerét látták benne. Nem áll tehát szemben egymással a költemény és az epigramma. A két vers egybetartozását érezhette az egykorú másoló is, akinek esetleg nem tetszett a költemény kissé pesszimista indítása.

Végül szólanunk kell a szerző személyéről. Egyáltalában nem tartjuk valószínűnek, hogy először a költeménynek, akár az epigrammának Őz Pál volna a szerzője.²³ Először is Őz nem volt nemes, s a felségsértési per irataiból, meg ránkmaradt nagyszámú jegyzetéből azt látjuk, hogy a költeményből kiolvasható elvekké nem is értett teljesen egyet. Így a rendi „Szabadságot“, ennek bástyáját, az alkotmányt, egyáltalán nem tartotta különösebben nagyra. Beszédes bizonyítéka ennek 1793. augusztus 24-én Kazinczyhoz írt levele. Kazinczy s még néhányan ajánlották őt a sárospataki ref. jogakadémia jogtörténeli tanszékére. Őz levélben köszönte meg Kazinczynak pártfogását. Ebben többek közt ezt írta:

„Nékem a' filosofiát tanítani sokkal nagyobb kedvem volna, mint a' hazatörvényt. Oka ennek az, hogy amaz tökéletesen szabadságot enged a gondolkodónak, sőt megkívánja, hogy félre tévén minden auctoritást, csak a' józan ész kövessük egyedül; emez pedig minden leg-kisebben is positivumhoz köti az elmét, s körül tántorítja formálításokkal, melyeken sokszor nem tanácsos által hágni. Esmérem az Urnak nemes gondolkozása módját; szereti az emberiséget, erős oltalmazója annak szent és elidegeníthetetlen jussainak, óhajtja hogy nem csak a' nemes volna polgár országunkban, hanem a nemtelen is. Gondolhatja tehát könnyen, mely gyönyörűségére lehet egy érzékeny szívnek oly törvényekre tanítani másokat, melyek a népek leg-hasznosabb részét csak nem minden polgári jussokból ki-rekesztik...“²⁴

A nemesség sorsánál Őzt sokkal jobban foglalkoztatta a jobbagyság helyzete. 1790-es levelezéséből meg éppen a nemesi életforma és életideál tudatos megvetése tárul elénk.²⁵ Elképzelhető, hogy ennek hangot ne adjon, ha ő a költemény szerzője? Ehhez még hozzátelhetjük, hogy ez a vers kiforrott költőt mutat, Őz iratai közt pedig nemhogy verset, de irodalmi jellegű próbálkozást sem találunk.

Benda Kálmán.

ADALÉKOK VÖRÖSMARTY „ÖSSZES“ KÖLTEMÉNYEIEHEZ

Vörösmarty verseinek száma a költő halála után közzétett első „teljes“ gyűjtemény, vagyis a Gyulai Pál-féle 1863—65-i kiadás óta a legújabb kiadásokig jelentősen megnövekedett.

Gyulai Pál egyáltalán nem tartozott a gondos sajtó alá rendezők közé; ezt akár saját műveinek publikálásában is lépten-nyomon tapasztalhatjuk. Így számos könnyen föllelhető Vörösmarty-verset mellőzött mind az említett, mind pedig a következő, 1884—85. évi, kritikai igényű kiadásban. S ez annál nagyobb baj, mert tudományos tekintélye következtében a későbbi Vörösmarty-edíciók — „összesek“ és szemelvényesek — sokáig szolgailag követték az ő mintaképül vett gyűjteményeit.

²³ Valószínűleg a kir. tábla ügyészének fentebb idézett kijelentése tévesztette meg Eckhardt Sándort, amikor *A francia forradalom eszméi Magyarországon* (Bp. é. n. 155. lap) c. könyvében leközölve ezt az epigrammát, szerzőjéül Őzt nevezi meg. — Koroda Sándor, aki Eckhardt nyomán újra leközli antológiájában az epigrammát, ezt írja: Őz Pál epigrammája 1793-ban. (*A magyar felvilágosodás breviáriuma*, Bp. é. n. 122. l.) Ez már csak azért sem volna lehetséges, mert 1793-ban a belgákra nem volt miért hivatkozni. Ugyancsak Eckhardt nyomán Őznek tulajdonítja az epigrammát Kató István is. *A magyar jakobinus mozgalom néhány kérdéséről*. Századok, 84. (1950), 222. l.

²⁴ Őz periratai, i. h. 6. sz. mellékl.

²⁵ V. ö. Czadray Istvánnal való levelezését 1790-ből: Orsz. Széchenyi Kvtár, Ms. Quart. lat. 2312. sz. 65. fol.

Gyulai Pál és követőinek felületes eljárását semmi sem mutatja jobban, mint az a körülmény, hogy a legutóbbi évtizedekben a kutatók még több mint százötven ismeretlen Vörösmarty-verset és számos töredéket találtak. Vörösmarty „összes” költeményeinek ma közkézen forgó újabb kiadásai természetesen már e pótlásokat is magukban foglalják.

Alig remélhető, hogy az idők folyamán még számottevő Vörösmarty-vers bukkanjon fel. Ilyen körülmények között az előkerülő legkisebb töredékeket is meg kell becsülnünk, hiszen a százötvenéves költő oeuvre-jét egészítik ki és közelebb viszik az „összes verseket” a teljességhez.

Az alábbiakban két ismeretlen Vörösmarty-versre hívom föl a figyelmet, továbbá két olyan versről szólok, melyeket Vörösmartynak tulajdonítottak, bár nem az ő szerzeményei.

A két Vörösmarty-verset csak bizonyos tartózkodással, kelletlenül nevezem „ismeretlennek”, hiszen már régen megjelentek nyomtatásban is, csak éppen hogy nem iktatták még be a Vörösmarty-versek gyűjteményébe.

I. A farkas és a bárány. Időrendben az első „ismeretlen” Vörösmarty-vers egy Phaedrus-fordítás 1834-ből. A Bajzától szerkesztett „Kritikai Lapok” 5. füzetében, 1834-ben (55—64. l.) Vörösmarty névtelenül ismertet egy névtelen fordítótól megjelent Phaedrus-gyűjteményt (*Fedrusnak, Augustus szabadosának esőpusi meséi. Veszprém-ben, 1833. 8r. 79 l.*). Az irodalomtörténet azóta megállapította, hogy a veszprémi Phaedrus-fordító, akit Vörösmarty csak „vénytátos”-nak nevez a kritikájában, egy Tamassa Pál nevű hivatalnok volt, Veszprém megye viceexactora, magyarán alszámvevője. Ennek a névtelen tollforgatónak időtlen, zagyva fordításain felbosszankodva, bírálat közben Vörösmarty maga is rögtönzött egy Phaedrus-fordítást. A három szöveget, a Tamassáét, a sajátját, meg a Phaedrusét párhuzamosan közölte, mintegy szemléltetni óhajtván a veszprémi „tátos” erőlködésével szemben a természetes tolmácsolás könnyedségét. A legszembeötlőbb darabot — a farkasról és a bárányról szóló mesét — fordította le, „melyet — mint mondja — már iskoláinkból ismerünk”. Vörösmarty bírálata azóta újból megjelent Összes Munkái-nak Gyulai által szerkesztett kritikai kiadása VI. kötetében (1885., 286—291. l.), következő címmel: *A veszprémi Phaedrusról*.

Mindenképpen indokolt, hogy ezentúl a Vörösmarty-prózák kötetéből a könnyebben hozzáférhető és gyakrabban olvasott Vörösmarty-verskötetekbe külön is belekerüljön, s ezzel Vörösmarty műfordításainak számát egy jellemző darabbal gyarapítsa.

II. Vachott Sándornak. Vörösmartynak ez a számon nem tartott kis verse is megtalálható nyomtatásban. Éspedig a Czapáry László szerkesztésében Székesfehérvárott, 1900-ban, vagyis a költő születése centenáriumán megjelent „Vörösmarty Emlékkönyve” c. munka 342. lapján. E kiadvány a Vörösmarty levelezését tartalmazó ciklusban, a 269. sorszám alatt Vörösmartynak Vachott Sándorhoz intézett következő levelét közli:

T. Vachott Sándor urnak!

Hogy búdat gátolja Bugát, jó dinnyemagot küld. Hogy van Sáp? Tavain, sápag-e kácsa, de vad?

Ebből látod, hogy még nem felejtettem el verset írni. Röviden szólván fiamat ma keresztelték, neve: Mike, Miklós, Sándor. Csókollak mindnyájatokat.

Pest, ápr. 25. 1844.

Vörösmarty

Az Emlékkönyvet szerkesztő Czapáry László két jegyzetet is fűz e levélhez. Az elsőben Vachott Sándorról ad rövid tájékoztatást s a kézirat lelő-

helyét jelzi (a levél kézirata a Nemzeti Múzeum Levelestárában van), a második jegyzetben pedig az újszülöttre vonatkozó közlés félrevezető tréfás szándékára figyelmeztet (Vörösmartynak ugyanis 1844-ben Béla, Mihály, Ferenc névre keresztelt fia született). De Czapáry László egy szóval sem utal arra, hogy íme itt egy az „összes versek” gyűjteményébe kíváncskozó disztichont tesz először közzé!

A levélbe beleszkandált disztichon afféle „műhelyforgács”, amelyen különösen Arany János dolgozósobájából került ki nagy számmal. Vörösmartynak a disztichon után odavetett megjegyzése is mutatja, hogy az újdonsült apa derűs hangulatában született rögtönzésről van szó, amelyet tréfásan bár, de maga is „vers”-nek vallott. Hogy ő maga nem vette föl versei közé, az környen érthető: hiszen ilyen s hasonló szellemi szikra bizonyára több is kipattant tolla alól...

A disztichon enyelgő hangulatát remekül fokozza a benne megbúvó hármas szójáték. A hexameterben Bugát Pál nevéből készít a költő „intarziás játékot” (aminőt újabban Karinthy, Babits és Kosztolányi is oly szívesen gyártott); míg a pentameter Vachotték lakóhelyének nevével s a vadkacsa tréfás körülírásával játszik.

Az új Vörösmarty-vers jobb megértése céljából röviden megvilágítjuk személyi és tárgyi utalásait. Vörösmartyt Vachott Sándorhoz és családjához a negyvenes évek elejétől szoros baráti, majd rokon szálak fűzték. Ő maga igen sokra becsülte ezt a tanítványi köréhez tartozó, haladó szellemű költőt, akinek nevét országos hírűvé tette „A külföld rabja” című, Lovassy Lászlóról szóló költeménye. A barátságot nem sokára rokon kötelekek csatolták még szorosabbra köztük. Vachott Sándor ugyanis Vörösmartyné nővérének, Csapó Jánosné sz. Csajághy Erzsébetnek leányát: Csapó Máriát vette feleségül. (A középső Csajághy-lánynak, Júliának Bajza József volt a férje.) Csapó Mária nemcsak rokonság, hanem gyermekkori barátság révén is igen közel állott a nála csak három évvel idősebb nagynénjéhez, „Lóri”-hoz. Sőt mi több — memoárja szerint — a leánykerő „Vörösmarty érdekeinek (nála) melegebb szószólója senki nem lehetett, midőn Lóri habozást mutatott s Vörösmarty szegénysége ellen tőn kifogásokat...” E jótékony közvetítő szerepét Vörösmarty még 1842-ben egy szép emlékkverssel viszonozta. Címe: „Cs. M. kis-asszonynak”. A közölt kis vers írásakor Vachott Sándor a pestmegyei Tápiószápon, Pécel közelében gazdálkodott (1848-ig). Otthonukban Vachotték gyakran hetekig is vendégül látták legkedvesebb rokonaikat: Vörösmartyékat és Erdélyi Jánost (kinek felesége Vachott Kornélia volt), valamint barátaikat: főleg Petőfit (hiszen a „Cipruslombok” Etelkája Csapó Máriának testvérhúga!), Garay Jánosékat és Czákó Zsigmondot. Vachottné éppen Petőfi egyik látogatásával kapcsolatosan említi a Vörösmarty szóbanlévő disztichonjában is szereplő tavat és vadkacsákat. De Garay János is megverselte Vachotték sápi tavát: „Csöndes völgyi magány, viruló kert tóvize mellett...” Bugát Pál és Vachott Sándor kapcsolata viszont a közös szülőföldben gyökerezik: mindketten Gyöngyös szülöttei. — Vörösmarty, Bugát és Vachott szenvedélyes dinnyetermelők voltak. Vachott híres dinnyeültetvényét felesége is kiemeli emlékirataiban, Petőfi már említett látogatása kapcsán (II. köt. 16. lap).

III. Névnapra, vagy 1850 augusztus 18-i születésnapra? Az Irodalmi Ujság 1950. nov. 30-i száma (I. évf. 3. sz.) egy verset közöl mint Vörösmarty ismeretlen költeményét. A vers címe: *1850. augusztus 18.* A verset közzétevő Képes Géza elmondja, hogy az ismeretlen Vörösmarty-költemény kézirata a szatmármegyei Gebe községben, az Áron-családnál akadt rá. Megemlíti, hogy az Áron-család rokona annak a Csarády-családnak, melynél a költő bujdosása közben egy ideig menedéket talált. A családi hagyomány szerint ott írta volna e Ferenc Józsefet átkozó verset 1850. augusztus 18-án, a császár- király

születésnapján, illetőleg „névestéjén“ (— de viszont akkor a cím nem talál, mert Ferenc napja október 10-re esik!).

E költemény szakkörökben nem egészen ismeretlen. Már közel száz éve hányódik gazdátlanul s keresi szerzőjét — mindmáig hasztalan! Első ízben francia nyelven mint Petőfi versét publikálták. Charles-Louis Chassin, francia historikus, szabadságharcunk történetének francia ismertetője és az első részletes Petőfi-életrajz szerzője tette közzé a tíz szakaszból álló költemény nyolc strófáját Petőfi-biográfiájában (*Le poète de la Révolution hongroise*: Alexandre Petoefi, Bruxelles-Paris, 1860). A francia historikus a verset Teleki Sándortól, illetőleg ennek feleségétől kapta; úgy tudta, hogy ez volt Petőfi utolsó költeménye.

A francia fordításban *Toast* címmel megjelent magyar versre nálunk Bach Vera hívta föl először a figyelmet (*Ismeretlen Petőfi-vers nyomában?* EPhK. 1939. 195—7. l.). A ritmikus prózában fordított versről — a magyar eredetit nem ismervén — nem sikerült eldöntenie, hogy vajjon tényleg elfogadható-e Petőfi verseként? Annyit azonban megjegyzett — igen helyesen —, hogy tartalma inkább a Bach-korszakra vall.

E kis közlemény nyomán Gulyás József sárospataki tanár csakhamar közzétette a vers magyar eredetijét (illetőleg egyik változatát) az EPhK. ugyanazon évfolyamában (1939. évf. 373—4. l.: *Ismeretlen Petőfi-vers?*).

Gulyás József szerint a versből három egymástól csak kevésbé különböző másolat is található a sárospataki könyvtár kéziratárában. Az egyik példány címe: „Névnapra“; ennek szerzőjeként itt is „Petőfy“ szerepel. Egy másik, 1865-ből származó kéziratban (Gebéről) ezt olvassuk a címben: „1853. aug. 18“ és szerzőként Vörösmarty Mihály van feltüntetve. A harmadik példányon már Tompa Mihály nevével van márkázva a vers; ennek címe: „Aug. 18-i üdvözet“. A verset Gulyás József semmiképpen sem tartja Vörösmarty szerzeményének. Ezt az álláspontját *Vörösmarty versei?* c. cikkében is megismétli (Irod.tört. Közl. 1940. 393. l.) A tartalom és a verselés valóban nem is indokolja azt, hogy Vörösmarty szerzőségére gondoljunk.

Fokozott óvatosságra készítet, hogy a verset mintegy száz év óta hol Petőfi, hol Vörösmarty, hol pedig Tompa Mihály műveként találják; továbbá az, hogy egyszer augusztus 18-i születésnap, máskor pedig október 10-i névnapi felköszöntő gyanánt szerepel. Ha augusztus 18-i szerzemény: akkor már csak azért sem lehet Vörösmarty alkotása, mert Vörösmarty — Bajzával együtt — Gebén, Csanády János földbirtokos házában csupán 1849 őszén tartózkodott, összesen három hétig; 1850 eleje óta már Pesten és Baracsán lakott, majd 1853 tavaszán Nyékre költözött. (Ld. Gyulai Pál Vörösmarty-életrajzában utolsó fejezetét.) Egyetlen augusztusi napot sem töltött tehát Gebén.

A gebei háziasszony, Csanády Jánosné emlékkönyvébe Vörösmarty emlékverset is írt: „Setét eszmék borítják eszemet...“ — Tolnai Vilmos szerint (Irod.tört. Közl. 1925. 90—91. l.) ugyancsak Gebén, Csanády János házában, az emlékverssel egy napon, 1849. okt. 10-én írta Vörösmarty Görgeyt átkozó versét. Ezt a dátumot — Tolnai Vilmos szerint — maga a házigazda jegyezte rá a Görgey-vers fogalmazványára. Márpedig ha ez így van, akkor nemcsak a születésnap, hanem a névnapi pohárköszöntő kombinációja is megdőlt, mert alig hihető, hogy Vörösmarty abban a kétségbeesett lelkiállapotban egyetlen napon három verset is megírt volna! De különben is a döcögős vers nem illik Vörösmarty alkotásai közé.

Tekintettel arra, hogy a költeményt a kézíratos másolatok legnagyobb része Gebéről, illetőleg Szatmár megyéből keltezi, s első közlője, a francia Chassin szintén szatmármegyei emigránsoktól, Teleki Sándoréktól kapta: föltehető, hogy a vers szerzőjét esetleg vagy Teleki Sándorban, vagy pedig a másolatokat oly kegyelettel őrző Csanády-család valamelyik verselgető tagjában kell keresni. Ezzel a feladattal az irodalomtörténeti kutatásnak még érdemes foglalkoznia.

IV. Batthyány (ballada). Az ötvenes években különösen elszaporodtak az ál-Petőfi- és ál-Vörösmarty-versek. Pl. Sárosi Gyula „Farsangi dal”-át jóideig szintén „a bujdosó Petőfi” műveként terjesztették.

Magam is találtam egy kéziratban fennmaradt verset, melyet szerzője vagy másolója ugyancsak Vörösmarty névével álcázott.

A sümegi Állami Kisfaludy Emlékgyűjtemény 18.470—D. jelzetű füzeté Sárosi Gyula „Arany Trombitájának” kéziratos másolata után több kisebb költeményt is tartalmaz: Garay János (Zrinyi Ilona), Tompa Mihály (Pusztán, Fiam születésekor, A gólyához), Arany János (Koldus-ének, A honvéd özvegye), Petőfi (Az örült), Thaly Kálmán (Árpád apánk), Sárosi Gyula (Bordal) s még néhány más vers között egy „Batthiany” című balladát is olvashatunk a füzet 105—107. lapján, Vörösmarty névével.

A kéziratos füzetet többen is forgatták Sárosi méltatói közül. Abafi Lajosnak ez a füzet szolgált alapul csonka és meghamisított Arany Trombita-kiadásához; ennek szövegében jelölte ki a kihagyott és megváltoztatott részleteket. Annál különösebb, hogy az Arany Trombita szövege után található versekről s főleg a Vörösmarty névével fémjelzett ismeretlen balladáról Abafi egy szót sem szól. Mindenesetre fokozza a felületes olvasó megtévesztését, hogy a többi vers szerzőinek neve vagy monogrammjaja pontosan fedí a valóságot. Ezért ebben az esetben akár szándékos megtévesztést is feltételezhetünk. De lehet, hogy csak egy akkor szélteben terjesztett kósza kézirat egyszerű másolatával van dolgunk. Ha sikerülne kinyomozni a kéziratos füzet másolóját (annyi bizonyos, hogy se nem Sárosi Gyula, se nem Abafi Lajos kezeírása!), vagy ha sikerülne a „ballada” szövegét más kéziratos füzetekben is megtalálni: mindenesetre többet lehetne mondani a vers eredetére s szerzőjére nézve.

Közljük a gyarló költemény első versszakait, újabb adaléku a patinás nevek mögé rejtett versek sorában. (Mai helyesírással s megfelelő központoszással adjuk, szövegén egyébként mitsem változtatva.)

BATTHYÁNY

— *Ballada* —

Dohos börtönnek néma éjjelében
Sápadt arcával áll egy bús magyar.
Homlokán gond ül, mély bánat szívében,
Megölt hazában élni nem akar.

Halott hazában, melynek napfénye volt,
Melynek vasláncait összeszaggatá;
Mely rabigában sirt, melyet fölemelt,
Melyre a szabadság ékét fölaggatá;

Halott hazában, hol nép-ínség lakik,
Hol minden kebelben vad fájdalom,
Hol a délibáb ezüst hullámi közt
Sátort ütött a zsarnok uralom;

Hol bús Tiszának bájos partjai n
S amerre az ősz Duna áradoz,
A szabad hősök szentelt hantjain
Keselyűk vad csordája ragadoz;

Hol az egyháznak márvány zsámolyán
Nem hallatsz imát, csak átkokat,
Hol a sötétség dohos homályában
A nép titokban készít kardokat;

Hol a jövődő bármily várva-várt,
Aligha eljő egykor valaha,
Hol kínai áttörhetlen fal gyanánt
Áll büszkén a zsarnokok hada;

Honnan az ég is talán elpártola,
Hol minden virányt fátyol takar,
Hol hóhérokká honfiak levének —
Ily hazában élni nem akar . . .
(Következik még 14 versszak!)

Mint látható: a vers sem formai, sem tartalmi szempontból nem jöhet számba Vörösmarty költeményeként.

A sorok jámbusokban igyekeznek lépegetni, de a sorhossz, sorkapcsolás és strófaalkat egyaránt rendszertelen; a kezdő verselők ügyetlenségére vall. Nem szándékos, szeszélyes vagy pszichológiai alapú ritmikai szabadság ez, hanem gyámoltalan kiesések sorozata egy megütött alapritmusból, melyet valamelyest az első strófa éreztet. Rímképlete is csak ott, meg még két strófában *abab*, különben félrím, egy-egy páros rím, vagy akaratlan hármas, vagy rímtelen. Ez is primitív jelenség. Az egyes sorok jámbusi lejtése legtöbbször hamis. Kivált a legérzékenyebb helyen, a sorvégen, sokszor ellenkező lejtésű. Helyenként olyan lapos, mintha szerzője prózai szöveget próbálna átverselni.

Tartalmilag is primitív. Batthyány vértanú-halálát mondja el, de nem — mint alcíme jelzi — balladás, hanem kezdetleges krónikás modorban. Az az érzésünk, hogy a vers valami ponyvafüzet, vagy kalendáriumi cikk előadása nyomán készült; mintha helyenként szószerint át is venné az efféle közlemények száraz prózai kifejezéseit...

Nagy öröm Vörösmarty-verseket olvasni! De meg is kell tisztítani a költő örökségét a hozzátapadt lonctól.

Bisztray Gyula

ADY ENDRE LEVELE KISS JÓZSEFHEZ

Az alább következő, nagyon jellegzetes Ady-levéltől számítható Ady kapcsolata Kiss Józsefhez és a Héthez. A közvetítő — amint látható — Molnár Ferenc volt. Ady érthetően nagyon sérelmesnek érezte, hogy a szerkesztő nem invitálta munkatársul. A levél után (1907. nov. 3.) nem sokkal meg is jelent itt első verse: Csolnak a Holt-tengeren (A Hét XVIII. 1907. nov. 17. 761. l.)

Ady — a levélből is kiderül — becsülte Kiss Józsefet. Egyedül *Az öreg szakálás* című verse¹ alapján hiba volna Ady ítéletét megfogalmazni Kiss Józsefről, hiszen előtte² és utána³ melegen méltatta, az utóbbi helyen a következő szavakkal: „egy kietlen, sötét irodalmi korszaknak majdnem egyetlen, hűséges lámpahordozója volt, hírnöklélek, vers-faragó, de a legművészebbek közül való, aki már költő, sőt nagy költő. Büszke és még mindig forradalmi zászlót hajtunk meg előtte, atyamesterünk előtt . . .”⁴ „Az öreg szakálás” tehát nem távolította őket el egymástól „örökre”.⁵

¹ Nyugat. 1910. ápr. 16. L. hozzá Földessy Gyula: Ady Minden Titkai. Bp., 1949. 121—122. l.

² Budapesti Napló. 1907. jún. 1. (Lenyomtatva: Kiss József és kerek asztala. Bp., 1934. 204—205. l.; Ady Endre: Vallomások és tanulmányok. Bp., 1944. 167—168. l.)

³ Nyugat. 1913. dec. 1. (Ady: Vallomások és tanulmányok. 205—206. l.)

⁴ V. ö. a levél hasonló kitételét: „akire mesteremként néztem”.

⁵ *Rubinyi Mózes*: Kiss József élete és munkássága. Bp., 1926. 151. .

Az itt közlendő levél eredetije Dr. Friedmann Ignác, budapesti ügyvéd tulajdonában van.⁶

Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr,

Molnár Ferencsel beszélgettünk arról a módról, hogy én a Hét-nek dolgozhassak. Ő közölte, hogy e dologban ma személyesen tárgyalhatnék Szerkesztő Urral. Azonban nekem ma és mostanában, akármennyire akarnám, lehetetlen személyesen tiszteletemet tennem. De különben is én úgy érzem s látom, hogy a dologban nem a személyes találkozás a legfontosabb. Hanem a közös, erős szándék. Nem rajtam mulott, hogy a Hét-et úgy kellett tekintenem, mint Szerkesztő Urnak még ma is sok úgynevezett irodalmi fórumot. Szerkesztő ur neve, kora engem természetesen néma és fájó passzivitásra utalt egy ilyen igaztalan viselkedéssel szemben is. Viszont én ideges, túlérzékeny ember vagyok s az első ok és ez itt, azt tanácsolnák, hogy előbb *egy* dologban megállapodjunk. Én tudom, hogy a cenzurázás egyenesen írásaim értékét teszi tönkre. S végre olyan Adyt százat kaphat a Hét, aki nem Ady. En ígérem, hogy a legjobbat, amire képes vagyok, küldöm a Hétnek. Viszont Szerkesztő ur ne bánjon úgy velem, mint csak kétes, ifjú titánokkal szokás. Sok mindent csak szóval mondhatnék el, de annyit itt is, hogy talán szinte túlságosan is fáj, hogy éppen Kiss József az, akire mesteremként néztem s aki maga is valaha megszenvedett azért, hogy valaki mert lenni a senkik között, bánt nagyon-nagyon hidegen velem. Ha gondolja, így gondolja, dobja és felejtse el ezt a levelet. Nekem legalább ennyit meg kellett írnom, mert igazságnak érzem, amit írtam s már régen fáj. Mélyen tisztelt Szerkesztő urnak igaz, tisztelő híve

Ady Endre

Szombat.

Boríték:

Nagyságos Kiss József urnak

Budapest. A „Hét“.

Postabélyeg kelte: Budapest 907. nov. 3.

Kiss József válaszelevelét (1907. nov. 8-áról) közli Ady Lajos, életrajzi művének 120. lapján. A válaszelevel után küldte Ady Kiss Józsefnek a *Csolnak a Holt-tengeren* c. verset.

Közi: *Sebeiber Sándor*

JUHÁSZ GYULA ÉS AZ 1914–18-AS IMPERIALISTA HÁBORÚ*

Juhász Gyula 31. életévét töltötte be azon a tavaszon, mely esztendőben kirobbant az első, egész világra kiterjedő imperialista háború. A költő ezidőben a makói állami főgimnáziumban volt, hosszas várakozása után végre ki-nevezett és véglegesített tanerő. Az ultimátum átadásának híre azonban mégsem itt, hanem Szegeden éri őt, mivel 1914. tavaszától otthon töltötte betegszabadságát. Szegeden s környékén, vasárnap délelőtt az alsóvároson is, dobzóval hirdették ki a hadüzenet hírét, s már másnap végiggördülnek a szegedi állomáson a csapatszállító szerelvények. Mind a kormány, mind pedig az ellenzéki sajtó újjong, a Népszava nyári számai pedig, az orosz-hadüzenet után közvetlen, — a cári uralom ellen folytatott „igazságos“ háborúról írnak. Szegeden a templomokban a győzelemért imádkoznak.

Juhász Gyula, miként később ő írja Romain Rollandról, „a modern esztéta érthető idegességével jajdult föl“ a háború hírére. Jóllehet nem kis és

⁶ Ady egy rövid levele Kiss Józsefhez már korábban megjelent. (A Kiss József emlékkiállítás katalógusa. Bp., 1943–44. 26. l.)

* A Szegedi Tudományegyetem Irodalomtörténeti Intézetében készült dolgozat.

jelentéktelen hatással volt reá az uralkodó-osztály ideológiájának sokakat megtévesztő, látókörének szűkebb határt szabó, magyarkodó-álhazafias elmélete, a Monarchia imperialista háborújával semmi közösséget nem érez, sőt nem titkolja csalódását a háborút opportunistá módon helyeslő II. Internationale szocialistáival szemben sem. Úgy érzi, a szocializmusnak ezen nagy szervezetében a „rövidzárlat“ jelei mutatkoznak a háború hatására. Napokon át szótlan, komor hangulat lesz úrrá rajta, miként ez év áprilisában is egyszer, öngyilkossági kísérletét követőleg, — majd váratlan elhatározással visszaköltözik Makóra. Keresi itteni barátainak társaságát.

A gimnáziumba visszatérő pedagógusra Makón nehéz munka várt. Huszonegy tanár munkáját kellett tizennégyőjüknek elvégezni anélkül, hogy az órák számát a legminimálisabban is redukálhatták volna. Heti 25 órában tanít latint és magyart az alsó, történelmet és görögptólló-irodalmat a felső osztályokban. Osztályfőnök, s ezenkívül sokszor veszik igénybe alkalmi helyettesítésekre is.¹ Talán ez a magyarázata annak, hogy az iskola igazgatója a „tanítás menetének folyamatosságát biztosító, iskolai munkájában nélkülözhetetlennek mutató“ tanerők listáján a beteges, idegbántalmaktól szenvedő Juhász Gyulát, — kinek mellében az áprilisi öngyilkossági kísérlet óta ott van a Háberern professzor által bennhagyott revolvergolyó, — az első között mutatja ki.²

A háborúban ily módon Juhász Gyula nem vett részt. Csupán az újságokból és a hazaérkező sebesültek beszédeiből tájékozódik eleinte. A hadijelentéseket állandóan figyelemmel kíséri, s az ezekben említett helyeknek, városoknak és vidékeknek megkapó következetességgel igyekszik utánaolvasni útleírásokban, útiregényekben. Rengeteg útleírást olvas el ez időben, még a Baedekereket sem rest elővenni olykor. Különösen Oroszország, valamint Ázsia iránt érdeklődik. Amikor pedig a kisvárosba hadifoglyokat hoznak mezőgazdasági munkára (valamennyi legénységi állományú), felkeresi őket s igyekszik velük elbeszélgetni. A gimnáziumhoz is kerül egy ilyen hadifogoly: „a kenderszakállú, tengerkékszemű“ Prokop, ki szénhordásban, fűtésben segítkezik. Órála írja A muzska c. versét. Az orosz és a magyar nép baráti együttérzésének, megragadón közvetlen és meleg, szeretetteljes kifejezése ez — a kárpáti harcok legvéresebb s a háborús uszítások legféltetlenebb heteiben.

De nemcsak az orosz és a magyar nép érdekeitől oly idegen imperialista háború iránti megvetését juttatja itt kifejezésre. Rövid, rejtett félmondathban utal az orosz nép ama hősi harcára is, melyet belső ellenségeivel vívott és vív. Prokop szeme, — írja —

„sok szépet álmodott;
Jogról, örömről, leányról, — mely övé lesz.
De ember tervez és Atyuska végez.“

Tanítványai mesélik, hogy az iskolában történelemórákon beszélt az 1905-ös orosz forradalomról.³ Gorkijt pedig ez időben már olvasta s írásain keresztül nagyon megszerette.⁴

Makói szűk baráti körével együtt, illetve őrajtuk keresztül ekkor már, a vidéken itt-ott megjelenő, a Gallilei-körrel laza kapcsolatokat tartó kis értelmiségi csoportok felé orientálódik. Közöttük kezdi magát otthonérezni,

¹ Főgimnáziumi Értesítő. Órabeosztás az 1914—15. tanévben. Ért. 15. l.

² Bevonulás és népfőlkélti szolgálat alóli mentességének legutolsó, végleges és jóváhagyott irata iktatva Főig. 39—VKM 15 689/1915. sz. a. 1915. márciusában a főgimnázium irattárában.

³ Dr. Kópiás Sándornak, a költő volt tanítványának szíves közlése.

⁴ Az 1903-ban magyarul is megjelenő Éjjeli menedékhelyet olvasta. Később — 1919-ben a szegedi színház élén állva a műsorlistára is felvétette e darabot.

s közeli ismerősei, barátai körében egyre vidámabb és felszabadultabb ember benyomását kelti.⁵ A főleg értelmiségiekből álló kis csoport szegedi és hódmezővásárhelyi, hasonló ideológiájú és irányzatú körökkel, közöttük Gonda József „A Jövendő” c. folyóiratának volt szerkesztőivel (kik 1912-ben, lapjukban az iskolák azonnali államosítását követelték) — tart közvetlen összeköttetést. Olvassák a Huszadik Századot, s egy körükhöz tartozó könyvkereskedő útján semleges, svájci lapokat hozatnak.

Ez a kis értelmiségi csoport az, mely csaknem teljesen kezébeveszi a helyi Vöröskereszt szervezetét, s ennek rendezésében 1915. telén, a mai Munkásház épületében „Háborús délutánok” címmel szabadelőadást szervez. A háborúskodó nagyhatalmakról és a háború okairól folynak az előadások, s itt vetik be a kisváros köztudatába azt a ma már természetesnek ható megállapítást, hogy a háború oka az egymással szembenálló nagyhatalmak piacokért való versengése, mely versengés szüli a fajgyűlöletet is, önmagát igazoló elmélelként. Juhász Gyula január 16-án „Nemzeti kultúrák hareca” címmel tart előadást.

A helyi sajtó, így a Makói Független Újság (Justh Gyula vidéki sajtóorgánuma) a következő napon, vasárnapi számában vezércikként, kivonatolva közli Juhász Gyula beszédének néhány részletét, gondolatmenetét, a szerző megjelölése nélkül; 1915. január 16. fejdátummal s az előzőnap esti előadással azonos cím alatt. „E rettenetes véráldozatok árán, — olvashatjuk itten a költő előző esti szavait, — bizonyos megértés támad lelkünkben távol országok és nemzetek iránt.” Hosszasan foglalkozik ezután a „hadifoglyok kimondhatatlan fontos szerepével” is. „Ők — írja — a békés együttélésben látnak bele a kaukázusi pásztor, a pétervári úr, a bajkái muzsik, a lodzi takács, a moszkvai őspolgár s a nizznij-nowgorodi bazáros lelkébe. Fajgyűlöletre támaszkodott a kapzsiság... mégis ennek a háborúnak paradox igazsága az, hogy minden lépéssel, mellyel az ellenséges népek megközelítik egymást, halványodik a régi gyűlölet.”

Ugyanezen előadás esszé formájában is megjelenik a gimnázium évvégi értesítőjének lapjain,⁶ a szerző pontos megjelölésével, „Háború és kultúra” cím alatt. Ekkorra már némileg átdolgozta Juhász Gyula a télen elmondottakat, s az előszóban elmondott, de a háborús cenzor elé nem kíváncsok részeket elhagyta. Ezek helyére azonban sok új észrevételt, kritikai megállapítást von a téma körébe ismét.

A cikk általános alaphangja: a polgári humanizmus, a „modern esztéta felajdulása”, tiltakozása, óvása a háborúval szemben. Ez alaptónust azonban át- és átszővi, csaknem lépésről-lépésre, mindvégig valami sajátos és mély emberszeretet, optimizmus. Az esszé bevezetőjében mindjárt hangot is ad a II. Internacionále munkáspártjaiban való csalódásának. „A szocializmus nagy nemzetközi szervezetében beállott általános rövidzárlat”-ról ír. A háborút, — mint írja, nem sikerült e szervezetnek megakadályoznia s a háború ím „kardjával vágta szét e csodálatos gordusi eszmét”.

Ezután felveti a kérdést: vajjon képesek-e a népek egymással örökké harcban élni? „Minden szellemi kultúra a gazdasági kultúra talajára épült... a nemzeti kultúrák pedig igazán nem ellenségei, de testvérei egymásnak... Minden nemzeti műveltség annyit ér, amennyit használ az emberi műveltségnek”, — feleli. A háború okait keresve pedig kifejti nézetét: „A kalmárszellemről, a sacro egoizmusról van itt szó... arról a borzasztóan reális irányzatról... arról a génus nélküli kalmárszellemről, amelyet Madách Imre jövőbelátó magyar Géniusa a londoni vásárban visz a világot jelentő deszkákra,

⁵ Baráti körére vonatkozóan dr. Gerő Géza, dr. Diósszilágyi Sámuel és dr. Könyves Kollonits József volt barátainak szíves közlései alapján.

⁶ Makói Állami Főgimn. Értesítő. 1914/15. isk. évről.

és amely szellem a nemzetek és egyének elnyomásának és kizsákmányolásának legfőbb tényezője.“

A minél előbbi megbékélést, a népek számára oly tragikus háború végetvetését hirdeti; ugyanakkor azonban harcot „a nemzetek és egyének elnyomásának és kizsákmányolásának erői“ ellen. Így jut el ahhoz a végkövetkeztetéshez, mely hittel és optimizmussal tölti el az emberiség jövőjét illetően. „A politikában a demokratikus erők megnövekedése, a társadalomban a korrupció letörése, a tudományban és a művészetben az értékek újjáértékelése, minden vonalon az emberi értékek igazi relációjának fölismerése, — viszont a nemzeti erő és öntudat páratlanul szép és áldásos lendülete: ezek ennek a háborúnak nagy, tagadhatatlanul értékes és örökké maradandó eredményei“, — fejezi be tanulmányát. A marxista terminológiának otthonos és sokszor helyes értelmükben való használatából következtethetni a költő ilyenirányú műveltségére és olvasottságára is.

Állásfoglalása az első imperialista-világháborúval szemben tehát lényegében mindvégig pozitív. Sem tanári, sem újságírói pályafutása alatt soha, egyetlen pillanatra sem állt be az uralkodó-osztály, vagy az őt szolgáló háborús uszítók közé. Minden alkalommal, minden megnyilatkozásával hirdeti a népek megbékélésének szükségességét, — melynek egyetlen veszélyeztetője „a kalmárszellem“, az „egoizmus“ — a „nemzetek és egyének legfőbb kizsákmányolásának és elnyomásának tényezői“, — ugyanakkor pedig a nemzeti értékek megbecsülése mellett száll síkra, anélkül azonban, hogy a formai különbözőségeket túlértékelve hangja sovínisztává, nacionalistává válna.

Juhász Gyula világháború alatti éveit tehát, — melyeket javarészből Makón töltött, az imperialista háború borzalmaival szemben való „feljajdulása“, a világháborúval szemben megnyilatkozó egyre élesebb hangú kritikája, a II. Internacionále tehetetlen munkáspártjaiban való csalódása és a világ „demokratikus erőinek“ nagyarányú „megnövekedésével“ kapcsolatos optimista állásfoglalás jellemzi. Mind a lírai, mind szó- és írásbeli prózai megnyilatkozásai a békének, a népek alkotó munkájának védelmét, az ezért való nyílt és őszinte kiállását dokumentálják.

Békeharcunk jelenlegi fázisában, a sovíniszta és kozmopolita ideológiák elleni küzdelmünkben, — Juhász Gyula első világháború alatti megnyilatkozásainak összegyűjtése méltán gyarapítja irodalmunk harcoss hagyományainak hosszú sorát s növeli, acélozza öntudatunkat. *Császtvai István*

A HALADÓ NÉMET IRODALOMTUDOMÁNY PROBLÉMÁI

Mikor 1945-ben a hitlerizmus összeomlott a Szovjet Hadsereg csapásai alatt, nyomában nemcsak romok és végtelen nyomor maradtak, hanem a német kulturális élet soha nem látott zülöttsége is. Mint a tudományok minden területén, az irodalomtörténetben is a nácik barbár uralma alatt lehetetlen volt minden tudományos értékű kutatás. Az egyetemek katedráin — még a polgári tudomány mértéke szerint is — képzetlen emberek jelentek meg, akik a német irodalomra kényszerítették a nácik fajelméletét, „Blut und Boden“-ideológiáját. Azok a tudósok, akik nem közvetlenül hódoltak be az áltudományos fasiszta irodalomelméletnek, az irodalom igazi problémáinak kutatása helyett terméketlen részletfilologizálásba sülyedtek. Ugyanilyen kétségbeejtő volt a helyzet az irodalmi kritika területén. Elképzelhetetlen volt, hogy a náci irodalom „nagyásaival“ szemben objektív kritikát gyakoroljanak. A propagandaminisztérium által szigorúan ellenőrzött és irányított irodalmi élet csakhamar teljesen elsorvadt; eltűnése csak kedvezett a náci hatalom hasznélvezőinek.

Az összeomlás után, legalább Németország egy részében, szabadon megindulhatott a kulturális élet újjáépítése. A német kultúra munkásaira hatalmas feladatok vártak. Mindenekelőtt el kellett takarítaniok a német nép tudatában elburjánzott hamis ideológiákat, le kellett leplezniök a német szellemi élet tévutait, amelyek kikerülhetetlenül a hitleri barbársághoz vezettek. Ennek megtörténtével lehetett csak lerakni az új, a német nép haladó hagyományain nyugvó, demokratikus kultúra alapjait.

Az elkövetett hibák össze és következetes feltárásán alapuló, egységes német kulturális élet megszületésének azonban a háború után kialakult helyzet nem kedvezett. Németország nyugati része az imperialisták megszállása alá került, akik Nyugat-Németországot katonai gyarmattá tették, a németeket pedig zsoldosokként szeretnék felhasználni abban a háborúban, amelyet ki akarnak robbantani. Háborús céljaik elérését akadályozná az egységes német demokratikus öntudat kialakulása. Ezért a kultúra terén is a legreakciósabb irányokat állítják szolgálatukba és ma már a fasiszta ideológia újjáélesztését látjuk Nyugat-Németországban.

A Szovjetunió által felszabadított területeken azonban megalakult a Német Demokratikus Köztársaság. Itt — történelme folyamán először — a német nép kezébe vette sorsának irányítását. Itt megvalósultak azok a társadalmi feltételek, amelyek lehetővé teszik a reakciós múlt kérlelhetetlen felszámolását és a nép érdekeit szolgáló, annak életét tükröző tudomány és művészet megteremtését. A Német Demokratikus Köztársaságban kialakuló új német kultúra az egész oszthatatlan német nép tulajdona. Sorsát szívén viseli minden haladó, az egységes és demokratikus Németország ügyéért harcoló német — nyugaton éppúgy, mint a Német Demokratikus Köztársaságban.

A Német Demokratikus Köztársaság irodalomtörténészeinek és kritikusainak feladatait a következőkben lehet összefoglalni: Le kellett számolniok a német polgári és fasiszta irodalomtörténetírás tévedéseivel és tudatos hamisításaival, az irodalomtörténet alakjait újra kellett értékelniök a történeti materializmus szempontjai szerint, fel kellett eleveníteniök a német irodalom haladó hagyományait. Feladatuk volt a realista irodalom és kritika kialakítása, a világ haladó, realista irodalmának, elsősorban a Szovjetunió élenjáró irodalmának és tudományának megismertetése és tapasztalatainak felhasználása. A következőkben, néhány a Német Demokratikus Köztársaság területén megjelent munka alapján, arról próbálunk beszámolni — ha csak töredékesen is —, miként fognak hozzá a haladó német irodalomtörténészek az említett feladatok megoldásához.

Legelső feladatként említettük a polgári irodalomtörténetírással való leszámolást. A német polgári irodalomtörténet felismerhetetlenné torzította a német irodalmat. Nem törődött a gazdasági és társadalmi körülményekkel, amelyek között az írók éltek és műveik keletkeztek. A költőket „időtlen-jelenségeknek“ nevezték ezek az irodalomtörténészek és úgy ábrázolták őket, mintha semmi közülük sem lett volna koruk társadalmához. Ez az irodalomtörténet az „időtlen szellemeket“ csakhamar „hőskökké“ tette, majd a fasiszta „Blut und Boden“-mitosz bajnokaivá. Legfőbb törekvése az volt, hogy eltüntessen minden olyan haladó, forradalmi hagyományt a német irodalom történetéből, amely ellentmondott a feudális reakcióval összefonódott német burzsoázia érdekeinek. A haladó német irodalomkutatók világosan látják, hogy a valóságot híven tükröző irodalomtörténetírás csak teljesen új alapon jöhet létre. Egyikük, Paul Reimann, ezt írja: „A polgári kutatásnak nem csak ideológiája volt reakciós és népellenes, hanem hazug módon eltorzította a feldolgozandó tényeket is. Ezért óriásiak a haladó, szocialista kutatás feladatai. Az anyag feldolgozását, az eredeti forrásokra támaszkodva, legelőlről kell kezdenie, a polgári tudomány minden megállapítását

helyessége felől meg kell vizsgálnia, és egy pillanatra sem szabad magát elvakíttatnia a polgári módszerek által.¹

A burzsoá irodalomtörténet módszereinek leleplezése azért is a leg-sürgősebb feladata a haladó német tudománynak, mert éppen ezen a téren még nagyon kevés történt. Franz Mehring volt az egyetlen, aki a marxizmus alkalmazásával igyekezett megoldani a német irodalom problémáit. Az ő művének nem akadt folytatója. Ennek oka elsősorban a német szociáldemokrácia ideológiai zavarosságában és opportunizmusában keresendő. A szociáldemokrata tudomány egyre inkább feladta a dialektikus materializmus osztályharcos elvét és művelői, mint a neo-kantiánus Vorländer, tovább folytatták a polgári kutatás idealista, szellemtörténeti vonalát.

Mehring óta a német irodalom helyes szempontok szerinti értékelése valójában csak a hitlerizmus uralomrajutása után, az emigrált írók és tudósok között kezdődött meg. Most már sokan látták közülük, hová vezet szükségyszerűen az ideológiai langyosság és közönyösség; műveik megteltek politikai tartalommal. Az irodalomtörténeti kutatás fegyverré lett a fasiszmus elleni harcban. Ki kellett mutatni, hogy milyen aljasan hazug volt a fasiszta propaganda, amikor szellemi őseinek nevezte a német irodalom nagy alakjait. Meg kellett védelmezni és életben kellett tartani a német irodalom demokratikus forradalmi örökségét.

A polgári irodalomszemlélet tévútjai és a náci hazugságok elleni harcban, a német irodalom igazi értékeinek egyik legjobb védelmezője Lukács György volt. A hitlerizmus éveiben írott tanulmányai Hegelről, Goetheről, Hölderlinről és a német irodalom egyes problémáiról sok tekintetben a haladó német irodalomtudósok nagyhatású példaképévé tették. De mindennütt, ahol az emigráns írók és tudósok éltek, megjelentek olyan tanulmányok és antológiák, amelyek a történeti és esztétikai igazságnak megfelelően mutatták be a német irodalom képét. Ezek közül a legjobbak a háború után a Német Demokratikus Köztársaság területén is megjelentek és most már hozzájuk juthat a német olvasóközönség, amelynek számára valójában készültek. Ezek az emigrációban keletkezett írások voltak a kezdetei a polgári irodalomtudomány rendszeres és céltudatos kritikájának, amely most a Német Demokratikus Köztársaságban folyik.

Még az emigráció idejéből származik Paul Reimann, a jelentős marxista esztéta kötetbe gyűjtött tanulmányainak egy része. (Paul Reimann, Über realistische Kunstauffassung, Berlin 1949.) Munkája sokban hozzájárul a német irodalom kérdéseinek tisztázásához. A kötetben található „Legendenbildung und Geschichtsfälschung in der deutschen Literaturgeschichte” című tanulmány sorozatában szembeszáll a burzsoá irodalomtörténetírás legvaskosabb hazugságaival. Élesen megbélyegzi például Werner Mahrholz reakciós „újromantikus” irodalomtörténetét, amely misztikájával, ködös nacionalizmusával a fasiszmus útját egyengette. Reimann behatóan foglalkozik a német klasszicizmus kérdéseivel is. A polgári irodalomtörténetírás „ideálisnak” nevezte azokat a viszonyokat, amelyek között a német klasszicizmus írói éltek a kisfejedelmek udvarában. Nem győzte magasztalni ezeknek a kis zsarnokoknak műveltségét, felvilágosodottságát és az írók iránt tanúsított bőkezűségét. Reimann leleplezi az ilyen állításoknak valótlanosságát. Kimutatja, hogy ezek az állapotok mélyen megalázták és megbénították a költőket. Éppen a fejedelmi udvarok bűne volt, hogy olyan írók, mint Herder, vagy akár Goethe nem írhatták azt, amit akartak. Ezért „a német klasszikus irodalom csak töredék maradt”.²

Nagyon érdekesek Reimannak az osztrák irodalomról írott vázlatai, amelyekben kimutatja az osztrák nemzeti irodalomnak a német irodalomtól

¹ Paul Reimann: Über realistische Kunstauffassung, 234. old.

² 202. l.

független, sajátos fejlődését. Az imperialista beállítottságú nagynémet irodalomtörténészek az osztrák irodalomban (akárcsak a svájceiban) csak az össznémet irodalom egy regionális részét látták. Reimann azonban bebizonyítja, hogy az osztrák irodalom sajátosságai, a némettől függetlenül, a más történeti feltételek között kialakult osztrák nemzeti sajátosságokból következnek. „Mindenekelőtt az osztrák valóság tükörképe volt, nemcsak tematikáját és anyagát merítette belőle, hanem egész szellemi atmoszférája is tipikusan osztrák volt.”³ Az osztrák irodalom felszabadítása a „nagynémet” szellemi gyámkodás alól, (amely olyan értékeket tüntetett el, mint Nestroy, Kiernberger, stb.) igen fontos feladat, hiszen egyebek között az ilyen gyámkodás szolgáltatott ürügyet a náci Ausztria elleni agressziójához. (Az osztrák irodalom problematikájával más haladó osztrák kutatók is foglalkoznak. Hadd utaljunk itt *Ernst Fischer* Grillparzer-tanulmányára és *Albert Fuchs*-nak a modern osztrák irodalomról szóló esszéire.)⁴

Paul Reimann könyve foglalkozik a haladó német irodalomesztétika sok lényeges kérdésével is. Tanulmányai sokban hozzájárulnak a szocialista, realista irodalom elméletének kidolgozásához Németországban. Ebben az összefüggésben különösen értékes a realizmus elméletének fejlődéséről szóló írása, amely Goethe és Heine, Bjelinszkij és Csernyisevskij irodalomszemléletét elemzi.

Miként torzul el lassanként a polgári irodalomtörténészek kezében egy-egy német író életműve — ezt a folyamatot mutatja be rendkívüli élességgel *Paul Rilla* „Goethe in der Literaturgeschichte — Zur Problematik der bürgerlichen Bildung”. (Berlin, 1950) című könyvében. Őt időrendben egymást követő Goethe-interpretációknál látjuk a polgári irodalomtörténetírás elfajulását. Az első köztük Wilhelm Scherer, akinek 1883-ban megjelent német irodalomtörténetét az első modern tudományos munkának tartották. Ebben a könyvben megmutatkozik, mit takar a „pozitívista iskola” álobjektivitása. A könyvnek Lessinggel kapcsolatos hazugságait már Mehring is kimutatta a Lessing-legendában. A hamisítások Goethevel kapcsolatban sem kisebbek. Scherer Goethe-t Schillerrel, Herderrel és Lessinggel egy fejezetben tárgyalja, amelynek a címe: Nagy Frigyes kora. A cím maga nevetséges és jellemző. Bármennyire liberálisnak látszik is Nagy Frigyes franciayelvű írásaiban, politikájában ennek nyoma sem volt. Minden eszközzel erősítette a junkerek hatalmát, csak akadályozta a német egység kialakulását; ez teljesen ellenkezett Goethe nézeteivel. Hazug tehát az a beállítás, mintha Goethe Nagy Frigyes tisztelője és politikai híve lett volna. Arról pedig, hogy a porosz királynak milyen érdemei voltak a német irodalom körül, már Lessingnek is megvolt a véleménye. De Scherernek még bizarrabb megállapításai is vannak. Paul Rilla idézi: „Mindez, amit Wieland Goethe, Herder és Schiller érett éveiben alkotott, Károly Ágost dicsőséges államvezetésének emlékoszlopa.”⁵ Rilla kimutatja, hogy ezt a szemléletet csak a német polgári öntudat mély züllése tette lehetővé, amely hajlandó volt ennek a kis tucattejedelemnek az érdemét látni még egy olyan nagy költő életművében is, mint Goethe.

A Hohenzollernnek előtt hajbókoló professzorok lojalitásuk hangoztatásában azonban még ezen is túltesznek. Scherer tanítványa, Richard M. Meyer számára Goethe, Schiller, Lessing, Herder munkássága egyszerűen „fridericiánus irodalom”. A Faust nem egyéb, mint Nagy Frigyes képmása, és így tovább. Az ilyen képtelen és ostoba hazugságok tömege tette lehetővé, hogy a német polgárság végül még a „nemzeti szocialista” Goethe torzképet is megütközés nélkül tudta elfogadni.

³ 241. l.

⁴ Ernst Fischer, Franz Grillparzer, Ein österreichischer Dichter, Wien. é. n., Albert Fuchs, Moderne österreichische Dichter, Wien, é. n.

⁵ 12. l.

A későbbiek azonban még a Scherer—Meyer iskola sivár és kétes történetiségét is sokallották. Ők már a „génusz démoniáját“, az „ezotérikus személyiséget“ emlegették. A fogalmakat Nietzsche-től tanulták, nyelvük a Stefan Georgeé. Friedrich Gundolfnak, George kedves tanítványának, vaskos monográfiája légüres, irracionális térbe helyezi Goethét, az „időtlén zsenit“. Goethe élete és műve „önmagába zárt valóság“. Gundolf magyarázatai végül is nem egybek öncélú stílus-bukfencnek. Persze mindezzel Gundolf a bomló polgári társadalom reakciós szemléletét támogatja; Goethe segítségével próbálja igazolni saját társadalmának ellentmondásait. Misztifikációja, Rilla megállapítása szerint, még nagyobb lépés volt a szellemi züllés útján, mint a porosz professzorok hajlongásai a Hohenzollernek „fridericiánus öröksége“ előtt.

Nagyon világosan fejt ki Paul Rilla, hogy nem véletlenül kerül ki a nemzeti szocialistává torzított Goethe éppen a Goerge—Gundolf hagyatékából. Az ő irracionálisuk már magán viseli a „völkisch“ misztika jegyeit. Az, hogy Hitler nem volt elég előkelő vezér a náci uralom külsőségeitől visszariadt és emigrált George számára, nem változtat a dolgon. Az ő szellemén nevelt „művelt“ német nyárspolgárnak Hitler is jó volt. És a Goerge-iskola esztétái már beérték Rosenberg „filozófiájával“. Ennek a példája Kurt Hildebrandt 1941-ben megjelent Goethe-könyve. Itt a Goerge—Gundolf-féle „emelkedett hang“ már egybeolvad a náci sajtó alpári tolvajnyelvével.

Az egyaránt „völkisch“ és katolikus Josef Nadler szembefordul Goethével. Tanáros szigorral meg-megrózza őt erkölcselenségéért, vallástalanságáért, de abban becsületesebb a többiekénél, hogy meg sem próbálja Goethét teljesen beilleszteni ultrareakciós elképzeléseibe. A német irodalomtörténetírás útja a nemzeti-liberális Scherertől a völkisch-klerikális Nadlerig azonos a német polgárság politikai útjával, a liberális megalkuvásoktól a „felbomlás pánikján“ át Hitlerig.

Könyve utolsó fejezetében Paul Rilla Thomas Mann Goethe-képéről beszél, mint az egyetlen becsületes polgári Goethe-ábrázolásról. Ez éppen azért becsületes, mert túlmutat a polgári kultúrán a jövő szocialista kultúrája felé.

Paul Rilla ezért a munkájáért megkapta a Német Demokratikus Köztársaság „Nationalpreis“-ét, a mi Kossuth-díjunknak megfelelő nemzeti díjat. Erdeme — és ezért ismertettük viszonylag részletesen —, hogy jó példáját adja a polgári irodalomszemlélet marxista kritikájának. Elemzései élesek, irónikus megállapításai találóak. Az új szocialista tudomány mindenki számára érthető, egyszerű nyelven ír.

A polgári és a fasiszta irodalomszemlélet felszámolása mellett szükséges volt, hogy megkezdődjék a német irodalom jelenségeinek a történeti materializmus szempontjából történő vizsgálata is. Ez természetesen olyan feladat, amelyet nem lehet máról-holnapra megoldani. Az eddigi német irodalomtörténetírás nemcsak világnézeti, hanem tárgyi szempontból is megbízhatatlan volt. Ahhoz, hogy a német irodalom marxista feldolgozása megtörténhessen, a sok időt igénylő irodalomtörténeti részletkutatások elvégzése mellett, a történeti és gazdasági fejlődésnek teljes, de eddig csak részletekben megtörtént elemzése szükséges. Mégis látunk már kísérleteket arra, hogy a német irodalom egyes alakjait koruk társadalmi összefüggéseiben tanulmányozzák. Ilyen *Wilhelm Dobbe*k Herder-tanulmánya. („Johann Gottfried Herder“ Weimar 1949.) Ez a kis könyv a Goethe-évben jelent meg. Elsősorban Herder és Goethe viszonyával foglalkozik. Kifejti, hogy Herder humanitás-eszménye éppen a Goethével való együttműködés nyomán fejlődött ki. Kimutatja, hogy Herdernek, mint a német klasszika többi írójának is, a német kisfejedelmi abszolutizmus nyomorúságos politikai és gazdasági körülményei szabtak szűk határokat. Herder számára a „humanitásnak“ tudatos

politikai tartalma volt, de Németország gazdasági elmaradottsága, a feudalizmus önkénye és az elnyomott tömegek közönye következtében korántsem tudta eszméit valóra váltani. Érezte ugyan, hogy a francia forradalom nyomán Németországban is el kell következnie a polgári szabadságeszmények győzelmének, de ennek érdekében semmit sem tett; csak nevelni és a szabadságra szellemileg és erkölcsileg előkészíteni akarta az embereket. Herder tisztán látott és becsületesen érzett. Ezt mutatja állásfoglalása a zsarnoksággal, a háborúval, a sovinizmussal, a rendi társadalom elnyomásával szemben. Ezt mutatja a francia forradalom iránt érzett rokonszenve. Herder világnézeti fejlettségére jellemző, hogy történetiszemléletében már megtalálhatók a dialektika és a materializmus csirái. Végül azonban nem szabadulhatott a XVIII. századbeli német állapotok korlátaiból. Herder megrekedt a maga korában, míg Goethe túlnőtt a XVIII. századon. Már korán megsejtette azokat a hatalmas társadalmi változásokat, amelyeket a XIX. század hozott magával. A Faust II. része és a „Wilhelm Meisters Wanderjahre“ mutatják, hogy mennyivel előbbre jutott Goethe az öreg Herdernél. Gondolkodásmódjuk különbözősége, „a Herder erkölesi és a Goethe fausti humanitása“ közti ellentét, távolította el őket egymástól, míg végül kicsinyes események összefüggéseinek szoros összefüggéseinek ábrázolásával nagyban hozzájárul az új német irodalomtudomány kialakulásához.

A Német Demokratikus Köztársaságban kibontakozó új társadalom Goethéről alkotott képét igyekszik teljesebbé tenni *Hans Mayer*, a lipcsei egyetem fiatal professzora, kötetbe foglalt hét előadásával. („Unendliche Kette“. -- Goethe-Studien“, Dresden é. n. [1949]). Ezek a tanulmányok elsősorban pedagógiai jellegűek. Arra a kérdésre igyekeznek feleletet adni, mi az, amit a német nép, és különösen a német ifjúság ma Goethétől tanulhat. Különösen érdekes a Goethe és Hegel viszonyáról szóló előadása.

A polgári tudomány nemcsak az irodalomtörténet egyes alakjairól adott hazug képet, hanem azzal, hogy az írókat kizárólag saját osztályszempontja szerint értékelte, vagyis aszerint, hogy mennyire tudta őket reakciós ideológiája érdekében felhasználni, eltorzította az egész német irodalom arcát. Az olyan író, akinek élete és munkássága a haladás szolgálatában állott, jelentéktelenné tüntette fel, vagy éppen agyonhallgatta. A hitlerizmus már nem elégedett meg ezekkel a „szelíd eszközökkel“. A könyvégetések máglyáin együtt égtek Heinrich Heine művei a jelen haladó irodalmával. Ily módon a fasiszmus alatt felnőtt nemzedék tudomást sem szerezhetett a német irodalom demokratikus, forradalmi hagyományairól. Ezért az új német irodalomtudománynak egyik legfontosabb feladata az, hogy a dolgozó néppel megismertesse a német irodalom történetén végigvonuló demokratikus törekvéseket, az irodalomtörténetében tükröződő osztályharcot. Ennek a munkának nagy jelentőségét felismerték a Német Demokratikus Köztársaság irodalomtudósai. A német irodalom újraértékelése megindult. Új kiadásokat készítenek elő a méltatlanul mellőzött forradalmárok műveiből. Máris megjelentek válogatások Heinének, a politikai költő Georg Herweghnek és Georg Weerthnek munkáiból; ez utóbbit Engels a német proletariátus első és legjelentősebb költőjének nevezte.⁶

Paul Reimann fentebb említett tanulmányaiban megemlékezik néhány többé-kevésbé elfelejtett demokrata íróról, mint Georg Forster, Knigge és Einsiedel. Külön fejezetet szentel Friedrich Maximilian Klingernek, a német klasszika elfelejtett nagy alakjának. Klinger regényeiben és drámaiban rendkívül éles és találó kritikával illette korának felbomló feudális társadalmát.

⁶ Bruno Kaiser ed.: Der Freiheit eine Gasse. Aus dem Leben und Werk Georg Herweghs, Berlin, 1948. — Georg Weerth: Ausgewählte Werke. Herausgegeben von Bruno Kaiser, Berlin, 1948.

A jelen barcos antifasiszta irodalmának a német forradalmi hagyományokba vert gyökereit mutatja meg az utolsó száz év emigrációba kényszerített költőinek antológiája: „Wort der Verfolgten“ címmel. (Berlin. 1948.)

A monográfiák közül, amelyek a forradalmár írókkal foglalkoznak, leginkább említésre méltó *Hans Mayer* Büchner-életrajza. („Georg Büchner und seine Zeit“. Berlin. 1950.) Ez a munka az 1848-as forradalmat megelőző Németországnak, a kisfejedelmek zsarnoksága ellen lázongó társadalomnak érdekes rajzát adja. Szemléletes képet rajzol Büchnerről, a német irodalomnak egyik legkövetkezetesebben forradalmár alakjáról. Büchnernek fiatalon kellett elpusztulnia a száműzetésben, mielőtt kibontakozhatott volna hatalmas tehetsége. — Hans Mayer jelenleg a Német Demokratikus Köztársaság egyik legtevékenyebb irodalomtörténésze. Nagy tanulmányt adott ki Thomas Mannról („Thomas Mann, Werk und Entwicklung“. Berlin, 1950.), „Literatur der Übergangszeit“ (Berlin, 1949) c. esszéketében az újabkori irodalom egyes jelentős képviselőivel és aktuális problémáival foglalkozik. (Goethe, Heine, Tolsztoj, Lermontov, Poe, Thomas Mann, Bertolt Brecht, stb.) Hans Mayer irodalomtörténeti műveinek közös hibája az elemzés bizonyos felületessége; különösen feltűnő ideológiai tisztázatlanságot látunk a közvetlenül a felszabadulás után még Nyugat-Németországban keletkezett rádióelőadásainak gyűjteményében. („Ansichten über einige Bücher und Schriftsteller.“ Berlin. é. n.)

Az előbbiekben néhány kiragadott példán igyekeztünk bemutatni a Német Demokratikus Köztársaság irodalomtudományának feladatait és tevékenységét, új útjait. Végül pár szóban utalnunk kell az irodalomtudomány és kritika szerepére a realista német irodalom kialakításában. A Német Demokratikus Köztársaságban az irodalom erős fejlődésnek indult. Ide tért haza a hitlerizmus előtt elmenekült német írók javarésze. Itt élnek *Johannes R. Becher, Anna Seghers, Arnold Zweig, Willi Bredel, Hans Marchwitza* és sokan mások. Már jelentkeznek az újabb fiatal írók is, mint *Kuba* (Kurt Bartel), *Stephan Hermlin, Claus Houbalek*, — hogy csak néhány nevet említsünk. Ezek már a Német Demokratikus Köztársaság új életét, a gyárak tulajdonosává lett munkásságot, a junkerek felosztott földjén dolgozó parasztságot, és az új, haladó, Németország demokratikus egységéért küzdő értelmiséget ábrázolják. Az irodalomtudomány legjobb művelői nem szakadnak el az élő irodalomtól. A folyóiratokban élénk kritikai tevékenység folyik. Különösen fontosak a berlini „Aufbau“ c. folyóiratban megjelenő elvi jelentőségű cikkek és tanulmányok. Írók és kritikusok együtt dolgoznak a realista német irodalom megteremtésén. Munkájukban a marxizmus-leninizmus klasszikusainak, Marxnak, Engelsnek, Leninnek és Sztálinnak utat mutató műveire támaszkodnak. Döntő segítséget nyújt számukra a Szovjetunió szocialista irodalmának tanulmányozása; figyelemmel kísérik a népi demokráciák fejlődő új irodalmát is.

A Német Demokratikus Köztársaság irodalomtudománya a polgári és fasiszta irodalomhamisítások leleplezésével, a német irodalom haladó hagyományainak feltárásával és az új, demokratikus német irodalom kialakításáért folytatott munkájával részese annak a harenak, amelyet a német dolgozó nép vív az imperialistákkal szemben az egységes, független, demokratikus, békeszerető Németország megteremtéséért.

Lay Béla

DOBROLJUBOV: OROSZ REALIZMUS

Budapest, 1950. Szikra. 284. 1. 80. 2. kiad.

Második kiadása látott napvilágot magyarul Nyikolajev Alexandrovics Dobroljubov válogatott irodalmi tanulmányainak. Ünnepi eseménye ez kulturális fejlődésünknek: az első kiadás hétezer példánya után újabb tízezer példányt és — ha számbavesszük az üzemi, iskolai, közkönyvtári példányok forgalmát is — sokszorta több olvasót jelent, mint tizenhétezeret. Az új kiadás ünnepi jellegét fokozta az is, hogy majdnem egyidőben jelent meg Dobroljubov művei új szovjet kiadásának első kötetével.¹

Dobroljubov munkásságával a felszabadulás előtt szinte senki sem foglalkozott, műveit nem fordították le (egy versének fordítása jelent meg a nyolcvanas években egy vidéki újságban), neve legfeljebb úgy szerepelt egy-egy lexikon-címzésben, hogy az elismerést nyomban egysúlyozta a figyelmeztetés: nem kívánatos! („A szélső radikalizmus hirdetője volt” — ezzel toldja meg egymondatos méltatását a huszas években egyik lexikonunk munkatársa.) Érdemleges tanulmány a felszabadulás után sem foglalkozott vele, az első kiadást bevezető Lukács-tanulmányon kívül.² Az első kiadásnak, sajnos, alig volt visszhangja folyóiratainkban, s ami sokkal elszomorítóbb, alig volt érezhető hatása. Sem íróink, sem kritikusaink, de irodalomtörténészeink sem éltek Dobroljubov tanításaival.

Engels szocialista Lessingnek nevezte Dobroljubovot, Lenin Dobroljubov műveinek nyelvét az orosz irodalom büszkeségei közé sorolta s kritikusai működését oly nagyra értékelte, hogy a szovjet építés első nehéz éveiben azt követelte: állítsanak szobrot Moszkvában és a Szovjetunió más városaiban Dobroljubovnak. A szovjet irodalomtudomány és a szovjet kritika pedig nemcsak gyakran hivatkozik rá, hanem gyakorlatában is érvényesíti Dobroljubov módszerét. Nagyjaink útmutatása s az élenjáró szovjetkultúra példája tehát nemcsak azért fordítja érdeklődésünket Dobroljubov felé, hogy megismerjük a szovjet kritika egyik úttörőjének, előharcosának művét s értékeljük jelentőségét a történeti fejlődés szempontjából. Minket elsősorban azok a tanulságok érdekelnek, melyekkel műve segítségünkre siet az irodalmi művek elmélyült tanulmányozása, alapos elemzése terén, s amivel példája hozzájárul elmaradott kritikai életünk fellendítéséhez.

Dobroljubov ott segít nekünk, ahol a magyar kritika története cserbenhagy, Kölcsey és Petőfi után és Ady előtt, ahol a magyar kritika fejlődése elvált a politikai fejlődéstől; Dobroljubov ismerete itt bizonyos mértékig hazai hagyományt pótol.

¹ Н. А. Добролюбов Собрание Сочинений в трех томах. Том I. Статьи и рецензии 1856—58 гг. Москва, 1950

² Itt említhető Lukács György 1939-ből való tanulmánya is: „Az orosz demokrata irodalomkritika nemzetközi jelentősége”. (Nagy orosz realisták. 2. kiad. Budapest, 1949. Szikra. 33—60 l.)

A kötetet Sz. A. Rejszer tanulmánya vezeti be. A tanulmány életrajzi része nemcsak e küzdelmes, munkás élet kurta esztendein vezet végig, hanem bevezet az igazi kritikus műhelytitkaiba is. Idézi Dobroljubov önéletrajzi feljegyzését: „Elolvastam mindent, ami kezemügyébe került: történelmet, útleírásokat, bírálatokat, ódákat, költeményeket, de leginkább regényeket.“ Meg tudjuk még azt is, hogy mint a pétervári pedagógiai főiskola hallgatója, társaival együtt rendszeresen olvasott újságot, folyóiratokat, a haladószelemű filozófusok munkáit, és figyelemmel kísérte az ország politika életét. Ezekből az adalékokból kitűnik, hogy a jó kritikus munkássága széleskörű olvasottságon alapul, melyben helye van az irodalmi műalkotásokon kívül történelmi és tájrajzi olvasmányoknak is. Az olvasottakat a haladószelemű filozófia ismerete segíti rendszerezni és a politikai tájékozódás tárja fel társadalmi jelentőségüket. Ez az olvasottság nemcsak a mult irodalmára irányul, hanem az élő irodalommal is foglalkozik. A kritikus nem bízza magát sem első benyomásaira, sem emlékképeire: olvasás közben jegyzetel, regisztrál és értékel. Dobroljubov kritikus működése ehhez mérten nem egyoldalú: elvi cikkek, irodalomtörténeti tanulmányok, kritikák mellett írt történelmi és pedagógiai tanulmányokat s nem húzódozott a publicisztikai feladatoktól s a politikai és társadalmi kérdések feldolgozásától sem. A szakmája területén kívül eső kérdésekről írott tanulmányai nem csökkentették kritikus hitelt, hanem növelték azt, megmutatva mély történetlátását és azokat az emberformáló elveket, melyek nemcsak pedagógia felfogásában érvényesültek, hanem kritikus munkásságát is irányzatossá tették. „Az irodalomtörténeti témákat Dobroljubov mindig a jelenkorral összefüggésben tárgyalta... A kritikus feladata akkor az volt, hogy az olvasókat rávegye azokra a következtetésekre, amelyeket az egyes írók alkotásából le lehetett vonni, ott, ahol az írók ezt a következtetést nem akarták vagy nem tudták levonni... Gonesárovszenialisan ábrázolta Oblomovot, Dobroljubov pedig a regény elemzése alapján az oblomovság társadalmi képét adta meg. Osztrovszkij nem jutott el azokig a szociális általánosításokig, mint Dobroljubov, Osztrovszkij darabjait elemelve. Turgényev felháborodott és rágalmaknak minősítette Dobroljubovnak az Előestéből levont következtetéseit.“ Rejszer kitűnően mutatja meg az igazi kritikus feladatát: vezesse az olvasót, a társadalmi valóságra vonatkozó jelentőségét elemezze ki a műveknek s öntudatosítsa az író. „Dobroljubov feltárta az írói alkotások értelmét, általánosította, logikailag végigvezette és az életre alkalmazta azt, ami az irodalmi műből objektíven következett.“ Az irodalomtól azt követelte: életszerű legyen és szép. „Ha azt akarjátok — írta — hogy írásotoknak élet-íze legyen, ha oda akartok hatni, hogy szépségükben gyönyörködjem, akkor ragadjátok meg a szépség általános értelmét, a kor és az élet kisugárzását.“ „Szükséges, hogy az író azokat a tényeket, amelyekből kiindul és amelyeket élénk tár, hűen adja vissza.“ A kritikának ehhez mérten szabta meg feladatát. Nem holmi örök esztétikai törvények fikciója volt értékelésének alapja! Író vagy irodalmi művet aszerint értékeltünk, hogy milyen mértékben fejezi ki egy bizonyos időszak vagy nép természetes törekvéseit.“

Ennek a kritikus pályafutásnak, melynek lényegét maga Dobroljubov „realista kritikának“ nevezte, még egy rendkívül tanulságos megrendítő erkölcsi jellegzetességét mutatja meg Rejszer. „Dobroljubovnak, ki sohasem önmagára, hanem mindig csak hazájára és népének boldogulására gondolt, írói szerénysége egyedülálló az irodalom történetében. Életében *egyetlen cikket sem* írta alá.“

A kötet ugyanazt a három tanulmányt foglalja magába, mint az első kiadás, a „Mi az oblomovság?“ című, Gonesárovról szóló értékelését, a „Mikor jön el az igaz nap?“ címűt, mely az ingadozó Turgényevet nyílt színvallásra kényszerítette, és az Osztrovszkij „Zivatar“ című drámájáról szóló hatalmas

tanulmányt, „Fénysugár a sötétség birodalmában“. Nem célunk a második kiadás alkalmából rendre ismertetni a kötet mindhárom tanulmányát, helyesebbnek tartjuk megmutatni szerzőjük kritikusai módszerét.

Dobroljubov — mint az Osztrovszkij „Zivatar“-ának elemzéséből kitűnik —, először azt vizsgálja, hogy az irodalmi mű mennyiben fejezi ki a nép természetes törekvését egy meghatározott korban. Ez a természetes törekvés nem holmi elvont koreszme, hanem, Dobroljubov szavaival, az „általános jólét“-ért folyó harc. Ezt a harcot az író kétféleképp szolgálhatja: részint ajánlhatja, hogy mit kell tenni, másrészt ábrázolhatja, hogy mit tesznek és mit tettek már a cél érdekében. „Az első esetben, amikor tehát indítványokat tesz a jövő cselekvésére, a tiszta tudományból veszi anyagát és alapjait; a második esetben az élet tényeiből magából. Így tehát, általánosan kifejezve, az irodalom nem magamagáért van, hanem egy feladat szolgálatában áll: feladata a propaganda, és értelmét az méri, mit és hogyan hirdet.“ Leszögezi, hogy az irodalmi mű alapja nem lehet más, mint az igazság. A szépirodalmi művek igazságát élesen megkülönbözteti a történelmi ábrázolás ténybeli igazságától (ez a szépirodalomban naturalizmushoz, fotográfikus hűséghez vezetne!): „a szépirodalomban e ténybeli igazságot felváltja a logikai igazság, vagyis az értelmes valószínűség és a dolgok lényegével való egyezés“. A realista ábrázolás e kiindulópontjának ily mélyreható és finom meghatározása után két kérdést tart szükségesnek még tisztázni. Az egyik az, hogy a művek igazsága nem azonos a művek művészi értékével. „Azonban, bár az igazság a mű szükséges előfeltétele, ez magában még nem érték. A mű értékének megítélésében irányadó a szerző látókörének szélessége, az ábrázolás elevensége, az érintett jelenségek megértésének foka“. A másik az, hogy az élet tényeinek költői ábrázolását követeli a művésztlől és nem egy bizonyos elmélethez való merev hűséget: „távol áll tőlünk azt gondolni, hogy a szerzőnek egy bizonyos elmélet hatása alatt kell megteremtienie művét; mindegy, mi a véleménye — ha csak érzékenyen reagál az élet igazságára. Megtörténhetik, hogy a művészi alkotás bizonyos eszme kifejezése, nem azért, mert a szerző ezt az eszmét tartotta szem előtt műve megalkotásakor, hanem azért, mert a szerzőt a valóság ama tényei ragadták meg, amelyekből ez az eszme önmagától folyik“.

Ilyen széles és átgondolt elvi keretbe helyezi a kritika tárgyát. Kritikusai szempontjaiból következik az is, hogy ítéleteiből hiányzik minden arisztokratizmus. „A társadalom dolga megmondani, hogy tévedtünk-e vagy sem“ — írja. „Azt mondjuk: «íme, ezt ábrázolta a szerző: szerintünk az általa ábrázolt képek ezt jelentik; ez az eredetük, ez az értelmük; azt találjuk, hogy mindenek eleven köze van éltetekhez, erkölcesitekhez és olyan követelményeket tár elétek, amelyek teljesítése nélkül nem boldogulhattok». Mondjátok csak, hát ki más illetékes ítélkezni szavaink helyességéről, mint az a társadalom, amelyről szó van és amelyhez e szavakat intéztük? Döntése egyformán fontos és végleges mind számunkra, mind a bírált szerző számára.“

Ezekből a kritikusai elvekből következik az, hogy számos elvi kérdésben át tudja törni a konvenció falait, hogy az üres irodalomtörténeti és kritikai fogalmaknak valóságos értelmét tárja fel, hogy az író gyakorlatát helyesen értelmezi. Egyik orosz kritikus Osztrovszkij népiességét dicséri. „De hogy mi ez a népiesség — írja Dobroljubov — azt Grigorjev nem magyarázza meg... Mintha mi nem ismernők el Osztrovszkij népiességét! Pont ezzel kezdtük, folytattuk és végeztük fejtegetéseinket. Azt kerestük, hogy Osztrovszkij műve mennyire szolgál a népet, a nép törekvéseinek kifejezésére: mi ez, ha nem népiesség?“ Ugyanilyen egyszerűen és mégis célbatalálva mutatja meg, miben különbözik Osztrovszkij művészi ábrázolása azoknak az íróknak módszerétől, akik a kor törekvéseit sematikusan, elvontan ábrázolják. „Nála világosan láthatjátok, hogy az öntelt zsarnokság duzzadt pénztárcára támaszkodik, melyet

„istenáldás“-nak nevez, és az emberek meghunyászkodását az anyagi függés határozza meg. De ez még nem minden: azt is láthatjátok, hogy az élet viszonyainak anyagi oldala uralkodik az elvont felett, és hogy azok az emberek, akik anyagiilag nincsenek biztosítva, igen kevésre becsülik az elvont jogokat, sőt nincsenek is azok tudatában.“ A drámai cselekményt ő nemcsak az egymásnak szegülő dialógusokban látja s nem a szereplők jellemének kifejlését dramatizáló monológokban, „hanem a tényekben, amelyek fölöttük uralkodnak“. Ezért elveti azt az elvet, mely a szereplők számát leszűkítene azokra, akik a cselekményben aktívan részt vesznek. „Gyakran a komédia személyei nem látják világosan, sőt sehogysem látják helyzetük és harcuk értelmét; viszont a harc nagyon világosan és tudatosan megy végbe a néző lelkében, aki akaratlanul fellázad a körülmények ellen, amelyek ilyen tényeket teremtenek. És ez az oka annak, hogy miért nem tartjuk fölöslegesnek és haszontalannak Osztrovszkij darabjainak ama személyeit, akik nem vesznek közvetlenül részt az intrikában. A mi szempontunkból ezek a személyek éppoly fontosak, mint a főszereplők: Ők mutatják be azokat a körülményeket, amelyek között a cselekmény lefolyik, ők adják meg annak a helyzetnek körvonalait, melyből a főszereplők tevékenysége érthetővé válik.“

Az ábrázolás lényegét a jellemábrázolás hitelességében leli meg. A „Zivatar“ Katerinájának jellemét olyan árnyaltan, olyan részletesen csejenti, mintha lélektani vizsgálatot végezne, csak hogy ez mégsem pszichológizálás, mert Katerina jellemét éppen nem önmagából, hanem a társadalomból fejti meg, azokból a „mellék-személyekből“, akiknek jelenlétét Osztrovszkij kritikusai kifogásolták. És a jellemábrázolás értékét nem holmi lélektani bravúrban találja meg, hanem abban, hogy Osztrovszkijnek sikerült egy olyan alakot teremteni, „amely a nagy népeszmét képviseli, anélkül, hogy a nagy eszméket nyelven vagy fejében hordaná, amely végigküzdi az egyenlőtlen harcot és elpusztul anélkül, hogy fennköltén önfeláldozásról beszélné“.

Hogyan képzeli Osztrovszkij a társadalom jóváhagyását a kritikus működésére? Nem ankéttra gondol! A kritika eszméltető és tettesarkaló, forradalmasító hatására: „Ha az olvasók átgondolva megjegyzéseinket, azt találják, hogy a művész a „Zivatar“-ban az orosz életet és az orosz erőt hívja fel határozott cselekvésre, és hogyha megérzik ennek a cselekvésnek törvényszerűségét és fontosságát, akkor meg vagyunk elégedve, akármit mondjanak is tudós és irodalmi bíránk.“

A kötetet azzal teszi le az olvasó kezéből, hogy igénye támad az irodalom ilyen kritikai ábrázolására, mint amilyenre Dobroljubov ad példát. Dobroljubovot Marx egyik levelében a francia Diderot-hoz, a német Lessing-hez hasonlítja. Minden irodalmi mű elemzőjében ennek a becsvágynak kell élni: kifejteni az irodalmi művekből a bennük rejlő, cselekvésre érett eszmét és azt a társadalomban tudatosítani. Tudatosítani az írókban, hogy művükben meddig jutottak el a társadalom céljainak ábrázolása útján és értésükre adni, hogy mit vár tőlük a társadalom. Az ábrázolás mélyreható elemzésével igényt ébresztetni íróban s olvasóban egyaránt.

A tanulmányokat követő jegyzetek kissé szűkszavúak a magyar olvasó igényei számára, s nem is mentek a sajtóhibáktól: pl. az Oblomov nem 1895-ben jelent meg, hanem 1859-ben. Az előző fordítója, Szőke László, nem egyezett az előző Dobroljubov-idezetével a tanulmányok szövegével. „Szükséges, hogy az író azokat a tényeket, amelyekből kiindul és amelyeket elénk tár, hűen adja vissza“ — olvassuk az előszóban (23. l.). „Szükséges, hogy a tények, amelyekből az író kiindul és amelyeket ábrázol, megbízhatók legyenek“ — fordítja a 192. lapon Lukácsné Jánosi Gertrud. Az előszóban is, a tanulmányokban is verses idézetek fordulnak elő, olyik olyan költő-óriástól származik, mint Nyekraszov. Nem lehetne ezeket költőkkel fordíttatni?

Bóka László

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY VÁLOGATOTT MŰVEI I–II.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Magyar Klasszikusok c. sorozatában. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1950. — Sajtó alá rendezte, a bevezetést s a jegyzeteket írta Vargha Balázs.

A Magyar Klasszikusok kétkötetes Csokonaija nagy lépés haladó hagyományaink mind teljesebb feltárása és népszerűsítése felé. A két kötet Csokonai összes műveinek csaknem a felét tartalmazza, helyes válogatásban, pedagógiaiilag igen hasznos jegyzet-apparátussal. Az eddigi Csokonai-kiadásoktól nemcsak az különbözteti meg, hogy válogatása elvi szempontból következetesnek mondható, hanem az is, hogy kezelhető, könnyen használható Csokonai-kiadvány került az olvasó elé. Mindezek olyan erények, amelyek mellett a hibák nem tűnnek föl azonnal s később sem másítják meg azt az ítéletünket, hogy a könyv pozitív, *egészében* véve jó munka eredménye, nyeresége a magyar irodalomnak.

Az, ami *egészében* áll a kiadványra, nem mondható el a bevezető tanulmányról. Ennek bírálata természetesen — minthogy bevezetésnek és szerkesztésnek szoros egységbe kell illeszkednie — a válogatást magát is érinti. A bevezető tanulmány mondanivalójával lényegében véve egyetértünk. Életrajzi keretben adja elő — könnyen olvasható, élvezetes stílusban — a Csokonaival kapcsolatos irodalomtörténeti problémákat. Az életrajzi keret azonban eléggé terjengős, az irodalomtörténeti problémák vizsgálata pedig ehhez képest szűk térre szorul. Emellett számos tévedést, pontatlanságból is eredő hibát kell a szerzőnek felrónunk, azon kívül, hogy néhány alapvető kérdést egyáltalán nem tárgyal.

Az életrajz első felében a szerző jól népszerűsíti Waldapfel József elvi jelentőségű Csokonai-tanulmányának eredményeit. Waldapfel a Bagoly és a kócsag, a Tempefői s a felvilágosodást dicsőítő materialista és forradalmi kritikájú versek alapján mutatta meg az igazi Csokonai képét s jelölte meg a kiindulópontot a további kutatás számára. Vargha Balázs mindaddig, amíg a Waldapfel által előkészített úton mozog, biztosan halad előre, a politikai s társadalmi összefüggések közé helyesen építi be részletmegfigyeléseit is. Mihelyt Csokonai fejlődésének III., a nép felé forduló szakaszáról ír, biztonságára mind az összefüggések, mind a részletek kidolgozása tekintetében cserbenhagyja. Ezt írja: „Ahhoz, hogy Csokonai a művészeti és politikai programját megvalósulás útjára tudja terelni, mindeneke előtt közönségre lett volna szüksége“. (XXVI. l.) Vargha Balázs logikusan gondolkozik ugyan, amikor a programmal jelentkező költőnek legfőbb támaszát a közönségben jelöli meg. Téved azonban, amikor *Csokonainak* határozott művészeti és politikai programot tulajdonít. Olyasmit erőltet rá Csokonaira, ami bizonyíthatatlan: a magyar felvilágosodás legnagyobb költője, a korszak ízlésbeli tarkaságának haladó, költészetileg is az iskolák fölé emelkedő zseniális képviselője sokkal inkább egy megtorpanó, ellenmondásos polgári alakuláshoz volt kötve, hogysen határozott irodalmi s politikai programmig juthatott volna el onnan, amiben ténylegesen állott az ő műve: egy forradalmi s forrongó korszak minden ízlésváltozatának éppen haladó világnézete révén pozitív költői összefoglalásából. Vargha Balázs csak a társadalmi feltételek figyelembe nem vételével írhatja azt, hogy Csokonai a népet (értsd: jobbágyságot) akarta olvasóközönséggé nevelni. Jellemző, hogy ezt a tetszetős, de teljesen hibás felfogását Vargha Balázs olyan idézetekre építi, amelyek összefüggéseikből kiszakítva némileg segítik ugyan a konstrukciót, a maguk helyén vizsgálva azonban sokkal kevesebbet mondanak s főleg — mást. A Koháryhoz intézett levélben („Még mostanság, literatúránknak ezen csecsemő állapotjában... XXVI. l.) ugyan tényleg van szó a nemzet „számosabb és együgyűebb“ részéről, amit vehetünk

népre való célzásnak, a „gyengélkedő“ nemzetén és az orvosságos üveg „meg-mézelésén“ azonban nem azt kell értenünk, amit Vargha belemagyaráz. Nem a parasztság öntudatának felébresztéséről van itt szó (amit Vargha Balázs sejtett), hanem arról, hogy az elmaradottsága miatt esetleg reménytelenségbe süllyedő magyar irodalmat s közönséget csak szelídséggel, nyájassággal lehet a tanulás, a keményebb feladatok vállalása felé fordítani. Pontosabban a irodalmörténetileg arról van szó, hogy Kármán mondatát: „Megbocsáthatatlan hibája az nemzeti íróinknak, hogy kényeztetik nemzetünket... illetlen ezeknek szájakban a hízkelkedés“ csak 1795 előtt lehetett leírni, 1795 után, amikor „ismét abba a pontjába térünk keskeny kerekünknek, amelyben ezelőtt hús esztendővel forgottunk“ (Csokonai ugyane leveléből) ismét „kecsegtető nyájasság, danlás, báb és cukros csemege“ kell, azaz „hízkelkedés“, hogy az irodalom megelégnéküljön, erőre kapjon. A nép, a jobbágyság itt csak közvetve, zárójelben van jelen, programot építeni őrá még nem lehet.

Vargha Balázs ott téved, amikor Csokonai nagy emberi értékről tanúskodó kitartását a felvilágosodás és a polgári gondolat mellett határozottan új programnak tekinti, a költő Csokonainak a néphez való kétségtelen közeledéséből egész fejezetet épít fel, nagyon kevésbé meggyőzően. Ezt írja: „A népnek olvasóközönséggé nevelése csak úgy lehetséges, hogy az irodalom formájában is közeledik a néphez. Bekövetkezett ez a fordulat Csokonainál is.“ (XXVI. l.) A néhány népdal tanúsága önmagában véve még nem meggyőző. A többi, Vargha Balázstól kiemelt idézet pedig azért nem meggyőző, mert az egyik (a XXVI. l. alján) abból a gyűjteményből való, amely sem tartalmi, sem formai tekintetben nem mondható népiesnek (az Anakreoni Dalok jegyzeteiből való), amely tehát cáfolja a „fordulat“ feltevését; a másik pedig (a XXVIII. l. alján, a Kleisthez írott előbeszéből) nem így van az eredetiben: „Ama finnyáskodó pedig... forgolódják a felföldi, duna-, tiszamelléki s erdélyi magyarokkal stb.“, hanem így: „Ama finnyáskodó pedig olvassa meg a Heltai, Tinódi, Valkai, Baresai, Csanádi, Zrinyi stb. írásait, tégye könyveivé Györgyösiéket, Faludit, Báróczyt, Bessenyeieket, Kazinczyt stb.; forgolódják a felföldi stb. magyarokkal...“ Tehát nem a plebejus népiesség felfogása hangzik ki ebből az idézetből, ha teljességében nézzük azt, hanem a történelmi-nak és a népinek jól kiegyensúlyozott, józan egységesítése. A Jövedelmek az első oszlopra a Szmogyiban c. vers epikességgel nem tartalmazza Csokonai „plebejus politikájának az egész nemzetre érvényes célkitűzését“. Vargha felületes és pontatlan, amikor azt a tényt, hogy „szemrehányó, riadt kérdések“, „óvatos“ kritika, sívár helyzet leírása és „bízató reménysugár“ vannak e versben, komolyabb alap nélkül „plebejus politikai célkitűzés“-sel azonosítja.

Vargha Balázs ráerőltet Csokonaira egy plebejus politikai s művészeti programot, ami Csokonainál egyszerűen nem volt. A szerző maga kénytelen mondatainak hitelét lerontani annak beismerésével, hogy Csokonai „programját nem valósította meg következetesen“ (XXIX. l.). Kár, hogy Vargha a Dorottyát is ennek az erőltetett plebejus politikai és művészeti programnak szempontjából tárgyalja. Nem is mond róla lényegest, azonkívül talán, hogy ez a mű bírálja is, eszményíti is a nemeseket.

Miből ered Vargha Balázs tévedése? Abból, hogy Révai József Kölcsey tanulmányának Csokonaira vonatkozó ítéletét némileg átalakította, anélkül, hogy ez Csokonaiból magából igazolható lett volna. Révai világosan mondja: „Csokonai népiessége paraszti népiesség“, plebejus és patriarkális vonásokkal. „A plebejus népiesség csak Petőfiben vált el végleg és határozottan a patriarkális népiességtől“ — írja Révai. Csokonai költészetének plebejus vonásait nem vonjuk kétségbe, de Csokonai népiességét ezért mégsem nevezhetjük plebejus népiességnek is, mint Vargha Balázs teszi. Az életrajzi rész egy egész fejezetét gyakorlatilag, módszertanilag tehát az a hiba rontotta le, amely elvi síkon már a tanulmány bevezető részében (a IX. l-on) megtalálható.

Jobban sikerült a tanulmány 3. és 4. fejezete, melyekben Vargha ügyesen, jellemzően csoportosította anyagát, úgyhogy az életrajzból a költő politikai állásfoglalása, realisabb szemléletének kialakulása is kiderül. Az, amit itt feltétlenül szóvá kell tennünk, nem hiba, hanem hiányosság: Vargha Balázs kitűnően s közéről jellemzi a költő személyes sorsát, jó szándékkal, gonddal követi Csokonai politikai fejlődését, de alig ír azokról az objektív kulturális tényezőkről, melyek mint tartalmak a személy haladásának — ekkor politikai haladásának is! — mértékéül szolgálnak. Az irodalom is lehet az öntudat megváltoztatásának főeszköze valamely ország bizonyos korszakában, írja Révai s ezzel kapcsolatban rámutat a nyelvkérdés fontosságára. Nos, a Csokonainál annyira döntő nyelvkérdésről pl. — néhány sornyi általánosságot kivéve — semmit sem olvasunk Vargha Balázs tanulmányában, annak ellenére, hogy ő maga több ízben hivatkozik a magyar nyelv kérdésének fontosságára. Sort kellett volna kerítenie arra, hogy rendszeresen is megvizsgáltassék Csokonainak sok, a nyelvvel kapcsolatos elméleti és gyakorlati kijelentése, különösen azok, melyek a változás, a haladás megállíthatatlanságát hangsúlyozzák (pl. a Kleisthez írott előbeszédében az is benne van, hogy a „dolgok“ változásával kell a névadásnak együtt haladnia, s nyelvbővülés tehát nem pusztán eszmei gazdagodás, hanem a társadalom tárgyi gazdagodásának tükrözője).

A másik hiányosság, amit szintén meg kell említenünk, annál is inkább, mivel nem egy marxista irodalomtörténeti tanulmányunkat teszi elvonttá, általánosságban mozgóvá, az esztétikai értékelés hiánya. Vargha Balázs alig mond valamit a Dorottyáról, a Lilla-dalok, a szerelmes versek kérdéséről pedig jóformán semmit sem. A kifejezés, a műfajok Csokonainál annyira fontos problémáit föl sem veti. Arról pl. hogy a szerelmi érzés és ennek sajátos kifejezése szintén a költő elszigetelődésére jellemző, hogy társatlanságát ez a szerelem tette teljessé, anélkül azonban, hogy ez költőnk művészetét formalizmussá, üres játékká süllyesztette volna, anélkül, hogy népies és realista stílusát elvont, a nemesi vagy polgári szemléletmódnak megfelelő szentimentális modorra torzította volna, minderről nem olvashatunk a tanulmányban.

Ahelyett, hogy részletesen beszéljünk arról, mily döntő kérdések meg tárgyalása hiányzik még Vargha Balázs Csokonai-tanulmányából, még egyet — a legösszefogóbb természetűt — szóvá kell tennünk. Erősen hiányoljuk azt, hogy a tanulmány Csokonai helyét és jelentőségét a magyar irodalom történetében konkrétan nem jelöli ki. Költészetének fővonásai, elődeivel való kapcsolata, Kazinczyhoz és kortársaihoz való viszonya, az irodalmi fejlődés és ízlésváltozatok különböző vonalai közötti elhelyezkedése s ennek okai, életén túlmutató irodalmi, költészeti hatása, végül az a tanulság, mely miatt ma, a szocializmus építésének korában is kulturális örökségünk értékei közé kell számítanunk: mindez kimaradt Vargha Balázs tanulmányából. Azt ugyan elmondotta, hogyan hamisította meg a burzsoá irodalomtudomány az igazi Csokonai művészetét, azzal azonban adós maradt, hogy milyen is tk. az igazi Csokonai művészet. Pedig azzal, hogy Csokonai haladó világnézetét — társadalmi gyökérzetével együtt — feltártuk, még nem végeztük el a költő — a művészet szempontjából nemcsak haladó, hanem nagy költő — értékelését. Nem elég azt mondanunk, hogy Csokonai a felvilágosodás legnagyobb magyar költője. Mennyiben, hogyan elődje ő Petőfinek? Nyilván nem a politikai állásfoglalás következetességében, hanem azokban a plebejus tendenciákban, melyek felszívódnak költészetébe s azt ma is élővé teszik. Egyedül a paraszti népiességnek, a legkevésbé egyoldalúnak alapján volt lehetséges megtestesítenie a korszak társadalmilag is sok irányból eredő ízlésbeli sokszínűségét és úgy testesíteni meg azt, hogy ezzel *eredeti* magyar költészetet hozzon létre, igazolva az előrelátó Kármán kívánalmait. Az a tény, hogy Csokonai társatlán maradt, elszigetelődött, irodalomtörténetileg abban tükröződik, hogy elkerülte az „iskolák“-nak, megannyi szerveződő társadalmi réteg képviselői-

nek izlésbeli egyoldalúságát, felül tudott emelkedni azokon, de nem úgy, hogy ellentétes izlésfajták és műfajok pusztán virtuóz, technikailag ügyes, formalista kezelőjévé vált volna. S bizonyára sajátos népiességével függ össze az az esztétikai tény is, hogy a feudális rokokó-stílus tisztán ornamentális jellege Csokonainál sehol sincs meg, mert az ő gondolata sohasem töredezett, versei korukban páratlan ritmikai s gondolati egészet alkotnak. Ebben s a magyar költői nyelv kifejlésztésében óriási jelentősége van Csokonainak.

Csokonai eredeti költővé, a magyar irodalom első modern költőjévé lett művészetének e telhetetlen sokféleségében. Ez eredetiség tartalmi s formai egységének meghatározásával, marxista szellemű értékelésével még adós irodalomtörténetünk. Mindennek kifejtését vagy legalábbis rövid elemzését méltán hiányoljuk Vargha Balázs tanulmányában.

A bevezető tanulmánynak vannak más hibái is (így a legelején nem a legveszélyesebb, legnehezebb burzsoá-tanításokkal száll szembe, hanem a legfelületesebbekkel), vannak hiányosságai, azonban ezek ellenére is elfogadhatónak tartom, mert elvi összefüggései lényegében helyesek s a népszerűsítésre alkalmas formában fejeződtek ki.

A bevezető tanulmány tévedéseit a gondos, körültekintő válogatás és jegyzetek némileg feledtetik az olvasóval, aki itt valóban teljes képet formálhat Csokonairól. Ami hiányosságot vagy tévedést érzünk itt, az szintén a bevezető tanulmány hibáinak tulajdonítható. Ha a szerkesztő nem mulasztja el megállapítani Csokonainak korában s a költészet történetében elfoglalt helyét, aligha felejtí ki válogatásából Csokonai minden nagyobb fordítását (Kleist, Tasso, Metastasio, Ariosto, stb.). A fordítási irodalomnak történeti jelentősége a 18. század végén még egészen más, mint 30 évvel később. Csokonai, aki eredeti költőnek nagy, de igazi művésze a fordításnak is — éspedig a szépirodalmi műfajok terén —, éppen azon a határon áll, ahol a régi típusú, a honit feltáplálni akaró tudományos vagy morális fordítási irodalom megszűnik s beáll az új, a szépirodalmi műfordítás korszaka. Ha nem is súlyos ez a hiányosság a válogatásban, arra figyelmeztet, hogy a bevezető tanulmánynak mindenkép átgondoltabbnak, irodalomtörténeti szempontból konkrétabbnak kellett volna lennie.

Vargha Balázs munkája nem volt könnyű munka, feladatát kétségtelen gonddal, aprólékos, szorgalmas munkával végezte el, ami — különösen ha a pedagógiai szempontot vetjük fel — dicséretre méltó. Tévedéseinek s hiányosságainak forrása nem egyéni, hanem a fiatalabb nemzedékhez tartozó kutatókéval közös hibában található. Az elvontság, az általánosság még nem elvszerűség, erre minduntalan figyelmeztetnünk kell. Hibáit egy következő kiadás alkalmával kiküszöbölheti. Addig is az Irodalomtörténeti Társaság Magyar Klasszikus Szerkesztőbizottságának kell még éberebben őrködnie afölött, hogy efféle tévedésekkel és hiányosságokkal ne vezettessenek be magyar klasszikusok a szélesebb olvasóközönség használatára.

Szauder József

E-41

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1951.

2. SZÁM

Történelmi kabinet

TARTALMÁBÓL

VINOGRADOV: A szovjet irodalomtudomány néhány kérdéséről

BLAGOJ: Az irodalom sajátos nemzeti jellegéről

JEGOLIN: A szovjet irodalomtudomány fejlődésének útjai

ECKHARDT SÁNDOR: Parasztsors a régi magyar költészetben

JUHÁSZ GÉZA: Vörösmarty novellái

TÓTH DEZSŐ: Vörösmarty nyelve

RÓZSA GYÖRGY: Petőfi képmásai

VITA

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

TÁRSASÁGI HÍREK

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(XI, NAGYBOLDOGASSZONY-ÚTJA 11-13.)

Elnök:

LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:

BARTA JÁNOS

FÖLDESSY GYULA

TOLNAI GÁBOR

WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár:

Jegyző:

KIRÁLY ISTVÁN

KLANICZAY TIBOR

Pénztáros:

Ellenőr:

SZABOLCSI MIKLÓS

SZAUDEK JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1951.

2. SZÁM

<i>V. Vinogradov: A szovjet irodalomtudomány néhány kérdéséről</i>	129
<i>D. Blagoj: Az irodalom sajátos nemzeti jellegéről</i>	134
<i>A. Jegolin: A szovjet irodalomtudomány fejlődésének útjai</i>	138
<i>Eckhardt Sándor: Parasztsors a régi magyar költészetben</i>	144
<i>Juhász Géza: Vörösmarty novellái</i>	175
<i>Tóth Dezső: Vörösmarty nyelve</i>	186
<i>Rózsa György: Petőfi képmásai</i>	207

VITA

Tóth Árpádról (Kardos Pál, Debrecen)	218
--	-----

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Gálos Rezső: Kazinczy-levelek</i>	225
<i>Vértes O. Auguszt: Arany csonkán ismert „egyetlen epistolájának” teljes változata</i>	230
<i>Osváth Béla: Juhász Gyula, mint az 1919-es szegedi színházi direktorium igazgatója</i>	231
<i>Rejtő István: Thury Zoltán tiltakozása Gorkij 1905-ös behírtözése ellen</i>	235

SZEMLE

Vörösmarty Mihály válogatott művei (Barta János)	236
Sárosi Gyula: Arany trombita (Orosz László)	240
Mikszáth Kálmán: Két választás Magyarországon (Véber Károly)	244

TÁRSASÁGI HÍREK

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság debreceni vándorgyűlése (Nagy Miklós)	255
---	-----

A SZOVJET IRODALOMTUDOMÁNY NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL

Sztálin elvtársnak a „Marxizmus és a nyelvtudomány kérdései“ c. munkája új korszakot nyitott meg a szovjet nyelvtudomány fejlődésében. A szovjet nyelvészetet kiszabadította azoknak a hibás, nem marxista eszméknek és formuláknak rabságából, amelyeket Marr akadémikus az „Új nyelv-eimélet“ reklámszerűen csalogató címkéjével látott el, és kivezette a teremtő marxizmus széles útjára.

Sztálin nyelvtudományi munkáiban áttekinthető, tömör, pontos, világos és közérthető formában kifejtette a marxista nyelvtudomány következetes, harmónikus, mélyreható, a legfontosabb kérdéseket felölölő általános elméletét.

Sztálin elvtárs, amikor meghatározza a nyelvnek mint társadalmi jelenségnek sajátosságát, a nyelv viszonyát a termeléshez, az alaphoz és a felépítményhez, általános népi jellegét és fejlődéstörvényeit, — amikor jellemzi szerkezetét, alkotó elemeit, társadalmi funkcióit, a gondolkodással való kapcsolatát, szerepét az emberiség fejlődéstörténetében, — a marxista filozófia és társadalomtörténet számos igen bonyolult kérdését megvilágítja, és az egész szovjet tudomány számára tág teret nyit a szovjet társadalom előtt álló új, nagyszerű feladatok megoldásához.

Sztálin elvtárs e klasszikus munkáinak jelentősége hazánk tudományos élete szempontjából felmérhetetlen. Ezek a munkák a teremtő marxizmus ragyogó példaképei, s kijelölik a marxizmus-leninizmus filozófiáján alapuló, a kommunizmus építésének nagy művében közreműködő szovjet tudomány fejlődésének általános fővonalát.

Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkái a teremtő marxizmus ragyogó fényével világítják meg a nyelvtudománnyal határos társadalmi tudományoknak különböző területeit. Gyökeres fordulatot jelentenek, új sztálini korszak kezdetét jelzik a szovjet nyelvtudomány fejlődésében, s egyben új feladatokat tűznek az irodalomtudomány elé is.

A szovjet szépirodalom, amely magába szívta a múlt orosz irodalmának és világirodalmának legnagyobb eredményeit és a bolsevik eszmeiség és pártosság elveinek alapján fejlődik, óriási szerepet játszik a nép kommunista nevelésében, a szovjet embereknek, a kommunista társadalom építőinek eszmei felfegyverzésében.

Amikor az irodalomról, mint a társadalmi tudat formájáról, mint felépítményről beszélünk, Sztálin útmutatásait követve, különös figyelmet kell fordítanunk az irodalomnak, mint társadalmi jelenségnek különleges sajátosságaira, az irodalom tartalmának bonyolultságára, sokszínűségére és belső ellentmondásaira, az irodalom és más társadalmi jelenségek kölcsönös viszonyának sokoldalúságára.

I. P. Pavlov akadémikus azt mondta, hogy a tudomány számára a tények a levegőt, és az elmélet a szárnyakat jelentik.

¹ Magyarul lásd: *Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez.* Szikra 1950.

Az irodalom levegője az egész nép által használt nyelv, amely elválaszthatatlanul összefügg a nép életével és történetével. Az írónak világnézete ad szárnyat, és röptének magassága a művészi tökélytől, az „életigazság” tükrözésének művészi formájától függ.

Az a körülmény, hogy a szépirodalmat a felépítményhez sorolták, de nem vették figyelembe az irodalom sajátosságát, továbbá az irodalom sajátos kapcsolatát az egész nép által használt nemzeti nyelv és a nyelv kifejező eszközeinek fejlődésével, az irodalomnak a felépítmény más formáival való teljes összekeveréséhez és ezen túlmenően a művésziesség problémájának és fogalmának felszámolásához is vezetett.

A szépirodalmat ebben az esetben azonosították az ideológiai felépítmény különböző formáival, a társadalom filozófiai, társadalmi, politikai, jogi és egyéb nézeteivel.

Ezzel kapcsolatban meg kell emlékeznünk Engelsnek 1893. július 19-én Mehringhez írt levele egy helyéről: „... a formát eleinte mindig elhanyagolták a tartalommal szemben.” S éppen ezzel elmosódik magának a szépirodalomnak sajátosságai a többi társadalmi jelenséggel szemben.

Sztálin elvtárs viszont arra tanít bennünket, hogy hatoljunk be mélyen azoknak a társadalmi jelenségeknek specifikus sajátosságaiba, amelyek megkülönböztetik őket egymástól és amelyek a tudomány szempontjából a legfontosabbak.

Az irodalom mint a társadalmi tudat formája, vagyis mint felépítmény sajátosságának felismerése arra kötelezi a szovjet irodalomtörténészeket, hogy elmélyülten tanulmányozzák az orosz vagy más nemzeti irodalom belső, különleges fejlődéstörvényeit, kapcsolatban az irodalomtörténet általános társadalomtörténeti feltételeinek kutatásával.

Sztálin elvtárs meghatározza a nyelv, mint társadalmi jelenség sajátosságát, hangsúlyozza annak szükségességét, hogy a nyelvet és fejlődésének alaptörvényeit a társadalomtörténettel, a nép történetével szoros kapcsolatban vizsgáljuk és a nyelvtudomány főfeladataként a nyelvfejlődés belső törvényeinek tanulmányozását jelöli meg.

Ezzel kapcsolatban Sztálin elvtárs elmélyíti, szabatosabban meghatározza és alkotóan kifejti a marxizmus klasszikusainak útmutatásait arra vonatkozólag, hogy a különböző társadalmi jelenségek vizsgálatában számolni kell a társadalmi jelenségek saját mozgásának sajátosságával, a jellegükből és sajátosságukból folyó önálló törvényekkel.

A szépirodalom és fejlődéstörvényei vizsgálatában figyelembe kell venni az örökül kapott irodalmi hagyományok, a nemzedékek során felhalmozódott művészi tapasztalat történelmi szerepét is.

Ily módon Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkái a szovjet irodalomtörténészek előtt újult erővel vetik fel az irodalom sajátosságának kérdését, az irodalom helyének kérdését más jelenségek sorában.

Az irodalom történeti alapon való tanulmányozása megköveteli, hogy figyelmesen kutassuk, miképpen változik magának a szépirodalom kategóriájának köre és tartalma, a társadalmi fejlődés különböző fokain.

Az irodalom történeti alapon való tanulmányozása arra kötelezi az irodalomtörténészeket, hogy pontosan meghatározzák a szépirodalom helyét a nép és a nemzet kultúrájának rendszerében, hogy világosan meghatározzák, milyen különbségek vannak az irodalom népiségének fokában és tartalmában fejlődésének különböző szakaszaiban, a társadalom történetének különböző időszakában.

E kérdések eldöntése szempontjából rendkívüli jelentősége van az irodalmi nyelv történetét tárgyaló munkáknak is, amelyek meghatározzák a

² Marx—Engels: Válogatott művek. Szikra 1949. II. 498. l.

köznyelv és az irodalmi nyelv kölcsönhatásának formáit a különböző kor-
szakokban.

Gorkij azt mondta, hogy az irodalom őseleme a nyelv. A nyelv alapvető
eszköz és a tényekkel, az élet jelenségeivel együtt — az irodalom anyaga.
A tények és az élet jelenségei az irodalomba általánosított, eszmeileg meg-
világított formában vonulnak be, vagy legalább is kell, hogy bevonuljanak.

Igy tehát a nyelvnek, mint a szépirodalom eszközeinek és anyagának
jelentősége az irodalomtudománynak és a nyelvtudománynak egyik központi
problémája.

„A nyelvnek erőként ható igazi szépsége, — írta Gorkij „A szocialista
realizmusról” szóló cikkében, — azoknak a szavaknak pontossága, világossága,
zengzetessége révén születik meg, amelyek a könyv képeit, jellemeit, eszméit
formába öntik.“

A szépirodalom széles területen és minden oldalról visszatükrözi a nép
nyelvét és hatással van fejlődésére. Amikor Lenin a hatalmas orosz nyelvről
beszél, azt Turgenyev, Lev Tolsztoj, Dobroljubov, Csernisevskij nyelvének
uevezi. Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy a mai orosz nyelv alapja ugyanaz,
mint Puskin nyelvée volt. És arra is tanít, hogy az irodalom nagy változá-
sokat idéz elő a nyelv fejlődésében. A szépirodalom nem csupán a nemzeti
nyelv kincsesháza, de olyan alkotó műhely is, amelyben a népi beszéd művészi
felhasználásának új eszközei kerülnek napfényre.

Sztálin elvtárs munkái, amelyek kitűnően megvilágítják a nyelvnek,
mint a nemzeti kultúra formájának óriási jelentőségét, a szovjet nyilvános-
ság figyelmét ráirányították arra a kérdésre, hogy mi a szerepe az írónak, a
költőnek és a publicistának a nemzeti nyelv fejlődésében.

A nemzeti nyelv a nemzeti kultúra formája. A nép irodalma a nemzeti
kultúra egyik legmagasabb fokú megnyilatkozása és kifejezése. A szépiro-
dalom a nép nyelvét, a nemzeti nyelvet, annak minden nyelvtani sajátosságát,
szókészletének egész gazdagságát és változatosságát felhasználja, mint a
művészi alkotás eszközt és formáját. Másszóval, a nép közös nyelvének min-
den eleme, minden tulajdonsága és sajátossága, így nyelvtani szerkezete, szó-
készlete, jelentésrendszere, szemantikája, itt a társadalmi valóság művészi,
általánosított reprodukálásának és megvilágításának eszközéül szolgál.

A szépirodalom a nép közös nyelve alapján, annak képes-esztétikai transz-
formációja útján épül fel.

A nép közös nyelvét és annak elágazásait jellemző jelenségeknek széles-
körűsége, változatossága és esztétikai célirányossága élesen megkülönböz-
tetik a szépirodalmat másjellegű ideológiai felépítményektől, amelyek a nyelv
révén jutnak kifejezésre, őrződnek meg és szilárdulnak meg. A nyelv funk-
ciói a szépirodalomban kiszélesednek és bonyolultabbá válnak. A nép közös
nyelvének alapján, kifejező lehetőségeinek segítségével alakulnak ki a
művészi ábrázolás formái, az alakok és jellemelek szavakból való felépítésének
elvei, a szereplő személyek beszédének tipizálását és individualizálását célzó
eljárások, a dialógus felépítésének bonyolult módszerei, a gazdag művészi fra-
zeológia, az ábrázoló eszközök egész fegyvertára. Az irodalmi képalkotás esz-
közeinek fejlődésében mutakozó törvényszerűségek az irodalom nemzeti saját-
osságát juttatják kifejezésre. Minél közelebb vannak ezek a törvényszerű-
ségek a nép irodalmi alkotásához, a nép nemzeti tulajdonságaihoz, annál erő-
sebbek és hatásuk annál tartósabb.

Az irodalomtörténészek nem tagadják, hogy fontos az irodalmi alkotás
ezen oldalainak tanulmányozása. Az irodalomelméletben azonban szívesen
használgák az antik és középkori retorika és poétika elavult, a XVIII. század
klasszicizmusa által némileg korszerűsített fegyvereit. Az irodalomtörténészek
előtt új, fontos feladatok állnak. És itt Sztálin elvtárs művei a kutatás új
útját nyitották meg előttük.

Ennek kapcsán a szovjet történészeknek teljesen világosan meg kell határozniok az író stílusának, az irodalmi irányzat stílusának marxista fogalmát.

Amikor Sztálin elvtárs „A leninizmus alapjai” c. művében a munka stílusáról beszél, munkastílusnak nevezi „azt a jellegzetes és sajátos valamit a leninizmus gyakorlatában, ami a leninista funkcionárius különleges típusát hozza létre.”³

A szovjet irodalomtörténészeknek meg kell figyelniök és tanulmányozniok kell azt, ami különös és sajátos az irodalmi alkotás módszerében, ami különös és sajátos a nép közös nyelve kiválasztásának és művészi alkalmazásának elméletében és alapelveiben, azt, ami a szó egyes művészeit jellemzi.

Marx elemzi a porosz cenzúra utasítását és azt, hogy ezek milyen erőszakot követnek el az egyéni stílus, a világfelfogás és a nézetek szabad kifejezése ellen, s ezt mondja: „A törvény megengedi nekem, hogy írjak, de nem *saját stílusomban* kell írnom, hanem valamilyen másban. Jogom van megmutatni szellemi arculatomat, de *előírt ráncokat* kell ráraknom!” Az író stílusa tehát szellemi arcának, azaz világnézetének, alkotó egyéniségének, valósághoz való viszonyának megnyilvánulása.

Ugyanebben a „Megjegyzések a legújabb porosz cenzúra-utasításhoz” c. munkájában éles gúnnal ábrázolja az író stílusának a kapitalista állam nyomása által előidézett korlátozottságát.

„Ön gyönyörködik a természet lelkesítő változatosságában és kimeríthetetlen gazdagságában. De ha nem követeli, hogy a rózsának ibolya-illata legyen, hát miért követeli, hogy az, ami a leggazdagabb, hogy a szellem csak *egy* formában létezzék? Humorista vagyok, de a törvény azt parancsolja, hogy komolyan írjak. Heveskedő vagyok, de a törvény előírja, hogy stílusom szerény legyen. *Szürkét szürkére* — íme, a szabadság egyedül engedélyezett színe. Minden harmatessepp, amelyet a nap megvilágít, a színek kimeríthetetlen játékában ragyog, de a szellem napja, akárhány egyéniségben tükröződnek is, fénysugarai akármilyen tárgyakon törjenek is meg, csak egy szint, csak a *hivatalos szint* világíthatja meg.”

A szocialista társadalom művészetében a stilisztika lehetőségei határtalanok.

A stílus minősége meghatározza az irodalmi mű művészi értékét.

A „Mi a tulajdon?” c. műről Marx így nyilatkozott:

„Proudhonnak ebben a művében... még stílusának izmossága uralkodik. E munka főérdemének stílusát tartom.”⁴

Ugyanebben a levélben Marx azt írja Proudhon „A nyomorúság filozófiája” c. művének stílusáról, hogy gyakran dagályos s fellengzős elméleti zagyválás és piaci kikiáltóhoz hasonló, önmagát feldicsérő hetvenkedés jellemzi.

„Az igazi melegség helyett, mely első munkáját átfűtötte, itt bizonyos helyeken rendszeresen beleszavalja magát lángoló heveskedésbe.”⁵ Ez a stílus elárulja, leleplezi a mű filozófiai nyomorát.

A stilisztikai elemzés a nyelvet a szépirodalomban nem választhatja el az író alapeszméjétől, a mű képanyagától, a szereplő személyek jellemeitől és az elbeszélő alkotó személyiségétől. A művészi szó értékét és jelentőségét az határozza meg, hogy mikor, hol, milyen helyen és főképpen mi célból nyert elhelyezést.

Puskin tollából származik az az aforizma, amely élesen megvilágítja a szavak kiválasztása és kapcsolása módjainak óriási jelentőségét az egységes műalkotás rendszerében: „...az értelem kimeríthetetlen a fogalmak *kigondo-*

³ Sztálin: A leninizmus kérdései, Bpest, Szikra 1948. 86. l.

⁴ Marx—Engels: Válogatott művek, I. 366. l.

⁵ Ugyanott.

lásában éppúgy, mint ahogy a nyelv kimeríthetetlen a szavak összekapcsolásában. Minden szó megvan a szótárban; de a peroenként megjelenő könyvek nem a szótárak elisméltései.

Eszme, kép, felépítés, szó, a szépirodalomban szoros kölcsönhatásban állnak. A szó ilyen egyéni stilisztikai felhasználására hoz fel példát Vera Szmirnova kritikus az írás mesterségbeli kérdéseit tárgyaló tanulmányában.

„Az »atmoszféra« például — tudományos terminus, olyan szó, amely nem vált ki semminemű emóciót, legkevesbbé nevetést. Mégis, amikor Zmejukina, a bába, Csehov »Mennyegző«-jében azt mondja: »Adjatok nekem atmoszférát!« — ez nevetséges. Ez a szó Zmejukina alakját élesen megvilágítja. Ezzel az egy kis szóval teljesen elárulja magát — elárulja egész lelki szegénységét, kispolgári hivalkodását, szánalmas erőlködését, hogy »nagyviláginak« és »műveltnek« lássék.

A szépirodalom stílusa kifejezi az író társadalmi arculatát és alkotó személyiségét. Az orosz szépirodalom nagy műveinek stílusa, képalkotásuk, kifejezésbeli fogásaik a népi orosz nyelv kimeríthetetlen erejét testesítik meg és sűrítik össze annak eszményi határai között, költői lehetőségei területén. Ezért a nagy népi írók művészi alkotó munkája éppúgy, mint stílusa, nem redukálható és nem is szabad redukálni a szűk, osztálymeghatározta világnézet visszatükrözésére és irodalmi kifejezésére.

Sztálin elvtársnak a nyelvtudomány kérdéseit tárgyaló művei új, széles, teremítő távlatokat nyitnak meg a szovjet filológia fejlődése előtt, az egész népre nézve jelentőséggel bíró kérdések megoldására serkentik s felhívják arra, hogy elméletét közelebb hozza a kommunista társadalom építésének gyakorlatához.

AZ IRODALOM SAJÁTOS NEMZETI JELLEGÉRŐL

Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy „minden nemzetnek... megvan a maga minőségi sajátossága, jellegzetessége, amely csak ennek a nemzetnek tulajdona és amellyel más nemzet nem rendelkezik. Ezekkel a sajátságokkal járul hozzá minden egyes nemzet a világ kultúrájának közös kincses tárához, ezekkel egészíti ki, ezekkel gyarapítja azt”.

A nemzet minőségi sajátosságai, a nemzet jellege legszembetűnőbben szellemi arculatában mutatkozik meg, pszichikus jegyeinek összességében, amely „a nemzeti kultúra sajátos vonásának egészében nyilvánul meg”.

Osztálytársadalomban a nemzeti jelleg és az osztályjelleg felbonthatatlanul összekapcsolódnak. Éppen ezért a nemzeti sajátosságok közül ki kell emelni azt, ami haladó, ami növekszik és fejlődik, ami előrevisz és a jövőbe mutat, ami a nemzetnek — vagyis a többségnek, a dolgozó rétegeknek, az anyagi javak termelőinek — létérdekeihez kapcsolódik. El kell különítenünk a „nemzeti gondolatot” azoktól a nemzeti „előítéletektől”, amelyek a kizsákmányolók szűk, kapzsi érdekeihez fűződnek, vagy a kizsákmányolt néptömeg súlyos életkörülményeiből fakadnak, mint pl. a jobbágyok elnyomása a cári Oroszországban s ennek következtében a nép elmaradottsága. A nemzeti „gondolatban” és nem a nemzeti „előítéletekben” rejlenek azok az igazi értékek, amelyekkel egy nemzet a világ kultúrájának közös kincses házáat gyarapítja.

Minél inkább élenjáró, történetileg minél haladóbb bizonyos osztály vagy társadalmi réteg, annál inkább válik adott történeti pillanatban a nemzeti „gondolat”, az igazi nemzeti sajátosságok hordozójává.

Az orosz nép történetének egyik legsúlyosabb, legválságosabb órájában, mikor az országot komoly veszély fenyegette, s a hitleri hordák Moszkva felé törtek, Sztálin elvtárs erőteljesen hangsúlyozta, hogy az orosz nemzet nagy és hatalmas: „Plehanov és Lenin, Belinszkij és Csernisevszkij. Puskin és Tolsztoj, Glinka és Csajkovszkij, Gorkij és Csehov, Szečenov és Pavlov, Repin és Szurikov, Szuворov és Kutuzov nemzete!”¹ E felsorolásban, mint látjuk, az orosz irodalom képviselői előkelő helyet foglalnak el.

Minél inkább nemzeti — e szó igaz értelmében — valamely író, minél mélyebben és művészibben fejezi ki nemzetének sajátos jellegét, annál inkább kiegészíti és gyarapítja művével a világ kulturális kincseit, annál nagyobb a jelentősége világviszonylatban. Ez magyarázza meg oly zseniális írók világ-méretű jelentőségét, mint Homeros, Dante, Cervantes, Shakespeare, Molière, Goethe, vagy Puskin, Lev Tolsztoj, Maxim Gorkij.

Az irodalomtörténésznek, a kritikusnak egyik fontos feladata az, hogy kifejtse és kimutassa az irodalmi alkotások sajátos nemzeti jellegét. Ennek módszere pedig: az irodalmi jelenséget azzal a nemzeti talajjal közvetlenül egybekapcsolva kell vizsgálni, amelyből származik; azokkal a nemzeti-történeti sajátosságokkal (társadalmi erők megoszlása, osztályharc stb.), valamint nemzeti, kulturális és irodalmi tradíciókkal összefüggően, amelyek a szóbanforgó népet az adott korszakban jellemzik.

Az irodalom sajátos nemzeti jellegét az orosz történelem sajátossága határozza meg. Az európai országokkal ellentétben a burzsoázia Oroszország-

¹ Sztálin, A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, Szikra, 1949. 26. l.

ban még olyan szűk értelemben sem volt a forradalmi szellem hordozója, mint a francia burzsoázia a XVIII. sz. polgári forradalmában. Ugyanakkor a nemzet többségét a legembertelenebb és legkegyetlenebb földesúri elnyomás sanyargatta. Ez hozta létre az orosz szabadságmozgalomnak sajátos, a nyugati mozgalmaknál demokratikusabb formáját. A feudalizmus megszüntetéséért, az új társadalmi viszonyokért folyó küzdelem első harcosai Radiscev és a nemesi forradalmi-dekabristák voltak. „Politikai szabadságunk a parasztság felszabadításától elválaszthatatlan” — így fogalmazta meg ezt a gondolatot, egyértelműen és pontosan, a XVIII. sz. orosz történelmére vonatkozó feljegyzéseiben a fiatal Puskin, akinek költészetében a legerőteljesebben jut kifejezésre a dekabrista ideológia. Még határozottabban demokratikus jelleget öltött az orosz felszabadító mozgalom második, forradalmi-demokratikus szakaszában, amely következetesen hirdette a parasztforradalom eszméjét és jelszavát. Az orosz polgárság a XIX. sz. végén, a XX. sz. elején megkísérelte, hogy előre törjön és történelmi szerepet játsszon. Ekkor azonban már késő volt. A világ leghaladóbb és legforradalmibb proletariátusa már kialakult és a nép egészének felszabadításáért vívott harc élére állt.

Az orosz történelem sajátos jellege meghatározta az orosz irodalom sajátos jellegét is. Csernisevskij világosan kimutatta az orosz irodalomnak egyik sajátos vonásaként, hogy erőteljesen kifejeződik benne a hazafiasság, „a haza javának szenvedélyes, határtalan akarása”, „a közös ügy szolgálata”.

Az új orosz irodalom — a Nagy Péter utáni irodalmi korszak — minden haladó képviselőjének irodalmi munkásságát az izzó hazaszeretet irányította: állandó törekvés arra, hogy a „közjót”, a „társadalom érdekét” szolgálják, s ezt egyben az első állampolgári kötelességnek tekintették. A haladó orosz íróknál ez a törekvés összefonódott a nép elnyomott többsége, a parasztság iránti együttérzéssel és a feudális földesurak kíméletlen leleplezésével.

Ki kell térnünk természetesen azokra a történeti feltételekre és osztályviszonyokra, amelyek között a XVIII. századi orosz irodalom fejlődött. A XVIII. század orosz irodalmának hazafiasságát egyáltalában nem tekinthetjük egységes áramlatnak. A — Radiscev szavai szerint — „népi környezetből” származó Lomonoszov hazafiasságát a nemzet egészének szolgálata hatotta át. Ez a magasrendű, önzetlen patriotizmus élesen elkülönül Szumarovkov nemesi hazafiasságától, amelyben az ország sorsa elválaszthatatlanul összefonódott a földbirtokos osztály sorsával. Karamzin szentimentális-konzervatív földesúri hazafiasságával erőteljesen szembenállt Radiscev forradalmi hazafiassága. Anélkül, hogy ezekről a különbségekről és korlátokról megfelelkezni, kiemelhetjük a már jelzett vonásokat: a hazafiasságot, az állampolgári beállítottságot, a humanizmust, legtöbbször az éles szatirikus jelleget, a demokratizmus és népiesség mindinkább fejlődő elemeit. E néhány tipikus jegy, e néhány sajátosság határozta meg az orosz irodalom már akkor kialakuló és fejlődő nemzeti jellegét.

A XVIII. század haladó orosz irodalmának ezek a jellemző vonásai és törekvései jelentékeny fejlődésen mennek át, minőségileg magasabb fokra emelkednek, Radiscevnek a forradalmi Oroszország első képviselőjének és harcosának irodalmi munkásságában.

A Gyemján Bednijhez intézett levél legutóbb közzétett részleteiben Sztálin elvtárs a következőket írja: „Minden ország forradalmi munkásságának vezetői nagy érdeklődéssel tanulmányozzák Oroszország munkáosztályának rendkívül tanulságos történetét, multját, Oroszország multját, mert tudják, hogy a reakció Oroszországn kívül volt egy forradalmi Oroszország is, a Radiscevek és Csernisevskijek, Zseljabovok és Uljanovok, Halturinok és Alexejevok Oroszországa.”

Radiscev „Utazás Pétervárról Moszkvába” c. műve mintegy a haladó orosz irodalom egész további fejlődésének hősi előhangja.

A Radiscev utáni irodalom kétségtelenül szerves kapcsolatban van a forradalmi mozgalom fejlődésével. Elegendő három nevet, az orosz irodalom

három nagy viharadarának nevét megemlíteni: Puskit, Nyekraszovot, Maxim Gorkijt. Munkásságuk alapjaiban kapcsolódik, közvetlenül és a legszorosabban, az orosz szabadságmozgalom Lenin által megjelölt három főbb fejlődési szakaszának, az orosz forradalomban fellépő három nemzedéknek, három osztálynak egyikéhez. Az orosz klasszikus irodalom nagy képviselőinek alkotásaiban, ha valóban nagy művészek voltak — Leninnek Lev Tolsztojról mondott szavai szerint — szükségszerűen visszatükröződik a fejlődő és mind szélesebben demokratikus jelleget öltő orosz forradalmi mozgalom legalább néhány lényeges vonása.

„A mi irodalmunk — jegyezte meg találóan Belinszkij — ... mindig arra törekedett, hogy eredeti, népies, ne szónokias, hanem természetes, *naturális* legyen. Mindenkor jelentékeny sikerek koronázták e törekvést, amely irodalmunk történetének értelme és lelke.”

Puskin művében — „a valóság költészetében” — nemcsak az orosz nemzeti jelleg bizonyos elemei jelentek meg, mint elődeinél, hanem az orosz irodalom minőségi sajátossága, nemzeti jellege a maga teljességében.

Nagy nemzeti írónk és gondolkodónk felvetette és kifejezte korának legélesebb és egyben legmélyebben gyökerező irodalmi és politikai kérdéseit, amelyek sok esetben messze előremutató jelentőségűek voltak; ilyen kérdések az önkényuralom és a nép („Borisz Godunov”), a haladó nemesi értelmiség elszigeteltsége, ijesztő eltávolodása a néptől („Cigányok”, „Jevgenyij Anyegin”), az egyéniség és az állam („A rézlovas”), s végül különösképpen az a probléma, amely nemcsak Puskin korában, hanem azután is hosszú ideig, mint Sztálin elvtárs mondja, Oroszország politikai életének tengelye maradt: a jobbagyság felszabadítása, az agrárkérdés, a parasztság kérdése, amely Puskit alkotó munkásságának minden szakaszában foglalkoztatta az ifjúkori „Falu” című munkájától egészen a „Gorjuhino falu története”, „Dubrovszkij”, a „Jelenetek a lovagkorból”, „A kapitány leánya” című művekig.

Mélységesen nemzeti maradt Puskin azokban a műveiben is — s mint tudjuk, sok ilyen munkája van — amelyekben a legkülönbözőbb „világ-részekbe” vezeti olvasóit és különböző korok és népek életét ábrázolja. Már Belinszkijt is megragadta Puskin művészi látókörének e „világot átfogó” jellege, az a páratlan képessége, hogy „egyaránt otthonosan mozog az életnek számos és legellentétesebb szférájában”. De ezzel nemcsak hogy nem halványította el műveinek nemzeti színezetét, hanem, éppen megfordítva, feltárta az orosz jellem gazdagságát és szélességét. Puskin az orosz ember szemével vizsgálja és az orosz ember szívével érzi a „környező világot”, amelyet oly csodálatraméltó hitelességgel ábrázol műveiben.

A szép nemzeti-esztétikai normája, nemzeti-orosz eszménye, amelyet Puskin megalkotott, szintén egybefonódik Puskin művének demokratikus jellegével, mélységesen realista irányával. Puskin nem a nemzet egytizedének szánta műveit, hanem az egész nép kilentizedének, és arra törekedett, hogy munkái széles körben legyenek érthetők, hatékonyak. Ezt úgy érte el, hogy a legmagasabb művésziességet — a nyelv tisztaságát és pontosságát, a vers csengő zeneiségét, a szerkezet szép arányait és szilárd építményét — egyesítette a legteljesebb közvetlenséggel, természetességgel, művészi egyszerűséggel. Ebben rejlik az az esztétikai stíluselv, amelyet Puskin az őt követő orosz klasszikus irodalomra hagyományozott. Puskin örökségül hagyta az orosz irodalomra alkotó bátorságát és alkotó szabadságát, azt az elvét, hogy az élet hiteles ábrázolásának jegyében lemondjon minden irodalmi kötöttségről, minden irodalmi szektaszűrségről, a megmerevedett műfaji és stílus-formákról; örökösen hagyta a stílus felszínes szépsége, keresettsége és modorossága elleni harcot. A puskini tradíció valóban az orosz irodalom művészi hagyományává vált.

Puskin megszilárdította az orosz nemzeti nyelv szerkezetét, nyelvtani felépítését, alapvető szókincsét, a modern orosz nyelv alapjait. Puskin, a nagy nemzeti költő, úgy képviseli művészetében a nemzeti sajátosságot minden ele-

mét, mint őt megelőzően senki, és éppen ezzel vált az orosz klasszikus irodalomban „minden kezdet kezdetévé”.

A Puskin utáni orosz klasszikus irodalom a mindinkább erősödő és élesedő osztályharc feltételei közt fejlődött: a haladó demokratikus, forradalmi tábor és a reakciós tábor harcai, sőt a haladó táboron belül kibontakozott különböző társadalmi irányok és áramlatok harcai közepette. Ez az oka annak, hogy az orosz klasszikus irodalom egyes képviselőinek művei eszmeileg oly tarkák és időnként élesen ellentmondóak. Az orosz irodalom nemzeti típusa azonban, az az érték, amellyel az orosz irodalom a világirodalmat gazdagította, az orosz kritikai realizmus volt; ez rántotta le a legigazabban, a legkíméletlenebbül a kizsákmányoló társadalom „minden és mindenfajta” álarcát és egyben a leghaladóbb, legnemesebb, legemberibb volt minden nép alkotásai között. E jellegzetesen orosz realizmusnak alapjait Puskin vetette meg.

Az orosz nép a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének eredményeként szocialista nemzetté vált, arculata sok tekintetben lényegesen megváltozott. „Mi már nem azok az oroszok vagyunk, akik 1917-ig voltunk, Orosz-hon sem az már és a mi jellemünk sem ugyanaz. Megváltottunk és felnőtünk azokkal a hatalmas változásokkal együtt, amelyek gyökeresen megváltoztatták országunk arculatát.”²

A nagy forradalmi hőstettnek, amelyet Oroszország munkásai és parasztjai 1917 októberében végrehajtottak, hatalmas nemzetközi jelentősége van. De az orosz munkások — hangsúlyozta Sztálin elvtárs Gyemján Bednijhez írt levelében — ugyanakkor, amikor „győzelemre vitték az Októberi Forradalmat, természetesen továbbra is oroszok maradtak”.

A világ leghaladóbb irodalma, az orosz szovjet irodalom is, az eredeti nemzeti jelleg teljes kifejtésével bontakozik ki, s ugyanakkor mind teljesebben alakul ki nemzetközi lényege és jelentősége. Az orosz szovjet irodalom alapjaiban megőrzi, fejleszti és gyarapítja a nemzeti jelleg leglényegesebb elemét: az orosz nemzeti nyelvet, Puskin nyelvét. Mind a szovjet szocialista társadalom életében, mind az azt visszatükröző irodalomban csodálatosan kibontakoznak az orosz nemzeti jelleg legszebb vonásai.

Sztálin elvtárs az orosz nép tiszteletére tartott történelmi jelentőségű pohárköszöntőjében a következőket mondta: „Nemcsak azért emelem poharam az orosz nép egészségére, mert vezető nép, hanem azért is, mert világos eszű, szilárd jellemű és türelmes.”³

Ezek a vonások az idegen hódítókkal vívott sok évszázados harcban alakultak ki, s már hosszú idő óta jellemzőek az orosz népre: arra a nemzetre, amely olyan lángelméket adott a világnak, mint Lomonoszov, Puskin, Cserniszevskij, s mint Lenin.

Az orosz szocialista nemzetben ragyogóan kibontakozik az ész viláossága, a jellem szilárdsága, a türelem, s mindez visszatükröződik íróinknak, a fáradhatatlanul dolgozó és alkotó szovjet emberekről írt könyveiben: a szovjet irodalomnak oly jelentékeny alkotásaiban, mint A. Fagyeev „Ifjú Gárda”, N. Osztrovskij „Az acélt megedzik”, vagy B. Polevoj „Egy igaz ember” c. műve.

A realizmus a szovjet irodalomnak vezető és egyben sajátos formája, de országunk arculata bámulatos átalakulásának megfelelően, a kommunizmust győzelmesen építő népünk új szocialista életkörülményeinek megfelelően az orosz irodalomnak ez a mélységesen nemzeti formája minőségileg magasabb fokra emelkedik, megtelik szocialista tartalommal, átalakul szocialista realizmussá.

A szocialista nemzetek életkörülményei között a mult nagy íróinak, az orosz irodalom nemzeti jellegét hordozó íróknak alkotásai valóban az egész néphez és minden néphez szóló jelentőségre emelkednek.

² A. A. Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről, Szikra, 1949, 130. l.

³ Sztálin, a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, Szikra, 1949, 189. l.

A SZOVJET IRODALOMTUDOMÁNY FEJLŐDÉSÉNEK ÚTJAI

Közel egy éve annak, hogy Sztálin elvtársnak a nyelvtudomány kérdéseiről szóló írásai megjelentek. És minél alaposabban tanulmányozzuk őket, annál erősebben él a szovjet emberekben az a tudat, hogy e munkák hazánk ideológiai életének minden ágát megtermékenyítő nagy eszmék kiapadhatatlan forrását alkotják.

Sztálin elvtársnak az alapról és a felépítményről kifejtett tanítása számos új kérdést vet fel irodalomtudományunk előtt. A legfontosabb kérdések közé tartozik az irodalom, mint felépítmény kérdése, amely körül máris széleskörű vita indult meg tudományos körökben.

A művészeti alkotásokat meghatározott társadalmi feltételek hozzák létre, amelyek megfelelő alpból sarjadnak. Tudjuk, hogy bizonyos szépirodalmi alkotások sok évszázadon át élnek és nem vesztek el hatóerejüket. Valamely szépirodalmi alkotás maradandósága tulajdonképpen azzal magyarázható, hogy a nagy író benne tökéletes művészi formában fejezte ki a nép életét, a társadalom érdekeit, vagyis visszatükrözte a történelemnek meghatározott szakaszát és kifejezte azt a haladó gondolatot, amely nem halt el a korszakkal együtt, hanem amelyet mint értékes örökséget megőrzünk.

Abból a tételből, hogy a haladó művészet századokon át fennmaradó műveket alkotott, a reakciós művészet pedig, amely teljes egészében az uralkodó osztályok szolgálatában áll, az adott alap felszámolásával egyidejűleg elhal, néha helytelen következtetéseket vonnak le. A „Voproszi Filozofii” c. folyóirat 1951. évi minap megjelent 1. számában az irodalomnak, mint felépítménynek a kérdéséről szóló vita beszámolójában az a vélemény jut kifejezésre, hogy Puskin, Gribojedov műve — nem felépítmény, de Kukolnyik, Grecs, Bulgarin műve felépítmény a feudális alapon. Ugyanennek a folyóiratnak multévi számában P. Trofimov az osztályművészet mellett megkülönböztet „művészetet általában”. Ez a kérdés feltevésének kétségtelenül leegyszerűsített módja. A művészet osztályjellegű, a művészet nemzeti. De legnagyobb alkotásaiban túléli az időszakta kereteket. Azok az elvtársak, akik különválasztják Puskit és Gribojedovot a feudális társadalom felépítményétől, történetellenes módon értékelik a művészet jelenségeit, s a felszabadító mozgalom nemesi szakaszának haladó alkotásait a mi korunk szemszögéből ítélik meg.

A burzsoá rendszer felszámolásával, a szocialista felépítmény megteremtésével nem szűnik meg az öröklődő kapcsolat a kultúra fejlődése terén. A marxizmus, ez az új forradalmi tanítás, amely a társadalmi tudatban teljes fordulatot jelent, kritikailag veszi és dolgozza át az elmúlt évszázadok értékes vívmányait.

Lenin azt mondta, hogy *„a marxizmus egyáltalán nem vetette el a polgári korszak értékes vívmányait, hanem ellenkezőleg, átvette és átdolgozta mindazt, ami az emberi gondolat és kultúra több mint 2000 éves fejlődése során értékké vált”.*

A szovjet irodalomtudománynak el kell választania a kultúra történetében a haladót a reakcióstól, át kell vennie mindazt, ami haladó.

Tudományunk legfontosabb kérdése a szocialista realizmus módszerének, sajátosságainak és minőségi különbségeinek a kérdése. Sztálin elvtárs rámuta-

tott arra, hogy a dolgozó milliók, a munkások és parasztok az új élet igazi hősei és alkotói. Sztálin elvtárs a szovjet írókhoz írt leveleiben felhívja a figyelmet arra, hogy az irodalomra rendkívüli feladatok várnak az új szovjet valóság ábrázolásában. Az élet ábrázolása a művészetben és az irodalomban akkor igaz, amikor a valóság az állandó megújulás folyamatában történelmi törvényszerűséggel van ábrázolva.

*„A dialektikus módszer számára — írta Sztálin elvtárs — mindenekelőtt nem az a fontos, ami az adott pillanatban szilárdnak látszik, de már kezd elhalni, hanem az, ami keletkezésében és fejlődésében van”...*¹ Ez a sztálini tétel gazdagítja és kiegészíti Engels tételeit a tipikus jellemek tipikus körülmények közötti ábrázolásának szükségességéről, rámutat arra, hogy az írónak az a kötelessége, hogy az újat, a növekedőt ábrázolja, ami talán még ma nem látszik tipikusnak, de kétségtelen, hogy holnap már azzá válik.

A szocialista realizmus ellentétben áll a naturalizmussal. A szocialista realizmus abban különbözik a kritikai realizmustól, hogy tisztán látja a valóság fejlődésének irányvonalát, és ezért nagyobb erővel lép fel az újnak az állításában, mint a réginek a tagadásában.

*

Sztálin elvtárs rámutatott annak szükségességére, hogy a nyelvészek alkalmazzák a marxizmust a nyelvtudományban. Ez az útmutatás közvetlenül vonatkozik az irodalomtudományra is. A marxizmus-leninizmus elméletének valóban alapos elsajátítása nélkül a szovjet irodalomtudomány helyesirányú fejlődése lehetetlen. Szemléltető példát nyújtanak ebben a vonatkozásban az „Orosz irodalomtörténet” kötetei, amelyeket a Puskin-ház adott ki. Az „Irodalomtörténet” szerzői munkaközössége nem volt eléggé felkészült elméleti vonatkozásban. A Puskin-ház „Orosz irodalomtörténete”, mint igen sok más monográfia, azokban a hibákban szenved, amelyekre még az 1947-es filozófiai vitában rámutattak. A szerzők gyakran nem tudják, vagy nem képesek alkalmazni az irodalomtörténetírásban a történelmi materializmus alapelveit és ezért könyveiknek nincs valóban tudományos jelentősége.

Mivel az irodalomtörténeti munkákban nem veszik figyelembe a történelmi materializmus alapelveit, a szovjet irodalomtudomány még mindig nem dolgozta fel az orosz realizmus sajátosságainak kérdéseit, és még az olyan nagy írók, mint Lev Tolsztoj, Gogolj, Turgenyev alkotásainak jellemző sajátosságait sem.

Tudósaink főfeladata az adott helyzetben az irodalomtudományi művek elméleti színvonalának emelése.

Néhány tudós, nyilván önbebiztosításként, attól való félelmében, hogy egyik vagy másik író művének tanulmányozásánál a formalizmus hibájába esik — kerülni kezdte a forma és a nyelv elemzését. Abban a nagyszámú könyvben, broszúrában és cikkben, amelyek Puskin születésének 150. évfordulója alkalmából megjelentek, egészen jelentéktelen helye jutott a Puskin művével kapcsolatos formai kérdéseknek.

Igaz, az utóbbi években jónéhány értékes irodalomtörténeti monográfia jelent meg, ami tudományunk gazdagodásáról tanúskodik. De igen kevés az általánosító, szintetizáló mű, nem sok az irodalomtörténet processzusáról szóló könyv.

Nem hallgathatjuk el, hogy gyengén áll nálunk az esztétika tanulmányozásának ügye. Zsdánov elvtársnak a filozófiai vita résztvevőihez intézett felhívása, hogy bátrabban nyúljunk az esztétikai problémákhoz, nem talált visszhangra. A filozófiai vita óta eltelt négy esztendő alatt egyetlen jelentékeny munka sem jelent meg esztétikai kérdésekről, s kevésbé dolgozzák fel a marxiz-

¹ Sztálin: A dialektikus és történelmi materializmusról. Lásd: Sztálin: A leninizmus kérdései c. kötetben, Szikra, 1950. 634. old.

mus-leninizmus klasszikusainak nagy esztétikai örökségét. A filozófusok is az irodalomtörténészek is nagyon kevésbé érdeklődnek az esztétika kérdései iránt.

Zsdánov a marxista-leninista kritikát „Belinszkij, Csernyisevskij, Dobro-ljubov nagy hagyományai folytatójának...” nevezte. Ezeket a nagy hagyományokat Oroszország haladó elméi a cárizmus és a földbirtokosok ellen folytatott önfeláldozó harcban alkották meg.

Mégis nálunk a forradalmi-demokratikus örökség tanulmányozása még ma is a szocialista esztétikától elszakadva folyik. Néhány tudós jól ismeri Belinszkij műveit, de nem foglalkozik a szocialista esztétika kérdéseivel, és ezzel jelentékeny mértékben csökkentik műveik értékét. Ezt a szakadékot át kell hidalnunk.

Néhány kritikus hajlamos arra, hogy amikor a szocialista realizmus irodalmának nagyságára rámutat, kisebbitse a mult orosz irodalmának jelentőségét.

Az orosz klasszikus költészettel szemben tanúsított nihilisztikus magatartásra példa Sz. Tregub „Élő az élőkkel” c. könyve. Tregub Majakovszkijt a szovjet költészet megteremtőjét, a szovjet nép legkedvesebb íróját csak az orosz költészet nemzeti formájának rombolójaként, nem pedig gazdag tapasztalatának örököseként és továbbfejlesztőjeként tünteti fel.

Pedig a szovjet korszak legnagyobb költője nagy újtó volt, ugyanakkor azonban az új történelmi helyzetben a nemzeti orosz költészet folytatója is volt. Milyen sokat nyújt a kutatóknak Majakovszkij alkotása, ha nemzeti költészetünk legjobb hagyományaihoz kapcsolódó nagy orosz költőként vizsgálják. Vegyük csak például „Utazom” c. költeményét. A költő külföldön van. hazafias érzések öntik el, és ezeket őszintén és lelkesen fejezi ki:

Párizsban sírni?
Nem próbálok!
Párizsban
van egy tér:
— az Étoile,
a csillagok
ott mind étoile-ok.
Fütytyents,
vakarózz,
siettess, siess,
Liège-be vigyél,
Bruxelles-be hozz.
Ámde — tör
Párizs,
tör Bruxelles
és Liège
annak,
aki, mint én, ízig-vérig orosz.
Nyomban
felcserélném
szánkóval —
— lábamat újságpapírként
hó lepje.
Süvíts,
boríts el hóval,
Herszon-vidéki
szteppe...
— Alkony,
róna,
kis tüzek,
puszta országútja,
honvágy gyöttri szívemet,
mellemet
szorítja.

Mennyire összhangban van ez Lermontov „Hazá“-jával! Sőt mi több — Nyekraszov verseivel, aki orosz nemzeti költőnek vallotta magát:

Európa se rossz, de a szív tüze éled,
Mert hív a hazád, ...
Fiad, íme, fogadja vidám köszönésed,
Anyám, Oroszország, te jó, csodaszép.

Vagy egy másik költeményében:

Köröskörül rozs: élő rétek,
Nincs tenger, vár, sem szirtfalak.
Ó drága hon ... köszönjük néked
Írként gyógyító tájadat.

Határozottan magunkévá kell tenni azt a gondolatot, hogy minél többet felhasználnak a mai szovjet irodalomban a haladó hagyományokból, annál nagyobb a jelentősége, és annál magasabb fokra emeli fel az emberiség művészeti fejlődését.

*

Sztálin eltárs arra tanít bennünket, hogy a történelmen nem szabad sem javítani, sem rontani. Néhány munka az orosz szociáldemokraták elődeit mégis a marxizmushoz olyan közelállónak tünteti fel, hogy elmosódik köztük a határ. A Lavreckij abban a törekvésében, hogy a forradalmi demokraták nézeteit a marxizmus-leninizmus eszméjéhez „közelhozza“, megteremtette — amint ő megfogalmazza — „egy újfajta realizmus“ fogalmát, „amelyet forradalmi-demokratikus realizmusnak nevezhetünk“. Ezt a realizmust szembe helyezi a kritikai realizmussal. Természetesen, tanulmányozni kell a forradalmi szabadságmozgalom sajátosságait Oroszországban és a forradalmi demokraták dicső hagyományait az orosz materialisztikus gondolat fejlődésének keretében. De ez egyáltalán nem ok arra, hogy leértékeljük a kritikai realizmus haladó íróit.

Ezt írja: „A kritikai realizmus akkor éri el tetőfokát, amikor kapcsolatban van a nemesi forradalmisággal. Amikor a szabadságmozgalomból a nemeseket kiszorították a raznocsinyecek, a kritikai realizmus egyre jobban és jobban gyengül, elveszti forradalmi tartalmát“. A Lavreckij véleménye szerint a realista írók leplezte erejét „csökkentette az, hogy az osztálytársadalom alapjait megingathatatlanoknak tartották, képtelenek voltak gondolataikkal ezen a határon túljutni“.

Gondoljunk Lenin Tolsztojról írt jellemzésére. Vajjon a nagy orosz író kapcsolatban van-e a nemesi forradalmi gondolattal? Vajjon alkotása gyengébb lesz-e, elveszti-e forradalmi tartalmát abban a mértékben, ahogyan a szabadságmozgalomból a nemeseket kiszorítják a szabadosok?

Lenin híres cikkében rámutat Lev Tolsztoj alkotásának népi jellegére, arra, hogy Tolsztoj leplezte az önkényuralmat, a földbirtokosi-polgári rendet. Tolsztoj mindent és mindenféle álarcot lerántott. Alkotásában visszhangra talált „a nép nagy tengere, amely a legnagyobb mélységéig háborog“. Tolsztoj ajkán „az orosz nép sokmillióis tömege“ szólt meg.

Hogyan lehet tehát azt mondani, hogy „a kritikai realizmus erejét csökkentette az, hogy az osztálytársadalom alapjait megingathatatlanoknak tartották“?

A szovjet irodalomtudomány nem egyszerű örököse a mult tudományos hagyományainak. Gyökeres fordulatot jelent az irodalomtörténet fejlődésében, jelenti az új marxista-leninista esztétika kialakulását.

A marxista-leninista módszert követő szovjet irodalomtudomány számos eredményt ért el az irodalom elméletének és történetének kidolgozása terén.

szétzúzta az irodalomnak kantianus-formalisztikus tárgyalását, amely szoros kapcsolatban áll a „tisztá művészet” reakciós elméletével, tönkrezúzta a burzsoá-menseviki, vulgár-szociológiai elméleteket, leleplezte a szabadelvű-burzsoá irodalomtudomány hiányosságait, főleg Veszeloovszkij iskolájának hibáit, amely a külföldi burzsoá kultúra előtt való szolgáló hajbókolás melegágya volt.

*

Égészen rendkívüli jelentőségre tesz szert a mi időnkben a nyelv szerepének kérdése az irodalom fejlődésében és az irodalom szerepének kérdése a nyelv fejlődésében.

A nyelvnek a művészeti alkotásban határozott ideológiai funkciója van. Ezért az irodalomtörténésznek, aki minden szempontból elemzi az író alkotását, felderíti alkotása művészi sajátosságainak alapját, meg kell állapítania, hogy milyen szerepet tölt be benne a nyelv.

Fennmaradtak Leninnek igen érdekes feljegyzései V. Pletnyev cikkére vonatkozólag, aki vulgáris, proletkultos nézeteket propagált.

Lenin feljegyzései között van egy különösen érdekes feljegyzés, amely meghatározza a forradalom nagy vezérének álláspontját Pletnyevnek az orosz irodalmi nyelv elavultságáról szóló szavait illetően. Pletnyev ezt írta:

„A forradalom örült sodra most már új tartalmat visz be nyelvünkbe és összezúzza annak 'nemes' klasszikus formáit. A mi szótárunk az élet üteméhez alkalmazkodik, távirati pontosságúvá válik, szakadozott, és a szavak tartalmát óriási mértékben sűríti. Fordítsatok csak le Oblomov régi, 'nemes' orosz nyelvére ezt a néhány szót: 'villamosítás' és 'rádióaktivitás', holott mi ezekhez könnyen asszociáljuk a gazdasági, technikai és tudományos rend jelenségeinek megmérhetetlen arányait. Ez az irodalmi alkotás tartalmába, alakjába és rendeltetésébe óriási változásokat visz be.”

Lenin megkérdőjelezte ezt a helyet, amivel világosan rámutat Pletnyev valamiféle új távirati nyelvről hangoztatott elmékedésének ostobaságára. Lenin aláhúzta a belőle ellentmondást kiváltó szavakat: „távirati pontosságúvá, szaggatottá, tartalmát... sűríti”, „Oblomov nyelve”.

Mindenki előtt nyilvánvaló, hogy milyen káros volt az a mód, ahogy a marriáák a művészi alkotások nyelvét tárgyalták. Csak egyetlen jellemző példát hozok fel a stílus és a nyelv vulgarizált osztályszempontú elemzésére. „A tulajdonnevek szerepe Szaltikov-Szesedrin meséiben” c. cikk — melynek szerzője M. Katzenellenbogen, s amely a „Russzkij jazik v skole” („Az orosz nyelv az iskolában”) c. folyóiratban jelent meg, — arra akar rámutatni, hogy Szesedrin sok mesében leleplezi az elnyomás rendszerét, az önkényuralom ideológiáját és erkölcsét, s ezt írja:

„Világos ez a 'Mese arról, hogyan tartott jól egy paraszt két generálist' c. művében. A metafora mögött — osztályellentét húzódik meg. A *paraszt* szembe van állítva a *generállissal*. A közöttük lévő igazságtalan viszonyt nyomtatékosan konkretizálja az: *egy-kettő*, és a fordított szórendben szereplő *„tartott jól”*, szemléltetően mutatja ennek a viszonynak gazdasági értelmét, a befejezett aspektusú ige eszmei szerepe az igekötővel pedig kétséget sem hagy maga mögött.”

A szépirodalmi alkotás ilyenfajtajú nyelvi analízisének ostobasága nyilvánvaló.

Az SzK(b)P Központi Bizottsága határozataiban több ízben felhívta az írók és a művészek figyelmét a képzőművészeti és irodalmi alkotásokban felmerülő formai kérdések kidolgozásának szükségességére.

Ebben a tekintetben is követésre méltó példa minden írónk számára Gorkij, a szovjet irodalom megalkotója, aki szorgalmasan és kitartóan dolgozott számos munkájának nyelvén, még megjelenésük után is az újabb kiadásokban.

Gorkij a nyelvről szóló összes ítéleteiben szembenáll az antimarxista és vulgarizátor Marr-al. Meg kell jegyezni, hogy Gorkij azokban a harmincas

években, amikor kialakult az ú. n. „új nyelvelmélet“, aktív tevékenységet fejtett ki mint kritikus és irodalomtörténész a nyelv tanulmányozása terén. Csofaldatos, hogy a nyelvészek mennyire nem látták meg, nem vették tudomásul Gorkij mély és termékeny munkásságát ezen a területen.

Szembn Marr-ral, aki a nyelvfejlődés történetétől elszigetelt új nyelv kialakulásáról ábrándozott és klasszikusaink nyelvét „elavultnak“ tartotta, Gorkij bebizonyította, hogy az orosz írók nyelve, melyet azok évszázadok folyamán fokozatosan alakítottak, élő nyelv. Sztálin gondolataival teljesen megegyezően, Gorkij nemzeti nyelvről ír, beszél ennek általános népi alapjairól, kijelenti, hogy a szovjet irodalom abból a nyelvből sarjadt ki, amelyet az orosz klasszikusoktól örököltünk. Nagy íróink, Lomonoszov, Puskin, Gogolj, Turgenyev, Gorkij lelkesedtek az orosz irodalmi nyelv kifejezőképességének legyőzhetetlen erejéért; örökségül hagyták az orosz írók következő nemzedékének, hogy őrizték meg a nyelv tisztaságát és gyarapítsák gazdagságát.

Sztálin elvtárs elméleti munkáival nemcsak felfegyverez bennünket mindenféle olyan nehézség leküzdésére, amely a természet és társadalom tanulmányozásának útjában áll, de meg is mutatja a tudományos megoldásuk mód-szerét. Ez a sztálini tétel, amely szerint a tudomány vélemények harca és a kritika szabadsága révén fejlődik, megdönthetetlen törvénné válik minden szaktudós számára. Sztálin szavai: „...semmiféle tudomány nem fejlődhet és nem virágozhat a vélemények harca, a kritika szabadsága nélkül“ — feltárják magának a megállást nem ismerő tudománynak a lényegét.

A szovjet irodalomtudomány minden munkásának halaszthatatlanul szükséges az irodalomelmélet kérdéseinek részletes megvitatása, a kritika és önkritika fejlesztése a tudományos körökben, intézetekben, tanszékeken és a sajtóban.

ECKHARDT SÁNDOR:

PARASZTSORS A RÉGI MAGYAR KÖLTÉSZETBEN

Ez az összeállítás nem akar több lenni, mint egy eddig eléggé elhanyagolt irodalomtörténeti probléma felvetése. Végig akarunk tekinteni a régi magyar költészetnek azon az anyagán, ahol vagy a parasztság maga panasolja el bajait, vagy róla nyilatkoznak a kiváltságos sorsba született és a szegénységből élő osztályok. A hangsúly mindenütt az anyag feltárásán van, s a szövegekből annál többet adunk, minél kevésbé ismeretesek.

Összeállításunk főleg történeti szempontból nem adhat teljes képet a magyar parasztság sorsának fejlődéséről, átalakulásáról. A további kutatás feladata lesz ezeket a többnyire névtelen énekeket összehangolni az egykori prózairodalommal a történelmi adatok bővebb felhasználása mellett. A történelmi háttér, amit itt rajzolunk, természetesen csak gyors vázlat lehet, de így is, reméljük, tanulságosan igazolja majd, hogy a parasztsággal foglalkozó költészet sokszor plasztikus tömörséggel fejez ki nagy történeti folyamatokat, forradalmi átalakulásokat.¹

I.

Dózsa után

Az osztályok harcának az a hatalmas kirobbanása, amit Dózsa György felkelése jelentett, kevés nyomot hagyott a ránk maradt magyar költészetben. Régóta ismeretes viszont, hogy a XVI. század első felében Apáti Ferenc, ki a társadalmi osztályok különféle jelenségeit vette satirikus tollára, — éppúgy, mint a középkori francia moralista verselők, kik a társadalom minden rétegét sorra veszik satiráikban, — a parasztokról is ejt egy megvető szót:

Sámsomnak alejtá az pór önnönmagát,
Látod nagy haragját, nem tiszteli urát,
Fogjad meg szakállát, vedd el csak jószágát,
Megalázza magát.

Ez a rövid cinikus megnyilatkozás nyilván arra az esztendőre vonatkozik, amikor a pór csakugyan Sámson volt, s „nagy haragját” megmutatta a nemesi osztálynak azzal, hogy a feudális társadalom épületét megrázta és önmagát is a romok alá temette. A kismemes és a bécsi egyetemet is megjárta Apáti Ferenc, ki különben a nagyuraknak és főleg a korabeli papságnak is nagy ellensége, meg lehetett elégedve Werbőczivel, aki ugyancsak „megfogta a pór szakállát” és „elvette jószágát”. A feddőének laza szerkezete és sok

¹ Hasznos összeállításokat ad Geréb László: *A hazai parasztlázadások versirodalmunkban* (15—18. század). (Kéziratban Főv. Kt.) Anyaga azonban csak a történeti vonatkozású műveket öleli fel és kiterjeszkedik a nem-magyar nyelvű és nemcsak verses művekre is. Kitűnően használható még *Bibliográfia a hazai parasztlázadások verses és elbeszélő irodalmához*. (Tanulmányok, Főv. Szabó Ervin Kt. XXIII. 1949). c. könyvészete.

helyen érthetetlen összefüggései különben azt sejtetik, hogy az ének egyes részei, mint a pórokra vonatkozó szakasz is, talán már korábban is énekelt szöveg volt, és Apáti csak új egyveleget alkotott a már korábban is szájrót-szájra szálló énekekből.

Nehéz feltenni, hogy annakidején a nép a maga módján ne panaszkolt volna el énekeiben szörnyű megaláztatását. Ha a hontmegyei Ölveden a parasztlakók még 1573-ban is visszaemlékeztek arra, hogy Váradi Pál esztergomi érsek (1527—1549) idejében a tiszttartók ökrök helyett magát a parasztlakót is befogták szántani és „akkor megsujtották, mikor a barnot, és egyet kerültek rajta”,² akkor bizonyosan énekeik is voltak, hol elfojtott dühüket kifejezhették, s állattá süllyesztett állapotukban jajsavukat hallathatták.

A parasztlakó továbbra is szabad préda marad, különösen háborúk idején, várak közelében, a végeken és mindenütt a török birodalomban. A parasztlakó legkeservesebben a katonák pusztításai miatt panaszkodik, aminek ékes tanúsága a Csinom Palkónak, a kuruc katonák szilaj indulójának a parasztlakó nyomorítására uszító szakasza:

Nosza tehát hadnyad(!) uram, dúljuk fel jószágát, minden ellenségünknek hajtjuk el marháját!

Ha rád támad az pénziért, vág bé az ajtaját, fúrd meg az hordáját, idd meg mind az borát

Az parasztlakó embernek(!)

Az parasztlakó embernek fog meg az szakállát, hajtásd el az marháját, verd pofon ő magát!

Az labancság takarodjék nemes országunkból, hogy végtire szalagszját ne fogjunk hátakból!

Régóta szokásban volt, hogy az urak és uralkodók, de főleg ellenséges hadak, mint török és magyar, egymás jobbágját pusztítsák. Erre számtalan példát lehet idézni a korabeli levelekből. Az ember, mint munkaerő a legnagyobb érték volt, s ha a termést elvették a parasztlakótól, a faluját felgyújtották, holmiját elpusztították, azzal az urak vagyonát akarták rombolni, hatalmát csökkenteni. Ezért biztat a kuruc költő a labanc urak jobbágyaikat kirablására. Feldúlni jószágát, elhajtani marháját, elvenni pénzét, megfúrni hordóját, meginni borát s utána még testileg is megaláztatni, szakállát megtépázni, pofon verni, ez mind a feudális kor hadviselési módjához tartozott.

A szakállszagztatásra és pofozásra például olvassuk el a diósgyőri udvarbíró Olasz Bálint levelét (1580. szept. 6.), aki elmondja, hogy a téglásiak egy embert küldtek hozzá elpanaszolni, hogy „az kállai uraim (végbeli katonák) rájuk szállottak és nagy dúlságot tesznek, hogy árpájokat szekerekkel hordják és az falun úgy nyomtatják. Annyira, hogy az szegén embernek *kinek szakállát szagztatják ki, ki vernek benne*, és minden iszonyú szitokkal szidják őket. A hadnagyoknak neve Mór János, ki most is rajtok lakik.” De ha régi katonaszokás volt a parasztlakókat így gyötörni, a kurucok ráadásul még

² V. ö. a Magyar Nyelv XLVI. 89. lapján közöltem parasztlakólevelet. Itt tévesen még Tomori Pálra vonatkoztattam a levélnek azt a részét, ahol a jobbágyság elmondja, hogy az embertelenségekből az érsek mentette ki őket, mikor panaszt emeltek nála. Tomori kalocsai, nem esztergomi érsek volt. Apáti énekének keletkezéséről Gálos R. Irod. Közl. 1906, 251. l. Ő 1521 és 1526 közé teszi. A Peer-kódex a 174. lapon egy mise csoport leírását kezdi, mely a 178 v.-ján az 1526. dátummal záródik. Ez előtt foglal helyet más kézzel beírva, Vásárhelyi András és Apáti Ferenc éneke (169. l.), mely azonban üresen hagyott lapokra való későbbi beírás is lehet. Az ének utolsó lapjának hátlapján (171 v.) megint egy miserend ismertetése következik más írással, ami arra vall, hogy a kódexbe katolikus papok írták be a verset, mely pedig már a papság és a szerzetesek erős kritikáját tartalmazza. Az írás különben igen archaikus jellegű. Gerézdi Rabán szíves közlése szerint az „apáturak” kifejezése a zalaapáti bencésekre utal, a szerző neve szerint is idevaló lehetett.

haragudtak is azokra, akik nem álltak soraikba, nem keltek fel Bécshez szító uraik ellen. A dúlós formái ugyanazok voltak századokon át, s így érthető, hogy a kuruc verselő uszító versének egy-egy sora szinte szóról-szóra ismétli Apáti Ferenc parasztbecsmérlő szavait, ami arra vall, hogy a nemesek és katonáik között a Dózsa-felkelés óta közhelyszerűen jártak efféle uszító szólamok a XVII. századig, amikor a Csínom Palkót összeszerkesztette egy ismeretlen énekes.³

Ha a parasztság költői megnyilatkozásai nem maradtak is ránk a Dózsa utáni elnyomás korából, a kezdődő protestantizmus lelkes hívei között akadnak olyanok, akik a mozgalom demokratikus alapjaihoz híven a nép oldalára állva magukévá teszik a nép ügyét, annál is inkább, mert a papok közül nem egy még a népből való származását sem tagadja meg. Már Szilády Áron Dózsa Lőrinc papjával rokonítja a szepesi származású Szkárosi Horváth Andrást, aki a nagy magyar borvidéken, Tállyán írta az utolsó ítélettel fenyegető énekeit, melyeknek az orthodox egyház támadása mellett mintegy középonti témája az urak és fejedelmek parasztnyúzása elleni kifakadás. Az általános erkölcsi zűllés ábrándozásában nála mindig előkelő helyet foglal el a nép nyomorításának képe:

Nagy bővséggel ugyan nyilván nyargal a hamisság,
Mindennemű uzsoraság, kalmárság, csalárdság,
Méltatlanság a föld népén, hamis hatalmasság,
Egyiptomnak rabságában esék Magyarország!

A kalmárság és uzsoraság emlegetése is azt jelzi, hogy a méltatlankodó pap még nincs tisztában Kálvin elméletével, mely a középkori felfogással szemben a kamatgazdálkodást a kezdődő kapitalizmus elengedhetetlen és szükséges feltételének tartja, — vagyis nem áll a fejlődő polgárság oldalára, hanem a szenvedő féllel, a parasztsággal tart. Tudjuk, hogy éppen a pénzgazdálkodás és a magyar gazdasági viszonyok hátramaradottsága járult hozzá a jobbágyság terheinek növekedéséhez és végeredményben a nagy felkeléshez. Ő mindezt erkölcsi, bibliai alapon látja, mint ahogy általában Szent Pál társadalmi tanítása inspirálta, mint a többi papokat:

Romlásinknak egyik oka fejedelmek vattok,
Nagy óhajtván mind ez ország panaszol reátok,
Kémélletlen az föld népén csak hatalmaskodtok,
Az Istennek tisztességét nem oltalmazátok.

(Az átokról; RMKT. II. 212)

Az *fejedelemségről* írt énekében Keresztelő János tanításából indul ki, hogy a népelnyomó uraság istentelenségét kimutassa:

Tudod mint monda Keresztelő János,
Tulajdon solgyával éljen minden soldos,
Patvarosnak mondja, ki tétova kapdos,
Nem illik, hogy ember legyen hamis vámos.

Törvény adótul szent János meg nem tilt,
De méltatlanságtul mindenestül itt megtilt,
Telhetetlenségtül ostoradót megtilt,
Hamis szolgálattul hamis ravást megtilt.

³ A hasonlóságot már jeleztem: Irod. tört. 1912. Éppen a *Csínom Palkó* után olvassuk a Bochkor-kódexben: „Finis Per me Joannes (t. i. Bochkor) ut supra“, de ez bizonyára a másolásra és nem a költésre vonatkozik. A szöveg, melynek különben nincs más változata, itt jelenik meg először hiteles alakjában.

És a fejedelmek, kik kegyetlenné és „lopóknak lopótársai lettek“, vár-
szolgáló népükkel zsarolják a szegénységet, ők maguk — s ez új vonás —
pénzgyűjtők lettek:

Urak, ti bíztok a penészes pénzben,
Erős váratokban gyűjtött kéncsetekben,
Kolcsos várostokban, aranyban, ezüstben,
De nagy hitetlenség, ki bízik ezekben!

Ezzel aztán megrontják még a szegény népet is:

Mind eltanulták az nagy hamisságot,
Urak, nemes népek, az szegény parasztok,
Minemük az urak, olyak az parasztok,
Az urakhoz képest mind keresik poklot.

Nem tudjuk immár mely felé hajoljunk,
Urak, miattatok mind bolygóba vagyunk,
Kegyetlenségtől mert oly igen félünk,
Segítséget bennetek nem értünk.

1545-ben írta ezt, mikor az „urak valának nagy kegyetlenségben“, a sze-
gény község nagy szertelenségben, a tállyai polgárok nagy egyenetlenségben;
írta pedig az urak címére, kiknek a „csepő szikra“ gyors ellobbanásának sor-
sát ígéri, mert: „az szegény népen most kegyetlenkedtek“! (RMKT II. 170.)

Végül külön éneket szerzett *A fősvénységről* (u. o. 187) s ez a költemény
költői kommentárja annak a rengeteg panaszlevélnek, mellyel a szegény nép
a XVI. század folyamán a királyi kamarát ostromolja, és annak a gazdasági
kizsákmányolásnak, melynek a parasztság az egyetlen áldozata.

Sok hamis törvént fősvénység költöttél,
Ki soha nem volt, olyat is szerzettél,
Hamis harmincadot te nagy sokat leltél,
Hamis ravást leltél, hamis dézmát leltél,
Borfoglalást leltél, borváltságot leltél.

A hamis bírságokon kívül:

Utát megfogtad mindennek fősvénység,
Nem élhet tüled az nyomorult község,
Mert teneked szolgál lám minden mesterség,
Kalmárság, komplárság, minden szekeresség,
Vargaság, molnárság, hopp, mely szép tisztesség!

Neked fáradnak mind az szegény szántók,
Nagy éhen-szomjan tereád kiáltók,
Neked verejtékeznek a szegény kapások,
Teneked fárodnak az szomju halászok,
Neked sütköződnek az futó vadászok.

Az szegény népnek erejét elveszed,
És munkájokkal az férgeket töltöd,
Drágaságot mert vársz, azért el nem költöd,
Átkozott vagy, az búzát hogy így vesztegeted,
Bölcs Salamon írta, noha nehéz neked.

Meg nem mondhatom neked minden dolgod,
Büdös boroddal az népet boszontod,
Elvesző marháddal őket sanyargatod,
Férges szalonnádott mind reájok osztod,
Senvedett (= rothadt) haladot mind reájok hányod.

Bár Szkárosi idejéből még nincsenek parasztleveleink, a panaszok néhány évtized múlva ugyanazok, s így joggal idézhetjük ezeket is a népbarát pap állításainak történeti illusztrálásához. A fejedelemségről írt versében említett ostoradók pl. vezérmotívumként szerepelnek a nagymarosi parasztság levelében, ahol a városka pusztulását ábrázolják az „ostoradó“ miatt, mielőtt még elhagynák ősi telepedési helyüket.⁴ Az ostoradót említi a gömörmegyei liceiek panaszja is, (1586. június 14.): „Mostan pedig törvény felett való *ostoradót* vernek immár mi rajtunk. Az szegénységöt az szőlőkapállásra és az szántásra ehen és szomjan kínozzák, meg annak utána megtagolják, sem cseplőrését soha ki nem adják az szegínségnek.“ Az ugyanebben a versben említett „hamis szolgálat“ és „hamis ravás“ majd minden jobbágylevélben szerepel, hiszen éppen ezekkel a törvénytől való robotmunkákkal, új meg új dézsmákkal tették az urak és a király emberei oly kibírhatatlanná a XVI. századi parasztság helyzetét. A *Fővénység* szatirájában említett hamis törvény „ki soha nem volt“, a hamis ravás, a hamis dézsma, szintén állandó panasztema a jobbágylevekben. Szádvár (1588. aug. 4.) panaszja pl. még Szkárosi korára megy vissza, mert a Bebekek idejére viszi vissza az „új és törvénytelen dolgokat“, amiket reájuk „költöttek“.⁵ „Annak felette egyéb ravás is rajtunk, ki annak előtte nem volt, hanem hogy Bebek urunk hatalmas volt, akkor költött vala ránk disznótized pénzt, ki annakelőtte nem volt“ (Edelény, 1589. júl.). A „borfoglalás“ és „borváltság“ is szüntelen szerepel a jobbágyság panaszlajstromán. A Tállya melletti Mezőtarczal pl. 1588 márciusában ezt írja a szepesi kamarának:

„Az úristenért is kérjük uraságtokat, Uraságtok immáron tekéntsé meg nyomorult állapotunkat, mert mi így nem tudunk hova lenni, hogy szedten elszedik, s az árát soha meg nem adják, hanem Uraságtok adja meg mind az tavalinak, s mind az ideinek árát, ne kellessék az szegénségnek szőlőjüket elszálagosítani.“ A Tokaj melletti Lészka lakosai a püspök dézsmálóira panaszkodnak a jogtalan borfoglalás miatt (1585. jan. 16): „Az kit penyéglen annak előtte elvött ú Nagysága, annak számát mi nem tudjuk. Hanem az mint gondolkodtunk felőle, közel ez ideig vötte hat borunkot, kiírt adott valami keveset, kiírt semmit nem adott, az mint az tavalyi fizetése megy mutatja, mert tavaly az száz hordó borra adott flo. 100 és flo. 40, azt is penyéglen nyárban adták, de szüretben az kinek egy bora, kinek kettőt vötte el, semmit nem adtak érötte.“ A hamisságra pedig jellemző pl. Szádvár panaszja (1588. aug. 4): „Először, mikoron Bebek beszálta az birodalomban, mingyárást az mi kevés borunk volt, az tized felett mingyárást az kilencedet törvéntelenül költé reánk, és az borból pennabort vettetett, az búzábul penna búzát. Az mi kicsény attul megmaradt, elvette tőlünk, és az sommára tartotta. Azután való urak is mostan is elveszik fél árán. Az ismét azután újonnan költötték reánk: az mely iccével elveszik, *nem azonnal adják reánk, hanem sokkal kissebvel.*“ A Bebekek rémuralma Szkárosival egyidős, s ez utóbbi panaszlevélből is láthatjuk, hogy Szkárosi költői erővel fejezi ki azt, amit a szegény parasztlakosok együgyű stílusban, hivatalos nyelven panaszkodnak el. S ha meggondoljuk, hogy Szkárosi énekei Bornemisza Péter énekeskönyvében (1582) a dallam jelzésével együtt nyomtatásban is megjelentek, akkor elképzelhetjük e versek közönség hatásának jelentőségét is.

A kiuzsorázott parasztság oldalán álló kezdeti reformációval szemben a század második felében működő Szegedi Lőrinc már a feudális hierarchia igazolójaként lép fel, mikor Selnecker Theophaniáját magyarítva nyomtatásban hirdeti, hogy a parasztság, mint Káin származéka joggal, Isten akaratából viseli Káin gonoszágából és durva rosszindulatából eredő terhét. Selnecker-Szegedi a wittenbergi reformációnak határozottan paraszttellenes

⁴ Kiadtam: Magyar Nyelv XLVI. (1950.) 272.

⁵ Idéztem Magyar Nyelvőr 1950, 115.

szellemét képviselik, és Szegedi műve nálunk abban a korban jelenik meg, amikor a lutheránus prédikátorok már teljesen beilleszkedtek a feudális társadalom rendjébe, mintahogy egyházuk alapítója tette.⁶

Apáti Ferenc és Szkárosi énekei között formai kapcsolatot lelhetünk: a stílus, az urak aposztrofálása egy iskolára mutat. De társadalmi felfogásuk osztályellentétet tükröz: a kíméletlen, bosszúálló nemesség és a népért küzdő pap gondolkodásának ellentétét.

Egy embernyúzó ispánt és két megnyomorított magyar parasztot egy német lutheránus polgári szerző, Lonemann Joachim nyomán léptet fel az 1646-ban kiadott *Comico-Tragoedia* névtelen írója.⁷

Nincs módunkban ellenőrizni, milyen mértékben eredeti a magyar moralitás, de bizonyos, hogy a szerző a korabeli magyar viszonyokra alkalmazta az úr bőrébe bújtatott Crudelitas és a két alázatos magyar paraszt szűrőbe öltöztetett Patientia és Tolerantia dialógusát, melyet aztán a kérlelhetetlen Halál szakít félbe, Crudelitas urat a pokolba taszítva. A dúsgazdag és a Szegény Lázár példázata tehát alkalmasnak mutatkozott arra, hogy a magyar szerző, aki alighanem protestáns pap volt, a maga szörnyűségében ábrázolja a parasztok sorsát. A romlás, persze, a szerző szerint is a bűn következménye, és Tolerantia előbb mint a parasztság bírálója lép fel.

Kiváltképpen a sok gyülevész parasztság,
Csak urunkra vét, oh mely nagy gorombaság!
Nem tudja, hogy vagyon még más uraság,
Akitől igazgattatik az ország.

Menten elébb, elébb megyen vétekben,
Eszteideig sem jött Isten eszében,
Mintegy barom iga viselésében,
Csak nyög, sóhajtván nagy tépelődésében.

Szitkozódik s morog dologtételben,
Rest és tunya a szántásban-vetésben,
Semmi módja nincs a kereskedésben,
Sopánkodik, pénz nincs erszényében.

Ehkoppal mulatja el az étkezéseket, s ha szőlleje nem termel, csak átkozódik. A tiszteletes úr persze nem találja meg az érintkezés lehetőségét a nyomorba döntött paraszttal:

Ha meginted, tehát még ő haragszik,
Ha fedded, hát beléd bojtorjankodik,
Rút dolog, amiképpen pántolódik,
Csak magában is felforr, s úgy aggódik.

Ha inted istenes, kegyes életre,
Igen hamar megfelel ő ezekre,;
„Nincs gondja senkinek az ő lelkére,
Csak vigyázzon kiki üdvösségére.“

A forrongó szegénység tehát ridegen elutasítja a pap beavatkozását lelki életébe, aki persze komoly arccal szemléli, mikor azután a paraszt ősszel,

⁶ L. (Házy Albert): A XVI. század társadalomszemlélete Selneccerus Miklósnál és Szegedi Lőrincnél. (Szeged). V. ö. még sajtó alatt levő közleményemet: Szegedi Lőrinc levelei, MNy. 1951.

⁷ Binder Jenő (*Egy magyar Lázár-dráma és rokonai*. EPHK. 1898. 105. l.) a magdeburgi Rollenhagen Györgynek tulajdonítja a német mintát (Deutsche Action vom reichen Mann, 1590), holott Goedeke már 1876-ban Rollenhagen *Froschmeusler*-kiadásában (D. Dichter des 16. Jh. VIII, Einl. XVII.) rámutatott arra, hogy Rollenhagen csak az előszót írta hozzá. A magyar moralitás szövegét közölte Alszegey Zsolt: *Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig*. Kisz. Társ. kiad.

jó bortertermés idején, gondtalanul eszik-iszik. „Míg pénzekben tart, minden-
nap jól laknak!”, jegyzi meg a rideg cenzor, aki valami abszolút, értetlen
morál alapján áll a maga jóllakottságában. „Ha elfogy, ők is kedvekre
koplálnak, Dologra, ha hívod, orral fititnak.” Tudatlanok az imádságban,
esztendőn át nem mennek templomba, legfeljebb a három nagy ünnepen;
így érthető, ha nem megy jól a dolguk. Könnyű magyarázata az általános
nyomornak!

Ezek után azonban a szerző a szegénység oldalára áll, és a gazdag szász
úr ispánja képében rajzolja a Kegyetlenséget, kinek első szava, hogy „szűrös
bátyáknak” szólítja a két előtte remegő parasztot, Tolerantiát és Patien-
tiát.

Ejnye rossz parasztok! hát mit kerestek?
Mi nem néktek kezdték ezt, itt mit lestek?
Hitván párák, miért dolgot nem tesztek?
Urunk parancsolatjára nem néztek?

Hiszen én volnék néktek Ispántok,
Azt tudjátok, hogy sem hallok, sem látok,
Jól hallám, hogy az úrra szólátok,
Szememben urunkat megrosszalátok.

Semmibe veszi, hitván vizslának nevezi őket, sompálcát ígér nekik.
Tolerantia alázatosan könyörög, ne bántsa őket. De Crudelitas kijelenti, hogy
akár fejüket szedné, levonatná őket, Tolerantia hasztalan hangoztatja, milyen
hasznot hajtanak az úrnak. a kegyetlen ispán nem tűr semilyen érvelést.

Prédikál csak, találsz oly jó kedvemben,
Részed léssen bizony a bot végében.
Meghiggyétek rossz pórok, még az léssen,
Crudelitas is addig sok kint téssen...

Nagy summát, sok adót szed tőlük, ha az eb megeszi is őket!

Nagy adókat is feljebb vetettem,
Az ur dolgát is megtöbbsítettem.

Aki a korabeli jobbgyleveleket olvasta, emlékezik, mennyire illik mindez
a korabeli magyar viszonyokra. A levelek legnagyobb része sóhajtván panasz-
kodik a robot és adó állandó növekedésére.

Mostan azért csépet, kapát vegyetek,
Ur dolgára mindjárt menten menjetek,
Két holnapig ti ott dolgot tegyetek,
Mert nem szánlak, akárhová legyetek!

A Patientia név alá rejtett paraszt hasztalan tárja elé nyomorát:

Uram, a hatalmas istenre kérünk,
Annál inkább nagyobbra nem kérhetünk,
Éhen hal meg feleségünk s gyermekünk,
Harmad napja, hogy magunk is nem ettünk.

De a kegyetlen ispán hajthatatlanul ordítja:

Ne szólj, mondám, hogy nem szánlak,
Ha azt mondják: nyúzd meg, mindjárt megnyúzlak,
Szakálladnál fogva majd meghurcollak,
Még a lábommal is majd megtapodlak!

Apáti Ferenctől a kurucokig, állandóan csak a paraszt szakállát rán-
gatták, és a nyúzás sem volt éppen metafora Szapolyai Jánostól a törö-
kökig!

A Comico-Tragoedia névtelen írója kitűnő példája annak, hogy út át minden elfogultságon is az emberi részvét azokban, akik a nép közelében élve látták mindennapos küszködését az éhséggel és a kegyetlen tisztartókkal. Crudelitas allegorikus alakjához persze hozzátartozik a műfajjal együtt járó naív túlzás, de mindenesetre jellemző, hogy a magyar szerző a százsz földesúr ispánjában találta meg a kegyetlenség prototípusát...

A Csinom Palkó vad kurjantása a felindult katona lelkéből fakadt. De hogy ugyanakkor hogyan gondolkozott az osztályára büszke jobbágy kuruc, arra ékes példa a *Nincs becsülete a katonának* (Jankovich-gyűjt. Qu. II. 195. sz.) kezdetű ének, mely az urakra veti az egész kuruc vereséget, s a közkatonának követeli a győzelmes évek babérjait:

Ha fondorkodó : rak nem lettek volna,
Ily romlásban, kárvallásban nem estünk volna.

Ki nyargalta meg mind Bécs aljáig,
Meghódoltatta nagy Stíriáig?
Szegénylegény, nem ur lova mindaddig.

Legelsőbbnek is Munkácshoz jutánk,
Ez udvarházhoz, urunkhoz szállánk stb. . . .

Az osztályellentét tehát a kuruc hadseregben is lappangott, az „urak árulása” után jobban elszigetelődött a nemzetnek ez a lényegesen nagyobb számú rétege a vezetőktől, amit a szegénylegény-költés nagy népszerűsége is bizonyít.

Olykor nemesi énekekből is kicsendül egy-egy hang, mely csak a lázadó paraszt elkeseredett kitöréseinek emléke lehet, mint amilyeneket a tisztartók és tizedszedők levelei őriztek meg a XVI. század óta.⁸ Így a Vásárhelyi Daloskönyv egyik elég romlott szövegű darabjában (Ferenczi-kiad. 90. l.) a házassodni készülő öreg ember így dalol:

Nem volnék én még vén, csak a ló rázott el, Az sok dühös paraszt-ember fejszéjével; Még csak az is nekem nem esett kedvemmel; Kötő fejsze helyett vert volna süveggel.

II.

A Porció-ének

Újabb feljegyzések — a legrégebbik a XVIII. század közepéről való — már érdekes költészeti emlékei őrizték meg a paraszti elégedetlenségnek. Egyik kimutathatólag szorosan kapcsolódik ahhoz a költeményhez, mely a német uralom végleges betelepődésekor, a XVII. század végén fakadt fel névtelen énekszerzők ajkán. Annak származéka-e, vagy megfordítva: a kisenemes urak panasza utánozza-e a szegény népét formában és tartalomban, nehéz volna eldönteni. De még ha a paraszti énekeket a nemesi énekek származékainak tekintjük is, az a lényeges különbség megvan köztük, hogy mindkettő tudatosan osztálya sajátos bajának tekinti nyomorúságát. Az elterjedtebb típust a Szencsei-énekeskönyvben feltüntetett latin cím alapján *Porció-ének*-nek nevezhetjük (Cantio de Porcione).

A nemes ének először megsiratja a letűnt nemesi mulatságokat:

Oh szegény magyarság, mit gondolsz magadban?
Azt tudod, jól nyugszol te nemes ágyadban?
Avagy vígan táncolsz szabott kuriádban?
Sipoltatod magad kárpitos házodban?

⁸ L. pl. a Magyar Nyelvőr 1950. 122. lapján közöltem leveleket.

Nyájasságod után mensz az vadászásra?
Jóakaróiddal még más mulatságra?
Természeted szerént az jó társaságra?
Gondolod, majd juthatsz előbbi vígságra?

Ne higgy, mert igen megtréfál az reminség,
Más nótát fuj néked idegeny nemzetség,
Nézd el csak, mint regnál rajtad az németiség,
Már az te országod, életed is kétség.

Azután következik a terhek elsorolása: acciza, repártíció; „megkérték s megkérik tőled az porciót, vármegyékre osztják számtolan sok adót“, megnezik a kinesesládát, elvonják a paplanos ágyat.

De a legszörnyűbb a beszállásolás: „szabadságod ellen házodban is beszáll... te nemes fejedre tüle sok huncfut száll, azt mondgya: házadtul más-hova távozzál“.

Erre „cselédestül“ más szállásra kell menni. Otthon meg azalatt az ajtót elpecsételik, strázsát tesznek a házhoz. Majd betelepszik a német, az asztalon kártyázik, kockázik, dohányoz, abrakot visz lovának, cipőt, tyúk-núst, bort magának.

Emellett főrspontot kínszerít meglennyi,
Azhová kívánja, sörényen elmennyi,
Egy pár citromért is messzi elküldenyi,
Kedvének-kényének eleget köll tenni.

Fenyeget, rebellisnek nevez, pálcáz, földre ver, s ha elmegy a kvártélyból, elviszi a ház minden javát. Majd a régi dicsőségnek, Mátyás király igazságának bő visszاسírásával zárul az ének, mely igen jól foglalja össze a korai kuruckor egész kisnemesi keserűségét.

A porció, vagyis a hadi kiadások és hadi ellátások megyénkénti és személyenkénti elosztása volt a Lipót-kori törökellenes háborúk legnagyobb rákfenéje. „Az 1685. esztendőben a török elleni hadsereg eltartására 141 000 porció volt szükséges, s ebből 70 százalékot, azaz 96 000 porciót a magyar vármegyék voltak kénytelenek fedezni.“⁹

A porció a nádor jelentése szerint „oly nagy éhhalált okoz, hogy a nép gyermekeit, feleségét, fiatal leányait eladja az idegen katonáknak... Sokan lemészárolják családjukat, azután öngyilkosok lesznek, ezrek kibujdosnak.“¹⁰

Kaszárnya híján a katonaság mindenütt a házakban szállt meg, s felélte házigazdáját. A német tisztek egyáltalán nem törődtek azzal sem, van-e nemesi kutyabőrre a. magyarnak: ez magyarázza a fenti ének szerzőjének elkeseredését. Az énekben szerepel az egész katonai ellátás nyomorúsága, az „emberporció“ (oralis), éppúgy, mint a lóporció (equilis), valamint a mindenkor önkényesen kirendelt előfogat (forspont).

A kuruc időkben a porciók tűrhetetlen behajtásának módja, mint egyik fő sérelmi pont szerepel a németekkel való tárgyalásokon. Végül a magyarságra kényszerített béke után is fennmarad a porció és forspont rettenetes terhe, de ezúttal a nemesség gondosan ügyel arra, hogy csak a jobbagyót sújtsa. Ezért aztán a jobbagyság veszi át a panaszos ének témáját és a maga módján átkölti. „Az orális porció napi egy font húst és két font kenyeret tett ki, aminek fejében napi két krajcárt, egy hónapra két forintot számítottak le a jobbagyra kivetett hadiadóból; a hús- és kenyérszolgáltatáson kívül azonban még körülbelül ugyanoly értékű egyéb szolgáltatással is tartozott, úgyhogy a porció egyhavi értéke összesen 4, legkevesebb 3—3 és fél forintot tett ki.“¹¹

⁹ Szekfü: Magyar. Tört. IV. 222.

¹⁰ U. o. 223.

¹¹ Id. m. 360.

Persze, a visszaélések napirenden voltak. Beszállásolás ezután már csak a parasztot terhelte, a nemesi és allodiális házak mentesek voltak. A vonulásoknál hadiszer-, vért-, ruhaszállításra a parasztok szekerezéssel (vfectura) tartoztak. A tiszteknek tilos volt saját céljaikra szekeret rekvirálni, de „azt teljesen megakadályozni nem lehetett“.

Így lett aztán az ének a paraszt egyik menekülése, ahol kifújhatta elkeseredését. Nyilván a korábbi kuruc hangulat folytatója tehát az a paraszt-ének, melynek legrégibb változatát Szikszai Andrásnak 1750-ben összeírt énekeskönyvében találtam meg (MTud. Akad. kéziratára), és majdnem azonos változatát ismerjük Jankovich gyűjtéséből (Orsz. Széchényi Kt. Qu. h. 175, IV. füz. 164. és 173., VIII. 113.). Az ének igen népszerű lehetett a maga idején, és a XVIII. századi jobbágyok legforradalmibb megnyilatkozásának lehet tekinteni, mert az ismeretlenségbe vesző énekes — vagy inkább az éneket állandóan formáló közösség — nyílt ellenállásra, sőt a forspont-hozó agyonverésére biztatja „komáját“. A Szikszai-féle változatot, mint a legrégibbet és eddig ismeretlent, itt közlöm:

Vagyon hazánkban két gonosz ember,
A Portio Pál, nagy Forspont Péter:
Ez a Portio minden földhöz ver,
Forspont pediglen lovat, ökröt kér.

Portio pusztít sok falut, várost,
Portio reánk sok gondot áraszt,
Portio minket épen elfáraszt,
Portio minket mindentül megfoszt.

Portio minden örökségünket
Fogyasztja, rontja nemzetségünket,
Portio torkon vere bennünket,
Kívánja végre minden pénzünket.

Ez a portio micsoda ember!
Lovon jár, kiált: Gib maj liber hajder!¹²
Hazámban berdót; ágyamban hever,
Magamat télben hidegre kiver.

Fogjuk meg koma azt a portiot,
Aki minékünk nem ad semmi jót,
Vagdaljuk koncra (az) executiót,
Ne mondjon többet házamban berdót!

Sok ártatlanból már ez vért ontott,
Sok terhes ládát felvert és rontott,
Verjük agyon azt a forsponthozót!
Ne mondjon többet házamban berdót!

Két tulkom vala, azt is elvivé,
Bonta kecskémet tolvaj megmetszé,
Hízalt disznómat szekeren tévé,
Most a tyukaimnak fejeket szedé (vevé).

A portióért mindent eladtam,
Örökségemet zálogban hadtam,
Rongyos boeskorban alig maradtam,
Öt, hat, hét rívó gyermek van rajtam.

Minden jószágom két gabanyicám,
Nagy somfabotom, boronafogam,
Két fatarisznyám, kaszáló tokom,
A Portióért azt is eladom.

¹² A Jankovich-változatban helyesen: *haber* (= zab).

Én is azelőtt szép cipőt ettem,
Más szántó földén kalászt nem szedtem,
Most zabpogácsát, kölest kell ennem,
A Portióért házat fizetnem.¹³

A Portiónak Forspont sógora,
Portio vigyáz mert mindenkorra,
A Forspont pedig ökörré, lóra;
Hol született ez átkozott óra?

Vedd el Ūristen ezeket rólunk,¹⁴
Ūzd ki házunkból e nemzeteket
Portio Forspont mindent földhöz vert,
Bárcsak egy lóra tehetnék szert!

Vajha mégegyszer oly időt érnék,
Hogy homály napom fényesgethették,
A Portiónak lába kitörnék,
Forspontnak pedig nyaka szakadnék.

Bizony megvenném rajta tulkomat,
Télben és nyárban hizlalt disznómat
A pundrában tett aranyomat,
Bonta kecskémet megadná jómat.

A Portio-ének, úgy látszik, igen népszerű lehetett, mert megjelent a ponyván is, 1790-ben. Ez a ponyvatermék igen érdekes jelensége a francia forradalom hatása alatt megindult magyar szabadságmozgalomnak. Az ismeretlen kiadó *Őt szép mulatságos világi ének* címen nyomtatott le itt néhány népszerű éneket. Egyik egy jól ismert toborzó: «A táborba jer pajtás», a második, mely itt *A parasztember keserves éneke* címet viseli, a Porció-ének. Van aztán még egy vénasszonyesúfoló vers, egy szerelmes ének (Búmban én életem, szerelemben habzik) és végül egy németellenes ének (Csak el nem ájultam, Midőn hallottam, hogy németet szeretsz, eliszonyodtam, magyartól elpártolásod, higgyed megbánod). A kiadó láthatólag nem félt a hatósági üldözéstől, mikor a nyílt felkelésre izgató Porció-éneket a németesúfoló mellett kiadta, amivel egy régóta lappangó szikrát lobbantott fel a nyilvánosság világánál. S ha a Martinovics-szövetkezés vérbefojtása el nem következik, a Porció-ének-féle ponyvatermek is megtették volna hatásukat a széles néptömegek körében.¹⁵

Ez a Porció-ének lehetett a kifejezési pont a népköltésben, mely körül aztán lassanként a jobbágysors egész keserűsége lerakódott. Már 1789-ből Jankovich lejegyzett egy paraszténeket (OSZKt. Qu. h. 175. 1. füz., XV. 5. és Qu. h. 173. 8, 17), ahol még ugyanezek a panaszok felbukkannak Portio Pál és Forspont Péter ellen, s ahol a Porció-ének egyéb motívumai is előfordulnak, de már csak mint a parasztsors gyötrelmláncolatának egyes, nem éppen központi szemei. A forradalomra biztatás még világosabb és határozottan osztályharc-jellegű: már nem a német az ellenség, hanem az úr! De az énekből az is kiderül, hogy a régi anyagot egy szolgát tartó paraszt dolgozta át a maga szája íze, szükséglete szerint:

¹³ Itt v. sz. a Jankovich-változat helyesebb: *búzá*t ad házat helyett. A bonta kecske alighanem tarka (bunt) kecske.

¹⁴ A rím a Jankovich-változatnak ad igazat: *Vedd el Ūristen rólunk e terhet*; itt bizonyára: *rólunk ezeket* a helyes szöveg.

¹⁵ Thaly Kálmán, (Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok II. 380) ebből a ponyvatermekből közölte a Porcióéneket egy jelentéktelen eltéréssel; a 6. szakaszban u. i. ez áll az eredetiben: hozzák meg mindnyájan a taksát (Thalynál: Hozzák meg mindjárt mindnyájan taksát). A darab ma a Széchenyi Könyvtár ponyvagyjteményében van.

Parasztének

Szántani, vetni, nyárban aratni, urak jószágát betakarni, karácson fáját bőven hordani, soha vége nincs, annyit dolgozni;

Dézmát és vaját, pár kappant adni, sok ajándékot bőven hordanni, másként ajtónként hadnak állani, nem is hagy egyet szólani.

Izzad homlokom, úgy megdolgozom, kotog én hasam, vizes én hátom, szűrben úgy bújom, hársakkal töttöm, gyakran foldozom, összeveráncolom.

Ma ha jól lakok, holnap koplalok, sósát szagगतok, vadkörtét rázok, azt megaszalom; kőként rázok, meg is szárazsztom, mégis én gyomrom.

Bort nem ihatok, mert adós vagyok, sok az portiom, feles birságom, kvártélyosnak is sok pénzt köll adnom, árenda rajtam, s fogy jószágom.

Még az szolgám is rajtam kotonoz, káposztát, lencsét onnén nem nehoz¹⁶, ő pedig nekem kevés hasznot hoz, ha nem fűzetek, fut az bíróhoz.

Az Forspont Péter is, Portio Pál, rajtunk vér¹⁷, kalapál kiált: Fog bé már, házunkban beszáll mint varju kiabál, előttünk sétál, orrunkban szurkál.

Házunkban berdő, hátunkon furkó, kiált: Hozz bort, te gonosz Gyurkó! Hol discretion, tringeld, confect, egy sajt vagy turó? metélt táska jó!

Bonta kecskémet tavaly megette, tyukaimnak is fejeket szedte, az borjaimnak is nyakát metszette, majorságomat megemésztette.

Valaki hol van, csak mind tölünk vár, ha bár övé is a pozsonyi vár, executiót küld, vagy rekebe zár, minden rendbélit tart a szegény polgár.

Két somfabotom, egy cséphadaróm, rongyos bocskorom, alig hordozom, szűröm madzagát hozzám szorítom, az értékemből majd kikopom.

Mint Izrahel népit Fárhaó király, terhelve sokkal nekünk mondják: Jobbágy ne sétálj!

Bárcsak a kocka egyszer fordulna, hogy az urakból polgárt csinálna, akkor mi dolgunk, hidd el, jobb volna, mert terheinket raknánk urakra.

Szánd meg Őristen a te népedet, kik fohászzkodván kérünk tégedet, ne hadd elnyomni te szegényedet, végre oltalmazd örökségedet.

Ezekben az énekekben, melyek már forradalomról és bosszúról dalolnak, a paraszt testi kielégítetlensége és a társadalmi igazságtalanság felháborító tudata a két vezérmotívum; ezért esik oly bőven szó bennük ételről és ruházatról.

Egész ritkán, a fiatalság eufóriájában, hallhatjuk a fiatalon megházasodott nincstelen parasztlegény gondtalan tréfás hangját, aki nyomorát az idill színében látja. A Szencsei- és Komáromi-énekeskönyvben van egy 1692-ből keltezett párbeszédes ének (Szencsei-Ék. 61. sz. Buda J. kiad.; Thaly K. Vitézi én. II. 72), ahol aggódó nénjének magyarázza a családot alapító legény, mi módon gondolja el megélhetését. A vígan perdülő ritmus nem tudja eltakarni a paraszti nyomorúságnak ezt a megkapó ábrázolását; a derűs hang iróniaként hat a mai olvasóra. Mivel a Komáromi Énekeskönyv változata kiadatlan, ezt közlöm itt (27. sz., OSzKt.).

(*A legény nénje:*) Nám megmondám tűzögette, hogy meg ne házasodjál, mert egy szem búzád sincsen, az mellett pénzed sincsen.

(*A legény:*) Had járjon édes néném, eltart az én Istenem. Vad körtvélyt is aszaltunk, ugyan mégse koplaljunk.

Noha sincsen rác búzánk, de vagyom kukoricánk, eltartom magamat is, és mind az egész házam népét is.

Ha elmegyen a főske, osztán megérik a csipke, kimenjünk a mezőre, szedjük mi szükségünkre.

Vadalmát és körtvét szedjük, sárga tököt szerezzünk, pénzen ilyet ne vegyünk, ugyan mégsem éhezünk.

Galagonya is bőven¹⁸, s kőkin, mogyoró lészen, kukoricát is pénzen még más is tőlem vészen.

¹⁶ A tisztázott változatban csak: hoz.

¹⁷ Jankovichnál: vár.

¹⁸ A szövegben: bővő.

Ha az télben belépünk, mállott gyapjút tépjünk, hejában ne dellelünk, ugyancsak kiteleljünk.

Haj dudoljunk, dudoljunk, vad kendert is morzsoljunk, abbul fonalat fonjunk, kit az nyakunkra vonjunk.

Ha megzödül az haraszt, ümögben jár az paraszt,¹⁹ mikor ismír kapálást, nem szükség akkor az palást.

Osztán szentgyörgynap tájban, ha jutunk fogyatkozásra, kimenjünk az sósikára, meghízunk nemsókára.

Ha eljön²⁰ az aratás, mi is arassunk mint más, otthon marad az padlás, bizonyosság lesz az Balázs.

Ez verseket hogy írá, kilencvenkettődikről szólván, költínek Nyitrán, az Zerini pap konyháján.²¹

Alighanem a Nyitra melletti Zsére község paplakán írta ezt a verseket a jókedvű béreslegény, nem minden cinizmus nélkül, hiszen a vad kenderből kötelet akar fonni a saját nyakára... Ez a kor, láttuk, a magyar parasztság sötét, vigasztalan korszaka.

A *Szántani, vetni, aratni* ismeretlen szerzője még a szolgát tartó parasztságból került ki. Azonban a teljesen maga erejére hagyatott parasztság is megszólal e korban a *Nincs boldogtalanabb a parasztembernél* kezdetű éneken. Szerzőjének osztálytudata, teljes elesettségének érzése már minden hazafiúi, németellenes beállítottság híján van, ellenben annál keserűbben fordul a kizsákmányoló osztályok valamennyi képviselője ellen. Az éneket már Marczali idézte (Magyarország II. József korában, 1885, I. 204) Dubinszky Mátyás énekeskönyvéből, mely az 1787. dátumot viseli (OSzKt. Oct. lat. 96). Ez a változat csak hat szakaszból áll. Két évvel később, 1789-ből Jankovich is lejegyzí, de nála már két szakasszal hosszabb (7. és 8.):

1. Nincs boldogtalanabb a parasztembernél,
Mert nyomoruságo nagyobb a tengernél,
Soha nyugta nincsen, éjjel-nappal hiszen a talpán köll lenni.
2. Már reggel jó korán ott terem az ispány,
Kezében a csákán, robotra szállítván,
Ha szavát megveti, a derest heveri, alfelét fájlalván.
3. Egész nap dolgozik, ingyen fáradozik,
A sok dézmát szedik, meg sem is köszönik,
Ha pedig vétkezik, a tömlőben teszik, hol sem eszik s iszik.
4. Az éhes gyomromat árpokenyér tölti,
A száraz torkomat csak víz öblögeti,
A fujtós túróval, hajdinagombóccal meg kell elégedni.
5. Otthon a foszlángos szabadon dombéroz,
Midőn portiót szed, ha azonnal nem hoz,
Segbe rug a gonosz, azután futéroz és szekerméntéroz.
6. Bíró az adóért, mester a stóláért,
Zsidó és korcsmáros a borok áráért
Mindent elfoglalnak, házból majd kihúznak, inget alig hagynak.
7. Cifrássággal telles rongyos szűrdommányom,
Bizony alig vagyon egy pipa dohányom,
Még sincsen tekéntet, a tisztartó intet, majd megfenekeltet.

¹⁹ A szövegben: *egy ümögben*; Szencsei helyesen adja.

²⁰ A szövegben: *előjön*.

²¹ A Szencsei Ék. változatának ritmusa jobb, de nem egy helyen csak a Komáromi Ék. változataival lehet kijavítani. Itt különben a falu neve hiányzik, a költés helye Nyitra „tájára” van téve.

8. Papok, noha urak, mégis tőlünk várnok,
Erősen hurcolnak, meg is pirongatnak,
Adok nagy árendát, éles szeverendát, hosszú reverendát.²²

Ez az ének a legteljesebb összeállítás az újkori jobbágy terheinek. A régisíralmakhoz kapcsolja viszont az átkos porció emlegetése. Örök kár, hogy nem ismerjük dallamát.

Ezt a hiányt érezte Bartók Béla is, aki nagy alkotó zsenijéből merítve, háromszólamú karéneket írt a régi szövegre.²³ Bartók szólamai megrázó drámává alakítják ki a régi énekben rejlő évszázados keserűséget, s a maga korában (1936) új életre hívták a versben kifejezett forradalmi erőket. Újabban (1948) *Czinka Panna* c. dalművében Kodály Zoltán is új dallamot szerzett rá.

A Porció-énektől a Paraszténekig elég hosszú sor mutatja, mennyi öntudatlan művészet rejlik ezekben a névtelen énekekben. Bár a szöveghagyomány sokszor hiányos és rossz, még így is érezzük az ihlet őszinteségét, a stílus dísztelen, de annál hatásosabb realizmusát. A német katonaság fosztogatásait és az urak kizsákmányolását szinte ugyanazokkal a szavakkal panasolja el a szegény nép, kisnemes és paraszt. A paraszti lakosság szenvedése mindig ugyanaz: mindig az ő állatát viszik el, őt ütik-verik, az ő házába telepszének, az ő munkájából élnek, s egyformán nem törődnek nyomorúságával. Így a népköltésnek ezeket a régi termékeit mélyértékű történeti tanulságoknak s egyúttal elsőrangú művészi termékeknek tekinthetjük. Régi és új magyar versformák érvényesítik bennük a közösségi érzés lendületét, és az elfojtott keserűségnek zsilipet nyitva, a dal szárnyán terjesztik a széles tömegek között. Ez a költészet valóban a szükségletnek felel meg, csak a lényegeset éneklí, retorikamentes; a művészi játéktöbbletet a hagyományos ritmus és a sokszor meglepően jó rím képviseli. Bartók Béla lángelméje kongeniálisnak érezhette ezeket a névtelen szövegeket...

III.

A nemesi költés a parasztsorsról

Erdemes egy pillantást vetni a nemesi osztály költésére is: hallgat-e mindezekről? Hogyan ítéli meg az általános nyomorúságot?

A XVII. század vége felé akad olyan pasquillus, mely egyenesen a nemességet támadja és mintegy Szkárosi Horvát András vádjait ismétli meg, talán éppen azok ismeretében (*Allocutio ad Hungaros*, kiadva: Apor Péter verses művei és levelei. Bp. 1903, M. Tört. Eml. II. o. 36; Geréb László említett kéziratos művéből idézem):

Nemes, paraszt, s szolga amint élhet, csak él,
Minden példájával gonoszra ösztökél,
Egyik a más után szüntelen kelepcel,
És ha törben ejthet, éles késsel metél...

²² Dubinszky Mátyás (*Cantiones variae* 1787) egyéb változatai: 3. ha talpon kell állani; 5. robotra szállítván; 6. deresre fekteti; 8. Még meg sem köszönik, a sok dézsmát szedik; 9. a tömlőbe teszik, hol sem eszik sem iszik; 13. Otthon a dragonyos; 14. porciót midőn kér, azonban ha nem hoz; 15. futiroz és szakramentiroz; 17. pálinka áráért; 16. a száraz torkomaton csak a víz öblíti, az éhes gyomromat árpakenyér tölti; a száraz turóval. — Erdélyi János (*Népdalok és mondák* 1846, 283) a Dudinszky-változathoz igen hasonló változatot idéz; ez is hat szakaszú és csak lényegtelen eltérései vannak: 7. Egész nap fáradoz, de másért dolgozik; 12. A sovány turóval; 18. Zaklatják untalan, Mentsége hasztalan, Míg lelnék benne vért. Az 5. szakasz itt hiányzik, de a 7. a 2. helyén áll ebben a formában: Cifrasággal teljes rongyos szürdölmánya, Alig van szegénynek egy pipa dohánya. Fekete kenyérrel, Egy kis leveskével Meg kell elégedni.

²³ Bartók Béla *Kórus Művei. Elmult időkől*. Átalakított régi nép- és mūdalszövegek. 1936. Magyar Kórus kiad.

Majd a nemeseket különvéve folytatja:

Nincs nála senkire istenes tekintet,
Özvegyet és árvát sanyargat, veszteget,
Jövevényt ha kaphat és jobbággyá tehet,
Mint ökrét úgy hajtja, vagy inkább ha lehet ...

Semmi egyébbre, csak pénzt gyűjteni jók,
Ha hallják, parasztnak, hogy pénze vagyon sok
Fogást fognak ahhoz, kerengik mint sasok,
Azt kiszíjják, ríjják, addig korog hasok.

Ha bő búzájuk van, vékát kiszebbítik,
Ha módját tanálják, árát öregbítik,
Büdös borokat is jobbágyokra vetik,
Ki ha el nem kél is, az árát megveszik ...

Nagy dolgok lopói szabadoson járnak,
Kis dolgok lopóit tömlőcben bezárnak ...

Ez még az erdélyi események anarchikus kavarodásában készült, de általános vádnak is beillik.

A kisnemes és paraszt panasza egybeolvad ezekben a viharos évtizedekben, mint később is a kuruc felkelés idején. Így olvassuk Rákóczi Ferenc énekében (Thaly: Adalékok II. 13, Geréb László id. m. alapján):

Hidd el, megrostálunk, porció-vizsgáló,
Ne szaladj előttünk, ha vagy igaz és jó!
... A nagy sarcoltató adót meguntátok,
Majdan sós kenyeret ti enni nem tudtok.
Az executiót már nem tarthatjátok,
Mert javaitokból immár kifogytatok.
Mind egész országul nyomorultak vagytok:
Németnek, papoknak mert jobbágyi vagytok.
Testeteken nincsen semmi ruházattok,
Mostan, hiszem, vagyon méltó panaszotok.

S a porció elleni panaszok más énekekben is előfordulnak. De később, politikailag látszólag nyugodtabb időkben is, a XVIII. század közepe felé, találkozunk a nemesek tollán a falusi nyomor és parasztság kizsákmányolásának szomorú és résztvevő képével. Általában minden kitűnően illeszkedik be a németellenes panaszokba: a nemesség ilyenkor szolidárisnak érzi magát saját kizsákmányoltjaival. Az 1764. országgyűlésre írt gúnyiratok között kettőt is találtam, ahol élénk színekkel festi a névtelen ellenzéki, talán tiszavidéki protestáns nemes versíró az éhhalálba kergetett parasztság kiuzsorázását.²⁴

Úgy nyomja a tereh elfogyott népünket,
Hogy gondolása is sebheti szívünket,
Hogy terheljük tehát mi is az lelkünket,
Ha nem vetünk reájok szánakozó szemet?

Triplán van a „quantum“ jószágára vetve, s a most összehívott országgyűlés csak szaporítani készül. A paraszt már mindenével adós, az executio pusztítja, mint a tatárjárás.

Egész falu restál sokszor egy garassal,
A bírót ijesztik pálcázással, vassal,
Tömlőcre is hánynak egész szekér kassal,
De mégsem fizethet, bárki feszít hassal.

²⁴ Pasquinus sub generalibus Regni Hungariae Comitibus Anni 1764-i comparens et judicans. Collegit cum labore, sub Diaeta Posonii celebrata In Curiositate Excedens (kiemelt I. C. E.-vel, ami talán a szerző kezdetétűt képviseli). Egy másolata Jankovich gyűjtésében (Fol. Hung. 129, I. 13. OSzKt. Qu. Lat. 2498; 60. lap).

A paraszt már csak kiszáradt profontot eszik és vizet iszik. Sokszor egy forintért lelkét is odaadná, „csak hogy Portióját richtig beadhatná“ s az executiót eltávoztathatná. A pénznek színét sem látja, mégis forintokra megy fel az adója.

Soknak hogyha vagyon egy hitván tehene,
Melyet két gyermekre adott jó istene,
Annak borját mindjárt mihelt megellene,
A Portio miatt eladni kellene.

Megdöglik a borja, ha megvét a tehén,
Portióért adja a tehenét szegény,
A gyermeke koldul, hol más tartja, hol én,
Szülője kéreget, mert mind szegény, mind vén.

Ezért a pasquillus felszólítja a követeket, ne vállaljanak több terhet. Sajnos, az udvari kitüntetés csábítja az urakat:

Csak nyerhess keresztet, vállalsz te keresztet,
Mert az ambíció máris megepesztet,
Kár, hogy a gyors fátum addig el nem vesztet,
S Porcióadásra téged nem rekesztet.

De azért ne gondoljuk, hogy önzetlen ez a jobbagyszeretet. A pasquillus-író legjobban az izgatja, hogy az országgyűlési proposíciókban az inzurrekció számának felemelése is szerepel, mert akkor még több nemesnek kellene otthagyni házát s rábíznia jószágát a megbízhatatlan parasztra. S most jön az érem másik lapja: a paraszt hűtlen az urához, pusztítja jószágát, s ha felelősségre vonják, tovább áll.

A parasztok száma nő, de a nemesség
Fogy, s nem lesz Hazánkban soha jó csendesség,
Mert ha kirukkolunk, jövén az ellenség,
Követ az Hazánkknak káros képtelenség.

A paraszt, azt tudják, nem hív az urához.
Látván, hogy az ura harcol s nyúl kardjához,
Reménye is, ottan lévén, halálához,
Pusztító kézzel nyúl minden jószágához.

Vagy megél, vagy meghal, felteszi magában,
Ha meghal, nem félhet semmi munkájában,
Ha megél, országot veszi a nyakában,
S sok károkat téven szökjön kurvanyájában.

Csak úgyis ha néha elhagyjuk házunkat,
S másutt tartóztatjuk kevésbé magunkat,
Haza térvén leljük számtalan kárunkat,
Mell jobbagyunk mellett érték jószágunkat.

Gondolhatjuk, mi lesz akkor, ha elmegyünk a felkelő hadba!

Az Insurrectio elől víz, hátul tűz,
Kinn ellenség kerget, öl, vagy pórásra fűz,
Itthon paraszt miatt egy kár más kárát úz,
Az Insurrectio hát veszedelmes tűz.

Kinn mint juhok megyünk farkasok fogára,
Dühös ellenségnek mészárló kardjára,
Otthon a jószágunk marad csak prédára,
Aki megmarad is, úgy jut halálára.

A hanyatló inzurrekciós nemesség már hadviselésre nem volt jó, kényelmes magányában sem terheket nem volt hajlandó vállalni, sem vérét nem

akarta ontani. Elfelejtí a nemes író, hogy a pasquillus elején felhozott panasz összefügg a jobbágy hűtlenségével, hogy a jobbágy csak nyerhetett, ha az úr elment hazulról: a rettenetes terhekért ott vett kárpótlást, ahol tudott. A Porció-dal motívuma tehát újra felhangzik a diétai pasquillusban, de sajátos nemesi megfogalmazásban: míg egyrészt „fáj a szíve“ az úrnak, mikor a császári katonaság exequálja a parasztot, másrészt ellenségének tekintí, mihelyt egyedül áll vele szemben.

Ugyanabban a pasquillus-gyűjteményben a parasztok szembeszökő nyomorúságát, meg a németes fényűzés számlájára írja egy másik verselő. *Majd kétségben esett Hazánk siralma, vádja és panasza* (70. l.):

A Contributio terhes az országon,
Oly bizony sohol sincs az egész világon,
Oly fontos a teher a köz parasztságon,
Hogy úgy áll mint meglőtt madár a tört ágon.

Itt a Portióért rontják s ostromolják,
Amott a Dézmáért szidják s káromolják,
Úraság dolgáért kínozzák, mocskolják,
Ki tudná leírni hányfelé vámolják!

Pompások Uraink, ezt mind az okozza,
A Nép veszedelmét a paszomány hozza,
A Dámák módija a Népet dolgozza,
Nem késik az Isten, őket megátkozza!

Dologhoz nincs kedve elfogyott népünknek,
Kedvét nem töltheti gaz kevélységünknek,
Csak Isten tudója dölýfös szükségünknek,
Válogatott ujság tárgya életünknek.

Amit egyszer eszünk, olyan másszor nem jó,
Volt egy köntös rajtunk, már nem tetszik, mert ó,
Ha nem angliai, még a ló is nem ló,
Szánkkal sem jól hangzik kevélységtől a szó.

Vaskos szavakban részletezik az országgyűlés idejére odasereglett nemcs-asszonyok kicsapongó életmódját és a németes viseletű finomkodó magyar és német urak erkölcsait, s még azokban a gúnyiratokban is, ahol a parasztokról nem esik szó, a német hatalom és a németes erkölcsök kipellengérezése a szabály.

De hogy a nagy részvét mögött milyen megvetés tölti el a paraszt iránt ezeket a verselőket, azt megláthatjuk egy pasquillusból, melyet a parasztsorból felemelkedett Kiss Pál veszprémi prépost ellen írt a névtelen szerző (22. l.):

Óh te hitván ember, beste kura fia,
Kiss Somlai jobbágy parasztember fia,
Kevélységben zabált ragadozó héja,
Azt csudálad, hogy nem tudtál szóllania?

Hiszen disznók mellett midőn úrfi voltál,
Országos dolgokhoz hozzá nem tanultál,
Hogy pedig Fourir száz katonák közt voltál,
Ott is kurválkodást, és nem mást próbáltál.

Hogy a papi köntöst azonban rád vetted,
Azzal paraszt véred le nem vetkőzhetted,
A nagy kevélységet ám felöltözhetted,
És csak abban vagyon egész dicséreted.

A korabeli toborzóénekekben természetyszerűleg előfordul a paraszti nyomorúságnak emlegetése, hiszen arról van szó, hogy a katonaéletet gyöngy-

életnek tüntessék fel és hogy a sorsától megundorodott jobbágy felcsapjon (OSzKt. Qu. Hung. 173, VIII. 112; Erdélyi I. 355; a ponyván is megjelent).

A táborba jer pajtás, Ha meguntad életedet. Ottan lészen jól tartás, Ott nem kínozod testedet. Vége lesz szántásnak, kínos aratásnak, Ottan mannát ehetünk, Malomba sem kell mennünk.

Szöllőt nem kell kapálni, Hanem csak éppen szedni, Ottan jó bort ihatni, Meg sem kell azt fizetni. A bor foly mint a víz, kiben van tokaji íz, Ottan mihis ászitósz, Az angyal pálinkát hoz . . .

Azért pajtás elmenjünk, a táborba siessünk.

A termelőből zsákmányoló lesz: a szőlőt nem kapálni, hanem szedni fogja, ha otthagyja a paraszti közösséget és beáll a császár zsoldosának, hiszen ott az Eldorádó várja.

Viszont a nép tudta, miről van szó. Erdélyi gyűjteményében (Népdalok és mondák, 1846, 352. l.), tehát már a szabadságharc előtti években éneklük a „Már minálunk verbuválnak kötéssel“ kezdetű s azóta is jól ismert éneket, mely egész nyíltan jellemzi a társadalmi igazságtalanságot, amit a toborzás jelent a szegény népre:

A gazdagnak öt-hat fiát nem bántják,
A szegénynek, ha egy van is, elfogják,
Utána megy apja, anyja, siratják;
Kérik pénzéért az uraktól; nem adják.

Eredj haza, szegény ember, azt mondják,
Neveld apró árváidat, hadd hordják,
De megveri az úristen idővel,
Ki a szegényt elfogatja erővel.

IV.

Disputa a paraszti sorsról

Iskolai körökben, hol az emelkedő parasztság gyermekei sanyarogtak kezdetleges viszonyok között, divatba jött a deák és a paraszt életének összehasonlítása. Maga a műfaj, a preferencia-vita költői formában régi skolasztikus hagyomány az egész nemzetközi költésben. Kit jobb szeretni a nőnek, lovagot vagy klerikust? — volt például a francia középkori disputa-irodalom egyik középponti témája.

De nálunk ez a középkori műfaj egész sajátos színezetet vesz fel éppen a parasztság sajátos helyzeténél fogva. A disputa vagy dicsekvő összehasonlítás — ha lírai formában történt — arra jó, hogy a legmegvetettebb osztály, a paraszt sorsának vigasztalanságát állítsa szembe a kiemelkedett írástudóval szemben. A legrégebb darab a Bochkor-kódexben maradt ránk (kiadta Ferenczi Z., Erd. Múz. XV. 1898, 574. l.), és az utolsó szakasz szerint 1739-ben írta iskolájában egy nyomorgó deák. Sajátos szerkezetű játék: a verselő hol a deáksorsot tartja alábbvalónak a paraszténál, hol meg a parasztét nyomorúságosnak és a sajátját irigyléreméltónak. Az iskolai retorika, a tetszés szerinti pro et contra vitatkozás tette lehetővé ezt a paradoxális szerkezetet.

A költemény elején tehát megkapjuk az akkori iskolai viszonyok siralmas képét: éhség, szomjúság, rongyos ruha, piszok, tetű, a szigorú mestertől való félelem, aki a deák minden lépését figyeli, mindezt bőséges és reális részletezésben.

Jobb annál az paraszt munka,
Íly bánat szívit nem rontja,
Elméjét nem háborgatja,
Az korecsomán ül dúdolvá.

Amit akar, azt cselekszi,
Senki poenáját nem féli,
Bezzeg életit jól éli,
Gyuzsalyasba el mér menni.

De aztán három szakasz deákpanaszra következik a parasztsors keservei-
nek ábrázolása is, s itt a deák szinte versenyez a parasztok verses panaszaival,
melyek nyilván fülébe csengenek:

De nézzünk az parasztokra,
Vigyázzunk az ők sorsokra,
Szemünköt vessük dolgokra,
Miképpen folynak e módra.

Nám nyakokon van az járom,
Estve s reggel vonják, látom;
Ki alatt nincs nyugodalom,
Sőt inkább van nagy fájdalom.

Nagyobb igájok van nékik,
Ki holtig fejeken fekszik,
Házában elig nyughatik,
Reszkette ágyában fekszik.

Német berdóját hallja,
Mindjárt akkor ugrik talpra,
Elig meg nem szakad nyaka,
Uram, mi kell? mondon-mondja.

Mégis gyakran verik hátát,
Ütögetik sokszor vállát,
Elig mozgatja két karját,
Mégis űzik szegény postát.

Az adóért háborgatják,
Éjjel-nappal csak vadásszák,
Bíró túl polgárhoz hajtják,
Az utcára parancsolják.

Most szénával, most búzával,
Vagy pediglen portioval,
Néha fűvel avagy zabbal,
Elűzetik katonával.

Ha nem megyen, szegényt hajtják,
Puska végivel taszítják,
Furt, furt, huncfut! úgy biztatják,
Néha még orra is taszítják.

Hogyha két tyúkjá vagy is,
Meggelyeszti szegény azt is,
Attul csak azt mondja: vasz isz?
Csak hozz elé hamar mást is!

Harmad négy gyertyáját gyújtja,
Katonáját mikor várja,
Talpon állva hivatalja,
Ajtaját is nyitva tartja.

De mégis az gonosz német
Meg nem hallgatja beszédet,
Hanem üti szegény fejét,
Hányja-veti az gyermekit.

Kapitányhoz jár favágni,
Az szakácshoz mosogatni,
Hol német szolga is üti,
Éjjel-nappal is kergeti.

Nincsen sohult nyugodalma
Akármely fele fordulna,
Vagyon szegénnek nagy baja,
Egész életében nagy buja.

Kinek van öt-hat gyermeke,
Amellett nincsen kenyeke,
Csak egyszer sincs jó ebéde,
Bubánat egész élete.

Ezek után könnyű megoldani a dolgot: a deák sorsa mégis csak jobb:

Német miatt nem szenvednek,
Postára soha nem mennek,
Fáért várba nem fizetnek
Inkább némettől is vesznek.

Végül is megállapítja az iskolai idejét rigmusra fordító deák, hogy „csak játék majd minden dolgok“ és hogy „jobb a deákok sorsok“.

Bár a paraszti sors ábrázolása erősen emlékeztet a korabeli paraszt-énekekre, nem okvetlen kell feltennünk, hogy a deák ismerte is ezeket. Ő is paraszti sorsból jött, s elég volt kinyitnia szemét, hogy lássa a nyomorúságot, fülét, hogy hallja a keserves sirámokat. Az ének tanúsága szerint még a tetves ágy, brutális iskolai fegyelem is menekülés volt a jobbágyfiú számára, s bár megkapó realizmussal festi saját nyomorúságát is, mégis az értelmiségi foglalkozás felé látja nyitva a kaput az emelkedésre, s ezért még az iskola gyötrelmeit is hajlandó elviselni, mert hisz titokban ki lehet fogni a mestereken is.

A második disputatermék egy dialógus, ahol már a deák és a paraszt fel is lép a színpadra: a darab célzásaiból az tűnik ki, mintha valami iskolai ünnepségen el is játszották volna két szereplővel. Itt a polgári értelmiséggé váló parasztot csalogatja volt sorstársa az iskolába, hogy meneküljön alacsony, megvetett sorsától. Jellegzetes vitáirát: a paraszt is védi a maga életmódját, rendjét, de a vita, persze, az ő vereségével végződik, és akkor lelkendezve hagyja ott szülei mesterségét, hogy beálljon a könnyű életű tollforgatók és bibliamagyarázók sorába. Mint kiadatlan, eddig ismeretlen darabot itt közlöm Szikszai András 1750 május 7-én összeírt énekeskönyvéből (M. Tud. Akad. kéziratára):

Lusus Scholasticorum et Rusticorum

Hallgatásra felgyült teljes kegyes népség,
Tisztelettel nemes alsó-felső község,
Ha töletek lenni hozzánk jó kedvesség,
Im nyújtatik hozzánk egy verses mesterség.

Marsnak és Arsnak minap volt csatája,
Paraszt feltámadott, volt nagy ármádia,
Deáknak parasztnál nagy zenebonája,
Im renddel megmondom, kinek mint szól szája.

Sch. Mindent arra kérek, hogy a parasztságot,
Természeti szerint a paraszti dolgot
Utálja és hagyja el a rabotyaságot,
Kövesse mindholtig a szép szabadságot.

Aki amely dolgot akar magyarázni,
Nem kell vak elmével tők fövel kockázni,
Sok szép deáksággal kell mindent megrázni,
Melyet oskolában szoktak felruházni.

Oskolában szoktak a szelid erkölcsre,
Kicsinyek és nagyok a nagy becsületre,
Paraszságban pedig csak szemtelenségre.

Rus. Ne csábíts barátom, nem vagy igazmondó,
Mert amennyi diák annyi kásahordó,
Ebből áll ki minden tolvaj útonálló,
Ételed csak hitván: lencse, kása, borsó.

Itt találtatik fel ama nagy henyéllés,
Kicsinynek és nagynak a déli felkelés,
Estve lefeküvés, délig fel nem kelés,
Tetvésszés s mi nagyobb: száraztató éhezés,
Jobb hát a parasztság, a jó szántás-vetés.

A jó szántó ember ad ételt mindennek
Császárok, királyok az által élődnek,
Kaszás, kapás nélkül ezek nem lehetnek,
Ez a feje, hidd el, minden mesterségnek.

Scho. A szentírás viszen, hidd el, menyországra,
Enélkül nem lehet senki boldogsága,
Aki ezt jól érti, nem vágy parasztságra,
Sőt, még a nevét is magánál lerázza.

Mert a paraszt ember egyszer ha jól iszik,
Kiáltoz erősen, senkitől nem függik,
Vagy pedig ágyában hogyha ő lefekszik,
Harmad-negyed napig nem kél fel, aluszik.

De az deákságnál frisebb dolgot te nem láttál,
Ugyanis ha úton deákra akadnál,
Jóakaród lenne, mely ritka másoknál,
Hozzá barátságot, jó szívet mutassál.

Rus. Hallod-e barátom, Caleficsoritó,
A Szent Bibliában nem vagy jó olvasó,
Hanem mint aféle rossz syllabicáló,
Mégis a parasztot vagy mostan gyalázó.

Szült anyyám világra vincellérségemben,
Erössen meghagyta, hogy maradjak ebben,
Szöllőt nyissak, messek, marhát tartsak télben,
Ne járjak mint deák egy helyből más helyben.

Mert jobb ez a dolog a jó deákságnál,
Hasznosabb, híresebb kásahordozásnál,
Feljebb becsülik azt Calefaktorságnál,
Deák is kenyeret, bort ebből mendikál.

Scho. De mi lehet oka, nem tudom, tudnátok?
Hogy a parasztságot így magasztaljátok,
Elhiszem, sült paraszt cipó volt atyátok,
Vagy az oskolában soha nem jártatok.

Az tudomány, hidd el, bölcsebb mindeneknél,
Úlj asztalnál feljebb a fő embereknél,
Becsületi is van a főfő rendeknél,
És mindenkor elébb jár parasztembernél.

Azért akinek van paplanos ágyára,
Van jószága, kincse, drága gazdagsága,
Tegyen szert először a szép deákságra,
Mert csak azzal juthat úri méltóságra.

Rus. Hiszem nagy tisztre vágy a korhel deákság,
Hogy erszényét töltsse mint egyéb uraság,
De a paraszt nélkül nem lehet méltóság,
Még király is kárt vall, ha nincsen parasztság.

Mert ha királynak nincs sok paraszt jobbágya,
Súlyos gonddal búval elméjét fárasztja,
Hogy tárházát, kincsét jobbágy nem árasztja,
Mely királyi kincsét sokságra ragasztja (!).

Így kényes deák is király hatalmából
Magát kiteheti autoritássából,
Jobbágyon élődik, mert kapa markából
Kifordul, rántottát azért kért paraszttul.

Scho. Elhidd, gazdagsággal fénylik a deákság,
Ebben gyakorolja magát a frisses uraság.
Aki ezt követi, lészen abban jósság,
S ott nyakában is hág néha az méltóság!

A paraszt emberre gyakran veríték száll,
Híves palotában mikor deák sétál,
Kedves szellőt hozó ablakában feláll,
Néha kezeivel gestálván perorál.

A jó deákságot mindenenk szeretik,
Ellenben parasztot mindenenk gyűlölik,
Mindenfelől ötlet mint az ebet ütik,
Főrend eleikbe soha nem küldetik.

Úgy mert ha parasztot küldesz valahová,
Mint tehén a jégen olyan szunnyadozva,
A Fő rendek előtt mind puha, mind tunya,
Azért parasztot küldj kapálni az gazra.

Rusti. Lassan járv előttem, hallod-e jó pajtás,
Hiszem hogy sajnálod a szép ökörhajtást,
Távol vagyon tölled ama kies szántás,
Elugrott mellőled a dinnyekapálás!

Lám a Szent Dávid is egy paraszt juhász volt,
Kevés deákságot éltében tanult volt,
Mégis ő felőle Isten parancsolt volt,
Mert ő Izráelben királlyságra ment volt.

Scho. Most veszem eszemben, hogy te is paraszt vagy,
Amint meg is tetszik, az orrod igen nagy,
Apád sem volt Dávid, elhiszem te sem vagy,
Hanem szénát hordó scholát kerülő vagy.

Nem mindenkor nevet vak Demeter lova,
Te is Dávid után, tudom királlyságra
Nem mégy, mert agyarod azt néked mutatja:
Hát nemes leveled lesz boeskorod tálttya (?) [= talpa?]

Te neked is mondom, az leszen te dolgoz,
Ha az scholát gyakran te nem frequentárod,
De ha azt követed, amint commendárod,
Végre ennek hasznát, hidd el, tapasztalod.

- Rus.* Nemzetes uraim, ez az scholát nékem
Felette dicséri, de én nem szeretem.
Mert az schola hozott romlottságot nékem,
Látjátok, melly rongyos az én tarka mentém.
- Isten adta volna, hogy én az oskolát
Ne láthattam volna annak nyílt ajtaját,
Mert gatyám ráncában felszedtem a ráncát
Imé mégsem vettem neki semmi hasznát.
- Jobb lett volna nékem addig kiáltani
És a vas Donátot vállamon hordozni,
Mert a jó kapásnak szoktanak fizetni,
Néha szomj: ságra²⁵ bort is szoktak adni.
- Egy szóval mindennek töllem ez a tanács,
Scholát elhagyjátok, kiki légyen kovács,
Nem lesz belőletek furú sem kalapács,
Sem penig szátokban nem száll márványkalács.
- Schol.* Hej, bezzeg meglátszik, éretlen az elméd,
Tókeszű embert l származik e beszéd,
Taláni ökök tán e tanácsod leléd,
Vagy disznópásztorok öntötték azt beléd.
- Nosza e parasztnak rázzuk meg a fejét
Mert nem tudja, hogy van ő feje s velejét
Abban vesztette el az ő bolond esztét,
Aki szarva között keresi a tölgyét.
- Hej, megtetszik bátya, nem sokat forgattad
A Synapsis könyvet, talán nem is láttad,
Mert abban sok jókat láttál, ha tanultad,
De akkor te bollyó, az Ádámot jártad.
- Mit hajtunk mi mostan ily paraszt szavára,
Hogy a mi scholánkot földig legyalázta²⁶
Mert az okos ember azt jóvá nem hagyja,
Aki az scholának gyakran hasznát látja.
- Nem kell ökör tanács ily paraszt góbétól,
Aki minden napon elfárad kapától,
Még csak a farát is nem bírhatja hátul,
Mert nem igen iszik jó császári borból.
- A szöllőt kapállod, de a deák issza,
Mikor rongyos kapás magát megizzasztja,
Akkor deák hűvös házban borod issza,
Látod a deáknak mely jól vagyon dolga.
- Rust.* De csak Synapsissal ma vagyok scholában,
Nem heverek többet schola árnyékában,
Nem is nézek soha az Grammátikában,
Csak maradj magadé hives Classisodban.
- Mikor jó vén atyám meghala az ágyban,
Ama szép szalmából csinált palotában,
Melynek a kőfala mely nagy nádszál vala,
Cserepajazatja a szép kék ég vala.

²⁵ Az eredetiben hibásan: *szomjuságot*.

²⁶ Hibásan: *gyaláztád*.

A jó lelkét szegény mikor kibocsátá,
Nagyot fohászkodott, hátul elpukkantá,
Akkor az ő lelkét a szélnek bocsátá,
Többé a tudományt ő nem commendálá.

Ha hírért hallom is már az oskolának,
Messze elkerülöm útját ajtajának,
Hogy színét se látnám a Rudimentának,
Mert kárát vallanám én a tanulásnak.

Stud. Hej, bezzeg meglátszik, hogy apád fia vagy,
Apád ostoba volt, te is ostoba vagy,
Apád tudatlan volt, te is tudatlan vagy,
Az scholát gyalázta, te is oly kutya vagy.

Nem tudta az apád, mire való schola,
Mert ha tudta volna, nem gyalázta volna,
Nézd, minden becsület van az oskolában,
Becstelenség pedig van a parasztházban.

Parasztot nem láttam életemben soha,
Hogy a kapa után ment volt urasságra,
De az penna által ment sok állapotra,
Parasztot és kapát sokkal fellülmúlja.

Azért én tenéked ez beszélgetésre
Ez tanácsot adom, ne nézz a rossz szerre,
Hanem hogy valaha jöjj immár eszedre,
Igyekezzél te is immár a jó végre.

Rus. Én bizony most, fráter, úgy meggyőztettem,
Hogy valóban bánom, hogy magamra vettem.
Hogy én az scholából már régen kijöttem,
Te veled néhánykor jádzeni elmentem.

Hanem én még egyszer a scholában mégyek,
Mert az parasztnak nincsen olly elméjek,
Mint a deákoknak, kiknek foly az eszek,
De a parasztnak kaszán vesz az eszek.

Ugyan hogy hogy fogjak én az tanuláshoz?
Az alfabetumnak megolvassásához,
Csak béka módjára vont megírásához
Hasonlóbb [én] úgy lések ehez a vonáshoz.

Szántást és kapálást én immár elhagyok,
Ökör farka alá semmit is nem vágyok,
Paraszt gyermekeknek szavára nem hajtok.
Hanem sietséggel oskolában futok.

Az iskola eszerint a rendiség korában arra való, hogy a paraszt ott-hagyja a megvetett, „gyűlölt“ osztályát, s erre a sorából kikerült deák biztatja. Bár szerepel itt is, mint a jobbágylevelekben, az a láthatólag elterjedt vélemény, hogy a paraszt munkája a társadalom, sőt a királyság alapja, s nélküle semmi sem élhet tovább, az egész verselményből kicseng a fél-művelt deák verselő vagy iskolamester lenézése a paraszt iránt. Cinikusan eldicsekszik azzal, hogy míg a paraszt a szőlőben izzad, ő híves helyen issza a levét: a munka valóban és nyilván lealjasító volt, s a menekülés csak az iskolán át nyílt felfelé.

De akad olyan hang is, amely az elhelyezkedni nem tudó, parasztsorból kiemelkedni vágyó „szegénylegény“ siralmait összegezi, s ez a hang igen

régi lehet, mert a Szencsei-daloskönyv (XVIII. sz. legeleje) őrizte meg. (Innen adta ki Thaly Kálmán is: Vit. én. II. 106.) A szegény, minden támogatás híján álló iskolázott ifjú panaszos litániája ez, ahol a „szegénylegény“ szó refrénszerűen tér vissza, elégikus hangulatot árasztva az egész énekre. Az ének egy egész élet tapasztalatát összegezi: *Ki ezt szerezte, az sokat próbált volt, sok inségben, bújdosásban, életében az országban, ez szegény legény*, s egy olyan társadalom elleni vádirat, mely a tanult jobbágyot sem hajlandó magába fogadni, hogy emberhez méltó életet biztosítson neki. „Oskolát elhagyván, társoitúl válván már nem tudja, melyik útra magát adja.“ Idegen földön elkallódik, házasodni nem mer a sok költség miatt, katonasorban sokat koplalna, kézi mesterséghez már késő fognia: „Mesterséghez nehéz már tanulni, mert az munkát, pirongatást nem tűrheti inaskodást az szegény legény“ — az értelmiséggé emelkedett jobbágy már nem bírja el a céhrendszerrel együtt járó megaláztatásokat. Vissza sem mehet parasztnak, mert elszokott a kézi munkától: „Csép, kapa. nyavalya súlyos annak gondja, mert feltöri az tenyerét, elfogyasztja kis erejét szegény legénynek.“ Az eke szarva „kiri“ kezéből. De amúgy is, onnan menekült a robottól, porciótól: „Jobbágyságod üznyi, faluba laknyi, üzik, hajtják úr dolgára, sok pénzt kérnek porcióra szegény legénytől.“ Az urak szolgálatában sem áll, mert az nehéz munka, «éjjel-nappal nem nyughatik, az uraktul csak szidatik», ott a szemesé a világ, meg a tányérnyalóé. De ami a legvigasztalanabb, mindenütt mint koldust kezelik és szemére vetik, hogy elég erős, menjen dolgozni!

Azt vetik szemére, vagyon még ereje, dolgozással élélhetne, ha elkerülne az szegény legény.

Nem gondolnak véle, hogy üres az béle, nem tudhatják tudományát, csak úgy tartják, mint ostobát, az szegény legényt.

Ha rókamály nincsen az mentéje szélén, bár Salamon tudományát föllyümulja okosságát az szegény legény.

Ruhája nem «fájlondis» — ez volt a XVI. század óta a legfinomabb posztó neve — s ezért hátul ül az asztalnál. Bizalmát már csak istenbe helyezi, mert „szegénylegény mindenütt jövevény“. Így, tömören foglalja össze a névtelen szerző a gyökerét vesztett értelmiségi sorsát abban a feudális világban.

Mint a parasztember éneke, a szegénylegényé is, minden esetlensége mellett is a realista művészet korai jeles terméke: minden sora élmény, egy egész élet, sőt egy egész osztály, a kitaszított szegény értelmiségiek élménye.

V.

A hamis parasztidill

Van egy műfaj, az idill, melyen keresztül már az ókor görög és római polgára áthazudta életét egy derűs napsütéses környezetbe, s erre a pásztorélet állítólagos gondtalansága volt az ürügy. Ez az eszményesített pásztor a mi verses könyveinkből sem hiányzik, és jellemző, hogy egy félhumanista vágáns-ének latinnyelvű eredetijével együtt bukkan fel, tehát a parasztsághoz semmi köze. Az alföldi juhász bizonyára meg sem értette volna a deák költői optimizmusát:

Si quis vivit jucundus, ego sane Titirus,
Vivo ruri, sum in silvis, inter nostris ovinculis.
In praeruptis montium, inter aquas fontium.

Ha gyönyörűségesen él valaki, ily frissen,
Élek juhász a mezőben, legelvén nyájam erdőben.
Az hegyek havasaira, az vizek forrásaira stb.

Így aztán értjük, hogy sem „királyok koronáját“, sem pálcáját nem kívánja a juhász, „jobb a pásztori bot annál, királyok birodalmánál“.

Már juhaim sétáljunk az akolba s ott háljunk.²⁷

A polgári osztályt úgy látszik nyugtalanította vagy legalább is bosszantotta a *Nincs boldogtalanabb a parasztembernél* ének keserű jajszava. S ezért az egykorú énekgyűjteményekben nem egyszer követi egy „ellenkező“ ének, a középkor óta ismeretes dialektika stílusában. Már Villon, a nagy realista is írt egy olyan balladát, ahol a gondtalan pásztoréletet dicsőítő Franc Gontierrel szemben megénekelte *Les Contredictz de Franc-Gontier* címen, zsonglőr kollégája hamis idilljének cáfolatát, szembeállítva a szeretőjével mulató kövér kanonok anyagi jólétét a pásztor és földművelő nyomorúságos életmódjával (fekete kenyér, víz, hagyma, sajt; csipkebokor alatt földön heverés). Erre a gúnyos költemény megírására a középkorban szokásos vitaműfaj is ösztönözte. Középkori skolasztikus maradvány lehet nálunk is ez a kétoldalas versbeli megvitatása a témának. Így aztán Dubinszky Mátyás gyűjteményében is olvashatjuk *«Más. Ellenkező»* címen (86. l.) az idillikus énekké alakított ellendarabot:

Azt gondolja, ki nem tudja a paraszteletnak állapotját, boldog voltát a szegény embernek, hogy már ennél nincs keservesb és szolgáladdal nincsen terhesb, nékem pedig igen tetszik, legkönnyebbnek látszik.²⁸

Elfáradván s megizzadván, a sikos mezőben, kifordulok s vidámulok árnyékos erdőben, itt a fáknak szemlélése, madaraknak éneklése többet érnek kastélyoknál, minden muzsikánál.

Hogyha birnék, bővelkednék Dárius kincsével, ezt győzném, megelőzném Crézus erszényével, el nem hagynám én ekémet, bárki nékem mit ígérne, mivel kedveskedne.

Nem szoktam én szélesapással élni ravaszsággal, új vonással erszényem nevelni; jobb énnékem szegénykedni, kevéssel megelégedni, hogysen kincseken küszködni, avagy prédálódni.

Az Erdélyi János gyűjtésében (I. 285) szereplő ellenének pedig egyenesen a parasztnak verseinek megfordítása:

Nincsen szerencsésebb a parasztembernél,
Mert boldogabb sorsa minden mesterségnél,
A paraszt urakat tartja a papokat,
Tartja katonákat, és a koldusokat.

Ha paraszt nem volna, kenyérünk sem volna,
Ha ő nem szántana, mindnyájunk koplalna,
Római császárok az ekét fölvtették,
Királyságuk előtt azt nagyra becsülték.

Jó reggel a szántó ekéjét forgatja,
Fúr, farag, vasait földnek igazgatja,
Reménységgel szegény földet megcsántja,
Megérett búzáját örömmel aratja.

Az énekben rejlő szimpátia ellenére érezni, hogy a szerző állandóan a parasztság keserű énekére gondolt, mikor állapotát dicséretét zengte. Bartók Béla viszont önkéntelen iróniát érzett ki az énekből, mikor szomorú kórust alakított ebből is saját kora számára.

Érdekes és jellemző tünete e kornak, hogy még a szegénységet szándékosan csillapító jelenségekkel is találkozunk ekkor, s még hozzá a szegény réteg olvasmányai között: a ponyván. Így egy tudákos iskolamester, aki

²⁷ Legrégibb változata Szikszai A. énekeskönyvében (1750), azután a Sziveket újító bokrétaban, Versényi kiad. 120; Jankovich gyűjt. Qu. Hung. 175; 1789, több változattal; kótákkal Pálóczi Horváth Ádámnál, Ötödfélszáz énekek 182. l.

²⁸ Nyilván romlott szöveg az eredetiben olvasható: *állapotja keservesebb*.

latin scholát járhatott, mert nyakra-főre idézi az ókori példákat, vállalkozott arra, hogy volt sorstársait, a parasztokat megnyugtassa, sőt felbátorítsa egyrészt azzal az érveléssel, hogy paraszt sorból a legmagasabb polcokra felküzdheti magát az ember, másrészt azzal, hogy a szegénység mentes minden gondtól, mert hiszen csak a gazdag ember fél háborútól, tűzvésztől és tolvajoktól! Az 1757-ben megjelent ponyvafüzetnek címe is jellemző:

Mulatsági énekek Az Elsőben vagyon a szántóvető emberek életének dicséreti. Másodikban vagyon a farkasnak panaszolkodása. Harmadikban vagyon a szegénységnek békességgel való szenvedéséről. Negyedikben az holnapoknak tulajdonságokról. Nyomtatott 1757. esztendőben. (OSzKt.)²⁹

A szántóvető életének dicsérete Ciceró és Hesiodus idézetével kezdődik, kik mindketten az agricultura dicsőségét zengték, sőt a patricius Cicero azt is leírta a földművelésről: „*nihil homine libero dignius*”, azaz: semmi sem méltóbb a szabad emberhez. Az udvari életből semmi jó nem néz ki, az urak szíve feneketlen hordó. A papi mesterség sem irigylésre méltó, mert a pap „sok elmefuttatással nyughatatlan”, „melyért guttaütésben hamar nyavalyát kap”; városba nem mehet, falun csak „aggódik”. A mesterember és a kalmár meg csak csal és hazudik, a katona képzelt urasága, a „tréfás komédiás” és a „játszva lopó kockás”-nak az élete sem ajánlatos.

Csak a Paraszt az ember, Augusztus és Szeptember tartja becsületét.

Annyit azonban elismer, hogy nem annyira a jobbágyokra gondol, mint a szolgát tartó parasztra!

Hogyha kivált nem jobbágy, s van egy kis marhája,
Pénze, háza, mezeje, húséges szolgája,
Jó gondos felesége,
Borhozó öröksége,
Jámbor magzatokkal,
Az Istennek kegyelmét
megésmérvén szerelmét,
dicsérje azokkal.

A régi szent atyák, Ábrahám, Izsák, Jákob, Lót, Jób, Dávid, Mózes is pásztorok voltak, Phoebus is a paraszt Aglaus boldog állapotával torkolta le Gyges királyt. A rómaiak fegyvereiket még a mezőre is magukkal vitték.

Lelke csendességére szolgál az Istennek, senkinek kárt nem tévesz, barátja mindenek, megelégszik sorsával...

De mivel a szerző maga nem paraszt, bizonyos feszélyezettséggel prédikál. Verselményének végére érve bevallja, hogy ő is parasztsorból került fel:

Ójjad pedig magadat Rólam azt gondolni: Bajos paraszt életem Átallom megszólalni.
Nem vagyok én már paraszt, Sok izig atyám is azt Az én eleimmel Másnak hagyták, rendemet Utolsó ez versemet, Feladom nevémmel.

Még hazugabbnak érzik a másik darab, a szegénység dicsérete, mert a szerző „a szegénység hasznát tette fel dicsérni”. A gazdag fél tűzvésztől, a gazdag asszony a tűz láttára «*frajcimmer, frajcimmer*» után kiált:

De te csak kacagod, szegény, ezt, mert nincsen
Amin retteghetnél, azaz a sok kincsen,
Téged akár tolvaj, akár had tekintsen,
Ugrasz, örülsz, danolsz, nincs lábad bilincsen.

A gazdag csak pénzzel tartja barátait, a szegény húséghez köti, „kedves beszédekkel tölti mulatságát”. Az aranykor egyenlősége idején sem volt úr, mondja a nem sok logikával rendelkező poéta:

²⁹ Elsőnek idézte címét Horváth János, Irod. népiesség 101.

Amaz arany világ, melyben királyságban
Élt volt minden ember, nem az uraságban
Állott s az aranyos kevés gazdagságban
Hanem az együgyű szegény jámborságban...

Az igazi boldogságot azonban csak akkor érzük el, ha lelki szegényekké leszünk is egyúttal. Egyébiránt a szegényből is lehet apátúr.

A virtus nem tekint semmi személyeket,
Vagy jobbágy, vagy Burger, vagy Agiliseket,
Sem paraszt, sem pedig nemes embereket,
Nagyságos urakat, és grófi nemeket.

A jegyzetekben kapunk egy hosszú listát az ókori történelemből vett példákból: hogy lettek szegény emberekből hadvezérek, uralkodók, vezető emberek; „eklézsiai nagy doktorokat nem is számlálók, mert azok többnyire mind szegény emberekből lettenek.” A nemes vérnek „mindenек engednek, mert mindent elérnek”. Fűzfapoétánk tehát türelmet prédikál a szegény embernek:

Túrve és szenvedve töltsed a napokat,
Újabb reménységgel hozd a holnapokat,
Mert ha most szenvedsz is nyomorúságokat,
Még talám idővel érsz kedves dolgokat.

Mindezek után újra igazolni kell magát a szegény olvasóval szemben, s ez az önigazolás talán még rosszabbul sikerül, mint a másik darabban:

Nekem pedig senki ne mondja szememben,
Hogy talán magamat hittem el pénzemben,
Vagy ezeket írtam képtelenségemben,
Igaz szívvel szólok közép értékemben.

A „középerték” alighanem azt jelenti, hogy a költő se nem szegény-se nem gazdag, s így hivatva érzi magát tanácsot adni a szegénységnek. Nem hisszük, hogy a nép ezt a tudákos hangot magáévá tette volna, a század már a felvilágosodás felé haladt, és 1790-ben már a *Porcióének* harsan fel a ponyván!...

Az egykorú ponyván más termékét is találjuk ennek a csillapító irodalomnak. Nyilván: az írástudó emberek meg akarják győzni a parasztot, hogy az ő állapota a legvirágzóbb életmód itt a földön. De lehet az is, hogy ez a jómódú parasztság irodalma volt. *A szántóvető embernek igen-igen szép hármas énekei* című, dátumot nem viselő, de a nyomdai kiállításból következtetve XVIII. századi ponyvatermék festői részletességgel és a falusi élethez közelálló nyelven rajzolja a paraszt idillikus életét:

Felkel jó hajnalban a szántó álmából,
Felszerkenti magát pacsirta szavából,
Könyörög Istennek szíves indulatból,
Adja szép áldását földi munkájából.

Elsőben a szántó nézi taligáját,
Igazitja vasát, éles csoroszlyáját,
Élében ragasztja csikoltos téslyáját,
Ökrei nyakára felteszi igáját.

Azonban jó reggel elkezdi munkáját,
Forgatja szép renddel rendes borozdáját,
Szóltja ökreit, szókáját, barnáját,
Dudolja mellette szép szántó nótáját.

Haj villás, haj sudár, csákó, szőke, barna,
Fordulj hamarsággal csára borázdába,
Vondogáld az igát a gazda hasznára,
Tölthesse meg zsákját sok szegény javára.

Ha most keseregve borázdába lépünk,
És sirva a földbe búzamagot hintünk,
De vagyon istenben olyan reménységünk
Hogy megtelik nekünk gabonával vermünk.

Majd elhozza isten a kedves aratást,
Látunk földeinken nagy sor keresztrakást,
Énekelve tesszük a kéve behordást,
Örömmel végezzük a kedves nyomtatást.

Titeket pediglen a zöld legelőre,
Édes ökreim, a szép kies mezőre,
Legeltetek ottan szép folyó vizekre,
Bömbölve legeltetek ottan kedvetekre.

A második ének sem kevésbé bátorító és hamis hangú: itt a paraszt már egészen előkelő nyelven énekel:

A földművelés s maggondiviselés az én hivatalom,
Erre hívott engem a felső hatalom,
Kedves énnékem e mív, Istenem!
Mert szép együgyűség, álnokság nélkül jár ez a mesterség...

Az illedelmes, bibliai paraszt emlékeztet arra, hogy „Szántott Izsák is, tölt ott sok zsák is“, és felsóhajt az istenhez, hogy elkerülhesse a káromkodást: „Segíts, hogy szépen, s illendőképpen Hajtsam a marhákat, Ne sujsam s szidjam meg szegény párákat“. Geréb László külön tanulmányában foglalkozott (sajtó alatt) a vers írójával, Szőnyi Benjáminnal, aki általában vagyos parasztok öntudatát óhajtotta szolgálni verseivel, s látjuk, oly sikerrel, hogy az *Angyalok hegedűje* (1762) című könyve 16 kiadást ért el, sőt látjuk, egyes darabjai a ponyvát is meghódították, de a ponyva hagyományához hiven, névtelenül.

Igen érdekes e szempontból Molnár János könyve is a *Pásztor-Ember, avagy a Pásztorok Tanéttásáról két könyv* (1776), ahol a szerző ennek a vegyes klasszikus idill-illúzióknak és kegyes tanító célzatnak szolgálatát keverte össze némi tudományos felvilágosítási szándékkal. Azért írta a könyvet, mert látta, hogy a pásztorok azt gondolják, „hogy megveti őket a világ, hogy ők legutolsó személyei az emberi nemzetnek, mintegy leeresztik szárnyokat, s utolsók kívánnak lenni minden lelki jóban, félre vetvén a becsületet s a lelki ismeretet. Oh! nem úgy, szegény pásztorok! ismerjétek meg, mely igen tisztességes légyen isten előtt rendetek, s hivataltok, és ehhez a becsületességhez szabjátok gondolataitokat, éltetek teljes rendjét.“ Az előkelő bibliai pásztorhősök elsorolása után olvassuk, hogy a pásztorok kötelesek uraiknak engedelmessékedni. „Távol legyen a támadás, a hitetők s az urak ellen bujtogatás, vagy az ilyen bujtogatók után való indulás. Mert ez az istentől a vállaitokra tet becsületes kötelesség: hogy engedelmeskedjétek.“ Következnek a Szent Pálból vett idézetek. De Molnár atya még a mulatságaikat is szabályozni óhajtja, és óva inti a pásztorokat a szerelemtől. Itt a tárgyhoz illően versre fordítja a szót:

1. Mulatság az ének, de szennyes ne légyen,
Hogy a lélekben kárt az éppen ne tégyen,
Mások fülét szívét rosszra ne gyulaszsa,
Csak a lélek-vesztés az olyannak haszna.
2. Szabad hegedülni, szabad furuglázni,
Sípolni, füttyülni, pofáson dudázni,
De ha mulatságod az istent megbántja,
Csak a lélek-vesztés az olyannak haszna.

3. Szép, ha tudsz éneket fűzni a nótára,
S lépni Melibeus, Mopsus nyomdokára,
De ha a versedet éri Venus lángja,
Csak a lélek-vesztés az olyannak haszna.

A régi pásztorok, ha Virgiliusnak és Theokritusnak hiszünk, kitől Virgilius tanolt.
vers- és énekszerzők valának.

Igy fest a megrendszabályozott pásztorélet és pásztorének. Dicséretére legyen mondva a szerzőnek, hogy a hátralévő részben igyekszik a népkönyvnek szánt műben természetrajzi és csillagászati ismereteket is tanítani a megszelídített pásztoroknak, akiket újra óva int, nehogy a szerelem hálójába kerüljenek. (Igaz, hogy a rinoceros és a vadszamar mellett az unikornist is meg kell ismernie a pásztornak!)

VI.

A múlt század visszhangja

A népiesség korszakában aztán a paraszti élet központi témává lett, és nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy Petőfi fellépte előtt milyen hamis beállításban szerepel az idillikusnak rajzolt falusi sors. Erdélyi János névtelen szerzői között (398. l.) van, aki kedélyes képben mutatja be a fatolvaj paraszt találkozását a kerülővel: ez a bonyolult, romántechnikára valló ének, mely dialógusban beszéltet két személyt, modern versalakjával is előárulja az írástudó szerzőt:

Alig kezdtem szenderegni,
Hát egy huncut kerülő
Jól rám vágott, kelj fel, úgymond,
Te, álomba merülő.

De hiába magyarázkodik, védekezik a falópó;

De nem használt a beszédem,
Engemet úgy behajtott,
Mint bikát a tilalmasbul,
S váltságom lett harminc bot.

Ez már zsánerkép-műfaj, aminek a néphez nem sok köze van, még ha Gyöngyösön és Rábaközben el is terjedt ez az ének.

Jobban a szegénységből fakadnak a betyárdalok, mert a betyárok, kik ezeket az énekeket szerezték, a nép sorából kerültek ki, s a betyár olykor okkal, vagy ok nélkül, a szegénység bajnokának szerette magát feltüntetni (Erdélyi, id. h. 196):

Híres vitéz az a Sobri,
Bátor gyerek Milfai,
Jó vigyázó a Mogor,
Strázsát áll a Pap Andor.

Ezek négyen akarják,
A megyét felforgatják,
A gazdagot pusztítják,
De a szegényt nem bántják.

Vagyon pénzek mindenre,
Szegény segítségére,
Sok kincseket gyűjtenek,
Koldust is megsegítenek.

A XIX. században aztán a műköltészet veszi át a névtelen énekköltők szerepét. A szegény ember sorsa lassanként központi témává emelkedik Petőfi, Ady és József Attila költészetében.

De a porcióénekek hangja még a múlt század közepén is visszhangzik a nép között. Abban a „félnépi“ énekben pl., melyet Táncsics Mihály 1869-i orosházi kortesei szereztek, s ahol a szegény nép keservei oly erővel jutnak kifejezésre, még mindig kísért a porció emléke:

Szegény embernek születünk,
Nyomorúság az életünk,
Kevés vagyon, sok porció,
Jaj, de szív mélyéig ható.

„Sok csak a lábát lógázza, mégis van zsiros falatja!“ Ezért kívánja Táncsics kortese egy igen régi énekre emlékezve: „Legyen úgy, mint régen volt, sose lássunk a házuunknál többet exekuciót!“³⁰

És újabban Kálmány Lajos gyűjtésében, mely az 1875- és 1878-as évek közé esik, felfedezték a Táncsics-nótának egy egész népiessé lett változatát Csanádapácán, ahol még mindig emlékeznek a fatális porcióra:³¹

Sok úr csak lábát lógatja,
Mégis van zsiros falatja,
Nékem feltörik tenyerem,
Mégis alig van kenyerem.

Nincs kenyér, nincs sóra való,
Mind elvitte a porció.
Szömömből ha nem hull könnyem,
Sótalan özszöm kinyerem.

Végül Vikár Béla népköltési gyűjteménye számára még a múlt század végén is tudott feljegyezni egy parasztlamentációt, ahol a nép ellenségeinek teljes lexikonát adja meg, s benne újra a porció és forspont elleni panasz:

Vicceispán, perceptor, főnótárius,
Főbíró, vicebíró, komisszárius,
Hát az a sok menykő esküdt,
Arkivárius!

Mind a száját tátja
A szegény parasztra
Mint hernyó harasztra.³²
Szénával, abrakkal, a sok robottal,
Hát nem szolgálsz, hátad verik bottal,
Hát az a sok fene *forspont*
És a *porció!*
Mind a száját tátja
A szegény parasztra
Mint hernyó harasztra!

Bizonyos foglalkozásnevek (exaktor, inspektor, komisszárius), arra mutatnak, hogy ez a vers is a század elején keletkezett, de mindenesetre méltón zárja a hosszú fejlődést.

³⁰ Idézi Pándi Pál, Irod. 1949. 137.

³¹ Kálmány Lajos: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból, Arad 1878, 134–135. Idézi Péter László: A folklorizáció kérdéséhez Ethnogr. 1950, 193. és Irod. 1950, 92. Általában amit a népies és úri költészet viszonyáról olvasunk, az áll az egész fentebb bemutatott anyagra is, ahol szintén jobbra kölcsönhatásról szólhatunk a különféle társadalmi rétegek kultúrája között. Péter idézi Kálmány énekének egyik változatát is, *dallamával* együtt, itt azonban nem szerepel a porció. Különben is a strófaszervezet egészen más, mint a régi porció-éneké.

³² A magyar népköltés remekei (Remekírók Képes Könyvtára II. 235) Vikár, sajnos forrását nem jelöli meg, Lehet, hogy valami kéziratból közli.

JUHÁSZ GÉZA:

VÖRÖSMARTY NOVELLÁI

A szent szövetség kora éhhalállal köszönt a „magyar Kanaán“-ra: a birtokos nemességben pedig a gyarmati elnyomás szítja föl a közéletlenséget. Kezd fokozódni a fogékonyág a haladás iránt, győznek a nyelvújítók. Pest szellemi központtá válik, s a cenzúra nem képes többé meggátolni az irodalom kibontakozását. Indul néhány almanach, folyóirat, szépirodalmi melléklet, divatlap. Aki szeretne tájékozódni, már novellákat is óhajt, a változó világ mennél sokoldalúbb ábrázolását. Csakhogy íróink egyelőre még a csekély kereketei sem bírják megtölteni: 1818 és 1835 közt mindössze 142 elbeszélés jelenik meg, tehát nyolc sem jut egy esztendőre. Pedig majdnem minden számottevő írónk, költőnk igyekszik a hiányon segíteni. Legkivált a szerkesztőknek fő a fejük. Kisfaludy Károly után Vörösmarty sem kerülheti el, hogy meg ne próbálja az erejét az új műfajban. Alig veszi át a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségét, már a következő 1829. évben közreadja első novelláját.

Hat elbeszélést írt összesen. A két elsőt még álneven. A többit az Athenaeum indulása évében, 1837-ben adta ki. Valószínűnek látszik tehát Gyulai Pálnak az a nézete, hogy csupán „szerkesztői szorultságok“ ösztökélték novellaírásra. Igaz, Gyulai azt is megállapítja, hogy Vörösmarty „nem közönséges úton járt s beszélyeit nem akkori beszélyeink hatása alatt írta“ (Vörösmarty Minden Munkái Pest, 1863. X. k. 180. l.). Mégis a felszabadulás előtt kevés szó esett ezekről a művekről, s nem is egészen ok nélkül. Az egykorú naptárak újranyomatták ugyan a népi tartalmúakat, de a kortársi kritika nem lelkesedett értük; a későbbi polgári irodalomtörténetírás meg éppen mindent elkövetett, hogy elterelje róluk a figyelmet. Nem került sor rájuk, fontosabb tisztáznivalók miatt, a mult év újraértékelő Vörösmarty-tanulmányaiban sem. Nagyjából mindmáig úgy élnek a köztudatban, hogy bizzarr mesék, valószínűtlen alakokkal, légből kapott bonyodalommal. Egyedül Turóczi Trostler József méltányolta bennük a „korai magyar realizmus“ megszólalását; de ő is főleg az álomfantasztikum lélektani igazságát elemezte széles tárgytörténeti apparátusú bevezetésében (*Vörösmarty mesenovellái*, Új Könyvtár 18. sz.), már a felszabadulás után. Máig tisztázatlan, miben áll és milyen fokú tulajdonkép ez a „realizmus“. A kérdés megérdemli a vizsgálatot, hiszen a valóságábrázolás mélységétől függ a novellák értéke. Még ha az derülne ki, hogy jelentéktelen alkotásokról van szó, magáért a költőért sem lesz ez az újramérés fölösleges.

1.

Mikor az első novelláját kiadja (Pata álneven), az olvasók még eposzírónak tartják Vörösmartyt. „Nincs kedvem, sem időm mindennapi dolgokat írni“ — fogalmazta meg művészi szándékát. Kétségtelen, hogy a Dél-sziget, Tündérvölgy és Rom álmodója novelláiban sem tagadja meg romantikus mivoltát, könnyen átlebben a képzelet birodalmába, s nemcsak meséit árasztja tele csodákkal, hanem ha társadalmi, vagy történeti tárgyat választ, akkor is haj-

szolja a meglepőt, a rendkívülit, akár nevetséges hatásra törekszik, akár borzalmasra. Hogy idáig hűvösen ítélték meg novelláit, annak főképp az a magyarázata, hogy a prózával szemben fokozott a valóságigényünk. A próza hamarabb megmutatja a tehetség fonákját, mint a vers, amelynek megvesztegető zenéje engedékenyebben átesz bennünket az irrealitásba. Vörösmarty fogyatkozásai is gyorsan kiütözköznek novelláiból: mind egyoldalú jellemzés-módja, mind valószínűtlen cselekvényfejllesztése, mind pedig laza, rögtönzött szerkezete. A próza összehasonlíthatatlanul szélesebb fölületen érintkezik a „mindennapi” dolgokkal, könnyebben elárulja a hibát. Másfelől azonban épp ez a szakadatlan érintkezés a valósággal teszi kikerülhetetlenné, hogy a novella-író szinte lépten-nyomon vallani kénytelen arról, milyennek ismeri az életet. Még ha mesét költ, ha történelmi tárgyat választ is: osztálya szempontját tükrözi, saját kora társadalmát. Itt lehet és itt kell keresnünk Vörösmarty novelláiban is a reális elemeket. Milyennek ismerte a reformkor Magyarországot, azokat a termelési viszonyokat, amelyeknek felépítményeképpen formálta ki költszete ezeregyéjszakáját, arra vonatkozóan éppen prózai elbeszéléseiben kapunk legtöbb fölvilágosítást.

Fokozta novellái jelentőségét, hogy viszonylag nagy teret juttat bennük a dolgozók ábrázolásának. Nem mintha alakjait, helyzetait tipikusoknak tekinthetnők, — hiszen mondtuk, hogy mint romantikus mennyire a szokatlanságra, meglepőre törekszik. De a realizmus nem is tiltja meg, sőt legfejlettebb foka, a szocialista realizmus egyenesen megköveteli a képzelet szárnyalását. Vörösmartynál ugyan szó sincs fejlett realizmusról, azonban a fantázia az ő novelláiban is számtalan olyan helyzetet teremt, amelyek éppen túlzásaik által kivételes élességgel leplezik le kora társadalmának bűneit. Látjuk majd, hogyha nem is remekművek az elbeszélései, nem méltatlanok hozzá mondanivalójukban sem, ami pedig a megformálást illeti, vetekszenek nemzedéke legjava novelláival.

Kortársai nagyrészt a középkori dicsőséget rajzolták, nemesházi idillekkel szórakoztattak, vagy ha már a „nép” érdekelte őket, egy-egy regényes betyár lovagias kalandjával ejtették ámulatba olvasóikat. Külföldre is örömet mentek tárgyért. Főképp azonban a víg novella vonzotta őket. Van a romanticizmus nagyjaiban törekvés az irónikus fölényre, a szatirikus leleplezésre; már Kisfaludy Károly sikerrel kísérletezett ezen a téren, nem kímélve tulajdon osztályát sem, a mindinkább eltehetetlenedő, elmaradó nemességet. Vörösmartyt, az ünnepélyes, kissé elégikus zenéjű eposzok, a patetikus tragédiák költőjét vonzotta az élet komikus oldala is, amint erről nem egy bűbájos remeke tanúsodik. Még 1837-re nem jutott el a nemesség irónikus festéséig: saját osztálya gúnyos bemutatására nem vállalkozott. Ha már mindenáron humoros hatásra törekedett, szinte elkerülhetetlen volt, hogy először a dolgozókon akadjon meg a tekintete. Fejlődése abból is látható, hogy a nemesség ábrázolását hőskölteménnyel kezdi és szatírákkal végzi, viszont a jobbagságot eleinte féktelen kacagással mutatja be, s utolsó novellája fájdalmas sóhajjal zárul. Bármily vadromantikusak helyenként a fordulatai, s rikítók a színfoltjai, ezeken a helyeken is a valósággal küszködik. Elbeszéléseiben kezdettől ugyanaz a humanista próbál tájékozódni a jelenségek közt, aki jóval később, sokkal fejlettebb fokon, 1848 döntő napjaiban már meglátja, hogy *késve, fősvényül* osztottunk az elnyomott népek jogokat.

Tizenhat éves, mikor a keleti országrészekén közel félszázezer jobbagyot pusztít el az éhség. A hír bizonyára hozzá is eljut, talán fölnagyítva. Saját korgó gyomra kényszeríti, hogy ne is felejtse ezt az emléket. Már elismert költő, de még mindig bő az alkalmá, hogy továbbgyakorolja a koplálást, amelyet már diákfővel megszokott. Korán megismerhette közvetlen tapasztalatból a jobbagsyviskók, zsellérputrik nyomorúságát is. Csongor úrfi paraszt kísérője, Balga sem más voltaképpen, mint egy óriási éhes száj, amelytől még

az ördögök is visszariadnak. S a csalódás hármassútján egyetlen panasza: „Hát én mindég éh legyek S untalan csak szomjuhozzam?” Ez persze a feudális társadalomban nem lehet komoly költői tárgy; az éhség csak mint nagyétkűség fordulhat elő: arra való, hogy kikacagtassa a panaszkodót. Az osztályérdek úgy védekezik a kizsákmányolókat minden oldalról körülfogó nyomorúság látványa ellen, hogy a szegénységet titkolni való szégyennek ábrázolja, sőt esetleg irigyelni való boldogságnak; de magát a testi nélkülözést, éhséget tragikusnak legfeljebb csak akkor láttatja, ha átmenetileg előkelő származását talál sújtani. A fiatal Vörösmartynak ugyan állandó élménye a nélkülözés, bizalmas körben el sem titkolja, még tárgyul is hajlandó választani az első novellája számára, de csak humorosan, s még így is csupán álnév alatt. Hogy is illene Árpád énekeséhez ilyen útszéli tárgy? Sőt az álnév sem szabadítja föl annyira, hogy úgy ábrázolja az éhséget, mintha tulajdon tapasztalatából ismerné. *Jobbágyeredetű szlovák* diákokat választ mondanivalói számára. Az ő kicéhezetségiükről lehetett is valami felejthetetlen élménye, hiszen később újra fölbukkan nála ez a téma lírai átfogalmazásban (Tót deák dala). Így feszélyezetség nélkül föl lehetett nagyítani a koplalást mesebeli arányúvá, de a jobbágydiákok szerepeltetésével nemcsak a leendő értelmiség nyomorát leplezhette le, hanem arra is módja nyílt, hogy mögöttük bemutassa osztályuk szörnyű helyzetét, s ezzel széles társadalmi háttérbe állítsa groteszk meséjét.

A romanticizmus érdeklődése a népköltés iránt voltaképp reakciós gyökerű volt, mert a felvilágosodással szemben visszacsábított a csodák közé s a valóság helyett az álmokra terelte a figyelmet. De a haladó írók a folklóre mögött észrevették az elnyomott népet magát is. Nálunk hamar bekövetkezett ez a fordulat. Kölcsey műnépdal-kísérletei jobbágyvédő politikában folytatódnak. Vörösmartynál eleinte nincs szó ilyen tudatosságról. De mihelyt elkezd a szlovák diákok elképesztő nyomorúsága felé tapogatózni, tréfáit egyszeriben keserves valóság tette hátborzongatókká.

Első novellája, a *Holdvilágos éj* három ágrólszakadt diák leírásával kezdődik: meztláb, kifordított nadrágban, boglyas fővel vonulnak élénk. Nem esoda, hogy a cenzor piros ceruzát ragadott, mikor azt olvasta, hogy egy sem volt az árvák közt, „ki legalább is püspök nem akart volna lenni”. (Csak a kezdőbetűt engedélyezte a cenzor tréfából: „p...”) Ezután következik az a „mulatságos” közlés, hogy a három diák világeletében sohase lakott jól. (*Természetesen*: fiatal kedvvel türik ezt az állapotot; eléggé hozzáedződhetek már ősapáik óta!) S ezzel neki is lendül Vörösmarty képzelete, hogy érzékeltesse ezt a határtalanul nevetséges, óriási arányú, nemzedékekre visszanyúló, csilapíthatatlan éhséget. Az egyik diák hirtelen hahotára fakad, s kiderül, hogy hetvenedik apjának a halála jutott az eszébe. Mentegetőzve hozzáteszi, — hogy rosszszívűnek ne tartsák: — „Ez az én kacajom nem egyéb, mint a *sírásnak pótszere, de sokkal gonoszabb annál*; mert valahányszor ősapám halálára gondolok, a *legnagyobb bosszankodás fog el*.” (Kiemelte J. G.) Az úri olvasók zöme bizonyosan eleresztette ezt a figyelmeztetést a füle mellett, s arra talán a legéberebbek sem gondoltak, hogy a bosszankodás egy töről sarjad azzal a harci jelszóval, hogy: bosszú!

Az éhenkórászok közt megindul a versengés: akinek az őse a *legnevezetesebb viszonyok között* pusztult el, annak a másik kettő köteles vacsorát teremteni elő, ha a föld alól is. (A néprajznak külön műszaka van erre: versenyhazugság!) Lódítanak is rögtön akkorákat, amennyi Vörösmarty képzeletétől telik; s minden történetet hempergő, végevárhatatlan hahotázás jutalmaz. Ki a nyertes, a versenyben el sem dől; a harmadik lódítás után ájulásig kacagnak, s ezzel át is csap a mese álmokalandjaik leírásába.

Az itt a lényeg, hogy a diákok hazugságai nem akármilyenek. Valamennyi a *síralmas hazai valóságot* ábrázolja. Janó hetvenhetedik öregapja a

„boldog Fehérvármegyébe járt le kaszálni egész seregével, s *ha jóllakhatott*, messze földön nem volt olyan kaszás, mint ő.“ Csakhogy, amilyen jó munkás, éppen olyan „nehéz természetű volt szegény, *soha nem elégedett meg a részzel*, melyet a kaszálásért kikötött; *az egészet akarta volna*, mert szokta gyakran mondani: az őket illetné inkább, mint másokat; s ilyenkor rendszerint egy bizonyos fehér lovat átkozta vég nélkül.“ (Kiemelte: J. G.).

A honfoglalás költője itt arra használja a felér ló mondáját, hogy a kaszások szociális elégtelenségét tegye nevetségessé vele. Fokozza a komikus hatást, hogy ez a lázadozó szlovák nacionalista egy vakondtúrásban pusztul el: nyakában lógó borotvaéles kaszájával saját magát fejezi le. De a groteszk ironia legalább szóvát teszi, amiről Vörösmarty író társai szemérmatosan hallgattak: *hogy a munkás nincs megelégedve a bérével, s Magyarországon élnek növekvő öntudatú nemzetiségek is.*

Az éhség problémáját a második diák, Gyuró története ragadja meg leggyökerén:

„... Történt egykor, hogy nagy éhség vala a bérceken; boldog ember volt, *ki két hétben jóllakhatott egyszer*, még boldogabb, ki akkor meg nem halt örömeiben; mert mi nagy öröm jóllakni annak, ki sokáig éhezett? *Már csak néhány ember kongott a kipusztult faluban*; mint árnyékok jártak ide s tova, s takarékosan fogyasztották a megmaradt morzsákat. De most ünnep, sőt karácsony következék a falura; mert egy szegény fiú, ki a szugban [zugban] sokáig kutatott, végtére egy jókora nagyságú kenyeret huz ki annak rejtekéből, s oly nagyot és ijesztőt sivalkodott örömeiben, hogy az egész falu, azaz, *kik még élének*, oda gyülekezett.“ (Kiemelte: J. G.)

Rávetik magukat a kenyérre, csakhogy az olyan kemény, akár a szikla. Végre Gyuró őse „dühösen, amint szokott, felragad s egy kusztorát foga kezébe.“ „Vagy te, vagy én!“ vala jelszava: neki támasztá egyik csipejének a kenyeret s oly hatalmasat vágá hozzá, hogy egyszersmind *magát is derékon ketté darabolta*. Képzhetik az egész falu csodáját, midőn szegény ősapámat a kenyérrel együtt szét hullani látták.“ (I. m. 10–11. l. Kiemelte: J. G.)

A diákok szinte ájulásig kacagnak ezen a képtelenségen; viszont ismerjük el, hogy az irtózatosságot ennél az ingerült mohóságnál bajos volna felejtetlenebbül érzékeltetni.

A harmadik diák, Petró ősről is kapunk néhány olyan vonást, amely az egész feudalizmusra jellemző:

„Ez a legjobb munkás minden tulajdonokkal fel vala ruházva, melyek *szegény embert oly kapóssá tesznek*. Serény volt, engedelmes és türelmes. Falu bírása volt néhány ízben, s innen nem ritkán történt, hogy *dohányt aprítottak a hátán*; ha asztal nem állt közel, *ír-asztalul hátát vevék elő*.“ (I. m. 11–12.)

Ha Janó őseben a szlovák nacionalizmust figurázza ki Vörösmarty, Petró ősével kapcsolatban az érem másik oldalát is megmutatja, a magyar sovínisza önteltséget, a nemzetiségek kigúnyolását. Egy szólásmódunkat foglalja bele a történetébe: „a szomszéd magyaroknál“ gúny tárgya a Petró őse: „neki esik, mondták, mint tót a holdvilágnak“, vagy „mint tót az aludt tejnek: mert aludt tej és holdvilág csúfosan egyértelmű vala tréfáikban“. „Részint ezen keserű gúny, részint a még keserűbb tóvíz“ okozza aztán Petró őseinek a halálát, nem kevésbé groteszk módon, mint az előbbi esetekben, s szintén az evéssel kapcsolatban.

Ezekkel a kis epizódokkal a polgári irodalomtörténetíró nem tud mit kezdeni: „a három öreg tót halála... nincs elég szervesen odaforrasztva a második részhez.“ (Galamb Sándor: Vörösmarty novellái. Irt. Közl. 1915. 175. l.) Dehogy nincs odaforrasztva! *Az éhség a központi mondanivaló*, az ősök tragikomikus pusztulása készít elő a novella kusza álomszövevényére, amelyet kitűnő lélektani érzéssel bonyolít Vörösmarty, bőven alkalmazva népmese-motívumokat. Minden a jóllakás körül forog. Fiatalokról lévén szó, a szerelmi éhség sem marad említetlenül: az álmoképek végén királykisasszonyok sürgő-

lódnek a kegyetlenül megtréfált diákok körül. *De enyhülést az álom sem hoz.* Egy korhely úr elkárhozott szelleme játszott velük, s a fanyar vidámságú mese azzal fejeződik be valószerűen, hogy mikor ép asztalhoz telepednének a diákok, fölserkennek a gazos, csalános ugaron, ugyanolyan vad kiéhezettségben, ahogy elnyomta őket az álom.

Nyilvánvaló, milyen sok ebben a mesében a leleplező igazság. A költő szemléletmódja nemesi ugyan, de bármennyire igyekszik mulatságossá túlozni bizonytalan osztályhelyzetű alakjait, az eseményekből az ország belső bajaira kapunk ijesztően hű utalásokat, mégpedig elsősorban olyan bajokra, amelyeket szépirodalmunkban jóval később sem igen ábrázoltak ennyire őszintén, élesen. A dolgozók, sőt a jobbágyszármazású értelmiségiek iszonyú ínsége, az éhhalál, a sovinizmus meglátása s helytelenítése csupa olyan vonás, amely megmutatja, mennyire fölülemelkedett Vörösmarty már a huszas évek végén a vármegye-házi szemléleten. A befejezésben győző valóság azt bizonyítja, hogy a költő nem lát kivezető utat? Vagy inkább, hogy figyelmeztetni akar: az álmodozás nem megoldás? Voltaképp a Tünde pályája is azt jelenti majd: oda kell hagyni Údlakot, le kell szállani a földre, hogy realizálható legyen a boldogság.

Stílus szempontjából a Holdvilágos Éj a legkezdetlegesebb; még erősen érezhető mondatain a nyelvújítás idegenszerűsége. De szerkezetileg sűrű, összeszedett, magas színvonalú, anyaga igen eredeti, s Vörösmarty minden novellája közt a legértelmesebb. A többivel gyorsabban is végezhetünk.

2.

Következő elbeszélése, *A kecskebőr „pórrego“*; az Aurórában jelent meg *Csaba* aláírással (1833). Itt már *magyar parasztok* a főalakok, faluszéli „parányi sárházak“ lakói. Vörösmarty mindjárt a novella kezdetén szembefordul a korabeli idillfestő hamisításokkal:

Mi boldog nép, fogják felkiáltani olvasóim, mely ily kevéssel beéri; mily példátlan példája a megelégedésnek. Vagy talán — fogják némelyek gondolni — ezek a legkétségbeesettebb emberek, kik egy-két garasért készek volnának embert akasztani, kiknek a halál csak jótétemény lehet. (I. m. 26. l.)

Élesen jelentkezik itt a maradi nemesek jobbágyszemléletének belső ellentmondása. Egyfelől áltatják magukat, hogy boldog, elégedett a jogtalan nép — másfelől a forradalmasodó Európában kezd bennük derengni a riadt sejtetem, hogy gyilkosságra is képes, kétségbeesett emberek ezek, akiknek, — ó kizsákmányolók ördögi humanizmusa! — csak „jótétemény“ lenne a halál.

Mintha parlagi nemesek vaskos hahotáiért volna az egész elbeszélés: ponyvára is került hamarosan. Főszereplői értékét már a nevük is jelzi: Lőcs-láb Jakab, Röhögi Jankó. Röhögi az öregbíró házatejét tatarozta, de elbámészkodott, lezuhan s meghülyült. Asszonya Lőcs-lábbal áll össze, aki feleségül is veszi, mikor már a gyerek megszületett. Csupa nyers vonás, igazán nem biedermeier kisasszonykáknak való. Elválhatatlan barátok maradnak, s a közös, kilátástalan nyomorúságban Lőcs-láb merész tervvel áll elő: meg kellene gazdagodni. De hogy? A feudális társadalomban egy „reális“ mód kínálkozik: a kieneskeresés. Nyugat-Európából már szédítő hírek érkeznek, rohamosan halmozódó tőkéről; Lőcs-láb érvei, amelyekkel föltüzeli társát, riasztó mélységeket tárnak föl a hazai zsellérek nyomorúságáról:

Legelőbb is egy tündöklő képét állítá fel a jóllétnek, azaz a jóllakásnak, mely merényök sikeres kimenetelét követendő vala. A gombócok még egyszer akkorák leendének; ... a húsétel, melyet most csaknem egyedül jóhírből ismertek, ezentúl mindenmapos a háznál; disznótorok, kolbász, hurka a káposztában, véres kásával töltött gombócok mint egy-egy szakasztó. (I. m. 28. l. Kiemelte: J. G.)

Egyéb is kerül ugyan szóba, tág épület, pince, csűr, de csak mint távoli, földöntúli ábrándok. A novella nagyrészt a kieneskeresés bonyodalmait töltik

ki. Nemhogy aranyport találnának, még a gebéiket is elkötik, míg egy titokzatos barlangban bújkálnak kincs után. Egy kecskét cipelnek haza kárpótlásul: a szegény jószág valósággal nekiszaladt Lőcsláb késének. De rossz a lelkiismeretük a jogtalan eltulajdonítás miatt. Már beléjük oltódott a tőkés társadalom alaptörvénye, a magántulajdon tisztelete. De még tele vannak a hűbéri kor babonáival. Közös neveltjük, a kis Peti hazavetődve csatangolásából, az esti sötétségben fejére húzza a kecskebőrt, s mekegésével, ördögszarvaival úgy elrémiti őket, hogy nekifutnak a világnak, mintha a megtestesült sátán loholna a nyomukban. A kibonyolítás „megnyugtató”. Lőcsláb és Röhögi urasági levelhordóvá lép elő, a csintalan Peti pedig annyira megjavul, hogy eljár az iskolába is. Vajjon ő már kevésbé lesz babonás, mint apái? A költő biztat, ha nem is túlvérmesen; Peti tanul, de csak „tölderekán”,

őszkor és tavaszkor beállott a szántó gyerekek sorába, s még ugyancsak ember válhatik belőle, ha Isten is úgy akarja. (I. m. 52. l.)

Kétségtelenül többlete a novellának, hogy a hegyvidéki szlovákok inségének, elégtelenségének föltárása után nem habozik megmutatni, hogy nem rózsásabb a magyar jobbágyok helyzete sem. Sőt a diákok ősei határozottan különbek, mint Lőcsláb meg Röhögi. Vörösmarty nem akar ezzel általánosítani; típusok helyett kivételes figurákat mintáz ő, mégpedig ez alkalommal kacagató fogyatékoságok halmozásában leli kedvét. De gazdasági helyzetrajzát, a zsellérnyomort és babonás elmaradottságot hitelesnek kell tekintenünk, az egész történetből kiáradó úri fölfogással együtt. Ahogy Vörösmarty festi a maga torz baráti párját, olyannak látta a nemesség zöme az egész jobbágyosztályt; mulatságosan esetlennek és tudatlannak. Műfajilag a kecskebőr inkább visszafejlődés, mint haladás. Amit nyer külső valószínűségben, annyit vesz a Holdvilágos éj merész távlatának beszűkítésével, a groteszk mesétől az anekdóta felé tolódik el. Bonyodalma elejétől végig izetlen; a nemes urak harsány röheje százados távolból is sérti a fület. Viszont időközben Vörösmarty prózája sokat fejlődött, tisztult a papirosízű neológizmusoktól; alakjait illúziókeltőbben beszélteti minden paraszt-ábrázoló kortársánál. Ha kívülről ábrázolja is a faluszéli szegényeket, ismeri életviszonyaikat és észjárásukat, őszintén, bátran elénk tárja testi-lelki nyomorúságukat. Nem is tetszett a kortárs bírálónak; az volt a véleménye, hogy nagyon rossz. Gyulai már dícséri Vörösmarty paraszt „beszély”-eit, de nem tartalmuk valóság-elemeiért, hanem hangjuk, „népies humoruk” miatt. Galamb Sándor aztán megteszi a Kecsebőrt „a legösszhangzatosabb és legvalószerűbb” Vörösmarty novellának. Alighanem azért, mert legúribb a szemlélete. A valóságos társadalmi erők, a kizsákmányoló ábrázolására nem kerül benne sor. Alakjai ott esetlenek-botlanak az osztályok határán; a hűbéri abroncs már lepattanóban van róluk, a kapitalizmus szorítását még nem érzik, afféle lézengők, akiket tömegestül hordott a hátán az akkori Magyarország: éhen épen nem haltak, de jól sem laktak életükben soha.

A Kecsebőrrel Bajza Aurorájának novella-hiányán próbált Vörösmarty enyhíteni; ugyanott adta ki *Orlayját* is (1837). Az előző évben jelent meg Jósika történelmi regénye, az Abafi. Talán annak a sikere is hozzájárult, hogy megegyezően visszatért a költő az eposzok világába, a Két Szomszédvár bomló oligarchiájának festéséhez. Csakhogy itt már van az országnak erőskezü gazdája: Mátyás, akinek az alakja századokon át a nemzeti királyság varázsát sugározta a Habsburg-gyarmat elégedetlenei felé. A Mátyás-kultusznak azonban volt kuruc mondanivalóján túl osztályharcos tartalma is: Vörösmarty főleg ezt aknázza ki. A szép lányt egy köznemes, a „félparaszt Csatár” üti el az előkelő Orlay kezéről. Hogy az elvetemült főúrnál mennyivel különb Mátyás köznemes vitéze, Vörösmarty igen határozottan emeli ki. Itt-ott azért még mindig beletéved a hangjába némi akaratlan tisztelet a nagybirtokos iránt, sőt végső jeleneteiben szinte érthetővé teszi a szörnyeteg Orlayt, mikor lehetőséget ad neki, hogy megvallhassa őrült szerelmi szenvedélyét. Itt a lírikus

kerekedik fölül az emberábrázolón: alig hogy beszélni kezd Orlay a maga dühödt sóvárgásáról, boldogtalanságáról, egyszerre gátlás nélkül szakadnak föl Vörösmartyból saját elfojtott panaszai. Az úri kisasszony, a szép Zele, vágyat ébreszt egy szegény vak fiúban is, annak szintén saját tizenkilencedik századi érzelmességéből ad a költő epekedő vallomásokat.

Legterjedelmesebb novellája ez, igen gondosan írva; Galamb Sándor azt bizonyítja számtalan jambus sorral, hogy eredetileg drámának szánta volna. Van is néhány jelenetében jókora adag színpadiasság. A próza-forma nem vált előnyére: fölnagyítva mutatja a korfestés hiányát. De az ünnepelt Jósika sem állt jobban ezen a téren, az akkori olvasók az ilyesmin még nem ütődtek meg. Annál inkább elragadtatta őket a nőrablásos bonyodalom, amelyhez a vadromantika egész kelléktárát mozgósította a költő. Az oligarcha-ellenes, pártos hang ma a legvonzóbb az agyonfakult, valószínűtlen történetben. Akkor ugyan már kezdett általánossá válni a mágnásellenesség, de Vörösmarty írói tekintélye kivételes fontosságot adott az ő határozott állásfoglalásának. Nincs az a mozzanat, melyet fölhasználnak hagyna, hogy meggyőzzön főúr-hőse alacsonyrendűségéről. A harmincas évek második felében, a Széchenyi—Kossuth küzdelem küszöbén a haladó tábor erősítette ez az állásfoglalás, mert növelte a nemesség önértékét. Osztályellentéteket tehát ábrázol már itt Vörösmarty, de csupán a hatalmon lévők között. Néhány népi alak is átsuhan ugyan a novelláján, de csak mint elnyomóknak a szolgája vagy éppenséggel rajongója.

Közneves és előkelő úr vetélkedését isméli meg *A fürdő szívhálászata*-ban is. A tragikus történelmi tárgy után visszatér a vidám műfajhoz és saját kora ábrázolásához. Bonyodalma nem sokat ér: egy szabvány-romantikával szétintrikált szerelmes párt hoz össze újból, naívu „regényes” körülmények között, csónakversenyt elsópró balatoni viharral. De az alakok viszonya egymáshoz s az egész társadalmi háttér komoly figyelmet érdemel. Mindjárt az elején az Egyesült Államok fejlettségét állítja szembe a hazai elmaradottsággal. Főhősét, Kajáryt amerikainak nézik tulajdon barátai. (A romantizmus korában elég egy szemüveg és egy szembehúzott kalap, már nem ismer rá senki fia.) Az ál-yankee így lelkesedik Amerika iránt: „Óriási haladás iparban és művekben, adósságtalan kormány, emberség börtöneiben s egyenlőség a törvények előtt”. Radóban fölfortyan a nemzeti önérték, s kellemetlent vág oda a tengerentúli „egyenlőség” apostolának: „*Felejti ön, hogy négereik vannak.*” A hatás teljes: „Az idegen arcát pirosság borítja”. De segítségére siet Csöngedy, ő megérti a yankee-ket. Könnyedén közbevág: „Ej, a négerek feketék”. Három különböző állásfoglalás, amely mögött gyökeresen eltérő típusokat érzünk. Rögtön meg is állapítja Galamb Sándor: „Minden különösebb zavar nélkül felcserélhetnök Radót Csöngedivel, vagy Csöngedyt Kajáryval.” A polgári irodalomszemlélet föl sem tételezi az imperializmus éveiben, hogy politikai meggyőződés adhatna arcélt egy novella-hősnek. Annál föltűnőbb ez a vakság, mert Galamb egyébként dicséri Vörösmartyt, hogy többször szót emel az elnyomottakért, a négerekért nem kevésbbé, mint az angol dolgozókért. (Irodtk. Közl. 1915. 181—182. l.)

Kajáry vetélytársának már a neve megbélyegző: *Rontó*. Ezt a leírást kapjuk róla:

„Gazdag, fiatal és deli . . . Mind amellet, ha valaki tovább s közelebről látá e szép fiatal arcot, nemtelen döllyföt s önimádó balhitet fedezhete felvonalaiban. (Kiemelte: J. G.)

Kajáryt viszont azzal teszi Vörösmarty vonzóvá minden haladó előtt, hogy őszinte, kemény bírálatot ad a szájába „külföldi szemmel”.

Mondanivalóinak ez a veleje:

„...nem csupán a föld, hanem főleg lakóinak szelleme teszik az országot ... Magyarország földje sokkal fölöttebb áll a világ lajstromán, mint nemzete, melyről alig tudhatni valamit. A legszebb, legvirítóbb tájakon nagy részint butaság, henyé-

ség tanyáznak s a néptelen pusztákon egy-két büszke lak csufolni látszik inkább, mint ékesíteni a falut, melynek szomorú viskóitól környékezve van.“ (I. m. 115. l.)

Kajáry igazat mond: nem a föld, az elvont „haza“, hanem a nép fontos. A szembeállítás éles; a fogalmazásban ott lappang a vád a kastélyok urai ellen, akik körében nyomor tenyészik; a butaság és henyesség megállapításából vonatkoztatható egy adag akár a parlagi nemességre is. Radó és Csöngedy „különbözően felindulva“ tüstént ráhorkan az „amerikaira“. De az még folytatja:

„Magyarország gyermek, mely megvénült, s anélkül, hogy szenvedéseit hidegebbé, tapasztalásai okosabbá s évei tisztelottessé birták volna tenni. Egy van, mi mentheti: *levetni baltéletek hieroglypháitól tarka bőrét; s megifjodni, mint a kígyó szokott, s talán még hosszú és boldog életű lesz.*“ (I. m. 115—116.)

Vörösmarty itt a reformkor haladó magyarjainak komor önismeretét mondja ki: a remény pusztán annyi, hogy *talán* még megmenthető az ország, de csak teljes átalakulás, megújulás esetén. Kajáry őszinte nyilatkozata már-már párbajjal kezd fenyegetni, míg a feszült hangulatban le nem leplezi magát; akkor a jelenet baráti ujjongásba csap át, főképp miután „Kajáry hazasértő véleményét némileg kiigazítja.“

A novella ettől fogva összeszűkül: a szerelmi bonyodalom körül forog, a romantizmus igénye szerint, váratlan meglepetésekkel, józan észnek fölfoghatatlan nyilvános lányrablással. (Jut majd az effélékből még Kemény társadalmi novelláiba is.) A csípős, rosszmájú szalonhang itt-ott mintha szintén Keményből volna előleg. Ilyen pl. a szívhalászatra fölvonuló hölgyek leírása.

Egy szőke özvegy: „igen csinos volt; de egy kevésbé nehéz. Testi jóllétét érezte a ladik is, s tisztelottéből két ujjnyira mélyebbre süllyedt, mint egyebeké...“ Egy főúri hölgy: „büszke termet volt... melynek kihívó tekintetén főne a birtokainak öntudata s egy kissé hajdani szépségének emlékezete ünnepeltenek.“ (I. m. 130. l.)

Szemben ezzel a dologtalan társasággal az inas és a szobalány alakját vonzó-nak mutatja Vörösmarty: gazdájuk, Rontó azzal is veszít előttünk, hogy az inast legazemberezi, a lányt leringyózza. Uraság és cselédek ilyen módon kiélezett ellentéte szintén demokratikus állásfoglalás. Rontó, a gazdag úrfi végül hoppon marad: a szívkirálynőt Kajáry veszi feleségül.

Mátyás, a nemzeti király korát még egy másik novellájában ábrázolja Vörösmarty. Címe: *Csiga Márton viszontagságai*. A nemes urak világából ez ismét a mindennapi élet alakjai közé vezet. Mátyás neve csak arra való, hogy elhiggyük a költőnek: lehetett olyan idő még a mi történelmünkben is, mikor a becsületes embernek legfőllebb az volt a baja, hogy unatkozott. Csiga Márton megpróbáltatásai is ebből erednek. Merő unalmában gazemberségre vetemedik: csal, sikkaszt, hadseregszállítóból tyúktolvajjá züllik, orgazdászkodik, megöli a tulajdon fiát, fölakasztják, életrekeltek, más vidéken bírónak választják, s egyszer csak az alteregója (azaz önmaga) bűnei fölött kellene ítélkeznie. Végül már ott áll a mennyei bírása előtt, éppen készül elragadni „két kalánfűlű angyal“ a kárhozatba, mikor felébred. Hogy az egész csak álom, régtől fogva sejti az olvasó. Most végre arról is értesül, hogy Csiga Márton, „egy népes város“ bírója megválasztása éjtszakáján terhelt gyomorral álmodta rakásra ezt az iszonyú bűnlajstromot. Galamb hibáztatja, hogy Csiga Márton becsületes ember; szerinte az álom csak akkor volna indokolt, ha a bíró ébren is a gazemberek közé tartozna. Pedig a költő, a volt jogász, akit már ifjúkora óta okvetlenül foglalkoztatott az igazságszolgáltatás kérdése, helyesen látja, hogy Csiga agyában ezek a gondolatok, ezek a „tarka bőrű álmok“ „rokonok új hivatalával“: — ép abból a felelősségérzetből fakadnak, hogy neki ezentúl bűnösökön kell ítélkeznie. Mi sodorja rossz útra az embert? Vörösmarty széles választ ad erre: az unalomszülte kalandszomjtól a szükség (az inséges család)

kényszerén át a kincshajhász elvetemültségig apró vétkek és borzalmas bűnök változatait tárja elének. Mit eredményez ez az álomsorozat a becsületes Csiga Márton számára? Azt, hogy minden bűn csíráit önmagában is felfedezi. Ezzel magyarázza a költő, hogy annyira emberséges bíró vált belőle.

A probléma nem volt légbőlkapott, a reformkorban már zúgott a közvélemény a barbár hazai vallatás, elfogult bírászkodás ellen, a szörnyű magyar börtönök miatt. A novella ezt a harcot segíti. Álomkéntöshen megmutatja a valóságos hazai helyzetet, úgy tüntetve föl, mintha minden visszaélés csupa kivétel volna. Amikor álmában bírónak teszik Csiga Mártont, a sokszoros gonosztevőt, így él vissza hatalmával:

... csínyeit a legszabályszerűbb igazság színébe tudta öltöztetni. Ajándékot nem fogada el, *ha ügyetlenül adták*; közháborodásban haragot és halált villámlott a gonosztevők ellen; *de gazdag adományért kimenté vagy megszökteté őket, mihelyt ezt a nyilvánosság veszélye nélkül teheté*. Kihallgatott minden szegényt, de örömesebb a szép folyamodónakat; mosolygásuk, nyájas ígéréteik súly valának a mérleg csészében. A hatalmasok szavára pedig kivétel nélkül hallgatott. I. m. 159—60. l. (Kiemelte: J. G.)

A novella azzal fejeződik be, hogyan bírászkodott az *igazi* Csiga Márton. Ez a néhány mondat a reformkorban bizonyára úgy hatott, mint gyilkos gúny a lelkiismeretlen ítéletmondók, az osztálytársadalom törvénytevői ellen:

Oktatója inkább, mint büntetője a megtévedettnek, *iskolává tévé a fogházat, melyben a vadak helyett nem ritkán emberek, gyógyházzá, honnan erkölcsi betegek helyett épilekű polgárok jöttek ki*. Mindennemű ítélethozásában pedig szigorú vala: sem szép szavak, adomány, sem akárki haragja által *nem tántortítható*. (I. m. 164. l. Kiemelte: J. G.)

Ebben a novellában nincs feudális kötöttségnek nyoma. Vörösmarty mezővárosi viszonyokat ábrázol; — ebből a szempontból is szerencsésen bukkan Mátyás korára. De félreérthetetlen gyanakvással nézi a polgári foglalkozást; mikor Csiga Mártont gazemberségre ösztönzi kalandor kedve, kiderül, hogy azért választja a kereskedő pályát, mert itt bőven van alkalma csalásra és hazugságra:

Szinlelt önelégedéssel beszélt nagy kalmári merényeiről, összeköttetéseiről, — az akkori világban még hallatlan dolgokról! rendkívüli jövedelmekről, melyekben mindenki részesülhetendő, ha érzényt nyit közkereskedésre. Ki ne bízott volna az eddig emberséges s jó asztalainál fogva most már elmés, okos s minden esetre nagy szerencsés Csiga Mártonban? Ó tehát pénzt gabonára s részint kész gabonát is vett által, Mátyás király hadaihoz nagy nyereséggel szállítandót, gondtalanul, sőt világos szándékkal azt soha vissza nem téríteni. (I. m. 147. l.)

Vörösmarty ismeri a fejlődés kezdetén álló polgárságnak mindkét típusát: a becsületes szorgalmút éppúgy, mint a szélhámost. Romantikus képzeletét jobban vonzza az utóbbi, de merészen egybegyúrja a két természetet. Mesejátékának is van olyan értelmezése, hogy Csongor és Balga, Tünde és Ilma tulajdonkép a minden emberben meglévő kettősséget ábrázolja. Csiga Márton novellájában csakugyan ezt az ellentmondást világítja meg, a bűn és erény dialektikus összefüggését. Viszonyaink fejletlen voltára jellemző azonban, hogy ez a Csiga Márton még nem hiteles polgár. Gaztetteiben nyoma sincs a tökefölhalmozás szándékának; épp az kergeti csődbe, hogy úgy pazarol, akár egy mágnesmájmoló kurtanemes.

Az utolsó Vörösmarty-novella, a *Szél urfi* „tündérrege”. Rút öreganyja hatalmából kiszabadul a szilaj Szél urfi, sikerül neki emberi testet ölteni, még feleséget is szerez, sőt gyermekei is születnek. De ráun a családi boldogságra, újból kalandra indul, s büntetésül lecsap rá a vénasszony, visszavarázsolja testetlen lénné. Az egészből az világlik ki, mennyivel teljesebb, *boldogabb a materiális lét*, az anyagtalan lézengésnél, amelyet az idealisták váltig magasztalnak ugyan, de szeretik mennél későbbre halasztani a megtapasztalását.

Gyulai szerint ez a „leggyöngébb“ novellája Vörösmartynak, mert a „népmesei elemet igen is célzatos allegóriává süllyeszti“. (Vörösm. életrajza 1879. 191—192. l.) A burzsoázia hanyatló korszakában csakugyan süllyedésnek számított, hogy valaki a materiális létnek adja az elsőbbséget, hiszen ebből veszélyes következtetések származhattak. Vitathatatlan, hogy van a Szél urfi-ban halvány, elnagyolt allegorizálás épp a testetöltés meg a visszaszéllemiesedés leírásában. De úgy lehet, a szigorú kritikust ezúttal éppen nem az ingerelte föl, ami hiányosan motívált, hanem ami túlságosan érthető.

Mit akart ezzel a mesével Vörösmarty? Tudjuk, mennyire izgatta éppen őt, a korlátlan fantáziájú romantikust, a valóság és képzelet viszonya. Benne az álmodozás vigasza hovatovább önváddá változott. Már a Holdvilágos Éjben eljutott annak a fölismeréséig, hogy az álom nem old meg semmit. A Hitel évében arra eszmélhetett, hogy elég a délibábkergetésből, holdvilágfalásból: Tündének itt a helye a földön. Mindinkább belekapcsolódott a reform-mozgalomba, s nemcsak menyasszonyához, hanem egész népéhez szólt az az intelme, amely tulajdonkép harcos valóságtiszteletének megnyilvánulása volt: „Ábrándozás az élet megrontója“. A Szél urfi nem több, nem kevesebb, mint derűs tudomásulvétele annak, hogy csak a materiához kötött lét érdemli, hogy végigéljük.

Már megírta Szózatát, érett férfi fővel tekint a világba. Használni akar, nem testetlen képzelgésekkel játszani. Reális problémákat vet föl a Szél Urfi-ban is. A zsarnok öreganya, aki végül elszakítja ivadékát a „nem hozzá illő“, ugaron fölszedett feleségtől, ugyanaz a típus, amelyet Kádár Kata balladájából ismerünk. Fokozza a mese realitását, hogy a gyönyörű feleség sánta *Ballépés* karmai közül szabadul, nem hagyva kétséget az iránt, mikén ment át a boszorkány hatalmában. Másrészt Szél urfi meg: *urfi*, azaz *hírből sem ismeri a hűséget*. Ilyen, egyáltalában nem tündérmesébe való, hősről szól Vörösmarty utolsó novellája. Mekkora kín, mikor Szél urfi ráeszmél, hogy ritkulni kezdenek „azon izmos, meleg és szilaj vérrel pezsgő tagok, melynek birtokában oly sok gyönyörnek vala éldelője.“ A befejezés vetekszik Vörösmarty leggyöngédebb lírai helyeivel. A boldogtalan Szél urfi, mint egy sóhaj enyészik el cserbenhagyott felesége, gyermekei körében. Az asszony „hallá a szellői sóhaj-tást, s könyük ömlenek szelíd szemeiből: távol barátjára, elvesztett férjére emlékezék.“ (I. m. 178. l.)

3.

Miért nem írt több novellát a költő, magyarázatot könnyű adni rá, de vajjon lehet-e az megnyugtató? Elbeszélés-kötete szinte azt a hatást kelti, mintha meg volna komponálva. Egymásra utalnak a darabjai, más-más alakokkal két oldalról és megközelíti az igazságot. A jobbágysorsot elénk tárja szlovák és magyar változatban; kétszer választ álomszövevényt; Mátyás korát is bemutatja mind az előkelők, mind a kisemberek felől. Ennyi is elég annak az igazolására, hogy Vörösmarty novellái nem pusztá „szorultság“ termékei, hanem valami olyat igyekezett a költő kifejezni bennük, ami huzamosan újra meg újra foglalkoztatta.

Mondanivalói nem lényegtelenek; még a „tündérrege“ is korproblémáktól súlyos. Elénk tárja a jobbágynyomort, leleplezi a nagybirtokosok hitvány jellemtelenségét, a nemesi sovínizmust, a nemzetiségi elnyomást, a gazdasági élet fejletlenségét, az ország elmaradottságát a haladó külföldhöz képest, s fölvetíti a nemzeti királyság eszményét is a Habsburgokkal elégedetlen közvélemény előtt. Vörösmartyt köti ugyan nemesi szemlélete, de nagy költő, s épp a novelláiból láthatjuk, mennyire átfogja — világtávlatba helyezve — egész nemzetét. Hangsúlyozza a változás halaszthatatlan voltát, ha vannak is a siker felől kétségei. Hangot ad a szorongásnak is, amellyel a nemesség gondol a nyomor kétségbeesettjeire, ő maga viszont igyekszik veszélytelen, mulatságos

jámboroknak tüntetni föl a jobbágyokat. A főurak tekintélyét tépázza. Novelláiban a valóság megragadására törekszik. Nem keresi az olcsó, kedvező megoldásokat. Vidám cselekvényeiben, sötét színei ellenére, van valami törhetetlen bizakodás. Nem hatol a végső mélységekig, osztályharcot csak a kiváltságos rendeken belül ábrázol. De művei pártos írások, keményen bírálják kora társadalmát, s mindenik novellájában megvannak a kritikai realizmus lehetőségei.

Hogy mégsem alkot hibátlan elbeszéléseket, azon múlik, hogy a romantikus képzelet el-elcsúszdult vele. Gyakran elszakad a valóságtól; nincs türelme ízekre boncolni cselekvényeit. Versben sem mindig fogadható el az ábrázolása, erre eposzaiban és drámáiban sűrű a példa. Prózában ezek a fogyatkozások még szembeszökőbbek. Érti ő ezt okvetlenül maga is, van önkritikája, s gúnyos epigrammaiban nem kíméli saját műveit sem. Novellái visszhangja egyáltalán nem olyan, hogy csábítaná a folytatásra. Mindehhez járul aztán egy külső ok is: a Nemzeti Színház megnyitása. Novelláirók egyre számosabban jelentkeznek, még hozzá hivatottabbak is, akiket ebben a műfajban különbnek érez önmagánál. De a színpadon nincs egyenrangú versenytársa. Használni akar mindenképpen, azért vállalja a legfontosabb területet: a közönségnevelő drámaírást. Színjátékaiban is sok az esztétikai fogyatékoság, bonyodalmait nem érleli ki, jellemeit elnagyolja s a meglepetés kedvéért túlságba hajtja a borzalmakat. Szép részleteik alapján mégis méltányolta, komoly értékei közé sorolta az úri Magyarország ezeket a színműveket is, melyeknek főalakjait az uralkodó osztályból válogatta Vörösmarty, s elárasztotta rajtuk a nemesi hazafiság pátozát. Novelláival szemben mi is félretehetjük az esztétikai túligényességet. Megállapítva hibáikat, világnézeti korlátaikat, ideje beiktatnunk őket a költő fontos művei közé. Már csak azért is, mert novelláiró kortársaival szemben, akik német és francia példákon indultak, s örömet választottak idegen tárgyakat, Vörösmarty kizárólag a hazai társadalmat és történelmet tükrözi. Nemesi patriotizmusát a novellák alapján szinte pályája kezdetétől kitágíthatjuk Magyarország minden lakosát felölelő hazafiassággá. Egyéb munkáihoz mérten egészen föltűnő az ő mélységekig hatoló érdeklődése a népi élet nyomorúsága iránt. Hiszen ú. n. parasztíróink is csak a legutolsó évtizedekben jutottak túl végképpen a jómódú falusi gazdák ábrázolásán. Vörösmarty sokat idézett ítélete a nemes urak hazájáról („Neve: szolgálj és ne láss bért, ... Neve szégyen, neve átok”) ott gyökerezik az első novelláit ihlető fiatalkori élményekben.

De irodalmunk fejlődésében is megvan ezeknek az elbeszéléseknek a példamutató jelentősége. Valamennyit közzétette művei 1840-i kiadásában (Vörösmarty Mihál Ujabb munkái. Második kötet). Petőfi föltétlenül ismerte és alaposan tanulmányozta őket, s ezek a novellák csak erősítették, hogy végkép odaforduljon a népi mondanivalók felé. Nem nehéz meglátnunk az összefüggést a Kecskébőr torz parasztjai és Petőfi népi tárgyú novellája, *A fakó leány s a pej legény* főalakjai közt; még abban is rokonok, hogy mindkettő a babonás népi hiedelmekkel száll hadba. Petőfi novellái természetesen már plebejus szemléletűek s nyelvükben is határozottan népiek. Jókai pályakezdő alkotásainak groteszk vonásaiban, diákos nyerségeiben sem lehet számításon kívül hagynunk a legnagyobb kortárs-költő hatását. Ilyenformán a Vörösmarty-novellák főleg tárgyukkal, de némilog előadásmódjukkal is a népies elbeszélő iskolának, azaz prózánk legfontosabb irányának úttörői.

VÖRÖSMARTY NYELVE

Sztálin elvtársnak a Marr-vita kapcsán tett zseniális megnyilatkozásai nemcsak a szűk értelemben vett nyelvtudomány számára jelöltek biztos utat. Ráirányították a figyelmet a nyelvre, mint az irodalmi alkotások formájára is. Az irodalmi nyelv vizsgálatának ez alapon adódó új lehetőségeire és feladataira, amelyek irodalomtörténészeinkre és kritikusainkra várnak, azóta többen rámutattak. El dolgozat még a felvetett kérdésen belül sem tud eleget tenni e fontos és új igénynek. Célja éppen az kíván lenni, hogy hibái és eredményei, szempontjainak rossz vagy helyes volta, a dolgozat bírálata és újabb próbálkozások az irodalmi nyelv vizsgálatának elvi, módszertani kérdései felé fordítsák a figyelmet. — Az elvi tisztázatlanság ill. magában a kérdésben rejlő nehézség okozza e kísérlet előrebocsátott fogyatékoságát is: nevezetesen azt, hogy bár a cím „Vörösmarty nyelve“ — a vizsgálat önkényesen, rendszertelenül csap át a szűkebb érdekű, valóban nyelvi vizsgáldás területéről a költői nyelv, stílus, kifejezés tágra, nem egyszer a szerkezetig értelmezett vizsgálatára.

Ez elvi és alapvető szükségességen túl, különös okunk van elsősorban Vörösmarty nyelvével, s mindazzal, ami e kérdéssel összefügg, foglalkoznunk, hiszen a nyelv ügye történelmünkben hosszú, éppen Vörösmarty működésével betetőzött időn keresztül a nemzeti függetlenség, a polgári átalakulás kérdése, politikai kérdés volt. Másrészt köztudomású, hogy a mai magyar irodalom formai fogyatékoságokkal küzd, s haladó hagyományaink e nem utolsósorban nyelv tekintetében kiváló alakja költészetének formai vizsgálata e téren tanulságokkal szolgálhat.

Ha Vörösmarty egész munkásságát globálisan tekintjük, a legerősebb benyomás, amelyet nyelvét illetően kapunk, az, hogy e nyelv romantikus. Azonban e romantikus jellegen belül az alaposabb vizsgálat — a tartalomnak megfelelően — kétféle árnyalatot, a romantikus ábrázolás és kifejezés kétféle használatát, sőt nem egyszer az eszközök kétféleségét mutatja meg.

Vörösmarty elsősorban annak a legtisztább, sőt a világirodalomban tán éppen nála legmagasabbra emelkedő romantikának a költője, amelynek dinamikáját nem a társadalom individuális tagadása, hanem a társadalmi helyzet konkrét dinamikája adja meg, amelyik össze van fonódva a nemzet nagy célkitűzéseivel, az építés, a reformok, a gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális átalakulás harcaival. A 19-es szocialista forradalomtól eltekintve történelmünkben leginkább erre a korra állnak Jermilovnak, a szocializmus építésének idejére vonatkozó szavai: „Minél realisabb irodalmunk, annál romantikusabb...”

Ugyanakkor azonban Vörösmarty költészetében találunk egy más jellegű, nyelvű, mert más tartalmú romantikát is. Távolról sem ellentétes ez a tisztán forradalmi romantikával, alapja ennek nem valamely reakciós szembehelyezkedés a jelennel, tartalma nem egy individuális és öncélú kiütkeresés, nem passzív romantika ez. Mondanivalója korba ágyazott, társadalmi; kiváltói egyfelől az osztálytársadalmak ellentmondásai, a nemzeti elnyomás — másfelől Vörösmarty osztályhelyzete, a reformkor és 48 vezető osztálya, a

nemesség szerepének ellentmondásossága. Vörösmarty „nagy” sok tekintetben éppen „legromantikusabb” verseire gondolok itt, a Gondolatok a könyvtárban, Az emberek, az Előszó, A vén cigány tartalmára és formájára. E „vívódó” romantika élesztője ugyancsak a fejlődést, a haladást igénylő hév, csak hogy itt a nemes szándékok páthosza a társadalmi ellentmondások és osztálykorlátok rövidzárlatában a vívódás szenvedélyévé váltódik át. Éppen a haladás következetes akarása teszi szükségsszerűvé e konfliktusok létrejöttét s éppen a dilemma felmérésnek teljessége, de egyszersmind feloldhatatlansága váltja ki a romantika e megkülönböztetett nyelvét, stílusát.

Vizsgáljuk meg mindenekelőtt a szamunkra legfontosabb „tisztá”, problémátlan, forradalmi romantika nyelvét, formai sajátosságait.

A legszembetűnőbb egy olyan mozzanat a felépítésben és megformálásban, amit a versek periódizálásának nevezhetnénk. Példákon nézzük meg, mi értendő ez alatt. A Szózat (1836) első verse Vörösmartynak, amely az efajták közé tartozik. A harmadik, negyedik és ötödik szakasz azonos mozzanatokat dob fel:

3. vszk.:

*Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt;
Ez, melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt.*

4. vszk.

*Itt küzdtenek honért a hős
Árpádnak hadai;
Itt törték össze rabigát
Hunyadnak karjai.*

5. vszk.

*Szabadság! itten hordozák
Véres zászlóidat...*

A 8., 9., 10. és 11. szakaszok egy-egy azonos mozzanatpárt hoznak:

8. vszk. kezdősora: *Az nem lehet, hogy annyi szív...*

9. vszk. „ *Az nem lehet, hogy ész, erő...*

10. vszk. „ *Még jöni kell, még jöni fog...*

11. vszk. „ *Vagy jöni fog, ha jöni kell...*

Mindezekhez számítsuk hozzá az első két versszak lényegében történő megismétlődését a vers végén. Vagy nézzük meg egy másik idetartozó, kiemelkedő versét: Liszt Ferenchez (1841). A megszólítások s felszólítások következetes végigvonulása a 7., 8., 11. versszakok elején.

7. vszk. kezdősora: *Zengj nekünk dalt, hangok nagy tanárja...*

8. vszk. „ *Zengj nekünk dalt, hogy még sirjainkban...*

11. vszk. „ *Zengj nekünk hatalmas húrjaiddal...*

Ugyanakkor ezzel még egy motívum ismételt felvetődésének összefonódása:

9. vszk. kezdősora: *És ha meglep bús idők homálya...*

11. vszk. „ *És ha honszerelmet költenél fel...*

14. vszk. „ *És ha hallod zengő húrjaiddal...*

De ugyanez megvan szakaszokon belül is:

*Van-e hangod a beteg hazának
A velőket rázó húrokon?
Van-e hangod, szív háborgatója,
Van-e hangod, bánat altatója?*

Jobb korunk jött. *Újra* visszaszállnak,
 Rég óhajtott hajnal keletén,
 Édes kínja közt a gyógyulásnak,
 A kihalt vágy s elpártolt remény:
Újra égünk őseink honáért,
Újra készek adni életet s vért.

És érezzük minden érverését,
 Szent nevére feldobog szívünk;
És szenvedjük minden szenvedését,
 Szégyenétől lánggra gerjedünk;
És óhajtuk nagyak trónusában,
 Boldog- és erősnek kunyhájában.

Kapcsolatos e periódizációval az igealakok, ill. módok tartós azonossága: nem véletlenül a vers végén öt versszakon keresztül mindmennyi felszólító mód: „Lengjen, légyen, menjen, érjenek, egyesüljenek, álljon, rengedezzen, járja, feldobogjon, állj, mondjuk“.

Hogy nem önkényes példákról van szó, még egyet, ugyancsak legszebb versei közül. A Honszeretet (1843) címűben ugyancsak az igemód állandósága:

1. vszk. kezdősora: *Szeresd* hazádat és ne mondd ...
2. vszk. „ *Tégy érte mindent* ...
4. vsz. „ *Tűrj érte mindent* ...

Majd: „el ne szenvedd. el ne tűrd“, „légy serény“, „gondold meg“, „fukar légy“.

Ismét periódizáció:

7. vszk. kezdősora: *S midőn* a legtöbb emberek ...
8. vszk. „ *Midőn* nem-méltatott erény ...
9. vszk. „ *Midőn* a legbuzgóbb anyja ...
11. vszk. „ *S midőn* setét lesz a világ ...

Az idézeteknek ez az egymásmellettisége kétségtelenül csökkenti a jellegzetesség fontos szerepének felismerését. Meg kell azonban gondolnunk, hogy a formailag is azonos mozzanatok rendszerint a versszakok első sorai csupán, közöttük egyéb mondanivaló fekszik, s így ez elosztottságon keresztül a verset át meg átszövik. Nyilvánvaló, hogy az egész verset átható, összefonó periódizáció óriási mértékben növeli a vers szuggesztív erejét. Megtörténik ez a lüktető ismétlések által, amelyek a verset líralag páratlan egységbe vonják s így annak ható-, mozgósító erejét hatalmasan megnövelik. — E formai megoldás természete és hatása a létrehozó okra is rávilágít. Mind e versek az igazi reformkor sodrában születtek 1840 és 48 között, az egy Szózat-ot kivéve, amelynek viszont ismert kiváltói a bécsi kormányynak a 32—36-os országgyűlést követő terrorintézkedései. E versek tartalma, mondanivalója mélyen közösségi, messzemenően haladó, előremutató. E versek, mint mondani szokás, tett számba mennek, a közösség, a történelem igényének ihletében fogantak, jövőt és harcoss optimizmust hordoznak. — S ami mindenekelőtt való s ami mindennek feltétele: a közösséghez szólnak. Vörösmarty e verseiben a legigazibb költői hivatás teljesítője, a kor szavának megszólaltatója: nagy egyéniség, nagy vezér, „ébresztő“, ahogyan Horváth Márton mondotta. E feladat teljes, tudatos, alkotásokban dokumentált vállalása, a nagy mozgósító szerep felismerése: ez e formai megoldás tulajdonképpeni oka. Szónokiság, szuggesztív, nemzetmozgósítás: e hatalmas céloknak, feladatoknak van Vörösmartynál e költői forma alárendelve. De feltétele is van e nagy szerep betöltésének. E legalkalmasabb felépítés másodlagos mozzanat, s csupán következmény. Az igazi alap: a mélységes, valóban „rendületlen“ hazaszeretet, általában: az élmény mélysége és tisztasága, a törehtlen eszmeiség. A periodi-

záció mindmegannyi ismétlése csupán le-lerakott jelzőcövek egy mélysodró, nagyáramú érzésnek, a teljes ihletnek. A mély, igaz meggyőződés adhat csak igazi lírai egységet, csak annak van ereje ilyen terjedelemben is nagy költemények egységes dinamikájának fenntartására. (Mindez természetesen korántsem azt jelenti, mintha mindazokat a költőket, akiknél e formai sajátosság hiányzik, azzal vádolnók, hogy nem a közösséghez szólnak, vagy hogy nincs elég mély ihletük. Kétségtelen, hogy ott van e költői forma mögött a nemzeti retorikus hajlandóság és hagyomány.)

Egyébként ugyane kifejezésbeli sajátosság van meg a Guttenberg-Albumba (1840) című versben: öt ízben ismétlődik a „Majd ha...”; s éppen a vers különös szenvedélyessége teszi indokolttá, mint egy sűrített periodizációt adva, az Országháza (1846) utolsó sorait is. Megtaláljuk ezt számos más, nem egyszer a szerelmi líra körébe tartozó verseinél is, azonban kizárólag a 40-es évektől, ami bizonyítéka annak, hogy a végső ok a nem véletlenül e nagy időkben elmélyült ihlet. (Laurához, 1842.; Laurához, 1843.; Haragszom rád, 1842.; stb.).

E forradalmi romantika további nyelvi és kifejezésbeli sajátosságai is a jelzett célokat és feladatokat szolgálják. Jellemző a széles átfogó képek használata, amelyek minden esetben a „számos milliók”-ból összetevődő emberi, vagy nemzeti közösség alkotó hatalmának és jelentőségének adekvát tükröi.

Gondoljunk a Szózat nemzettemetkezésének grandiózus képére, mennyire szükségszerűen nő ez ki a tartalomból, formailag azzal mennyire összeforr, milyen hű kifejezője a zsarnokság ellen küzdő népek világméretű szolidaritásának. Ugyane grandiózitás a Guttenberg-albumba c. versben, melynek távlatokban egyre fokozódó képei végül az égtájak pólusai közé feszülnek s az egész „föld népessége”

...egyet ostromló hangokon összekiált,
S a zajból egy szó válik ki dörögve: „igazság”.

Mennyire hasonlatos e kép az égtájak távlatérzékeltetésével, a leglényegesebb szó kidobásával Petőfi „Egy gondolat bánt engemet” című versének párhuzamos, noha tartalomban és formában jellemzően különböző képével. Más alkalommal:

S míg ezer fej gondol istenésszel
Fárad a nép óriás kezével
(*Liszt Ferenc*hez)

vagy

Isten segíts! népeknek istene!
Tedd jóra munkássá e nemzetet,
Hogy amihez fog óriás keze,
Végére hajtson minden kezdetet.
(*Himnusz*, 1844.)

E nagy átfogó képek használatán kívül, melyek különösen alkalmasak arra, hogy a reformkor építő és alkotó képének hű kifejezői legyenek, jellemző még egy másik romantikus eszköz használata is — az ellentétké:

Hazádnak rendületlenül
Légy híve óh magyar:
Bölcsöd az, s majdnan *strod* is,
Mely ápol s *eltakar* —

.....
Áldjon vagy verjen sors keze
Itt *élned*, *halnod* kell...

.....
Egy ezredévi szenvedés
Kér *éltet* vagy *halált*.

Ugyanitt a „jobb kor“ és „a nagyszerű halál“ ellentétes lehetőségeinek „vagy“ szóval kötött romantikus szembeállítás. Ez egyébként igen jellemző sajátos-ságot vég nélkül lehetne dokumentálni. Hogy mennyire kiterjed Vörösmarty egész romantikus szemléletére a dinamizmus, a feszültség ellentéteken keresztül történő ábrázolása, arra szép példa az Élő szobor (1841) c. vers, melyet a címben pregnánsan összefoglalt kibékíthetetlen ellentét hat át és emel a forradalmi romantika legmegrendítőbb alkotásai közé. A tehetetlen lebilincseltség és a legnemesebben motivált tennivágyás:

Emelten függ a harcra szomjú kard
De nem mozdulnak a feszült karok.

A szenvedés kifejezésének elemi óhaja és merev lehetetlensége:

S holott örökké él a fájdalom,
Nehéz mellem sóhajjal van tele;
De rajta áll megbűvölt gát gyanánt
A szenvedő szív márványfedele.

Ezek a címben tömören exponált ellentétnek kibontott mozzanatai, továbbra is feloldhatatlan ellentétek, s ezeknek polarizált erőterében válnak terhessé megszokott, vagy nyernek fokozott hatást különös szavak is. (Az utolsó idézetben a „megbűvölt gát“ hasonlat az, ami az egész versszak legfőbb értékét adja, éppen mert a „megbűvölt“ szó a maga 'elvarázsol' jelentésével ez összefüggésben érvényesülhet leginkább: ugyanis az „élő szobor“-szerkezet elemeinek egymást *reálisan* kizáró ellentéteit e helyt csak a „megbűvöl“ (elvarázsol) tehát *nem reális* beavatkozást jelentő szó hidalhatja át.)

Még megemlítendő hatásfokozó jellemzője e forradalmi romantikus verseknek nem egyszer bizonyos drámaiság, amit kérdés ill. megszólítás szuggerál. Odáinál ez részben a műfajjal jár együtt (Liszt Ferenchez, Az úri hölgyhöz). Máskor észrevehetően szónoki célt szolgál (Országháza, Jóslat). Mit csinálunk? (1844). c., egyébként más hangú versében szinte kötekedő párbeszéddé oldódik:

Mit csinálnak Magyarhonban?
Szőnek, fonnak és akarnak —
Tán vakarnak? semmi tréfa!
Posztó is kell a magyarnak.
Hát takács-e a magyar nép?
Nem szegyenli a vetéllőt?
Semmi baj!... stb.

Hogy e tiszta forradalmi romantikát végleg értékelhessük, előbb nézzük meg Vörösmarty romantikájának fejlődését, azt, hogyan jutott el idáig, s hogy vajjon Vörösmarty romantikája — tartalom, valamint nyelv és stílus tekintetében egységes-e?

Költészetében egészen korán, a 20-as évek legelején, sőt azt megelőzően már van egy romantikus szakasz, amelynek tartalma kétségkívül negatív, s amelynek alapjai Vörösmarty osztályhelyzetében, konkrét életviszonyaiban keresendők. Vörösmarty bizonyos mértékben elszakad osztályától foglalkozásán keresztül, a földdel nincs közvetlen kapcsolata — nevelő; anyagi helyzete rossz, függő helyzetben van, megaláztatásoknak van kitéve, amelyekre érzékenyen reagál:

Nincs szomorúbb, mint a végzet-rendelte szegénység
Inségin gúnyolót s méltatlan gőgöt elállni
.....
Érzed az ilyeneket s hogy hasonlóan érzem én is,
Nem tagadom...

írja Udvardinak a 20-as évek elején. Kielezi, fájdalmasan személyessé teszi e réteg-helyzetet az osztálykülönbség miatt reménytelen szerelem. Ebből a

talajból fakadnak e korai romantikus verseknek motívumai, a szenvedélyes elkeseredettség, a kín elviselhetetlenségének érzése, a mindenáron való menekülés vágya, az adott társadalommal való szenvedélyes, de individuális szembehelyezkedés. (Az elhaló remény, A bujdosó gyilkos, A bús vándor, A bűnös sirverse, stb.). Jellemző erre a szakaszra, amit „Az életgyűlölő panasza” c. versben ír:

Most gyászképzeteim dúlnak s a csalfa setéség
Országát keresik: örömem poklokkal határos.

E „gyászképzetek” nyelvi kifejezése a romantika eszközeinek használatát jelenti. A kiúttalanság, megoldatlanság-érzés belső vergődése képbeli, formai feloldást találhat csak, hiszen épp a társadalmat hárítja el: jelentkezik a szertelenség, végletkeresés ellentéteken keresztül történő kifejezése:

Rohanva visznek lábaim: a ködös
Égignyúló hegy meg nem állít,
Sem pokolig leható nyílások.

(A bujdosó gyilkos)

Ez téteti fel ellentétekben a kérdést: „halni vagy élni?” *ég föld* hová most? s fejezi ki ugyanígy a megsemmisülés vágyát: „Ronts le nagy *ég*, anyaföld temess el”. (u. o.) Az említett versekben egyébként több helyütt előfordul a „hegy-völgy” egymásmellettség. Az egyén és világ szembehelyezkedése is ellentétekben nyer kifejezést:

A boldogok közt jajgatom el éltemet
Kínomra minden díszlik, örül, tenyész, ...

(Az elhaló remény)

A megoldatlanság érzése miatt e versekben állandó a kérdezés:

Ki jár e kínos élet végire? (A bűnös sirverse)

Hová bolyongassz e szél, záporzaj között? (A bús vándor)

De hát hová most? halni vagy élni? Hah
Ott nincs remény, itt nincs nyugalom: hova?
Ég föld hová most? békeszállást
Mellyitek ad nehezült fejemnek? (A bujdosó gyilkos)

Ki lesz fogyasztó bánatom orvosa?
Ki ad magamnak vissza megint? mi tett
Boldogtalanná? Hajh! Miért futsz
Víg öröm e nyomorult kebeltől? (Az elhaló remény)

E kérdés egyszersem feszültséget, bizonyos jelenetszerűséget, drámaiságot ad a verseknek, melyek majd kivétel nélkül figurák monológjai vagy párbeszéd a megteremtett alak s a költő között. (A bús vándor).

Jellemző egyébként e romantika tartalmára a szókinese: szél, záporzaj, zivatar, hegy, szikla, orom, zúgó erdő, tenger, völgy, világvége, nap, ég, föld, mindmegannyi természeti, azaz társadalmonkívüli kép, amely híven tükrözi e romantika társadalommal szembehelyezkedő, vagy attól elforduló, mást, azon kívül fekvőt kereső jellegét.

Vörösmartynál azonban ennek a negatív romantikának szakasza rövid ideig tart. Bekapcsolódott a politikai mozgalmakba, s akkor, mikor a romantika eszközeivel aktuális társadalmi tematikához nyúl, nyelve, költészete forradalmi romantikává fejlődik át. Ez átmeneti időszakára jellemző a romantikus elemek és a hazafias lírában Baróti, Berzsenyi, Virág nyomán hagyományosan uralkodó kifejezés- és formakészlet keveredése. A Fehérvár (1823).

c. nemesi mondanivalójú vers klasszikus formája, jellemző szókészlete mellett ott van a romantikus színpadias keret, a látomásszerűség (egymásután kikelnek sírjaikból István, László, Kálmán királyok) az egésznek jelenetvé realizálása azáltal, hogy a költő magáról, mint e természetfölötti kaland résztvevőjéről beszél s a kép drámaiságának kiemelése a zárszakaszban:

Így szóla s dörgő sírja aláborult.
A szent királyok képe sötétedett,
S bús és neheztelő jelekkel
Szálla le a porok éjjelebe.

Vörösmarty romantikája az epikán keresztül fejlődik tovább. Horváth János írja a Zalán futásáról, hogy „Kielégítette a közváramozást, de messze túlment rajta, többet s részben mást adott a szükségképpeninél...”¹ Ez az új szerkezetben, de nyelvben is, lényegében a romantika új elemét jelentette. Itt ez azonban még nem jelenik meg pregnánsan. Az állandóan megnyilvánuló szubjektivitás, a szerelmi történet előtérbe kerülése, a történetiség és aktualitás romantikus mozzanatait kötik a klasszikus forma, a műfaji hagyományok s a nemesi szókincs. — A forradalmi romantika első igazi epikus alkotása a Búvár Kund.

Vizsgáljuk meg a továbbiakban a romantika legszembetűnőbb epikus-ábrázolási sajátosságait, majd később a „vivódó” romantika jellegzetességeit s az eredmények összevetése alapján kíséreljük meg az összefoglalást és értékelést Vörösmarty romantikus stílusát illetően.

Ha pl. az 1829-ben írt Búvár Kund című balladát a Zotmund-al, ennek hat évvel korábbi kidolgozásával vetjük össze — eltekintve a mesterségbeli készség növekedésétől — szembetűnő jellegbeli különbséget tapasztalunk. Rögtön az elején: míg a Zotmundban az első szakasz közli, hogy az ellenség Pozsonynál van, addig itt az egész eseményt távlatba helyezi; a szemhatárt, az érzékelést kitágítja s a ténnyt közvetlen, konkrét megállapítás helyett, kérdés-felelet ellentétében exponálja:

Túl a mezőn, túl a hazán
S a part fölött a nagy Dunán
Ki népe zajlik ott?
.....
Ellenség zajlik ott.

A már Zotmundban is meglévő romantikus viharos éj mozzanatát terjedelemben és hatásosságában is erősen elmélyíti, elsősorban a hangképekkel való ábrázolán útján: Kund a találkát akkorra adja, mikor majd „a part fölé száll néma csend”. A király hisz a szavaknak:

Hős Béla parthoz tart legott,
Hol vészben a megcsapdosott
Dunának árja zúg.

Járása, mint a rémeké
Éjfélileg le s fölfelé
Dobog magányosan;
S még sen mi hang, még semmi jel:
Kund nem jó, távol és közel
A pusztá szél rohan.

Nyilván a két utolsó sor is hanghatást szuggerál. Ugyanakkor a látási képek háttérbe szorulnak, s ahol megvanak, ott romantikusan leszűkítve:

Vészűzben néha vízen át
Henriknek látni táborát
S Pozsony kivillanik.

¹ Horváth János: Vörösmarty. Napkelet, 1925. évf. 465. l.

.....
S villám tüznél Béla néz
Túl parton minden habba vész...

Igen jellemző a romantikus dramatizáló tendenciára a párbeszédnek viszonya. Zotmund és Béla nyelvére könnyed, hetyke, ízes, szemléletes köznapiság jellemző. Zotmund így fogadkozik:

Várj agyargó durva szomszéd,
Béla kétszer megtipázott,
Egyszer megfürösztlek én.
Megfürösztlek ilyen-adta.
Mért jössz a nyugodt magyarra,
Nem bántott ő tégedet.

Béla így figyelmezteti a vállalkozót:

Holnapig vagy ponty emészt el,
Vagy hegyes nyáron pörögsz.

Mire Zotmund:

Azt is eltűröm hazámért
El, ha még ma Belzebúbnál
Kell is nyáron pörgenem.

E köznapi bőbeszédűséggel szemben a Búvár Kund párbeszédei rövidek, drámaiak, s elosztásban a valóban drámai részbe ágyazottak. Mind e részlet-változások összegükben tulajdonképpen a romantikus balladának műfaji tisztulását jelentik.

A továbbiakban a romantikus epika már a fentiekben is előfordult jellegzetességére kell rámutatnunk: a hangképre. Hogy a legszubjektívabb érzésre, a hallásra, Vörösmarty mennyire támaszkodik valóság-ábrázolásánál, arra hadd hozzunk néhány példát a Zalán futásából. Csupán az első ének s a második legelejének átvizsgálása alapján bizonyítéknak elegendő anyag kerül felszínre.

Zalán „csendes“ várát, amely:

szüntelen a szabados vígságnak zenge zajától
Mostan mély csendét panasz és jaj hangja szakasztja.

Kladni és kísérei:

még egy napi útát
Tettenek a síkon s már hallák messze zajogni
A rohanó hadakat, s mentek hallgatva feléjük.

A halál elsősorban süketség (a még Tanaisznál eltemetett Hülekről így ír):

Lábainál rézpaizsa hever, s dárdái körüle
Hasztalan! ő azokat meg nem zördíti kezével
És nem örül messze fényeiken; pusztítva kerengnek
Hamván a viharok: nem hall ő, alszik örökké.

Az egész hadivilág, amelytől Hajnához tér, hangokban jelenik meg számára búcsúzásakor:

Oh kiket a hadizaj, kiket a bús tárogató hang
S rettenetes kürtszó ébreszt, nagylelkű vezérek
Hagyjatok egy kissé...

A családi körben mondott hősi ének Zámir és Huba küzdelmét így írja le:

*Zúg a háborodott vízárr, fölkapja fenékről
Mélyen elült köveit s velök a magas égre lövöldöz
Rá iszonyodva borul le az éj, ordítva rohannak
A dühödő szelek, átharsog, zeng, bömböl az alszirt
Mégis halani harcaikat. Szél s vízimorajból
Messze kicseng a kard...*

Másutt:

*Lassan az éjféli is leborúl, kiteríti ijesztő
Szárnyait és susogó rémek röpdöznek alakján.
A kised patakok lassú csörgéssel erednek
Harsog az országos Duna...*

Ármány tanyáján:

*Szüntelenül mint
A közelítő fergegek zaja s éjszaki széllel
Játszó tengernek zúgásai tompa moraj van
Néha pedig szörnyűbb zaj csendül. A gonosz Ármány
Dúl fül és ordít.*

Ördögei *böggve* indulnak a *döbögő* csatatérre, *zajt ütve* rohannak a magyarokra, *kardot zörgetnek, ideget pengetnek*, míg a magyarok nyilaikkal együtt *zúgtak* harc közben. Ármány úgy vezeti csapatait:

*hogyan ahol
Lassúdott a zaj, dühösen támaszta nagyobbbat
És hadrendítő rivadással zenge közöttök.*

A Rom (1830) hőse mikor alszik:

*Nem látta, de borzasztó bús hangokat érte
Két roppant hadnak távol hallotta csatáját,
Hallott szembevívó sereget ordítva lehullni
S kardcsengést, megütött paizson nagy dárda törését
S úrtalanul szaladó paripáknak bús dobogását
Végre halálhörgést s zajt, többé semmit azon túl.*

A két szomszédvár (1831) ismert bevezetőjét nem idézem: mi más az, mint hangképekkel való természetleírás. A hang éppen a valóság érzéklésében és ábrázolásában elfoglalt szerepe miatt különleges, szimbolikus jelentőséget kap a romantikus Vörösmarty költészetében. Lehelnek „egy ősz tündér lágyhangú dalokkal Zengedező sípot nyujtott”, aki „bájos sípjába lehelvén anyját lágy dallal tisztelte”. A később keményhangú hadikürtté vált síp: „Harsány most és rettenetes hangjával az égi Dörgésként zeng...”

A délszaki tündérnek:

*Vala gyöngyökkel ragyogó szép sípja kezében
Zenge pedig csalogány s tarkás pintyőke szavával
Elsiető dörgés morajával s a fene tigris
S kölykeiért rívó vad oroszlán durva zajával.*

A Délsziget-ben pedig idézhetetlenül hosszú szerep jut a sípnek, a hangnak. Oldalakon keresztül a különöst, a megdöbbentőt, a valószínűtlent valószínűs hangorgiával fejezi ki a költő.

A Zalán futásának egyéb stílusbeli sajátosságára Horváth János mutatott rá. Vörösmarty „mondatai az átlagosnál terjedemesebbek, sok a bővítmény (de ezek nem pusztán retorikai bővítmények): a logikai kapcsolatokat szétolják s minőségek és állapotok hangulati fluidumát ömlesztik közéjük”. „...„Hangulatívá mosódik szét a mondat logikai, a kép objektív egysége.”

Vörösmarty „jelzőket és határozókat nem megkülönböztető értelemben, hanem lényegjelző értelemben használ (barna setétség, gyenge fuvalom, híg barna kód, haladékony idő, nagy idő, bajos aggodalom) — megszemélyesítő átvitel: a siető szellő, a siket éj, ősz hófúvatok, vak mélység“. A romantikus Vörösmartynál „nem annyira az egyes szónak, mint a mondatnak van szerepe.“²

Hadd hagyjuk e megállapításokat egyelőre kommentár nélkül, s vizsgáljuk meg Vörösmarty lírájában vívódó romantikájának formai jegyeit.

Azt találjuk, hogy e versek — a közvéleménynek is megfelelően a legromantikusabbak, hogy a romantikus stílus mindazon jegyeit magukon viselik, amelyek a korai romantikus szakaszban s a romantikus epikus ábrázolás terén előfordultak. Most azonban e sajátságok egy *magasabb* fokon jelennek meg.

A romantikus ábrázolás, kifejezésmód eszközei közül az ellentétek ugyanolyan szívesen és sűrűn használtak, mint legkorábban. A különbség az, hogy társadalmi tartalmakra alkalmazva jelennek meg itt s e tartalmi kiszélesedés páratlanul megnöveli a formai kellék hatóerejét. A közösségi problémák feszültségében méltó az emberre, az osztálytársadalmak emberére s többé nem a társadalmon kívülit kereső individuumra a szélsőséges meghatározás „Ember vagyunk, a föld s az ég fia“ (Gondolatok a könyvtárban, 1844). „Örült sár és istenarcú lény“ (Emberek, 1846). — Az ellentétek nem a társadalom megtagadásával járó kiüttlanság-érzés végleteket kereső formai feladásai többé, hanem az osztálytársadalmak ellentmondásainak formailag leghivatottabb hordozói.

Mi dús a föld s emberkezek még
Dúsabbá teszik azt.
 És mégis szerte dül az *ínség*
 S rút szolgaság nyomaszt.

(Az emberek)

Hogy míg *nyomorra* milliók születnek
 Néhány ezernek jutna *üdv* a földön.

(Gondolatok a könyvtárban)

Vagy gondoljunk a Gondolatok a könyvtárban című vers hosszú, ellentétekben töprengő részére.

Erény van írva e lapon, de egykor
Zsivány ruhája volt. S amott?
 Az *ártatlanság* boldog napjai
 Egy eltépett szűz gyöngye öltönyén,
 Vagy egy dühös *bujának* pongyoláján, stb.

S ott az Előszó grandiózus ellentéte, amely szerkezetileg öleli át a reformkor optimista lenületének s a nemzeti katasztrófának történelmi ellentétét.

Megvan e vívódó romantikában a természet-bevonás, de gyökeresen más rendeltetéssel. A természeti képek többé nem individuális elvágyódás kielégítői, nem a társadalmon kívüli világ szükséges díszletei, nem a magánynak háttér, a természet, a már fontosabbá vált társadalmat festi alá, érzékelteti és növeli.

S megfagynak forró szárnyaikkal
 A zápor és a szél,
 Könnyzápor, melyet bánat hajt,
 Szél, melyet emberszív sóhajt.

(Az emberek)

² U. ott 1926. évf. 32. l.

Vagy az Előszó-ban, ahol a társadalmi van kiterjesztve a természetre, s így egyszersmind kifejezője a társadalmi tartalomnak:

Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég,
Zöld ág virított a föld ormain ...
.....
Ünnepre fordult a természet, ami
Szép és jeles volt benne megjelent.

Később:

A föld megőszült;
Nem hajszálanként, mint a boldog ember
Egyszerre őszült az meg...

A tiszta forradalmi romantikánál jóformán teljesen eltűnő hangképek e legromantikusabb versekre különösen jellemzők.

Hallgassatok, ne szóljon a dal
Most a világ beszél...

s valóban fülével fogja fel a világ szavát: „Hallátok a mesét...”. — S ismét a hang, a „szózat” az, amelynek fogalmán keresztül romantikus módon ragadja meg és fejezi ki történelmünk egyik legszebb szakaszát:

Öröm s reménytől reszketett a lég
Megszülni vágyván a szent szózatot
Mely által a világot mintegy új,
Dicsőbb teremtés hangján üdvözölje.
Hallottuk a szót. Mélység és magasság
Visszhangozák azt...

s ami erre következik, az az „ordító” vész, melynek pusztítása után legázolt népek átkai „sóhajtának” s amire a „tél” csendje borul.

A vén cigány-t azt hiszem nem kell idéznem. Nem véletlenül szokták e verset szimfóniának nevezni. A 3. 4. és 5. versszak épp a hanghatások páratlan méretű alkalmazásával teszi e verset egyedülállóvá a magyar irodalomban. — Mindezek alapján kiséreljük meg következtetéseket levonni Vörösmarty romantikus stílusára, nyelvére vonatkozólag.

Vörösmartynál a romantika korai, első, 1820 körüli szakaszának alapja, tartalma bizonyos meghasonlottság, problematikus viszony egyén és társadalom közt. Ekkor jelennek meg nála és a magyar irodalomban is — először a romantika jellemzői (ellentétek, kérdés, drámaiság, természeti képek). A továbbiakban azt találjuk, hogy a romantikus stílus jegyei később ugyan-csak ott és akkor nyernek legszélsőségesebb alkalmazást, mikor a költő viszonya a társadalomhoz problematikus, nem tisztázott. Elsősorban a vívódó romantikánál, ahol azonban e jegyek már *magasabb fokon* jelennek meg (Gondolatok a könyvtárban, Emberek) mint ahogy a költő problematikus viszonya a társadalomhoz is már más minőségű, s egy új, magasabb fokon jelenik meg. Ami a konfliktust ekkor kiváltja, az éppen a haladás igénye, amelyet azonban az osztálytársadalmak ellentmondásai olykor bizonytalanná, kétségesse tehetnek, mivel Vörösmarty osztályától elszakadni nem tud.

Az eredeti romantikus apparátus elsősorban a hangképekkel való ábrázolással, ugyanakkor a jellemző „bővítményes mondatokkal”, „lényegjelzős szerkezetekkel” kiegészülve az epika terén is akkor érvényesül legnagyobb mértékben, mikor a 25–27-es országgyűlés után viszonylagos politikai pangás áll be (Délviziget, Rom, Két szomszédvár).

A romantikus stílus legnagyobb kiteljesedése pedig akkor következik be, mikor a társadalomhoz való viszony problematikusága a tragikumig fokozódott, mert az ok történelmi: a szabadságharc bukása után. Ekkor megtaláljuk Vörösmartynál egyrészt a romantika minden eszközének grandió-

zusan merész, végletes alkalmazását s ugyanakkor a sejtető, elmosó ábrázolási eszközök — elsősorban a hangképek — újból való, magasabb fokon történő előtérbe kerülését (Előszó, Vén cigány).

Mindezzel szemben, mind emellett pedig ott van a reformkor politikai lendületében benneélő Vörösmarty, akinek a 30-as évek közepétől, de főleg a 40-es években éppen a politikai harcok kiélesedésével kapcsolatban tiszta a valósághoz, a társadalomhoz, a közösségi feladatokhoz, teendőkhöz való viszonya. S ott van e Vörösmarty számunkra legértékesebb forradalmi romantikája, amelyben megvannak a romantika jegyei: az átfogó képek, az ellentétek használata, a drámaiság. Ezek azonban egyrészt nem jelennek meg szélsőséges alkalmazásban, másrészt alárendelődnek egy csak itt, újonnan előtérbe kerülő sajátos stílus-elemnek, amelyet periodizációnak nevezünk. Ugyanakkor itt nincsenek meg, eltűnnek a vívódó romantika különös jellemzői. Eltűnik a hangkép, amelyik a látási képnél sokkal kevésbé konkrét, de ugyanakkor annál sokkal többet sejtet. Itt nincs többé szükség erre az eszközre, amelynek forrása tulajdonképpen a valósághoz való tisztázatlan viszony s amely funkciójában épp e bizonytalanság érzékeltetésére hivatott. Itt, a valóság látásánál nincs szükség a „lényegjelzős szerkezetre“, amelyeket ugyancsak a valóság gyökerének megragadására irányuló szándék hozott létre; itt már nem jellemző a „bővítőményes mondat“, itt a konkrét valóságot (ha lírai, pszichikai valóságról van is szó) a szemlélet közvetlenül ragadja meg és ahhoz többé nem a viszonyítás közvetett útján igyekszik eljutni.

Hogy e stílusbeli kettősség mennyire a jelzett tartamakkal van összefüggő, arra jellemző, hogy egy versen belül is, a megváltozott tartalom más nyelven kap kifejezést. A Gondolatok a könyvtárban című versben a töprengő rész romantikus, szertelen ellentéteit a forradalmi romantika tiszta retorikája váltja fel, amint a tartalom úgy kívánja — még a periodizáció is megvan:

*Egy újabb szellem kezd felküzdeni
Egy új irány tör át a lelkeken ... stb.*

Vagy gondoljunk e vers optimista végének szónokiságára. — Az is a forma és tartalom jelzettértelmű összefüggését bizonyítja, hogy a hangképek a Vén cigányban pontosan ott tűnnek el, ahol az új világot magába záró Noé bárkájának képe felbukik, hogy a kétség hangorkánja elenyész, mikor megragadtattik a „lesz még egyszer ünnep a világon“ objektív bizonyossága.

Vörösmarty nagy haladó hagyományainkhoz tartozik, romantikáját értékelve azonban érvényesítenünk kell azt, amit Révai elvtárs mondott irodalmunk nagyjairól. Petőfit kivéve „többé vagy kevésbé el voltak szigetelve koruk népmozgalmaitól, vagy nem voltak vele eléggé összeforrv. Ebből származott minden ellentmondásuk. Ebből származnak e nagy lázadók műveinek a néptől idegen, kétségbeesést tükröző vonásai.“ E kétségek formai kifejezése ugyancsak idegen a néptől, vagy legalábbis nem olyan mozzanat, amit fel lehetne, vagy fel kellene elevenítenünk a ma költői gyakorlatában. Ma nincs jogosultsága a vívódó romantika stílusának, noha a költői nyelv, általában a nyelv tágitásában, fejlesztésében komoly történeti szerepe volt. Ugyanakkor azonban meg kell szívlelnünk Révai elvtárs figyelmeztetését is: „Íróink megtanulták, hogy a régi világot gyűlöljék, de azt még nem tanulták meg igazán, hogy az újat szeretni kell.“ Ha a Vörösmarty forradalmi romantikájáról mondottakra gondolunk, levonhatjuk tanulságul, hogy szocialista építésünk lendületét méltóan kifejező, tömegeket nevelő, országmozgósító versek csak akkor születhetnek, ha a szavak mögött a hazafiságnak, a „honszeretnek“ olyan szent, mély komolysága él, s ha kell, oly forró heve lángol, mint amilyen a Szózat írójának tollát vezette.

II.

A magyar nyelv Bessenyeitől kezdődő művelésének, „pallérozásának” kettős motívuma s ennek megfelelően kettős, — ha egymástól nem is mindig élesen elhatárolható jellege volt. Az egyik, a Bessenyei indította, Kazinczy-realizálta motívum ideológiailag a felvilágosodásra támaszkodik s a polgári átalakulást közvetlenül célozza. Szándéka a művelt, azaz polgárosult Magyarország megteremtése s az eszköz, ami elengedhetetlenül szükséges a műveltség megszerzéséhez: a nemzeti nyelv.

A nyelvművelésnek erre az ágára azonban ráépült egy más-motívumú, nem kevésbé jelentős irányzat: a rendi nacionalizmus nyelvkultusza. Itt a nyelv nem a polgárosult Magyarország megteremtésének alárendelt eszköz, hanem „Ösinktől maradtott legfőbb örökünk”, — „nemzeti bélyeg” (Baróti Szabó Dávid) — a függetlenség, de egyben — a rendi ellenállás kettősségének megfelelően — a rendi kiváltságok záloga is.

Hogy e két, különböző, sőt részben ellentétes indokú áramlat miért élhetett viszonylag békésen, sőt termékeny kölcsönhatásban egymás mellett, hogy a nemesség az udvarral kötött reakciós kompromisszuma idején is miért támogathatta a magyar nyelv ügyét, a magyar polgárosodás letéteményesét, arra Sztálin elvtárs adja meg a választ, mikor azt tanítja, hogy „a nyelv, mint a társadalomban élő emberek érintkezésének eszköze, egyenlően szolgálja a társadalom valamennyi osztályát és e tekintetben mintegy közömbösséget tanúsít az osztályok iránt.” — Ezért volt lehetséges — ha nem is ez tette szükségessé — hogy a nemesség, amelyik rendi, feudális kizsákmányolást biztosító jogaihoz tíz körömmel ragaszkodott, amelyik ellenforradalmi szövetségre lépett az osztrák uralkodó osztályokkal, — e kompromisszum idején is tovább szorgalmazta politikailag és társadalmilag a magyar nyelv ügyét. A nyelv „közömbössége” miatt nem vehette észre a nemesség, hogy egyszersmind a polgári átalakulást is támogatja.

Közbevetőleg, itt kell kitérnünk Sztálin elvtárs idézett megállapításának az irodalomtörténet számára eddig* még le nem vont tanulságára. Az, hogy a nyelv a társadalom valamennyi osztályát egyenlően szolgálja, hogy közömbös az osztályokkal szemben, ez azt jelenti, hogy bárki, függetlenül attól, milyen haladó vagy reakciós megfontolások, indokok, célok alapján, de a nyelvet műveli, fejleszti, az *ennyiben* feltétlenül haladó lesz, mert a társadalom egészét szolgálja. Kulcsot ad Sztálin elvtárs megállapítása irodalmunk olyan alakjainak értékeléséhez, mint pl. Pázmány vagy Kosztolányi, akiknek életműve tudatosan reakciós, de az előbbi irodalmi munkásságával, utóbbi, noha a formalizmus elvi alapján, nyelvtisztító és kulturáló törekvéseivel a nyelv ügyét szolgálta. Megoldását adja olyan épp forma és tartalom ellentétét mutató műalkotásoknak, mint pl. a Csongor és Tünde. Természetes ugyanakkor, hogy ez nem vezethet tartalom és forma egymástól független megítéléséhez: a nyelv pusztán, önmagában még nem formája egy irodalmi alkotásnak: a Csongor és Tünde esetében nyilvánvalóan a szerkezet fogyatékoságában tükröződik a tartalom társadalmi mondanivalójának szegénysége.

Hogy a fiatal Vörösmarty a magyar nyelvkultusz melyik ágához, tendenciájához tartozott, melyiknek volt híve, azt elárulják ezidőben írt versei. A nyelv számára nem a tudomány terjesztésének eszköze, hanem

Attila nyelve (melynek intő hangira

Remegve tért ki a világ...)

(Korcsokhoz)

Virág Benedekhez írt episztolájában pedig így vall:

Engem serdülő korban megbájola nyelve

Gyöztös apáinknak...

* A cikk írásának idején, Lukács elvtárs e kérdésről tartott előadásai előtt.

Vörösmartynak a nyelvhez való viszonya már ekkor tudatos, de jellemzően a köznemesi, hazafias, magyar ruhát, nyelvet népszerűsítő elvek alapján. A „kifajult” fiúkat, akik „majmolnak módi ruhákkal” Hunyadi, Zrínyi és Attila mennyköveivel fenyegeti s az ilyen „botor”-nak szemére hányja, hogy „nyelvét dagadott esze messze kerüli” és „idegen szónak hangjára ügyelvén Eltátott szájjal nyálazza beszédbeli tárgyát. Már ha magyar szót hall, fut...” (Mint lebegő ladikot...) Ezekből az idézetekből is láthatni, hogy a fiatal Vörösmartynál a nyelv jelentősége nemesi tartalmú: az „apák” nyelve, az „ősök nyelve”, azaz a nemesség nyelve, de ugyanakkor a függetlenség záloga.

A nyelvhez való tudatos viszonynak egy magasabb, szakszerűbb fokát azonban már a fiatal Vörösmartynál észrevehetjük. Nem szigorúan tudományos, de szellemes ötlettel, betűk felléptetésével, szépirodalmi úton vesz részt, foglal állást Révai és Verseghy harcában a már 1821-ben elkészült Y-háborúval. „Egy barátomhoz” c. verse pedig teljes egészében nyelvészeti polémia egy jöttistával, amelyben Vörösmarty határozottan az „új költők helyben-hagyására” hivatkozva, bátran tör egyéb kérdésekben is lándzsát az új és helyes mellett.

De Vörösmartynál nem csak a nyelvhez való tudatos viszonyulás tartalmát határozza meg a költő osztályhelyzete, az iskolának, környezetének hatása. Ráüti ez bélyegét a fiatal Vörösmarty verseinek, főleg hazafias költészetének nyelvére is. Az a hang, melyet a Szigetvár, A korcsokhoz, A hajdani nemesség emléke, Rákóczi Bercsényinél Lengyelországban, Árpád emeltetése, a kevésbbé ismert A szittya gyermekek és A régi üdők emlékezte c. verseiben üt meg, kétségtelenül köznemesi hang. El versekből összeállíthatunk egy olyan kifejezést, mely tükre e köznemesi tudatnak, gondolatjárásnak s mely annyira hagyományos, hogy mindenegyes szava, fordulata előfordul a nyelv igazi előd-képviselőinél: Barótinál, Virágnál, Berzsényinél. — Attila, Árpád, Álmos, Zrínyi a „diadalmas apák” idézése, a nemesi fegyverzet: a buzogány, paizs, párdue, az „ősi szittya vitézség” felemlítése mellett borongás „a magyar fogyásán”, a „nemzet fajulásán”, átkozása a „gyáva fajzatnak”, mely miatt elközelgett az „enyészet”, intés és hivatkozás a „visszavonás”, „meghasználás” és „pártosság” bűnére — mindez olyan szókinészt jelent, melyet, mint az elődökével közöset csak azért nem dokumentálhatunk tovább, mert ez a hang Vörösmarty költészetében viszonylag rövid ideig él.

Sztálin elvtárs, miután határozottan leszögezi, hogy nincs „osztály-nyelv”, arra is rámutat, hogy „az osztályok hatnak a nyelvre, beviszik a nyelvbe sajátos szavakat és kifejezéseiket és néha különbözőképpen értik ugyanazokat a szavakat és kifejezéseket”. Hogy milyen szorosan és pontosan visszaülthet a nyelv a jellegét megadó osztályra, ez esetben jó példát találhatunk. Az ilyen kifejezések, mint: vér-árulók, elfajzott csemeték (Baróti), késő onokák, mostoha fajzatok, Árpád nemes magzatja, korcsosodás (Virág), vipera fajzatok, stb. Berzsényinél s jóformán a fenti változatok mindegyike a fiatal Vörösmartynál, az olyan, nem véletlenül népszerűvé vált példázatok, mint: „Íme Nemzeni szarkákat kezdenek a keselyűk!” — „Nem szűlnék sólyom fiaikat soha gyáva galambak” (Baróti), vagy Berzsényinél a közismert: „Csak sast nemzenek a sasok S nem szül gyáva nyulat Núbia párdue” s Vörösmartynál: „a sas fia gyáva galamb lesz” — e kifejezések nyilván mutatják, hogy teremthetjük egy olyan osztály, amelynek egyetlen hivatkozási alapja, lét-indoka, jogforrása a származás. Ez osztály a maga társadalmi-gazdasági felbomlását, a legnagyobb rosszat, a tudatában legnagyobb rossz: a vérszerinti kiesés, az „elkorcsosulás”, az „elfajzás” nevével fejezi ki és bélyegezi meg. Ugyancsak a feudális uralkodóosztályra utal, hogy a politikai költészetben mennyi a családviszonyok jelölésére használt szó (apák, atyáink, unokák, magzat, csemete, stb.).

E „nemesi” nyelvnek azonban még van két említésre méltó, egymással részben összefüggő sajátága: bizonyos dagály és erősen klasszicizáló szó-

használat. A „nagy hang“, a keresttség, a föllengzés tulajdonképpeni kiváltója az az ellentmondás, amely a nemesség akkori (kb. az 1795–1823 közti időről van elsősorban szó) objektív társadalmi-történelmi szerepe és illúziói közt fennállt. A költészetben ez, mint tartalom és forma ellentéte jelent meg. Ez az, amit Kölcsey kifogásol többek közt Berzsenyinéél s amit úgy fejez ki, hogy „Berzsenyi nem annyira a tárgytól veszi a lelkesedést, mint inkább önmagából árasztja azt a tárgyra“.

A klasszikus forma és ezen belül az antik elemek halmozása ugyancsak a nemességgel, mint osztállyal hozhatók kapcsolatba. A nemesség nyelve latin, ha a magyart propagálja is — egyelőre csak a német rovására. Ez a latin nyelvűség mindenesetre lehetővé tette a költészet antik elemekkel történő elárasztását (legnagyobb mértékben Virágnál). A művészi felhasználhatóság igényét azonban ismét csak a nemesség objektív helyzete és illúziói közt fennálló említett ellentét teremtetette meg, amely nem csak dagályossá, hanem szűkséggéppen absztrakttá is tette a nyelvet. A valóságtól meglehetősen messze elszakadt, hanyatló osztály illúziókkal telt tudatának, szemléletének nyelvi megjelenése nyilván nem lehet sem szavaiban, sem képeiben, fordulataiban konkrét, reális. A klasszikus, már a római költészetben is életevesztett mitológia többezeréves múmia-kollekciója kiválóan alkalmas volt hasonlóan üres, de méltóságra igényt tartó tartalmak képviselésére.

E formai találkozásokon kívül erősítette a kapcsolatot bizonyos eszmei megfelelés is. A legkedvesebb Horátius — amellet, hogy az ő költészete felelt meg leginkább a vidéki életet élő köznemesség kicsinyes epikureizmusának — egyben Augustus mult-kultuszának, az őseit, az ősi erényt például-mutató propagátora. Emellet a nemesség a Dárdai házban leszögezett álláspontja, hogy t. i. „A földművelés szabad emberhez méltó foglalkozás“ egyezett a római földbirtokos arisztokrácia felfogásával, amelyet Virág épp ez eszmei közösség alapján propagál Róma földműves-hőseit emlegetve (Kondé József Benedeknek).

Ezen a téren, a szóhasználat klasszicizálása terén a fiatal Vörösmarty azonban már újat ad. Gyulai rámutatott, hogy „Klasszikai modorban írt ifjúkori ódáiban csak abban mutatkozik eredetiség, hogy egészen szakít a mitológiával, sőt a klasszikai eszménnyel is“. Annál érdekesebb ez a tény, mert hiszen Vörösmarty diákkorában alaposan megismerkedett a klasszikus irodalommal, fordítgat Horatiust, Ovidiust, elsősorban Virágról lelkesedik, aki pedig leggátálatalanabb a mitológia használatában. Viszont van okunk feltételezni, hogy valamely tudatos állásfoglalás ez a fiatal költő részéről. Volt tanítványaimhoz c. levelében mintha bizonyos szembeállítás volna, mikor arra kéri tanítványait, hogy szűnjenek meg „egy kissé Rómának hajdani nyelvén... Ciceróra fülelni“ hallgassák inkább őt, aki „olylan hangon“ beszél, „melyen kacagányos apáink, A döntő magyarok, Árpád és Hunyadi szóltak“. — Másutt egy költőt támad, aki latinul ír:

Vesztegeted felséges erőd holt nyelvre barátom,
Nemzeti nyelvünket megveti éles eszed
Vagy tán hátráltat valami, s nincs semmi reményed,
Aki deák nyelven verseid írogatod?

Ismeretes, hogy Kisfaludy Károlynak „A juhász és bojtár“ c. verssel kapcsolatban az volt az óhaja, vajjon „nem lehet-e ezen különben szép és lágyan írt idyllbe graecizmust szőni?“. E felszólításnak lett némi haszna, amennyiben megírta a „Pásztor lányok“-at és a „Myrtill és Daphne“ c. „graecizmusokkal“ valóban átszőtt „idyllek“-et. Ezzel azonban vége is szakadt a felszólítás hatásának. Teslér segítsége is hozzájárulhatott a fiatal Vörösmarty viszonylagos nyelvtisztaságához. Így ír Vörösmartyhoz 1823-ban a Salamon első kidolgozásáról: „Különösen pedig görög mitológiát ne adj hőseidnek, mint a fellelgyűjtő Lászlónak vagy kinek a szájában“.

Az antikizáló szóhasználat éppen Vörösmartynál történő eltűnésének végső okát a nemesség politikai magatartásának tovább-érésében kereshetjük. A magyar nyelvnek a latinnal, mint „holt nyelvvel“ való szembeállítására arra mutat, hogy ismét a nyelv „osztályközömbössége“ révén a nemességnek a belső, társadalmi átalakulás felé való öntudatlan orientálódása nyelvi téren jelentkezik először — a latinnak, mint osztály-biztosítéknak az irodalmi nyelvből történő kirekesztésével. A 32—36-os országgyűlésen Kölcsény már csak a főrendeket vádolja a latinhoz, mint megkülönböztető nyelvhez való ragaszkodásért.

Vörösmarty e korai „nemesei“ nyelvének vizsgálatakor megállapíthatjuk, hogy e hang kb. 1825-ig tart csupán. Hogy elhallgat, annak oka a köznemesség történelmi helyzetének és szerepének egyre pozitívabbá válásával van kapcsolatban. A korábbi illúziókkal szemben megváltozik a vélemény s Kisfaludy Sándornak éppen ezt képviselő drámáiról (Az emberszív örvényeiről és a Dárday-házról) Vörösmarty épp ezt az átalakult közvéleményt fejezve ki, így ír már 1826 januárjában Stettnerhez: „Mind a kettőben az igen messze vitt hazafiúskodás szinte nem jól esik a legbuzgóbb magyarnak is. Tudod, szent érzés az, de nem kell vásárra vinnünk s úton-útfélen üvöltönnünk, hanem csak ott, hol tartósabb rúgói, vagy nemesebb következtetései lehetnek.“

A „nemesei“ nyelv Vörösmartynál e rövid ideig tartó korszakával azért foglalkoztunk ilyen hosszadalmasan, mert Vörösmarty nyelvének kérdése nagyrészt az ehhez való viszony kérdése. E viszony Vörösmartyra elsősorban jellemző mozzanata negatív, az, hogy e nyelvvel felhagyott. De nem kevésbé jellemző, hogy Vörösmarty épített is erre a nyelvre, hogy, ha minőségileg mást is adott, mégis, részben ez volt az, amit továbbfejlesztett.

Kazinczy hajlékony és simulékony nyelve, a „fentebb stíl“ hangja az irodalmi nyelv és köznyelv közt nem kis mértékű szakadást jelentett. Formai vetülete volt ez a társadalmi elszigetelődésnek, már csak a nem hazai tartalom miatt is, végső soron a haladó erők gyengeségének. Ezzel szemben a „nemesei“ nyelv, Baróti, Virág, Berzsenyi nyelve tömegbázissal bírt, egy egész osztály állt mögötte. Jellegzetességét mindig valamely szorosabb értelemben vett közösséghez szólás adta meg. Motivumai: a felhívás, a kárhoztatás, a buzdítás, az újjongás osztály-közösségek, bizonyos fokig mozgósító szerepűek, hangja a megyeházán ugyanezekről deklamáló nemesség retorikus, patetikus nyelve, tartalmában magyar, nemzeti s bizonyos hazai történelmiség jellemzi. Erő van ez önfestő szónokiasságban, mert van mögötte történelmi hivatkozás, osztály-, méltóság-, szerep-, sőt feladattudat — absztrakt és dagályos azért, mert mindez — a jelzett időről szólva — illúzió.

A nemesei nyelv dagálya éppen ezért ott tűnik el, ahol megszűnik a nemesei látókör korlátoltsága, ahol a nemesei-történelmi szerep a haladás szélesebb távlatába ágyazódik, ahol a „nemesei“ nyelv a testőrírók, Kazinczy, Kármán, Kölcsény nyelvének ihletőjével, a felvilágosodás tartalmával kapcsolódik össze. Ekkor a dagály erővé „redukálódik“, a fellengzés hangja a szenvedély hangjává nemesedik a nagyzóly absztrakciókból megdöbbenő erejű néven-nevezés lesz. Éppen ezért Berzsenyi az, aki nyelv tekintetében nem csak a fiatal Vörösmarty elődje, hanem az igazié is. Mikor a „Pesti Magyar Társasághoz“ c. versében így ír:

Ez istenének a barmot hiszi,
Imádja a föld ocsmány férgeit,
S azoknak embervérrel áldozik;
Emez vakító papjának ganéját,
Mint szent ereklyét tisztelven eszi,
Amott az odvas fáknak éheznek
Az embereknek görhes istene
S a legnagyobb bűnt batkákért lemossa,
Imitt hamuban kotlik a herélt szent,
S bámészkodása istenné teszi... stb. stb.

Vajjon nem Vörösmarty legnagyobb verseinek erőteljes, leplezetlen szókimondása, szenvedélyes felháborodása, rhetorikus felsorolása jut-e eszünkbe? — Vagy mikor ugyan e versben a babonákon végigtekintve így kérdez:

Hol van tehát a józan értelem,
Hol a tudósok annyi izzadása?
Remélhetünk-e vajjon jobb világot?
Gyaníthatunk-e olyt, mikor
Az ész világa minden népeket
Megjőzanít és összevegyesít,
S kiált közülünk minden bűnt s gonoszt?
Reménylek...

vajjon nem e szavak hatalmas visszhangját halljuk-e később a könyvtárban topregő kérdéseiben, vagy a Guttenberg Alumba írt vers óhajta jósló mondataiban? — E dinamikus rhetorikának használatát megtaláljuk egyébként több, de mindig *csak* a felvilágosodástól áthatott verseiben is. (Epistola Kazinczy Ferenchez 1809, Dukai Takács Judithoz 1815, Vitkovics Mihályhoz 1815.) Azért lehetett Berzsenyi az igazi Vörösmarty elődje is, a forradalmi romantika stílusának megközelítője, mert a „nemesi“ nyelv képviselői közül egyedül nála jutott túl a tartalom a szűk osztálykereteken. Nála találkozhatott a nemesi felbuzdulásból táplált nyelv dagálya a számontartott világ és emberiség ügyével s e találkozás révén vesztette el a nyelv dagályát, s nyert méltó tért, lett erőssé, szenvedélyessé, szókimondóvá.

III.

Vörösmarty költészetében a népies, reális hangütés, nyelv a romantikus mellett a legfontosabb. Éppen, mert Vörösmarty, a romantikus költő, népies is volt, s főleg, mert a népi forma, hang megtermékenyítette költészetét, éppen e termékeny kettősség: romantika és népi realitás teszik őt a reformkor — ez ellentétekkel teljes, nemzeti függetlenség kivívásáért, osztályok feszültségében és kölcsönhatásában polgári átalakulásért küzdő kor — igazi kifejezőjévé.

Vörösmarty a húszas évek végén kezd népdalokat írni, őt is elkapja az irodalmi népiességek az a hulláma, amelyet Döbrentének a Tud. Gyűjt.-ben, 1828-ban megjelent, a Bowring-féle anthológiával kapcsolatos ismert felhívása indított meg. Hogy Vörösmarty ekkor rögtön elsőrangú népdalokkal ajándékozta meg a magyar irodalmat, arra mutat, hogy e hang korábban sem lehetett idegen tőle, hogy kapcsolata a néppel szorosabb lehetett, mint gondolnók. E népdalok egy már korábban megindult érdeklődés és kapcsolat, sőt nyelvi hatásra támaszkodnak.

„Vörösmartynak, még mint gyermeknek megtetszett a népmese, mert már 21 éves korában feldolgozásáról gondolkozott. Sallai azt mondja, hogy 1821-ben megbízást kapott tőle a ponyvairodalmi nyomtatvány megszerzésére és Börzsönybe küldésére“ — írja Gyulai a Csongor és Tündével kapcsolatban. Figyelemre méltó az „Elbúsult deák“ (1824) c. kis darab a népiesség szempontjából. A juhász így kötődik Kétséggel: „Dejszen eb ugatta kapa kasza kerülő diákja, majd megpántollak, csak el ne takarodjál“. Majd: „Beszélhetsz. Eb ugatás nem hallik a mennyországba. Ó kegyelme bizonyosan lovagolni akar szamaron, de most egyszer járjon az apostolok lovain“, stb.... Egyik levelében így ír Stettnerhez: „Dehát üstöllést-e Börzsönybe?“. Stettner, akinek feltűnt e népies kiszólás, válaszában tromfként ismét használja e szót aláhúzva s mellette, élcelődésből zárjelben közli Náray szerint a szó magyarzatát. Más alkalommal, ismét Stettnerhez így ír:³ „...mióta Zalánt nyom-

³ Levél Stettnerhez. Pest 2. aug. 1825.

ják, egész a fizetésig, nehezen fogsz valami keservesre találni levelemben, azért vedd jónéven, ha félrecesapom az Orbán süvegét s vízisza létemre néha-néha szarvasbakot lövök a bor kontójára“. Tudatosan érdeklődik a népnyelv iránt. „...különösen a göcsei és palóc tájszólás érdekelte... amazzal 1827-ben ismerkedett meg dunántúli megyékbe rándulásakor, emezzel 1819-ben. Vörösmarty — írja Bajza Toldynak 1830 sept. 6.-ról — a mult héten ment utazni Bugáttal Heves, Borsod és Gömör megyékbe. A palócok igen interesszálják. Három hétig fog künn maradni...“⁴

Vörösmarty fiatalkori költészetében van egy, ha népiesnek nem is mondható, de sok tekintetben eredeti, reális, közvetlen, nem egyszer Petőfire emlékeztető hangütés, ami ugyancsak alapja, feltétele későbbi kitűnő népdalainak. Rabulának „elavult két garassal Nagyra dagadt erszényt, s egy gutacsapta zsebet“ kíván. Névnap-i köszöntésében így idézi Lucifernek „százezer-nyi ördögét“, a „sanda rajkókat“: „Czirmos arczczal, fútt pofával — Tiszteletre jöjjetek“. Hucskótól azt kérdi: „Mit pislogatsz miskolci békaként?“. Másutt a poloskákról és bolhákról ír.

De e diákos szóhasználat olykor reális költői hanggá, valósággal Petőfire emlékeztető hangütéssé tisztul. Az Alku a természettel c. versbe, amely nem egy helyen a korabeli szerelmi költészet sablonjait használja — ilyen szakasz „esúszott“:

A lapos mennykő dühödve
Ki s be jár erszényemen
Jégeső jött, sok barázdát
Szánta halvány képemen.

Vagy gondoljunk a „Templomba-záratásomkor“ c. versre, amelynek humora, az önbiztatás, a maga-magával s a szentekkel való kötekedés ugyancsak Petőfit juttatja eszünkbe:

Marty, Marty még mi lesz belőled
Már ha szent egyházában sem enged
Nyugtót a kemény sors istene?

Így kérdez a „sok kopott szent“, „vén proféta“ és „csorba angyal“ között, majd így reménykedik:

...talán megszán és küld egy angyalt
Jobbat, mint e gúnyoló faszentek
Szebbet, mint e csorba angyalok
Melynek szárnya nem, de teste ép lesz
És ifjabb lesz, mint eme szakálás
Vén proféták és kopott szüzek.

„Egy cifrán készült meleg hüselőre“ c. versben így dohog:

De mi szörnvyű hőség éri testemet
Talán csak sülni készülsz oldalam,
S szegény fejem te is forrasz, hevülsz?
De így ugyan fél szó dicséretet
Sem hallasz ám, meleg völgy. Nem vagyok
Én pecsenyének való, se sülni nem jövök
Ide, te pedig forróbb vagy a homoknál,
Forróbb Gyehennánál, s a kályhaluknál.
Eztán ugyan nem látsz itt engemet...

Helyzetdalai közül ki kell emelni a Puszta csárda (1829) címűt, amelynek „Sem címe, sem szövege nem akaszt névtáblát a daloló nyakába, sem foglalkozása rovatát nem tölti ki... A dallal való jellemzés első nevezetes terméke ez népies nemben... Természetes, cselekvő fordulatosság, erőltetés nélküli és mégis jellegzetes magyaros zamat dolgában Petőfi sem múlja felül“ — írja Horváth János.

⁴ Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Pest 1866. 129. l.

E népies korszaknak, noha 1833-ban formálisan befejeződik, igen nagy jelentősége abban van, hogy Vörösmarty költészetét megtermékenyítette. Megtörtént ez a témaválasztás terén (Szilágyi és Hajmási 1828, Toldi 1829), de ugyanakkor műfaji téren is: Vörösmarty figyelme a népmese felé fordul. „Az 1825—27. évi országgyűlés befejezése után lényeges változás figyelhető meg költészetében. Mintha a sérelmek orvoslására lecsillapodó ellenállási mozgalommal egyidőre elvesztette volna korai költészetének éltető levegőjét, bizonytalanabbá válik a közösségi, nemzeti törekvések megszólaltatásában.”⁵ Épp e bizonytalanság alapja egy újabb individuális hullámnak, amely a romantikus kifejezést, ábrázolást előtérbe hozza Vörösmartynál. E romantika azonban már nem a kezdő Vörösmartyé, nagyrészt felfrissül és további fejlődés kiinduló pontját képezi, amennyiben a népiességgel megismerkedett Vörösmarty a romantikus, a lehetőségek kibővítésére alkalmas műfajt, a mesét már a néptől veszi. Amit a közvetlen ábrázolás szempontjából a fejtegetett romantikus eszközök jelentettek, azt jelenti műfaji téren a mese: a benne rejlő irracionális elemekkel a valóság ábrázolásának megsokszorozott lehetőségét. Romantika és népiesség a Tündérvölgy (1826), Délsziget (1826), Rom (1830), és mindenekelőtt a Csongor és Tündében találkoztak. Különösen a két utóbbinál nyilvánvaló a mese ábrázoló feladata, szimbolizáló értelme. A Rom allegóriája az egyéni boldogságot a közösségi célnak alárendeli, a nemzet sorsától függőnek állítja be, de egyszersmind ezt a legmagasabbra helyezett közösségi törekvést (szabadságharcot) pesszimiztikusan ítéli meg. A Csongor és Tünde szimbolum-apparátusa a társadalmi, közösségi cél elejtésével az individuális boldogságot hirdeti.

Ami a Csongor és Tünde nyelvét illeti, köztudomású, hogy a népi hatás itt érvényesül a legerősebben. A közhasznú hah és hajh!-okkal szemben gyakoriak a népies fölkiáltások: deh te szürke, deh te ráró! ucczu, vaj! mi volt ez, így la, hej! hej dinomdánom!, ej!, hóha, hőhe, hé az ördögbe!, szedte vettét stb. A népies szók: sivány, csapászom, libucz, tökkolop, szószatyor, tollú, szerdek, sáporás stb. Népies szólások: Menj el, merre lábad víz, szemed lát; légy szerencsés, mint az ördög papsüvegben, Nem születél, úgy termettél rózsafán. A mendergő mennykű, Minden porcikám megindult stb.⁶ A Csongor és Tünde szépségét és értékét nagy mértékben a nép nyelvének e nagyarányú, felfrissítő hatású bevonása teszi. E nyelvi forma látszólag ellentétben áll a mű individuális, romantikus mondanivalójával. A tartalom azonban részleteiben nem mond ellent a formának, a Csongor és Tünde csupán khangzásában individualista. Hiszen, ha elvesszük a dráma három vándor-motívumát, amely egyébként is kilóg, hiszen funkcionális szerepe nincs — csupán a szerelemnek az osztálytársadalmakban jellemző, népmese keretben megjelenő, népiesen felfogott problematikáját, ábrázolását kapjuk: a hőst nehézségek, külső akadályok választják el szerelmétől, akire azonban kalandos keresés után rátalál. A részletekben így Vörösmarty tarthatja magát és tartja is a népmese optimista, játékos szemléletéhez, hangjához.

Ami a népiesség tartalmi hatását illeti, figyelembe kell vennünk, hogy az 1830 körüli években Vörösmarty nem mint politikus, tudatosan a néppel, hanem mint költő a népiességgel, mint formával találkozik. Azt hiszem, ez esetben beszélhetünk a formának a tartalomra való visszahatásáról. A népiességen, mint stíluson, hangtűzésen keresztül és nem közvetlen, politikai vagy objektív okokon keresztül jut el a nép ábrázolásáig novelláiban s a Csongor és Tündében. Természetes, hogy maga a népiesség társadalmilag indokolt, és tartalma politikai, de annak a népies hullámnak, amely Vörösmarty figyelmét a népköltészet felé terelte, közvetlenül nem politikai, hanem irodalmi indoklása volt. Vörösmartynál tanúi vagyunk a népiesség egy fokozott tartalmi

⁵ Waldapfel József: Vörösmarty Mihály. Vörösmarty Mihály válogatott munkái. I. köt. Bevezetés XVI. l.

⁶ Steiner Zsigmond: Vörösmarty Csongor és Tündéje. Nyr. 3: 303—6.

érvényesülésének, annak a mozzanatnak, mikor a formai keret elősegíti, megkönnyíti a népi alakok ábrázolását.

A nép kapcsolata közvetlenebb a valósággal, mint a mindenkori uralkodóosztály bermély tagjáé. Kifejezőmódja ennél fogva tiszta, képeiben, szimbolikájában egyszerű, konkrét, tárgyi tartalommal telt. Vörösmartynak a népies ábrázolásmóddal szemben összefoglalóan fő hiányossága: a tárgynélküliség. „Ezért nem lehet az ő műveiben, mintegy utólag is, az emlékezés képességein át oly módon gyönyörködni, mint Petőfi vagy Arany remekeiben.”⁷ Mindez természetesen nem az egész Vörösmartyra jellemző. Hiszen realitására már utaltunk, s most is a népies hang hatásával szemben emeljük ki mindezt. A népi szemlélet, hang, kifejezési eszközök tették ugyanis lehetővé Vörösmarty számára a fejlődést a konkrét ábrázolás terén. Horváth János rámutatott arra, hogy Vörösmarty genre képei, amelyek a helyzetdalokhoz képest fejlettebb mozzanatot jelentenek a tárgyi elem nagyobb szerepe, az ábrázolás konkrétebb követelményei miatt — Petőfi ilyen jellegű műveinek ősei.⁸ (Laboda kedve 1829. Gábor diák 1830, Becskereki, később: Petike 1841, Mák Bandi 1842. stb.). Természetesen e versek minden kitűnősége mellett felfedezhetők Vörösmarty ábrázolási korlátai. E korai figurák jellemzésénél még túlteng a történet szerepe, noha „a végcél itt sem a történet, hanem (annak segítségével) a humoros alakrajz.”⁹ A Szegény asszony könyve (1847) c. versben a történeti elem háttérbe vonul, a jellemzés, ha nem is leírás, de jelen és múlt Petőfi Sári nénijére emlékeztető összetevésével, környezet és helyzetrajzával igen jó.

Dolga nincs, hogy volna dolga?
Kis ebédhez nem kell szolgál
S az ebédnél nincs vendége,
Csak a mult idők emléke.
Aki maga néz a tálba
Azt az étel nem táplálja:
Több annak a gondolatja,
Mint amennyi jó falatja
Gondol vissza és előre
A sok jó és bal időre
S félig étel, félig bánat:
Mindkettőbe belefárad.

Hej nem így volt hajdanában,
Míg nem járt özvegyruhában
Tele konyha, tele pince
S mindig kézben a kilence...

E népi eszközökkel, népi szemléletben fogant közvetlen hangot, kitűnően — nemcsak felhasználja — de elmélyíti, tökélyre emeli politikai lírájában. Mint ahogyan e hangon szólalt meg nála a humor, szatíráinak is ez a hangja. E versek nagyszerű kiegészítői tiszta forradalmi romantikájának s hogy éppen a negyvenes években nyernek szerepet, annak oka, hogy szemléletük, nyelvük legalkalmasabb volt a realizált politikai tartalom kifejezésére. (Az unalomhoz 1841, A sors és a magyar ember 1845, Mi baj 1847.) A sors és a magyar ember sokszor idézett helyén remekül, közvetlen leírással ábrázol:

Fél vállán ócska mento
Rezes kard oldalán
Az üstök hátrakötve
Lóg, mint egy buzogány.

Hogy költészetének éppen a nagyvenes években mennyire szoros a kapcsolata a valósággal, hogy mennyire aktuális problémák körében mozog, arra — közvetlenül megjegyezve — jellemző, hogy mennyire előtérbe kerülnek

⁷ Horváth János: Vörösmarty. Napkelet 1925. évf. 465. l.

⁸ Horváth János: Az irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927. 205. l.

⁹ U. ott 206. l.

verseiben a gazdasági életre vonatkozó szavak. 1840—48 közt a „pénz“ szó tizenkétyszer, a „bér“ háromszor fordulnak elő s jellemzőek az ilyen szavak: búza, gyalpú, bor (gazd. értelemben) fizetni, szőni, takács, vetélő, vashámor stb.

Meg kell még emlitenünk a népiességek szerelmi lírájára tett hatását. Nem véletlen, hogy éppen mikor szerelmi költészetét megtermékenyíti e friss hang, írja a Hivatlan dalosok (1833) c. versét, amelyben éles hangon gúnyolja a „pityergő“, „bús“, „unodalmas“, „ízetlen“, „érdektelen“ szerelmet zengő „szegény fiúkat“. Szerelmi költészetének hangja optimistább lesz s e versek fordulatai, kifejezései — amikor nem helyzetdalt ír is, — a népire emlékeztető naiv bájt, frissiséget kölcsönöznek az egyéni érzéseket kifejező nyelvnek. Jellemző a népies ez inspiráló hatására pl. az „Ű“ c. vers (1839).

1. vszak kezdete: Mért nem vagy virágszál
Hogy letörhetnélek ... stb.

2. vszak. kezdete: Mért nem égi csillag,
Hogy nekem ragyognál

a harmadik a fordulatot megtartja, de a kép már nem népi:

Vagy mért nem vagy oltár
Mellyen tiszta láng ég,
Hogy szent zsámolyodra
Letérdepelhetnék ...

Összefoglalóan: Vörösmartynál tehát a népiességnek még nem uralkodó, csupán megtermékenyítő szerepe van, de épp e hatás érvényesülése a romantikus hang mellett, teszi egész költészetét témában, műfajban, és nyelvben egyaránt gazdagabbá.

Mi a ma írói gyakorlatában nem ismerünk „népiességet“ csak népit. Ezért mint Révai elvtárs mondotta, „nem véletlen, hogy a magyar költészet ... visszakanyarodik Petőfi Sándorhoz“. De Vörösmarty nagyságára jellemző, hogy stílusban, nyelvben ő az, aki leginkább megközelítette, az egy Aranyt kivéve, a népet az irodalomban is uralomra juttató Petőfit. A mi népünk optimizmusa, életszeretete örömmel fordul az olyan versek felé, mint pl. a Gábor diák, vagy a Petike. A bizakodó, népi szellemű, ellenséget gúnyoló kritika minden vagdalkozásnál nem egyszer többet érő fegyvere, „Az unalomhoz“ vagy „A sors és a magyar ember“ szellemes kritikája, ugyancsak jól elkelne a maradiság, a csökevények elleni harcban.

Befejezésül röviden meg kell emlékeznünk Vörösmartynak, nyelvünk egyik legnagyobb művészenek a nyelvhez való, messzemenően *tudatos* viszonyáról. Vörösmarty újított, de csak okkal-móddal. Az ő szavai: hangol, küldönc, szabály, szivar, tömeg, nagyszerű, s két általa felújított szóról, a „család“ és „némbér“ szavakról tudunk. Ugyanakkor metsző gúnnyal támad egy kontárt, aki „a legvadabb, legízetlenebb és legügyetlenebb“, mert „ő nem azért újít, mert azt a nyelv géniusza engedi, vagy szenvedti; neki arra igen kis gondja van, s hogy az által szépítse, gazdagítsa, vagy mivelje nyelvét, ez még eszébe sem jutott; hanem, mert szüksége van rá, hogy versei mértéket üssenek s mert — Isten tudja miért? — végtére újítani is akart.“¹⁰

Az Akadémia nyelvtudományi osztályán vezérszeretpet játszott. Fellépésének lehetett köszönni, hogy a nyelvtudományi osztály Révai szellemében állapította meg a helyesírási szabályokat. Szerzője, ill. társszerzője volt szótáraknak, helyesírási, szóragozási és szókötési szabályzatoknak stb. Kiterjedt nyelvészeti munkásságát itt nem méltathatjuk, mindenesetre e téren olyan tekintélyt bírt, hogy Eötvös 1848-ban, mint közoktatásügyi miniszter a magyar nyelv és irodalom egyetemi tanszékével kínálta meg. E munkásságát azonban alárendelte írói hivatásának, s Vörösmarty nyelvének vizsgálatakor nem utolsó sorban tanulságul könyvelhetjük el a nyelv e nagy mesterének intését: „...aki tollhoz mer nyúlni, ne restellje a nyelv tanulását“.

¹⁰ Vörösmarty összes munkái Bp. 1885. VI. köt. 287. l.

PETŐFI SÁNDOR KÉPMÁSAI

(Ikonográfiai tanulmány)

Petőfi hiteles képeinek összegyűjtésével és arevonásainak rekonstruálásával sokan foglalkoztak. De az eddigi feldolgozások egyikéről sem lehet elmondani, hogy tökéletes.¹ A kutatók egyoldalúan közelítettek a kérdéshez. Vagy csak személyes ismeretségük alapján, vagy saját gyűjteményükből kiindulva, vagy pedig a tőlük felfedezett képek kiválóságának bebizonyítása céljából foglalkoztak a Petőfi-ábrázolásokkal. Ma, amikor Petőfi megismerésének és megértésének minden akadálya megsemmisült, szükség van a lehetőleg teljes és pontos Petőfi-ikonográfiára, amely a legutolsó feldolgozás óta előkerült anyagot is felöleli. A költőről alkotott képünk teljességéhez az is hozzátartozik, hogy életének és műveinek ismerete mellett pontos fogalmunk legyen külső megjelenéséről is.

Petőfi élete a magyar nemzeti művészet első szárnypróbálgatásainak korára esik. Ebben az időben kezd lassan megszűnni az a helyzet, hogy tehetséges művészeink megélhetésük biztosítására külföldre kénytelenek vándorolni, míg a helyi szükségletet külföldi művészek elégítik ki. A nemzeti irodalom létrejötte után fellép a nemzeti művészet megteremtésének igénye. A XIX. század első felének egyik legkedveltebb műfaja az arckép. Barabás Miklós, aki külföldi utazásai után 1840-ben telepedett le végleg Pesten, maga is az arcképfestés révén vált híressé. De többi biedermeier festőnk is fontos anyagi támaszt talált a portréfestésben. Megrendelőik között már nemcsak főurak és főpapok szerepelnek, a gazdagodó polgárság körében is divatossá vált az arcképkészíttetés. Hogy Petőfiről életében mégis oly kevés kép készült, azt polgárinak egyáltalán nem nevezhető életmódja mellett azzal magyarázhatjuk, hogy már huszonhat éves korában meghalt. A mi szempontunkból ebből a huszonhat évből is csak öt jöhet számításba. Petőfi 1844-ben jött Pestre s neve ekkor vált ismertté. Képeinek egy része a verseit olvasó közönség számára sokszorosított formában jelent meg. Képeinek másik csoportját a vele kapcsolatba került művészek készítették barátságból.

Külsejének legbővebb és legpontosabb leírását Ferenczi Zoltánnak köszönhetjük, aki Petőfi kortársainak nyilatkozatait egyeztetve össze.² „Arca sovány és halvány volt, színe sárgásbarna; szemei aprók, feketék, villógók, úgynevezett bogárszemek; szemöldei satyrvonalba menők, orra római szabású, de kissé hegyes, tövén a homloknál benyomott, mely felett a szemöldökök közt állandóan két mély ránc feküdt. Homloka nyílt, de nem magas, mely fölé felfelé szoktatott, sűrű, majdnem bozontos hajzat borult, melyet beszéd vagy szavalás közben jobb kezével hátra simogatott. Alsó ajka a szo-

¹ Kertbeny Károly: Petőfi arcképeiről. Koszorú I. (1879) 10—22. l. — Ferenczi Zoltán: Petőfi arcképeiről. Petőfi-múzeum. II. (1889.) 279—283. l. — Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1905. X. kötet. 999—1001. h. — Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. — Várkonyi Nándor: Petőfi arca. Pécs. é. n. (1940).

² Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Bp. 1896. I. 45. sk. l.

kottnál kevésbé vastagabb, a szellem és érzékiség határvonalán; szája kicsiny és szép, de ha nevetett s ez nem állott neki jól, egy előre álló felső szemfog miatt, egész arca gúnyoros, majdnem démoni kifejezést öltött. Emígy az összbenyomás első tekintetre nem volt kedvező. Felső ajkát ritkás, vékony bajusz csak kevésbé fődte; állát hasonló szakáll, melyet oldalt éppen a ritkás növes miatt leborotvtálva viselt; néha egészen szakálltalanul járt és főleg házassága után állandóan. Haja szénfekete s már 25 éves korában mutatkoztak benne az ősz szálak; bajusza és szakálla világosabb volt, gesztenyeszínbe hajló. Arca rendszeren, mint egész természeté is, inkább komor; rajta pályája kezdetén, letörölhetetlen dac ült, mely csak később, a kellemesebb környezetben adott enyhébb vonalaknak helyet s általában vagy melán elmerülő vagy haragos lelkiállapot tükre, mely azonban a méltatlankodás, a megvetés vagy csalódás indultainak hatása alatt nem vesztett jellemzettségéből, sőt ezek túlságosan is jelentkeztek rajta; noha egyébként arca éppen nem tudott oly változatos lenni, mint lelkének benyomások iránti élénksége és érzékenysége.“ Ferenczi leírása a ráánkmaradt képek bizonyossága alapján — régies kifejezőmódja ellenére — megbízható adatokat nyújt. Csak annyiban kell helyesbíteniünk, hogy, mint képei mutatják, Petőfi házassága után is viselt szakállt. Természetes, hogy egy ilyen személyleírást csak nagy vonalakban fogadhatunk el változatlanul. Az ember külseje az évek folyamán kis részletekben megváltozhat, bár az alapvonások ugyanazok maradnak.

Petőfi képeinek száma akkor sem növekszik lényegesen, ha az elveszetteket is számbavesszük. Orlay Petrich Soma 1840-ben festette le aquarell-technikával, csontlemezre. Petőfi ezt a képet katonakori barátjának, Kupis Vilmosnak ajándékozta.³ Jókai Kecskeméten kezdett róla portrét festeni 1842-ben.⁴ Lyka Károly Pap Zsigmondnak két elveszett Petőfi-képéről tud.⁵ Legjobb annak a daguerreotípiának elvesztét sajnálhatjuk, amely Petőfit Buljovszky Gyula, Nyáry Albert, Jókai Mór és Vasvári Pál társaságában ábrázolta.⁶ Kertbeny említi egy 1846-ból származó állítólagos Tyroler-karikatúrát, de többet erről sem tudunk.⁷

A fennmaradt képek sorát Barabás 1845-ben készült körrajza nyitja meg. Vahot Imre lapja, a Pesti Divatlap ajándékozta meg olvasóit a segédszerkesztő arcképével. A fiatal költőt ábrándos tekintettel, majdnem lányos vonásokkal ábrázolja. Méltán nevezik a képet szentimentálisnak. Barabás emlékirataiban van egy bekezdés, amely nagyon jellemző a tőle készített idealizált arcképekre, melyek kis változtatással majd mindenkinek hasonlíthatnak. „Az utókornak egészen mindegy, tökéletesen hasonlít-e az egyik arckép a másikhoz. (Amelyek t. i. ugyanarról a személyről készültek.) Hány ezer képe van a Megváltónak s hasonlít-e ezek közül csak kettő is egymáshoz? És vajon hasonlít-e csak egyetlen egy is a valósághoz? Még ha Batthyánnak egyetlen képmea sem maradna meg, az industria terem magának újat s az utókor elfogadja azt valódinak, mert az ő alakja a vértanúság eszméjével van összeforrv.“⁸ El felfogás szerint az arcképfestésben nem a valóság hű visszaadása a fontos, hanem az ábrázolt személyhez kapcsolódó „eszme“ kifejezése az ábrázolt alakján keresztül. A realistának induló Barabásnak főleg késői arcképein jelentkezik az idealizálás nagymértékben. A sok megrendelés miatt természetesen nem maradt elég ideje minden egyes kép tökéletes kidolgozására s így munkájában sémák kialakításával segített magán.

³ Orlay levele az általa festett képekről: Fővárosi Lapok 1874. 211. sz. 921. l.

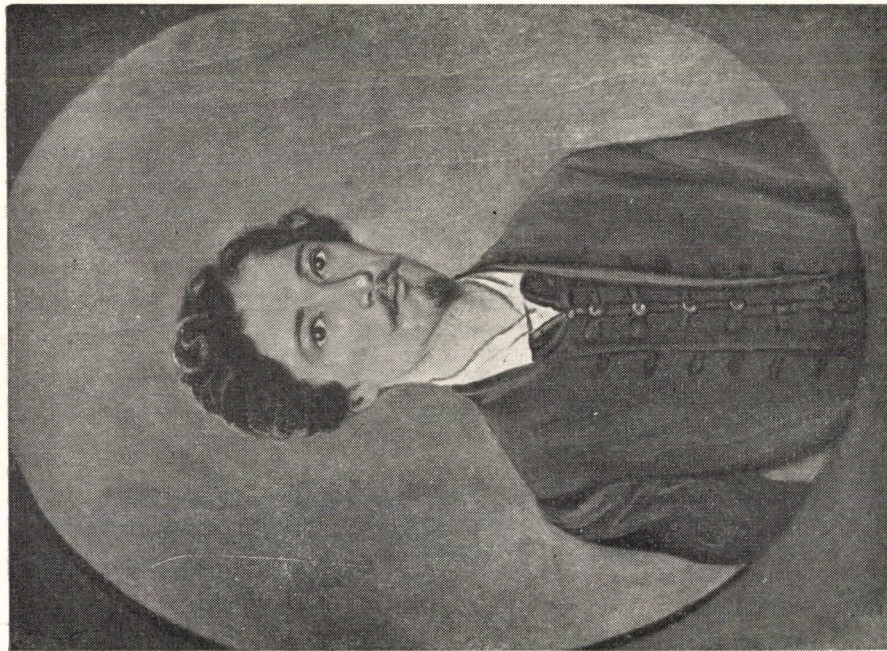
⁴ Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Bp. 1896. I. 277. l.

⁵ Magyar Művészet XVI. (1949.) 63. l.

⁶ Koszorú I. (1879.) 20. l.

⁷ Koszorú I. (1879.) 17. l.

⁸ Barabás Miklós emlékiratai. Közli Kézdi Kovács László. Bp. 1902. 219—220. l. — Bíró Béla: Barabás Miklós önéletrajza. Kolozsvár. 1944. 194. l.



Mezey József; Petőfi Sándor. Katalógus: 3. sz.



Orlay Petrich Soma; Petőfi Sándor. Katalógus: 9. sz.



Pap Zsigmond: Petőfi a bányába megy. Katalógus: 5. sz.



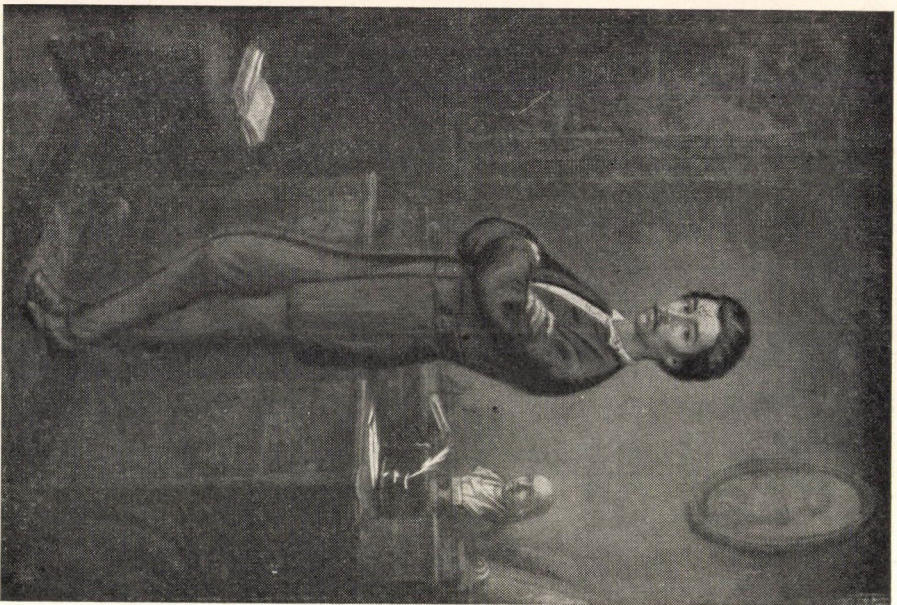
Részlet a Nemzeti Dal kottájának címlapjáról. Katalógus: 6. sz.



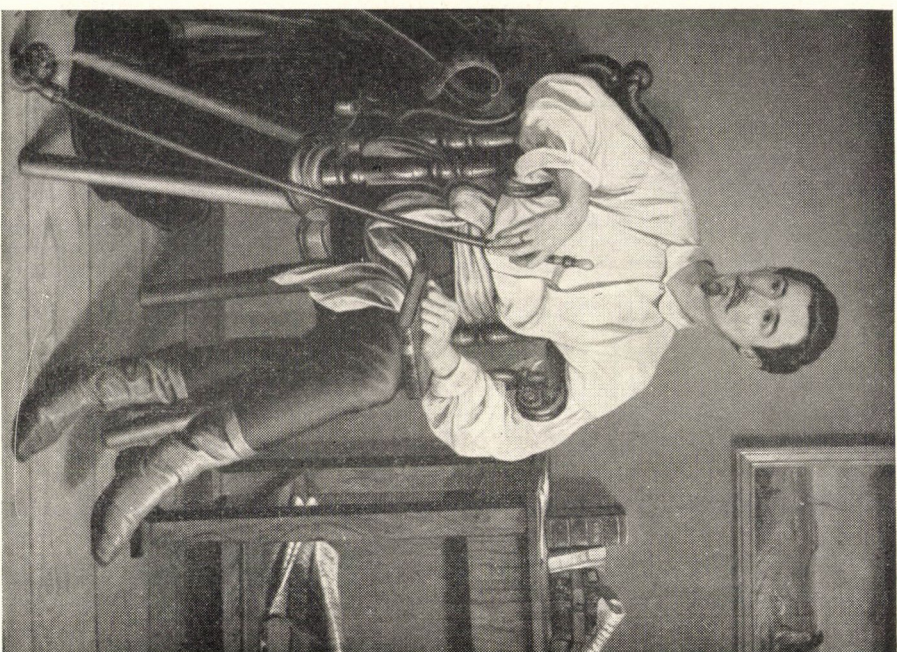
Szerelmey Miklós: Lapalapítás. Katalógus: 8. sz.



1848 március 15. Katalógus: 10. sz.



Orlay Petrich Soma: Petőfi dolgozószobájában
Katalógus: 11. sz.



Orlay Petrich Soma: Petőfi Mezőberényben, Katalógus: 12. sz.

A költő verseinek gyűjteményes kiadásához szintén Barabás készítette el az arckép rajzát 1846-ban.⁹ Az első kiadás 1847 március 15-én jelent meg. Az olvasók Barabás rajzát Tyroler József acélmetszetében kapták kézhez. A kis, franciás szakáll Mezey József nem sokkal később készült képen is megtalálható. Ennek a képnek a keletkezéséről maga Mezey számol be visszaemlékezéseiben.¹⁰ Petőfivel mint fiatal mérnök, közös barátok révén, Szatmáron ismerkedett meg. A költő Szendrey Júliával való megismerkedése után járt ott. Ekkor keletkezett a kép is, amely primitívsége ellenére is valóságos. Mezey, akinek oltárképeiről és tájképeiről is tudunk, autodidakta festő volt. A szabadságharcban is festett képeket.¹¹

Időrendben a következő kép a sokáig elveszettnek hitt daguerreotípiá.¹² Mivel Szendrey Júlia őrizte a költő halála után, biztosan az ő számára készült, a megismerkedésük és házasságuk között eltelt időben, 1846. szeptember 8. és 1847. szeptember 8. között. Több forrás 1847-et jelöli meg a daguerreotípiá készülési évül s nem is valószínű, hogy az előző évben készült volna, mert kapcsolatuk akkor még nem tisztázódott annyira, hogy egy ajándékkép készítésére gondolhatnánk. Jókai szerint a kép Pesten készült.¹³ 1847-ben Petőfi május 12-ig, majd június második felében volt Pesten, a daguerreotípiának tehát ebben az időben kellett keletkeznie. Magát a képet Szendrey Júliától 1868-ban fia örökölte. 1874-től kezdve dr. Beliczay Imre katonaeorvosnak, Petőfi Zoltán barátjának neve szerepel a daguerreotípiával együtt.¹⁴ Beliczay a becses ereklyét halála után a Nemzeti Múzeumnak akarta adni, de addig is igyekezett fényképek útján terjeszteni. 1877-ben Beszédes esztergomi fényképésszel és Országh Antallal csináltatott róla felvételt, sőt ő maga is lefényképezte. Mivel azonban ezekkel a képekkel nem volt megelégedve, Klösz Györgynek adta át, aki a felvételt Beliczay távollétében készítette el. Így nem lehet tudni, hogy a daguerreotípiát vagy egy reprodukcióját fényképezte-e le. A Klösz-féle fénykép retusálását azonban Jókai is megerősíti. De kiderül ez akkor is, ha a daguerreotípiának Klösz-féle fényképét a most előkerült régi, jólsikerült fényképpel — valószínűleg a fent említett próbálkozások egyikével — összevetjük. Mivel a daguerreotípiá ma már nagyon elhalványodott, ez a régi fénykép, amely még akkor készült a daguerreotípiáról, mikor jó állapotban volt, számít a leghitelesebb Petőfi-képnek. A képpel együtt egy dr. Beliczay Imréhez címzett levél is előkerült, amely a daguerreotípiára vonatkozik:

Ofen 11. April 1878.

Liebster Freund

Beiliegend Petőffy's Bild. — Wenn du es noch zu irgend einer Verwendung benutzen willst, so musst du dich beeilen — denn es schwindet die Zeichnung zusehends. — In verständiger Behandlung liesse es sich chemisch verstärken. — Ich komme recht bald.

Dein alter Freund

Albert.

A daguerreotípiával majdnem egyidős egy karikatúra, amely a Petőfi Múzeumban eddig Jókai műveként szerepelt. De a primitív ceruzarajz nem Jókai műve. Pap Zsigmond öreg korában írásba foglalta Petőfivel kapcsola-

⁹ Barabás levele Kertbenyhez: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 34. l.

¹⁰ Vasárnapi Ujság 1880. 13. sk. számok. V. ö. 3. sz.

¹¹ Thieme—Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. XXIV. k. (1930) 502. l. (Lyka Károly) — Művészet IX. (1910.) 227—231. l. (Farkasfalvi Imre.)

¹² Rózsa György: Az igazi Petőfi-arc. Szabad Művészet III. (1949.) 200. sk. l.

¹³ Koszorú I. (1879.) 20. l. — A keletkezés idejére: U. o. 22. l.; Vasárnapi Ujság 1869. l. sz. — Készítőjét a Pesti Napló Petőfi Albuma (81. l.) Streliskyben, Szinyei (i. h. 1000. h.) egy egyébként ismeretlen Friedrich nevű fényképészben jelöli meg.

¹⁴ A hon. 1874. 156. sz. — 1879. 211. sz., 220. sz. — Déry Gyula: Petőfi Zoltán. Bp. 1909. 79. l. — Az Ernst-gyűjteményben sohasem volt, így Szinyei megjegyzése (i. h. 1000. h.) helytelen. — Ágai Adolf: Utazás Pestről Budapestre. Bp. 1908. 36. l. a daguerreotípiá egyik fényképreprodukciójáról beszél.

tos emlékeit. Itt említi, hogy rajzot készített arról az eseményről, amikor Petőfi barátaival együtt meglátogatta Nagybányán a kereszthegyi bányát.¹⁵ Leírásában megtartja a rajzunkon szereplő személyek sorrendjét. Kétségtelen tehát, hogy a Petőfi Múzeum rajza Pap Zsigmondtól származik. Petőfi 1847. május 25-ről írja Útinaplójában: „Ma lenn voltam többen magammal a bányában.“ Az ábrázolt esemény tehát ezen a napon történt. A kemény papírlapon baloldalt tárnanyílás látható Glück auf-felírással. Efelé vonul libasorban egy héttagú társaság. Könnyebb felismerhetőség kedvéért az alakokat névvel jelezték. Balról jobbra haladva: „Conducteur, Petőfi, fattyú, Schreiner (Rényi), Papsiga, Lauka Józsi, Tarjányi Vili.“ Schreiner József zelestyei üveggyáros, Siga Pap Zsigmond beceneve volt, Tarjányi Vilmos megyei esküdt, Lauka József Szendrey Júlia francia tanára és Petőfiék esküvőjén az egyik tanú, uradalmi ügyészségi segéd.¹⁶ A dátum jobboldalt alul: „Bánya, július 847.“ A rajz tehát nem egyidős az eseménnyel, de hiteles, mert készítője maga is résztvett a kiránduláson. A ceruzarajz gyerekes vonásai ellenére is érdekes, mert világosan kivehető rajta a hegyes szakáll s így segít a dapuerrectípián homályos állrészenek rekonstruálásában, másrészt mert Petőfiről ezen kívül csak egy teljes profilú képünk van. A lap hátán mégegyszer visszatér Petőfi feje, gyengébb változatban, vázlatosan.

Az Összes Költemények második kiadásához készült rajzra vonatkozik Petőfinek Tyrolerhez írt levele 1847. november 24-ről:

Lieber Herr von Tyroler!

Es ist mir Leid, dasz ich in eigener Person kann nicht Sie besuchen, ich bin krank, wie der Teufel. Wenn mein Brief nicht zu spät kommt, so haben sie die Güte, den Bart mir so machen, wie ich habe gezeichnet hier auf diese Bild manu propria, weil ich so hab lassen waxen den Bart in die neuere Zeit. Aber sonst machen Sie nichts nach von diesem Bild, und am wenigsten die Nasen. Und ich bitte Sie, machen Sie nicht zu dick und dunkel das Bart, weil ist mein Bart nicht dick. Wenn ich werde gesund, werde ich Sie besuchen. Leben Sie wohl!

Ihr verehrer

A. Petőfi.

Ez Petőfi egyetlen német levele s mivel jól tudott németül, a hibákat valószínűleg tréfából írta bele, szándékosan. A levélhez egy rajzot mellékel, vagy önarcképét vagy az 1846-os Barabás-féle rajzot, kijavítva. A kötetben megjelent acélmetszet, amely a régebbi Barabás-féle rajznak majdnem teljesen hű ismételése, eszerint nem természet után készült. Ezért a katalógusban nem szerepel külön szám alatt.

Petőfivel, mint a márciusi forradalom egyik vezetőjével a Nemzeti dal egyik kottájának címlapján találkozunk először. Kálódi János zenéje a Talpra magyar szövegére a Pesti Divatlap 1848. évfolyama 22. számának mellékleteként, május 13.-án jelent meg. A kotta címlapján, ismeretlen mester fametszetén, Petőfi alakja világosan felismerhető.

Barabás harmadik Petőfi-képe a forradalmi hőst ábrázolja úgy, ahogyan azt Barabásnak az eszményítésről vallott nézetei ismeretében tőle elvárhatjuk. A kardos, nemzetiszínű karszalagos képet Barabás — saját feljegyzései szerint — május végén vagy június elején rajzolta, üzleti forgalomba júliusban került.¹⁷ A színpadias beállítás megmagyarázásához arra is gondolhatunk, hogy a kiadó a közönség ízlését igyekezett kielégíteni.

Júliusból való Lauka Gusztáv rövidéletű éleclapjának, a Charivarinak gúnyképe. Ennek rajzai Szerelmey (Liebe) Miklósnak, a kalandos sorsú

¹⁵ Törökfalvi Pap Zsigmond: Petőfi Sándor életének legboldogabb szakából. Nagybánya. 1899. 13. 1. V. ö. Lyka Károly cikkét: Magyar Művészet XVI. (1949) 63. 1.

¹⁶ Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Bp. 1896. I. 65. l., 101. l.

¹⁷ Petőfi-múzeum. I. (1888.) 37. l.

magyar művészek a műtermében készültek.¹⁸ Ezt a karikatúrát is ő maga készíthette. A rajzon Petőfi négy barátja társaságában ül, illetve egyensúlyoz egy szék két hátsó lábán. A profilban ábrázolt költőn kívül csak a mögötte álló Pálffy Albertet sikerült felismerni, aki a Március Tizenötödike szerkesztője volt. Talán ennek a lapnak a megindítására vonatkozó tanácskozást ábrázol rajzunk, amelynek felírása: „Csak gondolkozzunk most azon, hogy mikép lehessen mennél előbb, a' kiadandó hírlapunknak oly hatalmas nevet adni a' mely által legalább egy millio előfizetőkre számolhatnánk.“

Saját felsorolása szerint 1848 nyarán kezdte festeni Orlay Petrich Soma a Magyar Történelmi Képcsarnok tulajdonában lévő mellképet. A befejezés későbbre maradt, mert Petőfi elutazott Pestről.¹⁹ Orlaynak ez a Petőfije kevés sikerült képe közé tartozik. Jellemzés dolgában felülmúlja Barabás alkotásait. Ez érthető is, hiszen a művész rokona volt a költőnek és fiatalabb korukban sok időt töltöttek együtt. Ennek a mellképnek a felhasználásával festette meg a Petőfit dolgozószobájában ábrázoló olajfestményét, valószínűleg még Petőfi életében, amint a hiteles bútordarabok mutatják. Orlay feljegyzéseiben ez utóbbi képet nem említi, így pontos keletkezési idejét nem ismerjük.

A Nemzeti Múzeum előtti szavalást még egy kép megörökíti. A Fővárosi Történelmi Múzeumban őrzött vízfestményben Petőfit csak kiemelkedő helye és mozdulatai árulják el. Bár a lap nem magas művészi minőségű, a korabeli viseletek bemutatásában pontos megfigyelésről tanúskodik. Érdekes a hátára írott szöveg, amely a lap készítőjének vagy tulajdonosának a szabadságharc-al szembeni állásfoglalására vet fényt:

Vanitas vanitatum et omnia vanitas.

Praeter amare Deum et eius potestatis obedi-re.

Signavi Pesthini diebus mensis Augusti 1848.

E D(?)

Petőfiről Orlay festette életében az utolsó képet. Mezőberényben kezdte 1849 júliusában s ezt is később fejezte be.²⁰ Ezen a képen a költő karos-székben ülve hosszúszerű pipát és könyvet tart kezében. Arca sovány, megviselt, a kis szakáll újra jelentkezik. A kép már a tehetséges Orlay hanyatlását mutatja. Ha az 1848-ban készült mellképpel összevetjük, szembeszökik, hogy itt jellemzés helyett a beállítás és a részletek aprólékos kidolgozására törekedett. A fényképek alapján ítélve a több példányban elkészült kompozíció a Magyar Történelmi Képcsarnok képén a legbefejezetlenebb.²¹

Petőfi külsejének rekonstruálásához csak a hiteles, életében készült képek szükségesek. A halála után keletkezett ábrázolások az eddigi eredményekhez semmi újat nem adhatnak. De megmutatják, hogyan élt Petőfi az utókor képzeletében. A halódó kapitalizmus meghamisította Petőfi költészetét. Képmásai közül is kiválasztottak egyet, nem is a legjobbat, és azt terjesztették rengeteg változatban.

A Petőfi halála után keletkezett összes ábrázolás összegyűjtése igen nagy és felesleges munka lenne. A hiteles képek katalógusa után közölt vázlatos

¹⁸ Szentiványi Gyula: Szerelmey Miklós. Egy kalandos magyar művészpálya a XIX. században. Különnyomat a Petrovics emlékkönyvből. Bp. 1934. — Később Várkonyi Nándor is tudomást szerzett róla: Nouvelle Revue de Hongrie 1941. 245. l.

¹⁹ Fővárosi Lapok 1874. 211. sz. 921. l.

²⁰ Vasárnapi Ujság 1880. 26. sz.

²¹ Meg kell még említeni két képet, amelyek az Ernst-gyűjteményben voltak. Az egyik Petőfi arcképe 1834-ből, a másik 1845-ből. Mindkettő olajfestmény és ismeretlen művész munkája. Képük: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 1. és 2. kép. A képek ismeretlen helyen vannak. Mivel a hitelesség ismérve, hogy a művész ismerje az ábrázoltat, itt pedig maga a művész ismeretlen s mivel a képek nem hasonlítanak Petőfihez, a hiteles képek közül kirekesztettem őket.

összeállítás célja csak az lehet, hogy az esetleg felbukkanó, újabb Petőfi-képek megítélésében támpontot adjon. Benne a nagyobb budapesti gyűjtemények anyaga szerepel, de az sem kimerítően. A széles körben elterjedt, sokszorosított művek mellett helyet kaptak fontosabb festőink, szobrászaink Petőfit ábrázoló munkái. Az összeállítás körülbelül a századfordulóig terjedő anyagot öleli fel. Nem tér ki a gazdag plakett-anyagra (pl. Berán, Reményi), sem a vidéki emléksobrok sorozatára, amelyeknek feldolgozása, ilyen viszonylatban, nem érné meg az utazás fáradságát. Elegendő mindkét csoportból egy-egy kiemelkedő alkotás felemlítése. Ugyanígy nem volt értelmé az irodalomban szereplő összes Petőfi-ábrázolás összegyűjtésének sem.

Sokszor Jakobey Károly olajfestményét is a hiteles képek közé sorolják. A kép azonban egyáltalán nem hasonlít a valóban hiteles képekről megismert Petőfi-archoz. Bár Jakobey személyesen ismerte Petőfit, vázlatát csak az ötvenes években fejezte be.²² Orlay Petrich Soma többször megfestette a költőt halála után. A Petőfi Debrecenben című képet maga is versillusztrációnak szánta (Egy telem Debrecenben) és hasonlóságra nem is törekedett. A két másik, neki tulajdonított kép nagyon gyenge. Barabás is régi képeiből él. A 48-as kép, mellkép formájában nagyon sok reprodukálást ért meg. Lánya, Barabás Henrietta is az apjától örökölt Petőfi-arcot alakítja tovább. Munkácsy fiatalkori képén alig ismerjük fel Petőfit.²³ Madarász Viktor gyengén sikerült olajfestményén szintén idegen arcot találunk, de ha a fájdalom patetikus kifejezését gondolatban elveszszük róla, a Barabás-féle fej marad.

Külön csoportot alkotnak a késői romantika jelképes litográfiái. Az arc fokozatos romlásával együtt halad a jelképes nőalakok, lant, törött kard és hasonló kellékek szaporodása és szerepük növekedése. A szobrok között Izsó a legjobb, aki a Barabás—Tyroler-féle változatot használta fel.²⁴ A Petőfi-illusztrátorok közül Zichy, Székely és Jankó rajzain találunk felismerhető és jellemző Petőfi-arcot. A Barabás-fej népszerűsége mellett a daguerreotípián alapuló művek száma elenyészően kevés.

Ebben a tekintetben a huszadik század hoz változást, bár az ábrázolások száma csökken. Benczúr Gyula reprezentatív képe a daguerreotípiára támaszkodik. A költő születésének százéves évfordulójakor arcképének kultusza is fellendül. A sokszorosító művészetek fejlődése lehetővé teszi, hogy a legszélesebb néprétegek is megismerjék Petőfi képmását (bélyeg, pénz, plakát). A centenárius év szintén nagyban hozzájárult a Petőfi-ábrázolások szaporodásához, amelyek most már tudatosan a leghitelesebb képhez, daguerreotípiához nyúlnak vissza.

Katalógus

I. Hiteles képek

1. Barabás Miklós (1810—1898): Petőfi Sándor, térdkép. 1845. Litográfia. „Petőfi. Barabás M. 1845. Nyom. Walzel Pesten.“ Megjelent a Pesti Divatlap 1845. július 3. sz. mellékleteként. 33 × 25,5 cm. Magyar Történelmi Képcsarnok, Petőfi Múzeum.

Képe: Várkonyi Nándor: Petőfi arca. IV. kép.

2. Barabás Miklós—Tyroler József (1822—1854?): Petőfi Sándor, mellkép. 1846. Acélmetszet. „Petőfi Sándor, született január 1. 1823. Barabás Miklós raj. Tyroler J. acz. m. Pesten.“ Megjelent az Összes költemények első kiadásában 1847. március 15-én. Lapméret: 24,3 × 17 cm. Petőfi Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár.

Képe: Várkonyi Nándor: Petőfi arca. V. kép.

Ismétlések:

a) Fuchsthaller Alajos (1815?—1863): Petőfi Sándor, mellkép. 1848. Acélmetszet. Megjelent az Ungar 1848. 78. sz. mellékleteként. 22,7 × 14,8 cm. M. T. Képcsarnok.

²² Szekeres Margit: Jakobey Károly. Bp. 1938. 70., 89. l. Katalógus 1. sz.

²³ Malonyay Dezső: Munkácsy Mihály. Bp. 1907. I. 120. l.

²⁴ Weisz Anna: Izsó Miklós élete és művészete. Bp. 1939. 66., 78—9. l.

b) Barabás Miklós—Tyroler József: Petőfi Sándor, mellkép. Acélmetszet. „Petőfi Sándor, született január 1. 1823. Barabás Miklós raj. Tyroler J. acz. m. Pesten.“ Megjelent: Reform 1848. Tavasz hó (április) 13. 3. szám. 22. l. Lapméret: 27,7 × 21,3 cm. Orsz. Széchényi Könyvtár. Erre D. Szemző Piroska hívta fel a figyelmemet.

c) Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, mellkép. 1848. Fametszet. Az Illustrierte Zeitung 1848. május 13-i 254. számában. „Die Leiter der ungarischen Bewegung zu Pest vom 15. März. Petőfi Sándor.“ Mellette Vasvári Pál. M. Tört. Képcs.

d) Tyroler József: Petőfi Sándor, mellkép. 1848. Acélmetszet. „Petőfi Sándor. Tyroler m. Barabás r. Tyroler nyom. Pesten.“ Megjelent az Összes költemények második kiadásában 1848. február 1. Lapméret: 14,6 × 10,5 cm. Eltérés: szélesebb szakáll. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

Képe: Várkonyi Nándor: Petőfi arca. VI. kép.

3. Mezey József (1823—1882): Petőfi Sándor, mellkép. 1846. Olajfestmény, vászon. 13,2 × 10,1 cm. M. Tört. Képcs. Lt. sz. 351.

Reprodukciók:

a) Vasárnapi Ujság 1880. 3. sz.

b) Székely Bertalan (1835—1910): Petőfi Sándor, mellkép. Tusrajz, papír. 21 × 17 cm. Ismeretlen helyen.

Képe: Ernst János: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 4. kép.

4. Ismeretlen pesti fényképész: Petőfi Sándor, derékkép. 1847 első fele. Daguerreotípia. 10,2 × 7,2 cm. Petőfi Múzeum.

Reprodukciók:

a) Ismeretlen fényképész: Petőfi Sándor. Fénykép a daguerreotípiáról. 1877? 8,7 × 6 cm. Petőfi Múzeum.

Képe: A Klósz-féle képpel egymásmellé állítva: Petőfi Sándor Összes Művei. 1. Költemények. 3. köt. Bp. 1951. Címkép.

b) Klósz György: Petőfi Sándor. Fénykép a daguerreotípiáról. 1879. 9,5 × 6 cm. Megjelent a Koszorú I. (1879.) mellékleteként és külön is. Különálló példány: Petőfi Múzeum.

c) Vasárnapi Ujság 1869. 1. sz. (Pollák Zsigmond.)

d) Magyarország és a Nagyvilág 1874. 38. sz. (Székely Bertalan rajzát Haske Ferenc másolta, metszette Neumann Adolf Lipcsében.)

e) Magyar Salon IV. (1885.) 11. lap (Varga.)

f) Jankó János (1833—1896): Petőfi Sándor, mellkép. 1864. Ceruzarajz, papír. 12,5 × 7,8 cm. Fővárosi Történeti Múzeum.

g) Jankó János: Petőfi Sándor, mellkép. Ceruzarajz, papír. 23 × 17 cm. Illyés Gyula tulajdona.

Képe: Gerevich-Genthon: A magyar történelem képeskönyve. Bp. 1935. 205. l.

h) Fénykép ismeretlen művésznek a daguerreotípia után készült rajzáról. Petőfi Múzeum.

5. Pap Zsigmond (1823—1904): Petőfi Sándor bányába induló társaságban, karikatúra. 1847 július. Ceruzarajz, papír. 22 × 32,5 cm. Petőfi Múzeum.

6. Ismeretlen művész: Petőfi a Nemzeti dalt szavalja a Nemzeti Múzeum lépcsőkorlátján. 1848. Fametszet. A Nemzeti dal kottájának (zenéjét szerezte Kálózdí János) címlapja. Megjelent a Pesti Divatlap 1848. május 13-i 22. sz. mellékleteként. „Kiadta Vahot Imre. Nyomt. Walzel A. F. Pesten.“ Petőfi Múzeum.

7. Barabás Miklós: Petőfi Sándor, térdkép. 1848. Litográfia. „Petőfi Sándor Ny. Walzel A. F. Pesten. Barabás 848.“ 47 × 31,7 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

Képe: Várkonyi Nándor: Petőfi arca. VII. kép.

8. Szerelmey Miklós (1803—1875): Petőfi Sándor író társai között, karikatúra. 1848. Litográfia. Megjelent a Charivari 1848. július 22-i számában. A példány mérete: 24 × 35,5 cm. O. Széchényi Kvt.

9. Orlay Petrich Soma (1822—1880): Petőfi Sándor, mellkép. 1848. Olajfestmény, vászon. 60 × 45 cm. Szig. Orlay 1848. Pest. M. Tört. Képcs. Lt. sz. 139.

Reprodukció:

a) Marastoni József (1834—1895): Petőfi Sándor, mellkép. „Nyomt. Haupt és Czeiger, Bécsben.“ 61,3 × 44,1 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

Változatok:

b) Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, mellkép. Olajfestmény, vászon. 63,4 × 41 cm. Eltérés: vörös köpeny a vállon. Dr. Krausz József tulajdona.

Képe: 1848—1849. Centenárius kiállítás katalógusa. 123. l.

c) Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, mellkép. Olajfestmény, vászon. Elpusztult. Képe: Árverési Közlöny XX. (1939.) január 1. rendk. sz. XI. Tábla.

10. Ismeretlen művész: Petőfi a Nemzeti dalt szavalja a Nemzeti Múzeum lépcsőkorlátján. 1848. Vízfestmény-gouache, papír. 24 × 29 cm. Főv. Tört. Múzeum.

11. Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, állva, dolgozószobájában. Olajfestmény, vászon. 72,2 × 48 cm. Magyar Tudományos Akadémia.

Reprodukció:

a) Magyar Salon IV. (1885.) 1. lap.

Változat:

b) Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, állva, dolgozószobájában. Olajfestmény, vászon. 70 × 47 cm. Ismeretlen helyen. V. ö. Ernst Lajos történeti gyűjteménye. Jegyzékbe vették és leírták Varjú Elemér és Höllrigl József. Bp. 1932. 115. l.

Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 11. kép.

12. Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, egészalak, ülve. 1849. Olajfestmény, vászon. 67 × 57 cm. M. Tört. Képes. Lt. sz. 142. Csizmában, a hátsó falon képpel.

Reprodukció:

a) Vasárnapi Ujság 1880. 26. sz. (Pollák Zsigmond)

Változat:

b) Orlay Petrich Soma: Petőfi Sándor, egészalak, ülve. Olajfestmény, vászon. 74 × 57 cm. Eltérés: papucsban, a hátsó falon nincs kép. Ism. helyen.

Képe: Várkonyi Nándor: Petőfi arca. Pécs. é. n. (1940.) IX. kép.

II. Petőfi halála után készült művek:

13. Jakobey Károly (1826—1891): Petőfi Sándor, mellkép. Olajfestmény, vászon. 55,6 × 44,4 cm. M. Tört. Képes. Lt. sz. 1548.

Reprodukció:

a) Mayerhofer, Theodor (sz. 1855.): Petőfi Sándor, mellkép. Litográfia. 40,7 × 29,6 cm. Az Ország-Világ 1886. január 2-i sz. melléklete. M. Tört. Képes.

14. Barabás Miklós: Petőfi Sándor, mellkép. 1856. Litográfia. A tablón szerepel még Vörösmarty Mihály, Nagy Ignác és Garay János. „Nyomtatva Reiffenstein és Rösch Bécsben.” M. Tört. Képes.

15. Orlay Petrich Soma: Petőfi Debrecenben. 1856. Olajfestmény, vászon. 120 × 95 cm. Ism. helyen.

Képe: Magyar Művészet XV. (1948.) 47. l.

Vázlata:

a) Orlay Petrich Soma: Petőfi Debrecenben. Olajfestmény, vászon. 25 × 19 cm. Petőfi Múzeum.

Reprodukció:

b) Molnár József (1821—1899): Petőfi Debrecenben. Litográfia. „Rajz. köré Molnár J. Nyomt. Rohn A. Pest. 1857.” A Hölgyfutár melléklete 1858-ban. 43,5 × 35,7 cm. M. T. Képcsarnok, Petőfi Múzeum.

16. Orlay Petrich Soma: Petőfi szüleivel. Olajfestmény, karton. 16 × 18 cm. Esztergom, Keresztény Múzeum.

Változata:

a) Orlay Petrich Soma: Petőfi szüleivel. Olajfestmény, fa. 14,5 × 18,5 cm. Főv. Tört. Múzeum.

Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 3. kép.

17. Orlay Petrich Soma: Petőfi Egerben a kispapok között. Olajf. vászon. 52 × 85 cm. Ismeretlen helyen.

Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 5. kép.

Vázlat:

a) Orlay Petrich Soma: Petőfi Egerben a kispapok között. Ceruza, diófafác. 21 × 32,8 cm. Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztálya.

18. Rohn Alajos (1851—65 tevékeny): Petőfi Sándor, mellkép. 1858. Litográfia. „Magyar írók életnagyságú arcképcsarnoka I. lapja. Barabás rajza után. Kőre rajz. és

nyomt. Rohn Pesten 1858. Kiadja Vahot Imre.“ 62 × 47,5 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

19. Rohn Alajos: Petőfi Sándor, mellkép. 1858. Litográfia. „Rajz. és nyomt. Rohn Pesten. 1858. Kiadja Heckenast Gusztáv Pesten.“ 79,5 × 56 cm. Az 1848-as Barabás-fej alapján. Föv. Tört. Múzeum.

20. Barabás Miklós: Petőfi Sándor, mellkép. 1860. Ecsetrajz, papír. „Barabás 860.“ 16,7 × 11,7 cm. Föv. Tört. Múzeum.

Reprodukció:

a) Barabás Miklós—Axmann József (1793—1873): Petőfi Sándor, mellkép. 1860. Acélmetszet. 17,8 × 11,8 cm. M. Tört. Képcs., Föv. Tört. Múzeum, Petőfi Múzeum.

21. Dunaiszky László (1822—1904): Petőfi Sándor, mellszobor. 1860. Gipsz. Magassága 74 cm. Az 1848-as Barabás-fej alapján. Petőfi Múzeum.

Képe: Ernst Lajos: Petőfi arképei. Bp. 1922. 21. kép.

22. Grimm Rezső (1832—1885): Petőfi Sándor, mellkép. 1861. Litográfia. Az 1848-as Barabás-fej alapján. „Rajz. Grimm R. Nyomt. Pollák testvérek Pesten. 1861. Kiadja Vahot Imre.“ A lap a Petőfi-család tagjait ábrázolja. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

23. Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, egészalak, állva. Az 1848-as Barabás-fej alapján. „Nyomta Haller J. Kiadó tulajdonos Paterno F. Bécsben.“ 34 × 25 cm. M. Tört. Képcs.

24. Lotz Károly (1833—1904)—Marastoni József: Petőfi halála. Litográfia. Az Ország Tükre melléklete 1863-ban. 32,5 × 44 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum, Föv. Tört. Múzeum.

25. Barabás Henrietta (1842—1892): Petőfi Sándor, egészalak, állva, honvédtiszt egyenruhában. 1865. Színes litográfia. 51,5 × 41,5 cm. Föv. Tört. Múzeum.

A 25. sz. kép után készültek:

a) Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, egészalak, állva. „Petőfi Sándor volt honvédmegnyomó 1849. Nyomda és kiadó tulajdonos Gerhart Henrik, Margarethen Grünutza 32. szám Bécsben.“ 46,2 × 35,2 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

b) Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, egészalak, állva. „Petőfi Sándor mint vitéz. Alexander Petőfi als Held. Druck u. Verlag v. A. Planck, Neubau Kirchengasse Nr. 12. Wien.“ 47 × 33,2 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

c) Ismeretlen művész: Honvéd emléklap. Litográfia. (Színezve is.) 47,8 × 60,2 cm. M. Tört. Képcs.

26. Ismeretlen művész: Petőfi a Nemzeti dalt szavalja a Nemzeti Múzeum lépcsőkorlátján. Litográfia. Mellette Vasvári, Jókai, Egressy. 66 × 33 cm. Föv. Tört. Múzeum.

Képe: Tömpfői: Budapest akkoriban. 1848—1849. Bp. 1942. címkép.

27. Kollarz, Franz (1829—1894): Petőfi Sándor, lovon, mellette Magyarországot megszemélyesítő nőalak, ünneplő tömeg között. Színezett litográfia. „Talpra magyar, hí a haza“ című lapon. 46 × 62,5 cm. M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

28. Munkácsy Mihály (1844—1900): Petőfi búcsúja a szülői háztól. 1866. Olajfestmény, vászon. 50 × 39 cm. Petőfi Múzeum.

Képe: Petőfi-album. A Petőfi-társaság megbízásából szerkesztették Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás. Bp. 1898. 8. l. után.

Reprodukció:

a) Th. Bredwiser: Petőfi Sándor búcsúja a szülői háztól. Litográfia. „Eigenthum v. A. Planck. Neubau, Kirchengasse No. 12. Wien. Druck v. A. Planck, Wien.“ 34,8 × 24,5 cm. M. Tört. Képcs.

Eltér kompozícióban:

b) Marastoni József: Petőfi búcsúja a szülői háztól. „Munkácsy Mihály eredetije után köre rajzolta Marastoni J. Pest. Deutsch testvérek műintézetéből. A „divat“ 2-ik utalomképe. Kiadók Deutsch testvérek Pesten.“ 51 × 41,5 cm. M. Tört. Képcs.

29. Madarász Viktor (1830—1917): Petőfi halála. Olajfestmény, vászon. 125 × 224 cm. A Petőfi Múzeum tulajdona.

Képe: Ferenczi Zoltán: A Petőfi-terem. Bp. 1922. 29. kép. (A végleges festmény kisebb változata.)

Reprodukció:

a) Madarász Viktor képe alapján készült olajnyomat. Aláírás: Petőfy. 52,2 × 67,4 cm. Magyar Történelmi Képcsarnok.

30. Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, derékkép, karbatett kezekkel. Litográfia. Az 1848-as Barabás-fej alapján. „Freytag és Berndt nyomása, Bécs VII.” 64,8 × 47,5 cm. Főv. Tört. Múzeum.

31. Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, mellkép. Acélmetszet. Az 1848-as Barabás-fej alapján. Keretátmérő: 4,5 × 3,8 cm. Főv. Tört. Múzeum.

32. Ismeretlen művész: Petőfi Sándor, egészalak, ülve, életéből vett képek között. Litográfia. „Petőfi élete és halála. A Hírmondó jutalomképe. Ifj. Deutsch Mór kiadó.” M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

33. Szemlér Mihály (1833–1904): Petőfi Sándor, lovon, rohamot vezetve, verseiből vett idézetek között. „Petőfi halála. A rajz alkotója: Szemlér Mihály úr jogosítványával. Lith. Nyom. Grund V. utódai. Suhajdy Gy.” M. Tört. Képcs., Főv. Tört. Múzeum.

34. Gasser, Hans (1817–1868): Petőfi Sándor, mellszobor. Gipsz. Az 1848-as Barabás-fej alapján. Magassága 65 cm. Ismeretlen helyen.

Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 23. kép.

35. Kollarz, Franz: Petőfi Sándor, egészalak, ülve, szülei, szülőháza, sírja, koszorút tartó angyal, a segesvári csata képe mellett. Litográfia. „Kőre rajz. Jost J. Bécsben. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv.” M. Tört. Képcs., Petőfi Múzeum.

36. Székely Bertalan: Petőfi Sándor, egészalak, állva, háttal. 1871. A Tündéralom c. költemény illusztrációja. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. 57. l.

37. Izsó Miklós (1831–1875): Petőfi Sándor, mellszobor, életnagyságban. 1872. Márvány. A Barabás—Tyroler-arc alapján. Nemzeti Múzeum.

A 37. sz. felhasználásával készült:

a) Izsó Miklós: Petőfi Sándor, állószobor, felemelt karral. 1871 után. Gipszvázlat. 57 cm magas. Petőfi Múzeum.

Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 26. kép.

b) Izsó Miklós: Petőfi Sándor, állószobor, jobbkar a mellén. 1871 után. Gipszvázlat. 57 cm magas. Petőfi Múzeum.

Képe: Ernst Lajos: Petőfi arcképei. Bp. 1922. 27. kép.

c) Huszár Adolf (1842–1885): Petőfi Sándor, állószobor. Másfélszeres életnagyság. Budapest.

38. gr. Herqui K.: Petőfi Sándor, mellkép az életében szereplő fontosabb helyek képe között. 1873. Litográfia. Az 1845-ös Barabás-fej alapján. „Petőfi Sándor születésének ötvenedik évfordulójára. 1873. Nyomda és kiadó tulajdonos Halász István Pesten. Nagy kereszt utca 3. sz.” M. Tört. Képcs., Főv. Tört. Múzeum.

39. Zichy Mihály (1827–1906): Petőfi Sándor, egészalak, állva, tábornok, kivont karddal szaval. 1880. Illusztráció a Nemzeti dal c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában, 1884. 661. l.

A kompozícióhoz készült rajz:

a) Zichy Mihály: Petőfi a tábornok. Jelzés: Zichy Mihály Nizza 1880. Ceruzarajz. 27,3 × 19,3 cm. Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztálya.

40. Unger, William (1837–1932): Petőfi Sándor, mellkép. Rézkarc. Először megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. Címkép. Az Orlay-mellkép alapján.

41. Jankó János: Petőfi Sándor, egészalak, ülve. Illusztráció. A négyökrös szekér c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. 334. l.

42. Jankó János: Petőfi Sándor, egészalak, ülve, profilból. Illusztráció az Itt állok a rónaközépen c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában, 1884. 397. l.

43. Jankó János: Petőfi Sándor, egészalak, állva. Illusztráció a Vasárnap volt c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. 350. l.

44. Székely Bertalan: Petőfi Sándor, egészalak, fejét felesége ölébe hajtva. Illusztráció az Állj meg feleségem c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. 618. l.

45. Székely Bertalan: Petőfi Sándor, egészalak, fekve. Illusztráció a Hegyek közt c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények negyedik képes kiadásában. 1884. 720. l.

46. Révész Imre (1859–1945): Petőfi a nép között. Olajfestmény, vászon. 154 × 240 cm. Szign.: Révész Imre. Páris. 1884. Szépművészeti Múzeum. Lt. sz. 1751.

Képe: Petőfi-album. A Petőfi-társaság megbízásából szerkesztették: Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás. Bp. 1898. 134. l. után.

47. Révész Imre: Petőfi a táborban. Olajfestmény, vászon. 150 × 216 cm. Szn.: Révész Imre 1896. Szépművészeti Múzeum. Lt. sz. 1589.

Képe: Petőfi-album stb. Bp. 1898. 172. l. után.

48. Hegedűs László (1870–1911): Petőfi halála. Ismeretlen helyen.

Képe: Petőfi-album stb. Bp. 1898. 116. l. után.

49. Pataky László (1856–1912): Petőfi a csárdában. Olajfestmény, vászon. Ismeretlen helyen.

Képe: Művészet XII. (1913.) 45. l.

50. Zichy Mihály: 1849. Illusztráció. 1890. Középen Arad, Pest, Pozsony, N. Szében feliratú kölap, előtte fején borostyánkőszorúval, egyik kezét szívére téve, másikkal lantját fogva, holtan Petőfi. A kö fölött Hungária alakja áll, kezében az alkotmány tábláját, jobbra gyászoló magyarok csoportja, balra szimbolikus alakok. Megjelent: Petőfi-album stb. Bp. 1898. 9. l.

51. Styka, Jan (1858–1925): Petőfi a nagyszebeni csatában, 1897. Elpusztult.

Képe: Pesti Napló Petőfi Albuma 110. l. után (részlet).

52. Roskovits Ignác (1854–1915): Petőfi Sándor, derékkép. 1898. Lavírozott tusrajz. Megjelent a Petőfi-album stb. Bp. 1898. címképeként.

53. Vaszary János (1867–1939): Petőfi Sándor, derékkép. Illusztráció a Hazáról c. költeményhez. Megjelent a Petőfi-album stb. Bp. 1898. 176. l. után.

54. Jankó János: Petőfi Sándor kalandja a Pilvaxban egy tisztelőjével. Tréfás illusztrációk. A természet vadvirága c. cikkhez. Petőfi-album stb. 1898. 142–3. l. (3. rajz).

Képe: Szabad Művészet II. (1948.) 74. l.

55. Zichy Mihály: Petőfi apoteózisa. 1898. Illusztráció. Petőfi mellszobrát a Sajtó, a Forradalom és Hungária veszik körül, a levegőben Homeros, Dante, Boccaccio, Zrínyi, Csokonai és Béranger várják költőtársukat. Megjelent: Petőfi-album stb. Bp. 1898. 32. l.

56. Zichy Mihály: Petőfi Sándor, életének különböző szakaszaiban anyjával, nemtöklökkel és feleségével. Illusztráció a Jövendölés c. költeményhez. Megjelent: Petőfi-album stb. Bp. 1898. 92. l. után.

57. Vaszary János: Petőfi Sándor, egészalak, lepelben, múzsával, a levegőben lebegve. Illusztráció a Jövendölés c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények képes kiadásában. 1900. I. 152. l.

58. Vaszary János: Petőfi Sándor, derékkép, fiával és feleségével. Illusztráció a Fiam születésére c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények képes kiadásában. 1900. II. 237. l.

59. Révész Imre: Petőfi Sándor, egészalak, ülve, édesapjával. Illusztráció A jó öreg kocsmáros c. költeményéhez. Megjelent az Összes Költemények képes kiadásában. 1900. I. 269. l.

60. Hegedűs László: Petőfi Sándor, egészalak, ülve, profilban, szüleivel. Illusztráció az Egy estém otthon c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények képes kiadásában. 1900. I. 181. l.

61. Hegedűs László: Petőfi Sándor, egészalak, állva. Illusztráció az Erdőben c. költeményhez. Megjelent az Összes Költemények képes kiadásában. 1900. II. 27. l.

62. Beck Ö. Fülöp (1873–1945): Petőfi Sándor, mellszobor. 1900 körül. Festett gipsz. Magassága 44 cm. Petőfi Múzeum.

Képe: Beck Ö. Fülöp emlékkiállítás katalógusa. 1947. 68. sz.

63. Thorma János (1870–1937): Szeptember végén. 1902. Olajfestmény, vászon. Ismeretlen helyen.

Képe: Művészet XIII. (1914.) 353. l.

64. Beck Ö. Fülöp: Petőfi Sándor. 1905. Plakett, bronz. 7 × 4,8 cm. Szépművészeti Múzeum, Orsz. Magyar Tört. Múzeum Éremtára.

Képe: Művészet VII. (1908.) 172. l.

65. Székely Bertalan: Petőfi Sándor, egészalak, fekve. Illusztráció a Mosolyogj rám c. költeményhez. Megjelent a Pesti Napló Petőfi Albumában. 78. l.

66. Benczúr Gyula (1844–1920): Petőfi Sándor, mellkép. 1909. Olajfestmény, vászon. 66 × 52 cm. Petőfi Múzeum.

67. Csók István (sz. 1865.): Petőfi a Pilvaxban. Olajfestmény, fa. 77 × 165 cm. Letét a Petőfi Akadémián.

68. Thorma János: Talpra magyar. 1898-ban kezdte. Olajfestmény, vászon. Ismeretlen helyen.

Képe: Szabad Művészet II. (1948.) 73. l.

TÓTH ÁRPÁDRÓL

Hozzászólás Kardos László bevezető előadásához a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Tóth Árpád-vitájában, az 1951. június 3-i debreceni vándorgyűlésen.

Kardos László fölfogását, amint az itt elhangzott előadásában és a Magyar Klasszikusok Tóth Árpád-kötetéhez írt bevezetésében megnyilvánul, nagyjában és egészében elfogadom. Széles, talán nagyon is széles távlatú társadalmi képbe rajzolja be a költő alakját: életét és művészi fejlődését. A kép hiteles, az összefüggések világosak. A művészi fejlődést Kardos László a költő világnézeti fejlődésével bonthatatlan kapcsolatban mutatja meg. Jól látni fejtegetése nyomán, hogy még a legkülsőségebbnek tetsző formai változások is: a verselés alakulása, a képek és hasonlatok anyagának kieserélődése mind világnézeti változásokból erednek; a világnézeti változások oka pedig a gazdasági alap, a társadalom, a történelem változásaiban, alakulásában rejlik. Helyesen bírálja Kardos László a fiatal Tóth Árpád dekadens, csüggedő és csüggesztő magatartását, rendkívül pontosan és finoman, kitűnő politikai érzékkel mérlegeli az első világháború és a forradalom idején írt költeményeinek értékét és hibáit, biztos kézzel ragadja ki a forradalom utáni, utolsó éveinek a terméséből azokat a verseket, amelyekből a költő társadalombírálata legvilágosabban kiolvasható. És mindez sohasem válik a költemények művészi értékétől elszakadó, pusztán politikai vizsgálódássá. Ellenkezőleg: a politikai és esztétikai érték, mint már az imént is jeleztem, válthatatlan egységben mutatkozik Kardos László fejtegetéseiben.

Fölfogásom mégis négy ponton eltér az övétől. Először: nem tudom magamévá tenni Tóth Árpád költői pályájának azt a három részre való tagolását, amelyet Kardos László az 1915-ös és 1919-es évek határvonalként való beiktatásával hajt végre. Szerintem Tóth Árpádnak, mint csaknem valamennyi kortársának az írói pályáján csak *egy* éles határvonal van: 1919. Másodszor: Kardos László kelleténél kevesebbre becsüli a költő pályájának 1915-ig terjedő szakaszát, és harmadszor: egy kissé túlbecsüli az 1919 utániit. Negyedszer: Tóth Árpád szerelmi költészetéből csak a dekadens elemeket: az „erotikus ábrándozást” veszi szemügyre, holott ennek a szerelmi lírának nagy pozitív értékei is vannak.

1. Kardos László úgy látja, hogy Tóth Árpád 1915 előtt igazában nem harcol a fojtogató társadalmi rend, a rothadó kapitalizmus ellen. Magatartása — úgy véli — passzív. Az imperializmus korának embertelen és megalázó voltát csak mintegy közvetve tükrözi költeményeinek fájdalmas, csüggeteg hangulata által. Csak annyi teltt tőle — írja K. L. —, hogy csodálja és szeresse azokat, akikben volt erő és bátorság a harcra. Az ő harca az álmodozás volt. Éppen azért K. L. különösen érdekesnek tartja, hogy Tóth Árpád az állítólagos első és második korszaka közti átmenet idején, „A rubinszármú Cherubhoz” intézett ódájában úgy beszél magáról, mint „harcos fiatal”-ról. Nos, K. L. fölfogásával szemben én éppen azt óhajtom bizonyítani, hogy Tóth Árpádnak igenis joga volt magát harcos fiatalnak nevezni. És pedig nemcsak azért, amit K. L. is megenged, t. i., hogy Tóth Árpád addigi (1915 előtti) költészetében egy ellenzéki magartatás, egy „harc” torzult gyáva, dekadens panaszok ernyedtt és ernyesztő zenéjévé. Nem! Tóth Árpádnak nem volt szüksége rá, hogy az

emlékezés megszépítő varázsa tükrözze őt harcos fiatalnak a maga szemében Ifjúkori költeményei, amelyeket „Hajnali szerenád“ c. kötetében foglalt össze, nemcsak eltorzult harcot jelentenek, hanem valódit is. Szembefordulást egy minden tartalomtól megüresedett epigon-költéssel, és újfajta szépségek megteremtését. Bármennyire tudjuk is ma már, hogy a pusztán esztétikai forradalom nem forradalom, hogy a csakis művészi szépségekért folytatott harcnak nincs igazi jelentősége a haladás szempontjából, mégsem tagadhatjuk, hogy annyira újszerű költészet megteremtéséhez, amilyen négy évtizeddel ezelőtt Tóth Árpádé volt, bátorság is kellett. Igaz, hogy ezen az úton Ady előtte járt Tóth Árpádnak, de nem szabad felednünk, hogy az, amit Ignotus perzeuktor-esztétikának nevezett, történelmi valóság volt, hogy az új útra lépő költő vállalta, ha egyebet nem is, az üldöztetés, mellőztetés, kigúnyoltatás kockázatát és az ezeket nyomon követő nyomorúságot. A szerelmi líra tárgykörének egy bizonyos irányban való kitérítéséhez, erotikus mozzanatok szabadabb ábrázolásához és ugyanakkor megköltőiesítéséhez is kellett némi bátorság, szembefordulás az álszemérem álhagyományával.

De teljesen megfelelnek K. L. a fiatal Tóth Árpád hírlapírói pályájáról, noha ennek mozzanatai — tanú lehetek rá — éppen nem ismeretlenek előtte. Tóth Árpád összes verseinek a Szabó Lőrinc-féle kiadásában is nyoma van ennek a harcos hírlapírói pályának. Szabó Lőrinc ugyanis közli a hátrahagyott versek és töredékek között Tóth Árpádnak *A reményhez* c. gúnyos versét, amely addig csak a Debreceni Nagy Újság-ban jelent meg (1912. május 30), és a könyv végén levő jegyzetek közt elmondja, hogy Tóth e lapba és a lap Ludas Matyi c. vasárnapi, élelap-ezerű mellékletébe sok prózai és verses kroit írt. A reményhez c. gúnyos vers Debrecen akkori irodalmi társaságát, a Csokonai-kört támadja, mert elhanyagolja a Csokonai-szobor körüli parkot. Ugyanebben a jegyzetben közöl Szabó Lőrinc néhány sort Tóth Árpádnak egy korábbi cikkéből (D. N. U. 1911. nov. 17). Ez a cikk azt követeli a Csokonai-körtől és általában Debrecen vezető-embeireitől, hogy ne üres szavakkal ünnepelgessék Csokonait, hanem tegyék jóvá, amit elődeik valamikor ellene vétettek, még pedig úgy, hogy adják meg a nagybeteg debreceni költőnek, Oláh Gábornak a gyógyulás anyagi lehetőségét. De nem is annyira Szabó Lőrinc útmutatása, mint a magam eleven emléke nyomán indultam el, hogy megkeressem Tóth Árpád debreceni hírlapírói működésének harcos, előremutató mozzanatait. Alig négy hónap anyagát tekinthettem eddig át a DNU 1912-i évfolyamából, máris arra a kétségtelen eredményre jutottam, hogy az a Tóth Árpád-arc, a beteges egyénieskedés bágyadt és félszeg vonásaival, amelynek hamis voltát K. L. a költő egész pályájára vonatkozólag oly meggyőzően kimutatja, még az 1915 előtti, a Hajnali szerenád verseit termő évekre vonatkoztatva sem találó. Az 1912. év első harmadában végzett újságírói működése tükrében Tóth Árpád korántsem látszik bágyatag és csüggeteg fiatalembernek, aki csak gyógyíthatatlan bánata fölpanaszlásával harcol a társadalom bűnei ellen. Még csak azt sem mondhatjuk el róla, hogy éppen ne látná, hol van a társadalom bajainak az oka. A 27. évében járó debreceni hírlapíró éles, szakadatlan harcot vív a városa közéletében eluralkodó vaskalapos maradiság, kispolgári izléstelenség és nagypolgári korrupció ellen. Lapja a 48-as függetlenségi pártnak azt a frakcióját (a Justh-pártot) támogatja, amelyik a szociáldemokrata párttal szövetséget köt a választójogi harcban, és ez a politikai helyzet elég széles kritikai szabadságot biztosít a költőnek. Nemhogy valami éteri távolságban élne a mindennapi harcoktól, inkább nagyon is beléjük vegyül. Ő szerkeszti a DNU vasárnapi mellékleteként megjelenő Ludas Matyi c. élelapot. Itt pazarolja ragyogó verselő készségét, ötleteit, szellemességét igazán méltatlan ellenfelekre: a konkurrens lap műveletlen, ostoba szerkesztő-tulajdonosára, aki drámaírói babérta vágyik, az iparkamarai elnökké avanszált trafikosra, aki a közgazdasági szakférfiú szerepében tetszeleg, és a Csokonai-körben fölolvadó „tanár bácsik“-ra, akik értetlen

kirohanásokat intéznek a „modern“ költészet, Ady és a Nyugat ellen. Ez az utóbbi harci terület az, ahol legkomolyabb és legkövetkezetesebb csatát vív a költő. Pedig itt személyi kötöttségeket is kell leküzdenie, hiszen a Csokonai-kör titkára, mozgatója Kardos Albert, a költő régi, kedves tanára, pártfogója, akihez Tóth Árpádot a hála és kölcsönös szeretet szálai fűzték. Tóth Árpád tudta: nem ütheti úgy a Csokonai-kört, hogy az ne fájjon kedves tanárának is. De ebben a vonatkozásban a lágy és ernyedtt hangulatok költője kérelmelhetlenül kemény volt: ha Adyhoz, ha a modern költészethez nyúlt valaki, ő azonnal visszavágott. 1912. január 18-án pl. ezt írja a D. N. U.-ban:

Valóban mélyen elszomorító kultúrtény, hogy manapság még csak a legtávolabb fekvő témájú, legszürkébb értekezésekbe is tendenciózusan beleviccelik az értekező tanár urak az úgynevezett „nyugatos“ irodalom ellen való fejcsóválásaikat! Istenem milyen szép társasjáték is ez: az egyik tanár úr felolvas, a többi meg, aki hallgatja, boldogan biccen rá a fejével, mikor a „mudernek“ elleni kirohanás következik. De hát erre tán felesleges is publikumot is összeseregeltetni, elvégezhetnék ezt a professzorok egymásközt is. A publikum irodalomszerető része hálistennek úgylis jobban tudja, mert érzí, hogy ki a különb legény, a lehetetlen esztétikán pepecselő tanár urak-e, vagy Ady Endre?

Az irodalom nagy kérdéseiben egyébként sem ismeri a tréfát. Szinte a jó marxista érzékenységgel reagál minden elhajlásra, akkár jobb-, akár baloldalra történjék is az attól a vonaltól, amelyet ő a modern irodalom helyes útjának tart. Példák erre remekbe készült kis színi bírálatai.

1912. február 6-án ezt írja: „A csitri“ c. akkor divatos francia darab bemutatójáról:

...Csak az a baj, hogy ezek a francia siker-vígjátékok veszedelmesen egyazon nívójúak, szinte unalmasan símák, ügyesek, tökéletesek, amit legegyszerűbben azzal illusztrálhatnánk, hogy nem hagynak mélyebb nyomot az emlékezetünkben. A problémák annyira maguktól nyíló patent-zárakra járnak, hogy még az előadás estéjén készülnek el mindennel, ami egy ilyen probléma körül érdekes lehet ...

Íme, az öncélú művészi szépség hívének hirdetett költő komoly társadalmi problémákat követel a drámától, a nyugati kultúra szerelmese erős kritikai hangot üt meg a korabeli francia színdarabokkal szemben. De szintúgy résen van a naturalista álmodernséggel szemben, amely a nemi élet, a burzsoá prostitúció kérdését akarja a társadalom alap-problémájaként föltüntetni. Február 24-én írja Vidor Marci (Marcell) egyfelvonásosairól:

A publikum, mely a Vidor darabjáról talán azt hiszi, hogy izzig-vérig „modern“ s ennek a tegnapi premiérnek a hatása alatt még kevesebb rokonszenvvvel fogadja a nehezen érvényesülő modern irodalmi áramlatokat, nem jár el helyesen. Ezek a darabok az „álmodernség“ minden tünetétől betegek. Vad, nyers, exaltált, de kevés tartalmú mondanivaló van bennük, nemi problémák és a nagy betűvel írt és szavalt Élet, minden, amit általában modernnek szokás tartani és utálni ...

A fiatal hírlapíró azonban nem vész bele a helyi csete-patékba, és érdeklődése, harcos állásfoglalása nem korlátozódik az irodalom területére. Az országos és nemzetközi hírekben mindig meg tudja látni a problémát, és egyéni erejű, gyakran hibátlan szemléletű, kitűnően megírt kis cikkekben szól hozzá.

Ha arról olvas, hogy a falusi orvosok lemondanak állásukról, mert a falujukban még kézi patika sincs, vagy el sem foglalkák körorvosi állásukat, mert az nem jár megélhetést biztosító fizetéssel, Tóth Árpád ebben nem elszórt eseteket lát, hanem a népegészségügy nagy problémáját:

Ezer meg ezer helye azért sír az országnak, mert nincs orvosi állás létesítve benne; ott meg, ahol létesítődött egy-némi orvosi állás-féle, hát abban annyi köszönet sincs, amennyi a Molière-féle vígjátékok áldoktorainak a hókusz-pókuszában, mert- hej, mert nincs kézi gyógyszerár és nincs egzisztencia-biztosító rendes javadalmazás! ... bizony, Parlament dr. úr és Kormány dr. úr, jó volna, ha ott méltóztatnának igyekezni némi komoly és szükséges orvoslattal, ahol valóban láttatja is lehetne ... (DNU. jan. 18.)

A pápa eltiltja a papoknak, hogy olyan helyen megjelenjenek, ahol a nők kivágott ruhát viselnek. Tóth Árpád megjegyzése: „Mi, akik nem szívesen látjuk az egyházi reakciót, a legfőbb hálával éppen a pápának tartozunk, aki rendeleteivel erősen veszélyeztetti a klerikális ügy komolyságát“. Így a DNU. II. 17-i számában, majd másnap a Ludas Matyiban gúnyverset is ír a pápáról és rendeletéről. A DNU. II. 27-i számában pedig egy bécsi hírrel kapcsolatban ezt írja:

A klerikalizmusnak és a szabadgondolatnak a harca a legdicsőségesebb és legkeményebb vitézkedések egyike, mely becsületére válik a mai, harcokon keresztül gyönyörű békességek felé tülekedő időknek. A vallásos érzés magánügyévé rendelőse, mely előrelátható eredménye lesz ezeknek a harcoknak, legyőzöttre és győzőre egyaránt eredményt, nagy eredményt jelent.

Mindez még a polgári radikalizmus keretén belül mozog. De Tóth Árpád nem egyszer a szocializmust megközelítő szemlélettel nyúl hozzá egy-egy jelentéktelennek látszó újsághírhez. A Taylor-féle munka-rendszerről olvasva, nem az jut az eszébe, hogy ez a nagy észszerűsítés mennyivel termelékenyebbé fogja tenni a munkát (a munkaadók javára), hanem az, hogy a taylorizmus még nagyobbra növeli a kizsákmányolást és még kisebbre csökkenti a munkás élet- és munkakedvét:

Milyen szép is lesz majd, mikor a Taylor-féle elv világszerte diadalt arat s mindenféle munka végzésénél külön úgynevezett „fejmunkás“ fog ránk ügyelni, hogy munkaadónk szolgálatába adott energiánkat nem pazaroljuk-e könnyelműen...? Igaz ugyan, hogy ezzel alaposan nyakára lépünk a munka bájának, poézisének, hangulatának s egyéb ilyen légies csacsiságoknak, mert bizony elébb-utóbb majd danolászni se lesz szabad a praktikus idők munkásainak, minthogy az éneklésre elpocsékolta energia direkt a munkaadó meglopásának lesz minősíthető...“ (DNU. I. 16.)

Ismerte-e Tóth Árpád Marx tanítását a bérről, árról és haszonról? Ezt nem tudom. De azt kétségtelenül tudta, hogy a tőkés nemcsak a munkáját, a munkaerejét is megvásárolja a munkavállalónak. Február közepén bejárja és megrázza a világot az a hír, hogy az angol bányamunkások eddig példátlan méretű sztrájkra szervezkednek. Tóth Árpád így reagál a DNU-ban erre a hírre (febr. 24):

Több, mint egy millió munkás készül letenni a csákányt... A szembenálló harcos felek közül kétségkívül a munkások millióinak van igaza... Ha valóban megindul ez a bérharc, kétségtelen, hogy a modern idők legmélyebbre ható forradalma lesz, mely az új idők új eszközeivel fog bizonyosságot szolgáltatni arról, hogy a huszadik század elpihenetett bányászcsákánya rettenetesebb és mélyebb nyomokat vágó fegyver a régi háborúk hadakozó kardjánál, s a munkásverejték fájdalmasabb és forróbb öntözője az új, rettenetesen néma harcok tereinek, mint a régi lármás csaták mezőinek a kiömlő vér. Ha retetéiben ilyen új és fokozott lesz ez az új forradalom, bárcsak áldásaiban, megtermékenyítő erejében is új és fokozott vívni ványa lenne a modern időknek...

Most nem az a fontos számunkra, hogy Tóth Árpád még nem ismerte, nem ismerhette a lenini bolsevik stratégiát, és nem tudta, nem tudhatta, hogy sztrájk és verejték nem elég, fegyveres harc és vér is kell a forradalom diadalához. Még az sem túlságosan fontos, hogy a forradalmi jellegű nagy sztrájkhoz fűződő várakozásába némi kispolgári aggodalom és kétkedés is vegyül. A lényeg itt az, hogy a bús dolgokon tűnődő, sötét holmik között hányódó, lomha bánatú fiatal költő, ha valamitől, hát a munkásforradalomtól várta, hogy fölzendítse a maga és az emberiség rekedt sorsát. Az 1912-es újságíróban, aki egymillió angol munkás sztrájkját kommentálja, már készen áll az 1919-i költő, aki sokmillió orosz proletár forradalmán fog majd ódára lelkesülni. Kardos László helyesen sejti meg, hogy „Az új Isten“ tartalmi lényege már régen érlelődött a költőben, csak arra nem gondolt, hogy már 1915 előtt is.

Es még csak egy idézetet a harminkekilenc év óta sárguló újságlapokról: Hír érkezik, hogy a világ egyik legnagyobb pénzfjedelmére, a londoni Rothschildra rálőtt egy alkalmazottja, egy Telbitt nevű kereskedelmi utazó. Nem is nagy eset, hiszen a golyó csak az autó ablakát törte be, Rothschild sértetlen maradt. A polgári sajtó szerint a merénylő bizonyára örült volt. De Tóth Árpád így ír róla:

Tedd a szívedre a kezed kedves olvasó s valld be, nem éreztél-e akárhányszor rettenetes elkeseredést a milliomosok ellen? Akik igazságtalanul, méltatlanul duskálnak minden földi jóban, míg neked verekedned, fájnód és csüggedezned kell, míg krajcárkáidat forintokká hízlalhatod a verejtékeddel és a véreddel, mint ahogy Telbitt vigéete szegényes és hosszú, hosszú éveken át. Lehetnek derék, jótékony, mecénásszívú valakik azok a milliomosok, de mégis jön keserű perce a csüggedésnek és reménytelenségnek, mikor csak ökölboszorult kezekkel gondolhatunk rájuk. Ez a mindenki-ben ott lappangó, furcsa és siró érzés ragadhatta torkon s vonszolta Rothschild pompás automobilja elé szegény Telbittet, s mint valami ihletnek, valami nagy és misszió-forma elégtétel-érzésnek a láza kergethette gondolatait a furcsa és fantasztikus tett felé. Óvele jót tett Rothschild báró, eszeveszett és különös merényletét mégse minősíthetjük bűnnek, avagy rossz és érthetetlen örületnek, hanem megértő részvétellel sajnáljuk szegény, fakó Telbitt vigéet, akit a legemberibb s legelnyomottabb elkeseredésnek, az embertelenül gazdagok elleni gyűlöletnek a mártírjává rendelt a szeszélyes és kegyetlen sors.“ (DNU 1912. márc. 7.)

Ezt az idézetet azért tartottam fontosnak, mer T. A. itt szinte azonosítja magát a merénylővel. És ez a gondolat: merényletet elkövetni a gyűlölt gazdag ember ellen, nem hal ki lelkéből. Vissza fog majd térni a fasizmus idején, *Áprilisi capriccio* c. versében.

Áprilisi merénylő, —
A hájas úrnak fénylő

Búbjára rábök-ném szelíd
Öklöm vidám barackjait.

A forradalom bukása utáni költő azonos a háború előtti hírlapíróval, de ökölbe fogott keze már képzeletben sem szorongat revolvert, csak tréfás barackokat osztogat. Erre a megszeli-dülésre visszatérek, mikor a harmadik vitás pontról lesz szó.

Mert a két elsővel már végeztem is. Azt hiszem, teljesen fölösleges lenne tovább bizonyítanom, hogy a fiatal Tóth Árpád nemcsak bús, ernyedő figura, amilyennek a Hajnali szerenád verseiből látszik. Volt joga hozzá, hogy ifjúkorát harc-os fiatalságnak lássa. Ezzel elhalványodik az 1915-ös Kardos László-féle határvonal élessége is. Nem a költő kétféle politikai felfogásának a határvonala ez az év, hanem az az időpont, amelyben a költőnek a prózában, közéleti harcban eddig vallott politikai állásfoglalása végre behatol költészetébe is. Hogy miért nem előbb, hogy miért nem rögtön költői pályája kezdetén történik ez, az már újabb probléma. De ne feledjük: Ady is évek óta harc-os, forradalmár hírlapíró már, az 1905-ös orosz forradalom jelentőségének lángeszű meglátója, amikor verseiben még alig politizál, s amikor még csak keresgéli a menedéket vagy szövetséget, amely magánya kínzó érzetétől megszabadítaná és harcában segítené. Tóth Árpádnál a magyarázat könnyű: jó ideig nem tartotta az efféle problémákat, a közösség ügyeit lírai költeménybe való-nak. Ezt a felfogást a DNU. 1912. január—február—márciusi számaiban megjelent cikkeinek is nem egy helyével tudnám bizonyítani. De amúgy is általánosan ismert.

A harmadik kérdés: Tóth Árpád 1919 utáni költészetének az értékelése szorosan összefügg a határvonal kérdésével. Eppen ezért az első kérdéssel kapcsolatban egyelőre csak azt tekintem tisztázottnak, hogy az 1915-ös határvonal kevésbbé lényeges. Az 1919-es határvonal fontosságát viszont fejtegetésem végén óhajtom bizonyítani.

Igy most előreveszem a negyedik kérdést, Tóth Árpád szerelmi költésének az értékelését. Kardos László a költőnek erről a tárgyköréről csak az általa meghatározott első korszakra vonatkozólag beszél. A „Hajnali szerenád” szerelmes versei alapján mondja ki ítéletét, amely szerint Tóth Árpád szerelmi líráját az erotikus ábrándozás jellemzi, és hogy a költő a nőben nem lát egyenrangú társat. Nézetem szerint ez az értékelés már magára a Hajnali szerenádra sem illik teljesen. Nem vitás ugyan, hogy Tóth Árpád fiatalkori szerelmes verseiben, mint a Nyugat költőinél általában, igen erős a dekadens-erotikus elem, de az is bizonyos, hogy a költő maga is betegesnek, olykor méltatlannak látja ezt a szerelmi érzést. Nem egy jele van annak, hogy a dekadens erotika mocsarából szeretne kikapaszkodni. Csak azt nem tudja még, hova: vissza-e, a nyárspolgári családiasság innenső partjára, amelyet éppen most hagyott el, vagy előre-e, a túlsó partra, ahol a férfi és a nő kapcsolata már egy magasabbrendű társadalom törvényei szerint fog alakulni? De az bizonyos, hogy a Hajnali szerenád verseiben nemesak azok a játékos és kacéran kötekedő nőalakok villannak föl, akikről Kardos László beszél. Ellenkezőleg, számos dekadens erotikus versben is feltűnik ellentétként a tiszta, szüzi leánynak a kissé még kispolgárian eszményített alakja. Azé a leányé, aki a költőt egy imába foglalja apjával (*Tavaszi elégia*), akinek sejténie sem szabad, hogy a költő élete milyen bús és züllött (*Hajnali szerenád*). A tisztább, neme- sebb szerelmen túl békés családi életre is vágyik a költő. (*Egy leány szobájában, Este a temetőn.*) Ez a vágy még másszor is megszólal 1919 előtti verseiben, pl. a Csokonaihoz intézett *Invokációban*, vagy az *Éjjeli esőben*. De éppen a szerelmi líra az a tárgykör, amelyben a költő 1919 után emelkedik a legmagasabbra. Itt már túl az erotikus ábrándozáson, dekadens hangulato- kon és túl a kispolgári idillizáló-idealizáló szerelmen a szó legjobb értelmé- ben realizisztikus szerelmi lírával találkozunk. A szerelmi érzésnek, a férfi és nő közti kapcsolatnak olyan tiszta, nemes, a szocialista erkölcsöt megközelítő felfogása szólal meg Tóth Árpád egyik-másik kései költeményében, amilyenre Petőfi szerelmi költészete óta nem volt példa irodalmunkban. Ilyen költemé- nyek: „Elejtetted a napot”, „A hídon”, „Áldott nyári délután”, még inkább a „Hivogató”, de leginkább az „Esti sugárkoszorú”. Ez Tóth Árpádnak a sze- relmi lírában legnagyobb alkotása: a földi valóságtól elszakadó ábrándozás- nak és a tiszta, becsületes realizmusnak olyanszerű dialektikus küzdelme, mint amelyet Petőfi „Minek nevezzetek?” c. költeménye fejez ki. A költő „a dolgok esti lélekvándorlásáról” beszél, ragyogásról, „mely már alig volt fények földi mása”. S nem tudja többé, a kedves áll-e előtte, vagy egy áldott csipkebokor, melyből egy isten lelke reszket felé. És ekkor megkapó fordulattal mégis visszatér a materiális földi szerelemhez:

Egyszerre csak megfogtad a kezem,
S alélt pilláim lassan felvetődtek,
És éreztem: szívembe visszatér,
És zuhogón, mély zenével ered meg,
Mint zsibbadt erek útjain a vér,
A földi érzés: mennyire szeretlek!

Az „Esti sugárkoszorú”-t a magyar szerelmi líra legszebb alkotásai közé sorozhatjuk. A Szovjetunióban járt magyar írók küldöttségét éppen a szov- jet költők figyelmeztették, de kongresszusi beszédében Révai elvtárs is mon- dotta, hogy a szocialista költészet szűk és korlátozott maradna, ha a szerelmi érzésnek nem adna hangot. Nos, ha költőink itt magyar hagyományokból akarnak kiindulni, akkor Csokonai, Vörösmarty és Petőfi után bizvást választhatják mintájukul Tóth Árpád néhány kiemelkedően szép alko- tását is.

Végül visszatérek az első és a harmadik kérdés kapcsolatára is. 1919 azért döntően fontos határvonal Tóth Árpád költészetében, azért fontosabb minden más. több-kevesebb joggal fölállítható határvonalnál, mert a nemzet

történetében is egészen 1945-ig ez az év századunk legnevezetesebb esztendeje. Azt a törést, amelyet népünk sorsában a Tanácsköztársaság bukása és az ellenforradalom uralomrajutása jelentett, csaknem minden írónk pályája megsínylette. Nem lehetett ez alól kivétel Tóth Árpád sem. Kardos László — igen helyesen — azokat a hangokat hallja ki elsősorban Tóth Árpád forradalom-utáni költészetéből, amelyek makacs ellenállásról, a fasiszmus elől való néma elzárkózásról tanúskodnak. Azonban, ha tisztán akarunk látni, nem tömhetjük be fülünket, nem hűnyhatjuk be szemünket olyan hangok és színek előtt sem, amelyek arra vallanak, hogy ez a nagy és tiszta költő sem maradt teljesen érintetlen az ellenforradalmi kor légkörétől. Persze nem szabad arra gondolni, hogy Tóth Árpádot bár a legesebélyebb mértékben is a fasiszmus vádjával illessük. Mégis, annak a megvilágítására, amit itt mondani akarok, hadd idézzem az *Aquincumi korcsmában* c. versének néhány sorát. A költő egy vén sváb csaplórossal beszélget s tőle kérdi:

Tudod-e, mennyi nép vidám és hetyke őset
Ölelte komoran az aquincumi est?

Kocints közülük egyre, egy barna halk lovasra:
Megállt az esti marton, nézte a vérző fákát
S nem tudta mért: szívére reálehelt a bánat,
Mint az alkonyi párák a mellén fénylő vasra.

.....
S az a setét lovas tán őszám volt nekem

Ahogy Tóth Árpád a vers elején a sváb korcsmáros apró germán szeméről és germán ravaszságáról beszél, abban a fajelméletnek találjuk némi halvány nyomát. A barna, halk lovas pedig, aki állítólag a költő őse volt, Beöthy Zsolt sokat kifogásolt „volgai lovasának“ egy lágyabb, líraibb kiadása. Mindez mutatja, hogy Tóth Árpádot itt tőle eredetileg idegen ideológiák érintették meg.

És ahogy az alkonyi párák egy kissé megködösítették ennek a dunai lovasnak a mellvértjét, úgy homályosította meg, ha csak egy lehelletnyire is, Tóth Árpád költészetének tiszta vértzetét az ellenforradalmi korszak gőze. Szinte fizikailag is lehetetlen volt, hogy ezt elkerülje. A gőzök és ködök annál könnyebben leülepednek a fémre, mennél tisztább és mennél fényesebb az.

Kardos László a formai és tartalmi elemzés kitűnő összekapcsolásával kimutatja, hogy Tóth Árpád költészete 1919 után népibb és magyarabb lett. Ez igaz. De népiség és magyarság fogalma abban a tisztázatlan korszakban korántsem volt olyan világos, mint ma. Igaz, hogy Tóth Árpád a *Fénylő búza-földek között* kócos, bús jobbágyok sarijának mondja magát, de ennek a valomásnak az egész vers összefüggésében nemcsak demokratikus íze van, hanem népi-romantikus zamata is. Hiszen a költő — a sovinizmustól nem egészen érintetlenül — Ázsiából jött oroszlánnak látja nemzetét, amely egykor még végig fog ütni Európán. És úgy érzi, „valami kancatej-szagú dal“ tör föl lelke őspusztáiból. Mindez megragadóan szép játéka a költői képzeletnek, de félreismerhetetlen rajta a kor hatása is. Nincs kétség benne, hogy Tóth Árpád költészete 1919 után hangban, formában, képei és hasonlatai anyagában magyarosabbá lett. Mégis ha magyarságát, hazafiasságát a legmagasabb fokon akarjuk látni, akkor vagy *Az új Isten* c. legnagyobb költeményéhez fordulunk, amelyben minden együtt van: a nemzetköziség is, a hazafiság is, vagy újból az *Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz* c. versét vesszük elő és idézzük belőle ezeket a gyönyörű sorokat:

Hátha a magyar Jövő szebben épül,
Ha szívünk vérét vakolatul venné

Ő még így mondta: hátha. Mi már azt mondjuk: biztosan.

Kardos Pál

KAZINCZY-LEVELEK

Kazinczy Ferencnek nyolc, eddig ismeretlen leveléről lesz az alábbiakban szó. Valamennyit élete végén írta. Hat közülük Barkassy Imrének szól, aki előbb Borsod vármegyénél kancellista, ezidőtájt Bécsben ágens volt. Egyet Márton Józsefnek írt, a *Bécsi Magyar Kurir* szerkesztőjének, egyet pedig Vay Miklós valamelyik ügyvédjének, aki ekkoriban gazdájának hivatalos ügyeit intézte Bécsben.

A leveleknek két főtárgya van. Nagyobb részük az *Erdélyi Levelek* kiadásával függ össze. Kazinczy ezt a művét is, mint minden írását, nagy gonddal írta. Egész sereg ismerőst megrohanta adatokért, minden meghittebb barátjával — különösen azokkal, akikről szó volt benne — elolvastatta, s Abafi megállapítása szerint nem kevesebbszer, mint tizenkétszer dolgozta át. Első fogalmazása 1817-ből való, ennek néhányrészletét még abban s a következő esztendőben mutatványképpen közzé is tette a *Tudományos Gyűjteményben*. Az *Erdélyi Múzeumra* is gondolt, de az hamarosan megszünt. Majd külön akarta megjelentetni. Azonban sem mecénást, sem kiadót nem talált rá. Pedig Szemere Pál azt írta neki, hogy ez a munkája „minden egyéb dolgozásainál gyönyörűségesebb, hatalmasabb, geniálisabb” — így beszéli el Kazinczy Kis Jánosnak. — Most, majdnem három lustrum után, a maga költségén akarja közrebocsátani; arra számít, hogy legalább 500 példány kel el belőle, s így tekintélyes összeget hagyhat gyermekeire. A könyv kiállításával is sokat törődik. Barkassytól nemcsak a jobb papírosok bécsi áráról, a betűtípusokról és nyomdai költségekről kér tájékoztatást, hanem rézmetszők munkái és képek iránt is nála érdeklődik: minták és mutatványok megszerzésével bízza meg.

A képzőművészetek, de különösen a metszetek mindenha is érdekelték. Már 1786-ban, első bécsi tartózkodásakor „valamely nap nyitva volt a Belvedere — írja a *Pályám emlékezetében* — mindig ott valék s reggel óta délig, dél óta estig.” Van Dyckon kívül leginkább az olasz mestereket szerette. Gyakran járt Artaria Domokos műárusnál. Ádám Jakabot, az arcképekben kiváló rézmetsző alkotásait többször is dícséri, John Frigyet igen nagyra tartja; Kinigert Vince és Kreutzinger József azok, akikkel a maga képét is festeti és metszeti, Mansfeld János Ernőt vagy Mark Quirinust emlegeti és nagy tisztelettel szól Oeser Ádám Frigyesről, a lipcei rajz-akadémia igazgatójáról. Ezúttal — közel fél század mult el első bécsi útja óta — új nevekkal találkozunk: litográfusokat keres, Filizotti és Radmannsdorf „legjobb dolgozásaiból” szeretne két vagy három darabot látni, velük, vagy Kovatsch rézmetszővel illusztráltatná az *Erdélyi Leveleket*.

Márton Józsefnek arról az átiratról számol be, amelyben a Bessenyei vármegyéje, Szabolcs, olyan követi utasításra szólítja föl a Kazinczyt, Zemplént — s persze más vármegyéket is — „hogy az országot buzdítsák egy milliő konvenc. pénz adására a nyelvnek intenzíve és extenzíve segélésére, egy *Pesten építendő játékszín közülésére*.” Ehhez fűzi keserű megjegyzését: „Szép, de én csak azt akarnám, hogy a *könyvvnevők és az újsághordatók száma szaporodjék*. Menne a dolog úgy minden áldozat nélkül; ha olvasók nem lesznek, hiába az áldozat.”

Kazinczy leveleinek másolatát — az utolsóéval együtt, amelyben 1831 februárjában, pesti útja közben szerzett tudgyulladásáról számol be — a M. Tud. Akadémia könyvtárában helyezem el letétül. De szó szerint közlöm a levelek másik, sokkal jelentősebb részét, amely megyéjének életéről szól. Ekkor iktatják be Mailáth Antalt Zemplén megye főispáni tisztjébe. Az ünnepségek rendezésében Kazinczy maga is sokat buzgókodott, a teremnek és a transzparenseknek verses föliratát maga készítette s a beiktatásról utóbb maga számol be Márton *Kurirjában*. Az erről szóló levelek a legrégibb följegyzések Kossuth Lajos vármegyei szerepléséről, első nyilvános szónoklatairól.

Zemplén vármegye ellenálló nemessége nem volt meglegedve egyik követének, Vay Miklós alispánnak országgyűlési szereplésével. A folyóügyekről sem ő, sem a másik követ, Szirmay Antal nem küldtek részletes tudósításokat, fontosabb tárgyakról nem

külön stafétákkal értesítették a vármegyét s főképpen az újoncmegajánlásban nem jártak el — mint kellett volna — egyöntetűen, evvel a vármegye tekintélyét csorbitották; végül: megérkezésükkor nem hozták magukkal az országgyűlés határozatainak utolsó íveit. — A megyében ezért nagy volt a zúgolódás, az elégtelenség; Caligulát, Nerót, Domitianust emlegették. Az izgalmak mögött azonban más okok is lappangtak. Szirmay Antal 24.000, evvel szemben Vay alispán kétszer annyi újoncot ajánlott meg. Híre járt, hogy Vay Miklós részéről az udvarnak ez a szervilislelkű kiszolgálása összefügg Borsod megye adminisztrátorává történt kinevezésével. Emlegették — Kazinczy nem szól róla — hogy a multban valaki nagy szerepet játszott főúr az országbírói tisztségért 300 000 forintot ajánlott föl. Az udvarnak teljesen behódolt főnemesség korrupciójának híre a levegőben volt. Ez az igazi rúgója az ellenálló köznemesség szónoka, a fiatal Kossuth Lajos fölszólalásának, akit eddig Kazinczy, helyesen, a Vayak emberének tudott.

Az első köztársasági mozgalomnak egykori részese, a Martinovics-pörnek egy emberöltővel ezelőtt börtönviselt áldozata már nem forradalmi, még csak nem is ellenzéki gondolkodású. Kazinczy nemcsak házasságából adott helyzete s még inkább Vay Ábrahámhoz kapcsolódó rokonsága miatt, de mert általában a Vay-családdal igen jó viszonyban volt, gondolkodásában régen átalakult, nem egyszer a behódolt főnemességgel érzett. Az ellenzéket nem szereti, „arisztokrata kezdék lenni“, írja alábbi egyik levelében maga is. Ezúttal is szívvel-lélekkel lelkesedik a Mailáthokért és szívvel-lélekkel áll az alispán mellett. Ez érteti meg, hogy leveleibe — helyenkint — egy kis enyhe ironia vegyül, mikor Kossuth fölszólalásairól ír. De még ezen is túltört Kossuth egyéniségének varázsa: „két kezét csipejére rakván fel, úgy, mintha kezében volna a vérontás szövétnéke (!) . . . állás, hang, tekintet mutatá, hogy itt ő az úr.“ Meglátszott, mondja Kazinczy, „csak az a cél, hogy itt, mint Carthagóban, a rosszul harcolt generálist meg kell ölni.“

Kossuth fölszólalásai már előre vetik későbbi nagyságának képét. Egyfelől rendületlen harca a korrupt főnemesség, a közérdeket a maga érdekeinek alárendelő főtisztviselő, általában a feudális bűnök ellen, másfelől éles támadásának tűze, szónoki erejének gyűjtő hatása már ekkor is megnyilatkozik. Másnapi indítvány, hogy a megye küldjön köszönőtáviratot a más vármegyék jó követeinek, szintén Vay alispánnak szánt döfés volt.

Hadd mutassak rá Kazinczynak még arra a mondatára is, hogy Kossuth, első szavai szerint, „nem a personalitas sugallatiból, hanem a jó szeretetiből“ beszélt. Mintha csak későbbi szerepének gigászi sugarai csillannának föl: még az elfogult, 72 éves Kazinczy is meglátja benne a későbbi hősosz vonásait.

A vármegye ugyanezen a gyűlésen tárgyalt arról is, hogy milyen intézkedéseket kellene tenni a terjedő kolera-járvány ellen. Mikor Kazinczy e leveleit írta, nem sejtette, hogy pár hónap múlva maga is a kolera áldozatául esik.

*

Az itt következő nyolc levelet mintegy másfél évtizeddel ezelőtt egy, a Barkassyakkal rokon család levéltárából másoltam le a tulajdonos engedelmével. Utóbb a levelek birtokosa megkért, hogy egyelőre ne közöljem őket, mert a leveleket valakinek ajándéku szánta, s a közléssel a kézirat veszítene értékéből. Azóta az, akinek a leveleket adta, meghalt. Nem tudom, mi lett az eredeti kézirattal. Most már semmi sem gátol benne, hogy másolatukat közreadjam.

(A zárójelbe tett, d. lbetűkkel szedett szavakat Kazinczy kihúzta leveleiből.)

1.

(Barkassy Imrének)

Ujhely, Aug. 13d. 1830.

Nagy érdemű kedves barátom.

B. Vay Miklós¹ és Szirmay Antal² (a Vékei, nem a Tolcsvai) diétális követekké választattak. Aug. 11d. — Mint méne véghez a mi igen kedves Fő-

¹ Ifj. Vay Miklós báró, a századfordulón nagy szerepet vitt hasonló nevű tábornoknak fia, 1827. október 15-én lett Zemplén vm. alispánja s 1830. augusztus 11-én a megye országgyűlési követe. (Kazinczy, *Magyar Pantheon*, Abafi-kiadás. 277. l.)

² Szirmay Antal, a *Hungaria in parabola* (1804) és a *Magyar jakobinusok* szerzőjének fia. Véke anyai (Ghillányi Franciska) öröksége volt. V. ő. még *Kazinczy levelezése* (Váczy kiad., alább csak *Lev.* idézve) 21 : 723.

ispányunk installációja aug. 5dikén. azt az Úr a *M. Kurir*³ leveléből fogja érteni, hova a hírt a mult postával küldöttem fel. Rettenetes azt látni, hogy akik barátok voltak, vagy barátoknak akarának tartatni, mint lettek most világos ellenségek, sőt dühös ellenségek. Az Úr jól tenné, ha Prof. Mártonnál megmutattatná magának az oda küldött levelet,⁴ még pedig a mellé tett cédulával.⁵

A Personális⁶ és a Főispány⁷ gyönyörű dikciókat tartottak. Megjövendöltem én még mikor a Főisp. itt Vice- és Fő Nótáriusi hivatalt viselt is, mi lesz ez a szertelenlelkű s nagyadományú ifjú férfi, s íme teljesedik, amit jövendöltem. Ha él és ha egészséges lesz, úgy Gróf M[ajláth] A[ntal] a hon legelső hivatalaira fog felemelkedni.

2.

(Ugyanannak)

(1830. december 10.)

— — — Ezek lévén kéréseim, hadd adjak valamit a barátságnak is.

Kérdés: — Ki rontotta el Zemplény ügyét? — Erre feleljen az Úr magának; mert én nem szeretném papirosra tenni gondolatimat.

Oly dikciókat hallánk néhány hetek óta, melyekben a Nérók, Domiciánusok, Don Miguelek, IV. Ferdinándok, X. Károlyok hangzottak. Én ott nem voltam; különben megmondtam volna, hogy a Zeml. Vgyei Gyűlés e neveket nem ismeri. — Pillogni akar minden. Sok a Clodius. S nem volna, ha szarvat nem adtunk volna nekik.

Nem szeretem ezeket, édes barátom, s arisztokrata kezdek lenni.

Sietek, mert a posta be lesz zárva egy óra alatt. Ölelem az Urat egész barátsággal.

Vivat Gönczi az Úrnak írt levelére.

Ezeket ne tudassa az Úr másokkal.

.Vettem 18/12. 30. Kazinczy Fer. Válasz 25/12. 30.)

3.

(Az előbbi levél utolsó lapján.)

Tekint. Márton József Prof. Úrnak.

Nagyérdemű barátom! Szíves köszönetemet a mai postával vettekért is. — Épen most hozzák hozzám Szabolcsnak Zemplényhez írt levelét. Szabolcs azt hagyta követiinek, hogy az Országot buzdítsák egy Millió konvenc. pénz adására a Nyelvnek intenzíve és extenzíve segélésére, egy Pesten építendő Játékszín épülésére.⁸ — Szép, de én csak azt akarnám, hogy a könyvvvevők

³ A *Magyar Kurir*, amelyet ekkor Márton József szerkesztett, 1830. II. félelsztendei 15. és 16. számában (118—119. és 129—132. l.) közli a zempléni beiktatásról augusztus 6-án kelt tudósítást. Hogy ezt Kazinczy írta, azt e levélen kívül stílusa is és a szónoklatok nyelvének dicsérete mutatja („lelkesen és nagyszépségű nyelvben dolgozott, de nyugodalmas, és virágokkal el nem halmozott szólásaikkal ragadtak csodálásokra ... legnagyobb ragyogású tisztviselőim is együtt haladnak a nyelvben az idővel”), és az a körülmény is bizonyítja, hogy a transzparens felirataul Kazinczy verseit közli (lásd Összes költ., Abafi-kiad. I. 143. l., *Gr. Mailáth Antalra*), de a versek szerzőit szerénységből nem nevezi meg. V. ö. még Kazinczy levelét Guzmicshoz, *Lev.* 21 : 347. l.

⁴ A levél, amely a *Magyar Kurir*-ba szánt cikket kíséri, nincs meg.

⁵ Ez is elveszett.

⁶ Székelyi Mailáth György personális, honti főispán volt a beiktató kir. biztos.

⁷ Mailáth Antalt (l. *Magyar Pantheon*, Abafi-kiad. 249. l.) ekkor iktatták be a zempléni főispánságba.

⁸ Szabolcs vármegye e nevezetes átiratát l. teljes egészében (*Szabolcs vármegye az ország minden megyéjéhez*. 1830. november 29.) Kazinczynak Toldyhoz írott levelében. *Lev.* 21 : 431. l.

és az újsághordatók száma szaporodjék. Menne a dolog úgy minden áldozat nélkül; ha olvasók nem lesznek, hiába az áldozat. Ez az én Crédóm.

Ölelem szíves tisztelettel és barátsággal az Urat, Prof. Urat.
Sietve Decemb. 10d. 1830.

4.

(Barkassy Imrének.)

Ujhely, Január 24d. éjféltkor. 1831.

Holnap indulván a posta, nem fekszem le addig, míg az Úrnak, édes barátom, meg nem írom, mely fényes napja vala ma mind az első Alispánnak, mind Főnótárius Úrnak.

A Diéta alatt sok panasz volt B. V[ay] M[iklós] ellen, s a Gyűlések olykor a megfeddésig mentek, hogy a két követ nem tudósítja a Vgyét, hogy nem stafétán írt fontos dologban, hogy a katonai újoncok dolgában a két követ nem egyaránt enunciatla magát, (*hogy a Diárium utolsó a*). A tüzes hazafiak ugyan csak viselik magokat, oly dolgok estek a gyűléseken, aminek példáját még sohasem láttuk. Emlegeténk Titust, Nérót, Caligulát, Domiciánt, Don Miguelt, X. Károlyt, a spanyol királyt — s mindezt a gyűlésen, hol ezek a nevek, ha ugyan jól látok, helyén kívül vagynak. Készületek esének, hogy majd, ha a követek megjönnek, számadásra vonják őket.

B. V[ay] M[iklós] végre szombaton, 22. beérkezett, s az egyik teremtése, Kossuth Lajos, amennyire tudom, nem láttatá magát, sem B. Wécsey Pál, és talán Soós János sem. Végre ma, hétfőn megtartatott a régen várt gyűlés.

Legelőbb a kolera iránt jött rendelkezések olvastattak fel, és ami ezeknek következtése volt. Ekkor a két követ benyújtá diétai utolsó jelentését, s az új articulusok felolvastattak. Tele volt a szála, s ámbár későn nem mentem, nem találtam máshelyt ülést, mint az asztal végében, átellenben az első alispánnal. A hangot oda a bolthajtás szerencsésen áthozta, úgy, hogy én ott mindent épen úgy hallottam, mintha a keresztábla balszárnán ültem volna, csak hogy az agyarkodás lármájában nem mindent leheté érteni, s a sok fej miatt nem mindent látni.

Szólottak Kossuth Lajos, Soós János,⁹ B. Wécsey Pál.¹⁰ Az első két kezét csipejére rakván fel, s úgy, mintha kezében volt volna a vérontás szövétének — Soós hosszasan és felette tudósan s felette hidegen — B. W[écsey] Pál mint szokott. Midőn Kossuth elkezdé a beszédet, azt bocsátotta előre, hogy ő nem personalitás sugallatiból, hanem a jó szeretetéből fog szólni; ugyanazt mondá Soós is, s azonban minden látta, hogy az csak beszéd, és itt csak az a szél, hogy itt, mint Carthagóban, a rosszul harcolt Generálist meg kell ölni. Kelemen¹¹ és Janthó Dániel¹² Urak beléugratának szavaiba, s erre láрма lett. Kossuth fiskális akciót kívánt ezek ellen, mert azt mondák, hogy amit Kossuth mond, az csak egy-két ember szava. Erre kellett volna látni a Kossuth szörnyű tüztét; Napoleon a maga boldogsága zenitjében nem viselé magát fentebb hangon. Állás, hang, tekintet mutatá, hogy itt ő az úr. Azonban a fiskális akció elmarada; nem is tudám, mint lehetett volna azt ezért rendelni. A hosszas vádra B. V[ay] M[iklós] felele s igen szerencsésen színlett nyugalommal, mert mint lehetett volna ő csendes, holott a hallgatók sem

⁹ Soós János egy Amade grófot párbaiban agyonlőtt s erről vált neve ismeretessé. Később Zemplénben alispánnak jelölték.

¹⁰ B. Wécsey Pál, zempléni földesúr az irodalomban sem ismeretlen. Kazinczy írja róla Szentmiklóssy Alajosnak, hogy „azt a híres és közönségesen csodált német új *Schuld*-ot, mellyet ... B. Wécsey Pál is Szerdahelyt Zempl(én)ben ... fordított, én néhol gyönyörködéssel, néhol bosszankodással olvastam.“ (Színnyei nem tud róla.) Müllner Adolf (1774—1829) 1816-ban megjelent végzetdrámájáról van szó.

¹¹ Kelemen Sámuel a zemplénmegyei procuratoria elnöke.

¹² Janthó Dániel zemplénmegyei földesúr.

voltak azok? Ezt a nyugodalmat, ha színlelt volt is, nem lehetne nem csudálni. Tudta, hogy készültek vannak (*várta*) ellene, és így ő is készült, s bizony oly módon felelt, hogy még akik neki nem barátjai is, csudálták. Cifra volt a beszéd, s nyugalomban gyilkoló — minél nincs gyilkosabb fegyver. Olykor még sócska is volt egyvelítve feleletébe. Két szavát fogom említeni:

1. B. W[écey] Pál azt mondván, ő Verbungos Tisztekkel szólt, s azok bizonyosokká tették etcet. Erre Vay hosszasan felelvén ezzel rekeszté be szavait. A Mélt. Úr a Maga híreit Verbungos Tisztektől vette: én a hadi miniszter előadásaiából; nem tudom, melyiké lesz hitelesebb. — A gondolat ez volt, ha nem ez volna is a szó.

2. Ott képzélék az elnémulásig vétkesnek Vayt, hogy el nem hozá a Diárium utolsó íveit. — Itt ismét nyugalomban felele; de azzal rekeszté be, hogy a Diéta után keresztüljövén Pozsonyon, nézette az árkusokat, s nem voltak nyomtatva. Itt is a tipográfusra utasítá megtámadóját, mint előbb a verbung emberével piritotta el.

Ekkor az Úr bátyja, kinek dicsőségét irigylettem, felkele, felvilágosítá a homályt, említette, hogy mindezek a gyűlésekben hosszasan és tüzesen voltak vitatva, s *meghatározatott, hogy többé elő ne forduljon*. S ezt nem a mások protestáns hangján, hanem szerény, de férfias, magához és szava igazságához bízó bátorsággal. Az egész gyűlés tudván, hogy valóban az vala határozva, nagyon lekonyult a vitézek taréja.

Matolait¹³ láttam, hogy hadarázott Janthó felé, de nem értettem szavát, s azt mondják, hogy ma modeste viselte magát. Nyomárcay¹⁴ Úr egy szót sem szólt. Budai javallá a Kossuth magaviseletét, de azt csak mi hallánk, a körüle állók. Szemere Péter¹⁵ harcolt Kossuth ellen s ez Szemerével. — Egy szóval Vaynak fényes, igen fényes napja vala. s szépen véve búcsút, a Vgye is szépen tőle. Nagy ebédet ada este 5 órakor, s ment, mert 25. holnap Golopon lesznek a Borsodi. köszöntők.¹⁶

Fáy Ferenc¹⁷ szólt, s jól, mint mindig.

5.

(Ugyanannak.)

Jan. 25d.

A Casinóban tradukáltatott a Főnótárius, hogy falsifikálta a protokollban a végezést. Soós azért szóla, mert a végezés úgy volt hozva, hogy ez a dolog a diétai követek hazajöveteléig többé elő ne hozassék. S a Főnótárius ezt *absolute* vitte a Protocollumba, sine restrictione ad terminum relationis nunciorum. Épen menni akarék a Főnótárhoz bejelenteni neki, mivel terheltek; de azalatt bementek a szesszióba, s mikor én is oda akarék menni, akkor küldé értem feleségem in peremptorio negotio. Bodó¹⁸ és Kassay Sám.¹⁹ azt mondják, hogy a végzés úgy volt hozva, amint D[ókus] L[ászló] állítja.²⁰

¹³ Matolay Gábor a Szapáry grófok jogtanácsosa volt, híres ügyvéd.

¹⁴ Nyomárcay József sátoraljaújhelyi ügyvéd.

¹⁵ Szemere Péter zempléni birtokos, Szemere János és Kazinczy Teréz fia. L. *Lev* 21: 747. l.

¹⁶ B. Vay Miklós zempléni alispánt 1830. december 30-án Borsod vm. adminisztrátorává nevezték ki. Másnap golopi kastélyában fogadta a vármegyék üdvözlő küldött-segeit, február 2-án pedig Miskolcra, kemény hidegben, lovasbandériummal jöttek érte. A miskolci beiktatáson Kazinczy is jelen volt. L. *Magyar Pantheon* id. kiad. 782. l.

¹⁷ Fáy Ferenc a sárospataki főiskola gondnoka, ismert zempléni földbirtokos.

¹⁸ Bodó Ferenc zemplénvármegyei aljegyző.

¹⁹ Kassai Sámuelről csak annyit jegyzett föl Kazinczy, hogy 1813-ban volt a lakodalma. (M. *Pantheon*, id. kiad. 383. l.) Talán a Kazinczynál gyakran szereplő Kassai József szerencsi plébánosnak volt rokona.

²⁰ Dókus László Zemplén megye tisztii főügyésze, majd — ebben az időben — főjegyzője volt.

Ott hagyván a feleségemet, bementem a szesszióba. Tele volt az a sok néppel. Hallom, hogy Kossuth Lajos, ki most orgánuma a neheztelőknek, mótiót teve, hogy a más Vgyék jó követeknek küldessék köszönő adressz; ezt toldította Matolay, ki ma igen szépen perorált (úgy mondják) — Újházy Lajos²¹ toldította, belészakadt a dikcióba. — B. Wécsey ezt nem látta jónak. Nagy Lázár²² is a Kossuth felén perorált, s így meghatározottatott, hogy írjanak a Megyéknek, péld. Comáromy²³ miatt Abaújnak. Ez mind azért, hogy Vaynak adjanak dőfést. — Ez a történet a Főnótáriusnak kedvetlenségeket fog szülni, s még nem kalkulálhatni ki, hogy ki veszt. Szirmay Antal egekig magasztaltatik, s csak azért, hogy Vayt bántsák általa. Szirmay azt valóban érdemli is. De a rosszak a jót is mellékes tekintetekből akarják.

Egy rész, s ezek közt vagyok én is, azt óhajtja, hogy a talán márciusban tartandó restauráción Szögyéni²⁴ és Dókus legyen Visp. — mások, hogy Géresy Antal és Fáy Fer. Ez nem rossz, de hát azt érdemlé-e Szögy. és D. L.? Ez igazságtalanság. Azonban minden a Főispánytól függ; mert akit nem kandidál, meg nem választják. — Én az Urat mindenről tudósítom. De az Úr csinálja, hogy a könyveket Hutka Úr²⁵ által vegyem, s első postával tudósítson, hogy azok hol vannak.

Pintér Ferenc Legenyén,²⁶ Pandák László Lasztócon, Nemes Ungvári Visp. megholtak.

Nagy Ádám (aki igen terhesen beteg) és Stépán László ma jubiláltattak sz(olga)bíráknak.²⁷

Közli: Gálos Rezső

ARANY CSONKÁN ISMERT „EGYETLEN EPISTOLÁJÁNAK“ TELJES VÁLTOZATA

Arany János író-barátaival való levelezését fia, Arany László rendezte sajtó alá. A kiadáshoz írt bevezetésben az egész gyűjteményből kiemeli a Szemere Pálhoz írt levél fontosságát.

Szemere Pál *Reményem* című verséről 1860-ban „elmékedést“ írt, és azt levél alakjában megküldte a költőnek. Arany László szerint atyjának az erre válaszul szánt levele

tárgyánál és stíljénél fogva az egész gyűjteményből kiválik... úgy látszik, hasonló modorban akart válaszolni reá; ez lett volna talán az egyetlen „epistola“, (kiemelés tőlem. V. O. A.) amit életében írt. De nem tudom befejezte és elküldötte-e?“

Közli, hogy a levelet kerestette a Szemere-tárban, de nem akadt nyomára. Az a töredék, amelyet kiad, a költő saját kéziratai között volt; nem fogalmazvány, hanem mint elküldésre szánt, de félben maradt levél. Hogy ilyen alakban, vagy talán módosítva eljutott-e a címzetthez, erre Arany László nem tud választ adni.

A feleletet magának Aranynek a kézírata adja meg. A Ráday-könyvtárban bukkantam rá a „Szemere-Tár s egyéb iratok“ csoportjában, XI/19. jelzet alatt. Arany az eddig csonkának ismert episztolát bővítéssel, módosításokkal és befejezéssel ellátva juttatta el a címzetthez.

²¹ Zempléni nemes; közelebbit nem tudok róla.

²² Nagy Lázár „Zemplén ismertebb nemesei közül való.“ (Kazinczy lev. 21 : 745.)
— A megyegyűléseken gyakran szerepelt. (L. u. o. 20 : 8. l.)

²³ Comáromy István 1829 óta Abaúj vármegye első alispánja és a vármegye követe, bátor szókimondása és ellenzéki magatartása miatt népszerű politikus.

²⁴ Szögyény Ferenc lett a vármegye másodalispánja.

²⁵ Vay Miklós titkára.

²⁶ Nem tudok róla közelebbit.

²⁷ V. ö. még Lev. 21 : 457. és 459. l.

Annak is magyarázatát tudjuk adni, hogy Arany László miért kerestette hiába ezt a levelet. A töredékes levélnek az Akadémia kéziratárában lévő példánya mellett található Baráth Ferencnek Arany Lászlóhoz intézett válasza, ebben olvashatjuk:

A kérdéses levélnek utánanéztem a Szemere-könyvtárban, de eredménytelenül. Szemerének összes levelezését az ú. n. Szemere-tár 17 kötete foglalja magában, s ezek közül az utolsó az 1840-től 1860-ig terjedő részt. Ennek minden lapját átnéztem, de a keresett dolgot ott nem találtam.

Nem találta, mert a levél nem magában a „Szemere-Tárban“, hanem külön csomagban, az „egyéb iratok“ között volt.

A csonka és teljes levelet ugyanolyan méretű és minőségű levélpapírosra írta Arany: csontszínű, 18 × 23 cm méretűre kettehajtott ív lapjaira. A csonka levelet a 4. lapon hagyta félbe, az elküldött példányt a 3. lap alján fejezte be. A töredék keltezés nélküli; a megtalált, befejezett levél Nagykorörsön kelt, 1860. április 14-én.

Az eredetileg is elküldésre szántnak látszó, csonkán maradt levelet bizonyára azért hagyta abba a költő, mert lényegesen változtatni kívánt rajta: az első fogalmazvány egyes részeit kihagyja az elküldött levélből, másokat betold vagy teljesen másként fogalmaz meg. Egészben véve tömörebb, világosabb a teljes a töredéknél. A csonkából hiányzó befejezés végül kerek egészé teszi e kis irodalmi művet. (Arany lev. II. 146. lap.) Legerősebben átdolgozta Arany levelének azt a részét, amelyben magát a „Reményem“ c. költeményt magyarázza. A csonka változat még csak a „való“-ról beszél; az elküldött már tiltakozva módosítja: ami elől menekülni akar, az nem a „reál általában“, — s az eszményi világba sem azért vágyik, „mert általában költőnek ott a helye“. Ily módon a magyarázat közelebbhozza Arany e költeményét a szabadságharc utáni évek politikai talajához, és egy apró, de értékes vonással gyarapítja Arany realizmusára vonatkozó tudásunkat.

Közljük a levélnek ezt a kiadott változattól leginkább eltérő bekezdését:

Ami már a „Reményt“ illeti, ennek genesise körülbelül így van. 1850-ben készült az, nem sokkal a nagy, országos catastropha után. Egyéni helyzetem is csüggesztő vala. E kettő — hazafiúi és egyéni-helyzet a való, melytől menekülni óhajtok, tehát nem csupán a real általában, s nemcsak azért vágyok eszményi világba, mert általában a költőnek ott a helye, hanem mert ez álmadozás felejteti a valót, enyhíti annak szenvedéseit. Nem is remény, t. i. jobb na k reménye az, mi tengerre hajt: mindegy, ha jobb ha rosszabb talál is, csakhogy itt a veszély még bizonytalan. — Ezért a kis hajó is — mely synonym az alábbi csónakkal — nem azért van megfosztva árbóc- és kormánytól, hogy a valóhoz kevésbbé hasonlítson, hanem, mert az a remény, melyről énekek, nem sokkal több a kétségbeesésnél. Így a költemény egyénibb színű, mint Kegyed magyarázata szerint, mely mindent eszményit, de tartoztam az igazságnak e vallomással.

Közlő: Vértess O. Augusztá.

JUHÁSZ GYULA, MINT AZ 1919-ES SZEGEDI SZÍNHÁZI DIREKTÓRIUM IGAZGATÓJA

A polgári irodalomtörténet és kritika Juhász Gyulát hallgatag, magabazárkózott költőnek ábrázolta, aki kívüláll a világ dolgain, elzárkózik a társadalom problémáitól, csak a költészet szépségeinek él, az „élet fájdalmaiért“ mintegy a versben keresve vigasztalást. Juhász Gyula életének második felében, a Horthy-reakció éveiben, amikor a 19-es forradalom idején tanúsított magatartása miatt nem helyezték vissza tanári állásába, valóban jelentkeztek nála a búskomorság, a magabazárkózottság tünetei. Fiatalkori éveiben sem volt hangoskodó, kerülte a nyilvánosságot, nem könnyen és nem szívesen barátkozott. De a 19-es győztes forradalom lendülete felszabadította, kiszabadította magányából, és a politikai cselekvés nyílt porondjára lépett.

Mint az akkori szegedi Délmagyarország munkatársa a harcos politikai cikkek, vezércikkek egész sorát írta a proletariátus ügye mellett. A székesfehérvári ellenforradalmi szervezkedés leleplezése alkalmával „Vendée“ cím-

mel (1919 febr. 12.), a nagy francia polgári forradalom-ideji ellenforradalmi szervezkedésre utalva, élesen elítéli azokat, akik a végre szabad magyar haza, a dolgozó nép szabadsága ellen fognak fegyvert. Másik vezércikkében (Új hit. 1919 márc. 9.) a kommunista eszmék Európa-szerte terjedő győzelméről ír, s Lenint, Moszkvát és az orosz proletariátust emlegeti, mint akik már valósággá váltották ezt az új hitet.

Ez a politikai meggyőződés tette képessé Juhász Gyulát, hogy a proletárdiktatúra alatt aktív szerepet vállaljon, a kultúra frontján harcoljon a munkásosztály felemelkedéséért.

Az akkor már országosnevű költőt a direktórium elnöke felkérte, hogy vállalja el a városnál a kultúratanácsnoki állást. A megbízatást még azzal utasítja el magától, hogy ez rengeteg bürokratikus megkötöttséggel, elfoglaltsággal jár, ami akadályozná további költői működésében, de kultúrbizottsági tanácsadó megbízatást elvállal.

Ebben az időben Almássy Endre színigazgató társulata működött Szegeden. Az igazgató arról volt nevezetes, hogy kevés létszámú társulatot szervezett, kisebb fizetésű színészeket szerződtetett, ezeket is pontatlanul fizette, ugyanakkor a legvégsőkig kizsákmányolta őket, a próbaidőt nem tartotta be, mert minden másnap új darabot mutatott be s a műsorát teljesen üzleti szelvényben állította össze. A színház nem felelt meg a proletariátus kulturális követelményeinek. A kultúrbizottság élesen támadta a színház működését, de a város szociáldemokrata vezetősége a francia városparancsnokkal egyetértve pártfogásba vette a színigazgatót.

1919 február 8-án Ocskay Kornállal, aki a színésszakszervezet szegedi csoportjának titkára volt, Szeged város tanácsához kérvényt nyújtottak be egy második színház építésének engedélyezésére. A kérvényben részletesen vázolják az építkezésre alkalmas helyeket, a színház építésének költségvetését és az erre szükséges összeg alapjait. Művészi célkitűzéseiket illetőleg ezt írják: „Kultúrát a népnek: e két szó jelentí programunk művészi és szociális tartalmát.” (Szeged városi levéltár, 1919 febr. 7.)

Nem sokkal később, február 21-én a színészek lemondadják az igazgatót, konzorciumot alakítanak, ötagú vezetőséggel, amelynek egyik tagja az igazgató. A konzorcium azonban nem tudott komoly eredményeket felmutatni, az igazgató befolyása megmaradt, a műsor rossz, a helyárak drágák voltak, a pénztárt az igazgató kezelte továbbra is, s a konzorcium megalakulása után két héttel már Almássy visszatartotta a színtársulat pénzét, megtagadta a hetibérek kifizetését s csak a színészek erőlyes fellépésére fizetett ki a hetibérek fejében 17 000 koronát.

A proletárdiktatúra kikiáltása döntő fordulatot hozott a színház életében is. Dettre János városi népbiztos mindjárt hivatalbalépte után, 1919 március 30-án a következő rendeletet hozta: „I. Hogy a városi színház kultúrrendelésének megfelelően, elrendelem, hogy hetenként kétszer, igen olesó helyárak mellett munkások részére tartassék előadás. Az előadások rendezésével s a műsor összeállításával Juhász Gyulát bízom meg, ki ezt a megbízatást a színház vezetőségével együtt fogja gyakorolni. II. Hogy a munkásosztálynak kultúra iránti igényét kielégítsem, elrendelem, hogy a városi színházban vasárnap délelőttönként igen olesó helyárak mellett népszerű hangversenyek tartassanak. E hangversenyek rendezésével Csányi Mútyást bízom meg. A jegyek a szakszervezetek által lesznek elárusítandók s a helyárak egy koronánál magasabb összeget nem tehetnek ki. III. Hogy a munkásosztály tagjainak könyvek iránti érdeklődését minél inkább felkeltsem s hogy érdeklődése komoly, a mai kornak megfelelő irányítást nyerjen, könyvismertető előadások tartását tartom szükségesnek. Ezek az előadások a munkáshangversenyek keretén belül lesznek megtarthatók. Az előadások megszervezésével Móra Ferencet bízom meg.” (A rendelet a szegedi ujságok március 30-i számaiban jelent meg, idézet a Délmagyarországból.)

Április 6-án, vasárnap délelőtt rendezték meg az első munkáshangversenyt. A zenekar Beethoven C-dúr szimfóniáját és Mendelssohn Hebridák-nyitányát játszotta, s Juhász Gyula a zenéről tartott előadást és ismertette Beethoven és Mendelssohn 'zeneirői művészetét. (Délmagyarország, 1919 április 8.) Az előadás szövege, sajnos, eddig nem került elő, mint ahogy a többi bevezetője sem, kivéve a Remény előadása előtt tartott ismertetőjét. Móra Ferenc az olvasásról tartott előadást és Morus Tamás Utópiáját ismertette.

Amióta az igazgató megtagadta a fizetést, a színészek nem akarták maguk között tovább megtérni. Az ellentét színészek és igazgató között szinte lehetetlenné tette a társulat további művészi munkáját. Ezért április 8-án Detlre János kormányzóbiztos részvételével rendkívüli társulati ülést tartottak, feloszlatták a konzorciumot, az igazgatót eltávolították a színházból és kimondták a színház községezését. A színház élére háromtagú direktóriumot állítottak, Juhász Gyula igazgatásával, aki mellett Baróti József rendező és Ocskay Kornél mint igazgatótársak működtek.

Nagyon tanulságos, hogy Juhász Gyula hogyan törekedett lépésről-lépésre megteremteni a szocialista színházat. Igazgatósága első napjaiban nyilatkozatot adott a Szeged és Vidéke részére (1919 április 10.), amelyben azt mondja, hogy a színházak eddig a háborúra uszítottak, gyűlöletre tanítottak, az úri közönség részére játszottak és az ő ízlését szolgálták. Juhász Gyula művészi programja nem ismert megalkuvást. Célja az volt, hogy „a világ-irodalom nagy klasszikusait megismertessük a munkássággal, amely eddig el volt zárva tőle“.

Ma már világosan látjuk, hogy a szocialista színház egyik alapja az új, munkásközönség. Nem tudjuk, Juhász Gyula ilyen tisztán látta-e, de tény az, hogy első dolga a munkásságnak színházi közönséggé való szervezése volt. A szakszervezeteken keresztül munkásbérletet hirdetett, ezenkívül a kormánybiztos rendeletének megfelelően hetente kétszer munkáselőadást tartott, ezekre a jegyeket a szakszervezetek osztották szét, s kizárólag csak szervezett munkás kaphatott a munkáselőadások olcsó jegyeiből.

Az első munkáselőadás április 12-én volt, a Szentivánéji álom került színre és Juhász Gyula tartott előtte ismertetőt. Bevezetői hamar népszerűvé lettek. A Szegedi Napló így hirdette az előadásokat. Pl.: „április 18, szerda; Puccini: Behémélet c. operája, Juhász Gyula ismertető előadásával“.

A munkáshangversenyeket is rendszeresítették minden vasárnapra, zeneművek, magyar (főleg Petőfi és Ady) versek, külföldi költők versei, operaáriák szerepeltek műsoron a színház tagjainak előadásában. Juhász Gyula saját verseiből olvasott fel, Móra Ferenc könyvismertetéseket tartott, Csányi Mátyás pedig az előadott zeneműveket ismertette.

A következő munkáselőadás már egyúttal bemutató előadás volt; Heyermans Remény című drámája. A bemutató előtt Juhász Gyula tartott ismertető előadást, amelyet a Délmagyarország 1919 április 17-i száma teljes egészében leközölt „A naturalista drámáról“ címmel. Vázolta a modern dráma forradalmának a gyökereit, a (francia) polgári regényt és a polgári drámát kritizálta igen élesen és találóan. „Úgynevezett fontos társadalmi kérdéseket pertraktált ez a félrealista, félromantikus álírodalom, borzasztóan fontos kérdéseket. Lehet-e és szabad-e elválni és hűtlenséget elkövetni, lehet-e megölni a csábítót, szabad-e szegény ifjúnak gazdag leányt szeretni, szabad-e nem párbajozni — ilyen véresen komoly és fontos és rettenetes problémák voltak azok.“ Majd így folytatja: „A kilencvenes években északról nyílt, új levegő áradt a kulisszák közé, ez az északi levegő is Keletről áramlott tulajdonképpen.“ Ibsen jelentőségét méltatja, aki a „haldokló polgárság élő lelkiismerete“, „egy egész kor, egy egész világ válságát hirdeti“. Az új dráma (Csehov, Gorkij neveit emlegeti) „az új világnak a képét

igyekszik tükrözni, a támadó új hitnek törekszik — a színpadról, a legmeszebb hangzó dobogóról — hangot adni“ Gorkij: „Éjjeli menedék“-ét (így írja: menedék), Tolsztoj: Élő halottját és Hauptmann Takácsok-ját tartja ez irányzat legkülönb drámáinak. Ezután a Remény ismertetésére tér át s azzal fejezte be előadását, hogy „a Remény nem csupán dráma és nem csak költemény, több ennél, őszinte, bátor, becsületes, hatalmas emberi tett, az írója nem csupán tapsokat akart és elismerést, de meghallgatást, de öntudatra ébredést, visszhangot a lelkekből és tettet, amely a földi igazságtalanság heiyébe új világot épít a munkának, az életnek, az igazságnak“. S igaza volt. Ebben az időben a forradalmi munkásmozgalomnak egyik legkedveltebb darabja volt Heyermans drámája, amely megható páthosszal ábrázolta a Remény nevű halászhajó munkásainak embertelen sorsát, kizsákmányolását és élesen leplezte le a kapitalista társadalmat, ahol nincs értéke az emberi életnek, amelyben egy embernek brutális pénzvágya tizeknek okozhatja halálát. A munkások szívesen fogadták a saját sorsukat bemutató drámát: kilencszer adta a szegedi színház — az újságok jelentése szerint — zsúfolt házakkal.

Juhász Gyula az új közönség szervezését sikerrel végezte el, a szocialista színház másik döntő lényegét: a szocialista színművek szocialista realista ábrázolásban való bemutatását már nem tudta, nem is tudhatta megvalósítani. Elsősorban azért, mert nem volt megfelelő darabja. Ezért lehetett a színház csak formájában, de tartalmában még nem — szocialista. De a rendelkezésre álló repertoárból a legjobbakat válogatta ki. A Pillangókisasszonyt és a Bohéméletet adták, az előadások előtt ismertető előadással, az operettek közül a Kornevillei harangokat. Tömörkény István Barlanglakók és Turgenyev Kegyelemkenyér című 1 felvonásosát egyszerre tűzte műsorra.

Az Éjjeli menedékhelyet is műsorra tűzte, de az előadást már nem valósíthatta meg a színházból való kiválása miatt. A színház és a munkásság kapcsolataira jellemző, hogy az üzemek dolgozóiból munkászenekart alakítottak s azt a színház karmestere vezette.

A tájszínház gondolatát is felvetette Juhász Gyula, s a munkáshangversenyek, munkásmatinék mintájára akart előadásokat szervezni a szeged-környéki falvakban, de ezt a tervét nem tudta már rövid kéthónapos igazgatása alatt megvalósítani. Egyszer azonban mégis kiment a társulat a színház falai közül: a Munkásotthon színpadának április 19-i felavatásán a színház művészei szerepeltek, s Juhász Gyula verseiből adott elő.

Színigazgatói működése alatt „Színházi emlékek“ címmel tárcákat közöl a Délmagyarországon. Az elsőben, „Amikor a Nemzetiben játszottam“ (1919 április 25.) azokat a benyomásokat írja le, amiket egyetemista korában, mint statiszta szerzett a Nemzetiben, a nagy magyar színészek (Ujházy, Jászai Mari stb.) mellett. Április 26-án Thália címmel Hevesi Sándorék színházi vállalkozását írja le, amelyet becsületessége, biztos művészete miatt karhatalommal csukattak be, — az április 27-i számban pedig Reinhardt a Vígszínház című cikkében egy forró hangulatú vígszínházi Reinhardt-rendezte előadásról számol be.

A községesített színház helyzete Szegednek a franciák által való megszállása óta fokozatosan nehezedett. Almássy színigazgató mindent elkövetett, hogy a színházat visszaszerezze magának, s az ellenforradalom előkészítését támogató francia megszálló csapatok vezetője, Beatrix ezredes városparancsnok személyében megfelelő támogatóra talált, aki nemcsak itt, de minden intézkedésében a burzsoá érdekeket tartotta szem előtt, a városi direktóriumtól állandóan „az osztályharc fékezését“ és a „polgárok jogainak tiszteletben tartását“ követelte. A városi direktórium megkerülésével május 4-én a színházat gazdasági vonatkozásban (tehát tulajdonkép valójában) visszahelyezte Almássy igazgató tulajdonába, s a színházi direktóriumnak csak a művészi vezetést hagyta. Természetesen a művészi vezetés nem függetleníthette magát

Almássy kasszájától s Juhász Gyula a megváltozott körülmények között nem volt hajlandó tovább résztvenni a színház vezetésében. Így a direktórium alig öthetes működés után felbonlott és a színház visszasüllyedt ugyanabba a művészi nivótlanágba, amelyben Juhász Gyula igazgatása előtt vergődött, s a munkások színházából Almássy színigazgató rövidesen az ellenforradalmi söpredék színházává züllesztette.

A felsorolt tényekből világosan láthatjuk, hogy milyen lendülettel vetette magát Juhász Gyula Szeged kulturális életébe, harcosan és következetesen küzdött a munkásosztályt szolgáló színházért. A proletárdiktatúra idején tanusított magatartása világosan rácsófol a burzsoá irodalmi kritikának arra az állítására, hogy „teljesen passzív, szenvedésre teremtett lélek, akinek természetes levegője a halk busongás. Nem élt a való világban.”

A dicsőséges 19-es Tanácsköztársaságnak egy szép fejezete a szegedi színházi kísérlet. Rövid élettartalma alatt nem mindent tudott megvalósítani terveiből, de öthetes működésével megmutatta, hogy csak a munkásosztály és a művészet valódi kapcsolatával lehet igazi művészetet, igazi kultúrát teremteni.

Osváth Béla

THURY ZOLTÁN TILTAKOZÁSA GORKIJ 1905-ÖS BEBÖRTÖNZÉSE ELLEN

Az 1904. decemberében, Bakuban kitört sztrájk adta meg a jelt az 1905. évi oroszországi forradalmi megmozdulásokra. A forradalmi vihar az 1905. január 22. (jan. 9.) pétervári eseményekkel kezdődött, mikor Miklós cár a Téli palota előtt megjelent munkások közé lövetett. „Ezen a napon szétlőtték a munkásoknak a carbá vetett hitét. A munkások megértették, hogy csak harccal vívhatják ki jogaikat.”¹ Makszim Gorkijt az 1905. január huszonkettedikei „Véres Vasárnap” után tartóztatták le Rigában. Gorkij letartóztatásával kapcsolatban Lenin a következőket írja: „Külföldön energikus akció indult a művelt polgári társadalom körében Gorkij érdekében, és sok kiváló német tudós és író irta alá az ő szabadon bocsátásáért a cár elé terjesztett folyamodványt. Most csatlakoztak hozzájuk Ausztria, Franciaország és Olaszország tudósai és írói.”²

A magyar sajtó és különösen a liberális polgári lapok, az év első hónapjában lezajló viharos választások ellenére sokat foglalkoztak az oroszországi forradalmi eseményekkel, sokat foglalkoztak a Gorkij személye körül elterjedt legkülönbözőbb hírekkel és kombinációkkal. Január 30-án megjelent egy hír, hogy Trepov, a cárizmus gyűlöletes hóhérai-nak egyike, Pétervár diktátori teljhatalmú főkormányzója Gorkijt fel akarja akasztatni. Valószínűleg ennek a hírek és az általános európai megmozdulásoknak hatására az „Otthon” választmányának február elsejei rendkívüli ülése elhatározta, hogy Gorkij érdekében manifesztumot intéz a bécsi orosz nagykövetséghez. A manifesztumot a kör elnöke, *Rákosi Jenő* szövegezte meg. A tiltakozás³ bevezetőjében óvatosan leszögezi: „semmi sem állhat tőlünk távolabb, mint az a szándék, hogy bárcsak hangunk felemelésével is, Oroszország belső ügyeibe kívánjunk avatkozni.” Majd Gorkij írói érdemeiről ír, és kéri a nagykövetet, hogy tegyen lépéseket a nagy író érdekében.

A hivatalos és szenvtelen hangú tiltakozó irat nyomán a sajtóban cikkek, nyilatkozatok jelentek meg. A *Hét* Marco álnév mögé rejtőzött szerzője (Osváth Kálmán szóbeli közlése szerint *Márkus László*) cinikus hangon kioktatja Gorkijt.⁴ „A hasznos prófétát az jellemzi, hogy akkor cselekszik, mikor cselekednie kell, s ez megóvja őt attól, hogy visszafelé lódítsa azt, amit megelőzőleg előre felé lódított. Ha pedig valakiben nincs meg az a képesség, hogy a tett pillanatát megérezze, akkor ne legyen próféta, s ha mégis az lesz, akkor viselje a következményeket. Tűrje el, hogy belőle nem dicsőül egy mártír, legfeljebb egy tragikus hős, a tragikus vétség és bukás minden kelékével felszerelve, és tűrje el, hogy úgy bánjanak vele, ahogy ő akart bánni a győzedelmes ellenféllel.” Nem különbül vélekedik *Kóbor Tamás* sem, ki a *Jövendő*⁵ hasábjain nyilatkozott a fogoly Gorkijról.

¹ A Szovjetunió Kommunista (b) Pártjának története, Szikra 1950. 72. l.

² Lenin: Az irodalomról. Szikra, 1949. 95. l.

³ Egyetértés, 1950. február 2.

⁴ A Hét, 1905. február 5. 95. l.

⁵ Jövendő, 1905. február 12.

A polgári sajtónak azonban nemcsak ilyen cinikus, megnemértő, a féltékenység diktálta megnyilatkozásait ismerjük, hanem találhatunk olyan hangokat is, melyek egyúttéreznek a nagy íróval és róla mint következetes forradalmárról emlékeznek meg. Az ilyen megnyilatkozások között kiemelkedő helyet foglal el Thury Zoltán élnéven írt írása.

Thury Zoltán harcos író és újságíró volt. Elbeszélései nagy részében a századvég Magyarországnak legegésőbb problémáit tárja fel. Elbeszélései egy részének — jelentősebb novelláinak hőse: a dolgozó ember. Thury realisan ábrázolta a munkások és a parasztok mindennapi életét. Felfigyelt a proletáriátus szervezkedésére, több novellájában a sztrájkot eleventi meg éles meglátással. Ábrázolta azokat a problémákat, melyeket a kapitalizmus megjelentése okozott a még feudális viszonyok között élő parasztság életében. Novelláiban azonban hangot ad reménytelenségének is, melyet a magyar polgári fejlődés ellentmondásai keltettek benne. Ezeknek a novelláknak főhősei a „felesleges emberek“, kik nem találják meg helyüket a társadalomban, kiket a társadalom kirekesztetlenül elsodor útjából.⁶

Thury Zoltán új hang a századvég irodalmában, írásainak témája, stílusának tömör egyszerűsége az újdonság erejével hatnak. Thury egyik Zolához intézett publicisztikai írásában⁷ a realista írók táborához tartozónak vallotta magát, azokhoz, kik számára „a rút — rút, a nyomorúság — nyomorúság, a bűn — bűn... Szóval mindennek megvan a maga neve.“

Ezért különösen érdekes Thurnak Gorkijról írt „Falusi Levele“, melyben nagy szeretettel és megértéssel ír a világirodalom o hatalmas lángelméjéről. Mint a cikk elején olvasható gorkiji témafelserolásból is kiviláglik, jól ismerte Gorkij akkor Magyarországon hozzáférhető írásait, és Gorkijt magához közelállónak érezte. Ellentétben A Hét és más polgári körök megnyilatkozásaival, Thury nem lát ellentmondást Gorkij korábbi írói tevékenysége és a forradalmi megmozdulásban való tevékeny részvétele között. Sőt éppen a külföldi és hazai tiltakozók magatartásában lát következetlenséget, kik addig, míg a munkások és diákok ezreit ölték halomra, nem emelték fel szavukat, és most is csak Gorkij személyére terjed ki tiltakozásuk. Thury állást foglal a kezdődő orosz forradalmi megmozdulások mellett, és — mint már Lev Tolsztoj-jal és az oroszországi viszonyokkal foglalkozó cikkeiben is megtette — eltéli a cári rendszer szörnyűségeit. Ironikusn nyilatkozik a tiltakozást aláíró Rákosi Jenő kis „irodalmacskájáról“, az úgynevezett „intelligencia“ alacsony irodalmi ízléséről.

Thury Zoltánnak ez az eddig — a többi publicisztikai írásaival együtt — ismeretlen írása A Nap című napilap 1905. február 4. számában látott napvilágot. Thury ebben az időben az újság belső munkatársa volt. A cikket a már korábban használt *Idősb. Fazekas Mihály gazdálkodó* álneven írta, a szokott levélformában. Említésre méltó, hogy néhány nappal A Nap közleménye után, mely szerint Oroszországban megtiltották, hogy Gorkijnak még az arcképét is közöljék, 1905. február 28-án megjelent a lap tárcarovatában Gorkij „A szabadító“ című novellája. („Az orosz irodalom magyar bibliográfiája“ a novellának csak más „A Dankó szíve“ című, későbbi, 1906-os megjelenéséről tud.)

Falusi levél.

A tél pihenőt ad. Az én vén házam körül messze csend van, s azt se hallom, csak látom, hogy egymáshoz hajolva susognak a nyárfák. A falu messze a hátam mögött van, hegy alatt. Vagy tán már nincs is ott. Nem tudom. Hetekig ki sem mozdulok a szobámból, amiben még akkor is lobog a tűz, ha künn nincs hideg. Így szép a tél. Olvasok, tanulok, gondolkodom.

A boltosom az utolsó könyvkiademényhez hozzápakolt pár Gorkijt is. Különös világot sejtettem meg belőlük, mert hogy ismerném és érteném is, arról szó sincs. Filozófusok az útszélén, vén péklegény, aki a sütökemence száján kiáradó friss kenyérszagban az istóriákon sir, naív könnyei belefolynak a tésztaiba; munkásnép a kikötőben, élesesű és tunya, bölcs és ostoba egyszerre... Látom, hogy valami rendkívüli fajzat a rendkívüli az író is, aki szélesen, nagy vonásokban, olykor meg a haszontalanságig pepecselve képet fest róla. Egy a népből kiemelkedett író, aki megmaradt a népben. Pedig hát most már van pénze, lehetne úr is. Írhatna a bárókról. Azonban talán az a titka annak, hogy konzekvens, hogy az a nép jobban kell, hogy érdekeje az író, mint a mienk. Mélyebben jár az esze. Keveset beszélhet, sokat gondolkodik. Nálunk

⁶ Thury novelláiban felmerülő „felesleges emberek“ ábrázolásának problémájára később szeretnék visszatérni.

⁷ Budapesti Napló, 1896. január 9.

többet locsognak az emberek, s nem érnek rá arra, hogy az okok mélyén kutassanak. S ennnyiben talán a nép felelős azért, hogy nem érdeklődnek iránta fróink.

Ha veszedelem volna a meggondolatlan szóban, verés, tömlőc, Szibéria, talán befelé kezdene élni s értékesebb anyaggá válnék a mi népünk is. Szóval: a nemzet etikai értékét emeli az elnyomatás. Innen, az én eldugott fészkeimből, azt hiszem, hogy például az angol munkás sokkal kevésbé intelligens, könnyebb fajsúllyal lemérhető tömeg, mint az orosz. Az szabad, ennek pedig nemrégiben adott föl rengeteg kérdéseket a töprengésre a sok sortűz és kozákattak.

Azonban nem erről van szó. Gorkijt elfogták, s azt mondják az ujságok, hogy veszedelemben van az élete is. Volt, a veszedelem most már egyelőre elmúlt. Múig azonban azt hittük, hogy fölakasztják, agyonlövik, vagy amit még rettenetesebbnek képzelek el, úgy bánnak vele, mint a többi munkásvezérrel. Ronggyá verik a hátán a bőrt, letépi róla a húst a kancsuka.

Nem láttam volna semmi képtelenséget abban, hogy ez a sors vár reá. Akik nem sokat teketóriáztak, amikor ezreket öltek meg a népből, azok nem igen ceremóniáznak majd Gorkijjal se. A rendőr meg a katona esze nincs berendezkedve arra, hogy a szellemi kiválóságokat ünnepelje. Gorkij rab, van neki valami numerusa is a törzskönyvben, s fölakasztják vagy halálra verik, mint a többi. A sok ezer áldozat között bizonyára akadt olyan értékes ember, mint ő — és ezzel se törődött senki. Sőt a külföld se törődött velük. Annak is a már meglelt nagyságra van szüksége, hogy akcióba lépjen. Ahhoz, hogy a diákok, munkást, amely tömegekből pedig talán az emberiség kincsei válnának ki, ezerszámra ölik, senki se szólt semmit. Gorkijért szót emelni azonban már a nagysághoz való bizonyos rokonságot jelent. Tehát szerkesztik világszerte az írásokat a Gorkij érdekében. A haszontalan írka-firkát.

Mert hát törődik-e azzal Oroszország, hogy mit mond a dolgaihoz a külföld? Dehogy. Ha törödnék vele, régen más lenne már benne a kormányforma. Régen beszüntette volna például a világ legnagyobb hitványságát, a közigazgatási úton való deportációt. Oroszországnak mindegy az, hogy a tisztelt külföld milyen véleményrel van feléle. Amit otthon csinál, az az ő belügye. Senkinek semmi köze hozzá. S bosszantja az, ami a külföldről arra emlékezteti, hogy a világ átlát a határain s elítéli brutalitását. Ezért — azt hiszem — még valami jó szolgálatot se teszünk Gorkijnak, ha követelődünk az érdekében. Földézzük, illetőleg földézik vele szemben az író urak — a dac mérgét. Csak azért is agyonlövik. — Mit szemtelenkedik bele a külföld az orosz hatóságok privát ügyeibe...

Azonban egy kis keserű humor is van abban, hogy beállottak a kérelmezők sorába a magyar írók is. Az az irodalom, amelyben — Gorkijjal ellentétben — töke a léhaság, s teher a komoly gondolkodás. Önök értik meg a mi emberünket, önök? — kérdezhetné Trepov generális, ha valami halovány fogalma volna arról, hogy e világon magyar író is létezik. — Hát ki az önök között, aki ennek az embernek a lelki vonaglását, töprengő mély gondolkodását hordozza magában? Hol az a magyar író, akit azért vesz körül rajongással a közönsége, mert világot gyűjt a tömeg pszichológiájában. S hol a publikumuk, amely megértené egy ilyen egyéniséget? Az önök kis irodalmacskája, a magasabb cél nélküli kis mesemondás, az olcsó viccelés, a felületes, zavaros, kapkodó bölcselkedés. A sneidig bellesztrika protegálja Gorkijt? Ugyan, ugyan... S miért nem söpörnek a maguk háza előtt? Mert igaz ugyan, hogy önéknél nem fenyegeti az író a veszedelem, hogy agyonlövik vagy felakasztják a politikai magatartása miatt, de lesújtja, tönkreteszi a közönyt, amivel az a léha kis civilizáció viselkedik a komoly szó iránt. Gorkij önéknél éhen halt volna. Volt egy a sok csiripelő verebük közül kimagasló nagyságuk, Reviczky Gyula. Éhen pusztult el, s anélkül, hogy megérthette volna a nemzetet. Az a bizonyos nemzet, amely most potyogtatja könnyeit: hogy mi lesz Gorkijjal? — Miért nem jut eszükbe az, hogy mi lesz néhány olyan komoly művészzükkel, aki az írás feltételeit olyan mélyen keresi, mint a mi Gorkijunk, s akit az üres és szemtelen stréberség leszorít az érvényesülés teréről? Meg a napszámos munka s az önök úgynevezett intelligenciájának teljesen értéktelen, felületes lelki élete. Kinek akarják önök megmenteni Gorkijt? Hiszen élvezni se tudnák, ha az önéké volna. Meghamisítanak a gondolkodását, rákényszerítene arra, hogy mássá legyen, mint a mi. Vicceket csináltatnának vele. Hiszen önök csak hancegne azzal, hogy valami közük van Gorkijhoz.

Mondaná Trepov. Így képzelem én ezt itt ebben a nagy csöndben, s egy kicsit el is szomorodom rajta.

Szerkesztő úrnak öreg szolgálja

Pusztaszent-Telek, 1905. febr. elején

Idősb Fazekas Mihály gazdálkodó
Közl.: *Rejtő István*

VÖRÖSMARTY MIHÁLY VÁLOGATOTT MŰVEI I—III.

*A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Magyar Klasszikusok-sorozatában.
Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Waldapfel József.*

A visszahódított Vörösmarty — ezt a címet lehetne a Magyar Klasszikusok előttünk fekvő háromkötetes válogatásának adni. A százötvenéves évforduló alkalmából irodalomtörténetírásunk feladatait Waldapfel József bevezető tanulmánya a következőkben jelöli meg: „Ez az évforduló kötelező alkalom arra is, hogy Vörösmarty mai értékét felmérjük, költészetét meghódítsuk az épülő magyar szocialista kultúra számára, hogy a dolgozó nép kincsévé tegyük.“ Ennek a célnak a zászlaja alatt indul a jelen kiadásnak nemcsak a bevezetése, hanem a válogatás is, s a cél szempontjából mindkettő egyformán jelentős. Hogy a százötvenéves Vörösmarty valóban a mi Vörösmartynk, a dolgozók Vörösmartyja lehessen, ahhoz nem elég eltávolítani írói és emberi arcképéről mindazokat a torz vonásokat, amelyeket polgári esztéták és ellenforradalmi áltudósok hamisítottak rá, még az is csak félmunka, ha világos, éles vonásokkal megrajzoljuk a reformkor nemesi liberális és polgári-demokratikus küzdelmeiben beuneelő, a harci kérdéseket a maga kérdései gyanánt átélő költő képét, — mindezeken túl szólni kell magának Vörösmartynak is, műveinek egy olyan válogatásában, amely a költő saját szavaival érezteti, hogy van mondanivalója, lényeges mondanivalója szocializmust építő korunk számára.

Allapítsuk meg először is, hogy a Magyar Klasszikusok jubileumi kiadványa nagy lépéssel visz bennünket közelebb ennek a célnak eléréséhez, mégpedig mind bevezetésével, mind szemelvényanyagának összeállításával. Szóljunk először a bevezető tanulmányról. Waldapfel József öt rövid fejezetben vázolja fel Vörösmarty írói és politikai pályáját, beleállítva a reformkor és a szabadságharc kora általános fejlődésébe, s mindenütt meggyőzően mutat rá, hogy az általános fejlődés és Vörösmarty egyéni fejlődése a legközvetlenebb kapcsolatban áll. Waldapfelnek Vörösmarty fejlődése körül végzett újrafeltáró munkája különösen három ponton vezetett döntő eredményekre. Első: a Zalán-korszak és a fiatalkori nagy epika értékelése. Hogy a Zalán futása a megyei ellenállás levegőjében jött létre, arra már Gyulai rámutatott, de a bevezető tanulmány nyomatékosan utal rá, hogy Vörösmarty ellenállása már ekkor is lényegesen más és több, mint a nemesi osztály hamar megbékíthető felbuzdulása. Szenvedélyes zsarnokgyűlölet olvad bele, nemcsak a honfoglalás emlékeit ébresztgeti, hanem a szabadságküzdelmekét is, és van benne valami a nyílt harc kitörését megelőző idő feszültségéből. „Az eljövendő magyar szabadságharc nyíltan ki nem mondott reménye bújik meg egész korai epikus költészete mögött.“ Többről van itt szó, mint csak arról, hogy Vörösmarty végre meg akarja írni a magyarság hiányzó nemzeti eposzát. Különösen figyelemreméltó a forradalmi mondanivaló hangsúlyozása Vörösmarty legjobb korai drámájában, *A bujdosók*-ban.

A másik kérdés, amelyben tisztábban látunk Waldapfel tanulmánya nyomán: Vörösmarty népiessége. Az ő érdeme annak kimutatása, hogy Vörösmarty költészetének népies eleme nem pusztán esztétikai próbálgatás, nem a mindenre szomjas költő egyéni élményvágyának megnyilvánulása, hanem

politikai tett és egyre határozottabbá váló politikai magatartás is. Vörösmarty e tekintetben nem éri el Petőfit, de mégis legközvetlenebb elődje. Amikor a nagy politikai szerepet megtalálja, már szakított a feudalizmussal, s legharcosabb politikai verseiben már az egész nép jogait kéri az elnyomóktól számon. Rendkívül tanulságos az, ahogy a bevezető ennek a magatartásnak irodalmi oldalát bemutatja. Gyermekkori emlékek újraéledése, népi alakok fokozott szerepeltetése, a nép nyelve és a népköltészet műfajai felé fordulás, s ezek nyomán Vörösmarty költői nyelvének, stílusának átalakulása: így együvé tömörítve, elfeledett vagy elhanyagolt művek és nyilatkozatok Vörösmarty költészetének egyik lényeges elemét emelik újból az érdeklődés és az értékelés előterébe.

A harmadik döntő ponton, Vörösmarty 48-as szerepének feltárásában és értékelésében Waldapfel azokat az adatokat és dokumentumokat használja fel, amelyeket néhány évvel ezelőtt ő maga kutatott fel és közölt a Magyar Századok-emlékkönyv lapjain. Az ott adott kép most válik teljesen meggyőzővé, beállítva Vörösmarty egész fejlődésébe, — miután ismerjük a fiatal Vörösmarty forradalmi hangjait, zsarnokgyűlöletének előző megnyilvánulásait és azt a következetességet, amellyel a nép ügyét már a negyvenes években magáévá teszi.

Waldapfel József bevezető tanulmánya tehát azt a célt, amelyet első soraiban maga elé tűzött, sikeresen megoldotta. Nem lenne teljesen igazságos ettől a bevezetőtől — Vörösmartyval kapcsolatban — olyan kérdések megoldását kérni számon, amelyek megoldásával egész marxista-leninista irodalomtörténetünk adós s amelyek tisztázására még ezután utalva végzendő hosszú részletmunkák szükségesek. Mégis legalább röviden utalnunk kell néhány olyan pontra, amelyen a Waldapfel-nyújtotta képet a jövőben múlhatatlanul ki kell egészítenünk, akkor is, ha elhalasztjuk olyan bonyolult problémák megoldását, mint az írói egyéniség kérdése, s ha számot vetünk is azzal, hogy klasszikusaink alkotásainak nyelvi, stilisztikai, esztétikai elemzése csak fáradságos részlettanulmányokból születhetik meg. Mindezeken túl van közvetlen megoldanivaló is még. Ilyen először is a magyar romantika kérdése, amelynek tisztázására talán most már megvannak az elvi alapok. Csatlakozik hozzá a magyar nagy epika tizenkilencedik századi újjáéledésének problémája. Olyan irodalmi fejlődésről van itt szó, amely Vörösmartytól Aranyon túl, szinte az egész századon átnyúlik. Nemesak a társadalmi-politikai alapok tisztázása volna szükséges, ki kellene mutatni azt is, hogy az eposz és a költői elbeszélés hagyományos, sok vihart átélt műfaja milyen új alakzatokat hozott létre, milyen új poétikai-stilisztikai értékeket termelt nálunk a század folyamán, s hogyan indul meg, mit köszönhet a magyar epika Vörösmartynak. Amilyen kevés rejtélyt ad fel Vörösmarty drámája, mint dráma (bár a Csongor és Tünde kérdése lezártnak egyáltalán nem tekinthető), éppen olyan gazdag, meg nem fejtett mozzanatokban Vörösmarty korai epikája. — Harmadikul kell említenünk a kiegészítendők közt a kapcsolatot a kor irodalmi mozgalmával. Ezeket a mozgalmakat valósággal újra fel kell tárnunk, és így újraértékelnünk. E téren már a jelen kiadás bevezetője is többet adhatott volna; hiszen Vörösmartyja irodalmilag valósággal légűres térben mozog. Igen hálások lettünk volna, ha a nagy politikai mozgalmak mellé Waldapfel felvázolta volna a keretükben kibontakozott irodalmi mozgalmakat is. Vörösmarty fellépése egybeesik Kisfaludy Károly vezetőszerképének megalapozásával. — Kisfaludy halála után, mint szerkesztő és akadémikus az irodalmi élet kellős közepébe kerül: minő frontok alakultak itt ki, mi volt a mélyebb értelme a harmincas és negyvenes évek elég sűrű polémiáinak: mindezt csak a harmadik kötet néhány szemelvényéből következtet az olvasó. A képet nem érdektelenül egészítette volna ki az utalás arra: milyen viszonyba került Vörösmarty Petőfi mellett a negyvenes években fellépő új, plebejus-demokrata írónemzedékkel. Talán túlsok az, amit egy szélesebb olvasóközön-

ségnek szánt válogatástól követelünk; e hiányos pontok jelzésével inkább csak arra akartunk rámutatni: milyen feladatok várnak még Vörösmarty teljes visszahódításával kapcsolatban irodalomtörténetírásunkra. Reméljük, hogy az idevágó munkálatok nem fognak késlekedni: megindulásukhoz kitűnő alapot ad Waldapfel József bevezető tanulmánya.

A bevezető után magukra a szemelvényekre fordítva a szót, leszögezhetjük, hogy a válogatás nagy vonalakban méltó ahhoz az igazi Vörösmartyhoz, akit a tanulmányból megismertünk, s hogy a szerkesztőnek sikerült e téren is igen sok pozitívumot napvilágra hoznia. Az első kötet jelentékeny részét a kisebb költemények foglalják el. Már az első lapok jó benyomást keltenek: Waldapfel kiemelte a Zsengékből mindazt, ami valódi érték, s ami eddig a Gyulai-kiadás egyik utolsó, általában igen kevés figyelemre méltatott kötetében, vagy a Brisits-féle szövegkiadásban valósággal el volt rejtve a nyilvánosság elől. Vörösmarty kezdő korszakának legtöbb alkotása csak fejlődéstörténeti érdekű, de akadnak közöttük olyan igazi kincsek is, mint a *Mit forralt, a Zetmund, A templomba záratásomkor* stb. Az itt közölt szemelvények meggyőznek arról, hogy már a fiatal Vörösmarty a realitás iránti egészséges érzékkel fordul a környezet, a társadalom felé. — Helyesen tette W., hogy erős kézzel nyúlt a Zalán utáni évek lírai terméséhez, s megszüntette a szerelemvágó Vörösmarty előtérbeállítását. Az ifjú Vörösmarty lírájának valóban van egy tetemes része, amely hiányból, sóvárgásból táplálkozik; ennek a lírának alapvető jellegzetessége az irrealitás, bár a nyelv hajlékony zeneisége s a szimbolika éteri könnyedsége költői szempontból figyelemreméltó. E csoportot itt mindössze egy-két mutatóba hagyott alkotás képviseli (*Földi-menny, Helvilához*), a többinek háttérben kell maradnia a politikai szerepét megtalált Vörösmarty hazafias költészete s a férfi-Vörösmartynak Laurához írt szerelmes versei mögött. Híven tükrözi a válogatás a népi vonal alakulását. A korai népdalkísérletek mellett a harmincas évek elejének népdalai és népi zsánerképei megint az új, reális, egészséges Vörösmartyt adják a fellegek és csillagok közt ábrándozó költő helyett. Jól egészíti ki ezt a képet a harmadik kötetben közölt két novella: *A holdvilág* — és *A kecskebőr*.

Viszont egy másik ponton W. nem volt elég erélyes: nem számolt le eléggé Vörösmarty verseinek egy kisebb csoportjával, amely nemcsak hogy politikai-társadalmi dokumentumnak értéktelen, hanem költői szempontból sem több a kor divatjához való alkalmazkodásnál. Vörösmarty kis epikájáról van szó: a romantikus képzetet torz alkotásairól, a hűségtelen nők, véres bosszút álló férfiak, sírból visszajáró kísértetek történeteiről, amelyekhez hozzávehetünk néhány magyar történeti tárgyú elbeszélést is (pl. Kemény Simon). Többnyire kidolgozásuk lazasága, az igazi epikus megformálás hiánya jelzi, hogy nem fakadtak a költői alkotóerő mélyéről. W. kihagyott belőlük, de néhánynak mégis megkegyelmezett, s ezt a kegyelmet nem éreztük indokoltnak. (*Turi nője, A rabló, A túlvilági kép*.) E típusból teljesen fölöslegesnek érezzük *A katona* felvételét. Ismerjük a vers politikai mondanivalóját: a katonaállítás új módját (kötéllel-fogás helyett sorshúzás) népszerűsíti s a sor alá esett legények számára mond el vigasztaló történetet. De a történet maga, még a nem-epikus Vörösmarty mértékével mérve is, naív, erőltetett, rögtönzött, szinte példája annak, hogyan nem szabad irányzatoknak lenni. Mindezek helyén elfért volna s talán méltóbban is szerepelt volna egy részlet a nagy epika valamely mellőzött alkotásából, pl. a Tündérvölgyből, vagy a Délszigetből.

A drámák külön kötetet kaptak (a II. kötet), de ami ebbe a sovány kötetbe belefért, az bizony elég kevés. Viszont az új Vörösmarty-kép, a túlítás a Gyulai-féle sablonon, itt is erősen jelentkezik. Gyulai háromkötetes válogatásának drámai kötetében a Csongor mellett a rossz értelemben vett

romantikus, de viszont politikátlan drámákat adta az olvasó elé (Vérnász, Marót bán, Az áldozat). W. valósággal fölfedezi V. legharciasabb drámáját: *A bujdosók*-at, s (szintén a Csongor mellett) hozzáfűzi a súlyos dokumentumjellegű *Árpád ébredését*. Ha ezt a vonalat tovább akarjuk vinni, kíváncsú lett volna egy-két felvonás még a Czillei és a Hunyadiak-ból. A fátyol titkai, tudomásunk szerint, a szerkesztő akarata ellenére maradt ki a kötetből. Nagy kár; az a bizonyos birkózás fantasztikum és realitás között, amelyet W. a Csongorral kapcsolatban kiemel, itt valami különös egyensúlyba jut, s a darab, a maga naív, tündéresbe hajló módján mégis megörökíti a magyar polgári-nemesi, hazafias mozgalomnak egy kezdeti, de éppen fiatalos naivságával vonzó stádiumát.

A válogatás legmeglepőbb része a harmadik, a prózai kötet. Ilyen mértékű válogatás a multban prózai anyagot soha nem adott, s V. prózája az irodalmi köztudat számára aligha jelentett többet egy elsüllyedt világrésznél. Ennek részleges napfényrehozását föltétlen indokolja az, hogy Vörösmarty prózája pályájának néhány szakaszán lényeges mondanivaló hordozójává válik. W. éppen ezekhez a szakaszokhoz fordult: közli a nép felé való fordulás idejéből a két groteszk novellát, a Nemzeti Színház első, küzdelmes éveiből színbírálatait, melyekhez a dramaturgiai értekezés csatlakozik, s a 48-as évből az úgyszólván ismeretlen decemberi vezéreikket, néhány eddig is ismert politikai cikk és A kelet néperől írt vitairat részletei mellett. E három kört átlépve, azonban bizonyos túlméretezettséget kell megállapítanunk. A novellák közül *A füredi szívhalászat* értékes dokumentum ugyan, legjelentősebb sorait a bevezető tanulmány is idézi, de amit Vörösmarty Kajáry kritikájához körítésnek ad, a „Szívhalászat” története, annyira naív, laza, az epikus életábrázolásnak annyira híjával van, hogy aligha illeti meg hely egy ilyen szűkreszabott válogatásban. Hasonlóképp kritikus része a harmadik kötetnek a „Nyelv és irodalom” c. fejezet is. Vörösmarty nyelvészeti és kritikai munkássága izgató, fel nem tárt irodalomtörténeti probléma. Az Akadémia munkásságának megindulása egyúttal harcot hozott helyesírásunk egységesítéséért és nyelvünk nyelvtani rendszerezéséért; ugyanezen időben folynak le az utolsó csatározások költészetünk tiszta magyarnyelvűségéért (l. a Pályalombokat) s a gyorsan magyarosodó és polgárosodó Pesten új nyelvújító hullám indul el, melynek jellegzetességeit, Kazinczytól elütő vonásait még nem vizsgáltuk meg. Vörösmarty kivette a részét mindezekből a harcokból. Dolgozott szótáron, nyelvtanon, alkotott új szavakat, javaslatot dolgozott ki a helyesírás egyszerűsítésére stb. Mindezek ellenére túlbecsülésnek éreztük, amikor W. a bevezetőben azt mondja, hogy Vörösmarty tudósa volt a nyelvnek. S így természetesen túlzottnak látjuk azt a teret is, amelyet Vörösmarty nyelvészeti tevékenysége bemutatására áldoz. A helyesírás egyszerűsítésének soha ki nem vitt javaslata nyugodtan mellőzhető lett volna, a Horvát István-nal lefolytatott élehangú, de tárgyilag érdektelen vitának is gyöngye menlevél volna a Táncsics (Stáncsics) Mihályról írt néhány sor. Inkább megértjük és helyeseljük az irodalmi kritikákból vett szemelvényeket, éppen néhány kortársíróról szóló jelentős mondanivalójuk miatt.

Összefoglalva: a bevezető tanulmány és a válogatás — a jelzett néhány kifogástól eltekintve — jól szolgálja a nagy célt, az új, az igazi Vörösmarty bemutatását. Segít visszaadni a nemzetnek azt a Vörösmartyt, aki életében is, annak szinte minden szakaszában a nemzeté volt s egyútt küzdött a nemzet legjobbjával, az egész nép érdekében. Jól esik látnunk, hogy a polgári korszak külsőleges, tartalmatlan ünnepléseivel szemben szocializmust építő korunkban igazi találkozás jött létre a jelen dolgozó magyarsága és az új Magyarországért küzdő reformkor legnagyobb költője között.

Barta János

SÁROSI GYULA: ARANY TROMBITA

Ponyvára Került Arany Trombita. Az örök igazság parancsolatjára mondvacsinálta Sárosi Gyula. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléstesi Bisztray Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951.

Sárosi Arany Trombitájának új kiadása lehetővé teszi, hogy egy a maga korában sokat olvasott és emlegetett, később viszont mind a közönség, mind az irodalomtörténet részéről teljesen elhanyagolt művet kritikailag alaposan és pontosan felmérjünk s a történeti fejlődésben helyére illesszünk. A szabadságharc utáni önkényuralom által üldözött s csaknem teljesen megsemmisített első kiadás óta ez az egyetlen teljes és pontos kiadás. Az 1849-ben Debrecenben megjelent első kiadás szövegét követi, de függelékében feltünteti a szövegváltoztatásokat is. Az I—III. „lehelet“ (így nevezi Sárosi elbeszélő költeménye énekeit) már 1848 december folyamán megjelent három fővárosi lapban, a Jövő-ben, a Nép Barátjában és a Budapesti Divatlap-ban. Ezeknek szövegét Sárosi némileg megváltoztatta a végleges kiadásban. A későbbi kiadások szövegváltoztatásai majdnem kizárólag politikai jellegűek, a költemény Habsburg-ellenes élet tompítja. Részben magától Sárositól erednek (a VIII. leheletet 1858-ban A Huszár címmel újra kiadta), nagyobb részben azonban az Arany Trombita későbbi kiadójától, Aldor Imrétől (1867) és Abafi Lajostól (1881).

Bisztray Gyula nemcsak valamennyi szövegváltozat pontos közlésével siet az irodalomtörténeti kritika és a mű alapos megismerésére törekvő olvasó segítségére. Bevezetése és jegyzetei hatalmas anyagot ölelnek fel a mű írójáról, magáról a műről mind tartalmi, mind formai szempontból s a mű soráról. A következőkben ennek a gazdag anyagnak csak vázlatzerű áttekintésére szorítkozhatunk, utalva arra, hogy ennek egy része megtalálható Bisztraynak az IT 49-es évfolyamában megjelent cikkében. (2. sz. 287—304.)

Sárosi köznemesi származású volt, apja Arad megyében a borossebessi uradalom gazdatisztje. 1816-ban született. Ifjúsága legfogékonyabb éveit Eperjesen töltötte, itt a Líceum Magyar Társaságában — melynek jelentősége Petőfi és Jókai pápai Képző Társaságáéval vetekszik — vezető szerepet játszott. A diákkor és a jurátusévek után hivatalnokoskodni is Eperjesen kezdett, itt nősült meg, s írói és politikai szempontból oly fontos barátságait is itt kötötte: Vachott Sándorral, Szemere Miklóssal, Szemere Bertalannal s nagy eszményképével: Kossuthal. Írói pályája is Eperjesen kezdődik: az akkor divatos almanach-lírárt műveli, mint eperjesi költőtársai: Vachott, Kerényi, Szemere. 1840-ben kerül vissza szülőföldjére, Aradra. Most, a negyvenes évek elején kapnak hangot költészetében először a társadalmi élet kérdései a nemesi társadalom visszasságait ostromozó satírák formájában. 48 nyarán, a várt és lelkesen üdvözölt forradalom után kerül Pestre. A szabadságharc alatt kormánybiztos, képviselő, váltótörvényszéki elnök. Népies hangú harcivalokat, toborzókat ír, s 48 őszétől 49 tavaszáig készíti el élete főművét, az Arany Trombitát. A szabadságharc után itthon bújoszik, 1851-ben Kossuthal, Táncsicsossal, Jósikával stb. együtt halálra ítélik. Ok: az Arany Trombita útján elkövetett felségssértés. 1852-ben elfogják, életfogytig tartó várfogságra ítélik. 1855-ben kegyelmet kap, visszatér Pestre. 1859-ben egy verse miatt ismét elítélik, aztán felfmentik, de egy félévre Csehországba internálják. Nehéz a sorsa, anyagi bajokkal is küzdenie kell. Testileg-szellemileg tönkremegy, 1861-ben hal meg.

Az Arany Trombita, a szabadságharcnak ez a verses krónikája 1849 májusában jelent meg Debrecenben. „Ponyvára került“ — mondja a cím: célja, „hogy az ország szegényebb lakosait olvasón s népszerű költészet nyelvén felvilágosítsa a szerencsétlen polgárháborúnk valódi okairól“. A mű minél szélesebb körben való terjesztését nemcsak olvasósága (1 Ft.) szolgálta. Sárosi felolvasásokat is rendezett belőle, Debrecenben, Aradon s a honvédsereg

több táborhelyén is. A nyomtatott példányokon kívül kéziratban is terjedt a mű, különösen a szabadságharc után, amikor újra nyomtatni nem lehetett, s a nyomtatott példányok nagy részét elégették az üldözéstől féltő tulajdonosok. Az Arany Trombita fogalomma, jelképpé vált: hatott a puszta címe is. Maga Sárosi az Arany Trombita megjelenése után Gyémánt Trombitát szándékozott írni a szabadságharc további sikereiről, az elnyomatás alatt írt műveit Fátyolozott Trombita címen kívánta összegyűjteni, verseiben többször említi „trombitáját”, „arany trombitáját” s 1861-ben Trombita címen indít lapot. A kiegyezés után Táncsics Mihály és Bényei István ad ki Arany Trombita címmel lapot. (1869-ben, ill. 1872—75-ig.)

A mű tartalma: a forradalom és szabadságharc eseményei az 1849. ápr. 14-i trónfosztásig. Az első lehelet a Tájékoztató, bevezető-féle az érdeklődés felkeltésére. A második az „Új Szabadság”-ról szól, kezdve a párizsi forradalommal. Megemlíti a pesti ifjúság március 15-jét, a főhangsúly azonban a pozsonyi országgyűlésen, Kossuth szerepén van. A harmadik lehelet az első felelős magyar minisztériumot mutatja be, a negyedik a kamarillát, új szabadságunk legfőbb ellenségét. Az ötödik arról szól, mit csinál a nép, hogyan fogadta az új szabadságot. A hatodik a horvátok, a hetedik a rácok lázadását mondja el. A nyolcadik lehelet a magyar huszár dicsőségét énekl. A kilencedik a pesti országgyűlés összehívásáról, Jellaicsics támadásáról és legyőztetéséről szól. A tizedik a magyar várakban ülo idegen parancsnokok kormányal való szembeszegüléséről, Erdély helyzetéről. Bemról, a magyar szabadságért vívni jött idegen segítő csapatokról. A tizenegyedik Windischgrätzet és a magyar sereg vezéreit: Görgeit, Bemet, Perczelt és Damjanicsot mutatja be, s egyben a téli és koratavaszi harcéri eseményekről mond el egyet-mást. A tizenkettedik lehelet egy juhászról szóló népmese-utánzattal bevezetve a trónfosztó országgyűlést beszéli el. Az utolsó lehelet címe: „Mit kell tennünk?” Már az orosz cár is fenyeget bennünket, fel kell készülnünk „keresztes, véres háborúra”; ha mindenki megteszi a kötelességét, megmentjük a hazát.

A rövid tartalomról is kiderül, hogy Sárosi művének nem erőssége a szerkezeti felépítés. Némi megszerkesztettségéről, lekerékítettiségről csak az első énekek tanúskodnak, ezeket még Pesten írta Sárosi, a 49 tavaszán Debrecenben írt részeket már utólérte a történelem: innen kezdve inkább csak kiragadott részeket kapunk, mint krónikás elbeszélést. Bisztray rámutat arra, hogy a Debrecenben írt részeknél tapasztalható Kossuthnak az a személyes irányító hatása, amelyet már az eddigi méltatók is említettek. A Kossuth beszédeivel és cikkeivel párhuzamos részek egész sorát találta meg, főként a IV., VI., és IX. énekekben. A krónikás állásfoglalását is mindinkább felváltja a lírai hang, a forradalmár Sárosi hangja.

Sárosi forradalmisága teljesen megegyezik a Kossuthéval, az Arany Trombitában kifejezett politikai nézetei olyan szorosan függenek a Kossuthétól, hogy annak még taktikai húzásait is követik, így pl. Kossuth mérsékelt állásfoglalását a klérussal szemben. A Pesten írt első és a debreceni második rész között határozott fejlődés, sőt ugrás van Sárosi forradalmiságában, ezt is csak Kossuth politikájának alakulását ismerve érthetjük meg. Az idegen elnyomás elleni szabadságharcos Kossuth ideológiájának megfelelően a kamarilla, a császári ház ellen fordul legélesebb gyűlölettel, bár látja és megmutatja nem egyszer az itthoni főurak és főpapok reakciós, szabadságellenes tevékenységét, illetve kitérő passzívítását is.

Kossuth — főként 48-as — magatartásának negatívumai is fellelhetők az Arany Trombitában. Ilyen a „jogtalan földosztások” igen éles megbélyegzése az ötödik leheletben, ilyen a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja, a magyar államnyelv meglehetősen merev követelése. (II. 162—4 és VI. 17.)

Az Arany Trombita a nép számára készült. Nemcsak a gyakori megszólítás („Véreim, magyarok!”, „ti szegény magyarok”, „atyafi”, „atyámfi”. sőt

a vállveregető „ke’tek”) árulja ezt el, hanem az akart, tudatos népiesség is. Bisztray kiadásának egyik legérdekesebb része, ahol párhuzamos helyek hosszú sorával bebizonyítja, hogy Sárosi népies kifejezéseinek jelentős részét Dugonics Etelkájából, Magyar Példabeszédeiből és az Antimondolat Dugonicsot parodizáló „pétzeli” leveléből vette. Bisztray Sárosi verselésének példaképét is megtalálja: Csokonaiban. Elsősorban az asszonáncot kerülő, túlságosan jó, nem egyszer épp emiatt nevetségessé váló rímelése (pl. tulajdonnevek rímeltetése!) mutatja Csokonai (elsősorban a Dorottya) hagyományának követését: de az is, hogy az alexandrinusnak a János Vitézben és a Toldiban kialakított szabadabb változatát nem veszi át.

Lényegében ennyi az, amit Sárosiról és művéről Bisztray kiadásából megtudunk. Igyekeztünk érzékeltetni, hogy Bisztray Bevezetésében a mű bírálata is bennerejlik, de nem hallgathatjuk el hiányérzetünket amiatt, hogy csak bennerejlik, de rendszeresen és következetesen nem jut napfényre. Az irodalomtörténeti kutatás szerves velejárója az értékelés, s egy ilyen sokáig eltemetett mű értékelését kitől mástól várhatnánk több joggal, mint attól, aki a vele való foglalkozás közben minden csínját-bínját megismerte. Bennünk több az ítéletalkotó szenvedély, mint a tartóztató óvatosság, és az esetleges ellentmondásokat vállalva, dacolva a rendelkezésünkre álló összehasonlítási anyag szűkösségével is megkíséreljük Sárosi művét irodalomtörténeti szempontból, irodalmunk fejlődése szempontjából értékelni.

Sárosi művének két legfontosabb tulajdonsága: a jelenről, ill. a színté még teljesen a jelenhez tartozó közelmultról ír, és a nép számára ír. A mű bírálatánál ennek a két tulajdonságnak a következményeiből kell kiindulnunk.

Legújabb irodalmunk is egyik központi problémája, hogyan kell a jelenről írni. Nem könnyű ez a kérdés ma sem, a marxi-lenini történetiszemlélet tudatosságának fokán. Még nehezebb volt Sárosi korában s Sárosi számára. Nyilvánvaló, hogy a jelenről a jövő valamelyes elképzelése nélkül nem lehet írni. Hogy a multban mi lényeges, mi nem, ahhoz kulcsot ad a jelen, de hogy mi lényeges a jelenben, azt csak a jövő felől tudjuk meglátni. Sárosi — meg kell mondanunk — nem rendelkezett a jövőnek olyan elképzelésével, amely képessé tette volna arra, hogy költői képet alkosson jelene lényegéről. Ezért jobbak, kerekesebbek, élénkebbek az első énekek, a 48-i tavaszról szólók, 48 őszén, mikor ezeket írta, már megvolt hozzájuk a kulcs. (Az aztán más kérdés, hogy ezt a kulcsot sem forgatta mindig elég ügyesen: ezért válik pl. a kormány képe egy mindenkit egyaránt magasztaló szürke felsorolássá.) 49 tavaszán már a leírtak kortársa, napi krónikása volt. Nem az a baj itt, hogy egyes emberekről tett ítéletei nem állták végig a sarat: az, hogy elveszett az egymásra zúduló tények áradatában, nem tudta elválasztani a lényegest a lényegtelenről. A „prófétikus” látásban, a jelennek a jövő szemszögéből való megítélésében nem segíthette a nagy „sugalmazó”, Kossuth sem. Kossuth magatartását is az események formálták, ő maga is állandóan fejlődött mind tisztultabb felfogás felé. (V. ö. Révai: Marxizmus, népiesség, magyarság. 194. l.) Sárosi, aki maga Kossuthtól függött, egy lépéssel mögötte járt, természetesen nem tudott idejében eljutni az események helyes megítéléséhez, lényegük meglátásához. Innen erednek s ezért nem elhanyagolható súlyúak a szerkezeti hiányosságok, törések.

Bisztray helyesen mutat rá, hogy a második részben Sárosi krónikás modorát a lírai állásfoglalás szenvedélyessége váltja fel. Láthatóan az epikus szerkezet hiányait, hibáit akarja így mentetni. Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy a líra nélkülözheti a lényeg látásából fakadó objektív tartalmat. Sárosi lírája üres, egyszínű, hangoskodó. Az ellenség gyűlölete, a magyar hősiességbe vetett bizalom és a Kossuth iránti rajongás a tartalma ennek a lírának, de mindez teljesen egyszínűen, sematikusán jelenik meg. Világosan kitűnik, hogy mennyire üres, lapos Sárosi lírája, ha a nagy harcra

buzdító utolsó leheletét Petőfi azonos tárgyú *Föl a szent háborúra* c. költeményével hasonlítjuk össze. S még inkább, ha megnézzük, mikről és miket írt Petőfi az Arany Trombita idején. (Petőfi lényegét látó lírájának szép példája *Európa csendes, újra csendes* című költeménye. Ebben azt tudja megmutatni, ami a jövő szemében is leglényegesebb szabadságharcunkban: „Emelje ez föl lelkeinket, Hogy mi vagyunk a lámpafény, Mely amidőn a többi alszik. Ég a sötétség éjjelén. Ha a mi fényünk nem lobogna A véghetetlen éjen át, Azt gondolhatnák fönn az égben, Hogy elenyészett a világ.”)

Sárosi tehát kétségtelen jószándéka, a kortársakhoz viszonyítva jó politikai tájékozottsága, a szabadságharc ügyének feltétlen vállalása s nem lekiacsioló írói kvalitása ellenére sem tudta sikerrel megoldani azt a nagy problémát, amelyet a jelen megéneklése állított elé.

Lássuk másik törekvését, a népies hangot!

Az igazi népies hang eltalálása a magyar irodalmi népiesség több mint félszázados előzményei után, Petőfi és Arany korában is problémát jelentett. Sárosi korai költészete biedermeier almanach-líra, távol áll minden népiességtől. Bisztray kimutatja, hogy bár kezdetben Petőfit elítélte, később épp az ő példáján felbuzdulva fordult a népiesség felé. A Petőfi-hatás azonban nem látszik jelentősnek: ha motívumokat, kifejezéseket vett is át tőle, népiességének alaphangja más, mint a Petőfié. Petőfi a nép hangján ír, Sárosi utánozza a nép hangját. Petőfi nem szólásformákat, kifejezéseket vesz át a néptől, hanem egyszerűvé, mindenki, tehát a nép számára is érthetővé teszi a költői dikiót. Sárosi épp fordítva: felcifrálja beszédét a néptől tanult, illetve népiesnek tartott kifejezésekkel. Épp ezért Petőfi népiessége egyetemes, mindenkihez szóló, Sárosié kirekesztő, csak és hangsúlyozottan csak a parasztokhoz szól. Petőfi és Arany költői gyakorlata és elméletileg is nem egyszer kinyilatkoztatott állásfoglalása után Sárosi a XVIII. század végének „provinciális” népiességéhez kanyarodik vissza. Egész magatartása (v. ö. a fentebb idézett megszólításokkal!) jelzi, hogy ő leszáll a parasztokhoz. A Dugonics-tól tanult népies sallangok és kacskaringók a költői mimikri egy fajtáját jelentik: a köznemes költő így akar közelferközni a néphez, hogy a köznemesi politikuskok által vezetett forradalom és szabadságharc helyességéről meggyőzze. Ebben az állításban nem kell rosszhiszeműséget vagy elítélést keresni. A köznemesi politika messzemenően szolgálta a nép javát, propagálójának nem kellett szégyenkeznie miatta s még kevésbé kellett hamisítania. De a köznemesi politika és a nép frazeológiája, sőt gondolkodása között kétségtelenül ott volt az az átbeszélhetetlen űr, amit Sárosi igazi költészettel nem, csak erőszakolt, sallangos, nem egyszer hangoskodó népiességgel tudott kitölteni. Az igazi, népre támaszkodó köznemesi politikus, Kossuth másként szólott a néphez. Nem „népieskedett”, hanem felemelte hallgatóságát a hazafias páthosz magaslátára. Ezt a hazafias páthoszt, amelyben a köznemesség-vezette szabadságharcban az egész nemzet össetalálkozott, Sárosinak csak ritkán sikerült eltalálnia. (Pl. az Első lehelet elején.)

A nép Magyarországon Petőfi költészetében válik először nemzetté. A valóságban (többé-kevésbé) a szabadságharcban. Sárosi költészetében nem: Sárosi népiessége túlhaladott már ebben az időben. Épp ezért olykor valami ide nem illő, komikus színezete is van. Komikus már maga a költői módszer is: a szavak és kifejezések szinte sorról-sorra való átvétele Dugonicsból és az Antimondolathból. De nem komikusabb az eredmény: a példabeszédek rendszerint tréfás kifejezései sehogysem illenek a komoly tartalmú szövegbe. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy a Dugonics által gyűjtött s főként a Dugonicsot parodizáló mondások hogyan viszonylottak a kor népnyelvéhez. Nagyon valószínű, hogy a nép inkább „irodalomnak” érezte őket, mint a magáénak. S komikus a verselés is, különösen a szabályos rímek. Ezek a pontos rímek olyan kattogást adnak a versnek, hogy az ember végül már csak

ezekre tud figyelni. (Nem tudjuk, hogyan birkózott meg Sárosi felolvasásain rímei hatásával.)

Elmondtuk kifogásainkat a művel szemben, s mindezek után jogosnak találjuk a kérdést: hogy lehet az, hogy az Arany Trombita mégis olyan nagy sikert ért el, annyian olvasták, annyian lelkesedtek érte. A magyarázatot csak a mű időszerűsége adhatja meg. Mindig különös varázsa van egy olyan műnek, amely a körülöttünk zajló eseményekről szól. Könnyen és szívesen bocsátjuk meg az ilyennek a művészi hiányosságokat is. Az Arany Trombita az első mű, amelyik a szabadságharerről szól. A kor embereinek alapvető élményük volt, hogy történelmi időket élnek. Az Arany Trombitában a várt képet kapták meg ezekről a történelmi időkről. Igen érdekes s Sárosi értékelése szempontjából is szinte döntő jelentőségű lett volna kideríteni, kik voltak az Arany Trombita olvasói, eljutott-e olyan mértékben a néphez, mint Sárosi akarta. Az első kiadás példányainak megsemmisítése miatt azonban ezen a téren inkább csak a találgatásokra vagyunk utalva.

Sárosi műve hibái ellenére is jelentős dokumentuma a kornak. Irodalmunk fejlődésében ugyan nincs döntő jelentősége, de a szabadságharc, sőt a kiegyezés utáni 48-as ideológia kialakítására és ébrentartására jelentős hatása lehetett. A további Sárosi-kutatás legfontosabb feladata véleményünk szerint az, hogy ezt a hatást próbálja kinyomozni.

Orosz László

MIKSZÁTH KÁLMÁN: KÉT VÁLASZTÁS MAGYARORSZÁGON

Révai Könyvkiadó, 1950.

Mikszáth Kálmán világnézetének, kemény és merész politikai kritikájának nagy tanúsága és a feudális úri Magyarország vádirata a *Két választás Magyarországon*. — Mai formájában 1910-ben jelent meg először, magában foglalva Katángy Menyhért „képviselő úr” egész élettörténetét. Korábban csak külön-külön jelentek meg a politikai élet aktuális fázisaihoz kapcsolódó részletek. Az először elkészült parlamenti levelek közlése 1893-ban indult meg a Pesti Hírlap hasábjain, az utolsó rész, „A körtvélyesi csíny” pedig 1897 elején jelenik meg ugyanott. A különböző időkben írt részletekből összeálló mű mégsem látszik mesterségesen összeférceltnek. A benső egységet Katángy Menyhért életének a társadalom fejlődésével tipikusan egyező szakaszai adják meg, amelyek regényszerűvé kerekítik az elsődlegesen politikai mondanivalót, Katángy azonban nem mint regényhős kezdte életét, először a karcolatok viseletes ruháját hordta. A sorsa mégis olyan gazdag tapasztalatok forrásául kínálkozott, hogy Mikszáth érdemesnek ítélte a regényszerű, önálló életre. Katángy életének gazdagodásával, a társadalmi élet egyre szélesedő képével együtt nő Mikszáth ábrázolóereje is, s ezért Katángy sorsának nyomkövetése a társadalmi élet harcaiban megtermékenyült, a valóságba egyre mélyebbre ásó mikszáthi realizmus kifejtéséhez vezet bennünket.

Ismeretes, hogy Mikszáth a hetvenes évek végén még ellenzéki újságíró Szegeden. 1880-ban jön fel Pestre, ahol hamarosan a Pesti Hírlap munkatársa lesz, novellásköteteivel pedig országosan elismert író. A Pesti Hírlap büszkén vallja magát liberális lapnak, amely a parlamentben marakodó pártok felett mindig a haladást szolgálja. Mikszáth világnézete és politikai felfogása ekkor még nem határolható el ettől a liberalizmustól, s így minden zökkenő nélkül beleilleszkedik a lap keretébe. A politikával való közvetlen érintkezése parlamenti íásaival kezdődik 1882-ben. Ezek a karcolatok a parlamenti tudósítások elé írt szellemes jellemzések, a napi események érdekes kommentálása a közvélemény felé. A karcolatok népszerűsége együtt nő a közvélemény fokozódó politikai érdeklődésével, amely egyre lázasabban fordul a parlament-

ben lejátszódó napi küzdelmek felé. Tisza Kálmán felismeri a karcolatok nagy politikai erejét a közvélemény alakításában, s igyekszik Mikszáthot fegyvertársul megnyerni. Mikszáth belép a szabadelvű pártba és 1887-ben képviselői mandátumot is kap. Politikai felfogásában azonban nem jelent törést a Tiszáékkal való barátság. A szabadelvű párt politikai elveinek gerinco a liberalizmus, s a Tisza-éra stabilitása látszólag azt igazolta, hogy egyedül ez a politika képes az országot egyensúlyi helyzetben tartani. — Mikszáth karcolatai természetszerűen itt még nem tudnak megszabadulni a társadalomtól izolált parlamenti élet bénító hatásától, hogy a való élet igazságait keressék a parlamenti viták bogozása helyett. Nagy érdemük mégis, hogy az illúziók ködébe burkolódzó politikusokat hétköznapi külsejükben, ferdeségeiken, emberi gyarlóságaiakon keresztül mutatták meg, s ezzel a közvélemény politikai tisztánlátását segítették. A komoly elvi bírálat hangja azonban ekkor még hiányzik. A nyolevanas évek végén a parlament kemény politikai harcok színtere lesz, amelyekbe már beleavatkoznak az utcákon lázasan tüntető tömegek is. A karcolatok ekkor kerülnek a nyílt állásfoglalást. Mikszáth a parlamentben még a kormánnyal szavaz, cikkeiben azonban egyre kényszeredettebben vállalja a kormány politikájának védelmét. A kilencevenes években Mikszáth karcolatai egyre jobban elmaradoznak, s csak Katángthy megjelenésével kezdődik politikai kritikájának új, termékeny korszaka.

Katángthy életének történéseihez öt esztendő politikai és társadalmi kérdései adják a hátteret. Ezekben az években a magyar társadalomban megújulnak, kiéleződnek a régóta lappangó külső és belső ellentétek. A polgári forradalom elsikkasztott demokratikus tartalmát és az uralkodóosztály érdekében elárult nemzeti függetlenséget a magyar nép kemény osztályharcban kéri számon. Polgárságunk pedig, melyet az osztrák nagyipar és az ország félféudális társadalmi viszonyai nem engedtek önálló erővé nőni, megriadt a politikai életben fenyegetővé vált új erő, a munkásosztály előtt. Ez a polgárság a nagybirtokososztály szövetségében keresett támaszt, a kompromisszumok útját választotta, mielőtt még igazán haladó lett volna. — A kapitalizálódás a gentry-réteg lába alól is kihúzta a talajt, városi hivatalokba özönlének s tehetetlen kolonként kötik magukat a túlterhelt ország nyakára. Mindezek terhét az elnyomott és kiszákmányolt osztályok nyögik. A munkásság elégedetlensége az egyre terjedő bérharcokban keres utat magának, a parasztságban összegyűlt forradalmi erő pedig a kilencevenes években szerte az országban fellobbantja az agrárszocialista mozgalmakat. Földet a népnek, s igazságosabb bért, ez az agrárszocialisták jelszava, s hiába fokozódik a terror, a véres paraszti megmozdulások széles fronton vetik fel a feudalizmus megsemmisítésének és az ország demokratizálásának követelését. A Tisza-éra stabilitása meginog, a nép szándéka s a népelnyomó rendszer politikája közt végre feltárul a szakadék.

A történelemnek ezek az új erői hatalmas kézként félresöprik a társadalom valóságos ellentéteit takargató politikai frázisokat és nemzeti illúziókat, a magyar nép osztályharcra szinte rést vágott a politikai élet sövényén, melyen keresztül a valóság szélesebb tájaira nyílt bepillantás. Nem véletlenül kezdődik tehát Mikszáth realizmusának elmélyülése ezekben az években. A valóságban benne feszülő követelésekre csak átfogó kritikával lehet válaszolni. Katángthy Menyhért alakjának megteremtésével Mikszáth politikai írásai is megteszik az első lépést az önállósulás felé. Katángthy alakja túlnő a napi aktualitásokon, rajta keresztül Mikszáth a politikai kérdéseket a parlament helyett a társadalmi fejlődés láncolatába illeszti, ez pedig előremutat az önálló politikai szatíra, az Új Zrínyiász felé. A magyar parlamenti képviselő, a mameluk alakja a mondanivaló általánosításának eszköze, s egyben a társadalmi regényhez szükséges típus megalkotásának útja lesz.

„Nagyságos Katángthy Menyhért országgyűlési képviselő úr levelei”-nek közlése 1893. szeptember 26-án indul meg a Pesti Hírlapban, az utolsó levél pedig 1894. március 28-án jelenik meg. A későbbi kiadásban ez a középső részt

alkotja. Katángthy Menyhért parlamenti szereplése tehát a Wekerle-kabinet idejére esik, amikor a polgári átalakulás részletreformjainak kivitelezésére maga a kormány tesz kísérletet. Wekerle első parlamenti sikereit a liberális közvélemény hatalmas ovációja kíséri, Mikszáth azonban Katángthy véleményén keresztül mindjárt az első levélben így fogalmazza meg a parlamenti politika lényegét: „Menyhért! Te azért sietsz úgy, hogy a termés árát elherdáld. Te nem a politika miatt mégysz Menyhért! No ne hazudj nekem. Ősmerem én a ti politikátokat. Láttam is már. Kurta szoknyában jár és táncol az Orfeumban. Menyhért, térj észre. Nekem hiába beszélsz, hogy Wekerle nem lehet el nélküled.“ A terméketlen politika, az elvtelenség és megalkuvás még élesebb kritikája az 1892-ben megjelent Politikai Szagok c. cikkében: „... az a csodálatos megbecsülhetetlen szimat. Észrevenni valakin a friss rezedaillatot, aki eddig nem illatozott, és észrevenni a másikon, hogy lábából kellemetlen szagok párolognak ki — a lábáról, amelynek nyomain tömegek jártak eddig. A politikát ez a két dolog teszi, a szag és a szagolás. Aki se nem szagos, se szagolni nem tud, az menjen innen a pokolba, mert itt minden ezen alapszik.“ — Katángthy hűséges kiszolgálója az író szándékának, nem regényalak, aki a maga életét éli, de nem is csupán a hibák illusztrációja. Elevenségét annak köszönheti, hogy a valóságos élet százával termelte ki a hasonló Katángthykat, s így a valóság visszaadásának önmagában is eszköze lett. Katángthy sorsának törpeségében a parlament is akváriumba szorított léletté válik, ahol a politika hullámozása nem több családi viszálykodásnál, ahol a férj és a képviselő egyaránt csalják feleségüket és az országot. Mikszáth ezzel is érzékelteti a valóságos élet összezsugorodását a parlament levegőjében. Katángthy személytelenné vált figurája csak abban különbözik a mameluk tipikus alakjától, hogy véleményén keresztül Mikszáth politikai nézetei nyilatkoznak meg, a mameluk álarcával fedezve a karcolatoknál sokkal élesebben. Elvi fontosságú a liberális reformokkal nagy hűhót csapó kormány bírálata. „Terólad jutott eszembe szívem, — látván, hogy a mi kormányaink mind azt a politikát csinálják az országgal, amit én veled. Komoly állami berendezés helyett apró részleteket és vívmányokat dobnak a közvélemény szájába, amikor az már nagyon ki van nyitva. Egészen úgy, mint én, amikor te duzzogni kezdesz. Egy teppichet ígérek. Akkor elhallgatsz, sőt meg is csókolasz. Nemsokára türelmetlen leszel, hogy hol a teppich? Elhozom — megint elhallgatsz. Egy idő múlva azonban megint elkezdéd az aprehenzívus mormogásokat. Akkor egy fülbevalót ígérek vagy karperecet a béke kedvéért. Így teszik ezt fiam a kormányok is évtizedek óta, mintha tőlem tanulták volna.“ Katángthy fel akar szólalni: „... megadván a tanácsokat a kormánynak, hogy hagyja abba ezt a hozom-viszem politikát, mert én sem boldogultam azzal veled ezemben.“ — Mikszáth a polgári demokratikus átalakulás alapján áll, a mérsékelt, csupán a polgári fejlődést megkönnyítő reformok helyett komoly állami berendezéseket érintő változtatásokat követel az ország népének sürgetésére. Meddig terjedjenek ezek a változások, meddig megy el Mikszáth a magyar nép politikai és társadalmi követeléseivel való azonosulásban? Nincsenek konkrét adataink, melyek alapján számszerű mérleget feltehetnénk fel, de minden adatnál hitelesebb a műveiben megjelenített társadalmi igazság. Mikszáth túllép azon a polgárságon, amely belenyugszik a feudalizmussal való kényszerházasságba, s ezzel a nép törekvéseihez közeledik, amely a legkövetkezetesebben száll síkra a feudalizmus romjainak eltüntetéséért és a polgári demokratikus célkitűzések megvalósításáért. Természetesen Katángthy szájába adva Mikszáth elvi megállapításai is vesztenek élükből, de a radikális változtatások iránti rokonszenve így is lépten-nyomon felbukkan. Ugyanez a levél hivatkozik Hermann Ottó szélsőbal, ellenzéki képviselő felszólalására, aki az állami jellegű egyházi javak felosztását és az ország függetlenségének visszaállítását követeli: „Mert a társadalom erkölcsi alapja van megtámadva, mikor a társadalom kivándorlás útján folyton csökken, milliószámra lehet odadobni a nép adóját a nagy-

hatalmi viselkedés örvényébe, fegyveres békénk s mindkettő édes fiának a közös ügyek Danaida hordájába.“ A Pesti Hírlap vezércikke élesen támadja, Mikszáth pedig egyetért a kormány ellen elhangzott vádakkal: „Ez a Hermann Ottó se buta ember, csak egy kicsit korán születünk hozzá. Jövője van neki, mint a nikkelnék... Jövője van neki kétségtelen, de most még a pakfon pénz jár a baloldalon.“ Politikai felfogásának szerves része németellenessége is. A házassági törvény elfogadásakor a kaszinóban folyik a játék: „Sakk a királynak — kiáltá Jónás Ödön. Pszt! — szól közbe Huszár Károly — ne beszélj olyan hangosan!“ — Kegyelmes királyi leirat érkezett kétféjű sasos pecséttel. („Apropó, olvastad az újságokban, hogy valahol egy eleven kétféjű sast lőttek.“) — A körtvélyesi polgárok azt értik paritáson, hogy „akkor előbb öközülük is akasztódják fel tizenhárom generális, azután lehet beszélni a többiről.“

A parlamenti élet gyújtópontjában a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslat áll. Katángthy az egyházjogi reformok lelkes híve, aki csak attól tart, hogy a javaslatokat Bécsben elgáncsolják, rajtuk lesz „Vaszary hajszála“. Majd látszólagos szerepcsereével a vallási mezt öltő agitáció ellen fordul. (A grófnő, aki már nem gyűjt aláírásokat, — s ezzel a reformok ellenzőinek osztályalapját is megmutatja.) — Mikszáth támogatja az egyházjogi javaslatokat, mert a feudális Magyarország egyik támasza, az egyház ellen irányulnak, de nem fogadja el a demokratikus átalakulás megoldásaként. „Tehát mégis győzött a liberalizmus. Pedig már mondtam neked Klárikám, hogy milyennek tartom én ezt a mi liberalizmusunkat. Olyannak, mint a Muki sógor híres borostyánkő szipkáját. A borostyán szép, nagy, átlátszó, de egy őskori szúnyog van beleszorulva. Muki azt mondja, hogy éppen a csodálatos szúnyog miatt adott a szipkáért ötven forintot, mert ez teszi műbecsüvé, de én mégis jobb szeretném ezt a mi liberalizmusunkat, ha nem volna benne ez az *összúnyog*.“ A liberális reformok nem változtatják meg döntően a parlamenti élet arculatát. Míg bent folyik a szavazás, Bánffy ezzel fordul Katángthyhoz: „Hidd el Menyus — a mostani nehéz időkben legfőbb feladat, hogy egy tekintélyes kaszinótagot találjunk. Az, ha azonfelül még esze is van, éppen nem árt. De ne vedd ezt valami arisztokratikus felfogásnak. Ellenkezőleg — felelt Katángthy — hiszen máris nagy haladást méltóztatott konstatálni, hogy nem árt, ha esze van. Azelőtt ártott.“ — A liberalizmus hozzáidomul a feudalizmushoz a megalkuvó polgársággal együtt. Igyekszik a polgári haladásnak tért nyerni, de a döntő csatában, a parasztság osztályharcában a feudalizmus mellé áll. Az igazi demokratizmus kritériuma ezért a parasztkérdés Mikszáthnál. A Szervusz Pali bácsi c. novellában (1898) az Amerikát megjáró Molnár Pálnak hiába kínálják fel a képviselőséget, a miniszteri bársonyszéket, királyi rendjeleket, mind visszautasítja. De amikor az egyik megyei választásnál a főkortes paraszt kinyújtja feléje piszkos, szőrös kezét, Molnár Pál demokratából Leveleki Molnár Pál lesz, aki csak ezt hajtogatja: Egy paraszt meri ezt tenni. — A megalkuvó liberalizmus és a polgári demokratizmus választóvize a parasztkérdés. A kötelező polgári házasság ezért akármilyen nagy, de mégis csak egy „teppich“.

A parlamentári levelek a politikai Mikszáth szavai, aki világnézetében is a haladás oldalán áll. Itt kell szembenéznünk azval a kérdéssel, hogy milyen összefüggés van Mikszáth világnézete, politikai elvei és művein belül az ábrázolásban megnyilvánuló tendencia, írói magatartás között. Mikszáth életművének megértésénél nem lehet ezt a kérdést megkerülni, hisz fél évszázadon keresztül ezen nőtt nagyra Mikszáth meghamisítóinak serege. Az írónak a valóságból mintázott alakjai s az élet mindennapos tapasztalatában edződött cselekmények önmagukat igazolták, csak az író maradt szabad prédának, akinek botlásaival, gyengeségével talán el lehet marasztalni a műveiben ágaskodó, követelődző igazságokat. Ezért tolakszik a múlt minden Mikszáth-értékelésében a politikus az író elé, szinte beléje fojtva a szót. Vajon valóban ellentétben áll-e a Mikszáth regények és politikai írások önma-

gukban egységes világának tartalmi mondanivalója az író világnézetének tartalmával? — A Két választás Magyarországon lehet a leghitelesebb felelet, mert mint politikai eseményekhez kapcsolódó írás az író világnézetének dokumentuma, mint művészileg megformált történet pedig az írói magatartás kifejezője. A Két választás Magyarországon azt bizonyítja, hogy Mikszáth világnézete mélyebben, őszintebben nyilatkozik meg műveinek magaformálta világában, ahol alakjai egymással vívják meg harcukat, ahol kritikája nem ütközik politikai pártok tömör padosaiba, szigorú rendeletekbe, könyörtelen hatalmi szervekbe. De a politikai életben szereplő Mikszáth sem tagadta meg az írói, csak gyengébbnek bizonyult a harcban. Nem szépítenünk, nem mentegelnünk, hanem megmagyaráznunk kell Mikszáth politikai ballépéseit, Tiszáékkal és a szabadelvű párttal való kapcsolatát. Mikszáth látta a kormány népellenes politikáját, s kritikájának ez a rúgója, de az ellenzékét még tehetetlenebbnek és a nép még csúfosabb árulójának tartotta, a nemzeti illúziókkal való kereskedéstől végsőkéig undorodott. A szabadelvű párttól legalább mérsékelt polgári reformokat remélt. Ezért állt teljes erejével a liberális Wekerle mellé, s amikor a feudális erők megtorlásra készülnek, merészen javasolja, hogy a minimálisra apadt parlamenti többséggel hozzá kell nyúlni a kint összekovácsolódott politikai tőkéhez, a reformokért harcolni kész tömegekhez. S a következő Bánffy-kormány ellen *A körtvélyesi csíny* talán azért a legkegyetlenebb, mert látja benne még a mérsékelt reformok árulását is. A szabadelvű párthoz való viszonya tompítja a kormány elleni kritika élet, hisz nem szakíthat vele véglegesen — a másik oldalon azonban erősíti a feudalizmus elleni harcát, mert a fejlődés konkrét lehetőségeinek illúziójával táplálja. Mikszáth igit-vérig szabadelvűnek tartja magát, de ez a szabadelvűség lényegében különbözik a kormány politikájától, csak magánosan nem tud külön útra szakadni.

Katánghy Menyhért könyvalakban 1896-ban jelent meg. A parlamenti leveleken kívül az első rész tartalmazza Katánghy életrajzát, a derékhoz megcsinálja a kezét és a lábat is, ezzel a mameluk-ötletet szerves történetté bővíti. A két rész összefüggésében világosan áll előttünk Mikszáth regényírói módszerének kialakulása. A kilenevenes évek politikai mozgalmai már az egész félf feudális Magyarország ellen indulnak harcba. A társadalomban feszülő ellentmondásokat ezért nem oldja fel és nem magyarázza meg a parlamenti mameluk-politika. Mikszáth érzi, hogy a magyar társadalom problémáinak feltárásához mélyebbre kell nyúlni, nemcsak a parlament, hanem a társadalom egész valóságát kell megmutatni. A döntő társadalmi kérdések megragadásának igénye újratерemti a művészi ábrázolás formáit is. A valóság széles epikai ábrázolásának eszköze a regény, s valóban Mikszáth törekvése a tartalom és forma művészi egységének megteremtésére, regényírói módszerének kialakítására innét kezdődik. A regényformát nem töltheti ki a valóság egy-egy mozzanata, az írónak a társadalmi fejlődés nagy távlatait kell megkeresnie ahhoz, hogy a mű belsejében hősei szabadon, akadály nélkül bonthassák ki életüket. Csak így kerülheti el, hogy tétovázása, a hőseit formáló erők iránti bizonytalansága ne okozzon megtorpanást, ne törje meg a regényen belül a fejlődést. A társadalmi élet tanulmányozása ébreszti Mikszáthot annak tudatára, hogy a cselekménynek és hősei sorának széles társadalmi megalapozása a valóságban magában ütközik akadályokba. A magyar valóságban hiányzik az erőteljes epikai ábrázolást hitelesítő társadalmi erő, amely az egyéni sorsok ütközését társadalmi erők ütközésévé duzzasztja. A félf feudális Magyarországon „... a társadalmi élet vándorlás, egyik osztály tollaszkodik a másikhoz. E majmolásban, ez örült kapaszkodásban sok ember elesik. Egy pisztoly eldurran, vagy egy kulcs megnyikordul a börtönajtózárban. Ezek a mi drámáink.” (1893.) Mikszáth realizmusa még nem támaszkodhat a népre — széles medrű társadalomrajz, élesen szembenálló ellentétek, a régiek és az újak az összecsapása pedig a polgárság és a feudális osztály ellentétére építve nem ábrázolható, éppen mert az ellentétek a valóságban is

összefonódnak, a polgárság a kompromisszumok útján jár. — Az egész való-
ságnak csak egy töredékével vagy annak torz másával megelégedő roman-
tikus ábrázolás már nem éri fel az új feladatokat, a realizmus pedig megrekedt
a fejlődéssel együtt, nem találva meg a társadalmi életnek azt a teljességét,
amely éltető eleme. A félféudális társadalom elpusztította a régi ábrázolás
alapjait, de nem teremtette meg az újat. „Budapest átlátszó város, nem olyan
nagy, hogy a háztömkelegek végtelen homályából az írók fantáziája meghíz-
lalja magát, de arra már elég, hogy a gnómok, erdei manók, nimfák kiköltöz-
ködjenek belőle... — Társadalmi élet sincs. A kisvárosi élethez már nagy a
város, a világvárosi élethez még nem eléggé nagy. — Olyan vagy szép fővá-
rosunk, mint egy bakfis. Mint egy bizonytalan lény. Már nem vagy elég
naiv, hogy kedves légy, s még nem vagy elég kifejtett, hogy ingerlő lehess.“
A valóság megértése túlmutat a romantikus szemléleten, de nem tölti ki a
realizmus kereteit. Mikszáth realizmusának kibontakozása a Két választás
Magyarországon benső fejlődésében tükröződik leghívebben. A Parlamenti
levelek még karcolatként indultak, Katángthy életének alakulását nem az
írónak teremtő képzelete, a cselekménynek az alkotáson belül érvényesülő
törvényszerűségei szabják meg, hanem a parlamenti üléseknek kívülről beépő
eseményei, s ezért a cselekmény egységes fejlődése helyett pillanatképeket
kapunk. Viszont Katángthynak az eseményekben játszott szerepe, magatartá-
sának, jellemének az eseményekhez való azonos viszonya egy laza cselekmény
szállait szövögeti. A másodiknak elkészült Katángthy-életrajz és a Parlamenti
levelek már mint két fogaskerék kapcsolódnak össze, az életrajz a Parlamenti
levelekben a regényszerű összefüggést megadó Katángthy-képet bővíti ki.
Ez azt igazolja, hogy Mikszáth felismerte: a parlamenti levelekben megraj-
zolt Katángthy hitelességét csökkenti az elsikkadt társadalmi háttér, az a'ap,
amely a parlamenti mameluk egyéni sorsát eldönti, az okozati összefüggése-
ket megadja. Ezt teszi jóvá a gentryből mamelukká válás története.

Az életrajz megírásával közvetlen célja is van, bebizonyítani az olvasó-
nak, hogy Katángthy nem költött személy, hanem húsból és vérből való ember.
Igazi vonásait akarja kirajzolni: „Mert a politikai svihák rosszabb a kígyó-
nál. A kígyó bárhogy vagdalják össze dirib-darabra, él mindaddig, amíg a
napvilág rásüt, a politikai svihák bármilyen ép legyen, csak addig él, amíg
a nap rá nem világít.“ Az újabban előkerült adatok szerint a történet a Pesti
Hírlapban 1893. VII. hó 3-án *A fürdőorvos regénye* címen megjelent cikk-
en alapul. A kitűnő ötlet felhasználására azonban Mikszáth csak később gondolt,
amikor Katángthy életét regényszerű témává kerekíti. Ez a cikk leírja a fürdő-
orvos furfangját, aki úgy akar betegeket szerezni, hogy nagy elfoglaltságot
színélve, állandóan fel-alá kocsizik a városban. Egyetlen betege jön, aki
száz arannyal jutalmazza fáradozásait. A fürdőorvos gazdag nőt sejt a beteg-
ben, és elveszi feleségül. Csak az esküvő után derül ki, hogy kölesönösen
beesapták egymást, mert a „bárónőnek“ is az a száz arany volt az utolsó
vagyon, amellyel a fürdőorvost férjének megszerezte. — Eddig tart a tör-
ténet. A befejezés csak annyiban változik, hogy a csaló fürdőorvos megőrül
és kényszerzubbonyt húznak rá, Katángthyból pedig képviselő lesz Magyar-
országon. — Nem véletlen ez. A gentry nem tud a polgári pályán bo'dogolni.
Az öreg Katángthy megkísérli, hogy fiaiból életrevaló embereket neveljen, de
mérnök fia lemarad a földmérésekről, a prókátorság pedig már mesterség,
tehát ez a fia sem boldogul. Menyusból ezért lesz orvos. De ő is „Sáros-
megyei“, ahol az illúziók megteremnek, de a tudomány nem. S ezekkel az
illúziókkal csak a magyar politikai életben lehet boldogulni. A magyar poli-
tikát svindlerekből lett mamelukok jellemzik. Csak a forma változik, a megyei
urak ferbliznek, a képviselők tarokkoznak — a politika szerencsejáték. —
S hol vannak azok, akiknek bőrére folyik a játék? Mikszáth nem ejti el
Katángthyt, első választása után felteszi a kérdést: „Hogyan tett nagy
vagyonra szert? Egy vicinális vasút juttatta vagyonhoz, és egy még körmön-
fontabb esiny újabb mandátumhoz.“ Ez vezet át a következő részhez.

Mikszáthnak csak aktuális alkalom kell, hogy Katángthy ismét megjelenjék, ezt pedig megadja a Bánffy-kormány által 1896-ban lefolytatott parlamenti választás. Az 1896-os választás az eddigiektől csak annyiban különbözik, hogy az erőszakosság és a terror még fokozottabban érvényesül. „Az egész a választási apparátustól függ: a főispántól, a szolgabíróktól, a jegyzőktől, falusi bíróktól; ha az apparátus jó, akkor olyan biztosan működik, mint az automata gépek. Ha az egyik nyíláson sok pénzt dobsz be, a másik oldalon sok mameluk jön ki” — írja Mikszáth a *Katángthy bekerül a pénzügyi bizottságba* c. cikkében. — A liberális Pesti Hírlap megállapításai szerint is egy mandátumra átlag 30 000 forintot költöttek, de volt olyan mandátum, amelyik 200 000 forintba került.

Mikszáthot a fogarasi kerület választotta be szabadelvű programmal. A feltárt adatok fényénél érdekes megvilágításba kerül Mikszáth viszonya saját politikai munkásságához. A parlamenti választások leleplezésénél önmagút sem kíméli, sőt a körtvélyesi választás egyes motívumait saját megválasztásának történetéből meríti. Egy újsághír (Pesti Hírlap 1896. X. 16.) beszámol arról, hogy Mikszáth fogarasi választói között gyűlést tartott, amelyen a fogarasi árvaszéki elnök, lelkész és tanító tették meg ajánlásukat, Benedek Gyula fogarasi ügyvéd pedig ünnepélyesen bejelenti, hogy hazafias szándéktól indíttatva lemond a jelöltségről. A körtvélyesi csínyben is odaáll a polgármester elé három polgár, hogy a város képviselőjére javaslatot tegyen, s a polgármester lemondását is a város és a nemzet érdeke fémjelzi. Az 1897-es Almanach-előszó pedig arról tudósít, hogy Mikszáth zászlait a választásoknál a helybeli csizmadiák letépték — a körtvélyesi csizmadiák lázongása innen eredhet.

A körtvélyesi csínyben a forma és a tartalom kölcsönhatása, a mű benső megformáltsága már a regényíró Mikszáth kezennyomát hordja. Katángthy élete többé nem a parlamenti viszonyok regisztrálása, túlmutat azon, hogy osztályának törvényszerű fejlődését a saját sorsában elevenítse meg. Az író a legtipikusabb helyzetben, a társadalom széles tömegeihez való viszonyában állítja elénk, az uralkodóosztály és a becsapott tömegek ellentétét sűríti beléje, s ezzel egyéni életének történései a legfontosabb társadalmi problémák csomópontjai lesznek.

A körtvélyesi csíny a magyar politikai élet keresztmetszete. Mikszáth a nép szándékának és a hivatalos politikának közvetlen érintkezési pontját keresi ki, a választást, amikor az ellentétek a valóságban is összezsapnak. Katángthy a hivatalos apparátust felhasználva szemfényvesztő bűvészműtánnnyal választatja meg magát. Kossuth iránti féltő rajongás, a 48-as nagy idők emlékeihez való ragaszkodás lesz politikai ütőkártyája, amellyel a tömegek támogatását megnyeri. A lázongó becsapott emberek felé ezt kiáltja: „Édes atyámat, a vitéz honvédet kiűzte a zsarnok — idegen világban bújdossott.” — A hazulról hozott magyar kifli és a csizmára ragadt sár emlegetése békíti csak meg a háborgó pékeket és csizmadiákat. A magyar politikai élet ferdeségei azért burjánozhatnak szabadon, mert a magyar nép szándékának nem akad pártfogója a parlamenti pártok soraiban, a magyar népnek nincs beleszólása saját sorsának intézésébe. Ez a rendszer a népet csak székértelőjének használja. A főispán a kisiparos kortesek támogatását veszi igénybe a választásoknál, de a megbeszélés után kifüstölteti a szobát, ne maradjon benne parasztszag. Elvből ellene van még a látszólagos demokratizmusnak is: „En sohasem engedném magam szavazás alá, hogy a varga meg a szűcs elé vigyenek tulipános tányéron, akik aztán kijelenthetik felettem, kellek-e vagy nem kellek.” — A polgármester viszont liberális színekben játszik, jelölésénél így kezdi a beszédét: „A nép idézett engem, akarata parancs. Eljöttem és meghajlok előtte... én is élek halok ezért a városért.” — De amikor Pestről hazajövet leszáll a vonatról és a várakozó tömeg megéljenzi, riadtan kérdezi: Talán valami bolondot csináltam? — A liberális polgármester csak tévedésből cselekedhet olyant, ami az emberek meglegedésére rászolgál.

Mi teremti meg a politikai svindlerség lehetőségeit a magyar társadalomban, miért nem söpri el őket a nép ereje? — A széles tömegek érdekeinek elárulásáért Mikszáth a gerinctelen polgárságot vádolja, s itt nem csupán a következményeken, a feudalizmus továbbélésén keresztül. Szándékosan helyezi tipikusan kispolgári környezetbe ezt a választást. „Afféle se hús, se hal polgárság, amely mindig a nemes és a magasztos felé szónokol és áldomásozik, de mindig a legutolsó argumentumnak ad igazat, lehet vinni a nemes és a magasztos felé, de le hagyja magát húzni a sárba is. S ilyenkor magára disputálja, hogy a magaslatra igyekszik. Hájfejű csizmadiák, fazekasok és a Kemese partján tömérdék vargák képezik a zömöt, akikre megfordítva kell húzni a csizmát, hogy a sarka kerüljön előre és az orra hátra, mert csak akkor vehetők rá az előmenetelre, ha konfundálódnak az irány felől.“ — Ennek a rétegnek tehetsége csak az illúziók megőrzéséig terjed, az élet nagyszerű csodái, a valóságot újratерemtő politikai erő nem születhet belőlük. — Muncy szabó nem fogadja el a saját sertéseit, hogy ne kelljen bevallania, hogy az állatok nem politikai okokból tüntek el. Mikszáth tanítása, hogy látásunkat a való élet igazságain élesítsük, és műveiben ezért bánik olyan keményen az illúziókkal.

A körtvélyesi csíny s vele az egész Két választás Magyarországon nemcsak formában, hanem tartalomában is új korszakát jelentik Mikszáth realizmusának. Mikszáth eddigi írásai mondanivaló szempontjából két nagy csoportra oszlanak: egyrészt a korhadt, de társadalmi életünkhöz möhön tapadó feudalizmus emberi, politikai és társadalmi maradványai ellen emel vádat — másrészt odanyúl, ott fogódzik meg, — a parasztság világában, ahol az emberi tisztaságot, becsületet, az élet megcsontíthatlan szépségét és a társadalmi igazságot érzi. Ez a két nagy téma azonban gyakran külön ágra szakad, ahelyett, hogy a feudális osztályellentéteknek két szembenéző partja lenne. Ezért van, hogy néha a társadalmi bűnök mint egyéni sérelmek és túlzások beárnyékolják a cselekedetek osztályhátterét, nem mindig szélesedve, tipizálódva elnyomott és elnyomó társadalmi osztályok szembenállására. A Két választás Magyarországon-ban és az ezt követő nagy regényekben már nincs meg ez a két világosan megkülönböztethető vonal. A ki'enevenes évek éles társadalmi ellentétei nyilvánvalóvá teszik Mikszáth számára is, hogy az ország fejlődésének legfőbb akadálya a magyar társadalom félfеudális szerkezete. Ez a felismerés szabja meg ábrázolásának központi feladatát is: lényegében ragadni meg társadalmi életünk döntő problémáit, azon a ponton, ahol az átalakítást a legsürgetőbbnek érzi, ahol a fejlődést gátló erők a legszélesebbek. A félfеudális Magyarország kritikája ekkor teljeseedik ki Mikszáth írói szándékában és realizálódik a művészileg hiteles ábrázolásban. Ez a nagy birkózás a valóság erőivel felemészti Mikszáth írói erejét, s ezért az ábrázolás egysíkú lesz. A feudalizmus felszámolását nem tudja összekötni a magyar nép osztályharcával, így az önállóan megjelenített parasztvilág elszegényedik, elsorvad. A kiadójához írt levelében a Jó Palócok újabb megjelentetése alkalmával (1890) így számol be erről: „Még zúgnak az erdők, hiszen zúgnak még a palóc dombokon, még nyílnak a réteken a virágok, még száll a Magdalénabogár keletre-nyugatra, de már eszembe sem jut gyanúba fogni, hogy üznetet visz... talán éppen Bede Erzsitől Szűcs Palihoz. — Negyven év ül rajtam, s én tizenöt éve ülök az újságírói asztalnál. Más világban vagyok, más viszonyok, más emberek közé lökött az élet. Azokat festem most. S amennyi cifra szűrt akasztgattam egykor a jó palócokra, azokat leszedegetem, apránként adókat szavazgatván meg a nyakukba.“ — Törvényszerű-e, hogy a feudalizmus irányába mélyülő realizmus Mikszáthnál nem jár együtt teljesebb megmerítkezéssel a paraszti élet gazdaságába, hogy Olej basa mellé nem állnak oda a nemesi kúriákra csóvát vető parasztlak? — Az agrárszocialista mozgalmak népforradalmi erejét Mikszáth nem ismerte fel, ideológiai zavarosságuk, céljaik tisztázatlansága elriasztja, de számos megjegyzése szól amellett, hogy a társadalmi elnyomás igazságtalanságait kitapintotta a paraszti élet tragédiáit

közömbösen áruoló újsághírek mögött. Nem válik központi élményévé, mégis akár közvetlenül, feudalizmusellenes visszhangot keltve benne, akár közvetve, mint a félfudális társadalmi berendezkedés tarthatatlanságának igazolása — segítették a valóság megértésében. — A feudalizmus felszámolásában Mikszáth nem látta meg a nép szerepét, mégis pár kurta, de súlyos mondatában, néhány vonással tipikussá formált mellékalakjaiban mindig jelen van a nép, hogy mércéje legyen a feudális züllés feneketlenségének, s tanúja a kimondott ítélet jogosságának.

Ha az ábrázoló kéz nem is mindig találja el a valóság teljes és igazi formáját, szándékában és érzésében azonban Mikszáth, mint minden igazán nagy író, a nép mellett áll, s ebből élnek, ebből nőnek ki a kor nagy problémáinak szintézisét igénylő regényei, akkor is, ha ez nem válik következetesen érvényesített politikai hitvallássá. A társadalmi élet felfogásának és ábrázolásának jellege Mikszáthnál döntő szempontjaiban azonos a nép érdekével és a nép látásával. Realizmusának ez a bázisa.

Mikszáth mindenütt humoros formába ötvözi politikai életünk bírálatát. Ez a humor azonban nem a cinkostárs mosolya a közös csínyeken, a mindent feledés és mindent megbocsátás bölcseisége, a mindenbe belenyugvás cinizmusa. Mikszáth nem az uralkodóosztály házikritikusa, aki a politikai ferdeségeket a közönség szórakoztatására szatirizálja. Humora csak a paraszti élet tisztaságában olvad fel meleggé és emberivé, az uralkodóosztály ábrázolásában az elitelés fegyvere. Korlátja-e Mikszáthnak, hogy az elítélő szó kimondását tőlünk várja? — Igen, de ennek nem a humor a forrása. A magyar társadalom forradalmi kritikája csak a dolgozó osztályokkal való teljes azonosulás útján realizálódhatott volna. Mikszáth nem jutott el eddig. Kritikája azonban nem sülyedt meg a tehetetlen pesszimizmus ingoványába, amely az ábrázolás határainak leszűkítését jelentette volna, lemondást a fejlődésről, olyan tiltakozást, amely ha nem épül a háttérben súlyosodó tömegekre, szélmalomharenak látszik. Katánghy humoros alakján tükröztetve sokkal plasztikusabban jelenik meg a tartalom, a miniatűr forma önmagában is a valóságban felfújt, illúziókra épített parlament gúnyolása. Mikszáth humora nem öncélú, összenőtt a tartalommal, annak része és azt szolgálja.

A szerkesztésben jelentkező anekdotizmus azonban nem ilyen egyértelmű. Mikszáth műveiben gyakran párhuzamosan vezet egymástól teljesen független eseményeket, amelyek csak a megoldásban, a regény végén találják meg közös medríket. A körtvélyesi csíny elején képzeletünket szárnyra engedve találgatjuk Katánghy bukásának okait, s csak akkor eszmélünk fel, amikor a következő fejezetben a Kemese partján vargák és csizmadiák választási harcái közt, teljesen ismeretlen világban találjuk magunkat. Ez az anekdotizmus minden érdekessége mellett is megbontja a szerkezet egységét s a nagy összefüggések éles megközelítésének gátjává válik, szétaprózza a mű centrumába kíváncskozó mondanivalót, ahelyett, hogy szerkezeti elemekkel is előtérbe állítaná. — A polgári realista regény szerkezeti egysége a mondanivaló lezártágából, a mű belsejében fokozatosan kiteljesedő és a megoldásban következetesen érvényesülő kritikai jellegből fakad. Mikszáth társadalombírálata azonban nem mindig válik műveinek központi problémájává, vagy a cselekmény felépítésében nem érvényesül következetesen, éppen mert Mikszáth nem érezte maga mögött a kritikáját objektíve igazoló társadalmi erőt, kifejlett erős polgári osztályt, amelyre ingadozás nélkül támaszkodhat. Ennek következménye, hogy a műben alá-alámerülő társadalmi tartalom sodrása nem volt olyan erős, hogy az összefüggések láncolata kikényszerítette volna a szerkezeti egységet, lehetetlenné téve a mű súlypontját uraló cselekménytől független vonal elindítását.

Mikszáth Kálmán regényeiben, politikai cikkeiben és szatíraiban a félfudális Magyarország társadalmi ellentéteinek kritikai ábrázolásával az ország polgári demokratikus átalakulásának követelését veti fel. A műveiben jelentkező ellentmondások magyarázata végső fokon az, hogy a feudalizmus

felszámolásának követelése nem jár együtt a nép történelmi szerepének felismerésével, a munkásság és parasztság osztályharcát nem mutatja be, mint a feudalizmus megdöntésére hivatott társadalmi erőt. A nép ezért nem jelenik meg mint cselekvő erő, ezért szorul műveinek perifériájára, — jelenléte mégis a meglévő alapvető ellentétre utal, a két osztály szembenállásának feszültségét érezteti, s ez adja feudalizmus-ellenes kritikájának élességét. Mikszáth gyengesége, hogy a polgárságtól várja a polgári demokratikus átalakulás keresztülvitelét. Ezért kapcsolódik a szabadelvű párthoz; de látja ennek a polgárságnak gerinctelenségét és megalkuvását; vonzódik a radikális törekvésekhez, anélkül, hogy ez határozott politikai állásfoglalássá kristályosodna. Kritikája ezért nem formálódik elítélővé, a feudalizmus ábrázolásában ezért nem következetes. — Mikszáthban elsősorban azt értékeljük, hogy az ország feudálkapitalista fejlődésének kritikai ábrázolásával a polgári demokratikus átalakulás szükségyszerűségét objektíve igazolta, és az uralkodóosztály leplelésével a megdöntésükért folytatott harcban a nép kezébe fegyvert adott. A Két választás Magyarországon is így válik a múlt maradványai eltüntetésének és a demokratikus jogok megvédésének, tudatosításának eszközévé.

Véber Károly

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG DEBRECENI VÁNDORGYÜLÉSE

Június 2-án és 3-án az Irodalomtörténeti Társaság kétnapos vándorgyűlést tartott Debrecenben. A gyűlés közelebbi célja a Társaság debreceni csoportjának megalakítása volt, de a vezetőség és a résztvevők ennél a deklarativ aktusnál többet óhajtottak elérni. Mindenki előtt világosan állott az, hogy nem olyan csoportra van szükség, amely csupán az egyetemre és néhány „céhbeli” emberre korlátozódik; szaktudományunk csak akkor virágozhat fel, ha a középiskolai tanárság legszőkebb rétegeinek érdeklődését tudja az irodalomtörténeti kutatás, értékelés és a szakdidaktika felé fordítani.

Éppen ezért igen örömdetes eredményként könyvelhetjük el a debreceni, nyíregyházi és más keletmagyarországi magyar-szakos tanárok nagyszámú megjelenését. De az ő munkásságuk csak akkor vezethet célhoz, ha a Tudományos Akadémia és a Társaság vezetősége a kultúrrafordalom igényeit felmérve jelöli ki a feladatokat, s azok megoldásához eszközeit és anyagi segítséget nyújt a szovjet irodalomtörténetírás eredményeinek közzé tételével, s legfejlettebb irodalomtörténetjeink útmutatásával és bírálatával. Ezeket a szempontokat tekintve igen helyes volt, hogy a Társaság Debrecen legnagyobb költőinek: Csokonainak és Tóth Árpádnak alakját állította a vitaülések középpontjába. A komoly tudományos és oktatói munka tapasztalatainak átadását, egymás problémáinak megismerését szolgálta az, hogy a Társaság majd minden vezetőségi tagja ott volt a vándorgyűlésen, s a budapesti egyetem és Pedagógiai Főiskola tanszékeinek oktatói csaknem teljes számban, aktívan résztvettek a vitákban.

Szombat délután szűkebb körben: az egyetemi, főiskolai és középiskolai oktató-személyzet bevonásával az egyetemi magyar irodalomtanítás kérdéseinek megvitatására került sor. Az előadó — Tolnai Gábor az egyetemi ügyosztály vezetője — rámutatott arra, hogy kb. két év alatt tekintélyes utat tettünk meg ezen a téren, aminek legfőbb bizonyítékai az immár a magyar irodalom egészére kiterjedő egyetemi jegyzetek. A hibákat és hiányosságokat mind az előadó, mind a hozzászólók igen őszintén és alaposan felsorolták. Tolnai Gábor helyes vitaindítása alapján tisztázódott, hogy néhány viszonylag könnyen eltávolítható, vagy csökkenthető nehézségen kívül, (mint pl. fiatal káderek hiánya, sokirányú elfoglaltság, rosszul szervezett és hézagos intézeti könyvtárak) gyengeségünk legfőbb oka a marxizmus-leninizmus elméletének külsőleges ismerete, merev, dialektikátlan alkalmazása. Veres Péter hozzászólása a hazafias nevelés igazi irodalmi módszereit domborította ki s sok tekintetben új irányba terelte.

Este 1/2-7-kor nagyszámú hallgatóság előtt nyitotta meg Barta János a Csokonai emlékének szentelt vitáestét. Szauder József előadásában nemcsak összefoglalta marxista irodalomtörténetírásunk eddigi megállapításait Csokonairól, hanem új szempontokkal is hozzájárult a nagy költő alakjának megismeréséhez. Hangsúlyozta Csokonainak Debrecen társadalmi és gazdasági helyzetévé való eszakiíthatatlan kapcsolatát, kiemelte azokat az eszmei indításokat, ízlésáramlatokat, melyeket a felvilágosult, és nagyrészt

az antijozefinista nemesi ellenállás vonalán mozgó civis-város közvetített a költő felé. Ebből azonban nem provincializmus származott — mutatta ki Szauder —, hanem annak a kulturális szintézisnek igen magas művészi színvonalra való emelése, amelyet Debrecen már Csokonai előtt csirájában kiértelt. Ez a szintézis az átmeneti kor stílusirányainak a paraszti népiesség jegyében való összefoglalása volt, egyszersmind a magyar felvilágosodás legnagyobb költőjének emléke. Sajnos, hogy Szauder József Csokonai emberi és művészi nagyságát nem rajzolta meg olyan sokoldalúan és mélyen, mint a korával és Debrecennel való kapcsolatatait.

A hozzászólások közül kimagaslott Veres Péteré és Juhász Gézáé. Veres Péter az író biztonságával és az elragadtatott olvasó szuggesztív erejével beszélt Csokonai népiességről és nyelvének gazdagságáról. Juhász Géza pedig Csokonai debreceni diákeveit és kicsapatasának körülményeit világította meg újszerű nézőpontból az adatok bőségével.

Június 3-án, vasárnap a Déry-Múzeum előadótermében ugyancsak népes közönség előtt zajlott le a vándorgyűlés második vitaülése, mely Tóth Árpáddal foglalkozott. Bóka László bevezető szavai után Kardos László tartott előadást, lényegében azt a gondolatmenetet követve, melyet a „Magyar Klasszikusok” sorozat Juhász Gyula és Tóth Árpád válogatott műveit tartalmazó kötetében már kifejtett. Az idő rövidsége miatt azonban Kardos László ezúttal elsősorban Tóth Árpádnak az ellenforradalomig tartó fejlődésvonalát rajzolta meg, s csak röviden érintette az 1919-től 1927-ig tartó végső szakaszt. Az eszméileg elmélyült előadást, amely kitűnt gondosan megválasztott idézeteivel és a költői forma szeretetéről tanúskodó vers-elemzéseivel, számos hozzászólás követte. Különösen tanulságos volt közülük Kardos Pálé, aki helytelenítette azt, hogy az előadó Tóth Árpádot 1914 előtti versei alapján l'art pour l'art oszlopos almozónak mutatta be. A versek nagyrészt valóban ebben az irányban tartanak, de publicisztikai munkásságából egy sokkal aktívabb és haladóbb világnézet körvonalai bontakoznak ki. Kardos Pál a „Debreceni Nagy Újságba” írt Tóth Árpád cikkek hosszú sorával bizonyította be, hogy a fiatal költőre mennyire hatottak a magyar radikalizmus antiklerikális és polgári reformokat sürgető törekvései, s az idézetekből kivilágított az is, hogy Tóth Árpád rokonszenvezett a sztrájkoló proletariátussal és gyűlölte a fináncitöke urait. A továbbiakban Kardos Pál Tóth Árpád szerelmi lírájának realizmusára hívta fel a figyelmet, s megemlítette azt, hogy a Horthy-korszak hatására a narodnyikság pár vonása korlátként jelentkezett Tóth Árpád néhány jelentős késői költeményében.

Tóth Árpád pályájának ellentmondásaira utalva más felszólalók (Koczás Sándor) is óvtak attól, hogy a költőt átszínezzük és a valóságtól elszakadva egészen Ady közelébe emeljük. Esztétikai szempontból sok figyelemreméltót mondott Képes Géza, aki Tóth Árpád versszerkesztésének, képalkotásának, ritmikájának sajátosságait fejtegette.

Vasárnap délből folyt le a vándorgyűlés utolsó programpontja: a Debreceni Csoport megalakulása. Földessy Gyula, Kossuth-díjas, megnyitó szavaiban hangsúlyozta, hogy irodalomtörténetírásunk keveset vehet át szaktudományunk örökségéből, amely még polgári szempontból is szűklátókörű, nem egyszer teljesen egyoldalú monográfiákat és cikkeket hozott létre. Ennek kapcsán tért ki a minél tervszerűbb, országos viszonylatban folyó munka megindulásának szükségességére. Miután Földessy Gyula javaslatát a jelölő-bizottság kiküldésére a jelenlevők elfogadták, Kardos László a jelölő-bizottság nevében a következőket javasolta a Debreceni Csoport vezetőségi tagjaiul: Elnök: Juhász Géza; Társelnök: Kardos Pál; Titkár: Koczogh Ákos; Szervező titkár: Durkó Mátyás. A választmány tagjai: Julow Viktor, Margócsi József. A főlévvel korábban megalakult Dél-Alföldi Csoport nevében Baróti Dezső üdvözölte a debreceni kollégákat és „munkamódszer átadásként” beszámolt a dél-alföldi irodalomtörténészek működéséről. Juhász Géza elnöki programadásában a felszabadulás óta lefolyt debreceni irodalomtörténeti kutatásokról adott kritikai áttekintést, s hangsúlyozta a Társaság vezetőségével s a többi vidéki csoportokkal való szerves együttműködés szükségességét.

A vándorgyűlés résztvevői másfélnapos együttlétük alatt a Városi Tanácsnak és a Tudományegyetemnek vendégei voltak, s megannyi tanújelét élvezték annak a szíves vendégszereteknek, mellyel őket mindkét intézmény, s rajtuk keresztül Debrecen dolgozó népe fogadta.

Nagy Miklós

A szekesztő közleménye: A m. klasszikusok Csokonai-kötetéről mult számunkban közölt bírálathoz Vargha Balázs választát és Szauder József viszonválasztát jövő számunkban hozzuk.

A SZERKESZTŐSÉGNEK MEGKÜLDÖTT KÖNYVEK JEGYZÉKE

- Ady Endre: A fekete lobogó. (Ady harca a klerikális reakció ellen.) Szerk.: Földessy Gyula és Király István. Franklin Könyvkiadó NV. 1950. 242 l. 10.50 Ft.
- Ady Endre: Válogatott költeményei. (Szépirodalmi Kiskönyvtár 23—24.) Bev.: Aczél Tamás: Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 90 l. 2 Ft.
- Ambrus Zoltán: Kultúra füzértáncsal. (Elbeszélések, karcolatok.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 195 l. 15.10 Ft.
- Balassi Bálint: Összes művei I. Összeállította Eckhardt Sándor. Akadémiai Kiadó 1951. 427 l. 40 Ft.
- Benjámín László: Válogatott költemények. (Szépirodalmi Kiskönyvtár 11.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 40 l. 1.60 Ft.
- Bolgár költők antológiája. Szerk.: Juhász Ferenc és Radó György. Bev.: Peter Dinekov. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 191 l. 16 Ft.
- Caragiale: Jegyzőkönyv. (Karcolatok és humoreszkek.) Összeállította: Grandpierre Emil. Ford.: Grandpierre Emil. Réz Ádám, Stella Adorján. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 192 l. 11 Ft.
- Cervantes: Az elmés-nemes Don Quijote de la Mancha. Ford.: Györy Vilmos. Bev.: Sötér István. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. I. II. 592, 642 l. 31 Ft.
- Csernisevskij N. G.: Válogatott esztétikai tanulmányok. Ford.: Hadrovics László. Kövendi Dénes, Lányi Sarolta, Lovas György, Nyilas Vera. Szikra 1950. 381 l. 12 Ft.
- Csokonai Vitéz Mihály: Dorottya. A jegyzeteket Vargha Balázs állította össze. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1950. 87 l. 3.50 Ft.
- Csokonai Vitéz Mihály: Tempefői. A jegyzeteket Vargha Balázs állította össze. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 107 l. 4.50 Ft.
- Enczi Endre: Földalatti aratás. (Regény) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 257 l. 12.50 Ft.
- Fazekas Mihály: Ludas Matyi. (Szépirodalmi Kiskönyvtár 7.) Bev.: Illyés Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 39 l. 2 Ft.
- Fiatall írók antológiája. I. Összeállította a Magyar Írók Szövetségének lektorátusa. Szerk.: Földes Mihály. Bev.: Kónya Lajos. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 226 l. 7.50 Ft.
- Gárdonyi Géza: Gyermekkori emlékeim. (Szépirodalmi Kiskönyvtár) Bev.: Lukácsy Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 111 l. 3 Ft.
- Grin, Elmar: Sötét fenyők. (Elbeszélések.) Ford.: Pétervári László, átdolgozta Kiss Károly. Új Magyar Könyvkiadó 1950. 267 l. 15 Ft.
- Gyárfás Miklós: Hatszáz új lakás. (Vígjáték) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 120 l. 14.10 Ft.
- Hamera, B.: Az első csapolás. (Regény) Ford.: Mészáros István. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 231 l. 12 Ft.
- Háy Gyula: Az élet hídja. (Színmű) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 91 l. 6.90 Ft.
- Hegedüs Géza: A zálogba tett város. (Elbeszélés) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 91 l. 7 Ft.
- Heltai Jenő: Talált pénz. (Válogatott elbeszélések) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 158 l. 11.50 Ft.
- Hermelin, Stephan: Együtt a pokolban. (Elbeszélések) Ford.: Kálnoky László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 112 l. 9.20 Ft.
- József Attila válogatott versei. (Szépirodalmi Kiskönyvtár 14—15.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 99 l. 3.20 Ft.
- Juhász Gyula és Tóth Árpád válogatott művei. (Magyar Klasszikusok.) Juhász Gyula műveit Bóka László, Tóth Árpád műveit László Imre válogatta és rendezte sajtó alá. Bev.: Bóka László és Kardos László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 363 l. 20 Ft.
- Kónya Lajos: Öröm és gyűlölet. (Versek) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 154 l. 11 Ft.
- Laffitte, Jean: Életre-halálra. (Regény) Ford.: Kassai György. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 264 l. 11.50 Ft.
- Lju Paj-Jü: A három harcos (Elbeszélések) (Szépirodalmi Kiskönyvtár 20) Ford.: Makai Imre. Bev.: Pahomov M. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 65 l. 2 Ft.
- Lu Hszin: Szülőföldem. (Elbeszélések) Ford.: Györgyi László. Bev.: Pozdnyeva L. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 140 l. 11 Ft.
- Lvova, Kszenija: Sarjadó erdő. (Elbeszélések) Ford.: Szászi István. Új Magyar Könyvkiadó 1950. 95 l. 2.50 Ft.
- Madarász Emil: Hatvan dollár. (Elbeszélések) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 87 l. 6.50 Ft.
- Marek, Jiri: Falu a föld alatt. (Regény) Ford.: Németh László és Palotai Erzs. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 254 l. 10.30 Ft.
- Marx—Engels: Művészetről, irodalomról. Marxizmus-Leninizmus Kis Könyvtára. Szikra 1950. 244 l. 6 Ft.
- Maupassant: Az örökség. (Kisregények és válogatott elbeszélések) Összeállította: Illés Endre. Bev.: Anyiszimov. Ford.: Benedek Marcell, Honti Rezső, Illés Endre, Kosztolányi Dezső, Lányi Viktor, Tóth Árpád. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 307 l. 20.50 Ft.

Ára: 8,— Ft
Előfizetés félévre: 12,— Ft

- Medinszkij, E. N.: Makarenko élete és pedagógiája. Ford.: Balogh Jenő. Bev.: Makarenko C. Sz. Hungária Könyvkiadó 135 l. 10 Ft.
- Mihale, Aurel: Árvíz. (Két elbeszélés) Ford.: Gara Miklós és Apor Sándorné. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 101 l. 5.50 Ft.
- Móricz Zsigmond válogatott elbeszélései. (Magyar Klasszikusok) Bev.: Nagy Péter. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 299 l. 17 Ft.
- Nagy Lajos: A tanítvány. (Regény) Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 210 l. 17.50 Ft.
- Neruda, Jan: Történetek a régi Prágából. (Elbeszélések) Ford.: Götzl Andor. Bev.: Kovács Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 239 l. 9.50 Ft.
- Nexö, Martin Andersen: Emlékeim. (Regény) Ford.: Rényi Ervin. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 276 l. 19.50 Ft.
- Palotás Imre: Álványok alatt. (Regény) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 81 l. 7 Ft.
- Radu, A.: Fekete érc. (Elbeszélés) Ford.: Réz Ádám. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 54 l. 4.50 Ft.
- Rideg Sándor: Sámson. (Regény) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 247 l. 16.50 Ft.
- Sarkadi Imre: Kísértetjárás Szikesen. Athenaeum Könyvkiadó 1950. 54 l. 4.50 Ft.
- Sárosi Gyula: Ponyvára Került Arany Trombita. (Magyar Irodalmi Tár.) Bev.: Bisztray Gyula. Akadémiai Kiadó 1951.
- Sásdi Sándor: Csodálatos ősz. (Regény) Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 244 l. 16.50 Ft.
- Shakespeare: Julius Caesar. (Tragédia) Ford.: Vörösmarty Mihály. Bev.: Kéry László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 159 l. 6.50 Ft.
- Shelley válogatott költeményei. Szerk. és bev.: Kardos László, a jegyzeteket összeállította: Kéry László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 215 l. 25.50 Ft.
- Sinclair Lewis: A Fő-utca. (Regény) Ford.: Schöpflin Aladár. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 393 l. 25.70 Ft.
- Szabadság (Magyar Írók Antológiája) Szerk.: Barabás Tibor, Földeák János, Gergely Sándor, Máté György. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 411 l. 27.50 Ft.
- Szabó Pál: Isten malmai. (Regény) Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 392 l. 24.50 Ft.
- Szedih, K.: Vörös kozákok. Ford.: Kovai Lőrinc. Új Magyar Könyvkiadó 1950. 758 l. 24.50 Ft.
- Tardos Tibor: Gyári belépő. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 244 l. 17 Ft.
- Táncoló ifjúság. (A Világifjúsági Találkozó tánccseményei.) Összeállította Lugossy Emma. Hungária Könyvkiadó 1950. 191 l. 16 Ft.
- Thackeray, W. M.: Hiúság vására. Ford.: Vas István. Bev.: Sötér István. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. I—II. 392, 383 l. 47.50 Ft.
- Vaida, A. G.: Szikrák a sötétben. (Regény) Ford.: Réz Ádám. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 237 l. 14.70 Ft.
- Velkov, Krum: Borovó. (Regény) Ford.: Biró András. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 113 l. 9 Ft.
- Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde. (Szinjáték) Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 4.50 Ft.
- Vörösmarty Mihály válogatott művei. (Magyar Klasszikusok) Bev.: Waldapfel József, válogatta Waldapfel József. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. I, II, III. 416, 307, 316 l. 17 Ft.
- Wasilewska, Vanda: Sötét napok. (Regény) Ford.: Mészáros István. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 207 l. 9.50 Ft.
- Zrinyi Miklós levelei. (Magyar Irodalmi Tár.) Bev.: Markó Árpád. Akadémiai Kiadó 1950. 172 l. 30 Ft.
- Zola, Émile: Róma. Ford.: Bartos Zoltán. Bev.: Kovács Miklós. Szépirodalmi Könyvkiadó 1950. 502 l. 22.50 Ft.

Kedves Olvasónk!

Az Irodalomtörténet c. folyóirat megjelenésének időpontja technikai okok következtében — nem egy esetben — változott. Ez a folyóirat küldésében zökkenőt okozott, mert vállalatunknak nem áll módjában minden alkalommal értesítést küldenie előfizetőinek a megjelenésről. A folyóirat zavartalan megküldése érdekében kérjük tehát, hogy az előfizetési díjat (1/2 évre 12,— Ft) rendszeresen és előre a Magyar Nemzeti Banknál vezetett egy számlánkra (Közköztatásügyi Kiadó-vállalat 936 540. sz.) befizetni szíveskedjék.

Folyóiratunkat csak azon előfizetőinknek küldhetjük meg, akik az előfizetési díjat átutalták vállalatunk részére.

Megjegyezzük azt is, hogy — az elmúlt évtől eltérően — a folyó évben csak egyfajta előfizetési ár van. A példányonkénti vásárlási ár pedig magasabb, mint az előfizetési ár.

*Közköztatásügyi Kiadóvállalat
Terjesztési Osztály*

Felelős szerkesztő: Barta János — Felelős kiadó: A Közköztatásügyi Kiadóvállalat igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest V, Szalay-u. 10—14. Magyar Nemzeti Bank egy számlaszám 936 540
Előfizetés, reklamáció és árusítás: V, Szalay-u. 10—14. Telefon: 123—145

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1951.

3. SZÁM

TARTALMÁBÓL

A. IVASCSENKÓ: Az irodalom népiségének problémája

BELIA GYÖRGY: Tolnai Lajos

PÁNDI PÁL: A szociáldemokrata irodalom magatartása
az 1914—18-as világháborúban

RADÓ GYÖRGY: Majakovszkij magyar fordításai (1921—1950)

VITA

Volt-e programja Csokonainak?

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(XI, NAGYBOLDOGASSZONY ÚTJA 11-13)

Elnök:

LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:

BARTA JÁNOS

FÖLDESSY GYULA

TOLNAI GÁBOR

WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár:

Jegyző:

KIRÁLY ISTVÁN

KLANICZAY TIBOR

Pénztáros:

Ellenőr:

SZABOLCSI MIKLÓS

SZAUDEK JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1951

3. SZÁM

<i>A. Ivascsenkó:</i> Az irodalom népiségének problémája	257
<i>Belia György:</i> Tolnai Lajos	275
<i>Pándi Pál:</i> A szociáldemokrata irodalom magatartása az 1914—18-as világ-háborúban	290
<i>Radó György:</i> Majakovszkij magyar fordításai (1921—1950)	315

VITA

Volt-e programja Csokonainak? (Hozzászólás Szauder József bírálatához) (Vargha Balázs)	338
Válasz Vargha Balázs megjegyzéseire (Szauder József)	341

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Jenei Ferenc:</i> Az első Balassi-kiadás történetéhez	343
--	-----

SZEMLE

Magyar paraszttmesék (Bóka László)	347
Kölcsey Ferenc válogatott művei (Juhász Géza)	351
Móricz Zsigmond válogatott elbeszélései (Vargha Kálmán)	355
Román költők antológiája (Domokos Sámuel)	361
Osztják (chanti) hősénekek (Bóka László)	373
Bodi László: Heinrich Heine (Zoltai Dénes)	375
Csehov elbeszélései (Dallos György)	378

A. IVASCSENKO:

AZ IRODALOM NÉPISÉGÉNEK PROBLÉMÁJA

Az irodalom népiségének kérdése a szovjet irodalomtudomány egyik legbonyolultabb és legfontosabb problémája. Az említett probléma hatalmas elméleti jelentősége abban rejlik, hogy megoldása jelentős mértékben segítségünkre van abban, hogy először is, mélyebbre behatoljunk az irodalom fejlődéstörténetének törvényszerűségeibe, másodsor, feltárjuk, mik a legmélyebb szociális gyökerei annak, ami a különféle országok és népek irodalmában tehetségre vall, ami benne igazságos, esztétikailag tökéletes és remek. Csak a marxista-leninista elmélettel felvértezett szovjet irodalomnak áll módjában, hogy valóban tudományosan megvilágítsa a múlt irodalmának és művészetének jelenségeit, hogy helyesen megvilágítsa történelmi értelmüket, dokumentációs és esztétikai értéküket, e fogalmak teljes objektív értelmében.

A marxizmus klasszikusainak nézetei, amelyeket a néppel, a társadalomtörténeti haladásban betöltött szerepével kapcsolatban vallottak, igen komoly, valóban alapvető jelentőséggel bírnak az irodalom népi jellegével összefüggő probléma felvetése és megoldása szempontjából. A SzK(b)P története (Rövid tanfolyam) a következőképpen foglalta össze a szovjet történettudomány fő feladatát: „...a történettudomány, ha igazi tudomány akar lenni, nem vezetheti többé vissza a társadalmi fejlődés történetét a királyok és hadvezérek, a 'hódítók' és 'leigázók' tetteire, hanem elsősorban az anyagi javak termelőinek történetével, a dolgozó tömegek történetével, a népek történetével kell foglalkoznia”. (A Szovjetunió Kommunista [bolsevik] Pártjának története. Rövid tanfolyam, 5. kiad. Szikra, 1950. 150. old.)

Ennek a tételnek a szovjet irodalomtudomány szempontjából is igen mély értelme van. Irodalomtudományunknak, amikor azt tűzi ki feladatául, hogy igazi törvényszerűségeiben tanulmányozza az irodalom fejlődésének történetét, mindig szem előtt kell tartania azt a fontos marxista tételt, amelynek értelmében a társadalomtörténet „a dolgozó tömegek története, a népek története”.

A polgári irodalomtudomány soha nem vetette és nem is vethette fel komolyan, érdemben, az irodalom népi jellegének, népiségének kérdését. A polgári irodalomtudomány legnagyobb baja az volt és ma is az, hogy a társadalmi és irodalmi problémákkal kapcsolatos nézeteiben abból indul ki, hogy a történelmi folyamatban, a kultúra és a civilizáció fejlődésében az egyéniségnek van döntő szerepe. Tudjuk, hogy a polgári humanizmus teljes programjában mindig döntő helyet foglalt el a „tömeg” felett álló „szuverén egyéniség” problémája.

Sztálin elvtárs „Anarchizmus vagy szocializmus?” c. kitűnő munkájában kifejtette, hogy mi a legfőbb különbség azok között az elvek között, amelyeken egyrészt az anarchizmus — a marxizmussal ellenségesen szembenálló áramlat —, és másrészt a szocializmus épül, s ezzel kapcsolatban a következőket írta: „Az anarchizmus sarkköve — az *egyéniiség*, amelynek felszabadítása véleményük szerint a tömeg, a közösség felszabadításának legfőbb feltétele. Az anarchizmus véleménye szerint a tömeg felszabadítása lehetetlen mindaddig, amíg nem szabadul fel az egyéniség, s ezért jelszava: „Mindent az egyéniségért.” A marxizmus sarkköve viszont a tömeg, amelynek felszabadítása

véleménye szerint, az egyéniség felszabadításának legfőbb feltétele. Vagyis, a marxizmus véleménye szerint, az egyéniség felszabadítása lehetetlen mindaddig, amíg nem szabadult fel a tömeg, s ezért jelszava: „Mindent a tömegért.” (*Sztálin Művei*. 1. köt. Szikra, 1949. 311. old.)

Az anarchizmusnak, a tudományos szocializmussal ellenségesen szembenálló más ideológiai áramlatokkal együtt, fordított elképzelései vannak azokról a feltételekről, amelyek elősegítik az egyéniség és a tömeg felszabadulását és fejlődését. A marxizmustól távol álló áramlatok mind az egyéniséget tekintik a társadalmi haladás sarkkövének, nem pedig a tömeget, a népet. Világos, hogy a polgári irodalomkutatók az irodalom jelenségeinek magyarázatában is rabjai a polgári politikusok, szociológusok, filozófusok osztályelőítéleteinek, s egyik-másik társadalmi jelenség fő tényezőjeként mindig a tömegtől független, a tömeg fölé emelt „szuverén egyéniséget” állítják oda.

A polgári tudomány a zseniális természet vagy a művészi lángelme tulajdonképpen megmagyarázhatatlan sajátosságaiban látja azt a fő és döntő erőt, amely az író alkotásának előfeltételül szolgál; az író egy vagy más jellemvonásainak, „életmódja” egy vagy más sajátosságainak kombinációjában látja az író alkotási sajátosságát megmagyarázásának a nyitját. „A szellemi alkotások gyökerét nem kizárólag az észben kell keresnünk. Az ember maga teljes egészében vesz részt létrehozásukban; hajlamai, nevelése és élete, multja és jelene, szenvedélyei és tehetségei, erényei és bűnei, lelkületének és cselekedeteinek minden része nyomot hagy mindazon, amit csak gondol és ír. Hogy Balzacot megérthessük és méltányolhassuk, ismernünk kell kedélyvilágát és életét. E kettőből nyerték regényei táplálékukat, ezek mint megannyi éltető üttör, adtak szint és meleget annak a beteges, ritka és pompás virágnak, amelyet a következőkben bonckés alá veszünk.” (Taine Balzac-tanulmányának bevezetése; magyarul az Olcsó Könyvtárban.)

Vagy itt van például egy tipikus vélemény Flaubert-ről: „Flaubert azáltal lett nagy művész, hogy nem riadt vissza semilyen nehézségtől... azon volt, hogy plasztikusan és harmonikusan dolgozza fel anyagát, s közben igen nagy gondot fordított a formára. A modern regény virtuózja lett, mert arra készítette magát, hogy csak igazi szellemi mozgásokat ábrázoljon, kerülve a költői kifejezőmód minden effektusát...” stb. (G. Brandes, *Moderne Geister*.)

Ha meg akarjuk tudni, hogy mi volt az oka Byron költészete lázongó irányzatának, arról értesülünk, hogy a költő az angol faj sajátosságainak köszönheti „azt az örült megvetést, amit a közvéleménnyel szemben érzett”, mert „a felháborodásnak ez az ösztöne benne van a fajban; tömegtelen szenvedély háborog benne, amelyeket az e szenvedélyeket tápláló éghajlat ébresztett...” (H. Taine, *Essais de critique*...) „A szellem komor hangulata”, amely a faj természetében gyökeredzik, volt az oka annak a mizantropiának és ördögi büszkeségnek, amely a költő egyéniségében és alkotásában tapasztalható.

A polgári irodalomtudomány igen szép számmal agyalt ki legendákat kiváló, vagy kevésbé ismert írók alkotásaival kapcsolatban. Ez igen törvényszerű jelenség. Marx és Engels a „Német ideológiában” a következőket írta a kapitalista termelési módra jellemző fő vonások egyikéről: „A művészi tehetség kizárólagos összpontosulása az egyes egyénben és annak ezzel összefüggő elnyomása a nagy tömegben a munkamegosztás következménye.” (Lásd *Marx-Engels*: Művészetről, irodalomról. Szikra, 1950. 33. old.) A társadalmi termelés eszközeinek összpontosulása kevésszámú tulajdonos kezében a kapitalista társadalomban vállvetve halad annak a művészi tehetségnek összpontosulásával, amely néhány egyéniség osztályrésze lett. Egyesek (és nem sokak) szakmája lesz a művészi fantázia területe, esztétikai értékek termelése, amely olykor egyik-másik egyéniségnél igen magas fejlődési fokot ér el; mások (a tömegek) szakmája a mechanikus munka lesz. A manufaktúra, írja Marx a „Tőkében”, „abnormálissá koresosítja a munkást, mert részletügyességét

meleghátszerűen érleli s a termelőösztönök és hajlamok egész világát nyomja el, mint ahogy a La Plata államokban az egész állatot levágják, hogy bőrét és faggyúját megszerezzék..." (Marx: A tőke. I. köt. Szikra, 1949: 389. old.)

A tehetség egyéni eredetének, az önmagában jelentős tehetségnek elmélete, az az elmélet, hogy a tehetség csak az egyén lelki alkatának, vagy legjobb esetben, a környezet jellegének köszönhető, elhomályosítja a kapitalista társadalomban végbemenő szellemi termelés jellegét, annak a termelésnek jellegét, amelynek alapja a szellemi és a fizikai munka teljes különválásának törvényszerűsége, a tömegek szellemi elszegényedésének és néhány egyéniség szellemi magasztalásának törvényszerűsége.

Igy tehát egészen általános formában azt a következtetést vonhatnók le, hogy a kapitalizmusban az írók — a művészi értékek termelői — létezése a népnek köszönhető, vagyis „az anyagi javak termelőinek“, akiknek nincsen lehetőségük arra, hogy kifejlesszék művészi hajlamaikat és tehetségüket, a szellemileg megrabolt népnek. „A munka kettéválásztása a nép legyilkolása“ — idézi Marx „Tőkéjében“ egyik közgazdász véleményét.

Ezek a tények, amelyek a magántulajdonon és a kizsákmányoláson alapuló társadalomnak magával a természetével függnek össze, rendkívül bonyolulttá teszik az irodalom népi jellegének problémáját, igen megnehezítik az író, az író alkotása és a néptömegek reális alapokon nyugvó kapcsolatának megértését.

De volt-e a valóságban ilyen reális alapokon nyugvó kapcsolat az író és a nép között? Helyesen járunk-e el, amikor felvetjük a kérdést, hogy népi jellegű-e az az irodalom, amely nagyjából nem függ össze a néppel és gyakran csak az uralkodó osztályok életének ábrázolására szorítkozik? Persze az irodalom magyarázatának mind elvont formális, mind yulgáris szociológiai módszere tagadó választ ad ezekre a kérdésekre.

Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáit, amelyek a harcok alkotó marxizmus dokumentumai voltak, a szovjet irodalomtudomány teljes joggal tekintheti a valóban tudományos, vagyis marxista, irodalommagyarázat nyitjának. Irodalomtudományunk rendkívül fontos, alapvető következtetéseket vonhat le Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáinak tanulmányozásából. Sztálin elvtárs ellenállhatatlan meggyőzőerővel bebizonyította, milyen távol állnak a marxizmustól Marrnak és tanítványainak nézetei, akik ragaszkodtak a nyelv osztályeredetéről szóló tételükhöz, és megmagyarázta, hogy „...a nyelv „osztályjellegéről“ szóló tétel hibás, nem-marxista tétel“. (Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Szikra, 1950. 20. old.) A nyelv létezése szorosan összefügg a társadalom létezésével, minthogy ebben a társadalomban az érintkezés eszköze. Az egész társadalom résztvesz a nyelv megteremtésében. „Ezért a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzuk a társadalom történetével, — annak a népnek történetével, amelyé a tanulmányozott nyelv és amely ennek a nyelvnek alkotója és hordozója.“ (Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. 21. old.)

Az „anyagi javak termelői“ az emberiség osztályelőtörténetének különböző korszakaiban és ma a kapitalizmus országaiban a társadalom óriási többségét alkotják. Változhatott és változott is a „nép“, a „dolgozó tömeg“ fogalmának politikai és osztálytartalma. De változatlan marad és minden században megvolt az a helyzet, hogy a nép alkotta a társadalom elnyomott, kizsákmányolt részét; a társadalom szakadatlan anyagi létének biztosítása teljes egészében a népre hárult, a társadalmi termelés örökös szakadatlan folytonosságát a nép valósította meg örökös erőfeszítéseivel.

A probléma lényege abban rejlik, hogy az irodalom történetét olyan jelenségnek kell tekinteni, amelyet bonyolult formában „az anyagi javak termelőinek története“ határoz meg. „A művészet a népé“ — mutatott rá Lenin. Azt mondotta: „Az sem fontos, hogy mit ad a művészet a lakosság milliókat

számláló egész tömegéből néhány száznak vagy akár néhány ezernek. A művészet a népé, legmélyebb gyökereit a széles dolgozó tömegek sűrűjébe kell bocsátania. Ezek előtt a tömegek előtt kell érthetőnek és kedvesnek lennie. Ezeknek a tömegeknek érzéseit, gondolkodását és akaratát kell összefognia, őket kell felemelnie. Bennük kell a művészt felébreszteni és kifejleszteni.“ (Klara Zetkin Leninről. Lásd Lenin Az irodalomról. Szikra, 1950. 226. old.)

Ez Lenin szemében az igazi művészetnek, a „nagy dolgozó tömegek“ művészetének eszménye. Leninnek ez a kitűnő tétele egyszersmind vezető kritérium az irodalom népisége problémájának felvetésénél és megoldásánál.

Milyen mértékben tudtak megfelelni ennek a magas lenini kritériumnak azok a művészi értékek, amelyeket a kizsákmányoló, osztályokra tagozódó társadalomban alkotó írók mesterek teremtetek? Melyek ezek közül az értékek közül azok, amelyek megtartják esztétikai és történelmi-dokumentációs jelentőségüket és hosszú időre átmennek a nemzeti népi kultúra eleven mindennapi gyakorlatába? Ezek azok a kérdések, amelyekre ebben az előadásban válaszolni szeretnék.

Abból a töméntelen sok névből és műből, amelyekkel az egyes országok irodalmában találkozunk, aránylag kevés került bele a nemzeti kultúra értékei közé, aránylag kevés lett egyszersmind a világkultúra közkincsévé. Valaki összeszámolta, hogy Balzac korában a nagy francia íróval egyidőben vagy háromszáz regényíró írt. Ezekből a prózaírókból az irodalomtörténészek és az eleven kultúrhagyomány igen keveset tart számon. Nyilvánvaló, hogy az irodalomnak nem minden szüleménye áll helyt az idő nehéz megpróbáltatásaival szemben. De miben rejlik ennek a, ha így nevezhetjük, „természetes kiválasztódásának“ a törvénye?

Nyilvánvaló, a kultúra történetének itt kétféle jelenségekkel van dolga: „ideiglenes“ jelenségekkel, amelyek a történelem szempontjából átmeneti jellegűek s csak annak a meghatározott kornak a szempontjából, amely ezeket a jelenségeket létrehozta, érvényesek és szociális tekintetben jelentősek, s egyszersmind olyan különleges jelenségekkel, amelyek hosszabb vagy rövidebb ideig megtartották a művészi és dokumentációs jelentőségüket több történelmi időszak szempontjából.

Így az egyes országok irodalmának történetében vannak példák arra, hogy írók bukkantak fel, akik távol álltak a néptől, idegenek voltak számára és szorosan egybekapcsolták alkotásukat a kizsákmányoló kisebbség életével. A tizenharmadik és tizenkilencedik század fordulóján több európai országban úgynevezett romantikus irányzat keletkezett, amely az ideológia különféle területein (politikai gazdaságtan, szociológia, filozófia) bukkant fel s az irodalomban is világosan megnyilvánult. Ez Európában a régi feudális-abszolutista rendszer bukásának korszaka, a burzsoá-kapitalista rendszer megerősödésének korszaka volt.

„A társadalmi eszmék és elméletek különbözők — olvassuk „A SzK(b)P történetének rövid tanfolyamában“. — Vannak régi eszmék és elméletek, amelyek már idejüket múlták s a társadalom hanyatló erőinek érdekeit szolgálják. Ezek jelentősége abban van, hogy gátolják a társadalom fejlődését, előrehaladását. És vannak új, haladó eszmék és elméletek, amelyek a társadalom haladó erőinek érdekeit szolgálják. Ezek jelentősége abban van, hogy megkönnyítik a társadalom fejlődését, előrehaladását és annál nagyobb jelentőségre tesznek szert, mennél pontosabban tükrözik vissza a társadalom anyagi élete fejlődésének szükségleteit.“ (A Szovjetunió Kommunista [bolsevik] Pártjának története. 144. old.)

A szovjet irodalomtörténészek szempontjából ennek a tételnek igen nagy jelentősége van. A feudális-abszolutista rendszer, amely abban az időben már lassan elvesztette történelmi igazoltságát, elvesztette létjogosultságát, a „társadalom ehaló erőit képviselte“. Az „idejüket leélt“ erők védelmére, eszmei és esztétikai igazolására vállalkoztak írók Franciaországban, Angliá-

ban, Németországban és más országokban. A reakciós romantikus írók nem előre tekintettek, hanem hátra, az elavult intézmények, eszmék és nézetek felé, amelyek még a középkori sötétségben és az abszolutizmusban keletkeztek, s ezekben kerestek elméleti igazolást az új polgári rendszer ellen vívott harcukhoz. Chateaubriand, valamint az I. császárság és a restauráció korának hozzá közelálló írói (Franciaországban), Novalis, Tieck, Hoffmann (Németországban), Wordsworth, Coleridge, Southey (Angliában), az idealizmus, a miszticizmus és a papi szellem lobogója alatt léptek fel. Vajjon lehetett-e egy ilyen irodalom abban a korban, vagy akár később is „néptömegek közkincsévé”? Nyilvánvaló, hogy nem, mert az említett írók alkotása szöges ellentétben állt a társadalom érdekeivel.

Nem egészen érdektelen, ha ezzel kapcsolatban megállapítjuk, hogy a fentemlített írók közül sok azt képzelte alkotásáról, hogy megfelel a nép érdekeinek, hogy kifejezi ezeket az érdekeket. Chateaubriand szárnüzetésben írt „Tanulmány a forradalmakról” (Essai sur les révolutions) c. munkájában hangsúlyozza, hogy a forradalmak hiábavalók, minthogy nem vezetnek a néptömegek helyzetének megjavulására. Ez a nép látszólagos védelme volt, mert hiszen arra irányult, hogy a forradalmakat általában diszkreditálja.

Novalis német romantikus „Heinrich von Ofterdingen” c. regényében, amely kitűnően visszaadja az író szociális eszményeit, idealizálja a „jó szegénységet”. Ez kísérlet volt arra, hogy idealizálja Németország nyomorát és elmaradottságát, történelmi tehetetlenségét. Végül, Wordsworth angol romantikus a parasztság tunyaságának és elmaradottságának dalnoka lett, dicsőítette azt a tulajdonságát, hogy nem száll szembe a gonosszal, dicsőítette nyomorát, műveletlenségét és előítéleteit, s közben meghatódott a nép szellemi elvadulásán.

Beszélhetünk-e ezeknek az íróknak a népiségéről? Persze, hogy nem. S nem véletlen, hogy a későbbi francia, német vagy angol irodalom legreakciósabb elemeit ezekhez az írókhoz húzta a szívük, hogy közvetlen szellemi leszármazottjaiknak tekintették magukat. Nem, az, hogy közvetlenül a néphez fordultak, nem voltak igazi népiségük kifejezője. Egy jellemvonás szembeszökő ezeknél az íróknál: a nép legmaradibb vonásaira apellálnak: ellenségei a szociális haladásnak, szeretnék megállítani a történelem előrehaladó fejlődését, a „rég jó” kapitalizmuselőtti viszonyokhoz szeretnék a történelmet visszafordítani.

Nézzük meg konkrétan mindegyik író. Vegyük például Wordsworthot. Alkotása az angol nép történetében beállott nehéz, éles fordulat időszakára esik. A paraszti Anglia pusztulása még az olyan politikailag konzervatív írók munkáiban is kifejezésre jut, mint amilyen Wordsworth. Wordsworthnál az idealizált leírásokból, az „árkádiai” Angliáról festett képekből olykor kiütökzik az igazság a nép elviselhetetlenül súlyos helyzetéről. A burzsoá Angliában a „jómodor” kritériuma lett, hogy minden tisztességes burzsoá házában meglegyenek Wordsworth kötetei. A holnapi Britannia, a szocialista Britania semmiképpen sem megy majd el Wordsworth erőteljes, gyönyörű természetleírásai, a népi életből vett jelenetei és alakjai mellett, de okvetlenül elveti majd azt, ami benne puritán és képmutató, reakciós és a reakciót oltalmazó, ami azoknak az álélnőyöknek a hirdetésével függ össze, amelyekkel nézete szerint együtt jár az, hogy a nép műveletlen, passzív és hogy nem száll szembe erőszakkal a gonosszal, s ami, végül, mindenféle előítéletekkel van kapcsolatban.

Wordsworth, amikor a „köznéphez”, közvetlen élettapasztalataihoz nyúlt, megtalálta mind az igazi tragikum vonásait, mind (természetleírásaiban) az igazi költészet vonásait, amelyek a nép életével függnek össze, ki tudta fejezni az egyszerű angol nép életével kapcsolatos objektív igazságnak legalább egy kis részét.

Szándékosan állapotdunk meg Wordsworth példáján, minthogy ez a példa szemléltetően elénk tárja a népi jelleg problémájának bonyolultságát. Ez a példa egyszersmind azt is mutatja, hogy milyen óriási munka vár barátainkra külföldön: a népi demokratikus országokban és a kapitalizmus országaiban az irodalmi hagyomány kérdésével kapcsolatban. A burzsoá kultúra legfőbb törekvése az, hogy egyre szűkebbre fogja, egyre jobban korlátozza a kultúrája által elismert irodalmi megnyilvánulások számát, hogy elszigetelje mindazt, ami a nép művészetében és irodalmában valóban egészséges és értékes.

A szocialista kultúra legfőbb törekvése az, hogy szélesebbre kitarja, kibővítsé azoknak a multbeli irodalmi megnyilvánulásoknak a körét, amelyeket be kell vonni a dolgozó tömegek kulturális kincsesházába. De korántsem minden válik Franciaország, Németország, Anglia stb. népei nemzeti kultúrájának közkincsévé.

Chateaubriand, Novalis, Wordsworth és más írók alkotásának, amely általában át van hatva a reakció oltalmazására irányuló törekvésektől s amely a kizsákmányoló kisebbséget szolgálta, rendszerint szűk a jelentősége, mint-hogy annak a társadalmi rendszernek a keretei közé van zárva, amely szülte.

A különféle országok irodalmának megvoltak saját Bulgarinjai. A bajuk nem is annyira az volt, hogy maguk tehetségtelenek voltak, mint inkább az, hogy silányak, a társadalomtörténet és az esztétika szempontjából meddők voltak azok az eszmék, amelyek védelmére keltek.

Bármennyire is tehetséges önmagában véve egy író, okvetlenül feledésbe merül, ha tolla a társadalom halódó erőit szolgálja. Belinszkij, a nagy orosz kritikus, igen helyesen állapította meg, hogy nem az író tehetségén múlik, hanem azon, hogy milyen irányt vesz tehetsége. Érthető ugyanakkor, hogy az író haladó gondolkodásmódja is óriási erővel befolyásolja a társadalmat, ha ez fejlett művészi tehetséggel párosul. Az egyes nemzeti kultúrák története igen szép számmal ismer olyan írókat, akiknek az alkotásai diadalt arattak az időn, megtartották nagy esztétikai és történelmi-dokumentációs jelentőségüket és átmennék a népek nemzeti kultúrájának mindennapi használatába.

A nagy Belinszkij örökké élő jelenségnek nevezte Puskin prózáját. „Gondolatok és megjegyzések az orosz irodalomról“ c. munkájában Belinszkij ezt írta: „Bármilyen legyen is irodalmunk, jelentősége számunkra mindenestre sokkal nagyobb, mind hinnők: benne egyesül, benne nyilvánul meg egész szellemi életünk, életünknek egész költészette. Csakis az irodalom terén valunk Ivánból és Péterből egyszerűen emberekké, csakis itt fordulunk az emberek felé és foglalkozunk az emberekkel.“ (Belinszkij. Válogatott esztétikai tanulmányok. Szikra, 1950. 261. old.)

Puskin költészetében csodálatosan tükröződik a kor orosz életének általános tartalma. Ennek a költészetnek a pátozsa, hogy Belinszkij kifejezésével éljünk, „szociálissága“, az érzelmeknek és élményeknek az a közössége, az a befejezett objektív teljesség ezek kifejezésében, amely nem a költő egy vagy más kaszt-előítéleteihez vezet el bennünket, hanem a népi élet, a szerelemről és barátságról, életről és halálról alkotott népi elképzelések bugyogó forrásaihoz...

Csajkovszkij zseniális első zongoraversenye népi melódiákból nőtt ki: Csajkovszkij megtartotta az egyszerű népi dallamok lenyűgöző költőiségét, de a verseny végtelenül gazdag hangzásában feltárta a fő téma egész filozófiai mélységét.

„Tudjuk — mondotta Kalinin —, hogy a legügyesebb költők, a legtehetségesebb zeneszerzők csak akkor váltak alkotásukban lángelmékké, amikor szoros kapcsolatban voltak a népi alkotással, amikor a nép kútfőiből merítettek. Enélkül nincsenek lángelméjű emberek.“ (Kalinin Az irodalomról. Gyűjtemény. 194—195. old., oroszul.)

Puskin költői génuszát annak köszönheti, hogy egész életén át erős hatással voltak alkotói tudatára a nép életének tényezői. A népi tényezőnek ez a

hatása eleinte gyermekkori benyomásokban nyilvánult meg, amelyek igen eleven és mély nyomokat hagytak a költőben („...Puskint, mint tudjuk, már gyermekkorában körülvette a népi elem” — állapította meg Csernisevszkij). később pedig abban, hogy nagy figyelemmel és szeretettel tanulmányozta a nép életét és nyelvét. „Puskin — mondja a nagy költő egyik biográfusa — mindig kereste az eszközöket, amelyekkel legmélyebb forrásában kutathatja fel az élő népi beszédet...”

Puskin verseinek harmóniájából kicseng az orosz népi beszéd zenéje. Puskin ereje abban rejlik, hogy költészetét népi forrásokból merítette. Ha Puskin nem állt volna olyan közel a nép életének és nyelvének világához, nem lett volna belőle nagy nemzeti költő. „A tartalmat a költő népének életéből merítette, ennek a tartalomnak értéke, mélysége, terjedelme és jelentősége tehát nem egyenesen és közvetlenül magától a költőtől és nem tehetségétől függ, hanem népe életének történelmi jelentőségétől” — mondotta Belinszkij. Puskin nagysága továbbá abban rejlett, hogy igyekezett minél jobban „megérteni népe életének történelmi jelentőségét”. A poltavai csata vihara, amely előhírnöke volt annak, hogy, Belinszkij kifejezésével élve, Oroszország közelebb jut az európai élethez, hogy a „világtörténelmi lét porondjára” lép; annak a rettenetes zavaros kornak tragédiája, amely a „Borisz Godunovban” jutott zseniálisan kifejezésre; annak a Pugacsev-lázadásnak eposéja, amely „Szibériától Moszkváig és Kubanytól a muromi erdőig megingatta az államot...” Mindezen, kezdve a népmesék csodálatos közvetlenségétől és egyszerűségétől a nép és az állam életének legbonyolultabb és legfelelősségteljesebb pillanatait megörökítő művekig, rajta van a költő mély népiességének bélyege. Mint ahogy Pugacsev kiáltványaiban Puskin „a népi ékesszólás csodálatos példáját” látta meg, ennek a népi mozgalomnak a történetéhez fordulva, igen nagyjelentőségű tényként megállapította, hogy „az egész köznép Pugacsev mellett volt”, hogy Pugacsev híveinek és a nemeseknek az „előnyei” „túlságosan ellentétesek voltak”. Puskin korai halála megakadályozta, hogy egyre mélyebben hatoljon be az orosz nép életének történelmi tartalmába, hogy egyre inkább népi jelleget adjon alkotásának. De azt, amit Puskin nem ért el és nem mondott végig, ami történelmi értelemben zseniális fragmentum maradt (éppen a költő történelmi és osztálykorlátozottsága folytán), ezt Puskin alkotásaiban teljesen feltárja magának a haladó történelmi tapasztalatokkal felvértezett szovjet nép.

A mult írójának alkotása és világnézete nem volt mentes az elkerülhetetlen történelmi korlátozottságtól és az osztályelőítéletektől. Az íróknak feltétlenül adózniuk kellett (kisebb vagy nagyobb mértékben) az uralkodó osztály ideológiájának. Franciaországban például a mai burzsoa kritika, amely az „amerikai párt” érdekeit tükrözi, felbőszül azon, hogy a nagy Balzac, a kapitalizmus leleplezője, a dolgozó nép közkinsévé válik. Ez a kritika, gonosz szándéktól hajtva elhallgatja vagy bemoeskolja mindazt, ami az író alkotásában haladó, előtérbe tolja azt, ami benne elavult és maradi, nagybuzgóan hangoztatja osztályelőítéleteit; a „rendszer” és a tulajdon, a trónus és az oltár serény védelmezőjének nyilvánítja Balzacot... De ha valaki Balzacban csak az „előítéletek” mozzanatát emeli ki, az történelmileg elavultnak tekinti, a múltba hagyja vészni és így megfosztja attól a hatalmas jelentőségétől, amit a mai, demokratikus Franciaországban az egész nép szempontjából betölt.

Márpedig Balzacnak, mint sok más nagykaliberű írónak is, a világszemlélet és a gyakorlat néhány lényeges mozzanatában sikerült, Lenin kifejezésével élve, „letépni” a kizsákmányoló kisebbség „rabláncait”, visszatükrözni alkotásában a „köznép” történelmi tapasztalatait, kifejezésre juttatni, hogy mi a társadalom kizsákmányolt többségének hangulata a kor legfontosabb feladataival kapcsolatban.

Okvetlenül meg kell értenünk, hogy Balzac háta mögött ott volt a nép, amely megvívta az 1789-es forradalmat, a nép, amely saját erejéből gigászi, világtörténelmi jelentőségű forradalmi munkát végzett. Ezt a munkát a manufaktúrák munkásai, a parasztok és a kisiparosok végezték el. „De — írta Marx „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája” című művében — bármily kevésbé hősiés is a polgári társadalom, mégis hősiességre, önfeláldozásra, rémuralomra, polgárháborúra és népek csatáira volt szükség ahhoz, hogy életre keljen”. (Marx—Engels. Válogatott művek. 1. köt. Szikra, 1950: 226. old.)

A francia nép legjobb vonásai — férfiassága, lankadatlan harcolni és ellenállni-akarása, történelmi érzéke és értelme, a haladó társadalmi és történelmi kezdeményezésekhez való kifinomult érzéke — kifejezésre jutottak a gazdag forradalmi tapasztalatokban.

Balzac helyes történelmi ösztönére hallgatva, az 1789-es forradalom korszakát választja meg kiinduló, meghatározó mozzanatnak „Emberi színjátékának” felépítésében.

Az 1789-es forradalom viharos korszaka, amely új fejezetet nyitott Franciaország történetében és felborította emberek millióinak megszokott életmódját, a társadalom valamennyi osztályának életmódját, mintegy kiinduló pont volt Balzac „Emberi színjátékának” nagy témájához.

Balzac népiségét nem annyira a néppel kapcsolatos nyílt kijelentéseiben kell keresnünk, mint inkább abban a mély és mindenre kiterjedő, minden társadalmi csztályt felölelő ábrázolásában, amellyel a XVIII. század-végi forradalmi fordulat társadalmi és anyagi eredményeit lefestette. Csaknem száz művében, amely az „Emberi színjátékot” alkotja, rámutat arra, hogy Franciaországban a társadalmi viszonyok teljes szétzúzása folytán „minden felfordult és még most is alakul...” Eppen ez a csodálatos képesség, amellyel az „Emberi színjáték” alkotója tipikusan művészi formákban feltárta az egész társadalom sorsát, megrajzolta az emberi kapcsolatoknak azt a felborulását és megváltozását, amely a XVIII. század-végi forradalmi csaták következményeivel függött össze, az első sajátosság, amely Balzac népiségére utal.

Balzac leleplező realizmusa nem alakulhatott volna ki teljes hatalmában és mélységében, ha nem támaszkodott volna arra, hogy a társadalom széles rétegeit felháborította a fináncplutokrácia, amely a júliusi királyság idején Franciaországban uralkodott. Balzac haragosan felemelte tiltakozó szavát az abban az időben új burzsoa társadalmi rendszer visszataszító megnyilvánulásai ellen, s ez nem állt ellentétben, hanem teljesen összhangban volt a francia néptömegek hangulatával. A legfontosabb itt az, hogy milyen jellege van Balzacnál a kapitalizmus kritikájának, hogyan leplezi le a burzsoa uralom különböző oldalait. Most már egy évszázad választ el bennünket Balzac korától. De csak most tárul fel előttünk teljes egészében Balzac anti-kapitalista kritikájának társadalmi logikája és történelmi célirányossága. Amikor egyik-másik író népiségének kérdését vetjük fel, nemesak azt kell okvetlenül tisztáznunk, hogy az író mi volt saját kora számára, hanem alkotásának azokat a mozzanatait és vonásait is meg kell vizsgálnunk, amelyek folytán az író korunk dolgozó tömegei szempontjából ma is élő, hatékony társadalmi és kulturális erő.

Annak a társadalmi tapasztalatnak a birtokában, amelyet a haladó emberiség Balzac óta felhalmozott, világosan látjuk, milyen óriási történelmi méreteket öltöttek Balzac mélységesen igaz alakjai. Az „Emberi színjáték” alakjai, éppen azért, mert Balzac a valóságos élet mélyéből vette és erőteljes művészi formába öltöztette őket, tovább élnek és élénk visszhangra találnak a nagy olvasóközönségben. Ma már világosan látjuk, hogy Balzac olyan alakjaival, mint Gobseck, Grandet és Nucingen báró, egyre jobban leleplezte a magántulajdon uralmának társadalmi és gazdasági értelmetlenségét, egyre inkább napvilágra hozta a „pénz” sötét birodalmát, egyre inkább

arra törekedett, hogy megértse a burzsoázia élősi, társadalomellenes szerepét... Vajjon nem világos, hogy mennyire céltalan, társadalmi értelemben, mennyire a szó szoros értelmében meddő Balzac nyereszkeskedőinek lázas tevékenysége? De ha az író így látta a nyereszkeskedőket, a „haszon bajnokait“, vagyis meglátott bennük valamit, ami ugyanolyan impozáns, mint amilyen meddő és értelmetlen, nem jelenti-e ez azt, hogy „alulról“ látta meg őket, az „anyagi javak termelőinek“ szemével, a „vagyontalan népesség“ szemével? A tulajdonosi világrend mélyreható ellentmondásait az „Emberi színjáték“ szerzője csak a „közép“ nagy történelmi tapasztalatainak fényében „fedezhette fel“, s ha nem tartjuk szem előtt ezeket a tapasztalatokat, Balzac alkotása misztikusan felfoghatatlannak tűnik.

Leninnek Tolsztojról szóló zseniális cikkéből kiindulva, teljes joggal mondhatjuk, hogy amikor egy valóban nagy művész kerül szóba, okvetlenül felmerül e művész népiségének kérdése, hogy csupán az író származása és életkörülményei alapján semmiképpen sem magyarázhatjuk meg alkotását.

A problémát azonban az teszi bonyolulttá, hogy az író osztályhelyzetének elhanyagolása nélkül, egyszersmind meg tudjuk látni azokat a vonásokat, amelyek népiségét meghatározzák. Ha a múlt íróinak alkotása egyáltalán nem „osztályon kívül álló“, „osztályfeletti“ alkotás, akkor vajjon jogosan vehető-e fel az a kérdés, hogy milyen mértékben népi írók ezek az írók?

A kérdést még az az eléggé jelentős körülmény is rendkívül bonyolulttá teszi, hogy a kizsákmányoló társadalomban a dolgozó nép szellemi tengődésre van kárhoztatva, hogy az irodalom „fogyasztói“ az elenyésző kisebbséget alkotó művelt emberek. A legnagyobb orosz írók azon búsultak, hogy nincsen kiterjedt olvasóközönségük. Dobroljubov „Milyen szerepe van a népiségnek az orosz irodalom fejlődésében?“ c. cikkében keseregve kérdi: „Hogyan él ez a többi 64 600 000, aki nem olvassa újságjainkat és folyóiratainkat?... Tudják-e Bezvodnoje vagy Mnogovodnoje, Zatisje vagy Zaleszje parasztjai, hogy ispánjaikat, rendőrfőnökeiket és intézőiket már régen átadták a közvélemény törvényszékének: irodalmi elbeszélésekben, karcolatokban, emlékezésekben stb.? Tudják-e mindezt, s érzik-e az irodalom jótekony hatása folytán sorsuk könnyebbülését?...“ Csaknem harminc évvel Dobroljubov cikkének megjelenése után Engels Minna Kautskyhoz intézett levelében kifejtette azt a nézetét, hogy „...a mi viszonyaink között a regény túlnyomóan a polgári, tehát nem közvetlenül hozzánk tartozó körökből való olvasókhoz szól...“ (Marx—Engels: Művészetről, irodalomról. Szikra, 1950. 45. old.)

„Tolsztojt, a művészt még Oroszországban is törpe kisebbség ismeri csak — írta Lenin „L. N. Tolsztoj“ c. cikkében. — Hogy nagy alkotásait valóban *mindenki* tulajdonává tegyük, harcra van szükség, harcra az ellen a társadalmi rend ellen, amely milliókat és tízmilliókat kárhoztatott sötétségre, elnyomásra, kényszermunkára és nyomorúságra, szocialista forradalomra van szükség“ (Lenin: Az irodalomról. Szikra, 1950. 68. old.).

Lenin tehát Tolsztoj tekintetében megkülönböztet népiséget, mint alkotásának funkcióját, amelyet történelmileg korának viszonyai korlátoznak, amelyet történelmileg a konkrét kor határoz meg, és az írónak az egész nép által való elismerését, amely csak azután lehetséges, hogy a hatalom a forradalmi proletariátus kezébe ment át.

Ebből komoly módszertani jelentőséggel bíró következtetések adódnak. A múlt sok nagy írójának alkotásaiban a népiség nincsen a felszínen, nincsen meg, mondhatni, vegytiszta formában, hanem társadalmilag összebonyolított és osztályfeltételekhez kötött formában jelentkezik.

Ez vonatkozik például az olasz irodalom olyan kiváló képviselőjére, mint Dante, akiről Engels azt mondta, hogy „...a középkor utolsó és egyben az újkor első költője volt“. (Marx—Engels: Művészetről, irodalomról. 67. old.) Dante „Isteni színjáték“ c. költeményében a túlvilági vándorlás formáját

választotta. A túlvilági látomás — olyan zsáner, amely a legszorosabban összefügg a katolicizmussal. Ez az összefüggés megvan Dante költeményében is, amely telisteli van szkolasztikus tudományossággal és vallási szimbolikán épül. A népi elem, amely az „Isteni színjátékot” athatja, a költő politikai és vallási előfeltételei által rendkívül bonyolultá tett formában van meg. Nem akarunk az „Isteni színjátékban” fellelhető népies elemekre részletesebben kitérni, de feltétlenül szövé kell tennünk azt, hogy miképpen bírálta Dante a katolicizmust.

Itáliában a XIII. és XIV. században a tömegek társadalmi mozgalmai gyakran eretnekség formáját öltötték, s mint ilyen, sok szempontból bírálták a papságot, és egyenlősítő törekvéseket hirdetve, a plebejus köznép követeléseit fejezték ki. Dante az „Isteni színjátékban” tulajdonképpen csatlakozott azoknak az eretnek vallási tanoknak a képviselőihez, amelyek a tömegek társadalmi tiltakozását tükrözték; az egyházzal adott kritikája a valóságban egyezett a nép nézeteivel.

Dante síkra szállt a bünbocsató cédulák eltörléséért, pörbeszállt a papi tisztségekkel folytatott kereskedés ellen, leleplezte a papság züllöttségét és kapzsiságát, az egyház legmagasabb képviselőit a „Pokolban” szerepelteti s így igazi nagy költő lett, minthogy ezek a mozzanatok összhangban voltak a néptömegek egyházellenes, antikatólikus hangulatával.

A renezánsz világias életfelfogása, élni akarása és mohó érdeklődése az ember iránt — ellentétben van az „Isteni színjáték” vallásos-katólikus elemeivel. A katólikus szimbolika, a szkolasztikus tudományosság elhomályosítja a költemény renezánszos tendenciáit.

De ha az „Isteni színjáték” csak vallási-misztikus síkja lett volna és ha nem volnának mély népi-renezánszos alapjai, nem vált volna a nemzeti és a világkultúra kincsévé és későbbi nemzedékek nem tanúsítottak volna irányában eleven, művészi érdeklődést, vagyis kora keretei között maradt volna. Dante akkor válik majd a dolgozó tömegek kincsévé, amikor a szabad, demokratikus Olaszország népe előtt, az egyházi és világi reakció sötét uralma alól felszabadult olasz nép előtt teljes nagyságában feltárul majd az „Isteni színjáték” népi humanista patosza.

Szem előtt kell tartanunk, hogy már magának a „nép” és „népiség” fogalomnak is konkrét, változó történelmi tartalma van, mint ahogy ennek megfelelően minden egyes korban az egyes országokban a nép öntudata is változó. Éppen erre a fontos szempontokra hívja fel a figyelmet Lenin: „Nem nagy újság Tolsztoj kritikája. Nem mondott semmit, amit jóval korábban el nem mondtak az európai irodalomban is, az oroszban is azok, akik a dolgozók oldalán álltak. Tolsztoj kritikájának sajátossága és történelmi jelentősége abban áll mégis, hogy olyan erővel fejezte ki a legszélesebb tömegek gondolkodásának megváltozását a jelzett korszak Oroszországában, és kivált a falusi, a paraszti Oroszországban, amilyen csak zseniális művészek tulajdona.” (Lenin: Az irodalomról. 78. old.)

Igy például a kapitalizmus kritikájának sajátosságát Ibsen híres színműíró alkotásaiban azok a sajátos életviszonyok határozták meg, amelyek között a nép az ország számára fordulópontot jelentő időszakban: az évszázados kistulajdonosi életforma bukásának és a kapitalista életformára való átmenetnek az időszakában élt. Itt a norvég nép életének egy meghatározott szakaszáról (a múlt század utolsó évtizedeiről) van szó. Tolsztoj alkotásaiban zseniális művészi formában kifejezésre jutott az a fordulat, amely annak a sokmillió parasztnak a nézeteiben végbement, akik akkoriban szabadultak fel a jobbágyi rabság alól és a kapitalista „szabadság” új borzalmaival találkoztak szemtől-szembe. Ibsen alkotásaiban is kifejezésre jutott egy teljesen konkrét időszak a kistermelők és jobbágyi rabságot nem ismerő parasztlak norvég tömegeinek életéből, azok életéből, akik akkor a burzsoa-kapitalista viszonyok új világához való hozzászokás tragédiáját élték át. Az orosz és a

norvég nép történelmi életformájának sajátosságai határozta meg Tolsztoj és Ibsen alkotásainak sajátosságát.

Lenin megtanít bennünket arra, hogy miképpen kell az elemzés egységes aktusában összekapcsolnunk a művész korának közvetlen, konkrét ellentmondásait a nép társadalmi életének azokkal az alapvető feltételeivel, amelyek hosszabb vagy rövidebb történelmi korszak folyamán érvényben maradnak. Ilyenek például az orosz reform utáni valóság ellentmondásai, amikor ezt a valóságot összekapcsoljuk a jobbágyparasztság grandiózus sokévszázados „előtörténetével”, azok az ellentmondások, amelyek L. N. Tolsztoj alkotásainak alapját áthatják; ilyen az a tény, hogy a múlt század utolsó évtizedeiben a tőke nagy erővel behatolt Norvégiába, ami törést okozott a norvég nép polgári-patriarchális életének „normális” évszázados berendezésében, amely oly ragyogóan és oly sajátos formában jutott kifejezésre Ibsen műveiben; ilyenek a chartizmus korában az angol dolgozó nép helyzetének szörnyű problémái, amelyek Dickens alkotásaiban jutnak kifejezésre, s amelyek alapja a patriarchális, paraszti Anglia pusztulásának és az angol proletariátus születésének hosszú és szenvedésekkel teli előtörténete.

Így tehát bizonyos összefüggés mutatkozik a múlt több nagy írójának kritikai, leleplező realizmusát meghatározó legfontosabb vonások között és azok között a (minden egyes alkalommal) sajátos formák között, amelyekben a népek életének évszázadokon át kialakult társadalmi szabályai összerörnek. A nagy néptömegek hangulatában és nézeteiben, az „anyagi javak termelői” hangulatában végbemenő változás, amelyet az egyik életmódról egy másik életmódra való átmenet idézett elő, a múlt sok többé vagy kevésbé jelentős művészetének alkotásaiban megnyilvánuló társadalomkritikai tendenciák történelmi alapja.

Az irodalom népiségének kérdése továbbá kétségtelenül eléggé jelentős mértékben összefügg Leninnek azzal a tanításával, hogy minden nemzetben belül két nemzet van, hogy két kultúra létezik. Lenin és Sztálin erre vonatkozó nézetei döntő jelentőséggel bírnak, amikor tisztázni akarjuk a múlt íróinak, valamint a kapitalista országok mai íróinak világnézetében és alkotásában tapasztalható erős és gyenge vonásokat. Nézzünk meg néhány példát, amely bebizonyítja annak a lenini-sztálini tételnek a helyességét, hogy az osztályokra tagolt kizsákmányoló társadalomban két kultúra van és hogy ennek a ténynek óriási jelentősége van az írók alkotása szempontjából.

Balzac nemegyszer megvallotta, hogy igazi erényre és magasztos emberi érzésekre csak szegények körében talált példát, „a veriték és az akarat, a munka és a türelem embereinél”, a népnél, „amely piszkos kézzel óriási értékeket alkot, amely feldiszipli és aranyozza a porcelánt, üveget fúj, gyémántot csiszol, fémeket csiszol...”, mint ahogy az „Arany szemű leány”-ban (La fille aux yeux d'or; Scènes de la vie parisienne, I.) oly meghatóan írja.

Balzac nem volna nagy művész és átlagon felüli gondolkodó és szociológus, ha nem vetette volna fel azt a kérdést, hogy vajon lehetséges-e más életforma mint a polgári életforma, ha nem kereste volna az emberi lét „nem-polgári” útjait. Balzac kivezető) utat keres a polgári társadalmi élet kiáltó, kínzó ellentmondásaiból s megvizsgálja műveiben az ember „nem-polgári” életének különféle formáit. Hogyan menekülhet a „pénz” romboló hatásától? Vajjon a burzsoa közösségi élet viszonyai között az ember megszabadulhat-e az erre jellemző élményektől vagy szenvedélyektől?

Balzac csak a „hivatalos társaságon” kívül talált olyan embereket, akik életmódjuk, erkölcsi arculatuk, magatartásuk egész felépítése szerint más-vágású emberek voltak, mint a burzsoák. Ezek a munka emberei voltak.

A kiváló francia realista alkotása, igazi nagysága, ereje és gyengésségei a két kultúráról szóló marxista tanítás fényében válnak érthetővé. Itt meg kell említenünk Sztálin elvtárs „Marxizmus és nyelvtudomány” c. zseniális munkájának egyik nagyszerű részletét, amelyben a következőket írja: „Tel-

jesen helyes az, hogy a burzsoák, illetőleg a proletárok eszméi, képzeleti, erkölcsi elvei, vallása, politikája merőben ellentétesek." (*Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány.* 15. old.)

A nép embereinek alakjaival az „Emberi színjátékba” új, éltető elemi erő tör be. Ezek mögött az alakok mögött a burzsoá erkölcsöktől, erkölcsi szokásoktól, eszméktől és képzetektől teljesen eltérő erkölcsök, erkölcsi szokások, eszmék és képzetek egész világa sejthető.

„Az istentagadó miséje” (La messe de l'athée, Scènes II.) s erről lehet itt szó leginkább, az „Emberi színjáték” legpatetikusabb lapjai közé tartozik. Az emberbe vetett hatalmas, mindent legyűrő hit hatja át Balzacnak ezt a kis elbeszélését. Az a pátosz, amellyel itt a nép fiainak erkölcsi gyönyörűségét és szellemi nagyságát ábrázolja, az elbeszélésben olyan csodálatos erővel és olyan tisztán, az olvasót annyira lenyűgöző őszinteséggel nyivánult meg, hogy itt joggal mondhatjuk, hogy Balzac közel jutott annak az új humanizmusnak a forrásaihoz, amely perspektívákban kivezette az író a magántulajdonon alapuló társadalom keretei közül.

Bourgeat, a szegény vízhordó önzetlen, valóban önfeláldozó gondoskodása lehetővé tette Deplinnek, a szegény diáknak, hogy később híres orvos, a szegények barátja és istápolója legyen. Van egy csodálatos rész Balzacnak ebben a piciny remekművében. „Bourgeat — mondja Deplin — büszke volt rám, szeretett jómagam és sajátmagam miatt.” Bourgeatot, ezt az egyedülálló, nyomorban tengődő embert, cselekedeteiben nem az önzés hajtja, hanem a nemes önzetlenség, az a csodálatos tapintat és lelki finomság, amelyek anyaira jellemzők a nép fiaira.

A burzsoázia, mint a „Kommunista Kiáltványban” megállapították, az orvost, a jogászt, a papot, a költőt, a tudóst fizetett bér munkásának szerepére süllyesztette le. Bourgeat — a nép fia — megértette Deplin nemes életcélját, társadalmi értékét, s ezért helyezte a szegény diák „elméjének szükségleteit” saját szükségletei fölé, ezért nyújtott neki (aki jóformán idegen volt számára) anyagi lehetőséget tanulmányainak befejezésére. Deplin lett egyszersmind Bourgeat, a nyomorban nyögő, elnyomott ember számára az önmegerősödés egyetlen nemes formája.

Bourgeat személyében Balzac már láthatta a másik Franciaországot: a munkaszerető, becsületes Franciaországot, a kiapadhatatlan szellemi egészség hordozóját, amely a Nucingenek és a Gobseckok Franciaországával, a bankárok, spekulánsok, a „felső társasághoz” tartozó gazdag naplopók és élősdik Franciaországával párhuzamosan fennáll.

A „Chabert ezredes” (Le colonel Chabert, Scènes II.) című elbeszélésben ugyanezt látjuk: ugyanez a nézet a népről, ugyanez a bizalom irányában. Chabert, a napoleoni hadsereg volt ezredese, akit megtagadott a felesége, mert előnyösebb volt neki, hogy ne ismerje el élőnek, akit elutasított az igazságszolgáltatás, az egész „társadalmi berendezés”. Louis Verniaud öreg katoná nyomorúságos, roskadozó kunyhójában talált menedéket. Chabert, ez az élők sorából törölt lény, akinek „nincsen neve”, nincsen felesége, nincsenek barátai, nincsen vagyona, csak Verniaudnak, a „kimerítő munka” emberének szegényes vityilójában szerez magának megtiszteltetést, itt találja meg emberi méltóságának érzetét, itt válik ismét teljesjogú emberré. Verniaudnak eszébe sem jut, hogy Chabert megsegítéséből bármilyen előnyöket is szerezzen. Az öreg katonát zavar fogja el, amikor Chabert azon a pénzen, amihez alkalmasint hozzájutott, kiváltotta váltóját s így még a dohányruvaló pénztől is megfosztotta magát; őszintén elkéserít ez és úgy érzi, hogy Chabert ezzel súlyosan megsértette őt és családját: „Megsértett bennünket, jóbarátait. Nem szép tőle, hogy ezt tette velünk!”

Chabert balszerencséjének történetével Balzacnak sikerült, mint a víz egy cseppjében, megmutatni azt a szakadékot, amely a nép fiát elválasztja az úgynevezett „hivatalos társaság” törpéitől. S vajjon nem dühödött, kímé-

letlen ítéletként harsannak-e a tulajdonosok bandája felé Balzacnak azok a szavai, amelyeket Derville szájába adott: „Csakugyan igaz... a jótétemény egyik sajátossága, hogy összeegyeztethetetlen a tulajdonos érzeteivel!” Ezek a szavak megvilágítják azt a mély szakadékot, amely a népi alakokat elválasztja azoktól az alakoktól, amelyek a „vagyonatlanok világával” szembenálló társadalmi rétegekből valók. Társadalmi, lélektani, erkölcsi ellentét állott fenn Franciaország burzsoáziája és dolgozó tömegei között. Ha nem lett volna ez a ténylegesen fennálló ellentét, vagyis ha nem lettek volna a burzsoázia képzetétől, szokásaitól, erkölcsi elveitől eltérő „képzetek, szokások, erkölcsi elvek” stb., sok nagy polgári író realizmusa másképpen festett volna: sokkal szűkebb és sokkal szegényebb volna.

Marx „A szent család”-ban kerekén megmondja, hogy Eugène Sue „Párizs rejtelméi” c. művében ott válik realistává, ahol túllépi a korlátozott burzsoa világszemlélet kereteit, de elárulja a realizmust, mindahányszor elfogult burzsoa elméleteit, osztályelőlitéleteit kezdi követni.

„A német ideológiá”-ban a következő fontos útmutatást találjuk: „A forradalmat indító osztály — márcsak azért is, mert egy *osztállyal* áll szemben — már eleve nem mint osztály, hanem mint az egész társadalom képviselője lép fel, a társadalom teljes tömegeként jelenik meg az egyedüli uralkodó osztállyal szemben. Ezt azért teheti, mert kezdetben érdeke valóban inkább összefügg valamennyi többi, nem uralkodó osztály közös érdekeivel, mert az eddigi viszonyok nyomása alatt még nem fejlődhetett ki egy külön osztály külön érdekeként.” (*Marx—Engels: Művészetről, irodalomról*, 21. old.)

A felvilágosodás burzsoa irodalmának felvirágzása a XVIII. században azzal függött össze, hogy a burzsoázia, mint a társadalmi, népi érdekek képviselője, különleges helyzetben volt. S vajjon mondjuk Beaumarchais színmű-trilógiája nem szemléltető kifejezése-e annak, hogy a burzsoázia érdekei társadalmi érdekekből „egy külön osztály külön érdekeivé” lettek?

Ugyanúgy Angliában, ahol a kapitalizmus korábban, mint más országokban, felvette legérettebb formáit, a legélesebb formában mutatkozott meg az a tény, hogy egy nemzeten belül két nemzet és két kultúra van. Az uralkodó osztályok érdekében olyan irodalom és művészet jön létre, amelyek gazdagok nevekben, de szegények tehetségeken; olyan irodalom és művészet, amely idegen a népnek és teljes egészében az angol burzsoa ízléséhez, szükségleteihez és fejlődési színvonalához alkalmazkodik. Engels „A munkásosztály helyzete Angliában” c. munkájában ezt írja: „...Anglia művelt osztályai süketek minden haladással szemben, s csak a munkásosztály nyomására mozdulnak meg valamelyest. Nem várhatjuk, hogy ennek az aggkori kultúrának mindennapi irodalmi kenyerét másképpen alkossák meg, mint amilyenek ők maguk. Az egész divatos irodalom varázskörben jár és ugyanolyan unalmas és meddő, mint maga az érzéketlen divatos társaság is.”

Másrészt, a „Londoni levelek”-ben Engels, aki nagyszerűen ismerte az angliai helyzetet, kerekén megmondotta, hogy „...Angliában az a csodálatos tény mutatkozik, hogy minél alacsonyabban áll egy osztály a társadalomban, minél műveletlenebb a szó köznapi értelmében, annál haladottabb, annál inkább van jövője”. Ugyancsak Engels mondotta „A lakáskérdéshez” c. munkájában, hogy az uralkodó osztály fennállása egyre inkább akadály az ipari termelőerők fejlődése útjában, egyre inkább akadály a tudomány, a művészet és főként a művelt érintkezési formák fejlődésének. Modern burzsoáziánknál faragatlanabb fatuskók még nem voltak a világon”. (*Marx—Engels: Válogatott művek*. I. köt. 548. old.)

Ugyanakkor, amikor Angliában az uralkodó osztály „szellemi tápláléka” olyan olvasmányokból áll, amelyek ugyanolyan divatosak, mint amilyen halálosan tehetségtelenek, a „műveletlen” osztályok, a vagyonatlanok a külföldi és a hazai irodalom legjobb műveit vették kulturális tárházukba, azokat a műveket, amelyekkel a haladó világszemlélet és a nagy művészi tekin-

téyek sajtója foglalkozik (Rousseau, Voltaire, Byron, Shelley...). Így például Shelley műveit, mint Engels írta, csak az „alsóbb rétegek” olvassák. míg egyetlen „becsületes” ember nem tartja magánál ezeket a műveket, mert „fél, hogy egészen rossz hírbe keveredik”.

Nem világos-e ilyen körülmények között, hogy „az angol regényírók...ragyogó iskolájának” (Marx–Engels: Művészetről, irodalomról. 81. old.) alkotásai, Dickens, Thackeray és más írók alkotásai, amelyek az angol nemzeti kultúra büszkeségei, nem a burzsoázia divatos ízlései alapján készültek, hanem az ezek ellen az ízlések ellen vívott harc alapján, ez ízlések leküzdése alapján? A nagy angol regényírók világtörténelmi jelentőségét Marx éppen abban látta, hogy az egész civilizált világ előtt leleplezték a burzsoa szánal-mas lelki világát és szégyenoszlophoz szegesték.

Dickensnek rendkívül fejlett és éles érzéke volt ama kiáltó ellentét iránt, amely a „vagyonatlanok világának” eszmekörét és képzetait jellemzi, elientétben a gazdag tulajdonosok eszmevilágával és képzeteivel. Az elnyomott és kisemmizett nép irányában érzett forró szimpátia és szeretet fűtötte. Tévedhetett (s tévedett is) abban a kérdésben, hogy milyen úton szabadulhat meg a nép a kapitalizmus borzalmaitól. Korántsem mindig tudott szakítani és szakított az uralkodó osztályok ideológiájával... De mindamellett a múlt századbeli angol írók közül egyik sem tett olyan sokat abban az irányban, hogy ügyesen, kitűnő művészi formában ábrázolja az egyetlen nemzeten belül fennálló két nemzet és két kultúra tényleges fennállását. Dickens regényei utólráhetetlen humortól, maró iróniától, eleven fantáziától tündökölnek, áthatja őket a megingathatatlan optimizmus és az „egyszerű ember” irányában táplált bizalom érzése, s mindez annak köszönhető, hogy Dickens szoros kapcsolatban volt a népi, demokratikus angol kultúra csíráival, a szegények és társadalmilag kisemmizettek „nemzetével”...

Az a feladatunk, hogy abból a marxista tanításból kiindulva, hogy minden nemzeti kultúrában két kultúra van, helyesen feltárjuk azoknak a mély ellentmondásoknak a tartalmát és értelmét, amelyekről nem mentes sok kiváló író alkotása, aki a kizsákmányoló osztályrendszer viszonyai között alkot. Mi még nem használjuk eléggé megfontoltan, eléggé következetesen a két kultúráról szóló tanítást, amikor a mai külföldi haladó írók alkotásait tanulmányozzuk és terjesztjük. Vajon nem joggal követelheti-e olvasónk kritikusainktól, hogy kellő meggyőző erővel mutassák meg neki, tárják fel előtte a Pablo Neruda, Howard Fast, Louis Aragon, Nazim Hikmet, Lindsay és mások alkotásai és Chile, az Egyesült Államok, Franciaország, Törökország, Anglia népe demokratikus és szocialista kultúrájának elemei között fennálló eszmei és művészi összefüggést...

Már maga az a tény, hogy olyan írók jelennek meg, akikre egész népek büszkéi, a burzsoá irodalomtörténészek képzeletében valami csaknem misztikusan véletlenszerűnek tűnik; valójában ez törvényszerűség, amelynek megvannak a történelmi motívumai és amely „kapóra” jön, minthogy gyakran egybeesik a népek történetében megérett válságok időszakaival. Lenin egyik 1907-es cikkében a következőket írta:

„Marx egész történelmi felfogásából következik, hogy olyan nagyra becsülte a forradalmi szakaszokat az emberiség fejlődésében; mert éppen ezekben az időszakokban oldódik meg az úgynevezett békés fejlődés szakaszaiban lassan felgyülemlett sok ellentmondás. Eppen ezekben a szakaszokban mutatkozik meg a legjobban, hogy milyen közvetlen szerepet játszanak a különböző osztályok a társadalmi élet formáinak meghatározásában, ilyenkor rakják le a politikai „felépítmény” alapjait, amely azután hosszú ideig támaszkodik a megújult termelési viszonyok bázisára. És a liberális burzsoázia teoretikusaival ellentétben Marx éppen ezekben a korszakokban nem a „normális” úttól való eltérést, nem valami „szociális betegség” megnyilvánulását, nem szélsőségek és hibák sajnálatos következményeit látta, hanem

az emberi társadalmak történetének legéletbevágóbb, legfontosabb, leglényesebb, legdöntőbb pillanatait. Magának Marxnak és Engelsnek tevékenységében részvételük 1848—1849 forradalmi tömegharcaiban középpontként dombozik ki. Innen indulnak ki a különböző országok munkásmozgalma és demokráciája sorsának meghatározásában. Ide térnek vissza mindig, hogy a legélesebb és legtisztább formában határozzák meg a különböző osztályok belső természetét és törekvéseit.“ (Lenin: A bojkott ellen. Lásd Lenin, Marx, Engels, marxizmus. Szikra, 1949. 193—194. old.)

Már akár Flaubert példáján is — aki látszólag olyannyira távol áll a néptől — beigazolódik, mennyire igaz a marxizmus klasszikusainak az a tétele, amely meghatározza, hogy milyen szerepe van a forradalmi időszakoknak az emberiség fejlődésében. Lenin „Állam és forradalom“ c. munkájában utal arra, hogy Marx 1852-ben még nem veti fel a kérdést, hogy mivel helyettesítendő a megsemmisítendő burzsoa államgépezet, minthogy 1848 tanulságai még nem szolgáltattak anyagot e kérdés megválaszolásához. Az 1848-as forradalom „...*elérkezett* ahhoz a feladathoz, hogy minden romboló erőt az államhatalom ellen „összpontosítson“, ahhoz a feladathoz, hogy „összetörje“ az államgépezetet“. (Lenin: Állam és forradalom. Lásd Lenin: Válogatott művek. 2. köt. 179. old.)

Flaubert példájából látható, hogy a realizmus fegyverét, amelyet valamikor a burzsoázia kovácsolt a feudalizmus ellen vívott harcban, miképpen fordították éppen az ő osztályuralma ellen. A szerző „Érzelmek iskolája“ (Éducation sentimentale) c. alkotása azok közé a „romboló erők“ közé tartozott, amelyeket a forradalom a burzsoázia politikai uralma ellen összpontosított.

Az 1848-as proletár forradalom objektív jellege meghatározta Flaubert realizmusának határait és jellegét. Flaubert, abból a meggyőződésből kiindulva, hogy az egész társadalom polgári elfajuláson megy át, megalkotta „Érzelmek iskolája“ című regényét, s ebbe a regénybe belevetette minden gyűlöletét, amit az embert megalázó, erkölcsileg lezüllesztő polgári renddel szemben érzett. Flaubert regényében ábrázolta a mohó, kíméletlen és korlátolt burzsoát, s ezzel kimondta az ítéletet a burzsoa magántulajdonosi társadalom felett. Regényében találunk olyan anyagot, amely azt bizonyítja, hogy a történelem kérlelhetetlen szükségszerűsége az „államnak nevezett szörnyeteg“ — így mondja a szerző —, vagyis a burzsoa állam erőszakos eltávolítása.

Flaubert megerősítette, hogy a burzsoa állam ellentétben áll az ember lelkiismeretével és értelmével, hogy csak gyűlöletet és megvetést érdemel. Eltévelyedett azonban, amikor tagadta a társadalmi haladás lehetőségét és csaknem az általános szkepszist tette meg realizmusának pátozává. De az 1848-as forradalom, ezt ismételten hangsúlyozzuk, hozzáfogott a burzsoa állami rend forradalmi megdöntésének feladatához. Ez volt abban az időszakban a forradalom történelmi lehetőségeinek „plafonja“. Az akkori proletár szabadságmozgalomnak ezek a „romboló“ feladatai születtek a forradalomtól egyénileg távol álló Flaubert realizmusát, realizmusának „tagadó“, leleplező-kritikai tartalmát. Az 1848-as forradalom, a proletár felkelés, amely kihívta maga ellen a „hivatalos társaság“ kebelében rejlő bűnös erőket, lehetővé tette az író számára a burzsoa arculatán látható új (politikai és társadalmi) vonások megértését. Flaubert ország-világ előtt tárgyilagosan bizonyította azt a tényt, hogy a burzsoázia nyílt népellenes erővé vált, hogy a burzsoa szociális elfajuláson ment át, hogy politikailag és erkölcsileg lezüllett. A proletármozgalom napfényre hozta a burzsoa rendszer szörnyű vonásait, Flaubert teljes szálnmasságukban meglátta ezeket a vonásokat, meglátta, hogy kíméletlen leleplezésre szorulnak s így bekerültek regényébe.

Igen nagy jelentősége van annak, hogy Flaubert 1857-ben kezdte meg írói útját, amikor komoly összeütközésbe került a polgári közvéleménnyel.

1880-ban, rövid idővel a halála előtt, amikor Maupassant-t az a veszély fenyegette, hogy a „szokások és a közerköles megsértése“ miatt bíróság elé állítják, ezzel kapcsolatban a következőket írta Maupassantnak: „Akkor, amikor védőd jelekkel leint majd Téged — hiszen egy szó a vesztedet jelentheti —, nyugtalanul a hátad mögött érzed majd az egész csendőrséget, katonaságot, társadalmi erőt, amely felmérhetetlen teherként lebeg majd elméd felett; akkor szívedbe költözik majd olyan gyűlölet, amilyent Te még nem is sejtesz, agyadon átvillan majd a bosszú gondolata, de a büszkeség azonnal megállít...”

A tulajdonosok nemzetével szemben érzett mérhetetlen harag szavaival fejezte be realista-írói útját Flaubert, aki örökösen lázongott a burzsoázia ellen és örökös rabja volt... Amikor a nagy gyűlölet és bosszúvágy szavaival felkelt a csendőrséggel és hadsereggel körülvett társadalmi erők ellen, kritikájának fegyvere párosult hazája, Franciaország, kismimmizett dolgozó tömegei fegyverének kritikájával.

Amikor egyik-másik író népiségének fokát kutatjuk, igen nagy jelentősége van annak a kérdésnek, hogy milyen szerepet tölt be a forradalmi világszemlélet és a forradalmi elmélet. A múlt irodalma sok olyan íróat ismer (mint például a mi forradalmi demokratáink), akik a legdemokratikusabb következetességgel síkra szálltak a rabságban sinylődő nép érdekeiért. Nyekraszov költészete, Szaltikov-Scedrin szatírája, Csernisevszkij írói és újságírói tevékenysége, Dobroljubov irodalomkritikai munkássága annak a fontos körülménynek köszönheti eszméi és művészi értékét, hogy ezek az írók a nép szemszögéből oldották meg a politika és az esztétika kérdéseit, hogy vezéreszméjüknek „a paraszti forradalom eszméjét, a régi hatalom megdöntéséért folyó tömegharc eszméjét“ (Lenin) választották.

Belinszkijnek Gogolhoz intézett levelében megnyilvánuló hangulata, hangsúlyozta Lenin, a jobbágyparasztok hangulatával függött össze, mint ahogy a mi publicisztikánk „a néptömegeknek a feudális elnyomás csökevényei miatt való háborgásával“ függött össze. (Lenin: Az irodalomról. 26. old.)

Mind a mai napig sincsen irodalomtörténetünk az egyes külföldi országok népi demokratikus irodalmáról; mind a mai napig nincsen fogalmunk annak az irodalomnak a fejlődéséről, amely közvetlenül tükrözi a nép szükségleteit és érdekeit, arról a folyamatról, amelynek nagy hagyományai szorosan összefüggnek „az anyagi javak termelőinek történetével“. A burzsoá irodalomkutatók makacsul hallgatnak például az angol chartista költészetről, a Párizsi Kommün íróinak alkotásairól, a harmincas és negyvenes évek németországi irodalmáról. Márpedig mondjuk Louis Michel, Ernst Johns, Georg Weerth és sok más író szociálpolitikai nézete, amely az ő korukban haladó volt, lehetővé tette számukra, hogy a legközvetlenebb és a legkövetkezetesebb formában kifejezésre juttassák és védelmezzék az irodalomban a dolgozó nép létérdekeit.

A haladó demokratikus világszemlélet ilymódon rendkívül fontos előfeltétel, amely megkönnyíti az írónak, hogy közelebb kerüljön a nép érdekeinek és képzeleteinek világához. A tehetségnek a néptömegek történelmi érdekeit szem előtt tartó demokratikus tendenciája az író magasszínvonalú művészetének és népiségének előfeltétele. „A nép iránti rokonszenvvel magyarázható Béranger hihetetlen népszerűsége...” — mondotta nagyon helyesen Dobroljubov.

A tehetség a demokratikus világszemlélettel párosulva azonban csak akkor lehet valóban hathatós, amikor a nép életének alapos ismeretén, a nép szeretetével teli és kitartó tanulmányozásán alapszik. Egybe kell olvasni a néppel. „...nemcsak ismerni, hanem mélyen és erősen át is kell érezni, át is kell élni ezt az életet — írta Dobroljubov —, szoros bensőséges kapcsolatban kell lenni ezekkel az emberekkel, egy darabig az ő szemükkel kell körültekintgetni, az ő fejükkel kell gondolkozni, az ő akaratukkal kell kívánni, az ő

bőrükbe és az ő lelkükbe kell bújni“. Lenin számára G. Uszpenszkij, akinek „hatalmas művészi tehetsége a jelenségek lényegéig hatolt“, elválaszthatatlan a nép irányában érzett forró szeretetétől, attól, hogy „kitűnően ismerte a parasztot“. (Lenin: Az irodalomról. 138. old.) Azokban a közismert cikkeken, amelyekben Lenin Gorkijjal és Sztálin Majakovszkijjal foglalkozott, van egy közös és rendkívül fontos gondolat: hogy ugyanis az író szempontjából döntő jelentősége van annak, hogy egybeolvad a néppel. Mint Lenin mondotta, Gorkij hatalmas tehetsége, Gorkijé, aki szorosan egybekapcsolja sorsát a proletár Oroszország sorsával, óriássá, az egész világ nagyságává tette az „Anyá“ és a „Klim Szamgin élete“ c. regény szerzőjét. Majakovszkijt alkotásainak elválaszthatatlan összefüggése népünk sorsával — „a szovjet korszak legjobb és legtehetségesebb költőjévé“ tette.

Gorkij és Majakovszkij, s ez igen fontos, egybekapcsolta alkotásait a leghatalmadtabb és a legforradalmibb osztály mozgalmával. A múlt írói viszont, még akkor is, amikor közvetlenül kifejezésre juttatták a nép vágyait és érdekeit, a dolgozó tömegek akkori történelmi éretlensége folytán sokat vittek bele alkotásaikba „az anyagi javak termelőinek“ gyengeségeiből és előítéleteiből.

Ezzel kapcsolatban feltétlenül idéznünk kell egy igen érdekes részt Engels Schlüterhez intézett 1885. május 15-én kelt leveléből: „Egyáltalában, elmúlt forradalmak költészetének, mindig a „Marseillaise“ kivételével, későbbi időkre ritkán van forradalmi hatása, mert hogy a tömegekre hatni tudjon, könnytelen a kor tömegelfogultságának is hangot adni. Innen a vallásos bárgyúság még a chartistáknál is.“ (Marx—Engels: Művészetről, irodalomról. 84. old.)

A kizsákmányolt tömegek mozgalmának elméleti és politikai éretlensége a múltban elkerülhetetlenül kihatott a demokratikus irodalom, a néphez közelálló irodalom eszmei és formális művészi oldalára. Godwin XVIII. század végi és XIX. század elejei írónak az alkotásai, aki Marx kifejezésével élve „egészen közel állt a kommunizmushoz“, mint Shelley forradalmi romantikus költészete is, szociális tiltakozásának minden radikalizmusa ellenére sem mentes az idealizmus, az utópizmus, az elvontság s a ködös szimbolizmus bizonyos elemeitől, amelyek híven tükrözik az angol proletár szabadságmozgalom „ifjúkorát“. De nem minden elvontság egyforma. Shelley érett alkotása, polgári lírája, amely tele van harcok szociális motívumokkal, mintegy „kommentár“ volt korábbi műveihez, „kommentár“, amely fényt vet e művek erős és gyenge oldalainak mély népi, proletár lényegére. Ezzel magyarázható, hogy Shelley az angol proletariátus kedvence költője lett, s mondjuk, kortársa, Landor, a „zsarnokfaló“, aki annyira páváskodott dagályos retorikus forradalmi frázisai-
val, ráérő kutatók szűk történelmi és irodalmi érdeklődésének tárgya maradt.

Az elmondottak alapján a következő következtetésekre juthatunk:

1. Nem szabad elnagyolni, leegyszerűsíteni a kizsákmányoló rendszer viszonyai között született irodalom népiségének fogalmát. Tolsztojnál nem találunk túlságosan sok közvetlen nyilatkozatot a parasztágról. Balzac „Emberi színjátékában“ aránylag igen keveset foglalkozik Franciaország dolgozó tömegeinek életével és helyzetével. Itt fontos az a *szemszög*, amelyből a valóságra, a legfontosabb (a néptömegek helyzete szempontjából a legfontosabb) kérdésekre tekintenek és amely az író ténylegesen közelebb hozza a nép hangulataihoz és vágyaihoz.

A múlt írójának alkotása foglalkozhatott elsősorban az uralkodó osztályok életének ábrázolásával, az, ami akotását mégis a „dolgozó tömegek történetének“ tényévé teszi, ami nemzeti kincsesé teszi, az írónak az a képessége, hogy „alulról“, vagyis a kizsákmányoltak szemével, tekintsen a „felső rétegek“ életére, hogy meglássa bennük, az „élet uraiban“, a szűklátókörűség, a kasztszellem, a pusztulásra kárhozottság vonásait.

Lenin tanítása az orosz szabadságmozgalom három szakaszáról — fényvet az irodalomtörténeti folyamatra, arra a folyamatra, ahogy az irodalom Puskinról Tolsztojig Oroszország forradalmi ellentmondásainak növekedése és mélyülése közepette fejlődött. A hűbériség igájában nyögő ország parasztságának hangulata, hatalmas rejtett erő volt, amely az orosz klasszikus irodalom realizmusát és népiségét táplálta, amely ezt az irodalmat a világ-irodalom első sorába vezette. Az orosz irodalom maradandó művészi értékei, mint Gorkij mondta, „a nép hallgatolagos esgítségével” születtek meg.

A mult irodalmában tapasztalható népiség problémájának tanulmányozását az nehezítette meg, hogy az uralkodó osztályok ideológiájának nyomása folytán, a történelmi elmaradottság és korlátozottság folytán gyakran sem az író, sem a nép nem ismerhette fel a társadalmi haladás megvalósításának igazi útjait, nem foghatta fel a történelem szempontjából helyesen az „anyagi javak termelőinek” érdekeit. A mult irodalmának népisége ezért gyakran elméletileg éretlen, történelmileg korlátozott és osztályelőítéletektől „megnehezített” formában jelent meg. „Csak az kerül a nép eleven kulturális értékei közé, ami magán viseli a tehetség és a világszemlélet harmonikus egységének, a többé vagy kevésbé jelentős művészi adottság történelmileg helyes tendenciájának bélyegét.

2. Sok olyan írónak az alkotása, aki egyénileg nem volt kapcsolatban a néppel és gyakran még nem is a népről írt, népivé válik később, amikor a néptömegek élére a proletariátus áll, a leghaladottabb és a legforradalmibb osztály mindazok közül az osztályok közül, amelyek az emberiség társadalomtörténetében valaha is léteztek. Csak most alakulnak ki Franciaországban az előfeltételek ahhoz, hogy Balzac, Béranger és Hugo valóban népi íróvá legyen. Csak most, a Német Demokratikus Köztársaságban alakulnak ki az előfeltételek ahhoz, hogy Goethe és Lessing, Heine és Weerth művei valóban az egész nép közkincsévé váljanak.

A tömegek öntudatának színvonala a kapitalista országokban ma a kommunista pártok vezette proletár harcban találja meg legmagasabb történelmi kifejezését; a haladó külföldi írók alkotása egybeolvad a nagy néptömegeknek azzal a harcával, amelyet a békéért, a nemzeti függetlenségért és a szabadságért vívnak, s ez egyik döntő feltétele annak, hogy ezek között az írók között a tehetségesek igazi népi tehetségekké váljanak.

A múltra vonatkozólag is állja a helyét, hogy éppen a művész szubjektív vagy objektív közelállása a kizsákmányolt dolgozó nép érdekeihez és vágyaihoz, az anyagi javak termelőinek erkölcsi és esztétikai nézeteihez, a népi alkotás gazdag szájhagyományához — hogy éppen ez volt az a hatalmas, véka alatt rejlő erő, amely megtermékenyítette a művészek keresését. A mult nagy írói szenvedélyesen igyekeztek behatolni annak a titkaiba, amit Puskin „az igazi népi ékesszólás tüze” nevezett. „Puskin halála óta több mint száz év telt el... Mindemellett, ha például az orosz nyelvet nézzük, ez alatt a hosszú idő alatt semilyen törést nem szenvedett és a mai orosz nyelv, szerkezetét tekintve, alig különbözik Puskin nyelvétől” — írja Sztálin elvtárs „Marxizmus és nyelvtudomány” c. munkájában. (Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. 9. old.) A szavak megválogatásából, a mondat szerkesztésből, a mondatok harmóniájából, az elemi egyszerűségből és lenyűgöző természetességéből látható, hogy „Puskin nyelvének szerkezete” magába szívtá az orosz köznyelv népi-stilisztikai formáit. Puskin a népi ékesszólásnak ugyan a szerint a törvényei szerint írt, amelyek szerint Pugacsev kiáltványai íródtak. S vajjon Balzac energiájából, amellyel nekivág a beszéd „lényegének”, nyelvének durva nyíltságából, amely szétörte az arisztokrata szalon-zsargon szabályait, nem érződik ki a Párizs forradalmi külvárosait lelkesítő beszéd tüze? Vajjon Tolsztoj prózájának hatalmas lendületében, beszédének kimért lassúságában, durva és heves szószorkezeteiben, amelyek sértik a szalon-fecsegők fülét — vajjon mindebben nem mutatkoznak-e meg annak a nyelvnek Tolsztoj által zseniál-

lisan tolmácsolt intenciói és stílus-szabályai, amelyen Oroszország paraszti tömegeinek milliói gondolkodtak és beszéltek?

Milyen hatalmas alkotási terület nyílik hát meg a szovjet írók előtt, a népi demokratikus országok írói előtt, akiknek most lehetőségük van arra, hogy a néppel vállvetve haladjanak és vele együtt a történelemben példátlanul ott álló szocialista kultúrát építsenek!

Csak a szovjet társadalomban, amely felszámolta a kizsákmányoló osztályokat, amely megsemmisítette az antagonisztikus osztálykülönbségeket tápláló talajt, — csak ebben a társadalomban válik a marxista-leninista világ-szemlélettel felvértezett író a szó szoros értelmében népi íróvá. A szovjet irodalom közvetlen formában juttatja kifejezésre a nép érdekeit, amelyek nálunk állami érdekké lettek.

Ha íróink a nép szemével vizsgálják a valóságot, ez azt jelenti, hogy forradalmi fejlődésében, a kommunizmus felé való haladásában látják.

Mindebben megmutatkozik az a mélyenszántó minőségi különbség, amely a szocialista realizmus irodalma — magának a népnek az irodalma — a népnek szóló irodalom — és az eddigi irodalom, az emberiség osztály-előtörténetének irodalma között fennáll.

„Oktyabr“ 7. sz.

1951 július.

BELIA GYÖRGY:

TOLNAI LAJOS

A bukott forradalom után a kiegyezés történelmi szükségszerűségként telepedett a magyar nép nyakára. 1848 két kérdést hagyott megoldatlanul: az agrárkérdést és a nemzeti kérdést. Ez a két kérdés együtt a polgári fejlődés középponti problémáját jelentette. 1867 előtt a nemzeti probléma volt hangsúlyosabb, 1867 után pedig az agrárkérdés lett a polgári demokratikus átalakulás főproblémája. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a „kiegyezés gazdasági alapját a magyar mezőgazdaság és az osztrák finánc-tőke érdekeinek azonos-sága képezte.“ (Mód A.)

Magyarország kitűnő vadászterület volt a külföldi tőkés csoportok számára. A tőkeszegény Magyarország magas profitlehetőségeket biztosított az idegen tőkének, és az bátran élt is az alkalommal: a politikai feltételek biztosítottak voltak. A Magyarországra irányított tőke kivétel természetesen más jelleget adott a kapitalizmusnak nálunk, mint amilyen az Nyugaton volt, ahol az eredeti tőkefelhalmozás feltételei már régóta megvoltak, s nemzeti jellegű kapitalizmus alakulhatott ki. 1848 bukása szükségszerűen a magyar nép kettős kizsákmányolásához vezetett: az ország kapitalizálásaért nagy árat fizetett a magyar nép.

A beáramló tőke alaposan átalakította az ország politikai és kulturális arculatát. Tolnai a tőkének ezt a tevékenységét gúnyosan „misszió“-nak nevezi. „... Misszióknak a legszebb jövője van, ez a föld feltétlenül alkalmas és kíváncsian kínáló a legszebb műveletekre. Igen. Gyárakat, szesz-, cukor- és szövőgyárakat kell teremtenünk, kultúrmunkákkal foglalni el a népet, dolgoztatni, jól fizetni, hogy ne maradjon ideje a haszontalan aspirációkra; nem ütni, verni, botoztatni, vadítani, hanem leszállni közéjük, gyermekeiket altisztékké tenni hamar, hogy azok vezessék, tanítsák társaikat.“ — mondhatja Schwindler-Hunyadival. (*A báróné ténsasszony.*)

A külföldi tőke persze nem a nép közé „szállt le“ közvetlenül, bár — Tolnai szavaival — „erős acélkapcsai“ később éppen a népet, éppen annak legsze-

gényebb rétegeit fojtották meg és „áttörhetetlen hálózata” proletársorba nyomorította a falut.

A mezőgazdasági konjunktúra idejét általában az jellemzi, hogy a tőke behatolt a mezőgazdaságba. A közlekedési és hitelszervezeti hálózat kialakulása nemcsak következménye volt a kapitalizmusnak, hanem éppen ez volt Magyarország kapitalizálódásának legfontosabb eszköze. A mezőgazdaság fokozatosan árutermelővé vált. Ez egyben azt is jelentette, hogy egyidejűleg megszabadult a rendi-személyi kötöttségektől. A paraszt már nem közvetlenül a földesúrnak adózik, hanem „a piacon keresztül rója le terheit” (Erdei F.)

A mezőgazdasági konjunktúrát azonban még a nagybirtokosoknak is csak kis hányada tudta kihasználni. Még inkább vonatkozik ez a közép- és kisbirtokos nemességre. Tudniillik a mezőgazdaság termelési technikája szinte középkori színvonalon mozgott, helyesebben stagnált s nem tudta kielégíteni a korszerű igényeket. Modern kapitalista termelésre csak azok a nagybirtokosok rendezkedhettek be, akik áruló politikai állásfoglalásuk kapcsán összekötetésben állottak az osztrák bankházakkal és hitelhez juthattak.

A parasztság még kevésbé érezhette a konjunktúra áldásait, mert primitív termelési technikájával nem tudott bekapcsolódni a versenybe. Így áldás helyett még nagyobb terhek szakadtak a nyakába. A magyar mezőgazdaság technikai átalakulása nem tudott lépést tartani a fokozódó versennyel, a parasztság döntő többsége képtelen volt a polgárosodásra: belemerevedett ősi paraszti formáiba. A magyar parasztnak nem volt pénze arra, hogy gazdaságát modernizálja. Pénzhez csak igen magas áron juthatott: a falusi úzsora fantasztikus mérvű kiszípolyzásának kellett magát alávetnie. De más választás nem volt: az önellátásra berendezett paraszti termelés lehetősége már nem volt meg; a parasztbirtok kénytelen volt bekapcsolódni az árutermelésbe, de termelési technikáját már képtelen korszerűsíteni, mert pénze nincs. A hitel pedig a halált jelenti számára. Ezzel magyarázható, hogy a szerencsésebb helyzetben levő és vállalkozóbb kedvű parasztok nem a termelési technika modernizálására törekednek, hanem a tőke legkezdetelegesebb formájával — a kereskedelmi tőkével — próbálnak szerencsét és csak később látnak hozzá a termelési technika átalakításához. Ezért nem bontakozhatott ki nálunk a mezőgazdaság amerikai útja, és ezért tipikus alakja a magyar mezőgazdaságnak a kupec-paraszt.

A mezőgazdaság kapitalizálódásában ilyen körülmények között döntően a nagybirtoknak jut a vezetőszerlep. Ennek számos társadalmi és politikai következménye ma már közismert, de a maga idején nem akadt jelentős író Tolnain kívül, aki meglátta volna és ábrázolta volna ezt a társadalmi folyamatot.

A régi egyenlőségnek fel kellett bomlania a falun: az árutermelés, a piac ingadozása mozgásba hozta az eddig többé-kevésbé egységes parasztságot. A patriarchális idill szertefoszlott: a „patriarchális naplopóból” falusi úzsorás, falusi kapitalista, a „civilizáció mázával bevont rabló” lett. A tőke uralma — bármilyen kezdetleges formában is — mégis csak rátelepedett a falura. Ez a falusi tőke a városra támaszkodott, s egyben annak legfontosabb utánpótlási bázisa lett. A falusi kapitalizmusnak ezt a kettős arcát Tolnai is látta, de ennek a társadalmi folyamatnak a képviselőit nem a kapitalizmus, hanem a rablás kategóriájába sorolta. Tolnai társadalomszemléletének gyenge oldalai itt mutatkoznak meg a legszembetűnőbben, és világnézete ezen a vonalon érintkezik legszorosabban az orosz narodnyikokéval. Leninnek, az orosz narodnyikok reprezentatív képviselőjére — Sztruvera — vonatkozó szavai kísértetiesen ráillenek Tolnaira is: „A falusi kapitalizmus a szerző (t. i. Sztruve) szemében nem több, mint szomorú jelenség. Jóllehet ugyanezt a kapitalizmust a városban is látja, mégpedig nagy méreteken, jóllehet látja, miképpen rendelte a kapitalizmus maga alá nemcsak a népi munka minden területét, hanem még a ’haladó’ irodalmat is, amely a burzsoá rendszabályokat úgy tünteti fel,

mintha azokat a nép nevében és a nép érdekében foganatosítanák...“ Ez a nézőpont lényegében azt jelenti, hogy Tolnai egészében elutasította a kapitalizmust: a falu kapitalizálódásában a falusi idill felbomlását látta s nem olyan szükségszerű folyamatot, melyet történelmi kategóriaként nézhetett volna. Ez a magatartás jellemző a kiegyezéshez való viszonyára is. A kiegyezést egészében elutasította s nem olyan elkerülhetetlenül adott keretnek tekintette, amelyen belül lehet és kell harcolni a demokratikus forradalomért és a nemzeti függetlenségért. Romantikus antikapitalizmusa magyarázza pesszimizmusát is — nemcsak az övét, de az egész irodalmi ellenzékét is. Az ellenzék — Tolnai, Vajda, Komjáthy — pesszimizmusának társadalmi talaja az, hogy a 48-as szabadságharcot vezető középnemesség felbomlott, a vezetésre alkalmatlanná vált, a reakció támasza lett. Új társadalmi osztályt nem találtak, melyre építeni tudtak volna. A munkásság történelmi szerepét nem látták, annak ellenére, hogy az 1871-es Párizs megmutatta: a jövő a proletariátusé. A parasztságra sem támaszkodtak, s ha népről beszéltek, azon még mindig jórészt nemességet értettek. Ezért lett Tolnai annak az új Magyarországnak haragos krónikása, „ahol önterhe alatt összeroskadt a régi nemesség; fölkelt és a hegy csúcsára jutott az élelmes szatócs-rend — vér nélkül, áldozatok nélkül, az örökké éhes proletárság ordító, eget, földet megrázkódtató tapsa mellett“. (*Eladó birtokok.*)

A vér nélkül, forradalom nélkül meginduló polgárosodás csak felemás lehetett, annál is inkább, mert a kapitalizmus külföldi import volt. Mikor Tolnai erről az oldaláról bírálja a hazai kapitalizmust, szédítő mélységeket világít meg — olykor csak egy szemvillanásnyi időre — és ennek nemcsak dokumentum-értéke, hanem magasrendű művészi értéke is van.

A parasztság csak rossz oldalait ismerte a kapitalizmusnak, és csak hátrányait „élvezte“. A város ezért eredendő rossz a paraszt szemében, és a később irodalmi síkon annyira kiélezett urbánus-népi ellentét történelmi és társadalmi gyökerei ide nyúlnak vissza. A városból a paraszt számára csak rossz jöhet, s mikor Mező-Mihályfalva parasztjai megtudják, hogy falujukból város lesz, szolgabírói hivatalt, sörgyárat kapnak, akkor „az öregebbek... csóváltatták a fejüket, s a nagy szerencsétől előre is úgy féltek mint valami árvíz-től“. (*Az urak.*)

Ilyen körülmények között a nép szembenállása a kiegyezéssel természetes és érthető. A nép Kossuthot várja vissza, érik a népi bosszú, egyelőre titkon, hamu alatt, hogy a 90-es években véres megmozdulásokba csapjon át. Tolnai gyönyörűen érzékelteti ezt a népi hangulatot több helyen is. „Kossuth a nagy Hódas-pusztán beszélt a múlt éjjeleken is. Kimentünk a mezőre, letettük a fejünket a földre, és tisztán hallottuk a szavát.“ (*A báróné ténsasszony.*) Kossuth ekkor nő legendává: a nép mindent Kossuthtól — a forradalomtól vár. A politikai fórumon csak az urak és a nagypolgárok ágálhattak, a demokrácia pedig már csak a „korcsmákban meri kimondani, amit érez“. (*Eladó birtokok.*) A koldussá szegényedett paraszt útja már a városba sem vezethetett, és hogy „szabaduljon az ország a szegénységtől“ — ahogy Tolnai mondja keserű iróniával — ki kellett vándorolnia.

*

Az agrárkérdés döntő problémája maradt a Horthy-korszaknak is. A népies mozgalom — mint szellemi áramlat is és mint irodalmi program is — már tudatosan vallotta, hogy a parasztkérdés a magyar társadalom központi problémája. A népiesek előtt az agrárkérdésről nem sok szó esett, a regényirodalom meg egyáltalán nem foglalkozott ezekkel a problémákkal. Ezért fordult Móricz Zsigmond olyan lelkesedéssel élete utolsó szakaszán Tolnai Lajos felé. A népiesek úttörőjét, őset kereste benne: „...A mai falukutatóknak a legnagyobb bámulattal kell feléje fordulniok. Ha van ősiük a magyar gondolatok történetében, Tolnaiban találhatják meg“ — írja a Kelet Népeben. Pedig Tolnai keveset írt konkrétan parasztokról; életműve rengeteg-

hez viszonyítva jóformán semmit. Móricznak lényegében mégis igaza volt: Tolnai életműve elválaszthatatlan az agrárkérdéstől — közelebbről a parasztkérdéstől — még akkor is, mikor grófokról, nemesekről ír.

Móricz írói példaképet látott Tolnaiban, mert „megtanít rá, hogy kell meglátni az életet, az életben a valóságot, a valóságban a magot. Arra tanít, hogy kell megírni a megírhatatlant“. Ezt a megírhatatlant valóban csak Tolnai írta meg a maga korában. A kor divatja nem tűrte a társadalombírálatot. Az irodalom fórumán Gyulai volt a „kritika arisztokratája“ (Tolnai), és az ő klikkje diktálta, mit és hogyan kell, vagy szabad, vagy illik írni. Tolnai egyedül maradt, és az egyetlen embertől, aki igazi harcostársa lehetett volna, Vajda Jánostól is elszigetelődött. A népiesek helyzetében volt valami hasonló. Az ő szavuk is úgy hatott, mint „káromkodás a templomban“, de azért sohasem voltak olyan magányosok, mint Tolnai. Ők is szembenálltak a hivatalos irodalmi fórummal, de nekik megvolt az az előnyük, hogy tudtak „divatot“ csinálni maguknak — ami ugyan nem volt mindig előny sem irodalmi, sem politikai szempontból. Ezért mondja Móricz, hogy „Tolnainak most nyílik meg a maga kora“.

A probléma és téma hasonlóságának kapcsolatán kívül Móricz esztétikai jellegű kapcsolatot is teremt a népiesek és Tolnai között. „Írásait úgy lehet analízálni, mint a riportot. Vagy a fényképet. Anyaga a valóságos élet. Ez az, amit mondok, hogy meg lehet tőle tanulni, hogy kell regényírónak az életet nézni. Az ember, aki feltűnik előtte, azonnal kritikájával együtt jelentkezik a recehárttyáján“ — írja Móricz. A népiesek kedvenc műfaja volt az irodalmi riport; sok regényük és novellájuk alig több a riportnál: a falu naturalisztikus rajzánál. A reális ábrázolásig csak kevesen jutottak el, s a legnagyobbak is gyakran estek a naturalizmus „bűnébe“. Az előbbi Móricz-idézetből azt lehetné az ember, hogy Tolnaiban Móricz a naturalista írókat üdvözölte. Pedig erről szó sincs. Móricz „ellessett párbeszédei“ ilyen pillanatfelvételek, vagy riportok — helyesebben: avatatlan író kezében nem is lettek volna mások, mint egyszerű fényképek: az élet naturalista rajza. De Móricz kezében ez a „fénykép“ gazdag belső tartalmat kapott s már nem egyszerű *rajz* volt, hanem a szövevényes társadalmi mozgás reális *ábrázolása*. Móricz „ellessett párbeszédei“ általános érvényűvé és tipikussá gazdagodtak Móricz művészi elrendezésében: a jelenségek bonyolult ellentmondásai mögött meglátta a lényegét, mondanivalójába bele tudta sűríteni a társadalom történelmileg konkrét, mégis általános érvényű problémáit. Móricz írói módszerének egyik legjellemzőbb vonása, hogy olyan dolgokat mondott el, melyek valóban megtörténtek, de ezeket a megtörtént dolgokat sohasem izolálta a társadalmi folyamat alapvető tendenciájától, hanem szervesen beépítette abba. Az egyénit nem állította szembe a tipikussal, a lényegét nem választotta el ellentmondó jelenségeitől, hanem dialektikus egységükben ábrázolta. Tolnaiban ennek az ábrázolási módnak úttörőjét látta, azért üdvözölte olyan lelkesen. Móricz ezt így fogalmazza meg: „...Tolnai skálája a legszélesebb minden magyar regényíróé közt. A grófoktól a parasztokig, a miniszterektől a falusi végrehajtóig, akihez nyúl, az mind eleven élet... Ezek a könyvek úgy jártak, mint a nagy festők portréi. A modell halála után kezdenek hasonlítani s később ők adják a kor típusait.“

Móricz Tolnait tartotta a „legnagyobb regényírószem“-nek s olyan jelentős regényíróhoz mérte, mint Kemény Zsigmond. Az összehasonlításból Tolnai kerül ki győztesen: „Tolnai sokkal gazdagabb, mint Kemény“ — írja. Ezt azért mondja ki ilyen bátran, mert Tolnaihoz elsősorban a téma felől közeledett, és Tolnai témái valóban széleskörűek. A „széles írói skála“ szempontjából veti össze Tolnait Mikszáthtal és Gárdonyival is. Ezzel kapcsolatban ezt mondja: „...Ha valamiben alatta is marad ezek írói művészetének — a magyar sorskérdések legsúlyosabb gondolataival foglalkozik. Azokkal a gondolatokkal, amelyek őt izgatják és perzselik, egyáltalán senki sem foglalkozott az ő korában...“ Tolnainak a népiesekkel való rokonsága így válik Móricz szemében élő valósággá; ezért írja ezeket a mélyen átértézt sorokat: „Én itt most yál-

lalom a szent feladatot, hogy egy szent embert, nagyjaink egyik legnagyobbját mindazok között, akik valaha tollat vettek kezükbe hivatásukul, kiásum a sírból, s munkáit sorra felhordom vállamon s ölemben a mélyből. Hiszem és vallom, hogy ezzel teszek annyit a magyar ügyért, ha újra bírom írni Tolnai oeuvre-jét, mint saját munkásságommal, amit hatvanéves koromig végeztem."

Az „apolitikus” Móricz nemesak írói programmot csinált Tolnai feltámasztásából, hanem akarva-akaratlanul politikai ügyet is. Ennek ellenére Móricz feltámasztási kísérletében a művész szempontjai domináltak. Féja Géza már inkább a narodnyik ideológus kezével nyúlt Tolnaihoz Móricz elődjét kereste Tolnaiban, Féja a maga népi miszticizmusát és romantikus anti-kapitalizmusát akarta irodalomtörténeti síkon igazolni. Móricz ezért nevezte a „legnagyobb regényírószem”-nek, Féja ezért növeszti „szálfává” Tolnait irodalomtörténetében és olyan óriások mellett tárgyalja egyenrangúként, mint Kossuth. Ez a népi miszticizmus mondatja Féjával, hogy Tolnai „az etikai indulat, a XVI. század prédikátorainak elsüllyedt lelke”. Tolnai dühe „szent mámor” volt, a „magyar vallásos génusz” tört ki belőle, a „magyar etikai zseni forrott benne szépíróvá, visszaadta a magyar irodalomnak azt a küldetést és hívószókat, mely régóta várta a föltámadást a régi magyarság sírjában”.

Féja a kiegyezést is ebből a szemszögből ítélte meg és ebbe a világnézetbe igyekszik Tolnai életművét is beágyazni. Féja számára a kiegyezés a kapitalista betyárok tatárjárása. Olyan tatárdúlás, mely felbolygatta a falu békés idilljét, „darabokra tépte a falut, kasztokra tagolta a népet”. A kapitalizmus valóban ezt tette a faluval, és Tolnai valóban ezt a folyamatot ábrázolta gazdagon és szenvedélyesen. Az is igaz, hogy Tolnai ezért utasította el egészében a kiegyezést és vele a kapitalizmust, mint társadalmi formát; de már említettem: Tolnai társadalomszemléletének éppen az a legnagyobb gyengéje, *hogy a kapitalizmust helytelen elvi álláspontból bírálta*. Féja Géza pedig éppen ezért a gyengéjéért teszi meg „nagy szálfának” Tolnait. Legnagyobb korlátját legnagyobb erényként üdvözlöi.

„Nem volt mai értelemben vett társadalmi tudata, nem szűkölt egy osztály vagy társadalmi tan szolgájává...” — írja Féja. Azt hiszi, ez a legnagyobb dicséret, amit Tolnainak juttathat. Tolnainak persze volt társadalmi tudata, méghozzá osztályöntudata. Abból a hivatalnok-nemesi rétegből származott, melynek hivatalán kívül egyebe nem is volt — Tolnai apjának élete utolsó szakaszán pedig még az se. Az öreg Hagymássy (Tolnai későbbben felvett írói név), ez a „disznó kemény ember” féktelen indulatán, mániákus igazságkeresésén és a nagy szegénységen kívül mást nem is hagyott fiára. Apja minden felettesével összeveszett, mert gyűlölte a hajbókolást, és minden visszaélést, korrupciót megalkuvás nélkül leleplezett. Nem is maradt meg egy hivatalban sem. Minden ingót, ingatlant eladott, hogy megéljen a család. Mikor mindenükből kifogytak, rájukszakadt a nagy nyomor, és rokonok, barátok könyöradományából tengődtek. A „rúgott nótárius” fia ezzel a családi örökséggel indult el életpályáján. Tolnai hírhedt szubjektivitásának gyökerei ide nyúlnak vissza. Ez a gyermekkori konfliktus későbbi személyes sérelmek sorozatán keresztül olyan féktelen szubjektív dühbé szublimálódott helyenként, hogy eltorzította életművét. Ezért nem tudott nagy tehetség ellenére sem korszakalkotó alakja lenni a magyar irodalomnak. Életműve ezért nem teljes, ezért van tele annyi ellentmondással. Tolnai írói tragédiája, hogy szubjektív konfliktusai csak legjobb írásaiban váltak objektívvé; nem mindig mélyültek általános érvényű társadalmi mondanivalóvá.

Tolnai ingoványon vetette meg a lábát: szubjektív sérelmein, háborgó dühén és a hulló nemességen. A nemesség nem volt többé irodalmi bázis, és Tolnai akkor nő naggyá, mikor — nem tudatosan ugyan, de mégis — kikászálódik ebből a mocsárból és éppen saját osztályának — a nemességnek — kíméletlen kritikáján keresztül. Ekkor találja meg az utat a nép felé, bár végérvényesen sohasem szabadul meg nemesi korlátaitól. Ekkor jut el odáig, hogy szubjektív konfliktusait nem önmagukban nézi, hanem társadalmi gyökereiket

keresi és általános érvényű társadalmi következtetéseket von le belőlük. Így alkotja meg típusait: Tarczalit, a kapitalizmus útvesztőin magányosan bolyongó értelmiségi embert, akinek útja csak tragédiával végződhetik, Bokrosnét, az urizáló kulákasszonyt, Clemens Jánost, a gátlástalan rabló-kapitalistát. Ez az út nehéz volt Tolnainak. Nemcsak ezért, mert jóformán egyedül kellett ezen az úton járnia, hanem azért is, mert elszakadni egy osztálytól nem könnyű, egy másikba beépülni meg éppen nehéz, ezt művészien ábrázolni még nehezebb.

Tolnai művészete éppen akkor érik meg, akkor tisztul meg, mikor társadalmi tudata kezd a nép, a parasztság tudatával azonosulni. Fője ezt nem látta meg Tolnaiban: ő a romantikus antikapitalistát — közelebről a narodnyikot — kereste benne. Azt a Tolnait kiáltotta ki óriássá, aki az egész világgal dühös prófétaként száll szembe. Tolnaiból így akart korszakalkotó irodalmi mérföldkövet teremteni, és így szűrkitette el. Mert Tolnai nem egyszerűen romantikus antikapitalista, nem egyszerűen narodnyik: több ennél, és éppen akarata ellenére több: művészete túlnőtt világnézetén. Politikai állásfoglalásának, személyi sérelmeinek akart irodalmi hangot adni, „kalauz” akart lenni a fursán összekavarodott magyar élet labirintusában s míg kalauzolt, ijesztő szakadékokat világított meg akaartlanul is. A magyar társadalom nagy dilemmaíra keresett választ: rengeteg kérdést tett fel, ami már magában is pozitív társadalmi és irodalmi tett. Kérdésfeltevései, még inkább válaszai, nem mindig helyesek: regényei gyakran idillbe torkollnak, de a kérdésfeltevések mélyén — gyakran kimondatlanul — történelmileg érvényes válaszok húzódnak meg.

A népiesek táborában Erdei Ferenc fordult a legkisebb lelkesedéssel Tolnai felé. Sőt Móricz túlzott lelkesedése szemmel láthatóan bosszantja. *Határozott ellenvéleményével élesen elhatárolja magát Móricztól és Főjétől, ami már nem művészeti, hanem politikai állásfoglalás elsősorban.* Erdei is a népi irodalommal való összefüggésében tárgyalja Tolnait: „...Móricz Zsigmond felfedezett egy olyan Tolnai-regényt (*A szentistváni Kéry-család; B. Gy.*), amelyben legalább olyan izgalmasan jelenik meg az úri rend sorsa, mint a mai népies irodalom lapjain a parasztságé. Erdemes itt legalább egy lélekzetvételnyi időre megállni, s főtémaként eszmélni a magyar úri rend sorsán, annál is inkább, mert minél komolyabban ügyel valakinek a nem úri rendű nép sorsa, annál inkább érdekelheti ez a kérdés.” Ebben az összefüggésben vizsgálva Tolnait, arra a meggyőződésre jut, hogy Tolnai valójában nem nagy író, legalább is nem olyan nagy, mint Móricz hiszi. „Tolnai esete ugyanaz, mint a mostani népi irodalom legtöbb írójáé. A téma aktualitása és fontossága a nagyság látszatát adja azoknak is, akik különben éppenséggel nem nagy írók” — írja Erdei a Kelet Népében.

Erdei ugyan sehol sem mondja ki konkrétan, hogy Tolnait naturalistának tartja, de bírálataának ez a lényege. „Reymont regényében mellékes a parasztság etnográfiaja és szociográfiaja, viszont a népies írók kisebbrendű seregében, nálunk is, másutt is, ez a főtéma, és ez is az egyetlen érdem, ha ez egyáltalán érdem. Így van Tolnai is. Művében a bomló magyar úri rend szociográfiaja a főtéma, s ezt épp olyan buzgón és hitelretőrekvőn részletezi, mint mostani népies írók a parasztság sorsát. De tegyük hozzá mindjárt, hogy ez föltétlenül érdem. Nem nyertünk vele nagy művet, de fontos és hiteles adalékok kaptunk a magyar úri rend bomlásáról” — írja Erdei és ez az idézet is szépen mutatja, milyen távol áll Erdei Fője felfogásától és Móricz rajongásától.

Tehát Tolnai — Erdei szerint — az úri rend szociográfiáját írta meg. Tolnai egész életművét ebbe a perspektívába állítja be. Tolnai korát és témáját pedig így jellemzi: „Embernek lenni annyi, mint úrnak, s ha ez nem lehetséges, akkor nem érdemes élni. Aki egyszer úr, annak nem lehet másnak lenni, s aki nem úr és mégis akar valami lenni, annak úrrá kell emelkednie, vagy legalább is annak kell látszania.” Ez kétségtől jellemező Tolnaira, sőt életművének uralkodó motívuma az úriság problémája. Mégis hamis képet kapnánk Tolnairól, ha csak ezen keresztül ítélnénk meg.

Erdei is felfedez bizonyos kapcsolatot Tolnai és a népiesek között, de a népi írók ősenek mégsem hajlandó tekinteni — legalább is nem olyan értelemben, mint Móréc, vagy Féja. Nemesak azért, mert az „úri rend” szociográfiáját írta meg a parasztságé helyett, hanem főként azért, mert „az úriság ideálját senki érvényesen nem detronizálta...” — következőképpen Tolnai sem; és azért, mert „a közönséges parasztok pedig nem is mások, mint díszletek, a táj és a majorság kellékei...” Ebben mély igazság van. Tolnai központi problémája valóban a hulló nemesség, de azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy éppen a nemesség kritikáján keresztül jut el az általános érvényű mondanivalóhoz, egyúttal a parasztkérdéshez is. A nemesség bomlása és a parasztkérdés szervesen együvé tartozik: nem lehet az egyikről beszélni úgy, hogy a másikról ne mondjuk el mindazt, ami lényeges — akár közvetve, akár közvetlenül.

Hogy Tolnai detronizálta-e az úriság ideálját, vagy nem, arra nem lehet sem egyszerű igennel, sem egyszerű nemmel felelni. Tolnai valami olyasmiről álmodozott, mint a népiesek egy része: a középosztályt paraszti vérrel kell fel-frissíteni. Az új főispán című regényében éppen ez a főtéma, éppen ez a regény gerince. Az új főispánt így jellemzi Tolnai: „A nép fia volt, ahonnan a Hunyadi, Petőfik, Aranyok származtak; a nép fia volt, ahonnan a névtelem hősközei kelnek és térnek vissza őseik mellé névtelenül, de mocskotalanul...” A parasztból — jellemzően zsírosparasztból — lett főispán természetesen nem érzi otthon magát az urak között, de Tolnai nem bonyolítja tragédiává a cselekményt, hanem bosszantó idillben oldja fel a szükségszerűen adódó objektív konfliktusokat. Ezek szerint valóban nem detronizálta az úriság fogalmát. Tolnai itt nem osztályharcos szempontból nézte a társadalmat. Az úri rend sem történelmi kategória Tolnainál, tehát volt, van és lesz, legfeljebb módosul, de el nem tűnik. „Mai nap polgárból lézen az úr” — mondhatja egyik hősével az *Eladó birtokokban*. Ez már az úriság fogalmának bizonyos módosulását jelenti, egyben a hódító polgárság torz társadalmi tudatára is utal.

A gróf ezt mondja a parasztból lett főispánnak: „...Te az arisztokratákat kevély isteneknek tartod és gyűlölöd őket, mint gyűlölöd társaid, mert nem juthatnak hozzánk.” Ebben a mondatban benne van az is, hogy az úri rend örökkévalónak hiszi saját létét és természetesnek veszi, hogy a nem-urak urakká akarnak válni. De nemesak a született urak hiszik így: a nem-urak is az úriságban látják földi üdvösségüket. A századforduló társadalmát alapvetően jellemezte ez a félrebicsaklott társadalmi igény. Ady is „urizáló polgárok”-ról beszél, és Tolnai is sok energiát szán ennek kritikájára. A parasztból lett főispán nem azonosul ugyan ezekkel a „laktópánkás futóbetyárokkal”, nem lesz úriember sem erkölcsében, sem tudatában. Tehát — Tolnai kategorizálása szerint — nem lop, nem csal, nem köt érdekházasságot, nem lesz képmutató: erkölcsileg a nép fia marad: új eszmény megtestesítője, szinte mai értelemben vett értelmiségi dolgozó. Ez persze a konkrét történelmi és társadalmi körülmények között utópia. Tolnai még nem tudja, hogy nem ezek a jószándékú főispánok fogják megváltani a világot, hanem a népi forradalom fogja ezeket az új típusú értelmiségi embereket szülni. Ezeknek a jószándékú főispánoknak a sorsa, akik ráadásul még népi származásúak is, az adott társadalmi helyzetben csak tragédiával végződhet, mert nem széles népi bázisra építenek, hanem fiktív eszmére. Az említett regény legfőbb eszmei ellentmondása és egyben legnagyobb művészi gyengéje éppen az, hogy az egymásnak feszülő társadalmi erők ütközéspontjába került főispán nem bukik el, hanem győztesen kerül ki az egész társadalom ellen vívott Don Quijote-harcból. Pedig az események nagyszerű bonyodalmakon keresztül sűrűsödnek tragédiává egészen az utolsó oldalig; s mikor az ember a robbanást várja, Tolnai hirtelen elvágja az égő gyújtózsinórt: a miniszter megmenti a főispánt... Ez az idillikus vég nemcsak társadalomszemléletének, de realista ábrázolóművészetének is nagy korlátját illusztrálja.

Legjobban sikerült regénye kétségkívül *A polgármester úr*. Tarczali, a polgármester, nem a népből jövő, hanem a nép felé forduló „úri rendű” értelmiségi sorsát példázza. „Azt hiszi: első a nép, amelyet annyian kizsákmányolnak, s mely mikor a pohár csordultán bosszút akar állani: azt szúrja le és szaggatja szét, akit legelőbb útjában kap” — írja róla Tolnai. A kiinduló pont itt tehát más, mint az előbbinél. Tarczali sorsa is csak a bukás lehet, s Tolnai ebben a regényében már a társadalmi valóságnak megfelelően ábrázolja hőse pályáját. Tarczali tragikuma — sok más vonatkozása mellett — arra is utal, hogy Tolnai már meglátta az úriságnak, mint életformának történelmi anakronizmusát: kereste a kivezető utat belőle s meg is találta a néppel való azonosulásban — tudatban is, erkölcsben is. Ez az azonosulás egyúttal a dolgozó ember életformájának — mint egyedül helyes életformának — a megtalálását is jelenti. *A nemes vérben* a grófi gyerekek már „kénytelenek voltak emberekké lenni”, azaz dolgozniok kellett, mert a társadalmi lét egyetlen tisztességes alapja a munka. Ebben az értelemben úrnak lenni már nem más, mint parazitának lenni, és embernek lenni annyi, mint dolgozónak lenni. Az elődsi úri élet napjai megszámláltattak — mondja a regény konklúziója, s aki méltó akar lenni az ember elnevezésre, annak részt kell vennie a társadalmi munkában. Az embert a munka teszi emberré, az életet a munka teszi emberivé. Ez már új típusú humanizmus jelentkezése irodalmunkban, s Tolnai az egyetlen századvégi író, akinek életművében ez konkrétan is kimutatható.

A polgármester úr című regényében Tolnai olyan értelmiségi típust állított élénk, akinek már nyűg az úriembség, és akinek magányos útja a társadalmi árral szemközt szükségszerűen egyéni katasztrófához vezet. Tolnai ebben a regényében mutatta meg, hogy vérbeli realista regényíró. Tarczali sorsának művészi megoldása igazi, megdöbbentő mélységű tragédia, s az örülesi jelenet arra vall: nagy művész írta ezeket a sorokat. Tolnai itt detronizálta az úriság fogalmát végérvényesen, és ezzel többet nyújtott, mint az úri rend egyszerű szociográfiáját.

Ebből a rövid ismertetésből is kiderül, hogy a népiesek feltámasztási kísérletei nem túlságosan sikerültek. Világnézeti sokrétűségük — ahol a két pólus Féja és Erdci — eleve lehetetlenné tette, hogy még csak megközelítően is egységes Tolnai-képet alakítsanak ki. Mindegyikük a maga írói módszerének, vagy világnézetének igazolását kereste Tolnaiban. Móricz ezért tartja nagyobb írónak, mint Reymont-t, Féja ezért helyezi Kossuth mellé. Erdei ezért „nem bánkodik művészi fogyatékoságai” miatt. Az irolalomtörténészek pedig hozzá sem szóltak a vitához: számukra Tolnai irodalomtörténeti helyét véglegesen kijelölte Gyulai és Beöthy. Tolnai ismét várhatott a feltámasztásra.

*

Tolnai a következő szavakkal jellemezte saját emberi és írói magatartását s annak társadalmi visszhangját: „Sok nyelvet ért, de az ő nyelvét itt senki sem érti.” (*A polgármester úr*.) Tolnai írói tragédiája, hogy más nyelvet beszélt, mint kortársai és ezt a nyelvet sem íróársai, sem olvasói nem értették. Ez nyilván azért volt így, mert a kapitalizmus kibontakozását ellenségesen nézte, s ellenséges indulattal is ábrázolta. De még talán ezt is elnézték volna, de azt már becsáthatták meg neki, hogy a kapitalizmus minden barbárságát, embertelenségét meglátta és becsületesen ábrázolta regényeiben. Látta a paraszt elnyomorodását, a szellem prostitúcióját, az ember és erkölcs árúvá válását, a pénz mindenható hatalmát. A kapitalizmusnak erről az elnyomorító hatásáról akart festeni széles körképet, és ez jórészt sikerült is neki. Igazi becsületességgel fogott hozzá feladatához, s a maga szubjektív világképét igyekezett transzponálni regényeibe. A társadalmi valóságot a maga nyelvére fordította le, és ezen a nem-dívatos nyelven mondta el megnemalkuvó kritikáját kora társadalmáról. Ez a különködésnek ható írói magatartás azonban korántsem lett volna elég ahhoz, hogy nagy íróvá váljék. Becsületessége nem állt meg itt: szubjektív érzelmei és az objektív valóság közé nem emelt lebonthatatlan

kinai falat. A társadalomról alkotott gondolati világgépét a dialektikus materializmus álláspontjáról csak bírálni lehet, de ez a romantikus, idealisztikus gondolati világgép sohasem tudta arra kényszeríteni, hogy egysíkúan ábrázolja a társadalmat. Ezért tud olyan gyűlöletes képet festeni Clemensről — az egyik kapitalistáról — és ezért tudja olyan meggyőzően pozitív alakként ábrázolni Dernyőt — a másik kapitalistát. Tolnai világgépében Clemens a „rabló“, Dernyő a „dolgozó“ kapitalista. Azt persze nem látja Tolnai, hogy lényegében mindkettő kapitalista: ugyanannak a lényegnek két egymásnak ellentmondó jelensége. Ezért jut Tolnai *gondolatilag* helytelen következtetésre a kapitalizmust illetően. De művészi ábrázolásában — a valóság tükrözésében — már helyes úton jár: ábrázolni tudja a kapitalizmus pozitív oldalait, történelmi szerepét — *gondolati világgépe ellenére*. A *nemes vér* Dernyője a modern kapitalista megszemélyesítője, azé a kapitalistáé, aki mindenképpen a haladást képviseli az ereszteikeiben recsegő feudális társadalommal szemben. Ugyanezt el lehet mondani a polgári paraszti életforma felé törő Bokros Andrásról (*Az urak*) és kapitalista ellenpárjáról, a basaparaszt Vörös Gáborról: a gondolati világgép és az ábrázolt valóság között itt is megvan az említett szakadék. Tolnai művészete azért realista, mert ezeket az ellentmondó jelenségeket gondolati világgépe ellenére is a valóságnak megfelelően tulta ábrázolni.

A kapitalizmus az egész társadalmat átalakítja, és Tolnai ezt a sokoldalú folyamatot ábrázolja gazdagon. Művészen. Regényeiben minden társadalmi osztály, réteg, csoport megjelenik a maga tipikus alakjaival. Tolnai az ellentmondó társadalmi tendenciákat *egyéni sorsokon keresztül ábrázolja*. A társadalmi mozgás egyéni sorsokban nyilvánul meg, az osztályharc személyi ellentétekben konkretizálódik. Ez a konkretizálás azonban nem zárja ki Tolnainál a tipizálás lehetőségét — sőt éppen ez teszi lehetővé típusalkotásait. Ezért tudta regényhőseinek cselekedeteit társadalmilag indokolni. Ezt Móricz így fogalmazta meg: „...az embert csak mint társaslényt érzékeli“. Ezt az ábrázolási módot érdemes összevetni a XIX. század regényíróinak jellemfestő módszereivel. Kemény Zsigmond elsősorban magában az emberben keresi a társadalmi mozgás okait, és ezek az apriori emberi tulajdonságok — a határtalan jószág, vagy a féltelen szenvedély — viszik előre a regény cselekményét. Ezek az eredendően adott emberi tulajdonságok nőnek hátborzongató szörnnyé, végzetté, társadalomalakító erővé. Míg Kemény az egyén szenvedéseinek és bukásának okait az egyéni alkatban, az egyén lélektani sajátosságaiban keresi, addig Eötvös József minden egyéni sors mögött hőseinek társadalmi létét, osztályhelyzetét látja és regényeinek cselekményét ennek megfelelően bonyolítja. Tolnai ezt az Eötvös által kezdett vonalat folytatja a magyar irodalomban és ezen a téren is egyedül áll korában. Tolnai egyéni intrikákon keresztül bonyolítja a végkifejlődés felé a regény cselekményét; a személyi érdekek és egyéni karrierista törtételek egy széles társadalmi körkép mozzanatait, anélkül azonban, hogy az egyéni érdekek harca függetlenednék a társadalom alapvető tendenciájától, s anélkül, hogy a társadalmi erőken misztikus erőket látna. Tolnai is szereti a Tarnóczyné-féle anyatípusokat. Elég itt *A nyomorék* című regényének Erdősnéjére, vagy *Az urak* Bokrosnéjára utalnom. Tolnai „szörnyetegeinek“ is vannak olyan egyéni tulajdonságaik, melyek talán véletleneknek tűnnek, de cselekedeteik sohasem csak személyi sajátosságukból, hanem azokból is folynak. Pontosabban: cselekedeteik nemcsak lélektanilag, hanem társadalmilag is indokoltak. Alakjai így válnak típusokká, az egyéni sorsok így reprezentálják a társadalmi erőket, anélkül, hogy azokra *közvetlenül* rámutatna.

Tolnai a felületi jelenségek színes, költői ábrázolásával nem elégszik meg: felhasítja az elleplező burkot és igyekszik kihámozni a lényegét. Ez a lényeg sem válik azonban sivárrá kezében: költőiségét itt is megőrzi, líraisága itt is átszővi mondanivalóját. Az idegen vállalkozó úgy jött Magyarországra, mint egy meghódítandó és civilizálandó csendesóceáni szigetre. Mennyi költőiség van azokban a sorokban, melyekben Clemens megérkezését mondja el:

„Johann Clemens levette rongyos, fakó kalapját és apró, villogó szemével megmérte, hogy mennyi búza, rozs teremhet azon a messze, inessze benyúló, végére mehetetlen dombos, halmos, szelid szép tartományon.“ (*Eladó birtokok.*) Milyen egyszerű és mégis milyen patétikus ez a líra! A lankás tolnai dombokon végigtekintő gyarmatosító gondolatait ilyen magasrendű költőisésséggel fogalmazza meg: „ahol ekkora a csöndesség, ott egy egészséges, törekvő morva-cseh polgár lármája messze elhallatszik“ — vagyis itt lehet vagyont gyűjteni s fel lehet mászni a társadalmi létrán az égig. Schwindler is úgy jött ide, mint az ígérlet földjére.ő itt, mint a muzulmán: megtalálta Mekkáját.“ (*A báróné ténsasszony.*) Schwindler társadalmi missziója ugyanaz, mint Clemensé, de ő már reffináltabban, nagyvonalúbban misszionáriuskodik: neki már leplező programja is van — valóságos gyarmatosító ideológiája: „Óhajtana itt birtokot venni a lehető közelben, mert szeretné megmutatni a derék kunoknak, hogy mi a valódi porosz mintagazdaság.“ Persze a „programmadással“ ő sem elégszik meg, a kapitalista igényeinek nem itt van a határa. Igazi életeleme a spekuláció. Apósát, a nemesi birtokost is belevonja a spekulációkba. Ilyenformán: „Jó lenne — vevé fel a szót a báró —, ha apám összevásárolna egy csomó földet a nagykakasdi határban, a vasút mentén. A kisajátítások nagyszerűen jövedelmeznek.“ A Hunyadi báróvá vedlett Schwindler és a nemesi birtokos gazdasági násza, melyet házassági kapcsolattal is megerősítenek, a századvég legjellemzőbb társadalmi folyamata, a feudálkapitalizmus legszembetűnőbb jelensége és alapja is egyben. Tolnai ezt jól látta, és nem is hallgatótt róla.

A tőkésvilág spekulációja, féktelen harácsolása Tolnait vad dühre gerjeszti. Engesztelhetetlen haragjában az erkölcsbíró Tolnai gyakran a szépiró Tolnai fölé nő — művészetének nem kis kárára. Ilyenkor a költői nyelvről átvált a prófétikus nyelvre, és gyilkos gúnnyal ostromozza a „jó modorú orgazdákat, áhítatos tetteket“, mindazokat, akiknek „társadalmi missziójuk van“ és mindazokat, akiket a „társadalom véd“. Ez az indulat mondatja vele Clemensről: „Mindent fel akart falni... csekélylette eddigi birtokait, úgy benne volt huszonöt-harminc esztendő óta a szerencsés szerzésben, a nyomorultak kizsákmányolásában, a rontásban, bontásban, törésben, építésben, hogy az eget se tudta má: nyugodtan nézni.“ (*Eladó birtokok.*) Ez a mérhetetlen harácsoló szenvedély ilyen szatirikus sorok írására készíti: „A téglagyári Szendeffy Clemens János megyebizottsági tag, iskolaszéki elnök, takarékpénztári elnök, vadászati elnök, központi művelődési igazgató, egyházi gondnok, téglagyári főigazgató, kisbirtokosok pénztárnoka, Gergely lovag, Jézus szíve kötőzője, az új Minerva irodalmi, művészeti és erény egyesület alapító tagja, a főispán, alispán, a nemesség virágja, barátja...“ (*Eladó birtokok.*) Ez az elkeseredetten szatirikus dikció nagyon közel hozza Tolnait a naturalizmushoz, és csak nagy tehetségének köszönheti, hogy szubjektív dühe ellenére sem ragadt bele a naturalizmus művésziatlenségébe, hanem megtalálta az utat — igaz: sok kitérővel és kilengéssel — a realista ábrázolás felé.

De ez a patétikus dikció más szempontból is figyelemreméltó. Ha az előbb idézett sorokat olvassuk, önkéntelenül is Sztruve, az orosz narodnyik asszociálódik bennünk: „Az új hódítók siserehada mindent eláraszt és sehol, semilyen tekintetben sem ütközik ellenállásba. A földesurak pártfogolják és örömmel fogadják ezeket a bandákat, a zemsztvo-hivatalnokok hatalmas biztosítási prémiumokat folyósítanak számukra, a néptanítók lebonyolítják szennyes levelezésüket, a papság látogatásokat tesz náluk, a járási írnokok pedig segítségükre vannak az áldozat behálózásában.“ Ezeket a mondatokat akár Tolnai is írhatta volna. A narodnyikokkal sok közös vonást fedezhetünk fel Tolnaiban, romantikus anti-kapitalizmusa pedig egészen közeli rokonságba hozza velük. Hogy úgy mondjam: a tőkésvilágot azonos erkölcsi platformról utasítják el. De nem az egész kapitalizmust, hanem csak azt, melyet Tolnaival együtt a „rablás kateóriájába“ sorolnak. „Étika nélkül pedig nem élhetünk“ — mondja Koroljenko (aki külön-

ben ugyanerről az alapról utasította el a szocializmust is). A narodnyikok szemében — és Tolnaiéban is — a városról falura özönlő kapitalista had maga volt a megsemmisített erkölestelenség. Az orosz narodnyikok világképében — Tolnaiéban ugyanígy — a „rabló” kapitalista fogalma és a „dolgozó” kapitalista fogalma nem egy és ugyanazon lényegnek két látszólag ellentmondó jelensége volt, hanem két egymást kizáró ellentétes fogalom. Féja Géza Tolnai-bírálatának helytelen elvi álláspontja így világosodik meg egészen, mert mikor Tolnait „etikai zseni”-ként üdvözli, végeredményben ennek a narodnyik világnézetnek adott kifejezést.

Ez az álláspont magyarázza Tolnai heves antiklerikalizmusát. Tolnai jól látja, hogy a tőke, a papok „másvilág-ideológiája” és az „úri koldusok” üres tarisznyája — vagyis a nagypolgárság, a klérus és a birtokát vesztefi nemesség — egységfrontot alakít a nép ellen. Ezért ordítja korusban a kisváros középpolgársága: „Minden pap az uraké!” (*A polgármester úr.*) De a papok nemcsak az ideológiát szolgáltatják: a nemesség anyagi erőforrása is a klérus — és természetesen a tőkéséké is — mert minden út a papokon át vezet Bécsbe és minden pénz Bécsből jön. Clemens, a rabló kapitalista, akit Tolnai olyan plasztikusan ábrázol, így oktatja fiát: „Csak a papokkal jól légy fiam; korán szokd meg, hogy dicséred őket úton-útfélen, mert nem tudod, hol kapják fel a szavaidat, hogy juttatják a püspökhöz, az érsekhez, onnan fel Bécsig, ahonnan a legpompásabb kötések, bérletek, vállalkozások... (jönnek)... A papokkal nagyon, nagyon jól légy, azt tanácsolom. Állj be minden egyesbe, csak állj be... Ott lehet a legszebb kötéseket kötni... jegyezd az eladó birtokokat, ígérj a papoknak egy-egy harangot, tornyot, akár templomot — megfizetik, egyszerűen megfizetik ők.” (*Eladó birtokok.*) Az „uzsorás szent emberek” — ahogy Tolnai a spekuláns papokat nevezi — jelszava: „Mindenütt, mindenben, mindenkivel.” (*A polgármester úr.*) Vagyis minden szövetség jó, ami a nép ellen irányul, mert nyeréskedni csak a nép bőrén lehet.

A narodnyikok erkölcsi alapján álló Tolnai a falun belül meginduló kapitalista fejlődést pozitívként kezeli és úgy is ábrázolja. Az *urak* Bokros Andrása a mezőgazdaság kapitalizálódásának amerikai útját képviseli. Tolnai ezt, mint eszményt állítja egyrészt a porosz úttal szemben, másrészt a természetes gazdálkodással szemben. Ezt persze nem tudatosan teszi, nem világnézeti megfontolásból, hanem erkölcsi indítékok alapján. A művészi megoldás azonban ezek ellenére is mindenképpen a valóságot tükrözi: *A nemes vér* grófjai a természetes gazdálkodást üző, maradi úri birtokosok típusai, Dernityői a tőkés farmgazdálkodás képviselője, *Az urak* Bokros Andrása a paraszt kiskapitalista típusa. A kapitalizálódási folyamat művészi megoldása Tolnainál az — és a realista ábrázolás módszereivel más megoldáshoz nem is juthat — hogy a különböző tőkés-típusokat különböző emberi magatartásokon, személyi relációkon keresztül ábrázolja. A modern gazdálkodást folytató Dernityői magatartása birtoka arányának és származásának megfelelően a modern polgáré, aki „becsületes munkával” növeli nagyra és teszi belterjessé gazdaságát. Ezt a kapitalizmust azonban leválasztja arról a kapitalizmusról, amely a városból jön; nem veszi észre, hogy a kettő szervesen egybe tartozik és egyik sem lehet meg a másik nélkül. Nincs külön városi és külön falusi kapitalizmus. Ezért állítja olyan élesen szembe a kétféle tőkés-típust regényeiben.

A „városi módszerek” ellen természetesen a parasztság tiltakozik legjobban. Azért is, mert maradi, azért is, mert bizalmatlan minden „nadrágos fifikával” szemben. Bokrosné ezt mondja a német főadószedőnének, mikor az rá akarja venni, hogy béreljenek földet és folytassanak modern tőkés gazdálkodást, mert ez az egyetlen út a vagyon megkészszerzésére és az úriemberiségre: „Mi szorgalmatosak voltunk mindig, s mindeddig nem tudtuk megkészserezni.” (*Az urak.*) A főadószedőné érve az, hogy elavult paraszti módszerekkel nem lehet gyarapítani a gazdaságot, ahhoz nem elég a szorgalom: „A gazdaságot berendezzük tudományosan, veszünk gépeket, hozatunk egy művelt, okoszerű gazdát...” A főadószedőné persze nem valami emberbaráti

indítékokból akarja rábeszélni Bokrosnét az újítusú gazdálkodásra, hanem azért, mert férjhez akarja adni lányát az egyik Bokros-fiúhoz. A főadószedőné egyéni érdekei így épülnek bele művészien az egész társadalomra jellemző problematikába: a főadószedőné ravaszkodása mögött a kiegyezés korának központi kérdése húzódik meg sokatmondóan. Az egyéni sorsok alakulása a társadalmi fejlődés főirányával esik egybe, a személyi érdekharok, intrikák pedig nem mások, mint a társadalmi ellentétek, ellentmondó társadalmi tendenciák adekvát megjelenési formái.

Már utaltam a kupecparaszt típusának kialakulási körülményeire és társadalmi gyökereire. Az *urak* Bokros Andrása kupecparaszt — a tőke primitív formájával, a kereskedelmi tőkével szerencsét próbáló paraszt — aki „mint valamely zsidó: gabonát vett, egy kis bort vásárolt, sőt a gubacsot is szedte.” A kupec-paraszság azonban nem túlságosan úrias életforma, és még az olyanféle basaparasztok is lenézik, mint Vörös Gábor: „Szegény fuvaros emberrel a módos, előkelő gazda-emberek nem barátkozhatnak...” — mondja Vörös gőgösen, pedig nem is olyan „szegény” ez a Bokros András, csak Vörös Gábor szemében tűnik annak; mert a fuvarozás és a gubaesszedés nem valami nagyvonalú spekuláció s nem is olyan jövedelmező, mint az uzsora. Ez a forma-szerű „becsületes szegénység” lényegében jómód, sőt kulák-jómód. Bokrosék gazdaságát a német főadószedőné így jellemzi: „Milyen szép ház, mekkora szobák, lovaik, ökreik, ki tudja, még mi mindenük van.”

Ez a jómód természetesen új társadalmi igényeket is jelent. Vörös Gábor gőgös fennhéjzásában már így nyilatkozik: „...az én gyerekeim se születtek éppen parasztként számára.” Bokros András is magasabb társadalmi igényekkel lép fel és pappleányt vesz feleségül. A kétféle urizálást Tolnai élesen szembeállítja egymással. Vörös Gábor német hivatalnokhoz akarja adni lányát, a kisebbik Bokros-fiú urizálása valóságos tragikomédia, míg Bokros András párválasztása a paraszti polgárosodás és a társadalom demokratizálódásának egészséges tünete Tolnainál. A „rabló” kapitalista erkölcsi arcát még frappánssabban kiemeli ezzel: törtető társadalmi kapaszkodása egyúttal elnemzetlenítés is: felszivódik a gyarmatosítók siserehadába, az elnyomók dróton rángatott bábja lesz. Bokros András menekülése a paraszti életformából azonban pozitív Tolnai ábrázolásában. Ez az állásfoglalás szükségszerűen adódik a tőkés ellentmondó szemléletéből. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy Tolnai ugyanannak a társadalmi folyamatnak meglátta pozitív és negatív oldalát is, és elég becsületes volt ahhoz, hogy ezt a valóságnak megfelelően ábrázolja. Gondolati világképében persze nem tudta mindig hova tenni a társadalmi jelenségek ellentmondásait — hisz nem volt dialektikus materialista világnézete —, de amit leírt, az valóság volt. A társadalmi jelenségek ellentmondásait ellentétes emberi pólusokon keresztül ábrázolta: az emberi cselekedetek társadalmi indokolását így színezte alakjainak egyéni volta. A művészi ábrázolásnak ez a módja a legmesszebbmenően realista: a tipikusban meglátta az egyénit, és az egyénit típussá tudta emelni.

A polgárosodás „amerikai útját” azonban csak kis felső paraszti réteg járhatta, de még az is érezte felemás voltát. „...csakugyan különös dolog egy földműves embernek más osztályba házasodni...” — medítál el Bokros András házassági tervei közben. Valóban különös ez abban a világban, és ezt a falu is úgy érzi és úgy is reagál rá. A megfagyott erkölcsöket, társadalmi konvenciókat nehéz cseppfolyósítani. A nagyparaszt Bíró László, aki még a feudális patriarchalizmus szemével nézi a körülötte folyó megbolydult életet, így fogalmazza meg Bokros András előtt a készülő házasságról alkotott véleményét: „Ha feleséged nyájas lesz, a mi asszonyaink kinevetik; ha kevély lenne, elhagyják.” Ez a paraszti bölcsesség már a kibontakozó tragédiát is látja a parasztlégyen-pappleány nászban.

A társadalmi osztályok keveredése még a közvetlenül érintkező határ-sávbán is ellenséges indulatoktól terhes levegőben folyt le. A kapitalizmus kiszélesítette az osztályok közvetlen érintkezési felületét, vagyis bizonyos érte-

lemben demokratizálta a társadalmat. Ebben a társadalmi zűrzavarban nehéz eligazodni: de az előbb idézett mondat — hacsak egy villanásnyira is — a se nem úr, se nem paraszt állapot tragikumára utal. Bokrosné — ez a nagyszerű művészettel ábrázolt figura — (nem olyan higgadtan ugyan, mint Bíró László, hanem igazi anyósi éllel) így kommentálja fia házasságát: „Most ott van, elvett egy rongyot, egy koldus papleányt, aki úriasszony se...” Ha már nincs vagyona, legalább úr legyen — s ez a mentalitás az egész akkori társadalomra jellemző, nemcsak a polgárosodó parasztokra. S mikor az új asszony, a papleány, a templomban az úriasszonyok padjába ül, akkor Bokrosné nyelvének élessége egyúttal a társadalmi ítélet élességének is fokmérője: „No nézze meg az ember, hova merészel tolakodni egy papcafadék.”

Tolnai keserűen nézte ezt a társadalmi örületet, aminek persze objektív társadalmi okai voltak, s korántsem volt olyan szubjektív jellegű, mint azt Tolnai gyakran hitte. Az úriemberség ugyanolyan fantóm volt a századvég éveiben, mint a hivatal. A vagyonátvesztett nemesség ebbe a két délibábra kapaszkodott, a „kerítésen kívül” rekedt törtétek pedig, mint jövőendő üdvösségüket kergették ezt a két csábító ködképet. Az úriemberség bástyái mögé csak a születés és a pénz segítségével juthatott be az ember. S mikor történelmi és társadalmi képtelenségként olyan ember kerül a főispáni székbe, akinek se születési előjoga, se pénzbiztosította joga nincs rá, hanem akinek a „vére munkából táplálkozik”, akkor ez a tény „minden gondolkozó elmét méltán megdöbbenhet. Itt a nihilizmus... Falak omlottak alá, régi ezeréves tömör falak, melyek töröknek, tatárnak, németnek, muszkmának eddig ellent tudtak állni; ajtók, rettenetes vasajtók zuhantak be szekerce, bárd- és fejsze-
csapások nélkül, melyeket eddig ágyúk se bírtak csak meg is karcolni; emberek ültek a selyem, bársony- és arannyal átszőtt székekre, parasztemberek... és olyan férfias nyugalommal, mintha ott születtek volna”. (*Az új főispán.*)

A regény utópisztikus társadalomszemléletéről már volt szó az előzőkben, de nem lehet szó nélkül hagyni, hogy ez az utópia mégis csak egy pillantás a jövőbe: a nép itt már az ország ura. De Tolnai azt már nem tudta ábrázolni, hogyan jut el eddig a nép: milyen utakon, milyen harcok árán?

Az elmondottakból kiténik, hogy Tolnai csak a parasztság felső rétegeit ábrázolta regényeiben. A szegényparasztságról sohasem írt: érdeklődési köre lezárult a kistőkés, polgárosodó parasztnál. Nem akarom azt mondani, hogy Tolnai nem tudott a parasztság proletárrétegeiről. Tudott róluk és egy-két utalásban megvillantotta ezt a nyomorúságos életformát is. Azt is tudta Tolnai, hogy ez a nyomor a gazdagok fényűzésének tápláló forrása. Az éjjeli tolvaj-útról hazatérő Clemens bekukucskál a faluszéli viskókba, s Tolnai ilyen költői reflexiót fűz ehhez a kapitalista kíváncsisághoz: „Láthatta, hogy idekünn soha se fogy ki a betegség, a nyomor, az a rettenetes táplálék, amelyből az okosság a gazdag emberek szobrait, tornyos palotáit faragja.” (*Eladó birtokok.*) Ugyanilyen tartalmú villanást számosat idézhetnék novelláiból is, regényeiből is, de fölösleges szőszaporítás lenne. A lényeg az, hogy a parasztság sorsát nem a szegényparaszti életküzdelmében keresztül ábrázolja, s a kivezető utat sem Petőfi és Táncsics plebejus népiességében keresi, hanem valami békés polgári kibontakozásban.

Tolnainak a szabadságharc gyermekkori élménye volt. Az elszegényedett hivatalnok-nemesi család fia a kamaszkor küszöbén szívta magába 1848 forradalmiságát és egy életen át táplálkozott belőle. Nem lett ugyan forradalmár tőle, de az elsikkadt nagy mű tragédiáját egész életében nyomasztó teherként hurcolta magával. 1848 hagyományaiból táplálkozott még akkor is, mikor mások már megtagadták ezeket a hagyományokat. De ezek a tradíciók elvesztették forradalmi hevüket Tolnainál, nem fejlődtek tovább, elsikkadt bennük a nagy népi lendület. A 48 alapján álló s az ál-48-aságot olyan szatirikusan bíráló Tolnai nem híve semmiféle forradalmi megoldásnak: ő csak demokratizálni akarja a társadalmat. Ezért nem esik szó írásaiban sohasem földreform-

ról vagy agrárforradalomról. Az ő programja kétségkívül demokratikus — helyesebben polgári demokratikus — program: a farmerparasztot ezért ábrázolja rokonszenves figurának, a farmerparaszt ezért jelentkezik úgy nála, mint a haladás képviselője. Tolnai a magyar mezőgazdaság kátyújából kivezető utat a parasztság polgárosodásában látja, de nem jut el annak felismeréséig, hogy ez az út agrárforradalom nélkül csak vakvágányokra futhat.

Gondolati világtételeiből hiányzik a nép — legalább is olyan értelemben, ahogyan ma beszélünk népről. Ez nem véletlen, hisz nagy elődje, Eötvös József is Violában, a telkes jobbágyban látja a nép képviselőjét; abban a telkes jobbágyban, akinek megvan az a helyzeti előnye, hogy kapitalista társadalomban kistőkessé válhat. Persze Eötvös társadalmi tudata, világnézete kifinomultabb volt, és Viola „deklasszáldóságának” bemutatása nemcsak a rendi Magyarország kritikája a polgári társadalom felől, hanem ez volt az első lépés Petőfiék plebejus forradalmiságához is. Tolnai nem jutott túl a kapitalizmus kritikáján még annyira sem, mint Vajda János. A szocializmus lehetősége még csak fel sem ködlött előtte, pedig a nagy paraszti megmozdulások és a munkások szervezkedései nem maradtak titokban előtte. Társadalmi korlátjait nem tudta szétfeszíteni, ahhoz hiányzott belőle Eötvös eszmei tisztasága és Ady világos politikai látása, minden akadályt szétrúgó zsenije.

Tolnai népiességének tartalma így lényegében nem a népi forradalom felé mutató, s írásai — a széles társadalmi körképen túl — a paraszti kistermelő álláspontjának irodalmi tükrözései. Ez a kistőkés álláspont 1867 demokratikus revíziójáról álmodott — azaz a gyarmatosító kapitalizmust akarta *megrendszabályozni*, anélkül, hogy egy lépést is mert volna tenni a szélesebb tömegekre épített népi mozgalom útján. Az orosz narodnyikság tartalma rokon ezzel az állásfoglalással: a kapitalizmus megrendszabályozásának programja és az egyéni cselekvés hangsúlyozása a történelem formálásában lényegében ugyanaz, mint a Horthy-korszak népieseinek illúziói a kisbirtokról, vagy Tolnai illúziója arról, hogy a Bokros Andrások „erkölcsös” kapitalizmusa fogja megoldani a magyar társadalom nagy kérdéseit.

*

Minden világnézeti és társadalmi korlát ellenére is Tolnai írásművészete népi jellegű. Ez anépiesség legszembetűnőbben stílusában jelentkezik. Polgári irodalomtörténészeink itt követték el a legnagyobb hibát, sőt bűnt Tolnaival szemben. Nem vették észre, hogy Tolnai népiessége nem az Aranyból desztillált népies formalizmus, hanem szerves folytatása Petőfi és Arany népiességének. Tolnait egyszerűen Arany-epigonná degradálták: eredetiségét vonták kétségbe. Tolnai valóban sokat tanult Aranytól, de ez még nem jelenti azt, hogy egyszerűen utánozta volna Arany stílusát. Nem lírájáról beszélek most, mert ott valóban nem volt több Arany-utánzónál, hanem prózájáról, arról a prózáról, melynek eredetiségét, úttörő jellegét egy pillanatra sem lehet kétségbevonni.

Nyelvének alapszövege a dunántúli nép nyelve, de többéves erdélyi tartózkodása jelentősen gazdagította szókészletét, színezte szókincsét és kifejező-készségét; emellett nagy olvasottsága, művészi tudatossága is sokban hozzájárult stílusának kialakulásához.

Egy-egy odavetett szóval vagy mondatnál nagyszerűen tudja érzékeltetni a helyzetet s élővé tudja varázsolni a környezetet. Szavai valóságos hús-vér életet élnek, képei szinte megelevenednek, gondolatai szinte megfoghatóan érzékelhetők. „Az Isten ideültette a bánatot, mint a legszebb körtébe a férget.” A bánat itt valósággal megismerélyesedik, s ez a kifejező kép többet mond egy oldálnyí szóáradatnál. Bokros Sándor lakodalmán „a német urak bezzeg megnyájasodtak, minden íz, porcika fecsegett, nevetett bennük”. Lehet ennél plasztikusabban, elevenebben, egyszerűbben érzékeltetni a lakodalmazó kedélyes németek hangulatát?

Népiessége azonban nem népieskedés. Tájszólásban sohasem beszél még közvetlen népi témáinál sem. Egyik legművészebb novellájában — *A tinóban* — a paraszt-suttó jókedvét ezzel a rövid mondatnál jellemzi: „Dalra fakadt a fiú, egyetlen, kukoricaszár-hangú dalra, mert hogy inkább gyerek volt még, mint legény...” Ebből a mondatból kiérezzük a paraszti környezetet, a fiú mutató hangjának kedves ügyefogyottságát. Vagy nem nagyszerűen állítja szembe ez a kép a hivatalnoki szervilitást a rebelliskedő birtokos nemesek nagyhangúságával? „A dörgő, nem hivatalnoki, merész, teleszájú igenek között ott botor-kált mezítláb a hivatalnokok gyöngé, suttogásszerű igenje is.”

Tolnai prózájának költőisége egydülálló a kor regényirodalmában. Elég, ha Kemény, vagy Eötvös prózájával vetjük össze s már is igazolt ez a megállapítás. Nyelve nem olyan gazdag, mint Jókaié, de mondatai formásabbak, plasztikusabbak.

Szavainak megelevenítő erejével Móricznak tapossa az utat. Egyenletes elbeszélő stílusának egységét olykor lávaként feltörő retorikája bontja meg. Nyelve ilyenkor inkább Szabó Dezső nyugtalan, szertelen stílusára emlékeztet. Valóságizüket azonban itt sem veszítik el mondatai; tömörségük, nyelvtani fegyelemük még itt is szembetűnő. Álljon itt példaként ez a mondat: „Fogai addig vacogtak, míg végre darabokra tépdesték az elnyűtt testből mindenkép kiszökni törekvő boldogtalan lelket.”

*

Tolnai Lajos sorsa már nem is irodalomtörténeti furcsaság, hanem a magyar történelem egy szomorú szakaszának tipikus jelensége. „Az a gyilkosság, amit Tolnai Lajoson elkövetett az élet, beletartozik a magyar történelembe. Semmi sem mutatja meg annyira a múlt korszak szellemét, mint ez a bűmlatos és megreszkettető sors” — írja Móricz Zsigmond. Valóban, senkit sem felejtettek el ennyire a magyar irodalomban. Regényei, novellái jelentős részben könyvalakban meg sem jelentek: folyóiratok — sokszor alig ismert folyóiratok — lapjain hányódnak ezek az írások. Megjelent regényei is szinte kivétel nélkül csak az első kiadást érték meg. A Horthy-korszakban egyetlen regénye látott napvilágot könyvalakban, *A sötét világ* című nagyszerű önéletrajzi regénye. A felszabadulás után is mindössze egy kis novellásfüzete jelent meg Komlós Aladár rövid bevezetőjével, majd az idén *A nemes vér* című regénye.

A Tolnai-probléma még megoldásra vár, de megér minden fáradságot. Nemcsak azért, mert Tolnai valóban jelentős realista író s az irodalomtörténetnek végre igazságot kell szolgáltatnia, hanem azért is, mert haladó hagyományaink felé tisztelettel és a tanulás szándékával forduló fiatal íróink tanulhatnak tőle írói látást, írói becsületességet, bátor helytállást. Móricz Zsigmond a Horthy-Magyarországon mondotta: „Tolnai Lajosnak most nyílik meg a maga kora.” Nem követünk el kegyeletsértést Móricz Zsigmonddal szemben, ha azt mondjuk: Horthy Magyarországon nem támadhatott fel Tolnai, az ő kora csak a népi demokratikus Magyarországon nyílt meg. Fiatal szocialista irodalomtörténészeink feladata, hogy feltámasszák sírjából azt a Tolnai Lajost, akinek — Ady szavaival — „nem volt semmi bűne, csak külön volt, mint a többi”. Ez a feladat nehéz, de szép.

A SZOCIÁLDEMOKRATA IRODALOM MAGATARTÁSA AZ 1914—18-AS VILÁGHÁBORÚBAN*

A szociáldemokrata szépirodalomnak a Horthy-rendszer legalitást biztosított. Nemcsak a Népszava hasábjai, nemcsak a különböző mozgalmi kiadványok, hanem a polgári kiadók is készséges terjesztői voltak a szociáldemokrata irodalomnak. A kommunista írók nem kaphattak ilyen nyilvánosságot. Műveik rejtve-dugva ha megjelenhettek egy-egy folyóiratban, többnyire álnév alatt, s ha olykor kiadásig ért egy regény vagy verskötet, mohón lecsapott rá a rendőrség és a példányokat elkobozta. Az illegális sajtót és különösen a kommunista emigrációban élő magyar irodalmat nem ismerhették a széles tömegek.

A szociáldemokrata sajtó és irodalom terjedését a munkásosztály sorai közötti biztosította a Horthy-rendszer, *szélfogónak a kommunista agitációval szemben*. A szociáldemokráciának így sikerült elérnie, hogy jelentős tömegek szemében a szociáldemokrata irodalom jelentse a proletárirodalmat. Még a felszabadulás után is élt egy ideig az a téves nézet, hogy a magyar irodalom proletárhagyományai egyet jelentenek a szociáldemokrata párt körül évtizedek óta tömörült, a párt opporunistá ideológiájának és gyakorlatának közvetlen hatása alatt álló írók működésével.

A tények mást mondanak. A tények arról beszélnek, hogy a magyar irodalom haladó hagyományai a XX. század első négy évtizedében a munkásmozgalmon belül a *megalkuvó szociáldemokrata párt és irodalmi szociáldemokratizmus elleni küzdelemben fejlődtek*. Még Ady is, aki nem volt szocialista költő, felismerte a magyar szociáldemokrácia opporunizmusát s eltávolodott a szociáldemokratáktól. Komját Aladár abból a forradalmi antimilitarista csoportból nőtt ki, amely a szociáldemokrata megalkuvással, hígverő pacifizmussal szemben a forradalmi ellenzéki álláspontot képviselte. József Attila, mint a proletariátus költője, mint az illegális Párt tagja, élesen szembenállott a szociáldemokrata párttal, líráját a kommunista mozgalom eszmái emelték. Azok a magyar írók, akik a kommunista emigrációban éltek — Illés Béla, Gergely Sándor, stb. — a szociáldemokraták ellen harcolva váltak a magyar irodalom haladó vonalának szerves folytatóivá. Fiatall íróink közül többen vannak olyanok, akik a szociáldemokrata pártban kezdték meg írói működésüket, közülük nem egy még a felszabadulás előtt. De a népi demokratikus fejlődés, Pártunk hatalmas, az egész nemzet életére kiható harca, a Szovjetunió támogató példája meggyőzte őket arról, hogy álláspontjuk — a megalkuvó szociáldemokratizmus — és a szocializmus építése között áthidalhatatlan ellentét van, s nem utolsó sorban éppen írói képességeik kibontakozásával bizonyították, hogy a szociáldemokratizmussal szemben, *annak ellenére* kovácsolódik az igazi magyar irodalom.

A szociáldemokratizmus káros hatása az irodalomban egyidős a reformista, opporunistá irányzat érvényesülésével a magyar szociáldemokrata pártban. Az irodalmi szocializmusnak különféle, de azonos gyökerű megnyilvánulásai vannak. Ilyen megnyilvánulások: a polgári életforma vonzó beállítása, a „jó” kizsákmányolók szerepeltetése, a társadalmi kérdések háttérbe szorítása, a túlzó erotizmus, a proletariátusból való kiemelkedés ábrázolása kapitalista viszonyok között s *egyeseke* véletlen körülményeinek általános lehetőségként való feltüntetése; a gazdasági jólétért vívott harc előtérbehelyezése a politikai küzdelemmel szemben, a kispolgári életmód dicsőítése, a munkásosztály gettó-szerű ábrázolása a társadalom egészében, munkások és parasztok szembeállítás, a proletariátus és a nemzeti érdekek szembeállítás, — formai téren pedig a polgári irodalom különféle formalista irányzatainak utánzása. Mindehhez

* Részlet egy nagyobb dolgozatból.

a jobboldali szociáldemokrata irodalom részéről a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme és a Magyar Tanácsköztársaság rövid, de dicsőséges fennállása óta nyílt antikommunista agitáció járult. Hosszasan folytathatnánk ezt a felsorolást. De ennyiből is világos, hogy ezeknek a jelenségeknek közös magva az a törekvés volt, hogy a szépirodalmi olvasmányok is segítsenek leszerelni a munkásosztály forradalmi akaratát és helyébe kispolgári illúziókat, a békés fejlődés hazug álmát, mérgező mákonyát lopják. A szociáldemokrata párt az irodalom területén sem válogatott eszközeiben. A század eleje óta megteremhettek talaján a legexcentrikusabb formalista torzszüleményektől kezdve a Tanácsköztársaságot gyalázó írásokon át a háborús és szovjetellenes uszításig a leghitványabb irományok.

* *

Az imperialista háború nagy megpróbáltatást jelentett a nemzetközi munkásmozgalom számára, s ezekben a háborúkban mindig kivillant a jobboldali szociáldemokrácia foga-fehére. Ott láthattuk őket az 1914–18-as imperialista háborúban a háborúra uszítók között, ott láttuk a magyar szociáldemokrata árulókat a Szovjetunió-elleni népellenes hadviselés szítói között.

Amikor az irodalom területén vizsgáljuk meg a szociáldemokrácia árulásának kisugárzását, kettős cél vezet bennünket. Egyrészt az 1914–18-as háború szociáldemokrata szépirodalmának magatartását szegezzük szembe azzal a téves hiedelemmel, hogy ez az irodalom függetleníteni tudta magát az opportunizmustól és szociálszovinizmustól és töretlenül szolgált a proletariátus érdekeit. Másrészt azért foglalkozunk ezzel az irodalommal, hogy a tények világánál elmélyítsük a gyűlöletet a népellenes háborúra uszító irodalommal szemben, s megerősítsük a szeretetet az iránt az irodalom iránt, amely következetes harcosa a béke nagy ügyének, a dolgozó nép igaz érdekeinek.

A baseli kongresszus határozatát 1912-ben a világ összes szocialista pártjai elfogadták. A szocialista sajtóban, a magyar Népszavában is, hónapokon, éven keresztül folyt az agitáció a háború ellen a baseli kiáltvány szellemében. Ez a kiáltvány, amely világosan meghatározza a szocialista munkáspártok magatartását az imperialista háborúval szemben, „a kétségbevonhatatlan történelmi tényekből levonja az elkerülhetetlen következtetéseket: ezt a háborút semmiképpen sem lehet *a legkisebb mértékben sem valamely népérdek ürügyével igazolni*; ezt a háborút *a kapitalisták profitja, a dinasztikák becsúgya érdekében* készítik elő. Bűn lenne, ha a munkások egymásra lőnének. Ezt mondja a kiáltvány.”

Az osztályharc világméretekben éleződött, a vezető imperialista hatalmak törekvése „a világ újra felosztására” nemcsak az egyes országokon belül, de az egyes országok között is kiélezte az ellentéteket. Andics Erzsébet így ismerteti a háború kirobbanását közvetlenül megelőző magyar helyzetet:

„Az első világháború előtti általános európai politikai válságnak” különös erővel kellett megnyilvánulnia Magyarországon, amely a cári Oroszország után úgyszólván a következő „leggyengébb” láncszem volt az imperializmus rendszerében.

„Egyetlen államban sem vetett véget a háború egy csapásra olyan vad belpolitikai harcoknak, mint Magyarországon... Izgalmas harcok után és újak előestéjén a belpolitikai helyzet megoldhatatlanul összebogozódott csomóját vágta szét egy csapásra a háború karja.”

— Ezekkel a szavakkal jellemezte a helyzetet a magyar szociáldemokrata párt akkoriban legtekintélyesebb vezetője, Garami Ernő. A pesti munkások barrikádharcai 1912. május 23-án, a nemzetiségek egyre erősödő mozgalmi, a parasztságban felgyülemlett fenyegető elkeseredettség olyan arányokat öltött, amelyhez hasonló ebben az időben csak a cári Oroszországban volt észlelhető. A magyar viszonyok erősen közeledtek ahhoz az állapothoz, amikor már nemcsak az „alul lévők”, a tömegek nem hajlandók a meglevő állapotot tovább tűrni, de a „felső” körök, a vezetők sem képesek tovább a régi módon kormányozni, hatalmuk szilárdságát a megszokott eszközökkel biztosítani. Recse-

¹ Lenin: Válogatott Művek. I. 901.

gett-ropogott a dualizmus épülete. A magyar képviselőházban lejátszódott erőszakoskodások, Tisza István brutális csínyjei, lerántották az utolsó leplet is a magyar „parlamentarizmusról”, amelynek látszatát addig az úri erőszak és csalafintaság ezer formája védte. A parlamentet, amelyből teljesen hiányzott a munkásság és dolgozó parasztság képviselője, most a polgári ellenzék és a nemzetiségek is bojkottálták. Tisza István egyre gyűlöltebbé vált alakja a féktelen erőszak megtestesítője lett. Az 1914-es világháború előestéjén polgárháború atmoszférája uralkodott a magyar közéletben. „... Ez a kicsi, ezerszer lekötött ország robban.” „Rohanunk a forradalomba” — írta ebben az időben Ady Endre.

A népharag forradalmi kitörésének veszélye Damokles-kardként függött a magyar uralkodó osztályok feje fölött. Csoda, hogy az előttük feltornyosuló és forradalmi megoldással fenyegető problémák előtt háborús kalandba menekültek, nyilvánvalóan abból a megfontolásból kiindulva, hogy „aki időt nyer, az életet nyer”? Ez a kulcsa némileg annak a „rejtélynek”, hogy a magyar uralkodó osztályok 1914-ben bizonyos ingadozások után, miért támogatták a háborút, noha az közvetlen külpolitikai előnyöket nem ígért nekik és még szerencsés kimenetele esetén is nem egy veszélyt rejtett magában számukra.”²

1914 júliusában kitört a világháború. Lenin világosan leszögezte a forradalmi álláspontot az imperialista háború kérdésében: „A most folyó imperialista háborúnak polgárháborúvá változtatása — ez az egyetlen helyes proletár jel-szó... Csakis ezen az úton szakíthatja ki magát a proletáriátus a sovinszta burzsoáziától való függésből.” A II. Internacionálé opportunistá szociáldemokrata pártjai a háború kitörésekor habozás nélkül vállalták a burzsoázia által rájuk rótt szerepet: a sovinszta uszítást a munkásosztályon belül — „megszépítve” szociális frázisokkal A II. Internacionálé általánosan jellemző útját járták a magyar szociálsovinszták is. Hiába hazudta a stockholmi szocialista konferenciának 1917-ben benyújtott memorandum, hogy:

a magyar párt a háború egész ideje alatt harcolt a nacionalista és imperialista formulák ellen és bizonyos büszkeséggel állíthatja, hogy Magyarország szocialista munkásosztálya elkerülte a nacionalista és imperialista szerződést, ami a többi hadviselő országban annyi bajt okozott.

Hiába bizonygatta Weltner Jakab az 1918. februári rendkívüli pártkongresszuson:

Nincs Európában egyetlen szociáldemokrata párt sem, amely céltudatosabban, osztálytudatosabban teljesítette volna a kötelességét, mint a magyarországi párt... A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a háborús sovinizmust egy percig sem osztotta.”³

A tények ellene mondanak Weltner állításainak. Andics Erzsébet *A magyar munkásmozgalom az 1914–18-as világháború alatt* című tanulmányában tüzetesen kifejtette és dokumentálta a magyar szociáldemokrácia árulását. Összefoglalóan így jellemzi a helyzetet:

Abban, hogy a magyar társadalomban érlelődő forradalmi válság kibontakozását a reakciós uralkodó osztálynak sikerült elodáznia, a kormány terrorisztikus háborús intézkedéseinek, féktelen sovinszta propagandáján kívül óriási szerepet játszott az akkori egyetlen magyar munkáspárt, a szociáldemokrata párt vezetőinek a proletár internacionalizmust megtagadó *szociálsovinszta* politikája is. A magyar szociáldemokrata párt- és szakszervezeti vezetők elvi és gyakorlati magatartása ugyanis az első világháború alatt alapvetően a szociálsovinizmus síkján mozgott.

A magyar hivatalos munkásvezetők szociálsovinizmusa nem mindig egyforma nyíltsággal mutatkozott meg. A háború első hónapjaiban egészen nyíltan állást foglaltak saját burzsoáziájuk, a magyar uralkodó osztályok imperialista háborús politikája mellett. A háború második felében annak hatása alatt, hogy a középhatalmak veresége egyre valószínűbbé vált és főképpen, mert a nyíltan szociálsovinszta politika teljesen elszige-

² Andics Erzsébet: A magyar munkásmozgalom az 1914–18-as világháború alatt, 3–4. l.

³ A stockholmi konferenciához benyújtott memorandum és Weltner Jakab beszédének szövegét Andics Erzsébet f. i. tanulmánya alapján közöljük.

telte volna őket a magyar munkásosztály egyre inkább háborúellenesen hangolt tömegeitől, más országok szociálszocialistáihoz hasonlóan ők is egyre inkább békeszólamokat hangoztattak és igyekeztek a magyar burzsoáziát „nagyobb rugalmasságra” rávenni, rábírní arra, hogy „második vasat is” tartson a tűzben.

A magyar szociáldemokrata párt napilapja, a Népszava, szinte egyik napról a másikra esínálta meg a pálfordulást. A Népszava 1914. július 26. száma még fennhangon hirdeti a hadüzenettel szemben, hogy: „Ma a szociáldemokrácia hangja az egyetlen hang az országban, mely még az utolsó pillanatban is tiltakozását kiáltja ki a háború ellen...” De július 28-án már ezt írja a lap arra a hírre, hogy a temesi parton szerb csapatok lövöldöztek a monarchia egységeire: „A szerbek tehát nem érik be azzal, hogy maguk idézték föl a végzetet, de siettetik is...” Rá egy nappal „A szervezett munkásokhoz” intézett kiáltvány nyílt mellédöngetéssel deklarálja a szociáldemokrácia teljes fegyverletételét:

most le kell mondani a szabad kritikáról, propagandáról, mert ebben a válságos helyzetben mi sem akarhatjuk még a legigazságosabb kritikával sem megnehezíteni az intézők dolgát.

A *Nőmunkás* című szociáldemokrata lap így „biztatja” a hadbavonult munkások hozzátartozóit:

...ilyen súlyos nagy időkben a kishitűségnek és a kétségbeesésnek minden kicsinyes érzését vessük le magunkról. Megtörtént eseményekkel szemben oktalanság szembeállni.*

Az opportunizmus nyílt szovinizmusba csap át ugyanebben a számban a *Nőmunkásnak*:

Akinek megadatott az alkalom, akiben megvan az erő, megmutathatja most, hogy ki, mit és mennyit ér.

A háborús események hatására egyre nyíltabban lép előtérbe a féktelen uszítás. A Népszava 1914. augusztus 31-i számának vezércikke már ezt közli: „Jobb ügyért, nagyobb történelmi eszméért nem folyt nemes és drága vér, mint amilyenért most ömlik a lengyel és galíciai haremezőkön...”

A cári Oroszország ellen támadó központi hatalmak az „európai kultúra védelmének” hazug jelszavát írták zászlajukra; ezzel akarták megtámasztani a tőkésék érdekét szolgáló hadviselés igazát. Kapva-kaptak ezen a jelszón a magyar szociálszocialisták is. Az „európai kultúra védelme” az „orosz barbarizmussal szemben” — ez volt a szociáldemokrata munkásság nagy feladata a szociálszocialista vezetők szavai szerint. Erről cikkeztek hónapokon keresztül a szociáldemokrata lapok. A Népszava 1914. szeptember 19-én *Dicsőség* címen közöl vezércikket, amelynek írója azt állítja, hogy a munkásság osztályharcának egyenes folytatása az imperialista háború: „A magyar munkásság számára ez a harc közvetlen folytatása annak a harenak, amelyet két évtizede ebben az országban folytat...” Ezzel a hazug elmélettel akarja „igazolni” a proletariátus előtt a harci folytonosságot, elmosva az éles különbséget a munkásosztály *osztályharc* és az imperialista *háború* között. Ugyanakkor megpendíti a cikk a burzsoázia felé a „kultúra védelmének” érzelmes húrját. Ezzel akarja megváltoztatni a tőkésék magatartását (és feltámasztani a proletariátus háborús öntudatát), akik egyre-másra kezdték csökkenteni üzemeikben a bért s a háborúra való hivatkozással redukálták a munkáslétszámot.

...Amíg munkástestvéreink a galíciai határon hőiesen küzdenek a magyar munkásmozgalom eddigi eredményeinek megvédéséért, magában az országban fenyegeti óriási veszedelem azokat a kultúrjavakat, amelyeknek védelmében véreznek. (Aláhúzás tőlem, P. P.)

Hogy a kultúra védelmének jelszava központi pártutasításként jutott el minden szociáldemokrata orgánumhoz, azt jól bizonyítják a különböző szociáldemokrata lapok azonos *jellegű* cikkei. A *Kassai Munkás* így ír:

* *Nőmunkás*, 1914. augusztus 15.

Bárhogyan alakuljon is... a helyzet, minden kultúremlernek ki kell tartania... az európai kultúra minden harciosa meggyőződéssel szegődik... a küzdelemhez.⁵

Az *Ifjúmunkás* ezekkel a szavakkal buzdítja a vágóhídra a proletárfjak tizeit:

Fegyverek zajától visszhangzik a világ. Harcba induló hadseregek dühöngésétől hangos egész Európa... Két hatalmas tábor áll egymással szemben. Az egyik oldalon a reakció, a szolgaság és barbárság, a másik oldalon az európai kultúra és haladás hadserege áll. *Ez a háború a kultúra és a barbárság nagy mérkőzése.*⁶

A szociáldemokrata szépirodalom felkarolta az „európai kultúra” védelmének burzsoá jelszavát és nem átalította éveken keresztül ezzel lelkesíteni a frontra induló munkásokat.

A magyar szociáldemokrácia nem ismerte be szépiroinak árulását. *Vers és háború* címen Ormos Ede cikket írt a Népszavába,⁷ s itt élesen támadta azokat a polgári és munkásköltőket, akik a háborús uszítás pártjára állottak — Németországban. Egy német ismertetés nyomán helyes bírálatot mond Richard Dehmelről, Arno Holzról, Gerhart Hauptmannról, stb. Amikor azonban arra kerül a sor, hogy a saját — tehát a magyarországi szociáldemokrácia — irodalmi házatáján nézzen szét, akkor az osztatlan dicséret hangja tör fel a cikkből. Már a bevezető mondatokban említi Ormos, hogy „Csak egy a vigasztaló, — hogy a proletárság igazi költői, akiknél az emberiség nagy érdekei, az emberi fejlődés végcélja nem pusztán téma, hanem felfogás és érzés dolga, azok hívek maradtak önmagukhoz és a proletársághoz...” Majd lejjebb: „Az a néhány vers, amit a Népszava hozott a háború kitérése óta, azt mutatja, hogy a magyar proletárság érzésének is akadnak hivatott kifejezői.” S mint példákat említi Nagy Erzsi, Benjámín Ferenc, Peterdi Andor, stb. nevét. Véletlen, de jellemző véletlen, hogy a Népszavának ugyanabban a számában, sőt ugyanazon az oldalán, hol Ormos Ede cikke megjelent, s ahol bírálja Arno Holzot, amiért versében szocialista létére az „ellenséget” szidja, — ugyanott jelent meg Hangay Sándornak egy költeménye, amely a burzsoázia hangján átkozza az „ellenséget”.

Mondottuk már, hogy a szociáldemokrata szépirodalom felkarolta az európai kultúra védelmének burzsoá jelszavát s versekkel, hadirportokkal igyekezett ezt belevinni a munkásság tudatába. A Népszava 1914. november 1-i számában jelent meg Benjámín Ferenc verse: „El ne feledjétek!” A vers a burzsoázia előtti teljes behódolás kifejezése. Erre a versre később még visszatérünk, itt csak azt emeljük ki, hogy Benjámín a proletariátust, mint a „kultúra védelmezőjét” a „kancukás Kelettel” szemben, — ajánlja a burzsoázia pártfogásába:

Mi vagyunk a Nyugat kemény vitézei,
A kultúrát mindig mi megyünk védeni.
Azért, ha ma égő szívvel forrunk egybe —
Idők elteltével jusson eszetekbe:
Terített asztalról nem adni „csak morzsát”...

Tíz nappal Benjámín verse után levél jelent meg a Népszava hasábjain. A levél írója: Peyer Károly. Az áruló szociáldemokrata vezér, a magyar munkássósály ellensége már 1914-ben is a burzsoázia oldalán állott. A levél hangja cinikus, pökhendi. A „kultúremler” fölényével mocskolja a szerb népet. „Az első hónapok elég jól mentek. Zimony közelében voltunk... az ő négy ágyújukra jutott vagy negyven a mi oldalunkról, úgyhogy hamarosan elkostródtak... A szerb lakosság alattomos, ravasz, lakása bűdös... A mi tisztjeink műveltek” — írta Peyer Károly.⁸

⁵ Kassai Munkás, 1914. augusztus 8.

⁶ Ifjúmunkás, 1914. október 1.

⁷ Ormos Ede: Vers és háború. Népszava, 1914. december 25.

⁸ Népszava, 1914. november 11.

A szociálszovinizták mindent elkövettek annak érdekében, hogy a proletárok olcsón meneteljenek az imperialista háború frontjaira. Joggal állapíthatta meg — immár eredményekre visszatekintve — a Népszava, hogy „a szociáldemokrata pártok minden államban megadták azokat az eszközöket, melyek a hadviseléshez szükségesek”. Külön ki kell emelni a Népszava szerepét a háborús uszításban. A lapot teljesen a szociálszovinizták irányították. Jól tudta a reakciós kormány, hogy miért engedélyezte 1914 szeptemberében a lap utcai árusítását, miután azt 1913 elején megtiltotta. Sőt újabb lappal gyarapodott a szociáldemokrácia: 1914. november 23-ától kezdve naponta megjelent a Népszava esti kiadása is.

A szociáldemokrata opportunizmust kiszolgáló irodalom nem alkothatott jelentős műve, mert nem születhet csak valamirevaló alkotás is a munkásáruias talaján. De nem is volt ezek között az írók között egyetlen jelentősebb tehetség sem, akinek egyénisége kiemelkedett volna a Népszava írógárdájából. Valamennyiükre rányomta bélyegét a megalkuvó szociáldemokratizmus „ideológiája”, s a burzsoázia kiszolgálásából következő, kispolgári ízlést szem előtt tartó irodalmi stílus, költői magatartás. Valójában — költőileg — jellegtelen volt ez a költészet, hiányzott kifejezésbeli ereje, nyelve „rájárt” az üres általánosságokra, frázisokra, olcsó érzelgősségre törekedett, egyszóval: nem volt gerince, nem alakulhatott ki — hibáival együtt sem — markáns irodalmi profilja. Mégsem mondható jelentéktelennek az az irodalmi kártevés, ami főleg a Népszava hasábjain folyt az imperialista háború éveiben. A közvéleményen, a közhangulaton nemcsak a kiemelkedő nagy írók művészete hagy nyomot, hanem a középszerű irodalom is, amely mennyiségileg gyakran igen nagy és a napilapok hasábjain széles körben terjed. Elterjedését ez esetben két körülmény könnyítette meg. Egyrészt az, hogy a kezdeti győzelmek mámore s az első veszteséglisták nyomában felcsapó fájdalom könnyen csepegtethette el a szovinizmus mérget a szélesebb tömegek között, még a munkásosztály öntudatlan vagy hamis tudatú rétegeiben is. A másik körülményt, amely segítette ennek a középszerű irodalomnak, az irodalom második-harmadik vonalának fokozottabb érvényesülését, magában az irodalomban fejlesztette ki az opportunizmus. A kispolgári érzelgősségre, olcsó giccsekre, pacifista szenvelgésre gondolunk, amelyvel oly szívesen élt a szociálszovinizmus irodalma, s amelyet — mint ostyába a port — szociális frázisokba burkolt. Öntudatlan emberekre könnyen hathatott ez a vörössel átmázolt írói ripacszkodás, a szociális frázisok a politikailag képzetlen tömegekben táplálhattak osztályharcos illúziókat. A háború által felvetett kérdéseknek az összekapcsolása, sőt hazug módon való összeolvasztása a szocialista mozgalom feladataival, céljaival — könnyen ébreszthetett bizonyos „ellenzéki” hangulatot, amely olyan beállításba helyezte a proletariátust, mintha az szívügyének érezné a háborút, „még akkor is”, ha bizonyos uralkodó körök (tőkések) nem minden esetben hajlandók megteremteni számára a megfelelő anyagi feltételeket. A tömegekben egyre fokozódó mértékben élt az ellenzéki hangulat nemcsak az uralkodó osztállyal szemben, de a háborúval szemben is. A szociáldemokrata párt politikája (és szépirodalma) által élesztett „legális ellenzéki”-nek éppen az volt a feladata, hogy a proletariátus ösztönösen szembenállását a háborúval és annak okozóival leszerelje és ehelyett ezzel a látszatellenzékiiséggel hassa át a tömegeket. Ezt a célt szolgálták azok az irodalmi termékek, amelyek egyrészt a háborúra uszítottak, másrészt szociális frázisokkal ködösítették el a tömegek látását. Hangsúlyozni kell, hogy ez a fegyver nem volt veszélytelen, nem volt ártalmatlan, s különösen a politikailag öntudatlan tömegek felé hatott.

A háború kitörése után rohamosan romlottak a munkásság életviszonyai. Különösen súlyossá vált a kereső nélkül maradt családok helyzete, de a nyomor fokozódása általános volt az egész proletariátusban. A hadiállapotra való tekintettel életbelépett intézkedések a sztrájkot, tiltakozó gyűléseket a katonai büntetőszabályzat hatálya alá rendelték, s így a tőkések szinte katonai védelem alatt

bocsúthatták el a munkásokat, ahol így kívánta az érdekük, vagy csökkentheték a munkabért, ha úgy tetszett. Andics Erzsébet idézett tanulmányában így ismerteti a helyzetet:

... A munkáltatók a mozgósítás elrendelése után rögtön megvontak munkásaiktól minden kedvezményt, amit azok sokszor nehéz harcok árán kicsikartak tőlük. Így megszünt Budapesten az 57 órai munkaidő, ma minden gyárban 60 órát és ennél többet kénytelenek a munkások dolgozni. A túlórákért fizetett pótlékot a legtöbb gyárban megvonták a munkásoktól. (Malasits Géza: Kötelességek — jogok nélkül. Szocializmus, 1914. —15. 10—12. szám.)

A hadiüzemek tulajdonosai különösen visszaéltek a női és gyermekmunkaerővel.

... A gyermekmunka kihasználása a háború alatt — állapítja meg ebben az időben a Szakszervezeti Ertesítő — olyan arányokban nő, hogy szinte eléri azokat a rettenetes állapotokat, amelyek Anglia gyáraiban a XIX. század első felében uralkodtak.”⁹

A Népszava egyik szeptemberi számának vezércikke¹⁰ is felveti ezt a kérdést. De hogyan?! Miután konstatálja a tényeket, hűvös hangon tanácsolja a proletariátusnak, hogy minden munkás küzdjön jogaiért. De a küzdelem eddigi formái lehetetlenné váltak (sztrájk, stb.). Mitsem számít, mondja a Népszava, „a galíciai csatamezőkön védi meg a magyar munkássztyály jobb munkabérét, rövidebb munkaidejét...” Magyarul ez annyit jelent, hogy ha a proletárok jól harcolnak a burzsoák pénzeszsákjáért a fronton, akkor a hálás tőkések könnyíteni fognak helyzetükön. „Ebben a küzdelemben segítségül hívjuk a tisztességes, az igazán hazafias gondolkodású nemmunkás embereket.” Kik ezek a „tisztességes, igazán hazafias, nemmunkás emberek”? A cikkíró erre is megadja a választ, amikor a német példára hivatkozik: „A német munkáltatók szövetsége (gyárosok szövetsége) körlevélben figyelmezteti tagjait, hogy megvetendő cselekedetnek tartja, ha egyesek a háborút bérleenyomásokra használják fel...” Jellemző megnyilatkozása ez az opportunista szociáldemokratizmusnak. A sajtóban elméletileg is alaposan „kidolgozták” ezt a kérdést. Az elmélet valahogy úgy szól, hogy ha a munkások kitűnően megállják a helyüket a harcban, akkor ez az áldozat meghozza a maga gyümöleseit: a jogok kiterjesztését a proletariátusra. Mindezt természetesen forradalom nélkül gondolták el a szociáldemokrata ideológusok. A *Kassai Munkás* már a háború első napjaiban kifejtette az idevonatkozó álláspontot:

A szervezett munkásság hatalmas tömegeit vonja be mostan a hadsereg és ki fog derülni, hogy a szocialista munkás nemcsak az ipari műhelyekben volt a munkásság legjava, hanem intelligenciájával és fegyelmességével a harctéren is elsőrendű érték. Vajha az áldozat, melyet a proletárok most hoznak, megteremné azt a gyümölesöt, melynek az érlelése a szocialista pártmozgalom legfőbb célja: a népjogok demokratikus kiterjesztését, a jövőendő hatalmas új Magyarország kiépülését.¹¹

Néhány hónap múlva a Népszava is az áldozatok *jutalmát* kéri a burzsoáziától:

Mi azt hisszük, hogy a háború után a kormány a politikai jogok dolgában nem lesz olyan szűkmarkú, mint eddig volt és hogy a magyar szociálpolitika is egészen más vágányokon halad, mint eddig.¹²

A háború szociáldemokrata szépirodalmának egyik központi témája lett az áldozatokra való hivatkozás; engedmények, emberi jogok, könnyítések kérése — a burzsoáziának nyújtott segítségre hivatkozással. A reakciós kormány a proletariátus jelentős hányadát — hadiözvegyeket, hadiárványakat, stb. — a társadalmi akciók, jótékonyági megmozdulások szeszélyének vetette oda. A szociáldemokrata opportunizmus lelkesen üdvözölte ezt, megalkudott a helyzettel

⁹ Andics Erzsébet i. m. f. 15. lap.

¹⁰ Népszava, 1914. szeptember 19.

¹¹ Kassai Munkás, 1914. augusztus 1. A háború.

¹² Népszava, 1914. november 12.

és egymásután jelentek meg a Népszava hasábjain olyan költemények, amelyek „az adakozás nemességéről” áradoztak. Várnai Zseni így ír egy helyen:¹³

Ti gazdagok! Ti kincses emberek!
O nem is sejtitek, tudjátok talán,
Mily drága kegyet juttatott Tinéktek
Az Élet, ez a szívtelen fukar,
Mily fönséges, mily egyszerű gyönyör,
Csak adni, adni, amíg csak lehet,
Csak adni, adni drága kenyeret.

O boldog, aki fénylő obulust
Csusztathat a kinyujtott kezekbe,
O boldog, aki megtörheti értük
S odaadhatja kenyere felét
Es boldog az, aki az üldözöttel
Megoszthatja most fekhelyét.

S ki rózsát varázsol bus gyermekorvákra,
Minden rossz álmát megváltja vele,
Sohse lesz annak vádló éjjele,
Mert elzsongítja lelke rémeit,
O kincsosztóbb az, ki elfogad most,
Mint aki ad, mint aki segít.

A burzsoázia lelkiismeretét nyugtatja meg a költő azzal, hogy „jótékonyosságát” felmagasztosítja. És — akarva, akaratlanul — hozzájárul ahhoz, hogy a proletariátus a forradalmi út helyett a szociáldemokrata vezetők megalkuvásának uszályában, az osztályharc nagy kérdéseit a burzsoá karitászra bízva, harcolja végig a háborút. Még odaalakodóbban, az opportunizmus szellemétől még mélyebben átítatva könyörög jogokat Benjámin Ferenc a munkásosztály részére:¹⁴

— — — — —
A kulturát mindig mi megyünk védeni.
Azért — ha ma égő szívvel forrunk egybe —
Idők elteltével jussunk eszetekbe:
Terített asztalról nem adni „csak morzsát”
Kik irányítjátok millióknak sorsát.

Látjátok, egy szívvel megyünk a halálba

— — — — —
Ha kinyújtja kezét a nép igaz jogra
Ne keljeteك véle zsugorin birokra!

Benjámin Ferenc elsorolja azokat az „érdemeket”, amelyeket saját burzsoáziája védelmében „szerzett” a proletariátus, hogy ezzel „meglágyítsa” a tőkések szívét:

Hány millió munkás vesz kezébe fegyvert,
Hogy viasszaszorítsa az ellenség tengert,
Hány ezren csatáznak most az ősi földért...

1915 elején írott versében Benjámin Ferenc már követelőbb hangon, de lényegileg továbbra is a proletariátus háborús áldozataira való hivatkozással javítana a munkásság helyzetén:¹⁵

¹³ Népszava, 1914. szeptember 20.

¹⁴ Népszava, 1914. november 1. *El ne feledjétek!*

¹⁵ Népszava, 1915. január 31. Benjámin Ferenc: *Akik visszatértek.*

Patakként ontja ma a legdrágább forrást
 Milliányi munkás, a nyomdrujt köznép
 Ha lezajlik a nagy fergeteg viharja,
 A kufárok újra csak összekötöznék.
*Meztelen kebletek sebét mutassátok,
 Ha lábra kap ismét fekete önérdék.*

S újra csak az „érdemek“ elsorolása:

Mi vagyunk az elsők, a hősök, a bátrak,
 Mi adjuk az erőt, mi adjuk az izmot
 Vértanuk ezreit az ősi hazának.

Várnai Zseni előbbi verséhez hasonló hangnemben, de már tartózkodóbban fordul a burzsoáziához Nagy Erzs. Lényegileg ő is a társadalmi jótékonyság gyakorlására buzdítja a tőkéseket a proletariátus irányában:¹⁶

Ha a lelketek fájdalom emészti
 S szemetekben a gyász könnye felragyog —
 Ha a vesztett Fiu itt feledt emléki
 Zokogásra késztet, ó ti gazdagok,
 Gondoljatok arra, ki az Emberében
 Kenyerét is veszti; — gondoljatok ránk.

Az opportunista szociáldemokrata költészetnek ez az alamizna-könyörgésig-alázkodása, kispolgári érzélgőssége a forradalommal fordult szembe, s *forradalomellenes hangulatokkal mérgezte a munkások gondolkodását.*

Az első háborús év végén már mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy a monarchia csapatai minden fronton kemény ellenállásba ütköztek, sőt visszavonultak s hogy szó sincsen a háború hamaros befejezéséről. Az eddig ismertetett versek a háború folytatására biztatták a munkásokat, de bizonyos hangfogóval — és szociális frázisokkal leplezve — tették ezt, hogy a tömegekben megtartsák a munkáspárt és a helyzet jobbrafordulása iránt táplált illúziókat. De nem hiányoztak a szociáldemokrácia költészetéből az agresszívabb háborús uszítás hangjai sem. Azok a költemények, amelyekről itt szó lesz, szinte teljesen levetették magukról a szocialista magatartásnak még a látszatát is, s a burzsoa írókkal vállvetve sarkaltak a háborúra. Elriasztó és szomorú példája ennek a háborús költészetnek Peterdi Andornak 1915-ben megjelent verskötete.¹⁷ A kötet versei tanulságosan bizonyítják, hogy meddig juthatott el a burzsoáziával való megalkuvásban, a sovinszta együttérzésben az irodalom területén is a szociáldemokrata opportunizmus. A burzsoázia lelkes örömmel fogadta és értékelte a verseket; Lázár Bélának a kötet elé írt, sovinizmustól csöpögő előszava példázza ezt. Lázár lelkendezik az imperialista háborúért és költői dicsőhimnuszáért: „Békés polgárokból hős katonák lettek, mindenki otthagya otthonát és megacélozott erővel indult hazája védelmére, hazafi lett a szkeptikusból, hazafi lett az internacionálé hívéből, e szó: „haza“ ragyog újra mint gyémánt, sajog újra, mint arany. Bámulatunk, rajongásunk, lelkesedésünk felétek száll, katonák! Ki fog ennek hangot adni?... A költőt vártuk, hogy fokozza katonáinkban az érzést, erősítse önbizalmukat, bennünk itthonmaradottakban acélozza a lelket, a nélkülölések elviselésére képesítsen, mindeneket pedig egyesítsen egy nagy ritmusban... Az itt bemutatott versek Peterdi Andor lelkéből fakadtak, kifejezve azt a csudálatot, melyet hős katonáink iránt mindannyian érzünk...” Vessünk egy pillantást ezekután magukra a költeményekre. A kötet leghírhedtebb verse a *Katonák*: című, amelynek az a „megtiszteltetés” jutott,

¹⁶ Népszava, 1914. november 22. A mi gyászunk meg a Tiétek.

¹⁷ Katonák. Peterdi Andor háborús versei, 1915. Budapest.

hogy belekerült a Szaboleska Mihály szerkesztette háborús antológiába, valamint Gyulai Ágost háborús versgyűjteményébe — több más szociáldemokrata költő verseivel együtt. A vers a burzsoázia hangján szól a munkásokhoz és parasztokhoz; a háborúba induló első katonavonatok hölgybizottságos, virágfűzéres és csinadrattás búcsúztatásának hangulatát árasztja:

Szurd be a kapát most, az ekét állítsd meg,
Te meg lányom vedd el a faboronát,
Zászlós vonatok katonákat visznek,
A határon tulra s még onnan is tovább,
Es kendők lobognak, kezek integetnek:
Katonák, katonák, katonák!...

A fujtatót fojtsd el, a tűz ne dohogjon,
Nézd testvér, hogy viszik az ágyuk sorát,
Küllő most ne zengjen, kerék ne forogjon,
Kívül harsognak a sárga trombiták,
Hogy szívünk lángoljon, a vérünk forrjon:
Katonák, katonák, katonák!...

Ne gyalulj, ne faragj, ne formálj, ne ácsolj,
Ha nem vagy ércöntő, vagy fegyverkovács,
Nézd, hogy tódulnak a műhelyből, a gyárból,
Holnap a császár ad nekik vacsorát,
Ok a tűz, az acél, az erő, a tábor:
Katonák, katonák, katonák!...

Előre, csak előre, golyók záporában,
Irdatlan erdőkön, vad lápokon át,
Előre, csak előre a cyklopsi tusákban,
S hozzátok vissza az új hősök korát,
Mert hiszünk bennetek, mint gyerek a csudákban:
Katonák, katonák, magyar katonák!

„Most születnek csodák”, biztatja Peterdi Andor a bányászokat; a dolgozóktól kívánja a „haza” (a burzsoázia hazája) megmentését és „felemelő hivatásuk” nagyságával lelkesíti a burzsoázia védelmére kényszerített munkásokat. „...ha ti nem volnátok”, írja, az ellenség „a szűz magyar, messzi pusztákon át Vetésünket dúlná, mint förtelmes átok.” Főlöseges lenne végigidézni az imperialista háborúra uszító versek sorát. Csak egy költeményt emelünk még ki ebből a rosszlelkű kötetből, amely szintén jellemző dokumentuma a szociáldemokrata árulás irodalmi tükröképének. Arról a versről van szó, amelyet Rudyard Kiplinghez, a hírhedt angol imperialista íróhoz intézett Peterdi. Rudyard Kipling az angol impérium védelmében uszító költeményt írt s „a hunok döngetik a kapukat” felkiáltással sarkalt gyűlöletre és haragra a központi hatalmak ellen. Az uszító, imperialista szellemű versre kétféle válasz érkezhett. Forradalmi proletárválasz és burzsoá felelet. Peterdi ezt az utóbbi választ adta. Peterdi „megvédi” a „hazát” az angol Kipling vádjaival szemben, megvédi a hazai állapotokat, a *hazai burzsoáziát*. A védelemnek ez a formája a proletárálláspont teljes feladása — a burzsoázia „hazájának” védelme:

Az én hazám, Sire, messze Albiontól,
Itt nyulik el a Kárpátok alatt,
A tenger, dzsungel és vad törzsek nyája,
Hazámnak nem hajt véres aranyat,
Van Hortobágyunk, melynek délibábjá
Isteni álmoképeket mutat:
S Ön Sire, mégis riadtan zengi rólunk
A hunok döngetik a kapukat.

Amikor Peterdi úgy támadja Angliát, hogy a gyarmati kizsákmányolást szembeállítja az 1910-es évek Magyarországaival, akkor tulajdonképpen a magyar baza védelmének címén a magyar kizsákmányolókat, a tőkéseket és nagybirtokosokat védi, akik az elnyomás kegyetlenségében és raffineriáiban hajszálnyt sem maradtak el más országbeli osztályos társaik mögött. A vers ezután átesap a népszemlélet burzsoá-idilli képeibe, amelyek vetekednek Szabolcska Mihály hazugul naív költeményeivel. „Az én hazám, Sire — írja Peterdi — maroknyi, nem gazdag, De népe nyílt, mint fölötté az ég.” Kiegészíti ezt az angol *nép* ócsárlása, amelyet „alattomos, sivár, sötét” jelzőkkel illet. A milléniumi hazug magyarság-kép megtévesztő fénye fonja át ezt a költeményt. „Az én hazám, Sire — múltja ezeréves — Büszkén tekinthet vissza mint a nap, Mely bearanyoz minden messzeséget S népe munkál, szánt, vet és arat. Kenyerét, kincsét önföldjéből vájja, Idegen tájon zsákmányt nem kutat” — írja Peterdi. „Népe munkál” — olvassuk, és lehetetlen nem érezni: itt nem a haragosöklű viharsarki parasztokról van szó, sem a csendőrszuronnal dacoló dunántúliakról, nem a nagybirtokosok állatsorban tartott jobbágycselédeiről — tehát nem az ellentétekben feszülő valóságról — hanem egy hazug „népidillről”, amelyet szívesen állított költészetének kirakatába is a félfendális, burzsoá Magyarország. „Népe munkál” — ezekben a szavakban az fejeződik ki, hogy „megelégedett” a nép akkori helyzetével, „szívesen” végzi a robotmunkát, „készséges híve” urainak.

Peterdi verséből valahogy az derül ki, hogy csak az a népellenes, aki „idegen tájon” kutat zsákmányt, tehát csupán a gyarmati kizsákmányolást állítja pellengérre, és egyetlen szava sincs az anyaországi dolgozók kizsákmányolása ellen. Peterdi Andor ennek a kérdésnek a felvetését elkerüli, és csakúgy, mint a korabeli háborús költészetnek egy jelentékeny hányada, egy vélt, az egész társadalmat átfogó boldogság-idill hamis képével akarja bizonyítani a nép háborús akaratát, amely — ezt sugározza a vers — áthidalja, elfeledteti az osztályellentéteket.

Valóban Sire, ekénket bevontattuk,
Hever az ásó, véső, kalapács,
És hun Attila munkáló kis népe
Kardot fogott s megvivja a csatát,
*Mert hős itt vincellér, paraszt és kasznár,
Hősök itt szolgák, cselédek, urak.*
Valóban Sire: ilyen szent regimenttel
Attörjük mi a páncélkapukat.

Jellemző az az ismertetés, amelyet Peterdi Andor háborús verseiről a Népszava közölt.¹⁸ A cikk alatt *ky* jelzés áll, nyilván Bresztovszky szignója. A kritika — nagyon enyhén — elhatárolja magát Lázár bevezetésétől, hogy annál meggyőzőbben ölelhesse magához — Peterdit. A háborúra uszító előszót egyebek között „jóakarátú”-nak mondja, s a háborús költeményekről azt állítja, hogy az olvasó „ha keresi, megtalálja a háborús versekben is azt a Peterdit, aki melegen, szeretettel nyújtja proletár olvasója felé a kezét”. Peterdi könyve nem a Népszava kiadásában jelent meg, de a szociáldemokrata oportunizmus talaján született. S hogy a hivatalos szociáldemokrata fórumok megértő rokonszenvvel fogadták e verseket, azt jól bizonyítja Bresztovszky cikke.

Az a minden rezzenésében burzsoá hang, amelyet egyes költeményeiben Peterdi megüt, nem volt otthontalan a Népszava hasábjain sem. A nyílt háborús uszítás a lapban megjelenő versekben is helyet talált, — ha burkoltabban, ha szociális frázisokkal gondosabban megtűzdelve is. A Népszava irodalmi rovatában hamarosan kitenyészett egy „hősi szellem”, amely koszorút font a frontokon hareoló proletárok feje köré, hírvirággal kecsegtette a burzsoáziáért pusztuló dolgozókat, és azt hirdette, hogy a legelső, a legbátrabb

¹⁸ Népszava, 1915. június 29.

katoná az *imperialista* háborúban: a proletár. Ezt a hazug hőskultuszt teljes mértékben támogatta a megalkuvó szociáldemokrata párt politikája, amelynek egyik ütőkártyája a *burzsoáziát védő* „munkáshősiesség” hangoztatása volt. A Népszava egyetértő örömmel vette át például egy német polgári lap fejtegetését, amelynek írója fölényesen veregeti meg a proletariátus vállát, mert bőven ontja véré a „hazáért”:

„Amint a békében a szociáldemokraták kitűntek a többi katonák közül, ... most az ellenség előtt lesznek mégcsak igazán elsőek. A háborúnak magasabb egysége nálunk is legyőzi azokat a kemény keserőségeket, amelyekkel illették őket.”¹⁹

Néhány nap múlva már megrímelve kerülhetett az olvasó elé ez a gondolat Nagy Erzsi: *Fiúk, most az elsők ti vagytok* című versében:²⁰

Elsők a tűzben, elsők a vészben,
Elsők mindenütt, hol Titán kell,
Nagy csaták háborgó tengerében
— Fiúk előre, előre fel! —
Sergeitek győzzön, vagy pusztuljon,
Elsők csak ti... ti maradjatok.

A vers — ha burkoltabban is — annak az opportunistá szociáldemokrata elképzelésnek a visszhangja, hogy *a burzsoá érdekekért folyó harcban első* munkásosztály a háború győzelmes befejezése után méltóbb elbánásra tarthat igényt:

Maradjatok hát elsők a sorba!
De ha a harci kürt lángszavát
Majdan ismét a robot harsogja,
— Tik ott küzdtek most az első sorba!
S megvetitek a poklot magát, —
Fiúk, hogy most az elsők ti vagytok:
Ne feledjétek soha! Soha!

A munkás-katona bátorságának, hősiességének dicsőítése a burzsoáziáért vívott harcban végighúzódik a szociáldemokrata háborús költészetben. Nemesak a háborúra nyíltan uszító versekben, de később a pacifista hangulatú írásokban is megnyilatkozik ez. Csizmadia Sándor, a hírhedt munkásáruló, egyik versében a „mi fiunkról” áradozik, aki a burzsoáziát védi. A szülői érzés belekeverése a költeménybe mitsem von le a vers objektív jelentéséből, abból, hogy a költő *a burzsoáziáért küzdő* proletárt dicsőíti:²¹

Nincsen ott olyan szép, derék,
Bátor, kemény, derék, erős;
A halálnak eléje lép,

Csak úgy játszva, nevetve győz.
Büszkéek vagyunk rád, gyermekünk,
Benned bizunk, reménykedünk.

Említettük már, hogy az opportunistá szociáldemokrácia szociális demagógiával igyekezett becsempészni a dolgozók tudatába a sovinizmust, a „védjük meg saját burzsoáziánkat” jelszót. Az ideológiai zavar, az elméleti kódósítások, mind az: a célt szolgálták, hogy a munkástömegeket megtévesszék és ellenállásukat a háborúval szemben csökkentsék, legyőzzék. Ez az elméleti kódósítás, szociális demagógia tükröződik a költészetben is. Tipikus példája ennek Nagy Erzsi: *Megjött a bátyám* című verse.²² Leírja, hogy sebesült katonák érkeznek vissza

¹⁹ Népszava, 1914. augusztus 16.

²⁰ Népszava, 1914. augusztus 30.

²¹ Népszava, 1916. november 19.

²² Népszava, 1914. november 8.

a frontról, közöttük bátyja is. A fején sebesült meg, kozák kard érte. Hogyan adja vissza a vers a sebesült munkás érzéseit? Szociálszovinizta módon:

Mosolyg az arca, repes a lelke,
Boldog, mert a cár kozákját verte...
Hogy őt is érte csapás a fején?
Hisz ott harcolt a csapat *elején!*...
Am e seb nem fáj, gyönyör a nékil!

Szociális frázisokat kever szovinizta állásfoglalásába *Benjámín Ferenc Májusnak népe* c. költeménye. Ez a vers tulajdonképpen azt hangoztatja, hogy a proletariátus — *mután győzelmet arat az imperialista háborúban* — kivívja a maga győzelmét is. Ez a koncepció különösen azért veszélyes, mert a forradalmat összeköti az imperialista háborúban a *burzsoázia oldalán való hathatós részvétellel*, sőt szinte a forradalom feltételének jelöli meg a háborúban való — *a burzsoáziáért való* — helytállást:

Majd ha a vésznek mután visszajöttök
Hirvirágosan, győzedelmesen
Es itthon kell majd szereznetek hazát —

akkor mutatkozik meg az igazi hősiesség. A vers lényege — 1915. május 1-én jelent meg — a szociális szólamok ellenére is az, hogy a proletariátusnak győzedelmesen kell résztvenni a háborúban. Nem az első opportunistá megnyilvánulás ez a költemény ebben a nembn sem. Benjámín Ferenctől néhány hónappal azelőtt jelent meg *„Egy közlegény... egy közlegény...”* című vers, amelyben arról ír, hogy a névtelen közlegény *„Bátor volt, hős volt”* és *„gyümölcsöt hoz Vére a csaták mezején”*. A „gyümölcs” nyilván azokat a reformokat jelenti, amelyeket a megalkuvó szociáldemokrácia várt a tőkésektől, — a „katonai szolgálatok” jutalmaként.

A megalkuvásnak ez a motívuma később is jelentkezik a Népszava hasábjain, amikor már a nyílt uszítás hangjai helyett a pacifista szólamok uralkodnak. A kétszeres megalkuvásnak példája Molnár Lipót verse: *A mi csatánk*.²³ A költő a proletariátus forradalmát várja, de hogyan? Arra a kérdésre, hogy miként fogja a munkásosztály kivívni szabadságát, így válaszol: „Ezt nem akarjuk vérrel vívni, *Csak Tudással és Igazsággal.*” Molnár meghatározza a „mi csatánk” eljövételének időpontját is: „Oh, csak már *ennek* lenne vége! Hogy Mi jöhetnénk: Proletárok!” Tehát előbb várjuk meg az imperialista háború végét, *harcoljuk végig* azt a burzsoázia oldalán, s csak akkor jöhetnek a forradalmi követelések. Molnár verse jelentős abból a szempontból, hogy nyersen tükrözi a szociáldemokrata párt opportunistá politikáját, tipikus a vers, mint a megalkuvó szociáldemokratizmus költői szócsöve. A költemény kétségtelenül pacifista hangulatból fakad. Kifejeződik ez a háború véres velejáróitól való irtózásban, a fegyveres harc teljes elvetésében. Ugyanakkor felveti a vers a nagy társadalmi átalakulás óhaját is. Ebben az összefüggésben a II. Internacionálé, a magyar szociáldemokrata párt opportunistá politikájának pacifizmusa a legmeztelenebb valójában, a forradalom alapvető elveinek tagadásaként lép elő. Molnár költeménye *elveti* a fegyveres harc szükségét a *burzsoázia ellen*, s behelyettesíti ezt a szociáldemokrata megalkuvás ismert frázisaival: valamiféle tömegmozgalomtól elvont „tudás” és „igazság” ő-tudja-hogyan-történő győzelmével. A szociáldemokrácia eladta magát a burzsoáziának, s ezzel elárulta a proletárforradalom ügyét. Hangzatos szólamokban továbbra is emlegették a forradalmat, hogy megtartsák a tömegekre gyakorolt befolyást. De úgy különböznek ezek a szólamok a forradalmi proletariátus igazi célkitűzéseitől, mint ahogy a II. Internacionálé pacifista sopánkodása különbözik a lenini állásponttól a háború kérdésében. Molnár versének

²³ Népszava, 1916. augusztus 15.

ez a vonatkozása szorosan összefügg azzal az opportunisták elképzeléssel, hogy a proletárforradalom az imperialista háború végigharcolása után következik el. Ez az álláspont nem mozgósít a *burzsoázia oldalán* folytatott harc ellen, s a forradalom ügyét elválasztja az imperialista háborúval való szembefordulástól. Molnár „pacifista”. — abban az értelemben, hogy elveti a fegyverrel vívott proletárforradalom gondolatát is. De arra már „nem futja”, hogy az imperialista háborúval szemben ténylegesen a tömegek erejét idézze; ne csak elvontan siránkozzék, hanem tegyen is valamit.

Ország, világ láthatta, hogy a szociáldemokrata pártok elárulták a proletariátust, hogy burzsoa érdekekért vitték háborúba a munkástömegeket. Láttuk azt is, hogy a magyar szociáldemokrata vezetők makacsul tagadták ezt az árulást. (A „Magyarországi Szociáldemokrata Párt a háborús sovinizmust egy percig sem osztotta” — írta Weltner Jakab.) A „Huszadik Század” már a háború elején rámutatott arra, hogy „A konkurrens kapitalista államok közt kapitalista érdekekért folyó háborúban a proletárok éppoly lelkesedéssel küzdenek az ellenséges államok proletárharcosai ellen is, mint burgeois honfitársaik” (Lukács Kornél). Nem hiányoztak a beismerés gyöngébb hangjai a szociáldemokrácia berkein belül az irodalom területén sem. „Egy ország szeme volt a kalapács nyelén, Hej, súlyos öklű, vörös proletárlegény!... Ha felemelked azt és megmozdult vállad, Kalapácsod nyomán kis földrengés támadt. És most leengeded a nagy kalapácsot... Nézz csak előre, Város jutalmaztat, Nem sokat csak ennyit: embernek tartsanak” — írta Lenárt Ernő egyik Nép-szavában megjelent versében.²⁵ Késérő lemondással, gyászos beismeréssel fordul Nagy Teréz a háború árváihoz:²⁶

Késérő a sorsa most minden szegénynek...
Kenyértelen küzdés sokunknak a része,
Leroskad az öklünk minden kis merésre.
Talán ti majd egyszer erősebbek lesztek.

Az opportunisták szociáldemokrata párt a burzsoáziát tekintette a munkásosztály szövetségesének és nem karolta fel a parasztság forradalmi erejét, elfordult a parasztságtól, mint szövetségestől. Ez a nyílt orientáció a polgárság felé minden ízében jellemzi a szociáldemokrata irodalmat és irodalompolitikát is. Ez tükröződik az *imperialista* háború irodalmi kiszolgálásában is: a Népszava novelláinak, verseinek, tárcacikkeinek, kritikáinak hosszú sorozatában. Alljunk meg ennél a kérdésnél egy kis időre. Ma már világos előttünk, hogy a pusztító témaválasztás is állásfoglalást jelent, S nyilvánvaló az is, hogy miként nincsenek semleges írók, úgy nincsenek semleges témák sem, s a látószög „semleges” témaválasztás is állásfoglalás. Az imperialista háború éveiben a Népszava tárcarovatában egyre-másra jelentek meg az eszmeietlen, nyegle, fülldetlevegőjű írások, amelyek a kispolgárság szűk érdeklődési körére számítva, válogatták témáikat s a megfelelő kifejezőmódot. A tárcanovellák hosszú sora ontja magából a dekadenciát, a hazug romantikát, fülldet erotizmust. Az eszmeietlenségben, romlottságban vezettek Vanczák János tárcái, amelyeknek kedvence témája a házasságtörés, a szerencsés vagyonszerzés, stb., stb. A burzsoa cinizmusnak, nyegleségnek kiáltó példája Vanczák egyik „költeménye”,²⁷ amelyben összefoglalja mindazt a háborús nélkülözést, mely a népet sújtja, s amely miatt „ökölboszorul” a keze. A vers ötven sorban sorolja el, miről kell a háború következtében lemondani, s itt levesesonttól kezdve a békán, rákon, makarónin, kerékpábroncon, pacalon, orfeumon, purzicsánon át, egészen a kismacskáig elsorolt mindent, amit romlott fantáziája és az olcsó varieté-rímek megkívánnak. Csak éppen arról nem beszél, amiről nem kellett

²⁵ Népszava, 1915. február 7. A vörös ember.

²⁶ Nőmunkás, 1915. június 1. Sokmillió árva.

²⁷ Népszava, 1916. október 1. Lemondani.

volna „lemondani”, a proletariátus forradalmi ügyének szolgálatáról. Elvtelen cinizmust árasztanak Vanczák írásai, a burzsoázia előtti behódolásnak ezek a gyalázatos termékei. Jellemző az opportunizmus irodalmára, amit Vanczák egyik novellájában ír: „Földi igazság... sajnos nincs és talán előbb meg is halt, mint aki állítólag sirba vitte...” Vanczák nem állott egyedül ilyen és ehhez hasonló íásaival, de ez az egyetlen példa is éppen eleget mond ahhoz, hogy megértsük: ez az irodalom elvtelenségével a szociáldemokrata párt opportunizmusát támasztotta alá, s az irodalom területén képviselte ennek a politikának rothadtságát.

Külön műfajt jelentettek ebben az időben a háborús riportok, fronttárcák, életképek, hadinaplók. A szociáldemokrata irodalomnak ez a válfaja volt a burzsoázia kiszolgálásának természetéből folyóan is legnyitabb területe. A monarchia haditényeinek, csapatainak, tisztjeinek hozsannázó dieshimuszai voltak ezek az írások, vagy érzelmes-érzelgős emlékezők, amelyek azonban jól megfértek a háború méltatásával. Wischnovszky Ignác például egyik novellájában bizonyos kritikával illeti a háborús vérengzést.²⁸ Ez azonban nem gátolja abban, hogy Kozák József munkás-honvéd életében kritikátlanul ábrázolja azt a folyamatot, amely az öldökléstől vonakodó emberből a burzsoáziát szemrebbenés nélkül védő katonát nevel: „Sok vér, dögszag kellett ugyan hozzá, meg sok átlukasztott szőke fej, de ezután lassan mégis csak jó katona lett Kozák Józsiból.” Ezek a novella befejező szavai.

A burzsoáziának szinte feltétlen dicsőítése folyt a Népszava kritikai rovatában. A polgári írók előtti hajbókolás jellemezte a szociáldemokrata irodalomkritikát, nemcsak akkor, amikor a Nyugat nagy nemzedékről írtak, hanem akkor is, amikor pl. Pap-Váry Elemérné verskötetéről volt szó.²⁹ Jellemző közleményt hoz a Népszava 1916 márciusában „Gazdátlan bakanóták”-ról. A cikk írója — S. L. — néhány nem-ismert katonadalt közöl, amelyeknek hangulata az előrenyomulások és visszavonulások szerint váltakozik. Egyes dalok örömet, de túlnyomórészüket bánatot, keserűséget fejez ki. A közlemény ezekkel a szavakkal zárul: „Mindezekből pedig azt következtethetnénk, hogy a magyar katonaság síró-rívó, panaszkodó népség, amely talán kötelességének sem képes eleget tenni, pedig nem így van. A magyar bakával nem igen akad dolga sem a tábori csendőrnék, sem a hadbírósnak, mert kötelességének minden körülmények között eleget tesz.” 1916-ban jelent meg ez a közlemény, a harmadik háborús esztendőben. Az első hónapok vak lelkesedésének ekkor már csak az árnyéka kísértett az állomásokra kivezényelt iskolásgyermekek vékony hurráiban. Azok közül, akik 14-ben a háború mellett foglaltak állást, sokan visszadöbrentek már a háború borzalmaitól; a szociáldemokrata pártok árulása egyre erősödő ellenzékkel találkozott a párton, a mozgalmon, a munkásosztályon belül is. De a Népszava még mindig a háborúra uszító burzsoá lapok szellemében dicsérte a „magyar bakát”, aki „kötelességtudó”, mert hűséggel követi tisztjeit. Weltner, Garami és a többiek arról nyilatkoztak és cikkeztek, hogy a magyar szociáldemokrata párt egy pillanatig sem osztotta a burzsoá sovinizmust. A „Gazdátlan bakanóták” ellenük bizonyítanak.

*

Az első világháború irodalmának egyre erősödő vonása volt a pacifizmus. Az első vereségek hírére lelőhadó lelkesedés sokaknál pacifista hangulatba csapott át. Különösen a Nyugat írói köre volt ennek a pacifizmusnak képviselője az irodalomban, gondoljunk pl. Babits híres versére, a *Húsvét előtt*-re vagy a *Háborús antológiák*-ra. A *polgárság* körében jelentkező pacifizmus azt jelezte, hogy már a burzsoázia egyes rétegei — kispolgárság, polgári értelmiség — sem rajonganak osztatlanul a háborúért. Azt jelezte, hogy a békevágy egyre általánosabb tünet a magyar társadalomban. Nézzük meg közelebbről a

²⁸ Népszava, 1915. febr. 2. A faházikók égnak.

²⁹ L. Cs. S. kritikája. Népszava, 1916. június 28.

pacifizmus kérdését. P. Fedoszéjev: „A marxizmus-leninizmus a háborúk eredetéről és jellegéről” írott tanulmányában így veti fel ezt a problémát.³⁰

Mik a pacifizmus forrásai?

Egyfelől a pacifizmus a háborútól való félelem talajából sarjad ki és a spontán háborúellenes hangulatok kifejezésére szolgál. Az ilyenfajta pacifizmus öntudatlan tiltakozás a háború ellen. Ennek a világszemléletnek a hiányossága abban áll, hogy a háború elől való passzív kitérés útjára sodor és elvon a rablőháborúkat szervezők, valamint a háborúkat szülő körülmények elleni aktív harctól.

Másfelől a pacifizmus a polgárság nacionálsoviniszta ideológiájának alkatrésze...

Lenin határozottan rámutatott arra, hogy „a mi viszonyunk a háborúhoz alapvetően eltér a polgári pacifistákétól... abban különbözünk, hogy megértjük a háborúnak és az országon belül folyó osztályharcnak a kikerülhetetlen kapcsolatát, megértjük, hogy nem lehet semmivé tenni a háborúkat anélkül, hogy meg ne semmisítsük az osztályokat és meg ne teremtsük a szocializmust”.³¹ Világos tehát, hogy a pacifizmus nem a forradalmi proletariátus állásfoglalása, hanem a burzsoá ideológia része és mint ilyen, szembenáll a proletárforradalommal.

A magyarországi szociáldemokrata párt — csakúgy, mint áruló testvérpártjai — *hivatalos vonalként* dobta bele sajtójába a pacifista szólamokat. Ugyankor azonban nem szüntette meg a nyílt háborús uszítást sem. Jól jellemzi ezt a kettős vonalvezetést a Népszava 1915 decemberi közleménye, amely átveszi a munkásáruló Scheidemann nyilatkozatát, mint amely lényegileg a magyarországi körülményekre is érvényes: „nem él egyetlen olyan ember Németországban, aki lehetségesnek tartaná azt, hogy a német hadsereget megverjék... Másrészt azt óhajtom, hogy az örök dicsőség, hogy a háború befejezésére irányuló első lépést megtette, a mi országunk homlokát ékesítse”.

Nyíltan leleplezi a szociáldemokrata opportunizmust, a polgári pacifizmus előtti behódolás politikáját Bresztovszky Ernő egyik tanulmánya.³² Bresztovszky rosszalóan állapítja meg, hogy korábban egyes szociáldemokraták „lekicsinyléssel viseltettek” a polgári pacifista mozgalommal szemben. „A világháború — írja — meghozta ennek az állásfoglalásnak a revízióját is... a szociáldemokratákban... a becsületes pacifizmus viselkedése a polgári békemozgalommal szemben más értékelésre teremt hajlandóságot.” Bresztovszky helyeslően idézi a Worwärts július 14-i számából, hogy „becsületes szociáldemokratákhoz többé nem illik, hogy farizeus módon pálcát törjenek a polgári pacifizmus tisztán plátói és elméleti jellege fölött”. Bresztovszky magasztalja Bernsteint, aki hitvallást tett „a pacifizmus új, magasabb értékelése mellett”. Bresztovszky az opportunizmus nyílt igazolását igyekszik elvégezni úgy, hogy a pacifizmus propagálásával megvédi a szociálszovinizmust:

Kétségtelennek tartjuk, hogy a szociáldemokráciának ez a tanulságos átértékelése igen nagy jelentőségű lesz a jövő fejlődésének eshetőségei szempontjából. Ha a szociáldemokrácia, amely pl. a szociálpolitikai követelések terén a legaprólékosabb részletekig tárgyalásokba bocsátkozott a fennálló társadalmi renddel s az egyik részletengedményt a másik után iparkodott — ha kellett, polgári támogatással — kikényszeríteni, a fegyverkezés, a háború és béke, a nemzetközi élet kérdéseiben is feladja a régi — hol mereven elutasító, hol lekicsinylő — állásfoglalását, amely az elméletben helyesnek látszatott, a gyakorlatban azonban szükségképpen csődhöz vezetett, a pacifizmus jelentőségének bernsteini magasabb értékelésével ezen a téren is állép a pozitív tevékenység terére.

A forradalmi munkásmozgalom álláspontját a pacifizmussal szemben határozott elutasítás jellemzi. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a mozgalmon

³⁰ P. Fedoszéjev: A marxizmus-leninizmus a háborúk eredetéről és jellegéről. 9. lap.

³¹ Lenin Összes Művei, XXIII. 193. lap. Id. Fedoszéjev i. m. f. 12. lap.

³² Pacifizmus és szociáldemokrácia. Huszadik Század. 1916. szeptember.

kívülálló, az imperialista háborús uszítással pacifista alapon szembe forduló rétegeket elvetné, ellenségesnek bélyegezné a mozgalom. Napjaink hatalmas arányú békeharca világosan bizonyítja, hogy a pacifistákat nemhogy elveti, hanem éppen meggyőzni igyekszik a békétábor; *átnevelni a pacifizmus* talajáról a *békeharca* táborába. Az a körülmény teszi ezt szükségessé és lehetővé, amit Fedoszejev fejt ki idézett tanulmányában, t. i., hogy „a pacifizmus a háborútól való félelem talajából sarjad ki és a spontán háborúellenes hangulatok kifejezésére szolgál. Az ilyenfajta pacifizmus öntudatlan tiltakozás a háború ellen”. A békétábor a háború ellen öntudatlanul tiltakozó pacifistáknak tömegeit neveli öntudatos békeharcosokká. Tehát a békétábor, s ezen belül, ennek motorjaként a forradalmi munkásmozgalom nem elvi engedményt tesz a pacifizmus felé, hanem nevelő jobbát nyújtja azoknak a tömegeknek, amelyeknek tiltakozása mindaddig nem válhatott és nem válhat erőteljes, határozott állásfoglalássá, az uszítást fékező és lefogó tényleges erővé, amíg pacifista alapon áll.

Mindezt világosan kell látni, hogy megértsük Bresztovszkynak korábbi, a fenti politikával történelmileg homlokegyenest ellenkező álláspontját. Bresztovszky *elvi engedményt* ad a pacifizmusnak, amelynek elutasítása a munkásmozgalom részéről — szerinte — „elméletben helyesnek látszhatott” ugyan, de a gyakorlatban „csődhöz vezetett”. Bresztovszky szerint a Bernstein által „átértékelt” pacifizmus hasznát hajthat a munkásmozgalomnak csak úgy, mint ahogy a „polgári támogatás” a szociáldemokrácia különböző működési területein. Bresztovszky tehát nem átnevelni akarja a pacifista tömegeket az imperialista háború elleni aktív harcra (amelyet ő maga is elvetett), hanem a pacifizmust építi bele Bernstein nyomán a munkásmozgalomba.

A pacifizmus hirdetése a szociáldemokrata párt részéről egyrészt a háború elleni harc kérdésének elködösítését jelentette, másrészt a proletárforradalmi útról való letérést. A szociáldemokrácia irodalma készségesen karolta fel a pacifizmust, és vaskos kötetre terjedő versekben, novellákban hirdette az *elvont* békevágyat, az isten segítségével óhajtott békét, s a pacifizmus kedvéért „feláldozta” osztályálláspontját.

Nyomatékosan kell itt megjegyeznünk, hogy számos író, aki századékaiban becsületesen szegült szembe a háborúval, éppen a szociáldemokrata párt megalkuvó állásfoglalása miatt nem tudott túllépni a pacifizmuson a forradalmi antimilitarizmus irányába. Az az ideológiai homályosság, amely a szociáldemokrata pártot jellemezte, a szociálszovinizmus és pacifizmus látszat-ellentéte nemcsak a párt berkein belül dolgozó írókat, de az egész magyar irodalomnak jobbik felét akadályozta abban, hogy magas eszmiségű, harcra méltó művekkel szálljon szembe az imperialista háborúval. A szociáldemokrata írókra *várt volna* az a feladat, hogy eszméikkel irányítsák a háború és béke kérdésében iránytvesztett irodalmat. A polgári radikalizmus felé tájékozódó, az értelmiség, kispolgárság gondolkodását kifejező írók kiábrándultak a háborúból és vonzódtak egy olyan társadalmi-politikai erő felé, amely megerősíthette őket az imperialista háború tagadásában, a béke akarásában. A polgári radikalizmus nem adhatott többet — ez még a jobbik eset — pacifizmusnál. Az opportunista szociáldemokrata párt pedig nem gyakorolhatott vonzóerőt azokra az írókra, akik a háború elleni küzdelemben látták ekkor a költészet igazi értelmét. Sőt, eltaszította magától a kor legnagyobb magyar költőjét, Ady Endrét is, aki 1914 májusa után nem írt a szociálszovinizmáé züllött Népszavába. Nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy a szociáldemokrácia árulása a háború kérdésében közvetlenül és közvetve kisugárzott egész irodalmunkra és éveken át akadályozta egy széles, forradalmasan háborúellenes költészet kibontakozását a munkásmozgalmon belül, de bizonyos fokig azon kívül is. Ady függetleníteni tudta magát az áruló megalkuvás hatása alól, de még az ő nagyszerű erejű háborúellenes költészetében is csak csíra formájában van meg az a hajtás — a háborúból kivezető út megmuta-

tása —, amelyet egy forradalmi munkásmozgalom lombos ágként ültethetett volna költészetének termőtalajába.

A nyílt háborús uszítás hangját az első vereségek hatására a pacifista szólamok váltották fel a szociáldemokrata költészetben. A legáltalánosabb vonása a pacifizmust terjesztő szociáldemokrata költészetnek *a háborúval szemben tanúsított teljes tehetetlenség érzése*. Sehol sincs szó ebben az imádságosan rebegő költészetben arról, hogy a háború ellen *tenni is lehet*, hogy az aktív cselekvések, a tömegmozgalmak útjára kellene lépni, hogy az imperialista háborúval a polgárháborút, a forradalmat kell szembeszegezni. Annál több szó esik az „istenadta békéről”, a „bibliai olajágról”, arról, hogy „egyszer majd” végetér a háború. A forradalmi líra helyett biblikus ódák, vénasszonyos siránkozások képét nyújtja ez a költészet:

Uristen, tekints le most a mennyországból,
Most tépd át a burkot, amely rejtett Téged,
Lássuk szemgolyódat, amely tüzel, lángol:
Allítsd meg, vagy intsd le
— Mi most Téged vádol —
A tébolynál is szörnyűbb földi szörnyüséget —

írta Peterdi Andor.³³ Az imádkozás hangulata — amely nem más, mint a forradalmi cselekvéstől való meghátrálás — egyre általánosabban eluralkodott a szociáldemokrata költészetben. Ács Jenő: *Levél a harctérről* című versében így ír:³⁴

Lesz-e visszatérés, lesz-e egyszer vége,
Földerül-e majd a napsugaras béke?
Kis kezeid kulcsold fönnséges imára:
A béke angyla szálljon a világra!

Mindezek az „imádságok” a Népszavában jelentek meg.

A pacifizmus alapvetően forradalomellenes. A *minden* háború tagadását hirdető jelszavaknak csak egyik oldala tükrözte az 1914–18-as világháborúból való kiábrándulást. A másik oldala — a forradalomellenességet fejezi ki. S a szociáldemokrácia *így*, mind a két oldalának bemutatásával propagálta a pacifizmust. A reformizmus, opportunizmus kapva-kapott ezen a forradalomellenes elméleten. Vanczák János: *Béke?* című versében a háborúutáni békés korszak vágyálmába belelopja az osztálybéke hamis ideológiáját is.³⁵ A háború végét szerinte nem a tömegek mozgalma, az imperialista burzsoáziával való forradalmi szembehelyezkedés hozza meg, hanem „a béke megértő nyomon” következik majd el:

Szegény galambka — száll, csak száll tovább,
Keselyűk, kányák járkák a nyomát.
Feléjük csapnak, rutul tépdesik
S a bárka népe csak reménykedik.
Talán, talán, ha valahol megáll
S a békeágra mégis rátalál.

Ez a hangulat leszerelő hatású, a forradalmi tömegmozgalmakba vetett hittől fosztja meg a háborús erőket, amikor a béke ügyét a misztikus „talán”-ra, a bizonytalanra vagy az égi beavatkozásra bízza.

Az osztálybéke hirdetése egyik jellegzetesen opportunistá vonása volt a megalkuvó szociáldemokratizmusnak. „A háború megszüntette az osztályharcot — írta a Magyarországi Szakszervezeti Tanács hivatalos közlönye 1914 novemberében. — Egy sorban küzdenek gazdagok és szegények, munkálatók

³³ Népszava, 1914. december 6. Jelt, jelt, hogy látod.

³⁴ Népszava, 1916. július 30.

³⁵ Népszava, 1916. december 17.

és munkások." Peterdi Andor azt hirdeti, hogy „hős itt vancellér, paraszt és kasznár, Hősök itt szolgák, cselédek, urak". A pacifizmus a munkásmozgalmakon belül lényegében az osztálybéke, az osztályharc feladásának ideológiája is. Ez az oldala villant fel a pacifizmusnak Vanczák versében, aki olyan békét akart a proletárforradalmak küszöbén, melyben „ember az embert" nem gyűlöli, tehát megszüntetné a társadalmon belüli harcot, anélkül, hogy előbb az ellentétes osztályok megszűnének. Ez tükröződik Téglás Vera versében is, amely „örök, szent béke"-ről áradozik.³⁶ Osztálybékét hirdet Mankó József, aki egy olyan világot állít szembe a háborúval, ahol „Nem törnek egymásra elvakult haraggal, Kezet fog a zsarnok a letiport rabbal". Ez a megalkuvó szellem ütötte fel a fejét a Tett című folyóiratban is — erre még visszatérünk —, ahol Rozványi Vilmos arról ábrándozik, hogy „Grófok s kovácsok csókja szent jelében Lesz mélységes, igaz, emberszerelem". Nem egyedülálló példák ezek az idézetek, nem véletlen „elszólások". A szociáldemokrata irodalomban lépten-nyomon találkozni olyan megnyilvánulásokkal, amelyek közvetve vagy közvetlenül az osztályharc feladását, az osztálybékét hirdetik a proletárforradalmak küszöbén.

A leszerelés hirdetése, a „hajítsd tűzre fegyvered" ideológia az osztályharcra való lemondással egyenlő. A szociáldemokrata költészetnek egyik jellemző vonása volt ebben az időben ez a fegyvert-eldobó pacifizmus, melynek különös veszélye abban rejlett, hogy a nem elég öntudatos tömegekre forradalmi látszatával hatást gyakorolhatott. Lenin így írt erről a kérdésről:

A burzsoázia fegyverkezése a proletariátus ellen a modern kapitalista társadalom egyik legnagyobb, legalapvetőbb, legjelentősebb ténye. Hogy lehet ilyen tény láttára azt javasolni a forradalmi szociáldemokratáknak, hogy a „leszerelés" „követelését" hirdessék?! Ez egyértelmű az osztályharc álláspontjáról való teljes lemondással, a forradalom gondolatának teljes megtagadásával. A mi jelszavunk ez legyen: a proletariátus felfegyverzése oly célból, hogy legyőzzük, kisajátítsuk és lefegyverezzük a burzsoáziát. Ez a forradalmi osztály egyetlen lehetséges taktikája, a kapitalista militarizmus egész *objektív fejlődéséből* folyó taktika, amelyet ez a fejlődés előír. A proletariátus, ha nem akarja elárulni világtörténeti feladatát, csakis akkor dobhat sutba egyáltalán minden fegyvert, *miután* már lefegyverezte a burzsoáziát; akkor a proletariátus ezt kétségtelenül meg is fogja tenni, de — csakis *akkor, semmiképpen sem előbb*.³⁷

Ugyanebben az útmutató tanulmányában ezt írja Lenin: „A leszerelés követelésének legfőbb hiányossága pedig éppen abban rejlik, hogy a forradalom összes konkrét kérdései felett elsiklik. Vagy talán a leszerelés hívei a teljesen újfajta, fegyvertelen forradalom hívei?... A „leszerelés"...: a menekülést jelenti a csunya valóságból, s korántsem az ellene folytatott harcot." Találónan jellemzi a lenini fejtegetés a magyarországi opportunisták szociáldemokráciát és annak irodalmát is. *Szomolányi Imre: Az emberiséghez intézett hangzatos szöveget*,³⁸ amelyben arra szólítja fel a küzdő tömegeket, hogy védjék meg a „szépet, jót, a kultúrát". De hogyan képzei el ezt a „védelmet" Szomolányi?

Ember hát
Vess a vésznek gátat, míg lehet:
Hajtsd a tűzre átkos fegyvered!

Eszerint: dobja el a proletariátus azt a fegyvert, amelyet ha saját burzsoáziája ellen fordít, felszabadítja magát. Farkas Antal is a leszerelés útját járja, ő is forradalmi fegyverektől fosztaná meg a tömegeket. *Májusi strófák* című versében így ír:³⁹

³⁶ Népszava, 1915. április 16. A mi sok Krisztusunk.

³⁷ Lenin Válogatott Művei. I. 1031. lap. A proletárforradalom katonai programja.

³⁸ Népszava, 1916. augusztus 22.

³⁹ Népszava, 1917. május 1.

Elég! Leszek megint a régi
Ki most *leteszi fegyverét*
S kezében olajág legyint
Es harsány hangon így kiált
Hogy hallja a világ:
Legyünk emberek!

„Leszek megint a régi” — írja Farkas Antal. Mit jelentsen ez? Válaszoljon ő maga egy „rég” versével,¹⁰ amelyben közvetlen a háború kitörése előtt ezt írta: „Fegyverem szerszám, haremzőm a műhely, *célom a napi betevő falat*...” Ez a néhány sor világosan mutatja, milyen békét akar Farkas Antal. A „napi betevő falat” békéje a kizsákmányolással, a proletárryomorral egyenlő. A *Májusi strófák* leszerelési hangulata ehhez a „békéhez”, a „zavar-talan” burzsoa kizsákmányolás békéjéhez vezetne. Aláhúzza ennek a versnek, a leszerelés gondolatának forradalomellenes élet a költemény megjelenésének időpontja: 1917. május 1. Az oroszországi februári forradalom után különös súlyt kapnak ezek a szavak, mert most már nemcsak *általában*, a forradalom *elméleti* tagadását jelentik, hanem a konkrét forradalmi gyakorlattól való elfordulást, a burzsoázia elleni aktív harcra serkentő orosz példa elvetését.

A pacifista mozgalomnak legbátrabb hangjai voltak azok, amelyek a lefegyverzést sürgették, a fegyverek eldobására biztatták a harcolókat. Kétségtelen, hogy ennek a jelszónak volt bizonyos — nem is jelentéktelen — *helyzeti érdeme* az imperialista háború viszonyai között. És bizonyos az is, hogy ez a jelszó fokozhatta a hangulatot a háború ellen, gyorsíthatta az öldöklésből való kiábrándulást. De minden érdeme mellett is kitűnik ennek a jelszónak éppen polgári eredetéből fakadó korlátja. Ez a jelszó alkalmas a *lefegyverzésre*, a háború befejezésének sürgetésére, de *nem többre* ennél. A jelszóban tükröződő pacifista humanizmus elváltja a háború kérdését, a háborúutáni béke kérdését a társadalom nagy problémáitól. Ez a pacifizmus nincs tekintettel arra, hogy mi jön a háború után — „aki lesz, akárki”, írta Babits —, azaz: úgy oldaná meg a háború kérdését, hogy nyitva hagyja az osztályharc problémáját.

A munkásmozgalmon belül sokkal láthatóbban domborodott ki ennek a jelszónak burzsoa célzata — különösen a Nagy Orosz Októberi Szocialista Forradalom után. A fegyverek „megfordítása” helyett a fegyverek „eldobását” hirdetni a munkásmozgalmon belül: ez forradalomellenes agitációt is jelen, a burzsoa uralom fenntartását is szolgálja. Amikor a szociáldemokrata irodalom átvette ezt a polgári, pacifista jelszót, — akkor újabb bizonyosságot tett amellett, hogy a szociáldemokrácia az irodalom területén is a liberális burzsoázia szelleméhez (és érdekeihez) simul.

A Nagy Orosz Októberi Szocialista Forradalom után a Népszava — ha nem akart nyíltan szembekerülni a tömegek hangulatával — kénytelen volt a kezdeti kételkedés után állástfoglalni a szovjethatalom mellett. De ahogy nálunk is nőni kezdtek a tömegmozgalmak, ahogy nálunk is érni kezdtek a közeli forradalom feltételei, úgy adott a szociáldemokrata párt jobboldala egyre nagyobb tért annak az álláspontnak, hogy a magyar viszonyokra nem érvényes a szovjet példa. (L. Andics Erzsébet: A magyar munkásmozgalom az 1914—18-as világháború alatt, 32—33. lap.) A tömegek, s nem utolsósorban a frontkatonaság között rohamosan terjedő szimpátia a bolsevizmus iránt, magára vonta az illetékes államhatóságok figyelmét is. A Hadifelügyeleti Bizottság 1918. február 11-i ülésén a következőképpen ismertették a kérdést.

A honvédelmi miniszter úr ő excellenciája, tekintettel a fronton jelenleg tapasztalt állapotokra és arra, hogy ott az úgynevezett bolsevizmus szimpátiára talál, ennek ellen-súlyozására irodalmi akciót akar indítani. Erről a külügyminiszter úrnak szóló jelentést tett és a külügyminiszter úr ezen eszmével rokonszenvez. Ami a rendelkezésre hocsá-

¹⁰ Kassai Munkás. 1914. július 25. Háború előtt.

tandó anyagot illeti, megjegyzi, hogy Bécsben már vannak egyes újságírók, kik a sajtó-irodával állandó összeköttetésben állanak és onnan inspirációt nyernek. A hivatalos és félhivatalos hírek sok anyagot szolgáltatnak. Ezen akciónak főfeladata volna a *jelenkorban tapasztalt szociális haladás és a bolsevik és kommunista elvek közötti ellentéteket* kiemelni.⁴¹

A szociáldemokrácia egyelőre — tömegei miatt — nem foglalhatott nyíltan állást a szovjet ellen. De közvetve — t. i. annak hirdetésével, hogy a szovjet példa nálunk nem alkalmazható — szembe fordult az Októberi Forradalommal. *Az irodalomban ez fokozottabb nyugat-felé fordulásban nyilvánult meg*, abban a tüntető várakozásban, amellyel egy nyugat felől jövő „társadalmi megváltás” elé néztek. Csizmadia Sándor — a későbbi nyílt ellenforradalmár, szovjetellenes uszító — 1918. május 1-én azzal biztatta a magyar népet, hogy „Nyugatról fújdogál egy kis szellő, Arra kerekedik egy nagy felhő, A felhőben villámok is vannak, néha talán ide is lecsapnak — Gyere erre felhő.”⁴² Ettől kezdve a jobboldali szociáldemokráciának állandó ismertetőjele volt a nyílt vagy burkolt szovjetellenesség, amely természetesen irodalmából sem hiányzott.

Ekkor írta szinte válaszként Csizmadia költeményére és saját régebbi állásfoglalására *Bodrogi Zsigmond*, a munkásmozgalomnak egykor népszerű dalszerzője, *Virradóra* című versét:⁴³

Reménysugár árad felém... a szívem rezdül
Örömré kél, hogy tűzpoklon száll, tör keresztül,
Már látom, látom, — volt, elmúlt
Mi rossz, gonosz, — a tied: Mult!
De nyugatról hittem, reméltem:
„Nyugat felől fuj a szellő”!...
Csalódtam a nyugati szélben!

Ennek a dolgozatnak az anyaga korántsem ad teljes képet a munkásmozgalom irodalmáról az első világháború alatt. A kérdésnek csupán az egyik oldalát szándékozott megvilágítani a szociálsovinisza politika uszályába zülölt irodalom néhány példáján keresztül. Rá kell mutatnunk azonban arra — ezúttal csak vázlatosan, éppen csak jelezve —, hogy a szociáldemokrata párt politikájával szemben már az első világháború alatt egyre növekvő forradalmi ellenzék támadt, amelyet megerősítettek az oroszországi események, Lenin áprilisi tézisei (amelyeket annakidején a Pesti Hírlap közölt), és különösen a Nagy Orosz Októberi Szocialista Forradalom győzelmes példája.

Andics Erzsébet fentebb már ismertetett tanulmányában részletesen foglalkozik a magyar munkásosztály háborúellenes mozgalmával, amelyeket Budapesten és vidéken szerveztek baloldali antimilitarista csoportok. Ezek a tömegmozgalmak új erőre kaptak a Nagy Orosz Októberi Szocialista Forradalom után. A tüntetések szervezésében nagy munkát végzett a Gyárközi Bizottság.

Mesolygó Antal egy szindikalista munkáscsoportot vezetett, Duezinszka Ilona, Sugár Tivadar baloldali szocialista diákcsoportot szerveztek. Erősödött a szociáldemokrata párt belső forradalmi ellenzéke, nőtt a különböző szakmákban szervezett antimilitarista csoportok száma. Ezeket a csoportokat Szabó Ervin a „háttérből mozgatta, irányította, ápolta, nevelte...” (Révai József). Ugyanakkor azonban Szabó Ervin ideológiájának ellentmondásai akadályozták az antimilitarista csoportok elvi alapjainak tisztázását, a forradalmi irányba történő fejlődést. „A Szabó Ervin ideológiájában rejlő ellentétes elemek csak egy szektajellegű szervezet keretében férhettek meg egymással békességesen. És valóban, az a csoport, mely Szabó Ervinben tisztelte szellemi vezérét, nagy érdemei és a tömegek között folytatott nagyjelentőségű mun-

⁴¹ Andics Erzsébet i. m. 50. lap.

⁴² „1918. május 1.” c. röpirat.

⁴³ Bodrogi Zsigmond: *Virradóra* c. kötetében, 1919.

kája ellenére, magán viselte a szektaszerűség ismertető jeleit. Legfőképpen azt, hogy elvi bázisa zavaros, tisztázatlan, eklektikus és ez lehetőséget nyújtott arra, hogy a háború elleni küzdelem platformján — amely, ha a munkásosztályharc általános kérdéseitől el van választva, egyszerű pacifista platform, — egyesüljenek a legkülönbözőbb nézetek képviselői. Így ez a mozgalom nem tudta az egész magyar munkásmozgalom méreteiben napirendre tűzni a reformista és a forradalmi irányzat elválásának kérdését.”⁴⁴

Világosan rá kell mutatni arra, hogy a magyarországi *antimilitarista* szervezkedés minden elvi tisztázatlansága mellett sem azonosítható a szociáldemokrata párt *pacifista* irányzatával. A pacifizmus a munkásmozgalmon belül a megalkuvó szociáldemokrácia támogatásával hódított tért és az osztálybéke hangulatát árasztotta. Az antimilitarista csoportok a szociáldemokrata párt opportunistusával szembehelyezkedve, mint baloldali ellenzék jöttek létre; háborúellenes tömegmozgalmakat szerveztek (főleg a Nagy Orosz Szocialista Októberi Forradalom után), röpirataikban a Zimmerwald-i határozatokhoz csatlakoztak, és mint követendő példa felé, fordultak Oroszország irányába. „...Nem lehet véletlennek tekinteni — írja Andics Erzsébet — hogy a Szabó Ervin köré csoportosuló fiatalok túlnyomó részükben a továbbiak folyamán nemcsak a Magyarországi Kommunista Párt kiváló harcosai lettek, hanem annak megteremtésében is tevékenyen résztvettek. Az antimilitarista mozgalomban való részvételük volt az első forradalmi tűzkeresztségük és politikai iskolájuk.”

A magyar irodalomban is tükröződik ennek az antimilitarista mozgalomnak a hatása. Az 1915-ben megindított *Tett* című folyóirat köré sereglett a háborúellenes írók és művészek csoportja. A lapot Kassák Lajos szerkesztette. Hamarosan kiderült azonban, hogy a lap munkatársai között egyre mélyülő elvi ellentét húzódik, Kassák „a passzív kritika álláspontján nem tudott és nem is akart túljutni”,⁴⁵ míg Komjáték forradalmi agitációval kötötték egybe antimilitarista programjukat. Ideológiailag a tisztázatlanság képét nyújtja a *Tett*, s ez az elvi zűrzavar alkalmas talaja lett individualista, szélsőségesen formalista művészetelméletek és a nekik megfelelő gyakorlat megszületésének. Kassák Lajos volt a lap elvi irányítója, az ő cikkeiben kezdett kifermődni az az irodalomszemlélet, amely a legkülönbözőbb antirealista irányzatoknak lett nálunk a kiindulópontja (aktivizmus, futurizmus, stb.). Komját Aladár verseiben a háborúnak határozott, stílárís erejében forradalmi távlatú elutasítása kapott hangot. *Katonadalok 1916-ban* című versciklusában a nép elkésredettségének bátor hangja szólal meg az imperialista háború ellen. Legmarkánsabb része a ciklusnak a *Sorozás* című vers:

Csudarendes Péter!
Jó lesz linnek-lomnak.

Nyomnélküli Gáspár!
Jó lesz keréknyomnak.

Imádságos Mihály!
Rossebnek a szájon.

Sohsesiró András!
Jó lesz siratásnak.

Szagos-Tuba Ferkó!
Jó lesz baligának.

⁴⁴ Révai József: Szabó Ervin: Marxizmus, magyarság, népiesség c. kötet, 56. lap.

⁴⁵ Hevesi Gyula: A proletárforradalom mozgalmai előzményei az első világháború alatt. Társadalmi Szemle, 1949 március—április.

Terebélyes Máté!
Nyáífrás heptikának.

Krisztustalan Gergely!
Keresznek a hegyen.

Igazmondó Ádám!
Jó lesz, hogy ne legyen.

A cenzúra 1916-ban betiltotta a lapot. Alig egy hónappal a betiltás után megjelent a *Ma* című folyóirat, amely minden tekintetben hasonló elődjéhez. A lap munkatársai közti ellentétek 1917 végén, 1918 elején odavezettek, hogy György Mátyás, Komját Aladár, Révai József otthagyták a *Má-t* és Komját valamivel később megalapította az *Internacionálé* című folyóiratot, amely a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulása után a Párt lapja lett. Ennek a forradalmi csoportnak programját a lendületes forradalmi propaganda, az 1917-es orosz forradalom lelkes üdvözlése jellemzi. Ez tükröződik Komját Aladár *Kiáltás* című verskötetében (1917), ez adja meg a forradalmi *Szabadulás* csoport működésének jellegét. 1918 végén antológiát jelentettek meg („1918 Szabadulás”), amelyet a *Ma* éles hangon támadott. A magyarországi események alakulása, a Tanácsköztársaság dicsőséges *négy és fél* hónapja a *Szabadulás* csoport politikai programját igazolta és fejlesztette tovább.

Érdekes és értékes dokumentuma a magyar irodalomban megnyilatkozó háborúellenességnek Illés Béla könyve: *Doktor Utrius Pál honvédbaka hátrahagyott írásai*. Az 1917-ben megjelent kis kötet megrázó tiltakozás az imperialista háború ellen. És ha nem is tárja még fel a háború elleni harc igazi és célravezető útját, de a könyv elvi mottójából már a forradalmi megoldás gondolata sugárzik: „Galilei a középkorban megállapította, hogy a Föld mozog. Ma hozzátenné: nagyon lassan. — Nem vagyok sem militarista, sem antimilitarista. Gyűlölöm a rabszolgatartó korbácsát. — A gyilkosságot elítélem, mert szeretem az embert. De tudok helyzetet, amikor embert ölnék, mert szeretem az emberiséget. — A szocializmus észszerű emberszeretetet.”

Végül, de nem utoljára, rá kell mutatnunk arra, hogy az imperialista háború alatt Ady Endre lírája megrázó, élő tiltakozást hirdetett az ember-telen öldöklés ellen. Adyt — említettük már — nem befolyásolhatta aktívan a szociáldemokrácia színváltoztatása, függetlenül akarta és tudta magát mind a szociálszocializmusból, mind a pacifizmusból. Ady mély elvi-magatartás-beli különbözősége a mozgalom megalkuvó irányvonalától egyrészt, másrészt a Nyugat íróinak pacifizmusától különös erővel világosodik meg a háborús évek költészetében. Ady ténylegesen megtette azt, amit nem tett meg (csak frázisokkal érintett) a megalkuvó szociáldemokrácia irodalma és aminek a gondolatát is elutasította a babitsi polgári humanizmus: a háború kérdését, pontosabban a háború és a béke kérdését összekapcsolta a társadalom nagy kérdéseivel, az osztályharc, forradalom kérdésével. Ady nem *akármilyen* békét várt, az ő számára nem volt közömbös az, hogy ki lesz, aki kimondja az „igaz szót” s milyen lesz ez a szó. Maga Ady vállalkozott arra, hogy kimondja a valóban „igaz szót”, ha „kosarazott szájjal, Lefojtott tüdővel” is. Már a háborút megelőző hónapok feszült légkörében kipattant belőle ez a szó, amely aztán — különböző formában — ott élt tovább háborúellenes lírájában. *A tábortűz mellett* című versében (1914. május) írja:

Szétszórt máglyáink míg ki nem hunynak,
Álmodjunk harcot, szegényi magunknak,
Sötét a világ, kell tűz, ha lobnyi,
Kell a gyújtáshoz mindég újból fogni.

Közvetlen a háború kirobbanása előtti napokban különös nyomatékkal húzza alá Ady egyik központi gondolatát — a magyar társadalmon belüli harc gondolatát:

Mégis és újra: föl a szívvél
Mi véres szívünkért,
Mi kinünkért, mi bánatunkért,
Mi szegény meggyötört hitünkért,
Ha orkánzik a Mindenség is.

Harcunk a magyar Pokollal van,
Mindent erre tettünk,
Ennek a kapuit dőngetjük,
Ezé a harcé lelkünk, testünk,
Ez veszünk vagy győzelmünk: sorsunk.

Révai József mutat rá Ady-könyvében — Ady háborús líráját elemezve — hogy: „*A halottak élén*” kötetben az emberiséget káromló pesszimizmus tövében bukkanunk rá lépten-nyomon erre az új optimizmusra: „Sötét a világ, kell tűz, ha lobnyi — Kell a gyűjtáshoz mindig újból fogni.” Ezt a tiszta hangot a régebbi Adyban, aki csak a magyar urakkal harcolt, nem hallani. S most azért hallani, mert Ady az egész emberiség jövője felé fordul:

Kell még Tegnapról hiv tanu
S kell talán az én hadi-sarcom,
Hogy drága mementóként
Fölemeljem arcom
Egy uj emberü uj világra.

Vád nélkül széttelintgetek
Majd vertségek és diadalmak
Földjén, hogy a Káoszból
Harcos ígét halljak
Vagy harcos ígét én hallassak.

Hős emberségem, vára kozz,
Szép álmokat aludj, lefénylett
Jós s jó magyarságom,
Hívni fog az élet
S föltámadások örök Rendje!

„Hogy drága mementóként fölemeljem arcom egy új emberü új világra”: komoly, szinte ódai ünnepélyességgel zengenek e sorok. A vers — „Mag hó alatt” — a költő „gyötört és tépett magával” kezdődik, panaszkodásnak indul, de Ady szinte magafeledkezetten csap a magasba, hogy szósz szerű emelkedettséggel és egyben megtisztult, egyszerűséggel hirdesse az új világ bizonyosságát.”

A beszélgető kurucok szavaiban az 1914-es világháborúnak arra az alapvető ellentétére mutat rá Ady, amely a háborút kirobbantó erők és a háborúba hajszolt néptömegek érdekei között van:

„Hallom, pajtás, holnap nagy csatába visznek.”
„Minket még ha győzünk, ugyis kisémmiznek.”

„Ez a gyászos világ viseli a láncot.”
„Ejh, ahol nincsen tűz, ropják ott a táncot.”

„Csak vén kurucoknak keserű az élet,
Otthon cifrálnak gyöngyö féhéknépek.”

„Itt is elárulnak, ott is elárulnak.
Nem való ez nekünk, csupán csak nagy urnak.”

Az imperialista háború és a forradalom mély ellentétét, a háború forradalomellenességét leplezi le megrázó hangon *Üdvözet a győzőnek* című költeményében:

Baljóslatu, bus nép a magyar.
Forradalomban élt s ránk hozták
Gyógyítónak a Háborut, a Rémet
Sírjukban is megátkozott gazok.

A megoldást Ady a forradalomban látja, amelyet „megváltó fegyvernek” nevez, s melynek jöttétől az emberiség megjavulását várja.

Ki birja még e szürkeséget,
Ki hazugokat tündököl?
Már jöjj, Ököl:
Boruljon föl e nem-jó Élet
S jöjjön a Halál, e nagy orvos,
S a Halál után ébredések,
Borzalmak,
S jöjjön valami más,
Oh, forradalmak, miért késtek?

Íme, az egyik döntő különbség a forradalmi Ady és a megalkuvó szociáldemokrácia irodalma között! Míg a háború utolsó éveiben és hónapjaiban — 1917 októbere után! — a szociáldemokrata irodalomban egyre nagyobb tért foglalt el a pacifista hangulat, addig Ady lírájában egyre inkább felerősödött a forradalom, a *forradalommal kezdődő béke* iránti bizakodás.

*

Íróink ma fokozott erővel vesznek részt népünk hatalmas békemozgalmában. Az írói toll erejével szolgálják azt a nagy harcot, amelyet a békeszerető népek a Szovjetunió vezetésével vívnak világszerte a háborús agresszorok ellen. És az írók munkájának nagy eredményei vannak: a békeharcot támogató műveik fokozzák népünk lelkesedését, növelik öntudatát, acélozzák bátorságát.

Az első világháború népellenes háború volt, imperialista érdekekért folyt. A népek nem akarták ezt a háborút, a burzsoázia kényszerítette bele őket. Az opportunisták szociáldemokrata pártok készséges segítőknek bizonyultak ebben a munkában. S az írók egyrésze, akiknek a nép ügyéért vívott harc lett volna a feladata, akik forradalmároknak vallották magukat, a szociáldemokrata párt megalkuvó politikájának hatására odaálltak a háború igenlőinek oldalára; biztattak, lelkesítettek a burzsoá érdekek megvédésére.

Vétkesek ebben mindazok az írók, akik vállalkoztak ennek az áruló politikának az irodalmi képviselésére. Felelősség terheli az írókat ezért, de nem elsősorban őket. A súlyos történelmi felelősség a munkásmozgalom forradalmi irányvonalának árulói terheli: az opportunizmus, a szociálszovinizmus politikai vezérképviselőit, akiknek akkor sikerült a mozgalom élére kerülni és akik a munkástömegek akaratával szemben, a szociáldemokrata munkásság akaratával szemben is, a megalkuvásnak, a burzsoázia megsegítésének a politikáját hirdették. Ennek a szocialista frázisokkal takarózó megalkuvásnak az uszályába került egy egész sor író, akik ha nem is állottak a magyar irodalom élvonalában, — tehetségüket jobb, nemesebb ügy érdekében hasznosíthatták volna. Hogy kik *tévedtek* ezek közül az írók közül és kik voltak *tudatos és elszánt támogatói* a burzsoázia előtt lakájkodó politikának, azt nem utolsó sorban írói és politikai útjuk folytatása mutatta meg. Vanczák, Csizmadia és mások esetében nem beszélhetünk pusztán tévedésről. Ellenforradalmi, mun-

kásárló ténykedésük a Tanácsköztársaság bukása után betetőzte korábbi politikai-irodalmi opportunizmusukat. Más írókról elmondhatjuk, hogy súlyos tévedésről van szó, noha ez a tévedés sokkal mélyebbre hatolt az ő költészetükbe néhány „téves” költeménynél, le egészen a költői látás, a költői nyelv és forma mikéntjéig. Ezeknek az íróknak módjában állott és áll azóta is, hogy szigorú önkritikával nézzenek szembe korábbi írói működésükkel, és — mint ez már nem egy esetben megtörtént — rátérjenek a helyes útra, a forradalmi munkásmozgalom útjára.

RADÓ GYÖRGY

MAJAKOVSZKIJ MAGYAR FORDÍTÁSAI (1921—1950)

A felszabadulás óta hazánkban az érdeklődés örvendetesen szélesre tágult olyan irodalmi művek irányában, amelyeket a reakció elzárt előlünk: egyre alaposabban ismerjük meg a szovjet irodalmat és más népek haladó irodalmát, különösen a szomszéd népeket. A fordítások szaporodásával, sajnos, nem tart lépést az irodalmi bírálat; így például olyan fontos művekről, mint Furmanov *Csapajev*, Alexej Tolsztoj *Nagy Péter* című regényének magyar fordítása, mindössze két-két ismertetés, illetve bírálat jelent meg, Gorkij *Okurov városka* című regényéről mindössze egy, Fors *A mihajlovi vár* című regényéről, Lev Tolsztoj több elbeszélés-gyűjteményéről és Lermontov *Démon* című klasszikus költeményének magyarnyelvű kiadásáról pedig *egyetlen egy sem*.¹ De a fordítások bírálatának számánál még sívárabb a bírálatok tartalma. Legtöbbször az eredeti mű egyhangú méltatására szorítkozik a bírálat, a fordítói munkáról legfeljebb egy-egy sztereotip mondat emlékezik meg.

Rendszeres építő fordítás-kritikára sürgős szükség van, mert iránymutatása nélkülözhetetlen ahhoz, hogy *mint irányzat kialakuljon a műfordításban a szocialista realizmus*. Eltekintve attól, hogy a szocialista realizmus szükségképpen a művészetnek, az irodalomnak minden ágazatára, tehát a műfordításra is rá kell hogy nyomja a maga jellegét, az időszerű műfordításnak a téma, az eredeti vers megválasztásában *szocialistának* kell lennie, abban pedig, hogy a hűség és a szépség együttes maximumát adja — *realistának*. Az alapelveket ugyan műfordítóink többsége vallja és igyekszik követni is, ezt az ösztönös egyenlőséget azonban tudatossá, irányzattá kell tenni — ehhez kell a rendszeresítendő műfaj: a fordítás-kritika.

A fordítás-kritika módszere: a fordítást filológiai és művészi szempontból egybevetni az eredeti művel: *hűség szempontjából a követelmény az, hogy a fordítás alázatosan, de ne szolgailag alkalmazkodjék az eredetihez, a szépség pedig azt kívánja, hogy a vers jó magyar versként hasson, de azért ne veszítse el az eredeti mű nemzeti, korbéli stb. jellegét érzékeltető hangulati elemeket*. Hogy a fordító a hűség és a szépség elvének együttes maximumát milyen mértékben tudta megvalósítani — ez lesz a kritikai értékelés végeredménye.

A módszeres fordítás-kritika feladata mindenekelőtt a már meglevő fordítások értékelő ismertetése, röviden: a magyar műfordítás kritikai története. A hatalmas kutatási területen először természetesen a legfontosabb irányokban kell elindulni: égető szükség van az orosz nyelvről történt fordítások alapos értékelésére. Egyidejűleg pedig lépést kell tartani az élő fordítói tevékenységgel: az újonnan megjelenő fordításokat a könyvkritika egyéb szempontjaival együtt fordítás-kritikai szempontból is ismertetni, bírálni kell.

¹ Kozocsa—Radó: *A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája*. Budapest, 1950. 270., 740., 296., 269., 758—761. és 434. hasáb.

A mult módszeres értékelését nem kezdhjük meg méltóbban, mint a magyar Majakovszkij-fordítások áttekintésével.² *Majakovszkij* a szovjet költészet klasszikusa, a világirodalom legnagyobbjai közé tartozik. Bár működése a szovjet művészet formakereső időszakára esik és ő maga is átment a futurizmus hullámán, mondanivalójának tartalmi gazdagsága, súlyos és nyílt kifejezés módja messze a divatos áramlatok fölé emelik és a klasszikusokra jellemző maradandóságot biztosítják művei számára. Sztálin mondja: *Majakovszkij volt és marad a mi szovjet korszakunk legjobb, legtehetségesebb költője.*³ Majakovszkijnak ez a súlya különösen egy olyan irodalomban biztosítja a Majakovszkij-fordítás helyes jelentőségét, amely ezeket a műveket egy politikai fordulat során hirtelen ismeri meg. Ez a helyzet a magyar fordítás-irodalommal, amelyben a cikkünk elején jelzett oknál fogva 1945-ig mindössze 12 Majakovszkij-fordítás ismeretes,⁴ szemben az 1945-től 1949 végéig magyarra lefordított 101 Majakovszkij-versnek összesen 305 megjelenésével.⁵ (Megjegyezzük, hogy a felszabadulás előtti adatok feltehetően hiányosak, mert az idézett bibliográfia összeállításakor még nem lehetett teljes mértékben feldolgozni a külföldön megjelent magyar folyóiratok — *Sarló és kalapács* és *Új hang*, Moszkva, *Párizsi munkás* és *Új igazság*, Párizs, *Munkás*, Csehszlovákia stb. — és könyvek irodalmi anyagát. Természetesen a különbség ezeknek figyelembevételével sem lehet lényeges.)

A magyar olvasóközönség tehát Majakovszkijt nem évek hosszú folyamán fokozatosan feldolgozva ismerte meg, hanem rövid idő alatt tömény mennyiségben. Ennek megfelelően a magyar Majakovszkij-fordítás kikristályosodás, hagyományok nélkül történt: tág tere nyílt a fordítók egyéni készségének és — valljuk meg — önkényének is. Fokozta ezt a lazaságot az is, hogy éppen Majakovszkijról van szó, aki a verselés terén különösen merész újító volt. A tartalommal összhangban álló formai újításai kellő tanulmányozás vagy éppen nyelvismeret hiányában igen könnyen félremagyarázhatók. Így a fordítás igen könnyen válhat hibássá, már pedig a tömény mennyiségben, lüktető élményszerűséggel megjelenő Majakovszkij-fordításokban az efféle hiba, félremagyarázás roppant ártalmas lehet. Ezért, mielőtt a magyar Majakovszkij-fordítások történeti jellegű áttekintését megkezdzenők, röviden időznünk kell a Majakovszkij-jellegzetességek helyes vagy helytelen értelmezésének kérdésénél.

Hogy Majakovszkijnál a vers újszerű formája nem szeszélyes játék, nem formalizmus, hanem, mint említettük, a tartalommal összhangban áll és egy nagy művészi egység elválaszthatatlan eleme — ez ma már a komoly irodalmárok körében közismert, nem vitatott tény. A szovjet középiskola legfelsőbb osztályában használatos legújabb tankönyv erről így ír:

„... Ez⁶ határozta meg eleve azt az újszerűséget is, amellyel Majakovszkij az orosz verset gazdagította, a művészi kifejezésnek azokat az új eszközeit, amelyek Majakovszkij írásait olyannyira megkülönböztetik a régi korok költőinek verseitől. A forma elválaszthatatlanul összefügg a tartalommal. Annak a költőnek, aki új esztétikai eszmény mellett szállt síkra, akiben ennyi új eszme, téma, kép halmozódott fel, új művészi eszközöket is kellett keresnie, hogy mindezt ki tudja fejezni.

² Ez a tanulmány az 1950. év végéig megjelent magyar Majakovszkij-fordításokkal foglalkozik, mert megírásának időpontjában eddig áll rendelkezésre az anyag bibliográfiai feldolgozása.

³ Pravda, 1935. december 17. szám. — Ez a sztálini megállapítás abból az alkalomból jelent meg, hogy egyesek kártevő céllal megpróbálták Majakovszkijt kisebbiteni, műveinek terjesztését akadályozni.

⁴ Kozocsa Sándor: *Az orosz irodalom magyar bibliográfiája*. Budapest, 1947. 175. old.

⁵ Kozocsa—Radó: *A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája*. Budapest, 1950. 455—483. hasáb.

⁶ A Majakovszkij által elsősorban megénekelte új embertípusról van szó.

Majakovszkij újjáteremtette az orosz verset. Új elveket alkalmazott a verselésben, a vers ritmusaának felépítésében, újszerűen kezelte a költői nyelvet. Verseiben új költői beszéd hangzott fel.”⁷

Ilyen közismert tények azonban elkerülhetik olyan fordítók figyelmét, akik előtanulmányok, elmélyedés, tárgyismeret, sőt gyakran nyelvismeret nélkül (harmadik nyelvből vagy úgynevezett „nyersfordításokból”) vetik be magukat egy Majakovszkij-konjunktúra hullámaiba. Aki nem ismeri Majakovszkij jelentőségét, helyét a szovjet irodalomban, aki nem hallja az eredeti Majakovszkij-vers zenéjét, az aligha kerüli el, hogy a Majakovszkij által bevezetett újfajta versformát könnyítésnek, intézményesített verstani felelőtlenségnek tekintse.

Tulajdonképpen mi is a Majakovszkij-féle újfajta versforma lényege? Erre az idézett mű így válaszol:

„... Majakovszkij olyan verselést dolgoz ki, amelyben a ritmus alapja éppen a hangsúlyok változása (míg a hangsúlyos-időmértékes rendszer szigorúan számontartotta nemcsak a hangsúlyos, hanem a hangsúlytalan szótagokat is). Az ilyen verselést hangsúlyos verselésnek nevezzük. Erre a régebbi időkből is hozhatunk fel példákat, de csak Majakovszkij dolgozta ki teljesen, ő tette közhasználatúvá az irodalomban. Ebben a rendszerben a vers ritmusaát az egy sorban szereplő hangsúlyos szótagok száma határozza meg. Ezáltal fontosabbá válik a hangsúly szerepe és természetesen a szó is jobban kidomborodik, kifejezőbb lesz. Így kívánta az a költői nyelv, amely Majakovszkij lírai hőisének élményeit tükrözte.”⁸

Ezzel szemben az, aki kellő ismeret hiányában fordítja Majakovszkijt, a sorok megszakítását a formai kötöttség alóli felmentésnek tekinti és azt hiszi, hogy tökéletesen eleget tesz a Majakovszkij-szerűségnek, ha sorait lépcsőzetesen meg-megtöri: egyszerre úgy érzi, hogy Majakovszkijt roppant könnyű fordítani (csak lépcsőzni kell a nyersfordítás sorait), ha pedig még tele is tüzdeli a fordítást a magyar jassznyelv szavaival, akkor — úgy véli — egyenesen meszterit alkotott. Így aztán akár futószlagon is lehet Majakovszkij-fordításokat gyártani.

Ez nyilvánvalóan Majakovszkij lebecsülése és a kártevással határos. A fent ismertetett Majakovszkij-féle forma-elv a fordítóra nézve nem felmentést, hanem ellenkezőleg, súlyos kötelezettséget, fokozott felelősséget jelent.

Ami a sajátos Majakovszkij-féle szókincset illeti, annak megfelelő tolmácsolása is csak úgy lehetséges, ha a fordító ismeri ennek a szókincsnek, a szóalkalmazás Majakovszkij-féle alapelveinek dialektikus kapcsolatát a költőben és a költő körülményeiben meglevő tárgyi előfeltételekkel. Ismerni kell a forradalom előtti és a forradalom utáni Majakovszkij jellegzetességeit.

„Majakovszkij korai költészetének jellegzetességei közül különösen a következőt kell kiemelnünk. A költő élesen érzi a szavak súlyát és jelentőségét, ennél fogva dicséretre méltó módon takarékos alkalmazásukban. Igen gyakran egyszerűen szófukar. Innen ered verseinek lakonikus tömörsége és kifejezéseinek sűrített tartalma...”

... Forradalom utáni poétikája jellemző sajátosságait a következőkben foglalhatjuk össze:

Majakovszkij az életigazság költője és így nyelvi kifejezéseit is kivételes hitelesség, egyszerűség, világosság, végtelen pontosság és közérthetőség jellemzi.”⁹

Az újszerű kifejezések alkalmazása pedig Majakovszkijnál sohasem nyegleség — hanem súlyos értelme, politikai jelentősége van.

Mindezt azért kellett előrebocsátanunk, mert az ismertetett fogalmakra, elvekre, jelenségekre ismételten hivatkozni fogunk a magyar Majakovszkij-fordítások történetének feltárásánál.

⁷ Tyimofejev: *A szovjetorosz irodalom története*. Művelt Nép Könyvkiadó. Budapest, 1951. 233. old.

⁸ Tyimofejev, idézett mű 336. old.

⁹ P. D. Krajevskij: *V. V. Majakovszkij*. Fordította: Erdődi József. Hungária N. V., Budapest, 1950. 86. old.

Ezek után pedig rátérhetünk a magyar Majakovszkij-fordítások fordítás-kritikai ismertetésére.

Az első ismeretes magyar Majakovszkij-fordítás 1921-ből származik. A Bécsben magyar nyelven megjelenő és önmagát „aktivista folyóirat”-nak nevező futurista-dadaista havi szemle kassai munkatársa, Mácza János, a *Поэт рабочий — A költő munkás* című vers második sorában mindjárt vaskos leiterjakabbal köszönt be:¹⁰

Посмотреть бы тебя у токарного станка.

— ezt így fordítja:

Látnálak téged a villamos székben...

— tehát az esztergapadot összetéveszti a — villamosszékkal!

Majakovszkij már ebben a korai szakában is óriás, még az izmusok útvesztőjében is feltétlenül értelmes, sőt mélyértelmű. Ez nyilván nem tetszett az „aktivista” folyóiratnak, talán ezért kellett az értelemben értelmetlenséget vinni. Mert az kevésbé valószínű, hogy oly kevés orosz tudással vagy olyan silány „nyelvfordításból” dolgozzék valaki, amely tévedésből adna négy ilyen sort:

Может быть	Lehet
нам	nekünk
труд	a munka
всякий занятый роднее.	valami öröms rokon.

És így tovább. Majakovszkij szellemes rímeit egyáltalán lefordítani — ezt az aktivisták eretnekségnek tartották volna; a dübörgő ritmus is eltűnik a fordításban.

A kezdet tehát eléggé kiábrándító. Ezzel az értelmet és formát egyaránt eltorzító fordítással csak időrendi érdekessége miatt foglalkoztunk részletesebben, cikkünk terjedelme nem engedi meg, hogy a száznál jóval több Majakovszkij-fordítást mind részletesen ismertessük — az elemzés részletességét a vers súlya, a fordítás különösen jó vagy különösen rossz volta vagy egyéb érdekesség fogja megszabni.

Időrendi érdekessége van a második magyarnyelvű Majakovszkij-fordításnak (amely egyben az első magyarnyelvű Majakovszkij-próza): a *Pásztor-tűz* című kolozsvári irodalmi folyóirat 1930. évi május 4-i számában a *Моё открытие Америки* vázlat-sorozatból jelent meg egy töredék Szabó Imre fordításában *Newyork „romantikája”* címmel. Általánosságban jó, hű fordítás, súlyos hibája azonban (amiben valószínűleg nem a fordító, hanem a reakciós rendszer a ludas), hogy önkényesen kihagy részeket.

Szabó Imrének e prózai fordítása¹¹ után egy olyan Majakovszkij-fordítást kell megemlítenünk, amelynek az időrendi érdekességen kívül más érdekessége is van.

Ez az érdekesség a fordító személye. A korai Majakovszkij-fordítások között 1932-ben József Attila fordításában jelent meg *Százötven millió* címmel a *150 000 000* című hosszabb költemény bevezetése. Ezzel a fordítással — a József Attila által orszból fordított többi verssel egyetemben — részletesen foglalkozik az Irodalomtörténet 1951. évi 1. számában megjelent cikk.

József Attila is áldozatul esett a másodkézből való fordítás veszélyeinek. A közvetítő nyelv nyilván a német volt, amiről a névírás (Wladimir) tanúskodik.

¹⁰ Vladimir Majakovszkij: *A költő munkás*. (Vers.) Fordította: Mácza János. MA. (Bécs.) 1921. 118. old.

¹¹ Vladimir Majakowszky: *Newyork romantikája*. (Vázlat.) Fordította: Szabó Imre. PASZTORTUZ. (Kolozsvár.) 1930. 208—209. old.

Mialatt idehaza költészetünk legjobbjá tusakodott a nyelvi akadállyal, mialatt az egész magyarországi irodalmat a nyelvi akadályon kívül a reakciós politikai rendszer sorompóval zárta el Majakovszkijtől, azalatt a Szovjetunió menedékét élvező magyar emigráns-írók sokkal jobb adottságokkal láthattak hozzá Majakovszkij magyar tolmácsolásához. Ez mindjárt meg is látszik Sík Endre fordításának négy során:

Лошадь | сказала, | взглянув на верблюда:
„Какая | гигантская | лошадь-ублюдок.“
Верблюд | же | вскричал: „Да лошадь разве ты? !
Ты | просто-напросто — | верблюд недоразвитый.“¹²
Szólt | a ló | meglátva a tevét:
„Még ilyen | óriás | korcsszülött gebét!“
S kiáltott | a teve: | „Ló a maga neve?
Nem ló maga, | dehogy, — | tökéletlen teve.“¹³

Ezek a rímek és ez a természetes kifejezőmód inkább Majakovszkij-szerűek, mint két későbbi fordításban:

Trencsényi-Waldapfel:

Meglátja | a tevét | és szól a paripa:
Micsoda | torzszülött | ló ez, uramfia!“
A teve | felkiált: | „Te vagy a ló? Csodás!“
Egy | félresikerült | teve vagy, semmi más!“¹⁴

Békés:

Igy szól | a ló | merengve a púpostevén:
„Ez semmi más, | mint óriás | nagy fattyú-mén.“
A teve pedig | felkiáltott: | „Te vagy a ló?
Te | egyszerűen-nagyszerűen | teve vagy, csak korcsuló.“¹⁵

Viszont a Trencsényi-Waldapfel-féle fordításban a „torzszülött“ kifejezés sokkal jobb, mint Síknél a „korcsszülött“. Az ilyesmi már a nyelvvel együtt élő fordító előnye.

De visszatérve ettől az összehasonlítástól emigráns-fordítóink munkásságához, ki kell emelnünk Gábor Andornak immár klasszikussá vált fordítását: *Разговор с товарищем Лениным — Beszélgetés Lenin elvtárssal*. Méltán jelent meg a felszabadulás óta is sok különböző helyen ez a Moszkvában készült fordítás, amely ilyen jó magyaros hangzással és mégis ennyire Majakovszkij-szerűen ostromozza a rendszer gyermekbetegségeinek kórokozóit:

Нету | им | ни числа, | ни клочки,
целая | лента типов | тянется.
Кулаки и волокитчики,
подхалимы, | сектанты | и пьяницы, — ¹⁶
Nincs | rá | elég szám | s nincs nevezet,
hogy hányan vannak | e csirkefogók:
Kulákok, | szektánsok, | részegesek,
talpnyalók | és munkahalogatók.¹⁷

¹² В. В. Маяковский: *Стихи о разнице вкусов* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1935. том X. 38. стр.

¹³ Majakovszkij: *Vers arról, hogy az ízlések különbözőek*. (Vers.) Fordította: Sík Endre UJ HANG. (Moszkva.) 1938. 9. sz. 25. old.

¹⁴ Vladimir Vladimirovics Majakovszkij: *Az ízlések különbözőek*. (Vers.) Fordította: Trencsényi-Waldapfel Imre. Furulyácska-csuprociska. Franklin Társulat, Budapest, 1948. 7. old.

¹⁵ Majakovszkij: *Versezet arról, hogy az ízlések különbözőek*. (Vers.) Fordította: Békés István. Majakovszkij válogatott versei. Budapest, 1948. 244. old.

¹⁶ В. В. Маяковский: *Разговор с товарищем Лениным*. (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1935. том X. 19. стр.

¹⁷ Majakovszkij: *Beszélgetés Lenin elvtárssal*. (Vers.) Fordította: Gábor Andor. UJ HANG. (Moszkva.) 1941. 1. sz. 4. old.

Ugyancsak emigráns-fordítónknak, Lányi Saroltának köszönhető, hogy a magyar irodalom sajátjává lett Majakovszkijnak egy másik igen fontos verse: *Комсомольская* — *Komszomol-dal Leninről* ilyen szabatos kezdettel:

Стронт, | рушит, | кроит | и рвёт,
тихнет, | кипит | и пенится, |
гудит, | говорит, | молчит | и ревёт —
юная армия: | ленинцы.¹⁸

Épít, | rombol, | szabdál, | szaggat,
csöndes, | forró, | tájékos, tiszta,
beszél, | dübörög, | ordít, | hallgat
ez az ifjú had: | mind leninista.¹⁹

Már a vers további során ez a fordítás nem birkózott meg azzal a feladattal, hogy megtalálja a nyolc különböző rím-hármast a vers dübörgő refrénjére:

Ленин — | жил.
Ленин — | жив.
Ленин — | будет жить.
Lenin | élt.
Lenin — | él.
Lenin — | élni fog.

Ezt a feladatot később megoldotta Gáspár Endre; nyolc rím-hármasa közül az egyik:

Ещё | по миру | пройдут мятежи;
сквозь все межи
коммуне | путь продолжить.
Ленин — | жил.
Ленин — | жив.
Ленин — | будет жить.²⁰
A felkelés | a kommünért
nem áll meg | határok mesgyéinél,
szerte a földön | fellobog:
Lenin — | élt,
Lenin — | él,
Lenin — | élni fog.²¹

Ma is Moszkvában élő magyar költő-fordító Hidas Antal, akinek elévülhetetlen érdemei vannak a magyar költészet szovjetunióbeli népszerűsítése terén. Sokat fordította Majakovszkijt. Azok közé tartozik, akiknek fordításában a tartalmi hűség a legfontosabb tényező. Viszont az erős, lakónikus Majakovszkij-mondatok magyarázókká válnak, elnyúlnak nála. Alábbi jól ismert fordításán, már a kezdő sorokban, felfedezhetők az említett pozitív és negatív tulajdonságok:

Гражданин Фининспектор! | Простите за беспокойство.
Спасибо... | не тревожьтесь... | я постою...
У меня к вам | дело | деликатного свойства:
о месте | поэта | в рабочем строю.²²
Адófelügyelő polgártárs! | Ha megzavartam volna — bocsánat!
Ne nyugtalanodjék... | majd csak így állva... | köszönöm szépen...

¹⁸ В. В. Маяковский: *Комсомольская* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1936. том II. 327. стр.

¹⁹ Majakovszkij: *Komszomol-dal Leninről*. (Vers.) Fordította: Lányi Sarolta. Orosz költők. (Antológia.) Új Magyar Könyvkiadó. Budapest, 1947. 122. old.

²⁰ Ugyanott.

²¹ Владимир Маяковский: *Komszomol-dal*. (Vers.) Fordította: Gáspár Endre. Sasok nemzedéke. Budapest, 1949. 32. old.

²² В. В. Маяковский: *Разговор с фининспектором о поэзии*. (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва. 1936. том VIII. 53. стр.

Egy kissé | kényes kérdésben | szeretném tanácsát:
hol a helye | a költőnek | a munkásközösségben?²³

Az emigráns-fordítók munkássága már komoly, jelentős teljesítmény volt Majakovszkij magyarnyelvű megismertetése terén. Fordításaikat általában a költő *hű* tolmácsolása jellemzi, azonban távol éltek az élő, fejlődő magyar nyelvtől és ennek hatása különösen olyan eleven, időszerűségben naggyá lett költő fordításánál kellett hogy megnyilvánuljon, mint Majakovszkij.

Természetesen emigráns-fordítóink művei éppoly kevésbé juthattak el a reakció éveiben a magyar közönséghez, mint ahogyan az eredeti Majakovszkij-művek csak eltorzított alakban kerültek második vagy harmadik kézből egy-két fordítóhoz.

1945-tel, a felszabadulással a magyar Majakovszkij-fordításoknak is új korszaka kezdődött. Már az első évben önálló Majakovszkij-kötet jelent meg; igaz, hogy még csak tizenhatoldalas füzetecske, abban is kétharmad rész az illusztráció: Majakovszkijnak egy százhuszonzháromsoros gyermekverse képesfüzet formájában — de mégis önálló kiadvány. A fordítás olyan orosznyelvű kiadás alapján készült, amely Majakovszkij eredeti versét már maga is módosította, megrövidítette avégből, hogy ilyen képeskönyvre alkalmassá tegye (ez kitűnik abból, hogy az illusztrációk egy nyilván hasonló formájú szovjet kiadásból származnak). A fordító — Zelk Zoltán, akit saját verseinek súlyos eszmei tartalma és az ezzel összhangban álló, jól csengő, fordulatos kifejezőmód jelenkori költészetünk élvonalába helyez; Majakovszkij-fordításában természetesen nem tagadja meg jól csengő, fordulatos verselését, de a reá egyébként annyira jellemző lelkes élményszerűséget képtelen belevinni ebbe a harmadkézből (az átdolgozott orosz vers nyersfordításából) kapott szövegbe. Az eredeti *a—b—a—b* rímkepletet is általában leegyszerűsíti *x—a—x—a-ra* (ami szintén nem Zelkre, hanem a — nyersfordítások hiányosságaira vall). Egyébként ezt a verset már Hidas Antal is lefordította pontosan, lelkiismeretesen; a Zelk-féle fordításban viszont helyesen minden strófa elejére kerül a megállapítás: *Rossz az... Jó az...* — ami éppúgy megfelel a magyar nyelv szellemének, mint az orosznak az egyes strófák végére kerülő tanulság. Íme, az eredetinek és a két fordításnak egy részlete:

Если бьёт | дрянной драчун
слабого мальчишку,
я такого | не хочу
даже | вставить в книжку.
Этот вот кричит: | — Не трожь
тех, | кто меньше ростом! —
Этот мальчик | так хорош,
загляденье просто!²⁴

Hidas:

Ha a kisebbet megbántja, gyöngébbel áll | szembe',
minden ember | megútálja,
könyvbe se | teszem be.
Am, ha azt mondja: | — Ohó! —
ne merj | hozzá érni!
Ez a fiú | olyan jó,
hogy... | le sem tudom írni.²⁵

Zelk:

Rossz az, hogyha bántsz valakit
s azért fakad könnyre —
Ez már olyan csúf, hogy nem is
rajzoljuk a könyvbe...

²³ Majakovszkij: *Beszélgetés az adófelügyelővel*. (Vers.) Fordította: Hidas Antal. Orosz költők. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest. (1947.) 98. old.

²⁴ В. В. Маяковский: *Что такое хорошо и что такое плохо*. (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1936. том IV 2 483—484. стр.

²⁵ Majakovszkij: *Mi a jó és mi a rossz?* (Vers.) Fordította Hidas Antal. Orosz költők. Új Magyar Könyvkiadó. Budapest. (1947.) 107. old.

Jó az, hogyha kis társadra
szeretón vigyázol,
hogyha kisebb pajtásoddal
békességben játszol!²⁶

1945-ben ezenkívül napilapokban, folyóiratokban jelentek meg Majakovszkij-versek fordításai. Egy Majakovszkij-verseket tartalmaz Győri-Juhász Jenő orosz verses antológiája.²⁷

Ez az antológia még a felszabadulás előtt készült, egyes versei (multszázadbeli klasszikusok fordításai) a harmincas években megjelentek magyarországi folyóiratokban is, a kiszedett gyűjtemény azonban kiadásra a háború alatt nem kerülhetett, félig kész állapotban tárolták és 1945-ben jelent meg. Mindez magyarázatot ad az antológia összetételére. A századfordulóval bezárólag a válogatás jó, bemutatja a nagy költők forradalmi verseit is, az új orosz költészet megismertetésénél azonban ártalmas aránytalanság mutatkozik a szimbólisták és fehérgárdisták javára, a forradalmár, a szovjet költők rovására: a fordítónak a reakciós időkben nyilván csak ilyen források álltak rendelkezésére. Majakovszkij ebben az antológiában a „Futurista költők” alcím alatt szerepel, ebből is látszik, hogy az összeállítás milyen elmaradt források alapján készült. — Győri-Juhász formailag lelkiismeretes fordító: nála a tartalom, a rímképlet, a ritmus általában hű, viszont a költői erő és lendület hiányzik belőle: érdemei vannak az orosz költészeletről szerzett *értésüléseink* terén, de *élményt* ne várjunk fordításaitól. Ennél a Majakovszkij-versnél vétett — még a formahűség ellen is: nem ismerte fel a rímeket és rím-nélküli fordítást produkált. Ugyanez a vers, még szintén 1945-ben (és azóta több ízben), Képes Géza fordításában is megjelent — két különböző verzióban és különböző címekkel (*Az író társakhoz*, *Az író elvtársakhoz*, *Az író testvérek*). Érdekes egymás mellé állítani a három fordítást: Győri-Juhászé pontos, de lélektelen, Képesé az első (1945. évi) verzióban erőtlen, a második verzió lendületes.

Очевидно не привыкну
сидеть в „Бристоле“,
пить чай,
построчно врать я, —
опрокину стаканы,
влезу на столик.²⁸

Győri-Juhász:

Nyilvánvaló, nem szokom meg:
Brisztolban ülni,
teázni,
soronként hazudni.
Felfordítom poharam,
az asztalhoz állok.²⁹

²⁶ Majakovszkij: *Mi a jó és mi a rossz*. (Gyermekversek.) Pahomova A. rajzaival. A verseket fordította: Zelk Zoltán. Budapest, 1945. Szikra. (16) old. — 8—9. old.

²⁷ *Orosz költők antológiája*. Oroszból fordította: Győri-Juhász Jenő. Budapest. (1945.) Anonymus. VI 340 [2] old.

²⁸ В. В. Маяковский: *Братья писатели*. (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1938. том I. 165. стр.

²⁹ Majakovszkij: *Vladimirovics Vlagimir. Irónépség*. (Vers.) Fordította Győri-Juhász Jenő. Orosz költők antológiája. Anonymus. Budapest. (1945.) 310. old.

Képes (1945):

Jól tudom én, nem vagyok
arra való, hogy
naphosszat a Bristolban üldögéljek,
ott üldögéljek veszteg
és teát szürcsölgessek —
feldöntöm a poharakat,
felálllok az asztal tetejére³⁰

Képes (1949):

Nem arra születtem, belátom,
hogy a Brisztolban üldögéljek
s ott egész nap csak teákon
s hazugságon éljek.
A poharakat lesöpöröm
s az asztalra ugrok nyomban.³¹

Az egyébként pontos Győri-Juhász azt írja az *asztalhoz állok* helyett,
hogy *asztalra ugrom*.

A továbbiakban viszont Győri-Juhásznak van igaza ott, ahol Képes,
szembehelyezkedve az eredetivel, gúnyos kérdésnek fordít egy megállapítást:

... красота великопепнейшего века вверена вам: ...

Győri-Juhász:

... a legnagyobb kor szépsége van reátok bízva³²

.....

Képes:

... azt hiszitek, hogy egy ragyogó kor szépségének őrei vagytok?³³

Egy másik Majakovszkij-verset, amely szintén 1945-ben jelent meg első ízben Magyarországon — hárman is lefordítottak: Hidas Antal, Hegedüs Géza és a tanulmány szerzője. A három fordítás közt éles eltérés nincs. Ha azonban a vers pompás befejezésének három különféle fordítását egymás mellé helyezzük, ezzel kitűnően rávilágítunk a kezdeti, gyakorlatlan, fejletlen Majakovszkij-fordítások tipikus hibáira: arra, hogy a százszázalékos megoldás helyett a különféle fordítók hol keresték a kompromisszumot:

A vers befejezésének három megoldása közül a Radó-féle a Majakovszkij-szerűség kedvéért helytelen engedményt tesz az eredeti értelemből, a Hidas-féle egy jó értelmi megoldásért feláldoz egy kötelező rímet, a Hegedüs-féle forma és értelem szempontjából a leghívebb, de hiányzik belőle Majakovszkij lakónikus creje.

„Так, мол, | и так... | и до самых верхов
прошли | из рабочих нор мы:
в Союзе | Республик | понимание стихов
выше | довоенной нормы...“³⁴

Hegedüs:

Hogy: „Igy — | meg úgy... | Itt járunk néhány év alatt,
munkásviskóktól | fenn a csúcsok ormán.
A Szovjet | Unióban | a versek megértése túlhaladt
a háború előtti | normán.“³⁵

³⁰ Majakovszkij: *Az író elvtársakhoz*. (Vers.) Fordította Képes Géza. MAGYAROK. 1945. 174. old.

³¹ Vladimir Majakovszkij: *Az író testvérek*. (Vers.) Fordította: Képes Géza. A szabadság magvetője. Révai. Budapest, 1949. 65. old.

³² Idézett mű. 310. old.

³³ Idézett mű. 65. old.

³⁴ В. В. Маяковский: *Домой*. (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва. 1935. том VII. 189. стр.

³⁵ Majakovszkij: *Hazafelé*. (Vers.) Fordította: Hegedüs Géza. Majakovszkij válogatott versei. Budapest, 1947. 149. old.

Hidas:

„Hogy így | és úgy... | a rossz munkásodukból
már elértük | az élet | legmagasabb ormát,
s a versért való | rajongás | a Szovjetunióban
túlhaladta régen | a béke normát...”³⁶

Radó:

Mondván: | Így volt... | Rossz munkás-odukból
jött | s elérte ezt a szintjét
a Szovjet- | unió | verselni is tud jól,
s verse | jobb minőség, | mint rég.”³⁷

1946. január 22-ére, Lenin halálának évfordulójára jelent meg önálló kötetként Majakovszkij nagy Lenin-poémája e tanulmány írójának fordításában. A *Vlagyimir Iljics Lenin* Majakovszkij legjelentősebb alkotása: tartalom és forma szempontjából a legteljesebb mértékben van meg benne minden Majakovszkij-szerűség — hatalmas szavalt-vers sok lírával, tiszta marxista felépítésű epikával, keményen pengő, verssé formált elmélettel — műfajilag pedig szintén új és örök: az első igazi szocialista eposz. Hogy ehhez a nagyjelentőségű műhöz milyen méltó a fordítás, azt maga a fordító még öt és fél év távlatából is nehezen tudná elbírálni. Kétségtelen, hogy akik 1945-ben még csak az orosz nyelvet ismertük, azóta már a szovjet élet megismerésében, szovjet fogalmak elsajátításában is előrehaladtunk és ezért ma több dolgot már másképpen fordítanánk, mint akkor.

A fordításban akad értelmi hiba is, például:

... дело — | корректура | выкладкам ума.³⁸

Az elmélet | csak korrektúra, — | előbb a tett!³⁹

— holott Majakovszkij éppen fordítva mondja: a tett az elméleti (elméleti) számítások korrektúrája.

Altalában a fordítás igyekszik átültetni a Majakovszkij-szerű hangot, a szaggatott, félig elhallgatott részeket, olykor a költői lendület rovására:

В семнадцатом | было — | в очередь дочери
за хлебом не вышлешь — | завтра сьем.⁴⁰

Tizenhétben — | lányod | nem küldted volna
kenyérért a sorba — | majd eszünk holnap!⁴¹

Megpróbálta a fordítás visszaadni a forradalmi pátoosznak a sajátos Majakovszkij-szerű elbeszélő móddal való elegyülését is:

Мы жрали кору, | ночовка — болотце,
но шли | миллионами красных звёзд,
и в каждом — Ильич, | и о каждом заботится
на фронте | в одиннадцать тысяч вёрст.

³⁶ Majakovszkij: *Haza felé*. (Vers.) Fordította: Hidas Antal. Orosz költők. Új Magyar Könyvkiadó. Budapest, 1947. 94. old.

³⁷ Majakovszkij, Vladimir Vladimirovics: *Haza felé*. (Vers.) Fordította: Radó György. Az orosz irodalom kincsesháza. Athenaeum, Budapest, 1947. 470. old.

³⁸ В. В. Маяковский: *Владимир Ильич Ленин*. (Поэма.) Полное собрание сочинений. Москва, 1934. том VI. 38. стр.

³⁹ Vladimir Majakovszkij: *Vladimir Iljics Lenin*. (Vers.) Fordította: Radó György. Magyar-Szovjet Művelődési Társaság, Budapest, 1946. 27. old.

⁴⁰ Idézett mű. 93. old.

⁴¹ Idézett mű. 74. old.

Одиннадцать тысяч вёрст | окружность,
а сколько | вдоль да поперёк!
Ведь каждый дом | атаковывать нужно,
каждый | врага | в подворотнях берёг.⁴²

Kérget zabáltunk, | mocsárban háltunk,
de mentünk | millió vörös csillag alatt
s mindben — Iljics | segítő kezére találtunk
a fronton, | mely tizenegyezer versztnyre haladt.
Tizenegyezer verszt | csak a kerület —
hát még mennyi | keresztül-kasult!
Minden egyes ház | megvívandó terület,
minden | pitvarban | ellenség lapul.⁴³

A Lenin-poéma az önálló köteten kívül részleteiben folyóiratokban, napilapokban is megjelent a felszabadulást követő évek során. Ezek a részletek nem mind a Radó-féle fordításból vannak: Sík Endre és Hidas Antal még a teljes Radó-féle fordítás előtt, Bocskói Viktor, Képes Géza és Békés István pedig utána fordítottak részleteket a Lenin-poémából.

Sík Endre és Bocskói Viktor a temetésről szóló részletet fordították. A Radó-fordításban gyors munká jele a felületes „hintnek-mindent“ rím. Sík fordításában legfeljebb olyan apró részlet kifogásolható, mint a nem odaillő, pejoratív mellékizű „proletárhad“; a Bocskói-fordításban sok elvész az eredetiből, többek közt — a rímek fele.

Здесь | Ленина | знает | каждый рабочий,
сердца ему | ветками ёлок стеля.
Он в битву вёл, | победу пророчил,
и вот | пролетарий — | всего властелин.⁴⁴

Radó:

Itt | minden munkás | ismeri | Lenint, —
fenyőágként elébe | szívet hintnek.
Csatában vezetett, | győzelemre vitt
és im | a proletár | megszerzett mindent.⁴⁵

Sík:

Itt | Lenint ismeri | apraja-nagyja,
fenyőgallyak helyett | szívek fölött járhat.
Kiket ő vitt harcba, | ő vitt diadalra,
ma — | mindennek ura | a proletárhad.⁴⁶

Bocskói:

Itt minden munkás | ismeri | Lenint,
szívük reá hajol, | mint fenyőágak halma.
Ő vezette harcuk | és győzedelmük
eredménye | a dolgozók | hatalma.⁴⁷

Hidas Antal⁴⁸ és Békés István⁴⁹ az Október 25-éről szóló részletet fordították. Hidasról már mondtuk, hogy jó érzékkel fordítja Majakovszkijt, Békés fordításában sok a meglepő.

⁴² Idézett mű. 77. old.

⁴³ Idézett mű. 61. old.

⁴⁴ Idézett mű. 91–92. old.

⁴⁵ Idézett mű. 72–73. old.

⁴⁶ Majakovszkij: *Lenin*. (Vers.) Fordította: Sík Endre. SZABAD NÉP. 1949. 17. sz. (Ez a fordítás már a felszabadulás előtt is megjelent, Moszkvában.)

⁴⁷ Majakovszkij: *Halott, halott...* (Vers.) Fordította: Bocskói Viktor. Vladimir Majakovszkij, az ember és az író. Kolozsvár, 1948. 20–22. old.

⁴⁸ Vladimir Majakovszkij: *Október 25*. (Vers.) Fordította: Hidas Antal. UJ VILAG. 1948. 31. sz.

⁴⁹ Vladimir Majakovszkij: *Lenin októbere*. (Vers.) Fordította: Békés István. Szovjet versek. Budapest Székesfőváros Irodalmi Intézete, Budapest, (1949.) 67–68. old.

A Lenin-poéma egy másik részlete, ugyancsak Békés-fordításban *A párt-ról* címmel jelent meg több ízben. Ennek egyik részlete:

Единица вздор, | единица ноль,
один — | даже если | очень важный —
не подымет | простое | пятивершковое бревно,
тем более | дом пятиэтажный.⁵⁰

Radó:

Az egyén badarság | az egyén semmi,
egy ember | — bárki | lehet —
öt-ölnyi tönköt | sem tud | odébb tenni,
hát még | öt emeletet.⁵¹

Békés:

Az egyes ember butaság | semmi az egyes ember,
egy ember — | bár jelentős, | nagy lehet —
ötáraszos | gerendát | egymaga | nem emel fel,
hát még | egy házat, ötemeleteset.⁵²

A Radó-fordítás hibája, hogy a túlzott rövidítés kedvéért a „gerendából” „tönköt” csinál. A Békés-fordításban elvész a lakónikus erő, ez a fordítás feloldja, magyarázza Majakovszkijt. Nem is szólva arról a tárgyi tévedésről, hogy ötáraszos gerendát bárki felemel: a вершок szó valóban araszt jelent, de ...пяти вершков jelentése régiesen 2 arsin + 5 versok, vagyis összesen 37 versok.⁵³

Képes Géza a Lenin-poémának abból a szakaszából fordított egy részletet, amely a kapitalizmus történetét mondja el jellegzetes Majakovszkij-szerű epikával. Képes, amikor véleményt mond a jó fordításról, Arany Jánosra hivatkozva írja, hogy „amely fordítás a szellemet nyomorítja meg 'szoros ragaszkodással' a formához, az elvetendő”,⁵⁴ és úgy vélén, hogy erre Arany Jánostól kapott menlevelet, az eredeti vers *témájára* maga igyekszik jó magyar *verset írni* és az eredetitől majdnem akkora mértékben függetleníti magát, mint Kosztolányi Dezső tette (igaz viszont, hogy Kosztolányi nem szocialista realista költészetet fordított, tehát az ő fordítói kötelezettségei is mások voltak). Illusztrálás végett közlünk egy részletet a két fordításból:

Книги Маркса | не набора гранки,
не сухие | цифр столбцы, —
Маркс | рабочего | поставил на ноги
и повёл | колоннами | стройнее цифр.
Вёл | и говорил: | сражаясь лягте,⁵⁵

Radó:

Marx könyveit | nem szedősínbe rakta,
nem száraz | számhasábok, —
Marx | a munkást | állította talpra,
oszlopai | sudárabbak, | mint a számok.
Vezetett | s szólt: | a harc az első.⁵⁶

Képes:

Marx könyvei | nem hüvös betűrengeteg,
nem is | lélektelen | száraz számoszlopok —

⁵⁰ Idézett mű. 52. old.

⁵¹ Idézett mű. 40. old.

⁵² Idézett mű. 56—57. old.

⁵³ Д. Н. Ушаков: *Толковый словарь русского языка*. Москва, 1935. Том I. 259 стр.

⁵⁴ Képes Géza: *A szabadság magvetői*. (Versfordítások.) Révai, Budapest, 1949.

⁵⁵ Idézett mű. 37—38. old.

⁵⁶ Idézett mű. 27—28. old.

Marx | a munkások élén | lobogó! lengetett
s mögötte | számoszlopoknál ékebb sereg | sorakozott.
Vezette őket | és szólt: a ronda tőkére | rontsatok.⁵⁷

Majakovszkij másik nagy elbeszélő költeményéből, a *Хорошо*-ból ugyan-
csak 1946-ban jelent meg egy izeltő: Hidas Antal fordításában. Néhány rész-
letet Békés István és Bocskói Viktor is lefordított. — Mindhármuk fordítói
munkáját már értékeltük; minthogy azonban igen fontos versről van szó, uta-
lással a három fordítóról már elmondottakra, egy-egy jellemző részletet muta-
tunk be.

Вьётся | улица-змея.
Дома | вдоль змеи.
Улица — | моя.
Дома — | мои.⁵⁸

14.

Hidas (feloldja a rövidséget):

Utcák | kígyóznak felém
és házak | mindkét oldalon.
Minden utca | az enyém
és minden ház tulajdonom.⁵⁹

Дул, | как всегда, | октябрь | ветрами,
как дуют | при капитализме.
За Троицкий | дули | авто и трамы,
обычны | рельсы | вымыв.⁶⁰

Békés (még jobban felold):

Fújt, | fűtyült a szél | mint októberben | szokott,
a kapitalista korban — | fújt-fujdogált.
Kanyarogtak | a sínen | a villamosok
és autó | autót űzött | a Troickijon át.⁶¹

И я, | как весну человечества,
рождённую | в трудах и в бою,
пою | моё отечество,
республику мою!⁶²

Bocskói (formailag is eltávolodik az eredetitől):

Ki munkából-harcból születél
az emberiség tavaszán:
hadd harsogjam világga neved,
köztársaságom, szép hazám!⁶³

Az 1946-ban megjelent egyes Majakovszkij-versek közül még egyet emlí-
tünk meg: fontos, ismert vers; ketten is lefordították: Örkény István és Hege-
dius Géza. Örkény fordításában az értelem, a hangulat inkább Majakovszkij-

⁵⁷ Majakovszkij: *Vladimir Iljics Lenin*. (Részlet.) Fordította: Képes Géza. A sza-
badság magvetői. Révai, Budapest, 1949. 84—85. old.

⁵⁸ В. В. Маяковский: *Хорошо*. (Поэма.) Полное собрание сочинений. Москва,
1934. том VI. 197. стр.

⁵⁹ Majakovszkij: *Részlet a „Jó” című októberi költeményből*. Fordította: Hidas
Antal. Orosz költők. Új Magyar Könyvkiadó. Budapest, 1947. 114. old.

⁶⁰ Idézett mű. 128. old.

⁶¹ Vladimir Majakovszkij: *A Szmolnyijban*. (Részlet a „Csudajó” c. költeményből.)
Fordította: Békés István. Szovjet versek. Budapest Székesfőváros Irodalmi Intézete,
Budapest, (1949.) 19—20. old.

⁶² Idézett mű. 189. old.

⁶³ Majakovszkij: *Oktober*. (Részlet.) Fordította: Bocskói Viktor. Vladimir Maja-
kovszkij, az ember és az író. Kolozsvár, 1948. 17. old.

szerű, mint a Hegedüs-fordításban, viszont Hegedüsnél a rímelés jobb; Majakovszkij fordításánál nem szabad a rímet annyira asszonánccá egyszerűsíteni, mint ahogyan Örkény teszi. A költemény utolsó négy sora:

Республика | одолеет | хозяйства несчастья,
догонит | наган | врага.
Снищай | с путей | завшивевших в мещанстве,
путающихся | у нас | в ногах!⁶⁴

Örkény:

A Köztársaság | átlép | mostani balsorsán,
az árulót meggyőzi | a fegyver.
Rúgd félre | az útból | a bolhás kispolgárt,
ki utadba állni | nem restel!⁶⁵

Hegedüs:

A köztársaság | legyűr majd | minden nehézséget,
felkeres | fegyveres | ellenség-hadat,
de pusztítsd | útjából | ezt a bugris-férget,
mely itt tekerődzik | a lábaink | alatt.⁶⁶

Mindkét fordításban hiányzik az utalás a bajok gazdasági jellegére.

Az 1947. év mennyiségileg igen nagy fellendülést jelentett Majakovszkij műveinek magyar nyelvű elterjedése szempontjából. Két önálló Majakovszkij-kötet is jelent meg ebben az évben és a folyóiratokon, napilapokon kívül két antológia is bőven tartalmazott Majakovszkij-műveket.

Az egyik Majakovszkij-kötet a költő válogatott verseit tartalmazza: tíz különböző fordító munkáját. A kötetben szereplő fordítások egy részét már taglaltuk korábbi megjelenésük vagy összehasonlítás alapján. Most néhány olyan versről szólunk, amelynek a mű fontossága vagy az eddig nem szerepelt fordító személye ad érdekességet. Bizonyára nem tévedünk, ha a kötetben legfontosabbnak a *Vers a szovjet útlevelelről* című költeményt tartjuk: Majakovszkij költeményei közül a Szovjetunióban és külföldön egyaránt ez a legismertebb. A válogatott versek kötetében Képes Géza fordítása szerepel, de rajta kívül még hárman lefordították magyarra ezt a verset: Kemény Ferenc, Vihar Béla és Mészáros Sándor. Lássuk mindjárt a vers elejét:

Я волком бы | выгрыз | бюрократизм.
К мандатам | почтения нету.
К любим | чертям с матерями | катись
любая бумажка. | Но эту...⁶⁷

Képes:

A hivatalokra | vicsorgok | mint az ordas,
nagy plecsnik előtt | hasra nem estem.
Bár pofozna | pokolra | ördög-csorda
minden pecsétes írást | Csak ezt nem...⁶⁸

⁶⁴ В. В. Маяковский: *Л бители затруднений*. (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1935. том X. 159. стр.

⁶⁵ Владимир Маяковский: *Akik örülnek a nehézségeknek*. (Vers.) Fordította: Örkény István. Munkásszínpad V. Budapest, 1946. 8. old.

⁶⁶ Маяковский: *Akik örülnek a nehézségeknek*. (Vers.) Fordította: Hegedüs Géza. Majakovszkij válogatott versei. Parnasszus, Budapest, 1948. 256. old.

⁶⁷ В. В. Маяковский: *Стихи о советском паспорте*. (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1935. том VII. 241. стр.

⁶⁸ Маяковский: *Vers a szovjet útlevelelről*. (Vers.) Fordította: Képes Géza. Majakovszkij válogatott versei. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1947. 257. old.

Kemény:

A bürokráciát | sokszor | de bánom.
Hogy lelné | fenében a vesztit!
Sok papírrongyát | a pokolba kívánom
a hivataloknak. | De ez itt...⁶⁹

Vihar:

• Mint a farkas, | megmarnálak, | hej bürokratizmus!
Az aktákat | biz' nem kedvelem.
Mindahányát | vinné el | az ördög,
Mindahányát, | — papír, papír — | mélyen megvetem, | de az egyet,
| ezt nem engedem!⁷⁰

Mészáros:

Farkasként tépném szét az egész bürokráciát,
nincs semmi tiszteletem a bizonylatok iránt.
az ördög vigyen el minden iratot, aktát...
de ezt...⁷¹

A Mészáros-féle fordítás ugyanúgy folytatódik, mint amilyen a címe és az eleje: nem egyéb, mint kidolgozatlan, rímtelen nyersfordítás. Ezért ezzel a fordítással nem foglalkozunk.

Vihar fordítása hosszú lére ereszti Majakovszkij mondanivalóját, de az első négy sorban ennek, valamint a leginkább Majakovszkij-szerűen lakonikus Kemény-félének kétségtelen értelmi előnyei vannak az elterjedt Képes-féle szöveg előtt. Ideológiailag helytelen, hogy Képes a *hivatalokat* úttálatja Majakovszkijjal, holott az a *bürokráciát* gyűlölte. A másik alapvető hiba a „plecsni”. Már bevezetőül említettük azt a fordítói felfogást, amely szerint jassz-szavakkal lehet állítólagos Majakovszkij-szerűséget elérni; de ha már jassz-szó, legalább legyen értelme: a plecsni — annyi mint „érem, kitüntetés”,⁷² holott Majakovszkij félreérthetetlenül iratokról, azaz igazolványokról ír. (Képes talán *flepnit* akart mondani.)

Ennyit az első négy sorról. A továbbiakra vonatkozóan — igen fontos versről lévén szó — soroljuk fel a három fordítás tárgyi tévedéseit.

Képes hibái:

С почтением | берут, например, | паспорта
с двухспальным | английским левою.
Глазами | доброго дядю выев...⁷³

Ha feltűnik | a brit passzus, | például,
mindenki | elfogódva | tekint rá.
Gyúrja | a jó öreget, | minden szava: bók.⁷⁴

Itt kimaradt az álmos (esetleg „hétalvó”-nak fordítható) brit oroszlán, a harmadik sorban pedig a „gyúrja” aligha pótolja azt, hogy „szemével falja”.

... мою | краснокожую паспортину.
Берёт — | как бомбу, | берёт — | как ежа.⁷⁵

⁶⁹ Majakovszkij Vladimir Vladimirovics: *Vers a szovjet útlevélről*. (Vers.) Fordította: Kemény Ferenc. Az orosz irodalom kincsháza. Athenaeum. Budapest, 1947. 470. old.

⁷⁰ Majakovszkij: *Vers a szovjet útlevélről*. (Vers.) Fordította: Vihar Béla. Új Szó. 1947. 145. sz.

⁷¹ Majakovszkij: *Verssorok egy szovjet útlevélről*. (Vers.) Fordította: Mészáros Sándor. Vladimir Majakovszkij, az ember és az író. Kolozsvár. 1948. 24. old.

⁷² *A magyar tolvajnyelv szótára*. Béta Irodalmi R. T., Budapest. 40. old.

⁷³ Idézett mű. 242. old.

⁷⁴ Idézett mű. 258. old.

⁷⁵ Idézett mű. 243. old.

...vörösbőrű / szovjet útlevellem.

Угы fogja, / mint varangyot, / úgy fogja, / mint bombát.⁷⁶

„Vörösbőrű“ az indián, míg a szovjet útlevél „vörösbőrös“. A sündisznóból varangy lett.

Kemény hibái:

...берут, | как будто берут чашные...⁷⁷

....pecsételt | kis könyvét | mint teácsészét...⁷⁸

A teácsészét összetéveszti a borraavalóval.

Моргнул | многозначуще | глаз носильщика,
хоть вещи | спесёт задаром вам.⁷⁹

Szemét jelentősen | körülhordozza
— bár tőle ilyesmit | senki se várna —⁸⁰

Itt a hordárról van szó, aki együttérzően kacscint az útlevél tulajdonosára — ezt a fordító nem értette meg; ugyanítt Képes az ellenkező végletbe esik: sokkal jobban „kilovagolja“ a témát, mint Majakovszkij:

A hordár rámkacsint — | a baráti szemből
biztatás árad: | erős leszek tőle.⁸¹

Vihar hibái:

Egy hivatalnok, | — modora oly nett, —

A brit oroszlán, | az imponál nekik...⁸²

A „nett“, a hanyagul beszúrt „az“, az „imponál“ és több társuk éppúgy elrontják a fordítást, mint a már említett és gyakran ismétlődő hosszú-lére-eresztés. Tárgyi hiba, hogy az útlevél-hivatalnokot következetesen Mister-nek szólítja, holott a szövegből világosan kitűnik, hogy a cselekmény nem angol vagy amerikai határállomáson zajlik le.

A válogatott versek kötetében, valamint az *Orosz költők és Az orosz irodalom kincsháza* című antológiában igen fontos vers a *Левый марш* — az elsőben Hegedüs Géza, a másodikban Lányi Sarolta, a harmadikban Kemény Ferenc fordításában.

Mind a három fordítás megállja a helyét; nem bánnók, ha több fontos Majakovszkij-versnek egyetlen olyan jó magyar fordítása állana rendelkezésre, mint ennek a három fordításnak bármelyike.

A vers befejezése:

Hegedüs:

Грудью вперед браво!
Флагами небо оклеивай!
Кто там шагает правой?
Левой!
Левой!
Левой!⁸³

Ki a melle! Rajta dobbal!
Zászlókat a mennyei falra!
Ki lépett ott ki jobbal?
Balra!
Balra!
Balra!⁸⁴

⁷⁶ Idézett mű. 259. old.

⁷⁷ Idézett mű. 242. old.

⁷⁸ Idézett mű. 471. old.

⁷⁹ Idézett mű. 243. old.

⁸⁰ Idézett mű. 471. old.

⁸¹ Idézett mű. 259. old.

⁸² Idézett mű. U. ott.

⁸³ В. В. Маяковский: *Левый марш*. (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва. 1939. том II. 46. стр.

⁸⁴ Majakovszkij: *Induló balra!* (Vers.) Fordította: Hegedüs Géza. Majakovszkij válogatott versei. Parnasszus, Budapest, 1947. 85. old.

Lányi:

...zászlókkal tapétázzuk az eget!
Egész mellel bátran a harcba!
Ki az, ki itt még jobbra lépeget?!
Balra!
Balra!
Balra!⁸⁵

Kemény.

Melled előre dobva!
Zászlód az eget kavarja!
Mi az? Ki lép ott jobbra?
Balra!
Balra!
Balra!⁸⁶

Mintán így értékeltük a válogatott versek kötetében és a két antológiában szereplő legfontosabb Majakovszkij-versek fordításait, most röviden ismerkedjünk meg azokkal az eddig még nem említett fordítókkal, akik ebben a három kötetben szerepelnek.

Deveseri Gábor, az ismert költő a válogatott versek kötete részére fordította a *Любл* verseiklust. Ez a sorozat Majakovszkijnek korai, formalizmus felő hajló műve, az ilyenek lefordítása nem állítja különösen nehéz feladat elé az olyan gyakorlott fordítót, mint Deveseri.

Gáspár Endre, akit egy ízben már említettünk, a válogatott versek kötetében többek közt olyan verssel is szerepel, melyet rajta kívül Zeley Ferenc is átültetett. Gáspár Endre, mint kitűnő fordító, igyekszik a nyersfordítás alapján a vers minden eredeti eleméből a maximumot adni; persze a nyersfordítás rendszerint nem tünteti fel a szó- és rímjátékot, aminek pedig Gáspár nagymestere. Zeley Ferenc jól, keményen beszél, de fordítását teletüzdeli al-Majakovszkij-szerű jassz-kifejezésekkel.

Csöstül ont ilyen sorokat:

... — А мне начхать,
царица вы | или прачка!⁸⁷
... de nálam / a cárnő rég / meszelve van...⁸⁸

Ugyanebbe a hibába Gáspár is beleesik, csak kisebb mértékben:

Полюбим друг друга. | Попросту.
Szeressük egymást. / Faxni nélkül.

Ismert műfordítónk, Kardos László, a nyugati országokról írt szatirikus Majakovszkij-versekből fordított a válogatott versek kötetébe. Kitűnő fordítások: tartalomban, verstanilag és hangulatilag is Majakovszkijét adják.

Раба чревогодий | торчит без солнца,
в клозетной шахте | по суткам | клопея.
За пятьдесят сантимов — | по курсу червонца
с мужчины | около | четырёх копеек!⁸⁹

Majakovszkij ebben a versben realista módon, de semmiképp sem ízléstelenül leplezi le a párizsi nő legendáját és bemutatja, hogy milyen sorsa van annak a párizsi nőnek, aki nem adja el magát. A téma, a kép sok fordítót jasszos WC-humorra csábítana — ám Kardos László a realitásban sem veszti el éleslátását, hangulatban hű marad Majakovszkijhoz:

⁸⁵ Majakovszkij Vladimir: *Balra tarts!* (Vers.) Fordította: Lányi Sorolta. Orosz költők. Új Magyar Könyvkiadó. Budapest, (1947) 134. old.

⁸⁶ Majakovszkij Vladimir Vladimirovics: *Balra át!* (Vers.) Fordította: Kemény Ferenc. Az orosz irodalom kincsháza /. Athenaeum. Budapest, 1947. 459. old.

⁸⁷ В. В. Маяковский: *Тамара и демон.* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1936. том VIII. 13. стр.

⁸⁸ Vlagyimir Majakovszkij: *Tamára és a démon.* (Vers.) Fordította: Zeley Ferenc. Tiszatáj. (Szeged.) 1948. 161. old.

⁸⁹ В. В. Маяковский: *Парижанка.* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1935. том VII. 221. стр.

Bél-ürités / rabnője, / naptalan
gubbaszt / a klozet / poloskás zugán.
Cservonyec-kurzuson / ötven centime-je van
férfiánként, — | ez négy kopek csupán!⁹⁰

Szabó Lőrinc, a kiváló költő szintén hozzájárult a Majakovszkij-versek fordításához. Igyekszik beleélni magát az ő saját költészetétől távol álló Majakovszkij-stílusba, hiszen annak, aki fordításban is olyan virtuóz, mint ő, ebben is nagyot kell alkotnia.

Ты балда, Коломб — | скажу по чести.
Что касается меня, | то я бы | лично,
я б Америку закрыл, | слегка почистил,
а потом | опять открыл - вторично.⁹¹
Hülye Kolumbusz! — | szól bennem a becsület mogorván, —
ha rajtam állna, | ha rajtam, | én, bizisten,
elfedezném Amerikát, | egy kicsit megpucolnám,
és felfedezném. | újra, | másodízben.⁹²

Egy fordítással szerepel a válogatott versek kötetében Franyó Zoltán. A futurista árnyalatú verset tartalmilag jól megragadja a fordító, de azáltal, hogy formacsillogtatás végett túlhajtja az anapesztusokat, a vers a fordításban veszít eredeti hangulatából. Egyik szakasza például:

Видите, скушно звезд небу!
Без него наши песни вьём.
Эй, Большая Медведица! требуй,
чтоб на небо нас взяли живьём.⁹³
Út csillagait a nagy ég kivételte.
Dalunk, bár nincs ege, mégis igéz.
Nagy Medve, tüzed még minket is, élve,
a tág egekig fölrántani kész.⁹⁴

A válogatott versek kötetének legtöbb versét (szám szerint tizenkettőt) maga a kötet összeállítója és egyben kiadója, Békés István fordította. Az ő fordítását már tanulmányunk előbbi részében jellemeztük. Ettől kezdve igen sűrűn találkozhatunk a Békés-féle Majakovszkij-fordításokkal és montázsokkal antológiákban, lapokban, műsorfüzetekben, rádióban és előadásokban. Már a válogatott versek kötetét megelőzően Békés István ugyancsak saját kiadásában közzétette Majakovszkij ars poetica-ját (*Как делать стихи*). Ezzel fontos feladatra vállalkozott Majakovszkij megismertetése terén. Persze, egy olyan tanulmányt, amely a versírás műhelytitkairól szól és így tele van nyelvi utalásokkal, „in statu nascendi” bemutatott szó- és rímjátékokkal, szépirodalmilag lefordítani az oroszul nem tudók részére úgyszólván lehetetlen. Békés is kénytelen a könyv végére rakott jegyzetekben fonetikus átírással magyarázatul bemutatni egyes eredeti részeket, ennek azonban magában a szövegben, vagy legalább is lábjegyzetben, cirill-betűkkel és sűrűbben kellene megtörténnie: éppúgy, ahogyan a könyvhöz tartozó verset is kétnyelvűen mutatja be. Egy szóval: ezt az ars poetica-t magyarra átültetni — tudományosabb módszerekkel kellett volna. A könyvhöz tartozó verset, amely az öngyilkossá lett Szer-

⁹⁰ Majakovszkij: *A párisi nő*. (Vers.) Fordította: Kardos László. Majakovszkij válogatott versei. Parnasszus. Budapest, 1947. 246. old.

⁹¹ В. В. Маяковский: *Христофор Колумб*. (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1935. том VII. 123. стр.

⁹² Majakovszkij: *Kolumbusz Kristóf*. (Vers.) Fordította: Szabó Lőrinc. Majakovszkij válogatott versei. Parnasszus. Budapest, 1947. 135. old.

⁹³ В. В. Маяковский: *Наш марш*. (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1936. том II. 30. стр.

⁹⁴ Majakovszkij: *A mi indulónk*. (Vers.) Fordította: Franyó Zoltán. Majakovszkij válogatott versei. Parnasszus. Budapest, 1947. 81. old.

gej Jeszenyinhez szól és amelynek keletkezése a könyv témája — Békés István kívül e tanulmány írója is lefordította egy ugyanakkor megjelent antológia részére.

Az első négy sor:

Вы ушли, | как говорится, | в мир иной.
Пустота... | Летите, | в звёзды врезываясь.
Ни тебе аванса, | ни пивной.
Трезвость.⁹⁵

Békés:

Maga elment, | mint ahogy mondják, | a másvilágra.
Pusztá tér... | Hasítja, | csillagba nyílalón.
Neked nincs előleg, | neked már nincs csárda —
Szesztialalom.⁹⁶

Radó:

On elment | — ahogy mondani szokták — | más régióba.
Üresség... | Repüljön | csillagvilágban.
Nincs többé előleg | és itóka.
Józsanság van.⁹⁷

A Radó-féle fordításban a kézenfekvő „másvilág” helyett a ködös „más régió” áll. Békés nem értette meg, hogy a harmadik sorban a második személy nem tegezést, hanem általános alanyt jelent, így nála két magázás közé egy tegezés csúszik, ami értelmetlen. Rejtély, hogy miért lett a „józsanság”-ból „szesztialalom”.

Megemlítjük, hogy Majakovszkij hosszabb költeményei közül az *Обла в штанах* *Nadrágban járó felhő* címmel Békés fordításában a válogatott versek kötetében jelent meg (ugyaneből Képes Géza részleteket fordított), az egyetlen magyarra fordított Majakovszkij-darabrészlet, a *Мистерия-буфф* két jelenete pedig *Puff-misztérium* címmel Radó-fordításban *Az orosz irodalom kincsházája* gyűjteményben található.

1948-ban három Majakovszkij-kötet jelent meg magyar nyelven: Magyarországon a válogatott versek második kiadása és *A táltos paripa* című képes gyermekkönyv (Trencsényi-Waldapfel Imre fordításában), a Román Népköztársaságban pedig — Kolozsvárott — egy brosúra néhány versfordítással *Vladimir Majakovszkij, az ember és az író* címmel.

A táltos paripa jó, pontos fordítás.

A kolozsvári kis gyűjtemény verseit Boesköi Viktor, Radó György, Mészáros Sándor, Marton Lili, László Béla és Szász Márton fordították. Ezeknek a fordítóknak egy részével már foglalkoztunk. A többiek közül Marton Lili egy Majakovszkij-töredék töredékének témájára írt az eredetitől formailag és értelmileg eléggé messze eső két verset. László Béla sem valósítja meg fordításában az eredeti vers remek ütemét, (pedig ezt akár magyaros népi ritmussal is megtehetné volna) és a tartalom sem olyan kerek, természetes fogalmazásban mutatkozik meg, mint Majakovszkijnál. Egy részlet ebből a fordításból:

⁹⁵ В. В. Маяковский: *Сергею Есенину*. (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1936. том VIII. 63. стр.

⁹⁶ Majakovszkij: *Szergej Jeszenyinhez*. (Vers.) Fordította: Békés István. Hogyan kell verset írni. Parnasszus, 1947. 69. old.

⁹⁷ Majakovszkij Vladimir Vladimirovics: *Jeszeninhez*. (Vers.) Fordította: Radó György. *Az orosz irodalom kincsházája*. Athenaeum, Budapest, 1947. 463. old.

Был младший, Влас, умён и тих.
А Тит был глуп, как камень.
Изба раз распозлалась у них.
Пол гнётся под ногами.⁹⁸

Pál volt a kisebb és az ügyesebb:
Péterben lomhán mozgott az ész.
Egy szép napon megrokkant a ház.
Hajlott, sirt a padló: itt a vész.⁹⁹

Az semmiképp sem kifogásolható ebben a fordításban, hogy a népies jelleg megőrzése végett Titből és Vlaszból Péter és Pál lett, az olyan fordítás azonban, mint az idézett utolsó soré — legalább is bizarr.

Szász Márton fontos verset fordított; ugyanez a vers előzőleg már hat ízben megjelent Hidas Antal fordításában. Lássuk a vers elejét a két fordításban:

Я пролетарий. | Объясняться лишне.
Жил, | как мать произвела, родив.
И вот мне | квартиру | даёт жилищный
мой | рабочий | кооператив.¹⁰⁰

Hidas:

Proletár vagyok. | Azt hiszem, mindent megmondtam ezzel.
Eltem, | ahogy anyám | világra vétkezett.
És lám | új lakást | adott ma reggel
nékem | a munkás-lakásépítő | szövetkezet.¹⁰¹

Szász:

Proletár vagyok én. | Csak az igazat mondom, semmi mást.
Elünk: egyszerűen, | ahogy jó anyánk megteremtett.
Egyszerre, ime: | kiutal részünkre | egy pompás lakást
a Munkás- | Lakásépítő- | Szövetkezet.¹⁰²

Mindkét fordításban sok a hiba. „Anyám világra vétkezett“ ez a mondat — különösen vasöntő szájában — majdnem olyan rossz, mint a „jó anyánk megteremtett.“ Hidasnál van némi Majakovszkij-szerű ritmus, Szásznál nincs, mindkét fordítás elnyújtja a szöveget, Szászé fokozott mértékben és ugyanakkor ellaposítja. Szásznál a vers hősének nevébe került sz betű németnyelvű közvetítő fordításra enged következtetni.

1949-ben négy Majakovszkij-kötet jelent meg: a válogatott versek harmadik, *A táltos paripa* második kiadása, továbbá a *Felfedezem Amerikát* című kötet és a *Mi leszek, ha nagy leszek?* című füzetecske.

A válogatott versek 1949. évi kiadása — bővített kiadás. Új fordító is szerepel benne: ismert költő, Somlyó György. Egyetlen Majakovszkij-fordítása az időárló magyar Majakovszkij-átültetések közé tartozik. A vers befejezése:

Я смотрю, | и злость меня берёт
на укрывшихся | за каменный фасад.
Я стремился | за 7000 вёрст вперёд,
и приехал | за 7 лет назад.¹⁰³

⁹⁸ В. В. Маяковский: *Всем Тутам и Власам РСФСР*. (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1937. том IV/I. 25. стр.

⁹⁹ Majakovszkij: *A földművesekhez*. (Vers.) Fordította: László Béla. Vladimir Majakovszkij, az ember és az író. Kolozsvár, 1948. 26. old.

¹⁰⁰ В. В. Маяковский: *Рассказ литейщика Ивана Козирева о вселении в новую квартиру*. (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1935. том IX. 86. стр.

¹⁰¹ Majakovszkij Vladimir: *Kozirev Iván vasöntő elbeszélése arról, hogyan költözött új lakásba*. (Vers.) Fordította: Hidas Antal. Orosz költők. Új Magyar Könyvkiadó. Budapest, 1947. 111. old.

¹⁰² Majakovszkij: *Koszirjov Iván új lakásba költözött*. (Vers.) Fordította: Szász Márton. Vladimir Majakovszkij, az ember és az író, Kolozsvár, 1948. 29. old.

¹⁰³ В. В. Маяковский: *Небоскрёб в разрезе*. (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1935. том VII. 159. стр.

Csak nézem, | és elfog irántuk a méreg,
 kik elbujtak itt | a homlokzat mögé.
 En azt hittem, | hétezer mérfölddel előbbre érek
 s hét évet tettem meg | visszafelé.¹⁰⁴

Fontos Majakovszkij-vers jelent meg magyar fordításban első ízben az magasszínvonalú *Utunk* című kolozsvári irodalmi folyóiratban. A fordító Szegő György. A fordítás esonka; bár ritmikailag hű, tipográfiaiilag nem követi az eredetit (ez valószínűleg nem a fordító hibája, hanem a tördelő rossz szul értelmezett papírtakarekosságának következménye).¹⁰⁵

Az ugyancsak 1949. évben megjelent *Felfedezem Amerikát* című Majakovszkij-kötet prózát és verset tartalmaz: a költő utirajzeit. A verses fordítások túlnyomó többsége már előzőleg megjelent a válogatott versek kötetében. A prózai részben Békés István fordítása igyekszik visszaadni az eredeti mű érdekes, eszevegyő, de amellett határozott eszinei tartalmú beszámolóit.¹⁰⁶

Sajnos, a fordításban sok az értelemzavaró hiba. Majakovszkij tömör kifejezésmódjának nem tükröztetése, hanem karrikírozása, ha a

подземное трёхэтажное соборы¹⁰⁷

kifejezést magyarra így fordítják:

a subway földmélyi háromemeletessége.¹⁰⁸

... показывать из-под поля ...¹⁰⁹

magyarul annyit jelent, mint „dugva, kabát alatt mutogatni”, — Békés így fordítja:

hogy ... dugaszban mutogassák.¹¹⁰

Van hiba, amely az egész könyvön végigvonul és úgyszólván minden lapon újra felbukkan: mint már megállapítottuk, Békés (vagy talán a nyersfordító) nem ülteti át helyesen az orosz egyes szám második személy mint általános alany szerkezetet.

Végül az 1949. év negyedik Majakovszkij-kötete egy huszonnégyszoldalas illusztrált füzet gyermekek részére, ugyancsak Békés István fordításában.¹¹¹

Az 1950. esztendő anyagában két könyv szerepel.

Az egyik Békés összeállításában *Csudajó* címmel jelent meg. Ez a cím két szempontból is félreérthető: egyrészt leplezi azt a tényt, hogy a szóbanforgó kötet nem egyéb, mint a válogatott versek kötetének némileg bővített negyedik kiadása, — másrészt arra enged következtetni, hogy a *Csudajó* című poéma teljes egészében megtalálható a könyvben. Pedig a poémából a kötetben csak néhány kiszakított rész olvasható, amely részben már előbb is megjelent.

Örvendetes viszont, hogy Majakovszkijt minden szempontból alaposan ismertető önálló könyv jelent meg az év folyamán: P. D. Krajevskijnek, a

¹⁰⁴ Majakovszkij: *Felhőkarcoló — keresztmetszetben.* (Vers.) Fordította: Somlyó György. Felfedezem Amerikát. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1949. 145. old.

¹⁰⁵ Majakovszkij: *Kuznyeck embereiről.* (Vers.) Fordította: Szegő György. *Utunk.* (Kolozsvár.) 1949. 7. sz.

¹⁰⁶ Majakovszkij: *Felfedezem Amerikát.* (Utirajzok.) Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1949. 67—68. old.

¹⁰⁷ В. В. Маяковский: *Моё открытие Америки.* (Стихи.) Полное собрание сочинений, Москва, 1935. том VII. 329. стр.

¹⁰⁸ Idézett mű. 54. old.

¹⁰⁹ Idézett mű. 349. old.

¹¹⁰ Idézett mű. 76. old.

¹¹¹ В. В. Маяковский: *Кем быть?* (Стихи.) Полное собрание сочинений. Москва, 1936. том IV/2. 522—530. стр.

¹¹² Majakovszkij: *Mi lesznek, ha nagy lesznek?* (Vers.) Fordította: Békés István. *Par-nasszus,* Budapest, 1949. 5. old.

budapesti Egyetemi Orosz Intézet igazgatójának műve.¹¹² Bár nem fordítás-kötet, mégsem hagyhattuk említés nélkül, annyira fontos eseménye a magyar Majakovszkij-irodalomnak. Szemelvények, töredékek formájában bőven tartalmaz Majakovszkij-fordításokat is.

Jelentősége azonban nemcsak Majakovszkijról szerzett irodalomtörténeti ismereteinknek, hanem a magyar Majakovszkij-fordításoknak szempontjából is felbecsülhetetlen. Mindabból a mozaikszerű és — valljuk be — sokszor zavaros képből, amit a magyar közönség eddig a különféle fordítások és megemlékezések összességéből Majakovszkijről alkotott, elsőízben Krajevskij tanár műve révén válik egységes, rendszerezett kép. Ennek a feladatnak betöltésére ez a hat ív terjedelmű könyv kiválóan alkalmas: érdekesen és jól tagoltan ismerteti a költő életrajzát, művészi fejlődésének egyes szakaszait, művészetének tárgyi és alaki elemeit, jelentőségét — egymással szerves összefüggésben.

De vajjon mi a jelentősége ennek a műnek a Majakovszkij-fordítások szempontjából?

Jelentősége kettős:

egyrészt a már meglevő fordítások részletes, egyenkintől értékeléséhez bőséges tárgyi alapot ad azzal, hogy kijelöli az egyes versek irodalomtörténeti helyét és rávilágít azokra a szempontokra, amelyek szerint magát az eredeti verset szemlélnünk kell, —

másrészt útmutatásul szolgál a jövőbeli Majakovszkij-fordítások elkészítéséhez: felhívja a fordító figyelmét arra, hogy egy-egy Majakovszkij-vers tolmácsolásánál milyen, a költő pályájának vonalától függő, tárgyi és alaki elemekre kell figyelemmel lennie.

Különösen az utóbbi szempontot kell hangsúlyoznunk: Krajevskij tanár művének kíváncsú hatását a jövőbeli Majakovszkij-fordításokra. Tudatosná, világossá teszi a fordító munkáját. Bizvást mondhatjuk: súlyos hibát követne el az a Majakovszkij-fordító, aki a lefordítandó vers megismerése, „felmérése” előtt ezentúl nem venné igénybe a Krajevskij-könyv útmutatását.

Hiba lenne a magyar Majakovszkij-fordítások eddigi történetét lezárunk anélkül, hogy összefoglaló értékelést ne adnánk.

A felszabadulás előtti és csak kuriózum-számba menő Majakovszkij-fordítások és a Moszkvában élő magyar fordítók úttörő munkássága után 1945-től 1947-ig lendülettel indult meg a legnagyobb szovjet költő magyarnyelvű tolmácsolása. Ha kevés is volt az időálló fordítás, de a színvonal fokozatos emelkedése, a Majakovszkij-oeuvre egyre szélesebb feltárása a jövőre jelentős biztatás volt. 1947-től kezdve a helyzet sajnálatosan rosszabbodott. Ennek oka, hogy elharapóztak az olyan fordítások, amelyek a költőről — tömött, szaggatott stílusának terjedelmes feloldásával — hamis képet adnak, amelyekben gyakoriak a tárgyi tévedések, minthogy a fordítók (illetve nyersfordítók) olykor elemi orosz nyelvtani szabályokat sem ismertek. Túlságosan elharapódzott Majakovszkijnak oroszul nem tudók által, nyersfordítások útján való tolmácsolása: ez egészen kevés kitűnő és lelkiismeretes fordítónál (akiket név szerint is kiemeltünk), kitűnő eredményt adhat, de egyébként futószalagon produkálja a „melléfordításokat”. Az azonban, hogy a Majakovszkij-fordítások színvonala nem emelkedett a kíváncsú mértékben — csak az egyik hiba. A másik súlyos hiba az, hogy, bár minden évben eggyel több Majakovszkij-kötet jelent meg (1947-ben 2, 1948-ban 3, 1949-ben 4) és a különböző gyűjteményekben is sok a Majakovszkij-fordítás, — ez, sajnos, jórészt nem egyéb, mint viszonylag kis számú versnek variálása, újra-kinyomtatása: aránytalanul kevés az új vers. Majakovszkij nevére sokszor bukkanunk, de Majakovszkij-panorámánk alig tágul. Így lehetséges az, hogy a látszatra nagy Majakovszkij-

¹¹² P. D. Krajevskij: *V. V. Majakovszkij*. Fordította: Erdődi József. Hungária N. V., Budapest, 1950. 96. old.

kultusz ellenére a költő megismerésében egy-két év óta szinte egy helyben topogunk.

Ezek a bíráló megállapítások azonban csak akkor állhatják meg helyüket, ha — építő módon — a javítás lehetőségeire is rámutatunk. Ezt részben már e cikkünk folyamán is megtettük, amikor a fordítói tévedéseket (a konkrét hibákat és főleg az elvi tévedéseket, helytelen stílusfelfogásokat) mindvégig az eredeti szöveggel párhuzamosan mutattuk be és így módot adtunk a fordítóknak, hogy régebbi hibáikat kijavítsák, az újaktól tartózkodjanak. Ez azonban csak kezdeti lépés volt. Szükség van arra, hogy egy cikk kereteit túlhaladóan, minden jelentősebb és ismertebb Majakovszkij-fordításról alapos filológiai-művészi értékelés készüljön és így állapíttassék meg: hol vannak kijavítandó hibák, mely fordítások tekinthetők időállóknak stb. A meglevő fordítások értékelésével egyidejűleg pedig meg kell teremteni (irodalmi folyóiratainkban, kiadványaink programtervében) azt a lehetőséget, hogy Majakovszkijnek eddig magyar nyelven ismeretlen versei is nagy számban, méltó fordításban jelenjenek meg.

Ez szocialista kultúránk fejlődésének elemi érdeke, alapvető feladata. A *Magyar Írók Szövetségének* és az *Új Magyar Könyvkiadónak* együttes szervezésében már új, szélesebb perspektívájú Majakovszkij-kötet kiadása van folyamatban.

VOLT-E PROGRAMJA CSOKONAINAK?

(Hozzászólás Szauder József bírálatához.)

Az Irodalomtörténet 1951-es évfolyamának első számában (125—128. l.) Szauder József bírálatot írt arról a kétkötetes Csokonai-kiadásról, amelyet a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megbízásából állítottam össze. Megítélésem szerint bíráltam több olyan lényeges szempontot vetett fel, amelyet az irodalomtörténetírás kutatóinak nyílt elvi vitában kell tisztázniok. Ezért érzem kötelességemnek, hogy magam is visszatérjek a bírálatnak néhány állítására.

Örömmel vettem tudomásul, hogy bíráltam pozitíven értékeli (125. és 128. old.) azt a munkát, amelyet Csokonai műveinek válogatása és jegyzetes magyarázása terén végeztem. Helyénvalónak tartom azt a figyelmeztetést is (128. l.), hogy nem kellett volna mellőznöm Csokonai nagyobb műfordításait.

Amennyire pozitíven értékeli bíráltam a kiadás egészét, éppen olyan le-sújtó a véleménye a kiadás elé írt bevezető tanulmányomról. Azon a megállap-pításon kívül, hogy „könnyen olvasható, élvezetes stílusban“ „népszerűsíttem“ „Waldapfel József elvi jelentőségű Csokonai-tanulmányának az eredményeit“ (125. l.), nem is igen talál mentséget a bevezetőre. Bár azt írja: „a bevezető tanulmányt hiányosságai ellenére is elfogadhatónak tartom, mert elvi össze-függései lényegében helyesek s népszerűsítésre alkalmas formában fejeződtek ki“ (128. l.), igazában mégis csak a tanulmány 3. és 4. fejezetének lenne haj-landó megkegyelmeznem. mert ezekben — szerinte — „ügyesen, jellemzően, cso-portosítottam az anyagot, úgyhogy az életrajzból a költő politikai állásfogl-lása, reálisabb szemléletének kialakulása is kiderül“. (127. l.) De ezek az elis-merő szavak semmit sem változtatnak azon, hogy tanulmányom — a bíráló szerint — tele vannak hiányossággal, hibával és félreértéssel.

Ami a hiányosságokat illeti, úgy gondolom, legalább részben igazat kell adnom Szaudernek. Én sem tartom „hiánytalannak“ ezt a rövid, 31 oldalas be-vezetőt Csokonai életéről és műveiről. Bizonyos, hogy nagyon sok olyan lénye-ges szempontot egyáltalán föl sem vettem, amely a későbbi kutatásban majd egyszer lényeges szerepet fog játszani. De nem így állunk azokkal a „hiányok-kal“, amelyeket bíráltam hangoztat. Vegyük csak sorra Szauder legfontosabb kifogásait.

1. „Erősen hiányoljuk azt, hogy a tanulmány Csokonai helyét és jelentő-ségét a magyar irodalom történetében konkrétan nem jelöli ki. Költészetének fővonása, elődeivel való viszonya, az irodalmi fejlődés és ízlésváltozatok különböző vonalai közötti elhelyezkedése s ennek okai, életén túlmutató iro-dalmi, költészeti hatása, végül az a *tanulság, mely miatt ma, a szocializmus építésének korában is kulturális örökségünk értékei közé kell számítanunk: mindez kimaradt Vargha Balázs tanulmányából.*“ — Így foglalja össze ítéle-t a bevezető tanulmányról.

Ha valóban nem derül ki a tanulmányomból az, hogy miért kell Csokonait ma is kulturális örökségünk közé számítanunk, akkor rossz munkát végeztem, Csakhogy nem így áll a dolog. Én tanulmányomban éppen ezt a kérdést akar-am megvilágítani. Véleményem szerint ugyanis azért tartozik Csokonai kul-turális örökségünk értékei közé, mert egyes műveinek haladó mondánivalóján

túl egész művészeti és politikai programja lényegében olyan, hogy azt ma, a szocializmus építésének korában is magunkénak vallhatjuk. Mi volt ez a program? Az, hogy a *művészetnek és a művelődésnek nemzetünk fejlődését kell szolgálnia, és a művelődésbe népünknek minél szélesebb rétegeit be kell vonni*. Ezt a programot valljuk ma is, ezért harcolunk mai, sokkal fejlettebb feltételeink között. De ugyanezért harcolt a maga korában, a maga feltételei között Csokonai is.

Nem értek egyet Szauderrel abban, hogy ez kimaradt tanulmányomból. Sőt igen lényeges helyet kap benne.

Az csak a különbség köztünk, hogy Szauder „tévedésnek“, „erőltetésnek“, „a társadalmi feltételek figyelembe nem vételének“ tartja, hogy Csokonainak ilyen programot tulajdonítok. Szerinte Csokonainak egyáltalán nem volt művészeti és politikai programja. Ezt írja: „Vargha Balázs logikusan gondolkozik ugyan, amikor a programmal jelentkező költőnek legfőbb támaszát a közönségben jelöli meg, téved azonban, amikor Csokonainak határozott művészeti és politikai programot tulajdonít.“ (125. l.)

Tanulmányomnak azokat a megállapításait bírálja Szauder legélesebben, amelyek rámutatnak Csokonai haladó politikai állásfoglalására. Az eddigi értékelések továbbfejlesztéseképpen kimutattam ugyanis tanulmányomban, hogy ezek a vonások 1796 után is érvényesültek Csokonai műveiben, tehát abban az időszakban, amelyet eddig teljesen a letörés, megalkuvás, visszavonulás korának mutattak be a kutatók. Szauder teljesen elveti tanulmányomnak ezt a részét.

Visszautasítja például azt, hogy a „Jövendölés az első oskoláról a Somogyban“ c. vers Csokonai „plebejus politikájának az egész nemzetre érvényes célkitűzése“. Csokonai éppen azt mondja ki ebben a versében, hogy a somogyi parasztnak is Helikonon a helye. Ez pedig nemcsak abban a korban volt plebejus politikai célkitűzés, hanem ma is megvan az érvénye. Nemhiába lett a „Jövendölés“ népi demokratikus iskolánk egyik programversévé. Aki kétségsbevonja ennek a versnek politikai tartalmát, az Csokonai költői nagyságát is kétségsbevonja.

Szauder középpontba állítja a művészeti és politikai program kérdését bírálatában azzal, hogy tagadja a létezését. Szerintem volt ilyen programja Csokonainak, sőt 1796 utáni működésében ez volt a fő probléma.

Mi is volt Csokonai célkitűzése ebben az időszakban? Legvilágosabban megírta a Széchenyi Ferenchez és a Koháry Ferenchez küldött levelében, melyek közül az utóbbit idéztem bevezetőmben. Széchenyinek ezt írta többek közt 1798-ban:

„Alig serkentünk fel ama lomha álomból, melyben századokig aludtunk, s újra szunnyadozunk. Oda van minden igyekezetünk, serénységünk ismét megszakadt. Imé alig jön ki esztendőnként egy-két valamit érő könyv, a tipográfiaiak megint imádságos könyvekre s kalendáriumokra szorultak, teátrumunk a maga bölcsojében meghalt, az olvasás a közönségbe megcsökkent, legjobb literátoraink vagy meghaltak, vagy szerencsétlenségbe estek, a többiek elhallgattak, nincs aki őket serkentgetné! Veszedelmes állapot!... A romlás nyakunkon van, de mégis öszve nem tiprott: most, most kell iparkodni! hadd serkenjenek fel a vesztglő tudósok, hadd szokjon az olvasáshoz a közönség, hadd szelidüljön az ázsiai erkölcs, csinosodjon a magyar gusztus, jobb híreket hordjanak a napkölti szelek Európának tudósabb részeire az Iszter partjairól. — Én, amit lehet részemről véghez vinni, el nem mulatom.“

Csokonai 1796 utáni programjának ez az egyik legűzsebb fogalmazása. Nem is a teendők egyszerű összefoglalása, hanem vészkiáltás: tennünk kell valamit, hogy nemzetünk kiláboljon ebből a „veszedelmes állapotából“. Politikai helyzetképet ad a nemzetre nehezedő hatalmas nyomásról. Megmutatja a kapcsolatot a császár és a klérus, haladó íróink kegyetlen elnémtása és az

imádságoskönyvek elburjánzása között. Feladatokat tűz nemzetünk elé: a tudósok felfelkeltését és a közönségnek olvasáshoz szoktatását.

Szerintem ez „határozott művészeti és politikai programm”.

2. Szauder második ellenvetése e művészeti és politikai programm *jellegével* kapcsolatos! „Vargha Balázs csak a társadalmi feltételek figyelembe nem vételével írhatta azt, hogy Csokonai a népet (értsd: jobbágyságot) akarta olvasóközönséggé nevelni.” (125. l.)

Tanulmányomnak azzal a részével száll itt vitába a bíráló, amelyben Csokonai művelődési programját hasonlítom össze Kazinczy 1801 utáni működésével. Csokonai nemcsak *előbb* tűzte ki Kazinczynál azt a feladatot, hogy a nagy politikai nyomás idején a művelődés irányában kell szolgálni a haladást, hanem *demokratikusabban* is tűzte ki. Mert Kazinczy kiszabadulása után hátat fordított „a felvilágosodás plebejus irányzatának; a jakobinizmusnak” (Révai József), Csokonai ellenben nem fordított ennek hátat. Széchenyihez írt levelében, amelyből idéztem, a jakobinusok plebejus vonalát viszi tovább. Pozsonyi és komáromi kudarc után Csokonai egyre jobban a néphez fordult, Kazinczy viszont eltávolodott a néptől.

Szauder azt kifogásolja, hogy Csokonainak ezt a kifejezését: „*nemzetünk számosabb és egygyűlébb része*”, a népre vonatkoztatom. Márpedig sem ezt a kifejezést, sem a Jövendölésnek azt a kérdését: „Hát csak kanásznak termett a somogysági paraszt”, nem lehet másként értelmezni.

Szauder bírálata ezen a ponton nemcsak egyszerűen kétségbevonja megállapításaimat, hanem el is ferdíti.

Még egyszer idézem: „Vargha Balázs csak a társadalmi feltételek figyelembe nem vételével írhatta azt, hogy Csokonai a népet (értsd: jobbágyságot) akarta olvasóközönséggé nevelni.”

Hogy Csokonai a jobbagyokat is meg akarta tanítani olvasni, az, azt hiszem, nem lehet vitás. De nevetséges lenne azt állítani, hogy csak a jobbágyságra irányult a művelődési programja. Szauder mindenáron ezt az állítást akarja rámsütni, noha világosan megírtam tanulmányomban: „Súlyos tévedés lenne azonban azt képzelnünk, hogy Csokonai, aki „csecsemő irodalomról” beszél, népiességében a paraszti elzárkózás híve. Ő a nemzet fogalmát akarja kiterjeszteni a népre. Szélesíteni akarja tehát a nemzeti művelődést, az írástudatlan parasztokat is részesévé akarja tenni benne.”

Az egyik idézetet, amelyet Csokonai népies programjának bizonyítására közlök tanulmányomban, Szauder kiegészíti azzal a résszel, amelyet én három ponttal jelöltem a közlésben, és ennek alapján megállapítja, hogy az nem népi program, hanem a „históriainak és a népnek jól kiegyensúlyozott, józan egyékesítése”. (126. l.) A bírálat más helyein is megnyilvánul az a törekvése, hogy Csokonait ilyen egységesítőnek, iskolák felett állónak, józan kiegyensúlyozónak mutassa be. Véleményem szerint Szaudernek ez az egyik fő tévedése. Éppen azt a lobogó szenvedélyt nem veszi észre, amely annyira hevíti Csokonai minden kulturális megnyilatkozását az 1796 utáni időszakban is. A objektívizmusa akadályozza meg a bírálót, hogy Csokonai lázas buzgólkodásában meglássa a jakobinus hagyományt követő plebejus programot.

Ezt írja: „Vargha Balázs ráerőltet Csokonaira egy plebejus politikai s művészeti programot, ami Csokonainál egyszerűen nem volt”. (126. l.) Szauder tehát itt kategórikusan tagadja Csokonai plebejus irányzatát. A következő oldalon azonban némileg ellentmondva ennek, ezt mondja: „Mennyiben, hogyan elődje ő Petőfinek? Nyilván nem a politikai állásfoglalás következetességében, hanem azokban a plebejus tendenciákban, amelyek felszívódnak költészetébe s azt ma is élővé teszik.” (127. l.)

A bíráló tehát lényeges különbséget lát *porgramm* és plebejus *tendenciák* között, és úgy gondolja, hogy ahol ilyen programm „egyszerűen nincs”, ott még mindig lehetnek tendenciák.

Miben áll tehát az ellentét Szauder közt és köztem? Szerinte én túlzottan és indokolatlanul beszélek Csokonai művének plebejus vonásairól. Alaptalanul hangsúlyozom azokat a vonásokat, amelyek Csokonai költészetét összerint is „ma is élővé teszik“.

Ha ez a hiba, akkor nyilván abból a törekvésemből eredt, hogy minél előbb Csokonait mutassak be. De hogy ez a kép nem kitalált konstrukción, hanem tényeken alapult, azt, úgy vélem, sikerült itt megvilágítanom.

Vargha Balázs

VÁLASZ VARGHA BALÁZS MEGJEGYZÉSEIRE

Az 1. ponthoz. Vargha Balázs kiemeli azt, hogy hiányoltam — többek között — azt a tanulságot, „mely miatt ma, a szocializmus építésének korában is kulturális örökségünk értékei közé kell számítanunk“ Csokonai művét. Hiányoltam ennek a tanulságnak megállapítását (k-i-e is hiányolja a Klasszikus-sorozat előszavaiban, l. Társadalmi Szemle, 1951. 7—8. sz. 650. l. 2. hasáb), bár azt nem mondtam, hogy a tanulmány számos részletéből nem volna összeállítható ez a tanulság. S hogy joggal hiányoltam, az kiderül abból, hogy Vargha Balázs *nem a tanulmányából* idézi, hanem csak válaszában fogalmazza meg határozottan ezt a hiányolt „tanulság“-ot, a következőképpen: Cs. művészi és politikai programját ma is magunkénak vallhatjuk, ez a program pedig abban áll, „hogy a művészetnek és művelődésnek nemzetünk fejlődését kell szolgálnia, és a művelődésbe népünknek minél szélesebb rétegeit be kell vonni“. Ha ezt ily határozottan olvashattuk volna tanulmányában is, nem hiányoltam volna. Bár mindenesetre pörbe szálltam volna vele. Először azért, mert ez a meghatározás túl tág, kevésbé fejlett feltételek mellett éppúgy ráillik Apáczai Cserére, mint később Táncsicsra stb., tehát lényegében igaz ugyan, csak éppen Csokonait nem fogja meg. Másodszor azért, mert Csokonai nagysága mégsem programjában van, hanem művében, ebben a rendkívül gazdag, politikai, pedagógiai használhatóság tekintetében rendkívüli alkotásban, mely több, mint bármiféle program. S ezt Vargha igen jól tudja.

Az eltérés Vargha és én közöttem a *program* szó értelmezésében található. A program szerintem a soronlevő teendőknek összefoglaló s rendszerező felmérése, kijelölése. Vargha Balázs szerint a program hol „haladó politikai állásfoglalás“, hol „célkitűzés“, hogy „vészkiáltás“. („Nem is egyszerű program, hanem vészkiáltás“ — írja a Széchenyihez küldött levélről.) Szerintem mindez sokkal kevesebb a valódi program fogalmánál. Az, hogy ez tényleg így van, konkrét példával igazolható: Tagadhataflan, hogy Bessenyeinek, Kármánnak, Kazinczynak van irodalmi programja, s hogy az övékéhez képest Csokonainak valóban nincs „határozott művészi és politikai programja“ (ahogy ezt bírálatomban írtam), ami természetesen nem jelenti Csokonainak s minden kortársát magasan felülmúló művének lebecsülését. Viszonyítanunk kell meghatározásainkban, s csak a korban meglévő személyekhez, intézményekhez, törekvésekhez viszonyíthatunk. — Elismerem, hogy Csokonai képes lett volna programadásra, ebben azonban társadalmi helyzete, életfeltételei, elszigeteltsége megakadályozták; legfeljebb csak fejlődött a program kialakítása felé, kialakítani már nem tudta.

Tökéletesen igaza van Varghának, amikor ezt mondja: „Aki kétségbevonja ennek a versnek“ (Jövedölés az első oskoláról a Somogyban), „politikai tartalmát, az Csokonai költői nagyságát is kétségbevonja.“ Egyáltalán nem vontam s nem is vonom kétségbe a vers politikai tartalmát, mint ahogy még egy XVII. századi jeremiádnak sem vonjuk kétségbe politikai tartalmát. Csak annyit jegyzek meg, hogy a politikai tartalom korántsem azonos a célkitűzéssel, pláne a programmal.

Nem mondok újat, amikor megismétlem a panaszt: élő nyelvünkben sokszor veszélyesen sematizáljuk, elbürokratizáljuk szavaink jelentését. Így élünk vissza a „kérdés” szóval, így a „vonal”-al. Vargha Balázs így élt vissza a „program” szóval, s emiatt volt oly kevésbé pontos meghatározásaiban.

Sajnálom, hogy Vargha Balázs úgy értette bírálatomból, hogy tanulmányának 5. fejezetét (amelyben arról van szó, hogy Csokonai haladó vonásai 1796 után is érvényesültek műveiben) „teljesen elvetem”. Eppen ellenkezőleg: a 3. és a 4. fejezet után Vargha tanulmányának egyik nagy érdeme abban áll, hogy a *Kazinczyval szemben demokratikusabban* haladó Csokonait állította elénk. Ezt nyomatékosan hangsúlyozom annak elismerésével, hogy hibát követtem el akkor, amikor a bírálatban ezt nem emeltem ki eléggé. Attól tartok azonban, hogy ezt nem is tehettem volna, hiszen éppen ez a fejezet — mely alap gondolatában igen helyes — van tele programmokkal, program-módosítással, a programm következetes meg nem valósításával.

A 2. ponthoz. Figyelembe véve azt, amit Vargha válaszában 1. pontjáról írtam, rövidre fogom megjegyzéseimet:

Nem Csokonai művészeti és politikai programjának Varghától megállapított *jellegét* (ezt emeli ki Vargha) vonom kétségbe, hanem a *program*-jellegét általában, miközben egyetértek Varghával abban, hogy Csokonai művészete plebejus irányú. Csak a nagy költőnek, a művésznek bemutatását hiányoltam, amikor túl soknak és túlzónak találtam a programmokat. Eppen ezért nem értem Varghát, aki válaszában azzal vádol meg, hogy kategórikusan tagadom Csokonai plebejus irányzatát, mivel — nem látok nála határozott programmot. Igenis különbséget látok program és tendencia között, s valóban úgy gondolom, hogy ott, ahol program nincs, még nagyon is lehetnek többé-kevésbé tudatos és rendszeres törekvések, tendenciák. Nem hiszem, hogy Vargha ne volna tisztában e szavak értelmével s ne találja megállapításomat éppolyan józan-igaznak, mint jómagam.

Örülök, hogy Vargha rámutatott arra, milyen veszély van abban, ha Csokonait csak „egységesítőnek, iskolák felett állónak, józan kiegyensúlyozónak” tüntetjük föl. Ha ez a gondolat kísértett talán a bírálatban, még nem volt ártalmára: a bírálatnak nem az a feladata, ami a tanulmánynak. Debreceni előadásomban igyekeztem kidomborítani, új adatokkal is igazolni a forradalomhoz hű, Gorani (=Martinovicsot) olvasgató Csokonai alakját, azt, aki nemcsak „józan kiegyensúlyozó” volt.

Az ellentétet közöttünk nem abban látom, hogy Vargha „túlzottan s indokolatlanul beszél Csokonai művének plebejus vonásairól, hogy alaptalanul hangsúlyozza azokat a vonásokat, amelyek Csokonai költészetét ma is elővé teszik”, hanem egyszerűen abban, hogy Vargha mindenáron programmot von el — mégpedig következetesen plebejus programmot — Csokonai költészetéből, a mű, a költészet valóságának helyébe sokszor csak vértelen eszmei vázát állítja, abban látva a nagy műalkotás jelentőségét, ami sokkalta kisebb annál: a programban.

Megjegyzéseim nem változtatnak azon a meggyőződésemen, hogy Varghának így is sikerült bemutatnia az élő Csokonait, s hogy tanulmánya, fogyatékosságai ellenére is, nyereség.

Szaunder József

AZ ELSŐ BALASSI-KIADÁS TÖRTÉNETÉHEZ

A régi magyar költészet történetéből közismert, hogy Balassi Bálint hatása a XVII. századon át, a kuruckorig világosan kimutatható. E hatásról Rimay János tesz először vallomást. „Mint az sas az több apró madarak előtt, úgy ő minden magyar elméjek előtt az magyar nyelvnek dicsősége fundamentomába való állásával felette előhaladott s célt tölt az pálya futásra, ezben a pályafutásban való serénkedőknek fel.”¹ Rimay előszavának e sokszor idézett helye tanúságtétel a már korán kialakult Balassi-hagyományról és annak a kortársakra gyakorolt irányító hatásáról. Ennek nyomai már a költő életében jelentkeznek. Költészetének újsága, költői egyénisége, párosulva azzal a hatással, melyet az ember is gyakorolt, maradandó nyomokat szántott a kortársak lelkébe. Versei kézzől kézre jártak. Egyes verseit, vagy azok kisebb-nagyobb gyűjteményét sorra másolták, és e másolatok az ország bármely vidékén ismeretesek voltak. Nyomában hamarosan jelentkeznek a tanítványok is. Nemcsak azok, kiket a költői elhivatottság szólított Balassi mellé, hanem a hivatlan versfaragók is. Őket emlegeti, mint verseinek ízetlenítőit a Rimay-idézte levélben, és kiadási szándékát indokolva Rimay is rájuk hivatkozik, mint akik Balassi verseit a maguk elméje tompaságához tompítják „az egész magyar nemzetség, magyar nyelv ékessége tükörinek ferteztetésével és pazarlásával.”² Rimay előszava a Balassi körül csoportosuló és vele személyes kapcsolatban álló tanítványok véleményét fejezi ki. Ők azok, akik tudatosítják és Rimay tollával először megfogalmazzák, kiterjesztik a Balassi-hagyományt. Kétségtelen, hogy állásfoglalásukban a maguk költői gyakorlatát igazolni akaró szándék is benne van. Erre utal előszavában Rimay, mikor Balassi majdani olvasóihoz fordul: „nézzük elméjének képét és szépségét írásiba, melyet sokan egyebek is tudós bölcsek emberek álmélkodással nézzenek benne.”³ S hogy Rimay óhaja meghallgatásra talált, kéziratoss énekeskönyveink tanúskodnak róla. Ezekben együtt olvashatjuk Balassi verseit, a neves vagy névtelen tanítványok egy évszázad során írott verseivel. Az a költő, aki együtt élt a néppel, aki annyit kapott a nép költészetéből, a továbbélő és egyre szélesebb körben ható hagyományban juttatta el költészetének értékeit a magyar nép legszélesebb rétegei felé.

Balassi halála után az ember vonásai lassan elenyésztek, de maradandó vonásokkal öröklődött a költőé. Életében ugyan egyetlen sora sem került nyomdába — Bock Mihály művének fordításáról nem beszélve —, de írásai úgy látszik nyomdakészen várták a kiadót.⁴ Balassi készült művei sajtó alá rendezésére. Halála után a feladatot Rimay János és Dobokay Sándor vállalták magukra.

Dobokay és Rimay: két név és két világnézet. Rimay a protestáns nemesúr a XVI. századi, Balassival esúcsra ért magyar renaissance neveltje, a jezsuita Dobokay az e renaissancera következő egyházi reakció nagyhatású képviselője. Rimay a kiadás tervét, gondolatát Balassitól örökölte. Miután a két Balassi emlékeztét megörökítette, hozzáfogott a Balassi-kiadás előkészítéséhez. Meg-

¹ Radvánszky Béla: Rimay János munkái. Bp. 1904. 251. l.

² Eckhardt Sándor: Balassi Bálint összes művei. I. Bp. 1951. 381. l.

³ Radvánszky id. mű 252. l.

⁴ Eckhardt id. mű 9. l.

írta előszavát, amelyben a teljes Balassi kiadása mellett foglal állást és védekezik azok ellen, akik „az szerelem argumentomában való énekének munkáját nem javallják.”⁵ De terve évtizedek múltán sem valósult meg, s amikor végre megjelentek az Istenes énekek, noha ebben része volt Rimaynak is, fiatalkorának szép tervét egészen megmásították. Ezt megmagyarázza az a környezet, ahol Balassit először sajtó alá rendezték.

Az 50. zsoltár és a Campianus-fordítás vezet ide bennünket. Az előbbi Pázmány Péter Imádságos Könyvébe foglalta, a másodikat pedig Dobokay Sándor a maga fordításával kiegészítette és sajtó alá bocsátotta. Ahol ez történik: a vágsellyei jezsuita kollégium. Ennek rektora Dobokay, és itt tanít Pázmány Péter is. Dobokay volt az, aki Balassi szemeit lezárta, mikor „ez árnyékvilági pályafutását vítézi módra végezni”. Úgy látszik azonnal törődött azzal is, hogy a költő kézíratai megmaradjanak. Campianus-fordítását magához vette. Évtized múltán a fordítástörödéket befejezte és kiadta.⁶ — Éppen abban az időben, mikor Pázmány Vágsellyén Imádságos könyvét írta. Kézzenfekvő, hogy Dobokay hívta fel Pázmány figyelmét Balassi utolsó óráinak költői termékére, az 50. zsoltárra. Ehhez Pázmány lefordította még a többi bűnbánó zsoltárt, beillesztette őket Imádságos Könyvébe, ahonnan Pázmány-közölte szövegében belekerült a hét zsoltár az Istenes Énekek első kiadásába és a Canthus Catholiciba is. Ettől kezdve a Balassi-hagyománynak ez az ága a jezsuiták kezén öröklődött tovább. Rimay teljes kiadásának gondolatából csak az istenes énekek sajtó alá rendezése valósult meg. A „fajtalan énekek” — a Zrínyi-könyvtár címszavával élve —, kéziratban maradtak. Hatásuk a XVII. század múltán egészen szűk körre korlátozódott, a szerelmes versek költőjét el is feledték. Nem úgy a félszáz kiadást megért Istenes Énekeket.

Rimay János, a nógrádi lakos a nyugati Magyarország széléin élt, s ha sok diplomáciai utazása engedte, szívesen megfordult Nagyszombatban, Pozsonyban is. Ha nem mehetett, levélben kereste fel barátait, kik közül nem egynek szoros kapcsolata volt a kor irodalmi életével is. Náprághy Demeter, a száműzött erdélyi kancellár, ekkor már győri püspök, régi bizalmas barátja volt. Náprághy Balassi Bálint kortársa volt, mint egri nagyprépost bizonyosan személyesen ismerte a költőt. Kettejük bizalmasabb kapcsolatáról beszél Náprághynak az a szándéka, mellyel Balassi Jánoska neveltetésében segíteni akarta nagynénjét: Balassi Máriát.⁷ Ugynígy régi barátság fűzte a neves győri kanonok íróhoz, Balásfy Tamás boszniai püspökhöz. A sokféle peres ügyek, köztük Balassi Imrée is, összehozták és bizalmasabb viszonyba hangolták Ferenczffy Lőrinc királyi titkárral, Ferenczffy Pál nagyszombati jezsuita rektor fivérével. A királyi titkár már régen ismerte, és vele bizalmasabb kapcsolatba is került. 1623. november 25-én Nagyszombatról ír neki: „ne kételje kgd, hogy igen ne kívánnám kgddel való szembelelételemet, egy vagy két óráig való beszélgetésemet és tekingetésemet is azokban a dolgokban s eszközökben, akikben a kgd elméje gyönyörködik, szorgalmazatoskodik, mivel az én elmém sem idegen aféle dolgoknak gömbölygetésétől.”⁸ Bizonyosan sok szó esett találkozásikon Balassi Bálintról. hiszen Ferenczffyt az irodalom ügye melegen érdekelte, és beszélgethettek a tervben maradt kiadásról is.

Rimay ekkor újra elővette a régi tervét és újra hozzáfogott Balassi verseinek sajtó alá rendezéséhez, azzal a gondolattal, hogy mestere verseihez csatolja a magáét is. Abban, hogy Rimay a kiadás gondolatát felelevenítette, bizonyosan része volt Ferenczffy nyomdavasárlásának is. Ez 1628-ban történt, mikor Ferenczffy kiadói tervekkel foglalkozott, hogy nyomdáját munkával

⁵ Radvánszky id. mű 254—255. 1.

⁶ Ipolyi Arnold: Veresmarti Mihály élete és munkái. Bp. 1875. I. köt. 114—116. II. — Erdélyi Pál: Balassa Bálint. Bp. 1899. 221. 1. — Eckhardt Sándor: Balassi Bálint az Oceanum mellett. M. Ksz. 1943.

⁷ Bunyitay Vince: A Kiszsenyei Sennyei-család levéltára. Száz. 1873.

⁸ Ipolyi Arnold: Rimay János államiratai és levelezése. Bp. 1887. 284. 1.

lássá el. Rimayval beszélgetve, felmerült a régi gondolat megvalósítása. Rimay ekkor már betegeskedő, öreg ember, de környezete: Madách Gáspár és Ráday András segítségére siettek. Ők szedegették össze Rimay verseit és juttatják el Ferenczffyhez. Ráday — magát Rimayt sürgeti: „küldje fel kegyelmed az virtusról componált éneket Ferenczffy uramnak. Ezeket az énekeket, kik Madách Gáspár uramnál voltak, minden argumentomival, úgy mint harminchétnél kel lenni, jó corrigálással ha kegyelmednek tetszenék egy csomóban ki kellene nyomtatnunk az Kegyelmed emlékezetire.”⁹ Rimay versei eljutottak Balassi verseivel együtt Ferenczffyhez, de a költő már nem érte meg a Balassi—Rimay-kötet megjelenését és azt sem, hogyan változtatták meg az ő terveit a kötet kiadói.

Lósy Imre váradi püspök 1628. április 8-án írja Prágából Pázmány Péternek: „Ferenczffy uram megvette az Typographiát; én nem tudom mit fog vele művelni, minthogy innét ki kell indulni; azon félek, hogy minden dolga vesztébe marad, mert számtalan sok díb-dáb vagyon a Typographiához.”¹⁰ Ez a nyomda Pavel Sese (Sessius) tulajdona volt. 1605-ben kezdte meg működését és 1610-től fejtett ki, mint a prágai egyetem könyvkiadója, jelentős tevékenységet. A fehérhegyi csata után a nyomda jezsuita ellenőrzés alá került, katolikus és főleg jezsuita szerzők műveit adja ki, de már nem az egyetem nyomdája. A jezsuita kézre került ősi egyetem új nyomdát állít és vezetését szintén jezsuitákra bízta. Sese nem bírja a versenyt. Meglehetősen nagy nyomdaüzeme munka nélkül marad. Könnyít magán, egy részét eladja 1628-ban Ferenczffynek. De nem bírja így sem üzemét fenntartani, működésének utolsó nyomai 1631 tájáról valók.¹¹

Ferenczffy a nyomdát Bécsbe szállíttatta és a jó nevű nyomdászra, Rickhez Mihályra bízta. 1629-ben ez a nyomda adja ki Hajnal Mátyás egy kötetét Ferenczffy Lőrinc előszavával, és 1632–35 között itt lát napvilágot az Istenes Énekek első kiadása is. Varjas Béla kifejezetten katolikus jellegű kiadványnak mondja ezt a kötetet.¹² Teljes joggal. Az első Balassi-kiadás Rimay kiadói szándékainak megváltoztatásával, a Balassi-hagyomány jezsuita változatának szellemében készült el. Ferenczffyt ebben a kötetet valószínűleg összeállító Nyéki Vörös Mátyás győri kanonok segítette.

Nyéki Vörös Mátyás régi irodalmunk egyik igen olvasott írója.¹³ Művei 1623–1809 között 29 kiadásban jelentek meg. Népszerűségének titka, a korhoz szóló mondanivalóján kívül, dallamos, — őt korának költői közül kiemelő — verselése. Ebben Balassi-tanítványnak látszik. Pázmány Balassi zsoltárfordítását a többi bűnbánó zsoltárral kiegészítendő, azokat vele fordíttatja le. 1623-ban jelent meg Sessius nyomdájában a lélek és test vitáját feldolgozó *Dialógusa*. Ha ennek első kiadását a Rickhez-nyomda Balassi-kötetével egybevetjük, látjuk, hogy képeiket azonos dúcokról nyomták, és betűanyaguk is azonos. (A Balassi-kötet 69., 26., 158., 128. és 144. lapjain lévő kép szerepel a Dialógusban is.) Nyomós bizonyíték ez arról, hogy Ferenczffy tipografiája Sessius tulajdona volt. Nyéki Vörös Mátyás, egykor kancelláriai beosztottja Ferenczffynek, 1623 óta kapcsolatban volt a Sessius-nyomdával. Ismerte nehézségeit is, és bizonyosan ő hívta fel a királyi titkár figyelmét az eladási tervekkel foglalkozó Sessiusra. Erre különleges alkalom kínálkozott 1626-ban, amikor személyesen tárgyalt Ferenczffyvel a bécsi kancellárián, akivel különben állandó kapcsolatban volt és vele haláláig levelezett is.¹⁴ De azonkívül, hogy a Sessius-

⁹ U. ott: 321. l.

¹⁰ Miller: Epistolae Petri Pázmány 1822. I. köt. 219. l.

¹¹ Milkau: Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Leipzig. 1931. I. köt. 485. l. és Josef Wolf: Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren bis 1848. Weimar 1931. 86–88. l.

¹² Varjas Béla: Ferenczffy Lőrinc és az első Balassa-kiadás. It. 1941.

¹³ Nyéki Vörös Mátyásra vonatkozó adatainkat készülő Nyéki Vörös Mátyás-tanulmányunkból merítettük.

¹⁴ Nagyalvi Gergely naplója. Széchenyi-könyvtár. 1123 Quart. Hung. 117. l.

nyomdát Ferenczffy figyelmébe ajánlotta, komoly része volt Nyéki Vörös Mátyásnak a Balassi-kötet anyaga egybeállításában is, mert azt a maga költeményeivel tetemesen gazdagította. A kötet szerkesztője Balassi zsoltárfordítása után, a kötetbe illesztette „jó és heles alkalmatosságért“ Nyéki Vörös Mátyásnak már Pázmánytól is közölt zsoltárfordításait, ezenkívül a kötet 127–175. lapján Nyéki Vörös Mátyásnak még tizenhárom költeményét.¹⁵ Feltűnő az, hogy ezek a versek a kötetben külön egységként szerepelnek. Az első feletti lévő V. M. monogrammm véleményünk szerint semmiesetre sem vonatkozik csupán a *Hozzáim régen békélt* kezdetű versre, hanem inkább az egész ciklusra. A versek utolsója után következő *Mennyekben lakozó imádató folség* kezdetű énekről külön kiemeli a szerkesztő *Author Joannes Rimay*, mintegy így jelezve a Nyéki Vörös Mátyás-ciklus végét.

És most végül fel kell vetnünk a kérdést, lehetett-e köze Nyéki Vörös Mátyásnak a kötet szerkesztéséhez? Bizonyítottuk azt, hogy a XVII. sz. eleje Balassi-kultuszának egyik nagyon aktív fészket a magyar jezsuiták körében kell keresnünk. Köztük és Rimay között Ferenczffy az összekötő. Amikor a Balassi-kiadás tervo újra fölmerült, abban az időben rektor Nagyszombatban Ferenczffy Pál, a királyi titkár öccse. A tervet a testvérek bizonyosan megbeszélték, s az bizonyosan találkozott a jezsuiták tetszésével is. Különben nem valószínű volna meg. A végrehajtásban pedig éppen jezsuita befolyást kell keresnünk. Rimay a teljes, csorbítatlan Balassit akarta kiadni, és a teljes Rimay kiadására gondolt Rimay környezete is. Bizonyosan megvitatták Ferenczffyvel a fiatalkori teljes kiadásra irányuló tervet és a jezsuita szempontokat is. Az öregedő Rimay már nem ragaszkodhatott mereven „az szerelem argumentomában való énekek“ közléséhez, noha a Ferenczffy-féle kiadási terv nem mindenben nyerhette meg az ő és környezete tetszését. Ráday András már idézett levele bizonyosság erre. 1629 márciusában, mikor pedig már Ferenczffynél vannak Rimay versei, még nem döntöttek a nyomda felől.¹⁶ De mindez Rimay halálával megváltozott. Az ő tekintélye többé nem volt akadály. A két költő verseiből kiszűrték mindazt, ami nem felelt meg Ferenczffyék céljainak. Mert, aki a kötetet összeállította, nem gondolt a költői szépségekkel. Célja vallásos olvasmány egybeállítása volt. Tervszerűen végezte ezért a munkáját. Hangulati egységbe foglalta Balassi és Rimay verseit, nem volt tekintettel a két költő egymástól eltérő és értékben is különböző egyéniségére, mikor a versek sorrendjét megállapította. Az istenhez vágyódás, előtte hódolás és a memento mori hangulata után Nyéki Vörös Mátyás verseivel és a Mária-antifonákkal adta meg egyénien vallásos, felekezeteken felül álló ihleto után, a kötet katolikus jellegét.

Ezt a munkát ilyen eredménnyel csak pap, vagy egyházi szellem irányítása alatt álló világi végezhetné el. Ha megfontoljuk, hogy a maga műveit a maga költségén kiadó Nyéki Vörös Mátyás, azok sajtó alá bocsátásakor a tudós költő milyen magas öntudatáról tesz tanúbizonyságot, mikor azokat újra meg újra átdolgozza, a nyomdai hibákat gondosan javítja, csak reá lehet gondolnunk. A Balassi-kötetben való, aránylag terjedelmes szereplése és a versei élén álló szerénykedő V. M. monogrammm fokozzák gyanúunkat. Ezt erősíti még az a gyakorlata, hogy nagyobb műveit, a *Dialógust* és a *Jóra intő csengetyűt* nem adja magukban, hanem vallásos költeményekkel és imádságokkal „lelki épülésre“ szolgáló könyvekké egészíti ki. Mindezek azonban csak gyanítások. Nyéki Vörös Mátyás szerkesztői munkáját a rendelkezésünkre álló adatokkal hitelesen bizonyítani még nem tudjuk. — Végül megemlítjük, hogy Nyéki Vörös Mátyás bizalmas kapcsolatban állott Ferenczffy Pállal is. Egyik művét — a *Jóra intő csengetyűt* akkor ajánlotta a nagyszombati jezsuitáknak, mikor ő volt ott a rektor (1629).

Jenei Ferenc

¹⁵ E versek szerzőségének elemzése említett tanulmányunkban.

¹⁶ Ipolyi id. mű 321. l.

MAGYAR PARASZTMESÉK

A magyar néprajz munkásai egy jelentős tartozásuk lerovásához tették meg az első lépést az 1951-es könyvnapon. Ortutay és Katona Imre gondozásában egy házagpótló népmesegyűjtemény látott napvilágot (Magyar parasztmesék. I. Budapest, 1951. Szépirodalmi Könyvkiadó. 456 l. 8²). Most, hogy derül a kedvvel forgatjuk ezt az értékes gyűjteményt, meghökkenve kérjük: miért ily későn kapja dolgozó népünk kezébe ezt a könyvet? A kötet bevezetője, Ortutay Gyula, kettős magyarázattal szolgál. „Hiába múlt évre-év, nem fogtunk hozzá népünk költészeti kincseinek tervszerű kiadásához: sem a csak irodalmi, gyönyörködtető, sem a tudományos, szakmai kiadványok előkészítéséhez. Gyűjtöttünk, hiszen több kötetre való kéziratos anyag vár publikálásra, köztük 1848 ma is élő mondáinak, hagyományainak anyaga, új mesemondó tehetségek összehordott értékes tudása, régi gyűjtők kiadatlanul porosodó jeles kéziratcsomói. Amíg egyrészt hát szorgalmasan dolgoztunk, garmadába hordtuk az anyagot, ugyanakkor nem harcoltunk azért, hogy segítse irodalmunk fejlődését is.” A néprajzkutatók önkritikáját Ortutay egy objektív okkal tetézi, a kedvezőtlen légkörre utal. „Egyes baloldali túlzók úgy gondolták, hogy a feudalizmus és kapitalizmus bilincseiből a szovjet felszabadítás segítségével kilépő parasztságunk elé nem szabad újra odaadnunk éppen a feudális korszakának egyik legjellemzőbb alkotását, népmeséinek világát. A benne tükröződő mutat, a mesei világképet reakciónak tartották, királyfiak, királylányok, tündérek történetének se történetek telve hiedelmekkel, babonás megoldásokkal, rémes, ijesztő részletekkel, néha meg tán nagyon is vaskosak.” Ha nem a kiadvány megjelenése fölött érzett őszinte öröm, hanem a késése miatti bosszúság adta volna kezünkbe a tollat, akkor bizonyára megkérdendők a szép bevezető tanulmány tudós írójától: ugyan miért nem rázta föl tudománypolitikánk hivatott vezetője a szunyadozó néprajztudósokat? Ha baloldali elhajlók grátat emeltek a népmesekincs feltárása elé, miért nem fordultak a közoktatásügyi miniszterhez, Ortutay Gyulához, aki maga jeles munkása ennek a tudománynak s aki — még a felszabadulás előtt — olyan kapcsolatban volt a szovjet néprajztudománnyal, hogy könnyűszerrel megcáfolhatta volna a baloldali túlzók hamis érveit, rámutatva a szovjet élenjáró példára e téren is. Ám ezek helyett az éppen nem jogosulatlan kérdések helyett, állapítsuk meg, hogy nemcsak irodalmunkban, hanem tudományos életünkben sem ismeretlen fogalom a sematizmus. Mert mi egyéb akadályozta meg e népmesék megjelenését, mi más kötötte meg a kutatók kezét, mint egy sematikus elképzelés a szocialista műveltségéről, a szocialista irodalomról! A fiktív, élettől idegen kategóriákba nem illett bele a népmesék tündérvilága, ezért kellett elhalni a meseszónak. Hogy ezen a kezdetleges fokon túljutottunk, az azt mutatja, hogy kultúrforradalmunk minden téren diadalmaskodik, hogy az élenjáró szovjet példa elfogultságunk bilincseitől is megszabadít.

Csokonai még a nyilvánosságra sóvárgó költő és a tudós irodalmár féltékenységével néz a mesék népszerű világára. De milyen vidáman melegszik bele a „füstös kezű és ábrázatú” Szuszmir meséjébe, milyen hiteles ízzel, népmesegyűjtők viaszlemezére kívánczó hangon tud mesélni! Mikor elítéli

a népmesét. a Dorottya Előbeszédében, milyen jártasságot árul el a mesevilágban s egy ponton valósággal belemelegszik a mesélésbe: „Csak vegye az emberi lélek méltó képzelőre! Egy kies rézerdő, túl az óperencián — egy kerek erdő, melyben ezüst madarak szólnak — ez már valami: de abban osztán egy arany vár, mely kakassarkantyún forog — már megmeg valamibb; hanem a tündérkirálykisasszony, akinek minden pillanatjára orientális gyöngyök peregnék...” Nem kell nagy stílusérzék ahhoz, hogy megérezzük az „abban osztán”-szerű fordulathat, hogy ott már-már a mese kezd esőrgedezni... Vörösmarty, Pulszky „Népmondái”-ról szólva, már elvi tudatosság-gal tereli az írókat a népköltészet forrásához: „Ha valahol, nálunk igazán elvált gyökerétől a költészet s nemcsak a nép életében nem, hanem még egy felsőbb s habár mesterkelt, de mégis létező világ szokásaiban sem gyökerezik; mert ettől íróink többnyire távolesetek. De ha, mint bíráló hiszi, igaza van Pulszkyknak abban, hogy a felsőbb, magasabb világ nem nyújthat elég tápot a költő lelkének, úgy e fogyatkozáson nem kell annyira sópáncodnunk, mint inkább figyelmünk a durva, de természetes nép felé fordítanunk, el nem mulasztva mindazáltal a lehető haladást egyéb irányok felé is.” Ha Vörösmarty szavában van is még egy kis fenntartás, ennek Petőfinél már nyoma sincs. „Hol van oly merész képzeletű költő, mint a nép!” — kiáltja elragadtatással. Arany János az „egyetemes népszellem megnyilatkozását” látja népmeséinkben, s mint kincstartókra a kincsőrzést, úgy rója a népmesegyűjtőkre a hitelesség megőrzésének követelményét. A dicséreteken, elismerő jelzőkben oly fukar Arany a paraszt mesemondó „költői lelké”-ről, „alkotó ösztöné”-ről beszél s a népmesegyűjtést „dicsőség”-nek nevezi. „Toldi nyelvét a népnek köszöni” — vallotta egy levelében, a homérosi eposzokat is mint népi költeményeket becsülte: „Bennök az egyszerűség költői fenség-gel párosulva van, s ha nem ez a népi költemény feladata, úgy nincs róla fogalmam. Ez lebegett előttem, midőn Toldit írtam...” Irodalmunk demokrati-zálódása és a népköltészet, a népi mesemondás iránti fokozódó érdeklődés kart karbaöltve halad: akik a legnagyobb csúcsokra jutottak, azok — tudva-tudatlan — mesterüknek fogadták el a mesemondó népet.

Ma fokozott jelentősége van a népköltészet, népmese föltárásának, földolgozásának s annak, hogy a néprajztudomány munkája ne maradjon tudósok tudománya, hanem közismertté, a szó szoros értelmében népszerűvé válik. „Nem ismerheti a dolgozó nép igazi történetét az, aki nem ismeri a nép iratlan alkotásait” — mondotta Gorkij. Épülő szocialista kultúránk alapjához tartozik a dolgozó nép történetének elmélyült ismerete. De teljesértékű irodalomismeret sincs a nép iratlan költészetének ismerete nélkül. „Újra felhívom rá figyelmüket, elvtársaim, hogy a folklór, a dolgozó nép szóbeli művészete alkotta meg a legmélyebb és legélénkebb, művészileg legtükélete-sebb hőstípusokat” — mutatott rá Gorkij a Herkules-, Prometheus-, Faust-szimbólumok eredetére — „mindezek olyan szimbólumok, melyek megalkotá-sában harmonikusan egyesült a ráció és az intuíció, az ész és az érzelem”. Gorkij a népköltészetnek egy olyan tulajdonságára is rámutat, mely új szocialista kultúránknak nemcsak történeti alapját segít munkálni, hanem a jövő felé ad iránymutatást. A polgári irodalom legterhesebb öröksége a pesszimizmus. Ennek a pesszimizmusnak nálunk, különösen a Horthy-fasiz-mus éveiben, egy egészen sajátos válfaja fejlődött ki, mely a „magyar fajtát” eredendően sorsverte, elátkozott, végzete felé tántorgó népnek látta. A vaskos primitívséggel megfogalmazott „turáni átok”-tól egészen Prohászka Lajos kultúrtipológiai rendszerének tudományos látszatú „magyar finitizmus”-áig, százféle módon oltották köztudatunkba azt, hogy veszendő nép fiai vagyunk. „Igen fontos megjegyeznünk, hogy a folklórtól távol áll a pesszimizmus, noha a folklór megteremtői nehezen, keservesen éltek; rabszolgamunkájukat minden értelmétől megfosztották a kizsákmányolók, egyéni életük pedig jog-talan és védtelen volt. De mindamelllett a közösségbe beleyőkeredezett hal-

hatatlanságának a tudata s az a meggyőződése, hogy minden ellenséges erő fölött győzedelmeskedni fog” — írja Gorkij. A burzsoá individualizmus pesszimista örökségétől a néppel való teljes azonosulás szabadíthatja meg irodalmunkat végképp, ennek az azonosulásnak egyik útja az, ha irodalmunk ismét merít a népköltészet öltető vizéből. Nem véletlen, hogy Petőfi a legkevésbé pesszimista alakja irodalmunk történetének, az a költő, aki a legteljesebben tudott azonosulni dolgozó népünkkel.

Ortutay széles perspektívára tekintő „Bevezető”-je ezeknek a Gorkij-i szempontoknak, a szovjet néprajz és a szovjet irodalomtudomány alapelveinek alkalmazásával jellemzi a magyar parasztnépet. Eleve elkülöníti felfogását három lényeges pontban a mult terhes örökségétől. Nem vész bele a mesék keletkezésének a multban oly kedvelt kérdésébe, hanem rámutat arra, hogy ezek a keletkezéselméletek, tételeik minél meggyőzőbb szemléltetése kedvéért, hogyan mosták el az egyes népek mesevilágának sajátos fejlődését, nemzeti sajátosságait, történeti-társadalmi harcaik tükrözését s ezzel hogyan vált a nyugati folklórkutatás a kozmopolitizmus melegágyává. Leszámol a „lesüllyedt kultúrjavak” elméletével, azzal a fölfogással, mely szerint a parasztnépekben a lovagi epika felfogásmódja él tovább. Leszögezi ugyan, hogy „a lovagi költészet is, mint minden nagy költészet Homérosz óta, inkább a néptől nyert ihletést”, de igen helyesen a kérdés egészét, mint nem lényegest, mint álproblémát, elutasítja. „Inkább arra szeretnénk rámutatni — írja Ortutay —, hogy azok az eszmények, azok a jellemvonások, amelyek e tündérmesékben kalandos fordulataik során megnyilatkoznak, a kapitalizmus zűllesztő időszakában is alkalmasak voltak arra, hogy népünkben az eszmei szilárdságot, az elnyomók iránti gyűlöletet ébren tartásuk, s mindig is elébe rajzolják népiünknek, legnagyobb elhagyatottsága idején is, annak a hősnak az alakját, aki szabadítója lehet. Az a lényeges, hogy ma is, a szocializmus építésének időszakában felismerjük, hogy a mesehős jellemvonásai alkalmasak azoknak a nagy eszméknek felkeltésére ifjúságunkban, amelyekre a Párt tanít.” A harmadik kérdésben pedig, ellentétben sok népszerű nyugati tudóssal s egyetértésben a szovjet folklóristákkal és Arany László, Kálmány Lajos magyar hagyományára támaszkodva, nemcsak az úgynevezett tündérmeséket fogadja be a mesekincsbe, hanem azokat a szókimondó, anekdotikus, tréfás történeteket is, melyek eddig csak a szakmai kiadványokban, ott is a perifériákon húzódtak meg s amelyekben népünk „élveti a mégoly átlátszó jelképes előadásmódot is és ugyancsak nevének nevezi barátait s ellenségeit”. Ortutay interpretációjából általában örvendetesen hiányzik minden áltudományos kerülgetése a társadalmi problémáknak, nem beszél általában parasztnépről, hanem nyíltan kimondja: „Ezeket a meséket a szegényparasztság teremtette és őrizte. A nagygazdák ilyen meséket még hallani sem hallgatnak szívesen.” Éppen a társadalmi problémák helyes fölvetése óvja meg a sivár vulgarizálástól. Nem hallgat arról, hogy meséink egy jelentős rétegének hőse Rudolf királyfi — akit igazán méltatlanul ér ez a megtiszteltetés! — és nem leplezi el a pénznek, a vagyonnak nagy szerepét meséinkben, hanem megmagyarázza: „Azt persze a kapitalizmussal szövethető feudalizmus hatásának kell tekintenünk, hogy a mesehős előtt ... a bosszú mellett milyen értéke, varázsa van a vagyonnak, a pénznek. Érthetőnek kell tartanunk: a mese az adott társadalom felfogását tükrözi ezen a téren is. A minden hatalomtól, a felemelkedés, a szabadulás reményétől megfosztott parasztság úgy látja, hogy ebben a rendszerben a szabadulás egyik útja a meggazdagodás.”

Pártos, a nevelés nagy szempontjait szem előtt nem tévesztő „Bevezető”-jével csak két ponton szeretnénk perbe szállni. Az egyik egy egyébként szellemes ötlet. A telhetetlen kis gömböcről szóló mesével kapcsolatban azt írja: „...ha ma olvassuk, a telhetetlen kis gömböc úgy tűnik fel előttünk, mint a feuketlen gyomrú imperializmus, amely eszi, zabálja a népeket.

országokat, amíg a kis kanász bicskája fel nem hasítja a hasát. Csak úgy áradnak belőle a felszabadult népek..." Ez bizony csak ötletpattintgatás, nem egyéb. A kis gömböc telhetetlen bendőjének elég a kis kanász bicskája, de nem teszünk jó szolgálatot népünknek, ha a hatalmas békehárbort és annak a hatalmas Szovjetunió vezette békehárcát egy ilyen ártatlan sebészi műtéttel hasonlítgatjuk. A békehárc nem ilyen egyszerű műtéteske és a kis kanász az elnyomott, magárahagyottan küzdő nép Ludas Matyi-szerű magános hőseinek lehet csak jelképe. A másik pont egy hiányérzetünk. Ortutay kitűnő bevezetése nem sok ügyet vet ezeknek a meséknek formai szépségeire, a népmese stilisztikájára, szerkezetére, a meseműfajokra stb. Ez bizony elég nagy kár, annál nagyobb, mert a jegyzeteket készítő Katona Imre sem tesz ezirányban egy lépést sem, s annál megbocsáthatatlanabb, mert Ortutayt nem gátolhatja e téren a szaktudós szakmai korlátozottsága, emlékeztetünk szerint mint irodalomtörténész lépett a tudományos életbe és mint irodalmi kritikus ki-kitört szaktudománya bástyái közül. Elismerjük, hogy főfeladata az volt — s ezt teljesítette is —, hogy áttörje a népmese iránt mutakozó közönyt, feloldja a hamisan értelmezett ideológiai bizalmatlanságot, de ezek a mesék megérdemelték volna, hogy eszmei és formai egységben méltassa őket. Már csak azért sem érthető ez a formai közönyt, mert a válogatás szempontjai közül nem hiányzott az esztétikai értékelés szempontja sem: a közölt mesék teljesértékű műalkotások.

A kötet ötven parasztmesét közöl egy évszázad mesekincséből; van a kötetben olyan mese, melyet még Gyulai Pál jegyzett fel s van olyan, melyet 1951-ben gyűjtöttek. Az idő-skálánál nem szűkebb a lelőhelyek szín-skálája sem, székely népmeséktől Dunántúl mesevilágáig, Baranyától Zemplénig, minden tájról felhangzik a mesélők hangja. Az irodalmi igényű olvasó számára számtalan tanulsággal szolgál a sokféle mese. Hadd vessek föl ezek közül néhányat.

A mesefők közül általában két típust tartunk számon. Az egyik a szokványos, hangulatidéző, díszítményes mesekezdet: „Hol volt, hol nem volt, hetedhét országon is túl volt, az óperenciás tengeren innen volt, az üveg-hegyeken meg túl volt stb.” A másik közismert típus inkább társadalmi jellegű, meghatározza a hős, vagy, hősök hovatartozását: „Egyszer volt egy özvegyasszony, annak volt két fia”, vagy: „Hol volt, hol nem volt, volt a nagyvilágon egy szegényember”, vagy: „Volt egyszer egy királyfi.” Ezek mellett — s bizonyára még számos variáció mellett — ez a gyűjtemény olyan mesefőket is tartalmaz, melyeket hirtelenjében deduktív expozíciónak nevezek, a példák megmutatják, miért:

„Elindult egyszer egy kövér pap barna kenyeret keresni, mert a fehérét enni már megunta.”

„Egy legény elvett feleségül egy dologtalan gazdag lányt: még pedig azt fogadta, hogy sohasem veri meg.”

„Egyszer itt a Bakonyban volt egy földhözragadt szegény seprűkötőnek tizenkét lusta lánya, meg rá még egy iszákos, csatázó felesége.”

„Még akkor nem voltak tagban a határok, csak azután, hogy ezek a spión Károlyiak, a grófok spiónságukkal megölték Rákóczit, úgy lett az övük a sok birtok, ahol nekik éppen jólesett.”

Ezekbe a mesefőkbe eleve bele van sűrítve az a probléma, amit a meseköltő képzelet meg fog oldani. A mesehallgató tudja eleve, hogy a válogatósbéli papnak meg kell bűnhődnie, hogy a seprűkötőnek férjhez kell adni teméntelen sok lányát s hogy a grófok spiónsága után kell jönni olyan csodának, amikor azt mondják a népnek: „Minden földnek vissza kell szállni a néphez, amelyiktől elszakasztották.” Erre a sűrített expozícióra csak a világirodalom legnagyobb novellistáinál, lírikusainál, drámaíróinál találunk kivételesen egy-egy példát. Művészi hatása részint azonos azzal, amit az író és olvasó cinkos „összeakasztásának” neveznek, mikor a művész eleve be-

avatja hallgatóját az elkövetkezendőkbe, részint az a feszültség, amit a nyíltan föltárt probléma meztelensége kelt: akárhogy megfogadta is a szegénylegény a lusta gazdag lánynak, hogy nem fogja elverni, mégsem lehet, hogy elkerülje az ellazsnakolást, vajjon hát hogy kerít sort rája? A biztonságnak és a feszült kíváncsiságnak ez a mesteri összhangja is azt mutatja, milyen páratlan művész a nép.

A népmesék egyik ismert sajátossága, hogy néhány stereotip jelzőn kívül (szép, nagy stb.) alig használnak jelzőt a mesemondók, holott a költői elbeszélésnek egyik legszebb díszé a jelző. Nem firtatjuk most ennek az okát s annál a problémánál sem időzünk, hogyan függ össze a jelzőszegénység az ugyancsak ismert hasonlathiánnyal. Inkább arra hívjuk fel a figyelmet, hogy olykor, kivételesen a mesemondók is élnek a jelzővel. Azt tapasztaljuk, hogy a jelző ritka használata éppen nem válik kárára a mesemondás szépségének s ha egy-egy jelzőre bukkanunk a mesékben, azok valósággal kivirítanak a szövegből, mint különös, ritka virágok. Eppen, mert ritkák, nem is sablonosak: aranyhéjú halacska, nyálkás sár, gyönyörű szabású kard, teddlenerontsd kondásgyerek, stb. Milyen fries, eleven, tárgyias megfigyelés szülöttei ezek a jelzők! A stereotip jelzők használatával is el tudják a mesemondók érni ezt a hatást. A király futárja *nagy* üzenettel érkezik. Mennyivel jobban kiemeli az üzenet fontosságát az ebben az összetételben szokatlan nagy szó, mintha a futár fontos, jelentős stb. üzenettel érkezne.

Számos problémát vet fel ez az értékes gyűjtemény ezeken a példaként felvetett tanulságokon kívül. Érdekes lenne foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy a meglehetősen körülhatárolt típusokkal dolgozó mesemondóművészet hogyan tudja mégis egyéníteni hőseit, hogy a „volt egyszer, hol nem volt” kortalanságában és az „óperencián túli” mesetájon hogyan jelentkezik a kor és táj konkrét bélyege, hogy az epikus elbeszélő modor milyen szerencsésen párosul a drámai ábrázolással, nem lenne haszonélkülvaló a mescebefejezés-típusokat egyszer történeti fejlődésükben megvizsgálni, vagy egybevetni egy-egy, a mesevilágból és az írott irodalomból egyaránt ismert történet népi és műköltői változatát. Ezekkel a kérdésekkel és még sok mással is bizonyára foglalkozni majd foglalkozni irodalomtudósaink is. De fontos volna, hogy íróink is elmélyedve olvassák mesekincsünket. Nemesak irodalmi nyelvünk frissülne föl, hanem elbeszélő irodalmunk minden műfaji problémájára is új fény derülne.

Bóka László

KÖLCSEY FERENC VÁLOGATOTT MŰVEI I—II.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Magyar Klasszikusok-sorozatában. Révai József bevezetésével. Sajtó alá rendezte Szauder József (I. k.) és Barta János (II. k.) Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1951.

Kultúrforradalmunk hovatovább utóléri gazdasági és társadalmi iramunkat. Nem ment ez könnyen: tömérdek volt a pótolnivalónk. Nagy íróinkat még az értelmiség is most kezdi megismerni haladó mivoltukban. Dolgozó millióink pedig hozzá sem jutottak a remekművekhez; — éppen ezért a Magyar Klasszikusok új kiadásával elsősorban rájuk kell gondolnunk: a tszes-parasztra, munkáslányra, honvédre és szakértetségis diákra. Kritikánkat is ez a fő szempont vezesse, ha meg akarja adni a sorozatnak a szükséges támogatást.

Kölcsy korszertű kiadása könnyűnek látszik Révai József tanulmánya után, amelynek legmeglepőbb fölfedezése nem is a költő volt, hanem a politikus: Baesányi és Petöfi, 1789 és 1848 áthidalója. A már tulajdonképp ebből következett, hogy Kölcsy pesszimizmusa nem születési hiba, hiszen az ő korában mást, mint keserűséget a haladó gondolkozók nem érezhettek. De alább még

igyeekszünk majd kifejtteni, hogy mai fejlődésünk szempontjából Révainak ezekkel az eredményeivel szinte vetekszik az a mélyreható elemzés, amellyel kimutatta, hogy a jakobinus hajlamú Kölceey miért került szembe fiatalkori mesterével, Kazinczyval, s miért volt kénytelen az elvont lírából kiutat keresni, amelyet aztán szükségszerűen talált meg: a paraszt-dalban.

Az új Kölceey-köteteket természetesen Révai tanulmánya vezeti be. Barta és Szauder igyekezett is értékesíteni a benne kínákozó szempontokat. Avatott alapoossággal végezték el a kiválogatást, s a kivételes műveltségű költő sok kultúranyagot hőmpölygető fejtegetéseit, lírájának és levelezésének célzásait igyekeztek mindenki számára érthetővé tenni. Lelkiismeretes munkájuknak meg is van az eredménye. Sikerült elének ragyogtatniok az igazi Kölceeyt, úgy, amint legkülönb kortársai ismerték: mint a jogtalan milliók szószólóját, s mint egyetemes hatású nevelőt, példaadót, akitől egyaránt tanulhatott Kosuth, Eötvös, Petöfi és Toldy Ferenc.

Persze, ami legkönnyebbnek látszik, akárhányszor a legnehezebb. Révai tanulmánya páratlan segítség, de kivételes várakozást is kelt. Mintaszerű valósgátisztelettel fedi föl a költő társadalmi körülményeinek, írói küzdelmeinek kikerülhetetlen ellentmondásait, — s ugyancsak össze kell szedniök magukat a „Válogatott Kölceey“ gondozóinak, hogy a költő alkotásaival s földolgozásukkal a Révai-nyujtotta kép emberi teljességét, művészi hitelességét megközelítsék. Eleve ki kell jelentenünk, hogy a két kötet közt e tekintetben vannak is árryalati különbségek.

Sikerültebb — hálásabb is! — a politikus Kölceey bemutatása. Ezt a második kötet nyújtja, Barta János földolgozásában. A szépirodalmi anyagot, a verseket, elbeszéléseket, tanulmányokat Szauder József válogatta ki. Ő is meggyőzően állítja elének a közéleti bünök ellen harcoló, egyéni bajoktól sújtott Kölceeyt. De az első kötet versmagyarázataiban nem kap elég súlyt az a mély fölismerés, hogy a „parasztal“ nyomán megújódó költő és a jakobinus politikus a legszorosabban összefügg, noha Révai figyelmeztet: „Egész életműve egységének itt van a nyitja.“ (I. k. 13. l.)

Ha irodalomtudományunk jelenlegi fokán túl magas is az a követelmény, hogy kutatóink fejlesszék tovább az eddigi eredményeket, annyit el lehet várnunk, hogy egy hatszázoldalas antológiából ne kapjunk szegényebb összbenyomást, mint egy negyvenlapnyi tömör tanulmányból. Természetesen nem arra gondlunk, hogy az új kiadvány azokat a „bizonyos reakciós nyomok“at is tegye kirakatba, amelyeket senki hamarabb észre nem vesz, mint éppen Révai (I. k. 36. l.). Nem holmi lexikális teljesség lebeg előttünk eszmény gyanánt. Ellenkezőleg: el tudnánk képzelni a jelenleginél még szigorúbb válogatást is, amennyiben ezáltal könnyebbé válnék a cél: Kölceey mennél szélesebbkörű népszerúsítése. „Két fronton hadakozik“ Csokonai és Berzsenyi bírálója (I. k. 12. l.), hangsúlyozza Révai; s ha ezt a tételét valamivel bátrabban alkalmazná Szauder a jegyzeteiben, sokkal több segítséget nyújthatna az új olvasótömegeknek, mint így.

Révai 1938-ban írta a tanulmányát, Kölceey halálának százéves fordulójára. Akkor az volt a harei feladat, hogy a burzsoa irodalomtudomány ferdítöivel szemben a haladó politikust, a reális művészt mutassa föl Kölceeyben. Ma már ezek a megállapításai az iskolai könyvekben is ott találhatók. Irodalmunk jelenlegi helyzetében igen hasznos lett volna, ha a kétfrontos küzdelem lefolyását is követhetjük a költeményeken át. Nem kisebb dologról van szó nevezetesen, mint arról, hogyan jut el a fiatal Kölceey, huzamos schillerizálás után odáig, amikor lírájában nem fér többé a *demokratikus tartalom* a kazinczyas, előkelő, idegenszerű kifejezés-rendszerbe, s elháríthatatlan kényszerrel meg kell teremtenie a *nemzeti formát*.

Beszédesebb példánk nincs Kölceey lírájánál arra, hogyan következik be egy napon a mennyiségi változások után a minőségi átcsapás. A romantícizmus divatba hozta a népdalt, Kisfaludy Károly minden nagyobb nekifeszülés

nélkül meg is alkotott egy sorozat stílustáncot. Csakhogy Kőlcsey nem éri be annyival, amibe egy csomó paraszti helyzetdal megírása kerül. Ő ennél lényegesen többet akar. Nem egyszerű témacseréről van nála szó. Továbbra is magáról és nemzetéről énekel, de úgy, hogy a népköltészet kifejező eszközeit alkalmazza dalai szerkezetében, tárgyról-tárgyra szökkenésében, refrénjeiben, főleg pedig élményei és képei realitásában. Roppant küzdelem ez, évekig eltart; de Kőlcsey a lehetetlent ostromló nagy művész makacs elszántságával, megszállottságával folytatja kísérleteit. Ami végül sikerül neki, új fejezetet líránk fejlődésében: a nemzeti forma tudatos megteremtése.

Különösen nehéz lehetett ez éppen Kőlcseynek, hiszen nem sokkal korábban esett át egy ellenkező szándékú stílusforradalmon. Debreceni diák korában még maga is Csokonai-tanítvány volt, verseket, vígjátékokat, blumaueri paródiákat „firkált”. Aztán kiábrándult debreceni bálványából s csatlakozott Kazinczyhoz, aki akkor már roppant erőfeszítés árán létrehozta a vaskos, földíz magyar szavakból a maga anyagtalan, éteri költészetét. Ezzel a polgárosodás frontját szilárdította meg Kőlcsey; a Mondolatra írt Felelettel ő lett a legharciasabb ideológusa annak a kis rohamcsapatnak, amely diadalra vitte a nyelvújítást, s megtisztította a költészetet kritikáiban is, de példamutatón saját alkotásaiban is a „provinciális, vidékies” szellemtől.

Kőlcsey tudvalévőleg át is írta Csokonai két dalát, A *Rózsabimbó* egyik strófája eredetileg így hangzik: „Nem, nem! Egy leány se nyissa Büszke fűzőjét terád. Ültetőd kedves Julissa Néked újabb kertet ad.” Nem esoda, ha Kőlcsey fintorgat ezen a Darabos-utcai széptevésen. Át is írta ekképpen: „Nem, nem. Égi kellemednek Más nem nyúl szentségeihez; Újjaim ha majd leszednek, Lillám ültet mellyihez.” Mi ez, ha nem átzuhanás az ellenkező végletbe? A Julis fűzőjéről Lilla mellyire vándorló bimbó „égi kellem”-mé, „szentség”-gé lényegül át lágy, súlytalan zenében. Ez a két versszak jól illusztrálja, hogyan imbolgog a 19. század elején az európai igényű líra két szélsőség között. Hogy aránylag hamar megtalálja a biztos egyensúlyt, annak a sikernek a dicsőségéből Kőlcseyt illeti az oroszlánrész. Miután még diákkővel összetörte csokonais eszközeit, s kialakította kazinczyas, elvont stílusát, nem rekedt meg azon a fokor. Minél reménytelenebbül bezárták körülményei a falu kriptai magányába, annál mohóbban nyújtotta ki karját az élet felé. A szentimentalizmus, az anyagtalan sóvárgás, a „tisztá érzés” egyre kevésbé elégítette ki. Mindinkább visszahozta líráját a szilárd földre, s annyira túljutott az irodalmári egyoldalúságon, hogy pozsonyi követ korábban már fontosabbnak látta, hogy haladó államférfiaiink legyenek, mint jó drámaíróink.

Szauder helyesen döntött úgy, hogy a költő fiatalkori lírájából mellőzte az eszményítő alkafásokat, s kezdettől azt a Kőlcseyt igyekezett bemutatni, aki már megindult a realizmus útján. De azzal csak tulajdon helyzetét nehezítette meg, hogy jegyzeteiben sem utal a költő kettős küzdelmére, hanem szimplifikálja törekvéseit. Hagyján, hogy elhallgatja Kőlcsey döntő szerepét irodalmunknak egy fontos fejlődésszakaszában, csak legalább az új olvasóközönségnek segítene. Erről azonban szó sincs. Jegyzeteivel nem fukarkodik, s ezt jól is teszi, mert Kőlcsey néhány hatalmas költeményén kívül lírája zömével sem kortársai, sem az utódok nem tudtak mit kezdeni. De nem törekszik egyébre, mint annak megmagyarázására, hogy Kőlcseyt valóságos fájdalmak gyöttrik; hamarosan megúnja az „ideálok bájhonát”. Csakhogy attól még, hogy nem talál méltó tárgyat „a fényes ideálnak... tündérvarán”, nem válik realissá a költészete. Más az elvi fölismerés s más a gyakorlati megvalósítás. Félő, hogy a tájékozatlan olvasó még az új kiadványt sem érzi eléggé válogatottnak. Elcsügged rögtön az előcsarnokban: főleg épp azért, mert közben folyton realitást hall emlegetni, amikor még legföllebb a jegyzet fejtí meg számára, hogy a „szűk kebel” „azt a szűkös nemesi szemléletet jelenti, mely a dolgozó népet kizárja a hazából” (I. k. 330. l.); vagy a „jobb kor szebb napjai”, amit a magyarázó is „halvány célzás”-nak nevez, „a haladó költő politikai vágyait

fedí fel." (I. k. 329. l.) Annyit talán nem ártott volna hangsúlyozni, hogy a korai költeményekben egyelőre a szentimentális stílus teszi a mondanivalókat halványná. Vagy esetleg mellőzni is lehetett volna az ilyen darabokat.

A jegyzetek korábbra teszik a realitásra törekvő költő pályáján a „döntő fordulát”-ot, mint ahogy az bekövetkezett. (Az *Élet*; I. 1. 327. l.) Pedig maga Kőlesey sem hagy kétségben az iránt, mikor vált ez alkotásaiban is nyilvánvalóvá. Legfontosabb nyilatkozatát közli Szauder a megfelelő helyen: a *Bu kél velem* jegyzetében (I. k. 331. l.), de igyekszik tompítani a népköltés hatását. Egyrango említi a parasztdallal az anakreoni dalokat, s azt hangsúlyozza, hogy a *Bu kél velem* tartalma „sem igazán népies”. Voltakép az volna itt kiemelni való, hogy mihelyt érezhetővé válik Kőlesey költészetében a népi ihlet, egyszerre megtelik reális képekkel. Már 1817-ben akad előzménynek tekinthető alkotása: a *Fejedelmünk hajh*, amelyben még nem parasztdalból, hanem a közszájon élő Rákóczi-nótából indul ki. A *Bu kél velem* után egyszerre érezhető a minőségi átesapás. Csak a Dobozira utalunk, amelynek konkrét ábrázolása magasan túlszárnyalja Kőlesey előző ballada-kísérleteit. A folytatás egy éven belül eljuttat a *Himnusz* tökéletes plaszticitásáig.

Persze ahogy fokról-fokra visszatalál a reális előadáshoz, viszi magával a korábban elért eredményeket, s modern európai akkor is, mikor népdalból indul ki. Politikai radikalizmusának összefüggése Petőfivel ma már szembe-tűnőbb, mint új költői előadásmódjáé, pedig azzal is Petőfi pályáját készíti elő. A kétfrontos erőfeszítés Kőlesey egész líráján végigkísérhető, nem mentes tőle a Szabadság-óda sem. Még a *Zrínyi második énekének* végső sorába is beleselypít egy „bájkör”. Szauder azonnal észreveszi ezt, csak abban téved, hogy „kissé kírí” Kőlesey stílusából. Eppen ez, így a Kőlesey stílusa. Így kell értékelnünk és szeretnünk.

A költemények után, amelyeknek latin prozodiájához verstani magyarázat sem ártott volna, Kőlesey novellái következnek; mindegyiknek a közlésé indokolt: a XIX. század első felében a műfaj legjobb magyar termékei közé tartoznak. Drámatörredékének mellőzésével is egyetérthetünk, bármily komoly becsvággyal készült különben. A Mondolat paródiái közül viszont lehetett volna valamit közölni. Sajnáljuk a Csokonai-kritika mellőzését is, megírása gondosabb, mint a Berzsenyi-bírálaté. Az iskolának szüksége volna rá, s elhagyása a szakemberben könnyen retusáló szándék gyanúját kelti. Hiszen ami tévedés benne, bőven jóvátette később Kőlesey: magát Csokonait a legnagyobbak közé sorolta, együtt Vörösmarttyval, Berzsenyivel (no meg a Kisfaludyakkal, de Kis Jánosról többé szó sincs! L. I. k. 271–72. l.). A „köz-népi nyelv”-et pedig a „legnagyobb kincsek” bányájának minősítette. (I. k. 252. l.)

A második kötet tartalmazza mindazt, amiből a politikus Kőlesey kivételes nagysága kiderül. Még talán a remek Országgyűlési Napló néhány részletének elhagyását lehetne sajnálni. De a kép teljességén az sem változtatna. Barta János és Szauder József magyarázó eljárása közt valahol közepén sejtjük a helyes megoldást. Szauder forró izgalommal hatol anyaga mélyére, olykor félremagyaráz, sokszor a magától értetődőt is szájbarágja. Barta pontos, hűvös; többnyire ellenáll a csábításnak, mikor aláhúzhatnak egy-egy eszme forradalmiságát; de Kőlesey nyelvújítási prózájának idegenszerűségét sem igen magyarázza.

Egy megjegyzés még az egész sorozat szempontjából. Célszerű-e a tárgyi magyarázatokat többfelé szétszórni? Vegyünk egy határesetet, az Országgyűlési Naplónak ezt a szavát: praefentialék. Keresi az olvasó a december 30-i jegyzetek közt, hasztalan, megnézi a Szótárban, s talán még a Nevek Magyarozatára is ráfanyalodik. Hasztalan. Ha maradt benne nyomozó szenvedély, más alakban rábukkanhat a Napló Általános Tudnivalói közt (II. k. 262. l.); s akkor esetleg kikövetkeztetheti, miről van Kőlesey-nél szó. Pedig a szövegnehézségek elhárításában Barta csaknem mintaszerű. (Azért nála is

elcsúszik a „traurigen Andenkens“, II. k. 209. l.) Az első kötetnek rögtön az első versében ilyen szavak maradnak megfejtetlenül: szilf, körny(ék), ezeráf, gencián — pedig a Vanitatum vanitas-hoz azt is közli, hogy „Etele: Attila“. Persze tanácsot könnyű adni, de ki képes ezt a merőben új feladatot hiánytalanul megoldani.

Egészen véve, ismételjük, a két Kölcsey-kötet elmélyült, alapos munka eredménye: alkalmas arra, hogy dolgozó népünkkel megismertesse és megszerettesse a Himnusz költőjét. A vállalkozás kisebb-nagyobb hibái okvetlen abból erednek, hogy egy ilyen feladat kifogástalan megoldásához jóval több idő, több lassú mérlegelés kellene, mint amennyit főlemelkedő életünk mai irama megenged. Észrevételeink nem csökkentik a két tudós összeállító érdemét, hibáik könnyűszerrel eltüntethetők a következő kiadásból, amelyre bizonyosan hamar sor kerül.

Juhász Géza

MÓRICZ ZSIGMOND VÁLOGATOTT ELBESZÉLÉSEI

A bevezetést írta Nagy Péter

(Magyar Klasszikusok. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951.)

A Magyar Klasszikusok sorozatban Móricz Zsigmond válogatott novelláit adta ki a Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Az új kötet megjelenése több vonatkozásban is nagyjelentőségű irodalmi esemény.

Ez az első kötet, amelyet azzal az igénnyel állítottak össze, hogy Móricz Zsigmond négyévtizedes novelláiról termésének legjavát gyűjtse össze. Eddig még kísérletet sem tettek hasonlóra, sem Móricz életében, sem halála után. Néhány novellából álló népszerűsítő füzetek a múltban is jelentek meg, de ezek már terjedelmükben, válogatásuk szűk keretében sem képviselhették méltóképpen a novelláiról Móricz Zsigmondot.

Jelentős esemény a kötet megjelenése azért is, mert ez a könyv a Magyar Klasszikusok-sorozat első Móricz-kötete. Ezzel a kötetel nyert formailag is elismerést, hogy Móricz Zsigmondot klasszikus írónak tartjuk. Legjobb munkáinak Petőfi, Arany, Vörösmarty, Csokonai, Kölcsey, Eötvös József és a többi magyar klasszikus művei között a helye.

Nem kevésbé jelentős az sem, hogy ez a kötet minden bizonnyal sok új olvasót hódít meg Móricz Zsigmond műveinek. A sorozat a dolgozók széles rétege felé akarja eljuttatni haladó irodalmi múltunk klasszikus örökségét. Életében is sok híve és sok olvasója volt, elsősorban az értelmiség és azoknak a munkásoknak és parasztoknak körében, akik könyvhöz juthattak. Nem kétséges, hogy az új olvasók, akiknek a múltban nem volt módjuk rendszeres olvasáshoz, akik csak most kerültek a kultúra közelébe, szintén örömmel fogadják ezt a kötetet és az első Móricz-kiadványával gazdagodva, majd a többi után is érdeklődéssel nyúlnak. Meg fogják érezni, hogy ezek a könyvek az ő útjukat egyengették, a dolgozók, a kizsákmányoltak, az elnyomottak igazát hirdették, és az ő nyelvükön szólaltak meg, a legmagasabb művészet erejével.

Az új Móricz-kiadvány többszörös jelentősége felveti a kérdést, hogy a kötet összeállítása megfelel-e céljának, hogy a kiválogatott huszonnyolc novella és elbeszélés méltóképpen képviseli-e a novelláiról Móricz Zsigmond életművét.

Harminc év választja el a könyv első és utolsó novelláját, harminc év terméséből válogattak a szerkesztők. A válogatás alapja Móricz Zsigmond elbeszéléseinek és novelláinak az a tömege volt, amely a korábbi novellasköteteiben már yalamikor megjelent. A napilapokban, folyóiratokban elszórtan megjelent, de a kötetbe fel nem vett írásokból egy sem került ebbe a gyűjteménybe. Ez a „lappangó“ anyag is számottevő, de még nincs felmérve,

a kötet szerkesztői nyilván ezért szorították a külön kötetben is megjelent írásokra. A válogatásra vonatkozó bírálatunknak is csak ez lehet az alapja, csak a korábbi kötetekben szereplő anyaghoz mérhetjük az új válogatott gyűjtemény anyagát.

A válogatás teljes egészében méltóképpen képviseli a novelláíró Móríc Zsigmondot. Sok jó elbeszélés maradt ki ugyan a kötetből, de ez pusztán azt mutatja, hogy Móríc Zsigmond kiváló novelláiból és elbeszéléseiből még egy ilyen kötetet meg lehetne tölteni. A legnagyobb, a legidőtállóbb novellák nem hiányoznak a kötetből. A jelentéktlenebb írásokból csak néhány került be: többnyire riportfélék, de ezek is jók és ízelítőt adnak Móríc Zsigmond igényes újságíró-munkásságából.

A felvett novellák többsége 1918 előtről származik, a huszas-harmincas évek termését jóval kevesebb novella képviseli. A kötet válogatása jól kidomborítja Móríc Zsigmond témaválasztásának nagy változatosságát és gazdag népismeretét. A novellák többsége — különösen az első tíz évben — többnyire paraszti tárgyú. A paraszttárgyú írások közül négy elbeszélés képviseli a Móríc első korszakára jellemző életképszerű elbeszéléstípust, amely reális eszközökkel mutat be egy-egy mozzanatot a parasztleletből, anélkül, hogy ezt a részletképet nagyobb összefüggésben, a falu osztálytársadalmának szövevényében ábrázolná. Ehhez a típushoz tartozik a kötet első novellája, a híres Hét krajcár, a Kézfógó lesz, a Mári néni, A kokas, ilyenfajta elbeszélések töltötték meg többnyire az eredeti Hét krajcár-kötetet és a Hét krajcár előtti írásokat összegyűjtő Tavasz szél is. Helyénvaló, hogy a Hét krajcár vezeti be az egész gyűjteményt. Van a könyvben korábbi eredetű novella is, Móríc válogatott novellái élére mégis a Hét krajcár való, ezzel a novellával törte meg a közönyt, ezzel a novellával lett nagy író Móríc Zsigmond és a novella bevezető sorainak keserűes bölcselkedése a szegények fanyar örömeiről, parányi boldogságáról, mint klasszikus előhang fogadja a kötet élén az olvasót: „Jól rendelték az istenek, hogy a szegény ember is tudjon kacagni. Nemcsak sírás-rívás hallik a putriban, hanem szívből jövő kacagás is elég. Sőt, az is igaz, hogy a szegény ember sokszor nevet, mikor inkább volna oka sírni.“

Móríc fejlődésének, de általában a magyar irodalom parasztabrázolásának következő állomását jelzi a Judit és Eszter, a Tragédia, a Csata, a Szegény emberek. Ezek cselekménye már a valóság alapvető összefüggéseire kötődik, az egyének összecsapásában a falu szembenálló osztályai vívják harcukat. A küzdelmek, az önszeítközések rajza során Móríc emberábrázoló ereje is tovább fejlődik és a tartalom mélyebb összefüggésének megragadása, a novella formáját és belső szerkezetét is átalakítja. Itt jelentkezik először a Móríc-novellákra és regényrészletekre annyira jellemző drámai feszültség. Általában ezekkel az írásokkal válik ki Móríc igazán az előtte járt és általa is tisztelttel emlegetett íróelődök vonalától. A Szegény emberek című novella, mint háborús elbeszélés is figyelemreméltó. Ebben a novellában tisztul határozott ellenzéki állásfoglalássá a háborús évek és frontélmények gazdag tapasztalatanyaga. Egy kötetnyi vegyes értékű háborús írásból, mint érett művészi alkotás válik ki ez az elbeszélés. Megrendítő erővel ábrázolja a gyerekgyilkosságba sodródott novellahős alakjában az imperialista háború előlatható hatását. De azt is érzékelteti, hogy megingott már az uralkodó osztályok hatalmának stabilitása és a háborús borzalmak felnyitották az öntudatlan nép szemét, ők is tudják már, hogy „nem a muszka van a másik parton“, hanem a gazdagok.

Két remek dzsentrí-tárgyú novellája a huszas-harmincas évek fordulójáról, jól érzékelteti, hogy a végső felbomláshoz jutott el a dzsentrí életforma. (Esőleső társaság, Ebéd.) Mikszáthnál a dzsentrí dekadenciája még együtt jár valami pezsgő aktivitással. A Gavallérok hősei még meggyéreszoló mutatványos jelenetet tudnak összeütni egy lakodalom alkalmából. Őket még élteti

a hit, hogy megállíthatják a süllyedést és káprázatos ceremóniákkal, hatalmas formakultusszal próbálják eltakarni a bomlás jeleit. Az Esőleső társaság urai már jól tudják, hogy valamennyien céltalan „kisiklott emberek“, unalmukban az esőt lesik és életük semmivel sem értelmesebb, mint Borbirié, a nyugalmazott ezredesé az Üri muriból, aki „úgy el tudott ülni hétszámra, hogy egyet se szólt, a világon semmire kíváncsi nem volt, csak ült s nézett. Nézte, hogy a légy hogy mászik a falon, utána nézett, míg el nem repült, akkor megint jött egy másik légy, akkor meg azt nézte, osztán az is elrepült egyszer“.

Móricz történelmi elbeszéléseiből a legszebbet választották ki, a török időkben játszó Mese a zöld fűvön című novellát. Az egész kötet, mint összefüggő olvasmány is érdekes, és változatos. Eleven cáfolata annak a törekvésnek, hogy Móriczot paraszti írónak szűkítsék le. Milyen nagyszerű például a falusi kispolgárok életéből vett Vizit, vagy a háborús nélkülözéseken zuglódó kishivatalnokok nyomorát ábrázoló Reggeli kaszinózás. Egy novella képviseli a budai, városszéli lumpenproletárok életéről rajzolt Csibe-novellák sorozatát — a Hurcolkodás. Méltóképpen zárja a kötetet. 1937-ben írta Móricz ezt a novellát, öt évvel a halála előtt. Egész életén át kereste-kutatta a különböző típusokat, jegyzetfüzettel a kezében járta az országot. A harmincas években egy lumpenproletár lány életén keresztül megismerkedett a budai városszéli proletárok életével. Egy kötetnyi kisebb írás — a Csibe-novellák — és egy kitűnő kisregény, az Árvácska született ebből az élményanyagból. Az apróbb írások többsége kis karcolat, naturalista jellegű vázlat, vagy felbemaradt torzó. Érezni rajtuk, hogy írójuk mohó érdeklődéssel és meleg, emberi rokonszenvvel fordult a városszéli proletárok felé, ez ad ezeknek az írásoknak valami különös frissességet és ha kívülről nézte is az életüket, ha nem is mozgott olyan otthonosan az ő világukban, mint a parasztházakban, sok lényeges vonást örökített meg ezekben a vázlatokban a harmincas évek városszéli szegényembereinek sivár életéből, emberi magatartásukból. Együttérzése talán a Hurcolkodásban szólal meg a legtisztábban.

Az új kötet jól választott novelláival és elbeszéléseivel ráirányítja a figyelmet a novellista Móriczra, akit a regényíró eddig némileg eltakart szemünk elől. Nem is ismerhettük eddig eléggé, mert legjobb novellái mintegy húsz kötetben voltak elszórva a nagy író átlagos munkái között. Ez a kötet igazolja azt a kritikai véleményt, hogy legnagyobb novellistáink közé tartozik. Az összegyűjtött huszonnyolc novella jelentős mértékben megerősíti a haladó író vonásait Móricz írói arcképén: nagy, haladó regényei mellett ez a kötet is méltó helyet foglal el igazi klasszikusaink új gyűjteményében.

A kötet elé Nagy Péter írt bevezetőt. A bevezető feladata, hogy Móricz Zsigmondot mint novelláírót mutassa be az olvasónak. „Ebből magától értetődően következik az — írja Nagy Péter —, hogy nem törekszik a teljes Móricz-kép megvilágítására, hanem pusztán azokkal a vonásaival foglalkozik, amelyek az elbeszélések írójára jellemzőek“. Természetesen a novelláiról Móriczról sem adhatunk kielégítő elemzést anélkül, hogy Móricz Zsigmond írói arcképét néhány vonással fel ne vázolnánk. Ezt Nagy Péter sem mulasztja el. A látszólag egyszerű feladat azonban, meglehetősen nehéz, mert irodalomtörténet-írásunk mindezekig nem produkált egy teljes mértékben kielégítő és részletesen kidolgozott Móricz-tanulmányt. Valószínűleg ennek következménye, hogy Nagy Péter az általános jellegű és vázlatos arcképet erősen túlméretezte, a novelláiró Móriczcal foglalkozó lényegi rész rovására. A bevezető tanulmányból tizenegy lapot nyel el ez az általános arckép, illetve helyesebben fejlődésrajz, amelyben Móricz novelláiról és a novelláírásáról csak melleleg esik szó és magára a novelláiró Móricz-kép megrajzolására mindössze kilenc és fél oldal marad.

A bevezető első felét kitöltő fejlődésvázlat elsősorban Móricz politikai szemléletének alakulását vizsgálja, azt kutatja, hogy a Móricz Zsigmond életé-

ben lezajlott legfontosabb történelmi-politikai események miként alakították szemléletét és írói-politikai magatartását. Mit jelentett például a világháború előtti években Móricz fejlődésében a demokratikus átalakulás igényének általános megerősödése, radikalizálódása. Mit jelentett Móricz Zsigmond fejlődésében az első világháború tapasztalat-anyaga, mit jelentett a tanácsköztársaság négy és félhónapos uralma. Milyen írói magatartást alakított ki benne a reakció uralomrajutása a proletárforradalom után, vagy később, a harmincas évek végén, a fasiszmus előretörése. Nagy Péter vázlatából tisztán áll előttünk Móricz írói-politikai magatartásának fejlődésvonala. Külön ki kell emelni, hogy a vázlat a maga jelentőségében hangsúlyozza a proletárforradalom döntő fontosságát Móricz haladó szemléletének kialakulásában. Az is helyes, hogy magatartásának korlátaira is rámutat.

Két ponton érezzük homályosnak, illetve vitathatónak ezt a vázlatot. Az első helyen a fogalmazás következetlensége miatt, annál a résznél, ahol Móricznak a demokratikus átalakuláshoz való viszonyát vizsgálja. Móricznak Adyhoz fűződő író-fegyvertársi kapcsolatáról szólva jól és pontosan határozza meg Nagy Péter, hogy Móricz általában hogyan viszonyult a demokratikus átalakulás igényeihez: „Ady szenvedélyesen törekedett a politikai események megértésére és művészetével befolyásolni kívánta azokat, — Móricztól ez a törekvés, különösen pályája kezdetén távol állott, írói ösztönére bízta magát, s jobbára csak úszott az események és eszmék sodrában, mintsem igyekezett azok élére lendülni, az általa is helyesnek látott és elfogadott elvek megvalósításának élenjáró harcosává, vezetőjévé válni.” Érthetetlen, hogy Nagy Péter, ezzel a világos és Móricz egész írói magatartására érvényes meghatározással ellentétben, ugyanarról a periódusról szólva, másutt ismételtén Móricz „harcos” magatartásáról beszél. *Ugyanerről* a korszakról írja Nagy Péter: „Az ismeretlen, új lehetőségek világa a polgári demokratikus átalakulás volt: ennek harcosává lesz, amint megismeri az ország demokratizálásáért folyó politikai küzdelmet, és ezzel párhuzamosan megtalálja a hangját.” Azt sem tudjuk elfogadni, hogy mindazt az eszméi bizonytalanságot, amit a korábbi idézetben, Adyhoz viszonyítva megállapított a bevezető írója, az első világháború tapasztalatai teljesen eloszlatják volna Móriczban. Így ír erről Nagy Péter: „Politikai fejlődéséhez, öntudatra ébredéséhez és harcos magatartásának kialakulásához nagy mértékben járultak hozzá mindazok az élmények, amelyeknek az addig legnagyobb imperialista rablőháború, az első világháború során tanúja volt.”

A másik helyen, ahol szintén nem értünk egyet Nagy Péter értékelésével, újra felvetődik Móricz Zsigmond „harcossága”. Szerintünk túlértékeli Móricz önéletrajzának politikai jelentőségét és a maga korához szóló aktualitását: „A nemzeti függetlenség gondolatáért később sem szűnt meg harcolni, s amikor a fasiszmus idején Németország egyre leplezetlenebbül törekedett arra, hogy Magyarországgal szemben Ausztria régi szerepét játssza — Móricz az Életem regényében (1938.) emelte fel intő szavát...” Az Életem regénye valóban több, mint írói önéletrajz. A nyolcvanas-kilencvenes évekről figyelemreméltó bírálatot mond és a „régijó ferencjózsefi időkről” szóló részei valóban leleplező erejűek. Azt sem vitatjuk, hogy a mű írása közben az íróban is felvetődött — és nemcsak bennünk olvasókban — a Habsburg-elnomás és a német fasiszmus közötti analógia gondolata, de az Életem regényét még sem sorolhatjuk a burkolt antifasiszta írói tiltakozások közé.

Nagy Péter vázlata — némi korrekcióval — alkalmas arra, hogy vezérfonala legyen Móricz írói pályája rajzának, mert tisztán és világosan kijelöli, hogy Móricz miként viszonyult kora legnagyobb történelmi-politikai eseményeihez, fordulataihoz. Nagy hiányossága azonban, hogy megelégszik azzal, hogy csak az írói magatartás alakulásait vizsgálja Móriczban, de kísérletet sem tesz arra, hogy a magatartással együtt, Móricz egész írói pályáját — bármilyen vázlatosan is — felvázolja és kijelölje Móricz helyét a magyar iro-

dalom fejlődésében. A Móricz-műveket csak a kor eseményeihez köti, csak azt vizsgálja, hogy egy-egy témaválasztás mögött milyen politikai eredetű magatartásváltozás, vagy fejlődés mutatható ki az íróban, de hogy egy-egy nagy Móricz-mű mi újat hozott a magyar irodalom történetében, arról vagy teljesen hallgat, vagy csak általános jellegű megjegyzéseket mond. Móricz első korszakának paraszttárgyú írásairól olvasva, megtudjuk, hogy létrejöttük a polgári forradalom követelésének megerősödésével, a szegényparasztság radikalizálásával van kapcsolatban, de arról keveset mond, hogy mi volt a nagy irodalmi újdonságuk ezeknek az írásoknak, tartalmi-formai szempontból egyaránt. A dzsentrí tárgyú regényekről megtudjuk, hogy témaválasztásukban az vezette az író, hogy az ellenforradalmi időkben tévútra siklott társadalmi fejlődést világítsa meg, és egy-egy mondatban rövid meghatározást is kapunk a dzsentrí-regények témáiról, de arról ismét semmit sem ír, hogy miben fejlesztette tovább Móricz Zsigmond a kritikai realizmus eszközeit ezekben a nagyszerű dzsentrí-tárgyú írásokban. Mikszáth nevét meg sem említi a dzsentrí-írások kapcsán (másutt is csak egy-két általános megjegyzésben szerepel), pedig önként kínálkozik az összehasonlítás: miben jutott túl Móricz Mikszáthon, a dzsentrítípusok első nagy ábrázolóján? Az összehasonlítás nemcsak azért lett volna fontos, hogy kijelölje Móricz helyét a magyar irodalomban, hanem azért is, mert ezzel az elhatárolással sokkal határozottabb körvonalú, sokkal plasztikusabb képet adott volna magáról Móriczról is. Mert például, amit Móricz *dzsentríábrázolásáról* mond Nagy Péter, az annyira általános jellegű, hogy a tartalmi meghatározásokon kívül mindezt Mikszáthról is elmondhatta volna, a pozitív megjegyzéseit éppúgy, mint a bíráló jellegűt: „Meglátja és zseniálisan ábrázolja a dzsentrí belső rothadtságát, halálraírt voltát...” Ugyanakkor, amikor a birtokososztály felé fordul, s meglátja annak bűnös népellenességét, nem csap át az osztály gyűlöletébe, írása nem lázít, nem forradalmasít közvetlenül. Epp ellenkezőleg: a feudális dzsentrí-világ széthullását, elmúlását bizonyos fájdalommal, nosztalgiával szemléli: ugyanakkor, amikor megvetéssel leplezi le ennek az osztálynak semmittevő, here életét, sajnálja is őket, fájjalja elmúlásukat.”

A bevezető első fele magán viseli irodalomtörténetírásunk „gyermekbetegségének” egyik leggyakoribb tünetét, hogy a történelmi alap, és a kor politikai viszonyainak ismertetése elnyomja az irodalmi elemzéseket, másrészt az irodalmi elemzések nem kapcsolódnak elég szervesen a gazdasági-történelmi alap ismertetéséhez.

A bevezető második része tér rá közvetlenül és részletesen Móricz Zsigmond novelláinak és novellairó módszerének tárgyalására. Néhány novella elemzésével sikerül megragadnia Móricz novellairó módszerének egy-két jellemző vonását. A paraszti tárgyú elbeszélésekkel foglalkozik a legrészletesebben. Kiemeli, hogy Móricz „irodalmunkban elsőként tárja fel a falu társadalmát széthasogató osztályellentéteket” és paraszti írásainak központi problémája mindig a magyarországi polgári demokratikus forradalom egyik főkérdése, a földkérdés. A parasztnovellák kapcsán mutat rá arra, hogy Móricznál milyen gazdag változatban jelennek meg a dolgozó nők különböző típusai. Móricz típusalkotó módszerét szintén részletesen elemzi az előszó.

A formai problémákat sem hagyja figyelmen kívül Nagy Péter. Elemzésének legérdekesebb része Móricz stílusával foglalkozik. Különböző novellák példáján mutatja be, hogy az ellesett párbeszéd, az anekdota és a riport technikája mint olvad össze Móriczban sajátos egyéni, életizű, drámai feszültségű, művészi stílussá.

Kár, hogy az előszó második fele még fokozottabb mértékben figyelmen kívül hagyta az irodalomtörténeti szempontot, mint az első rész futólagos áttekintése. A novellairó Móriczról kidolgozott részletes és találó portré éppúgy a levegőben lóg, mint az ezt megelőző általános vázlat. Csak a paraszti novellákkal kapcsolatban tesz kísérletet arra Nagy Péter, hogy némileg meghatá-

rozsa: milyen volt a magyar irodalom parasztabrázoló Móríciz indulásakor. De itt is teljesen a felszínen mozog. Egy kalap alá fogja a századforduló hazug dzsentriszemléletének parasztképét, Gárdonyi parasztabrázolásával és Mikszáthról is csak ez a mondanivalója: „Ez a szemlélet még Mikszáth paraszti írásain is uralkodik, bár a valóságos problémák már át-átködlének sorain.” Az fel sem vetődik, hogy például Tömörkény, vagy Móra parasztabrázolását mi határolja el Mórícizétől és hatott-e rá valamelyest Tömörkény stílusa, amelyről tudjuk, hogy nagy lelkendezéssel írt 1917-ben.

Ha a magyar irodalom fejlődésébe helyezte volna Nagy Péter a novellaíró Móríciz Zsigmond útját, feleletet kapott volna olyan kérdésekre is, amelyek előtt tanácstalan maradt. Móríciz naturalizmusáról például csak annyi mondanivalója van, hogy az egyéni stílus kialakítása sem volt problémátlan Móríciz számára és egy ideig a naturalizmus zsákutcájába rekedt, de később kiszabadult ebből a zsákutcából. Nem magyarázza meg, hogy elsősorban azért tévedt a naturalizmusba, mert végkép szakítani akart a kor irodalmának feudális gyökerű, idealisztikus parasztabrázolásával.

Az irodalomtörténeti szempontot nemcsak olyan értelemben kérjük számon Nagy Péter előszaván, hogy nem jelölte ki a novellaíró Móríciz Zsigmond helyét a magyar irodalomban, hanem azért is, mert vázlatos képet sem ad a novellaíró Móríciz Zsigmond pályájáról, fejlődéséről. A novellaíró Mórícizről alkotott képe, statikus állókép. Az előszó első felében adott vázlat távolról sem pótolhatja ezt a hiányt, már csak azért sem, mer ott a novellák problémái csak melleleg vetődnek fel.

Teljesen figyelmen kívül hagyja Nagy Péter azt a problémát, hogy milyen állomások fedezhetők fel a novellaíró Móríciz fejlődésében. Azt a kérdést felveti, hogyan *indult* Móríciz pályája, de a megoldás elől úgy tér ki, hogy idézetet hoz Móríciztől, a Hét krajcár élményi indítékáról. A Hét krajcár előtti elbeszéléseket összegyűjtő Tavaszi szél című kötetről az előszóiról éppúgy megfeledez, mint a könyv végére függesztett jegyzék „Móríciz Zsigmond elbeszélésköteteiről”. Pedig a Tavaszi szél gazdag lelőhely! Móríciz Zsigmond novellaíró módszerének kialakulásáról sok mindent elárul ez a kötet. Ezekben az írásokban pontosan megfigyelhető, hogy milyen nehéz küzdelemmel találta meg Móríciz egyéni hangját, milyen erősen kellett küzdenie különböző hatásokkal, hogy a Hét krajcár-novella fokozatos fejlődés állomása és nem olyanfajta váratlan csoda, mint Nagy Péter szövegéből gondolható: „Második kisfia halála után, a legmélyebb kétségbeesésben csendül fel tisztán a sajátos móríczi hang: megírja a Hét krajcárt...”

A történeti szempont hiányából következik, hogy Nagy Péter előszavában teljesen összerosódik a paraszttárgyú novellák korábbi, életképszerű és a valamivel későbbi eredetű, a mélyebb összefüggéseket és osztályellentéteket is feltáró írások két külön típusa.

Mindent összevéve, Nagy Péter előszavának nagy eredménye, hogy világos és általában elfogadható vázlatot adott Móríciz Zsigmond írói-politikai magatartásának alakulásáról és fejlődéséről és jól kijelölte ennek a fejlődés-vonalnak az állomásait. Jelentős eredmény, hogy formai kérdéseket is felvetve, konkrét novellaelemzésekkel ráirányította a figyelmet Móríciz Zsigmond novelláira és Móríciz Zsigmond novellaíró módszerének főbb vonásaira. Hiánya, hogy Móríciz írói pályáját nem vázolta fel, hogy a novellaíró fejlődésével külön nem foglalkozott, és a magyar irodalom fejlődésébe nem állította be sem általában Móríciz Zsigmond, sem a novellaíró Móríciz életművét.

Meggyőződésünk szerint az előszó hiányosságai ellenére is jó szolgálatot tesz a helyes és valódi Móríciz-kép kialakításában.

Jelentős mértékben elősegíti Móríciz Zsigmond műveinek népszerűsítését. Ezt szolgálja az előszó könnyed zurnaliszta stílusa is. Kár, hogy a közvetlen, könnyen folyó stílust néhány bántó pongyolaság ékteleníti. A Hét krajcár jelentőségéről szólva azt írja, hogy ezzel a novellával Móríciz „megszakított

minden kapcsolatot, amely őt a huszadik század első évtizedének feudálkapitalista közrendjéhez a Tisza Istvánok, Herczeg Ferencek, csendőrsortűzek és kivándorlási ügynökök világához fűzte...“ Mi fűzte vajjon Móricz Zsigmondot valaha is a csendőrsortűzek világához? Az előszóból kiderül, hogy Nagy Péter is jól tudja, hogy semmi, csak a patetikus fogalmazás ragadta el az előszóíró. A Csata című novella két nőhősének a harcáról azt írja, hogy „világos, hogy nem két ember, de két osztály tűz össze Erzsi és Klári között...“ Ez így nem igaz és ezzel az állítással sematizálnánk Móriczot. Erzsi és Klári harcában valóban két osztály csap össze, de két ember *egyéni* összeütközésében, ahogy maga Nagy Péter mondja az előző mondatban, „emberi érzelmek és indulatok áttételein keresztül.“

A stílus pongyolasága másutt logikailag nem zavaró, de bántóan magyarosan: „*Ő maga e leszűkítés ellen mindig műveivel harcolt — és sikerrel...*“ A legékeltebb stílusbotlást is ideírjuk: „*e zsákkutcák legjelentősebbje számára a naturalizmus volt.*“

Az új kötet remélhetőleg nemcsak Móricz Zsigmond olvasására csábítja az új olvasókat, hanem általában olvasásra. A klasszikusok olvasására is.

Vargha Kálmán

ROMÁN KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJA

Szerkesztette Köpeczi Béla és Vas István. Az előszót Mihályfi Ernő írta. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951.

A Román költők antológiája nagy sikere könyvkiadásunknak s nagy eredménye magyar-román kulturális kapcsolatainknak. A nagy gonddal szerkesztett, több mint 300 oldalas antológia régi hiányt pótol: az első olyan gyűjtemény, mely teljes képet ad a román költészet gazdag hagyományairól és jelenlegi képviselőiről. Helyesen állapítja meg Mihályfi Ernő a kötet bevezetőjében: „*Ezek a költők, ezek a versek egy nép történetét mondják el. Harcait, szenvedéseit és felszabadulását. S ezt a történetet sem ismerte, nem így ismerte azelőtt a magyar nép.*“ A román költészet, jóllehet a mi irodalmunktól eltérő fejlődésen ment keresztül, mégis leglényegesebb vonásaiban hasonlít a miénkhöz. A román költők, akárcsak a mieink, szüntelenül harcban állottak az elnyomó feudális-polgári renddel s lelkesen küzdöttek népük függetlenségéért. Legjellemzőbb tulajdonsága e költészetnek a néppel való szoros összefüggés. A román költők színe-java: *Boliac, Eminescu, Vlahută, Coșbuc, Păun-Pincio, Neculută*, harcosan kiállott a nép igazi ügye mellett, s küzdött annak diadalrajutásáért. A klasszikus költők versein keresztül tulajdonképpen a román nép történetével ismerkedünk meg. De híven kifejezi a román nép történetét a népköltészet is, melynek gazdag terméséből megismerhetjük a legjellegzetesebbeket. Az *argyasi monostor* az úri kizsákmányolás, *Vitéz Korbea* pedig az egyenlőség méreteivel ismert meg. Az új román költészet pedig azt bizonyítja, hogy mennyire közösek ma célkitűzéseink, erőfeszítéseink. Népeink ma a Szovjetunió vezetésével lelkesen építik a szocializmust és küzdenek a béke fenntartásáért.

A Román költők antológiájának értéke, nagy jelentősége akkor tűnik ki leginkább, ha szembeállítjuk a múltban megjelent antológiákkal. Ezek a gyűjtemények nem az igazi, tehát nem a haladó román költészetet tolmácsolták a magyar olvasóknak, hanem a dekadens burzsoá költészetet. Ha megnézzük pl. a *Mai román költők* c. lírai antológiát,¹ melyet Szemlér Ferenc állított össze fordításából, azt látjuk, hogy abban nemcsak a román dekadens költészet fő képviselői: *Tudor Arghezi, Ion Minulescu, Bacovia*, hanem a nacionalizmus

¹ Vajda János Társaság kiadása, 1940.

hirdetői: *Octavian Goga, Ion Barbu, Lucian Blaga, Aron Cotruș, Ion Pillat*, hanem még a vasgárdista költő, Nichifor Crainic is szerepel. A kötetben egyetlen haladó költőt sem találni.

De nem sokkal jobb a helyzet a felszabadulás után megjelent két román versgyűjteménnyel sem. A *Mai román líra* c. antológia² már megismertet néhány haladó költőt (Emil Isac, Mihail Beniuc, Ilarie Voronca, Ion Vinea), de még mindig szerepelnek benne olyan költők, mint *Arghezi, Minulescu, Pillat, Blaga*.

E kötetrel egyidőben jelent meg *Eminescu válogatott versei*,³ amely nem közli a költő leghaladóbb verseit.

A múltban megjelent román költészeti gyűjtemények fő hiányossága volt, hogy nem ölelték fel az egész költészetet s hogy a felvett költők sorából kimaradtak a leghaladóbb költők. Ha pedig mégis bevették őket, nem leghaladóbb verseiket közölték.

Nem jobb a helyzet népköltészeti gyűjteményeinkkel sem. A román népköltészet iránt már a múlt század második felében megindult érdeklődésünk,⁴ mely aztán fokozódott a két világháború között. Erdélyben *Kádár Imre: Havas balladái* címmel gyűjtötte össze a legszebb román népballadákat.⁵ De hazai folyóirataink is közöltek néha román balladákat (Nyugat, Kelet Népe). A felszabadulás után jelent meg Kolozsvárt *Szabédi László: Zöld levél* c. gyűjteménye,⁶ amely, mint a szerző írja a bevezetőben: „alkalmasak annak ábrázolására, mennyire rokon a magyar és a román népi műveltség”. Szabédi gyűjteménye a kolozsmegyei *Bárá községből* való s főleg a román nép szerelmi világát mutatja be. *Komjáthy István* fordításában, *Lükő Gábor* szerkesztésében jelent meg *A nap lakodalma* c. két nyelvű román balladagyűjtemény, mely nálunk még ismeretlen népballadákat közölt. A kötet hibája, hogy a misztikus balladákra szorítkozott s elhanyagolta azokat, melyek a román nép társadalmi elnyomását, nehéz sorsát fejezik ki.

Mivel az eddig megjelent népköltészeti gyűjteményeink nem azzal a szándékkal készültek, hogy kifejezzék a román nép küzdelmeit elnyomói ellen, ezért az említett kötetekben csak elvétve fordulnak elő e szempontból jellemző balladák.

Helyesen jártak el a most megjelent kötet szerkesztői, hogy a gazdag román népköltészetből éppen a társadalmi elnyomást leghívebben tükröző balladákat vették be. Kivétel csak a *Báránka* c. ballada, melyet *Illyés Gyula* nagyszerű, az eredetit híven visszaadó fordításában olvashatunk. E ballada szerepel *Kádár Imre* és *Komjáthy István* említett gyűjteményében is. Hasonlítsuk össze Komjáthy István fordítását az Illyés Gyuláéval.

Pe-un picior de plai,
pe-o gură de Rai
Iată vin în cale,
Se cobor în vale
Trei turme de miei
Cu trei ciobănei:
Unu-i moldovan,
Unu-i ungurean
Și unu-i vrâncean.

Ott ahol a hegyek
Eléri az Eget,
Ösvényen, tekergőn,
Völgyön, fenyő erdőn,
Jöddögél három nyáj
S három erős bojtár:
Moldvai hattyú,
Magyar földi fattyú
S egy Vrancea melléki

Havas csúcsától.
menny kapujától
völgyi vidékre
jó, jöddögél le
három kis pásztor
ki-ki falkástól.
köztük egy moldvai,
vala egy vranceai
s egy odaáti
magyarországi.

Komjáthy megváltoztatta az eredetit; a rím kedvéért betoldotta a *hattyú* és *fattyú* szavakat, melyek lényegesen más jelentést adnak a szövegnek. Illyés

² Székesfővárosi kiadó, 1947. Sajtó alá rendezte Kéki Béla. A bevezetőt írta Grand-pierre Emil.

³ Kiadta a Magyar-Román Társaság. Bp. 1947. A bevezetőt írta Jékely Zoltán.

⁴ 1877-ben jelent meg a Kisfaludy-Társaság: Román népdalok c. gyűjteménye

⁵ Erdélyi Helikon kiadása. Kolozsvár, 1932.

⁶ Józsa Béla kiadása. Kolozsvár, 1945.

⁷ Magyar-Román Társaság. Debrecen, 1947.

Gyula fordítása teljesen szövegű s egyenértékű az eredetivel. A *Báránky* a román nép legelterjedtebb, legkedveltebb balladája, melyet a múlt század közepén *Vasile Alecsandri* költő jegyzett fel népköltészeti gyűjteményébe. E ballada híven kifejezi azt a bensőséges kapcsolatot, mely a pásztor és természet, valamint az állatok között fennáll. A báránky barátjánál is hűségesebb; tudtára adja gazdájának, hogy társai meg akarják ölni. A pásztor úgy beszél a báránkyával, mintha emberi lény lenne s legjobb, leghűségesebb barátja.

A *Vitéz Korbea* c. népballada felidézi a román betyárdalok (cântece haiducești) hangulatát. A román nép a múltban sokszor szembeszállt elnyomóival. Erre nagyszerű példa *Korbea*, a paraszti hős, akit *István* vajda súlyos börtönre ítéltetett s kiszabadulása után kemény bosszút állt a bojárokon:

Csikójáról hogy leszállott,
a bojárhad elé vágott.
Egyenest a palotának,
tart a fényes sok szobának.
A bojár ugyancsak reszket,
hányja sűrűn a keresztet,
mind Korbeát invitálja,
finom étellel kínálja.

Dús asztalukhoz nem ül le
letérbetyűl a küszöbre,
inge ujját feljebb hajtja,
szép pallosát megvillantja.
S úgy vágja, mint a tőköt,
a tar bojár üstököt!
Rendre őket lekaszálja
s felkap a Pirosára.

Elvágatott aj, örökre,
el a messzi magyar földre,
hogy minél távolabb lehessen,
szabad betyárként élhessen.

Vizsgáljuk meg Komjáthy fordítását a szöveg és formahűség szempontjából, összevetve az eredetivel. A ballada így kezdődik:

Foicică, măracine
ascuțați, boieri la mine
să vă spui pe „Corbea” bine!

Haj, levélke, leveleske!
Hadd mondom el, bojárrok,
a sorsát Korbeának!

Frunză verde peliniță,
zace-mi zace în temniță,
pus de Vodă Ștefaniță,
zace-mi Corbea viteazul,
zace-mi Corbea haiducul.

Szagos rozmaring szála!
Tömlöcbe a zsványa.
István vajda lökte oda,
keserves lesz a kaloda,
aj, szegény Korbeának.

Komjáthy nem követi az eredeti ritmusát. A ballada idézett része 8-as trocheus, melyből a fordító csak az első sort vette így át, s a többi sorokat 7-esekkel fordította. Ez zökkenőt idéz elő a vers ritmikájában. De értelmileg sem követi pontosan az eredetit. A román népdalok, akárcsak a mi népdalaink, hangulateltő természeti képekkel, hasonlatokkal kezdődnek. Komjáthy a balladában mindenütt megváltoztatta ezeket, ami még nem hiba, mert szerepük csupán a hangulateltetés. Idézetünk első soránál azonban, melynek értelme: „Zöld üröm leveleske”, meg kellett volna maradnia az eredeti képnél, mert itt az üröm emlegetése valószínűleg a tömlöcben sínylődő Korbea keserű helyzetére utal. De nemcsak ily eltérésekkel találkozunk. A negyedik versszak második sora: „*tot mai zace’n temnicioară*” értelme ez: *még mindig a börtönnöcskében ül*. A fordításban betoldotta: „Penészedik, dohosodik, kilenc évig

tokosodik“. E versszakot viszont az eredetinek megfelelően nyolcasokkal fordította.

A harmadik ballada: *Az argyasi monostor*, melyet *Jékely Zoltán* hű, az eredeti szépségeit teljes mértékben visszaadva fordított le. E balladát először *Kádár Imre* fordította le. Nyelvezete azonban színtelen műnyelv s ezért érdekes volt újból lefordíttatni.

Vessük össze az új fordítás kezdeti sorait az eredetivel:

Pe Argeş în jos	Túl az Argyason,
Pe un mal frumos	kies oldalon,
Negru Vodă trece	Negru Vajda lépdel
Cu tovarăşi zece:	tíz jó emberével:
Nouă meşteri mari	kilenc nevezetes
Calfe şi zidari	legény és kőműves,
Şi Manole zece	és Manole velük,
Ţare-i şi întrece	mesterük, vezérük.

E ballada közeli rokona a *Kőműves Kelemen* c. balladánknak, de a miénk-nél jobban kifejezi a nép kizsákmányolását. *Negru* vajda mindent megígért a kőműveseknek, csak hogy szép monostort építsenek neki. Amikor nagy munkájukkal elkészültek, feláldozva *Manole* mester feleségét is, fizettség helyett halállal lakoltak.

A kötet mintegy három ívet szentel a román népköltészetnek, ebből csupán a *Vitéz Korbea* mintegy másfél ívet tesz ki. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a szerkesztők a terjedelemhez képest kevés népdalt mutattak be. Kimaradtak a kötetből olyan balladák, mint *Cântecul pandurilor dela 1821* (Az 1821-i pandúrok éneke), amely *Tudor Vladimirescu* forradalmának emlékéért, az 1907-ről szóló ballada pedig a nagy román parasztforradalom eseményeit idézik fel, hogy a román betyárok (haiduci) világát feltáró *Miu Cobilul*, *Toma Alimos* és *Jianu* c. balladákat ne is említsük. Kétségtelen, hogy a gazdag román népköltészeetről nem lehet hű képet adni egy ilyen általános antológia keretében. A román népköltészeetről teljes áttekintést csak külön antológiában kaphatnánk.

*

A klasszikus román költészet bemutatására mintegy száz oldalt szentel a kötet, s megtaláljuk benne azoknak a román költőknek verseit, akik valóban a legkiválóbbak, leghaladóbb szelleműek.

A klasszikus költők sorát *V. Cârlova* nyitja meg, aki a múlt század első felében élt s korai halála miatt csupán öt költeménye maradt fenn.

A román költészetre, megindulásakor, nagy hatást gyakorolt a francia romantikus költészet. Ennek hatása érzik *Cârlova* versein is. A kötetben közölt *Târgovişte romjai* c. vers a francia romantikusok rom-témájára íródott, s a múlt nagysága előtti meghódolást, a múlthoz való menekülést hirdeti. Ez a vers a jó *Cârlova*-versek egyike, de nem ez a leghaladóbb költeménye, hanem a *Marşul Românilor* (A románok indulója), melyet a nemzeti hadsereg megalkotására írt, s lelkesítő hangon buzdítja honfitársait a haza megvédésére. Szívesen láttuk volna e költeményt is a kötetben, annál is inkább, mert még nincsen lefordítva. *Kálnoky László* fordítása hitelesen adja vissza a költő ünnepélyes, a múlt emlékeitől meghatódott hangulatát:

O ziduri întristate! O monument slăvit!
În ce mărime naltă şi voi aţi strălucit,

Ó gyászos omladékok! Dicső emlékek egykor
fényét hintette rátok egy régi, feledett kor:

A negyvennyolcas román forradalmi költők legtehetségesebb tagja *Gr. Alexandrescu*, aki a felfelétörő polgári osztály radikális eszméin lelkesedve, szembeszállt az akkori polgári társadalom áldemokráciájával és kon-

zervativizmusával. Költeményeiben és meséiben felfedte e társadalom minden hibáját, álnokságát. Legjellemzőbb verse e szempontból a kötetben közölt: *Lelkem szatírja*, melyet Szabó Lőrinc nagyszerű fordításában olvashatunk. 1840 c. költeményében a költő olyan rendért áhitozik, mely új világot teremt a régi helyett:

Óh, százszor-megjövendőlt év, reform és győzelem!
kezdj neki, alakítsd át, dönts és javítsd a rosszat,
kik nem akarnak hinni, mutass jelet azoknak:
óh, tégy csodát, hogy egy nyáj és egy pásztor legyen.

Reng a világ alapja, mozdúl a föld, a tenger,
tűnik sok rozsdá-ette intézmény mindenütt,
egy szellem forr köröttünk, s a gondolkodó ember
tefeléd tart sietve, mert a nagy óra üt!

.....

A bölcs politika itt mellverés, handabanda:
a siker elve: önző, élj kíméletlenül;
hogy van emberi nagyság, semmi jel nem mutatja.
s a zsarnokság, az áll csak szilárdan egyedül.

E költeményt már a múltban is lefordították, de az új fordítás, mely szintén Szabó Lőrinc munkája, kifejezőbb, erőteljesebb.

Legforradalmibb román költője 48-nak Cezar Bolliac, Bălcescu leghívebb segítőtársa s a magyar-román összefogás lelkes hirdetője. A burzsoá irodalom-történészek mostohan bántak el vele; neve is alig vált ismertté, mint költőnek. de annál több szitkot szórtak rá politikai tevékenysége miatt. A kötet közli: *A jobbágy*, *A munkás* és *Karnevál* c. verseit, melyekben a jobbágyok nehéz, kilátástalan sorsát szembeállította az urak gondtalan, fényűző életével. Bolliac nem tudta mondanivalóit eléggé tömör, művészi formában kifejezni, ezért versei terjedősek, szétesőek. Kálnoky Lászlónak és Kónya Lajosnak, akik elsőízben ültették át e verseket magyarra, nem volt könnyű a dolguk. A fordítások csiszoltabbak, művészebbek, mint az eredeti versek.

Vasile Alecsandri szintén a negyvennyolcas forradalom hirdetője. *Románia ébredése* c. versében a zsarnokság elleni felkelésre buzdítja a román népet:

... Keljetek fel mind testvérek, testvériség kora ébred
Túl a Molnán, Milkovon s a Pruton és a Kárpátokon
nyujtsátok karotok bátran, büszke erővel: a népek
mától örökké testvérek,
fogj kezet, sok hú rokon!

Alecsandri verseiből a múltban két kötet is napvilágot látott,^s mégis e legforradalmibb verse mindmáig ismeretlen maradt a magyar olvasók előtt. A fordító, Vidor Miklós jó munkát végzett. Közli még e kötet *Csillagocská* c. szerelmes versét, valamint *Hóvihar* c. tájleírását, mindkettőt jó fordításban.

A románok legnagyobb költője Eminescu, aki továbbvitte 1848 forradalmi hagyományait s harcra kelt a népet elnyomó és kizsákmányoló polgári rend ellen. De ő nemcsak a legnagyobb román költő, hanem a legnagyobb forma-művész is. Nyelvét, mely a népnyelv gazdag forrásaiból táplálkozik, sajátos eredetiség jellemzi, mely minden román költőtől megkülönbözteti, s megnehezíti költeményeinek idegen nyelvre való fordítását. Ő volt — s talán még ma is ő — román műfordítóink próbaköve; majdnem mindenik megpróbálkozott vele.

^s Bardócz Árpád: Emlék. Erdélyi Szépművés Céh kiadása. Kolozsvár, 1935.

Bardócz Árpád: Könnyecseppek. Bp. La Fontaine Társaság kiadása, 1938.

Költészetéből van a legtöbb fordításunk.⁹ Különösen a két világháború közti időben szaporodtak meg Eminescu-fordításaink. Legkiválóbb fordítóink ez időben: *Aprily Lajos*, *Berde Mária* és *Dsida Jenő*.

Jóllehet a legtöbb fordításunk az ő verseiből van, mégis leghaladóbb versei mindmáig ismeretlenek maradtak a magyar közönség előtt. Az elmúlt évben lezajlott centenáris ünnepségek alkalmával kerültek lefordításra olyan forradalmi versei, mint: *Romlott ifjak*, *Császár és proletár*, *Az élet stb.* Ez alkalomra a bukaresti *Allami Kiadó* magyar nyelven is kiadta *Petre A. Todor* összeállításában a költő legszebb 50 költeményét, kevés kivétellel a régebbi fordításokból összeválogatva. Ez a kötet jelent meg az elmúlt évben nálunk is. Nagy érdeme a *Román költők antológiájának*, hogy nem választotta a könnyebbik megoldást; nem vette át onnan az Eminescu-fordításokat, hanem nagyobb részt új fordításokat közölt. A régebbi fordítások közül csupán *Dsida Jenő: Egy vágyam maradt* c. tökéletes fordítását, valamint *Aprily Lajos: Esti csillag* c. fordítását közli, mely noha már 1926-ban megjelent a *Kolozsvári Újságírók Almanachjában*, mindeztideig nem vált ismeretessé szélesebb körben. Eddig *Berde Mária: Esti csillag* c. fordítása volt közismert, azt közölték az eddig megjelent antológiák. Mindkét fordítás nagyon jó. *Berde Mária* megtartotta az eredeti keresztímet, *Aprily* viszont csak a 2. és 4. sorban tartotta meg.

Berdénél:

Volt egyszer; hol nem volt, mikép
Mesélők szája mondja,
Császári háznak csodaszép,
Tündöklő hajadonja.

Aprilynál:

Volt egyszer, hol nem volt, mesék
tündérországa táján,
volt egyszer egy csodálatos,
szépséges-szép királylány.

Az *Esti csillag* Eminescu legművészebb alkotása; többször is átírta, míg a legtökéletesebb formát megtalálta. Tárgyát, egy királyleány szerelmét az udvari apróddal és a halhatatlanságot jelképező *Esti csillaggal*, egy népmeséből vette át s úgy dolgozta fel, hogy érvényesültek versében a népmese-stílus legjellegzetesebb tulajdonságai.

Eminescu legforradalmibb versét, a *Császár és proletárt*, melyet a párizsi kommunn hatására írt, *Kálnoky László* fordításában olvashatjuk. A centenáriummra több jó fordítás készült e versből. Az *Eminescu válogatott versei* c. kötet e verset *Lajtha Géza* fordításában közli. Ha e két fordítást összevetjük, kitűnik, hogy Kálnoky fordítása hűségesebb és kifejezőbb. Álljon itt bizonyossággal az első versszak, melyben a költő gyűlésre összejött proletárok környezetét, írja le egyszerű s mégis művészi módon:

Pe bănci de lemn, în scundă vernă mohorită,
Unde pătrunde ziua printre ferești murdare,
Pe lângă mese lunge, stătea posomorită,
Cu fețe 'ntunecoase, o ceată pribegită,
Copii sāraci și sceptici ai plebei proletare.

Lajthánál:

Sötét lebuja zugában, lapos padon szorongva,
Hova a nap maszattól vak ablakon hat át,
A hosszú asztaloknál komor csapat borong ma,
A plebsz elnyűtt virága, kit úzón-úz a gondja, —
Kivert raj ez, hitetlen szemében ég a vád.

⁹ Kibédi Sándor: Eminescu összes költeményei. Kolozsvár, 1934.

Finta Gerő: Eminescu költeményeiből. Kolozsvár, 1939.

Magyar-Román Társaság: Eminescu válogatott versei. Bp. 1947.

Eminescu válogatott versei. Révai könyvkiadó. Bp. 1950.

Kálnokynál:

Alacsony pinceboltban, falócán szorongva,
hova a nap homályos ablakon át szivárog,
a hosszú, keskeny asztalt körülüli mogorva
arccal a bujdosóknak kedélytelen csoportja,
a mindenben csalódott, nyomorgó proletárok.

Lajthánál nem egyszer betoldásokkal találkozunk. Így a 3. sorban, melynek jelentése: „Elborult arccal egy bujdosó csapat“. Teljesen átírta a 5. sort is, melynek jelentése: „A proletár nép lemondó és szegény gyermekei.“ Annál is érthetlenebb ez *Lajthánál*, mert ő bizonyára eredetiből fordított, míg *Kálnoky* előtt csak a nyersfordítás állott, amelyhez nagyon ragaszkodott.

Nem könnyű Eminescu költészetéből a legjellemzőbb, legszebb verseket kiválasztani, hiszen mindenik költeménye komoly művészi értéket jelent. A szerkesztők helyesen jártak el, amikor Eminescu haladó versein kívül (*Romlott ifjakhoz, Szegény Dioniz gondolatai*), bevették a legsikerültebb verseket a régebbi fordítások közül. *Képes Géza: Kint megremeg a nyárfa-ág és ő, jössz-e már*, valamint *Jékely Zoltánnak* e kötet részére készült: *Este a dombon* c. fordítása híven érzékeltetik az eredeti versek teljes szépségét.

Az új fordítások érdeme, hogy színesebbé, gazdagabbá teszik eddigi Eminescu-fordításainkat. Költőink tudásuk legjavát adták, hogy a nagy román költő világirodalmi értékkel bíró líráját méltó módon tolmácsolják magyar nyelven.

Eminescu költészetének nagy hatása volt kortársaira. Különösen érezhető ez *Al. Vlahtuță*-nál, főleg pályájának elején. Ez időszakban még nem jutott túl a kispolgári felfogáson. Ezt leghívebben tükrözi a kötetben közölt *Csend*, melyben a költő szerepét még nem a polgári társadalom igazságtalanságai ellen való küzdelemben látja, hanem a világtól való elmenekülésben, izolációban. Későbbben azonban kapcsolata a *Contemporanul* (Kortárs) c. folyóirat irányzatával, melyet a harcos szocialista kritikus, *D. Gherea*, vezetett, lényegesen megváltoztatta magatartását a társadalmi kérdésekben. Mindjobban felismerte, hogy a nép elnyomtatása és kizsákmányolása csak az uralkodó osztályok elleni harccal szüntethető meg. Ezt fejezi ki *Marșul țărănilor* (A parasztok menetelése) c. verse. A román parasztság forradalmi múltját idézi fel 1907 c. költeményében, melyben szemébe mondja a királynak:

A Hazugság jól el van a királlyal . . .
E vén mesét jól ismerik a népek:
mióta csak hazugság és király van,
megértő közös háztartásban élnek.

Ezt a verset különben *Szabédi László* is lefordította igen kitűnően.¹⁰ A kötetben közölt versek nem adnak hű képet a haláló román költőről. Olyan verseket kellett volna közölni, amelyekben a költő harcosan kiáll az elnyomott nép igaza mellett.

A századvég harmadik nagy költője az erdélyi származású *Gheorghe Coșbuc*. Dobrogeanu Gherea kritikus a „parasztság költőjének“ nevezte, s valóban az is volt, egész költészete a parasztságról szól. Harcos költő volt. *Az élet harca* c. költeményében írja:

Az élet harc: harcolj keményen,
törj benne nagy vággyal utat.

Kiért? Lelkednek célja nincsen?
Úgy alávaló senki vagy.

¹⁰ Megjelent: A hazugság a király asztaltársra címmel az Együtt, irodalmi almanachban. Kolozsvár, 1949.

Tieidért küzd! Senkid sincsen!
Mindenkiért harcolj magad!

Cosbuc költészetére már a század elején felfigyeltek költőink. *Révai Károly*¹¹ gyűjteményt adott ki verseiből. Kötete azonban nem haladó verseit, hanem inkább tájleíró költeményeit közölte. Cosbuc haladó versei mindmáig ismeretlenek maradtak a magyar olvasók előtt, jóllehet legforradalmibb versét *József Attila* lefordította: *Földet adj* címmel; ez azonban csak a fel-szabadulás után látott napvilágot.¹²

Cosbuc egész sor költeményben, (melyek közül a kötet is közli: „*Az örült asszony, Dojna, Meghaltak — kiért* c. verseit) lázadó hangon tárta fel a román parasztság szomorú sorsát. Az elnyomottak költője volt s a kritikai realizmus egyik fő képviselője a román irodalomban.

Cosbuc a legjobb balladaköltő a románoknál. Balladái népi motívumokat tárgyalnak, s bennük a nép mindig szemben áll elnyomóival. A kötetben közölt *Villám halála*, melyet első ízben olvashatunk magyar nyelven, arra tanít, hogy a nép életbölessége, életakarata erősebb a királynénénál. Az öreg böles így oktatja ki a királynét az életéről:

Füst volna? Nem, és újra nem.
Harc ez, vitézi küzdelem!
Az élet komor feladat,
melytől a gyáva megriad —
békeség csak a gyáva had
része legyen.

De e balladánál sokkal teljesebb képet kapunk a nép életéről, szokásairól *Nunta Zamfirei* (Zamfira esküvője) c. balladában, mely Cosbuc legművészebb alkotása. Megérdemelné, hogy lefordítsuk magyarra.

A század végén a román munkásosztály egyre növekvő erejét két szocialista költő, *Păun Pincio* és *Th. Neculuță* képviselik az irodalomban. A polgári irodalomtörténet mindkettőjüket elhallgatta, s műveik csak a felszabadulás után kerültek nyilvánosságra. Magyar nyelven első ízben e kötetben találkozzunk verseikkel.

Păun Pincio nem volt nagy költő, de lelkes híve a munkásosztálynak. *Május elseje* c. versében így írt a munkásünnepről:

A tavasz ege fénylik, megifjúlt a természet:
sereg vonul az úton, proletár hadak lépnek,
fegyvercsörgés se hallik, kürt sem rikolt keményet ...
Vidám szemek ragyognak: fehér betűivel
vörös zászlók vásznán egy álom feltűzel ...

Păun Pincio rövid életét a vörös zászlók vásznán feltűzelő álom ragyogta be s vezette.

Th. Neculuță maga is munkásszármazású. Költészetére a legjellemzőbb az elnyomók elleni kérlelhetetlen harc. *Alkonyatkor* c. versében feltárta a parasztság nehéz sorsát:

De nem látják csodáit a rétnek és a völgynek,
kik ott jönnek csapatban, arcuk csupa sötét gond
s míg napperzselt testük kunyhó sötétje.várja,
lelkükben nő a kínok éjszakája,
szívükben felgyülemlik mérge minden bajuknak,
hogy minden jó a másé s nekik a munka jut csak:
s őket büntetik egyre, kik robotnak élnek.
Sírásuk dalba fojtják az átokverte fajnak
nemzedékei sorra s a kínba belehalnak.

¹¹ Révai Károly: Cosbuc György költeményei. Bp. 1910.

¹² Új idők, 1946. május, valamint: Mai román líra. Bp. 1947.

Neculuță a parasztság mellett már felfigyelt a munkásságra is s kifejezte helyzetük azonos voltát az elnyomó földesúri-polgári rendszerben. Legnagyobb érdeme, hogy olyan időben, amikor haladó költők az ellenséges ideológia hatása alá kerültek, ő hűségesen kiállt a munkásosztály érdekei mellett. Nem esett kétségbe, amikor az igazságtalan rendszer csapásait látta, hanem haragra buzdította a népet. *Előre* c. versében mondja:

Félre a nyomorúsággal
könyveidet gyorsan töröld le,
félre a panasszal!
Törj ki kemény akarattal
gyávák nyájából husággal,
menjünk most előre.

Neculuță-val lezárul a klasszikus költők sora, akiknek versei a kötet mintegy fele terjedelmét teszik ki, s felvonulnak előttünk az élő szocialista költők.

Sorukat *A. Toma*, a legidősebb román költő nyitja meg. Költői pályája még a múlt század végén kezdődött, de csúcspontját a felszabadulás után érte el. A burzsoá irodalomkritikusok vele is mostohán bántak el; nevét hiába keressük az egykori irodalomtörténetben. De nemcsak elhallgatással akarták elnémítani, hanem üldöztetéssel is. A második világháború alatt bujdosnia kellett a hatóságok elől. Versei ez időben kézírásban terjedtek kézről-kézre, s lelket s hitet öntöttek a börtönök mélyén szenvedő harcosokba. Így vált Toma valóban a munkásosztály költőjévé. Ez időben már minden szavát a Párt iránti hűség és szeretet fűti. Ő fogalmazta meg legtalálékosabban, mit jelent a Párt a szocialista jövőt építő nép előtt:

Ha égre torlódnak is mind a gátak,
minket elvtársak, nem verhet le bánat:
erős a vállunk, szól szavunk: a Párt, —
előttünk minden út szélesre-tárt.

Toma nemcsak a múltban bátorította a munkásosztályt a kizsákmányolók elleni harcra, hanem ma is élen jár a szocializmus építéséért, a békéért vívott harcban. *Ird alá a békéivet* c. versében így agitál:

Úgy ird alá, mint én teszem,
mindenkinék kezeskedem
a békéért, bárhol lakik
Egyenlítőtl sarkokig.

Toma költészete magába ötvözi a román költészet haladó hagyományait, valamint a népköltészet művészi értékeit. Ezért bátran mondhatjuk, hogy Eminescu mellett a legnagyobb formaművész a román költészetben. Verseit nagyon nehéz lefordítani. Költőink s műfordítóink legjava: *Illyés Gyula, Aczél Tamás, Kuczka Péter, Kardos László, Szabó Lőrinc s Lator László* nagyszerű munkát végeztek, fordításaik hiven visszaadják az eredeti versek tömörségét, erejét és szépségét.

Toma mellett a román líra legkiemelkedőbb alakja *Mihai Beniuc*, az erdélyi származású költő, aki már a múltban, de különösen a második világháború alatt felfedte az elnyomó rendszer igazságtalanságait s bátran kiállt a nép igaz ügye mellett. Míg költőtársai a fasizmus éveiben az ellenséges ideológia szolgálatába szegődtek, ő hiven kitartott a nép, a parasztság mellett. Minden költeménye ez időben a parasztságról szól s mint maga mondja *Dal* c. versében, nem „hordóhasú pópáról vagy Pávaskodó bojárlányról“. A román föld szeretete költői hitvallásává vált. *Rizsföld* c. költeményében, melyet *Zelk Zoltán* nagyszerű fordításában olvashatunk, mondja:

Ennek a földnek költője vagyok,
rozsdáját, gyászatát énekeltem hajdan.
Most tündököl a gyöngéd őszi napban,
e rizsföld is, mint napfény, úgy ragyog.

Beniuc, ki egykor a nép szenvedésein búsongott, ma a szocializmust építő román nép nagy alkotásain, boldog jövőjén lelkesül, s harcosan kiáll a béke megvédéséért. *Ének a barrikádokon* c. versében, melyet Kardos László jó fordításában olvashatunk, írja:

Párezernyi burzsuj áll
szembe velünk, s mint a tenger
annyi a hű szegényember:
proletár.

Beniuc verseiből közül a kötet a legtöbbet, mintegy 17 költeményt. A sok fordítás közül különösen *Zelk Zoltán* fordításait kell kiemelnünk, akinek fordításairól megérezni, hogy eredetiből valók. Jó fordítások *Kardos László* és *Kuczka Péter* fordításai is.

Beniuc költői kifejezőmódjára nagy hatással volt a népköltészet. Versei nemcsak tartalmukban, de formájukban is komoly útmutatást, segítséget jelentenek a kifejezés nehézségeivel küzdő fiatal költőknek.

Egyik legszebb verse a népdalformában írt *Ének Sztálinról*, mely híven kifejezi a román nép szeretetét a nagy Sztálin iránt:

S az énekek hova szállnak
Haza Sztálinhoz találnak.
Csuda szárnyal bekopognak,
ablakába így kopognak:
szeretett jó Sztálinunk,
nehéz, hosszú volt utunk,
s ha lett volna hosszabb is,
bejártuk vón még azt is,
mert a Kreml tornyán csillag gyúlt
attól világos az út,
s a Te tanításaid
irányítják lépteink.
Születésed ünnepét
köszöntjük mi is ekkép,
ahogy szólni mi tudunk,
ahogy szól a rigmusunk:
élj sokáig Sztálinunk,
népek békés életéért,
a dolgozók győzelméért.

A régebbi, a felszabadulás előtti költőnemzedékhez tartoznak: *Maria Banuş*, *Eugen Jebeleanu* és *Radu Boureanu*. Mindhármukat a komoly műgond, a költői elmélyülés jellemzi.

Maria Banuş: *Fiamnak* c. versében, melyet Fodor József jó fordításában olvashatunk, egyszerű, természetes módon, de rendkívül meggyőzően mozgósítja a dolgozókat a békéért:

Drága a béke,
Drága a gyenge lugas nekem,
mely, mint gyöngy gyönyörű.
Drága nekem, ami szívemből szökken,
az élet, az édes.
melynek melegében ülök.
De százszor becsőbb az
a nagy folyam:
az igazság tág és tüzes vizének suhogása,
karjai közt vertem tanyát,
itt lelem én a nyugalmat.

Banuş példát mutat e versével, hogyan kell elkerülni a sematizmust, hogyan kell élményszerűvé tenni a költeményt.

E szempontból nagyon tanulságos még *Eugen Jebelanu: A béke pajzsa* c. hatalmas költeménye is. Jebelanu fő témája a fasizmus és az új háború elleni küzdelem. Az imperialista háborús uszítóknak így fejti ki a békétábor erejét:

Nem feledjük, kik hoztak földünkre szabadságot,
lőporfüstben kinyíló, vérbimbós hajnalon:
a holtak szent emlékét, az élők dicsőségét,
mindörökké megőrzi a munkáshatalom!

A kohók kürtje május elsejét bújja hosszan.
Az ünnepélyes zengés tárt ajtón, ablakon
száll be hozzánk és eljut azok tömött füléhez,
akik remegve hallják a túlsó oldalon.

Szárnyal a szelek szárnyán: „Fel, fel ti rabjai”,
kibontott lobogóként. Fel hát, te nagy világ!
Európa rab nyugatja, amerikai föld és
messze gyarmati tájak, Afrika, Indiák!

Jebeleanuról meg kell említenünk, hogy irodalmunk jó ismerője és értékelője, Petőfi és Ady költészetének nagyszerű tolmácsolója.¹³

Meg kell dicsérnünk *Rákos Sándort* ezért a szép fordításért, mely híven érzékelteti az eredeti lendületét, pátoszát.

Radu Boureanu-t, a csiszolt forma s az elmélyülés jellemzi. Fő témája neki is a béke, melynek egész kötetet szentelt. (Sângele popoarelor — A népek vére.) Ebből való a kötetben közölt magyar vonatkozású vers: *Budapest I—II*, melyet művészien fordított le *Vas István*. Boureanu verse nagyon élményszerű s érzékelteti, miként taszította hazánkat a megsemmisülés szélére népszerű kormányzatunk:

Most is hallom, az oszlopok közt, verődve a szélben
messze kiált a szabadság, zászlaja lángol,
a lázadás verseit a lépcsőkre emeli, felviszi Petőfi Sándor
a vérbevájt grófi karmok alatt harcol a mélyben
— mint lekötött hajó — a nép, hogy megszabaduljon a lánétól.

Bizonyára nagy meglepetést okoznak a magyar olvasóknak a legfiatalabb román költők: *Dan Deşliu*, *Costea Chioru*, *Veronica Porumbacu*, *Petru Fintilă*, *Vlaicu Bârna* st., akik már nagyrészt túljutottak a formakeresés akadályain. Ezt úgy érték el, hogy sokat tanultak a haladó román költőktől s a mai idősebb költőnemzedéktől, valamint a szovjet költők példáiból. Központi témájuk a szocializmust építő román nép problémái: a termelés kérdései s a béke megvédése. De ezek mellett megtaláljuk a dolgozó emberek szerelmét, szórakozását kifejező verseket is. E szempontból különösen *Veronica Porumbacu*-t kell kiemelnünk, aki *Idill* és *Ének harmónikaszó mellett* c. verseiben a munkásifjak szórakozásáról, szerelméről írt népdalszerű formában.

A sok tehetséges fiatal román költő közül a legtehetségesebb, a legfiatalabb *Dan Deşliu*. Költeményeit a buzdító erő, az élményszerűség jellemzi. Nagy műgonddal ír s versein érzik a népköltészet komoly hatása. Különösen áll ez: *Egy szegény paraszt balladája* c. hatalmas költeményére, melyben a

¹³ Poezii din Petőfi. Petőfi válogatott költeményei. Kétnyelvű kiadás. Bucuresti: 1948. — Poeme din Andrei Ady. Ady Endre költeményeiből. Bucuresti. 1948. — Poeme maghiare. Magyar versek (Radnóti Miklós, József Attila és Ady). Bucureşti, 1948.

kulákok által meggyilkolt dolgozó paraszt alakját idézi fel a román népdalok hangján. Hibája e versnek, hogy nem elég tömör; a költő igen sokat akar elmondani, s ez a vers élményszerűségének rovására történik. *Kormos István* fordítása jó.

Közli a kötet *Illyés Gyula* fordításában: *Jó esztendő*, *Kardos László* fordításában *Munkások tavasza* és *Vasárnapi ének* c. költeményeit. Ez utóbbiban nagyszerűen érzékelteti az új élet diadalát a régi felett:

Hol rabló vigadott és folyt a vad harács,
ma boldogan nevet az új kovács,
kit tegnap vertek, most kacag
nem győtri fájdalom, szabad.
Kacag a munka embere,
kacag a munkás gyermeke,
kacagás csattan a hegyeken,
kacagás kinn a tengeren,
kacagnak, mert teli a csűr,
a sajtár habzik, úgy örül,
a hajógyár is feldudál,
az olvadó vas kiabál!
És dalolnak a cséplőgépek:
új hórák, hajnali zene, —
és nő az élet,
felzúg boldog öröme!

Kimaradt a kötetből olyan nagyszerű verse, mint: *Cântec de leagăn* (Bólesődal) és *Reșita cântă slava lui Stalin* (Resica dicsőséget énekel Sztálinnak).

Sorra lehetne idézni a többi fiatal román költőt is; mind azt bizonyítanak, hogy komoly tehetséggel szolgálják népüket a szocializmus építésében s hogy a szocialista-realista ábrázolásban jelentős eredményeket értek. Jóllehet nagyrészüket már leküzdötte a sematizmus veszélyét, mégis ez megtalálható még olyan tehetséges költőnél is, mint *Costea Chioru*. A kötetben közölt verse: *A norma túlteljesítése egy lépés a béke felé*, melyet *Kardos László* jó fordításában olvashatunk, nem elég tömör; bőbeszédű, s nem hat élményszerűen. Hasonló hibái vannak *Vladimir Colin*: *Az első terv éneke* c. versének is. Talán nem volt hiba, hogy ezeket a verseket is közölte a kötet, mert így teljesebb képet kapunk a fiatal román költőkről; megismerjük hibáikat is, ami viszont tanulságul szolgálhat költőinknek is. A kötet *Köpeczi Béla* román irodalmi áttekintésével zárul. Ilyen nagy anyagról, mint az egész román költészet, még távolról sem lehet kielégítő képet adni 9 oldalon, amennyit a Kiadó e célra szánt. Jó volna, ha kiadóink ilyen esetben nem sajnálnák a helyet, s lehetőséget adnának arra, hogy szélesebb keretek között kapjon képet a magyar olvasó a román irodalom fejlődéséről, annál is inkább, mert erre a múltban nem nyílt lehetőség.

Végezetül a cikk folyamán kiemelt műfordítók mellett, meg kell dicsérnünk a kötet minden fordítóját, akik kevés kivétellel (Áprily, Jékely, Zelk) nyersfordításból fordítottak, s alaposan rácafoltak arra a közfelfogásra, hogy nyersfordításból nem lehet művészi módon fordítani. Nem értjük azonban, mi értelme volt egy költő verseit több költővel fordíttatni. (Beniuc 17 versét 12 fordító tolmácsolta.) Igaz, hogy így sokszínű versfordítást nyertünk ugyanazon költőtől, de ez a tarkaság a költő egyéni sajátosságainak elsikkadásához vezet. Célzerűbb lett volna, ha olyan reprezentatív költőket, mint Toma, Beniuc, Deșliu stb. csak egy költő fordít, méghozzá olyan, aki költői felfogásban, sajátosságban a leginkább hasonlít hozzájuk (pl. Kónya, Zelk, Kuczka).

A *Román költők antológiája* — az első nagyobb áttekintést adó román versgyűjtemény — nagy lépéssel vitte előre a magyar és a román nép kulturális közeledésének ügyét. Erdemes volna a megkezdett úton tovább haladva, külön népköltészeti gyűjteményt, s az egyes reprezentatív költők verseiből (Coşbuc, Toma, Beniuc, Deşliu) önálló gyűjteményeket is kiadni.

Domokos Sámuel

OSZTJÁK (CHANTI) HŐSÉNEKEK

Reguly A. és Pápay J. hagyatéka. II. kötet. Közzéteszi Zsirai Miklós. Budapest, 1951. Akadémiai kiadó. 380 l. 8°. (Reguly-könyvtár, 2.)

Fölszabadult hazánkban a tudomány is a fölszabadítottak közé tartozik. A megújhodott Magyar Tudományos Akadémia olyan, mint Csipkerózsika vára, alig csattant el a szabadság csókja, föléledt hosszú aléltóságából, s egy-egy kurta hónap alatt több életjelt ad magáról, mint hajdan évtizedek alatt. Megéledt tetszhalott némaságából a finnugor nyelvtudomány, nemzeti nyelvünk történeti kutatásának alaptudománya is. Gazdag terméséből nem találomra emeljük ki éppen Zsirai Miklós chanti szövegkiadását, hanem azért, mert ezen a kiadványon keresztül szeretnők megmutatni, hogy a föltárt források kútfejénél az irodalomtudomány sem marad szomjan.

A „Regulyana” néma iratesomóinak megszólaltatása haladó hagyományaink egyik legfontosabb korát éleszti föl az irodalomtörténész számára, azt a kort, melyben a tudomány és az irodalom egyazon útra tért a haladó politikával. Reguly Antalt a reformkor alkotószomjúsága vitte 1839-ben külföldre. A finnugor-kérdésre egy száműzött, lángszívú finn hazafi, Arvidson terelte figyelmét. Reguly előtt két világosan átgondolt cél lebegett. „Ne is várjunk ily tárgyakba, melyek oly közel érik nemzetiségünket, külföldiektől tanítást” — írta, s szavai egybehangzanak azok szavával, kik kulturális életünket is föl akarták szabadítani a gyarmati függés alól. „Ha így eredése módját és kifejlődése processusát, ha multját nyelvünknek, melybül a jelen kétes kérdései kifejtésére tanácsot nyerhetnénk, megösmérhetnénk! Minő előmenet lehetne ez! és éppen azon időben, melyben nyelvünk nyilvános nemzeti nyelvünkkel lesz, melyben használata köre oly igen terjed, hogy műveltségük pontjának mérő eszköze leend nem sokára. Azon régi ösképet nyelvünknek elővarázsolhatni, melybül ez századok folytán lett azzá, mi ő most, ez volna a fő, mi nyelvünk ügyében lehetséges lenne” — írta. Reguly a „jelen kétes kérdéseire” keresett választ, nyelvünk multja abból a szemszögből érdekte, „mi ő most”, kutatásainak fontosságát a nemzeti nyelvvé válás nagy gondolata, időszerű politikai eszméje világította be. Nézetei ma is megszívlelendők, a mult öncélú, a kutatás anyagába belevesző tanulmányozása helyett arra mutat példát, hogy ő, egy forrongó forradalom felé törő kor fia, nyelvünk multját ez élő nyelv teljesebb ismerete szempontjából kutatta, s a multban a fejlődés folyamata izgatta tudós érdeklődését. Reguly föléledő emléke arra a tartozásunkra figyelmeztet, ami irodalmunk nyelvének, nemzeti nyelvünknek kialakulása terén, a nyelvi öntudat megszületése terén vár törlesztésre az irodalomtörténet részéről. Ezeket a kérdéseket, legnagyobb költőink nyelvi érdeklődését, Reguly hatását ki kell emelnünk a „romantika” katalógus-címszava alól. Sztálin útmutatásából ez is következik.

De „Észak Kőrösi Csomá”-jának hagyatéka nemcsak ebből a szempontból tarthat számot érdeklődésünkre. A chanti hősének az obi-ugor népköltészet legősibb rétegét őrzik meg számunkra, tehát a velünk legközelebbi rokonságban lévő finnugor népnek, a miénkkel sokban közös ösköltészete felé nyitnak

kilátást. Nemcsak arra gondolunk, hogy milyen elemeit tárolják ezek a mély hagyomány-rétegeket megőrző énekek a chanti nép kozmogóniai felfogásának, mitológikus mondavilágának s egy olyan népjellemnek, melyről egyik első kutatójuk, Castrén, olyan rokonszenves képet rajzolt az „Ethnographische Vorlesungen“-ben: „Az osztják nem hagyja cserben a barátját, a zörgető előtt nem rekeszti be ajtaját: amije van, szívesen megosztja... Tolvajlás szinte sohasem esik, a ház mindig nyitva áll, javaikat gyakran őrizetlen hagyják a tundrán. Az osztjakok nem gyanakszanak egymásra, hanem testvériesen élnek együtt.“ Ez a népi s egyben ősi emlékeket őrző költészet igen jelentős formai kérdéseket világíthat meg.

Az obi-ugor népköltészet a gondolatritmusnak egy más válfaját is ismeri, mint amelyet a biblikus héber, a finn és a magyar népköltészetben általában nyilvántartunk. Talán nem is azonosítható a gondolatritmussal az a sajátos költői kifejezési forma, mely abban áll, hogy a kifejezendő képet a rokonértelmű szavak ismétlésével teszi szemléletessé:

annak idején bölcsős gyermek gyanánt hogyan nevelte volna,
pólyabeli leány gyanánt hogyan serdítette volna

vagy:

A pusztulás után való kedves lest tovább üljük,
a vész után való kedves lest tovább lessük

vagy:

Növekedő férfi lábam íze növekedése közben
serdülő férfi kezem íze serdülése közben, stb.

Jellegzetes e költészetben a jelzők rendkívüli gazdagsága és változatosága:

aranyos szemét fátyolozó nap;
nyakat levágható erős álom;
embere-sűrű népes város;
nyusztos erdő;
vadas erdő;
holló-orr oldalas ostor;
vörös csipejű szökő evet;
bálványszem-sötét igazi éj;
eleven nyuszt-hajfonatú fejedelem-leány;
sok nép bocskora szőrét koptató terecske;
hajlatos íj;
ideges íj;
táplálékos Ob;
halas Ob;
orros csónak; stb.

A gazdag alliteráció mellett (*säming ko sämlal, nyalming ko nyalomal; kui ike kot pai kutl eult suoslem; päletang ord pälätl in änd yantlem*; stb.) a rím is feltűnik, nemcsak a szóvégi szóismétlés formájában:

lai päskang jām sun temestäl
put poskāng jām sun kumpiltäl; stb.

Az énekszövegek ritmikus rendje, verssorok szerinti tagolása is fölismerhető, a tartalmi egyezést ritmikus egyezés, a szótagszám bizonyos szabályossága is követi, sőt talán nem túl merész a feltételezés, ha az erre való törekvést fedezzük föl az ilyen alakváltozatokban:

pa janh ho nyol *taren* ma tuolem
pa janh ho jogol *tarn* ma vuantlem.

Hogy mindennek jelentőséget tulajdonítunk s felhívjuk rá irodalomtudományunk művelőinek figyelmét, az nemcsak a chanti költészet magyar vers-történeti tanulságaiért van. Élő irodalmunkra is gondolunk. Zempléni Árpád,

de méginkább József Attila példája azt mutatja, hogy nemcsak a történeti magyar verskincsből, hanem a rokon népek népi és ősi költészetéből is nyerhet ösztönzést költészetünk. Az „Áradat” szépsége nem stilizálás, hanem a fölismert ősi lehetőség fölélesztése:

De rivall a csermely csőse,
békák botosa bottal mondja,
vicsorogja víz vitéze,
ordas inas, úr bolondja.
— Eltakarodj, őt tekergő!
Kotródj innen, kujtorogó!
Fattyúnak itt nincsen fürdő!
Csavargónak nincs csobogó!

Néhányan József Attila kortársai közül, elsősorban Füsi József, tanúsíthatjuk, milyen mély hatást tett József Attilára a finnugor, elsősorban a chanti-val legközelebbi rokonságban álló manyisi (vogul) költészet, s hogy tervezte, szövögette-fonogatta a „Finnugor verstan” megírását.

A „Regulyana” kiadása végül egy más tanúsággal is szolgál. Ez az ősi hagyományokat őrző népköltészet ma már a múlté, de nem halt meg, nem veszett el. A chanti nép ma a Szovjetunió virágzó kultúrájú népe, a hajdani osztjakok költészetét ma már nem kell emberfeletti áldozatok árán idegen tudósoknak fonetikusán följegyezni. A szovjet költészetnek eleven virágoskertje a chanti költészet, költőik szép verseiben ét tovább, mint eleven hagyomány az ősök ritmusa. Remélem, erről is beszámolhatunk hamarosan.

A Reguly-hagyaték kiadását Zsirai Miklós példás gonddal látja el. A szövegek német fordításához, Mollay Béla munkájához, férne némi szó, de ez már nem a mi föladatkörünkbe tartozik.

Bóka László

BODI LÁSZLÓ: HEINRICH HEINE

Közzoktatásügyi Kiadó, 1951.

Bodi László könyvének nem kisebb az érdeme, mint az, hogy komoly kísérlet Heine életművének egyszerre tudományos és népszerű összefoglalására. A tárgy megválasztása és feldolgozásának módja egyként megérdemli a dicséretet. A tudomány és népszerű előadásmód egybekapcsolásának e kísérletén érzett öröm más vonatkozásban azonban hiányérzet is: mennyire hiányzanak a marxista világnézeti tudatossággal megírt, szilárd irodalomtörténeti alapokon nyugvó, közérthető munkák: átfogó korszaktörténetek, monográfiák stb., a magyar irodalomtörténet területén! Nincs még ma sem Vörösmarty-, Arany-, vagy akár József Attila-életrajzunk, összefoglaló monográfiánk irodalmunk nagy, progresszív korszakairól, amit az irodalmi kultúra elsajátítása után első lépéseket tevő munkás és paraszt, a középiskolás diák kezébe adhatnánk!

Bodi könyve *marxista* kísérlet a Heine-életrajz kidolgozására. Igaz, hogy Mehring sok tekintetben klasszikusnak számító tanulmányán nagyon kevéssé megy túl — sőt, nem egyszer túlságosan is ragaszkodik Mehring egy-két nem a lényegre érintő helyéhez —, mégis becsületes, világnézetiileg tisztázott, filológiaiilag alapos munka.

A szerző Heine életművét biográfikus keretben mutatja be, de e keretben egyben sorra elemzi azokat a politikai és irodalmi áramlatokat, amelyek Heine Németországában, különösen az 1830 és 1848 közötti időszak osztályharcában megmutatkoztak. Az első kérdés itt Heine világnézeti-művészi fejlődésének a kérdése. A szerző helyesen csoportosítja az életrajzi adatokat a két döntő határpontra: az 1830-as és az 1848-as forradalmak köré. Nem mintha

a heinei világnézet egyes főbb elemei nem alakultak volna ki már 1830 előtt; mégis a 30-as júliusi forradalom adja meg Heinenak a döntő politikai-művészi kiforrottságot. Nem mintha az 1848-as forradalom bukása nála a legkisebb mértékben is olyan depressziót váltott volna ki, mint amelyet a nyugateurópai polgári művészet nem egy jelentős alakjánál (Baudelaire, Carlyle, Wagner stb.) tapasztalhatunk; mégis 48 után a „matrác-sír“ foglyának elszigeteltsége egyre nagyobb, s ha művészetének ereje nem is lankad, de nem is fokozódik. — Kár azonban, hogy az olvasóban a szerző e két dátum megkülönböztetett jelentőségét nem eléggé határozottan tudatosítja.

Erénye továbbá Bodi könyvének az, hogy igyekszik pontosan megállapítani Heine pozícióját kora német osztályharcaiban, általában viszonyát a legjelentősebb nemzetközi politikai és művészeti mozgalmakhoz. Mindenekelőtt: helyesen mutatja be Heine bírálataát a német romantika egyes áramlatairól. Megmutatja, milyen kíméletlen, gyilkos gúnnyal leplezte le Heine a reakciós, feudális romantikát, hogy melyek voltak azok az elemek, amiket a romantikából mint értékest és továbbfejleszthetőt átvett. Külön kiemeli Engels elemzését a heinei öniróniának a szokványos romantikustól megkülönböztetett, progresszív jellegéről. Ugyanilyen helyes az az elemzés, amit Heinenak a kispolgári radikalizmus elleni harcával kapcsolatban olvashatunk. — itt a Heine-Börne-vitának Mehring által jelzett szempontok alapján való tárgyalását kapjuk. Majd Bodi rátér az utópista szocializmus és Heine viszonyának taglalására.

Itt — elméletileg önmagához is következtetlenül — helytelenül határozza meg az utópista szocializmus világtörténelmi jelentőségét, mivel a tudományos szocializmus, a marxizmus létrejöttéig ezt „feltétlenül haladó irányzatnak“ tekinti — elfelejtkezvén e helyen arról, amit különben maga is nagyon jól tud, hogy mennyire nem homogén mozgalom volt az utópista szocializmus, s hogy nem egy helyen mennyire megfertőzte tiszta vizét a feudális-arisztokrata romantika szennyes áradata. Lényegében helyes azonban a kérdés további elemzése, ahol a szerző kimutatja, hogy Heine a saint-simonizmusból rendkívül határozottan fejlődik tovább a kommunizmus megértése felé.

Komolyabb hiányosság azonban az, hogy Bodi — miután Heine viszonyát e három lényeges koráramlathoz — a romantikához, a kispolgári radikalizmushoz és az utópista szocializmushoz — kielégítő módon tisztázta, utána a részletelemzéseket nem eléggé kapcsolja egybe, s nem eléggé mutatja meg azt az *egységes* világnézeti profilt, amelynek három harcos megnyilvánulását külön vizsgálta. Mert Heine harca a *romantika* ellen, a romantika ellentmondásos lényegének leleplezése, a német mizéria forradalmi demokrata kritikája a legszorosabban összefonódik a harccal a „nagyhangú, de üres *kispolgári radikalizmus* ellen, mely az elvont romantika-ellenességet nem fejlesztette tovább a polgári liberalizmus romantikus elemeinek igazi leleplezésévé — összefonódik végül a polgári társadalom művészetellenességének, embertelenségeinek és képmutató hazugságainak kíméletlen feltárásával, a kommunizmus felé fejlesztett *utópista szocializmussal*. Az életrajzi vonatkozásoknak pedig — úgy gondolom — még legkisebb mértékben sem szabadna megbontaniok a szellemi arc egységét.

A kérdésnek azonban van egy másik oldala is. Az t. i., hogy Heine világnézetileg nem jutott el a marxizmushoz a kommunizmus feltétlen igenléséhez — emberileg —, művészileg pedig nem egy esetben rendkívül ingatag helyzetet foglalt el. Mehring Heine ellentmondásait nem tekintette olyan ellentmondásoknak, melyek a költő életművét lényegileg érintették volna. Bodi viszont ez ellentmondásokat úgy igyekszik „megmagyarázni“, hogy minden komoly elemzés nélkül a költő „osztályhelyzetének“ nyakába varrja. Szavak eredeti értelmük híján, önmagukban véve mitsem magyaráznak meg. Ha Bodi magyarázatnak azt szánja, hogy „Heine maga is polgár“ — ezzel úgyszólván semmit sem mondott. Polgár Börne is, Freiligrath is, Herwegh is az egykorúak

közül. — Nemcsak Bodinál, számos fiatal (és számos nem-fiatal) irodalomtörténészünknél megvan az a hiba, hogy a bevezető „történelmi helyzetrajz“ vagy éppen „háttér“ és a konkrét anyagközlés némelykor kettős vágányon fut, és ha a szerző legalább megérzi ennek visszás voltát, akkor „bedobja“ az „osztályhelyzet“ varázsszavát. Úgy gondolom, ez mindnyájunk munkájának ma bizonyos fokig egyik főfogytékossága, alapvető világnézeti gyengesége, s ezért mihamarabb korrigálni kell.

Az irodalmi elemzés sohasem elégedhet meg osztálymegjelölések pusztá felragasztásával. Az irodalmi elemzés csakis az osztálytársadalmi helyzet osztályharcokkal teli *mozgásából* indulhat ki, csak innen, e mozgással szerves egységben fejtheti ki az egyes művészek világnézeti-politikai állásfoglalását. Lenin mondta Tolsztojról Gorkijnak: E gróf előtt nem volt muzsik az orosz irodalomban. Pedig hát közismert, hogy az orosz és a nem-orosz grófok egyformán halálos ellenségei a dolgozó parasztnak. Lenin „paradoxonja“ mégis zseniálisan igaz, — igaz, mert azon a bebizonyított *elemzésen* alapul, hogy Tolsztoj az egész orosz forradalmi valóság „tükre“, — tükre annak a parasztság történelmi tevékenységében kifejezésre jutó minden ellentmondásával egyetemben. Ez Heine esetében azt jelenti, hogy az 1848-as forradalom német-oroszági érlelődésével a legszorosabban egybekapcsolva azt kell megmutatni; Heine a forradalomért vívott ideológiai harcban mennyire különlegesen tisztán látott; ösztönös megérzéssel ráhibázott a polgári forradalom proletárforradalommal való átfejlődésének múlhatatlan szükségességére, — *ugyanakkor* megállott a félúton, a marxizmus előtt, nem tudott egybeforrni a munkásmozgalommal. Tehát fejlődési tendenciáról kell beszélünk, nem statikusan értelmezhető „osztályhelyzetről“.

S itt, Heinének megtorpanásánál a marxizmus előtt, élesen bírálunk kell a szerző felfogását e kérdésben. Ismeretes, hogy Marx és Heine között, főleg 1844-ben, a Marx által szerkesztett Német-francia Évkönyvek idején, rendkívül meleg barátság fejlődött ki, amely elment egészen odáig, hogy Marx hasznos tanácsokat adhatott barátjának egy-két vers technikai végső alakba öntésére. Marx ekkor már kidolgozta a materialista dialektika egyes lényeges elemeit, s így e kapcsolatnak nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk. Bodi Marx és Heine barátságát így magyarázza: „Származásuk, érdeklődésük, céljaik igen hasonlóak voltak. Mindketten rajnavidékiek, mindketten megjárták a hegeli történelemszemlélet és az utópista szocializmus iskoláját, mindketten egész életükben küzdöttek a társadalmi és politikai elnyomás ellen.“ Az ilyen magyarázat, sajnos, még a tudománytalan „hatástörténet“ visszajáró kísértete. Az aztán a böles, aki megmondja, hogy mondjuk az „igen hasonló származás“ miféle szerepet játszhatott Marx és Heine viszonyában. S ami a leglényegesebb: megint csak nem esik egyetlen szó sem arról, mi az a közös *világnézeti* vonal, amelyen *egy pontig* együtt mentek, s hol az a pont, ahol útjuk szétvált!?

A kérdés rendkívül komoly. Mehring feltevése, mely szerint Marx nem akarta világnézetiileg befolyásolni Heine fejlődését, teljességgel alaptalan. Igaz, hogy Marx 1844-ben még nem jutott el a történelmi materializmusig, ez azonban nem jelenti azt, hogy a különben oly kíméletlenül éles társadalmi-morális kritikái érzéke szó nélkül hagyta volna Heine emberi és világnézeti ingadozásait. Bodinak mélyebben, a kérdések plasztikusabb kidolgozásával kellett volna tárgyálnia a tudományos szocializmus páratlan géniuszának és a német nép nagy költőjének baráti kapcsolatát, — s a kérdésen való átsiklás helyett részletekbe menően is meg kellett volna mutatnia azt, hogy a lenini irodalmi pártszerűség egyszerre alapul az irodalom marxi felfogásán és irányításán, s egyben ez elvnek jelentős továbbfejlesztése is.

Nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy ezek a fogytékosságok és hibák Bodi könyvében *már* csak *maradványok*, s a történelmi materializmusnak

még ki nem elégtő alkalmazásából származnak. Az egyes részletkérdések ilyen bírálatát részben a hibák *elvi* jellege, részben a munka *egészének* elismerése teszi szükségessé.

Zoltai Dénes

CSEHOV ELBESZÉLÉSEI

Anton Pavlovics Csehov elbeszélései már régóta ismertek és népszerűek a magyar olvasóközönség körében. Már 1899-ben gyűjteményes kiadás jelent meg belőlük az Olesó Könyvtár sorozatában *Csehov Antal Beszélései és rajzai* címen Ambrozovics Dezső fordításában. A kiadás kilenc elbeszélést tartalmaz, 167 oldalon. Ezt követték a Magyar Könyvtárban a *Falusi asszonyok és egyéb elbeszélések*, írta Csehov Antal, fordította Szabó Endre, Budapest é. n., majd 1925-ben a Népszava kiadásában Csehov Antal *Összes elbeszélő művei* Gyagyovszky Emil, Honti Rezső és Peterdi István fordításában. Egyik eddigi magyar kiadás sem volt alkalmas arra, hogy hű képet kapjunk belőle Csehov világnézeti és művészi fejlődéséről, mert az elbeszélések összeválogatása, illetőleg csoportosítása öletszerű volt, s a fordítók nem törődtek a kronológiai sorrenddel. Éppen ezért örömmel üdvözljük a Révai-kiadásban 1950-ben megjelent *Csehov: Elbeszélések* két kötetét, melyek fordítója, Szőlősy Klára gondos válogatásával, lelkiismeretes fordítói munkájával s az elbeszélések keletkezési évének feltüntetésével lehetővé teszi számunkra, hogy végigkísérjük írónkat művészi pályáján.

Csehov életének (1860—1904) határkövei a cári Oroszország történetének nevezetes évszámait juttatják eszünkbe. Születése után egy évvel bocsátja ki a cár az ú. n. parasztreformot, mely eltörli a jobbágyságot, s halála után egy évvel tör ki az első orosz polgári forradalom. Csehov életének éveire esik tehát az az idő, melyben a feudális Oroszország gazdasági élete a kapitalizmus útján haladva kifejleszti a nagyipart, társadalmi téren pedig megerősíti a polgárságot s kialakítja a proletariátust.

Anton Pavlovics Csehov a polgárosodó Oroszország gyermeke. Nagypapja még jobbágy, apja már kereskedő, ő maga pedig orvos és író. Az Azov-tenger partján fekvő Taganrog kikötővároskában született. Itt töltötte gyermek- és ifjúkorát egészen 19 éves koráig. A fogékonylelkű ifjú kitörőhatalmen első élményei apja petróleum- és heringszagú boltjához, a helybeli görög-keleti iskolához, a gimnáziumhoz, a templomi kórushoz, magánórak adásához s a vidéki kisváros szürke életének más megnyilvánulásához kapcsolódnak. Apja időközben tönkrement, bezárta üzletét, s családjával együtt Moszkvába költözött. Antosa gimnáziumi tanulmányainak befejezéséig Taganrogtban maradt, majd 1879 őszén ő is Moszkvába utazott, s beiratkozott az ottani egyetem orvosi karára. A kisvárosi környezet nyomasztó hatása alól felszabaduló ifjú lassan öntudatra ébredt. Egyik íróbarátjának később így jellemzi magát: „Írjon csak elbeszélést egy fiatalemberről, egy jobbágyivadékról, aki volt már boltos, énekes, gimnazista és egyetemista, aki szolgalelkűségben nőtt fel, csókolgatta a pápa kezét, meghódolt idegen gondolatok előtt, hálálkodott minden darab kenyérért, akit sokszor megvertek, aki sárcipő nélkül járt órákra: verekedett, kínoztá az állatokat, szeretett a gazdag rokonoknál ebédelni, képmutatószkodott isten és az emberek előtt minden ok nélkül — csupán azért, mert tudatában volt saját jelentéktelenségének; írjon arról, hogyan üzte ki magából ez a fiatalember lassanként a rabszolgát, s hogyan érzi, felébredve egy gyönyörű reggelen, hogy az ő ereiben sem rabszolgavér folyik, hanem igazi emberi.”

1884-ben befejezte egyetemi tanulmányait s utána néhány évig Moszkva közelében folytatott orvosi gyakorlatot. Az orvosi pálya azonban nem elégi-

tette ki, hamarosan hátat fordított neki, hogy egész életét egy nagybetegnek szentelje, az orosz társadalomnak.

Írói működését apró elbeszélésekkel — tömör diagnózisokkal — kezdi. Élelapokba ír, ábrázolása még elnagyolt, humora nyers. Könyvünk közli első nyomtatásban megjelent írását, egy gúnyoshangú levelet a maradi vidéki nemesről (*Levél tudós szomszédomhoz*, 1880).

A következő elbeszélés, *A csinovnyik halála* 1883-ból való. Ebben már finomabb a humor, emberibb a tartalom. Egy végrehajtóról van benne szó, aki a színházban véletlenül ráprüszköl egy főtisztviselő fejére, aztán harmadnapra aggodalmában — meghal. Látszólag bizarr ötlet, Maupassantra emlékeztet. De a furcsa történet mögött ott van az egész cári világ a maga félelmetes elnyomó apparátusával, az elnyomottak örökös rettegésével. Felépítése jellemző Csehovra: egyetlen külső mozzanat megindít egy hosszú belső folyamatot. Érdekes mellékízt ad neki a nevetséges kezdet és a szomorú vég ellentéte: tüsszentés — halál. A megindító aktus ugyanolyan váratlanul ér benünket, mint a befejezés.

Csehov tehát elindult azon az úton, melyen eljut a gondosabb társadalmi rajzhoz s az elmélyülő emberelemzéshez.

A nyolevanas évek elbeszéléseiből mint apró pillanatsfelvételekből tevődik össze a századvég polgárosodó orosz társadalmának képe. Szomorú kép ez, mert Csehov elsősorban orvos, s a művészi ábrázolásban is a társadalom kórtünetei érdeklik. Az orosz társadalom pedig nagyon beteg. Vannak ugyan benne egészséges erők, melyek majd legyőzik a kórokozó bacillusokat, de Csehov ezeket az erőket nem látja.

Feltárja a nagyvárosi fényűzés és nyomor közötti ellentétet (*Osztiga*, 1884), a nők kiszolgáltatottságát (*A szakácsnő férjhez megy*, 1885), a falusi muzsikáiparos sívár életét (*Bánat*, 1885), a cári tisztviselők féktelen hiúságát és romlottságát (*Szög a zsákból, Beszélgetés a kutyával*, 1885), a nagyvárosi bérkocsis szomorú magányát (*Magány*, 1886), a megvásárolható szerelem erkölcstelenségét (*A kóristanő*, 1886, *A roham*, 1888) a kispolgári család hazugságait (*A sorsjegy* 1887), a kis cseléd embertelen kizsákmányolását (*Aludni szeretnék!* 1888) stb. Egyetlen aktív hőse ebből az időből Szavka kertész (*Agajfa*, 1886), de a benne szunnyadó tehetséget ez is céltalan játékokra pazarolja.

Az elbeszélések hőseiben az orosz polgári társadalom tipikus alakjai vonulnak fel előttünk. Elnyomók és elnyomottak, gonoszak és jók. Valamennyiük élete sívár, visszataszító. A sorok között mindenütt ott kísértenek Csehov gyermekkori emlékei. Az író ezekkel a képekkel hivatást akar betölteni, fel akarja rázni az alvó orosz társadalmat. Igaza volt Makszim Gorkijnak, amikor a 90-es években ezt írta Csehovnak: „Óriási feladatot hajt végre apró elbeszéléseivel, mikor arra buzdítja az embereket, hogy undorodjanak meg ettől az álmos, félholt lélettől.”

Csehov alakjai úgyszólván valamennyien egy betegségben szenvednek: gyengék, akarátnélküliek. A gyenge ember nem szívesen cselekszik, annál inkább töpreng. Mint Vasziljev joghallgató (*A roham*, 1888), aki barátaival meglátogatja Moszkva örömtanyáit, s a prostitúció képe annyira kizökkenti lelki egyensúlyából, hogy majdnem megőrül.

A csehovi hősök passzivitásának világnézeti gyökerei vannak: a 80-as években Csehov a tolsztojánizmus híve, s a látszólag apolitikus *Novoje Vremja* (Új Idő) című lap munkatársa.

L. Ny. Tolsztoj jól látta az orosz társadalom hibáit, az uralkodóosztály embertelenségét, de nem hitt abban, hogy a fennálló rendet erőszakkal meg lehessen dönteni. „Ne szállj szembe a gonosszal!” — hirdeti már a *Háború és béke*-ben (1873). Mondj le a világi javakról, fordulj önmagadba s indulj el a belső tökéletesedés útján — hirdeti a *Feltámadás*-ban (1889).

Csehov saját bevallása szerint hat-hét évig vallotta Tolsztoj nézeteit. A tolsztoji „befeléfordulás“, a belső tökéletesedés útján való haladás a tárgya *Koldus* (1887) című novellájának. Luskov, a részeges koldus jó útra tér. Nem azért, mert Szkorcov esküdtszéki tag a lelkére beszélt, hanem azért, mert a szakácsnő könyörületből felvágta helyette a fát. Tolsztoji ötleten épül fel *A kozák* (1887) című elbeszélése is. Egyetlen jelentéktelennek játszó külső esemény (Toresakov felesége, Liza megtagadja a beteg kozák kérését: nem ad neki a húsvéti kalácsból) megindít egy belső folyamatot. Torresakovnak lelkiismeretfurdalásai vannak, rájön felesége szívtelenségére s az ivásban és csavargásban keres vigasztalást. Íme, hova vezethet egy elmulasztott jócselekedet — vonja le a tanulságot az olvasó. Tönkreteheti két ember életét.

A 80-as évek végén a haladó orosz értelmiség üldöztetése a cári kormány részéről rádöbentette Csehovot az orosz társadalomban folyó küzdelemre. Döntő fordulatot jelentett életében az 1890-es esztendő. Ez év áprilisában indult el háromhónapos tanulmányútra a Szahalin-szigetre, hogy ott közvetlen közléről lássa a fegyencek és száműzöttek életét. Ez az utazás szakítja el a tolsztojanizmus passzivitásától s ad igazi tartalmat hazaszeretetének és humanizmusának. Felfedezi az orosz föld mérhetetlen, de kiaknázatlan kincseit, s saját szemével látja a cári kormány embertelen módszereit. A Jenyisej partján ezt írja útinaplójába: „Arról álmodoztam és gondolkodtam: milyen teljes, értelmes és bátor élet fogja beragyogni idővel ezeket a partokat“.

Visszatérése után 1891-ben ezt írta egyik levelében: „Ha orvos vagyok, betegekre és kórházra van szükségem; ha író vagyok, akkor nekem a nép között kell élnem... Szükségem van valamicske társadalmi és politikai életre, akármilyen kicsire is, ez az élet pedig itt a négy fal között, távol a természettől, az emberektől, ez a hazátlan, egészségtelen, étvágytalan élet — ez nem is élet.“

1892-ben részt vesz a nyizsegorodi és voronyezsi kormányzóság éhező parasztjainak megsegítésében s Melihovóban vezet a kolerakórházat. Ugyanitt kis birtokot vásárol magának s szüleivel együtt ide költözik. Ebben a Moszkvától mintegy 60 km-nyire fekvő kis faluban gyógyítja kezdődő tüdőbaját, ingyen gyógykezel a parasztokat s Tolsztoj módjára iskolát alapít.

Írói működése szempontjából rendkívül termékenyek az itt töltött évek. Végleg szakít a *Novoje Vremjá*-val, mert szerkesztőjének, Szuvorinnak „politikamentes“-ségében felfedezi a cári kormány irányítását.

A passzív befeléfordulással *A 6. számú kórterem* című hatalmas novellájában számol le (1892). Ragin doktor és Ivan Dmitrics szomorú történetéből levonjuk a tanulságot: nem elég a passzivitás, de a rajongás is kevés. Tettre van szükség, férfias helytállásra.

A tolsztojanizmus elleni harc, egybekapcsolva a kor másik divatos fel fogása, a „kis feladatok elmélete“ elleni küzdelemmel, képezi az *Életem* című elbeszélés (1896) központi problémáját. Itt Mása mutat rá a tolsztoji világnézet csödjére. Ő sejtí meg, hogy valami nagyobb, egész tömegeket magával ragadó „szórá“ van szükség, de hogy mit jelent ez a szó, azt nem tudja. Lenin Harci Szövetsége már terjeszti a marxista eszméket a munkásság körében, de Csehov nem szerez tudomást a forradalmi munkásmozgalmakról. Mikor a társadalom megváltoztatásáról elmélkedik, Tolsztojtól való elszakadása ellenére is csak általánosságokban mozog.

Csehov nem ismeri annyira a nagyipari proletariátust, hogy felfedezné társadalomátalakító hivatását a jövő Oroszországában. Miszail maga kisipari proletár. Csehov többi novellájában fel-felbukkan a nagyipari proletár alakja is, de írónknak nincs sok mondanivalója róla. Így a *Sztyep* című novellában (1888) találkozunk egy gyufagyári munkással, aki a gyár egészségtelen levegőjéről panaszodik. *Nőuralom* című elbeszélésében (1894) bemutat egy par-

venü kapitalista nőt, akinek lelkében ott él feleslegességének tudata. Vonzza munkásai nyers ereje és józansága, de végül rájön arra, hogy közelebb áll hozzá a jómodorú, kétszínű ügyvéd s a valóságos államtanácsos, mint valamennyi munkása együttvéve. A női lelken keresztül bemutatott kapitalista-munkás ellentét nem is domborodik ki eléggé, s olvasás közben talán az is elkerüli figyelmüket, hogy az ügyvéd tiszteletdíja 1000 rubel, míg a gyár legkittünőbb művezetője csak havi 35 rubelt keres.

A parasztkérdést Csehov a városi ember szemével nézi. *Parasztok* című elbeszélésének (1897) már a beállítása is jellemző. Egy paraszti származású moszkvai pincér megbetegszik s családotul visszatér falujába szüleihez. Csehov az ő s főképpen az asszony, Olga élményein keresztül mutatja be a falut.

A női lelken keresztül megint az érzelem lágysága teszi elmosódottá, határozatlanná a képet, mintha könnyező szemén keresztül néznénk. Csehov látja a parasztság rétegződését, de a szegényparaszt és a kulák gondolkozásmódja és viselkedése között nem vesz észre lényeges különbséget. 1900-ben írja meg *Szakadékbán* című novelláját (gyűjteményünkben nem szerepel), melyben majd erősebb színekkel mutatja be a falusi kulák mohóságát. Ezek a falusi rajzok így is élénken rácafoltak a národnyikok eszményítő paraszt-abrázolásaira.

A tolsztojanizmussal való végleges leszámolást Csehov *Pöszmétebokor* című novellájában találjuk (1898).

„Elvonulni a várostól, a küzdelemtől, a mindennapi élet forgatagából és eltemetkezni valami kis tanyán — ez nem élet, hanem önzés, lustaság... Az embernek nem három arsin föld kell és nem csepp tanya, hanem az egész földgolyó, az egész természet, amelynek tágas terén kifejtheti szabad szellemének minden sajátosságát és képességét.”

Az aktivitás magasztalása itt is pátoszba csap át. Az író forradalmi vágy tölti el, amikor így szól:

„Az emberek a dolgok természetes rendjére hivatkoznak, a jelenségek törvényszerűségére, de kérdelem, hol van a rend és a törvényszerűség abban, ha én, eleven és gondolkodó ember, megállok az árok előtt és várok, amíg magától benő vagy betemetődik iszappal, holott átugorhatnám, vagy pedig hidat verhetnék fölötte? És újra kérdelem, minek a nevében várjunk? Várjunk, amíg kifogy az életerőnk, pedig élni kell és még élni szeretnénk!”

S miért éljünk? Mi adja meg életünk boldogságát? Erre is megfelel a novella:

„Ha az életnek egyáltalában van értelme és célja, akkor ez nem a mi egyéni boldogságunk, hanem valami annál sokkal nagyobb, fontosabb és komolyabb. Cselekedjék jól!”

A forradalom és a közösségért való munkálkodás hirdetésén túl Csehov még egy lépést tett: bemutatta azt az embert, aki nemesak rajong és beszél a jövőről, hanem *cselekszik* is érte. Szöllősi Klára összeállításának egyetlen hibája éppen az, hogy hiányzik belőle Csehov utolsó elbeszélése, az 1903-ban keletkezett *Menyasszony*, mely éppen ezt az alakot mutatja be. Írónk életművében ez jelenti a záróakkordot, a mult felszámolása után a jövőbe való kitekintést. Ahogy elképzelhetetlen Csehov drámai műveinek kiadása a *Cseresznyéskert* nélkül, olyan csónkán hat ránk az *Elbeszélések* kétkötetes gyűjteménye, lezárva az 1900-as *Karácsony előtt* című novellával.

A *Cseresznyéskert* (1903) és a *Menyasszony* rokon-motívumon épül. Mindkét mű búcsú a multtól, attól a világtól, amelyben Csehov korábbi drámái és novellái lejátszódnak. Passzív, akaratnélküli, tétlen életet élő, a lehanyatló multat képviselő szereplők mellett a főhangsúlyt mindkét műben a bizakodó, cselekvő hősök adják. A *Cseresznyéskert*-ben Trofinov, az örök diák hirdeti a jövő programját. Ő az, aki a tönkrement földbirtokos leányát, Anyát felvilágosítja apái életének hiábavalóságáról s munkára buzdítja a boldog jövő-

ért. A *Menyasszony*-ban Szása tölti be ugyanezt a felvilágosító szerepet. Ő döbrenti rá a menyasszonyt, Nagyat arra, hogy a kisvárosi nemesi fészek élete tele van szörnyűségekkel. A család kényelmesen él, de egyik tagja sem dolgozik. A házban húsz év óta semmi nem változott: a cselédség ma is a konyha padlóján alszik rongyokon, körülöttük bűz, poloskák és svábbogarak. Arra buzdítja, hogy szakadjon ki ebből a szörnyű életből és tanuljon. S Nagyában van is erő ahhoz, hogy szakítson régi életével. Otthagytja a sivár kisvárost, Pétervárra megy tanulni, s mikor hazalátogat és végigsétál az utcákon, úgy látja, hogy a városban már régen minden megöregedett, elavult s vagy a pusztulásra vagy pedig a megifjúlásra, felfrissülésre vár. Ó, bárcsak minél hamarabb eljönne az az új, derűs élet, amikor majd bátran szemébe nézhetünk sorsunknak, igazaknak tarthatjuk magunkat, vidámak és szabadok lehetünk. S ez az élet előbb vagy utóbb el fog jönni!“ — mondja bizakodva Nagya és elindul vidáman az új élet felé.

Ez a két mű jelenti Csehov életében a feloldódást, s a sok borús kép után a derülését. Bár nem volt öntudatos szocialista s nem jutott el soha a marxizmusig, megérezte a tömegekben végbemenő változást. 1902-ben, jaltai üdülése idején mondta egyik barátjának: „Szürke idöket élünk. Fordulat áll be... Nálunk délen a hullám erősen csapkod. A nép erősen forrong. Oroszország zúg, mint a méhkas. Nézzé csak meg, mi lesz itt két-három év múlva. Nem fog ráismerni Oroszországra... Mennyi erő, energia, bizakodás van ebben a népben. Egyenesen bámulusos!“

Csehov utolsó éveinek derülátása érdekes ellentétben van egészségi állapotának rohamos romlásával. 1897-ben vért hányt, utána két hétig egy moszkvai klinikán feküdt, majd Dél-Franciaországba utazott üdülésre. 1899-ben eladta melihovói birtokát s Jaltában építtetett magának villát. 1901-ben megnősült. Utolsó éveit nyugodt munkában töltötte. Színdarabokat írt: *Ványa bácsi* (1899), *Három nővér* (1901), *Cseresznyéskert* (1903). Életét Tolsztoj és Gorkij látogatásai s külföldi utazásai tették változatossá. Gyógyulást azonban hiába keresett, tüdőbaja elhatalmasodott, s 1904-ben a németországi Badenweilerben meghalt.

Első elbeszélései óta Csehov hatalmas utat tett meg a művészi tökéletesedés terén. A 80-as évek végéig csak úgy ontja magából a rövid kis elbeszéléseket. 1885-ben pl. 120 novellát írt. Még nem látja a társadalom előre irányuló mozgását, a félelmetes kolosszus, az orosz társadalom, egyhelyben mozog előtte, s ő megelégszik a különböző oldalakról kiragadott pillanatsfelvételekkel. Nem időzik sokáig egy témánál. Az élet tarkasága izgatja. Gyorsan, vázlatosan készíti képeit, de ezek a képek hallatlanul élesek. Művészi ábrázolásának módszere már ekkor kialakult. Bár hatalmas szókinccsel dolgozik; nyelvében a lényegre szorítkozik. Tudatosan kerüli a felesleges jelzőket és határozókat. Később maga ajánlja a fiatal Gorkijnak, hogy használjon kevés jelzöt és határozót, mivel azok elterelik az olvasó figyelmét s eltakarják mondanivalónk lényegét. „Az írásművészet tulajdonképpen abban áll — mondja — hogy művészettel törölni tudjuk azt, amit rosszul írtunk.“

A 80-as évek végén, a 90-es évek elején az orosz értelmiség válsága, oroszországi és külföldi utazásai kitágítják látókörét. Eszreveszi a társadalomban folyó osztályharcot, a feudális nemesség süllyedését, s az új osztályok emelkedését. Ez a felfedezés megérleli művészetét. A pillanatsfelvételeket részletesebb képek váltják fel, lélekrajza elmélyül: a novellák száma csökken, terjedelmük nő. 1888-ban már csak 12 novellát ír. A vázlatosan megrajzolt alakok helyét sokoldalú jellemek foglalják el, az előadás hangja komolyodik, s előmlik rajta a Csehovra annyira jellemző rejtett líraiság.

Csehov elbeszéléseiben és drámaiban a kapitalizálódó Oroszország társadalmát mutatja be. Igazán otthonosan főként a kisvárosok s a vidéki nemesi udvarházak légkörében mozog. A nagy orosz realisták hagyományait foly-

tatja: Puskin egyszerűségét és természetességét s Gogol kíméletlen igazmondását. Nem elégszik meg az élet külső jelenségeinek bemutatásával, nála minden cselekedetnek társadalmi és egyéni gyökerei vannak. Éreztetni az elavult társadalmi formák pusztulását és sejteti az emberibb társadalom felé vezető utat. Írásainak vonzó emberi melegségét az író tiszta humanizmusa s az a rejtett líraiság adja, mely alakjai iránt érzett résztvevő szeretetéből fakad.

• Szöllősy Klára fordításában igyekszik hűen visszaadni Csehov nyelvének üdeségét és zeneiségét, néhol azonban összetéveszti az egyszerűséget a pongyolasággal. Az orosz szót sokszor nem fordítja pontosan s így módosít az eredetin. Az *Aludni szeretnék* című novella elején pl. egy szobáról van szó. Ennek „egyik sarkából a másikba kötél húzódik, amelyen pelenka *szárad*, meg egy hatalmas fekete pantalló”. A fordító a *висям* = lóg igét szárad jelentéssel adja vissza. Ez vonatkozhatik a pelenkára, de nem a „hatalmas fekete pantalló”-ra, amely egyszerűen csak ott *lóg*, mert nem tudják jobb helyre akasztani. — A kis pesztonka álmosan ül a bölcshöz mellett. „Szeme leragad, fejét *ólomsúllyal húzza lefelé az álom*, nyaka is fáj” — mondja a fordító. Az eredetiben csak arról van szó, hogy „*lehajtja, lehúzza* fejét (голову тянет вниз)”. A fordító kifejezése szemléletes, de kérdés, megváltoztathatjuk-e az eredeti szöveget, ha tudjuk, hogy Csehov mennyire kényes a jelzők és határozók használatára? Az *is* hiányzik az eredetiből, s így az orosz mondat tömörebb, mint a magyar. — „A *kályhában* tücsök cirpel — mondja Szöllősy. Az oroszban *печка* van, ami kis *kemencét* is jelent. A tücsköt nehezen tudjuk elképzelni a kályhában. Igen bántóan hatnak fordítónk idegenszerű kifejezései is: *kiűt*; mikor *szokja* le végre, hogy széthúzza a betűket?; *teakanna*; *kezdetét vette* Vjera új élete stb. Egybevetve azonban az eddigi magyar Csehov-fordításokkal, Szöllősy Klára nyelve hibái ellenére is közöttük határozottan a legtermészetesebb s a legkevésbé fordításízű.

Dallos György

A SZERKESZTŐSÉGNEK MEGKÜLDÖTT KÖNYVEK JEGYZÉKE

- A magyar irodalom bibliográfiája. 1945—1949. Összeállította: Kozocsa Sándor. Közoktatásiügyi Kiadó Vállalat. 1950. 232 l. Ára: 22 Ft.
- Amadó, Jorge: Vörös vetés. (Regény.) Ford.: Benedek Marcell. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 290 l. Ára: 12,50 Ft.
- A néppel tűzön-vízen át. Szerk.: Devecseri Gábor, Keszi Imre, Pintér József. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 427 l. Ára: 25 Ft.
- Argon: Kommunisták. (1939. november — 1940. március.) Ford.: Gyergyai Albert. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 295 l. Ára: 12,50 Ft.
- Aszenov, Dragomir: Gyilkosok között. (Regény.) Ford.: N. Popov és Lator László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 63 l. Ára: 2,50 Ft.
- Asztalos Sándor: Mitra. (Költemény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 67 l. Ára: 6,50 Ft.
- Balázs Anna: A kitüntettet. (Elbeszélések.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 189 l. Ára: 9 Ft.
- Barabás Tibor: Tatai bányászok. (Az Ötvenes Terv Kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium 1951. 33 l. Ára: 1,20 Ft.
- Barát Endre: Izzik a vas. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 164 l. Ára: 9 Ft.
- Bárcei Géza: A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Akadémiai Kiadó. 231 l. Ára: 38 Ft.
- Becher, Johannes R.: A hazatérő. Szerk.: Gábor Andor és Kardos László. Ford.: Áprily Lajos, Baudiss Margit, Eörsy István, Fodor József, Gábor Andor, Gáspár Endre, Jánosy István, Kálnoky László, Kardos Pál, Kardos László, Kemény Dezső, Keszthelyi Zoltán, Kiss Károly, Lator László, Mészöly Dezső, Nadányi Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Rába György, Rubin Szilárd, Simon István, Szász Imre, Tóth Eszter, Urbán Eszter, Vajda Endre, Végh György, Vidor Miklós. Bev.: Kardos László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 147 l. Ára: 14 Ft.
- Bernásková, Alena: Szabad az út. (Regény.) Ford.: Falvai Alfréd. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 242 l. Ára: 10 Ft.
- Bodi László: Heinrich Heine., Közoktatásiügyi Kiadóvállalat 1951. 131 l. Ára: 9,50 Ft.
- Bóka László: Petőfi. (Ismeretterjesztő füzetek.) Művelt Nép Könyvkiadó 1951. 32 l. Ára: 1,50 Ft.
- Boldizsár Iván: Magyarországi napló. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 313 l. Ára: 17,50 Rt.
- Chao Ming: Energia. (Regény.) Ford.: Szölösv Klára. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 127 l. Ára: 6 Ft.
- Csohány Gabriella: Köszönöm! (Versek.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 63 l. Ára: 6 Ft.
- Darvas József: A törökverő. (Történelmi regény.) (Negyedik kiadás.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 252 l. Ára: 10 Ft.
- Daszkalov Szt. C.: Az út. (Regény.) Ford.: Illés Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 391 l. Ára: 16 Ft.
- Devecseri Gábor: Önkéntes határőr. (Elbeszélő költemény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 43 l. Ára: 4,50 Ft.
- Dreiser, Theodore: A dollár uralma alatt. Bev.: Boldizsár Iván. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 176 l. Ára: 10 Ft.
- Erdélyi János útinaplója és útlevelei. Sajtó alá rendezte: T. Erdélyi Ilona. Közoktatásiügyi Kiadóvállalat 1951. 266 l. Ára: 22,50 Ft.
- Fast, Howard: Az ekhós szekér. (Szépirodalmi Kiskönyvtár 25—26.) (Elbeszélések.) Ford.: Ottlik Géza. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 108 l. Ára: 3 Ft.
- Fehér Klára: Az érem másik oldala. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 120 l. Ára: 8 Ft.
- Fiatalkorok antológiája 2. Összeállította a Magyar Írók Szövetségének lektorátusa. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 298 l. Ára: 14 Ft.
- Golubkov: Az irodalomtanítás módszertana. Ford.: Kertész Istvánné. Közoktatásiügyi Kiadóvállalat 1951. 532 l. Ára: 15 Ft.
- Gorish, W.: Spanyolországért. (Regény.) Ford.: Németh Andor. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 170 l. Ára: 10 Ft.
- Három fiatal költő. Kövesi Endre, Pál József, Timár György versei. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 139 l. Ára: 8,50 Ft.
- Holdi János: Így kezdődött. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 155 l. Ára: 12,50 Ft.
- Izcaray, J.: Spanyol partizánok. (Regény.) Ford.: Passuth László, Bev.: Furique Lister. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 103 l. Ára: 5 Ft.
- Jermilov, V.: A szovjet irodalom a béke harcosa. Ford.: Kilenyi Mária. Művelt Nép Könyvkiadó 1951. 123 l. Ára: 6,50 Ft.

- Jirásek, Alois: A kutyafejek. (Történelmi regény.) Ford.: Németh László. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 207 l. Ára: 9,50 Ft.
- Kamjén István: Emberpiac. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 308 l. Ára: 16 Ft.
- Kardos László: Vezérfonal városi előadók számára Gorkij c. előadáshoz. Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1951. 19 l.
- Keszthelyi Zoltán: A boldog vár. (Versek.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 83 l. Ára: 7 Ft.
- K. Nagy József: Nehéz esztendő. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 367 l. Ára: 18 Ft.
- Komjáthy István: Zengő Hortobágy. (Elbeszélő költemény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 71 l. Ára: 6 Ft.
- Kónya Lajos: Tavasz utazás. (Versek a Német Demokratikus Köztársaságról.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 47 l. Ára: 4,50 Ft.
- Kossuth zászlaja alatt. Írások a szabadságharcról. Bev.: Lukácsy Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 424 l. Ára: 19,50 Ft.
- Kowalewski, M.: Cukorhegyek. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 211 l. Ára: 9 t.
- Kölcsey Ferenc válogatott művei. (Magyar Klasszikusok.) Révai József tanulmányával. Sajtó alá rendezte: Barta János és Szauder József. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. I., II. 388, 303 l. Ára: 40 Ft.
- Lányi Sarolta: Kései ajándék. (Válogatott versek.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 152 l. Ára: 13 Ft.
- London, Jack: Elbeszélések. (Szépirodalmi Kiskönyvtár 33—34.) Ford.: Bartos Zoltán, Garras Anna, Tersánszky J. Jenő. Bev.: Grandpierre Emil. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 115 l. Ára: 2,50 Ft.
- Magyar nyelvjárási bibliográfia. Szerk.: Benkő Loránd, Lőrincze Lajos. Akadémiai Könyvkiadó Vállalat 1951. 259 l. Ára: 35 Ft.
- Maltz, Albert: Több mint az élet. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 264 l. Ára: 12 Ft.
- Móricz Zsigmond: Árverés a nádason. (Elbeszélések) Szerk. és bev.: Illés Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 226 l. Ára: 11 Ft.
- Mesterházi Lajos: Csodák nélkül. (Elbeszélések.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 183 l. Ára: 11,50 Ft.
- Neruda Pabló: Ébredj favágó! (Elbeszélő költemény.) Ford. és bev.: Somlyó György. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 143 l. Ára: 14 Ft.
- Nexö, Martin Andersen: A vörös Morten. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 314 l. Ára: 14 Ft.
- Ortutay Gyula — Katona Imre: Magyar paraszttmesék I. Bev.: Ortutay Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 452 l. Ára: 18 Ft.
- Örkény István: Háztársak. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 415. l. Ára: 23 Ft.
- Palotai Boris: Új emberek a Dunai Vasműnél. (Az Ötéves Terv Kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium 1951. 34 l. Ára: 1,20 Ft.
- Petőfi Sándor összes költeményei. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 480 l. Ára: 15 Ft.
- Sándor András: Az új város. (Az Ötéves Terv Kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium 1951. 67 l. Ára: 1,60 Ft.
- Sándor András: Híradás a pusztáról. 1945—1950. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 215 l. Ára: 9 Ft.
- Sebők Éva: Felköszöntő. (Versek.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 104 l. Ára: 7 Ft.
- Seghers Anna: A vonal. (Elbeszélések.) Szépirodalmi Kiskönyvtár 31.) Ford.: Devecseriné Guthi Erzsébet. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 38 l. Ára: 1,50 Ft.
- Stil André: A „Szajna“ kifut a tengerre. (Elbeszélések.) Ford.: Illés Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 143 l. Ára: 6,50 Ft.
- Szabó Béla: Lázadóból forradalmár lettem. (Versek.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 102 l. Ára: 7 Ft.
- Szeberényi Lehel: A hegyek elmozdulnak. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 335 l. Ára: 14,50 Ft.
- Szüdi György: Bányász vagyok. (Az Ötéves Terv Kiskönyvtára) Népművelési Minisztérium 1951. 26 l. Ára: —,80 Ft.
- Tanulmányok Sztálin-díjas irodalmi művekről. Ford.: Éber Istvánné, Lovas Pál, Mádi János, Szőke László. Művelt Nép Könyvkiadó 1951. 219 l. Ára: 13,50 Ft.
- Teleki Sándor: Emlékek Bemről. (Szépirodalmi Kiskönyvtár 27—28.) Bev.: Lukácsy Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951 99 l. Ára: 2 Ft.

Tillard Paul: A Paul-titok. (Regény.) Ford.
Révay József. Bev.: Maurice Kriegel-Val-
rimont. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951.
136 l. Ára: 6 Ft.

Tolsztoj, L. N.: Anna Karenina. Ford.: Né-
meth László. Bev.: Barabás Tihor. Új
Magyar Könyvkiadó 1951. 853 l. Ára:
31 Ft.

Twain Mark: A lóvátett város. Ford. és bev.:
Szász Imre. Szépirodalmi Könyvkiadó
1951. 212 l. Ára: 12,50 Ft.

Vajda János válogatott művei. (Magyar
Klasszikusok.) Sajtó alá rendezte és bev.:
Komlós Aladár. Szépirodalmi Könyvkiadó
1951. 344 l. Ára: 20 Ft.

Valles, Jules: A lázadó. (Regény.) Ford.:
Lányi Viktor. Bev.: Marcel Cachin. A tör-
ténelmi tájékoztatót összeállította: Köpeczi
Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 239
l. Ára: 10,50 Ft.

Vészi Endre: Új híd a Dunán. (Regény.)
Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. 232 l.
Ára: 12 Ft.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET A KÖVETKEZŐ BUDAPESTI KÖNYVESBOLTOKBAN KAPHATÓ:

Erkel Ferenc, VII, Lenin-krt. 52.

Könyvesbolt, V, Múzeum-krt. 39.

Könyvesbolt, VI, Sztálin-út 45.

Könyvesbolt, VIII, József-krt. 5.

Makarencó, V, Múzeum-krt. 3.

Munkácsy Mihály, V, Váci-utca 22.

Nehézipari, VII, Lenin-krt. 7.

Petőfi, II, Mártírok-útja 7.

Szabadságharcos. XIII, Szent István-krt. 26.

Tervgazdasági, V, Kecskeméti-u. 2.

Új Magyar, VI, Sztálin-út 16.

Egyetemi, V, Kossuth Lajos-u. 18.

Felelős szerkesztő: Barta János — Felelős kiadó: A Köznevelési Kiadóvállalat igazgatója
Előfizetés, reklamáció és árusítás: V, Szalay-u. 10—14. Telefon: 123—145
Kiadóhivatal: Budapest V, Szalay-u. 10—14. Magyar Nemzeti Bank egy számlaszám 936 540

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1951.

4. SZÁM



MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(XI, NAGYBOLDOGASSZONY ÚTJA 11-13)

Elnök:
LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:

BARTA JÁNOS FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár: Jegyző:
KIRÁLY ISTVÁN KLANICZAY TIBOR

Pénztáros: Ellenőr:
SZABOLCSI MIKLÓS SZAUDER JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1951.

4. SZÁM

<i>V. Jermilov</i> : A szocialista realizmus elméletének néhány problémája.....	385
<i>Klaniczay Tibor</i> : A Szigeti Veszedelem.....	411

VITA

A magyar vers ritmikai alapjai (Aristoxenos és a magyar nemzeti versidom) (Förster Aurél)	439
Zrinyi ritmusa (Vargyas Lajos)	452
Gvadányi és haladó hagyományaink (Barta János)	465

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Nemeskürty István</i> : Adalékok Bornemissza Péter „Ördögi kísértetek“ című művéhez	472
<i>Bisztray Gyula</i> : Kossuth, Táncsics és forradalmár-társaik halálós ítélete....	480

SZEMLE

A magyar irodalom bibliográfiája. 1945–1949. (Rejtő István)	501
V. V. <i>Golubkov</i> : Az irodalomtanítás módszertana (Mohay Béla)	504

V. JERMILOV!

A SZOCIALISTA REALIZMUS ELMÉLETÉNEK Néhány PROBLÉMÁJA*

I.

Sztálin elvtársnak „A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései” című klasszikus munkája rendkívüli mértékben gazdagította a tudományt, új, nagyszerű példája volt a marxizmus-leninizmus alkotó továbbfejlesztésének, meghatározta az elméleti munka további feladatait és irányát, megsemmisítő csapást mérve a vulgarizátorokra, nemcsak a nyelvtudományban, hanem a tudomány egyéb területein, így például az esztétika és a szocialista realizmus elméletének területén is.

Sztálin elvtársnak abban a történelmi időszakban közzétett új munkája, amelyet Hazánknak a kommunizmus felé való győzelmes haladása jellemez, hatalmas erővel fejezte ki azt a gondolatot, hogy a nyelv az érintkezés eszköze, megdöntötte a marxizmusnak marrista vulgarizálását, amely lényegében arra törekedett, hogy a nyelvet az érintkezés eszközéből az elkülönítés eszközzé változtassa, ami a nyelvet elkorcsosulásra kárhoztatta volna.

Sztálin elvtárs kimerítően bebizonyította a nyelvnek az egész népre kiterjedő nemzeti jellegét, és magas tudományos színvonalra emelte az egész nép által használt hatalmas nyelvért vívott harcot; a harcot mindaz ellen, ami felaprózza, részeire bontja a nyelvet, a harcot az úgynevezett „osztálynyelvek”, zsargonok és mindaz ellen, ami az egész nép által használt nyelv életének széles területéről a szó közvetlen és átvitt értelemben vett „provincializmusok” területére vezet; harcot mindaz ellen, ami szűkkörű, jelentéktelen, ami válságokat, akadályokat teremt, magábazárt, csoportjellegű, nem pedig az egész népre kiterjedő; a múlt rendszernek a maradványai ellen, amely eltávolította egymástól az embereket, mindaz ellen, ami összefügg az előző uralkodó osztályok befolyásával.

Sztálin elvtárs rámutatott arra, hogy „a nyelv, mint a társadalomban élő emberek érintkezésének eszköze, egyenlően szolgálja a társadalom valamennyi osztályát, és e tekintetben mintegy közömbösséget tanúsít az osztályok iránt.” Sztálin elvtárs ebben az összefüggésben különösen hangsúlyozza a közszármányoló osztályoknak azt a törekvését, hogy megromítsák az egész nép által használt nemzeti nyelvet: „Az emberek, az egyes társadalmi csoportok, az osztályok azonban korántsem közömbösek a nyelv irányában. Igyekeznek a nyelvet a saját érdekükben felhasználni, reakényszeríteni¹ saját szótárukat, saját különleges műszavaikat, különleges kifejezéseiket. Különösen kitűnnek e tekintetben a néptől elszakadt és a népet gyűlölő vagyonos osztályok.”

* Az itt közölt előadás szövege lényegében azonos annak a beszélgetésnek anyagával, amelyet V. Jermilov 1951. május 11-én a Magyar Tudományos Akadémián folytatott a magyar irodalomtörténetesekkel.

¹ Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. Lásd: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita) Bp. 1951. Szikra, 230. l.

lyok vezető rétegei: a nemesi arisztokrácia, a burzsoázia felső rétegei. „Osztály” dialektusok, zsargonok, szalon-, nyelvek” jönnek létre. Az irodalomban gyakran előfordul, hogy ezeket a dialektusokat és zsargonokat helytelenül nyelveknek minősítik: „nemesi nyelv”, „burzsoá nyelv” — írják — szemben a „proletár-nyelvvél”, a „paraszt-nyelvvél”. Ezen az alapon, bármennyire furcsa is ez, egyes elvtársaink arra a következtetésre jutottak, hogy a nemzeti nyelv fikció, hogy a valóságban csupán osztálynyelvek léteznek. Úgy gondolom, hogy ez a lehető leghibásabb következtetés.² Sztálin elvtárs ezután hangsúlyozza, hogy „Marx elismerte az *egységes* nemzeti nyelvnek, mint magasabbrendű formának szükségességét, amelynek a dialektusok, mint alacsonyabb formák, alá vannak rendelve.”³ Marx — mutat rá Sztálin elvtárs — azt tartotta, „hogy a burzsoák kalmár szókincsükkel beszennyezték az egységes nemzeti nyelvet...”⁴

„Nemzeti kérdés és leninizmus” című művében Sztálin elvtárs így ír:

„Az igazság az, hogy a burzsoá nemzetek felszámolása nem általában a nemzetek felszámolását, hanem csak a burzsoa nemzetek felszámolását jelenti. A régi burzsoa nemzetek romjain új, szocialista nemzetek keletkeznek és fejlődnek, amelyek sokkal szorosabban egybeforrtak, mint bármelyik burzsoa nemzet, mert a szocialista nemzetek mentesek a burzsoa nemzeteket bomlasztó, kibékihetetlen osztályellentétől, és sokkal inkább ölelik fel az egész népet, mint bármelyik burzsoa nemzet.”⁵

A nyelv, de mindenekelőtt az irodalmi nyelv a szocialista nemzetek összeforrottsága megszilárdításának és fokozásának, valamint az egész népre kiterjedő jellegének hatalmas eszköze. Az irodalmi nyelv egész népre kiterjedő jellegéért, pontosságáért, világosságáért, hajlékonyságáért, találó voltáért, gazdagságáért és a nyelvnek a legjobb népi és nemzeti hagyományokon alapuló folyamatos felújításáért vívott harc egyúttal a szocialista nemzetek még erősebb megszilárdításáért és győzelméért folytatott harc is.

A nyelvnek a lehető legnagyobb mértékben meg kell felelnie az érintkezés és egyesítés feladatainak, azt a *széles szocialista életet* kell szolgálnia, amelyet Sztálin elvtárs zseniálisan meglátott azokban az években, amelyek mintegy félszázadnyi távolságban vannak napjainktól. Az „Anarchizmus vagy szocializmus?” című művében Sztálin elvtárs hangsúlyozta:

„Harcolni a *széleskörű szocialista életért*, mint fő célért — így kell a proletariátust szolgálnunk.”⁶

Lenin és Sztálin mindig rendületlenül harcolt az egész nép által használt igazi irodalmi nyelvért. Lenin már a világháború éveiben arra hívta fel a szovjet irodalomárokát, hogy üzenjenek hadat az orosz nyelv kerékbetörésének és úgy fogják fel az orosz nyelv kerékbetörését, mint a volt uralkodó osztályok befolyását.

Az egész nép által használt nemzeti irodalmi nyelvnek szenvedélyes és következetes harcosa volt a szocialista realizmus irodalmának megalapozója, a nagy Gorkij, aki arra tanította az írókat, hogy az írónak oroszul kell írnia, nem pedig vjatkaiul vagy balahoniul. Gorkij e harcának jelentősége még világosabbá válik Sztálin elvtárs ama útmutatásának megvilágításában, amely szerint a helyi dialektusokat az egész nép által használt nemzeti nyelv alá kell rendelni.

Gorkij fáradhatatlanul arra tanította az írókat: „Emlékeznünk kell arra, mi volt Vlagyimir Lenin álláspontja a nyelvről.”

² U. o. 230. l.

³ U. o. 230. l.

⁴ U. o. 231. l.

⁵ Sztálin Művei. Bp. 1950. Szikra, II. k. 371. l.

⁶ Sztálin Művei. Bp. 1949. Szikra, I. k. 348. l.

Kíméletlen harcot kell folytatnunk az irodalomnak a szó-szeméttől való megtisztítása, nyelvünk egyszerűsége és világossága, a becsületes technika elérése céljából, amely nélkül nincs világos ideológia. Kitűnően állapította meg Alexej Tolsztoj: „A nyelv a gondolkodás fegyvere. A nyelvet jól vagy rosszul használni annyit jelent, mint jól vagy rosszul gondolkodni”. Gorkij és a többi való szovjet író álláspontjának helyessége és jelentősége különösen világossá válik Sztálin elvtárs munkájának és Marx ama tézisének megvilágításában, amely szerint: „a nyelv a gondolat közvetlen valósága”.

II.

Az irodalom terén működő vulgarizátorok és szektánsok, proletkultosok és rappisták, kozmopolita formalisták mindent megtettek annak érdekében, hogy megghiúsítsák a harcot, melyet Gorkij és az egész szovjet irodalom az egész nép által használt irodalmi nyelvért vívott.

Sztálin elvtárs rámutatott a nyelvtudomány terén elkövetett vulgarizálásra és a szépirodalom elmélete, története és kritikája terén elkövetett vulgarizálás hasonlóságára, megjegyezte, hogy Marr „a marxizmusnak csak egyszerűsítője és vulgarizálója volt, a „proletkultosok” és „Rapp-követők” fajtájából”.⁷

A nyelvtudomány és az irodalom területén működő vulgarizálókat egyaránt jellemzte az a törekvés, hogy a nyelvet és az irodalmat elvonatkoztaták az egész nép életétől, hogy a nyelvet és az irodalmat az elkülönülés, a széttagoltság szolgáltatára kényszerítették. A marxizmus marrista vulgarizálóinak, valamint a proletkultos és Rapp-követő ferdítőknak hasonlósága sokféleképpen megnyilvánult, így pl. abban, hogy nem vették figyelembe a reális történelmi folyamatot, elhanyagolták az objektív valóságot, eltértek az élet igazságától, konkrét bonyolultságától és gazdagságától, holt dogmatizmus, skolaszтика, az objektív tényező szubjektívekkel való felcserélése, szektáns korlátzottság, a kulturális összefüggések és a hagyomány megszakítása jellemezte őket. Mind a marristák, mind a proletkultosok és Rapp-követők ferdítéseinek filozófiai alapjául a vulgáris materializmusnak a szubjektív idealizmussal való összekapcsolása szolgált.

A szocialista realizmus szempontjából a művészetben legfontosabb az *életigazság*, a jelen, a jövő és a múlt igazsága, az *élet legyőzhetetlen haladása az új felé*. A szocialista realizmus művészete mindenekelőtt a legigazabb művészet.

Írjanak igazat, — így válaszolt Sztálin elvtárs arra a kérdésre, hogy mi a szocialista realizmus lényege. „Az író tanuljon az élettől. Ha magas fokon álló művészi formában tükrözi az életigazságot, feltétlenül eljut a marxizmusához.”⁸

A proletkultosok és Rapp-követők mindig arra törekedtek, hogy különböző zászlók alatt támadják a szocialista realizmusnak éppen e fő alapvetését: a valóság igaz — forradalmi fejlődésében, a kommunizmus felé haladásában való — tükrözését. Arra törekedtek, hogy az életigazság lendületét elvont sémákkal, dogmatikus „jelszavakkal” cseréljék fel, az irreális élet, irreális szovjet emberek, kiagyalt „szuperideális” valóság — kitalált „szuperideális” hősök, nem élő valóság szülte, hanem szektáns laboratóriumokban gyártott „homunkulusz” emberkéek — ábrázolásának hamis ortodox követelményeivel zavarják meg az írókat, különösen a pártonkívülieket. Ezzel a kérdéssel függ össze a művészet sajátosságának vulgáris tagadása is, „a dialektikus materialista alkotó módszerek” mint irodalmi „jelszónak” felvetése, a művészet és a

⁷ Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. Lásd: A szovjet nyelvtudomány kérdései. (Marr-vita) Bp. 1951. Szikra, 246. l.

⁸ A SzK(b)P XVII. Kongresszusa. Gyorsírási jegyzet. Partyizdat, 1934. 624. l. Oroszul.

tudomány azonosítása. Ez lényegében mensevik idealizmus volt, a szocialista realizmus főkövetelményének — az életigazság forradalmi fejlődésében való tükrözésének — kieserése üres skolasztikus manipulációkkal vegyes, állítólag dialektikus kategóriákkal. A „dialektikus materialista alkotó módszer” jelszavának az volt a célja, hogy elterelje az irodalmat az élettől és mindattól, ami a művészet sajátosságára emlékeztet; ez a jelszó a kommunista és pártonkívüli írók szembeállítására, a szovjet irodalmárok szétválasztására irányuló kísérlet volt. — Az irodalmi módszerrel kapcsolatos kérdésekben a Rapp-követőknek sajátos „munkamegosztásuk” volt: egyesek a realizmus megsemmisítésével foglalkoztak, állítólag a forradalmi romantika nevében, mások a forradalmi romantika megsemmisítésére specializálták magukat, állítólag a realizmus nevében. Valójában ezek is, meg azok is a szovjet irodalom módszere ellen szálltak síkra, szembeállítva a realizmust a romantikával.

A vulgarizálók azonosították a nyelvről alkotott fogalmakat és a nyelv fejlődésének problémáit a szépirodalomról alkotott fogalmakkal és annak fejlődési problémáival. A marristák a nyelvi változásokat közvetlenül függővé tették az alapok változásától és váltakozásától. Az általános irodalmi nyelv története náluk — írja Vinogradov akadémikus — szervesen összefonódott a szépirodalom és az irodalmi stílusok történetével, s ugyanazon osztályhatárok és fejlődési fokozatok szerint tagolódott, mint a szépirodalom és a publicistika. Összekeveredett a nyelv, a dialektus és a művészi stílus fogalma, mint a világnézet kifejezésének rendszere...

„A kutatók nem mélyedtek el a nyelv népi alapjainak tanulmányozásában, minthogy ezek közvetlenül valamely alappal függtek össze, mint annak felépítményei.”

Igy festett a Vinogradov munkájában körvonalazott, vulgarizáló gondolat általános menete mind a nyelvtudomány, mind az irodalomtudomány területén, s ez az előző korszakok kultúrájának és a hagyományoknak tagadását jelentette. Ha valóban csak osztálynyelvek vannak, akkor tulajdonképpen nincs értelme irodalmi nyelvet tanulni nem proletár íróktól. S minthogy a vulgarizálók összekeverték a nyelv fogalmát a művészi stílussal, a művészi formával, ebből az következett, hogy a klasszikusoktól nincs mit tanulni művészi forma terén.

Az irodalomelmélet területén néha különböző vulgarizáló jellegű visszacsések fordulnak elő, amelyek kétségtelenül kapcsolatban vannak az előbb jellemzett hamis elképzelésekkel. Ilyenek például Belik újrappista nézetei, melyeket pártsajtónk erős kritikában részesített. Belik káros és elméleti szempontból hibás cikke a következőkben foglalható össze: az irodalom bolsevik párt-szerűsége elvének kommunista elbizakodottsággal való szubjektív elferdítése, a kommunista íróknak a pártonkívüli írókkal való szembeállítása, az irodalom bolsevik párt-szerűsége elvének elszakítása a valóság igaz ábrázolásának és a népiségnek az elvétől, a klasszikus irodalmi hagyományok jelentőségének nihilista lebecsülése és tagadása a szocialista realizmus szempontjából. Belik azzal vádolta meg az orosz irodalom klasszikusait, hogy azok passzívan, „szemlélődően” tükrözik a valóságot. Egészen „új művészi formák” követelményével és azzal a szektáns tétellel hozakodott elő, hogy a szocialista realizmus nem más, mint „a művészi alkotásoknak sajátos párt-szerű módszere”.

E teljesen skolasztikus felfogásnak megfelelően, Belik védelmébe vette az élő valóságtól elszakított, elvont romantikát. Helyesen írt erről V. Novikov, a kritikus és irodalomtudós:

„Ahelyett, hogy arra hívná fel az író, amint ezt a szocialista realizmus megkívánja, hogy a valóságot helyesen, forradalmi fejlődésében ábrázolja, Belik holt, skolasztikus dogmákat eszel ki, amelyeket a művészi alkotás vezérfonalául ajánl. Azt javasolja, hogy az író a valóságot egy elvont eszmény

⁹ Bolsevik, 1950. 15. sz. 11. l. Oroszul.

szempontjából ábrázolja és azt fejezze ki művészi képekkel, ami nem létezik a valóságban.“ Belik valójában azt bizonygatta, hogy az írónak „úgy kell ábrázolnia az új kommunista létnek növekvő sarjait, mint az életnek győztes, érett jelenségeit, még mielőtt azok szilárd gyökeret vernének az életben.“ — Helyesen jegyezte meg Novikov:

„Azokat bírálva, akik azt ajánlják, hogy agyszüleményeket vigyünk be valóságunkba, Belik maga is helytelen álláspontra jut, amikor azt kívánja a művésztől, hogy valóságban nem létező, kiagyalt hősöket teremtsen, az eszmény elvont hordozóit. Hősies valóságunk olyan bőségesen bocsátja a művészek rendelkezésére a Haza érdekében végrehajtott tömeges hőstettek példáit, hogy az írónak nem kell *kiagyalnia* hősöket. A Párt nem egyízben felhívta az írókat arra, hogy figyelmesen tanulmányozzák az életet és alkotásukban ne térjenek el valóságunk igaz ábrázolásától.“¹⁰

Beliknek ezek a tételei szintén egy proletkultos és rappista vulgarizálásba való visszaesést, egy sajátos „marrizmust“ jelentettek az irodalomelméletben. Így e konkrét, egyes esetben is bebizonyosodik Sztálin elvtárs útmutatása a marxizmus marrista vulgarizálásának a proletkultos és rappista vulgarizáláshoz való hasonlatosságáról. Különösen világossá válik az a törvényszerűség, hogy kevéssel Sztálin elvtárs nyelvtudományi műveinek megjelenése előtt pártsajtónkban bírálatot kapott Belik cikke, amely olyan durván proletkultos és rappista módon szembenállt Leninnek azzal az útmutatásával, hogy nekünk „nem egy új proletkultúra *agyszüleményére* van szükségünk, hanem a *meglévő* kultúra legjobb példáinak, hagyományainak és eredményeinek *továbbfejlesztésére* a marxizmus világnézetének, a proletariátus életfeltételeinek és diktatúrája korszakában vívott harcának szempontjából.“¹¹

Az irodalom *bolsevik pártszerűségének* elve nem szakítható el a *népiség* elvétől, mint ahogy ezt a szektánsok teszik, mert a Bolsevik Párt a *nép* vezére, vezetője és nevelője, ízig-vérig a népe, a *népi* érdekek és eszmények legfőbb kifejezője. A Bolsevik Párt a boldogság, öröm és szépség teljessége felé vezeti a népet, a Párt irányítja a valóság hatalmas átalakítását, amelyben sokmillió néptömegek vesznek részt. A bolsevik pártszerűség és népiség között fennálló elszakíthatatlan kapcsolatot csodálatos megjelenítő erővel fejezte ki Sztálin elvtárs: „Úgy gondolom, hogy a bolsevikok a görög mitológia hősére, Anteuszra emlékeztetnek. Nekik is, mint Anteusznak, abban van az erejük, hogy kapcsolatban állnak anyjukkal, a tömegekkel, akik szülték, táplálták és nevelték őket. És mindaddig, amíg el nem szakadnak anyjuktól, a néptől, minden esélyük megvan arra, hogy legyőzhetetlenek maradjanak.“¹²

III.

Az a vulgarizálás, amely azon alapul, hogy az irodalom bolsevik pártszerűségének elvét elszakítják a valóság helyes tükrözésének és a népiségnek az elvétől, a nemzeti hagyományoktól és az élettől, a művészet aktív, életformáló jelentőségének gyengüléséhez vezet.

Egyúttal meg kell jegyeznünk, hogy ugyanoda vezet az irodalom, mint ideológiai felépítményi jelenség szerepének tagadása vagy ködösítése is.

A bolsevik pártszerűség elve megkívánja, hogy az irodalom egyre tevékenyebben vegyen részt a kommunizmusért vívott harcban. Ez a szerep elszakíthatatlanul összefügg ideológiai felépítmény jellegével. Sztálin elvtárs „A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései“ című művében hangsúlyozza az ideológiai felépítmény sajátosságát: aktív hatását az alapra. E sajátosság rendkívüli mértékben jellemzi a művészetet és a szépirodalmat is. A felépít-

¹⁰ Novikov, V.: Az elvi és objektív kritikáért. Zvezda, 1950. 5. sz. 167—168. l. Oroszul.

¹¹ Lenini gyűjtemény (Leninszkij szbornyik), XXXV. k. 148. l. Oroszul.

¹² A SzK(b)Pártjának Története (Rövid tanfolyam). Bp. 1950. Szikra, 438. l.

ményjellegű irodalom problémája terén mutatkozó zűrzavar, annak tagadása vagy elködösítése, hogy az irodalom felépítményi jelenség, a realiztikus realizmus lényegének: a dolgozók kommunista nevelése feladatának tagadásához, továbbá az irodalom bolsevik pártyszerűsége elvének tagadásához vezet. Ilyesféle zűrzavar nyilvánul meg néhány filozófus felszólalásában, például Trofimovében, amelyet G. Alekszandrovnak Sztálin elvtárs nyelvtudományi műveivel kapcsolatban elhangzott előadásához fűzött (Voproszi Filozsofii, 1950. 2. sz.). Itt azzal az elgondolással találkozunk, hogy a művészet a kapitalista társadalomban „részben” a felépítményben, „részben” pedig az alaphoz tartozik, minthogy a művészet... a profit kisajtolásának eszköze. Ilyen váratlanul — és ilyen váratlan helyen! — támadt fel előttünk Suljatyikov szelleme az ő „történetfilozófiájával”, amelynek lényegét Plehanov fogalmazta meg Gleb Uszenszkij egyik elbeszélésében szereplő anyókéjének szavaival: „Más zsebébe nyúlt.”

A művészet — Trofimov szavai szerint — a benne megvalósult esztétikai értékek szempontjából — számos korszak terméke, amelyek során kialakul, gazdagodik, fejlődik és csiszolódik. A művészet összehasonlíthatatlanul tovább él, mint bármely alap és bármely felépítmény- és ebben az értelemben nem sorolható be az utóbbiak meghatározása alá. Felépítményjellege van a művészetben a benne megvalósult eszmék nagy részének; nincs felépítményjellege a művészeti emlékekben rejlő objektív igazságnak és esztétikai értékeknek.

Eszerint az objektív igazság és az esztétikai értékek a kérdésnek ilyen beállításában nélkülözik az eszmei tartalmat. Az eszmék, a felépítmény egész területe — Trofimov elképzelése szerint — nem más, mint valami viszonylagos, valami hazugságféle, amely elhal az őt létrehozó alappal együtt és célja kizárólag az, hogy valóra váltsa a Gleb Uszenszkij elbeszélésében szereplő anyóka tételét. Ami az objektív igazságot illeti, az, Trofimov nézete szerint, nem függ az eszméktől, osztályoktól és azok harcától. Trofimov nézete szerint létezik tehát valami örök, kezdettől fogva való „művészet általában”, amely nem felépítményjellegű és létezik egy felépítményjellegű művészet, amely feudális burzsoá és így tovább. Trofimov kijelenti, hogy „... nem a művészet általában (ezt kell kiemelni), hanem egy meghatározott művészet, például a feudális, a burzsoás a többi művészet, nem él sokáig, nem él tovább, mint az alap, amely létrehozta. Nem úgy tűnik el, mint művészet általában, hanem mint a művészetnek egy meghatározott formája — mint antik, feudális, burzsoás, stb. művészet”. Az eszméktől, osztályoktól és azok harcától elszakított, osztályjellegétől és konkrét történelmi meghatározottságától megfosztott „művészet általában” valami magában való, titokzatos, örök szubsztancia — íme ez Trofimov elképzelése az „igazi művészetről”.

A „művészet általában”, vagyis az a művészet, amely *közömbös* az osztályok, eszmék, pártok, továbbá ezeknek a maguk idejében vívott harca iránt, — ez az „igazi művészet”, amint az Trofimov fejtegetéséből kiderül. Ez az álláspont elkerülhetetlenül a művészetről, mint osztályonkívüli, apolitikus jelenségről vallott, már rég megdöntött idealista nézetek újjászületéséhez vezet. Trofimov álláspontja a passzív és szemlélődő művészethez vezet, elősegíti azoknak a hazug és hamis képzeteknek elterjedését, mintha a klasszikus irodalom „passzívan szemlélődő” és korának harca iránt közömbös volna.

„A leninizmus — mondotta Zsdanov a „Zvezda” és „Leningrád” című folyóiratokról szóló beszámolójában — elismeri irodalmunk hatalmas társadalomátalakító jelentőségét. Ha a szovjet irodalom eltűné, hogy csökkentse a hatalmas nevelőerjét, akkor az visszafejlődést, a „kőkorszakba” való visszatérést jelentene.”¹³

Trofimov belebotlott az „eltűnik” fogalmába (a felépítmény eltűnik az alappal együtt, amely létrehozta). De a felépítmény megszűnése korántsem

¹³ Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Bp. 1949. Szikra, 119. l.

jelenti, hogy mindaz megsemmisül, ami a felépítményben kapcsolatos volt a történelem következetesen haladó menetével. Nem feledkezhetünk meg a minden nemzeti kultúrában meglévő két kultúráról szóló lenini-sztálini tanításról. A felépítmény eltűnése az őt létrehozó alappal együtt egyáltalán nem jelent a folyamatosság, a hagyomány láncának megszakadását. Nem lehet valamely művészetet régi alakjában, tartalmában és formájában új életre keltetni. Ebből azonban korántsem következik az, hogy elpusztult. Továbbra is művészi élményt szerez, minthogy kritikailag elsajátítottuk, kultúránknak részévé válik és éppen ezért gazdagabb és tartalmasabb életet él, mint abban a korban, amely létrehozta.

A művészet ideológiai felépítményjellegének tagadása vagy elkődösítése — nézetünk szerint — Sztálin elvtárs műve lényegének és módszertanának meg nem értését jelenti. Sztálin elvtárs azt tanítja, hogy tanulmányozzuk minden társadalmi jelenség *sajátosságait*, és zseniális példát ad, hogyan kell konkrétan megvizsgálni a jelenségeket a maguk sajátosságában. Különösen kiemeli munkájában, hogy „a társadalmi jelenségeknek... megvannak a maguk különleges sajátosságai, amelyek megkülönböztetik őket egymástól, amelvek mindennél fontosabbak a tudomány szempontjából.”¹⁴ Ahelyett, hogy minden erőfeszítésünket eme — Sztálin elvtárs által kijelölt — egyetlen tudományos eljárásnak szolgálatába állítanánk, ahelyett, hogy tudományos hévvel elmélyednénk a társadalmi jelenségek különbségeinek tanulmányozásában, amelyek — Sztálin elvtárs szavai szerint — mindennél fontosabbak a tudomány szempontjából, néhány filozófus elvtársunk — nem tudni miért — valami egészen más útra tért, és nem a társadalmi jelenségekben rejlő különbségeket, hanem a hasonlóságokat kezdte keresni, vagyis azzal foglalkozott, ami a tudomány számára kevésbé fontos s amivel évszázadok során legszívesebben a könyvmolyok és talmudisták foglalkoztak, akik a különféle jelenségek egyedi sajátosságait, a reális valóság gazdagságát abba a sivár, dogmatikus hasonlóságba akarták fojtani, amely eltorzítja és megöli az eleven élet sokféleségét és kézzelfoghatóságát.

Néhány filozófus elvtársunk, abban az igyekezetében, hogy hasonlóságot fedezzen fel a nyelv és az irodalom között, ahelyett, hogy a különbséget keressék, nem vette észre, hogy ezzel ugyanazt az álláspontot igyekszik elfoglalni, amelyből Sztálin elvtárs kiverte a marristákat, vagyis azt az álláspontot, amely ténylegesen azonosítja a nyelvet a felépítménnyel, adott esetben az irodalommal.

Egy sajátos „fordított marrizmust” figyelhetünk meg. Marr felépítményi jelenségnek tekintette mind az irodalmat, mind a nyelvet. Az a néhány filozófus, akiről most beszélünk, mind az irodalmat, mind a nyelvet nem felépítményjellegűnek hirdeti és valójában összekeveri, azonosítja a nyelvi jelenségeket az irodalmi jelenségekkel. Ezek a filozófusok hajlamosak arra, hogy az irodalomra ugyanazokat a törvényszerűségeket és sajátosságokat vonatkoztassák, amelyeket Sztálin elvtárs a nyelv sajátosságának meghatározására fejtett ki, és mindenekelőtt — a nyelvnek az osztályok és pártok iránti közömbösségét. Ezek az elvtársak, abbéli igyekezetükben, hogy minél jobban letérjenek a vulgarizálás útjáról, éppen a vulgarizálás és az idealista nézetek felé sodródtak.

Azoknak az elvtársaknak, akik elsősorban a hasonlatosságokat, nem pedig a különbségeket keresik az irodalom és a nyelv között, el kell gondolkodniuk afelett, hogy az a törekvés, amely elsősorban a hasonlatosságokat, nem pedig a különbségek megállapítását tűzi ki céljául, annak a liberális objektivistá tudománynak sajátja, amely a teljes azonosság olajával igyekszik bemázolni a valóság élő sokféleségét. Az osztályok és pártok harcától távol-

¹⁴ Sztálin: Válasz J. Kraszenyinnikova elvtársnőnek. Lásd: A szovjet nyelvtudomány kérdései. (Marr-vita) Bp. 1950. Szikra, 294. l.

álló művészetről alkotott objektivista elképzelésnek semmi köze a szocialista realizmus esztétikájához.

Különös elméletük megmentése érdekében még a marxizmus-leninizmus klasszikusainak elferdítésétől sem riadnak vissza ennek az elméletnek a szerzői; olyan állításokkal zavarják meg az ifjúság fejét, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusai „sehol és sohasem” jellemezték úgy a művészetet, mint ideológiai felépítményi jelenséget. Eppen ezt mondta Trofimov is a közelmúltban lezajlott irodalomtudományi ülésen (1951 májusában), ahol kinos helyzetbe került, minthogy emlékeztetni kellett őt az „Anti-Dühring” egyik tézisére.

„Még rosszabbul állunk azonban — írja Engels — az örök igazságokkal a tudományok harmadik csoportjában, a történelmi tudományokban, amelyek az emberek életfeltételeit, a társadalmi viszonyokat, a jogi és államformákat — filozófiai, vallási, művészeti s egyéb eszmei felépítményükkel — történelmi egymásutánjukban és jelenlegi állapotukban veszik vizsgálat alá.”¹⁵

Engels ezzel az egyetlen tételével megvilágítja, hogy mibe törött bele annak a néhány filozófusnak a bicskája, ak’k képtelenek voltak tudatukban összekapcsolni a felépítmény eltűnését az őt létrehozó alappal együtt — a művészet nemzedékről nemzedékre való átöröklésének fogalmával. Engels éppen a művészet átörökléséről beszél és egyúttal az ideológiai felépítményi jelenségek közé sorolja a művészetet.

A szocialista realizmus elmélete nem teremthet szakadékot a „kritikai realizmus” klasszikus orosz irodalma és a szovjet irodalom között. Az orosz klasszikus művészet éppen azért olyan nagy, mert óriási erőt jelentett, tevékenyen hatván a valóságra. Ennek a ténynek valamely formában való elködösítése lényegében nem más, mint csatlakozás azokhoz, akik kárhoztatják az orosz klasszikus irodalom „passzív szemlélődését”. A szovjet irodalom, amely minőségileg új szakasza az orosz és a világirodalomnak, egyúttal új, magasabb történelmi alapon örököse, folytatója és továbbfejlesztője is a XIX. századi orosz irodalom haladó hagyományainak és így annak az aktív haladó hatásnak is, amelyet ez az irodalom a valóságra kifejtett.

Az irodalom ideológiai felépítményjellegének tagadása vagy elködösítése a bolsevik pártszerűség tagadásához vezet, minthogy mindkét esetben a szocialista realizmus elmélete elferdítésének alapjául a művészet szociális aktivitásának tagadása szolgál. Ez a tagadás azzal a veszéllyel jár, hogy a művészetet kiemelik a kommunizmust építő aktív erők soraiból. Konsztantyinov elvtárs — az irodalomtudományi ülésen felszólalt egyik filozófus — azt javasolta, hogy vessük el az irodalom bolsevik pártszerűségének elvét és „tetszés szerint” helyettesítsük a kommunista eszmeiség vagy a szovjet hazafiság fogalmával. Konsztantyinov elvtárs kifejtette, hogy a bolsevik pártszerűség fogalmának megőrzése fegyvertárunkban nem jelent egyebet, mint Belik álláspontjának elfogadását, vagyis vulgarizálást.

A bolsevik pártszerűség elvének vulgarizálása ellen vívott harc azonban korántsem jelenti azt, hogy elvetjük magát az elvét, mint ahogy Konsztantyinov véli. Az irodalom bolsevik pártszerűségének elve Lenin hatalmas hozzájárulása az irodalomtudományhoz. Miért mondanánk le erről a hozzájárulásról? Ha egyes vulgarizáló irodalmárok elferdítik a marxi-lenini esztétika alapelveit, és a bolsevik pártszerűség elvét, valami vele ellentétesé, vulgaris-szubjektívvá változtatják, amint ezt Belik tette, akkor ebből nem következik, hogy el kell vetnünk az irodalom bolsevik pártszerűségének fogalmát.

Belik tévedése mindenekelőtt abban rejlik, hogy Leninnek „Pártszervezet és pártirodalom” című cikkében kifejtett egyik tételét („le a pártenkívüli irodalmárokkal”) mechanikusan alkalmazta korunkra, a szocializmus győzelmének korszakára, a nép erkölcsi és politikai egységének korszakára, és ezzel szembe-

¹⁵ Engels: Anti-Dühring, Bp. 1950. Szikra, 92. l.

állította a párttag írókat a pártönkíüli írökkel. Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy a kommunisák és a pártönkíüliek közötti különbség a Szovjetunióban már egészen formálisá vált. De vajjon ez azt jelenti-e, hogy a kommunisák és a pártönkíüliek lemondtak a bolsevik párt-szerüségről? A bolsevik párt-szerüség az egész sokmilliós és soknemzetiségü szovjet népnek, a párttag és pártönkíüli bolsevikoknak közkincsévé vált.

Lenin „Párt-szervezet és pártirodalom“ címü klasszikus művében az irodalom bolsevik párt-szerüsége elvének tartalmát jellemezve, egyéb rendkíülv fontos ismertető jegyek mellett kiemelte az irodalmároknak az egész proletariátus ügyébe való bekapcsolódását és a közös ügyért való felelősségét.

E tétel alkalmazása korunkra azt jelenti, hogy az író bekapcsolódott az egész állam, az egész nép közös ügyébe és felelős érte. Az író hazánkban államférfi. A bolsevik párt-szerüség az eszmeiség legmagasabb formája. Miért állítja hát szembe Konsztantyinov elvtárs a bolsevik párt-szerüséget a kommunista eszmeiséggel? Mi értelme van hát annak a javaslatának, hogy tegyük irattárba az irodalom bolsevik párt-szerüségének elvét?

A szovjet hazafiság hatalmas, életet adó erő, amely hősi tettekre buzdítja soknemzetiségü Hazánk népeit. A Bolsevik Párt, társadalmunk vezető-ereje, a szovjet emberek milliót neveli a szovjet hazafiság nemes szellemében. A szovjet hazafiság tartalma: a sok-sokmilliós szovjet nép szeretete a Bolsevik Párt és a drága Sztálin iránt. A szovjet hazafiságot nem lehet elszakítani a szovjet embereknek Lenin és Sztálin pártjához való közelségtől, a szovjet hazafiságot nem lehet szembeállítani a bolsevik párt-szerüséggel.

A szocialista nemzetek fejlődésének körülményei között rendkíüli mértékben fokozódik a művészet általános jelentősége a nép életében, amint fokozódik a művészet *nevelő* funkciójának jelentősége. Ezzel függ össze Sztálin elvtársnak az írókról, mint az emberi lélek mérnökeiről szóló böles tétele. S ebből következik, hogy következetes, elvi kritika alá kell vetni mindazokat a nézeteket, amelyek gyöngítik aktív szerepét a kommunizmusért vívott harcban.

Sajnálatos, hogy filozófus elvtársaink még nagyon keveset segítenek az irodalomtudósoknak a marxi-lenini esztétika és a szocialista realizmus elmélete kérdéseinek kidolgozása terén, sőt néhány filozófus (amint ez legálábbis a felsorolt példákbl látható) inkább csak hátráltatja ezt az ügyet.

Irodalomtudományunk és kritikánk feladata, hogy mélyrehatóan megvizsgálja és tisztázza a szocialista realizmusnak olyan alapvető fogalmai között fennálló elszakíthatatlan belső összefüggéseket, amilyenek a *valóság igazi, forradalmi fejlődésében való tükrözése, a bolsevik pártosság, a népiség, a művészet aktív átalakító szerepe, a magas fokon álló művészi forma, az egész nép által használt irodalmi nyelv, a legjobb nemzeti hagyományoknak új, történeti alapon való továbbfejlesztése*. Ennek az egységes egésznek — a szocialista realizmusnak — mindezek és egyéb vonatkozásai arra hivatottak, hogy a kommunizmus felé haladó egész szocialista életünket szolgálják abban a teljességében, amely rendkíüli világhosszággal tárult fel az utóbbi években. Ezeket az éveket a hatalmas sztálini természetátalakítás, a kommunizmusnak grandiózus össznépi építkezései, a háborúutáni első öt éves terv győzelmes, határidő előtt való teljesítése és egyéb világtörténelmi jelentőségü események és folyamatok jellemzik. Mindezek arról tanúskodnak, hogy Hazánk Lenin és Sztálin pártjának vezetése alatt egyre gyorsabban halad az embeiség történetének legmagasabb eszménye, a kommunizmus felé.

IV.

Sztálin elvtárs új műve erőteljesen kiemeli a reális valóságtól, az életigazságtól való eltérés valamennyi változatának káros voltát. S újabb, mélyebb értelmezésben ismerjük meg a fontos sztálini tételt, hogy a szocialista realizmusban a legfontosabb — az életigazság a maga fejlődésében, a

kommunizmus felé való haladásában. Ez az elv egész esztétikánk alapja, ez határozza meg esztétikai kritériumainkat. A szép — a mi esztétikánk nézőpontjából — elszakíthatatlanul összefügg az *igazzal*.

Semmiképpen sem tekinthetjük véletlennek, hogy éppen az utóbbi években, amikor az élő valóságban testet öltő kommunista ideálunk nagysága és szépsége rendkívüli világossággal tárta fel Hazánk széles néptömegei előtt és messze a határokon túl, különösen időszerű jelentőségűvé vált az a kérdés, hogy mi a szép kritériuma a szocialista realizmus esztétikájában és hogyan függ össze az a kritérium a mi élő valóságunkkal.

Lenin még „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban” című munkájában írta, hogy a bolsevikoknak érteniük kell ahhoz, hogy „teljes nagyságban és teljes ragyogásban mutassák meg demokrata és szocialista ideálunkat”.¹⁶

Leninnek szavaiban útmutatást találunk arra vonatkozólag, hogyan függ össze az esztétikai tényező a munkásosztály reális harcával, milyen szorosban kapcsolódik a valóság forradalmi átalakításához, hogyan függ össze a szép az élettel.

A „Pravda” 1951. január 7-i számában „A szovjet művész” című vezércikkében megállapította:

„A szép — az élet, a kommunizmust építő nép szabad élete, — ez a szovjet művész jelszava.”

Az a gondolat, hogy a szép — a mi életünk, az emberek boldogságáért, a kommunizmusért folytatott harc, nem más, mint folytatása és továbbfejlesztése új, magasabb történelmi alapon az orosz forradalmi demokratikus esztétikának, amely elszakíthatatlanul összeforrott a szocialista realizmus elméletének alapelveivel és természetesen következik belőlük. Ez az esztétika hangsúlyozza esztétikai kritériumainknak kapcsolatát a szocialista realizmus legfőbb követelményeivel — a valóság hű tükrözésével és a népiesség elvével. A szép — a mi hős szovjet *nénünk* élete, a dolgozók sok-sokmilliós tömegének élete. Ez a gondolat abból a szempontból is fontos, hogy az élő valóságot ábrázoló művészetünk igaz voltát hangsúlyozva, az esztétika nyelvén megerősíti az éltető szovjet hazafiság nagy eszméjét, élesen szembenáll a kozmopolitizmussal és ennek egyik irodalmi megnyilvánulásával — a formalizmussal a mindennel, ami eltávolít Hazánk reális életétől, amely szép és nagyszerű; szembenáll minden szűkkörű szektáns gondolattal, amely a szép kritériumait nem az élő valóságban, nem a szocialista élet teljességében, nem a társadalmi cselekvésben és a harcban keresi, hanem szűk kis szubjektív sémákban és dogmákban, melyek elterelnek a reális valóságtól, az egész nép életétől.

Az a tétel, hogy a szép — a mi életünk, a mi harcunk — a bolsevik párt-szerűség elvén alapul. Ez az elv megkívánja a művésztől a kommunizmus eszményének aktív igenlését.

Az a tétel, hogy „a szép — az élet, a kommunizmust építő nép szabad élete”, magában foglalja az alkotó szovjet-nép munkája mély szépségének és költőiségének gondolatát, azt a gondolatot, hogy a munka és az alkotó munka embere a szocialista realizmus irodalmának alaptémája és fő hőse. Az a tétel, hogy a szép — a mi életünk, távol áll minden idillikus elképzeléstől. A szép — a szocialista realizmus esztétikájának szempontjából — az emberiség fényes jövőjéért vívott harc, s már azért távoláll esztétikánk az idilltől: ez az esztétika a nehezét és hősit igentli „mint *szükségszerű*, tehát *kíváncos* képet, amely méghozzá nem is nagyon hasonlít az „általános üdvösség” paradiicsomi idilljéhez...”¹⁷

¹⁶ Lenin: Válog. Művek, I. k. Bp. 1949. Szikra, 653. l.

¹⁷ Sztálin: Levél A. M. Gorkijhoz. Lásd: Sztálin Művei, 12. k. Bp. 1950. Szikra, 187. l.

A szovjet irodalom hősi vezérmotívuma Majakovszkijnak a szovjet nemzeti büszkeségtől áthatott, egyszerű költői fogalmazásában tükröződik: „Bárhon és bármikor válasszon utat a nagy ember, úgy választja ki azt, hogy az ne kitaposott és könnyű út legyen”. „Napjainkat éppen a nehézségek teszik széppé. Ez az ének nehézségeink, győzelmeink és hétköznapiaink éneke lesz.”

A Majakovszkij szavaiban kifejezett gondolatok és érzések a szovjet irodalom hagyományává váltak. Sz. Babajevszkij a fiatal íróknak nemrég megtartott összsövétségi értekezletén ezt mondotta: „A mi szovjet életünk éppen azért szép, mert — nem idill.” Konsztantyin Szimonov „Murmanszki napló” című költeményében hangsúlyozza, hogy helytelen a kommunizmusnak, mint idillnek az elképzelése.

Csak nyárspolgári képzelet
fest vágy- s vészmentes életet.
ne csak a hárfia- s lant zenét
tanulja tőlünk gyermekünk:
a kommunizmus szenvedélyt,
s merész vágyódást ad nekünk.

Ennélfogva nem gyengíteni, hanem erősíteni kell a szocialista realizmus kritikai bázisát, amelynek hivatása, hogy harcoljon mindaz ellen, ami akadályozza előrehaladásunkat, kommunista eszményünk megvalósítását.

A szép fogalma esztétikánkban magában foglalja a *szépért vívott harcot*, amely nélkül a szép manyilovizmussá, üres ábrándozássá, álromantikává változnék. A szépért, mint az életért, az élet teljességéért, gazdagságáért, a szabad alkotásáért vívott harc összefügg azzal a harccal, amely az élet minden ellensége, a halál és a pusztulás hordozói, a háborús gyújtogatók ellen folyik. Hazánk alkotásra született, tehát a békéért való harcra is. Ugyanezt elmondhatjuk szovjet irodalmunkról is, amelynek eszmei és művészi újító jellege mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy hősei — a fejlődésének útján megtett első lépésektől kezdve — építők, fáradhatatlan emberek, alkotók és egyúttal a világbéke harcosai voltak. A *békeharc* a szocialista realizmus esztétikájának része. A világbéke szépségének és boldogságának igénylése a szovjet irodalom világtörténelmi feladata és magasztos célkitűzése.

A békeharcról, mint politikai s egyúttal esztétikai feladatról kitűnően állapította meg Johannes Becher, német költő a Világbéketanács első ülésén:

„Ma sokkal jobban meg kell mutatnunk, mint bármikor, hogy milyen csodás a békében élő emberek élete. A művészetek művelőinek egész alkotó erejüket arra kell fordítaniok, hogy rámutassanak az emberiség békés körülmények között való fejlődésének útjára. Beragyogni harcos valóságunkat az emberiség békés hajnalának csodás fényével, ez az, amit költőnk, Bertold Brecht a következő szavakkal fejezett ki:

Ó ábrándok, ó aranyos remények,
Ott ringanak a kalásztengerek.
Magvető, érezd már ma a tiédnek,
Mit holnap érlel valóvá a tett.

A jövő békés életéről szőtt hasonló realista ábrándok rendkívüli módon kifejezhetnék azoknak az embereknek az erejét, akik minden erejüket és tudásukat a béke megvédése ügyének szentelik...

...Meg kell győznünk ifjúságunkat, hogy csak az méltó arra, hogy hősként tiszteljék, aki minden tetteivel és gondolatával a békét szolgálja. Századunkban a hősiesség annyit jelent, hogy harcolunk a béke megőrzéséért, és ha kell, feláldozzuk érte magunkat.”

Kommunista eszményünk elképzelésével összefügg az élet legnagyobb teljességének és felvirágzásának elképzelése. Minél jobban közeledünk a kommunizmushoz, annál világosabb s hatalmasabb lesz valóságunk hősi roman-

tikája, ennek a valóságnak nagyszerű terveivel és a tervnek valóráváltásával, amint állandóan előretörünk az egyre nagyszerűbb és szebb új felé. Ábrándunk örökké a valóság nyomában jár, mert ábrándunkat az az élet ihleti, amelyben valóra válnak a legmerészebb ábrándok. Életünkben a reális és a romantikus „elv” többé nem két elv, hanem megbonthatatlanul egységes egész. Ez a mi életstílusunk, amely meghatározza művésztünk stílusát is. Ebben a művészetben nincs külön realista és romantikus „elv”; ez a művészet egységes egész — a szocialista realizmus, amelynek szerves sajátossága, az irodalmi alkotásnak „alkotórésze” a forradalmi romantika (Zsdanov).

Azt gondolhatnánk, ma már mindenki számára világos, hogy helytelen az az álláspont, amely szerint a szocialista realizmusban két elv van — realista és romantikus elv — és nem is tértünk volna vissza alkotó vitánkhoz e megtett szakaszához, ha kritikánkban, sőt néha magában az irodalomban is nem észleltük volna időnként a szocialista realizmusról alkotott hazug, dualista elképzelések utórezgését.

A realizmus szembállításával a romanticizmussal, a romantika megdöntése a „Zvezda” több cikkében (szerzőjük B. Platonov kritikus) összefügg ezekkel a dualista nézetekkel és a romanticizmusnak olyan elképzelésével, amely szerint ez valami elvont, nem is élő valóságunk szülte fogalom, hanem a művész kívülről viszi be a valóságba, díszítő céllal. A „Zvezda” kritikus a elvont romanticizmus ellen harcolva, úgyszólván „egy csapásra” a forradalmi romantika ellen is küzd, tagadva e fogalom jogosságát. Abból indul ki, hogy „a szocialista realizmus fejlődésének iránya” úgyszólván az, hogy a realista elv „elnyeli” a romantikust, máthogy — úgymond — ahogy közeledünk a kommunizmus felé, úgy válik valósággá az ábránd, ami pedig a romantika megszűnéséhez vezet.

Megrajzolni a romantika „elnyelésének” perspektíváját a kommunizmus felé haladtunkban objektíven azt jelenti, hogy megfosztjuk ifjúságunkat az ábrándtól és — mellesleg — akarataink ellenére, egy követ fújunk azokkal az ideológusokkal, akik a kommunista társadalmat mozgástól és fejlődéstől mentesen ábrázolják. Ha az ábránd és valóság azonossá válnék, ez azt jelentené, hogy nem lenne hová és miért előrehaladnunk! A kommunizmus azonban fáradszaktalan, rendkívül gyors előrehaladás az élet minden területén. az élet és az ábránd örök küzdelme.

Platonov véleménye szerint „a romantikus módszer... az irodalmi alkotásnak csak egy része, egy szakasz az írónak egy új téma mélyreható tudományos vizsgálata felé vezető útján. Minél magasabb színvonalú az író alkotó módszere, annál rövidebb ez a szakasz, annál kevesebb eltérés mutatkozik az objektív valóságtól a megrajzolt képen.”¹⁸ Amint látható, a romantika a kritikus számára a valóságos életigazságtól és a tudománytól való eltérés, tulajdonképpen nem is más, mint a gondolkodásnak valamely elsődleges szakasza, amelyet még nem világított meg az igazi tudományos ismeret fénye. A kritikus nézete szerint a szocialista realizmus művészetében a romantikát nem magának a szocialista valóságnak romantikája, a kommunizmus felé való haladás hozza létre és lelkesíti, hanem a művész szubjektív képzelete révén kerül be a szocialista realizmusba. A romantika — Platonov nézete szerint — az egyes ember és a társadalom gyermekkorára jellemző.

Ezekből a tételekből az tűnik ki, hogy egyesek nem értik, hogy a romantika a szocialista realizmus esztétikájában ábránd a még szebb jövőről, harc azért a jövőért, az esztétikai eszmény szerves része. A „Zvezda” kritikus, úgy látszik, nem is gyanítja, hogy a romantika szétzúzása tulajdonképpen nem más, mint az esztétika szétzúzása.

A romantika olyan elképzelése, hogy az — mint a valóság birtokbavételének elsődleges szakasza — éretlen, „zavaros”, tudománytalan, nem igazi gon-

¹⁸ Zvezda, 1950. 1. sz. Oroszul.

dolkodás, lényegében nem más, mint a hegeli esztétika közhelyeinek megismétlése; a hegeli esztétika számára csak az elvont gondolkodás igazán nagyértékű, a művészet pedig csak „elsődleges szakasz” azon az úton, amely e gondolkodás felé vezet. A hegeli esztétika, amely — mint bármely más idealista esztétika — ellensége a művészetnek, lenézően bánik a művészettel, mint „tökéletlen megismeréssel”, amely az emberi szellem gyermekkorának felel meg és végetér, amikor a „szellem” fejlődése során megéri. Az idealista esztétika tagadja a szép objektív létezését a valóságban, a szépet csak látszatnak tekinti, amelyet a művész szubjektív képzelete visz a valóságba, hogy megszépítse azt, hogy betöltse a szép hiányát magában a valóságban. Csernisevskij megállapította, hogy a szép az idealista esztétikában „csak kísértet, amely homályos nézetekből, zavaros filozófiai gondolkodásból származik, s (Hegel rendszere szerint) minél fejlettebb a gondolkodás, annál jobban eltűnik előle a szép, és végül a teljesen fejlett gondolkodás számára csak igazság van, de szép már nincs...”

Platonov hibás álláspontja a két „elv” elgondolásán alapul, amelyek közül az egyiknek el kell nyelnie a másikat. Ez a mi életünknek is elszürkülését jelenti, életünkét, amelynek sajátossága a romantika, és művészetünket, amelynek módszeréhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a forradalmi romantika. A romantika megdöntése irodalmunk műfajbéli elszegényesítését jelenti, annak a lehetőségnek a tagadását, hogy a szovjet írók használhatják az olyan romantikus és fantasztikus műfajokat, amelyekhez például a „Ruszalka”, a „Démon” és „A leány és a halál” tartozik.

Háború utáni irodalmunk fejlődése új, szemléltető bizonyítéka a szocialista realizmus elvei helyességének és életképességének.

Szocialista életünk teljessége ad lendületet háborúutáni irodalmunk legjobb és legjelentősebb akotásainak. Mindezeket a műveket megszépíti az a hősi romantika, amely Hazánkunk a kommunizmus felé való diadalmas haladására jellemző.

Íróink műveinek tipikus cselekménye lett az a cselekmény, amelynek alapja ama alkotó munka fejlődésének és kiszélesedésének története, amelyben a hősök résztvesznek. Ez a történet egyúttal az emberek szellemi fejlődésének története is, látóköriüknek soha nem tapasztalt kitágulása, olyan új gondolatokkal, érzésekkel való gazdagodásuk, amelyeket a munkához és az élethez való kommunista viszonyuk hat át. A cselekmény során meg nyilvánul az, hogy bármely alkotó munka, bármely újító kezdeményezés fejlődésének és kiszélesedésének távlatai határtalanok a mi valóságunkban, és határtalan az emberek szellemi fejlődése az alkotás folyamatában. A végtelen tér, az alkotás lendülete — a szocialista élet teljessége irodalmunk forradalmi romantikájának is forrása.

A bolsevik pártszerűség és ennek elszakíthatatlan kapcsolata a népiséggel, az élet igaz, a kommunizmus felé haladásában való ábrázolása, az a tudat, hogy a szép — az élet, és az élet szép, cselekvő részvétel a valóság átalakításában, a kommunizmusért vívott harcban, ezek a szocialista realizmus elvei, és ezek alapján arat sikereket a mi irodalmunk. A szocialista realizmus elveitől való eltérés negatív eredményekre vezet. Az elvont, az élettől elszakadt romantikus költészet hatása mutatkozott meg az olyan alkotásokban, mint Kaverin „Nyitott könyv” című, vagy Katajev „A szovjetek hatalmáért” című műve.

Arra, hogy milyen fontos az írók számára a szocialista realizmus elméletének helyes megértése, rendkívül jellemző példát szolgáltat gyermekirodalmunk. Itt különösen fontos a szocialista realizmus elveinek, s ezek közt a forradalmi romantika elvének, mint a szocialista realizmus alkotó elemének helyes alkalmazása. L. Kasszil „Drága kis fiam” című könyvében és „A kisebbik fiú utcája”-ban, amelyet Poljanovszkijjal együtt írt és 1950-ben Szlálin-díjjal tüntettek ki, gyermekekről van szó, a Nagy Honvédő Háború komor éveiben. Mindkét könyv romantikus, de Kasszil „Drága kis fiam”-

jának esztétikai hibája az, hogy az író észrevétlenül elszakította a romantikát — a gyermekek reális életétől. A gyermekek — a könyv hősei — mintegy kettős életet élnek: egyrészt ábrándjaikban, „Szinyegorija“ fantasztikus országában, másrészt a reális valóságban, a mindennapi munka, az iskolai tanulás körülményei között. A gyermekek „Szinyegorija“ lakóinak nevét viselik, megmentik a bűvös szépségű hercegnőt a gaz király karmiból, és „parancsnokoknak“ nevezik magukat. A szerző nem vette észre, hogy ez a játék nem segíti a gyermekeket az életben, hanem eltereli őket az életől. A romantikus elem elszakadt a realistól. A gyermekek munkáját a könyv szenttelenül írja le, költőiség, romantika nélkül, hevenyészetten; egyetlen gyermek sem marad meg emlékezetünkben; az író számára éppen „Szinyegorija“ volt fontos. A gyermekalakok rajza így elmosódott; különcöknek tűnnek, elvont ábrándozóknak, ami igen indokolatlan gyermekeknek.

A reális élet elszürkítése ebben a könyvben nem vezetett a fantasztikum és a romantika gazdagságához; éppen ellenkezőleg, a valóságtól elszakított mese „Szinyegorija“ról elég elcsépeelt és nem minden szentimentalizmus nélkül való história, hercegnőkről, királyokról, udvaroncokról, amelyet a „korszellem“ szem előtt tartásával kissé „felhigítottak“ a „Nagy Mesterek“ elvont alakjaival. A műben két „elv“ érvényesült: a realiztikus és a romantikus elv, de mindkettő túlságosan szürke, nem alkot kerek egészet.

„A kisebbik fiú utcája“ című, sok tekintetben kiváló könyv szerzői szándékosan hangsúlyozták, hogy mindaz, amit művükben leírnak — pontos és való igazság, és ki is jelentik az első fejezetben, hogy könyvükben „jóformán nincs is kieszelés. Minden, amit itt elbeszélünk, igaz és oly csodaszép, szigorú és színigazság, hogy nem szorult szépítésre“.

Nem érthetünk egyet a szerzők fent idézett kijelentésével. Az élet nemcsak ebben az esetben, hanem sohasem szorult szépítésre. Az a „kieszelés“, amilyen a tipizálás, általánosítás, megvan bármely valóban művészi alkotásban. „A kisebbik fiú utcája“ pedig valóban művészi alkotás. De a szerzők kijelentésükkel mást akarnak mondani. Az, amit a könyvben legendaszerűen, fenségesen és a legmélyebb értelemben véve romantikusan elmondanak, éppen a mi korunk való igazságát ábrázolja, a csodaszép, szigorú és színigazságot. Ebből ered a szerzői előszó és az egész mű lendülete.

„A kisebbik fiú utcája“-ban Vologya Dubinyin keresi pionír rövid életéről van szó. Vologya tagja a keresi kőbányákban tanyázó partizán osztagnak, és mint felderítő elesett a fasiszta német rablókkal vívott harcban.

A könyv első oldalaitól kezdve, amelyek a háborúelőtti éveknek vannak szentelve, magával ragad az életet szenvedélyesen szerető, önfeladta, a cselekvés örömetől elragadott, ábrándozó, az élet hívogató titkait megfelfejtő boldog szovjet gyermekkor széles szárnyalású, szikrázó romantikája, és jókedvűen, rendkívül erősen érezzük életünk teljességét és boldogságát! A mű szerzői, a munkájukban elmerült türelmes kutatók módjára, szeretettel és figyelmesen keltenek életre részletet részlet után, epizódot epizód után, napot nap után, évet év után; feltárják Vologya Dubinyin jellemét, fejlődését, növekedését, és a serdülővé, harcosná váló gyermek férfivá válását. Az olvasó előtt feltárul a szovjet gyermek általánosított alakja, Vologya Dubinyin pedig a maga megismételhetetlen egyéniségével úgy áll előttünk, amint a Bolsevik Párt csodálatos „kisebbségi fia“. Együtt megyünk vele a keresi katakombák homályába. Elindul egy legendás, hősi élet. Kasszil és Poljanovszkij új könyvének sikere mindenekelőtt abban rejlik, hogy a romantika és a realitás nem két „elv“ gyanánt érvényesül benne, hanem valóban egységes egészet alkot.

A „Drága kis fiaim“ nem azért volt gyenge, mert fantasztikum volt benne. „A kisebbik fiú utcája“ pedig nem azért kitűnő, mert nincs benne fantasztikum. Az előbbi könyv fantasztikuma azért tűnik szegényesnek, gyengének az élethez viszonyítva, mert el van szakítva a reális, mindennapi valóságtól. Csak a a fantasztikum és a romantika erős, amely az életre támaszko-

dik és a valóság fölé emelkedik, de nem abban az értelemben, hogy valahová a felhők közé száll (az ilyen elszakadás mindig a művészet lealacsonyítását jelenti a valósággal szemben), hanem úgy, hogy meg tudja előzni a jövőt és a holnapba tekint. •

V.

Irodalmunk megtanulta, hogyan fejezze ki egyre mélyebben napjaink hőségének, a kommunizmus építőjének *támadó jellemét*. Ez a szocialista realista irodalom egyik alapvető hagyománya. *Élő valóságunkban éppen a pozitív hősnak van cselekvő, támadó, életformáló szerepe.*

A szocialista realista irodalom első hőségének, a „Kispolgárok“ című színdarab Nyil nevű mozdonyvezetőjének alakját éppen a támadó vonás határozta meg. Ugyanilyenek voltak az „Ellenségek“ című színdarab és az „Anyá“ hőseinek alakjai is.

A szocialista realizmus irodalmának hősét az a szomjas vágy fűti, hogy életet teremtsen, hiszen az élet szerelmese és még szebbnek akarja látni. Ez a hős a következő szavakkal köszöntött be az irodalomba:

„A jogokat nem adják, a jogokat kivívják!... Nincs olyan forgalmi előírás, amely meg ne változnék!”

Igy szól Nyil, és ezekben a szavakban kifejezésre jut viszonya a valósághoz, éppúgy, mint Tatyana Besszemenovához intézett szavaiban:

„Nekem csak az nem tetszik, hogy miért vagy te tanítónő? Nem szíved szerint való munka ez, kimerít és idegesít téged. A munka pedig — roppant nagy... A kis gyermekek, hiszen a jövő emberei ők... érteni kell ahhoz, hogy megbecsüljük őket, szeretni kell őket. Minden munkát szeretni kell, hogy jól végezhessük. Tudod, én rettenetesen szeretek kovácsolni. Az ember előtt egy vörös, formátlan tömeg, dühödt és forró... Élvezet ráverni a pörölyvel. Sziszegő tűszikrákat köpköd feléd, ki akarja égetni a szemed, meg akar vakítani, félre akar lökni. Eleven, rugalmas... te pedig vállból mért kemény csapásokkal azt készítesz belőle, amire szükséged van...”

Az anyagnak ebben az eleven, rugalmas, erőszakkal magához ragadó és ellenszegülő, formálásra váró képében *maga az élet* jut kifejezésre. A valóság úgy tárul fel Gorkij hőse előtt, mint valami csodás, gyönyörű anyag, amely formálásra és alkotásra vár, mint a gyönyörű valóság megalkotására szolgáló anyag. Formálni, alkotni, megcsinálni mindazt az életből, amire szüksége van az embernek, a történelem új hőségének, aki azért jött e világra, hogy *kikovácsolja* az emberek boldogságát — ilyen a szocialista realizmus irodalmi hőségének viszonya a valósághoz. Számára a szép — az élet a maga mozgásában. Nyilnek maga a foglalkozása válik költőivé a színdarabban, amint az életnek az új felé való előretörését jelképezi. Nyil alakja mögött érezzük a munkásosztály egész tömegét, és azokat, akiket a történelem mozdonyvezetőjének nevezhetünk, azokat, akiket holnap (egy év múlva) a történelem majd bolsevikoknak nevez.

Az élet szomjas szeretete — ez Nyil *lendülete*. Ő szeret és tud élni szíve-
lke egész erejével, reális földi élete minden örömeivel. Nyil és táborának emberei hisznek a gyönyörű jövőben és — a csehovi hősökkel ellentétben — nemcsak álmodnak róla, hanem harcukkal meg is teremtik azt. Ezért szeretik oly szenvedélyesen az életet! A Besszemenov-féle tábor emberei a régi világ emberei, kispolgárok, akik panaszkodnak és félelmükben reszketnek a közelgő, számukra érthetetlen és idegen ellenséges valóság előtt. Nyil és barátai az élet haladásával, a történelem menetével összhangban élnek, a kispolgárok azonban úgy érzik, hogy az élet elsöpri őket az útból, és szembe akarnak szállni az élet haladásával. Ebben rejlik Nyil, Cvetajeva, Polja és Siskin optimizmusának forrása, és ez az oka a kispolgárok pesszimizmusának, félelmének, bizonytalanságának, lázas kapkodásának.

Nyil *támadó* hős. Ő támad, ellenfelei pedig védekeznek Gorkij történelmi újítása az erőnek ilyen elosztásában, az előretörő élet elől *visszavonuló*

régi világ ábrázolásában nyilvánult meg. A kritikai realizmus irodalmában éppen a pozitív, a haladó erkölcsi és esztétikai ideálokat megtestesítő hős állt szemben a gazság, aljasság és sötétség győzedelmeskedő erőivel. Éppen ezek az utóbbiak győztek, elnyomtak minden ragyogót, igazat, alkotót, értelmest és szépet.

Rendkívül érdekes szembeállítani egymással a kritikai realizmus egyik utolsó zseniális alkotását a szocialista realizmus első zseniális alkotásával. Szinte egyidőben jelentek meg, mindössze egy év választja el a kettőt egymástól. Csehov „Három nővér“-ére és Gorkij „Kispolgárok“-jára gondolunk. Ha figyelembe vesszük Gorkijnak abban az időben kialakult barátságát Csehovval, közelségüket és kíváncsi érdeklődésüket egymás iránt, továbbá a szóbanforgó színdarabok tematikai hasonlóságát, akkor fel kell tételeznünk, hogy a „Kispolgárok“ bizonyos mértékben válasz volt a „Három nővér“-re. Gorkij akkor írta a „Kispolgárok“-at, amikor már jól ismerte a „Három nővér“-t. A „Kispolgárok“ objektíven mindenestre válasznak tekinthető a „Három nővér“-re.

Sok tekintetben közel áll egymáshoz ez a két színdarab; így a kispolgárság témája és a jövőről szóló ábrándozás tekintetében is.

Csehov, miután elolvasta Gorkij „Kispolgárok“-ját, azt írta A. I. Juszinszumbatovnak, hogy Gorkij érdeme az, hogy ő „az első Oroszországban és általában az egész világon, aki megvetéssel és utálattal beszélt a kispolgárságról...“ Ebben az értékelésben természetesen megnyilvánul Csehov szerénysége is. Pomjalovszkij után éppen ő, Csehov beszélt megvetéssel és utálattal a kispolgárságról, s egész munkásságával és a „Három nővér“-rel szintén ezt fejezte ki.

Natasa a „Három nővér“-ben félelmes a maga hétköznapiságában, szürkeségében és közepszerűségében: tökéletes megtestesítője a kispolgárságnak — az az alak, amely nem kevésbé baljós, mint Lady Macbeth. Masa kispolgárnak mondja Natasát.

Vajjon Natasa nem lett volna-e jó, tökéletesen hozzáillő lánya Besszenov kispolgárnak, Gorkij „Kispolgárok“-jában? Éppen ilyen lányról álmódott az öreg Besszenov, éppen ilyen szellemben nevelte hitvesével együtt Tatyánáját. De az öregeknek, amint ez köztudomású, nem volt szerencséjük a gyermekekkel. Lányuk tehetetlen, gyenge lett, nem volt benne egy szikra megbízhatóság, szívósság, hiányzott belőle az a nyers, arcátlan, támadásszerű célratörés, ami annyira jellemzi Natasát.

A kispolgárság e két alakjának, Natasának és Tatyánának különbségében megnyilvánul az, ami Gorkij munkásságában új, ami a szocialista realizmusban új, a kritikai realizmussal összehasonlítva.

A „Három nővér“-ben az aljas kispolgári ösztönök Natasa és Protopopov személyében *támadnak*, és nincs, aki szembeszálljon ezekkel az ösztönökkel. Gorkij „Kispolgárok“-jában pedig éppen a Besszenov-féle kispolgári tábor vonul vissza fejetlenül, és itt az a reális erő támad a kispolgárság ellen, amely ellensége a besszenovizmusnak, protopopovizmusnak, az ostoba, gonosz, aljas, tulajdonosi, kispolgári világ minden alapelvének.

Mindkét darabban nagy szerepet játszik a ház rajza. Ennek szimbólikus jelentősége van. A „Három nővér“ cselekménye arról szól, hogyan szorította ki a nővéreket házukból Natasa és Protopopov. Az aljasság gonosz ereje kiszorítja őket az életből. Fedél nélkül maradnak, házukat pedig az ellenség foglalja el. Harc nélkül visszavonulnak. A szépség átadja helyét a *rútság*-nak, az élet költészete, zenéje, amely e három gyönyörű nő alakjában testesül meg, átadja helyét a sivár prózának. Ez volt a kritikai realizmus irodalmának „örök“ témája — szomorú elbeszélés arról, hogyan *vonul vissza* az élet szépsége és költészete a rútság támadása előtt, miként ül ünnepi tort a gonoszság, az aljasság, a durvaság, az igazságtalanság és a kegyetlenség. — A szocialista realizmus újító témája kezdettől fogva a *támadó* és a *győzedelmeskedő* jó, igaz, ragyogó és szép elvének témája volt.

A ház rajzának a „Kispolgárok“-ban, akárcsak Csehov darabjában, nemcsak közvetlenül reális, hanem széles értelmű általános költői jelentősége is van. Nem hiába válaszolja Tyetyerev, az énekes, az öreg Besszemenovnak arra a kijelentésére, hogy ő, Besszemenov „*saját* házában lakik”: „Ez igaz! Saját házadban vagy. Az egész élet a te házad, a te épületed. Ezért nincs hol lakjam, te kispolgár”. Amíg Tyetyerevnek, Szatyin elődjének, „a harmadik csoport emberének”, „nincs hol laknia” a földön, addig Nyil nem hazátlan ember! A Tuzenbahok, a Versinyinek, a három kedves, elragadó, tehetetlen nővér — fedél nélkül maradnak, Natasa kiűzte őket a házból. Nyilnek megvan a maga biztos, szilárd helye az életben, „gazda a maga házában”, mert sok munkát fektetett a „ház”-ba. Ő nem úgy látja, mintha az egész élet — a kispolgár háza lenne. „Az a gazda, aki dolgozik” — mondja Nyil. Az irodalomban eddig nem mondtak ilyen súlyos szavakat! Tudjuk, érezzük, meg vagyunk győződve arról, hogy az egész „ház” — az egész világ — nemsokára olyan embereké lesz, mint Nyil. Natasával és Protopopovval szemben, akik hatalmasan, gazda módjára uralkodnak a három nővér házában, a Besszemenovok már nincsenek meggyőződve birtokló erejükről. Az öreg Besszemenov fél Nyiltól, érzi, hogy Nyil kiűzi őt a „házból”. Többször élesen kifakad: „Hordanád csak el magad a házlól!” Az utolsó felvonásban — a zavar, gonoszság, félelem közepette — azt mondja: „Valamit nem értek... kié ez a ház? *Ki itt a gazda?*...” És Tyetyerev azt mondja neki, hogy ő, Besszemenov erőtlően ahhoz, hogy ellenálljon mindannak, ami *rátámad*.

Nyilnek és táborának *támadása* — Besszemenovnak és táborának *visszavonulása*: íme, ez a „Kispolgárok” tartalma. Az új világ *támadása* a régi ellen — ezt jelentette az új irodalomnak a szocialista realizmus irodalmának újító szava.

S majdnem ugyanebben az időben a kritikai realizmus irodalma folytatta utolsó nagy képviselőjének alkotásaiban „örök” bús témáját a pusztuló, az életből kiszorított szépségről és igazságról.

Csehov „Három nővér”-ében elveszti házat, fedél nélkül marad a szépség és a boldogság (a tűzvész szimbolikus jelentősége a harmadik felvonásban). Gorkij „Kispolgárok”-jában a fedél nélkül maradás veszélye fenyegeti a szép és a boldogság ellenségeit, a rútságot és a boldogtalanságot — hamarosan éppen ezek maradnak fedél nélkül a földön! A színdarab diadalmas hangulatát éppen ez a hatalmas meggyőződés diktálja, A „megalázottak és megszorítottak” Gorkij művében új minőségben jelentkeznek — mint szülőföldjük holnapi gazdái.

Nyil *támadó* jelleme megmutatkozik a darab szerkezetében és cselekményében is. Nyil *irányítja a cselekményt*, az összes szereplők sorsa valamilyen formában összefügg vele, tőle függ, ő kezdeményez, ő határozza meg a cselekmény szituációit, míg a „Három nővér”-ben és általában a kritikai realizmus irodalmában a helyzetet a legtöbb esetben a szépséggel és az emberi boldogsággal szembenálló ellenséges erők határozzák meg, a tagadó erők *támadnak*.

A pozitív hős *támadó* jelleme a szocialista realizmus irodalmának fontos újítása. A szovjet irodalom legjobb, legjelentékenyebb alkotásaiban, mint pl. Furmanov „Csapajev”, Gladkov „Cement”, Osztrovszkij „Az acélt megédzik”, Fagyejev „Az ifjú gárda”, Makarenko „Az új ember kovácsa”, Azsajev „Távol Moszkvától” című regényében és más művekben az egész cselekmény középpontjában a pozitív hős áll, aki *támadó* jellemű. Éppen ő *irányítja a mű cselekményét*. Az erők is úgy oszlanak meg ezekben a művekben, hogy a pozitív hős cselekszik, a negatív vagy ingadozó szereplők pedig válaszolnak tetteire, valamilyen módon reagálnak rájuk.

Természetesen vannak olyan művek is, amelyekben a cselekmény menete negatív hősökkel fonódik össze, akik igyekeznek „*támadni*”. De az írónak

ilyen esetekben is meg kell mutatnia, hogy a negatív hős támadása csak látszólagos támadás, minthogy lényegében, szocialista valóságunk objektív törvényei szerint — a történelmi támadást pozitív hőseink, szovjet népünk folytatja, népünk, amely a nagy Sztálin lelkes vezetése alatt a kommunizmus felé halad.

Objektív valóságunk e törvényszerűségeinek valamilyen formában tükröződniük kell a cselekményben, a színek elosztásában, a szerkezetben és a személyek elosztásában. *Annak a pozitív elvnek, amely irányító és támadó jellegű a mi valóságunkban, az irányító és támadó elv szerepét kell betöltenie a művészi alkotásban is.* Így szokott ez lenni legtöbb esetben irodalmunk legjeletosebb alkotásaiban. A cselekmény egész romantikája, szépsége, költészete, érdekessége, a szerző legszebb érzései, mindaz, ami a legmélyebben jellemzi a hőst, a pozitív hősök osztályrésze, azoké a hatalmas támadó erejű embereké, akik átalakítják az életet, megteremtik az új, kommunista társadalmat.

De vannak irodalmunknak olyan alkotásai is, amelyek szerzői — néha kellő tapasztalat és mesterségbeli tudás híján, és mivel nem tudják helyesen elosztani a művészi színeket, nem ismerik a cselekmény és a szerkezet titkait — úgy építik fel művüket, hogy középpontjában a negatív hős áll, és éppen azt ruházzák fel támadó erővel, a pozitív hős és az egész közösség pedig védelembe vonul a negatív hős aktivitása elől, és mindössze válaszol, reagál annak tetteire.

Az ilyen esetekben az alkotás középpontjában többnyire az individuális lelki alkatú hős áll, aki feszültségben tartja az egész közösséget. Ez a hős negatív szerepet játszik, de fel van ruházva minden érdekes vonással, a tárgy minden érdekességével, bizonyos romantikával és költőiséggel. Tehetséges, érdekes, ő támad, és a mű minden eseménye, a cselekmény egész menete tőle függ. A vele szembenálló pozitív hős nemes és igazságos, de unalmas, nélküli a művészi ábrázolás minden művészileg konkrét, individuális vonását, alakja szétfolyó, minthogy nem annyira az aktív, támadó cselekvésben, hanem inkább az ellenállásban, a más cselekvésére való reakcióban, a negatív szereplők tettei elleni védekezésben mutatkozik meg. A pozitív hőst a cselekmény olyan körülmények közé sodorja, ahol teljesen el van foglalva a negatív szereplők tetteire adott *válaszokkal*. A pozitív hős egész szerepe az ilyen műben kizárólag a negatív személyek cselekedeteire való reagálásra és saját-maga, valamint a közösség védelmére korlátozódik. Jellemző ez „védekező” jellegűvé teszi, csökkenti aktivitását, önállóságát, határozottságát, egyéni sajátosságát. Így történt ez például J. Trifonov „Diákok” című, tehetségre valló elbeszélésében, ami kétségtelenül csökkenti a mű eszmei és művészi értékét. Mindaz, ami leginkább érdekes a műben, Palavin alakjával kapcsolatos. Ez a fiatalember, akit sok egyéni tulajdonsággal ruház fel a szerző, negatív szerepet játszik, és a mű vége felé újjánevelődik (helyesebben, az újjánevelés útjára lép). Éppen Palavin határozza meg a cselekmény egész menetét, aktív szerepet játszik, a pozitív hős. Vagyim pedig csak *reagál* Palavin tetteire. A legélelkebb művészi színekkel és a legintimebb vonásokkal is éppen Palavint ruházza fel a szerző. Ő és barátnője, Lenoeska Medovszkaja, akit nem kevés kispolgári vonás jellemez, művészileg konkrétak. Vagyim alakja pedig szétfolyó. Ugyanilyen a közösség ábrázolása is, amely Palavin tettei ellen védekezik; nem alakul ki világos és teljes költői ábrázolás.

Itt a szocialista realizmus esztétikájának fontos törvényével találkozunk, amelyre fel szeretném hívni íróink figyelmét.

Az olyan művekben, amelynek Makarenko „Az új ember kovácsa”, vagy „Igor és társai” című műve, Krinov „Derbent tankhajó”, vagy Akszajev „Távol Moszkától”, Ribakov „Gépkovosivezetők” című műve, miért olyan ragyogó, teljes értékű, súlyos, látható, a valóságos élet minden színében és hangjában dúsalkodó, tudatunkban az egyéni vonások sokféleségével fellépő a közös-

ség ábrázolásáa, és miért alakult ki a közösségnek ilyen ábrázolása Trifonov „Diákok” c. regényében?

A dolog lényege az, hogy Makarenko, Krimov, Azsajev és Ribakov említett regényeiben a közösségnek megvan a maga — Sztaniszlavszkij terminológiáját használva — „felső feladata”, az egészen áthaaladó cselekménye, a maga világos célja, amelyet hajthatatlanul, következetesen megvalósít, úgy-hogy a mű cselekményének fejlődése a közösség saját céljának megvalósítása is, a cél megvalósításának egyes szakaszaiban. A cselekvő, támadó közösség tehát úgy áll előttünk, mint a mű cselekvő főhőse — ez a szocialista realizmus irodalmának egyik újító sajátossága. Az említett művekben az erőviszonyokat éppen az jellemzi, hogy a közösség cselekvő, céltudatos, következetes lépéseire kénytelenek *reagálni* azok a személyek, akik valamely okból nem értenek egyet a közösséggel és annak céljaival, így például a „Távol Moszkvától” c. regényben nem a maradi Grubszkij, a régi normák védelmezője, a Batmanov vezetése alatt álló közösség tervének ellenzője támad a közösség ellen, hanem éppen a közösség támad a maga hatalmas, győzedelmes alkotó cselekvésével a maradi nem alkotó gondolkodású emberek, a régi normák védelmezői ellen, és ezek, miután megkísérelték az ellenállást a támadó közösséggel szemben, kénytelenek letenni a fegyvert.

A cselekvő közösség, amelynek megvan a maga célja és harcol a cél megvalósításáért, jellemzi irodalmunk legjobb alkotásait. Trifonov „Diákok” c. elbeszélésének az a hiányossága, hogy nem található benne tevékeny, céltudatos közösség, a maga feladataival, és nincsen a közösségnek sajátos arcu-lata, amely különféleképpen, egyénien fejeződnék ki a különböző emberekben. Ez azzal kapcsolatos, hogy az elbeszélés gyengén ábrázolja a diákok *tanulmányait*, a diákélet igazi sajátosságát a maga problémáival, nehézségeivel, nagy belső komolyságával. Az elbeszélésben a közösségnek nincsenek saját céljai, a közösség nem cselekszik Palavintól függetlenül. Itt a közösség csak azért van, hogy reagáljon Szergej Palavin tevékenységére. Palavin és barátja, Lenocska eltakarja a közösséget, föléje emelkedik. A cselekvő, céltudatos közösség hiánya nem ad lehetőséget az írónak, hogy pozitív hősök ragyogó egyéni alakjait mintázza meg. A szocialista realizmus esztétikája szempontjából ugyanis az ember annál inkább *egyéni*, minél *közösségibb* — annál sajátosabb, minél mélyebben kifejezi a közösséget.

A szovjet irodalom legjobb alkotásainak szerzői kiválóan meg tudják mutatni, hogy a mi reális valóságunkban a közösséggel szembenálló individualista a legkevésbé tartalmas, legkevésbé érdekes és pusztán belső életével a legprimitívebb ember. Ilyen Meesik Fagyjev „Tizenkilencen” c. regényében, a renegátok Makarenko regényeiben, Grubszkij a „Távol Moszkvától” című regényben stb.

Meg kell jegyeznünk, hogy a mi korunkban a szovjet írók műveiben az individualisták alakjai nem mint a közösség kiengesztelhetetlen ellenségei jelennek meg, hanem mint olyan emberek, ak'k tele vannak belső hibákkal és hiányosságokkal, de képesek arra, hogy a közösség közreműködésével újjá-nevelődjenek. Ez megfelel életünk igazságának, a Bolsevik Párt politikájának, amelyet érdekel minden egyes ember személye, hogy elszigetelve az emberben mindazt, ami gyenge, ápolja, felemelje és kimélyítse benne a legjobbat, az alkotó vonásokat. Éppen ezért bírálta a Pravda A. Kron „A tagjelölt” című darabját, amelynek főhőse a szerző szempontjából pozitív személyiség, élenjáró sztahanovista és kommunista, de valójában a szovjet emberhez nem méltó, gőgös, fennhéjázó, finnyás, lényegében szektáns módon viselkedik az emberekkel szemben, akik hibákat követnek el, számos gyengéjük van, de újjanevelhetők, meg tudnak szabadulni hibáiktól. A „Diákok” című elbeszélés helyesen mutatja meg a közösségnek azt a törekvését, hogy harcoljon Palavinért és igazságos, férfias bírálat és önbírálat révén segítsen abban, hogy kifejleszthesse magában korunk igazi emberének vonásait. Trifonov tehet-

ségrevalló elbeszélésének sok vonzó vonása van, megfigyelései élesek, az ifjúság üde levegője árad belőle, nagyon szépek Moszkva leírásai. A szerző érdekes írói pálya előtt áll. De komolyan mérlegelnie kell első elbeszélése során szerzett tapasztalatait, hogy következő művében ne ismétlődjenek meg az említett fogyatékok, nevezetesen tanulmányoznia kell a művészi tökéletesség problémáit. Csak egy esetvonást, mindössze egy részletet említünk meg: tudjuk, hogy a művészetben a részlet dönt el mindent, nélküle nem lehet alakot ábrázolni. Amikor Palavin magányosan búslakodik, — kalapokat rajzol. Mindig csak kalapokat. Mászt nem is tud rajzolni. Ez jelentéktelen vonásnak látszik, s mégis egyszerre átmelegíti Palavin alakját, belsőleg közelebb visz minket hozzá, akárcsak magában a szerzői intonációban; ezenkívül mást nem tudott rajzolni, — érezzük egy színes, tehetséges és lényegében nem is rossz, magányosan búsló fiú bánatát, aki búsl, hogy egyedül van, hogy hibákat követ el, hogy tapasztalatlan. Ez helyes, Palavin nem ellenség, nem megrögzött individualista, ő még megjavulhat, s a szerzővel együtt miért ne búslakodjunk egy fiatalember hibái miatt? A vonás helyes. De miért nem tudott a szerző pozitív hőse, Vagyim számára egyetlen ilyen bensőséget találni, amely átmelegítette volna alakját s közelebb hozta volna hozzánk.

Az író művészetének a színék helyes elosztásában is meg kell nyilvánulnia, abban, hogy a költészet, a romantika, a vidámság és a bánat, minden, ami emberi, ami átmelegít egy alakot, az apró, de lényeges vonások, — hogy ez mind, mind összefonódjék korunk pozitív, támadó, cselekvő, alkotó hőseinak alakjával, — amint ez irodalmunk számos kiváló alkotásában megnyilvánul. Irodalmunknak folytatnia és tovább kell fejlesztenie ezeket a hagyományokat, és jobban meg kell alapoznia hősünk, a bolsevik párttag és pártönkízüli bolsevik alakját.

Irodalmunkban nem tükröződik eléggé a szovjet munkásosztály hősie munkája, a szovjet tudósok tevékenysége; szovjet életünk méretei még nem fejeződnek ki teljes mélységükben és szélességükben az irodalomban. Nem megfelelő módon tükröződnek irodalmunkban a mindennapi élet, a szovjet emberek személyes viszonyai; olykor hajlamosságot látunk a személyes emberi viszonylatok elszegényítésére és egyszerűsítésére; lebecsülik az élet e területének jelentőségét, a művészet szempontjából való fontosságát. A szovjet emberek sokoldalú szellemi fejlődése a gondolatok, érzelmek és jellemek sajátágainak egyre mélyebb tükrözését kívánja az irodalomtól, azzal a céllal, hogy kiválasszuk és fejlesszük a legnemesebb érzelmeket. Az élet gazdagsága az emberi érzelmek elmélyülését és az ember belső életének gazdagodását jelenti, az ember lelki életének gazdagodását. A szocialista realizmus, amely hatalmas valóságunk stílusát tükrözi, természeténél fogva nem ismeri a szematizmust, a szimplifikációt, az egyhelyben topogást, a lejárt, elcsépelt cselekmények, helyzetek és konfliktusok ismétlését. Az utóbbi időben azonban irodalmunk néhány műfajában, különösen a drámaírás területén bizonyos hajlandóság mutatkozott a „mesteremberi“ aprólékos munkára, a kész sémára támaszkodó könnyű munkára, arra, hogy ugyanazt az elcsépelt, gyakran kiagyalt konfliktust vegyék elő. Így jött létre Konszantyin Finn „Becsület“ című darabja. Ez a darab az életgazság szélsőséges eltorzulásáig juttatta el azt a sémát, amely szerint néhány mű készült. E művek középpontjában „az átalakuló individualista“ alakja áll, aki a szerző elképzelése szerint kiváló, tehetséges ember, számos vonzó tulajdonsága van, de lekicsinyli a közösség erejét és jelentőségét. E séma szerint a hős — „a kiváló individualista“ — támad, ő irányítja a cselekményt, a közösség csak védekezik ellene. Finn darabjában ez a teljesen hamis séma a hazugság határáig megy.

Az a tény, hogy Finn „Becsület“ című darabjához hasonló művek megjelenhettek a „konfliktus“ kész sémájával, kritikánk gyengeségét is kiemeli. A kritika művészi igénytelensége, azoknak a feladatoknak hiányos megértése, amelyek Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáiból következnek, de minde-

nekelőtt annak a feladatnak meg nem értése, amely következetes elvi harcot jelent az alkotások eszméi és művészi színvonala, a művészi tökéletesség emeléséért — mindez az elmélet terén megnyilvánuló vulgarizálással van kapcsolatban. A művészi forma kérdéseinek lekicsinylése, a kritika gyengesége a művészi elemzés területén, a művek nyelve iránti figyelem hiánya — mindezek a gyengeségek az irodalom területén észlelhető vulgáris hatások megnyilvánulásai, és kétségtelenül kapcsolatban állnak a nyelvtudomány területén jelentkező vulgarizálással. A „marrizmus“ csakis lekicsinylő álláspontra készíthette az írókat és kritikusokat a művészi forma és a művészi tökéletesség kérdéseiben, egyszerűen azért, mert N. J. Marr elméletére éppen a nyelvnek, a nyelv törvényeinek és konkrét gazdagságának lekicsinylése volt jellemző. Marr elszakította a nyelvet a gondolkodástól. Ezt írta: „A nyelv csak annyiban létezik, amennyiben hangokban jelentkezik; a gondolkodó tevékenység megjelenési forma nélkül is végbemegy... A jövő nyelve — természeti anyagtól mentes technikával fejlődő gondolkodás.”¹⁹

A nyelv ilyenfajta nihilista felfogása alkalmas rá, hogy igazoljon mindenféle hanyagságot és a nihilizmus minden megnyilvánulási módját az irodalmi alkotások művészi formája terén. E vulgáris és idealista elképzelésekkel kapcsolatosak néhány kritikus és irodalomtudós „kommunista göggel“ átítatott elképzelései. Ezek az olyan írókról, akik az ő véleményük szerint a szocialista realizmus módszerével vannak felfegyverezve, azt mondják, hogy „anagásabb típusú írók“ a mult íróival szemben — az alkotás művészi színvonalától függetlenül. Ugyanakkor a marrista idealisztikus feltevések a „nyelv nélküli gondolkodásról“ táptalajt adnak mindenfajta értelmetlen, formalisztikus megnyilvánulás, „agyszülemény“ számára.

Művészetünknek túl kell szárnyalnia az emberiség művészi alkotásainak legjobb példaképeit. A magas művészi színvonalért, a kifejezés művészetéért folytatott harc egyike a szocialista realista irodalom és a szocialista realizmus elmélete legfontosabb feladatainak.

VI.

Különös jelentőséggel bír a szocialista realizmus és a kritikai realizmus közötti kapcsolat mély megvilágítása, az a harc, amely minden olyan kísérlet ellen irányul, amely el akarja tépni egyiket a másiktól, meg akarja szakítani a legjobb nemzeti hagyományok folytonosságát. Véget kell vetni a klasszikus örökség iránt megnyilvánuló mindenfajta lekicsinylésnek. A szocialista élet teljessége elképzelhetetlen a haladó nemzeti klasszikus örökség mély elsajátítása nélkül. Következetes harcot kell vívnunk a klasszikus örökség mindenfajta lekicsinylésével, szűkítésével és elszegényítésével szemben, a klasszikus örökséggel szemben megnyilvánuló szektáns nézetek és a vulgarizálás ellen. Különösen azt az elképzelést kell kiküszöbölni, hogy a szocialista realizmus irodalma a kritikai realista irodalom szétesésének eredményeképpen keletkezett. Az ilyenfajta elképzelésekkel találkozunk A. Mjasznyikov professzor alább ismertetett cikkében is.

„Lenin és az irodalomtudomány néhány kérdése“ című cikkében Mjasznyikov professzor elvont, sematikus szellemben tesz megállapításokat a XIX. század végének orosz irodalmáról, a nyugateurópai irodalom fejlődéséről alkotott elképzeléseinek analogiájára. Mjasznyikov professzor azt mondja, hogy „igazi tudományos magyarázatát kell adnia annak a fejlődésnek, amely a XIX. század második felének orosz és nyugati irodalmában végbement.“ Mjasznyikov nézete szerint valamilyen egységes fejlődés ment végbe. Miképpen fejeződött ez ki?

¹⁹ Sztálin: A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Lásd: A szovjet nyelvtudomány kérdései. (Marr-vita) Bp. 1950. Szikra, 296—297. l.

„A nyugati irodalom a hanyatlás felé haladt“, végbement „a nyugati realizmus szétesése“, felváltotta a naturalizmus és a dekadencia. Bár Mjasznyikov tesz olyan megjegyzéseket, hogy „a XIX. század második felének orosz realizmusa más módon fejlődött“, — ez csak pusztán kijelentés marad; lényegében, Mjasznyikov nézete szerint a XIX. század végének orosz irodalmában ugyanaz ment végbe, mint a nyugati irodalomban, néhány módosulással.

„Az orosz irodalomban — írja Mjasznyikov — a naturalizmus nem terjedt el széles körben. De a XIX. század végén az orosz irodalomban is érezhetővé vált a kritikai realizmus korlátozottsága. L. N. Tolsztoj a reakciós vallásos filozófiától elvakítva, ellenségesen tekintett a munkásosztály felszabadító mozgalmára. A. P. Csehov tüntetően beszélt a politika iránti közönyéről és megvetéséről s nem tudott reális kiutat találni a környező életből. V. G. Korolenko, miután legyőzte narodnyik illúzióit, pozitív következtetéseiben nem jutott túl az elvont humanizmus határain. A 90-es években fellépő realisták fiatal nemzedéke (Vereszajev, Kuprin, Bunyin és mások) elődeik hagyományait igyekeztek követni és nem alkottak önálló esztétikai rendszert.

A XIX. század vége művészetének másik hanyatló irányzata a dekadencia volt“.

Mjasznyikov megállapításai a legnagyobb mértékben meggondolatlanok. Végeredményben úgy tűnik, hogy a XIX. század végén Tolsztoj, Csehov, Vereszajev, Kuprin képviselték „a művészet hanyatló áramlatának“ első formáját, és a dekadencia a másodikát.

Azonban nem is a meggondolatlan megfogalmazás fontos, hanem Mjasznyikov helytelen nézetei. Véleménye szerint a XIX. század végén az orosz „kritikai realizmus“ általánosságban ugyanolyan zsákutcába került, mint a nyugateurópai. A legjobb írók, akik ebben a korszakban a „kritikai realizmus“ orosz irodalmát képviselték — A. Csehov, L. Tolsztoj — különálltak, sőt ellenségesen álltak szemben korunk felszabadító mozgalmával. Mjasznyikov azt emeli ki a XIX. századvégi Tolsztojt jellemezve, hogy Tolsztoj vallásos-reakciós filozófus volt, aki „ellenségesen“ állt szemben a munkásmozgalommal. Ebből az következik, hogy ha az orosz forradalmi mozgalom harmadik szakasza tükröződött is L. Tolsztoj XIX. századvégi alkotásaiban, ez csak a munkásosztály forradalmi mozgalma iránt ellenséges módon történt.

Lenin azonban ezt írta: „Tolsztoj leginkább az 1861-től 1904-ig tartó évek embere, s mint ilyen, megdöbbenő plaszticitással szőtte be alkotásaiba mint művész, gondolkodó és prédikátor egyaránt az egész első orosz forradalom sajátos történelmi vonásait, e forradalom erejét és gyengeségét“.²⁰ Közismert a következő lenini jellemzés is: „A forradalom előkészítésének időszaka egy olyan országban, amelyet a feudalizmus hívei elnyomtak, hála Tolsztoj zseniális ábrázolásának, egy lépést jelentett előre az egész emberiség művészi fejlődésében“.²¹

Lenin véleménye szerint tehát az orosz „kritikai realizmus“ az 1861-től 1905-ig tartó időszakban a tolsztoji alkotásokban egy lépést tett előre az egész emberiség művészi fejlődésében. A XIX. század végének és a XX. század elejének Tolsztoja megőrzi jelentőségét Lenin számára mint lángoló tiltakozó, szenvedélyes leleplező, nagy kritikus. Mjasznyikov megállapításai a XIX. század vége orosz irodalmának két „hanyatló áramlatáról“ és e korszak Tolsztojáról mint reakciós ígéhirdetőről, semmiképpen sem egyeztethetők össze a lenini tételekkel.

Mjasznyikov, amellet, hogy helytelenül vázolja, kisebbíti a másik nagy orosz író, Csehov alakját is. Nyilvánvalóan helytelen az a megállapítása, hogy a XIX. század végén Csehov tüntetően apolitikus magatartást tanúsított. Közismert tény, hogy Csehov éppen ebben az időben győzte le apoli-

²⁰ Lenin: Az irodalomról. Bp. 1949. Szikra, 70. 1.

²¹ U o. 69. 1.

tikusságát, amely főleg a 80-as években volt jellemző rá. A 90-es évek végén, a 900-as évek elején Csehov egyre szenvedélyesebben, egyre feszültebben érdeklődött a politikai kérdések iránt. A forradalom-előtti fellendülés magával ragadta az író.

Belik, Jegolin professzorral vitázva ezt írta: „A forradalmi mozgalom harmadik szakaszának lenini elméletéből kiindulva hiába is keressük ennek a szakasznak az ábrázolását olyan írók műveiben, mint Csehov és Tolsztoj... Ezek az írók túlságosan messze voltak a forradalmi mozgalom tartalmának és jellegének megértésétől, amely mozgalom élén a szocialista proletariátus állt...“

Az efféle szűk, korlátolt, szektáns nézetek Tolsztoj és Csehov XIX. századvégi munkásságáról az orosz forradalmi mozgalom harmadik korszakának hamis, szűk elképzelésén alapulnak, mely szerint ez a munkásosztály mozgalmának zárt, elszigetelt korszaka volt. Az orosz munkásosztály azonban pártjával az élén, mint az egész nép vezére jelent meg. Ezért az ő öröksége és az ő nemzeti büszkeségének tárgya az egész klasszikus örökség.

A XIX. század végén az egész világ előtt teljesen nyilvánvalóvá lett, hogy az orosz irodalom nem „korlátozott“, gyenge, hanem éppen ellenkezőleg: szélesen, erőteljesen, félelmet nem ismerve veti fel a legfontosabb társadalmi kérdéseket; nyilvánvaló lett eszméi, erkölcsi, művészi nagysága. Éppen abban az időszakban, amelyet Mjasznyikov úgy jellemez, mint az orosz kritikai realizmus gyengülésének időszakát, Lenin azt írta, hogy „az élenjáró harcok szerepét csak az a párt töltheti be, amelyet élenjáró elmélet vezet“. S hogy az olvasó csak valamelyest is konkrétan elképzelhesse, hogy ez mit jelent, gondoljon vissza az orosz szociáldemokrácia olyan előfutáira, mint Gercen, Belinszkij, Csernisevskij és a 70-es évek forradalmáinak ragyogó csapátára, gondoljon arra a világgraszoló jelentőségre, amelyre most tesz szert az orosz irodalom...²²

Nem lehet említés nélkül hagyni, hogy az orosz irodalomnak ezt a lenini jellemzését, amelyet a nemzeti büszkeség érzése hat át, helytelenül fogja fel néhány irodalomtudósnk. Így például V. Kurilenkov elvtárs „A. Sz. Szerafimovics“ című kis könyvében kijelenti a következőket, az előbb idézett lenini tételekhez kapcsolódva:

„Leninnek e szavai lényegében az élenjáró orosz irodalom egész programját tartalmazzák. Az orosz irodalomnak szembe kellett szállnia a dekadenciával és fel kellett emelkednie „a demokraták eszméivel való teljes és végleges szakításig“. Lenin, amikor megjegyezte, hogy Oroszország társadalmi fejlődésének az az időszaka, amikor a demokratizmus és a szocializmus szétválaszthatatlan egésszé, megbonthatatlan egységgé olvadt össze, visszavonhatatlanul a múlté már, rámutatott arra, hogy a demokraták eszméi és a szocializmus eszméi között „egész szakadék“ tátongott. Csernisevskij korának parasztszocializmusa, mondotta Lenin, kettészakadt, átadva helyét egyrészt a munkásszocializmusnak, másrészt pedig kispolgári tucat-radikalizmussá fajult el. Az oroszországi felszabadító mozgalom harmadik szakaszának beköszöntésével az irodalom ihlető eszméje lett a szocializmus eszméje, nemes céljával, a nép felszabadításával a födbirtokosok és a burzsoázia elnyomása és rabszolgarendszere alól.“²³

Kurilenkov nézete szerint tehát Lenin megállapítását „arról a világra szóló jelentőségről, amelyre most tesz szert az orosz irodalom“ az orosz irodalom jövőbeli fejlődésének programjaként kell felfogni. Kurilenkov szerint Lenin úgy gondolta, hogy az orosz irodalom világirodalmi jelentőségre azért tesz szert az orosz forradalmi mozgalom harmadik szakaszának beköszöntésével, mert proletár irodalomná válik. Lenin megállapításainak ilyen értel-

²² Lenin: Az irodalomról. Bp. 1949. Szikra, 44. l.

²³ Kurilenkov: A. Sz. Szerafimovics. 1950. 13. l. Oroszul.

mezése nyilvánvalóan téves. Lenin arra a történelmi tényre gondolt, hogy a világforradalmi mozgalom központjának Oroszországba való áthelyeződésével, az orosz munkásosztály hatalmas feladatával kapcsolatban — amely feladat, Lenin szavai szerint — „a legforradalmibb volt bármely más ország proletariátusának valamennyi legközelebbi feladatai közül” — a világ küzdőterére lépett, világirodalmi jelentőségre tett szert az orosz irodalom, amelynek dicsőséges művelői között ott voltak a mi közvetlen elődeink, Gercen, Belinszkij és Csernisevskij.

Sztálin ezt írta Gyemjan Bednijhez intézett levelében: „Az egész világ elismeri most, hogy a forradalmi mozgalom középpontja Nyugat-Európából Oroszországba tevődött át. Minden ország forradalmárai bizakodva tekintenek a Szovjetunióra, mint az egész világ dolgozói felszabadító mozgalmának tüzhelyére, elismerve benne egyetlen igaz hazájukat. Minden ország forradalmi munkásai valamennyien tapsolnak a szovjet munkásosztálynak és mindenekelőtt az orosz munkásosztálynak, mint a szovjetmunkások élcsapatának, mint elismert vezérnek, amely a legforradalmibb és legtevékenyebb politikát folytatja, amelynek folytatásáról valaha is álmodtak más országok proletárjai. Minden ország forradalmi munkásainak vezetői mohón tanulmányozzák az orosz munkásosztály tanulságos történetét, multját, Oroszország multját, tudva azt, hogy a reakciós Oroszországon kívül volt egy forradalmi Oroszország is, a Ragyiscsevek és Csernisevskijk, Zseljabovok és Uljanovok. Halturinov és Alekszejevek Oroszországa. Mindez a forradalmi nemzeti büszkeség érzését ülteti (lehetetlen, hogy ne ültesse!) az orosz munkások szívébe, s hegyeket képes megmozgatni és csodákat tud tenni.”²⁴

Láthatjuk, hogy Lenin és Sztálin összekapcsolja az orosz munkásosztály világtörténelmi forradalmi harcát a haladó orosz nemzeti hagyományokkal, a gazdag orosz nemzeti klasszikus örökséggel, hazánk multjával.

Az az elgondolás, hogy Lenin, amikor az orosz irodalom világtörténelmi szerepéről beszél, ennek kizárólag a *jövőbeli* szerepére gondol, arra, hogy ez majdan proletár irodalomná válik, a szocialista realizmus irodalmává, ez az elgondolás vulgarizálás, a leninizmus elszegényítése. Ezáltal az orosz klasszikus irodalom lebecsülését akariák Leninnek tulajdonítani.

Kurilenkov fejtegetéseinek másik hibája az az elgondolás, hogy a forradalmi felszabadító mozgalom harmadik szakaszának beköszöntésével az írók az előtt a dilemma előtt álltak, hogy — szocialista realizmus vagy dekadencia.

Ebben az abszolút formában ez az elgondolás teljesen tagadja, hogy lehetséges a valóság művészi tükrözésének bármely haladó formája, amely még nem sorolható egészen a szocialista realizmushoz. Éppen ezért Szerafimovicsnak a „Vasáradat” — előtti — a proletár, szocialista irodalom e klasszikus alkotása előtti — munkásságát, amely a munkásosztályhoz közelálló demokratikus irányzatot fejezett ki, de még nem volt proletár-jellegű. Kurilenkov úgy tekinti, mint egy proletár író munkásságát, mesterségesen úgy ábrázolva a forradalom előtti Szerafimovicsot, mint Gorkij második kiadását. Az eredmény az, hogy a kitűnő Szerafimovics helyett az olvasók előtt egy gyenge Gorkij áll. A hazug elméleti séma mindig az élet jelenségeinek elferdítését vonja maga után. Ilyen következményei vannak az irodalomról alkotott sematikus és dogmatikus nézeteknek, az orosz forradalmi mozgalom harmadik szakaszáról alkotott efféle felfogásoknak; ilyen következménye van annak, hogy az orosz munkásosztályt nem tekintik az egész nép vezetőjének.

A dilemma — szocialista realizmus vagy dekadencia — abszolút, minden mást kirekesztő felfogásban — helytelen volt arra az időre vonatkoztatva is, amelyről Kurilenkov könyve szól, és helytelen napjainkban is a külföldi irodalmi fejlődésre vonatkoztatva, ahol ennek a dilemmának az előtérbehozása a marxizmussal összeegyeztethetetlen szektarianizmust és gőgöt jelent.

²⁴ Sztálin Művei. 13. k. 24—25. l. Oroszul.

Mjasznyikov professzor cikkében meggondolatlan, felületes megállapítások vannak, ezek mintegy a „kommunista gőg“ megnyilatkozásai, amely csak negatív szerepet tölthet be a szovjet irodalom fejlődésében. Mjasznyikov például így ír:

„A szovjet írók... új, a történelemben soha nem látott irodalmat teremtettek meg. A szovjet írók sikeresen legyőzik a múlt irodalmának elkerülhetetlen korlátozottságát. A szovjet írók figyelmének középpontjában már nem a hős és a környezet ellenmondásai állnak, nem a szűk egyéni szerelmi bonyodalmak, hanem a szocialista építés problémái...”

Mjasznyikov csak nem gondolja azt, hogy a szerelmi bonyodalom megengedhető Tatyana Larina és Onyegin, Anna Karenyna vagy Natalia és Rugyin számára vagy Aszja és „Romeója“ számára, ahogyan Csernisevszkij az „Orosz ember a találkán“ című híres cikkében nevezte Turgenyev regényének hőseit, — hogy mindezeknek a szűkkörű szerelmi bonyodalmaknak csak szűkkörű személyi jelentőségük van? Csernisevszkijnek más volt a nézete erről. A szocialista realizmus módszerének a kritikai realizmussal szemben fennálló fölénye alapjául szolgál annak, hogy a kommunizmus korszakának művészeté fölényben van az előző korszakok művészetével szemben, ez a lehetőség azonban csak a magasfokú művészi színvonalért folytatott következetes elvi harc feltételei között válhat valósággá. Éppen ezért nem érthetünk egyet Mjasznyikov következő megállapításaival:

„A bolsevik pártosság alapján álló író, aki ismeri a társadalom fejlődésének törvényeit, magasabb típusú író, mivel nemcsak ismeri a társadalom fejlődésének törvényeit, hanem segíti is előrehaladásukat.”

Az ilyenfajta megállapítások igen helytelenek, merő elhallgatják azt, hogy a társadalom fejlődési törvényeinek helyes ismerete mellett is lehet valaki rossz művész. Arról sem feledkezhethünk meg, hogy a múlt nagy írói hatalmas alkotásokkal támogatták a társadalom haladását.

Az újítás — a hagyományoknak az új történelmi feltételek között való folytatása és fejlesztése, nem pedig teljes szakítás a hagyományokkal.

Oroszország azért is válhatott a szocialista realizmus szülőhazájává, mert a bolsevikok nagy pártja a szocialista forradalom felé vezette, amelyet hazánk egész multja, egész kultúrája és ezen belül irodalma is előkészített. A nagy orosz irodalom azért is válhatott mindenekelőtt Gorkij alkotásaiban, azután pedig Majakovszkij és más szovjet írók alkotásaiban a Lenin és Sztálin pártja által ihletett szocialista realizmus irodalmává, mert nagy irodalom volt. Miképpen Oroszország — Lenin szavai szerint — a marxizmust hősiessé önfeláldozás, odaadó keresések árán vívta ki, hasonló módon vívta ki az orosz irodalom a szocialista realizmust, amely győzedelmeskedett a szocialista társadalomban és zseniális elméleti kifejezést nyert Sztálin elvtárs megfogalmazásában. Az irodalmi folytonosság pontos és világos megértése nélkül nem lehet megérteni az újszerűséget sem, a minőségi ugrást az irodalom fejlődésében, magának a szocialista realizmusnak születését sem. Az irodalmi fejlődés folytonosságának mély megértése, továbbá annak megértése, hogy újítani lehetetlen másként, mint a hagyományok fejlesztése alapján, feltétlenül szükséges azért is, hogy határozottan véget vessünk annak a lekicsinylésnek, amelyet egyes íróinknál tapasztalunk a klasszikusoktól való tanulás kérdésében.

Mjasznyikov ezt írja Gorkijről:

„Az irodalom pártosságának lenini elve megvédte az írókat a nyugati burzsoá kultúra előtti hajbókolástól.”

De hiszen Belinszkij, Csernisevszkij, Scsedrin és Gorkij más zseniális elődei is a nyugati burzsoá kultúra előtti hajbókolás szenvedélyes ellenzői voltak. A hazafiság — az orosz irodalom szent hagyománya. Erről nem feledkezhethünk meg. Nem cserélhetjük össze a bolsevik pártosság elvét klasszikus hagyományaink szűkítésével, szegényítésével: ez a bolsevik irodalmi pártos-

ság elvének egészen helytelen felfogása, amely elv a klasszikus hagyományt őrző lenini-sztálini magatartást jelenti.

Üdvözlünk kell irodalomtudósainknak azt a törekvését, hogy a szocialista realista irodalom minőségi újszerűségének kérdését a nemzeti hagyományok fejlesztése, a folytonosság kérdésével kapcsolatban vizsgálják. Ez a törekvés jellemzi főképpen B. Burszov „M. Gorkij „Anyá”-ja és a szocialista realizmus kérdései” című, a ma nap megjelent munkáját (Goszlitizdat, 1951). Igen termékeny szempont, hogy a szerző a szocialista realista irodalom születését nemcsak a kritikai realista irodalommal való szembeállítás formájában vizsgálja, mint ahogy ez nálunk gyakran történt, hanem a fejlődés menetében, a hagyományok folytatásaképpen. Burszov hangsúlyozza munkájában, hogy a XIX. század orosz klasszikus irodalmának ereje nem passzív, hanem aktív, tevékeny erő, mely tevékeny hatást tud kifejteni a társadalomra, az olvasó lelkére, neveli és erősíti a hazafiság, a demokratikus humanizmus nemes érzéseit. Burszov könyvében még az is vonzó, hogy a szerző támadja azokat a sajnálatos módon még igen elterjedt nézeteket, hogy a kritikai realizmus orosz irodalma csupán bírálta a valóságot és nem fejezett ki pozitív eszményeket. Helyes a szerzőnek az a gondolata, hogy Gogol munkásságában — aki sikertelenül igyekezett megalkotni a pozitív hős alakját — számunkra igen értékes nemcsak a valóság negatív oldalainak általa történt leleplezése, hanem az a törekvés is, amely a *szükségyszerű*, a jövő pozitív erkölcsi és esztétikai eszményének kifejezésére irányul.

A szocialista realizmus elméletének kérdéseiben elengedhetetlen a világos fogalmazás a külföldi haladó irodalomelmélet, kritika és irodalom fejlődésének nyújtott eszmei és elméleti segítség szempontjából is. Különösen rá kell világítani arra a hibás elképzelésre, amely elterjedt kritikussaink néhány könyvében, a pedagógusok számára készült gyűjteményekben és más kiadványokban; eszerint a szocialista realizmus csupán a szocializmus győzelmének alapján, a kizsákmányoló osztályok felszámolásának alapján, „a nagy fordulat éve” után alakult ki, és addig csupán a szocialista realizmus „elemei” voltak meg az irodalomban. Ezt a nézőpontot megcáfolja Gorkij forradalomelőtti munkássága a „Kispolgárok”, „Ellenségek” című darabjaitól, „Az anya” című regényétől kezdve, megcáfolják Majakovszkijnak a szovjet korszakhoz fűződő alkotásai és számos más példa.

A szocialista realizmus az orosz irodalomban a munkásosztály forradalmi harcának kibontakozása során, a forradalomelőtti fellendülés éveiben és az első orosz forradalom idején, 1905–1907-ig keletkezett és alakult ki. A szocialista realizmus keletkezésének feltételei minden országban másképpen jönnek létre, és a kritikus feladata éppen az, hogy megvizsgálja ezeket a konkrét történeti feltételeket. De kétségtelen, hogy a szocialista realizmus teljes győzelme az irodalomban, amely csak a győzedelmeskedő szocializmus és a nép erkölcsi és politikai egységének alapján jöhetett létre, nem ugyanaz, mint a szocialista realizmus keletkezése és kialakulása. Ez — mint ahogy hazánk példáján látjuk — lehetséges annak a harcnak a folyamán is, amelyet a munkásosztály és az általa vezetett dolgozó tömegek céljaik és feladataik megvalósításáért folytatnak. A fentemlített helytelen nézet a szocialista realizmus módszerének keletkezéséről és kialakulásáról káros következményekkel járhat a népi demokratikus országok és a kapitalista országok haladó irodalmának fejlődése szempontjából, mivel ez a nézet könnyen gyengítheti az írók, kritikusok, teoretikusok helyzetét, akik a szocialista realizmus követelményeinek megfelelően a valóság hiteles tükrözéséért harcolnak.

Sztálin elvtárs zseniális nyelvtudományi munkái hatamas alkotó feladatokat állítanak irodalomtudósaink és kritikusaink elé. Nem kétséges, hogy elvtársas tudományos viták során, a kritika és önkritika módszerével élve meg tudunk birkózni feladatainkkal, ha rendíthetetlenül követjük a tudomány zseniális korifeusának, a művészet böles barátjának, a nagy Sztálinnak útmutatásait.

A SZIGETI VESZEDELEM

1.

Háromszáz évvel ezelőtt jelent meg nyomtatásban a Szigeti Veszedelem, Zrínyi Miklós hőskölteménye. Történelmünk egyik ragyogó oseménye talált méltó énekesre, a régi századok legnagyobb magyar költőjére.

A „szigeti veszedelem“, Szigetvár hősi védelme, a függetlenségüket védő keleteurópai népek harcának kiemelkedő eseménye. Része annak a sokszáz-éves küzdelemnek, melyet magyarok, horvátok, szerbek, románok, lengyelek közösen vívtak a török hódítók ellen.

A terjeszkedő török birodalom már a XV. század folyamán megkísérelte Magyarország birtokbavételét, de sikertelenül. Hunyadi János világraszóló győzelmei, majd Mátyás erős központosított királysága egyelőre megállította, sőt visszavetette a török előnyomulást. A Hunyadiak honvédő politikájának eredményei azonban Mátyás halála után veszendőbe mentek. Ismét felülkerekedett a feudális anarchia; a vezető egyházi és főúri körök az ország védelmével nem törődtek, egymással viszont végeláthatatlan politikai és gyakran katonai küzdelmeket folytattak vagyonuk növelése érdekében. Az uralkodóosztály tagjai csak abban voltak egységesek, hogy a dolgozó népet egyaránt a végsőkig kifosztották. Miután a jobbagyságnak az elviselhetetlen elnyomás ellen indított háborúját leverték az anarchia által amúgy is meggyengített országban nem maradt olyan erő, amely Mohácsnál megvédezhette volna a hazát.

Az uralkodóosztály a gyászos mohácsi csatavesztés, Buda elfoglalása és az ország három részre szakadása után sem okult a csapásokból, hanem folytatta birtokszerző rablásait. A Bécsben székelő „magyar“ király sem gondoskodott a megmaradt országgrész védő katonaság ellátásáról, fizetéséről, a várak fenntartásáról. A török elleni harcokban kitűnt, tapasztalt magyar kapitányok helyébe előszeretettel ültettek német és spanyol várparancsnokokat, és segítség címen elárasztották az országot a török elől gyáván megfutó, de a magyar parasztságot annál inkább pusztító, harácsoló idegen zsoldos seregekkel. Népiünk létét tehát nemcsak a nyíltan támadó hódító török veszélyeztette, hanem a segítség álarcaiban alattomosan terjeszkedő Habsburg-hatalom is.

Ezerszeres a végvári vitézek érdeme, akik a rájuk bízott várakat éhezve, rongyosan, uraiktól cserbenhagyva és királyuktól elárulva halálukig védtek. A többségében jobbagy és kisnemes származású magyar végvári katonákkal vállelve harcoltak a testvéri szomszédnépek fiai, akárcsak Hunyadi János seregeiben. Túlnyomórészt a végvári vitézek hősiességének volt köszönhető, hogy hazánkat nem söpörte el teljesen a török áradat, sőt hogy évtizedes szívós harc során támadó lendülete végül is megtört, ereje felőrldött. Jurisich Miklós, Szondi György, az egri nők, Thuri György s megszámlálhatatlan ismert és ismeretlen társuk örök példaképei a magyar vitézségnek, a hazáért vívott áldozatkész harenak Kőszeg, Drégely, Temesvár, Eger, Palota és a többi vár hősies védelme egy-egy vereséggel ért fel a török számára még akkor is, ha a támadók számbeli fölénye miatt a vár elesett.

Szigetvár és Zrínyi Miklós neve azonban még a várak és a hős várvédők büszke névsorából is kiemelkedik. Miután Pécs 1543-ban török kézre került, a Dunántúl nyugati részét Szigetvár védelmezte, melyet kitűnő kapitányai Horváth Márk, majd Zrínyi Miklós jól megerősítették. Zrínyi Miklós a kor egyik leggazdagabb nagybirtokosa volt, de magatartása gyökeresen különbözött osztálya többségétől. Bár, különösen ifjú korában, ő sem volt mentes osztálya hibáitól, okulni tudott az országot ért csapásokból, és élete utolsó huszonöt

évét a török elleni bátor harcnak szentelte. Az ő feladata volt magyar és horvát vitézeivel feltartóztatni az akkori világ leghatalmasabb hadseregét, amelyet II. Szolimán szultán, a mohácsi győző, a kor egyik legnagyobb hadvezére vezényelt.

A maroknyi védősereg, bár a várat nem tudta megtartani a sokszoros túlerővel szemben, feladatát mégis teljesítette. II. Szolimán 1566-ban döntő csapást akart mérni Magyarországra. Ezt a tervét hiúsították meg Zrinyi katonái, akik a törököt feltartóztatták és a hosszú ostrom alatt annyira meggyengítették, hogy kénytelen volt visszavonulni. A vár és a védősereg elpusztult, de elveszett a hatalmas török sereg színe-virága is és az ostrom folyamán meghalt maga Szolimán, legnagyobb hadvezérük. „Senki sem mondja, hogy Szigetvár eleste súlyos vereség volt — írta Rákosi Mátyás —, ellenkezőleg: az elfoglalt, felperzselt Szigetvár az önfeláldozás és a katonai erények jelképévé vált.“ Egyetlen XVI. századi harci eseményről sem készült annyi irodalmi feldolgozás, mint Szigetvár ostromáról, Zrinyi hőstejtéről. Krónikák, dicsőítő költemények, kisebb eposzok, népi énekek, történeti feldolgozások egész sora hirdette már a XVI. század végén magyar, horvát, latin és német nyelven a szigetváriak dicsőségét.

Szigetvár ostroma után a török támadások ereje csökkent. A hódító birodalom belső bomlása és más helyen elszenvedett vereségei mellett a végvári vitézek hősi ellenállásának igen nagy része volt abban, hogy a török többé nem tudott olyan hadsereget felvonultatni, mint 1566-ban. A magyar és részben a külföldi kortársak, akiknek nem volt módjuk az újabb nagy török támadások elmaradásának valamennyi okát tanulmányozni, egyre inkább a szigetvári védők hősiességében találtak magyarázatot a török támadó erejének gyengülésére. A török sereg legjobb erőinek elpusztulásával és Szolimán halálával végződő ostrom jelentőségének ez a megnövelése nem is volt teljesen alaptalan. A művelt humanista írók tollán a szigetvári védelem ragyogó győzelem és a török háborúk nagy fordulópontja lett. A végvári vitézek számtalan hőstette közül ezért válhatott leginkább Szigetvár „az önfeláldozás és a katonai erények jelképévé“.

Szigetvár ostroma tehát a nemzet tudatában igazi eposzi témává formálódott: néhányezer hazáját szenvedélyesen szerető hős katona, életének feláldozása árán, a honvédő küzdelmek egyik sorsdöntő eseményévé változtatta, országos jelentőségre emelte a vár védelmét. Egy nagy költői tehetség, aki át tudja érezni a „szigeti veszedelem“ politikai jelentőségét, aki maga is mestere és egyik legkiválóbb bajnoka a török elleni harcoknak, megalkothatta ebből a témából a hazafiság, a honvédelem hősi eposzát. Ilyen költő volt a szigetvári hős dédunokája, Zrinyi Miklós, a „Szigeti Veszedelem“ szerzője.

2.

Zrinyi a költő méltó örököse volt családjá évszázados törökellenes hagyományainak. Nagyapja és apja is híres törökverők voltak. Birtokaik fekvése is erre kényszerítette őket, és így családi érdekeik összefonódtak a haza, a nép érdekeivel. Hiszen a török hódoltsággal határos Zrinyi-birtokok védelme a török terjeszkedés megállítását és a magyar parasztság rabságba hajtásának megakadályozását is jelentette. Míg más főurak birtokaik megtartása, illetőleg növelése érdekében sorozatosan elárulták az országot, addig a Zrinyiek számára birtokuk megtartása a haza védelmével azonosult. A szigetvári hős dicsőséges emléke, a török betolakodók hagyományos gyűlölete, az ellenség elleni szünetnélküli kíméletlen harc eszméje apáról fiúra öröklődött a Zrinyi-családban és a költőre is átszármazott. „Ő színte öröklé őseitől e család százados erényét, a vitézséget, öröklé a honszerelmet, mely ősatyja keblét hevíté Szigetvár dicsőséges romjai között“ — írta róla Vasváry Pál, a 48-as forradahnár.

Zrínyi, rövid élete során, a függetlenség kimagasló harcosa, az egységes, erős, önálló magyar királyság visszaállításáért meginduló mozgalom vezéralakja és elméletirója lett. Ehhez nem volt elég a török elleni harc áldozatkész vállalása: fel kellett ismernie a Habsburg-veszélyt is. A XVI. század utolsó évtizedeitől kezdve Bécs egyre erőszakosabban igyekezett a magyar függetlenség utolsó maradványait is felszámolni és az ország nyugati részét Habsburg-tartománnyá süllyeszteni. A nagyszerű magyar végvári katonaságot sikerült lezülleszteni, és ezzel megfosztani az országot védelmi lehetőségétől. A Habsburgokat a török támadások csak akkor érdekelték, ha azok már Ausztriát veszélyeztették. Pedig a bécsi kincstárba vándorolt a magyar bányák, a magyar külkereskedelem hatalmas jövedelme. Mindebből semmi sem jutott a magyar katonák ruhájára, zsoldjára, annál több az udvari fényűzés céljaira.

A bécsi udvar katonai elnyomást, politikai üldözést, gazdasági kizsákmányolást rendszeresített a kormányzása alatti magyar területeken. Elnyomó politikája készséges kiszolgálóra talált a magyar uralkodóosztály egy részében. A reformációtól visszaszorított katolikus klérus kezdettől fogva zsoldjába szegődött, és vallási üldözéssel tetézte a nép szenvedéseit. A főnemesség jórésze a XVI. század végén még némi ellenállást fejtett ki a bécsi kormánnyal szemben, mert az ő birtokaik is veszélyben voltak. De Boeskey győzelmes függetlenségi harca után módjuk volt a pillanatnyilag megszeppent udvarral egy számukra előnyös kompromisszumot kötni: birtokaik sértetlensége fejében ők is hajlandók voltak a Habsburgok eszközévé süllyedni, és az ellenreformáció agitációjának engedve rekatolizálni.

A Bécs mellé szegődött főurak között találjuk Zrínyi Györgyöt, a költő apját is. Pedig a Zrínyi-családnak már voltak tapasztalatai a Habsburgkirályok „jóságáról”. A szigetvári hős nem vesztette volna életét 1566-ban, ha a Miksa császár vezetése alatt Komáromban tétlenül táborozó hatalmas birodalmi sereg felmentette volna a várat. Hiába unszolták a magyar vezérek állandóan Zrínyi megsegítésére, erre nem volt hajlandó. Szigetvár elestének, Zrínyi kirohanásának és hősi halálának napján a császár és „magyar király” éppen a komáromi vizahalászat tanulmányozásával foglalkozott. A szigeti Zrínyi Miklós fiának is gyakran kellett elszenvednie a Habsburgok ármánykodásait, Zrínyi György mégis követte osztályának dicstelen útját. Pázmány személyes hatására ő is áttért a katolikus vallásra. s mint a király szilárd hívét ott találjuk a Bethlen Gábor ellen harcoló cászári csapatok vezérei között.

A költő Zrínyi Miklós tehát a törököt szenvedélyesen gyűlölő, de ugyanakkor Habsburg-barát klerikális befolyás alatt álló szülők gyermeke. Mivel pedig apja 1626-ban meghalt és hatéves fia nevelését egyenesen a királyra és Pázmányra bízta, minden lehetőség megvolt rá, hogy a bécsi elnyomók és a klérus hűséges kiszolgálójává, s minden török-gyűlölete ellenére az ország függetlenségének árulójává váljék. Gyámjai erre törekedtek, és iskoláztatását ennek megfelelően irányították. A gráci jezsuitáknál, Bécsben és a magyar katolikus reakció központjában, Nagyszombatban végezte tanulmányait. 1636 tavaszán pedig Itáliába ment nyolchónapos tanulmányútra, ahol VIII. Orbán pápa is fogadta és megajándékozta saját verseskötetével.

A fiatal Zrínyi azonban nem váltotta be a gyámjai által hozzáfűzött reményeket. A gráci iskolát amennyire csak lehetett kerülte, gyakran hónapokig, egyszer egy egész évig is távolmaradt különböző ürügyekkel. Bécsben, mikor a hagyományos szent László-ünnepen őt bízták meg az ünnepi beszéd megtartásával, mint a magyar vitézség kimagasló képviselőjét ünnepelte László királyt, szinte megfélekedve a „szent”-ről. Nagyszombatba csak a király és Pázmány határozott utasítására volt hajlandó elmenni, de — mint öccse panaszoja egyik levelében — tanulás helyett inkább a kobozt pengette. Végül maga Pázmány is belátta, hogy nem sok sikerrel kecsegtet

Zrinyi iskoláztatása, és kijelentve, hogy a filozófia nem az ő fejének való, beleegyezett tanulmányainak félbeszakításába. Pedig Zrinyi korának nemcsak egyik legműveltebb, hanem egyik legtudósabb magyar írójává vált. Hat nyelven beszélt és nyolc nyelven olvasott, híres könyvtárában a legkülönbözőbb tudományok képviselve voltak, és lapszélre írt jegyzetei tanúskodnak a könyvek szorgalmas tanulmányozásáról. Bátran feltételezhetjük ezért, hogy nem Zrinyi fejével, hanem a jezsuiták filozófiájával volt baj. Itáliai útja során pedig az ellenreformáció Rómájának barokk csillogása mellett valószínűleg észrevette a spanyol uralom gyászos következményeit és a lassan bontakozó olasz nemzeti ellenállást is.

Mindez csak biztató kezdet. Hosszú éveknek kell eltelniök, számos újabb tapasztalatra van szükség, amíg a Habsburgok és az egyház kérdésében világosan láthat. De fejlődése helyes úton indult el, családjának csak pozitív örökségét vette át hiánytalanul. Annál nevelésesebb a klerikális történetírók és irodalomtörténészek erőlködése, akik ezt a nemzeti hőnket a bécsi zsoldban álló egyház bajnokává igyekeztek avatni.

3.

A Szigeti Veszedelem nemcsak a XVI. századi végvári küzdelmek nagy-szerű művészi ábrázolása, hanem hű kifejezője a költő Zrinyi korának is. A nagy klasszikus eposzokhoz méltó művészi alkotás, amely egyúttal harcra serkentő szózat, és amelyben már formálódik a XVII. század bonyolult politikai problémáinak megoldására irányuló zseniális útmutatás is. Az eposz születését megelőző évek élményei, a történelem és az irodalom tanulmányozása és a költői gyakorlat tették ezt lehetővé.

Zrinyi, alighogy hazatért Itáliából Csáktornyára, megkezdte a harcot családja és nemzete ősi ellenségével. Az apja halála óta büntetlenül garázdálkodó kanizsai törökök közt rövid időn belül ismét rettegetté vált a Zrinyi név. Egymásután szervezte a török elleni fegyveres akciókat, pedig ezért nem dícséretet, hanem állandó szemrehányást kapott. A király minduntalan szigorúan megintette egy-egy győztes csatája után, egymást érték az ellenségeskedést tiltó rendelkezések. Az udvart nem érdekelte a magyar falvak pusztulása, jobban szerette volna, ha a kitűnő katonai képességekkel rendelkező Zrinyi a Habsburgok más ellenségeivel, a svédekkel szemben gyakorolta volna vitézségét. Végül nem is tudott kitérni a császár parancsa elől, és 1643-ban a császári táborba vonult, hogy a Csehországba betört svédekkel hadakozzék. Mikor pedig 1644-ben I. Rákóczi György megindította támadását a Habsburg-ház ellen, csapataival együtt őt is ellene küldték.

A harmincéves háborúban való részvétel nagy hatással volt fejlődésére, politikai látókörének kitágulására. Mődjá volt felismerni, hogy míg a magyar végek védtelenül állanak a törökkel szemben, azalatt a bécsi udvar saját hatalmi céljaira fordítja az ország katonai és gazdasági erejét. Azt is látnia kellett, hogy az ország szétszakadozottsága belső háborúra vezet. Ahelyett, hogy a magyarság összefogna és kikergetné az ellenséget hazájából. Éreznie kellett mindezt, mert közeli kapcsolatban volt a néppel. Az ország megosztottságából, a török pusztításaiból, a bécsi udvar tervszerű terjeszkedéséből a legtöbb kár és szenvedés a parasztságot érte. Azokat a parasztokat, akik Zrinyi magánhadseregében vitézül harcoltak, akiknek jobbágytelkeit fegyverrel védte, akiknek érdekében nem egyszer legjobb barátjaival, a szomszéd birtokosokkal is haragos leveleket váltott. Míg a többi nagybirtokos arra törekedett, hogy a jobbágytól mennél többet zsaroljon ki, addig Zrinyi, a hatalmas katonai kiadásaihoz szükséges fedezetet nem a parasztság kizsákmányolásának fokozásával, hanem széleskörű külkereskedelmi tevékenységéből teremtette elő. Arra is ügyelt, hogy a királyi adók se tegyék tönkre birtokai népét és ezért az 1640-es években sorozatosan megakadályozta, hogy a különböző, szinte

egymást érő, rendkívüli királyi adókat birtokai területén beszedjék. Hiba volna persze azt gondolni, hogy Zrinyi mindezt önzetlen jobbágyvédő törekvésből tette. Ő osztálykorlátait nem lépte és nem is léphette át: megmaradt nagybirtokosnak és jobbágysága kizsákmányolójának. Jobbágypolitikája azonban, amellet, hogy számára is előnyös volt, hiszen a parasztgazdaságok megvédésével a földesúri adók megfizetésének lehetőségét biztosította, elviselhetővé tette a Zrinyi-birtokokon a parasztság életét.

A katonáival bensőséges bajtársi viszonyban élő Zrinyi az 1640-es években megismerhette országa alapvető problémáit. Politikai és irodalmi műveltsége pedig lehetővé tette, hogy felkészüljön élményeinek, a politikai és katonai tapasztalatokból leszűrt eszméknek költői kifejezésére. Könyvtárában megtalálhatjuk kora politikai elméleti irodalmát, a legfontosabb katonai szakkönyveket, számtalan munkát a magyar és a külföldi történelem köréből és a világirodalom klasszikusait. Zrinyi különösen a magyar történelmet tanulmányozta igen alaposan, és így módja volt felismerni azokat az okokat, melyek az ország függetlenségének elvesztésére vezettek. A korabeli világpolitikai helyzet tanulmányozása pedig lehetővé tette, hogy észrevegye — kortársai közül elsőnek — a török hatalmának hanyatlását, és felismerje, hogy egy erős támadás elég volna a török magyarországi uralmának megdöntésére. A világirodalom nagy eposzainak az ismerete viszont művészi látókörét tágította, megfelelő mintákat szolgáltatott számára nagyszabású költői alkotásához.

A Szigeti Veszedelem előzményei, sőt bizonyos mértékig előfeltételei közé tartoznak lírai versei is, bár a líra nem volt erős oldala. Ifjúkori szerelmi verseiben mégis találunk olyan vonásokat, melyek néhol már sejtetik az eposz költőjét. Balassi Bálint szerelmi dalai, a nép virágénekei és a korabeli olasz idill-költészet nyomdokain indult el, de rövidesen sikerült sajátos, egyéni ízű költői hangot megütnie. A XVII. századi olasz idillekből átvett hamis sablonokat minduntalan áttörő erőteljes költői nyelvre, eredeti képalkotásra, érzelmeinek szenvedélyessége és őszintesége. Violához — későbbi feleségéhez — írt szerelmi idilljei egészükben még nem kiforrott műalkotások, de mennyi szépség van a részletekben! Mekkora költői erővel ábrázolja a szerelem hatalmát:

De mi vagyon fenébb iszonyú medvénél?
Ez is szerelemben nem mint kegyetlen él,
Zöngnek az kösziklák ü bömbölésével,
Társot keres magának sok mesterséggel.

— — — — —
Mit nem csinál az ló, és mit nem fáradoz!
Nyerít, rúg és kapál, míg nem jut társához;
Lángot fúj szájából, szüvében halált hoz,
Más lovat ha közel lát kedves társához.

Ez a költő képes lesz a csaták hang-orkánját és a haragos csatálovak ágaskodását élénk varázsolni. De nem vall szégyent a természet meghitt hangulatú rajzában és a személyes, emberi érzelmek mélységének festésében sem:

Az vadász elnyugszik,
Ha az nap lemegyén:
Az juhász lefekszik,
Hogyha haza megyen;
Szántó vígan észik,
Dolga végben megyen:
En pedig, mint bolond, mint esti denevér,
Járom az erdőket, mert az nagy bánat vér.

Szerelmi költészete egyenesen beletorkollik az eposzba. Utolsó Viola-idilljét, az Arianna sírását már a Szigeti Veszedelemmel egyidőben írja:

En Márst énekelek haragos fegyverrel,
Kínzó szerelmemet, hogy felejtsem evvel.

Itt már a hősi eposz nyelve, a csaták képei, a gyorsan pergő események ábrázolásában elsajátított lendület forr össze a költő szerelmi fájdalmával:

En éjjel, én nappal keserven ohajtok,
Miként fülemile vértajtékot hányok:
De nagy nyavalyámbul gyógyulni nem tudok,
Sőt sebben, sőt kinban újulton újulok.

A lelkes hazaszeretet, az ellenség gyűlölete, a politikai látókör és széles műveltség mellől a költői gyakorlat és tehetség sem hiányzott. A Szigeti Veszedelem megszülethetett 1645–46 telén.

4.

Irodalmunknak ez a klasszikus remekműve szervesen kapcsolódik a korábbi magyar költészet haladó hagyományaihoz. A magyar vitézi énekköltés hosszú múltra tekinthetett már vissza Zrinyi korában. A XV. században népénekek és a nagy humanista költő, Janus Pannonius versei egyaránt megőrizték a honvédő harcok kinagasló eseményeit, a török ellen küzdő vitézek életét. A XVI. században, a végvári hadakozás virágkorában a vitézi énekköltészet még jobban fellendült: a történelmi énekek feldolgozták az egyes várak ostromát, a kiváló vitézek tetteit; Balassi Bálint pedig a század utolsó évtizedeiben már magas művészi fokon sűrítette lírai verseibe a vitézi élet minden szépségét, hazafias hősi pátoszát. Egyes írók már csaknem eposzi magasságra emelték a vitézi élet eseményeit. A hősi halált halt katonáknak büszke földi hírnév és égi jutalom jut osztályrészül a történelmi énekek szerint; Rimay János pedig Balassi Bálintról szóló emlékversében már csodás elemekkel veszi körül a hős utolsó napjait; „isteni” elhivatottságát és megdicsőülését ábrázolja.

A végvári katonaság széttűlésével a vitézi énekköltés is lehanyatlott a XVII. század első felében. Zrinyi újította fel, sőt merészen tovább is fejlesztette: a krónikás elbeszélő költeményeket Balassi lírai művészetének, sőt a világirodalom nagy eposzainak színvonálára emelte. Ezt elsősorban az eszmái tartalom gazdagsága, lenyűgöző ereje tette lehetővé. Ebben is a magyar költészet hagyományaihoz kapcsolódott. A török pusztításait, sikeres hódításait már régóta a magyarság véikeit ostromozó isteni büntetésként tekintették. Ezt a XVI. század elején általánossá vált közfelfogást a reformáció írói a feudális uralkodóosztályt és a római egyházat támadó harcos elméletté kovácsolták. Farkas András, Székéssy Horvát András és sokan mások a mértéktelen vagyonharácsolásban, a frakcióharcokban, a parasztság határtalan kifosztásában, az egyházi visszaélésekben, vagyis az uralkodóosztály bűneiben, az anarchiában jelölték meg azokat a hibákat, melyekért isten a törököt küldte az ország nyakára. A századforduló idején Magyar István továbbfejlesztette és gazdagította ezt az elméletet. A „bűnök” között nála jelentős helyet kap a katonaság elhanyagolása, a katonai tudományok megvetése, az ellentámadásba lendülő katolikus reakció által meghonosított kíméletlen vallási üldözés. A reformáció íróinak vallási jelszavai mögött tehát harcos politikai állásfoglalás húzódott meg: a feudális anarchia megszüntetése mint az ország függetlenségének előfeltétele. Ez a politikával telített vallási koncepció alkotja Zrinyi nagyszabású költői alkotásának eszméi keretét is. Az eposznak hagyományos és Zrinyi korában nélkülözhetetlen kelléke volt amúgyis a csodás ellen. Monívacsinált mitológiai sablonok helyett százszor jobb megoldás volt ezt az immár évszázados hagyománnyá vált vallási elméletet tenni az eposz csodás eleme gerincének.

Szigetvár ostromának témája egyenesen a legalkalmasabb volt arra, hogy összeforrjon ezzel a kerettel. Amellett, hogy dédapjának nagyszerű emléket állíthatott, a végvári harcoknak ez a kimagasló és sorsdöntő eseménye a legtöbb lehetőséget nyújtotta nagy nemzeti céljainak kifejezésére, a hazájukat védő vitézek életének és halálának művészi ábrázolására. A XVI. század végi humanista írók műveiben; Istvánfi Miklós történeti munkájában, de különösen a Wittenbergben tanuló magyar diákok által 1587-ben kiadott ú. n. Zrinyi-album verseiben a szigeti védelem témája már amúgyis összekapcsolódott a török büntető küldetéséről szóló hagyományos gondolattal, a szigetvári Zrinyi pedig mint küldetésének tudatában levő eposzi hős jelent meg. Zrinyi hőskölteménye szilárd alapokra épülhetett.

5.

Zrinyi Miklós személyében szétbonthatatlanul összeforrta a művész, a politikus és a katona. A Szigeti Veszedelem nemcsak a költő zseniális alkotása, hanem a politikus és a hadvezér programja is. Az eposz eszmei mondánivalójának ezért különösen nagy figyelmet kell szentelnünk.

A „Szigeti Veszedelem” alapeszméjét a következőkben foglalhatjuk össze: a magyarság bűnei miatt isten a törököt küldi az ország elpusztítására; kilátásba helyezi azonban a büntetés feloldását, ha a magyarok megtérnek. Az így megindult török tábor Szigetvárt ostromolja, ahol olyan védősereggel, olyan közösséggel találkozik, mely mentes az ország hibáitól, sőt egyenesen annak ellentéte: az egész magyarságot jellemző bűnök helyett a szigeti védőkben a legkiválóbb erények testesülnek meg. A töröknek ilyen védősereg ellen nincs hatalma. Szigetvárnál ezért a magyar-török háborúk nagy fordulata következik be. A török formálisan győz ugyan és Szigetvár elesik, hiszen az egész Magyarország még nem változott meg és így még nem múlhat el róla a büntetés. A szigetváriak hazaszeretete, erkölcsi és katonai értékei azonban olyan fölényvel érvényesülnek, hogy a török tábor szétfűlik, felmorzsolódik, vezére elpusztul, és így megszűnik az a szerepe, hogy a magyarság büntető ostroma legyen. Szigetvár elesével tehát a török csak látszatszikert ér el, valójában súlyos vereséget szenved, mely magyarországi uralma végleges összeomlásának kiindulópontjává válhat. Szigetvár hősei megmutatták az utat; ha az egész magyarság felemelkedik arra a magaslatra, ahol a szigetvári védők voltak, akkor a hódítók uralma végleg megpecsételődött. Ez az egész végső tanulsága.

Az alapeszmének a célzata mindenütt világos és egyértelmű. Zrinyi az eposz bevezető első énekében elénk tárja azokat a bűnöket, melyekért isten haragja sújtja a magyarságot. Isten szavain, a Szulimán szultánt Magyarországra ellen ingerlő Alekto fúria biztatásán, a szultánnak a haditanácsban elmondott beszédén és Arszlán budai basa levelén keresztül a költő lehetőséget teremtett arra, hogy sokrétűen jellemezze a magyarországi helyzetet. Isten megállapítja, hogy „ama kemény nyakú és kevély sciták, jó magyaroktól mely igen elfajzottak”, az erényeknek nincs már kelete közöttük.

De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanság és rágalmozás,
Lopás, ember-ölés és örök tobzódás,

(I, 10.)

jellemzi őket. „Fősvénység, gyűlölség uralkodik rajtok” állapítja meg Szulimán a tanácsban. (Fősvénységen a reformátorok óta a korlátlan pénzharácsolást, önző vagyongyűjtést értették.) A háború megindítására biztatja a budai basa is a szultánt, mert a magyarok a „legghenyélőbb népek”, nem

értenek a hadviseléshez, és ha volna is közöttük jó hadvezér, annak úgysem engedelmeskednének.

Ha ezeket az elemeket összeadjuk, a magyarországi feudális anarchia képe bontakozik ki előttünk. Szulimán, mikor vezérei előtt a háború megindítását indokolja, legfőbb érvül említi, hogy a magyarok most „fej nélkül vannak“, vagyis hiányzik náluk az egység, az állam egységes, központi vezetője és ezért

Mint törött hajó szélről, úgy hanyattatnak,
Miulta elvévén életét Lajosnak,
Sokan koronáért most is vonyakodnak.

(I, 56.)

Szulimán a frakcióhareoktól meggyengített, anarchiába süllyedt, széthúzó országgal szemben biztosnak érzi az ügyét, de ő maga elárulja, hogy csak ezért:

...nem tagadom, ha egység volna
Köztök, bizony, nekünk nagy gondokat adna
Az egynéhány magyar, és megcsorbitaná
Fényes koronánkat talán megrontaná.

(I, 57.)

Az első énekből tehát világosan kiderül, hogy a magyarság bűnei, melyekkel magára vonta isten haragját: a feudális anarchia bűnei.

Mindezt Zrinyi korántsem holmi elvont politikai elmefuttatás, vagy erkücsi korholás formájában adja elő. Egyik nagy költői erénye, hogy mindent dinamikusán ábrázol. A magyarországi feudális anarchiáról adott bírálat, — mely lényegében az egész mű eszmei megalapozását jelenti, — szintén cselekménnyé válik, az epika nyelvén szólal meg. Az ország romlottságának jellemzése, — melyből fentebb csak igen keveset idéztünk — újra meg újra, más és más szavakkal, egyre szélesedő, elmélyülő tartalommal tér vissza az ének során. Először a költő beszél, majd isten, azután Alekto, Szulimán, Arszlán: mindegyik új szempontokat vet fel, de a korábban elmondottakat is erősíti. Minden egyes beszéd előreviszi a cselekményt: az égben, a pokolban és a szultán udvarában egyre konkrétabb formát ölt a szörnyű veszelelem, amely hazánkat fenyegeti. Az ének végén pedig már egymásután érkeznek a mozgalmasan, színesen ábrázolt török csapatok tizezrei. A megszámlálhatatlan török tábor készen áll Magyarország megsemmisítésére. Az ország gyengeségéről, romlottságáról adott meggyőző kép, valamint az ellenség lenyűgöző ereje nem hagy kétséget aziránt, hogy a katasztrófa elkerülhetetlen.

6.

A török mégis a vesztébe roham. A cselekmény zseniális irányításával a költő ezt a gigászi haderőt, amely nemcsak Magyarországot, de az egész kereszténységet képes lenne elpusztítani, a kis Szigetvár alá irányítja. És itt megbukik a világhódító szultán terve, mert a vár falai közt az egész országban uralkodó állapotoktól merőben különböző világ van. Míg ott teljes az anarchia, a széthúzás, addig a várban teljes az egység. A védők egy emberként cselekednek és együttesen kiáltják a török követ szemébe: „Fegyvert, fegyvert!“ — mikor az megadásra szólítja fel őket. Az országban nincs feje a magyaroknak, de Szigetvárott kitűnő vezér áll a kis csapat élén Zrinyi személyében. Dédapjában a jó hadvezér mintaképét mutatta be a költő; mindig nagy körültekintéssel, megfontoltan, de ugyanakkor rettenthetetlen bátorsággal cselekszik. Szigetvár egyenes cáfolata mindannak, amit Arszlán basa levele mondott a magyarok katonai gyengeségéről. Itt nem hiányzik a kitűnő parancsnok, a katonai tudás, és nincs hiány a fegyelemben, az engedelmesség-

ben sem. A hős tekintélye feltétlen, parancsait ingadozás nélkül teljesítik vitézei. A szigetvári védősereg mint kiváló katonai gépezet működik. A fősvénység is száműzve van a várból. A vitézek és mindenekelőtt a főhős nem vagyonnuk gyarapításáért harcolnak, hanem hazájukért, népükért, családjukért, katona-társaikért. Mikor a szigetiek által elfogott Olaj bég gazdag váltságdíjat ajánl fel Zrinyinek szabadulásáért, a hős ezt visszautasítja:

Nem kell nékem pénzed (így felelt Zrini bán).
Aranyam, ezüstem mert énnékem több van,
Hanem törökök közt egy vitéz szolgám van.
Annak szabadulást én szüvem kíván.

Az szolgálmat híják Radován vajdának,
Vitézségén kívül semmie sincs annak,
Higgyed, de hallottam, és az ő sarcának
Nem tesz száma annyit, mint ajánlásodnak.

Eztet szabadéts meg, osztán mentté tészlek.

(IV, 49—51.)

Egy szegény vitéz nagyobb érték Zrinyi számára, mint Olaj bég hat mázsa ezüstje. Szigetvár a romlott, szétzüllött Magyarországnak az ellentéte, kicsinyített mása annak a társadalomnak, melynek megteremtése a költő szerint az ország felszabadításának előfeltétele. De önmagában ez a tény még nem teszi indokolttá a védők fölényét, hiszen a török táborban is egység, magasfokú szervezettség van, s mindehhez az óriási számbeli túlsúly járul. A török sereg élén is kiváló parancsnok áll, a kor legnagyobb hadvezére, II. Szulimán.

A költői megelevenítés, a jellemzés, a leírás mesteri példáját szolgáltatja a költő a seregei élén hazánkhoz közeledő szultán bemutatásakor:

Szent Iván havának tizedik napján
Konstantinápolyból megindult Szulimán,
Aval az sok haddal vizeket száraztván,
Nagy hegyeket bontván, városokat rontván.

(II, 31.)

A krónikás egyszerűségű két első sor után egyszerre három hatalmas kép érzékelteti az ellenség mérhetetlen erejét. A büszke, haragos szultán rajzát várnánk rögtön ez után, de a költő fokozza a várakozást, előbb lovát mutatja be:

Egy fekete szerezsen ló volt alatta,
De képiró falra szebbet nem irhatna;
Nem vélnéd, hogy éri földet száraz lába,
Oly szépen egyeránt s halkal változtatja.

(II, 32.)

De ebben a nyugodt méltósággal lépkedő paripában tűz és tomboló erő van, akárcsak az idillek párjáért őrjöngő szerelmes lovában:

Véres nagy szemei ugyan kidültenek,
Száraz fejecskéjén van helye üstöknek,
Az orra likjain lángos szellők mennek,
Szája tajtékot vér, mint vízi istennek.

(II, 33.)

Csak akkor tér rá magára a szultánra, mikor a ló részletes leírásával már kellőképpen érzékeltette, hogy egy ilyen mesébe illő hátszlónak a lovasa is

rendkívüli ember. Ekkor varázsolja csak elének a nagy uralkodót, teljes keleti pompájában, mintha nem is verssorok, hanem művészi festmény állna előttünk:

Úl vala merevén nagy császár nyeregben,
Fejér vékony patyolat vagyon fejében,
Két csoport kócsagtoll áll vala szélkében,
Szakálla merő ősz, halvány személyében.

Szép arany hazdia függ alá válláról,
Az dolmánya is szintén olyan kaftánból,
Kemény misziri kard függ le oldaláról,
Melyet szultán Musa nyert görög császártól.

(II, 36—7.)

A külső jelenségek, a ló, a ruházat, a fegyverek részletes leírása után milyen csattanóan, mekkora erővel hat a soronkövetkező versszak, amely elárulja, mi rejtőzik ebben a méltóságteljes, külsőleg annyira nyugodt aggastyánban:

Szörnyű méltósággal kétfelé tekinget,
Könnyen esmerhetni, hogy nagy gondja lehet;
Ez viszen nagy szűvében lángot és fegyvert,
Ez keresztény világnak nagy veszedelmet.

(II, 38.)

„Soha nem volt ily úr törökök közt talán“, írja a költő, sőt „vitézség“, „okosság“, „hadbéli szorgosság“ tekintetében a legnagyobb keresztény vezéreket is felülmúlja.

Hogyan vallhatott mégis kudarcot ez az annyi győzelmet kivívó hatalmas szultán, akinek seregei szinte elborítják a földet, kiszáritják a vizeket? Talán katonáiban van a hiba? Nem! A Szigetvárt ostromló törökök bátor, a haláltól nem visszariadó harcosok. Az alvezérek közt tapasztalt, képzett katonák vannak, mint Rustán bég, vagy Aliportug; mesebeli erejű, vakmerő hősök, mint Delimán és Demirhám. Jelen van a török főpap, a „nagy Kadilescher“ is, akinél okosabbat Szulimán sohasem ismert. Joggal sóhajtatott fel a költő:

Ilyen ur s ilyen had jüve országunkra,
S ily ártalmas folyhó szálla le kárunkra,
Mely nemcsak magyarnak elég romlására
Lett volna; de elég világ rontására.

(II, 50.)

Mi tette mégis lehetővé, hogy Zrinyi katonái ennek a rettenetes erőnek fölébe kerekedjenek?

7.

Más az egység alapja Szigetvárban és más a töröknél. Szulimán hatalma kegyetlen zsarnoki elnyomáson alapul, gyűlöli népét és a nép is őt. Ez a sebezhető pontja a szultánnak és egész hadseregének. Ez az egy hiba elég ahhoz, hogy serege az ostrom tönkremenjen, mert nem az öntudatos fegyelem, a vezér iránti szeretet és ragaszkodás tartja össze, hanem a kegyetlen zsarnoktól való rettegettség. A megpróbáltatások, Szulimán kudarcai ezt a sereget minden számbeli fölény, szervezetség és beléje vert vakfegyelem ellenére szétfeszítik. Ezt mutatják a török haditanácsok, különösen a VIII. énekben, amikor a török vezérek a súlyos kudarckok után nem tudnak meggyezni és a tábor pártokra szakad. Később a XII. énekben már egyenesen

a török katonák lázadására kerül sor. Egy katona megmagyarázza társainak, hogy a szultán pusztulásba küldi őket, nem törődik ezer és ezer török halálával:

Mindezeken vajjon szüve megmozdult-é?
Ily vitézekért egy könyvet hullatott-é?
Nem! Nem! hanem még inkább lett kegyetlenné,
Mindnyájunkat örömet egyszer vesztene

(XII, 60.)

Szulimán nemcsak gyűlöli népét, hanem fél is tőle. Mindig a háttérben marad. A serege élén büszkén lovagoló vezér az ostrom első napja után többé nem mer katonái közé menni, sőt még vezérei közt sem szeret mutatkozni. A haditanácsokon nem vesz részt, hanem a függöny mögül hallgatja a tanácskozást. Zrinyiek csapásai után már nincs erkölcsi alapja ahhoz, hogy katonái szeme közé nézzen, hiszen a vágóhídra küldi őket. Nem a török nép érdekében, a török haza védelmében kell meghalniok tízezrével, hanem Szulimán hatalma, vagyona növekedéséért, kincstárának újabb értékekkel, a török földesuraknak újabb magyar rabszolgákkal való gyarapításáért! Ez a hadsereg és ez a vezér rabolni, hódítani, más népeket leigázni és kizsákmányolni jött. Ezért bármilyen erős legyen is külsőleg, belül rothadt a török birodalom. Győzhet egy ideig egy lezüllött Magyarországgal szemben, mint éppen maga Szulimán Mohácsnál, megszerezheti még ebben a hadjáratban is Gyula várát, melyet a katonáit gyűlölő, zsoldjukat ellopó Kerecsényi László kapitány gyáván feladott, de mihelyt olyan ellenféllel kerül szembe mint Szigetvár: belső ellentmondásai, gyengeségei kiütköznek, az óriási szervezett katonai erő felbomlik.

A szigetvári hősök egységének, szervezettségének, erkölcsi magatartásának az alapja egészen más. Ők hazájukat védik a rabló, hódító ellenséggel szemben:

Harcolnunk peniglen nem akármikéért
Kell, hanem keresztény, szerelmes hazánkért.

(V, 27.)

mondja Zrinyi katonáinak. Zrinyi nem fél katonáitól, hanem szereti és megbecsüli őket. Nem bújik el előlük, mint Szulimán, hanem az egész védősereg előtt fogadja a szultán követeit. Halul bég felszólítja a védőket, hogy adják át a várat. Kitűnően festi itt a költő a vezér és katonái közt teljes összhangot

Itt hallgata Halul, és esék zsiibolygás
Az erős vitézek közt, és zúgolódás,
Jól esméri Halul, hogy nekik unalmas
Az ilyen követség és az vármegadás.

Horvát bán megnézé az sok jó vitézét,
Osztán követekre forditá az szemét;
Minnyájan hallgatnak, várják bán tetszését;
Ó nagy méltósággal elkezdé beszédét.

(VI, 37—8.)

Zrinyi valósággal katonái szeméből olvassa ki, hogy mit feleljen, a katonák pedig úgy érzik, mintha ők beszélnének. Ilyesmiről szó sem lehet a török táborban. De az sem fordul elő ott, hogy a vezér személyesen vezeti a harcot, példaadásával buzdítja katonáit, lelkesítő beszédekkel intéz hozzájuk, ami Szigetvárbán gyakori jelenség. Már Arany János kiemelte, hogy egyetlen más nagy eposzban sincs arra példa, hogy a költő figyelmet szentel a közkatonáknak is. A „Szigeti Veszedelem“ hőse azonban az elesett közkatonákat

is eltemetteti és megsiratja. A győzelmek után a vezér és katonái együtt vigadnak. Talán a X. énekben megírt ragyogó győzelem után festi a költő legszebben azt a meleg bajtársi légkört, mely Szigetvárt betölti:

Nagy hosszú harc után megtér szép várában,
Mint az kölykeihez hű nőtény oroszlán
Elűzvén ártóit, megtér barlangjában;
Igy tér meg szolgálához Zrini vigságban.

Ők pedig körülé, mint oroszlánykölkök,
Vigadnak, örülnek, s néki hízeltködnek,
Sereget megbontó istenét dicsérnek,
Vigyáznak, fáradnak és gondot viselnek.

(X, 105—6.)

Az igazságos ügyért vívott küzdelem tudata tölti itt el a vezért és katonáit, ellentét köztük elképzelhetetlen, és ezért erkölcsi fölényük állandóan növekszik. Míg a török tábor látszólagos lenyűgöző ereje a megpróbáltatásokat nem tudja kiállni és fokozatosan gyengül, züllik, addig a törpe védősereget a nehézségek egyre jobban megacélozzák, összeforrasztják, valósággal mesebeli hősök együttesévé emelik.

A költő tehát egy a történelemben és napjainkban is annyszor beigazodott igazságot hirdet: a szabadságáért, hazájaért küzdő nép ellenállásán megtörik a legerősebb hatalom ereje is, ha a néphez hű kiváló hősök vezetik, ha egységes, ha nincsenek köztük árulók. Zrinyi az ellenséget nem olesó eszközökkel ábrázolja. Nem festi a török hadviselést rossznak, a katonákat gyávának, a vezéreket tehetségteleneknek. Ellenkezőleg: kitűnő hadvezéreket, rettenthetetlen bajnokokat és haláltmegvetően harcolni tudó közkatonákat mutat a törökök közt is. Ő az ellenség belső gyengeségeit a despotikus török társadalmi rend ellentmondásaiból és a hódító háború igazságtalan voltából vezeti le. Ezért billen a mérleg a szigetváriak javára.

Az eposz tehát azt hirdeti, hogy bár a szigetváriak elpusztulnak a harcban, lényegében ők aratnak diadalt és jaj a „győztes” törököknek! A költő által felvetett kérdések végső megoldását mondja ki a XIV. énekben Hazret Ali, a mohamedánok legendás hőse, akit a varázsló Alderán felidézett az alvilágból, hogy segítse az ostromlókat. Ali így szól a bűvészhez:

Mit akarsz énvelem kegyetlen Alderán,
Hogy általam örülj Szigetvár-romlásban?
De te, eszes lévén, csalatkozol abban;
Hiszem vég szakadott az én hatalmamban.

Szigetben nem laknak olyan körösztyének,
Kiknek árhassanak Alkorán-levelek,
Sem az pokolbéli és koporsós lelkek;
Nagyobb Mahometnél istene ézeknek.

Mert ő fog énvelem égni örök tűzben,
Miért gyönyörködtünk az keresztény vérben?
Nem örül az isten büntetés vesszőben:
Mi voltunk, ám küldött minket örök tűzben.

De ezek már más üdők és más emberek,
Látom az istennél igen kedvesebbek;
Hogysem előbb, kik voltak egyenetlenek
És ők elesnek: de jaj véreteknek!

(XIV, 61—4.)

Hazret Alinak e szavaival a költő megadja a választ az I. ének kérdésre. Isten ott kilátásba helyezte a büntetés feloldását, ha a magyarság szakít az ott elősorolt hibákkal. A szigetváriak példát mutattak erre, ők már „más emberek” és ezzel a töröknek lealkonyul.

Az eposznak ez az összefüggő, kristálytisza eszmei moudanivalója azonban önmagában még nem tenné a Szigeti Veszedelemet remekművé. Nagy művészi alkotássá azért válhatott, mert a költő az eseményeken, az embereken keresztül, a valóság ábrázolásán át teszi hitelessé Hazret Ali megállapításait. Bonyolult és nehéz művészi problémákat kellett megoldania, hogy az utolsó szálig elpusztuló védősereg valóban győztesnek tűnjék a várat végül mégis elfoglaló ellenséggel szemben. Az eszmei tartalom magas szíuvonala, az eposz hazafias nemzeti célzata papiros-izú maradt volna, nem tudna érvényesülni, ha a cselekmény menete, elejétől végig, lépten-nyomon nem igazolná. Zrinyi művészetének nagysága éppen abban mutatkozik meg, hogy ezt a feladatot zseniálisan megoldotta.

8.

Zrinyi az epikai szerkesztés mestere. Minden egyes részletnek, mozzanatnak megvan a funkciója az eposz felépítésében. Nem véletlen, hogy melyik magyar vitéz melyik törökkel viaskodik, hogy a vár egyes bástyáit kik és hányan védik, hogy ki hal meg előbb és ki később. A Szigeti Veszedelem egy tökéletesen megépített épület. Nem lehet belőle egyetlen téglát sem kiemelni anélkül, hogy az épület művészi egysége meg ne bomoljon és szerkezeti szilárdsága meg ne inogjon. Arany nem is habozik Zrinyit Tasso fölé helyezni a művészi szerkesztő-képesség terén.

A kitűnően kidolgozott szerkezetnek köszönhető, hogy bár a kisszámú szigeti védősereg fokozatosan elvérzik, az eposz mégis a törökök vereségsorozatát és a magyarok szakadatlan győzelmeit mutatja be. Az első harc cselekmény, az eposz előjátékául tekinthető palotai ostrom a támadó budai basa csúfos kudarcaival végződik. Hatalmas veszteségeket kell szenvednie a szultán seregének is, amíg Szigetvárig eljut: a Boszniába küldött Mehmet basa seregét Zrinyi Siklósnál szétveri; a török táborban félreértésből támadt zürzavar folytán 3000 török vesztí életét; a Szigetvárhoz küldött több ezer főnyi előcsapatot a védők az Almás pataknál meglepik és megsemmisítik. A várat a szultán még meg se szállta, és máris egy sor vereség éri, ez a törökök harci kedvét esökkenti, a magyarokét viszont erősíti. A költő azonban gondosan ügyel arra, hogy teljesen indokáltak legyenek ezek a győzelmek. Az elbizakodott törökök nem óvatosak, elmulasztják az éberséget, ezt a körülményt használják ki Zrinyiék, amikor meglepik a gyanútlanul pihenő ellenséget.

Az első győzelmekkel azonban még korántsem tűnik ki a magyarok átütő fölénye. Hiszen itt még nem a fősereggel ütköztek meg, és ami a legfontosabb, nem a kitűnő hadvezérrel, magával Szulimánnal. A kisebb török vezérek felett vitathatatlan Zrinyi fölénye, az eposz elején azonban a két tábor vezérét egyforma erősnek mutatta be a költő, sőt nyilvánvaló, hogy Szulimán sokkal nagyobb tapasztalatokkal rendelkező hadvezér, mint ellenfele. Az erőviszonyok tehát csak akkor tisztázódhatnak, amikor Szulimán a fősereggel megérkezik Szigetvár alá.

Ez az esemény a VII. énekben kerül sorra, és egyike az eposz leghatalmasabb jeleneteinek. A költő érezte ennek a találkozásnak a sorsdöntő jelentőségét, és a mű egyik legnagyobb feszültségű jelenetévé tette. Az egész világ meghódítására képes török sereg minden ereje erre az egyetlen várra összpontosul. Erről a hadseregről azt mondta a költő, hogy vizeket szárazított, hegyeket bontott pusztá tömegével. A menetelő katonák kopjái az egész földet beborították mint egy nagy mozgó erdő, a janicsárok mint hangyák lepték el a tájat. Ezt a hadsereget olyannak ismertük meg, amely képes valósággal előzönlenni a gyenge Magyarországot. Szulimán így is tervezte.

De most ezt a roppant erőt a költő egyetlen pontra vonja össze, Szulimánnak az egész ország iránti határtalan gyűlölete a szigetváriak és Zrinyi elleni bosszúvágyban testesül meg a siklósi vereség miatt. Az első énekben riadtan kérdezte a költő:

Jaj! hova ez az nagy fölyhő fog omlani?

(I, 101.)

És itt, a VII. énekben ez a rettenetes felhő szinte összesűrűsödve egyetlen villámmá Szigetvárra csap le. Zrinyinek és vitézeinek sziklaszilárdan kell állniuk ezt a — kétségkívül legnagyobb — erkölcsi megpróbáltatást.

Tasso nyomán kitűnő megoldást választott a szerző az esemény meggyőző ábrázolására. A vár alá érkező török táborát úgy állítja elénk, ahogy azt a szigetvári hős a vár bástyáiról láthatta. Valósággal odaviszi az olvasót a fenyegetett erőd falaira, hogy átérezhesse a hős elé táruló félelmetes látványt. Először csak az eget-földet besötétítő porfelleg tűnik fel a láthatár alján, és csak nagy sokára a felhő alatt özönlő katonák sokasága. „Alattok rettenetességgel föld robog“, amint valóságos tengerként körülfolyja a várat a „világrontó tábor“. A vár megszállását „igen hadviselő okos rendtartással“ irányító szultán körülviteti magát a vár körül, majd mikor megállapodott távolabb a vártól, az egész tábor, több százezer torok, háromszoros „Allah“ kiáltással üdvözlí. Vagyis a mindent ellepő sokaság fenyegető látványa után az erejének tudatában levő, közeli győzelmében bizó ellenség csatakiáltása remegteti meg a levegőt. De ezt követi rögtön a janicsárok puskáinak ropogása, „ezt mindnyájan kilövék az magas égben“, majd elsütik az összes ágyút is a védők megfélemlítésére:

Azt tudnád, leszakad reád az magas ég;
Alól az föld robog, repedez mint egy jég.
Sziget bástyája is féltéből mozdul meg.

(VII, 20.)

A török erejét itt mutatja a költő a legfélelmetesebbnek. Ezek már nem az oktalan és halkezes vezérek által vezetett kisebb, néhányezres elő-csapatok, melyekkel a szigetváriak fölényesen elbántak. Ez már a tapasztalt hadvezér által vezényelt gyakorlott, sok győzelmet aratott főserég. Ezután fog csak elválni, hogy melyik a jobb katonaság, melyik a jobb vezér.

Zrinyi a bástyán áll. Az egész látványos felvonulás, a szultán szemléje, a megfélemlítésnek szánt csatakiáltás, puska- és ágyúlövések mintha mind azért lennének, hogy ez az eddig elszántan, szilárdan helytálló nagyszerű katona most, ilyen túlerő láttán elveszítse fejét. A költő a török megérkezésének leírása közben egy szóval sem tesz említést arról, hogy mindez milyen hatást gyakorolt Zrinyire, csak akkor tér hozzá vissza, miután az ágyuk már a vár falait is megremegtetik. Az ezután következő két sor azonban egyszerűbe elárulja ennek a nagy ágyúzásnak, ijesztő felvonulásnak a hatását, helyesebben hatástalanságát:

Meghagyá Zrini Miklós pattatyusoknak,
Ágyubul köszöntést töröknek adjanak.

(VII, 21.)

Zrinyi tehát egészen közömbös marad a török ijesztgetésére. A magyarok köszöntése, — két ágyúlövés — viszont egy sor törököt leteríti. A szigetvári tüzérek gúnyos, bizakodástól teli szavai követik az ágyúgolyók útját. Míg a törökök eget-földet rázó ágyúzása hatástalan marad, addig a magyarok

két kitűnő lövése riadalmat okoz és a falak alatt lövöldöző janicsárok hátrább kotródnak:

De harmadik lövést nem merék megvárni,
Sietnek szállásra kiki eloszlani.
Némelyik nem tudja magáét találni
Nagy ijedésben, s nem mér megállani.

(VII, 27.)

Világosan megmutatkozik itt a két tábor közti különbség. A védők minőségi fölénye kezd érvényesülni, és ez többet ér, mint az ellenség mennyiségi ereje. A nagy szigetvári összecsapásnak ennél a döntő jeleneténél megőrizték szilárdságukat a magyarok. Sőt az ágyúlövés hatásának leírásával már érezteti a költő, hogy éppen most kezdenek megváltozni az erőviszonyok a szigetiak javára. A kezdeményezést ezután is ők tartják kézben, kirohanást intéznek a török ellen. Az ellenséggel való szembetalálkozás csak növeli harci erejüket, a törököt viszont gyengíti. Az erőviszonyoknak ez a kezdődő megváltozása leginkább a két vezér magatartásában jut kifejezésre.

Csak maga Szulimán nagy gondokban öszül;
Bán merész szüvéjért nagy félelemben hül.

Nem késik sokáig szigeti vitéz bán,
Bátorodik szüve ellenségét látván.

(VII, 50—51.)

Zrinyi szilárd erkölcsi és eszmei alapokon álló fölénye tehát Szulimánnal szemben is érvényesül. Innen kezdve a török sereg megindul a pusztulás útján és a szultán fokozatosan elveszti a talajt lába alól. Ezért a cselekmény során is megoldható, hogy minden egyes harci összetűzéséből a magyarok kerüljenek ki győztesen. A valóságosság érdekében kitűnően irányítja az eseményeket a költő. A komoly katonai tudású és körültekintő Rustán béget pl. elveszti a török sereg, mert Delimán személyes ellentéteik miatt megöli. Ebből következik viszont, hogy a XI. énekben, amikor a török hitszegése miatt nagy veszélybe kerül a magyar sereg egy része, nem lehet jelen Delimán, a török sereg legnagyobb hőse, mert Rustán megölése miatt el kellett bujdosnia. A várból hírt vinni akaró Juranics és Radivoj az éjszaka leple alatt akar keresztül hatolni a török táboron és közben számos törököt megölnék; mindennek előtt azonban a kadileskhert, a főpapot, aki a szultán után a török tábor legokosabb embere. Az ellenség tehát elveszti legjobb, legképzettebb vezetőit; az ilyen mozzanatok érthetővé és hitelessé teszik a magyarok harci sikereit. De ugyanakkor, ha tíz, vagy száz török élete árán is, a magyar és horvát vitézek szintén sorra elhullnak. Hősi halált hal, a bajtársiasság megragadó példáját mutatva, Juranics és Radivoj is. A török seregre mért csapás ára a szigetváriak élete. Életük feláldozásával, mindnyájuk hősi halálával tudják csak megtörni a török erejét. Az ellenség szétzúllásával egyidejűleg lassan elvérzik a hős védősereg is.

9.

A kitűnő szerkesztés mellett az alakok jellemzése teszi elsősorban meggyőzővé az eposz mondanivalóját. A törökök legkitűnőbb vitézeit is szépen, gazdagon jellemzi a költő, de az ellenséges tábor bemutatásában elsősorban a tömeg jellemzésére helyezi a hangsúlyt. Az V. énekben, a magyarok seregszemléjénél egészen más eljárást követ. Kitűnő a keret is, amelyben a szigetváriakat megismerteti: a seregszemlét a vitézek esküjével kapcsolta össze. Így éppen hazafias lelkesedésük forrpointján állítja őket elénk.

Zrinyi beszédet tart a vár piacán összegyűlt katonáinak az előttük álló nagy feladatokról és lelkesíti őket a helytállásra. Beszédét így fejezi be:

Ez a hely s ez az vár légyen dicsőségünk,
Avagy madár gyomra mi koporsóhelyünk.
Mindenképpen emberek s vitézek legyünk,
Ugy marad meg örökkén az mi szép hírünk.

Fejem fennálltáig lések én veletek,
Esküszöm seregek élő istenének!
Kívánom, hogy ti is így cselekedjetek,
Éles szablyát kézben tartván esküdjötek.

(V. 34—5.)

Erre a felszólításra az egyes tisztek csapataik élén a hős elé vonulnak és leteszik az esküt. A vár főterét így betölti a mozgás, a csapatok előlépnek és elvonulnak, miközben a költő néhány éles vonással felejthetetlen képet rajzol az egyes vitézekről. Itt nem beszél nagy létszámról, itt nincsenek ezrek egy-egy csapattestben, hanem mindössze 100—200 ember.

Ezeknek a kis csoportoknak a harci értékére mindössze egyetlen, de annál hatásosabb metaforával utal:

Jün százötven *karddal* Novákovics Iván,
(V. 43.)

Száz meztelen *szablyát* Dandó hoz ezután.
(V. 45.)

A katonákat valósággal megszemélyesített fegyverekként vonultatja fel, kiemelve ezzel harci erejüket. A tiszteket azonban külön-külön jellemzi és ennek során megmutatja, hogy itt az egyes vitézek olyan képességekkel, tulajdonságokkal rendelkeznek, aminőkkel ellensúlyozni tudják a török tízezeit. Amíg ott a tömeg, itt a kimagasló hősök bemutatása a cél. És valóban sikerült is feladatát úgy megoldania, hogy az olvasó szemében egy Radován, Stipán Golemi, Deli Vid felérjen száz vagy ezer törökkel. Már külső leírásuk is rettenthetetlen, félelmetes katonákká teszi őket. Novákovics Iván „haragos” tigris bőrét viseli a hátán és még a pajzsára szegezett sástoll is „kegyetlen”. Valósággal mesei hősökként jelennek meg az egyes vitézek:

Ihon Stipán Golemi rettentő testtel
Lépik mint egy halom rettenetességgel;
De ennek nem árthatni soha fegyverrel,
Mert keményebb bőre vasnál s kemény künel.
(V. 61.)

Bika Adrás „lovat s törököt öl csak egy csapással”, Deli Vid „négy ölnyi vas dárdát kezében hordoz”. Akárcsak Toldi Miklós „szörnyű vendégoldal”-áról olvasnánk! A művészi érdek követeli meg ezt a mesei nagyítást. A cselekmény hatalmas távlatú megokolásával a költő rendkívüli feszültséget teremtett Szigetvár körül. Hogy ezt az ostromot valóban népek és birodalmak sorsát eldöntő eseménynek érezzük, mindkét fél erejének rendkívüli nagyságát kellett elének állítania. A töröknél ezt a valóságosnál jóval nagyobb létszám fetűntetésével éri el, a védősereg legkiválóbb tagjait pedig rendkívüli tulajdonságaikkal a népmesei hősök világába emeli. A szigetváriak mind régi, tapasztalt törökverők is, nem ez az első csatájuk, megtanulták már gyűlölni és pusztítani a betolakodókat, mint Radován, aki „küldött már

hatszázat törököt pokolban“ vagy Orsies István, aki „sokszor szemével törököt kergetett“. A védősereg a legkitűnőbb harcosokból áll.

Ezt azonban nemcsak, sőt elsősorban nem a seregszemből tudjuk meg, hanem a cselekményből. Zrinyi főleg cselekedeteikkel jellemzi hőseit. A harcokban holttest-halmokat raknak Deli Vid, Radován és a többiek; ha a fegyverük eltörik, akkor pusztá kézzel is nekirontanak a legjobb török vitézeknek, mint Radován teszi a X. énekben. Hosszú ideig lehetne sorolni a példákat a védők emberfeletti hősiességéről.

De a kiválók közül is messze kiemelkedik a főhősnek, Zrinyi Miklósnak a személye. A legtöbb gonddal az ő alakját mintázza meg a költő. A jellemzés legváltozatosabb módjait használja fel, hogy minél teljesebben elénk állíthassa. Mikor először említi a II. énekben, mindössze arról értesít, hogy még nevétől is rettegnek a törökök. Ezután egy gyónásszerű imán keresztül belülről ábrázolja a hőst, emberileg közel hozva őt az olvasóhoz és megmutatva, hogy élete mennyire összeforrott a haza ügyével. Harcban a következő, III. énekben látjuk Zrinyit először.

Az itt elbeszélt siklói csata és annak előzményei a Szigeti Veszedelem egyik legszebb jelenete. Szerkezeti szempontból is sorsdöntő, mert a szultán éppen Zrinyinek Mehmet boszniai basa seregére mért megsemmisítő csapásán felbőszülve határozza el Szigetvár ostromát. A siklói történetet úgy formálta meg a költő, hogy a cselekmény továbbvitelében való központi szerepe mellett, alkalmas legyen Zrinyi jellemzésének továbbfejlesztésére, gazdagítására, a török életmód bemutatására, valamint a törökök és magyarok közti különbség ábrázolására is.

Hitelesítést nyernek azok a szavak, hogy a törökök Zrinyi nevétől is félnek, mert a siklói bég óva inti az ott letáborozó Mehmet basát a mezőn való hálástól. Szkender siklói bég Szigetvár közelében él, már ismeri Zrinyit: ezért retteg tőle; Mehmet basa viszont, aki most jött Ázsiából, szeretne megívni vele, mert már Konstantinápolyban hallotta hírét és nem tudja elképzelni, hogy olyan kiváló, mint a híre festi. Zrinyi személye tehát a központi téma a török tisztek beszélgetésében és mindkettőjük véleménye Zrinyi nagyságát igazolja. Szkender szavai sejtetik már előre, hogy Siklósnál történni fog valami, de a tapasztalatlan és óvatlan Mehmet hibájából a beszélgetés kellemes hangulatos időtöltéssé alakul át. A török szokások, ruhák, ételek ábrázolásával, de főleg a török ifjú elragadóan szép lírai énekével a költő idillikus képet fest, szinte feledteti Szkender böles figyelmeztetését, hogy azután hirtelen átcsapjon a szigetváriak készülődésének rajzára, akik igazolva Szkender baljós sejtelmét, hajnalban Zrinyi vezetésével megrohanják és megsemmisítik Mehmet gyanútlan táborát.

Ez Zrinyi első csatája az eposzban. A harcban kitűnőnek bizonyul, de a költő igen helyes művészi érzékkel ekkor még viszonylag enyhe színekkel eseteli személyes vitézségét. Harci erényeinek ábrázolásába állandó fokozást visz bele. Eleinte keveset szerepelteti; Zrinyi rendszerint csak akkor avatkozik a küzdelembe, ha a helyzet súlyossá válik és katonái, alvezérei nem tudják visszaverni a törököt. Ilyenkor megjelenése és nagyszerű csatája eldönti az ütközet sorsát. A X. énekben pl. a töröknek hosszas küzdelem után sikerül egy ponton betörnie a várba és a helyzet már válságosnak mutatkozik, amikor Zrinyi megjelenik. A harci zűrzavarnak, az ellenség rettegésének, Zrinyi erejének és vitézségének ábrázolásában remekel ilyenkor a költő:

Mint vizi óriás, bán gázol az vérben;
Henterög sok török az maga sebében;
Más s még más törököt fektet le egy helyben,
Akkor futni indul török nem seregben.

Ki utat nem talál, bástyán aláugrik,
Kinek keze, lába, feje öszveromlik.

(X, 98→9.)

Pedig a törökök közt is vannak kiváló katonák és vezérek. Az egész török hadsereg belső szervezetéből azonban az következik, hogy a megpróbáltatások során még a kiváló vitézeknek is a rossz tulajdonságai kezdenek érvényesülni. Delimán és Demirhám pl. kitűnő bajnokok, személyes vitézségben Zrinyihez és Deli Vidhez a „törökök ostorá”-hoz méltók, mégsem tudnak komoly eredményt elérni, mert mint a szigetiek maguk mondják, „vakmerő bolondok”. Csak verekedni tudnak, a személyes virtust hajtja őket, nem a katonai belátás. Rustán bég józan, okos hadvezér, de ugyanakkor fél a magyarok kardjától, és irigykedik Delimánra, szerelmi vetélytársára. Így a törököknél a személyes hősiesség és a katonai tudás nemhogy kiegészítenék egymást, mint a magyarok közt, hanem egyik a másikat keresztezi.

10.

Az események csoportosításával, a jellemelek alakításával sikerült a költő Zrinyinek elhihetővé tenni, hogy a szigeváriak pusztulásuk ellenére az egész magyarság számára döntően kiható sikert értek el. A legnehezebb ennek a megoldása az eposz befejezésénél: a vár elfoglalása ellenére az egész eposznak lelkesítő, optimista befejezést adni. Ezt a legnehezebb feladatot oldotta meg Zrinyi a legfényesebben, mintegy megkoronázva alkotását.

A XIII. énekben a török sereg bomlása már csaknem eléri tetőfokát, valamennyi alvezér és katona az ostrom megszüntetését kívánja, reménytelennek látva a vár elfoglalását. Mikor pedig tűzéreinek parancsnoka, a kitűnő Aliportug elesik, maga Szulimán is kénytelen beleegyezni az elvonulásba. A szigetváriak győzelme tehát már teljessé vált. A hősi védelem megtörte az ellenség támadó erejét, és az százszoros túlereje ellenére gyalázatosan eltakarodni kényszerül. A költő is elérte ezzel a célját: a cselekményt úgy sikerült irányítani, hogy a török vereséget szenvedjen. A művet azonban nem lehetett itt befejezni. Ez ellenkezőt volna a történelmi tényekkel, meg az eposz alapgondolatával is. A várnak és védőinek el kellett pusztulniuk. Ezt már az eposz elejétől kezdve tudjuk, megjósolta már Zrinyinek a hozzá lehajló feszület a második énekben, ugyanezt közölte Deli Viddel az álmban megjelenő hősi halált halt Radivoj, és maga a költő is lépten-nyomon figyelmeztet, hogy a magyarok győzelmei nem azt jelentik, hogy a rájuk váró sorsot elkerülik.

Ezért egy sorsdöntő fordulattal — a szigetváriak postagalambjának elfogásával — az eseményeket, az előre megjelölt útra téríti vissza. A királynak küldött levélből a törökök tudomást szereznek a védők nagy veszteségeiről: alig ötszázan maradtak, azok is többnyire sebesülten, a vár félig romban hever, több rohamot már nem tud kiállni. Szulimán ezt megtudva elhatározza, hogy még egy utolsó ostromot indít. Ezzel a vár sorsa megpecsételődött. A következő. XIV. ének komor hangulatú, a végső küzdelem előtti éjszakában játszódik. Alderán, a török varázsló még a pokolbeli szellemeket is felidézi és Szigetvárra küldi. Hatalmas képekben ábrázolja a költő, hogy valósággal az egész kozmosz Szigetvár ellen tör. A várat felgyújtják, a törökök betörnek, és a magyaroknak már a vár belsejében kell felvenniük a harcot. A kétségbeesett küzdelem a lángoló vár fényénél folyik, és ezen az éjszakán pusztul el a magyarok legnagyobb hőse, Deli Vid is. Ez az ének tehát a vár közelgő eleseténél tragikus légkörben játszódik. Egvedül Hazret Ali szavai figyelmeztetnek arra, hogy a bukás mégis a törökök osztályrész lesz. A komor, vészjósló XIV. énekkel szemben Hazret Ali szavait kell igazolni a befejező XV. éneknek. És ezt a költő teljes mértékben megvalósította.

A pokolbeli szörnyeket az angyalok serege elüzi, az éjszaka sötétjét felváltja a hajnal, hogy az utolsó események felett a diadal fénye ragyogjon. A védők tudják már, hogy ezen a reggelen vívják utolsó csatájukat, erről beszél Zrínyi is, katonáihoz intézett utolsó beszédében. A végső kirohanásra készülődnek, arra a kirohanásra, melyben meg kell halniok, de amelyben az utolsó, döntő csapást kell mérniök az ellenségre. Itt bontakozik ki legjobban a főhős alakja, most már elsősorban az ő szerepét emeli ki a költő, neki van a legnagyobb feladata az utolsó harcon. Zrínyi maga úgy készülődik, mint az egész életét bekoronázó utolsó nagy győzelemre. Ünnepi ruhát ölt, magára veszi ékszerreit,

Ebbe szokta mutatni magát az udvarnak,
Ebbe menyegzőknek és triumfusoknak.

(XV, 14.)

Triumfusra, diadalmenetre indulnak tehát. Zrínyi lassan, méltóságteljesen, diadalmenethez illő módon lép ki a belső várból. Pusztá megjelenésétől messze futnak a törökök, úgyhogy „szörnyű szemével” keresnie kell, hol az ellenség. Az fut, amerre lát.

Hon vagytok ti mostan világrontó népek?
Hon vagytok földemésző szörnyű seregek?
Hon török, hon tatár, sötét szerencsenek?
Hon vagytok három világrul kevert népek?

(XV, 58.)

-- kérdezi a költő. Hol van a rettenetes tábor, mely az I. énekben utnak indult Magyarország megsemmisítésére? Ez a hadsereg a szigetvári vitézek csapásai alatt széthullott, maradványai pedig halálra rémülve futnak, és rettegve szemlélilik Zrínyi közeledését. A legnagyobb török hős, Deliman is reszket, a szultán, aki pedig „messzi” dombrul nézi az eseményeket, még jobban.

De nem csinál pompát Zríni törököknek,
Nem mutatja vesztég sokáig ezeknek
Ő vitéz fegyverét; de mégyen ellenek;
Ötszáz halál mégyen háta után ennek

(XV, 62.)

A korábbi, „százötven kard”, „száz szablya” metaforák helyett, most már az „ötszáz halál” kifejezés illik a szigetiekre. Ötszáz halál pusztító rohamának a leírása következik itt, élén a rettenetes Zrínyivel. Leteríti Delimánt, szazakat vág le egy csapásra, és ezreken keresztül tör utat szédítő gyorsasággal. Emberfeletti, mesebeli hőssé válik ezekben a harcokban, amíg eljut egészen a szultánig, hiába helyezkedett el „messzi” dombon és hiába őrizi több ezer katona. Arra sem marad ideje, hogy lóra üljön, Zrínyi már ott terem és kimondja a Szulimán által félévszázadon keresztül pusztított, gyilkolt, rabságba hurcolt magyar nép ítéletét:

Vérszopó szeléndek, világnak tolvaja,
Telhetetlenségednek eljűt órája;
Isten bűneidet tovább nem bocsátja,
El kell menned, vén eb, örök kárhozatra.

Igy mondván, derekában ketté szakasztá,
Vérét és életét az földre bocsátá;
Átkozódván lelkét császár kiindítá,
Mely testét éltében oly kevélyen tartá.

(XV, 98—9.)

Szulimán megölése betetőzi a szigetváriak nagyszerű tetteit. Ezzel Zrinyi a legveszedelmesebb ellenségétől, a legnagyobb török hadvezértől szabadítja meg az országot. Küldetése ezzel ér véget: a kitűzött célt megvalósította, a világ legnagyobb hadseregét menekülő csűrhévé változtatta, vezetőjétől megfosztotta. A XV. éneknek ezek a versszakai mint hatalmas diadalt ábrázolják Zrinyi tettét, és ezzel tudta a költő elérni, hogy ragyogó győzelemmel fejezze be az eposzt. Ezután már csak néhány versszak következik, mintegy epilógusként, a történeti hűség kedvéért. A cselekmény itt érte el tetőpontját, utána már csak egyszerű szavakkal emlékezik meg a hősök haláláról, akiket közelharcban nem is tudtak legyűrni, és Zrinyivel együtt csak távolból golyókkal terítették le. A vitézek tudják, hogy feladatukat megoldották, és a győzelem lelkesítő érzésével halnak meg:

Mind ennyi között is egy jajgatás nincsen,
Mert nagy vigasággal s örömmel hal minden.

(XV, 105.)

Angyali légió száll le a hősök lelkéért, és mennyei zeneszó mellett viszi őket az égbe.

11.

Az eposz eszmei tartalma és a cselekmény gerincének művészi kidolgozása — amelyet idáig elemeztem — távolról sem foglalja magában mindazt az értéket, amivel a Szigeti Veszedelem dicsekedhet. A főcselekmény és a főhősök mellett az epizódok és az egyszer, egy-egy jelenetben feltűnő mellékalakok színes sokasága teszi a művet olyan hallatlanul gazdaggá. Ennek köszönhető, hogy az eposzt átható hazafias eszmevilágnak és honvédő törekvésnek nem egy mértani pontossággal kitervelt szerkezeti konstrukció a hordozója, hanem a török-magyar harcoknak páratlan sokrétűen elénk állított egész világa és a legkülönbözőbb emberi jellemek, típusok, sajátos egyéniségek tettei. Mindezt csak összefogja, szilárd mederben tartja és a nagy nemzeti célok hirdetése érdekében legalkalmasabb módon rendezi el a szerkezet.

Egy előadás keretei nem engedik meg, hogy a kisebb szerepet játszó alakok és az epizódok kérdését részleteiben és egyenként megvizsgáljuk. Ebből legfeljebb néhány kiemelkedő példa, izelítő mutatható be. A csatajelenetekben például a költő amellett, hogy a főhősök, a kiemelkedő vitézek viaskodását külön-külön megrajzolja, a tömegharcokat pedig sommásan jellemzi, rendszerint megteremt néhány olyan alakot, akik ha másutt nem is szerepelnek, de felejthetetlen részei maradnak annak a leírásnak. A X. énekben, amely egyébként is az eposz egyik művészi csúcspontja, előadja Delimán harcát a várkapu elfoglalásáért. Itt szerepel először és utoljára a gyengéden megrajzolt „török gyermek“, Embrulah. Fia talált, akinek a koboz való a kezébe, nem a puska, bánni sem tud vele. Nem a végvárak lantot és kardot egyaránt mesterien forgató magyar költőhöz hasonlókat, hanem a török világbirodalom valamelyik pompás udvarában kényelemben, elkényeztetve nőtt fel. Bájos, gyengéd dalokat írhatott a természet szépségeiről, szerelemről, a Mehmetnek daloló török ifjú énekéhez hasonlókat. Élete végéig a Múzsák szolgája maradhatott volna, ha elkerüli Szigetvárt. De úgy látszik a kalandvágy, a török fegyverek fölényes sikereibe vetett bizakodás idehozta, és bár nem siet a rohamozók közé, csak áll „aranyas fegyverben“, sorsát nem kerülheti el. Az ellenség iránt szánalmat nem ismerő kegyetlen Badankovics lecsap rá, mint saskeselyű a szép hattyú madárra, és

Felnyitja szép torkát, mely szép énekével
Erdőt, mezőt töltött sok gyönyörűséggel

(X, 60.)

Alig hullt ki Embrulah vére, melyért szörnyű bosszút állt a felbőszült Delimán, újabb megrázó jelenetnek lehetünk tanúi. A török agyuk addig rontották a kapu fölötti tornyot, míg az emberestül a kapu előtt tolongó törökök közé omlott. Csak ketten maradtak életben a torony védői közül: két ismeretlen horvát közkatona, Szvilojevics és Klizurics, és most ott találják magukat a tengernyi török fegyver közepette. Klizurics látja, hogy nem menekülhet, feje fölé tartja pajzsát és ahol legsűrűbbnek látja a török sorait, közéjük ront, így rohan a halálba. Szvilojevics pedig „bízik gyors lábában“, megpróbál felkapaszkodni a bástyára. De hiába, mert ott terem Delimán, megragadja lábánál, és egy nagy darab falat is lerántva vele együtt „megnyitja gégejét, merre bement halál“.

Így hullámszik tovább a küzdelem, tragikus emberi sorsok, halált-megvető hősök, a legbátrabb szigetvári harcosok fokozatos elbullása, sok-sok ezer török holttest és a tömeghare iszonyú kavargása közepette. A legöldöklőbb küzdelem a XV. énekben, Zrínyi kirohanásakor alakul ki:

Itten kezd hullani török sok számtalan,
Itten sebesedni mindenféle pogány;
Ki nagy Allát, ki Mahometet kiáltván,
Vérekben feküsznek az földet harapván.

Itt zászló zászlóval nagy csoportokban hull,
Amott fekszik sok török halva lovastul,
Imitt félholtan vitéz vitézre burul;
Ki alatt ló fekszik, némely ló alatt ful.

Félholtan némelyik marja ellenségét;
Amaz mint vérszopó szomjuhozza vérét;
Ki sebeken által bocsátja ki lelkét;
Ki szorosságtul fult, ott hagyja életét.

(XV, 73—5.)

A harcok légkörét ennyire felelevenítő csataképeket nem lehet íróasztal mellett kigondolni, illet csak az írhat, aki ugyanezt átéli napról-napra a valóságban, akinek az élete maga is csupa hősies harc. Zrínyi az egyetlen olyan nagy eposzköltő a világirodalomban, aki szinte a csatákkal egyidejűleg önti sorokba a csaták képeit. Mikor tollával a Szigeti Veszedelem énekeit vetetett papírra, kardja állandóan készenlétben volt. A török elleni harcról írt, és közben nap mint nap a török ellen harcolt ő is:

Engemet pedig midőn irom ezeket,
Márs haragos dobja s trombita felzörget.
Ihon hoz házamban füstölgő üszöget
Kanizsai török; oltanom kell eztet.

(IX, 3.)

A fegyverek csattogása közben helyet kap a szerelem is. „Nem egyenetlen az szerelem vitézséggel“ — írja az eposz ajánlólevelében. Deli Vid és feleségének szereplése ezt igazolja. Borbála a hőst szereti férjében, és a szerelem őt is hőssé teszi. A harcban eltűnt férjének üres ágát áztatja könnyeivel, de a következő pillanatban már:

Száll Márs ő szüvében, s nem mint más, sirással,
Vagy nyomorult főcske hosszú jajgatással
Csak ohajtja társát; hanem bátorsággal
Fegyverezi magát ura páncérával.

(XIII, 9.)

A hazaért, férjéért lángoló aszony nem fél a veszélytől, megmártja szablyáját az ellenség vérében. Egészen más a török nő, Kumilla, a császár leánya. Bár őt csak egyetlen énekben látjuk, az első énektől kezdve ismerjük már Kumilla és Delimán boldogtalan szerelmét. Kumillát az apai zsarnokság Rustán béghez kényszerítette és bár alig említi a költő, Delimán elfojtott gyűlölete Rustán iránt kezdettől fogva mérgezi a török vezérkar levegőjét. Ez a gyűlölet robban ki a haditanácsok szóváltásaiban, mikor a katonai kérdésekben is összekülönböznek. Ez a gyűlölet vezet Rustán meggyilkolásához, Delimán bujdosásához és a harcoktól távol, a Kumilla karjai közti vigasztalódáshoz. Kumilla is gyűlölte férjét és kívánta halálát. Most, hogy kedvesét viszontláthatja, szerelne minden tüzét a daliás hősre árasztja, akit nem akar többé elveszteni. Éppen ezért igyekszik lebeszélni őt a további harcról. Vitézség és szerelem itt egymást keresztezi, Delimán meginog, de végül mégis a harcot választja. A kétségbeesett Kumillától búcsúzik, amikor egy tragikus véletlen folytán örökre elveszti őt. A szerelmese halálán érzett őrvongó fájdalmát most már csak a magyarok elleni harc tudja levezetni. A szerelmi epizód, amely elvonta Delimánt Szigetvár alól, sokszorosára fokozott harci tüzzel juttatja oda vissza. Még elszántabb lesz, mint addig volt, még öldöklőbb mint azelőtt, amíg ő is el nem hull Zrinyi rettenetes csapásai alatt.

Az epizódok tehát szervesen kapcsolódnak a főcselekményhez, összefonódnak az ostrom sorsával. A hőseket még jobban megismerjük, bepillantást nyújtanak a harcoktól távol élő török nő házába, a bajtársiasság legszébb példáját szolgáltatják, mint Juranics és Radivoj epizódja.

Az egyik legszebb epizód Deli Vidhez kapcsolódik, a védők legnagyobb hőiséhez Zrinyi után. Háromszor vív halálos bajviadalt Demirhámmal, a vakmerő török vezérrel. Nem is tudják egymást legyőzni; az éjszaka sötétjében, melyben csak az égő vár lángjai fénylenek, egy közeli, elhagyatott völgyben vívják utolsó küzdelmüket. A párharcra éppen elég kitűnő példa van az eposzban, de ez a viadal valamennyit felülmúlja hevesességben, a küzdelem egymás iránti gyűlöletében és a költői ábrázolás erejében:

Deli Vid nem retten, ugrik Demirhámhoz,
És nagy erősséggel csap az orcájához,
Nem megyen heáiban vitéz kard pogányhoz,
Orra középtől lemene szájához.

Akkor vért és mérget okádik szűvéből,
Nem tarthatja magát haragos mérgéből,
Nem vigyáz, hogy ellent vessen mesterségből;
Újítton újítja csapást kegyetlenül.

Deli Vid peniglen megkapja az nyakát,
Mássikkal megnyitá sok helyen oldalát;
Verődik kezében, és ordít, nem kiált,
Mert sebektől, haragtul ő nem is szólhat.

Demirhám, mint fáklya, hogy látja utolját,
Duplázni akarja vitézséges voltát;
Vid kezéből gyorsan kitekeri magát,
S nagy csapással vágá Deli Vidnak nyakát.

(XIV, 108—111.)

És így folyik tovább az öldöklő küzdelem, míg csak mindkettőjük vérére be nem issza a föld.

12.

A mesterien megalkotott szerkezet, az élesen megrajzolt jellem, a cselekmény felejthetetlen részletei, a magas eszmei színvonalhoz és hősi tárgyhoz méltó erőteljes, dübörgő nyelvvel együtt érik el lebilincselő hatásukat.

A Szigeti Veszedelem nyelve felkelti az olvasóban a harcok hangulatát, a véres csaták képzeteit. A viadalok leírásában egymást érik a vészitjósóló, fenyegető jelzők. A „szörnyű, kegyetlen, rettenetes, haragos, iszonyú, lángos, hatalmas, dühös, kíméletlen“ stb. szavak rendkívül gyakori használatával a költő mesterien aláfesti a ragyogóan megszerkesztett csatajeleneteket. Az emberi tulajdonságokat kifejező jelzőket átviszi a tárgyakra is, és ezzel valósággal megeleveníti őket. Zrínyi harci leírásainak az élelenség sokszor főként annak köszönhető, hogy élőlények és élettelen tárgyak egyaránt résztvesznek a cselekményben. Egy „haragos“, „kegyetlen“ vagy „szörnyű“ jelző a katonák fegyvereit, ruháit is mintegy aktív szereplővé változtatja. A költő az egyes hősök harci szenvedélyességét, hevességét nyelvi eszközökkel átszármasztja egész környezetükre, és ezzel sokszorosára tudja fokozni ábrázolásának erejét.

Az eposzban ez a régi idők fegyvercsörgetését felidéző „haragos“ nyelvezet az uralkodó. A harci nyelv ódon fenségét különösen hatásossá teszik és ellentétességük folytán kiemelik a gyakran közbeiktatott lírai részletek, melyek arról tanuskodnak, hogy a Zrínyiász költője a lelki élet ábrázolásában, az érzelmek meghittségében és mélységében, a kellem és a báj rajzában is gazdagskálájú művész. Nyelve tud gyöngéd és lágy is lenni. A Szigeti Veszedelem kritikuskai méltán emelték ki azt a magyar epikai stílus fejlődésében is számottevő két sort, mellyel a költő Delimán szerelmére céloz:

Galatában meglátá az szép Cumillát,
Cumillát az szépet, Szulimán leányát.

(I, 71.)

Méltó ehhez a szép regresszióhoz a folytatás is:

Cumilla szép haja megkötözé szívét
Ifju Delimánnak...

„Egyszerűbb eszközökkel, kevesebb szóval és lehelletszerűbb finomsággal alig lehetne többet, jellemzőbbet mondani Delimán szenvedélyének ébredéséről, állandóságáról, természetéről, keleties, erotikus zamatjáról, mint ebben a kis képben“. (Négyesy)

Zrínyi rendkívüli figyelmet szentelt művének nyelvi kidolgozására. Így történhetett csak meg, hogy bár az eposz során számtalanszor kell a költőnek valakiről megállapítania, hogy meghalt, hiszen állandóan harcokról van szó, mégis mindannyiszor másképp tudja kifejezni ezt az egyszerű tényt. Az egyik „vérrel bocsátja ő magából lölkét“, a másik „éltétül szavátul egyszersmind elválék“, a harmadik „fekszik földet harapván nagy kegyetlenül“, ismét másnak „élte eloszlék levegőégben“, vagy „vértül s melegségtül egyszersmind teste hül“, „ő keserves lelke nagy föld alá repül“, a legszebb talán Delimán halála:

De bár kette vágja Praecopita fejét,
Es habzó vérére kiönti életét.

(XV, 89.)

minek folytassuk tovább a példák végtelen sorát, ennyi is elég meggyőző.

Az eposz megalkotásánál az egyik legnehezebb feladat volt a kis számú védőserég fölénységét művészi hitelességgel ábrázolni a többszáz ezer főnyi török tábor felett. Zrínyi ezt kitűnően megoldotta, mert az eposzt olvasva teljesen meggyőzővé válik a mű alapkoncepciója: a hazájukat önfeláldozóan védő katonák előbb vagy utóbb megtörik a hódító ellenség erejét. Ez nemcsak az események helyes elrendezésének, a szerkezetnek és a jelleinek megalkotásának köszönhető, nagy része van ebben a nyelvi eszközöknek, melyek szinte

észrevétlenül kiváltják azt a hatást, amit a költő akart. Az I. ének végén, a török seregszemle után a költő így kiált fel:

Jaj! hova ez az *nagy fölyhő* fog omlani?
Mely világszegletre fog ez leszakadni?

(I, 101.)

A hatalmas török táborat tehát nagy felhőhöz hasonlította. A II. énekben viszont egy másik képben már előre figyelmeztet, hogy van olyan erő, amely ezt a felhőt is szétoszlathatja. Mikor Zrinyiről először tesz említést, többek között így jellemzi őt:

Török táboroknak utolsó romlásra
Elég volt mondani: Zrini vagyon harcban,
Mint fölyhő szél előtt siet forgásában:
Úgy sietett futni török hazájában.

(II, 62.)

Ha a török tábor felhő, akkor Zrinyi az a szélvihar, amely ezt a felhőt szétkergeti. Csak pusztá véletlen lenne ez a találó hasonlat? Szulimán győzelme biztos tudatában indul el a hadjáratra. Mikor Alkto furia apja képében felbuztatja őt a háború megindítására így fogadkozik:

Megfestem lovamat keresztény vér-tóban.

(I, 48.)

Ez a telhetetlen rabló tehát azt tervezte, hogy sügyig gázol majd lova a legyilkolt magyarok tízezreinek, vagy százezreinek a vértengerében. És mi lett a vége? Az ellenkezője történt:

Mint vízi óriás, bán gázol az vérben,

(X, 98.)

amikor kiűzi a leomlott Henneyi-bástyán át a várba özönlő törököket. Kirohanása alkalmával pedig egyenesen visszatér a Szulimán által emlegetett vér-tó, csakhogy nem úgy ahogy Szulimán gondolta:

Gázol rettenetesül Zrini vértóban,
Vérkataraktákat indít meg pogányban.

(IV, 77.)

A szultán akart a magyarok vérében gázolni, de helyett Zrinyi kardja fakaszt vérzuhatagot ezer és ezer török testéből.

A Szigeti Veszedelem számtalan nyelvi szépsége közül népiességét kell még kiemelnünk. Az eposz nyelve a népnyelvben gyökerezik: a Muraköz, a Göcsej parasztjainak a nyelvét emelte Zrinyi a klasszikus irodalom szférájába. Az olyan népnyelvi kifejezések, mint „agg szót kovácsolni“, vagy „keresztényeket minden tartja tornában esett féregnek“ valamint a „hamar kü esik ott, hon az ég zörrenik“-hez hasonló népi közmondások váratlan szó- és fogalomkapcsolásaikkal minduntalan felfrissítik a háromszáz év előtti nyelv régies zamatát. A népnyelv felhasználása nem válik erőltetté, sohasem megy túlzásba és ezért nem bántó provincializmusként, hanem a költői nyelv érdekes fordulataként hat egy-egy „földrözzelés“ (földrengés) vagy „összeesingölődik“ (összefonódik).

A nyelv népiessége Zrinyinél nem az írónak a népnyelvhez való tudatos hozzányulásából, hanem a népével együtt élő katona mindennapi nyelvhasználatából ered. És miként a nyelve: képzeletvilága is népies. Az események

forгатagában egyes szigetvári vitézek, vagy Delimán a népmesék, a népi mítosz hőseinek tulajdonságaival pusztítják ellenségeiket, vagy tombolnak örvöngő fájdalmukban. Az eposz csodás eleme nemcsak a mélyen hazafias tartalmú vallásos alapkoncepcióban nyilvánul meg, hanem a szereplőknek mesei hőszokká váló gyakori nagyításában is. A nép képzeletvilágából származó képekben és hasonlatokban van az eposz fenséges szárnyalásának egyik titka. A Göcsej vidékén a fényes sávot hagyó hullócsillagot lidércnek tartják; ilyennek tűnik Zrinyi szemében az ellenségére rontó, harci vágytól lángoló katona:

Es mint tüzes lidérc száll le az fölyhőből,
Kinek lángos farka szikrázik sok tüztől:
Igy Murtuzán basa keresztyénekre dül

(XV, 69.)

Feltörnek a költő tollán a nép mindennapi életéből vett képek is. Rendkívüli szemléletesség mellett az egyszerű ember gondolkodásának őszinte átlétele varázsolja költészetünk fénylő gyöngyszemeivé az eposz egyes strófáit:

Itt már sok török hull, mint tűz előtt az nád,
Melyet pásztor tavasszal gyujtogat, s vigad
Láván tüznek, szélnek kemény harcolását;
Igy hull az sok török és szaladton szalad.

(X, 101.)

A terjedő tüzről vett hasonlat különféle alakban a legtöbb eposzban megtalálható, epikus közhely. Zrinyi népies szemléletében megifjodik, új életet kezd és gyökerében eredetivé válik az elkoptatott költői kép is. Nem egy példát találhatunk arra, hogy a népi képzeletvilág valósággal átformálja az idegenből való átvételeket. A XV. énekben leírja Zrinyi az angyali sereg beavatkozását az Aldereán által földidézett pokolbeli szörnyekkel harcoló szigetek megsegítésére. Marino egyik eposza szolgáltatja az ötletet, de a művészi megformálásban a néphit képzetei érvényesülnek. Az angyali sereg a „Szívárvány kapuján“ vonul keresztül, és az ünnepi díszbe öltözött „tejúton“ halad végig, a „mennyei sereg“ sok fegyverét a „Göncöl-szekér“ szállítja — akarsak egy népmesében.

Az élő néphagyománynak az eposz koncepciójában is része van. A Szigeti Veszedelem egész felépítésének egyik központi pillére, hogy Zrinyi öli meg a szultánt. Ez ellenkezik a történeti tényekkel: mondai hagyományból ered.

A népnyelv, a néphit, a népköltészet nélkül nem jöhetett volna létre a Szigeti Veszedelem. Zrinyi művészete mélyen gyökerezik a magyar népben.

13.

Az eposz hőse az V. énekben a hazáért vívott további harcra buzdította fiát:

Tanulj én tülem is nehéz vitézséget,
Tanul fáradságot s hazádhoz hűséget,
Tanulj tülem jószágos cselekedetet,

(V, 79.)

Ezek a szavak mintegy megszabják a Zrinyi-utódok hivatását. És ezt az intelmet a költő is megfogadta. Hőseiben saját eszményképét alkotta meg, és az ő művét kívánta folytatni. Hiszen a szigetváriak az eposz szerint csak a feladat egyik részét oldották meg: megállították a török előnyomulását, megtörték támadó lendületét, ismét a magyarok pártjára vonták istent. A foly-

talásnak ezután kell következnie: a szigetváriak mintájára kell átalakítani az egész országot és kiverni belőle a törököt. Ennek időpontját az I. ének éppen a költő Zrinyi korában jelölte meg isten szavaival: ha a magyarok megtérnek, akkor harmad-negyedizig lesz csak rajtuk a büntetés. Mivel a szigetváriak erkölcsi színvonala és hősi küzdelme ennek a megtérésnek a jele, a harmadik, negyedik emberöltőben, vagyis a költő korában megvan a lehetőség a „büntetés“, vagyis a török hódoltság teljes felszámolására.

Zrinyi azt a célt tűzi nemzete és önmaga elé a Szigeti Veszedelemben. A török elleni küzdelmet kívánja az ország központi politikai kérdésévé tenni, saját magát pedig alkalmasnak érzi a vezetős szerepre. Az eposz társadalmi-politikai tendenciája ugyanakkor azt is sejteti, hogy milyen alapelveket akar érvényesíteni az ország felszabadításának nagy munkájában. Az a különbség, melyet Zrinyi oly élesen kifejt a Magyarországon uralkodó szétválás, frakció-harcok, anarchia és a Szigetváriban tapasztalható egység, szervezethezesség között, tulajdonképpen a centralizált államnak a feudális anarchiával szembeni felsőbbrendűségét jelenti. Zrinyi ezt a kérdést itt még nem tudatos politikai elgondolásként veti fel, de nyilvánvaló, hogy amennyiben a szigetvári állapotoknak az egész országra való kiterjesztése alkotja a függetlenség kivívásának előfeltételét, akkor ez nem jelenthet mást, mint az országnak Mátyás királyságához hasonló berendezését. Később prózai műveiben, mindezt már nyílt politikai tanításként fogalmazta meg.

Az eposz egyik fontos tanulsága a magyar hadsereg, hadviselés megújításának, megjavításának szükségessége is. Zrinyi a XVI. századi végvári katonák hősiességét állítja példaképül olyan korban, amikor a Habsburg-árnykodás a végvári katonaságot jórészt tönkretette, és amikor emiatt a magyar hadviselés színvonala romlott, a hadseregben a fegyelmetlenség általánossá vált, a hadakozás tudományos alapjainak elsajátítását pedig elhanyagolták, sőt megvetették. Szigetvár példa a jó hadvezérre és hadseregre is. Olyan hadseregre, amelyet a XVII. század derekán meg kell teremteni. Ezért fordít Zrinyi mindig nagy gondot a katonai kérdésekre az eposzban. Nagyon tudatosan jár el, amikor az eseményekkel igazolja, hogy milyen katasztrófába jut az olyan sereg, amely nem elővigyázatos, nem állít őrséget, stb. — mert ez a hiba általános volt a XVII. század magyar katonaságánál. Rámutat az ellenség lebecsülésének a veszélyére, ami Mehmet basát pusztulásba vitte, és szembeállítja vele a szigeti hős megfontoltságát. Nyomatékos hangsúlyt kap az eposzban az engedelmesség is. A Szigeti Veszedelemben művészi módon megnyilatkozó katonai elveket későbbi hadtudományi munkáiban fejtette ki részletesen.

A XVII. század derekán a függetlenség kivívása lehetetlen volt a vallási kérdés rendezése és a Habsburgok igazi szerepének felismerése nélkül. Zrinyinek neveltetése miatt igen sokat kellett fejlődnie, hogy ezen a téren is tisztán lásson. A Szigeti Veszedelem írásakor még nem jutott el — különösen a Habsburg-kérdésben — a következetesen helyes álláspontig, de annyi kétségtelen, hogy messze eltávolodott már császári koronát és biborosi kalapot viselő gyámjaitól, s későbbi antiklerikális, Habsburg-ellenes politikájának csirái már itt megtalálhatók.

Zrinyi a XVII. században szokatlan vallási türelemről tesz tanúságot már az eposzban is. Amellett, hogy katolikus volta kidomborodik olyan részletekben, mint a szűz Máriához való fohászkodás, vagy a hősnek a meghajló feszülettel való beszélgetése, műve alapeszméjét a reformátor-írókhoz visszanyulva alkotta meg. Igaz, hogy a törökökről mint isten büntetéséről szóló tanítást a katolikusok is, sőt — éppen a protestánsok ellen kiélezve az ellenreformáció is felhasználta. Zrinyi mégis a reformátoroknak a feudális anarchia ellen irányuló megfogalmazásában vette át, néha csaknem szó szerint. Már ez is arra mutat, hogy távol állt tőle a felekezeti elfogultság, sőt ami a legfeltűnőbb, a bűnök felsorolásából kihagyja a másik felekezet

bírálatát. A török veszedelem okául megjelölt bűnök között a protestáns írók sohasem mulasztották el a katolikus vallás követését első helyen említeni, a katolikusok viszont fordítva. A katolikus Zrinyi mégis egy szóval sem említi az „eretnekséget“, vagyis a reformációt, pedig a hibák hosszú felsorolásában könnyen helyet kaphatott volna. Szinte példátlan jelenség, hogy egy író ekkor nem az ellenkező felekezetben látja az ország bajainak egyik főforrását. Említi az ország vallási megosztottságát:

Gyönyörködnek külömb-küölmb vallásoknak

(I, 12.)

de anélkül, hogy megjelölné, kik ezért a felelősek. A vallásháborúkat pedig — melyekből személyes tapasztalata is volt — határozottan elítéli. Arszlán budai basa az I. énekben olvasható levelében azért tartja kedvezőnek az alkalmat Magyarország megtámadására, mert Nyugatról nem kaphat segítséget, mivel

Azok veszni hagyták magok állapotját;
Károly gyűlésekről gyűlésekre magát
Hordoztatja, s nagyon forgatja hit dolgát.

(I, 63.)

Vagyis Károly német császár a vallás kérdésével, a reformáció elleni harcra foglalkozik, és ezért nem segíti a törökkel szemben az európai kultúrát védő magyarokat. Ez a kis utalás arra céloz, hogy a vallásháború a török kérdés megoldását akadályozza, ha pedig a vallásháború Magyarországon is folyik, akkor egyenesen lehetetlen a függetlenség kivívása.

Zrinyi tehát már ekkor kezdte észrevenni, hogy az ország egységének gondolatát nálunk — ellentétben Európa abszolút királyságaival — nem szabad összekapcsolni a vallási egység követelésével. A magyarság fele katolikus volt, fele pedig protestáns. Az erők egyesítése, amit Zrinyi célul tűzött ki, csak egy olyan program alapján lehetséges, amely egyik felekezetet sem szorítja háttérbe. Ennek a felfogásnak a nyomai jelennek meg az eposzban. Későbbi politikai munkásságában céltudatosan igyekezett ezt a szempontot érvényesíteni. Pedig számos levele, megnyilatkozása igazolja, hogy buzgó katolikus volt élete végéig, és szívéből örült volna a katolikus vallás terjedésének. A haza ügyét azonban fontosabbnak tartotta, és a vallásos érzést el tudta választani egyháza bűnös, nemzetellenes politikájától.

A Habsburg kérdésből az eposz tanúsága szerint még csak azt ismerte fel, hogy Bécsnek nem szívügye Magyarország felszabadítása. Hiszen Zrinyit is állandóan akadályozták a török elleni harcban. Ezért, ha közvetett úton is, de megjelenik az eposzban a németek elleni bizalmatlanság jele és az az általa később nyomatékosan kifejtett gondolat, hogy a török kiűzését magunknak kell végrehajtanunk, nem számíthatunk a németek segítségére. A VI. énekben a török követ, amikor a szigetváriakat megadásra szólítja fel, a védelem reménytelenségét ecsetelve előttük, többek között így érvel:

Bizol-é németben, te okos horvát bán?
Hogy hamar segítséget küld néked talán?
Német, mely tégedet az föld alatt kíván
Lenni, segítséget hoz kárával talán?

Ki nem esmérheti német barátságát?
Leginkább magyarhoz gonosz akaratját?
Hogy gyűlöli német az magyar katonát,
Ha akarod, adok néked ezer példát.

(VI, 29—30.)

Igen jellemző, hogy míg a szigeti hős a török követ beszédének hazug állításait sorra megcáfolja, addig erre a kérdésre nem válaszol; a Habsburg-

király politikájára mondott elítélő szavakat nem utasítja vissza. Ugyanakkor azonban Zrinyinek e kérdésben tanúsított ingadozására mutat, hogy csak az ellenség szavain keresztül bírálja a németet, a magyarokén, vagy a sajátján keresztül még nem. Ez a kérdés élete további során tisztázódott előtte.

A Szigeti Veszedelemben Zrinyi korának legdöntőbb, legégetőbb problémájának adott kifejezést a legmagasabb művészi formában. Olyan eposzt írt, amelyet a magyar irodalomban máig sem múlt felül senki. Nem öncélú művészi munka eredménye, hanem a hazáért vívott harc, politikai küzdelem terméke volt a legnagyobb magyar eposz. Szerzője tudatában volt műve értékének. Az eposzhoz írt berekesztő versében büszkén állapítja meg, hogy „nagy hírű munkáját” sem idő, sem tűz, sem az ég haragja, sem az ellenség el nem ronthatja. De világosan kijelenti azt is, hogy nem csak az eposz megírását érezte hivatásának, hogy ez csak kezdet, utána következnie kell az itt megfogalmazott célkitűzések végrehajtásának:

De híremet nemcsak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvívó szablyámmal:
Mig élek, harcolok az ottomán hódokkal,
Vigam buríttatom hazám hamujával.

A nemzet megbecsülte a Szigeti Veszedelemet, Zrinyi munkáit, áldozatkész életét. A kuruc szabadságharcosok, Rákóczi Feenc, Kölcsey, Vasvári Kossuth Lajos felhasználták, terjesztették, valóra váltották Zrinyi tanításait. A XVIII. század végén újjászülető irodalmunknak egyik harci kérdése volt a Szigeti Veszedelem költői értékének elismertetése. Kazinczy, Bacsányi, Csokonai irodalmunk legértékesebb hagyományának tekintették. Zrinyi művészetében olyan biztos alapot láttak, melyre irodalmunknak feltétlenül támaszkodnia kell megújulásakor. A legnagyobb magyar eposz csodálója, tanulmányozója és követője volt a XIX. századi epika két legnagyobb mestere Vörösmarty Mihály és Arany János is. Történelmünk és irodalmunk nagyjainak dicsőséges galériája hirdeti a Szigeti Veszedelem költőjének halhatatlan érdemeit.

Megkísérelte Zrinyi nemes alakját cégerül használni a reakció. A klérus, Horthy fasiszta hadserege egyaránt szerette volna Zrinyit saját elődjének tekinteni. Zrinyi azonban másra tanított: a haza védelmére és nem annak elárulására. A környező népekkel való testvéri, közös ellenállásra a függetlenségünket veszélyeztető hódítók ellen és nem a hódítók csatlósává szegődve a testvérnépek megrohanására. Olyan hadsereg megteremtését hirdette, amely egy a néppel, és nincsen egyetlen sora sem, amellyel egy népelnemő hadsereg igazolhatná létét.

Zrinyi tanításainak csak egy jogos örököse van: a felszabadult magyar nép, amely közkincsóvé teszi a Szigeti Veszedelem szerzőjének, a függetlenségünkért vívott küzdelmek lángoló szívű harcosának, történelmünk egyik legnagyobb alakjának műveit és tanításait: a hazaszeretet kiapadhatatlan forrását.

Förster Aurél és Vagyas Lajos alábbi cikkei nem annyira véglegesen tisztázott tudományos megállapításokat közölnek, mint inkább problémákat vetnek fel. Epen ezért vita-rovatunkban közöljük őket, s szeretnénk, ha a kérdések körül kibontakozó vita megindító lennének.

A MAGYAR VERS RITMIKAI ALAPJAI

(*Aristoxenos és a magyar nemzeti versidom*)

Kerek ötven éve annak, hogy „*A hexameter eredete*” c. doktori értekezésben verstörténeti témával léptem a tudomány porondjára, s most — fél-százados kalandozás és távollét után — megint verselméleti fejtegetésekkel állok a filológiai nyilvánosság elé. Engedtessek meg tehát nekem, hogy kissé szubjektív természetű visszaemlékezésekkel kezdjem. Doktori értekezésem csirája egy metrikai téma volt, melyet berlini egyetemi tanulmányaim idején H. Diels szemináriuma számára kellett volna kidolgoznom, s amely azt lett volna hivatott tisztázni, hogy bizonyos, a caesurára vonatkozó verstani saját-ságok, melyeket az alexandriai kor elégiájának hexameterében megállapítottak, a régi görög elégiában is észlelhetők-e. Ez a célkitűzés azután szükség-szerűen elvezetett a homerosi hexameter caesuráinak beható vizsgálatához, ez pedig a versmérték eredetének problémájához. H. Usener a hexameter eredeti formáját ősrégi görög négyarsisú versekkel hozza kapcsolatba, ezeket viszont egy ősi indoeurópai versből vezeti le. Usener megoldási kísérletét nagy-jából elfogadtam, de derivációs elméletét, vagyis a négyütemű primitív kép-leteknek egy indogermán ősversből való származtatását s a többi rokon nép-nél előforduló hasonló alakulatoknak is ilyen úton való magyarázatát el kel-lelt vetnem. Főleg a magyar verselés területéről való analógiák tettek arra képessé, hogy az indoeurópai magyarázat büvkörén kívül maradvá alkothas-sam meg véleményemet s az említett versek alkatát a ritmus természetéből próbáljam levezetni. Értekezésem lényegét és érdemét ezek a ritmuselméleti fejtegetések tették. Nagy meglepődésemre szolgált, hogy Négyesy László, a verstani kérdéseknek akkor legilletékesebb megítélője, a legmelegebb elismerés hangján nyilatkozott dolgozatomról, s kijelentette, hogy az Egyetem-es Philológiai Közlönyben való bírálatát magának tartja fenn. Ez a bírálat nem jelent meg, főképen saját hibámból, nemtörődömségem következtében; így hát bevonulásom a tudomány területére teljes csöndben, észrevétlenül történt. Egyetemi pályatársaim között sem mutatkozott különösebb érdeklődés mun-kám iránt; általában az volt a felfogásuk, hogy metrikával az foglalkozzék, akinek másra nem telik. A balgák, ak'k nem tudták, hogy a vers ritmusát áhítattal figyelő a Kosmos egy nagy titkának kapuján zörget, ahova csak le-oldott saruval szabad belépniük!

A ritmus a világtörténés rendje. Makrokosmosban és mikrokosmosban, fizikai és fiziológiai folyamatokban egyaránt megtaláljuk a ritmus szabá-lyozó elvét. De hogyan közelítsük meg lényegének titkát fogalmi meghatáro-zás útján? Próbáljuk meg Aristoteles eljárása szerint a köztudatból való kiindulással. Milyen folyamatokat nevezünk, félig tudatosan, ritmikusoknak? Életfunkcióink közül a szívverést, a lélekzést; továbbá bizonyos elemi mecha-nikai jelenségeket, mint pl. az inga lengését; egyes testmozgásokat (pl. a járást); számos fizikai munkafolyamatot, melyek ütemes mozgás alakjában mennek végbe; végül az időben lefolyó művészeti jelenségeket (zene, vers). Mindezeknek a folyamatoknak közös saját-sága, hogy kiemelkedő mozzanatok (ictusok, lüktetők) által egyenlő szakaszokra (taktusokra, ütemekre) tagolód-

nak. Ebben érzí, nagyon helyesen, a ritmus lényegét az elfogulatlan megfigyelő: ameddig a szívverés szabályosan, egyenlő időközökben történik, a folyamat ritmikus; ha kihagy, akadozik, *arrythmiáról* beszél az orvos. Minden ilyen folyamat egyenletesen terjedő hullámvonalhoz hasonlítható, amelyben emelkedő és alászálló részeket, hullámhegyeket és hullámvölgyeket, különböztethetünk meg; e különbségek intenzitásbeli, erőfokbeli különbségek, amint azt különösen a hallás és tapintás körébe eső folyamatokon észlelhetjük. Egy-egy ütem a nyomatékot, az *ictust* hordozó elemből (a verstan nyelvén szólva: *arsisből*), s egy csökkentett intenzitású elemből (a *thesisből*) áll. Ez a csökkentés a *thesis* erőfokát zérusra szállíthatja alá, ilyenkor pauzával állunk szemben. Ezek a szünetek természetesen nem szakítják meg a ritmikus folyamat folytonosságát, hanem szerves elemei annak. Minden ritmikus sor tehát egynemű, de erőfok tekintetében különböző elemek, mozzanatok szabályos egymásutánja, melyben a szabályosságot a nyomatékos (*ictust* hordozó) elemek (ütemcsúcsok, lüktetők) egyenlő időközökben való ismétlődése hozza létre. — Mindezeket a tételeket közvetlen tapasztalat, megfigyelés útján állapíthatjuk meg, s bennük biztos kiinduló pontot, alapot kapunk további elméleti következtetésekre.

A ritmusprobléma tudományos kutatásának története, mint annyi más tudományé, a görögökkel kezdődik. Tarentumi *Aristoxenos* nevéhez fűződik az utókor szemében az alapvetés és első rendszerezés dicsősége. Elődeinek tanításáról alig tudunk valamit. *Aristoxenos* elméletéről is csak töredékes ismeretekkel rendelkezünk; ha idevonatkozó főműve megmaradt volna, alighanem olyan alapvető munkával lennénk gazdagabbak, mint aminő Eukleides műve a háromdimenziójú tér geometriájáról. *Aristoxenos* szerencsésen egyesíti magában a pythagoreusok matematikai szemléletmódját az aristotelesi széleskörű tapasztalati alapvetés és éles fogalmi megkülönböztetés követelményeivel. Saját szavaiból tudjuk, hogy a ritmus kérdését széles alapon, nemcsak a musikus művészetekre szorítkozva tárgyalta, bár erre vonatkozó fejtegetéseinek nagy része, a Rhythmika *Stoicheia* egész első könyve elveszett, s csak a musikus művészetek (zene, költészet, tánc) ritmuselméletéről vagyunk jobban tájékozva.

Hogyan kerül *Aristoxenos* neve értekezésem címébe? s mik az érintkező pontok az ő tanítása és alább kifejtendő elméletem között? Mindenekelőtt meg-egyezzünk abban, hogy a verset lényegében ritmusjelenségnek tekintjük, s alkatának végső magyarázatát a ritmus minden megjelenési formájára érvényes törvényekben keressük. A követői azért viselik a jellegzetes *rhythmikoi* nevet a velük ellentétben álló *metrikoi* szavakhoz tapadó, szűklátókörű iskolájával szemben. De indokolt volt *Aristoxenosra* való hivatkozásom egyes fontos tételeinek átvétele miatt is. Egyébként előadandó elméletem felépítésében és módszerében eléggé távol áll az ő egyoldalúan elvont tárgyalásmódjától, mely nem méltatja kellő figyelemre a lélektani szempontokat. Ezeket is tekintetbe véve töreksem a következőkben vázolni egy tudományos igényekkel felépítő magyar verstan *ritmikai prolegomenáit*.

A *ritmus* — *Aristoxenos* meghatározása szerint — *időrészek rendje*. Ez a mélyenjáró definíció azonban meglehetősen távol esik a szemlélhető valóságtól. Főbb megállapítottuk, hogy az elfogulatlan megfigyelő a ritmus lényegének az egyenlő időközökben ismétlődő lüktetéseket érzi, ezek pedig intenzitásbeli különbségeket feltételeznek. Ennek a dinamikus elemnek figyelembe vétele, úgy látszik, hiányzik *Aristoxenosnál*, a ritmus meghatározásába leg-alább nem vette bele. A taktusegyenlőség elvének kimondását is hiába keressük *Aristoxenos* tanításának ránkmaradt töredékeiben, pedig kétségtelen, hogy ugyanazt értette ritmuson, mint mi, s ugyanazokat a jelenségeket tekintette ritmikusoknak, mint mi. Kétségtelen bizonyítéka ennek, hogy az érverés nála is a ritmus példái között szerepel.

Alapvető fontosságú tétele Aristoxenos elméletének a *rhythmos* és a *rhythmizomenon*, a ritmus és a ritmizált anyag (ritmushordozó, ritmusalany) megkülönböztetése, amihez az aristotelesi filozófia „alak” és „anyag” fogalmai szolgáltak kiindulópontul. Újabb metrikai kísérletek nem egy balfogása elkerülhető lett volna e különbség szemmeltartásával. A ritmus teremtő és formáló erejét nem lehet végső elemzésben a formálandó ritmusalany természetéből és sajátos tulajdonságaiból levezetni és magyarázni.

Az alak - anyag kettőssége mellett a *subjectum - objectum* ellentét is fontos szerepet játszik a ritmusjelenségek magyarázatában. Ritmus mint objektíve adott tárgyi valóság, és ritmus, mint szubjektív, lélektani folyamat: ezt a megkülönböztetést állandóan szem előtt kell tartanunk. Aristoxenos nem tesz különbséget a kétféle ritmus között.

A ritmus legegyszerűbb formája tehát a hallás, látás, vagy tapintás érzékei által felfogott, minőségileg egynemű, de fokozott intenzitásuk útján kiemelkedő ingerek egyenlő időközökben ismétlődő sorozata, mely elvben végtelen, egyenletes, csoportokra, szakaszokra nem tagolódó. Ez a lineárisan terjedő folyamat a *ritmus első dimenziója*.

Ámde ez a horizontális irányban terjedő mozgás a ritmusnak nem egyetlen funkciója. Objektíve teljesen egyenlő benyomások sorozatában ritmus-érzékünk különbséget vél felfedezni, melyek a sort szakaszokra, ütemcsoportokra tagolják. Az elsőrendű ritmikus sor lüktetői között szubjektív érzésünk erőfokbeli különbségeket állapít meg s azokat ezáltal az arsis és thesis viszonyába hozza. Így az első dimenziójú hullám fölött egy másodrendű ritmus-hullám keletkezik, melynek hullámhegyei az előbbinek 1. 3. 5. hullámvögyei a 2. 4. 6. stb. arsisaira esnek; más szóval ritmusérzékünk két-két ütemet nagyobb egységbe foglal össze, zenei nyelven szólva a kétnegyedes ütemeket négynegyedesekké egyesíti. Ugyanezen az úton keletkeznek ritmusérzékünk és ritmusemlékezetünk segítségével a nagyobb ritmus-szakaszok és periódusok. A ritmusnak ezt az összefogó és szerkesztő funkcióját, mely mintegy függőleges irányban emelkedik a vízszintesen haladó ritmusvonal fölé, nevezem a *ritmus második dimenziójának*.

Mint említettük, a ritmusnak ez a funkciója szubjektív természetű. Ön-megfigyelés útján megállapíthatjuk s kísérletileg is ellenőrizhetjük azt a tényt, hogy teljesen egyforma zörejek (pl. a metronom ketyegése, a gép zakatolása) tudatunkban erőfokilag differenciáltan, hol $\frac{1}{4}$, hol $\frac{3}{4}$ taktusban lépnek fel. Ebben az összefogó és rendező erőben látják egyes pszichológusok a ritmus lényegét, nem pedig a taktusegyenlőségben. De ezek nem veszik figyelembe, hogy csak taktusokat lehet magasabb ritmikai egységbe foglalni, vagyis hogy a ritmus második dimenziója feltételezi az elsőt. Egy távirat szövegét közvetítő Morse-jelek szabálytalan kattogását pl. sehogyan sem lehet ritmikalag tagolni.

Végül a ritmus *harmadik dimenziójának* nevezem az ütemen belül való alakulását, „motívum”-képző tevékenységét. Az egyszerű hullámvonal, az arsis-thesis egyhangú váltakozása helyébe gazdagabb tagoltság léphet. Már a $\frac{3}{4}$ -es ütem megjelenése a $\frac{2}{4}$ és $\frac{1}{4}$ mellett a ritmusnak ilyen irányú funkciójára mutat; ez az alapja Aristoxenos megkülönböztetésének *genos* ison, *diplasion*, *hemiolion* (egyenlő, kétszeres, másfélszeres ütemfajták) között, amiben az arsis és a thesis időtartamának viszonya jut kifejezésre. Legteljesebben érvényesül a ritmusnak ez a tevékenysége a zenében, a zenei *rhythmizomenon* tökéletes hajlékonysága és alakíthatósága következtében, de fontos szerepe van a versben is.

Eddigi fejtegetéseink során általánosságban szóltunk a ritmusról, tekintet nélkül a ritmushordozók sajátos természetére. Megkülönböztettünk objektív és szubjektív formáját: az érző alanytól függetlenül lefolyó jelenséget és az alanyban végbemenő lélektani (pszichofizikai) folyamatot. Az objektív ritmi-

kai jelenségek egyfelől természeti, ill. mechanikai folyamatok, másfelől egy szubjektív ritmusélménynek objektivizált, önállósult vetületei, mint pl. a zene és versköltés alkotásai. Ezeknek oélja ritmikai vonalon is hasonló hatások kiváltása, mint amilyenek az alkotó művészek lelkében játszódtak le. A ritmus minden megjelenési formája, bármi legyen is a hordozója, közvetlenül idegeinkre hat; hatásának titka az egyenlő időközökben ismétlődő löktetésekben, a taktusegyenlőségben van, ami megkímél bennünket attól, hogy minden ütemhez külön indításra legyen szükségünk; a mozgató szervezet automatizálódása munkamegtakarítást jelent számunkra, esztétikai sikon pedig az így előállt erőtübblet érzete gyönyört kelt bennünk.

Áttérhetünk immár tulajdonképeni témánkuak, a *vers ritmusának* tárgyalására. Itt is érvényben vannak a ritmusról szóló általános tételek és törvények. Már eleve is vissza kell utasítanunk minden olyan kísérletet, mely a versritmus lényegét a rhythmizomenonból, a nyelv sajátágaiból vagy éppen- séggel a gondolati tartalomból próbálná levezetni. A ritmus közvetlenül az idegekre hat. Ez az a varázsvessző a költő kezében, mellyel elbűvöl bennünket, kiemel földi létünk fásult egykedvűségéből és alkalmassá tesz arra, hogy kövessük képzelete világába. Ez a hatás független mondanivalója tartalmától. „A ruca a káka tövén költ.” „A búza jó földben terem.” Két egyszerű bővített mondat, semmitmondó tartalommal. És mégis, a ritmus szárnyán szállva

*Káka tövén költ a ruca
Jó földben te-rem a buza*

bennünket egy más világba emel: látjuk a ringó nádist, a hullámzó búzatáblát... A csodát a szavak ritmikus lendülete művelte, melyet csak fokoz az ütemek beosztását kiemelő alliteráció és rím.

A versritmus sajátos rhythmizomenouja a nyelv, helyesebben a beszéd; ezt kell a ritmusnak saját törvényei szerint időtartam és hangerő tekintetében szabályoznia. Ez a ritmusanyag azonban önmagában véve sem alakatlan, s elemei, a szótagok, éppen e két pontban determináltak; időtartamuk (hosszúságuk és rövidségük) valamint hangerejük (hangsúlyos vagy hangsúlytalan voltak) a verstől függetlenül meg van határozva. Itt tehát két adottság kerül szembe egymással, ami feszültséget, küzdelmet jelent; ha ez a küzdelem a ritmus teljes győzelmével végződik, a nyelvi rhythmizomenont teljesen megolvasztja, cseppfolyósítja, s létrejön az ének. De ez már a zene területére vezet bennünket. A versben viszont a beszéd megmarad beszédnek, bár természetesen alkalmazkodik a ritmus ütemvonalához. Ez az alkalmazkodás, a beszédnek a ritmus formáiba való illeszkedése, a nyelvek természete szerint különböző módon megy végbe; ezen az alapon beszélünk „szótagszámító”, időmértékes és hangsúlyos verselésről. Lássuk közelebbről a versidomoknak ezt a három főtípusát.

A) Lehetséges, hogy a vers ritmusa egyáltalán nem vesz tudomást a nyelv elemeinek, a szótagoknak időtartami és erőfoki különbségeiről, hanem ezekre való tekintet nélkül helyezi el iktusait és alkotja meg taktusait. A vers menete ilyenkor nagyon egyszerű lesz: egytagú arsisok és thesisek állandó váltakozásából fog állni. A szótagok száma az ilyen sorokban állandó szokott lenni; innen a *szótagszámító* verselés kevésbé szerencsés elnevezése. Helyesebben *indifferens* (semleges, közömbös) verselésről szólhatnánk, mert a még fejletlen technikai készség nem veszi figyelembe a nyelvi rhythmizomenon prozódai (időtartami, hangsúlybeli) sajátságait. Különbön is e verselési mód legjelentősebb emlékei oly nyelv területéről valók, melynek hangsúlya nem dinamikus természetű, nem a hangerő fokozásában nyilatkozik meg, hanem a hangmagasság emelkedésében (zenei hangsúly); az ilyen hangsúlyú szótagok pedig semmivel sem alkalmasabbak az iktusok jelölésére a hangsúlytalanoknál. Ennek a primitív verselő technikának jellegzetes példái az ó-iráni avesztá-

költészet himnuszaiban, a gáthákban találhatók. Magasabb fejlődést mutat ezzel szemben az ó-indus védák verselése, ahol a sorok első felében még a semleges típust találjuk, második felük azonban időmértékes jellegű, úgyhogy itt mintegy keletkezésében szemlélhetjük az időmértékes verselésnek az indifferens versidomból való kifejlődését. A verssor emelkedő menetének megfelelően ez a versvég jambikus alkatú lesz.

B) Az időmértékes verselés a közkeletű, de nem kielégítő meghatározás szerint hosszú és rövid szótagok szabályos váltakozása; azt azonban már nem árulja el ez a fogalmazás, hogy miben is áll ez a szabályosság. A ritmusról vallott felfogásunk értelmében a versritmus lényege itt is az ictust hordozó elemek (szótagok) ütemes egymásutánjában van. Minthogy a zenei hangsúlyú nyelvekben nincsenek fokozott hangerővel ejtett szótagok, melyek a versictus természetes hordozói lehetnének, ennélfogva — mint főntebb láttuk — a verselés egy semleges technika közbeeső korszaka után eljut az időmérték elvének alkalmazásáig. Ez abban jut kifejezésre, hogy a versnyomaték hordozására általában a hosszú szótag szolgál. Hangerő és hanghuzam ugyan teljesen különböző fogalmak, de bizonyos funkcióbeli kapcsolat mégis van közöttük. Zeneteoretikusok megállapítása szerint a hangerő fokozása a hang időtartamát is, bár csak alig észrevehető mértékben, meghosszabbítja („agogischer Akzent“, Riemann). A versnyomaték is könnyebben helyezkedik el a hosszú, mint a rövid szótagokon, különösen a verselésnek a szótagszámláló metrikát felváltó legegyszerűbb formájában; itt a hosszú szótagok természetesen az arsisba, a rövidiek a thesisbe kíváncsoznak. A további fejlődés során, amint azt a görög verselés példája mutatja, itt alakul ki leggyakrabban a ritmus „harmadik dimenziója“, az ütemeken belüli változatos tagolódás.

C) Hangsúlyos verseléssel találkozunk olyan nyelvekben, melyeknek hangsúlya a hangerő fokozásában nyilvánul meg (expiratorius hangsúly), mint pl. a magyarban vagy a germán nyelvekben. Itt a nyelv a maga hangsúlyos szótagjaiban készen kínálja az ictusokat a versritmus számára. Mégis joggal feltehetjük, sőt észszerűen fel kell is tennünk, hogy ennek az adottságnak technikailag tökéletes kihasználását itt is meg kellett előznie egy olyan állapotnak, mely az indifferens verselés képét mutatta. A fejlődő verselő készség azután mindinkább teljessé tette a hangsúly és ictus összehangolását; ennek a folyamatnak is megvan azonban a nyelv prozódiai alkatában megadott határa. Világosan láthatjuk ezt magyar nemzeti verselésünkben is. Se szeri, se száma az olyan verseknek, amelyekben szóhangsúly és versictus külön utakon jár, ahol az ictus hangsúlytalan szótagra esik, vagy megfordítva hangsúlyos szótag verstanilag súlytalan. Ez annyira elterjedt jelensége a magyar verselésnek s megszokottságánál fogva oly kevésbé bántja ritmusérzékünket, hogy tulajdonképpen nincs is jogunk ilyen esetekben hibás verselésről beszélnünk, s tárgyaltatnunk kell minősíteniünk Arany Jánosunknak mea culpáját ilyen sorokért, mint „Zsigmond a ki-rály a császár“. Tagadhatatlan ugyan, hogy azok a sorok, melyekben ictus és accentus mindenütt fedik egymást, tetszetősebben hangzanak, tökéletesebben valószínűsítik meg a metrikai eszményt, de az ideál elérésének útjában állnak a ritmushordozónak, a nyelvnek, bizonyos prozódiai, hangsúlybeli adottságai. Hogy pl. éppen legmagyarabb, legidősebb versformáink egyikét, a hősi tizenkettőt (ú. n. magyar alexandrinust) ilyen tökéletesen megszerkesszük, ahhoz csupa 2- és 4-szótagú szót kellene használnunk, ami a szavak megválasztását s ennélfogva a nyelv kifejezőképességét erősen korlátozná. Ictushordozó hangsúlytalan szótagok viszonylag gyakori előfordulása arra a megállapításra késztet, hogy a magyar nemzeti versidom *középforma* a szigorúan hangsúlyos típus és az indifferens, ú. n. szótagszámláló verselés között. A vers hangsúlyos jellege sokkal tisztábban jut kifejezésre pl. a német metrikában, de ez nem jelent fejlettebb technikát, hanem egyszerű folyománya a nyelv hangtani szerkezetének. A német nyelvben a hangsúlytalan szótagok nagy részét szillabikusan használt nasalisok és

liquidák, dörmögő hangok (schwa) alkotják, melyek valósággal eltűnnek a hangsúlyos szótag mellett, és semmikép sem alkalmasak arra, hogy vele szerepet cserélve átvegyék a verstani nyomatékot. Ez esetben a ritmushordozó bizonyul erősebbnek a ritmushoz és arra kényszeríti, hogy ictusainak jelzésére a hangsúlyos szótagot használja, vagy pedig a jóhangzáson ejtsen esorbát.

A ritmust ugyan nem a rhythmizomenon tulajdonságai hozzák létre, mégis bizonyos állandó jellegű nyelvi adottságok alkalmasak arra, hogy a ritmust meghatározott irányba tereljék. A magyar hangsúly törvénye, mely szerint a beszédnyomaték mindig a szó első szótagjára esik, adja magyarázatát a magyar vers, s ezen túlmenőleg a magyar dal és zene ereszkedő lejtésének.

A fentiekben érintettük a ritmus összefogó és szerkesztő tevékenységét, melyet második dimenziójának neveztünk el. Láttuk, hogy ritmusérzékünk differenciálja a lüktetőket s olyan viszonyba hozza egymáshoz, aminőben arsis és thesis állnak a ritmusfolyamat első dimenziójában. Ezúton épülnek fel az ütemekből a nagyobb ritmusegységek, szakaszok. Egy ütemnek nincs önálló léte, csak az ismétlésben mutatkozik meg lényege. Így vagyunk a második dimenzió hullámával is. Legalább két „másodfokú” ictusra van szükség, hogy a ritmusnak ez a tevékenysége világossá váljék előttünk. Eszerint négy elsőfokú s benne két másodfokú arsis-thesis az a legkisebb ritmikai képlet, amelyen a ritmus összefogó, szerkesztő tehetsége szemléltetődik. Mindezek a megállapítások a verstanra, a legegyszerűbb metrikai formák kialakulására is érvényesek. Ilyen eredetű az a négyarsisú vers is, mely a legtöbb indoeurópai nép költészetében előfordul, s mely tulajdonképpen két kettős ütem (dipodia) összekapcsolása. Usener és mások ennek az egyszerű versalaknak általános elterjedését úgy magyarázzák, hogy egy indoeurópai versre, mint közös ősré, vezetik vissza; ezzel szemben már doktori értekezésemben rámutattam a magyar analógiákra s az egyezést a ritmus általános törvényeiből magyaráztam. A ritmus természetéből folyó képlettel állunk itt szemben, amellyel a legkülönbözőbb korok és népek verselésében találkozunk: görögöknél és indusoknál éppúgy, mint a finneknél és magyaroknál; jelentkezik a verstani fejlődés kezdeti fokán éppúgy, mint ott, ahol egy összeomlott kultúra romjain új élet fakad: így a kora középkor népeinél, a keresztény himnuszsköltészetben. A ritmikai formának viszonya a ritmushordozóhoz változhat, a quantitáló elvet hangsúlyos vagy indifferens verselés válthatja fel, de a ritmikai forma alkati, szerkezeti törvénye ugyanaz marad, ami ezer év előtt volt.

A magyar versformák között is megtaláljuk ezt az elképzelhető legegyszerűbb versalakot, ezt a metrikai ősképződményt az ú. n. *ősi nyolcas* alakjában. Hagyományos képlete: 4, 4; helyesebben azonban 2 + 2, 2 + 2 formát kellene használnunk, mert dipodiákkal van dolgunk. Itt is beigazolódik Négyesy tétele az ütemfeleződésről, mely újabbkori verstani kutatásunk egyik legjelentősebb felfedezése és új perspektívát nyitott a magyar versidom megértésére, bár — mint már disszertációmban is megjegyeztem — helyesebb volna ütemösszetételről, mint feleződésről beszélni.

Bár értekezésem célkitűzése kizárja azt, hogy verstörténeti fejtegetésekbe bocsátkozzam s pusztán a versformák ritmikai értelmezésére szorítkozom, mégis az előadottak alapján le kell vonnom a következtetést, hogy itt tényleg ősi magyar formával van dolgunk s eredetét külföldi példák utánzásában keresni legalább is fölösleges kísérlet.

A verselés feladata a ritmusanyagnak, a beszédnek, a versformához való alkalmazása. Ezért a metrikai kutatás elsősorban a ritmushordozónak a ritmushoz való viszonyára fog irányulni, azaz — a hangsúlyos verselésben — annak megállapítására, hogy versictus és szóhangsúly mennyiben fedik egy-

mást. Minthogy az „ősi nyolcas“-ban két dipodia alkot egy verssort, s a kettős ütemek első szótagján ictusnak kell lennie, ezért a magyar hangsúly természetesen megfelelően a második dipodiának is új szóval kell kezdődnie. Az esetek túlnyomó többségében ez így is van, bár kivétel is elég akad nép- és műköltészetünkben egyaránt. Ilyenkor nyelvtanilag hangsúlytalan szótagok lesznek a versictus hordozói. Ez a szabálytalanság kétféleképp állhat elő: *a)* egy szó az első dipodiából átnyúlik a másodikba, vagy *b)* a második kettős-ütem hangsúlytalan szóval (névelő, kötőszó) kezdődik. Lássuk pl. ebből a szempontból Petőfi ismeretes sorait:

Befordultam a konyhára,	<i>b)</i>
Rágyújtottam a pipára...	<i>b)</i>
Azaz rágyujtottam volna,	<i>a)</i>
Hogyha már nem égett volna.	
A pipám ja-vában égett	<i>a)</i>
Nem is mentem én a végétt	stb

Ictus és beszédhangsúly illetően meghasonlása azonban nem zavarja a ritmusfolyamat állandóságát, akadálytalan folyását, s csak az értelmi tagolódás szempontjából érezzük ki nem elégítőnek az ilyen verselést. — Végigtekintve Petőfi nyolcasain megállapíthatjuk, hogy 934 sor közül 130-ban figyelhetjük meg az *a)* alatti jelenséget, vagyis a szó átnyúlását az első dipodiából a másodikba [az esetek 13,9%-ában!], míg 117 esetben, az esetek 12,5%-ában, a *b)* alattival találkozunk. Az első dipodia is kezdődhetik hangsúlytalan szóval (*c*-típus), Petőfinél 136-szor a megvizsgált 934 sorban, az esetek 14,5%-ában.

Nem lesz érdektelen ezeket a szempontokat a *népdalok* verstechnikájának vizsgálatában is érvényesíteni. 2067 nyolcas népdalsor áttekintése a következő eredménnyel járt: *a)*-típusú sor 276 (13,3%), *b)*-típusú 259 (12,5%), *c)*-típusú 250 (12%). A számok tehát nagyjából egyeznek a Petőfi nyolcasairól megállapított adatokkal.

Egészen más kép tárul elénk *Arany* nyolcasainak vizsgálatakor. Nem volna helyes dolog az egész anyagot egy kalap alá foglalva tárgyalni, bár általánosságban is megállapítható, hogy Aranynál a fentemlített incongruenziák jóval ritkábbak, különösen az *a)*-típusú (középmetszet elhanyagolása), mégis a verselés technikájában műfajok és művészi célkitűzés szerint nagyobb eltérések észlelhetők. Legtökéletesebbek Buda Halála VI. énekének (Rege a csodaszarvasról) nyolcasai: 212 sorban csak egyetlen egy *a)*-típusú akad, *b)*-típusú 15 (7%), *c)*-típusú 9 (4,2%). A középmetszet elhanyagolását a sorban előforduló két tulajdonnév okozta („Lyányai Belárnak, Dúlnak“).

Más tekintetben is tanulságos ezzel a darabbal foglalkozni. Mindenekelőtt látjuk, hogy Arany ezt a mértéket tartja legmegfelelőbbnek a „hegedősök kobzán“ felhangzó „régí rege“ számára, tehát ősi magyarnak érzi. Érdekes továbbá megfigyelni, hogy a versmérték dipodiajellegét mennyire törekszik kifejezésre juttatni a sok kétagú szó alkalmazásával, ami által a dipodiák második ütemére is hangsúlyos szótag, szókezdő jut. Az ének 424 dipodiája közül 268 van így alkotva, az esetek 62%-a (*d*-típus); hogy ez milyen magas arány, mutatja a Petőfivel való összehasonlítás, akinek 1868 átnézett dipodiájában csak 984 ilyen szerkezetű található (52,6%). Már sokkal szabadabban kezeli a metrumot Arany a Toldi Estéje V. énekének egy betétében (Szent László legendája), amelynek 136 sorában 11 *a*-típusú (8,3%), 25 *b*-típusú (18,4%) és 19 *c*-típusú (13,9%) sor fordul elő. A 272 dipodia közül pedig 152 (55,8%) mutatja a *d*-típust. A Toldi Szerelme VI. énekének a hajdúk hőstettéről szóló kitérésében *a*-típusú sor a 128 között 5 akad (3,9%), *b*-típusú 14 (10,9%), *c*-típusú 10 (7,8%); a *d*-típus a 256 dipodiában 146-szor van meg, az esetek 57%-ában.

Arany *Kisebb Költemények* címén összefoglalt lírai darabjai, balladái, tréfás elbeszélései stb. közül egyesek feltűnő ritmikai szabálytalanságokat

mutatnak; így *A Fülemlé* c. vidám szatirájában a középmetrszet elhanyagolása, ez az egyébként ritkán előforduló abnormitás (*a*-típus), rendkívül gyakori (22,5%); ezzel szemben a különben leggyakoribb *b*-típus csak 13,3%-kal, a *c*-típus 5%-kal szerepel. *A Bajusz*-ban 4,8% az *a*-, 4,4% a *b*- és 11% a *c*-típusú sor (hangsúlytalan sorkezdet). — Átlagos értékek a *Kisebb Költemények* összeségére, 1248 sorra vonatkozólag: 6,8% *a*-, 10,9% *b*- és 8,2% *c*-típusú sor. Az *Elegyes Darabok* (273 sor) megfelelő adatai: 4,4% *a*-, 13,2% *b*- és 9,9% *c*-típusú sor. A *d*-típusú sorok (hangsúlyos szótag, ill. szókezdet a dipodiák második arsisában) a *Kisebb*

Költeményekben 57,8%-kal, az *Elegyes Darabokban* 57,7%-kal szerepelnek.

Könnyebb áttekintés kedvéért táblázatban adom Petőfi, Arany és a népdal nyolcasainak verstani sajátságait. Minthogy az *a*, *b* és *c* alattiak a szabályos formától való eltéréseket adják, célszerű lesz a formai követelmény teljesítését jelző *d*-típus adatainak visszaját adni.

Népdal						
		elb. költ.	kisebb költ.	elegyes dbk		
<i>a</i>	13,9	3,5	6,8	4,4	13,3	%
<i>b</i>	12,5	11,3	10,9	13,2	12,5	%
<i>c</i>	14,5	7,7	8,2	9,9	12	%
<i>d</i>	47,4	40,6	42,2	42,3	42,1	%

Az ősi nyolcas, ill. a négyarsisú sor változatainak kell tekintenünk az ú. n. *hetes*, *ötös* és *hatos* sorokat, melyek nem egyebek, mint a nyolcasnak csonka, antik műszóval élve „katalektikus“ formái. A *hetes* olyan négyarsisú sor, melynek utolsó thesisét pauza alkotja. Hangjegyekkel kiírva képlete: $\text{♪♪♪♪} | \text{♪♪♪} \text{~}$, számokban kifejezve: 2+2, 2+1. (Itt és a következőkben minden számjegy egy ütemet jelent, az egységek az ütemeket alkotó szótagok számát jelölik, a 0 az egész ütemre, arsis-thesisre kiterjedő pauzát, a vessző a dipodia végét jelzi.) Metrikai szerkezetét tekintve legérdekesebb az a megfigyelés, hogy a szó átnyúlása az első dipodiából a másodikba, vagyis a középmetrszet elhanyagolása ritkább, mint a nyolcasban: míg ott a fönti kimutatás szerint a népdalban 13,3% az *a*-típusú sorok arányszáma, addig 808 megvizsgált hetes népdalsorban csak 58 ilyen találtatik (7,1%)! Arany 306 hetes sorában 14 az *a*-típusú (4,5%) a *Kisebb Költemények* nyolcasainak 6,8%-os arányszámával szemben. Petőfi verselése itt is pongyolább: 856 sorban 157-szer hanyagolja el a középmetrszetet (18,3%), gyakrabban mint nyolcas soraiban (13,9%).

Az *ötös* a négyarsisú dimeter „brachykatalektikus“ alakja; képlete $\text{♪♪♪♪} | \text{~}$ ill. 2+2, 1+0. Ez a versalak igen ritka, többnyire csak más formákkal kapcsolatban fordul elő. Annál gyakoribb a *hatos*, melynek fontosságát különösen emeli, hogy két ilyen sor összekapcsolása adja a magyar epikai versmértéket, az ú. n. magyar alexandrínust. A *hatos* alapformája a $\text{♪♪♪♪} | \text{♪♪}$ vagyis 2+2, 1+1. A gyorsmenetű első dipodiát (négy nyolcad) követi a sort két lépésben a thesisek elfojtásával nyomatékosan záró második. Ez a „súlyos versvég“, ahogy nevezem, adja meg a versnek jellegzetes formáját, amely korántsem szorítkozik a magyar metrikára, hanem számos más nép verselésében is előfordul. A görögöknél jellemző példája az az ősrégi, népi négyarsisú, többnyire anapaestikus menetű verssor, ~ ~ ~ ~ ~ , melyet tartalma után *paroimia*-kos-nak (közmondás-versnek) nevezett el a későbbi teória. A még mindig legvalószínűbb feltevés szerint két ilyen sor összekapcsolása útján jött létre az a versképlet, amelynek továbbfejlődése a hexameter. Ebben a tekintetben is teljes az analogia a *hatos* és görög rokona között. Hasonló a helyzet a latin versus saturnius körül. Ez a versmérték is két négyarsisú, súlyos sorvégű vers összekapcsolásából fogható fel. Ilyen szerkezetű a régi német epikai verssor („Langzeile“) is. Arany csalhatatlan ritmusérzékelével állapította meg a magyar Sán-

dorvers közepén és végén álló „nehéz ütemet“, „spondeust“ (l. Horváth J. „A Magyar Vers“ 194. l.), ami nem egyéb, mint a hatos félversek 2+2, 1+1 alapalakjának felismerése. Ezen, a következőkben *A*-formának nevezendő alakokon kívül, mely a második dipodia élére hosszú szótagot kíván, van egy másik, *B*-forma is, rövid szótaggal ezen a helyen: $\underline{\text{J J J J}} | \underline{\text{J J}} \underline{\text{J J}}$ azaz 2+2, 2+0
Példák:

<i>Megöltek egy legényt</i>	<i>B</i>
<i>Hatvan forint-jáért,</i>	<i>A</i>
<i>A Tiszába bevetették</i>	
<i>A szürke lo-úáért.</i>	<i>A</i>

A hatos sorok nagy többsége az *A*-formát mutatja: 1055 népdalsorból csak 268 (25,4%) a *B*-formájú. Petőfi 1391 hatos versében 305 *B*-formáját számoltam meg (21,9%); Aranynál a Kisebb Költemények és az Elegyes Darabok hatosai között meg éppenséggel csak 7 ilyen akadt (1,7%)! A hatos vers formáiról egyébként még szó lesz az alexandrinus tárgyalásakor, ahol bőséges anyag áll majd rendelkezésünkre. De már itt kell bemutatnunk a hatos harmadoló (triolás) formáját is, amely dipodiánként a négy, ill. két szótag helyett három-három szótagból áll (*C*-forma); képlete: $\underline{\text{J J J}} | \underline{\text{J J J}}$ azaz 3, 3. Jellemző példája

Aranynál a Mátyás Anyja versmértéke:

<i>Szilágyi</i>	3
<i>Örzsébet</i>	3
<i>Levelét meg-írta</i>	2+2, 1+1
<i>Szerelmes</i>	3
<i>Könyvével</i>	3
<i>Azt is tele-sírta</i>	2+2, 1+1

Arany a feltűnő sorbeosztással a harmadoló ritmust akarja jelezni; e nélkül hajlandók volnánk így olvasni a sorokat:

Szilágyi Ör-zsébet
Levelét meg-írta
Szerelmes kö-nyvével
Azt is tele-sírta

vagyis az *A*-forma, azaz 2+2, 1+1 ritmus szerint. A kérdéses sorok tehát metrikailag *kétértékű* (ambivalens) sorok, melyeknek valódi ritmusát pusztán objektív, prozódiai adottságok alapján nem lehet eldönteni. Itt a költő szándéka az irányadó.

A magyar alexandrinus

Hósi tizenkettősnek is nevezhetném a hexameter magyar nevének („hósi hatos“) analógiájára. Nem egyéb, mint két hatos sor összetétele. A félsorokban tehát megtalálhatjuk e vers három formáját (*A*, *B*, *C* vagyis: 2+2, 1+1; 2+2, 2+0; 3,3); az egész sorok pedig ezek kombinációi lesznek. Összesen 9 ilyen összetétel lehetséges: *A : A*, *A : B*, *A : C*, *B : A*, *B : B*, *B : C*, *C : A*, *C : B*, *C : C*. Ezeket kell szemügyre vennünk a versforma morfológiájának tárgyalásakor.

Nincs szándékomban verstörténetet adni. A versforma itt csak attól a ponttól kezdve érdekel, amikor az, Arisztotelesszel szólva, megtalálta a maga természetét. Mégis szembe kell állítanom a forma első művészi kezelőjét, Gyöngyösit, a technikai tökéletesség megtestesülésével, Arannyal. Nem lesz érdektelen megállapítani a haladást a versforma lényegének teljesebb kibontakozása felé. Sőt, ha nem csalogodom, magánál Gyöngyösinél is megállapíthatjuk az ilyen irányú fejlődést a *Murányi Vénus* és a *Kemény János* alább tárgyalandó két szemelvényén s még világosabban Arany Toldijának és Buda Halálának összehasonlítása által.

A magyar alexandrinus alapalakja a hatos versről fönt megállapítottak szerint az $A: A$, vagyis a $2+2, 1+1: 2+2, 1+1$ forma. Az A -formát vehetjük fel mindenütt, ahol a prozódia ezt megengedi, vagyis ahol az ötödik szótag hosszú s ennél fogva a második dipodia hosszú szótaggal kezdődik. Vegyük szemügyre a Murányi Vénus I. énekének 1. strófáját:

Rend szerint jegyezzék egyebek versekben	C: C	A: A
Óriások dolgát az régi üdőkben	A: C	A: A
Az istenek ellen esvén irigységben	A: A	A: A
Minémű harcokat tartottak az égben.	C: A	C: A

A beszédnyomaték alapján az 1. sor mindkét felét, a 2.-nak második s a 4.-nek első felét C -formájának foghatjuk fel; a három első esetben azonban a fönt kimondott elvnel fogva a kétértékű sorokat az A -forma szerint kell mérnünk. A következőkben tehát ilyen esetekben mindenütt ezt a formát veszem fel. A negyedik sor első felében az ötödik szótag rövid, tehát az A -forma ki van zárva, a természetes mérték harmadoló C -forma lesz (*Minémű harcokat*), lehetséges a B -forma is (*Minémű har-cokat*). Általában minden C -forma kétértékű, rövid utolsóelőtti szótaggal B -vel ambivalens, hosszú utolsóelőtti szótag esetén A -val; itt mindig A javára döntöttünk. B -formát biztosan ott állapítunk meg, ahol a negyedik szótag hangsúlytalan, különösen, ha az ötödikre beszédnyomaték esik. Példák: *Szép hazáját s magát ezért mint vesz-tette* ($B: A$). *Egyéb nagy dolgokat ki mint csele-kedett* ($C: B$).

A második strófa:

Sokféle próbáit írják meg Jásonnak	C: C	A: A
Veszedelemes útját s csodáit Colchisnak	C: C	A: A
Honnét tanácsából Medea asszonynak	A: C	A: A
Elnyeré az gypját aranyas báránynak	A: C	A: A

A föntiekben a C -forma mindenütt A -formára van visszavezetve. — Elvként kimondhatjuk tehát, hogy A/C ambivalenciája esetén a felsort A -nak minősítjük, B/C kétértékűségek pedig, ha a negyedik szótag hangsúlyos, a C -, minden egyéb esetben, de különösen, ha az ötödik szótag hangsúlyos, a B -forma mellett döntünk. El kell ugyan ismerni, hogy lehetnek esetek, amikor ez a szabály nem fűdi a verselő intencióját, pl. hogy A/C kétértékűsége esetén C -ritmusúnak érezte a verset; de ezt objektív ismertető jelek hiányában nem lehet megállapítani, s elvszerű tárgyalás csak a kifejtett elvek alapján lehetséges.

Az iskolai szabály, melyet Gyöngyösi alexandrinusainak megalkotásakor szem előtt tartott, aligha terjedhetett ki másra, mint a szótagszám és a közép-metszet szabályozására. A vers ritmikai szerkezetét, az ütemek tagolódását a ritmusnak immanens, a költő lelkében élő törvényei és a ritmushordozó nyelvi anyag prozódiai adottságai határozzák meg. Verselő tevékenysége ösztönös és aligha vált még tudatossá, mint később legalább nagy részében Aranynál.

A következőkben vizsgáljuk a vers ritmikai szerkezetét az imént megállapított formák szempontjából. Vizsgálatainkat a felsorok áttekintésével kezdjük. Az A, B, C ($2+2, 1+1; 2+2, 2+0; 3,3$) formákon kívül számba vesszük a kétértékű A/C felsorokat is.

	A	B	C	A/C
Murányi Vénus I. é.	1172	291	193	504
(828 sor, 1656 fél sor)	541/631	17,5%	11,7%	43%
	70,7%			
	65,3/76,2%			
Kemény János I. é.	1821	370	281	848
(1236 sor, 2472 fél sor)	835/986	14,9%	11,3%	46,5%
	73,6%			
	67,5/79,7%			

E statisztikai adatokból nyilvánvaló az *A*-forma uralkodó szerepe a hatos félsorokban. Arányszáma növekszik a későbbi keletű Kemény Jánosban (73,6%) a Murányi Vénus 70,7%-ához képest. Nem érdektelen továbbá megfigyelní az *A*-forma magasabb arányszámát a vers második felében: 76,2% a 65,3%-kal (M. V.) és 79,7% a 67,5%-kal (K. J.) szemben; ez is arra mutat, hogy helyes úton járunk, mikor az *A*-formában látjuk az alexandrinus jellegzetes alakját; minden néven nevezendő versnek u. i. az a természete, hogy a sor vége felé tisztábban mutatja szerkezetét. — Az *A/C*-sorok százalékos arányszáma a főnti kimutatásban az *A*-sorok összegéhez viszonyítva értendő.

A következőkben Arany alexandrinusainak szerkezetével foglalkozunk szembeállítva a fiatalkori Toldi-versét a késői Buda Halála mértékével. Itt is előbb a félsorok szerkezetét tárgyaljuk.

Arany : Toldi

Előhang és	Félsorok száma	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>A/C</i>
I. ének	256	234	15	7	105
II. „	236	213	11	12	81
III. „	136	121	13	2	66
IV. „	368	343	18	7	147
V. „	256	237	15	4	91
VI. „	336	295	33	8	126
VII. „	208	171	23	14	62
VIII. „	240	202	21	17	74
IX. „	304	251	37	16	99
X. „	368	278	70	20	116
XI. „	320	235	51	34	89
XII. „	320	222	65	33	87
	<u>3348</u>	<u>2802</u>	<u>372</u>	<u>174</u>	<u>1143</u>

Az *A*-forma tehát a 3348 félsorban 2802-szor fordul elő, az esetek 83,6%-ában; ebből az első félsorra 1342 eset (80,1%), a másodikra 1460 eset (87,2%) esik. *B*-formájú sor 372 (11,1%), *C*-formájú 174 (5,2%) akad. A 2802 *A*-sor közül 1143 (40,7%) ambivalens *C*-vel.

Buda Halála.

	Félsorok száma	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>A/C</i>
I. ének	304	287	12	5	101
II. „	336	317	14	5	116
III. „	360	342	12	6	119
IV. „	384	373	11	—	139
V. „	432	421	11	—	141
VI. „	8-asok				
VII. „	480	459	14	7	164
VIII. „	712	686	22	4	255
IX. „	592	562	15	15	216
X. „	920	886	26	8	318
XI. „	896	852	30	14	278
XII. „	672	641	17	14	247
	<u>6088</u>	<u>5826</u>	<u>184</u>	<u>78</u>	<u>2094</u>

A 6088 félsor közül tehát *A*-formájú 5826, az esetek 95,6%-a. Az első félsorokra 2812 (92,3%) jut, a sorok második felére 3013 (98,9%). A *B*-forma 184-szer fordul elő (3%), a *C*-forma 78-szor (1,2%).

Az 5826 *A*-formájú félsor közül 2094 ambivalens *C*-vel (35,9%).

Könnyebb áttekintés végett állítsuk egymás mellé az adatokat, melyek a magyar alexandrinus fejlődését mutatják a Murányi Vénustól a Buda Haláláig, felsoronkénti vizsgálatban.

	<i>Murányi Vénus</i>	<i>Kemény János</i>	<i>Toldi</i>	<i>Buda Halála</i>	
A-forma	70,7	73,6	83,6	95,6	%
B- „	17,5	14,9	11,1	3	%
C- „	11,7	11,3	5,2	1,2	%
A/C- „	43	46,5	40,7	35,9	%

A felsoronkénti való összehasonlítás után térjünk át az egész sorok vizsgálatára. A fejezet elején már felsoroltuk azt a lehetséges kilenc kombinációt, amelyek szerint a felsorok különböző formái egész sorokká egyesülhetnek. Ezekre vonatkozólag a vizsgálat tárgyává tett négy költemény a következő képet mutatja:

	<i>Murányi Vénus</i>	<i>Kemény János</i>	<i>Toldi</i>	<i>Buda Halála</i>
	%	%	%	%
A : A	47,5	54	70,3	91,4
A : B	9,5	6,4	6,6	0,7
A : C	8,2	7,1	3,1	0,2
B : A	18,1	16	11,3	5,2
B : B	2,2	1,9	1,6	0,03
B : C	1,7	2,5	0,4	0,03
C : A	10,5	9,7	5,5	2,3
C : B	1,2	1,2	0,5	—
C : C	0,8	1,2	0,4	—

A fenti összeállításból látjuk, hogy az A : A forma fejlődési vonala állandóan és meredeken emelkedik a Murányi Vénus 47,5%-ától a Buda Halála 91,4%-áig, vagyis e forma majdnem kizárólagos uralmáig. Mellette csak a B : A és a C : A tartja magát 18,1-től 5,2- g, ill. 10,5-től 2,3-ig süllyedő arányszámmal. Valamennyi többi forma együttvéve a M. V.-ban még 23,6%-ot tesz ki, a B. H.-ban már csak 0,96%-ot! A B : B és B : C formák a kezdeti együttes 3,9% helyett a B. H.-ban már csak halavány nyomokban (0,06) szerepelnek, a C : B és C : C teljesen kiesett.

A fentiekben vázolni próbáltuk a megszabott keretek között a magyar alexandrinus alakтанát. Most a verselés technikájának kérdését kívánjuk röviden érinteni. Ezen, mint már említettük, a beszédhangsúlynak a versnyomatékkal való egyeztetése problémáját értjük. Legfeltűnőbb szabálytalanság e tekintetben a szó „átnyúlása“ az egyik dipodiából a másikba, tehát a „sormetszet“ hiánya, amit fönt a-típusnak neveztünk. Ide tartoznak mindenekelőtt az ambivalens A/C felsorok, mint pl. „Egy, csak egy le-gény van talpon a vi-déken“, de nem kivétel nélkül, mert akadnak, bár csekély számmal, olyan kétértékű A/C-sorok is, amelyekben a negyedik szótag után sormetszetet találunk. Ilyenek pl. „hadd lássuk, ki áll ki?“ vagy „szép öcsém, be nagy kár“, vagyis ahol a negyedik szótagot egytagú szó alkotja. Ezekben a sorokban a második dipodia egy kéttagú (vagy két egytagú) szóból áll. Az ilyen átnyúlás nélküli, „szabályos“ verssorok száma azonban sokkal kisebb, mint akár a nyolcas, akár a hetes versformában, más szóval a hatos versben az a-típusnak sokkal nagyobb szerep jutott, mint a hozzá legközelebb álló, többi verstan képletekben.

Lássuk a részletes adatokat az A- és B-formákra külön-külön:

	A-forma	a-típus	%	B-forma	a-típus	%
<i>Murányi Vénus</i>	1172	811	68,8	291	121	41,5
<i>Kemény János</i>	1821	1247	68,4	370	142	38,3

Toldi					Buda Halála				
	A	a	B	a		A	a	B	a
I. ének	234	126	15	5	I. ének	287	132	12	9
II. „	213	104	11	1	II. „	317	129	14	5
III. „	121	70	13	2	III. „	342	154	12	2
IV. „	343	188	18	4	IV. „	373	151	11	1
V. „	237	123	15	7	V. „	421	183	11	—
VI. „	295	163	33	9	VI. „	nyolcasok			
VII. „	171	74	23	11	VII. „	459	212	14	4
VIII. „	202	105	21	10	VIII. „	686	396	22	5
IX. „	251	120	37	11	IX. „	562	239	15	5
X. „	278	146	70	14	X. „	886	390	26	5
XI. „	235	117	51	10	XI. „	852	337	30	6
XII. „	222	127	65	24	XII. „	641	259	17	4
	2802	1463	372	108		5826	2582	184	46
		52,2%		29%			44,3%		25%

Ebből az összehasonlításból kiderül, hogy az α -típus arányszáma fokozatosan csökken Gyöngyösitől Aranyig az A -formában 68,8%-tól 44,3%-ig, a B -formában 41,5%-tól 25%-ig. Arany tehát tökéletesebb összhangot ér el versiclus és beszédhangsúly között s technikájának fejlődése a Tolditól a Buda Haláláig is megállapítható. Teljes egybehangolása a vers- és beszédnyomatéknak csak úgy volna lehetséges, ha a második dipodia mindenütt kéttagú (ill. két egytagú) szóból állna, ami már a természetesség rovására menne.

Lényegesen eltérő képet mutat a *Petőfi alexandrinusa*. Az erre vonatkozó részletes adatok:

	A	%	B	%	C	%	A/C	%
János Vitéz (1480 sor, 2960 fél sor)	1956	(66,0)	626	(21,1)	378	(12,8)	865	(44,2)
Szécsi Mária (390 sor, 780 fél sor)	501	(64,2)	148	(18,9)	131	(16,6)	197	(39,3)
Lehel Vezér (456 sor, 912 fél sor)	665	(72,9)	160	(17,5)	87	(9,5)	277	(41,6)

Az egész sorok szerkezetét a következő adatok világítják meg:

	János Vitéz (1480 sor)	Szécsi Mária (390 sor)	Lehel Vezér (456 sor)
	%	%	%
A : A	660 (44,5)	165 (42,3)	239 (54,6)
A : B	157 (10,6)	42 (10,7)	36 (7,8)
A : C	126 (8,5)	39 (10,0)	229 (6,3)
B : A	241 (16,2)	57 (14,6)	85 (18,4)
B : B	63 (4,2)	11 (2,8)	13 (2,8)
B : C	55 (3,7)	14 (3,5)	9 (1,9)
C : A	112 (7,5)	33 (8,4)	37 (8,1)
C : B	47 (3,1)	14 (3,5)	4 (0,8)
C : C	19 (1,1)	15 (3,8)	4 (0,8)

Mint ezekből az összeállításokból látható, Petőfi a versmérték jellegzetes A , ill. $A : A$ formáit még a kezdő Gyöngyösinél is ritkábban használja: Murányi Vénus 70,7, ill. 47,5%, János Vitéz 66, ill. 44,5, Szécsi Mária 64,2; ill. 42,3%. Csak az időrendben utolsó Lehel Vezér arányszámai emelkednek hirtelen a Kemény Jánosé mellé: Lehel Vezér 72,9, ill. 54,6, Kemény János 73,6, ill. 54%! Ugyancsak itt kezd kibontakozni a $B : A$ és $C : A$ típusok viszonylagos számbeli elsőbbsége is. Az A -forma megoszlása az első és második félvers között a következő: János Vitéz: 1956 A , az első félversben 943 (63,7%-a versek összegének), a máso-

dikban 1013 (68,4%). Szécsi Mária: 501 *A*, az elsőben 246 (63%), a másodikban 255 (65,3%). Lehel Vezér: 665 *A*, az elsőben 304 (66,6%), a másodikban 361 (79,1%).

Végül vessünk egy pillantást Petőfi verselő technikájára és vizsgáljuk meg, mint főntebb Gyöngyösinél és Aranynál, a „sormetszet” elhanyagolásának kérdését. Az ilyen egyik dipodiából a másikba történő szóátnyúlás esetei Petőfinél:

	<i>A</i> -forma	<i>a</i> -típus	%		<i>B</i> -forma	<i>a</i> -típus	%
<i>János Vitéz</i>	1966	1193	61		626	221	35,3
<i>Szécsi Mária</i>	501	244	48,6		148	52	35,1
<i>Lehel Vezér</i>	665	378	56,8		160	51	31,8

Ez adatokból kitűnik, hogy Petőfi a sormetszet elhanyagolásában közép-úton jár Gyöngyösi és Arany között.

Förster Aurél

ZRÍNYI RITMUSA

A köztudat szerint Zrínyi költészetének egy nagy fogyatkozása van: gyenge verselése, főként botladozó ritmusa. Ez a ritmus olyan megoldhatatlannak látszó ellentmondásokat rejt magában, hogy minden fejtorés eredménytelen maradt atekintetben, hogy valami eddig nem ismert ritmusrendszerrel számolhatunk-e nála, vagy csak egyszerűen dőcögő, rossz verseléssel, tehát avval a csodával, hogy egy költői erényekben gazdag, kiváló egyéniség éppen a verselés elemi kérdéseiben gyengébb a legutolsó műkedvelőnél is. Hiszen ritmus tekintetében már egy évszázada jobb verset írt nála minden kis énekszerző, aki megközelítőleg sem tud felmutatni olyan költői képességeket, nagyvonalú elképzelést, arány- és formaérzékét, jellemző erőt, képekben való gazdagságot, szemléletes és kifejező nyelvet, mint ő! Még Arany is, régi irodalmunk első nagy bűvárja, át akarta írni az eposzt. (Érdekes viszont, hogy ami ebből elkészült, minden gördülékenysége ellenére is halványabb Zrínyi erőteljes verseinél.)

De a kérdésnek ilyen megoldásába sohasem nyugodtak bele teljesen irodalomtörténészeink. Érezték, hogy valami magyarázatnak kell lenni, ami ezt az ellentétet feloldja. Gábor Ignác erre is feleletet akart adni,¹ de ritmizálása olyan ellenmondásokat tartalmaz és olyan elfogadhatatlan tagolásokkal él — például „Mely [meggyőzöttetekre] kegyelemmel | néz” — hogy sem elméleti szempontból, sem gyakorlati szempontból, ritmusérzékünk alapján nem fogadhatjuk el.

Horvák János más megoldást ajánl.² Hivatkozik Kodálynak az Árgirus nótájáról és Tinódi „Szalkai mezőn...”-jéről tett megállapítására.³ Ugyanilyen dallamra képzei el a Szigeti Veszedelem szövegét is, melynek tehát nem kellett tekintettel lennie metszetre. A nehézség csak az, hogy Tinódi metszet-hibái meg sem közelítik Zrínyiét. Tinódinál Kodály 7—8, illetve 11%-ot mutat ki, Horvák pedig Zrínyinél 20%-ot, pedig csak azokat az eseteket veszi hibának, amikor a metszet szót vág ketté, ha csak szorosan összetartó szavakat, akkor nem. Ez a számbeli különbség pedig már elég

¹ A magyar ősi ritmus. Bp., 1908 A magyar ritmika választútja. Bp. é. n. (1943?)

² A magyar vers. Bp., 1949. 214—217. l.

³ Az Árgirus nótája. Ethn. 1920.

lényeges ahhoz, hogy ne magyarázzuk ugyanavval a versfajtaival. Tulajdonképpen Horváth János is csak elméleti elképzelésnek tartja ötletét, gyakorlatilag mindig felező tizenkettesként tárgyalja Zrínyi verseit. (Sőt éppen a százalékos arány alapján tartja igazoltnak, hogy a felező tizenkettes volt Zrínyi ritmus-terve, s bele kell nyugodnunk, mikor ettől eltér, hogy annál nagyobb örömmel fogadjuk, mikor ismét visszazökken a helyes rimusba.⁴) Tehát még mindig nyitottnak érzi a kérdést.

Magunk sem tehetünk egyebet, mint hogy végigelemezzük Zrínyi versét, hátha adnak sorai maguktól is valami természetes ritmust, ha nem közelünk feléje semmiféle előre elképzelt elmélettel, sem mai népdalaink beidegzett ritmusával, hanem csak rábizzuk magunkat ritmusérzékünkre és a szöveg természetes tagolódására. A következőkben az első énekből mutatunk be egy hosszabb részletet, mely már alkalmas arra, hogy Zrínyi ritmusáról fogalmat adjon, a tanulságok azonban, melyeket levonunk, mindig az egész költemény elemzéséből származnak. Látni fogjuk, hogy olyan ütemfajták váltakoznak nála is, mint a László-énekekben, vagy az Ómagyar Mária-síralomban, csak sokkal nagyobb mértékű szótagszám-kötöttség korlátai közé szorítva.

1. En az ki azelőtt iffiu elmével
Játszottam szerelemnek édes ver- sével,
Küszködtem Viola kegyetlenség- gével:
Mastan immár Mársnak hangasabb versével
2. Fegyvert s vitézt éneklek, török ha- talmát
Ki meg merte várni Szulimán haragját,
Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját,
Az kinek Európa rettegte szabljáját.
3. Musa! Te ki nem rothandó zöld laurusból
Viseled koszorúdat sem gyöngye ágbul,
Hanem fényes mennyei szent csilla- gokbul
Van kötve koronád holdból és szép napbul;
4. Te, ki szüza- nya vagy és szülted uradat,
Az ki örök- ken volt s imádod fiadat,
Ugy mint iste- nedét és nagy monár- chádat,
Szentséges királyné! hívom irgal- madat.
5. Adj pennámnak erőt, úgy ír hassak, mint volt
Arról, ki fiad szent nevéért bátran holt,
Megvetvén világot, kiben sok ja- va volt;
Kiért él szent lelke, ha teste meg is holt,
6. Engedd meg, hogy neve, mely mast is köztünk él,
Bővüljön jó híre, valahol nap jár-kél.
Lássák pogány ebek az ki Isten- től fél,
Soha meg nem halhat, hanem örök- kén él.
7. A nagy minden- ható az földre te- kénte,
Egy szemfordu- lásban világot megnézte,
De leginkább magyarokat észben vette,
Nem járnak az uton, kit fia rendelte.
8. Látá magya- roknak ál!hatatlan- ságát,
Megvetvén az Istent hogy imádnak bálványt:
Csak az, eresztené szájára az zablát.
Csak az, engedné meg, tölthetné meg torkát

⁴ I. m. 292—294. és 212 l.

9. Hogy ü szent ne- vének nincsen tiszte- leti,
 Artatlan fia vérének böcsületi,
 Jóságos cseleke- *detnek* nincs keleti,
 Sem öreg em- bernek nincsen tiszte- leti

10. De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
 Írigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
 Fertelmes fajtalanság és rágal- mazás,
 Lopás, emberölés és örök tobzódás.

11. Megindult ezekért méltn ü haragja
 Azért Mihály archangyalt magához hívá
 Es kemény haragjában így paran- csolá,
 O szentsége előtt archangyal áll vala:

12. Nézd ama kemény nyakú és kevély scíták
 Jó magya- roktul mely igen elfajzottak,
 Szép keresztény hűtöt lábok alá nyomtak,
 Gyönyörködnek külön-különb vallá- soknak.

13. Maga te tekintsd meg körösztýén világot,
 Nem talál sz azok közt kivel tettem több jót,
 Kihoztam Scítiából mely nekik szűk volt,
 Az én szent lel- kem is ű reájok szállott.

14. Scítiából azt mondom, kihoztam űket,
 Mikint Egyip- tusbul az zsidó népeket.
 Hatalmas karommal verém nemze- teket,
 Mindenütt rontám-vesztém ellensé-geket.

15. Tejjel-mézzel folyó szép Pannóni- ában
 Megtelepé- tém űket Magyaror- szághban,
 Es meg is áldám minden álla- patjában,
 Megtelepé- tém űket Magyaror- szághban,

16. Sőt vitéz szível is megáldottam űket,
 Úgy hogy egy jó magyar tizet mást kergetett.
 Sohul nem ta- láltak oly nagy ellen- séget,
 Az ki mint por szél előtt, el nem ke- rengett.

17. Szentséges lölkömet reájok szállattam,
 Az körösztýén hűtre fiam által hoztam,
 Szent királyok- ka! is megajándé- koztam,
 Békességet, tisztessé- get nekik adtam.

18. De ők ennyi jókért, ah nehéz mondani!
 Ah *hála- datlanok* és mertek elhadni,
 Nem szé- gyenlik Isteneket elárulni,
 Ellenemre minden gonoszban *merülni*.

19. Ah bánom, ennyi jót hogy övélek töttem,
 Nem-e vipe- rákat keblemben neveltem?
 De immár ideje vélek esmér- tetnem:
 En vagyok ama nagy bosszúálló isten!

20. Eredj azért archangyal, szállj le po- kolban,
 Válassz egyet az *haragos furi-* ákban
 Es küldjed el aztot Szultán Szuli- mánban,
 Jutassa magyarokra való ha- ragban.

21. En penig töröknek adok hatalmat,
Hogy elrontja- veszti az rossz magya- rokat.
Mindaddig tőri iga kemény nya- kokat,
Míg nem esme- rik meg: elhagyták urokat.
22. Kiáltanak énhozzám s nem hallom meg üket,
Hanem fogom nevetni nehéz ü- gyeket;
Az ü pana- szira nem hajtom fületem,
Ü nyavajá- jokra nem teszem szememet.
23. Ez mindaddig lészen, míg bosszút nem állok,
Harmad-negyed izig büntetés lesz rajtok;
És ha idején észben nem ve- szik magok,
Örök átkom, haragom lészen ü- rajtok.
24. De ha hozzám térnek megbánván bűnöket,
Halálról életre ismég hozom üket.
Jaj török, néked, haragom vessze- jének!
Te vagy, de eltörlek, ha ezek meg- térnek.
25. Michael archangyal kezdte könyör- geni
És az iga- zakért igen ese- dezni:
Uram! jámborokat fogod-é rontani?
És az hamis- sakért fogod-e megverni,
26. De az élő Isten kész lőn megfe- lelteni:
„Te aka- rod-é én tanács- mat tudni,
Vagy elrőj- tött nagy titkaimat vizsgálni?
Az mellyeket teneked nem lehet tudni?
27. Ostorom szolgámra nem tiltom, hogy szálljon.
Melynek nem kell törődni semmit halálon.
Akarom, néki könnyebbségé- re szálljon,
És lelkének hűvösü- lésére álljon.

Amint látjuk, a szöveg a két-, három- és négyszótagos ütemek változó csoportosulásából áll; a különféle szótagszám sorrendi kötöttség nélkül szerepel az eredményekben. Ennek a tagolásnak kielégítő, sok helyen pedig kitűnő ritmus az eredménye. A csoportok nagyrészt a 3+2, 4+2, 4+3 váltakozásából állanak, igen gyakori a 3+3, mint a szabályszerű felező 12-esnek a 4+2 mellett lehetséges másik tagolása. Kevésbé gyakran de előfordul a 3+4 is. Egészen ritka a 2+4, többnyire a 2+2 || 4+4 változatban. Feltűnik az ötös ütem is 5+2 formában. Ez annyi ritka, hogy az egész költeményben még csak négyszer találkozunk vele. (XI, 47—1, VI, 71—2, VII, 108—3 és VIII, 85—2.) Ennek az ütembeosztásnak indoklására, szabályai megállapítására leghelyesebb végigmenni az egész első éneken.

A tagolódás a mondattani összetapadás és szétválás szabályai szerint történik. Ezeket a szabályokat nemcsak Zrínyi verselésének vizsgálatából nyertük, tapasztalatunk szerint minden magyar versnek követnie kell, hogy ütemei kialakuljanak és természetesen hassanak. Ezek a szabályok a legszükségesebbre leszűkítve a következők:

A mondat szorosan összetartozó részei, a szólamok és a szólamként szereplő magános szavak külön ütembe kerülnek, különböző hosszúságuk időben kiegyenlítődik. Pl. „Kiáltnak | énhozzám s || nem hallom meg | üket.“ 4 szótagnál több egv ütemben nem lehet (az említett ritka kivételek különleges esetek). Ennél hosszabb szavak és szólamok átnyúlhatnak a következő ütembe, de akkor a következőket is teljesen ki kell tölteniök. Az ilyen két ütemre széttagolódó szólamnak és szónak két tagja hosszabbról rövidebbre haladó sorrendben alkothat csak ütemet, tehát 4+3, 4+2, 3+2. Például: „És meg is | áldám || minden álla- | patjában“, „Meghallgatám, | segitém || minden

dol- | gokban“, „Küszködtem | Viola || kegyetlenség- || gével“. Fordítva nem lehet, sőt más arányban fogyólag, vagy egyenlően sem: „... minden ál- | lapat- jában“, „minden- állapot- | jában“, „kegyetlen- | ségével“, „kegyetlen- ség- | vel“ stb.

Hogy milyen szólamrészek tapadnak össze egy ütembe és melyek válhatnak külön, arra nézve a mondattani viszonyok önmagukban nem döntöek (pl. jelző és jelzett szó, állítmány és alany stb.), hanem minden szólamrésznek a környezetéhez való relatív helyzete. Ez már számszerű viszonyok alapján is lehet más és más. Például jelző és jelzett szó többnyire szorosan összesimul, úgy hogy az elválasztás sem a szóhatárra kerül: „édes versével“; de ha túl hosszú lesz a két tag — pl. mind a kettő háromszótagú: „hangasabb | versével“ — akkor különválnak. Vannak egyéb különbségek is. Pl. „Én pedig | töröknek || adok | hatalmat“ mondatban az állítmány „adok“ és tárgya „hatalmat“ különválnak. Ugyanis az alany után különválasztott határozó: „Én pedig | töröknek || ...“ már az állítmánnyal kíván összetapadni — „töröknek adok“ — és ha ezt elválasztom, akkor a hatalmat || is el kell választanom az igétől, mert az ebben az összefüggésben kevésbé tartozik hozzá mint az előző, elválasztott szó. Összetartozó szólamrészek elválhatnak tehát, csak az a fontos, hogy ne kerüljenek össze ebben az esetben kevésbé hozzátartozóval. Meg kell tartanunk a nyelv-kívánta szünetek egymásközi arányát és úgy kell elhelyeznünk a szólamokat a kívánt metszetek közt, hogy a metszetek a szólam-közi szünetekre kerüljenek és az ütemen belül megállás nélkül mondott részek azonosak legyenek az egybeejtendő szólam-részekkel. Ha tehát az előbbi mondatban: „Én pedig töröknek adok hatalmat“ metszetnek tettük meg a „töröknek“ és az „adok“ közt levő szóhatárt, akkor még inkább ütemhatárnak kell megtennem az „adok“ és a „hatalmat“ között levőt, mely annál a beszéd rendes folyásában nagyobb. Különben erőszakot követünk el a magyar mondat kiejtésén, és azonnal hibásnak érezzük a ritmust is.

A mai népdalformákban meghatározott szótagszámú ütemkapcsolatokhoz szoktunk hozzá: 4+4+3, 4+4+2, 4+2+4+2 stb. Ilyen ritmust olyan szövegsorok adnak, melyekben a szólamrészek határai, illetve a kettőbe tagolódó hosszabb szavak és szólamok részei 4+4+3 stb. arány szerint következnek. Zrínyinél nincs a sorrend megszabva, csak annyi, hogy egy sor négy ütemből áll, mely 12 szótagot tesz ki összesen. (Ugyanez van szótagszámkötöttség nélkül a László-énekben, a Siralomban pedig 2 ütem.) Zrínyi soraiban tehát a szólamoknak csak olyan tagolása szükséges, mely négy ütemet érezhetővé tesz, bármilyen hosszú a 4-es határon belül, amelyek egymással a neki-futás és lassítás által kiegyenlítődnek. A többnyire állandó szótagszám-határ pedig megszabja, hogy bizonyos ütemkapcsolatok sűrűbben lépjenek fel, mert ha pl. az első félsor 4+3 (vagy 3+4), akkor már nem marad más lehetőség a második félsorra, mint 3+2 (vagy 2+3); ugyanígy 4+2 (3+3) csak ugyanennek ismétlődését engedi. Ez nagyjából megszabja, hogy Zrínyi félsorai többnyire 6+6, 7+5, vagy 5+7 szótagra tagolódnak — csak nagyon kivételesen 4+8 vagy 8+4-re — a további tagolódást pedig az ezek által megszabott variációk alkotják.

Ez a tagolás⁵ nem a szóhangsúlyok és szóhatárok szerint történik, hanem a beszéd szólam-tagolódása szerint. Ez elválasztja Gábor Ignác elméle-

⁵ Ilyen tagolásnak a lehetősége már felmerült irodalmunkban, lásd Horváth János i. m. 212. l. Ő nem fogadja el ezt a lehetőséget, de előtte már többen értelmezték Zrínyi verseit hasonló alapon Ráday „commák“, azaz írásjelek szerint olvastatja, s ez szerintem nem prózává változtatása a versnek, hogy ne érezze a ritmus dőcögését, mint Horváth J. véli, hanem a mondattani tagolás megérzése a ritmusban. Erdélyi meg is fogalmazza a változó szótagszámú ütemet és metszetet. (Mindkettőt idézi Horváth J. i. m. 203. és 205 l.)

tétől és ritmizálási gyakorlatától, de az uralkodó elmélettől is,⁶ mely elfogadja ugyan a szóhangsúlyt a ritmus alapjának, de nem aszerint ritmizál, s az eltéréseket a képlet hatásával magyarázza. Ha elszakadunk ettől az elmélettől és a mai népdalformák szuggesztív hatásától, akkor nemcsak 4+3 || 3+2 kapcsolatot érezhetünk ki a versből, hanem olyant is, ahol a rövidebb megelőzi a hosszabbat, pl. „Kihoztam | Scitiából...” „Nézd, ama | kemény nyaku...” „Lopás, | emberölés || és örök | tobzódás” stb. Ilyen tagolás azonban csak akkor jöhet létre, ha jól elváló, külön szólam-egységeket zár egy-egy ütembe, mert átvágott szó vagy szólam, mint láttuk, nem tagolódhatik ilyen arányban.

Ennek a jelenségnek magyarázata nyilván az, hogy ilyen kapcsolatban, pl. 2+3-ban a két és három szótag közt olyan nagy a tempó-különbség, hogy azt a nyelvnek a lassításon felül még valami kis szünettel is ki kell pótolnia, hogy egyenlő legyen a két ütem. Ezt a szünetet pedig a természetes beszédben csak erős gondolati határ szolgáltatja. Már a 3+3 közt nincs ilyen szünet, s azért ilyen kapcsolatban még a különben szorosan összetartozó jelző és jelzett szó is különválhat, anélkül, hogy elszakadásuk érezhetővé válnék. (Pl. „hangosabb | versével”) Ezt igazolja a Zrínyi által kedvelt „Szultán Szulimánnak”, „Szultán Szulimánban” stb. kifejezés is. Ezt mindig egybe mondjuk 4+2 arányban, viszont fordított sorrendben különválnék: Szulimán | Szultánnak”. A „Szultán | Szulimánnak ütemezés 2 + 4 szerint nem lehetséges, mert ebben az ütemkapcsolatban olyan szünet jön létre, mely megzavarja a jelzős szerkezet rendes kiejtését. A 3+3-ban viszont nem.

A 3+4 kapcsolatban is lényegesen kisebb szünet van, mint akár a 2+3, akár a 2+4 között, azért többször elő is fordul Zrínyinél igen síma ritmussal. A 2+4 csak kétszer fordul elő, igen erős gondolati tagolással, különben inkább csak akkor szerepel, ha mind a két első ütem 2-es: „Széles | mellyel elefántot | hasomlítja”, mert itt a nagy szünet a főmetszetre esik, ahol helyénvaló. De még ilyen formában is csak ötször találjuk az egész eposzban. A 3+4 könnyebb, ha az első ütemekben fordul elő, és így a megszaladó 4-es nem kerül a sorvégre. Pl. IV, 45—4. Örülök, | idehozott | | szerencse | szélvész. VI. 67—1. „Talán így | Hercules bánt | | az sárkányokkal” stb.

Nehezebb a másik, ha a sor végén áll. I. 9—2. „Artatlan | fia | | vérének | böc | ületi”. Ez esetben ugyan nem hat különösen jól, de más helyen még ez a szokatlan, sorvégi siettetés is indokolt és jól hangzó. Ilyen esetben mindig 3+2 | 3+4 a sor tagolása. Pl. IV, 64—2.

„Miképpen | fogtok | | véretekkel | fizetni,
Te lege- | löször | | vakmerő | Horvát Zrínyi,
Fejdeddel | Tajelérít | fogod fi- | zetni.”

Az indulat Zrínyi nevét mondatja ki legsebesebben, aztán fokozatosan lecsillapodik az iram. Hasonló V, 14—3.

Kezünknek | erőt, | | szívünknek | bátorságot
Csinált és az | pogántul | | elvette | aztot.

Az első sor végén fokozatos gyorsulás vezet be az átkötést a következő sorba, ahol lassan újra lecsillapodik. Nem ilyen művészi, de szintén jó ritmusú a XI. 63. 1—3.

Igy megyen | császárhoz | | és így szól | őnéki:
„Hatalmas | császár, | | méért van | tiszteleti
Az vitéz | embernek stb

⁶ Lásd Horváth J. i. m., mely legújabb, részletes összefoglalása.

Ezek a példák igazolják, hogy a sorvégi 3+4 tagolásnak is van létjogosultsága, annak ellenére, hogy a magyar ritmusérzék általában sorvégen nem szereti a négyes ütemet, különösen rövidebbek után. A költő 'ülteheti magát bizonyos szabályokon, ha más elemek segítségét fokozot'abban használja ki; ez egyuttal arra is figyelmeztet, hogy a magyar ritmus nem egy-két szabály merev alkalmazásából áll, hanem sok finom erőnek változatos érvényesüléséből adódik. Hol az egyik nyomul előtérbe, hol a másik. Jól érzékelteti ezt a következő példa. I. 85—2-ben tagolásunk eltér attól a gyakorlattól, hogy ha egy szó átnyúlik a másik ütembe, a 4-es határ után tagolódik: „De szeren- | csétlenek, | | mert nincs nekik | urok.“ Ha itt is 4+2 volna a tagolódás aránya — „De szerencsét- | lenek...” — akkor felkiáltó értelmet kapnánk, a „De“-t pedig nyomatékosítónak éreznénk. (T. i. akkor egybe lefutó szólamnak mondanánk egyetlen nagy hangsúllyal az elején.) Itt viszont az a mondat értelme, hogy „De | ők | szerencsétlenek, mert nincs nekik urok“. Ha a valódi értelmet éreztetjük, kis elválasztás és hangemelkedés lesz a „de“ után, a mondat irama lelassul, és előáll a 3+3 tagolás. (Ezt a hanghordozás szerinti tagolást támogatja a metszet utáni hosszú szótag is: „szeren- | csétlenek“.)

2+2 | 4+4 tagolása van az első ének 18—3. sorának; „Nem szé- | gvenlik | Isteneket | elárulni“. Itt ez a képlet egybeesik a rendkívül erős indulati tagolással, színt a „hanghordozást“ érezteti, azért különösen jól hat.

Az ellenkező osztásra sincs sok példa: 4+4 | 2+2. A közölt részben 7—3. és 12—4. Továbbiak: II, 17—4. „Túri immár | Palotában || bément | vala“, IV, 81—4. „Két fene ló | megszabadult || egy sá- | torban“, V, 9—2. Góliátot | meggyalázá || egy gyer- | mekkel“, VI, 54—2. „Amaz az nagy | Ázsiának || begler- | bégje“, VII, 88—3. „... míg cühödöl Az ló alól, | van kezemnek | | máshun | dolga“. Ilyen ritmus csak akkor alakul ki érezhetően, ha az első rész kétségtelenül szaladó 4+4-be tagolódik, a kettes ütemek pedig lassúak, lehetőleg szóhatárral és hosszú magánhangzókkal esnek egybe.

Hogy a felezés nem mindig a legjobb változat, és bizonyos esetben más tagolás jobban hangzik, annak Zrínyi tudatában lehetett, olyan helyek tanúsága szerint, ahol kis igazítással könnyen elérhette volna a „szabályos“ tagolást. Például III, 110—1.

	Sisaknak csak az fele vagyon fe-ljében.
és nem	Sisaknak csak fele vagyon az fe-ljében.

Ha ez utóbbi lett volna ritmusterve és nem lett volna képes megtalálni ezt az egyszerű megoldást, akkor még annyit sem tudott volna, mint egy á'lagos magyar gyerek, aki a gyermekversekben könnyen meg tudja valósítani a magyar ritmus ütemét. Csakhogy Zrínyi nagyon jónak érezte a 7+5-ös tagolást, s azért olyankor is ezt kell a helyes megoldásnak tartanunk, mikor a felező metezet nem vágna ugyan ketté szót, de szólamot igen. Például

De látta sok | török vért | | ottan o- | molva,

Ezek után nincs más hátra, mint megtárgyalni azt a néhány sort, melynek kétségtelenül hibás a ritmusa, és ezt a hibát semmiféle más osztással nem lehet elkerülni. Ezek is rejtenek magukban ritmikai tanulságot, és sok esetben ritmizálásunk helyességét is igazolják.

9—3	Jószágos cseleke- detnek nincs keleti
vagy	Jószágos cselekedet- nek nincs ke-leti.
a régi:	Jószágos cse- leke- detnek nincs ke-leti

Az utóbbival nincs mit kezdenünk. Az első megoldásban a főmetszeten átnyúló szó legalább megtartja a jóleső tagolási arányt, a 3+2-t; a végén viszont a nehézkes 4-es ütem áll, de mondattani tagolással és hangsúllyal

alátámasztva. (A második megoldás előnye, hogy érvényre juttatja a „cselekedet” szó rövid szótagjainak természetes megszaladását.) Néhány sort viszont kizárólag a 2. megoldás módjára tagolhatjuk. 17—4. „Békességet, | tisztessé- || get nekik | adtam”. Régi módon: „Békességet, | tisztessé- séget nekik | adtam”. 96—1. „Hallották | rómaiak- || nak nagy ha- | talmát. „Hallották ró- | mai- || aknak nagy ha- | talmát” helyett. Ezek belső átkötések, nem sorból sorba, vagy versszakból versszakba, hanem félsorból a metszeten át a másik félsorba. Természetesen nem valami sikerült megoldás, de itt is, a hibás sorokban, a felező formánál jobb megoldást kapunk.

Nem a szokásos arányban tagolódik a szó a következőben: „És lelkének | hüvösü- || lésére | álljon.” „Felezve: „És lelkének | hüvö || sülésére álljon”. 4+4 || 2+2 nehézkessé volna, minthogy az első 2-es ütem csak az előző szóból levágott maradékból adódna. Itt az egész sor fokozatos rövidülése pótolja a szóban magában nem érvényesülő arányt: 4+3+3+2. (Önmagában ojtva természetesen a 4+2 volna helyes: hüvösülé- | sére. |

56—2-ben a mellékező zavaros:

	„Mint törött ha- jó, habtul, úgy hányat- tatnak.”
vagy?	„Mint törött hajó, habtul, úgy hányat- tatnak.”
eddig:	„Mint törött ha- jó hab- tul, úgy hányat- tatnak.”

A másik mondat kétségtelenül elválík az előzőtől, a metszet után csak ez kerülhet. Kérdéses csak az első félsor tagolása. A második megoldásban megint nem az a hiba, hogy a „hajó”-tól elvágjuk jelzőjét, hanem hogy utána összezárnuk a „habtul”-al, mely kevésbé tartozik hozzá. Tulajdonképpen nem is akkor érezzük a döccenőt, mikor a „törött” és a „hajó” közt kis elválást teszünk, mert ha a „hajó” teljesen kitöltene a következő ütemet akkor jelzője szépen megférne tőle külön ütemben is — pl. „Mint törött | vitorlások, || úgy hányat- | tatnak” — hanem mikor a „hajó” után szünet nélkül megvünk tovább a következő szóra, amely elválást kívánna. Ezért jobb az első megoldás, ahol a szavak összetartozása szerint haladunk a mondathoz s csak a levágott szótag csapódik át a következő ütembe. Megjegyzendő, hogy ennek a kettészelt „hajó”-nak zökkenése nem is illik rosszul a tartalomhoz, különösen, hogy utána a sor második fele határozottan festi is ritmusával a hánykolódást.

A 31—3-ban szintén a mellékezőzárban van a baj. „Vigye | rájok nagy || rettenetes | fegyverét”, vagy „Vigye rá | jok nagy || rettenetes fegyverét”. Mindkét megoldás sántít, még pedig azért, mert a „nagy” szó a következő részhez tartozik, tehát a mellékező és a főmetszet közt még egy elválást érzünk az ütemen belül. Behelyettesítve „Vigye re- | ajok || rettenetes | fegyverét” mindjárt jó a ritmus (persze a költőiség rovására). S hogy nem a főmetszet rossz, a „nagy” és „rettenetes” közti szünet; amit a felsorolás indokol, azt egy más helyettesítés megvilágítja: „V gye vil- | lámló || rettenetes | fegyverét”. Tehát megint nem a szétvágás a baj, hanem a rossz összekapcsolás.

Még ennél is kevesebb zavart okoz 88—2-ben az első szó átnyúlása: „Mamelukok- | tól rendelt || seregben | jünek”, régi módra „Mamelukok- | tól ren- || delt seregben | jünek”. Összetartozó két szó a 4-es határ utáni hosszúsága miatt.

36—4. „Mert ha egyes- | ségek || volna, van | erejek”, Az ilyen sort a régi elmélet nem is tartotta hibának. Tulajdonképpen nem is az, inkább csak költői szabadság: ez is átkötés a metszeten keresztül, csak jobban sikerült, mint a fentebbiek. Hatása, hogy jobban kiemeli azt a szót, amelyet tovább tölt a szólam-határon, valamint a következő szót is, amelyet kis szünet után sietve hozzácsapunk a következő ütemhez. Ilyen hatás kedvéért írta Arany is: „Itt a juss. kölkö! Ne || mond. hogy ki nem ádta”, A két felkiáltás közti

szünet lassítása s utána a „ne“ siettetett kimondása, amellyel szinte túl szeretnénk vinni a metszeten, utánozza az élőbeszéd indulatosságát. Különben Zrínyi sűrűn és változtatatosan él az átkötés mindenfajta lehetőségével. Ez is tanultságára és tudatosságára vall.

Végül 101—3. „Melly nagy ha- | ragját || Istennek | fogja látni“. A főmetszet kisebb mondattani szünettel van éreztetve, mint a mellékezés. továbbá az utolsó ütem kissé zsúfolt, azért sántít a ritmus. A két szó, hosszú magánhangzókkal súlyosbítva, nem pereg simán, de lényegesen jobb, mintha a felező metszetet erőltetnénk: „Melly nagy harag- | ját Is- || tennek fogja | látni“.

Amint látjuk, ezek a hibás sorok sem mindig teljesen rosszak, s ilyen is mindössze kilenc akad az egész első énekben. Hogy tiszta képet nyerjünk Zrínyi verseléséről, számszerű kimutatást készítettünk a Szigeti Veszedelem valamennyi gyenge ritmusú soráról (amelyek az új ritmizálásban is hibásak maradnak).

A teljes eposz 6321 sorból áll (beleszámítottuk azokat a részeket is, melyek csak a kéziratban vannak meg, a nyomtatott kiadásban nem, mert a költő ritmus-gyakorlatára ezek is jellemzők és jobb minél több adatból vonni le szabályt). Az arány énekenként részletezve a következő:

Egy énekre átlag 420 sor esik, ebből szabálytalan átlag 8 sor — 1,8% — különösen rossz alig 4 — 0,9%. Ez olyan kevés, hogy további magyarázatra nem is szorul. Ezek egyszerűen hibás sorok, amilyenek még Aranynál is előfordulnak, pl. „Zsigmond, a ki- | rály, a császár“. Igaz, hogy Zrínyi olyan ritmusformával élt, mely már magában is nagy szabadságot enged a költőnek, s könnyen elkerülhette volna az ilyen eseteket, míg Arany merev séma szerint is csak egészen kivételesen „követett el“ ilyesmit. De viszont Arany volt leg gondosabb verselőnk, aki sokáig javítgatta költeményeit, míg Zrínyinek imerjük mentegetőzését a gyors szerzés miatt. S ha ez nem volt is elég magyarázat az eddig neki tulajdonított kezdetlegességekre, erre a kis százalék szabálytalanságra már elég. Annál inkább, mert még ezek közt is találunk gyöngyszemeket, mikor a ritmikailag „szabálytalan sor egyúttal szép. Pl. XII, 98—1.

„Égnek ura, | mit vétet-| | tem én | ellened!“

A nagy gondolati szünet a harmadik és negyedik ütem közt utólag pótolja a metszetet és átkötéssé változtatja a metszettelenséget. Ha az erős felindulásban mondott sort ritmusjelekkel írjuk le, egészen szabályos zenei ütemeket kapunk. Más: XIII, 1—4.

„Ne is félje, | míg nem ér | oda, rom-|lását“.

A szórend-csere által okozott erős gondolati határ ugyanolyan metszetszótló, mint előbb. (Általában Zrínyi szórend-cseréi egy-két túlzó esettől eltekintve igen hatásosak, és legtöbbjüknek ritmikai jelentősége is van.)

XIV, 32—1:

Nyomorultak, | azt tudja-| | tok-é, | nyelvemet
Nem tudom megnyitnya...

Erős érzelmi hangsúllyal mondva — amit a tartalom meg is kíván — a sor teljesen a fenti tagolást adja, és alig érezni a metszet hiányát, amit itt is az átkötés utáni nagy mondattani szünet pótol. Mindezek a példák azt bizonyítják, hogy Zrínyi ritmusa érzékenyen követte az élőszó érzelmi hullámzását. (Természetesen ezeket a példákat is beleszámítottuk a „hibás“ 1,8%ba.)

Miután a problémátikus sorok nem döntik meg ritmizálásunk helyességét, lássunk most különösen szép részleteket, és vonjunk le azokból is tanulságokat. Ilyen mindjárt az Úr beszéde az I. énekben. Milyen jóleső, milyen

művészi hullámmással váltakoznak a szólamok. Soha kétszer nem ismétlődik egymásután a tagolás! A sorokon belül is milyen kifejező a hullámmás:

„Nézd ama |kemény nyaku| és kevély| scíták
Jó magya- |roktul| |melly igen| elfajzottak!”
vagy „Scítiából, |azi mondom,| |kihoztam| őket”.

Ebben az egész beszédben végig érezni azt, amit majdnem minden szebb helyén, hogy az ütemek változatosságán túl szinte zenei ritmusképletek is lüktetnek a sorokban. Példánl:

„Sőt vitéz |szüvel is| |megáldottam| őket,
Ugyhogy egy |jó magyar| |tizet mást| kergetett,
Sehol nem ta-|láltak| |oly nagy ellen-|séget,
Azki mint por |szél előtt,| |el nem ke-|rengett.”

A két soron át ismétlődő ritmusok után jön egy egyszerűbb 4+2/4+2, hogy utána annál nagyobb meglepetéssel szolgáljon a negyedik, mely még a szél hajladozását is elővárásolja ritmussal. Iyen művészien felépített ritmuskompozíciója van mindjárt az első két versszaknak is. Milyen gazdaságosan bánt a változatokkal: az első sor 3+3/3+3, ezután marad a 3-as kezdés, de utána 4 következik, és a végére a lágy 3+2 tagolás marad. A következő sor a 4-es helyét a harmadik ütembe tolja át, de mindeddig megmaradt a 3-as kezdés és kétszer egymásután volt 2-es vég. A negyedik sorban végre nagy változás következik: 4+2-vel kezd és dübörgő hármasokban végzi a sort. Ez a hármas ritmus nyitva hagyja a versszakot, szinte hallható emelkedéssel vezeti át az átkötött gondolatot a következő szakaszba. (Az átkötés tökéletes: a szólamok együtt maradnak, csak az egymás mellé sorakozó szólamok közül kerül át egy rész a következő versszakba.) Ilyen előkészítés után, diadalmas fortissimóval hangzik fel a második versszak elején a főgondolat: „Fegyvert s vitézt | éneklek”, mint egy zenei főtéma a bevezetés után.

Vagy milyen megrendítő Zrínyi imája a ritmusában is lüktető könyör-
géssel:

II, „Végzetetlen |irgalmú| |szentséges| isten,
Azki engem |segétesz| |minden ü-|gyömben,
Te vagy |énnekem| |győzhetetlen| fegyverem,
Paizsom, |küfalom,| |minden remény-|ségem.

Tegyük alája felező 12-es szerint:

Végzetetlen |irgal-| |mú szentséges| isten,
Te vagy énne-|kem győz-| |hetetlen fegy-|verem,
Paizsom, kü-|falom,| |minden remény-|ségem.

Vagy egy indulatos hanghordozás: IV, 64.

O melly nagy |büntetést| |fogok rajtat| venni!
Miképpen |fogtok| |véretekkel| fizetni!
Te lege-|lőszőr| |vakmerő| Horvát Zrínyi,
Fejeddél |Tajelérít| |fogod fi-|zetni.

(O meily nagy bün-|tetést| |fogok rajtat| venni,
Miképpen fog-|tok vé-| |retekkkel fi-|zetni!
Te legelő-|szőr vak-|merő Horvát| Zrínyi,
Fejeddél Ta-|jelé- rit fogod fi-|zetni.”

IV. 58

Uram, ki |Océánum| |tenger vi-|zével
Határoz-|tatod| |nevedet s az| egekkel,
Kivánnám, hogy |hozzád| |jűhetnék| jobb hírrel,
Hogy sem az kit |kell hoznom| |kételen-|séggel.

(Uram, ki Ó-ceá- | num tenger vi-|zével
 Határozta-|tod ne- | vedet s az e-|gekkel,
 Kivánnám, hogy | hozzád | |jűhetnék jobb | hírrel,
 Hogy sem az kit | kell hoz- | |nom kételen-|séggel.)

Most még egy példát arra, hogy mennyire a költői hatás szolgálatában áll a ritmus hullámlása. III. 33.

Kikeletkor | áldasz | | az szép zöld | erdővel,
 Szerelmes |fülemüle | | éneklé-|sével,
 Égi mada-|raknak | | sok különbsé-|gével,
 Víz lassú | zugással, | | széllengede-|zéssel.

Az utolsó sor elején levő szórend-felforgatást Arany óta önkényesnek és nyelv-ellenesnek marasztalják el. Rendes szórenddel így hangzanék:

Lassu vizzu-|gással, | széllengede-|zéssel

Teljesen elvész a sor költői hatása, a szemléletesség, ahogy a vizzugást lassú hármassokkal érezteti, meg a „zugás” szó kiemelésével, utána pedig könnyedén iramló 4+2 tagolással a széllengedezést. Ezt a tagolást a szórend-csere hozta létre, avval a metszettel, amit a „lassú” és a „zugás” közé iktat be a „víz” szó kiemelése. Azt hiszem, különben sem fogadható el Aranyak az a véleménye, hogy az inverzió célja az összetartozók egymás mellé csoportosítása, mert hiszen azt éppen a természetes szórenddel érzük el. Ellenkezőleg: felforgatni a természetes szórendet, elválasztani egymásól az összetartozókat. Az így megszakított mondattani viszonyok a közbeékelte részeket át is érződnek, összefűzik az elválasztott tagokat s fokozzák a várakozást, kiemelik az elvágott szavakat; ez a tartalmi jelentősége a szórend-cserének. Ritmikai hatása pedig az, hogy kedvezőbb csoportosításban és élesebben választ szét és von össze részeket. Zrínyi nagyon sokszor és igen művészi módon használja ki ezeket a lehetőségeket. Az viszont, hogy néha túlzásba esap és bonyolult lesz, éppen nem azt bizonyítja, hogy verselése kezdetleges, hanem hogy túlmerész. Ez is, átkötései is arra vallanak, hogy irodalmi példaképei nyomán magas művészi igényű verselésre törekedett.

Ezek mellett a művészi ritmus-kompozíciók mellett természetesen vannak szürkébb részek is. Sajátságos viszont, hogy éppen a költőileg erőteljesebb részek, az egyhangúbb felsorolások azok, ahol a felező 12-es hosszabb részeket keresztül ismétlődik. Azoknak, akik men'egtették Zrínyit, hogy tud ő néha nagyon jó 12-eseket is írni, nem tűnt fel, hogy éppen ott nem valami költői a nyelve, a képei, ahol „jó” 12-eseket ír. Viszont amint ihletbe jön, amint indulatos beszédet mondat hőseivel vagy lírai hangulatot fest, mindjárt hullámlásba jön a ritmus, és oda a felezés!

De felező 12-esei sem mennek mind egy kaptafára, mert azokban is legalább 3+3-as tagolással váltogatja a 4+2-t s ez már önmagában is négy kombinációt tesz lehetővé. Vegyük most még azt is tekintetbe, hogy a szótagszám-korlátot sem tartotta mindig tiszteletben, váltokozó metszetű, szabad ütemei eltérő szótagszámmal is jól hatnak — ha nem jobban — ezért van annyi, kivételnek elég jelentős számú szótagszám-„hibája”. Sőt van egyéb is: egy versszak csak három sorból áll, s nem javított rajta a költő, az egyik strófazáró sor pedig a metszetenél félbeszakad. Hogy ezeket meghagya, arra mutat, hogy érezte a kivételes szabálytalanság hatását, egy hosszú költeményben üdítő változatosságát.

Átkötés, szórendcsere, szótagszám-eltérés, sorkihagyás: megannyi fogás a változatosság érdekében! De ezek nélkül is rendelkezett a változatosság legfőbb biztosítékával, saját versformájával, melynek magának is lényege

a változás; melyben a művészi ritmus-kompozíciók, az indulatos beszédet és hanghordozást érzékeltető ritmus-hullámlás, a szótaghosszal elért zenei lüktetés állandó váltakozásban követi egymást. Ez az igazi eposzi versforma! Keresve sem lehet találni versfaját, mely hasonló arányban tudná egyesíteni magában a mindig egy és mindig más követelményét, ami a nagy terjedelmű alkotás legfontosabb kelléke. A magyar irodalom azóta sem tud felmutatni saját formái közül elbeszélő költészet számára ennyire alkalmas versformát.

Mindez természetesen megváltoztatja Zrínyi költői értékéről alkotott eddigi képünket.

Összegezve a tapasztalatokat, kimondhatjuk, hogy Zrínyi verselése korántsem volt véletlen, még kevésbé hibás, hanem minden sajátosága nyelvi törvényszerűségeken alapul. Ő ugyanazokat a nyelvi jelenségeket aknázza ki, melyeket minden magyar versnek igénybe kell venni, a középkorinak csakúgy, mint a mai népdal-formájú versnek, ha jó, csak Zrínyi eltérőleg alkalmazta a nyelvi jelenségeket a mai szokástól, és némiképp eltérőleg a középkortól is. De kétségtelen, hogy a nyelvi tényeket művészi hatással tudta ritmussá csoportosítani.

Azok a tények, melyek ritmusát előidézik, magában a szövegben vannak, nem valami dallam sajátosságai, melyre költeményét állítólag írta volna. Ezideig nem volt olyan magyarázat, mely ének alapján meg tudta volna fejteni ritmusát. Ha pedig olyan a ritmusa, ahogyan kifejtettük — s szerintünk ez teljesen kielégítő megoldás — akkor verse nem is követhetett dallamot. Olyan dallam ugyanis nem létezik, mely versszakról versszakra és sorról sorra így változtatná ritmikai képletét. (A népi rubato itt nem jön számításba, mert annak nincs ritmikai képlete, ami a versre tagolást kényszerítene rá, hanem maga is a szöveg tagolása szerint változik.) Mindössze annyit lehet elképzelni, hogy a 3+2, 4+2, 3+3, esetleg 4+3 változatok, mint egy-egy versszak-képlet kötött ütemkapcsolatai, füleben járhattak korabeli énekekből is. De ő ezeknek a kombinációknak minden versszak-képlet és kötöttség nélküli, szabad váltakozását teremtette meg költeményében, tehát már dallam-minta nélkül kellett írnia.

Máskülönben sincs semmi valószínűsége annak, hogy dallamra írta volna muvét. A többi XVI—XVII. századi szerző mindig kiírja a nóta-utalást verse fölé — még Balassi is, — aminek Zrínyinél semmi nyoma, még időmunkában sem. Pedig tőle, a gazdag forrásol nemcsak ezt várnók el, hanem Tinódi Cronica-ja és a Holgref-fenekeskönyv példájára még inkább azt is, hogy dallammai együtt nyomtatja ki muvét, ha arra szerezte volna. Csakhogy nem így volt. Példái nem a historieszerző kis kóltok voltak, hanem Vergilius, Tasso; ő olvasmány-eposzokat követett hőskölteményében, művészi igényű, humanista-barokk muveitsegu alkotó volt, akit egy világ választott el Tinódi vagy a szephistória-szerzők félig népies, sokszor ponyvázú versszeteiről. Modern, európai jelenség volt kortársai között s ez tette lehetővé egyúttal azt is, hogy felelőssége a középkori, szabadütemű verset, természetesen korának műköltői megközelítései, állandó szótagszám-keretei között. Az viszont, hogy ezzel a verseléssel több versszakon át húzódó fokozást ritmus-kompozíciót, hangulati hatást tudott elérni, az indulatos beszéd hullámlását tudja érzékeltetni, ismét túlmutat saját korán, és a modern költők társáa avatja.

A „felújítást” persze nem kell szósz szerint érteni. Nem arra gondolunk, hogy korában még élő hagyománya lett volna a középkori szabadütemű versnek s ő ebbe a hagyományba kapcsolódott volna bele. Van ugyan egy kétes értékű adat, mely ilyen hagyományt sejtet Zrínyi korában, a jacei ének, melyet állítólag a parasztlányok énekeltek Mátyás korában, vagyis inkább a közlő, Zrínyi korában:

Mikor magyar | király | zászlóját | látá,
Jó lovának | száját | futni bo-jcsátá.

A ritmizálás azonban éppen olyan joggal lehetne 4+2+4+1-es kanásztánc is, váltakozás nélkül. De még ha valóban szabadütemű vers két soráról volna is szó, akkor is kevés volna bizonyítéknak. Inkább arra gondolunk, hogy ebben a korban még énekeltek középkori énekeket, s az 5+5+6-os változatok, sapphikusok és hasonlóak is valami szabadabb formát képviseltek az egyre szaporodó, kimért, azonos sorokból álló típusok között. Az utóbbi volt már akkor a divatos, az új, a másik csak a még hallható régi. Azonban olyan egyéniség számára, aki túl tud emelkedni környezetén, elég lehetett ennyi is arra, hogy lássa, más lehetőség is van, mint a korabeli divat. A többit megtette nyelvére. Tulajdonképpen ez teremti meg sajátos verselését; erre mutat, hogy mindig akkor tör fel belőle a hullámzó ritmus, amikor élő beszédbe képzele bele magát, amikor tehát jobban ráhagyja magát nyelvére öntudatlan működésére. Ennek pedig az volt egyik előfeltétele, hogy énektől függetlenül alkotott, tehát a beszéd ritmusa fokozottabban juthatott érvényre alkotásában.

Mindez egyedülálló jelenség volt a maga korában. Körülötte teljes virágzásban volt még az énekes költészet, és kialakulásának utolsó szakaszába lépett az új népdal-vers, hogy Gyöngyösinél már szövegritmussá vált-jék. Ami Zrínyiben új volt, az még sokáig várat magára, a XIX. századig, ami régi, már rég feledésbemerült. Nem csoda, hogy kortársai sem értékelték, s talán nem is értékelték, azért toldották bele azokat a javításokat, melyek verselésének félreértéséről tanuskodnak,⁷ és hogy az a versforma, amelyet használt, annyira feledésbe merült, hogy ritmustalan bukdácsolásnak érezték egészen Arany Jánosig és máig. Sok időnek kellett eltelni, amíg felmerülhetett az a vélemény, hogy ugyanolyan ura volt a ritmusnak is, mint a többi költői erényeknek.

⁷ A Szigeti Veszedelem nyomtatott szövege rengeteg helyesírási, hangjelölési eltérést mutat a kézirattal szemben, azonfelül olyan eltéréseket is, melyek elrontják a rímet, néha még az értelmet is. Ezek nem kerülhettek bele a költő jóváhagyásával. Pl. II, 11-3. „Bolond merészségül sátorát ott vonya, Ökörülötte háromszáz janicsár *hala*” (hála helyett). II, 84-4. „Lesni, mint éh farkas fog te halálodra. Hatalmát, erejét vesztí Szigetvára” (Szigetvára helyett, vagyis, hogy erejét fogja vesztegetni Szigetvára.) X, 36-4. „Ugyan ez is mindjárt hozzá csap nagy *kárral*” (karral helyett) VII, 16-4. „Sok *erős* vörös zászló” (ezer helyett) stb. Ha pedig ilyesmi belekerülhetett a költő akarata ellenére, akkor valószínű, hogy a többi eltérés szintén a költő tudta nélkül került bele a nyomtatott szövegbe, azok is, melyek a szótagszám-eltéréseket „helyreállították”, s melyeknek „hibás” alakja ritmizálásunkban egyáltalán nem okoz nehézséget. Az idézett szöveget ezért a gondosan másolt példány szerint adom, melyet a költő bizonyára átnézett, Négyesy jegyzetei alapján rekonstruálva, de csak a ritmikailag jelentős helyeken. Ezt az álláspontot igazolja Eckhardt Sándor tapasztalata is Balassi helyesírásáról, melyet az életében megjelent Füves Kertecske teljesen megmäsít. Ugy látszik, a régi nyomdákban ez általános volt. (Balassi B. Összes művei, 1951. 16. l.)

Erdekes, hogy a vélt szótagszámbeli és metszet-hibák kijavításában még Négyesy is odáig ment, hogy ahol a kézirat jobb, ott azt a változatot tartja meg, noha általában a nyomtatott szöveget adja közre. Néha ugyanazt a szót is hol j-vel, hol i-vel írja, hogy kijöjjön a pontos 12-es szótagszám.

Vargyas Lajos

GVADÁNYI ÉS HALADÓ HAGYOMÁNYAINK

A Csillag 1951. évi októberi számában Geréb László tollából rövid tanulmány jelent meg, amely nem kisebb dologra vállalkozik, mint hogy Gvadányi irodalmunk haladó hagyományai közé besorozza. A cikknek nagybetűvel hirdett megállapítása a legélesebb vitát hívja ki, de mondanivalójával vitába szállni nehéz. Ha figyelmesen végigolvassuk, öt lapján egyetlen komoly érvet nem találunk, amely megállapítását bizonyítaná, s épp oly kevésbé képes a közölt három apró szemelvény Gvadányi haladó voltát elhíhetővé tenni. Pedig az olvasó, a lelkes beharangozás után, nyilvánvaló figyelemmel nyúl ezekhez a versekhez, s tőlük várja a tanulmányban inkább csak ígért tétel bebizonyítását. A Belgrád ostromából kivett részlet dícséri a magyar katonai vitézséget, a következő szemelvény remekül ír le egy falusi táncmulatságot, a Falusi nótárius elmélkedéseiben feltálatl hatfogásos cbéd is eléggé felesiklandozza az olvasó képzeletét, — csak éppen azt nem bizonyítják, hogy Gvadányit jogosan sorozzuk be multunk haladó költői közé.

Szóval: a bíráló furesa helyzetben van, mert olyan tételt kell cáfolnia, amelyet szerzője részleteiben komoly érvekkel elhíhetővé nem tett. Jól megérve, Geréb mindössze két igazi érvel próbál bizonyítani. Az egyiket mindjárt a cikk elején, jó taktikával, kellő súllyal elhelyezi: ez Petőfinek A régi jó Gvadányi c. verse (1844), és Üti leveleiben róla tett nyilatkozata, e valóban nyomós szavakkal: „Sokért nem adnám, ha én írtam volna a Peleskei nótáriust“. A másik, már Gvadányiból magából merített érvel — amelyet Geréb csak úgy általánosságban állít fel — az, hogy Gvadányi a XVIII. század utolsó évtizedeiben, a fokozódó és egyre raffináltabb eszközökkel űzött gyarmati kizsákmányolás ellen feltámadó nemzeti mozgalom költője volt; s a „Falusi nótárius budai utazásának“ megjelenése „a nemzeti mozgalom irodalmi zászlóbontása volt“.

Petőfi elismerő nyilatkozataival kapcsolatban a kulcskérdés az: ismerette-e ő az igazi, a teljes Gvadányit. Mielőtt erre rátérnénk, magunknak kell előbb egy pillantást vetnünk erre a teljes Gvadányira. Meg kell néznünk: igaz-e az, hogy ő a Habsburgoknak ellenálló nemesi-nemzeti mozgalom költője volt?

Ne kövessük Gerébet abban, amiből érvelésének fő hibája származik: ne szimplifikáljuk azt a bizonyos nemzeti mozgalmat. Mondjuk meg határozottan, hogy az antijozefinista és németellenes mozgalomnak arról a szárnyáról van szó, amely nemzeti függetlenséget akart, megpróbálkozott a Habsburgoktól való elszakadással, s emellett hajlandóságot mutatott a magyar társadalom feudális kereteinek meglazítására is. Mert hiszen volt ennek a mozgalomnak egy másik szárnya, amely éppen olyan élesen szembeszállt Józseffel és a németekkel, de egyúttal el is zárkózott minden haladástól. Ányos pl. éppen a türelmi rendelet és a szerzetesrendek feloszlását veti a „kalapos király“ szemére, s az egyházellenes intézkedések nem kis mértékben fűtötték Dugonics gyűlöletét is. Geréb minden bizonnyal nem hozzájuk kívánja társítani Gvadányit. Miután elég szélesen ábrázolta a gyarmati elnyomást, s kifejti azt, hogy megvoltak a feltételek hazánk burzsoa-demokratikus agrár-átalakulására, így folytatja: „A feudális formák közt agrárkapitalista burzsoázia keletkezik. Ez elsősorban a birtokos nemesség... Feudális, patriarchális színezetű, de már agrár jellegében is kapitalista irányzatú a kezdeti mozgalom, amelynek költője Gvadányi József.“ Az elvi fejtegetések után e tételek bizonyítására mindössze azt a hivatkozást találjuk, hogy a nótárius, „ez az átlagos, tipikus nemesember... Budán és Pesten hirdeti a nemzeti mozgalom szemléletét“. Gvadányi politikai magatartását tehát Geréb szemelláthatóan a „Budai utazás“ második felén méri le, és erre alapozza a maga pozitív értékelését. Alább még kiderül: vajjon

ez a rész-e az egyetlen perdöntő politikai vallomás Gvadányi művei sorában: addig is szögezzük le, hogy az említett rész egyetlen politikai jellegű téma: a nemzeti viselet körül forog. Való igaz, hogy a nemzeti viselet ügye József uralkodásának utolsó éveiben és halála után országos jellegű, tüntetően hangos mozgalommá erősödött (az adatokat l. Széchy Károly Gvadányi-életrajzában). Elég nagyszámúak a mozgalom irodalmi megszólalásai is. Alig akad költőnk, aki a magyar ruházat dicsőítésére vagy az idegen kárhóztatására verset ne szerzett volna: Baróti Szabó, Anyos, Rájnisi, Dayka nevét elég említenünk. De már ezek a nevek gyanakodóvá tehetnek: a „haladó” Gvadányi nem valami hozzáillő társaságba kerül. Eppen a szóbanforgó költők magatartásának ismerete meggyőzhet arról, hogy a nemzeti viselet és a nemzeti nyelv melletti agitáció még ezekben az elég harcok éveiben sem tesz önmagában seukit haladóvá, sőt még a Bécestől való függetlenség követelőjére sem. Még az egyébként kedvezően megítélhető Dayka is előbb az idegen viseletet ócsárolja, utóbb pedig II. Lipót, majd I. Ferenc trónraléptét ünnepli. Többet nyom a latban pl. a nótáriusnak az a kijelentése, amellyel a leckéztetése ellen védekező egyik dámát letorkolja. A dáma azt hozza fel, hogy most új világ van, s az új világhoz új divat is kell. A nótárius azonnal visszavág: nincs új és régi világ, csak egy van, s az még nem múlt el, hogy egy másiknak helyet adjon. Amit itt Gvadányi versben elmond újról és régiről, azt az Előljáróbeszéd is elmondta a versformával kapcsolatban: *Omnis mutatio periculosa*. Ahogy az idegen viselet erkölcsrontó, ugyanúgy veszélyes újítás az is, hogy a költő a Sándorvers négyes rímét páros rímekkel cseréli fel. Ez mutatja, hogy a nemzeti ruházathoz való ragaszkodás éppen a maradás, a multhoz való tapadás eszköze volt, s könnyen járt együtt az osztálykiváltságokhoz való ragaszkodással, mint ahogy a nyelvi mozgalomnak is más volt a gyökere Bessenyei-nél, és más volt Dugonicsnál. Szóval: a „Budai utazás” említett részei egyáltalán nem bizonyítják azt, hogy Gvadányi a nemesi-nemzeti mozgalom haladó szárnyát képviseli. A nótárius pesti jelenetei nincsenek is különösebben német-ellenesen kiélezve; inkább általában a kozmopolitizmus ellen irányulnak, s a lehordott piperkőcökről többnyire kiderül, hogy régi nemesi családok sarjadedékai.

Utalnia kellene azonban Gerébnek arra, hogy Gvadányi valahol másutt sokkal nyiltabban tárta föl politikai magatartását, s nem igen hagyta olvasóit efelől kétségben. *A mostan folyó országgyűlésének satyric-critice leírása* c. munkájáról van szó, amelyet Geréb éppen csak egy célzásban említ, az „egy-ügyü” istenmezei palóccal kapcsolatban. Nemcsak arról van itt szó — amit Gerébnél is olvashatunk —, hogy Gvadányi ellene van a protestáns vallási jogok törvénybeiktatásának. Gvadányi ellene van a vallás ügye körüli viaskodásnak, s meglepő módon maga is türelmességet hangoztat; kiderül azonban, hogy a protestánsokat inti türelemre a katolikusok iránt: „uralkodó vallást ne érje sérelem”; a protestánsokat vádolja fanatizmussal, s hosszan sorolja fel, mennyi rossz, mennyi szörnyűség származott ebből a fanatizmusból:

Múlt időket mi is vegyük gondolóra,
Soha hazánk dolga nem fordula jóra.
Ha a religió szállott nyelvre, szóra,
Minden fanatikus felült akkor lóra.

Bocskait vezette a Mars mezejére,
Thökölynek kezét tette fegyverére,
Másoknak is jutván ily mirigy szívére,
Magyarnak magyartól ontatott ki vére.

Ez bizony nem messze jár Anyos Kalapos királyának attól a szemléletétől, amely Bocskayn kezdve Rákócziig a Habsburg-ellenes szabadságmozgalmak vezéreit a vallás ürügyével harcoló rebelleseknek tekinti.

Mindez azonban az országgyűlésről szóló beszámolóinak csak a bevezetése. Tudjuk, hogy ezekben a hónapokban II. Lipót, a még meg nem koronázott uralkodó és az ellenálló magyar nemesség szinte élet-halálharcot vívtak. A nemesség radikális részének az volt a felfogása, hogy II. József koronázatlansága folytán elvesztette érvényét a Pragmatica Sanctio (ez az a bizonyos megszakadt fonál, a „filum interruptum“), s a nemzet szabadon választhat királyt. Már tapogatózások indultak meg a porosz és a weimari udvar felé, II. Frigyes Vilmos porosz király a porosz-osztrák határra koncentrált csapatait, a nemesek felkelésre készülődtek, amikor a kétes politikai erkölcsű uralkodó bent az országban a jobbágyság elégedetlenségét szítja magasabbra a nemesek ellenében, kint pedig komoly áldozatok árán megkötö a reichenbachi egyezményt, s ezzel eléri, hogy Poroszország nem avatkozik a magyar ügyekbe. A kijátszott és önnön jobbágysai forradalmától is félt nemesség kénytelen-kelletlen kiegyezik az uralkodóval, visszavonja a maga hitlevél-tervezetét (amely az uralkodó kezét erősen megkötötte volna) és mindenben aláveti magát Lipót akaratanak.

Ezekről az eseményekről Gvadányi is beszámol szóbanforgó művében. (A parasztmozgalmakról persze mélyen hallgat.) Már eleve nem ad igazat a „filum interruptum“-elv hirdetőinek. A magyarok a mohácsi csata után önként helyezték magukat Habsburg-oltalom alá, s a diadalmas kétféjű sasnak:

Nyugszik régtől hazánk két szárnya alatt,
Melyet szánkba teszünk, édes minden falat,
Pálmafa-árnyékban úr, pór, paraszt mulat,
Kerített békesség körülöttünk falat.

Megdicséri a Magyarország javáért harcoló Habsburg-uralkodókat (II. Lipótot is!), aztán valóságos dicsőimnusz zeng a Pragmatica Sanctioról:

Te vagy legboldogabb, hazám, Magyarország,
Mert újra virágzik benned a fiú-ág,
Nem is éri könnyen ezt az aszúság,
Oly áldás van ezen, olyan szaporaság.

„A király kegyelmes, a királyné kegyes“ — ez már II. Lipótra vonatkozik, Pedig még Dugonics is céloz az Etelkában a nemzeti királyságra, és arra, hogy az Árpád-ház nem halt ki. Gvadányi nyílt kárörömmel írja le az urak megriadását, amikor megjön az országgyűlésre a reichenbachi egyezmény híre, hasonlóképp kárörömmel vegyes megnyugvással írja le, hogyan érkezik meg Pestre az országgyűlés sakkbantartására szánt császári katonaság; tudósít arról, hogy vidékre is bevonultak Bécs katonái, s a berzenkedő nemesek abba-hagyták katonai készülődéseiket.

Mindehhez, azt hiszem, kommentárt fűzni felesleges; aki „A mostan folyó országgyűlés“ lapjait elolvassa, az előtt Gvadányi haladó-volta legendává foszlik. Nem engedi meg a szöveg a mondanivaló olyan interpretálását sem, mintha az „istenmezei palóc“ a jobbágyság szemléletét képviselné, s ezért örül a nemesség kudarcának és ezért rokonszenvez az uralkodóval. Általános nemesellenséget Gvadányira nem foghatni.

Az elmondottakat fokozott mértékben látjuk megerősítve *A falusi nótáriusnak elmélkedései* elolvasása után. Többször idézték már ennek a műnek azt a néhány sorát, amelyben a Martinovics-összeesküvés kivégzettjeiről csúfondárosan nyilatkozik, a hétről; kiknek „gombiokat-elüték“, mert „pecesenyéjeket“ rossz tűz mellett süték“, s azokról, kiket külföldi börtönökbe vittek „katechizálni“. Persze számolnunk kell azzal, hogy 1796-ban számos olyan tagja volt a magyar nemességnek, akiknek ugyanez volt a véleményük. De ne nézzük az ismert sorokat elszigetelten; a mű a maga egészében adja meg ezeknek a soroknak a súlyát. A nótárius halála előtti elmélkedéseiben azon töri a fejét: mi az

oka az emberek közti különbségnek, s főként mi teszi az embereket jókká vagy gonoszakká. Hosszas filozófiai-teológiai fejtegetések után kibúvik a szög a zsákból: minden baj okai a deisták, naturalisták, ateisták. a „rossz könyvek” írói:

Hogy ily kárhozatos azok tanítása,
Első oka a rossz könyvek olvasása,
Voltérnek, Lesszingnek filozófiája,
Főképen Russzónak átkozott munkája.

Szülő atyjok ezek számos deistáknak,
Ész nélkül tántorgó naturalistáknak,
Kiknek testvérei ama franc polgárok,
Származnak ezektől testi-lelki károk.

Ítélete a francia forradalmárokról:

Miolta világ áll, senki gonoszabbat
Nem tett önáloknál, sem átkozottabbat...

s nyílt kárhóztatással utal a szabadságfára, a karmanyolra, a „jó király” meggyilkolására stb. A hét összeesküvőről szóló mondatok pedig úgy kerülnek elő, hogy a nótárius Pestről hazaérkezett fiát vallatja:

De hallom, hogy vannak ottan is deisták,
Velek még egynehány csúf naturalisták,
Ha úgy volna, kerüld ezek társaságát,
Tartsd meg szent hitednek erős igazságát...
A francok ezeknek kenyeres pajtások...

Erre felel megnyugtatóan a fiú:

Kedves uram atyám, mind Pesten, mind Budán,
Melybe Víziváros fekszik és a Tabán,
Higgye, hogy nincsenek ilyen etnikusok,
Vagy naturalisták s több ily Pilátusok.
Senkit sem hallottam, hogy istent tagadná,
És olyan vadságra okos eszét adná.
Nemrég ugyan hétnek gombjokat elűték stb.

Csatlakozik ehhez (a nótárius szájából) a pesti életnek oly erős bírálata, amelyben nemcsak a bál, a divatos ruha, a „hetz” és a kávéház kapja meg a magáét, hanem a „komédia” is, sőt arról értesülünk, hogy az ókori Athént is a színház rontotta meg.

Geréb tud ezekről a lapokról, de gondoskodik arról, hogy a hitelüket elvegye. Azt állítja: a reakciós kijelentéseket „műveletlen, rosszerkölcű emberek” szájába adja Gvadányi; ezek a kijelentések nem az ő véleményét fejezik ki; a nótáriusnak „vallásos és dinasztikus állásfoglalása be van ékelve mindenféle ostobaság közé, s úgy hat, mint ilyen ostobaságok egyike”. Ezek a megnyilatkozások „gyöngye munkái leggyöngébb helyein sikkadnak el — távolról sem jelentik Gvadányi működésének súlypontját”. Így csak az olvashat egy költőt, aki már eleve elhatározta, hogy mit fog kiolvasni belőle. Annyi kétségtelen, hogy a nótárius nem mindig a szerző nézeteinek szócsöve. Alakját éppen az teszi élővé, hogy nem mindig az. De Gvadányi nagyon jól megkülönbözteti azt, amikor burleszk kalandokba sodorja, — vagy amikor komoly kérdésekről mondat véleményt vele. Nem igaz az, hogy „a harangozó, a kovács, a nótárius stb., malomalji politizálás közben nyilatkoznak a francia forradalom és Martinovics ellen”. A francia forradalomról a nótárius maga nyilatkozik, de úgy, hogy valóban alantasan okoskodó vendégeit, rendreutasítja és kioktatja; beszédét csak akkor mondhatjuk ostobaságnak, ha a kor világnézetének nagy

kérdéseiről vitatkozni és érveket felsorakoztatni ostobaság; Gvadányi semmi-
esetre sem gondolta annak, — nincs egy hang a műben, amely a nótárius
világnézeti fejtegetéseit dezavualná. Martinovicsékról a nótárius városias,
művelt jogászfia mond véleményyt; azt a bizonyos „együgyű“ istenmezei paló-
cot a költő már a mű címlapján a maga szócsöve gyanánt mutatja be (az ő
képében a Falusi nótárius szerzője számol be a diétáról); s ez a palóc nem is
olyan együgyű: tájékozódott a magyar közjogban, megérti az országgyűlés
tárgyalásait, s jó szemmel látja meg a rendek munkájában az üres szócséplést,
a vitatkozások meddőségét.

De még mindig maradt Gerébnek egy ellenvetése: a nótárius „hazug,
korrupt, népellenes, nyúzó-vonó alak“. Ez a véleménye a Falusi nótárius elmél-
kedései következő helyén alapszik: A nótárius meghalt, felbontják a végren-
deletét, és olvassák, kinek mit hagyott. Nem egyéneknek, hanem embertípusok-
nak, foglalkozásoknak hagyatkozik. Könyvtárát, 53 kalendáriumot a falusi
nótáriusokra hagyja; azokba jegyzette be tapasztalatait:

Hogyha jegyzésimet gyakran olvasgatják,
A tudatlan népet ők megvakíthatják,
A porciót rájuk duplán felvethetik,
És így ennek felét erszénybe tehetik.
Az aritmetikát szintugy feljegyeztem,
Hogy hasznát vehessék, azért cselekedtem,
Tanítsák a népet jól multiplikálni,
De magoknak kell ám mindig subtrahálni.
Igy cseppen valami, bár nem fog csorogni,
A hasok éhségtől nem is fog korogni.
E nem a lopásnak vagy húzásnak célja,
Hanem a gondoló sebes ész fortélyja.
Csodállani fogják nagy tudományomat,
De meg is köszönik e hagyományomat.

A nótáriusok után következnek a prókátorok; ezekre kését hagyja, hogy
áldozatukat jobban meg tudják nyúzni. Az összefüggés alapján kézenfekvő:
Gvadányi nem Zajtay István jelleméhez akar az idézett sorokban az előzmé-
nyekhez képest elég váratlan adalékot nyújtani, hanem — a végrendelet többi
szakaszához híven — szatirikus képet akar adni a falusi jegyzőkről általában.
A végrendelet alkalom arra, hogy — egyes irodalmi műfajokban szokásos
módon — végigmenjen társadalmi osztályokon, foglalkozásokon stb. és őket
lehetőleg a szatira prédájává tegye. A nótárius személyes korruptségát aligha
leplezné le Gvadányi oly módon, hogy titkos fortélyait végrendeletéből nyil-
vánosan felolvastatja. Ezek a sorok nem teszik magát a nótáriust népellenes,
nyúzó alakká, akinek a szájába a szerző azért ad ellenforradalmi, felvilágoso-
dásellenes mondanivalót, hogy ezt tőle senki komolyan ne vegye.

Az elmondottak után aligha kétséges, hogy Geréb elsőnek említett érve:
Petőfi ismert nyilatkozatai sem lesznek elégségesek Gvadányi haladó voltának
igazolására. „A régi jó Gvadányi“ elismerésébe mintha egy kis kedélyes, váll-
igazgatás is vegyülne; érezhetően más hangon szól Petőfi azokról, akiket a
multban a haladás harcosainak érez (pl. Kazinczyról a „Széphalmon“-ban).
A „Budai utazás“ Gvadányinak az a műve, amelyet szívesen a magáénak
vallana; ebből és más műveiből, az „Elmélkedések“-ből is sző idézeteket A hó-
hér kötelébe,¹ de kérdés: ismerte-e tüzetesen azt a két művet, amely perdöntő
a kérdésben, s amelyet fentebb jellemeztünk. Nehezen képzelhető el, hogy így
nyilatkozott volna, ha ismeri vagy eszében tartja az „istenmezei palóc“ lelke-
sedését a Habsburgok iránt, vagy a nótáriusnak a felvilágosodás és a francia
forradalom elleni kirohanásait. Dicséretének központjában mindig a „Budai

¹ Irod. tört. Közl.: 1925. 238. l. Az itt említetteken kívül még két idézet meg-
fejtetlen.

utazás" áll. Petőfi vonzalma így is figyelemreméltó. A „Budai utazás“-ra vonatkozik, arra a műre, amely Gvadányi alkotásai közt még a legpozitívabb, s a maga korában valóban haladó funkciót is töltött be. Erre nézve egykorú adatot is említhetünk: Baesányi 1791-ben, Aranka Györgyhöz írt levelében örömmel ujságolja, hogy Gvadányi is adott „holmi kis darabokat a Múzeum (Kassai Magyar Múzeum) számára“. „Igaz magyar lelkű méltóság ez“. Úgy gondolom, hogy Baesányi is, Petőfi is ezt az igaz magyar lelket egyaránt kiolvasta a Budai utazás első feléből, ahol a nótárius a pusztai életet, a magyar vidék életének jellegzetes darabját fölfedezi és szinte néprajzi pontossággal leírja, — s a második feléből, a magyar viselet tüzes propagálásából. Ez az utóbbi rész különös súlyt kaphatott Petőfi szemében 1844-ben, a Bécsellenes köznemesi ellenállás újabb hulláma idején. A németeket és a kozmopolitizmust gyűlölő Petőfi a maga vehemens gyűlöletét olvasta ki a nótárius szokimondó olykor drasztikus korholásaiból, s ez elég volt neki arra, hogy azt a Gvadányit, akit ő ismert, a maga költőjének érezze. Fontos az is, hogy Petőfi versének voltaképpen témája a jó magyarság, az „igaz magyar beszéd“. Tudjuk, hogy Arany az ú. n. patriarchális népiesség irodalmi termékein meg ponyvára került félnépi alkotásokon nőtt fel; ez a nyelv, ez a stílus neki is, Petőfinek is segített abban, hogy megdöntsék a költészetben a „fentebb stíl“, az almanach-líra, az irreális uralmát, s a maguk plebejus-népies nyelvért és stílusát a magyar költészet nemzeti nyelvévé és stílusává szélesítsék. Ha az, amit Geréb mond, hogy t. i. „Gvadányi és több derék kortársa tudatosan fordulnak a dolgozó néphez nyelvért, kifejezésmódért, észjárásért“ — legalábbis Gvadányira nézve csak igen mérsékelten igaz, mégis Gvadányi a maga szemléletének valóságosságával, nyelvének minden finomkodástól távolálló, közbeszéd-szerű igénytelenségével nagyon távol a népi kifejezésmódtól, s ez lehetett Petőfi vonzalmának is egyik oka.

Magáról Gvadányiról összefoglalóan azt mondhatjuk: egy művével, a Falusi nótárius budai utazásával, a maga korában valóban töltött be haladó funkciót, — még azokban az években, amikor a József-elleni olykor viharos mozgalmakban egybeolvadtan jelent meg a magyar nemesség tiltakozása. Műve táplálta ezt a tiltakozást, s akkor nem volt még annyira nyilvánvaló, hogy a tiltakozás sokaknál a mult görösös megőrzését jelentette. Pozitív tényként kell értékelnünk a magyar táj és élet egyes mozzanatainak megörökítését. Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy már 1790-ben elszakad a nemesi-nemzeti mozgalomtól, a nótárius halála előtti elmélkedései pedig már híven jelzik a magyar nemesség teljes megalkuvását s a felvilágosodásellenes, forradalomellenes szellem teljes felülkerekedését.

Valamit enyhít ezen a képen az, hogy Gvadányi az országgyűléstől búcsúzva nemcsak a magyar viseletet és nyelvet, hanem a magyar hadsereget is törvénybe akarja foglaltatni. Ez utóbbiban sem áll Gvadányi egyedül. Javaslata beilleszkedik azokba a mozgalmakba, amelyek ezidőtájt léptek fel a császári hadsereg különböző ezredeiben, magyar tiszteket, magyar szolgálati nyelvet, magyar parancsnokságot követelve. Gvadányit, a katonát, magávalragadja ez a mozgalom, s bár el kell ismernünk ennek jelentőségét, nyugodtan kérhetjük: mit ért volna mindez, ha Magyarország továbbra is része marad a Habsburg-birodalomnak? Gvadányi a József utolsó éveiben kitört török háború idején egy magyar nyelvű hadseregszervezési munkát is írt (*A mostan folyó török háborúra célzó gondolatok*, 1790). A magyar hadsereg híve azonban ezt a munkáját „Montekukuli“ életrajzával kezdi, a halogató taktika egykor híres mesterét az egekig dicséri, s a török elleni harcokban szerzett érdemeiért második Hunyadi Jánosnak nevezi. A magyar hadsereg követelése, sőt általában a haladó magatartás bizonyos elemei igen jól megférnek Gvadányi egyéniségében a dinasztikus érzülettel. Éppen ezért nem kell annak sem túlságos jelentőséget tulajdonítani, hogy Péczeli Józsefhez írt leveleiben (l. őket Széchy említett életrajzában) itt-ott papellenes hangokat üt meg.

Azt hiszem, az elmondottakból levonhatjuk azt az ítéletet, hogy Geréb László említett tanulmányában a tudomány elemi törvényei ellen vétett. Gvadányi alkotásainak rokonszenves vonásaitól megvesztegetve szerkesztett magának róla egy bizonyos képet, a kép hitelesítésére megpróbált jól-rosszul érveket kovácsolni, — s amikor arra kellett volna ráébrednie, hogy az adatok nem az ő felfogása mellett szólnak, inkább az adatokat, a tényeket hallgattatta el, hogy a maga koncepcióját fenntarthassa. De a szóbanforgó esetben Geréb hibája több is pusztán tudományos tévedésnél vagy elfogultságnál. Geréb súlyos politikai hibát követett el, amikor haladónak bélyegzett egy író, aki több döntő kérdésben a magyarság érdekeivel ellentétes álláspontot foglalt el. Haladó irodalmi hagyományaink feltárása annyira fontos része kultúrforradalmunknak, az, hogy a jelen harcaiban a múltból igazi fegyvereket kapjunk, annyira döntő kérdés, hogy e tekintetben méltán vártunk volna mind Geréb Lászlótól, mind a Csillag szerkesztőségétől több éberséget és lelkiismeretességet.

Barta János.

NEMESKÜRTY ISTVÁN:

ADALÉKOK BORNEMISZA PÉTER „ÖRDÖGI KISÉRTETEK“ CÍMŰ MŰVEHEZ

Bornemisza Péternek, tizenhatodik századi irodalmunk egyik legjelentősebb írójának éppen legfontosabb művét, az Ördögi Kisértetek címen ismert prédikáció-gyűjteményt méltányolta legkevésbé eddigi irodalomtörténetünk. Ennek legfőbb oka, hogy Bornemisza ebben a művében éles, félreérthetetlen kritikával ír korának társadalmi viszonyairól és olyan ellentmondást nem tűrően beszél a korabeli arisztokrácia rothadságáról, hogy a késői kutatót is állásfoglalásra kényszeríti. Eddig irodalomtörténészeink *ezt* a Bornemiszát nem vették észre. Bornemiszát csak mint az Elektra szerzőjét, tudós, reformátor humanistát könyvelték el, kinek sokezer lapnyi egyéb prédikációiban „naiv szubjektivitás nyilvánul meg“ (Pintér Jenő), „világnézete bizonytalan“ (Ravasz László), telve „középkori babonák csökevényeivel“. És aki fel is figyelt a „sokezer lapnyi prédikáció-tömegben“ az Ördögi Kisértetekre, vagy mint pusztán ethnográfiai kuriózumot vette figyelembe, mint Thury Etele (Ethnográfia, 1913) vagy pedig kizárólag mint középkorvégi démonológiák kompilációját könyvelték el. Elég azonban magát a művet elolvasni ahhoz, hogy ezek mellett a *részben* valóban fennálló filológiai problémák mellett elvitathatatlanul a *feudális társadalom kritikája mint az Ördögi Kisértetek mondanivalójának a lényege* kerüljön előtérbe.

Ez a dolgozat néhány, eddig még alig felvett szempontból vizsgálja az Ördögi Kisértetek társadalomkritikájának nagyobb tanulmányt igénylő problémáját. Ezzel a vizsgálódással egy kialakítandó, az eddigitől lényegesen eltérő Bornemisza-képhez szeretne hozzájárulni és Bornemiszát négyszáz év szándékos hallgatása után az őt megillető helyre állítani, a népért küzdő, a sokat üldözött, hareos XVI. századi írók sorába. Székhárosi Horvát és társai mellé.

Idézzük emlékezetünkbe az Ördögi Kisértetek rövid történetét.¹

— 1578. Bornemisza élete derekán van, jómódban, elismert egyházi vezető, közkedvelt író. Egy bőkezű főúri család udvari papja. Nős, gyermekei vannak. Az országnak azon a területén él, ahol viszonylag legkevésbé kell tartani török betöréstől. — Minden oka megvolna a megalkuvásra, ha nem a maga, de családja érdekében. Ekkor, 1587 pünkösdjére, prédikációinak már előre elkészített és a környéken beharangozott negyedik kötetéhez csatolva, megjelenik egy röpirat izzó hangján írt könyv, tele a legélesebb vádakkal a környék feudális urai ellen; nevükön nevezi még közvetlen fölötteseit, a Salm grófokat és a Balassiakat is. Gúnyos megjegyzésekkel illeti a Habsburg-uralkodót. A könyv hatása óriási. Az arisztokrácia és a megalkuvó protestáns felső papság, egyéni torzsalkodásait feledve, egy emberként foglal állást a vakmerő ellen. Egyházi törvényszék elé állítják, elítélik és elkobozzák könyvét. Kényelmes állását elveszíti. Megrendítően írja le feleségének és gyer-

¹ Az életrajzi és kronológiai adatokat Schulek Tibor könyvéből merítettem. „Bornemisza Péter”. 1939.

mekeinek kiűzetését. Bécsbe kerül; itt a polgármester szennélyesen fogja el. Bebörtönzik, kalandos körülmények között menekül. A Felvidéken bujdosik. Detrekőn kap menedéket; és most, amint a legkisebb biztos talajt érzi lába alatt, újra, immár külön kötetben (a mondanivalónak a prédikációktól való függetlenségét ezzel is hangsúlyozva), kétnyelvű előszóval ellátva, kiadja azt az ominózus művet, melynek nagynehezen megteremtett existenciája elvesztését köszönhet: az Ördögi Kisérteteket. Nagyon fontos ezt a tényt hangsúlyozni: megmutatta, hogy Bornemisza mennyire *egyéni élményeit írta meg* — kompilációért még senki sem börtönöztette be magát — és milyen nagy jelentőséget tulajdonított művének, hiszen m'kor ismét kiadta, már tudta, ha addig nem tudta volna, hogy mit kockáztat. Az Ördögi Kisértetek forradalmi jelentőségét egyébként maga az arisztokrácia ismerte fel; különben nem indított volna ilyen hajszát egy rendkívül népszerű ember ellen. Nevetséges tehát az a kiindulópont, mintha Bornemisának ez a műve részben középkori babona-gyűjtemény, részben pedig pajzán facetiák és Schwankok tárháza lenne csupán, helyenként egyéni meglátásokkal fűszerezve. De még ha így lett volna is: ezek a kitűnő és irodalmunkban először jelentkező anekdoták is több figyelmet és nagyobb tiszteletet érdemeltek volna.

Az Ördögi Kisértetek általam használt, az Egyetemi Könyvtárban őrzött példányának teljes címe a következő: „Prédikációk nagy sok esodálatos kisértetekről. Ördögi, világi és testi kisértetekről.“ Kolofonja: „Sempte, 1578. pünkösdi tályba.“ Hat fejezetből áll. Stílusa sebbel-lobbal író, lenyűgöző élményeknek szinte kényszerítő hatása alatt álló emberé, szavai kergetik egymást, néha oldalakon át nem tesz pontot, alig várja, hogy „minden kijőjjön belőle“. Ezt a sajátoságot azért fontos kiemelni, mert a könyv szerkesztileg igen kusza benyomást kelt, nehezen érthető, és így felületes olvasó, még kutató is, a nyolcszázadik oldalig jutva, belefáradhat olvasásába, és fontos részletek kerülhetnek el figyelmét. Bennünket pedig éppen a két utolsó fejezet érdekel legjobban: ezekben szól Bornemisza „En időmben lőtt egynehány dolgokról“.

I.

Vizsgáljuk először az Ördögi Kisértetek társadalomkritikáját; egyszerűs mind a középkori esőkevényként elkönyvelt démonikus elemek magyarázatát is megtaláljuk.

A mű gondolatmenete a következő: az emberek nem értik meg egymást. Gyilkolnak, fosztogatnak, visszaélnak hatalmi helyzetükkel. Az embereket ezekre a gonosztettekre az ördög ingerli. Ki, mi ez az ördög? Az emberekben lakó rosszra való hajlam. Milyen emberekben lakik ez a rosszra: erőszakoskodásra, kizsákmányolásra való hajlam? *Főleg az uralkodó osztály tagjaiban.* Az Ördögi Kisértetek tehát lényegében nem más, mint vádirat Magyarország főurai ellen. Noha a műben kétségtelenül és magától értetődően igen nagy szerepet játszanak a középkorra emlékeztető démonológikus motívumok, és noha Bornemisza könyve elején sokat vesz át — már csak önigazolásaként — egyházatyák és tudós szerzők műveiből, Bornemisza szándéka félreerthesíthetetlen. Egy lángoló lelkiüti, izzó gyűlölettel eltöltött, sokat próbált magyar férfi dob kesztyűt ebben a könyvben annak az országot irányító osztálynak, melynek legnagyobb, úgyszólván kizárólagos szerepe volt Magyarország három részre szakadásában. Mindig szem előtt kell azonban tartanunk, hogy ez a kesztyűdobás nem megfontolt, átgondolt, megszerkesztett érvelés, hanem csupán az események forgatagában élő embernek érzelmi állásfoglalása. Bornemisza nem az okot, hanem az okozatot mutatja be, és arra is ösztönösen tapint rá. Tehát számunkra ebből a szempontból, mint dokumentum fontos. Könyvének, mint dokumentumnak jelentőségével azonban maga is tisztában volt: „Ezt is csak az jövőendő emberekért írom“ (862), írja egy helyen. Már külföldi útja előtt írott, közismert verse, a „Siralmas énnéköm“ is mutatja politikai állás-

foglalását: „Engömet kergetnek az kevély némötök, Engöm körülvettek az pogány törökök... *Engöm eluntattak az magyar urak*“.

Bornemisza tehát egy korában rendkívül népszerű műfajt, melybe minden belefér: a prédikációt és egy amilyen népszerű, olyan megtévesztő témát: az ördögi kísértések témáját választotta mondanivalója közlésére. Ami az előzményekhez képest új, és ami haladó irodalmi hagyományaink szempontjából nagy jelentőségű: az ördög-témának a főurak bűneinek leleplezésére való fokozott felhasználása. Még az erkölcsi bűnök tárgyalásakor is (ezt a fejezetet nem ismertetem: mindenestre megdöbbenő forrásmű) főúri példákat hoz fel. Nem-mintha mást nem venne, vagy nem akarna észrevenni, de tudja, és ki is mondja, hogy a szegény ember vétko társadalmi helyzetének, nyomorúságának, kétségbeesésének, sértett önérzetének következménye.

De lássuk a szöveget:

Sok hadakozók, vérontók, nyúzó, fosztók, kik sok szörnyű dolgot míveltek ezelőtt húsz esztendő felé is, csak Magyarországon is, Török Bálint, Móré László, Bacsó, Bebekek, Balussiak, Homonnaiak és többek: egyik másira törvén kevélységekben, irigységekben, bosszúállásokban és fősvenységekben... Sokat mondhatnék, kik nem mernék immár most nyilván kóborlani. De titkon nagy gonddal, éjjel-nappal való szorgalmatossággal takarton takarnak: ki az fejébe hogy szép házakat csináltasson, ki hogy falut, kövárat, várost vegyen: mikor vélné, hogy immár majd elég ienne az kit takart, azonban vagy minden marhája elvesz vagy önmagát megfogják, vagy hirtelen meghal... Császárokat is tudok, kik sokat költöttek az reménségért, hogy más országoknak is királya lehetne: és azonban csudaképen megcsalatott. Dobó Istvánnak mikor ötszáz hordó lőtt volna, kérdezte az kolcsárt, föltelekre valót hol vegyenek? Mert annak a számát nem örömet kezdené meg. Sok urakat mondhatnék, kik noha jeles deákok és magokat jó keresztyéneknek vallják, azonközbe ha valamely árvára sok pénz maradt jobbágyinak: feleségit tömlőcezi, hogy kiadja, és tetteti, hogy ő az gyermeknek megtartja, és álnokul levelet is ad rá. Ezféle nyilvánvaló lopók aranyláncot viselnek és bársonyba járnak; az titkon való lopók kedig vasláncot, békót hordoznak.” (906)

„Lattam, ki midőn mason nem tudna könyörölni, jobbágyának, szolgájának panaszát, bánatját csak mosolgotta: végre szomszédja, szolgája avagy az ő maga gyermeke reátamadott, várából, városából kirekesztette... Hallottam törökök miatt, tengeren, tömlőc-ben sok szörnyű kinzásokat, tüzes fogóval fokvonásokat, oly kalodázásokat, kibe öszvesz-szugarodott az fő ember, aki régen szitkozódott, hogy az lepedőt is nem egyenesen terítőttek az ágyra. De oztán mikor az kalodából kivitték egyhány holnap mulva, az török a hátának vetette térdét és úgy egyenesítette meg... Láttam nagyságos asszonyt, ki drága aranyos szekérbe, friss öltözetibe, bársony és aranyos párnáján szép nyerítő lovakon nagy kevélyül járt, ki végre mikor bujdosnék fejedelme előtt, paraszt szekéren, szürbe, horódóba, pórlovakon szaladott hol imide, hol amoda: végre ómaga főzött, tálakat mosott. Ez midőn egy nyomorult nemes szolgáló asszonyt dagályába kiűzet volna várából, azon várboi ötet is kiűzék”. (768b) Dobó Istvánné Sulyok Sára: „nagysírva, sok óhajításokkal panaszolkodott én előttem is fiára, hogy kirekesztötte az ómaga-keresett jószágából is. Az is sokat röttegett azmiatt.” (860b)

„Egy lator pispek udvarába. . addig ittak az ő lator udvarnépe, hogy egyik az asztal felött megholt, az többi mégis torkába töltötte azt a részt, kit reá köszöntek.” (861b)

„Török Bálintot igen megvakult embernek mondták az sok bűn miatt, igen torkosnak, részegesnek, kegyetlennek, parázna latoréletűnek, nyúzó-fosztó kóborlónak... Az ő régi szolgálai mondták énnekem: hogy egy husvét felé, titkon a klastromba megyen győnni: ott megoldozzák és nagyobb szentségek okáért és bűne bocsánatjának bizonyosságáért felöltözik barát ruhába, és hazaeresztik, hogy azban tartson pönitenciát. Noha rajta volt az kápa, de az latóság bennmaradt szívébe, és az kitört belőle. Azért mikor jönne az piacon, latóságába megfutatmodik egy asszonyra és ledűjti az piacon. A község szolgáló népe véli, hogy barát, de hogy látják urokat, csak nevetik.” (845b.)

„Semptén, 1577: októb. 8.: Egy szegény asszonyon az Pereg Mester midőn elvenné minden borát, keserőségbe elesik előtte és ott meghal: az is gyolkos, aki irgalmatlan.” (873)

„Sokan sok kisírteteket szenvednek az szegénység miatt is.” (882)

„Sok fejedelmek és királyok közt ő ki sok dolgai vagynak az ördögnek.” (873)

„Az pispekek is szereznek niha menyegzőket, hol húgokat hol leányokat házassítják, hol az kiket szerettek, szolgálóknak szerzik. Es elhíjnak fő-fő népeket, és táncolnak is az

pilissel és az papköntössel. Es ott szemlélnék, mint az oroszlanok az juhokra. Sőt vagy on arra való szolgálók is, hogy elizentetnek az fő asszonyoknak." (909)

„1556. esztendőbe lőtt ily dolog Németországba. Egy nemes ember neveit volt egy szercesent gyermekségétől fogva, kit felőttébb rongált. Egy olykor az ura megyen ki házául és az szerencsen éjjel felkelvén, az asszonyát megöli nyolcadmagával, csak az szoptatós gyermekét hagyá meg. És az kaput bezárván, megyen az felső palota ablakára, ott várván az urat. Az ura látja, hogy az kapu betéve. Tekint hol alá, hol fel. És az ablakon látja az szercesent, rút kidőlyyedt szemmel. És mond az urának: Te gonosz, kegyetlen ember: mindez mai napig szívemben volt az te rajtam tött nyomorgásod. De ma kitöltöttem bosszumát, mert feleségedet mind gyermekivel egyetemben halva találod. Es csak imez szoptatód maradt meg. Ha tudnám, hogy megkegyelmeznél: ezt megtartanám. De tudom kegyetlenségedet. Az ura midőn erősen szabódnék, hogy nem bántja. Mond: nem hiszek többé neked. Azért ne gyermeked: és mingyárt nyakra főre elijbe hajlíja az szoptatóst. És ő maga után ugorván, nyakát szakasztja magának is... Tanuljanak innét az kegyetlen gazdák is és urak. Es emlékezzenek meg, hogy nekik is urok vagy on mennyégben. És a kegyetlenek megint kegyetlenek kezébe adatnak. Mint régen Móríc császár Phokas kezébe, most sok kemény kapitányok török kezébe." (843)

„Hogy pehig nihol ki is neveztem az szövényekben, nagy urakban, asszonyokban, nemesebben, bölcsekben, nagyokban, kicsinyekben, azért miellem, hogy ne vélné valaki, hogy ez utálatosságokra az sátn csak az világnak az gazzát vinné; és magát senki ne vélné jobbnak másnál." (923)

Ez a pár idézet, csepp a tengerből, elég ahhoz, hogy Bornemisza művének lényegét, jelentőségét világosan láthassuk és érdeme szerint értékelhessük; de elég ahhoz is, hogy megdöbbenjünk ennek a bátorhangú könyvnek mostoha sorsán; irodalomtörténetünknek ez a fejezete az Ördögi Kisértetek megjelelése után közel négy száz esztendővel is megíratlan!

Az idézetek tanulságai a következők:

Bornemisza ki meri mondani, hogy a nép verejtekéből drágán öltözködő főurak és asszonyságok sem kisebb tolvajok, mint a rajtakapott kis bűnözők. Látja, hogy a nép szegénysége miatt kényszerül lopni, „szenved kisirteteket". És Bornemisza mindezt nem véletlenül vette észre; *éveken keresztül, naplószerű pontossággal jegyezte és gyűjtötte dokumentumait, míg különböző körülmények hatására 1578-ban könyv lett belőle*: bizonyítja ezt idézetünknek szabályszerűen keltezett része is (873). Tehát nem tudós kompilációval van dolgunk. Egyébként az utolsó bekezdés (923) is megvilágítja a szerző célját és könyvének tendenciáját: ne vélje senki, hogy a népből kerülnek ki a gonosztevők; „és magát senki ne vélné jobbnak másnál".

Bornemisza felmérte és rossznak találta kora társadalmának feudális vezetőosztályát; tükröt, kegyetlen és igaz tükröt tartott korának társadalmá elé, mely minden sötétségében és borzalmasságában is pontos és hiteles tükörkép; volt bátorsága ezt a tükröt ezrek és ezrek: tanítók, deákok, polgárok, prédikátorok és nemesurak elé odatartani; könyvének minden keserves következményét elviselni; és elszántságát, meggyőződésének igazságos voltát egy újabb, külön kiadással az akkori világ lehető legnagyobb nyilvánossága előtt megmutatni. (Mint maga írja, könyve „császárok elejbe" került.) — *De a felismerésnél tovább nem jutott. Bornemisza nem talál kiutat a XVI. század útvesztőjéből; érzi, hogy útvesztőben van, sőt tudja is, és ezt akarja közölni az Ördögi Kisértetek minden sora; de megoldást nem talál. Nem is keres. Bornemisza elfogadja, ha kétségbeesetten is, az általa felfedezett világot, társadalmat. Ez az Ördögi Kisértetek negatívuma. Ezt a pesszimizmust azzal magyarázhatjuk, hogy az 1570-es évek a reakció megerősödésének éveit voltak Magyarországon. A reformáció vallásos köntösében jelentkező anti-feudális mozgalmak felett, a feudális uralkodó osztály akkorra már győzedelmeskedett. A reformáció megalkuvó polgári vonalát saját ellenőrzése alá vonta, a forradalmi népi balszárnnyat pedig terrorral elhallgattatta (Karácsony György parasztfelkelésének leverése. Dávid Ferenc bebörtönzése stb.) 1578-ban már jóformán Bornemisza az egyetlen olyan reformátor, aki bátran kiáll a nép ügye, igazsága mellett. Ezért, bár szükségét érzi egy igazságos ítélő-*

széknek, azt el sem tudja képzelni azon a földön, ahol csak Bacsókkal, Bebekekkel és nyúzó-fosztó tisztartókkal találkozott és ahol még élénken emlékezhettek Dózsa György sorsára. Úgy érzi, menthetetlenül és visszavonhatatlanul martaléka egy társadalmi osztálynak, és még ha lázad is ellene, saját maga is belepusztul. (V. ö. a szerezsen történetet.) Ezért oly kétségbeesett az Ördögi Kisértetek alaphangulata, ezért népesül be egy emberfeletti, tehát Bornemisza számára leküzdhetetlen hatalommal, az ördöggel a könyv minden sora. Innen a könyv címe is. Durva tévedés lenne ezt a könyvet egy középkor felé, *tehát visszamutató*, sötét babonagyűjteménnyel összetéveszteni; Bornemiszanak már nem kell a pokolból, jámbor jobbágyok ijesztgetésére felidézni az ördögöket: feltalálta ő azt a felvidéki feudális társadalomban is. Ha valakit, hát ezt a feudális társadalmat ijesztgeti Bornemisza egy rájuk váró méltó büntetéssel. Bornemisza műve tehát feltétlenül haladó, előremutató mű, és kétségbeesett, démonokat idéző hangulata csupán a kétségbeejtő, valóban démoni társadalom terméke. Hogy mennyire így van: hogy mennyire a haladás ügyét szolgálta és szolgálhatta volna Bornemisza műve, ha hatni tud és engedik a maga idejében, azt az 1578-ban pert indító bárók és a könyvről mélyen hallgató utódaik tudták legjobban.

Szem előtt tartva tehát Bornemisza művének korlátait: a pusztá felismerésen túl nem terjedő, végső következtetésekig és a végső következmények levonásáig el nem jutó kétségbeesettséget, — négyszáz év csökönyös és szándékos elhallgatása után ismerjük fel végre az Ördögi Kisértetekben és Bornemisza egész életművében haladó irodalmi hagyományainak egyik értékes fejezetét.

II.

Felmerül a kérdés: kitől tanult Bornemisza? Kitől tanulta meg az elnyomók gyűlöletét? Életrajzi adataiból tudjuk, hogy már egészen fiatalon, kassai diák korában kitűnt a kapitánnyal való — vallási alapú — összetűzése miatt. Feltehető, hogy Bornemisza Kassára már többé-kevésbé kiforrott világnézettel került. Itteni és későbbi működése ugyanis már céltudatos aktivitással teljes. Erdesek feladat nyomozgatni: ki lehetett Bornemisza első, vagy *egyik első* tanítómestere? Vagy ha nem is közvetlenül tanítómestere, ki hathatott rá leghatározottabban? *Kinek az életművét folytatta Bornemisza?*

Ha a mondanivalót, a stílust, az izzó gyűlölettel eltöltött hangot, a témák egyezését vizsgáljuk: *Bornemiszát Szkhárosi Horvát András irodalmi örököseként kell, hogy felismerjük.*

Ha az életrajzi adatokat vizsgáljuk, feltehetővé válik Szkhárosi Horvát András személyes hatása.

Ha az Ördögi Kisérteteket vizsgáljuk filológiaiilag: kimutathatjuk Szkhárosi Horvát András hatását.

Valóban: nincs illőbb és elfogadhatóbb irodalmi őse Bornemiszának ebben az egyébként jelentős művekben gazdag században az „Átokról” és „Fejedelemségről” szerzőjénél.

Nézzük először az életrajzi vonatkozásokat.

Mint tudjuk, Szkhárosi Horvát András 1540 és 1550 között Tállyán működött, mint protestáns prédikátor. Itt írta éleshangú, könyörtelenül igazat mondó, a többi, korabeli vallási polémiától eltérő, társadalmi problémákkal teli énekeit. Nevét messze a környéken ismerték.

Hol tartózkodott ugyanezekor Bornemisza? Szabatosabban: hol nevelkedett Bornemisza tíztől (1545) tizennyolcéves (1553) koráig, amikor már kassai, kiforrott nézetekkel rendelkező nagydiák volt?

Bornemisza 1542 körül menekült Pestről, ahol szülei jómódú polgárok lehettek. A török megszállás miatt valószínűleg északkeleti irányba küldték a kisleányt. Erre mutat, hogy Péter diák 1553-ban Kassán tartózkodik. Más helyen (idézi Schulek T.) viszont azt említi, hogy Balassi Andrással, Imre

erdélyi vajda fiával töltötte együtt gyermekkorát. A Balassiaknak, volt birtokuk az Északkeleti Felvidéken. Általában Ungvárról, Husztról igen gyakran és mindig az élmény szubjektív hangján emlékezik meg Bornemisza, míg más városokról, várakról semmit sem mond, ami *gyermekkorára* engedne következtetni.² Akár Debrecenben vagy környékén, akár az Északi Felvidék váraiban, akár későbbi lakóhelyén: a Mátyusföldön töltötte volna gyermekkorát, annak feltétlenül nyoma maradt volna elejtett megjegyzéseiben. Ő azonban következetesen Ungvárt vagy Husztot emlegeti. Később a Cantio Optimát is Huszton írta. De ha nem is itt, hanem végig Kassán növekedett volna fel, amelynek lehetőségére szintén céloz Schulek Tibor: akkor is Szkhárosi „hatóterületén” élt. A prédikátorok közül Kálmánceahi Sánta Mártont ismerte is Bornemisza. Kálmánceahi Sánta Márton pedig Ungvárott és Huszton is működött. Őt azonban korántsem tisztelte annyira Bornemisza, hogy tanító mestere lehetett volna. Igen elítélő hangon nyilatkozik róla.

A számításba jöhető prédikátorok közül, akik azon a területen működtek, ahol Bornemisza gyermekkorát töltötte (a térképen Kassa—Ungvár—Huszt, Tállya háromszög), csupán Szkhárosi Horvát András hatását mutatgatjuk ki az Ördögi Kisértetekben.

Bornemisza egész tematikája, stílusa, hanghordozása, társadalomkritikája meglepően egyezik Szkhárosi Horvát verseinek tematikájával, stílusával és társadalomkritikájával. Bornemisza mintha folytatná azt, amit Szkhárosi megkezdett; még merészebb következtetéseket von le Szkhárosi szellemében. A század többi számottevő írójának és költőjének hangja, Heltaié is, lényegesen különbözik attól a céltudatos és nemcsak személyes vagy csak vallási alapon álló kritikától, ami, ebben a században, főként Szkhárosi és Bornemisza sajátja. Ezt a hasonlóságot még Pintér Penő is észrevette. De nem csupán ilyen általános jellegzetességek mutatnak vissza Szkhárosihoz. Az Ördögi Kisértetekben ezt olvashatjuk:

„Kik (tudniillik Török Bálint, a Balassaiak, stb.) minémű hősokeket tartottak, megírták egy énekben, holott imily versus vagon:

Mostan kik jó Hősek, tisztességet várnak,
Uzmi Péter, Kobzi Pál és a Vezmi Jankó;
Bajusz Miklós, Gatyás Ferenc, Sohonnai Antal.
Maszlag Geccsó, az nagy Lőrinc, az Csikós Andorjás.

Írják ezt is:

Példátok volna nektek Móré László:
Ki vala nagy híres, mert vala kóborló,
Immár török kézbe a kegyetlen dúló.
Hol mit használ neki a kóborlott sok jó? (905)

A második „versus” Szkhárosi Horvát Andrásnak „Az fejedelemségről” szóló híres énekéből való. Nemcsak az az érdekes, hogy ez a forradalmian éles hangú vers mennyire beleillik Bornemisza általunk, a szemelvényekből már megismert stílusába, és hogy Bornemisza is mennyire odaillőnek tartotta, hiszen azért idézte, hanem az is, hogy Bornemisza 1578-ban idézi azt az éneket, ami csak később, 1582 júniusában, tehát négy év múlva jelenik meg először nyomtatásban, mégpedig magának Bornemisza kiadásában! Bár egy kézirat is megjárhat messzi földet, különösen abban a korban, a körülményeknek ez az egyezése mégis kétségtelenné teszi legalábbis azt, hogy Bornemisza ismerte és idézte, tehát *követendő példaként* tartotta szem előtt Szkhárosi énekeit az Ördögi Kisértetek megírásakor.

² „Magyar katonát is láttam Ungvárott ki esképpn járt...” (845) „Ungvárott jeles klastrom volt. De immár az porát is elfuttatta az isten, mint egyebüttis: Ott egy barát midőn prédikálna...” (951)

De lapozzunk tovább az Ördögi Kisértetekben. A 903b oldalon ezt olvashatjuk: „Csikós András... sok nyúlós bort, ciberét, penészes túrót, férges szalonnát elosztott az jobbágyokra.“ Ezt a Csikós Andrást már megismertük a fent idézet első „versusában“, melynek eredetijére nem sikerült raakadnom. Nem lehetetlen, hogy Szkhárosinak, vagy pedig követőjének elveszett művéből való. Ugyanis ennek az utóbbi idézetnek is van Szkhárosinál megfelelője (A fösvényeségről):

„Büdös boroddal az népet bosszantod.
Elvesző marháddal őket sanyargatod,
Férges szalonnádat mind reájok osztod...”

Szkhárosi nem mondja meg, ki az, aki бүdös borával a népet bosszantja, Bornemisza viszont Csikós Andrást említi; mintha tőle magától hallotta volna...

Ha személyesen — bebizonyítható módon — talán nem is, de *műveivel döntő halással volt Bornemiszára Szkhárosi Horvát forradalmi lendületű költszete*. Az Ördögi Kisértetek szerzője már *haladó hagyományokból* táplálkozott.

III

Az Ördögi Kisértetek olvasásakor lépten-nyomon találkozunk a Balassi-családnak, de különösen Balassi Menyhértnek nevével. Köztudomású, hogy Bornemisza kapcsolatban volt a Balassiakkal; nevelője volt Bálintnak, együtt írták a Füves Kertescskét, és Bécsből való menekülésekor is Balassiak rejtegettek. Különösen Menyhérttel volt bizalmas kapcsolatban. Így feltehető: a rokonságon és főbb udvari tisztviselőkön kívül *Bornemisza mindenkinél többet tudott Balassi Menyhért viselt dolgairól*. Elég néhány sor az Ördögi Kisértetekből ennek igazolására:

„Balassi Menyhárt beszélte szörnyűségét az lator bujaságnak, hogy ő elejin Budán mikor az friss polgár-feleséget elhozatná, az büntétel után elutálá őket, és émelýgett belé, gondolván: egyebekis mint undokoskodhattak vele. Azért nem feketett egy ágyba velek, hanem elűzte mellőle és párnát hagyított neki. Amaz, étten-éccaka mind elmorgott vele.” (889)

Az Ördögi Kisértetek ilyen és hasonló, Balassi Menyhárttal kapcsolatos részeinek olvasása után lehetetlen nem gondolni a Balassi Menyhárt árultatásáról szóló komédia kérdéses szerzőségére. Mint tudjuk, a komédia szerzője máig ismeretlen. Egyesek szerint Karádi Pál, a kiadó. Mások szerint Bornemisza. *Az Ördögi Kisértetek tanúsága szerint lehetségs, hogy Bornemisza.*

Mivel azonban Bornemisza szerző-voltának bizonyításához hosszadalmas, külön tanulmányt igénylő filológiai munka szükséges, egyelőre csak a fontosabb jellegzetességekre hívom fel a figyelmet.

A szerzőség kérdésének története:

1914-ben Horváth János megcáfolta Karádi Pál szerző-voltát.

1927—28-ban Farkas Gyula megállapította, hogy a Komédiának és Bornemisza műveinek sajátos nyelvezete van, és hogy Bornemisza jól ismerte Balassi Menyhártot, továbbá, hogy a szerzőnek is jól kellett ismernie hősét. A szerző „jó tollforgató volt“. Házi Jenő ugyanekkor megállapította, hogy Balassi Menyhárt életének eseményei meglepő pontossággal egyeznek a Komédiában elmondottakkal. Igen valószínűvé vált, hogy Bornemisza a Komédia szerzője. Farkas Gyula hivatkozik az általam most idézett részletre is. Nem ismerték azonban Bornemisza egyéniségét, indítóokait; nem ismerték az Ördögi Kisérteteknek társadalomkritikáját, következetes, harcos magatar-

tását, és így képtelennek tartották Bornemiszát, az udvari káplánt, ilyen mű megírására. Pintér Jenő így foglalja össze a vitát: „Ezt a feltevést nem lehet elfogadni. Bajosan hihető, hogy az a Bornemisza Péter támadta volna ádáz hangon és epébe mártott tollal Balassi Menyhártot, aki annyit köszönhetett a Balassi-családnak... Ilyen körülmények között nem lehet elképzelni, hogy a család jóságáért aljas hálátlansággal... fizessen.”³

Mi azonban, az Ördögi Kisértetek olvasói, el tudjuk képzelni. Nem ugyan az aljas hálátlanságot, hanem az őszinte, meg nem vesztegethető, szinte belső kényszer hatására cselekvő magatartást. Bornemisza átlátta, éppen, mivel közel volt a központhoz, az ország vezetőinek aljas és csak a nép kárát okozó árulását, és amint nem szégyelt feletteseiről: a Salm grófokról, Balassi Jánosról és a többiekéről igazat írni, nem szégyelhetett igazat írni a tisztán látó, hazáját és a népét feltő ember hangján a magukat országvezetőnek tartó kalandorokról sem.

Fontoljuk meg továbbá a következőket: a Komádiát igen „rutinos“, fejlett irodalmi érzékű író írta: igen benső ismeretségben volt Balassi Menyhárral és minden ügyét ismerte; erős társadalmi érzéket árul el, amire a kiadó Karádi Pál is felfigyelt; a mű a század legfejlettebb prózai stílusában van írva, ezt az író tehát a legjobbak között kell keresni; végül figyeljük meg, hogy a Komédia szerzője Balassi Menyhártot a század feudális osztályának *típusaként* látja, ami úgyszólván perdöntő jelentőségű ebben a kérdésben.

Bornemisza viszont: rutinosnak mondható drámaíró, az Elektra szerzője; benső ismeretségben volt Balassi Menyhárral; erős társadalmi érzéke volt; stílusa a század egyik legfejlettebb prózai stílusa, Heltai mellett, aki viszont nem írt drámát; végül — az Ördögi Kisértetek alapján — úgyszólván egyedül ő róla feltételezhető, hogy Balassi Menyhártot, mint osztályának egyik *típusát* látta és ábrázolja.

Ilyen megoldások alapján legalábbis *érdemes* a kérdést újra fölvetni, különösen akkor, mikor tulajdonképpen csak az áltatta el ennek az oly fontos drámának a problémáját, hogy Bornemiszáról „lélektanilag“ nem feltételezhető, hogy ilyet tegyen, holott *éppen* feltételezhető. Nem lehet közömbös számunkra ez a probléma, *nem maradhat homályban egyik legjobb, régi magyar drámánk szerzője.*

Ezzel a három kiemelt témacsoporttal, korántsem merítettük ki az Ördögi Kisértetekből levonható tanulságokat. Ezek csak a legfontosabbak. Igen sok részletkérdést világítana meg egy alaposabb tanulmány, így például Bornemisza forrásainak vizsgálata feleletet adna a XVII. században előbukkanó olasz novellisztikus-elemek problémájára: Bornemisza meglepő bőségben idéz Boccaccio, Bandello és társaik novelláiból. Etnográfiánk is csak gazdagodna, ha alaposabban megvizsgálná az Ördögi Kisérteteket. Bornemisza sok népmesét, vagy népmese-töredéket közöl.

Ehhez azonban ki is kellene adni ezt a jobb sorsra érdemes művet.

³ Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete, II. kötet.

KOSSUTH, TÁNCSICS ÉS FORRADALMÁR-TÁRSAIK HALÁLOS ÍTÉLETE

1851. szeptember 22.

I.

Most múlt száz esztendeje, hogy a Habsburg-abszolútizmus a szabadságharc vezérkarára kimondott halálos ítéletekkel pecsételte meg akkor már két éve tomboló rémuralmát.

Mivel a 48/49-i forradalom és szabadságharc vezetőinek sorában írók és publicisták is szépszámmal találhatók, e monstre-pör anyaga a történetírás mellett az irodalomtörténet lapjaira is tartozik.

Ez emlékek föllevenítése nemcsak a kegyeletnek tett áldozat, hanem egyúttal alkalom arra, hogy az irodalomtörténet némely hézagait pótoljuk, tévedéseket megszüntessünk, és irodalmunk néhány alakját igazabb s teljesebb megvilágításba helyezzük.

Amint a bécsi szoldateszka megkezdte az elárult és lefegyverzett szabadsághősök kivégzését, egyidejűleg megindította az eljárást ama hazafiak ellen, akik még nem kerültek kézre.

1850. január 1-én jelent meg a legnevezetesebb lista. Ez összesen 68 nevet tartalmaz, köztük Kossuthnak, a debreceni kormány és országgyűlés tagjainak, külföldi követeinknek, a főbb tisztviselőknek s a honvédség még élő vezéreinek nevét. Címe: *Idéző rendelet*. Szövege a következő:

„A cs. kir. 3-d. hadsereg parancsnoksága, alább nevezett, felségárulási bűnnel jogszerűleg vádolt, szökevény egyének ellen a haditörvényszéki vizsgálatot elrendelte, és pedig” (következik a 68 név, a szabadságharc idején viselt tisztségük rövid megjelölésével. Majd pedig a következő szöveg:)

„Minél fogva az összes vádlottak felszólíttatnak, hogy ez idézet kihirdetése napjától számítandó 90 napra e hadi törvényszék előtt megjelenjenek, s az őket terhelő vádak iránt feleljenek, ellenkező esetben törvény szerint makacsságban elmarasztaltatnak, s az ítélet távollétükben mondatik ki.

Pest, jan. 1-jén, 1850.

Cs. k. haditörvényszék.”¹

Tudni kell, hogy a rendeletet kibocsátó „cs. kir. 3- d. hadsereg parancsnoksága” kifejezés: a legfőbb hóhért, báró Haynaut jelenti. Ezt az egykorú újságolvasó is könnyűszerrel kitalálhatta. Az egyetlen magyarnyelvű napilap — a Magyar Hírlap — hasábjain ugyanis, ahol a beidézések és haditörvényszéki ítéletek publikálása egymást követte, úgyszólván naponta jelent meg „a cs. k. 3-ik hadseregparancsnokságnál, táborszernagy b. Haynau-féle, az 1848. és 49-ik magyar hadjáratban nyomorékokká lett katonák gyámolítását illető alapítványra tett önkényes adakozások” jegyzéke. (Érdeemes tanulmányozni: kik voltak azok a „gutgesinnt” polgárok, akik oly buzgón adakoztak a „bresciai hiéna” nevét viselő kegyes alapra!)

A kilencven-napos határidő letelet, s a beidézett forradalmárok jórésze nem volt hajlandó kiszolgáltatni magát az osztrák császár és hóhérai bosszújának. Legtöbbjüknek sikerült már külföldre jutnia, mások itthon bujdosnak, rejtőztek, naponta halálos veszedelmek között.

¹ Ld. Magyar Hírlap, 1850 jan. 1

A „cs. k. haditörvényszék“, vagyis Haynau vérbíró-sága tehát kénytelen volt távollétükben pörbefogni s ítélezni fölöttük, úgy amint azt előre jelezte. Mire azonban az ítéleteket meghozták, az „Idéző rendelet“ -ben szereplő 68 név 36-ra csökkent. Itt már nem szerepel — többek között —: Beniczky Lajos kormánybiztos és a fölkelőcsapatok vezére, Bernáth Zsigmond ung-megyei főispán (Mikszáth „Különös házasság“ c. regényének egyik alakja. Buttler János gróf barátja), Egressy Gábor színész és Kossuth kormánybiztos. Lónyai Menyhért pestmegyei képviselő, Remellay Gusztáv hadbíró a fölkelő hadseregben s vésztörvényszéki bíró (akkoriban elég jónévvű novellista) stb.

A Haditörvényszéki ítéleteket 1851. szeptember 22-én mondták ki „in contumaciam“ s hajtották végre „in effigie“, — amint erről a Magyar Hírlap 1851. szeptember 23-án megjelent 568. számából értesülünk. Az ítélet is — éppenúgy mint az „Idéző rendelet“ — betűrendben sorolja fel a 36 „pártütő“ nevét, részletezve személyi adataikat és „felségsértő bűneiket“. A névsor a következő: (Általános tájékoztatás végett feltüntetjük tisztségüknek, hivatali állásuknak azt a rövid megjelölését is, amely az „Idéző rendelet“ szövegében volt olvasható!)

1. Almásy Pál, alsóház elnöke, hevesmegyei képviselő és kormánybiztos.
2. Gr. Andrássy Gyula, Kossuth ügynöke Konstantinápolyban s a felsőház tagja
3. Galanthai Balogh János, barsmegyei képviselő.
4. Gr. Batthyány Kázmér, Kossuth Lajos külügyministere.
5. Beöthy Ödön, biharmegyei főispán és kormánybiztos.
6. Csernátoni-Cseh Lajos, állítólag komárommegyei képviselő, s Kossuth titkárja.
7. Gorove István, temesmegyei képviselő.
8. Esquire Guyon Richard, hajdani cs. k. főhadnagy, utóbb fölkelési tábornok.
9. Hajnik Pál, pestmegyei képviselő, a pártütőknel rendőrfőnök.
10. Házsmán Ferenc, budai képviselő.
11. Horváth Mihály, csanádi püspök s Kossuth cultusministere.
12. Irányi (előbb Halbschuh) Dániel, budai képviselő s kormánybiztos.
13. Bárány József, honvédelmi bizottmányi tag.
14. Kmety György, 19. cs. k. gyalogezred főhadnagy, utóbb fölkelési tábornok.
15. Kornis Károly, pesti egyetemi tanár s vésztörvényszéki kövvádó.
16. Kossuth Lajos.
17. Ludwig János, szepesmegyei képviselő és kormánybiztos.
18. Madarász László, székesfehérvármegyei képviselő s a pártütőknel rendőrfőnök.
19. Bárány Majthényi József, felsőházi tag és jegyző.
20. Mérey Mór, fölkelési őrnagy, újságíró s rendőri hivatalnok.
21. Mészáros Lázár, cs. k. vezérőrnagy, bácsmegyei képviselő és a pártütőknel hadügyminister.
22. Oroszhegyi József (valódi nevén Szabó) guerillavezér.
23. Perczel Mór, budavárosi képviselő, s fölkelőcsapatok vezére.
24. Perczel Miklós, tolnamegyei követ, s fölkelő sereg vezére.
25. Puky Miklós, hevesmegyei követ s kormánybiztos.
26. Rákóczi János, Kossuth megbízottja s hivatalnok.
27. Sárossy Gyula, pesti főváltótörvényszéki ülnök.
28. Somogyi Antal, csongrádmegyei követ.
29. B. Splényi Lajos, cs. k. kapitány, s Kossuth agense.
30. Bárány Stein Jenő Miksa, cs. k. mérnök kapitány, végre fölkelők tábornoka.
31. Szemere Bertalan, Kossuth ministerelnöke.
32. Szontagh Sámuel, fölkelő vésztörvényszéki ülnök.
33. Táncsics valódi néven Táncsics Mihály, baranyamegyei képviselő.
34. Széki gr. Teleki László, pestmegyei képviselő és Kossuth agense Franciaországban.
35. Doggenfeldi Vetter Antal, cs. k. 37. gyalogezred őrnagy, végre fölkelők tábornoka.
36. Vukovich Szabás, Kossuth igazságügyi ministere.

A pörbefogottak személyi adatainak és „felségsértő bűneik”-nek egyenkénti részletezése után következik az ítélet szövege:

„Mintán a vádlottak, kikre az előadott tényállásban minden egyesnél elősorolt cselekvények törvényesen rájuk bizonyultak, daczára mult évi mart. 31-kén lefolyt idézési határidőnek, meg nem jelentek: azért a fölöttük tartott haditörvényszéken egyhangú szavazattal ítéltetett: mikép összesen a felségsértési bűn részesei, s ennél fogva az 5. hadiczik s 1849-ki júl. 1-ji proclamatio szerint vagyonuknak elvétele mellett a lázadás által okozott károk megtérítésére — Horvák Mihály a földi javak (temporalia) elvesztése, Kmethy, Mészáros, Splényi, Stein és Vetter pedig a cs. kir. hadseregben viselt rangjaiktól megfosztás mellett — kötél általi halállal büntetendők, s nevük a bitófára kiszegzendő.

Mely a cs. kir. III. hadtestparancsnokság által megerősített ítélet mai napon közzététetett s a szolgálati szabály értelmében végrehajtatott.

A cs. kir. haditörvényszéktől.

Pest, sept. 22-kén 1851.”

A „cs. kir. haditörvényszék” mindenre elszánt szolgálai elég bornirtak voltak ahhoz, hogy végigjátsszák a kivégzési komédiát! Egy szemtanú előadása szerint: „Katonaság fedezete alatt a szokásos módon mentek ki a vesztőhelyre, ahol 36 bitófa állt. Kiérvén, felolvastatnak az ítéletek. Ekkor előlép a bakó, utána két pribék négyszögű fekete táblákkal, amelyeken az elítéltek neve fehér betűkkel volt felírva. A hóhér ezeket a táblákat a megállapított sorrend szerint felszögezi a bitófákra. Legutolsó a Kossuth neve, ezzel is jeleztetvén, hogy ő a legbűnösebb, s ha a kivégzés csakugyan megtörténik, őt hagyják vala társai között a legutolsónak.”

A magyar nép néma fájdalommal és megdöbbenéssel szemlélte az eseményeket. A hazafiak rettegve figyelték: vajjon nem kerül-e zsandárkézre valaki a halálraítéltek közül? Csak kevésről tudták biztosan, hogy sikerült-e külföldre jutnia, vagy még mindig idehaza bujdosik? Hiszen még egy Petőfi sorsáról is a legképtelenebb legendák keltek szárnyra...

Szilágyi Ferencnek, a Magyar Hírlap „gutgesinnt” szerkesztőjének, volt érzése a közönség lélektanához. A halálos ítéletek publikálása után szaporán kezdett közölgetni híreket a külföldre jutott s immár biztonságban lévő „rebellisekről”. Hangja legtöbbször gúnyos, csúfolkodó (talán így is érzett!), — olvasói mégis megkönnyebbülten lélekzettek föl, amikor az egyetlen magyarnyelvű hírlapból arról értesülhettek, hogy az üldözöttek közül ennek is, annak is legalább az élete mentve van! Akikről a Magyar Hírlap hallgatott, azok felől vagy nem volt megnyugtató értesülés, vagy biztos lehetett az olvasó afelől, hogy itthon rejtőznek, mint pl. Rákóczi János, Sárosi Gyula, Táncsics Mihály.

Ennek a hosszú listának megvan az a nevezetessége, hogy a 36 halálraítélt közül senki sem került hóhérkézre. Azok is, akiket a hatóságok utóbb elfogtak, újabb ítélet alapján már csak hosszabb-rövidebb ideig tartó börtönbüntetéssel sújtattak. Az emigránsok egy része külföldön húnyt el, más része a kivégzés táján hazatért.

Az elítéltek — akiket a kivégzési komédia elvégre mégis csak legközelebből érintett — nem tagadhatták meg, hogy a helyzetükhöz illő akasztófa-humornak kifejezést ne adjanak. Volt a „felaggatott” hazafiak között, ki „előhalott”-nak s „kísértet”-nek nevezte magát; a bujdosó Sárosi Gyula 1852-ben „Árnyék Pál” néven jelentkezett olvasói előtt; mások névaláírás helyett akasztott embert rajzoltak leveleik végére. Irányi Dániel azt beszélte, hogy: „Jót nevettünk, mikor tudomásunkra jutott, hogy mi tulajdonkép már nem is élünk, s hogy bennünket az atyáskodó osztrák kormány a mi tudtunk nélkül felakasztatott.”

Egyébként a halálos ítéleteknek a Magyar Hírlapban való közlése sem nélkülöz bizonyos irodalmi érdekességet. A halálraítéltek közül ketten ugyanis e lapnak történetesen munkatársai voltak! Az egyik Csernátony Lajos, aki — úgy is, mint a lap szerkesztőjének, Szilágyi Ferencnek egykori kolozsvári ref. kollégium-beli diákja — ezeit éppen párizsi levelezője volt a Magyar Hírlapnak. „E levelek rendkívül vörös színűek s csak azért jelenhettek meg, mert a bécsi kormány szemét elfutotta a vér a forradalom után, s nem látott egyebet, mint kiszemelt áldozatait. A sajtóra csak később terjeszté ki figyelmét.”² — A másik: Jósika Miklós, aki 1851. július eleje óta küldöztette a Magyar Hírlapnak „brüsszeli leveleit”, melyekben az ottani életmódot, szokásokat, eseményeket ismerteti, összehasonlítva azokat a hazai viszonyokkal, rejtett oélzásokat tevéen — mint pl. a párizsi kémek gúnyolásakor — a magyarországiakra is. A Magyar Hírlap szept. 23-i számában megjelentek a halálos ítéletek, köztük a Jósikáé is, de azért a lap mintha mi sem történt volna, folytatta — természetesen név nélkül — a brüsszeli levelek közlését egészen okt. 9-ig, amikor azok egyszerre elmaradnak.³

*

A névsorból láthatóan a száz évvel ezelőtti halálraítélte személyiségeknek kb. kétharmad része kizárólag a történetírás lapjaira tartozik. De van köztük tizenkét olyan név, amely teljesen vagy részben az irodalomtörténet tulajdona. Ezeket közelebbről megvilágítjuk. Hogy a mai történeti ítélet a pörbevonatok közül egyeseket mennyiben tart valóban forradalmárnak s a szabadságszémek hű képviselőjének: az most vizsgálódásunk célját nem érinti. Beérjük az adott ténnyel, hogy mint a magyar nép szabadságküzdelmének részeseit, Kossuth híveit és munkatársait, vezérükkel együtt hurcolták egykor — hacsak jelképesen is — verpadra.

Emlékük felújítása módot nyújt arra, hogy a rájuk vonatkozó irodalomtörténeti ismereteket és adattárat kissé kiegészítsük. Feltűnő ugyanis, hogy még az itt szóbanlévő legjelentősebb személyiségek életrajzírói közül is alig egy-kettő közölte, vagy értékesítette az ítélet szövegét. Szinnyi József a „Magyar Írók” biobibliográfiájában minden egyes esetben utal a Magyar Hírlap 1851. évi 56f. számára (ez az ítéleteket tartalmazó szept. 23-i szám), de eddig alig akadott olyan monográfus, aki e jelentős forrást fel is használta volna.

A személyi adatokat és vádpontokat részletező szakaszok több szempontból is tanulságosak. Legfontosabb mindenestre az, hogy épp a forradalmi „bűnök” felsorolásával számunkra élesebben megvilágítják hőseink olyan szerepét s ténykedéseit, melyek a későbbi szemléletben elhomályosultak vagy szándékosan más megvilágításba kerültek. E szakaszok helyenként igen érdekes mozzanatokra, eseményekre, tényekre, közleményekre hívják fel figyelmünket. Az egyes szövegeket szószerint közöljük. Csupán a legfeltűnőbb vaskos tévedéseket igazítjuk ki, a helyes adat zárójelbe-iktatásával.

II.

Feltűnő jelenség, hogy a „cs. k. haditörvényszék” nem rangsorolta a pörbefogott vádlottakat, hanem a legmechanikusabb keretbe, ábécé-rendbe foglalta őket mind az „Idéző rendelet” kibocsátása, mind pedig az ítéletek közzététele alkalmával. Ezzel látszólag azt akarták kifejezni, hogy valamilyen egyazonos bűnben, a „pártütés”, illetőleg „felségsértés” bűnében

² Csernátony Lajosról (Hazánk s a Külföld, 1867. 353—5. l.).

³ L. még Dézsi Lajostól: Br. Jósika Miklós (Bp. 1916) 295—7. l.

találtattak vétkeseknek, s mint ilyenekre a törvény egyformán kötél általi halált mér. Batthyány Lajosnak s az aradi vértanúknak ítélete is azonos ezzel, mintha csak valami őrületet töltöttek volna ki a bírák, amikor halálra szánták a szabadság híveit.

De a „cs. k. haditörvényszék“ minden megtévesztő mesterkedése ellenére is világosan kitetszik a hazug játék, mellyel gyávaságát igyekszik fedezni.

A monstre-pör középpontjában a szabadságharc legfőbb vezére, KOSSUTH LAJOS áll. Nyilvánvaló, hogy az „Idéző rendelet“-ben és az ítéletben szereplő személyek nagy részét csak azért foglalták Kossuthal közös listára, hogy leplezzék a bécsi udvarnak a legnagyobb ellenféllel, a „főreből-lissel“ szemben tájékozó tehetetlen dühét és szegényét. Könnyű felismerni ennek áruló nyomait! Íme: Az „Idéző rendelet“-ben a felsorolt nevekhez egy-egy tisztség-megjelölés járul, hogy t. i. milyen címen kívántak ellene eljárást indítani; Kossuth Lajos neve pusztán áll, minden cím-megjelölés nélkül! Viszont az ítélet részletes indokolásában a terhére rótt események voltaképpen sürített foglalatokat azoknak a „főbenjáró bűnöknek“, melyekben társait és törekvéseinek részeseit külön-külön marasztalták el. Hangosan bizonyítja továbbá Kossuth sokszorosan kiemelt személyiségét az, hogy a pörbefogottak nagy része kifejezetten mint az ő fegyvertársa került erre a listára! A ministerek „Kossuth ministerei“, a követek „Kossuth megbízásából“ küldettek külföldre, a tábornokok, kormánybiztosok, képviselők és tisztviselők mind, mind az ő személyéhez kapcsolhatnák, jelölve annak, hogy az abszolút monarchia lakájai a népfeltség elvét és a felelős kormányzat gondolatát nem tudták, de nem is akarták megérteni! És végül minden kétséget kizáróan leleplezte a reakció hazug mesterkedését az a körülmény, hogy a jelképes kivégzések alkalmával a bíró a névtáblákat „megállapított sorrend szerint“ szögezte fel a bitófákra, s Kossuth neve — utoljára maradt!

Az ítélet szövege a következő:

16. [sorszám.] *Kossuth* Lajos, monoki születésű, Zemplén megyében, 47 éves, evang., nős, 3 gyermek atyja, ügyvéd és hírlapszerkesztő, 1848-ban magyar pénzügyminister s Pest város köve a magyar országgyűlésen, a magyar forradalom kezdetétől fogva ennek fegyvererővel bevezetéseig, annak előmozdítása- s kormányzásában legkitűnőbb szerepet játszott; különösen abban az által vett részt, mikép az országgyűlést az 1848 oct. 3-ki legfelsőbb nyilatkozványnak, mellyel az feloszlattott, el nem ismerésére s együttmaradására indította, a honvédelmi bizottmány neve alatt felállított ideiglenes kormány elnökségét elvállalta; pénzjegyek kibocsátása által módot szerzett magának arra, hogy a törvényes kormányhatalom elleni fegyveres ellenállást folytathassa, melyet ő újonczozás, a nemzetőrség mozgóvá tétele s a népiölkelés rendezése által legvesélyesebben fejtett ki; a hadsereggel együtt maga is részt vett az osztrák főhercegségbeli beütésben; ő felsége I. Ferencz József trónöröklését bitorlásnak nyilvánította; a cs. k. seregeknek Windischgrätz herczeg tábornagy alatti előnyomulása alkalmával a kormány s országgyűlés székhelyét Debreczenbe tette át; felhívások s proclamatiók, jutalmazások s rögtönítélő törvényszékek által a népet s a sereget a megkezdett forradalmi munkában kitérésre [helyesen: kitűrésre, kitartásra] ösztönözte, s ügynökök által a külföld rokonszenvét annak számára megnyerni ügykezett; s végre az 1849. april 13-ki titkos értékeztetés s az april 14-iki nyilvános ülésben, Magyarországnak az őszállamtól teljes elszakasztását, a felséges uralkodóház trónbóli letételét s száműzését indítványozta s keresztülvitte; mint Magyarország kikiáltott kormányzója, magának ministeriumot választott, azzal együtt május 14-kén a függetlenségi határozatra az esküt letette; 1849. maj. 18-kán s jun. 27-én, a szövetséges osztrák-orosz haderő ellen keresztshadra tett felszólítást, s Magyarországon dictatori hatalommal uralkodott, mígnem a hadi események őt 1849 aug. 11-én Aradon a kormányról lelépésre s kevésel azután Törökországba futásra kényszerítették.

Kossuth mellett még tizenegy nevet emelünk ki; azokét, akik munkáságuk vagy sajátos szerepük révén legközvetlenebbül tarthatnak számot az irodalomtörténeti érdeklődésre. Névszerint a következők: Csernátorny Lajos,

Horváth Mihály, Irányi Dániel, Jósika Miklós, Kornis Károly, Madarász László, Mérei Móric, Oroszhegyi Józsa, Sárosi Gyula, Táncsics Mihály és Teleki László. Publicisták, költők, írók és tudósok. Közülük néhányat pl. Csernátont, Sárosit, Táncsicsot kifejezetten a tolluk miatt marasztaltak el; a többieket általában egyéb forradalmi tevékenységük miatt vonták pörbe.

Legnépesebb a publicisták csoportja. Hivatásuknál fogva is közelállnak Kossuthhoz, kinek hírlapírói működését az ítélet szövege sem mulasztja el megemlíteni. Kossuth — a magyar publicisztika örök büszkesége, a modern magyar hírlapírás megteremtője — nyitotta meg azt az utat, melyen Csernátont Lajos, Irányi Dániel és Táncsics Mihály is működött. Munkásságuk a magyar sajtó történetétől elválaszthatatlan, sőt annak egyik fontos fejezetét alkotja.

Az a körülmény, hogy a reakció terrorja oly elvakult dühvel támadt a toll képviselői ellen, önmagában mutatja a csak nemrég kivívott sajtószabadság roppant jelentőségét. A toll a karddal egyértékű fegyverre vált! Katonái ugyanolyan megítélésben részesültek, mint a honvédelem fegyveres erőinek vezetői. A „Március Tizenötödike“, a „Radical“, a „Népelem“ és a „Munkások Ujsága“ szerkesztőinek s munkatársainak névsora e feketelistán nyilván jelzi, hogy a reakció voltaképpen az egész baloldali sajtót, a szabadság elveit bátran érvényesítő, haladó szellemű gárdát kívánta a vádlottak padjára juttatni, illetőleg megsemmisíteni. Innen van, hogy a forradalom vezérének a listájára kerültek mindazok, akik — különösen Debrecenben — a következőket forradalmi programot hirdették, ellenben nem szerepelnek olyanok (pl. Jókai vagy Vas Gereben), akik e szélsőbaloldaliaknál sokkal „felségsértőbb“ gúnyiratokat is írtak korábban, ám magatartásuk Debrecenben feltűnően tartózkodó lett. (A legkirívóbb példa Jókai.)

Nem tudjuk pontosan: kik sugalmazták és részleteiben kik szerkesztették e nagy pör anyagát. Az sem egészen világos, hogy a névsor összeállítása milyen alapon történt. Némely jelek arra engednek következtetni, hogy a személyes hosszúnak, a reakciós körök neves vagy névtelen följelentéseinek is szerepük volt a vádaskodásban. De az kétségtelenül bizonyos, hogy — mint majd látni fogjuk — a vádlók mohón forgatták a 48–49-i hírlapokat, főleg a hivatalos „Közlönyt“ és a radikális újságokat, s azokból meglehetősen rendszertelenül ragadtak ki céljaiknak megfelelő részleteket. Minthogy pedig a forradalmi balszárny képviselői érthető szolidaritást tanúsítottak egymás iránt, s ezt sajtószerveikben ki is fejezték: — vádlóik pusztán e hírlapok áttanulmányozásából, tehát külső eszközökből is megállapíthatták a radikális csoport törekvéseinek magasabb összefüggését. Akkoriban majd mindeuik sajtószerv közölt időnként lapszemlét. Nos, a baloldali közlönyöknek baloldali társaikról, vagy másfelől a megalkuvó sajtóról való vélekedése teljesen egybehangzó! Táncsics „Munkások Ujsága“ éppen olyan elismerően szól a Madarász-testvérek „Népelem“ c. lapjáról, s a Csernátont—Pálffy Albert-féle „Március Tizenötödikéről“, mint ezek az ő becsületes szándékairól. (Pl. a „Munkások Ujsága“ a „Népelem“-ről: 1848. máj. 7. és aug. 6. sz.; u. a: a „Március Tizenötödike“-ről is 1848. máj. 7., a Népelem viszont Táncsics és Csernátont lapjáról: 1848. aug. 18., stb.)

A forradalom szóbanlevő publicistái közül TÁNCSICS MIHÁLYt kell elsőnek említenünk. Ő maga tört utat göröngyös pályáján, s más forradalmi csoportoktól elkülönülve lengette vörös lobogóját. Am amikor a politikai szükség úgy kívánta, pl. Debrecenben is a legszorosabban együttműködött a Madarász-féle radikális csoporttal. (Erről jellemző szakaszokat olvashatunk önéletrészében.) Táncsicsot már 1846-ban börtönbe juttatta az abszolútizmus. Természetes, hogy 48–49-ben kifejtett fokozott publicisztikai tevékenysége miatt — melyhez most képviselői szerepe is járult — a megtorló hatalom az első között kereste halálra. Midőn 1850 novemberében az osztrák kormány

24 magyar rebellis internálását kérte a töröktől, az ez alkalommal Kiutahiába internált Kossuth, Batthyány Kázmér, Mészáros Lázár és mások neve mellől a Tánicscsét sem felejtették ki, mert azt hitték, hogy ő is török földre menekült.

Tánicscs Mihálynak a legutóbbi esztendőkből elégtétellel szolgált az utókor. Ma már több monográfia méltatja jelentőségét, s egyes művei új kiadásban láttak napvilágot. De halálos ítéletének szövege — tudtommal — egyik életrajzában sem olvasható; pedig az ellene felhozott vádpontokat is érdemes kissé közelebből megvilágítani. Az ítélet szövege:

33. [sorszám.] *Tánicscs* valódi nevén *Stánicscs* Mihály, született Pesten [nem ott, hanem a veszprémi megyei Acsteszéren] Magyarországon, 51 éves, ev. val., nős, pesti názbirtokos, volt iskolatanító, 1850-ki jan. 1-én fölségsértés: vád folytán nyilvánosan megidézve s meg nem jelenve, mint Earanyamegye képviselője a magyar országgyűlési üléseken egész a felkelő kormánynak Debreczenbe meneküléseig, hová ő azt követé, s Debreczenben egész annak Budapestre visszatérteig, tehát 1849-ki ápril 14-ke előtt és után, tényleges részt vett. Ezen idő alatt szerkeszté a magyar munkások ujságát, s több köztársasági s communistikus irányu röpiratokat bocsátott közre. Elsőben kiadott egy felszólítást fegyverre, indítványokat tón dictaturára, követküldésre minden nevezetes udvarhoz, valamennyi horvát kiirtására, valamennyi külföldön tartózkodó magyar beidézésére, javaik lefoglalására meg nem jelenés esetében; a magyar sereg behívására Olaszországból, a köztársaság behozatalára, a *pragmatica sanctio* megsemmisítésére — elégtetésének egy rajzképével — s felhívást a küzdelemre „*vérboszu*” cím alatt. Ezen újságot ő Debreczenben is folytatá egész 1849-ki febr. 3-káig, mint annak a felkelő kormány általi megszüntetése napjáig s ismétli betiltásáig, még 1849-ki júniusban is, Pesten, 4 számot röpirat alakban nyomtatott belőle. Azonkívül tagja volt az egyenlőségi társulatnak, s 1848-ki oct. 3-ka után e körben egy szerfőlött ingerlő tartalmu proclamatiót bocsátott ki, teljesen féktelen kifakadásokkal a Magyarországból királyi biztosul küldött cs. kir. altábornagy báró Jellacic ellen, kit elfogatni s mindazokat, kik vele tartanak, megöletni javaslá.

Tánicscs „bűnlajstromának” középpontjában tehát „Munkások Ujsága” c. lapja és röpiratai állottak.

A „Munkások Ujsága” hasábjain sorjában megtaláljuk azokat a közleményeit, melyek a legfőbb vádpontok (számszerint mintegy tíz vádpont) alapjául szolgáltak. Az inkriminált tárgyakat (felszólítás fegyverre, indítványok diktatúrára, követküldés külföldre stb.) Tánicscs különböző közleményeiben többször kifejti, de néhány nagyobb cikkében össze is foglalja. Ilyenek főleg „Politikai hitvallásom” (M. Ujs. 1848. július 9), „Mit kell tennünk?” (M. Ujs. 1848. okt. 3.) és „Respublica” c. terjedelmes cikke (M. Ujs. 1848. okt. 13—nov. 3.).

Elevenítsük fel Tánicscs publicisztikai dolgozatainak érintett szakaszait, melyek forradalmi munkásságát jobban megvilágítják.

Tánicscs már 1848. ápr. 30-án hirdeti, hogy „veszedelem fenyeget” s „fegyveres nemzetörségre” van szükség. De az ítélet minden bizonyly egy szept. 29-én publikált közleményére vonatkozik, melynek refréknént ismétlődő vezérmotivuma: „Fegyverre, magyarok, fegyverre!” (Szózat a magyarokhoz, Dobrossitól.)

A következő öt vádpontot a vádhatóság Tánicscs „Mit kell tennünk?” c. javaslatai ellen szögezte Tánicscs javaslatait azzal vezetí be, hogy a felelős minisztérium létrejöttével nincs szükség sem királyra, sem nádorra; mivel pedig Kossuth a népnek teljes bizalmát bírja, kívánatos, hogy „teljes hatalommal felruházva legyen”. (Ez az „indítvány a dictaturára.”)

Javaslatainak egy következő pontjában kívánja, hogy „küldessék minden nevezetes országba követ”. „Politikai hitvallásában” már előbb s bővebben kinyilvánította: „Kívánom és akarom, hogy Magyarország részéről más országokban követek legyenek. s általok más szabad nemzetekkel barátságos, szövetséges viszonyba jöjünk.”

„A külföldön tartózkodó magyarok beidézésére” nézve ezeket kell tennünk: „Azon magyarok, kik akár régebb idő óta külföldön lagnak. akár pedig most a veszedelem idején hagyták el a hazát, mely iránt tartozó szent köteleességüket elmulasztják, 3 hét

alatt okvetetlenül haza jöjenek, s ha nem, jószágaik elfoglaltassanak és azon szegényeknek csztassanak ki, kik most harcokban a hazáért áldoznak."

Ugyanott: „Olaszországból hadseregünk tüstént haza rendeltessék." De „Válaszfelirati javaslatában" (M. Ujs. 1848. júl. 23.) szintén követeli az Olaszországban állomásozó magyar seregek „késedelem nélküli hazarendelését".

Ami „a köztársaság behozatalát" és „a *pragmatica sanctio* megsemmisítését" illeti: ezek tulajdonképpen Táncsics publicisztikai munkásságának sarkpontjai. Elégge tanúsítja ezt lapjának legterjedelmesebb közleménye „*Respublica*" című cikksorozata. Mindjárt az első közlemény élén (1848. okt. 13-i, 5. sz.) találjuk az ítéletben említett „rajzképet": egy fametszetet, mely a *pragmatica sanctio*nak a korona rajzával ellátott okiratát láncokba vetve ábrázolja. A cikksorozat gondolatmenete: „1. Mi kárt áraszt a király a nemzetre, még ha legjobb volna is. 2. Csak a *respublica* elégítheti ki a szabad polgárok kívánását. 3. Hogyan kell intézkednünk, hogy az európai országok közt méltó helyet foglalhassunk el."

De másutt is többször támadja „az álmoskönyvbe illő *pragmatica sanctio*t". Különösen tanulságos az, amit „Felvilágosítás és felszabadítás" c. hosszabb közleményében mond (M. Ujs. 1848. szept. 14.): „Apáink egy mumust csináltak maguknak és azzal ijesztgették egymást és gyermekeiket; és azon mumus az úgynevezett *pragmatika szankcio*". Majd így folytatja: „Ugyan minő állatja istennek lehet az a *pragmatika szankcio*? kérdik talán némelyek közületek. Barátim, az semmi egyéb, mint a múlt században befirkált darab papiros. Az úrbéri törvények egész egy nyaláb befirkált papirost tettek, s a múlt országgyűlés megsemmisítette, most sajtot takarni való; senki sem veszi többé hasznát; a jelen országgyűlés, vagy akármelyik, a *pragmatica papirosdarabot* is megsemmisítheti; mert az országgyűlés, ha akarja, mindenható, fölötte semmi más hatalom nincs, istenén kívül."

A szept. 17-i számban is foglalkozik e kérdéssel: „Ős apáink azt mondták, hogy a Habsburgi családnak férfi első szülöttje legyen mindig magyar király; később egyszer nem volt fiú, hanem leány, akkor azt határozták, hogy a leány is lehessen király: ebből áll a híres *pragmatika szankcio*..."

Egy további vádpont így hangzik: „Felhívás a küzdelemre *vérboszu* cím alatt". Az inkriminált cikk, „Véres boszú" címmel, a Munkások Ujsága 1848. dec. 29-i számának a vezércikke. Tulajdonképen rövid bevezetés Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány 1848. dec. 22-én kiadott nevezetes proklamációjához („Magyarország népeihöz", felhívás az önvédelmi harcra), melyet Táncsics is közzétett lapjában. Vezércikkét e szavakkal zárja: „Nem vétettünk mi a császárnak és zsoldosainak, mért támadnak ellenünk? Ez égbekiáltó igazságért *véres boszu legyen*, hogy századokig megemlegessenek és rettegjenek szent földünkre ellenségekben állépni."

Es végül egy-két példa a Jellasics ellen tett „féktelen kifakadások" közül: „Jellasics egyike azon reakcióknak, kik hazánk veszedelmére dolgoznak, kik a régi szolgaságot akarják visszahozni..." (M. Ujs. 1848. szept. 10.) „Egy hóhér, egy népgyilkos jön ellenünk, és ez nem más, mint Jellasics..." (u. o. szept. 21.) E legutóbbi idézet Táncsicsnak éppen az egyenlőségi társulathoz benyújtott „szerföött ingerlő tartalmú proclamatió"-jából való; Tóth Mórival együtt bocsátotta ki, címe: „Magyarok!"

Táncsics szerepéről a pörrel egyidőben Szilágyi Sándor (a halálos ítéleteket közlő Magyar Hírlap szerkesztőjének fia, a későbbi neves tőtenetíró) szintén megemlékezik. De Táncsics jellemzését néhány odavetett gúnyos megjegyzéssel röviden intézi el.⁴

A forradalmi program megvalósítását legerélyesebben a MADARÁSZ LÁSZLÓ körül csoportosult radikális balszárny követelte, főleg a debreceni hónapokban.

Madarász László öccsével, Józseffel (a memoáráróval) együtt indította meg Pesten „Népelem" c. napilapját, amely 1848 július 1-től szeptember 23-ig jelent meg. Ebbe (július közepén) beleolvadt az 1851-i halálraítéltek közt szintén szereplő Mérei Mórle „Radicalap" című rekontörékvésű lapja. Méreit Madarász utóbb maga mellé vette rendőri hivatalába, s ezzel munkásságuk még szorosabbá vált.

⁴ Szilágyi Sándor: A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből. 2. kiad. Pest, 1850. 328. l

Kettőjük kapcsolatának közvetlenebb megvilágítása céljából idézzünk pár sort Mérei Mórnak Madarász Lászlóról készített portréjából. Amikor Mérei 1848 nyarán a képviselőház nevezetesebb tagjairól „Országgyűlési mellképek” címen jellemzéseket (afféle „fény- és árnyképeket”) kezdett közölni: gallerijában elsőnek Madarász László alakját mutatta be:

„A szabadelmű párt egyik nevezetes bajnoka, szónoki s publicistai lángész, a szó szoros értelmében. Most a demokratikus eszmék vezérapostola, ellenzéki főnök a ministerium irányában, s a radikális párt legkészsűtebb korifeusa... Ő mint politikus határozott, tiszta elvekkel bír, s ezen elvek alkalmazását nem függeszti fel mellékes tekintet- és körülményektől, meggyőződését nem rámozza s formulázza a tekintély és hatalom igényei vagy érdeke szerint, hanem az igazság zászlóját lengetvén jobbjában, beszél úgy amint érez, s érez aképen, mint a népérdeket örök hite sugja...”⁵

Ismeretes, hogy a Madarász-féle parlamentári csoport politikai törekvéseit a Nyáry Páltól irányított ú. n. „béképárt” buktatta meg, — Jókai „Esti Lapok” c. hírlapjának jelentős közreműködésével. A gróf Zichy Ödön-féle ékszerszobor botránypörével sikerült is a radikális program folytatását elgáncsolniok. Természetes, hogy a nevezetes gyémánt-pörrel az ítéletnek mind Madarász Lászlóra, mind Mérei Mórra vonatkozó szakasza említést tesz. És igen érthető, hogy a „béképárt”-hoz tartozó Jókai (egyik idevágó visszaemlékezésében), valamint a szintén kompromisszumokra hajló Szilágyi Sándor, említett könyvének Madarász Lászlóról szóló fejezetében,⁶ oly tendenciózus árnyképeket hagytak hátra róla.

Az alább közlendő haditörvényszéki ítélet a vádak súlypontját Madarász 1849. évi működésére teszi.

18. [sorszám.] Madarász László, czecei születésű, Fehér megyében, [nem ott, hanem Gulácson, Zala megyében], 41 éves, [sz. 1811.] ref. val., — ki 1850. jan. 1-jén felségsértési vád folytán nyilvánosan megidéztetett, de nem jelent meg, — a magyar forradalom kezdetétől fogva mint Fehérmegye követe, azután mint rendőrminister az ügyágazatok egész körében, és mint a honvédelmi bizottmány tagja, a lázadó kormány alatt legfeltűnőbb, legveszélyesebb s legártékonyabb módon hatott; már az 1849. április 14-ki elhírtult debreczeni convent-határozatban is munkás részt vett; hasonlóan ezen időpontotól is, képviselői s rendőrministeri minőségben 1849. máj. 8-ig folyvást működött, sőt még aztán is, midőn az általa megvilkoltatott Zichy Ödön grófnak a lázadók által elkobzott holmiai s drágaságainak elikkasztása miatt az országgyűlésből kizárattott, Fehér megyében ujonnan követté megválasztását, valamint eziránti hitelesítettését 1849. júl. 2-kán a képviselőháznál keresztyülte; erre nem kevésbé kártékonyan működött, s csak a magyar forradalomnak fegyvererővel elnyomtatása után menekült a külföldre.

A haditörvényszéki ítéletnek MÉREI MÓRRól szóló szakasza márcsak azért is figyelmet érdemel, mert a 48-i radikális sajtó e képviselőjéről a közönség általában csak Szinnyi száraz életrajza és Szilágyi Sándor torzképe⁷ alapján nyert tájékoztatást. Szilágyi Sándor könyvének „Hivatalnokok” c. ciklusában szól röviden és kíméletlenül Méreiről. Jóformán csak pletykákkal, mendemondákkal tüzdelt gúnyviratot közöl róla. Eszerint: „Minister Madarász *conseiller intime*-je. Nagy férfiú, ki schuhwichsot nem evett... Legfőbb érdeme, hogy a miniszterrel ferblizett... Két személyben existált: Mérei a pléhgalléros nemzetőri őrnagy, Mérei a burnótszin-kabátos Staatsrath, pecsétőr...” stb.

Mérei somogy megyei köznemes családból származott. Pesten végezte tanulmányait. A harmincas és negyvenes években több elbeszélést és cikket írt az akkori lapokba (Nefelejcs, Regélő, Rajzolatok. Pesti Hírlap, Életképek).

⁵ Radicallap, 1848. július 5., 27. sz.

⁶ Szilágyi Sándor id. m. 270—281. l. „Madarász L. és J. testvérpár”. (Szinnyi nem említi.)

⁷ Szilágyi Sándor id. m. 337. l. (Szinnyi nem említi.)

Éredeti színműveit és olaszból fordított drámáit elő is adták Budán és Debrecenben. (1834 és 1836). Bécsi származású felesége — aki ugyancsak irogatott — mint titkos ügynök szintén résztvett a szabadságharc mozgalmában. Mérei 1848-ban politikai napilapot indított „Radicallap” címmel, mely június 1-től július 16-ig jelent meg. Ekkor a Madarász-testvérek lapjával egyesült, s Mérei neve, mint társszerkesztő is rákerült a „Népelem”-re. Közös lapjukban Mérei a „Fővárosi mozgalmak” c. hírvivatot vezette. E rovaton kívül alig egy-két más cikket írt (pl. „Horvát mozgalmak”. 1848. aug. 18. sz.) Utóbb, mint nemzetőri őrnagy működött, és okt. végén mint parancsnok vezette csapatát a schwecháti csatában. Talán éppen reá vonatkozik Jókai „A köszívű ember fiai” c. regényének következő részlete („Egy nemzeti hadseregről” c. fejezetben): „Egy ügyvéd otthagya irodáját, kardot kötött, s a legelső csatában maga vitte a zászlót legelől Schwechátnál a kartácszaporral szemközt. A végén ezredes [!] lett. Sohasem tanulta a háborút”... Azután az országos rendőri hivatalba rendelték be, és ott tanácsos lett. Baloldali politikája és a Madarász-testvérekhez fűződő szoros kapcsolatai magyarázzák, hogy a fekete-listáról őt sem felejtették ki.

Halálos ítéletének szövege:

20. [sorszám.] Mérey Móricz, állítólag nógrádmegyei születésű, 46 éves [mindkét adat téves! a somogy megyei Kaposmérőn szül. 1813-ban], kath. vallású, nős, ki 1850. jan. 1-jén felségsértési vád folytán nyilvánosan megidéztetett, de nem jelent meg, mint őrnagy s a pozsonyi nemzetőrség parancsnoka, ezt, 1848. oct. végén cs. k. katonaság ellen Schwechát felé vezérelte, azután az ügyvezett honvédelmi bizottmány alatt az elhírt rendőrminister Madarász László osztályába[n] előbb mint alrendű hivatalnok, később pedig mint ministeri tanácsos egészen annak vészes szellemében működött, ezenkívül a nemzetőrségi őrnagy rangot megtartotta, 1849. mart. végén még alezredesi címet is igényelt, mígnem a lázadó kormány által 1849. april végén a lázadók által meggyilkolt Zichy Ödön elkobzott holmiai- s drágaságainak Madarász Lászlóra hárított elsíkkasztásában részvétel miatt hivatalától elmozdított, s azóta eltűnt.

Az 1848—49-i szabadságharc sajtótörténetében egyik legélénkebb színfolt Csernátóny Lajos és Pálffy Albert lapja, a „Március Tizenötödike”. A csipkelődő hangú ellenzéki lap-típusnak első hazai hírnöke ez az ötletesen szerkesztett újság, melyet annakidején annyira kedvelt és oly szívesen olvasott a közönség. A két szerkesztőtárs, Csernátóny és Pálffy neve sajtótörténetünkben úgy összetartozik, mint a mitológiában Castor és Pollux. „Pálffy magasabb volt a tengeri pharusnál, Csernátóni mint egy vitorlás hajó állt mellette” — így rajzolja élénk őket egy kortársuk. Vadnay Károly meg két hosszabb visszaemlékezésében idézi föl alakjukat.⁸ Harmadik szerkesztőtársukat, Gaal Józsefet (a „Peleskei nótárius” színpadi szerzőjét) — aki amazoknak debreceni tartózkodása alatt szerkesztette a lapot Pesten — a köztudat — ebben a minőségében — teljesen elfeledte.

CSERNÁTÓNY LAJOS publicisztikai munkásságát aránylag sokan és bőségesen méltatták.⁹ Egyike volt a legkitűnőbb magyar hírlapíróknak, aki az emigrációban is értékes tevékenységet fejtett ki. Hazatérve, a kiegyezés után Tisza Kálmán politikájához csatlakozott, s hosszabb ideig képviselő is volt, Tiszával együtt fuzionált. Szilágyi Sándor őt is megörökítette könyvének „Journalisták” c. fejezetében.¹⁰

E néhány adalék előrebocsátásával közöljük az ítélet szövegét. E szakasz főleg azért jelentős, mert elég pontosan megnevezi a „Március Tizenötödike”

⁸ Vadnay Károly: Irodalmi emlékek c. művében: „Friss Március” (1893) és „Pálffy Albert emlékezete” (1898).

⁹ Pl. Hazánk s a Külföld (1867), Magyarország és a Nagyvilág (1867), Kákay Aranyos Nr. 2: Ujabb országgyűlési fény- és árnyképek (1877), stb.

¹⁰ Szilágyi S. id. mű. 342—3. l.: Pálffy és Csernátóni. (Színnyei nem említi.)

általában szignálatlan cikkeinek ama csoportját, melyeket — legalábbis az ellenfél tudomása szerint — Csernátony írt:

6. [sorszám] *Csernátóni-Cseh* Lajos, csernátóni erdélyi sz. [tévés adat, mert kolozsvári születésű], mintegy 27 éves, nőtelen, reform., 1850. jan. 1-jén felség sértési vád folytán nyilvánosan megidézttétvén, de meg nem jelenvén, már 1848-ban az 1848. I. f. [legfelsőbb] nyilatkozvány megjelente után az általa szerkesztett *Martius* 15ke című radikál lapba iktatott, s mind a I. f. dynastia, mind a cs. k. hadsereg s annak vezérei ellen intézett gyalázó cikkei által a forradalom előmozdítását célzó irányzatát nyilatkoztatta és irányban a népre hatni ügykezett; továbbá ugyanazon év novemb. 11-én történt kineveztetését litoknokká a honvédelmi bizottmányhoz, mely a kormány hatalmát magához ragadá, elfogadta, s e mellett önálló előadói működéseket végzett. 1849. jan. elején a forr. kormányval Debreczenbe menekedett, hol a főntemlített *Martius* 15-be valamint a *Közlönybe* iktatott cikkek írása által a forradalom buzgó híveül tüntette ki magát, a I. f. dynastia tagjait a nép szemében a legdurvább kifejezésekkel lealacsonyítani ügykezvén, a királyi tekintély aláásására, s a gondolkozásával megegyező 1849. ápril. 14-én felség sértő határozat lehető valóstítására közremunkált s egyszersmind bosszúszomját az austriai dynastiához hűnek maradt magyarok ellen kifejezte. Végre 1849. ápril. végén egy felség sértési célból reá ruházott küldetést Párisba elfogadott, a Debreczenben a forr. kormány által neki átadott iratokat, melyek közt az ápril. 14-ki conventi határozatnak hivatalos közlése is volt, a magyar forradalom ügyében ott működött gróf Teleky Lászlónak átadta, s általában a forradalom javára kitűnő és veszedelmes tevékenységet fejtett ki.

IRÁNYI DANIEL a magyar publicisztikának egyik köztisztelőtű alakja; egy kortársi vélemény szerint: „erényes ember, a szó legnemesebb értelmében”.

Bár eperjesi diákévei óta résztvett az irodalmi mozgalmakban s már a negyvenes években több pesti folyóirat munkatársa volt — irodalmi tevékenységének súlypontja a szabadságharc utáni évtizedekre esik.

A márciusi napokban a pesti ifjúság őt bizta meg, hogy Kossuth által a pozsonyi országgyűlést gyorsabb cselekvésre ösztönözze. E megbeszélésük döntő módon járult hozzá a márciusi forradalom kirobbantásához. Az első felelős magyar minisztérium megalakulásakor Deák Ferenc hívta meg munkatársának. Júliusban Pest lipótvárosi kerülete választotta képviselőjévé, majd pedig egy önkéntes csapatban résztvett a Jellasics elleni csatározásokban. Később Sáros megye, azután a főváros kormánybiztosa lett. A „Március Tizenötödike” c. lap 1849. évi 7. száma közli Kossuthnak Debreczenben ápr. 25-én kelt „Nyílt rendelet”-ét, melyben Irányi Dánielt „Budapest városokra [vagyis a két testvérvárosra] nézve teljhatalmú kormánybiztosul kinevezte, adván neki a nemzet nevében minden szükséges hatalmat...” Ugyanezen lap május 2-i (11-ik) száma már azt jelenti, hogy: „Irányi Dániel erélyesen s eszélyesen viseli kormánybiztosi hivatalát. Minden lépése bizonyítja eddig, hogy szigorral igazságot s mérsékletet tud párosítani.” Az országgyűlést Szegedre és Aradra is követte. Világosnál igen heves jelenete volt Görgeyvel a fegyverletétel előtti napon; ő volt talán az első, aki Görgeynek szemébe vágta a hazárulás vádját. — 1850. január végéig bújdosott az országban, akkor Svájcba menekült, majd onnan Párizsba költözött.

Az emigrációban főleg a francia közvélemény tájékoztatásával végzett jelentős munkát. Puritán jelleméért „az emigráció Catójának” nevezték. Ch. L. Chassin francia történész társszerzőségével jelent meg 1859-ben „Histoire politique de la Révolution de Hongrie” c. munkája; ugyancsak részben Irányi nyers fordításai alapján tette közzé Chassin Petőfi költeményeit francia nyelven, Petőfi első részletes életrajzának kíséretében. Chassin mellett még Mme Adam és Coppée barátsága segítette fáradozását a magyar ügyek szolgálatában. Megemlítenéd; hogy a „Presse” hasábjain hosszabb cikksorozatot indított a magyar-román barátság érdekében.

A kiegyezés után hazatért. Anélkül, hogy a formaszerű hűségesküt letette volna (mint ahogy ezidőtájt Csernátony Lajos is kegyelemkérés nélkül tért

viszsa hazájába), — mint pécsi képviselő — elfoglalta helyét a parlamentben, hol a szélső elenzék egyik vezére lett. Az 1872-i választások után élete fogytáig a békési kerület képviselője maradt. Mindvégig megalkuvás nélkül harcolt a függetlenségi törekvések s a haladó eszmék mellett. Az emigrációban Kossuth egyik legkitartóbb híve volt. Kossuth ajánlotta Irányit a pécsieknek maga helyett képviselőül, s a hűséges tanítvány halálát (1892. nov. 2.) e szavakkal siratta meg: „Elhagytál bajtárs! Követlek!”

Az életét és munkásságát gyakran felújító emlékezősek meggyőző bizonyítékai annak, hogy nemes példája máig eleven hatóerő.

Az ítélet rávonatkozó szakasza:

12. [sorszám.] *Irányi*, előbb *Halbschuh* Dániel, toporczy születésű, Eperjes melletti, Szepes megyében, mintegy 30 éves, evang. vallású, váltó- s törvényszéki ügyvéd, ki 1850. jan. 1-én felségsértési vád folytán rendeletileg megidézettett, de nem jelent meg, — mint Pest város követe, e minőségét még az 1848. oct. 3-ki legfelsőbb nyilatkozvány után is megtartotta, — a felső vidék kormánybiztosává 1848. oct. 14-én történt kineveztetését elfogadta, s mint olyan a forradalom szellemében 1848. december végeig oly módon működött, hogy a Galicziából Magyarországra indult cs. k. katonaságnak, még a népfölkelés kirendelésével is, fegyveresen lehető leghatályosabban ellentállott, s az élelmiszerek szállítását annak számára legkeményebben megtiltotta; több személyeket, a törvényes kormányhozi megpróbált hűségükért befogatott s vagyonukat lezároltatta; továbbá a népet emissariusok által a forradalom érdekében fellázítani s ennek pártíveit szaporítani ügykezett; a cs. k. katonaságot hitszegésre indítani törekedett, s a hitszegőket mindenkép elősegítette; a cs. k. katonaság előnyomulását az utak eltorlaszolása, s a nemzetőrség, a honvédek s szervezett népfölkelés kiállítását által gátolta; továbbá ugyanő 1849. jan. 13-tól ápr. 20-éig a debreczeni convent-tanácskozásban munkás részt vett, s különösen az apr. 14-ki elhíruft ülésben, melyben ő mint jegyző működött, valamint az ápril 15. és 20-ki ülésekben; melyekben a felségsértő határozatróli jegyzőkönyv hitelesítettett, s a gróf Zichy Ödön-féle holmik elikkasztása tárgyalásba vételtett; — a függetlenségi s trónfosztási nyilatkozatbani megegyezését nyilván kijelentette; végre az 1849. ápril 25-én reá ruházott Pest városi kormánybiztosi hivatalt elfogadta, ezen minőségben az ujonczozást buzgón sürgette, egy véstörvényszéket állított fel; Buda ostromára erőlesen közremunkált, — a függetlenségi nyilatkozatot s Buda bevételét megünnepeltette, s hatáskörét Budára is kiterjesztette, az ottani városi hatóságot forradalmi szellemben újította meg, a közpénzek s levéltárak átvételét eszközölte; a cs. k. seregek ereje- s mozdulatáról a lázadó kormánynak jelentést tett, s midőn ez utóbbi Pestre érkezett, hivataltát ugyan letette, azonban mint követ a forradalmi országgyűlésnek július 2-án Pesten tartott ülésén, valamint az ugyanazon hónap végén Szégeden tartott ülésekben is munkás részt vett.

A publicisták között szólnak OROSZHEGYI JÓZSÁRÓL is, a „máreiusi ifjak“ egyikéről.¹¹

Sokoldalú munkásságot fejtett ki 48—49-ben és azután is. Előbb tanár, majd guerilla-vezér, utóbb orvos és utazó. Ügyszólván mindegyik téren folytatott irodalmi tevékenységet.

Oroszhegyi Józsa (családi nevén Szabó József) emlékezetét nemrég újította fel az „Erdélyi Ritkaságok“ kiadója, közzétéve „Román élet“ c. korrajzatát a múlt század derekának romániai viszonyairól (Kolozsvár, 1942). A kötet elé Bíró Sándor írt bevezetést, melyben elsőnek rajzolt részletesebb képet szabadságharcunk e kevésé ismert alakjáról. Az 1851. évi haditörvényszéki ítéletet csak röviden említi, hozzátéve, hogy a bujdosót hamarosan elfogták, pörét újból tárgyalás alá vették s ítélete tíz esztendei börtönbüntetés lett; ebből öt évet ki is töltött Josephstadtban; 1856. decemberében amnesztiát nyert.¹² Ekkor befejezte 48-ban félbehagyott orvosi tanulmányait, s előbb Erdélyben, majd Romániában, végül Törökországban folytatott gyakorlatot.

¹¹ Jókai is megemlékezik róla, többek között „Az én kortársaim“-ban, 1872.

¹² Fogságáról ld. még Földy János: Világostól Josephstadtig (Bp. 1939)

Az ítélet alábbi szövege számos olyan cikkéhez és dolgozatához vezetett el beününket, melyek száz év alatt már-már egészen feledésbe mentek...

22. [sorszám.] *Oroszhegyi* József, valódi nevén Szabó, erdélyi székelyföldi születésű [helyesen: székely eredetű, de Szatmármegyében, Nagykolcson született], mintegy 30 éves [sz. 1822.], reform., nőtlén, 1848 május haváig magyar nyelvtanár egy nőnevelő-intézetben, ezután hivatalnok a magyar közoktatási ministeriumnál, 1850. jan. 1-jén fölségsértési vád miatt nyilvánosan idéztetett, de meg nem jelent, az 1848 oct. 3. legf. manifestum után egy Pesten nyert kiűldetését Erdélyben teljesítette, az unio érdekében működve és a honvédség részére újonczokat toborozva, onnan visszatérve, a császári hadsereg bevonulása előtt tábornagy hg. Windischgrätz parancsnoksága alatt, Pesten guerilla-csapatot alakított és azt az alsó vidékeken kiegészítette. Mint e csapat vezetője több a magas dynastiának hódoló egyéneket befogatott, plakátokban a bandájába belépést sürgette, nyilvánosan tartott beszédeiben a népet fölkelésre buzdította a cs. k. hadsereg ellen, a cs. k. hadosztályoknak katonák elfogása, fegyverek és szerelvények elvétele által kárt okozott Midőn april 2. 1849. a forradalmi honvéd-bizottmány által guerilla-őrnaggyá nevezetve ki, e minőségben párt-csapatának 1849. maj. elején történt föllosztásáig s a honvédek közé való besorolásáig a törvényes tekintélyek csökkentésére kitűnő és veszélyes módon működött, ezenfölül a közlöny 128. számában jun. 8. 1849, megjelent, s a m. [magas] dynastia és cs. k. hadsereg ellen intézett gúnycikkével egyetértését az 1849 april 14-ki fölségsértő határozattal nyilván kimondotta.

Az ítélet kifogásolja — többek között — hogy „Pesten guerilla-csapatot alakított és azt az alsó vidékeken kiegészítette“. Erről számol be *Oroszhegyinek* egy Ó-Becséről, 1848. aug. 13-án keltezett tudósítása.¹³ Váolja a magyar csapatok délvidéki tábori életét, beszél a rákok kegyetlenkedéseiről, és szövegesen a honvédség adminisztrációjában előforduló fennakadásokat.

Azt is mondja az ítélet, hogy „plakátokban a bandájába belépést sürgette“. Egyik ilyen plakátjának szövegét a „Március Tizenötödike“ hasábjain olvashatjuk „Hadi szózat“ címen.¹⁴ Közli, hogy „a pesti szabad portyázó csapat, négy hónapi szolgálatideje eltelve, mint olyan megszűnt lenni“. Vitéz bajtársainak lelkes, elszánt viseletükért a haza nevében köszönetet mond. Majd így folytatja: „Most új védsereggé alakulunk... Kik az általam alakítandó sereghoz csatlakozni elég lelkesedéssel bírnak, beirathatják magokat naponként a „Kör“-ben és szállásomon...”

Végül — mintegy bünei betetőzéséül — említi az ítélet *Oroszhegyinek* „a Közlöny 128. számában megjelent s a magas dynastia és cs. k. hadsereg ellen intézett gúnycikkét“. E közlemény¹⁵ tulajdonképpen beszámoló cikk guerilla-csapataink működéséről. A szabadesapatoknak a szabadságharcban betöltött szerepére nézve különösen érdekes följegyzés. De az a rövid bevezető szakasza, melyre az ítélet utalása egyáltalán vonatkozhat: oly mérsékelt hangú, hogy annál százszorta súlyosabbakat ölszámra lehetne találni az egykorú sajtóban. Tiszta véletlen, hogy az ügyész éppen ezt lapozta fel! Íme a halálbüntetést kihívó, inkriminált szakasz:

„Azon napokban, midőn a hazaáruló király kétségbeestében a magyar koronát is elvetette magától, s kedves kis öcscsének seregei ellenségesen törtek ez országba: kormányunk tervet bocsátott ki a szabad portyázó csapatok alakulása iránt; melyek feladata vala: az így berontott ellenséget folyton mindenütt nyugtalanítani, károsítani. E tervnek sükere lön: hogy a portyázó csapatok országszerte elszaporodtak, s az országnak az ellenség ártalmával nagyszerű hasznokat is hajtottak be...”

Mivel *Oroszhegyi* publicisztikai munkásságára nézve bibliográfiáink meglehetősen hiányosak, szóljunk még két idevágó dolgozatáról.

1848 nyarán lelkes együttérzéssel méltatja a bukaresti forradalom jelentőségét:

¹³ Népelem, 1848. aug. 23-i sz. 187. l., a „Megyei mozgalmak“ c. rovatban.

¹⁴ Március Tizenötödike, 1849. május 2. sz. 41. l.

¹⁵ Címe: „A guerillák“. Keltezve Pestről, 1849. jun. 8. Megj. a Közlöny 128. számában, június 10-én, 483—4. l.

„Oláh szomszédaink lerázták a nyűgöt, mely nemzeti életüket fojtogató... A magyar kormánynak nem szabad elmulasztani e nép szabadságáért közvetítőül lépni fel... Ebbeli kormányeljárás leginkább az oláhoknál volt elhibázva. E jólelkű népet, melyet nyíltszívűséggel, baráti kézszorítással legelszántabb testvéreinkké kötelezhetnénk, — átengedtük a bujtotatóknak, különérdekű propagandának, elengedtük csábítatni, idegeníttetni magunktól... En azt tartom: hogy a királyhágóntúli viszonyok kiegyenlítésére többet tehetne a ministerium tíz ügyes emberrel, olyannal, ki a nép ajkán tud szólni, mint egy hadsereggel...”¹⁶

A magyar-román barátság, a testvéri együttműködés gondolatának egyik korai híruőke ez a cikk, a balszárny jeles publicistájától; Oroszhegyi megelőzte Kossuth hasonló célú, de sikertelen kísérleteit...

Egy későbbi, 1867-ben írt dolgozata Vasvári Pálról emlékezik.¹⁷ Annak idején Vasvári is eljárt az Oroszhegyi elnöklete alatt működő pesti „Egyetemi Önképző Társulatba”, s ott egy ízben egy nyelvészeti dolgozatát is felolvasta; nagy sikert aratott vele. A továbbiakban Vasvári halálának körülményeit igyekszik megvilágítani. Oroszhegyi, mint abrudbányai orvos (1859—60) a helyszínen nyomozott a csata részletei felől.

E feladásba ment cikkek bizonyára helyesebben világítják meg a 48—49-i forradalmi sajtónak és a guerilla harcoknak e kevésbé ismert alakját, mint az egykori tendenciózus jellemzések.¹⁸

Végül a publicisták közé sorolunk egy fiatal egyetemi tanárt, KORNIS KÁROLYT is, minthogy — éppen a forradalmi események miatt — publicisztikai tevékenysége szükségszerűen háttérbe szorította sokalígérő tudományos kezdeteit.

Kornis Károly egyike volt azoknak a fiatal egyetemi tanároknak, akik 48 tavaszán a szabadságeszméktől mélyen áthatva, alapos felkészültséggel láttak hivatásuknak. A költő Garay Jánossal egy időben juttatta katedrához Eötvös József. Előbb helyettes tanárként működött, majd csakhamar, még 48 folyamán, rendes tanárrá neveztetett ki a büntetőjog tanészékére. Tulajdonképpen tanári működése alig egy félévre terjedt. Ezalatt jelent meg egyetemi előadásainak egy része „Értekezések a büntetőjog köréből” címen, melyet Eötvös is tetszéssel fogadott. De már november elején honvédnek állt.¹⁹ A Délvidékre küldték, ahol később mint kormánybiztost találjuk. 1849 folyamán egy ideig mint közvádó működött, majd pedig a pesti váltótörvényszékhez helyezték át.

Rövid egy év leforgása alatt újabb három munkáját tette közzé. Ezekből kettő „Szózat a néphez” megjelöléssel látott napvilágot; a szerző ezzel is hangsúlyozni kívánja, hogy szaktudását minden vonatkozásban a közönség rendelkezésére kívánja bocsátani. Első röpirata „A kormányrendszerről” címen 1848 későőszén jelent meg. Előbb párhuzamot von benne az abszolút uralom és az alkotmányos fejedelmi kormányrendszer között, majd rátér tulajdonképpen céljára: és a köztársasági rendszer óhajtott formáját világítja meg.

Minden írásműve között „A szabadságról” című röpirata érdemel leg-több figyelmet (1849 január). A szabadságot mint az igazság és szeretet testet-sülését vizsgálja. Példák hosszú sorával bizonyítja, hogy a királyság intézménye rontotta meg az embereket. A társadalmi és gazdasági elnyomás legkülönbözőbb fajtáit mind ez a rendszer hozta létre. Azután rátér a függetlenségéért küzdő Magyarország aktuális problémáira, s harcra tüzei a népet:

¹⁶ Népelem, 1848. július 22., 19. sz. 73—74. l. A cikk címe: „Újra forradalom”.

¹⁷ „Vasvári Pál életrajzához és emlékéhez”. Hazánk s a Külföld, 1867. II. félév 49. sz. 773—4. l.

¹⁸ Pl. Szilágyi S. id. m. 158—159. l.

¹⁹ A „Közlöny” 1848. nov. 8-i 151. számában, 729. l. olvassuk, hogy Mészáros Lázár hadügyminiszter a honv. 8. zászlóaljhoz hadnagyul nevezte ki.

„Népei e földnek! keljetek harcra megvédeni az igazságot, szabadságot és a népek jogait!

Harcra: elnyomott atyáinkiai megszabadításáért, és a rabbilincsek szét töréséért!

Harcra: az erőszak ellen, a szabadság mellett, megvédeni a gyengéket, kiket a zsarnok letiporni akar!

Harcra: a szegények mellett, hogy elrablott emberi jogait és vagyonát ne legyen többé kénytelen siratni!

Harcra: hogy a gondolat, szó és lelki-esmeret többé el ne nyomtathassék!

Harcra: hogy törvény csak az legyen, mely a nép közakaratóból emelkedik!”

Végül harmadik dolgozata a „Rögtönítélő hadi s polgári vegyes bíróságok eljárási rendszerét” ismerteti „az azok mellett működő közbírák számára” (1849).

Kornis Károly e forradalmi szellemtől áthatott röpirataival is megpecsételhetette volna sorsát az abszolútizmus bírái előtt. Erre el is volt szánva. „A szabadságról” c. röpiratában azért is ostromozza a királyokat, amiért a nép szízlőit tömlöcökbe vetik. E helyen a következő, jövőjét sejtő vallomását olvashatjuk:

„Így tettek, látjátok, a többi közt Kossuthat, Lovassival, Vesselenyivel és többekkel. — kik már ezelőtt 16 évvel ti mellettek fellépni, és benneteket királyaink zsarnoksága felől felvilágosítani és rajtatok segíteni akartak; ők ezért előbb halálra ítéltettek, utóbb pedig messze külföldre, mint a legnagyobb gonosztévők életrohasztó tömlöcökben kínoztattak... Így tett a lemondott király is Táncsicssal és így tenne Vas Gerebennek, velem és több másokkal, — pedig látjátok; az egész tettem abból áll, hogy a ti felvilágosításokra a népszerűtet és igazság hangján felszóltaltam, és veletek — mint jelenleg — gondolataimat közlöm.”

De — mint ítéletének szövege mutatja — nem e bátorhangú röpiratok miatt, hanem véstörvényszéki közbírái ténykedése miatt keresték halálra.

15. [sorszám.] Kornis Károly, aradi születésű, mintegy 30 éves, katolikus, nő, előbb fogalmazó a pesti váltótörvényszéknél, — ki 1850. jan. 1-jén felség sértési vád folytán nyilvánosan megidézett, de nem jelent meg, a lázadó kormány által Pesten 1849 április végén felállított véstörvényszéknél közbírái hivatalt vállalt fel; mint ilyen, ezen törvényszéknek 1849 jun. végén történt szétoszlásáig hivatalt vállalt fel; mint ilyen, vizsgálatra vont egyének ellen, a törvényes kormányhozi ragaszkodásuk miatt, löpor s golyó általi halálbüntetést kért, mely azok egyikén június 19-én végre is hajtott.

Kornis Károlynak az ítélet utolsó mondatában említett hivatalos ténykedéseiről a „Március Tizenötödike” c. lap tájékoztat. Közbírái hivatalának átvételéről egy hírlapi polémijából is értesülünk.²⁰ Június közepén Nagy Pál, a volt „Magyar Őr” c. lap szerkesztője ellen kért „löpor s golyó általi halál”, de ezt a vádlottat rendes bíróság elé utalták.²¹ Ellenben június 19-én végre is hajtottak egy véstörvényszéki ítéletet „löpor s golyó által”, és pedig Kmety Ignác 25 éves h. ügyvéd, amiért a hírhedt pecsovic Babarczy Antal eszközeként az alkotmány ellen izgatott s az ellenséggel cimborált. Az ítéletnek az Újépület udvarán történt végrehajtásáról Kornis Károly maga számol be a „Március Tizenötödike” olvasónak.²²

Kornis Károly ellen még a haditörvényszéki eljárás megindítása előtt, azt mintegy k. provokálva, megindult a hajsza. Az egyetem valamelyik vas- kalapos korifeusa kezdett sajtóhadjáratot mindazon fiatalabb tanárok ellen, akik a szabadságharc forradalmi mozgalmában résztvettek, élesen elítélve egyúttal az ifjúság mozgalmait is. Főrmérvényében többek között ezeket olvassuk:

²⁰ „Március Tizenötödike” 1849. május 17., 19. és 21. sz.

²¹ U. o. jun. 17-i 51. sz.

²² U. o. jún. 20-i 53. sz. 210. l. „Véstörvényszéki tudósítás”

„S miként hazai tanintézeteink eme főbbikének — a magyar királyi tudomány-egyetemnek — úgynevezett polgárai elhagyva magasztos hivatásukat, a szerencsétlen forradalom tényezésében szerepeskedtek: akként tanárai közül is, fájdalom! találkoznak a tanári helyzet nagyszerűségét feledők; volt, ki... a forradalmi vésztorvényszék-nél közzvádó szerepet eivállalni... nem átalla... Ilyen egyénekre bízni jövődő honpol-gárok szellemi kiképzését, s a hazának ettől feltételezett jólétét, józan politika nem tanácsolhatja.”²³

Kornis Károly az összeomlás után egy ideig az Alföldön bújdosott, később külföldre menekült. Brüsszel, London, az Egyesült Államok és Brazília — száműzetésének állomásai. Volt napszámos, fényképész, az első newyorki ma-gyar egyesület jegyzője s az egyesület lapjának („M. Száműzöttek Lapja”) szerkesztője. Braziliában két jogi tanulmányával elismerést szerzett; keresett ügyvéd lett, s egyetemi tanszékkal is megkínálták. 1862 végén a honvág-y hazahozta aradmegyei családjához. Még kiadhatta „Eszmé” c. utolsó röpíra-tát, s 1863. jan. 27-én elhunyt.²⁴

III.

A szabadságharc mozgalmaiban résztvevő költőink, íróink és tudósaink közül *Sárosi Gyula*, *Jósika Miklós*, *Teleki László* és *Horváth Mihály* nevét találjuk az 1851 szeptember 22-i elítéltek sorában.

Az ítéletszövegek különböző fozslányai megdöbhentően jelzik: milven gyalázatos véget szántak volna Petőfinek is, ha túléli a katasztrófát s üldö-zőinek kezére kerül. Hiszen a „magas dinasztia” elleni lázadás, „felségsértő nyilatkozatok” és republikánus meggyőződés hirdetése címén az ő fejére is hosszú bűnlistát lehetett volna ráolvasni...

Az említett három költő közül egyedül SÁROSI GYULA az, aki ellen írói tolla miatt indítottak eljárást. Jósikát és Teleki Lászlót politikai szere-pükért sújtotta a megtorló hatalom.

Sárosi Gyula halálos ítéletével már foglalkoztunk e folyóiratban.²⁵ Most, hogy teljesség okából ismét közöljük az ítélet szövegét, újból hangsúlyozzuk ennek irodalomtörténeti jelentőségét. A korábbi életrajzok általánosságokba burkolt magyarázataival szemben ugyanis az ítéletből félreérthetetlenül meg-állapítható, hogy az „Arany Trombita” költője a „magas dinasztia és más magasrangú személyek”, tehát a reakció összes tényezői ellen vétkezett. A költő nagy bűnét még azzal is tetézte, hogy költeményét rövid idő alatt országsszerte népszerűsítvén, széles rétegek előtt leplezte le a Habsburg-abszolútizmus nyílt és titkos erőit. Eppen az ítélet pontos utalásai nyomán sikerült részletesen feltárnunk az elétkozott költemény legsúlyosabban inkriminált szakaszait.

27. [sorszám.] *Sárossy* [!] Gyula, sárosmegyei születésű [téves, mert Aradmegye-ben, Borossebesen született], 1848. körülbelül 34 éves, kath. [ref.], nő, 1848. jún. 18. a pesti váltótörvényszék ülnökeül kinevezetve, 1848. [helyesen: 1850.] jan. 1-én felség-sértési vád miatt nyilván idéztetett, de meg nem jelent; 1849 jan. elején a forradalmi kormányral Debreczenbe menekült, és ott a magas dynastia és más magas rangú szemé-lyek ellen irányzott, s az 1849. ápril 14-ki felségsértő végzés előmozdítására czélzó gúnyíratot költött „Arany trombita” czím alatt, a forradalmi kormány organumainak és a törvénytelen országgyűlésen fölolvasta, nyomtatás alá adta, és azt nemcsak Debreczen-ben nyilvános placatok által kijelölt helyeken olvasta fel az összegyűlt népnek, hanem az egész országban köröztetés útján is ros szándékúlag a legnagyobb nyilvánosságra hozta. Végre a forradalmi kormány által 1849. június végén váltótörvényszéki elnökké kinevezetve, e hivatalt, s működését július hó első napjaiban azzal kezdte meg, hogy

²³ „A m. kir. tudomány-egyetem”. (Magyar Hirlap, 1849. nov. 15-i 2. sz.)

²⁴ Részletes életrajza Kornis Elemértől. (Vasárnapi Ujság 1890. márc. 9. 149—150 l., arcképpével.)

²⁵ Irodalomtörténet, 1949 2. sz. 287—304. l.: „Sárosi Gyula Arany Trombitája”. Ld. még az Arany Trombita új kiadásának (1951.) bevezetését e sorok írójától.

több e törvényszéknél állomásban levő hivatalnokokkal, előre bocsátott fenyegetések mellett, Magyarország függetlenségére az esküt letette.

Az ítélet közzététele után Sárosi Gyula gyakran emlegette verseiben a „madzagos fákat”, melyeknek árnyéka végigkísérte bujdosása kegyetlen éveit.

A szóbanlévő eseményre három költeménye is utal. A bujdosás izgalmaival és a halálos ítélet jelképes végrehajtásának megdöbbentő hatását legközvetlenebbül *Egy fa története* című verse szemlélteti. A „szabadsághőherok” eljárását egy romantikus történet keretébe foglalva, e szakaszokban adja elő:

Az új épület és őlfák között,
Az összelőtt Pest északoldalán:
Vásár van-e? vagy ünnep tartatik?
Fegyvergyakorlat? hadjáték talán?
Az igazságnak merre van királya?
Nincs, nincs Budán — csupán a palotája.

Kik a szabadság pártján vívtanak —
Számukra most készülnek a bitók,
Ki lesz függesztve mindenik neve —
A nép előtt ez jól tudott titok;
Előbb lövetnek, majd akasztanak —
Azok, kik oly dicsőn harcoltanak...

Az elvérzendők szerte bujdokolnak,
Csak képeik lehetnek itt jelen —:
S míg hűledezve pang az őt világrész —
Ím a szabadsághőher megjelen!
Hoz egy bitófát, s amint már szokás —
Kötélén tábla — s egy új puffanás!

Költőnk, élete utolsó esztendejében (1861) ezt a versét is közölni akarta „Trombita” c. lapjában. Meg is kezdte folytatásokban, de a császári rendőrség éppen a fenti s rőfákat tartalmazó lapszámot lefoglalta és elkobozta; Sárosinak pedig csakhamar le kellett mondania a lap szerkesztéséről.

Egy másik versében, mely kihallgatásáról szól — amikor 1852 végén elfogták — (címe: *Verhör*), e szavakkal utal az 1851. szept. 22-i eseményre:

Mi a neve? kérdik. „Semmi nevem nincsen,
Kossuthéval együtt rég felakasztották...”

Végül *Halhatatlanság* c. költeményébe már a humor is belejátszik, midőn újból felidézi halálos ítéletének emlékét:

Ha áll az elv, s nem pusztá áltatás.
Hogy halhatatlannak lenni semmi más:
Mint élni síron túl, — akkor derék,
Én halhatatlan költővé levék!
Mert — ut figura docet — felköténék,
S ím ajkaimról most is zeng az ének.

JÓSIKA MIKLÓS nem regényírói minőségében sértette meg az abszolutizmus világrendjét. Még csak a szabadságharc folyamán írt cikkei, publicisztikai dolgozatait sem tartották számon, melyekről Szilágyi Sándor is csak annyit ismert el, hogy „volt vezércikkeiben sok esínosság”.²⁶ Nem mint író, hanem mint a Honvédelmi Bizottmány és a felsőház tagját, s mint a függetlenségi törekvések hűségese kísérelőjét akarták felelősségre vonni.

²⁶ Szilágyi S. id. mű 340 l.

Jósika Miklós monográfusa, Dézsi Lajos talán az egyetlen, aki az 1851-i monstre-pörnek hőisére vonatkozó szakaszát fellapozta és értékesítette.²⁷

De még Jósikával kapcsolatosan is meglepő eredménnyre jutunk, ha nemcsak összegezzük inkriminált ténykedéseit, hanem közelebből is megvizsgáljuk a terhére rótt vádpontokat.

Az ítélet szerkesztői beérhették volna azzal — amit Horváth Mihályról is kimondtak — hogy mint a felsőház tagja, mindvégig résztvett az országgyűlési munkálatokban. De ezen az alapon a felsőház továbbműködő tagjait egyetemlegesen kellett volna halálra ítélniök, ami úgy látszik — a kivételekre való tekintettel — mégsem volt szándékukban. Jósika esetében tehát különleges vádpontokat is szerkesztettek. Íme:

13. [sorszám.] *Báró Jósika Miklós*, erdélyi születésű, mintegy 50 éves [szül. 1794.], fő'dbirtokos, — ki 1850. január 1-én felségsértési vád folytán nyilvánosan megidézve, de nem jelent meg, — az 1848. október 3-ki legfőbb nyilatkozvány után, mint a forradalmi bizottmány tagja működött s mint felsőházi tag az országgyűlés törvénytelen tanácskozásában Pesten s Debreczenben parlamenti munkásságot fejtett ki; különösen pedig az 1849. ápril. 14-ki felségsértő határozat után, az ápril 29-ki, május 23. 29. s 31-ki ülésekben, — egy a lázadó seregek soraiban állott felsőházi tagnak szabadsággal elbocsátása, — a Budavára bevételeért adandó jutalom, — a sürgetőleg tárgyaitatni kívánt adó-javaslat, — az országgyűlésnek Debreczenből Pestre áttétele, s a forradalmi kormányzó irányában az országgyűlés vezetéseért tanúsítandó méltánylás tárgyában, — munkás részt vett

E vádpontok alapján azt gondolhatta az egykori „jóérzelmű“ (gutgesinnt) polgár, hogy ez a rebellis magyar főúr ki tudja miféle aknamunkát fejtett ki ama bizonyos „ápril 28-ki“, meg „május 23., 29. s 31-ki ülésekben“! Pedig ha — az 1849. évi hivatalos „Közlöny“ alapján — egyenként szemügyre vesszük az „Abafi“, meg az „Uderszky-lányok“ stb. kellemes elbeszélőjének hivatalos ténykedéseit: azt látjuk, hogy a vádirat példátlan rabulisztikával izvekeztet Jósika felsőházi szerepét kiélezní. A vádhatóság számított arra (és mint a százéves példa bizonyítja: jól számított!), hogy senki sem fogja ellenőrizni: mik is a terhére rótt bűncselekmények? Ezt egyedül az elítélt tudta; neki pedig nem volt sem alkalm, nem szándéka, hogy helyesbítő nyilatkozatokat tegyen. még a „Magyar Hírlap“-ba küldözgetett „brüsszeli levelei“-ben sem...

Csupán a legcélzatosabb szócavarás megvilágítására sorítkozunk:

Az ítélet szerint Jósika Miklós „a május 31-ki ülésben az országgyűlésnek Debreczenből Pestre áttétele, s a *forradalmi kormányzó irányában* az országgyűlés vezetéseért tanúsítandó méltánylás tárgyában munkás részt vett“.

A felsőház 1849. május 31-én tartott 62. ülésében Horváth Mihály kultuszminiszter javaslatot tett a felsőháznak, hogy elnöke (tehát báró Perényi Zsigmond) *nem pedig a forradalmi kormányzó*, vagyis Kossuth!) *iránti háláját*, jegyzőkönyvileg is fejezze ki. *Perényi elnök el akarta hárítani a kitüntetést*. Ekkor felállt Jósika, s szószórint ezeket mondta:

„*En tisztelt elnökünk nyilatkozatát* igen méltánylom, szerénységét meg tudom fogni, mégis azt hiszem, hogy az ily kijelentések nemcsak azért történnek, hogy a jegyzőkönyvben legvenek, hanem azért, hogy a történetnek szolgáljanak adatul. Azt tartom, hogy *derék elnökünk szerénységét* meg nem sértjük az által, ha a *felsőház háláját* irányában jegyzőkönyvileg is kifejezzük.“ (Helyeslés)

Ezután a felsőház elnöke, vagyis Perényi Zsigmond, az ülést eloszlottnak nyilatkoztatja, s kívánja, hogy „itt Debreczenben több üléseket oly körülmények között, mint a jelenben, ne tartsunk!“²⁸

Ez az egyetlen adat (amikor is a „felsőház elnöke“ kifejezés helyett „forradalmi kormányzót“ olvasnak!) önmagában bizonyítja: mennyi gonoszúsággal

²⁷ Ld. Dézsi Lajosnak a 3. jegyzetszám alatt idézett művét.

²⁸ Ld. Közlöny 1849. június 2-í, vagyis 121. sz. 455. l.

tetézték azt a monstre-pörth, amely a forradalom 36 tagját, köztük a vezérkart, akarta hóhérekézzre adni!

Jósika Miklós honvédelmi bizottmányi és felsőházi működése, továbbá az ítéleiben nem is említett két másik körülmény, hogy t. i. a hivatalos „Közlöny” szerkesztői munkálatait irányította és 1849 május 8-án a negykegyelmi bírói szék egyikét is elfoglalta (akárcsak később Vörösmarty): éppen elég alapot szolgáltatott ellene. Felsőházi szerepének részletezéséi csak a dolgok elhallgatásával vagy meghamisításával lehetett súlyosbító körülménynek felhasználni.

Jósika az emigrációban is megmaradt a 48–49-ben követett úton. Elsőnek örökölte meg a forradalmi idők álményeit regényalakban („Egy magyar család a forradalom alatt”, 1852), hitet téve ismét Kossuth politikája mellett és hevesen ostromozva az áruló Görgeyt. Másfél évtizeden át élénk propagandát fejtett ki a magyar ügy érdekében, amellet szorgalmasan folytatta szépírói tevékenységét, miközben olvasói Jókaihoz csatlakoztak, s ő — távol hazájától — magára maradt...

Jósika Miklóshoz hasonlóan a liberális arisztokrácia egy másik kiválóságát, TELEKI LÁSZLÓT is kifejezetten politikai ténykedéséért marasztalták el. A „Kegyenc” írója mint a forradalmi kormány franciaországi követe igyekezett a nyugati államok támogatását megnyerni a magyar ügy iránt. Sajnos, ez sem neki, sem többi követeinknek nem sikerült. Törekvéseik megfeneklettek az akkori Európa „egyensúly-politikájának” zátonyán. Franciaországtól csak üres ígéretek kaptunk, Angliától annál is kevesebbet. A nyugati nagyhatalmakat az akkor már reakcióssá vált nagyburzsoázia irányította; ezért nem segítették a magyar forradalmat.

Az ítéletnek Teleki László illető szakaszát is hiába keressük a róla szóló történeti és irodalomtörténeti monográfiákban.

34. [sorszám.] Széki gr. *Teleki László*, erdélyi születésű [Pesten született], körülbelül 41 éves, reform. vallású, földbirtokos, 1850-ik január 1-jén felség sértési vád miatt nyilvánosan megidéz tetett, de meg nem jelent, jöllehet mint pestmegyei képviselő az 1848-ki jul. 2-kan Pestre egybehívott országgyűlésen csupán a törvényes ideig, ugyanazon év augusztus 24-ig vett részt, de nem sokára a magyar minis teriumtól kiküldött agensi minőségben Párisba ment Magyarország érdekei mellett működni, ezekről tudósításokat teendő. Minden kitelhető módon ügyekezett magyar követül elismertetni, törekedett mind april. 14-éke előtt, mind utána Franciaországot, s más álladalmakat arra bírni, hogy a forradalomban levő Magyarországnak segélyt nyujtsanak, valamint az orosz interventio megakadályozására szóval és írásban még a hírlapok használásával is azokat reábirni; a forradalmi kormánnyal forradalmi szellemben fáradhatatlanul tevelezett, külföldön is működésének eredményeit azzal közölte; s a céljai elérésére szolgálható eszközöket kijellette és általán buzgón ügyekezett az álladalomra külföldről jöhető veszély létesítésén

Végül egy tudós, a magyar történetírás egyik kiválósága: HORVÁTH MIHÁLY, kinek nagyhatású munkái jelentős szerepet töltenek be a kor irodalmi életében. Két terjedelmes monográfia: a reformkor huszonöt esztendejéről, és a függetlenségi harc eseményeiről, valamint a magyar nemzet történetének első nagyszabású összefoglalása — fűződik nevéhez.

„Életem iránya első felléptem óta az irodalom mezéjén határozottan a demokrácia felé gravitált” — mondja egyik vallomásában.²⁹ „És ha ennek létesítésében az irodalom általában tényezőnek tekintendő, a siker örömének bármilyen részével engem is jutalmaz öntudatom.” Valóban, a magyar történet szemlélet demokratikus kialakításában Horváth Mihálynak orosz lánrésze volt. Elvetve a feudális történetírás hagyományait, szétfeszítve az egyoldalú osztálytörténelem kereteit, elsőnek tekinti át a magyar ipar és kereskedelem fejlődését, majd pedig egész sor tanulmányt szentel a magyar-

²⁹ „Választoímhoz. Pest, 1849. jun. 18.” (Közlöny, 1849. juni. 22-i 138. sz. 515. l.)

országi jobbagyság multjának ismertetésére. Nem kétséges, hogy e fontos társadalomtörténeti munkáival a reformkor íróinak ő is egyik tanítómestere volt. Iskoláknak szánt népszerűsítő kézikönyveivel széles rétegekhez jutatta el demokratikus történeti felfogását, melyben a szabadságeszmék fokozott hangsúlyt nyertek. Ő az első historikusunk, aki Rákóczi küzdelmeit mint a magyar nép szabadságharcát méltatja. — A forradalom férfiai iránt sok tekintetben elfogult Szilágyi Sándor is elismeri, hogy Horváth Mihály „Magyarhon története — bár a cenzúra bilincsei közt jött ki — a közönség figyelmét teljes mértékben megnyeré.”³⁰

Horváth Mihályt mint a debreceni forradalmi kormány tagját idézték — minisztertársaival együtt (az áruló Duschek Ferenc kivételével) — haditörvénytörvények elé. A reakció különös bosszúvágygal készült lesújtani a kultuszminiszteri tárcát vállalt csanádi püspökre, aki ebben a minőségben oly páratlan eréllyel utasított vissza a megalkuvásra irányuló minden kísérletet. Nem felejtették el 49 nyarán tett nyilatkozatát: „Én egyházi állásomban is, sőt kötelességem szerint éppen azért is, a népérdek és testvérség őszinte barátja, és a demokratiko-republicanus kormány tagja, s mint ilyen *nem* a felekezeti embere vagyok.”³¹

Az ítélet rávonatkozó szakaszát ismét azzal a megjegyzéssel tesszük közzé, hogy a róla szóló nagyszámú monográfiák³² közül ezt egyik sem újította fel; még jó, ha megemlítik halálraítéltetését, de akadnak olyan méltatói is (Fraknoi Vilmos és Békefi Remig), akik egyszerűen keresztüllépnek Horváth Mihály 48–49-i szerepén, és inkább későbbi, Deák Ferenchez csatlakozó kiegyezési politikáját tárgyalják. Általában mai napig nélkülözzük 48–49-i működésének részletes feldolgozását. Ítéletének szövege:

11. [sorszám.] Horváth Mihály, szegedi születésű, 47 éves [sz. 1809. Szentesen], katolikus pap s csanádi püspök, még az 1848. oct. 3-ki legfensőbb nyilatkozvány tudomásul vétele után is jelen volt a felsőház üléseiben; a katolikus püspökök közül első követte Debreczenbe a törvénytelen országgyűlést; 1849. mart. 26-án a honvédelmi bizottmány elnökét, Kossuth Lajost a hadsereghez elkísérte; az 1849. april 14-iki felsőházi ülésben, a Magyarország függetlenségi nyilatkozata fölötti tárgyalásban helyeslőleg vett részt; april 17-én a magyarországi kath. püspököknek, királyhozi hűségre serkentő pásztorlevele ellenében, egy igen lázító s a felséges uralkodóház irányában sértő tartalmú ellennyilatkozatot tett közzé; május 2-kán a kormányzóvá kikiáltott Kossuth Lajostól cultusminiszterré kinevezését elfogadta; mint ilyen máj. 9-én minden egyházi s iskolai előljáróknak meghagyta, hogy a kimondott függetlenség iránt hódolati nyilatkozatokat küldjenek be; máj. 14-én a függetlenségi határozatra az esküt letette; máj. 18-án minden hitfelekezetű lelkészeket felszólított, hogy a népet ünnepélyes istentisztelet, egyházi szónoklatok és menetek által lelkesítsék a szabadságharcz folytatására, mely célra ő saját imát készített, s jún. 6-ra az egész országban általános böjtöt rendelt. Továbbá jószágelkobzást eszközölt ki azon püspökök s kanonokok ellen, kik eltávozás által vonultak el a forradalmi mozgalmakban részvételtől; jun. 27-én az oroszok elleni keresztes hadra serkentő ismeretes fanatikus felszólítást [a kormánnyal] együtt aláírta, s a lelkészeknek megparancsolta, hogy a népfölkelés élére álljanak s azt élet-halál-harczra vezéreljék. Végre a lázadó kormányt Szegedre s Aradra is követte, ez utóbbi helyen még Kossuthnak 1849. aug. 11-ki lemondási oklevelét aláírta, s így a magyar forradalom kezdetétől fogva annak a hadi események által előidézett bevégeztetéseig, annak előmozdításában legbuzgóbban közreműködött.

Az ítéletben kiemelt intézkedései (rendeletek, felhívások) az 1849. évi „Közlöny” hasábjain könnyen megtalálhatók az említett időpontokban. De

³⁰ Szilágyi S. id. mű 306-7. l.

³¹ „Választóimhoz.” (u. o.)

³² Főbb méltatásai: Fraknoi Vilmos: H. M. emlékezete (1879), Salamon Ferenc: Emlékbeszéd H. M. fölött (1880), Szinnyi József: H. M. és Szalay László életrajza (1885), Békefi Remig: H. M. és a m. történetírás (1909), Marczali Henrik: Emlékbeszéd H. M. fölött (1910), Márki Sándor: H. M. (1917).

összegyűjve együtt is olvashatók Pap Dénes: „Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848—1849” c. kétkötetes kiadványában

*

A monstre-pör és az 1851 szeptember 22-én elhangzott halálos ítéletek megdöbbenően mutatják, hogy az abszolutizmus bírósága a legszélsőségesebb reakciónak milyen hitvány s kegyetlen eszköze volt. A közölt részletek magukban is elrettentő példái a törvény látszatával dolgozó erőszaknak. Némelyik „indokolásból” azt is megállapíthattuk, hogy a tömeggyilkosságok végrehajtásához a törvényesavarást is igénybe vették.

Könnyű felismerni a hasonlóságot az 1851. évi ítéletek és a jófélszózaddal korábbi törvénykezés között, amikor a Martinovics-féle összeesküvést fojtották vérbe. Lényegében ugyanazon abszolutizmus töltötte ki bosszúját mindkét mozgalom szabadsághőseire. És mindkét alkalommal a magyar nép legfőbb szellemi vezérkarát akarták megsemmisíteni.

Ebben a vonatkozásban a reakció terrorja még ijesztőbb arányokban rémlik fel, ha figyelembe vesszük Jókai egy idetartozó közlését. Eszerint a véres megtorlások idején az egyik közbíró nem kevesebb mint harminckét magyar íróat ajánlott a vértörvényszéknek kivégeztetésre.³³ Köztük van Arany János, Bajza, Erdély János, Jókai, Szigligeti, Tompa, Vajda János és Vörösmarty, de köztük van Petőfi és Vasvári Pál is, kiknek haláláról a vádló nem tudott. Amde ott találjuk Csernát János, Oroszhegyi Józsa, Sárosi Gyula és Táncsics nevét is, akik valóban rákerültek a halálraítéltek listájára.

Dolgozatunk a hatalmas pör emlékének kizárólag hírlapi és könyvanyagára szorítkozik. Éppen ezért a részletekben nem is lehet teljes. Csupán rá akartuk irányítani a figyelmet a küzdelem epilógusának erre a szakaszára, s hasznosítani az irodalomtörténeti szempontból legfőbb tanulságokat.

E tömegpör izgalmas színjátéka akkor bontakoznék ki a maga teljességében, ha történéseink megkísérelnék a még föllelhető levéltári anyag alapján is rekonstruálni a pör egész folyamatát. A följelentések és adatszolgáltatások boszorkánykonyhájából valószínűleg azt is meg lehetne állapítani, hogy kik voltak a vádhatóság és a haditörvényszék tagjai? Azt tudjuk, hogy az úgynevezett katonai bíraskodás központi bizottságának közbírója Kossalko János kir. ügyigazgató volt, Haynau bizalmas embere, akit „érdemeiért” a hálás haza a kiegyezés után magas tisztségekbe helyezett s 1875-ben a legfőbb ítélőszék bírójává nevezték ki. Jókai Kossalkót mentetgetni igyekszik, s a legkíméletlenebb vádlóként egy „kegyelmes urat” említ, nevét azonban nem mondja meg. A részletek ismerete még közelebből mutatná be a 48—49-i szabadságküzdelem felülkerekedő reakciós erői szövevényét.

A felidézett ítéletek mindenképpen hű tükröi az elnyomó hatalom természetellenes, erkölcstelen és ostoba értékrendjének. Pontosan megmondják számunkra, hogy melyek voltak az abszolutizmus idején legjobbaink főbenjáró bűnei. Bűnök, amelyek ma a nemzet büszkeségei.

³³ Jókai: Az én kortársaim (1872)

A MAGYAR IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA. 1945—1949.

*Összeállította: Kozocsa Sándor. Bp. 1950. Közkutatásügyi Kiadó Vállalat
232. l.*

„A magyar irodalom bibliográfiája. 1945—1949.“ című, mű megjelenése nagy eseménye kulturális életünknek, már régi hiányt pótol, az irodalmi kritikánk és irodalomtörténeti kutatásunk terén elért eredményeket rendszerezi.

A magyar irodalom 1945-től 1949-ig nagy fejlődésen ment keresztül. Ez a fejlődés nagyjából népi demokratikus államhatalmunk kialakulását követte, azonban „korszakos győzelmeinket gyakorlatilag a magyar irodalom segédcsoportjának csak nagyon gyenge támogatásával vívta ki a Párt“. Ennek egyik okát Horváth Márton elvtárs irodalmi fejlődésünket áttekintő cikkében, „Lobogónk: Petőfi“ című tanulmánykötetének bevezetőjében abban látta, hogy proletáriródlalmunknak nem voltak olyan hagyományai, melyek a magyar proletáriródlalom 1945 utáni fejlődésében a „jogfolytonosságot“ jelenthették volna. Az irodalom elmaradásának másik oka forradalomnélküli átalakulásunkban keresendő, mely kezdetben lehetővé tette, hogy „a legkülönbözőbb árnyalatú polgári irodalom a teljes szabadverseny szellemében gyors, mocsári virágzásnak“ induljon. Erre a polgári „fejlődésre“ az volt a jellemző, hogy mindenki, a népiesek és az urbánusok egyaránt „ott folytatták, ahol abbahagyták“.

A Párt ebben az időben harcát a politikai, hatalmi, gazdasági kérdésekre összpontosította. „A művészetek és irodalom területein igyekeztünk fegyvernyugvást létrehozni.“ De „ugyanakkor a polgári-kispolgári pártok kultúrpolitikájának és irodalmi agitációjának taktikai különbségeit igyekeztünk elmentlyíteni és éppúgy kihasználni a fenyegető kommunistaellenes egységfront akadályozására, mint a nagypolitikában“. A politikai hatalom kérdésének végleges eldőlte, a fordulat éve után, az irodalomban is egyre nagyobb eredményeket értünk el, az alapvető irodalmi kérdések ideológiailag tisztázódtak, a költők és írók „pislákoló méceses vagy lobogó fáklya módján kezdik mutatni haladásunk útját“.

Hogyan tükrözi Kozocsa Sándor új bibliográfiája ezt a változást?

Ez a bibliográfia az eddigi évenként megjelenőkkel szemben több új megoldást tartalmaz: az „Általános rész“-t témakörökre bontja, a kötet végén névmutatót közöl. A névmutató nagy segítséget nyújt, feleslegessé teszi a hosszas kereső munkát. A további kötetekben ajánlatos volna — tekintettel irodalmunk egyre gyakoribb jelenségére, az író-kritikusokra — ha a névmutatókban kurzív betűtípussal jelezné a szépirodalmi alkotásokat, állókkal a kritikai vagy irodalomtudományi cikkeket.

Az „Általános rész“ tagolása azonban bizonyos veszedelmet rejt magában, és ez a használhatóság és főleg az áttekinthetőség rovására megy. A téma-beosztás merev „beskatulyázást“ jelent, és így történt meg, hogy pl. aki Lukács György munkásságát és a könyveire vonatkozó kritikákat keresi, annak a következő helyeket kell fellapoznia: a 12. lapon az „Időszerű

irodalmi kérdések"; a 21. lapon a „Kritika”; a 28. lapon a „Népi irodalom”; 31. lapon a „Realizmus”; a 33. lapon a „Sajtó és a sajtótudomány”; a 43. lapon a „Tudományos élet” című rovatot (és még más, itt meg nem említett 11 helyet), ahelyett, hogy mindezeket egy helyen, az „Egyes írók” fejezetben Lukács György neve után is megtalálhatná. Ez a probléma természetesen nemcsak Lukács György, hanem igen sok más szerző esetében is fennáll.

Elhhez a kérdéshez — a formális besorolás kérdéséhez — tartozik egy másik jelenség is: a mű címe szerinti csoportosítás. Pl. a bibliográfia „Általános rész”-ében, „Líra” címszó alatt (28. l.) találhatjuk Szabolics Miklós „Vers és politika” című, a Valóság 1947. évfolyama 12. számában megjelent cikkét. A cikk címe után ítélve valóban a „Líra” rovatba tartozik, hiszen verssel foglalkozik. Ha azonban elővesszük a folyóiratot és a cikk második bekezdését is elolvassuk, kitűnik, hogy a tanulmány verselemzés, József Attila „Falu” című ismert költeményének elemzése. Ha viszont fellapozzuk az „Egyes írók” című fejezetet József Attiláról szóló részét, hiába keressük a szövegforgó tanulmányt. Ez a sajnálatos hiba szintén több esetben előfordul. Hogy újból József Attilával kapcsolatos példára utaljak, a Nagyvilág c. hetilap 1947. 13. számában megjelent egy cikk Déry Tibor tollából. Címe: Szellemidézés. A cím után ítélve novellisztikus írásnak tűnik, de valójában nem más, mint a kortárs, a barát visszaemlékezése a tíz éve halott költőre. A visszaemlékezés nyilván az előbb említett ok miatt *be sem került a bibliográfiába*.

Ez a két kiragodott példa felhívja figyelmünket arra a politikai és egyben szakmai felelősségre, amellyel a bibliográfusnak munkáját végeznie kell.

Horváth Márton elvtárs előjáróban idézett gondolatmenete a Párt irodalompolitikájáról kiemelte azt a lépést, mely „a polgári-kispolgári pártok kultúrpolitikájának és irodalmi agitációjának taktikai különbségeit” igyekezett elmélyíteni, hogy ezzel is segítse az új, a dolgozó nép érdekeit szolgáló irodalom kialakulását. Ennek a harenak egyik leglényegesebb fegyvere Révai József „Marxizmus, népiesség, magyarság” című műve volt. Sem ez a kötet, sem a két kisebb — a „Marxizmus és népiesség” és a „Marxizmus és magyarság” — nem szerepelnek Kozocsa Sándor bibliográfiájában. A vonatkozó kritikákat sem közli. Pedig a kötetek nagy figyelmet keltettek megjelenésük alkalmával. Csak egy néhány példát ennek igazolására: *Horváth Márton*: „Révai József: Marxizmus és népiesség”, Társadalmi Szemle, 1946. 5. sz. 392—395. l.; *Mód Aladár*: „Révai József: Marxizmus és magyarság”; Társadalmi Szemle, 1946. 9. sz. 670—676. l. A népiesek részéről *Sarkadi Imre*: „Marxizmus és parasztság” (Révai József: Marxizmus és népiesség c. művéről) Valóság, 1946. 6—9. sz. 88—94. l.

A felsorolt szembeötlő hiányok rámutatnak a bibliográfia másik komoly hibájára is. Az alább felsorolt hiányok csak bizonyos folyóiratok egyes számainak átnézése után tűntek ki. Pl. *Nádor György—Keszi Imre*: Könyvnapri eredmények és tanulmányok, Társadalmi Szemle, 1948. 6—7. sz. 487—491. l.; *Waldapfel József*: 1848 a költészetben, Társadalmi Szemle, 1948. 8—9. sz. 629—630. l. A szerkesztő a Társadalmi Szemle „Irodalmi tájékoztató” című rovatát egészen 1949-ig nem dolgozta fel, pedig az itt megjelent, bár terjedelmüket tekintve rövid kritikák, igen lényegesek, hiszen a Magyar Kommunista Párt, illetve a Magyar Dolgozók Pártja ideológiai folyóiratában jelentek meg, és így a Párt álláspontját képviselik. Kimaradtak például Tersánszky J. Jenő, Karinthy Ferenc, Rideg Sándor, Vas István, Kolozsvári G. Emil, Szerb Antal, Illyés Gyula és még mások műveiről szóló rövid bírálatok. Kimaradtak a népiesek kérdésével foglalkozó vitacikkek, pl. *Barla Szabó Ödön*: Népiesek és a parasztság jövője. Valóság, 1946. 10. sz.: *Darvas József*: Perújítás, Forum, 1946. 9. sz., és kimaradtak a könyvismertetések is, pl.

Lukácsy Sándor: A realizmus útja (Déry Tibor: „A befejezetlen mondat” című regényéről), Valóság, 1948. 1. sz.; Antal Gábor: Nagy István. Erdélyi úton. Valóság 1947. 10. sz.

Ez a tény, hogy az említett hiányok tekintélyes része a marxista, illetve a marxizmus igényével fellépő kritika sorából származnak, arra mutat, hogy a szerkesztő még ezen a területen sem tudott a teljesség igényével fellépni. Ezt a hiányt szerintem valamilyen módon pótolnia kell, mert így torzképet kapunk irodalmunk fejlődéséről. Már pedig a bibliográfia leglényegesebb eleme a teljesség és a pontosság.

Erre a szempontra hívják fel figyelmünket Lenin értékes útmutatásai, amelyeket részben N. A. Rubakin „Könyvek között” című ajánló-bibliográfiájának II. kötetéről (Moszkva. 1913. 2. kiadás) irt bírálataiban fejtett ki (Lenin Művei, 20. kötet, 236–238. l., oroszul). Bevezetőben a bibliográfiák jelentőségére hívja fel a figyelmet: „Szükségtelen hangsúlyozni, hogy egy ilyen jellegű kiadvány óriási érdeklődésre tarthat számot és hogy a szerző terve, általában és egészében véve, teljesen helyes. *Értelmes* áttekintést adni az orosz irodalom kincseiről” és „tájékoztató segédkönyvet” nyújtani az önképzés és a könyvtárak számára...” (i. m. 236. l.). De ugyanakkor Lenin rámutat, hogy „a mű fogyatékosága — a szerző eklekticizmusa...” (i. m. 236. l.). Konkrét példákkal szemlélteti a szerző következetlenségeit, majd a következő konklúziót vonja le: „...Nem lehet azt meg nem kívánni, hogy a szerző gyakran alkalmazza azt a módszert, hogy a különféle tudományok képviselőihez forduljon a tudomány *valamennyi területén*. Ezáltal nyer a munka pontossága és teljessége, továbbá növekedik *objektivitása* is; és ezáltal csak az eklekticizmus és a *rejtett* polemica veszít...” (i. m. 238. l.). Lenin ebben a cikkében meghatározza a bibliográfiai munka alapvető jellemvonását: a pontosságot és a teljességet.

Lenin elvtárs ezt az elvet meg is valósította. 1914-ben a Grant Testvérek Enciklopédiai Szótára számára megírta „Marx Karoly” című cikkét és megszerkesztette „A marxizmus bibliográfiáját” (I. Lenin Művei 21. kötet Bp. 1951. Szikra 69–82. l.). A lenini bibliográfia a pártosan szerkesztett műklasszikus példája.

Marx műveinek az Enciklopédiában közölt jegyzékét időrendben állította össze: előbb az életében, majd utóbb a halála után megjelent alkotásait. Ezután ismerteti Marx-szal és a marxizmussal foglalkozó irodalmat. Kiemeli, hogy „csak a legfontosabb műveket fogjuk említeni”. A Marx személyére vonatkozó és a marxizmus bizonyos kérdéseivel foglalkozó irodalmat pártosan három csoportra osztotta: „...marxistákra, akik lényegében Marx *fel-fogását* osztják; burzsoá írókra, akik lényegileg ellenségei a marxizmusnak, és a *revizionistákra*, akik állítólag elismerik a marxizmus egyik-másik alapelvét, valójában azonban a marxizmus helyébe burzsoá nézeteket csempésznek be” (i. m. 74. l.).

Lenin megjegyzései és módszertani útmutatásai a bibliográfia terén is értékes segítséget nyújtanak. Ezért helytelen, hogy a könyvtártudományunk fejlesztésére hivatott szerv, az Országos Könyvtári Központ nem fordít kellő figyelmet a lenini tanításokra, és azokat nem teszi tudományunk számára teljes *egészében* hozzáféréhetővé („A marxizmus bibliográfiája” megjelent a „Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárügye” című sorozatban). Irodalmunk és irodalomtudományunk eredményeit összefoglaló bibliográfiáinknak a lenini tanítások nyomán kell készülniök. Ha a szerkesztők ezeket figyelembe veszik, akkor művük valóban megfelel a már idézett lenini mértéknek: „*értelmes* áttekintést ad az... irodalom kincseiről” és „tájékoztató segédkönyvet” nyújt az önképzés számára...”

Rejtő István

V. V. GOLUBKOV: AZ IRODALOMTANÍTÁS MÓDSZERTANA

Szocialista Nevelés Könyvtára 22. szám. Köznevelési Kiadóvállalat.

Ford.: Kertész Istvánné

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottsága 1950. márc. 29-i határozata jelölte ki először azokat a teendőket és feladatokat, melyek a magyar iskolaszervezés, oktatás és nevelés terén azonnal megvalósítandók. A pedagógiai szempontú nevelés és oktatás alapvetően hibás és ellenséges voltának felismerése, másrészt pedig a folyó 1950/51-es tanév tapasztalatai sürgették a szocializmus célját és elveit szem előtt tartó módszereknek a nevelésben és oktatásban való bevezetését. A soronlévő feladatok egyike, melyet Révai elvtárs fogalmazott meg a MDP. II. Kongresszusán, ez: „Meg kell javítanunk az iskolai oktatás színvonalát az általános iskolától a főiskoláig.”

A Fordulat Éve tette lehetővé és egyúttal kötelességévé is a magyar pedagógusoknak, hogy a dolgozó nép fiaiból kiváló szakembereket és politikailag megbízható, néphez hű értelmiséget neveljenek és oktassanak. Az a tény, hogy a középiskolai tanulók és egyetemi hallgatók az eddig elnyomott társadalmi osztályokból kerülnek ki, másrészt az, hogy számuk jelentősen megnövekedett, megköveteli a pedagógusoktól, hogy elmélyültebben és alaposabban tanulmányozzák a marxizmus-leninizmust általában, önállóan alkalmazzák saját szaktudományuk területén, és elsajátítsák nevelési és oktatási módszereit. Ezért indított a Köznevelési Minisztérium két, nevelési és oktatási kérdésekkel foglalkozó kiadványsorozatot, a Szocialista Nevelés Könyvtárát és a Szocialista Nevelés Kiskönyvtárát. Ezek a füzetek a Szovjetunió nevelési és oktatási téren leszűrt tapasztalatainak elterjesztését hivatottak elősegíteni.

Darvas József köznevelési miniszter egy augusztus végén tartott értekezleten hangsúlyozta, hogy az 1951/52-es tanévben a magyar nyelv és irodalom tanításának minőségét különösen meg kell javítanunk.

Irodalomtanításunk módszereit sok értékes útmutatással és tanáccsal gazdagítja Golubkov könyve.

Nem lehet feladata ennek az ismertetésnek, hogy a félezerlapos könyv minden egyes részletét bemutassa. Ezért elsősorban azokkal a módszeres eljárásokkal foglalkozunk, amelyeket irodalomtanításunk eddig nem ismert, vagy tapogatózva és bizonytalanul alkalmazott, másodsorban néhány gyakorlati jellegű következtetést szeretnénk levonni irodalomtörténetírásunkra és tankönyvírásunkra vonatkozóan.

Az irodalomolvasás tanításának módszere

Golubkov könyve az irodalomolvasás és az irodalomtörténet tanításának anyagát és módszereit tárgyalja. Az első a szovjet iskola V—VII. osztályában (nálunk az általános iskola felső tagozata és a középiskola első osztálya), az irodalomtörténet pedig a VIII—X. osztályában (középiskolánk felső három osztálya) használt módszer. Ezt megelőzi egy irodalomismeret és általános módszertannal foglalkozó fejezet, és kiegészítik az osztályon- és iskolán kívüli irodalmi jellegű munkákkal kapcsolatos tudni- és tennivalók.

A szocialista társadalomban az irodalomtanítás is — mint a többi humán tantárgy, — elsősorban a felnővekvő, a kommunista társadalmat építő ifjúság eszmei-politikai-erkölcsi nevelését tűzi ki céljául. Lenin „Az Ifjúsági Szövetségek feladatai” című cikkében ezeket írja: „A mi erkölcsünk a proletár osztályharc érdekeinek van teljesen alárendelve... A kommunista erkölcs, az az erkölcs, mely ezt a harcot szolgálja, mely egyesíti a dolgozókat minden kizsákmányolás ellen... A kommunista erkölcs alapja a kommu-

rizmus megszilárdításaért folytatott harc.“ (Golubkov, 83. l.). A pedagógusnak a legnemesebb emberi tulajdonságokat kell a tanulóknak kifejlesztenie: a szeretetet a dolgozó tömegek iránt, a becsületességet, bátorságot, bajársíasságot, munkaszeretetet és becsületes magatartást a munkában — amint ezt Kalinin kifejtette.

Mind az irodalomolvasásnak, mind az irodalomtörténet tanításának hármias feladatát kell megoldania: 1. Neveljen a szocialista társadalomban való erkölcsi helytállásra, 2. művelje ki a tanulók művészi ízlését és gondolkodását, 3. gondja legyen a nyelvi kifejezőkészség fejlesztésére.

Ezek a célok határozzák meg az irodalomnak mint tantárgynak anyagát és módszereit.

Mit tanítsunk? Mindazokat a szépirodalmi műveket a multból és a jelenből, amelyek művészi formában fejezik ki egy-egy adott korszakban a társadalmi viszonyokat, az emberi kapcsolatokat, érzelmeket és gondolatokat. Ezt a tanterv írja elő. (Itt jegyezzük meg, hogy a Szovjetunióban 1949-ben új tanterv lépett életbe. Golubkov könyve az új tanterv kiadása előtt készült.)

Lássuk ezután, mi az irodalomolvasás feladata és módszere a mai szovjet iskolában. „Az irodalomolvasás különálló művek olvasására és elemzésére tanít.“ (79. l.) „Az irodalomolvasási órák főfeladata: jellegzetes, tipikus alakok összegyűjtése, a szovjet tanulók számára nélkülözhetetlen eszmék és érzelmek körének megismerése, a közléskészség művelése és az irodalomtudomány elemeinek tisztázása.“ (Az 1940-es tantervből. 80—81. l.)

A fentebb ismertetett hármias cél megvalósításának érdekében a tanárnak következetesen, tervszerűen kell munkálkodnia. Úgy kell felépítenie az olvasási órák anyagát, hogy az új ismereteket a megelőzően szerzett ismeretekkel szervesen összekapcsolja, és az új anyagot összehasonlítsa a régi anyaggal. A tanuló minden egyes órán érezze, hogy új ismeret birtokába jutott, tisztázódtak nézetei és fogalmai a társadalomról és az emberről, előbbrejutott az irodalmi szöveg mélyebb megértésében és önálló feldolgozásában, szókincse bővült és kifejezőkészsége gazdagodott.

Ha Golubkov könyvébe csupán futólag pillantunk bele, akkor is azonnal észrevesszük, hogy a szovjet iskolák tanítási rendszerében sokkal több órát fordítanak egy-egy, akár verses, akár prózai mű feldolgozására, mint nálunk. A VII. osztályban pl. Gorkij életének ismertetésére, az „Ének a sólyomról“ és „A vihartámadó dala“ című műveinek tárgyalására 8 órát szánnak; a X. osztályban Solohov „Új barázdát szánt az eke“ című művének megbeszélése — előzetes elolvasás után — (dolgozatírással együtt) ugyancsak 8 órát vesz igénybe.

A szovjet didaktikának az irodalom tanításában általános alapelve az *induktív módszer* alkalmazása. „Az irodalomtanításban a főszerep az induktív módszeré, valamint az anyag feldolgozásában a tanuló tevékeny munkájáé“ (24. l.). „Az elemzés főmódszere... a szöveg elmélyült olvasásának, figyelmes vizsgálatának módszere. A tanulókat az iskolai elemzés egész menete a lehető legönállóbb úton juttassa el a helyes megállapításokhoz“ (162. l.). A tanár szerepe az, hogy a tanulók tevékeny, önálló munkáját elősegítse, rendszerezze az ismereteket és tisztázza a vitás pontokat. *A szövegfeldolgozás munkája majdnem teljes egészében a tanulók otthoni feladata*, miután az elemzésben bizonyos önállóságra tettek szert. Akár a vázlat összeállítása, akár a mű jellemeinek boncolása a soronlévő feladat, a tanár a táblára felírt kérdések formájában segíti a tanulót a szöveg *otthoni* feldolgozásában. „A házi feladat alapján folytatott megbeszélés az irodalmi megbeszélés szokásos alakja.“ (232. l.). Ez az egyik leglényegesebb mondanivalója Golubkovnak számunkra. Pedagógusainknak hosszas és kitartó nevelői tevékenységet kell kifejteniök, hogy a tanulókat rászoktassák a mű otthoni önálló tanulmányozására és az ezzel kapcsolatos írásbeli feladatok pontos elvégzésére.

A mű feldolgozását az irodalomolvasási (és irodalomtörténeti) órán a tanár előadása vezeti be. Ebben az előadásban csak azokat a történelmi, művelődéstörténeti és az író életére vonatkozó adatokat kell közölni, amelyek feltétlenül szükségesek a mű eszmei mondanivalójának megértéséhez.

Az első lépés a szövegnek házi tanulmányozáson alapuló kifejező olvasása. Az iskolai kifejező olvasás során a tanár csiszolja, finomítja a tanuló előadását. Célszerű, ha a kifejező olvasás részletesebb kidolgozására a mű eszmei és művészi elemzése után is időt szentelünk, hiszen a részletek, a nyelv, a stílus elemei az eszmei tartalom szerint már elrendeződtek a tanuló tudatában. Itt említjük meg, hogy a tanár a verseket könyv nélkül mondja el, sőt prózai írásművekből is hosszabb részeket szószerint, könyv nélkül ad elő. A mi tanáraink ettől a munkától kissé még idegenkednek. Fontos elv, hogy szöveget szószerinti megtanulásra csak a mű eszmei tartalmának tisztázása után adjunk fel.

A bevezető órát a szöveg feldolgozása követi. Ennek felépítése általában: a kifejező olvasás, a vázlat összeállítás és a szóbeli tartalommondás különféle fajtái, majd a szöveg elemzése a téma, az eszmei tartalom, a szereplők, a szerkezet és a nyelv szempontjából.

Az utóbbi években irodalomtanításunkban elterjedt az az eljárás, amely bármilyen mű elemzését a felolvasás után így kezdi: „Mi az író mondanivalója? Mi a mű eszmei tartalma?” Golubkov — igen helyesen — szükségesnek tartja, hogy a tulajdonképpeni szövegelemzést megelőzze a vázlatkészítés és tartalommondás. Ennek a két munkának elvégzése már érinti az eszmei tartalom kifejtését. A vázlat elkészítése a nem cselekményszerű, lírai műveknél is fontos. Az irodalomtörténet tanításában ezt a két eljárást természetesen kevéssé alkalmazzuk.

„Az V—VII. osztályban végzett elemzések rendje körülbelül a következő lehet: az egyes hősöktől, az alakrajz és tájleírás sajátosságaitól, a nyelvtől, a mű művészi eszközeitől elindulva jutunk el a benne visszatükröződött valóság, valamint az eszmei értelem felfogásához”. (164—165. l.) A mű eszmei tartalmának elemzését tehát a hős és a mellékszereplők jellembeli tulajdonságainak részletes kibogozásával kezdjük. Az író ugyanis mondanivalóját leginkább a mű alakjainak cselekedeteivel, nézeteivel vagy közvetlen leírással fedi fel. Igen sikerült Golubkov könyvében Turgenev „Mumu” című elbeszélésének elemzése (162—164 l.). Őva int Golubkov a mű hősei jellemének szépitésétől, ellentmondások elkendőzésétől vagy a durva általánosításoktól. A mű hőseit mindig a történelmi fejlődés menetébe ágyazva elemezzük. Az irodalomolvasási órán elsősorban arra kell törekednünk, hogy a hősöket, mint a társadalom életéből elvont *típusokat* láttassuk meg a tanulókkal. Így könnyen megismertethetjük velük a típus irodalomelméleti fogalmát is.

A mű szerkezetének, a nyelvi kifejezéseknek és szépségeknek, a tárgyak és tájak leírásának vizsgálata mindig a már megtalált eszmei tartalomtól függően történik, de e formai elemzések az eszmei tartalmat újból és újból pontosabban világítják meg és tisztázzák.

Mi a szerkezet? „A szerkezet a részeknek és a mű egészének kölcsönös viszonya, a mű valamennyi elemének kapcsolata, amely a reális társadalmi jelenségek összefüggéseit abban a megvilágításban fejezi ki, amelyben őket az író felfogja és értékeli.” (183—184. l.) A szerkezeti vizsgálat a vázlatnak magasabb formája, amelyből már tükröződik az író állásfoglalása is. Golubkov könyve ezen a téren még a Szovjetunióban is úttörő feladat megoldását vállalta, és legtöbb részletében meg is oldotta.

Eddigi irodalomtanításunkban meglehetősen elhanyagoltuk a hős külső jellemzését, a tájak és tárgyak leírásának elemzését.

A költői nyelv szépségeit is az eszmei tartalom elemzésétől függően tárjuk fel. „A nyelv a gondolat közvetlen valósága” (Marx), tehát az

egyes szavak, jelzők, kifejezések és mondat szerkezetek jelentését úgy kell felfogni, mint az író gondolatai (az eszmei tartalom) kifejezésének eszközeit. Ezáltal elkerüljük az öncélú, formális vagy nyelvtanszerű nyelvi elemzést. Ennek a fejezetnek az átolvasásából sok tanárunk meríthet bátorságot. A nyelvi és művészi elemzés együttes bővíti a tanulók szókincsét és kifejező-készségét, és alkotói lendületre serkentheti őket. Az elmúlt néhány évben egyoldalúan az eszmei-politikai mondanivaló elemzését helyeztük előtérbe. Ugyanakkor észrevettük, hogy tanulóink kifejezőképessége igen fogyatékos, és ezen a fogyatékonyságon ugyancsak egyoldalúan több külön fogalmazási óra beiktatásával igyekeztünk segíteni. Ha ezentúl irodalmi óráinkon a művészi elemzést lelkiismeretesen elvégezzük, akkor egyrészt sikeresebben javíthatjuk a tanulók kifejezési nehézségeit, másrészt műveljük művészi gondolkodásukat, s végül a külön fogalmazási órák jórésztét a nyelvtan tanítására fordíthatjuk. Tartsuk mindig szem előtt a következő alapelvet: „A szóbeli közléskészség fejlesztése az irodalomórának a tanításnak nem önálló fejezete” (269. l.), hanem szervesen beleilleszkedik az irodalomórák keretébe, az irodalmi mű formái elemzésének minden egyes részletében folyamatosan történik. A szovjet iskola elvetette a cári iskoláknak azt a célkitűzését, amely a tanulókat egy szövegnek csupán szolgai utánzására kényszerítette. A szovjet iskola a tanulók élettapasztalatából, benyomásaiból, az iskolai és közösségi élet élményeiből, másrészt az iskolai olvasmányokból meríti a kifejező-készség fejlesztésének anyagát, de célul a tanulók önálló, gyors, szabatos és gazdag szókincsű kifejezésének művelését tűzi ki. Itt is érvényesül a fokozatosság: az alsóbb osztályokban inkább az elbeszélések eseményének elmondását, a felsőbb osztályokban a jellemzést gyakoroltatjuk.

Hasznos útmutatót kapunk az összefoglaló órákról, az ismétlések különféle módjairól, az irodalmi játékokról, a számonkérésről és a dolgozatokról szóló fejezetben (236–248. l.).

Irodalomtanításunknak részleteiben kidolgozatlan területe az irodalomelméleti fogalmak kialakítása a tanulóknál. Az irodalomolvasás során kialakítandó elméleti fogalmak anyagát mi is teljes egészében átvehetjük (252–253. l.). Külön ki kell emelnünk a verstan elemeinek oktatását, mert ezen a téren tanulóink igen tájékozatlanok.

A kérdés az, hogyan helyezzük el az elméleti ismereteket a tanítás rendjében. Mivel néhány mű eszmei tartalmát és művészi jellegzetességeit megállapítottuk, először a legáltalánosabb fogalmakról adjunk pontos elméleti meghatározást, és aztán keressük ki a tárgyalt anyagban a meghatározott fogalom jegyeit. Később térjünk rá a látszólag egyszerűbb fogalmak meghatározására, amilyen pl. a jelző, metafora stb. Persze a már ismertetett elméleti meghatározásokat ismételtelen fel kell frissítenünk és az évek előrehaladtával egyre jobban részleteznünk. A fokozatosság, az ismétlés és huzamosság a feltétele az irodalomelméleti fogalmak helyes és pontos kialakításának.

Az irodalomtörténet tanításának módszere

Az irodalomtörténet tanításában — eltérően az irodalomolvasás tanításától, — különösképpen a következő szempontokat kell érvényesítenünk: 1. a művet szerves egységnek fogjuk fel, 2. megállapítjuk az író egyéni stílusának legjellemzőbb vonásait és világnézetét, 3. rámutatunk az irodalmi főirányokra, azoknak egymással való harcára és váltakozására.

A módszeres eljárásban az irodalomolvasás tanításához viszonyítva a különbség az, hogy több otthoni szövegelemző és irodalomkritikai cikkeket feldolgozó munkát ró a tanulókra, és növekszik a tanár előadó, közlő szerepe. Minthogy a szovjet tanulók az iskolában sorra kerülő szöveg otthoni olvasásához szoktak hozzá, fokozottabban kell munkájukat ellenőrizni; viszont

ebből a módszerből kifolyóan megszűnik a mi tanúraink ma még nehéz problémája: hogyan „hajtsák be” a kötelező háziolvasmányokat.

Egy irodalomtörténeti órát így építünk fel: elolvastatjuk a szöveget, közöljük a történelmi, irodalomtörténeti és az író életrajzára vonatkozó adatokat; a mű helyes megértését és házi feladatszerű feldolgozását elősegítő „tájékoztató megbeszélést” tartunk: elemezzük a szöveget; tisztázzuk a vitás kérdéseket, összefoglaljuk és rögzítjük a tanultakat, nagyobb írásbeli munkát adunk ki.

A Golubkov által javasolt módszerben vitatható kérdés a bevezető előadásnak az író életére vonatkozó része. „... Az író életrajzával foglalkozó előadásnak az a feladata, hogy feltárja: 1. mik az írónak, mint művésznek és gondolkodónak a sajátosságai, 2. milyen kapcsolatban áll korával, egyik vagy másik társadalmi osztállyal, a nép életével, 3. hogyan fejlődik ki stílusa, melyek voltak alkotói útjának főállomásai, 4. mi újat adott a társadalmi életnek és az irodalomtörténetnek?” (317. l.) Ez az eljárás bizonyos mértékig indokolt, hiszen a szovjet tanuló a bevezető előadás előtt ismeri a művet. Véleményem szerint jobban fokozza a tanulók kritikai önállóságát és alkotótevékenységét, ha a tanár nem adja meg előre az író teljes értékelését. Ha az V–VII. osztályban a tanulók az induktív módszer segítségével a tanár irányítása mellett sikeresen dolgoztak, akkor ennek a helyes módszernek a folytatásaként ugyancsak a tanulókkal kellene levonatni most már az irodalomtörténeti jellegű következtetéseket — persze a tanár állandó irányításával. Irodalomtörténetet is taníthatunk induktív módszerrel, különösen olyan nagy anyagismeret birtokában, mint amilyen a szovjet tanulók birtokában. A bevezető előadásnak csupán arra kellene szorítkoznia, amit Golubkov az első két pontban említ.

Epikus művek tárgyalásakor a korabeli társadalmi történeti viszonyokból kiindulva közelítjük meg az ábrázolt hősök jellemének tipikus és egyéni vonásait, elemezzük a mű cselekményét, szerkezetét és nyelvét, mint a mű tartalmától függő objektív elemeket, megállapítjuk az író világnézetét és művészi sajátosságait és irodalmi irányát, tisztázzuk az író irodalomtörténeti és politikai jelentőségét, kora és az utókor szempontjából.

Lírai művek elemzése sok fejtörést okozott már tanárainknak. Ebben az esetben „... azzal a kérdéssel kell kezdenünk, hogy a (költő) lírája milyen jellegű, főként hazafias, érzelmi, táj- vagy bölcselkedő lírának nevezhető-e. Ezután a lírai művek tartalmához kell fordulnunk, összekapcsolva elemeit az író összes többi művével és világszemléletével, továbbá tanulmányoznunk kell benne a lírai sajátosságokat, egyrészt annak az irodalmi iránynak a nézőpontjából, amelyhez a költő tartozik, másrészt egyéni stílusának szempontjából.” (365. l.) Ha tájfestő, szerelmet, barátságot vagy különféle érzelmeket kifejező lírai költeményeket tárgyalunk, akkor a költő tartalmi szempontból könnyebben elemezhető műveinek ismeretében hatolunk be a költő világnézetébe. A költő világnézetét történeti, társadalmi okokra vezetjük vissza (lásd Puskin és Lermontov költészetének összehasonlítása a 361–363. l-on).

Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Ady iskolai tanításából levont tapasztalatok alapján állítható, hogy legcélszerűbb, ha a lírai költemények felolvasása után mindjárt a mű eszméi tartalmára kérdezzünk. Ezután helyes összeállítani a mű szerkezetét (gondolatmenet), elemezni az író nyelvét és irodalmi irányának jellegzetességeit. A lírai művek tárgyalásakor tehát rendszerint az egésztől haladunk részek felé, az epikus művek elemzésekor inkább fordítva.

Külön fejezet szól a szovjet irodalom tanításának anyagáról és módszeréről. Amikor a tanár a tanításban a szovjet irodalom tárgyalásához érkezik, „... legelső és középponti feladata az, hogy tisztázza a szovjet irodalom elvileg új tulajdonságait, azért, hogy azután ezekre alapítsa a tanítást” (382. l.). A szovjet irodalom világnézeti és művészi jellegzetességeinek,

a szocialista realizmusnak jegyei: „a bolsevik pártszerűség, a humanizmus, a hazafiság és népiesség problémáinak gyökeres felülvizsgálása, döntő harc az irodalom és az irodalomtudomány valamennyi ellenséges áramlatával szemben, a költői alkotás, nyelv és szerkezet olyan új formáinak keresése, amelyek összhangban vannak az új eszmei tartalommal.“ (382—383. l.)

Fontos, hogy a szovjet irodalmat is a történeti elv alapján tanítsuk. Néhány tanárunk és különösen tanulóink tudatában a szovjet irodalom fejlődésnélküli, tagolatlan masszaként ülededett le. Rá kell tehát mutatnunk arra, hogyan bontakozott ki a szovjet irodalom az első öt éves terv új gazdasági-társadalmi problémáinak felvetésével, hogyan fejlődött ki a Nagy Honvédő Háború idején és a kommunizmus építésére való áttérés szakaszában — témában, nyelvben, szerkezetben, műfajban. Az e részben közölt anyagot közvetlenül is fel tudjuk használni tanításunkban. Ki kell emelni a szovjet irodalom új tartalmú hazafiságát és azt az óriási szerepet, amelyet a békéért való harcban és az egyetemes kultúra történetében betölt.

Az V—VII. osztályban a tanulók megismerték az irodalomelméleti fogalmakat és megtanulták őket a műből kiolvasni. Az irodalomtörténet tanítása folyamán a már ismert fogalmakat a történeti fejlődés menetébe ágyazva magyarázzuk meg, és bővítjük az irodalmi stílusirányokra (elsősorban a kritikai realizmusra), az író egyéni stílusára, a típusalkotásra, az irodalomnak a társadalmi fejlődésében betöltött aktív funkciójára vonatkozó elméleti megállapításokkal. Golubkov könyvének egyik legértékesebb fejezete az, amelyben bemutatja, hogyan kell egy-egy korszak anyagára építve tárgyalni az irodalomelméleti ismereteket. Az irodalomtörténet tanításakor lehetőleg minden óra foglaljon magába régi vagy új elméleti kérdéseket, de néha egy-egy író műveinek teljes ismeretében iktassunk be külön elméleti órát is.

A szovjet iskolában az anyag számonkérésének szokásos formája a *megbeszélés*, melynek keretében az egybevetés módszere a leghasználatosabb. Minthogy a Szovjetunióban az egyes műveket több órán keresztül taglalják, azért az összefoglaló órákat arra kell felhasználni, hogy a téma feldolgozása során levont következtetéseket összegezzük, tisztázzuk a vitatott kérdéseket és kijelöljük az író helyét a társadalom és irodalomtörténet fejlődésében.

A felső osztályokban évente két-három alkalommal beszámolókat (referátum) lehet tartani egy kijelölt tanulóval, aki a tanár vezetésével írásban készíti el dolgozatát, majd kijelölt hozzászólók és az osztály együttesen megvitatják a beszámolót. Írásbeli házi feladatot nem kell minden órára feladni. Sok iskolai és házi dolgozati témát közöl a szerző, de tételként állítja, hogy „az *irodalmi témájú* dolgozat az írásbeli munka alapformája“ (447. l.). Kiadhatunk azonban „politikai cikk jellegű irodalmi témákat“ is, vagy egy vers megadott szempontok alapján történő önálló iskolai elemzését; vagy arra ösztönözhetjük növendékeinket, hogy költemény, festmény, opera ihletéséből származó élményeiket öntsék művészi formába.

Kevés magyar iskola rendezett be az irodalomnak meleg fészket, és kevés iskola fáradozott azért, hogy a terület kulturális gócpontjává erősödjék. Hol szerveznek nálunk irodalmi kiállításokat vagy kirándulásokat? Ösztönöztük-e tanulóinkat kulturális és irodalmi jellegű előadások meghallgatására? Rendeztünk-e ankétokat, amelyeken a szülők és a lakosság is megjelenik? Szerveztünk-e irodalmi és drámai művészkört, és foglalkozunk-e rendszeresen szavalóinkkal? Megtettünk-e, mi irodalomtanárok, mindent színvonalas és változatos faliújság szerkesztésére? Törődtünk-e eléggé a színelőadások, mozidarabok és operák meglátogatásával és főleg megbeszélésével? Felhasználjuk-e a képzőművészetet és zenét az irodalmi oktatás teljesebbé tételére? Az e kérdésekre adott válasz irodalomtanáraink lelkiismereti érzékenységének fokmérője.

Marxista-leninista irodalomtörténetírásunk most bontakozik. Miután éveken keresztül megvívtuk a harcot a poigári irodalomtörténetírással azért, hogy az irodalmat, mint művészetet szerves egységként beleillesszük a társadalmi fejlődés menetébe, felvethettük és jelentős mértékben biztosítottuk a pártszerűség elvének érvényesítését az irodalomban és irodalomtörténetírásban.

Magyar marxista irodalomtörténetírásunk kezdeti nehézségekből és objektív okokból eredő hibája az volt, hogy megelégedett az eszmei-tartalmi elemzéssel, és nem használta fel a formai elemzést az eszmei tartalom pontosabb megállapítására. Ezáltal szétszakította a tartalom és forma egységét. Az irodalmat leginkább a történelem illusztrációjaképpen fogta fel, tehát túlságosan nagy szerepet tulajdonított a témának. Egy-egy műből vagy az író munkásságából jórészt azt fogadta el, ami közvetlenül, naturalisztikusan „tükrözte” a bonyolult társadalmi valóságot. A szovjet irodalomtörténetírás ezeket a hibákat már kiküszöbölte.

Golubkov könyvéből — és a szovjet irodalomtörténeti tanulmányokból meg tankönyvekből — azt a tanulságot is leszűrhetjük, hogy többet kell bemutatnunk az író emberi és művészi egyéniségéből. A művészeti alkotást tartalmilag és formailag az objektív valóság határozza meg. De az objektív társadalmi lét az író tudatán keresztül tükröződik. Fel kell tehát deríteni azokat a tényezőket (az író származását, vágyait, tanulmányait, érdeklődési körét, osztályának társadalmi helyzetét, törekvéseit és más társadalmi osztályokkal való kapcsolatát stb.), amelyek az író tudatát írói egyéniséggé formálják. Ezért a helyes tanítási módszer: a történeti helyzet elemzése, az író élete, következtetés életéből és műveiből egyéniségére, hogy megállapítsuk a tükrözött valóság mértékét, az író művészi sajátosságait és stílusirányát, majd műveit értékeljük az irodalomtörténet és társadalom életében betöltött szerepük szempontjából. Sürgős feladata tehát irodalomtörténészeinknek egy-egy író emberi és művészi portréjának fejlődésében való megrajzolása. Ha a tanításban az író életét részletesen bemutatjuk, nagyobb erővel hatunk a tanuló fantáziájára és jobban megkedveltetjük az író műveit és magát az irodalmat is.

A szovjet irodalomtörténetírás igényességét az is bizonyítja, hogy az irodalmi stílusirányok tudományos magyarázatára is megoldást javasol. Nálunk az utóbbi években, Horváth Márton Vörösmarty-beszédének elmondásáig vagy nem mertek beszélni stílusirányokról, mert azt hették, szellem-történeti kategória, vagy igyekeztek minden tartalmilag haladó művet a „realizmus”, „kritikai realizmus” fogalmába beegyeztetni. A szovjet irodalomtörténetírás a mű tartalmi mondanivalóját állapítja meg formai stílusjegyeivel együtt, de a tartalmi mozzanatok értéke szerint ítél. A haladó tartalom szentesít a formát.

A színvonalas tanításnak feltétele a műnek és a művel kapcsolatos valamennyi tényezőnek alapos tanulmányozása. Ha irodalomtanításunkat irodalmibbá, művészibbé tesszük, szükségszerűen leszokunk a *túlzott* napi-politizálásról és aprólékos „aktualizálás”-ról. Meg kell már valósítanunk azt, hogy a pártyszerűség a tanítás húsa-vére legyen, ne pedig a tananyagra borított palást. Vigyáznunk kell persze arra, hogy ezen a téren ma még az ellenkező végtelbe ne essünk.

Itt az ideje, hogy irodalomkritikánk multját is mérlegre tegyük, és az értékeset beledolgozzuk tankönyveinkbe.

Sajnos, Golubkov nem ad történeti magyarázatot arra a kérdésre, miért tartunk egy művet szépnek, és hogyan változik a szépről alkotott felfogás koronkint és társadalmi osztályonkint. Tudományos és pedagógiai óvatosság-

ből nem fejtegeti a műfajok keletkezésének és fejlődésének társadalmi okait sem, pedig tartalom és forma egységének kérdése legátfogóbban ezen a ponton ragadható meg.

Milyen tanulságokat kell levonniuk a tanügyeinket irányító szerveknek?

Tantervünkbe vegyünk kevesebb író, de tárgyaljuk őket a *tankönyvben* is eszmei és művészi szempontból egyaránt kimerítően. A gimnázium IV. osztálya számára készült magyar irodalomtörténeti tankönyv 31 magyar író megismertetésére vállalkozik. Így egy-egy író műveinek tárgyalására csupán egy-két óra jut. A Szovjetunióban egy íróval átlagban egy hónapig foglalkoznak. Tankönyveink sokat markolnak, tehát keveset fognak. Jelentős lépés volt tankönyvírásunk terén az általános gimnázium III. osztálya számára készült Magyar Irodalomtörténet (II. rész). A szerzők a Golubkov-adta szempontok felhasználásával szerkesztették meg ezt a tankönyvet.

A szovjet középiskola VIII–X. osztályos irodalmi tankönyvei két részből állanak: egy 3–400 lapos irodalomtörténeti könyvből, és két, egyenként kb. 400 lapos kresztomátiából. A IV. osztályos gimnáziumi tankönyvünk irodalomtörténeti anyaga kb. csak 70 lap és a szemelvényes anyag 180 lap, holott ebben az osztályban háromszor annyi író tárgyalunk, mint a szovjet középiskola megfelelő osztályában.

Jelentős mértékben át kell tehát dolgoznunk tankönyveinket, mind anyag, mind módszer szempontjából.

Golubkov módszeres eljárásainak ötletességével és gazdagságával, másrészt példáinak bőségével minden tanárnak mielőbb érdemes megismernie és tanulságait tanításában alkalmaznia.

Mohay Béla

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
Béla György: Tolnai Lajos — — — — —	275
Blagoj, D.: Az irodalom sajátos nemzeti jellegéről — — — — —	134
Bóka László: Juhász Gyula — — — — —	80
Eckhardt Sándor: Parasztors a régi magyar költészetben — — — — —	144
Esze Tamás: A kuruc költészet problémái — — — — —	31
Ivacsenko, A.: Az irodalom népiségének problémája — — — — —	257
Jegolin, A.: A szovjet irodalomtudomány fejlődésének útjai — — — — —	138
Jermilov, V.: Életünk új jelenségei és az irodalom — — — — —	1
Jermilov, V.: A szocialista realizmus elméletének néhány problémája — — — — —	385
Juhász Géza: Vörösmarty novellái — — — — —	175
Kánczay Tibor: A Szigeti Veszedelem — — — — —	411
Lengyel Béla: Gorkij — az írók és kritikusok tanítómesterei — — — — —	8
Pándi Pál: Szabó Ervin és Bresztovszky Ernő vitája a proletárvéltészetéről — — — — —	64
Pándi Pál: A szocializmus irodalom magatartása az 1914—18-as világháborúban — — — — —	290
Radó György: Orosz versek József Attila fordításában — — — — —	95
Radó György: Majakovszkij magyar fordításai (1921—1950) — — — — —	315
Rózsa György: Petőfi képmásai — — — — —	207
Stoll Béla: Heitai Gáspár könyve a pazarlás ellen — — — — —	23

Vita

Tóth Arpádról (Kardos Pál, Debrecen) — — — — —	218
Vötte programja Csokonaiak? (Hozzászólás Szauder József bírálatához.) (Vargha Balázs) — — — — —	338
Válasz Vargha Balázs megjegyzéseire (Szauder József) — — — — —	341
A magyar vers ritmikai alapjai (Aristoxenos és a magyar nemzeti versidom) (Förster Auréli) — — — — —	439
Zrínyi ritmusa (Vargyas Lajos) — — — — —	452
Gvadányi és haladó hagyományaink (Barta János) — — — — —	465

Adatok és adalékok

Benda Kálmán: Ismeretlen politikai költemény 1790-ből — — — — —	100
Bisztray Gyula: Adalékok Vörösmarty összes költeményeihez — — — — —	105
Bisztray Gyula: Kossuth, Tancsics és forradalmár-társak halálának ítélete — — — — —	480
Csasztrai István: Juhász Gyula és az 1914—18-as imperialista háború — — — — —	111
Gáos Rezső: Kazinczy-levelek — — — — —	225
Jenei Ferenc: Az első Balassi-kiadás történetéhez — — — — —	343
Lay Béla: A haladó német irodalomtudomány problémái — — — — —	114
Nemeskürty István: Adalékok Bornemíza Péter: „Ördögi kísértetek” című művéhez — — — — —	472
Osváth Béla: Juhász Gyula, mint 1919-es szegedi színházi direktorium igazgatója — — — — —	231
Rejtő István: Thury Zoltán tiltakozása Gorkij 1905-ös bebörtönzése ellen — — — — —	235
Scheiber Sándor: Ady levele Kiss Józsefhez — — — — —	110

Magyar írók hagyatéka

Arany János: Bonczék. — Párviadal (Volnovich Géza) — — — — —	59
--	----

Szemle

A magyar irodalom bibliográfiája. 1945—1949. (Rejtő István) — — — — —	501
Bodi László: Heinrich Heine (Zoltai Dénes) — — — — —	375
Csehov elbeszélései (Dalkos György) — — — — —	378
Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei I—II. (Szauder József) — — — — —	125
Dobroslubov: Orosz realizmus (Bóka László) — — — — —	121
Golubkov: Az irodalomtanítás módszertana (Mohay Béla) — — — — —	504
Kölösey Ferenc válogatott művei I—II. (Juhász Géza) — — — — —	351
Magyar parasztnesek (Bóka László) — — — — —	347
Mikszáth Kálmán: Két választás Magyarországon (Véber Károly) — — — — —	244
Móricz Zsigmond válogatott elbeszélései (Vargha Kálmán) — — — — —	355
Osztyák (chanti) hősi énekek (Bóka László) — — — — —	373
Román költők antológiája (Domokos Sámuel) — — — — —	361
Sárosi Gyula: Arany trombita (Orosz László) — — — — —	240
Vörösmarty Mihály válogatott művei I—II—III. (Barta János) — — — — —	236

Társasági hírek

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság debreceni vándorgyűlése (Nagy Miklós) — — — — —	255
---	-----

A SZERKESZTŐSÉGNEK MEGKÜLDÖTT KÖNYVEK JEGYZÉKE

- Belinszkij, V. G.: Puskin. Ford.: Lukács Györgyné. A versidézetek ford.: Ambur Tibor és Urbán Eszter. Köznevelési Kiadóvállalat. 1951. 479 l. 40,— Ft.
- Bogáti Péter: Bátya a Tiszán. (Az ötéves terv kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium. 1951. 38 l. —, 80 Ft.
- Bogáti Péter: Vörös érc. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 220 l. 10,50 Ft.
- Brandys, Marian: Olaszországi találkozások. Ford.: Kemény Ferenc. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 127 l. 8,— Ft.
- Elmondta Huda Mihály. Egy téglagyári munkás élettörténete. Gyorsírt jegyzetekből összeállította Tardos Tibor. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 249 l. 12,50 Ft.
- Enczi Endre: Az inotai fény. (Az ötéves terv kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium. 1951. 50 l. 1,— Ft.
- Galan, V. Em.: Rabszolgák hajnala. (Regény.) Ford.: Faragó Borbála. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 321 l. 12,— Ft.
- Gálos Rezső: Bessenyei György életrajza. Köznevelési Kiadóvállalat. 1951. 425 l. 40,— Ft.
- Gellért Oszkár: Költő a békéért. (Versek.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 119 l. 10,50 Ft.
- Gorkij: Elbeszélések. (Gorkij válogatott művei.) Szerk.: Makai Imre. Válogatta: Krajevskij. Ford.: Gáspár Endre, Gyöngyi László, Makai Imre. Új Magyar Könyvkiadó. 1951. 359 l. 19,50 Ft.
- Illés Sándor: Vihar a Tiszán. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 218 l. 11,— Ft.
- Kaffka Margit: Színek és évek. (Regény.) Bodnár György tanulmányával. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 256 l. 8,50 Ft.
- Komjáthy István: Keresztül-kasul a Hortobágyon. (Az ötéves terv kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium. 1951. 63 l. 1,20 Ft.
- Lengyel költők antológiája. Szerk.: Kovács Endre és Vészi Endre. Bev.: Ryszard Matuszewski. Ford.: Bacsó Péter, Csánádi Imre, Darázs Endre, Fodor József, Gáspár Endre, Hajnal Anna, Hajnal Gábor, Hegedűs Géza, Kálnoky László, Kardos László, Kemény Ferenc, Képes Géza, Keszthelyi Zoltán, Kiss Károly, Kocsay Margit, Kónya Lajos, Lator László, Nadányi Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Polgár István, Radó György, Rákos Sándor, Rubin Szilárd, Sebők Éva, Szabó Lőrinc, Trencsényi Waldapfel Imre, Vajda Endre, Végh György, Vészi Endre, Vidor Miklós, Vihar Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 271 l. 25,50 Ft.
- Móricz Zsigmond: Égi madár. (Elbeszélések.) (Szépirodalmi Kiskönyvtár 41.) Bev.: Vargha Kálmán. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 114 l. 3,— Ft.
- Nagy István: Egy év a harmincból. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 155 l. 8,50 Ft.
- Oravec Paula: Kócos. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 415 l. 21,— Ft.
- Palotai Boris: Kakasszó. (Elbeszélések az épülő Sztálinvárosról.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 117 l. 8,— Ft.
- Román György: Azsiai kikötő. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 276 l. 14,50 Ft.
- Rudnicki, Lucjan: Régiek és újak. Ford.: Baternay Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 257 l. 12,50 Ft.
- Sőtér István: A szegedi textilkombinát. (Az ötéves terv kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium. 1951. 47 l. 1,— Ft.
- Szaltikov—Scsedrin, M. E.: Külföldön. Ford.: Trócsányi György. Bev.: Zaslavszkij D. A fordítást átnézte Szöllősy Klára. A címlapot és belső illusztrációkat Csohány Kálmán rajzolta. Művelt Nép Könyvkiadó. 1951. 444 l. 22,— Ft.
- Szép Ernő: Vétkeztem. (Válogatott elbeszélések.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 119 l. 8,— Ft.
- Új szakasz a szovjet zene fejlődésében. Ford.: Legányi Dezső és Fejér Pál. Művelt Nép Könyvkiadó. 1951. 154 l. 7,50 Ft.
- Uliere, George: Egy járási orvos naplójából. (Feljegyzések.) Bev. és ford.: Kollósvári Grandpierre Emil. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 84 l.
- Wydrzynski, Andrzej: Klementina asszony szalonja. (Vígjáték három felvonásban.) Ford.: Baternay Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 99 l. 5,50 Ft.
- Zeromski, Stefán: Hontalanok. (Regény.) Ford.: Mészáros István. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 336 l. 15,50 Ft.

Ára : 8,— Ft
Előfizetés félévre: 12,— Ft

FELHÍVÁS

Fazekas Mihály, a Ludas Matyi szerzője műveinek új kiadásán dolgozom. Felkérem azokat, akik Fazekas-kéziratokról (vers, levél stb.), egykorú vagy közelkorú másolatokról tudnak vagy ilyen birtokukban van, szíveskedjenek az alábbi címre értesítést küldeni:

KÉRY LÁSZLÓ
Vörös Hadsereg útja 77. Debrecen